खंड
पाच

महेश्वर दरबारचीं

बातमीपत्रें

संपादक

दत्तात्रय बळवंत पारसनीस

सुधारित आवृत्तीचे संपादक

डॉ. देवीदास पोटे

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई

खंड पांच

‘इतिहाससंग्रहा’त प्रसिद्ध झालेलीं

महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें

संपादक

दत्तात्रय बळवंत पारसनीस

संपादक, ‘इतिहाससंग्रह’

सातारा

दुसऱ्या सुधारित आवृत्तीचे संपादक

डॉ. देवीदास पोटे

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ

मुंबई

➢ **पुस्तकाचे नाव** : महेश्वर दरबारची बातमीपत्रें : खंड पाच

Maheshwar Darbarchi Batamipatre
Volume-Five

➢ **पहिल्या आवृत्तीचे संपादक** : दत्तात्रय बळवंत पारसनीस

➢ **दुसऱ्या सुधारित आवृत्तीचे संपादक** : डॉ. देवीदास पोटे

➢ **प्रथमावृत्ती** : १९१०-१९११ (भाग १ आणि भाग २)

➢ **दुसरी सुधारित आवृत्ती** : २०२१ (दोन्ही भाग एकत्र)

➢ **प्रकाशक** :

सचिव,
महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ
रवींद्र नाट्यमंदिर इमारत, दुसरा मजला,
पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी आवार,
सयानी रोड, प्रभादेवी, मुंबई ४०० ०२५.

➢ **मुखपृष्ठ** : सतीश भावसार

➢ **मुद्रक** :

व्यवस्थापक,
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय,
मुंबई ४०० ००४.

➢ **किंमत** : रुपये ६२४/-

अध्यक्षांचे मनोगत

छत्रपती शिवरायांनी हिंदवी स्वराज्याचे तोरण उभारले. लोककल्याणाचा आदर्श घालून दिलेल्या या राजाच्या लढवय्या शिलेदार-मावळ्यांनी पुढे अटकेपार स्वराज्याचा विस्तार केला. त्यात होते महाराजांचे मराठी सरदार शिंदे, घोरपडे, निंबाळकर, दाभाडे, गायकवाड आणि इंदूरचे होळकर. या होळकरशाहीचा इतिहास हा आधुनिक भारताच्या इतिहासातील एक महत्त्वाचा कालखंड होता. होळकर रियासत ही अखिल मराठेशाहीचे एक महत्त्वाचे अंग आणि आधारस्तंभ होती. होळकरशाहीत मल्हारराव होळकर आणि अहिल्याबाई होळकर यांचे कार्य ऐतिहासिक महत्त्वाचे आहे. त्यात अहिल्याबाईंचा शासनकाळ हा तर होळकरशाहीचा सुवर्णकाळच मानला जातो.

सर्वसामान्य कुटुंबात जन्मलेल्या अहिल्याबाई एका वैभवशाली होळकर राज्याच्या स्वामिनी बनल्या. त्या शूर लढवय्या, चांगल्या रणनीतिज्ञ आणि न्यायी वृत्तीच्या होत्या. त्यांच्या जीवनात आलेली अनेक संकटे, दुःखाला त्यांना सामोरे जावे लागले; पण प्रजेच्या कल्याणात आणि सेवेतच आपला मोक्ष आहे, हे ओळखून त्यांनी आयुष्यभर जनहिताची असंख्य कामे केली. अन्यायाची त्यांना चीड होती. त्यांनी धर्माचरण आणि राजकारणाची सुयोग्य सांगड घातली. कर्तव्यनिष्ठा, धर्मनिरपेक्षता आणि सात्त्विकता या गुणवैशिष्ट्यांमुळे त्या केवळ राजमाता न राहता पुण्यश्लोक लोकमाता ठरल्या. अत्यंत साधे निर्मळ जीवन आणि पराकोटीचे दातृत्व ही त्यांची जगावेगळी ओळख होती. काश्मीर ते कन्याकुमारी अन् द्वारका ते पूर्वेकडच्या देशभरातील अनेक मंदिरे, तीर्थस्थळे, नदीकाठ, धर्मशाळा, पिण्याच्या पाण्याचे हौद, विहीरी-बारवा त्यांनी बांधल्या, जगावेगळ्या दानशूरत्वाने देशभरात आपला कायमस्वरूपांचा ठसा उमटविणाऱ्या त्या एकमेव महाराणी आहेत. या देशात अनेक

राजे-रजवाड्यांनी आपापल्या राज्यात लोकोपयोगी कामे केली आहेत, हा इतिहास आहे; पण स्वत:च्या राज्याबाहेर देशभर जनसेवेची पाणपोई उभारणाऱ्या एकमेव अहिल्याबाईच होत्या. हिंदुस्थानच्या अनेक राजघराण्याच्या इतिहासात जनकल्याणाची कामे केल्याचा इतिहास बघायला मिळतो; पण आपल्या राज्याबाहेर सर्व जाती-धर्माच्या स्थळांच्या जीर्णोद्धारासाठी मदत केलेल्या अहिल्याबाईच दिसून येतात.

इंदूरच्या होळकर घराण्याचे मल्हारराव होळकर संस्थापक होते. त्यानंतर अहिल्याबाईंचा सुवर्णकाळ येतो. त्यांच्यानंतर यशवंतराव होळकरांनी हा वारसा सांभाळला. इ. स. १६९३ पासूनचा हा दोनशे वर्षांचा इतिहास आहे. भारताच्या इतिहासातील होळकरशाहीचा इतिहास हा आपला एक सांस्कृतिक वारसा आहे. तो एकत्रित स्वरूपात पुनर्प्रकाशित करावा यासाठी आमचे मित्र डॉ. देवीदास पोटे हे प्रयत्न करत आहेत, ही गोष्ट माहीत असल्याने हे काम करण्याची संधी महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळास द्या, अशी विनंती मी त्यांना केली. आणि त्यांनी ती स्वीकारून 'होळकरशाहीचा समग्र इतिहास' या प्रकल्पासाठी रात्रंदिवस झोकून देऊन काम केले. माणसाने ठरविले आणि नियोजनपूर्वक ध्यास घेतला की, ते काम वेळीच पूर्ण होऊ शकते, हा अनुभव डॉ. देवीदास पोटे यांच्या कामातून दिसून आला. केवळ दीड वर्षात एकहाती दहा खंड करणे, हे अवघड नाही, हे त्यांनी या दहा खंडातील सुमारे पाच हजार पानांच्या बृहद प्रकल्पाच्या उदाहरणातून दाखवून दिले आहे.

या समग्र इतिहासाचे प्रकाशन साहित्य आणि संस्कृती मंडळाचा अध्यक्ष म्हणून माझ्या काळात होत असलेले दुसरे महत्त्वाचे काम आहे. असेच पहिले मोठे काम म्हणजे महाराष्ट्राचे वाङ्मयमहर्षी गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केळूसकर यांचे बारा खंड तयार झाले आहेत. 'होळकरशाहीचा समग्र इतिहास' या प्रकल्पात पूर्वप्रकाशित खंडांचे लेखक तसेच प्रशासक आणि दूरदृष्टी असलेल्या दानशूर अहिल्याबाईंच्या अनोख्या पर्वाची ओळख सर्वांना होणार आहे.

इ.स. १८१८ ला मराठेशाहीचा अस्त होऊन हिंदुस्थानवर ब्रिटिश सत्तेचा अंमल सुरू झाला. एक दोन सार्वभौम संस्थानिक वगळता बहुतांश सगळे संस्थानिक ब्रिटिश सार्वभौम सत्तेचे मांडलिक होते. या मांडलिकांकडे ब्रिटिश सरकारचा प्रतिनिधी म्हणून रेसिडेंटची नियुक्ती केली जाई. संस्थानिकांवर नियंत्रण ठेवण्याचे एक प्रकारचे त्याचे काम असे. याच प्रकारे उत्तर पेशवाईत मराठा सरदारांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी नाना फडणवीस यांनी पेशव्यांच्या वतीने वेगवेगळ्या सरदारांकडे आपले वकील नेमले. दरबारात नेमलेल्या वकिलाने संबंधित सरदार-संस्थानाच्या कामकाजांचे, घडामोडींचे, राजकीय निर्णय यासंबंधीचे अहवाल पेशव्यांना पाठविण्याचे काम केले होते. हे अहवाल म्हणजे एक प्रकारचे रिपोर्टस् आहेत, असे म्हणता येईल.

नाना फडणवीस यांची होळकर दरबारात विठ्ठल शामराज व केसो भिकाजी दातार

यांना वकील म्हणून नेमले. यातील विठ्ठल शामराज यांनी इ.स.१७७९ ते १७८३ पर्यंत आणि केसो भिकाजी दातारांनी इ.स.१७८४ ते १७९६ पर्यंत काम केले. या पेशव्यांच्या दोन्ही वकिलांचे होळकर दरबारातील अहवाल म्हणजे 'महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें' आहेत. सातारा येथील इतिहास संशोधक श्री. दत्तात्रय बळवंत पारसनीस यांनी महेश्वरच्या होळकर दरबारातील वकिलांचे अहवाल मिळवले. सातारा येथील 'इतिहास संग्रह' मासिकात त्यांनी ती प्रथम प्रकाशित केली. श्री पारसनीस यांनी प्रयत्नपूर्वक हे संशोधन केले. पेशव्यांच्या वकिलांनी ही बातमीपत्रे पाठवताना काही वेळेस एकांगी पद्धतीने लिहिली आहेत, असे दिसून येते. इ.स. १९१० व १९११ साली इंदूरहून ती दोन भागात ग्रंथरूपाने प्रकाशित झाली. हा इतिहासाचा अनमोल वारसा एकशे सात वर्षांनी पुन्हा प्रकाशित करण्याची संधी महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळास मिळत आहे, याचा आम्हाला आनंद आहे. ही बातमीपत्रे मिळवून संपादनाचे काम केलेले द. ब. पारसनीस, या प्रकल्पांचे संपादक डॉ. देवीदास पोटे आणि त्यांना मदत करणाऱ्या सर्वांचे या निमित्ताने आभार.

बाबा भांड
अध्यक्ष
महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ,
मुंबई

मुंबई, दि. १० ऑगस्ट २०१८

प्रस्तावना

महेश्वर दरबारची बातमीपत्रे म्हणजे नाना फडणवीस यांनी पेशव्यांच्या वतीने महेश्वर दरबारात नियुक्त केलेले वकील विठ्ठल शामराज (इ. स. १७७९ ते १७८३) आणि केसो भिकाजी दातार (इ. स. १७८४ ते १७९६) यांनी पाठविलेली बातमीपत्रे. होळकर दरबारचे कामकाज, घडामोडी, भेटीगाठी, बैठका, सैन्याच्या हालचाली, राजकीय निर्णय, सण, उत्सव आदी विषयांबाबतचा अहवाल पेशव्यांना पाठविणे हे त्यांचे काम होते. आधुनिक भाषेत त्यांना रिपोर्ताज वा रिपोर्टस् (Reports) असे म्हणतात.

ही बातमीपत्रे इ. स. १७७९ ते १७९६ या कालावधीतील आहेत. यातील लेखांक अहिल्याबाईंच्या कारकीर्दीतील आहेत. फक्त शेवटचे तीन लेखांक, क्र. ३९९ (ता. २.१०.१७९५), ४०० (ता. ९.१२.१७९५), आणि ४०१ (ता. ३१.१.१७९६) हे अहिल्याबाईंच्या कारकीर्दीनंतरचे आहेत. थोर इतिहास संशोधक श्री. दत्तात्रय बळवंत पारसनीस (इ. स. १८७०-१९२६) यांनी ही कागदपत्रें पहिल्यांदा 'इतिहास संग्रह' या मासिकात सातारा येथून प्रसिद्ध केली.

विसाव्या शतकात महाराष्ट्रात इतिहास संशोधनाच्या कामात ज्या इतिहासकारांनी मोलाची भर घातली त्यातील काशिनाथ नारायण साने, वासुदेवशास्त्री खरे, इतिहासाचार्य विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे आणि दत्तात्रय बळवंत पारसनीस ही चार महत्त्वाची नावे आहेत. महाराष्ट्रात इतिहासलेखनासाठी अस्सल साधने संग्रहीत करणे, ती जतन करणे यासारखे पायाभूत मौलिक काम त्यांनी केले. इतिहाससंशोधन आणि इतिहासलेखनाला चालना देणारे हे चार आधारस्तंभ आहेत. (संदर्भ : मराठ्यांचे इतिहासकार - अ. वा. कुलकर्णी, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे)

इंग्रज राजवटीत सी. ए. किंकेड (इ. स. १८७०-१९५४) हे एक प्रशासकीय अधिकारी होते. त्यांच्या सरकारी कारकीर्दीतील बराचसा काळ महाराष्ट्रात गेल्यामुळे त्यांना मराठ्यांच्या इतिहासाबाबत कुतूहल निर्माण झाले होते. 'ग्रँड डफ'ने लिहिलेल्या 'मराठ्यांचा इतिहास' या ग्रंथाबाबत त्यांचे मत अनुकूल नव्हते. म्हणूनच आपल्या प्रशासकीय अनुभवाच्या आधारे मराठ्यांचा इतिहास पुन्हा लिहावा असे त्यांना तीव्रतेने वाटले. याच काळात रावबहाद्दुर द. ब. पारसनीस यांच्याशी त्यांचा संबंध आला. पारसनीस यांनी अनेक मराठी कागदपत्रे जमविली आणि त्या कागदपत्रांचे इंग्रजी भाषांतर करवून ती किंकेड यांस पाठविली. इतिहासलेखनाचे हे काम दोघांच्या सहयोगाने अकरा वर्षात पूर्ण झाले. हा इतिहास पुस्तकरूपाने तीन खंडात प्रसिद्ध झाला. (इ. स. १९१८-१९२५)

महेश्वर दरबारच्या बातमीपत्राबाबतची कागदपत्रे पारसनीस यांनी कशी मिळविली याबाबतची हकीकत 'मराठ्यांचे इतिहासकार' या ग्रंथात दिली आहे.

''मराठ्यांचा इतिहासकार ग्रँट डफ म्हणतो, 'मराठा राष्ट्राने निर्माण केलेला नाना फडणीस हा शेवटचा कुशाग्र बुद्धीचा, तेजस्वी मुत्सद्दी होय.' या नाना फडणीसाचा खाजगी पत्रव्यवहार, सातारा जिल्ह्यातील, वाई तालुक्यातील कृष्णा नदीच्या तीरावरील मेणवली या गावी होता. नाना फडणीसावर शेवटच्या पेशव्याची, दुसऱ्या बाजीरावांची गैरमर्जी झाल्याने त्याला कारभारीपदावरून दूर केले होते. नानाच्या जेव्हा ते लक्षात आले तेव्हा त्याने आपला महत्त्वाचा राजकीय पत्रव्यवहार 'मेणवली' या आपल्या गावी नेला होता. परंतु, १८०० साली त्याचा मृत्यू झाला आणि त्याच्या वारसदारांनी त्याकडे पूर्ण दुर्लक्ष केले. पारसनीस यांना या 'मेणवली' दफ्तराची आणि त्यातील महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक कागदपत्रांची पूर्वकल्पना होती. त्यामुळे युक्तिप्रयुक्तीने विविध मार्गांचा अवलंब करून त्यांनी ते सारे दफ्तर हस्तगत केले आणि नानाच्या वंशजांनी त्याची विल्हेवाट लावण्यापूर्वी आणि त्या दफ्तराचा संपूर्ण नाश होण्यापूर्वी ते सुरक्षितपणे जतन करून ठेवले. या संग्रहातून महत्त्वाचे दस्तऐवज निवडून त्यांनी ते आपल्या 'इतिहाससंग्रहातून' क्रमशः प्रसिद्ध करण्यास प्रारंभ केला.''

(संदर्भ : मराठ्यांचे इतिहासकार - अ. रा. कुलकर्णी
डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे, २०११, पृ. १९४)

होळकरशाहीतील मंत्री, कारभारी यांचे अहिल्याबाईंच्या राज्यकारभारात महत्त्वाचे योगदान आहे. मात्र केसो भिकाजीचे या कारभाऱ्यांविषयीचे मत चांगले नाही. आपल्या बातमीपत्रात एके ठिकाणी त्याने लिहिलंय,

''मुत्सद्दी आहेत त्यांचा प्रकार पूर्वी लिहिला असे. त्यास दौलतीचा प्रकार अगत्यवाद नाहीं. त्यांची तपश्चर्या उत्तम. ह्यांस काडीइतकी चिंता नाहीं. तिसरा प्रहरां दरबारांत यावे. चार घटका बसून घरास जावें. याप्रमाणें नित्याची वर्तणूक आहे.''

(महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें, लेखांक २४४,
दि. २४ फेब्रुवारी १७८६, पृ. २९६)

आपल्या कारभाऱ्यांपासून दरबाराची आणि राज्यव्यवहारासंबंधीची कामे कशी करून घ्यावीत याचे परिपूर्ण ज्ञान अहिल्याबाईंना होते. होळकरशाहीच्या इतिहासाचीं साधनें (संपादक : वा. वा. ठाकूर) यातील पत्रव्यवहार, आदेश, विविध प्रकरणातील निर्णय यावरून त्यांचे प्रशासनकौशल्य, प्रशासनावरील पकड या बाबींचा प्रत्यय येतो. यात दरबारातील कारभारी, कमाविसदार, सैन्याधिकारी, या सर्वांचे मोठे योगदान आहे. त्यामुळे कारभाऱ्यांच्या विषयी ''तिसरा प्रहरां दरबारांत यावें, चार घटका बसून घरास जावें'' हे वकिलांचे निरीक्षण वस्तुस्थितीचा विपर्यास करणारे आहे.

बातमीपत्रे लिहिताना काही प्रसंगी केसो भिकाजी यांचा तोल ढळलेला दिसतो. एका बाजूला अहिल्याबाईंचा राज्यकारभार आदर्श असल्याचे प्रमाणपत्र विदेशी सत्तेचा प्रतिनिधी, मध्य प्रांताचा गव्हर्नर सर जॉन मालकम, मोरोपंत, अनंतफंदी, आदी महनीय व्यक्ती देतात तर दुसरीकडे पेशव्यांचा वकील अहिल्याबाईंच्या वा होळकरशाहीच्या काभाराविषयी लिहितो,

''हे होळीचे होळकर ! त्यास दवलत राहिली अथवा न राहिली ही काळजी नाहीं. आज चार वर्षे यथास्थित पाहत आहे. होळकरांची दवलत चालावी असें येथें माणूस मातब्बर कोणी नाहीं.''

(महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें, लेखांक २४२, दि. ४ फेब्रुवारी १७८६, पृ. २९५)

यावरून बातमीपत्रे लिहितांना वकिलाच्या ठायी जो तटस्थपणा आणि समतोलपणा असणे आवश्यक आहे, त्यांचा येथे पूर्ण अभाव दिसतो. या वर्णनातून वकिलाची पूर्वग्रहदूषित दृष्टी आणि एकांगी विचारसरणी याचा प्रत्यय येतो.

अहिल्याबाईंचे चरित्रकार विश्वनाथ नारायण देव यांनीही महेश्वर दरबारच्या बातमीपत्राबाबत आपल्या चरित्रग्रंथाच्या प्रस्तावनेत लिहिले आहे. ते म्हणतात,

''विठ्ठल शामराज याचा पक्षाभिमान सोडला तर ही पत्रें फारच मार्मिक असून त्यात बारीकसारीक गोष्टी दिल्या आहेत. त्यांची वर्णन करण्याची हातोटी चांगली असून पत्रें रसभरित आहेत. हा लेखक धोरणी व दूरदृष्टीचा आहे.''

(देवी श्रीअहिल्याबाई होळकर हिचे चरित्र, १९३३, पृ. २३)

पेशव्यांचा वकील विठ्ठल शामराज याच्या बाबतीत वकिलांना हवी असलेली तटस्थ वृत्ती, समतोल दृष्टी या गोष्टींचा अभाव 'पक्षाभिमान' या शब्दातून यथार्थपणे व्यक्त होतो.

पेशव्यांचा वकील टिपूसारख्या परकीय शत्रूंच्या उपद्रवाबाबत कांहीं ठोस लष्करी वा मुत्सद्देगिरीचा उपाय सुचविण्याऐवजी दृष्टांत आणि मारूतीची उपासना यावर विसंबून रहातो, हे वास्तव चिंताजनक आहे.

''टिपूची दाटी ऐकून बहुत चिंता प्राप्त झाली. त्यावरून श्री मारूतीची सेवा शरीरेंकरून करविली. यशाशक्ति नित्य ब्राम्हणभोजन करविलें. त्यास श्रींचा साक्षात्कार झाला कीं, पौष वद्य २ सोमवारपासून दिवस ४१ पावेतों टिपूचा उत्कर्ष पुढें, एकेचाळीस ४१ दिवस

गेल्यानंतर त्याचा उपमर्द होऊन सरकारचा प्रताप अधिकोत्तर होईल, याप्रमाणे दृष्टांत जाला. पूर्वी राजश्री मोरोबादादा व होळकर पुरंदरास आले, ते समयीं मी याप्रमाणें श्रीमारूतीची सेवा केली. ते वेळेस याप्रमाणें दृष्टांत कीं, अकरा दिवसपावेतों श्रम आपणास होतील, पुढें अधिकोत्तर यशप्राप्ति घडेल. हे वर्तमान राजमान श्री. मल्हारपंत भडभडे यांस व कैलासवासी देशमुख यास पुरतेपणें सांगितले होते. त्याचा अनुभव श्रीने घडविला. त्याउपरी फिरंगी व कैलासवासी दादासाहेब आले, ते समयीं संकट जाणून श्रीमारुतीची सेवा लष्करांत केली. तेव्हां दृष्टांत, १८ दिवसांनंतर यशप्राप्ति. त्याप्रमाणें अनुभव आला. सांप्रत हे संकट प्राप्त ! देशींहून वर्तमान येऊं लागले कीं, टिपूची दाटी फार, त्यावरून चिंता प्राप्त जाहली. सर्वस्वे श्रीमंतांचे दौलतीचे बोझे सर्व स्वामींकडे. त्यावरून श्रींची प्रार्थना बहुत केली. त्यावरून ४१ एकेचाळीस दिवसांनंतर सरकारचा उत्कर्ष बहुत होईल, याचा अनुभव श्रीप्रतापें घडेल. चिंता नाही. पूर्वी दोन्हीं दृष्टांत अनुभवास आले, त्याचा संकल्प व हल्लीं श्रींचा संकल्प केला तो सिद्धीस न्यावयाची विनंति समक्ष आल्यावर करीन. पूर्वीचा संकल्प देशमुखास सांगितलें होतें. श्रीकृपेकरून सरकारचा नक्ष व महाराजांस यशप्राप्ति व्हावी हेच निरंतर इच्छा व प्रार्थना श्रीमारुतीजवळ करीत आहे.''

(महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें, लेखांक २४०,
दि. १७ जानेवारी १७८६, पृ. २९३-२९४)

पेशव्यांनी आपले वकील होळकर दरबारात नेमले होते. त्यामुळे त्यांचे वेतन आदी खर्च पेशवे दरबाराने करणे हे अपेक्षित होते. आपल्या सेवकांना, वकिलांना वा फौजेतील सैनिकांना वेळच्या वेळी वेतन देणे हा राज्यकारभाराचा महत्त्वाचा भाग आहे. शिवाजी महाराजांची शिवशाही आणि अहिल्याबाईंची होळकरशाही या याबाबतीतील आदर्श उदाहरणे आहेत. मात्र विठ्ठल शामराज वा केसो भिकाजी दातार यांच्या बातमीपत्रात पैशाच्या अडचणीविषयी पेशव्यांना वारंवार लिहिले आहे.

आपल्या आर्थिक व अडचणीविषयी वकिलांच्या बातमीपत्रांत सतत उल्लेख येतात. उदा.

''सेवकाची खर्चाची विपत्ती फार आहे. अडीचशें रुपये लोकांचे देणें झालें आहे. पुढें खर्चास पाहिजे.''

(लेखांक २०, दि. १५ आक्टोबर १७८०, पृ. ३७)

''सेवकास खर्चास नाही. कर्ज तीनशें रुपये झालें. स्वामींनीं खर्चास पाठविलें, त्यास नऊ महिने झाले. धनी कृपाळू समर्थ.''

(लेखांक २२, दि. २८ आक्टोबर १७८०, पृ. ४०)

''येथें देणेदारांचा उपद्रव व खर्चाची तसदी कितीक सोसावी? येथें मेलें तर कोणी समाचार घेणार नाही. त्यास धन्यांच्या पायांचाच आश्रय. येथें देण्याच्या व खर्चाच्या

उपद्रवामुळें फार श्रमात आहे. येथील उपेक्षा कशी आहे ते काय लिहूं ?'' पांचशें रुपये लोकांचे देणे जाले आहे. पुढें नित्य खर्च लागलाच आहे.

(लेखांक ४३, दि. १९ मार्च १७८१, पृ. ९०)

''सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. पांच सहाशें रुपये कर्जही जालें आहे. तेथें कांहीं उपाय नाही. धनी कृपाळू समर्थ.''

(लेखांक ६६, दि. १२ डिसेंबर १७८१, पृ. १२७)

''सेवकाची खर्चाची विपत्य फार आहे. देणें लोकांचे फार जाले. त्यांचा उपद्रव निराळा. पोटास नाही ती विपत्य वारंवार दर पत्रीं विनंति लिहितो. मी आणिक कोणास लिहूं ?''

(लेखांक ८६, दि. २ मार्च १७८३, पृ. १५६)

''बहुत दिवस जाले, येथील देणें वारत नाही. पुढें ज्याचें घेतले तो कांहीं देत नाही. सर्वस्वे चिंता! याचे निवारण खावंदांखेरीज कोण करितो?''

(लेखांक २७८, दि. ८ सप्टेंबर १७८७, पृ. ३२३)

''येथील खर्चाविषयीं विनंति पूर्वी लिहिलीच आहे. त्याविषयीं आज्ञा जाली नाहीं. बहुत दिवस जाले, परामर्श जाला नाहीं. येथें कर्जही कोणी देत नाही. उपाय काय करावा? आजपावेतों राजश्री कृष्णाजी नाईक थत्ते यांचा ऐवज, असाम्याकडे होता तो घेत गेलों, त्यांचाही तगादा आहे. नित्य कृत्याचें चाललें पाहिजे. अडचण जाणोन विनंति लिहिली आहे. बाईकडून आमचेविषयीं नामकरण नाही. यंदा सर्वत्रांची समजावीस जाली, परंतु इकडल्याविषयीं अनुकूल पडले नाहीं.''

(लेखांक ३३४, दि. १५ आक्टोबर १७९०, पृ. ३७०)

स्त्रीस्वभावाचे गुणधर्म सांगून अहिल्याबाईंचे उणेपण दाखविण्याचा प्रयत्न केसो भिकाजी दातार या वकिलाने केला आहे. तो म्हणतो,

''समज नाही. जें एक चित्तांत भरलें, तें जात नाहीं. आधीच स्त्रियांचीं चित्तें बद्धमुष्टिवत् अलंकारीं सांगितली. त्या बद्धमुष्टिचित्ताचे निवृत्त पदार्थ आहेत. ते आवस्थात्रय प्रकारें आहेत. ही आवस्थात्रयातीत जाली, यामुळें साधन घडत नाही. खावंद-मसलतीचे लौकिक अर्थ तें ध्यानांत येत नाही. मसलतगार मातबर माणूस लौकिकाचा असाही कोणी जवळ नाही. जें करावे तें आपण आपले मतें करीत असावे. मग बिघडो अथवा सुधारो ही तऱ्हा आहे.''

(लेखांक १३१, इ. स. १७८२, पृ. २१३)

अहिल्याबाईंच्या अस्तित्वात नसलेल्या तथाकथित उण्या बाजू दाखविण्याचा त्याने चंगच बांधलेला दिसतो.

''तिजला मोठा गर्व कीं, मी शहाणी व सुभेदारामागें एकनिष्ठ, अथवा दौलत केली ती मीं केली व दानधर्म आचरण तें माझे, हा अभिमान. आचरण दाखवितां लौकिकीं

फार चांगलें दाखवितात. अंतर शुद्ध नाही.''

(लेखांक १३४, दि. १ जानेवारी १७८३, पृ. २१५)

''बाईंची दूरआंदेशी व समज पोख्त हे स्वामी लिहितात, तें खरें. ती समज येथें दिसत नाहीं.''

(लेखांक १३८, दि. १८ फेब्रुवारी १७८३, पृ. २१७)

''वरकड विस्तार बोलावा, तर येथील बहुनायकी. बाईची अखत्यारी कोणावर नाही. बाईस तर कृत्रिम कळत नाहीं.''

(लेखांक १६२, दि. २६ मे १७८३, पृ. २३६-२३७)

''तर साल आइदेचे ऐवजीं तुकोजीबावांचें पत्र आणा म्हणजे देईन असे दिक्कती सांगतात. आमचा यत्न तितका भय प्रीत दाखवून, युक्तीचे वाटें बोलणें ते बोलून पाहिलें. त्यास समजतच नाहीं. चार कारभारी आहेत. त्यांसीं सांगांवे तर ते बाईपेक्षां गोष्टी सांगतात. त्यांसही आगापिछा नाही.''

(लेखांक १५७, दि. १९ मे १७८३, पृ. २३२)

''तेथें कोणी मनावर घेऊन छान करीत नाही. अंधेर! दोन प्रहर मुख्यासुद्धां व कारभारी सहमंडळी कारभार होतच नाहीं. त्यानंतर निद्रा! तृतीय प्रहरांनंतर चार घटका दरबार! त्यांत दादी फिर्यादी, आले गेले! याप्रमाणें नित्य अभ्यास आहे. दौलतींत उणें अधिक पाहणारा कोणी नाही. अवघे सांगकामे आहेत. नेकीबंदीस बाईच आहेत.''

(लेखांक २८९, दि. १५ आगस्ट, इ. स. १७८८, पृ. ३३१-३३२)

असे उल्लेख विठ्ठल शामराज आणि केसो भिकाजी दातार यांच्या अनेक पत्रांत आलेले आहेत.

पुरुषोत्तम यांच्या अहिल्याचरित्रावर चिंतामण विनायक वैद्य यांचा दीर्घ निबंध १९३० मध्ये 'विविध ज्ञान विस्तार' मध्ये प्रकाशित झाला होता. त्यात त्यांनी पेशव्यांच्या वकिलाच्या अहिल्याबाईंविषयी निंदाजनक लिखाणाची दखल घेऊन वकिलांस अयोग्य टीका केल्याबद्दल फटकारले आहे. वकिलाचे वाक्य असे -

''सांप्रत बाईस अराणूक यात्रेची रवानगी व दानधर्माचा विनियोग, या हर्षामुळें क्षणभर अवकाश नाहीं.''

(लेखांक २६५, दि. २४ जानेवारी, इ. स. १७८७, पृ. ३१४)

यावर भाष्य करताना चिं. वि. वैद्य म्हणतात,

''धर्मासंबंधीं कामात दुसऱ्यांची हरएक तऱ्हेनें मदत करताना व दानधर्म करिताना ज्या धन्य व्यक्तीस आनंदाच्या उकळ्या येतात असा खरा धर्मात्मा प्राणी या पृथ्वीतलावर विरळा होय! मात्र हे त्या कुटिल व्यवहारांत दंग झालेल्या कारकुनास कळले नाहीं.''

(पुरुषोत्तमकृत 'अहिल्याबाईंचे चरित्र' यावरील चिं. वि. वैद्य यांचा निबंध, १९३०, पृ. ५४)

श्री. चिं. वि. वैद्य यांचे हे भाष्य बोलके असून वकिलाच्या एकांगीपणावर नेमकेपणाने बोट ठेवणारे आहे.

होळकर दरबारात इतर अनेक राज्यांचेही वकील होते. त्यांच्या वेतनाच्या बाबतीत कुठलाही प्रश्न उद्भवल्याचे आढळत नाही. मात्र पेशव्यांच्या वकिलांना सतत आर्थिक चणचणीत रहावे लागणे ही बाब योग्य नव्हती. वकिलांना सावकारी कर्ज घेऊन आपली गुजराण करावी लागणे हे संबंधित प्रशासनाच्या दृष्टीने कुठल्याही प्रकारे समर्थनीय वाटत नाही.

ही बातमीपत्रे निरपेक्ष बुद्धीने लिहिलेली नसून अनेक ठिकाणी एकांगी पद्धतीने लिहिलेली समीक्षापत्रे आहेत असे वाटते. बातमीपत्रात घटना वा घडामोडी म्हणजे News येणे अपेक्षित असते. वैयक्तिक मते वा Views नव्हे.

बातमीपत्रातील या काही उण्या बाजू आहेत. मात्र ही बातमीपत्रे ऐतिहासिक दृष्ट्या अतिशय महत्त्वाची आहेत. अनेक राजकीय घडामोडी, विविध शत्रूंशी झालेली युद्धे, विविध प्रकरणातील प्रशासकीय निर्णय, लग्नप्रसंगीची पट्टी, जासूदांच्या हालचाली, अहिल्याबाईंचा दानधर्म, विविध लोककल्याणकारी कामे, शिंदे-होळकर, पेशवे-होळकर यांच्या परस्परसंबंधातील संदर्भ अशा अनेक प्रकारे मराठेशाहीच्या आणि होळकरशाहीच्या इतिहासाचा एक पट आपल्या नजरेसमोर येतो.

इतिहासाचा अभ्यास वा लेखन करताना पत्रव्यवहार, सनदा, रोजकीर्द, आदेश, नाणी, शिक्के याप्रमाणे बातमीपत्रे हा एक महत्त्वाचा दस्तऐवज मानला जातो. म्हणूनच होळकरशाहीचा आणि विशेषतः अहिल्याबाईंच्या प्रशासनाचा आणि राज्यकारभाराचा अभ्यास करताना या बातमीपत्रातील अनेक सदंर्भांचा आपल्याला निश्चितपणे उपयोग होतो. यादृष्टीने ही बातमीपत्रे ऐतिहासिक दृष्ट्या अतिशय महत्त्वाची आहेत, हे निर्विवाद आहे.

ही बातमीपत्रे इ. स. १९१० आणि इ. स. १९११ या वर्षांत प्रकाशित झालेली आहेत. म्हणजे एक शतकाहून अधिक काळ उलटून गेला आहे. हे ग्रंथ अनेक वर्षे दुर्मीळ होते. १०७ वर्षांनंतर या ग्रंथांची आवृत्ती पुन्हा प्रकाशित होत आहे. यामुळे इतिहास संशोधक, अभ्यासक आणि रसिक वाचक यांची मोठी सोय होईल असे निश्चितपणे वाटते.

या बातमीपत्रांतून तत्कालीन मराठी भाषेचे अनेक पैलू दिसून येतात. आंग, हांगामे, कही काबाड, रस्त, गिराणी, वरतावा, हलकाई, नालीश, दुराख, खमीर, कावित्र, खलेल, धरणीपारणी, तकारनामका, घटवटना, तडन, पुस्तपन्हाई, क्षित, कुन्हा, जथ, तसलमात, पेशअंदेशी, इस्तकबील, वस्तवाणी, बमय, तष्ट यांसारखे शब्दप्रयोग हे तत्कालीन भाषेचे विशेष रूप आहे, याचा प्रत्यय येतो. 'सल्ला' हा शब्द वेगवेगळ्या वेळी कधी पुल्लिंगी म्हणजे 'सल्ला दिला' तर कधी स्त्रीलिंगी म्हणजे 'सल्ला दिली' अशा दोन्ही पद्धतीने वापरलेला दिसतो.

सोयीकरिता बातमीपत्रांचे दोन्ही भाग एकत्र करून लेखांक सलग घेतले आहेत.

यामुळे ग्रंथवाचनात आणि अध्ययनात सुलभता येईल. मूळ ग्रंथातील भाग १ मधील शेवटचा लेखांक (नं. १२५) ता. ४ मार्च इ. स. १७८४ चा आहे आणि दुसऱ्या भागातील पहिला लेखांक (नं. १) दि. १९ आक्टोबर इ. स. १७८२ चा आहे. हा अनुक्रम मूळ ग्रंथाबरहुकूम घेतला आहे. ग्रंथाची भाषा जुन्या वळणाची असून त्यावर हिंदीचा प्रभाव आहे. इतर भाषांमधील अनेक शब्द आले आहेत. आकलनाच्या दृष्टीने सुलभ व्हावे म्हणून ग्रंथाच्या शेवटी परिशिष्टे, शब्दार्थ/टीपा आदी दिले असून ते अभ्यासकांना निश्चितपणे उपयुक्त ठरतील असा विश्वास वाटतो.

या ग्रंथाच्या निर्मितीसाठी अनेक इतिहास संशोधक, अभ्यासक, रसिक आणि सुहृद यांचे बहुमोल सहाय्य झाले.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाचे अध्यक्ष श्री. बाबा भांड यांनी होळकरशाहीच्या समग्र इतिहासाचा प्रकल्प संपादनासाठी माझ्याकडे सोपविला त्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. या ग्रंथांचे आवश्यक त्या ठिकाणी संपादन करून हे काम विहित कालवधीत पूर्ण करता आले याबाबत समाधान वाटते. या कामी अनेक नामवंत इतिहासकार, अभ्यासक, रसिक आणि सुहृद यांचे अनेक परींचे सहकार्य लाभले, हे कृतज्ञतापूर्वक नमूद करावेसे वाटते.

मा. जयसिंगराव पवार (कोल्हापूर), प्रा. सु. प्र. कुलकर्णी, डॉ. लीला गोविलकर (अहमदनगर), प्रा. ना. ग. काळे, राजेंद्र लाळगे, सुनील मतकर, सुभाष वाघमारे, विठ्ठलराव गांवडे (इंदूर), वसंत महेश्वरकर (महेश्वर), रामभाऊ लांडे (अंबड, जि. जालना), बाळकृष्ण शंकर तथा अण्णासाहेब वारे, डॉ. सुधीर तारे, डॉ. दिलीप बलसेकर, रवीन्द्र लाड, प्रतापराव पाटील, मुकुंद सराफ (मुंबई), डॉ. अरुणचंद्र पाठक, डॉ. गिरीश मांडके (पुणे) यांचे अनमोल सहकार्य लाभले. या सर्वांचे मनःपूर्वक आभार.

पहिल्या आवृत्तीचे प्रकाशक तुकाराम जावजी आणि डायमंड पब्लिकेशन्स (पुणे) यांचेही मनःपूत आभार.

ज्येष्ठ साहित्यिक, इतिहासकार आणि अखिल भारतीय संमेलनाचे माजी अध्यक्ष डॉ. सदानंद मोरे यांच्याबरोबर वेळोवेळी झालेल्या चर्चेचा या ग्रंथाच्या संपादन कार्यात विशेष उपयोग झाला हे कृतज्ञतापूर्वक नमूद करणे आवश्यक आहे. त्यांचे मन:पूर्वक आभार.

या ग्रंथाची ही सुधारित आवृत्ती इतिहासकार, अभ्यासक आणि रसिक वाचक यांच्या पसंतीस उतरेल, असा विश्वास वाटतो.

डॉ. देवीदास पोटे

मुंबई, दि. ३१ जुलै २०१८ — संपादक

मूळ संपादकाची प्रस्तावना : ‘उपोद्धात’

इंदूर येथील होळकरांच्या घराण्यांतील इतिहासप्रसिद्ध सद्गुणी व राज्यकर्त्री स्त्री राणी अहल्याबाई हिचें नांव अखिल भरतखंडामध्ये दुमदुमत आहे, ह्या लोकोत्तर स्त्रीचें साधार व सविस्तर असें चरित्र आजपर्यंत प्रसिद्ध झालेलें नाहीं. परंतु सांप्रत महाराष्ट्राच्या इतिहासाचीं जीं नवीन साधनें सुदैवानें उपलब्ध होत आहेत, त्यांवरून ह्या स्त्रीचें सुरस व मनोरम चरित्र जगापुढे लवकरच येईल अशी आशा करण्यास हरकत नाहीं. अहल्याबाईच्या चरित्राचें सत्य स्वरूप किती अपूर्व, हृदयंगम व उज्ज्वल आहे व त्यात किती इतिहासरस भरलेला आहे, ह्याचें निराळें वर्णन करण्याचें हें स्थल नाहीं. ह्या संबंधानें ‘विविधज्ञानविस्तार’ चरित्राचें सत्य स्वरूप व त्यांतील कांहीं मनोरंजक मासले’’ ह्या निबंधामध्यें बरीच चर्चा केलेली आहे. त्यावरून जिज्ञासु वाचकांस त्याची अल्पशी तरी कल्पना करितां येईल. तथापि ह्या चरित्रास साधनीभूत होणारा जो पत्रव्यवहार आह्मांस राजकार्यधुरंधर सुप्रसिद्ध महाराष्ट्रमुत्सद्दी नाना फडणवीस ह्यांच्या मेणवली येथील दप्तरामध्यें उपलब्ध झाला आहे, त्यावरून अहल्याबाईच्या चरित्राचें सत्य स्वरूप व त्याचें खरें अंतरंग स्पष्ट रीतीनें नेत्रांसमोर आल्यावांचून राहणार नाहीं. हा पत्रव्यवहार पत्रशः संपूर्ण मिळालेला नाहीं; तथापि तो जितका उपलब्ध झाला आहे, तितकाही चरित्राच्या मर्यादित अवकाशामध्ये समाविष्ट होण्यासारखा नसून, फार विस्तृत व तत्कालीन बहुविध राजकारणांनीं युक्त असा आहे. त्याचे स्वतंत्र दोन भाग करून ते मराठ्यांच्या इतिहाससाधनांत अंतर्भूत करावेत ह्या हेतूनें, तो क्रमशः ‘इतिहाससंग्रह’द्वारा प्रसिद्ध करण्याचें योजिलें आहे.

२. अहल्याबाईच्या महेश्वर येथील दरबारीं, पेशव्यांच्या तर्फेने, नाना फडणविसांनीं दोन वकील केले होते. त्यांचीं नांवें अनुक्रमें विठ्ठल शामराज व केसो भिकाजी अशीं

होतीं. त्यांनीं महेश्वर येथून बाईच्या दिनचर्येचीं व राजकारणांची इत्थंभूत बातमीपत्रें पुण्यास पाठविण्याचा क्रम ठेविला होता. हे वकील अनुक्रमें इ. स. १७७९ पासून इ. स. १७८३, व इ.स. १७८४ पासून इ.स.१७९४ पर्यंत महेश्वर दरबारीं होते. ह्या दोन वकिलांच्या बातमीपत्रांमध्यें अहल्याबाईची दिनचर्या, तिचा दरबार, तिचे मुत्सद्दी (=मुत्सद्दीपण), तिचीं पेशव्यांशीं व इतर मराठे सरदारांशीं झालेलीं राजकारणें, वगैरे गोष्टी, उत्तम प्रकारें नमूद आहेतच; परंतु त्या वेळच्या मराठ्यांच्या एकंदर राजकरणांचाही त्यांत चांगल्या रीतीनें निर्देश असून, मराठ्यांच्या इतिहासावर त्यांचा सर्व बाजूंनीं उत्तम प्रकाश पडण्यासारखा आहे. त्याचप्रमाणें तत्कालीन भाषा, चालीरीति, वगैरे गोष्टींचेंही त्यावरून चांगलें दिग्दर्शन होण्यासारखें आहे. ह्याकरितां हीं पत्रें इ.स. १७८० पासून इ.स. १७८३ पर्यंत एक खंड, व इ.स.१७८४ पासून इ.स.१७९४ पर्यंत एक खंड, अशीं खंडशः प्रसिद्ध करण्यांत येतील.

३. पहिल्या खंडांत विठ्ठल शामराज ह्यांचीं बातमीपत्रें येतील. हा विठ्ठल शामराज मराठ्यांच्या इतिहासांत फारसा कोठें प्रसिद्ध नाहीं. त्याचें उपनांव व राहण्याचें ठिकाण समजत नाहीं, तथापि हा मनुष्य फार जिज्ञासु, चिकित्सक, बहुश्रुत व मार्मिक दिसतो. हा हरिपंत फडके ह्यांच्या वशिल्यानें उदयास येऊन मराठ्यांच्या लष्करांत प्रथमतः बातम्या पाठविण्याचे कामावर लहानशा कारकुनी पेशानें नौकर असावा असें दिसतें. त्याची बुद्धिमत्ता व शोधकता पाहून, नाना फडणविसांनीं त्याची योजना महेश्वर दरबारामध्यें इ. स. १७७९ मध्यें केली. ता. २७ मे इ.स.१७७९ रोजीं, त्यानें पिंपरखेडनजीक नसरतपूर खोजाचें ह्या गांवाहून जें पत्र लिहिलें आहे, त्यावरून तो नुकताच, नाना फडणविसांस सासवड मुक्कामीं भेटून, त्यांच्या आज्ञेनें श्रीमंत राघोबादादा पेशवे ह्यांच्या लष्करांत हरी बाबाजी ह्यांच्या गोटांत आला होता असें दिसतें. हें पत्र येणेंप्रमाणें :-

''सेवेसी विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र २१ रबिलावलपर्यंत पिंपळपरखेड नजीक नसरतपूर खोजाचें येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. सासवडचे मुक्कामींहून स्वामींची आज्ञा घेऊन स्वार झालों, ते छ १८ मिनहूस नातेगांव वाकळ्यांचे मुक्कामीं श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांचे सैन्यांत राजश्री हरी बाबाजी याच्या गोटांत दाखल झालो. हरिपंतांची भेट घेतली. सरकारचें व राजश्री पाटिलबाबांचें पत्रें दिलीं व मशारनिल्हेकडेस गांव आहे त्याविषयी स्वामींनीं यांस पत्रें दिलीं होतीं तींही दिलीं. पाहून बहुत संतोष झाले, 'मी विनंति केली होती, त्याप्रमाणेंच श्रीमंतांनीं कृपा करून गांव आह्मांकडे बहाल ठेवला' असें ह्मणाले. वरकड कित्येक वचनोक्ती हैदरनाईक वगैरे यांजकडील वर्तमान आज्ञापिलें, तें सविस्तर मशारनिल्हेस सेवकानें विदित केलें. सांप्रत येथें यांची चौकशी फार आहे. नेहमी एक कारकून रात्रंदिवस श्रीमंतांच्या डेऱ्यांत यांनीं बसविला आहे. कोण येणार कोण जाणार तितका इतल्ला यांस आहे. श्रीमंतांची मर्जी रक्षून, त्यांचे खर्चवेचाची सरबराई करून,

अंतरगत फार बारकाव्यानें चौकशी यथास्थित करितात. प्रस्तुत श्रीमंतांस आज तीन चार दिवस सावकाश नाहीं. पडसें वगैरे व ज्वराचा उपद्रव झाला आहे. दोन चार दिवस स्नान करीत नाहींत. यास्तव तीन मुक्काम नातेगांव वांकळ्यावर आंबराईंत झाले. त्या मुक्कामावर पाण्याचा तोटा फारच झाला. परंतु श्रीमंतांस बेआराम ह्मणून मुक्काम झाले. पाण्याकरितांच काल चंद्र २० मिनहूस प्रातःकालीं कूच करून कासारबारीचा घांट उतरून दीड प्रहर दिवसां या मुक्कामीं दाखल झाले. या मुक्कामीं झाडें सावलीस कांहीं नाहींत. परंतु पाणी ओढा वाहत आहे. येथें कांही मुक्काम होतील असें बोलतात. सबब कीं, श्रीमंतांस कांहीं आरामही झाला पाहिजे, व मागाहून दादासाहेबांचा कांहीं पैठणींहून खजानाही येणार, त्याचीही मार्गप्रतीक्षा आहे. आरोग्य झालें ह्मणजे दरमजल चलावें, ऐवजासाठीं बारीचे तोंडीं कांहीं शेंपन्नास स्वार ठेवावे, अशीही बोलवा आहे. मुलकी वर्तमान, जे वाटेनें जातात ते आसपास चिठ्या पाठवून जमीदारांस बोलावून आणून घांस लकडी व शाकभाजी वगैरे सरंजाम मागवून श्रीमंतांकडे पावितात. कमाविसदारांनीं आपलाले तालुक्यांचा सरंजाम मार्गावर आणून पोंहचवावा हा पथ सरकारचा आहे. त्याप्रमाणेंच तालुकदारांजवळून आणवितात. ताकीदार जागांजागां पाठवून रखवाल्याही करितात. ताकीद फार निक्षून आहे. जें दृष्टीस पडलें व कानीं ऐकिलें तें रुबरू आणून, त्याची यथास्थित चौकशी करून शिक्षा करितात. सांप्रत येथें फौजेचा भरणा दादासाहेबांची खासगत कमकसर दोनशें स्वार, पागा व एकांडे मिळून व पायदळ गाडदी वगैरे हजार बाराशें, व तोफा, याशिवाय शिंद्याची चार पांच हजार फौज व होळकराकडील दोनशें स्वार ऐसे आहेत. पांचा हजारांचे भरतीस शिंद्याकडील आणीकही फौज येणार. सांप्रत या प्रकारचें वर्तमान आहे. श्रीमंतांस जो पदार्थ पाहिजे तो हरिपंतांकडेस त्यांनीं सांगून पाठवावें. यांनीं त्यांचे मर्जीप्रमाणें सरबराई करून द्यावी असें आहे. या लष्करबाजारांत धारणः-ज्वारी बाजरी नऊ साडेनऊ पायली, गहूं नऊ दहा पायली, हरभरे आठ नऊ पायली, डाळ तुरीची अकरा शेर, तांदूळ कंपेश आठ नऊ दहा शेर, गूळ आठ शेर, मीठ चार पायली, तूप अडीच शेर, खुर्दा शिवराई चार टक्के, पक्का दोन टक्के, याप्रमाणें आज आहे. मीं श्रीमंतांचे दरबारास जावें कीं तिकडे आसपास फिरावें ह्मटलें, त्यास हरिपंत ह्मणाले जे तुह्मीं गेल्यानें सारे तिन्ही दरबारचे तुमचे ओळखी. श्रीमंतांच्या चित्तांत कीं जवळले लोक विपर्यास घालतील, त्यांची बेमर्जी होईल, ठीक पडणार नाहीं. तुझी आह्मांजवळीच असून आह्मांस पुसत जावें. देखाल ऐकाल तें श्रीमंतांस लिहित जा. याप्रमाणें यांनीं सांगितलें. असा येथें आहें. जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन. उष्णकाळ फार आहे. सावलीस कांहीं नाहीं. बेसरंजामी, धन्यास सर्व विदित आहे. स्वामी कृपाळू समर्थ हे विज्ञप्ति.''

ह्या पत्रावरून विठ्ठल शामराज हा, पुणें दरबाराच्या माहितीचा असून, दादासाहेबांच्या लष्करांत बातमी आणण्यासाठींच, नाना फडणविसांकडून रवाना झाला होता असें दिसतें. ह्या वेळीं त्याची कायमची नेमणूक झाल्याचें दिसत नाहीं. परंतु

राजकारणप्रसंगानें त्यास लवकरच नाना फडणविसांनीं महेश्वर येथें अहल्याबाईच्या दरबारीं वकिलीस पाठविलें असावें असें उघड होतें. तेथें तो पावसाळा लागण्यापूर्वीच पोहोंचला. त्यानें महेश्वर येथून पाठविलेलें ता. १० जून इ. स. १७७९ चें पत्र उपलब्ध झालें आहे, त्यावरून तो नर्मदातटाकीं महेश्वरक्षेत्रीं ह्याच सुमारास पोहोंचला असावा हें सिद्ध होतें.

विठ्ठल शामराज ह्याचीं इ. स. १७७९ सालचीं महेश्वर येथून पाठविलेलीं अवघीं दोनच पत्रें उपलब्ध झालीं आहेत. ह्या सालची बाकीचीं पत्रें गहाळ झालीं कीं काय तें समजत नाहीं! इ.स.१७८० पासून इ.स. १७८४ पर्यंतचीं पत्रें बहुतेक शाबूत आहेत. बहुतेक ह्मणण्याचें कारण त्यांतील पत्रेंही मधून मधून गहाळ झालेलीं आहेत!! तीं बहुधा कसरीच्या भक्षस्थानीं पडलीं असावींत, असें सांपडलेल्या कागदांच्या शोचनीय स्थितीवरून मानण्यास हरकत नाहीं! सद्भाग्य एवढेंच कीं, इतका तरी हा मूल्यवान् पत्रव्यवहार आज महाराष्ट्राच्या इतिहासाच्या पुनरुज्जीवनार्थ उपलब्ध झाला!! हा पत्रव्यवहार किती महत्त्वाचा आहे व त्यांतील प्रत्येक पत्र देखील किती वाचनीय व मनोरंजक आहे हें जाणण्याचें काम वाचकांकडे आहे.

विठ्ठल शामराज ह्याचीं माहिती व ह्या पहिल्या भागाची प्रस्तावना हा सर्व छापल्यानंतर प्रसिद्ध करण्यांत येईल. तोंपर्यंत कोणी इतिहासप्रिय व रसिक गृहस्थांनीं ह्या विषयासंबंधानें अधिक माहिती अथवा कागदपत्र मिळवून देण्याचें श्रेय घेतलें, तर त्यांची आमच्यावर फार मेहेरबानी होईल ह्या पत्रव्यवहाराच्या प्रसिद्धीनें आणखी ऐतिहासिक कागदपत्रांचा अधिक सुगावा लागेल व ते जगापुढें येतील तर आमच्या श्रमांचें पुष्कळ अंशीं सार्थक झालें असें मानण्यांत येईल.

– द. ब. पारसनीस

अनुक्रमणिका

‘इतिहाससंग्रहां’त प्रसिद्ध झालेलीं

महेश्वरदरबारचीं बातमीपत्रें.

[कारकीर्द–अहल्याबाई होळकर.]

भाग १ ला.

दत्तात्रय बळवंत पारसनीस

संपादक, ‘इतिहाससंग्रह’

सातारा.

मुंबई येथें,

‘निर्णयसागर’ छापखान्यांत तुकाराम जावजी

ह्यांनीं छापून प्रसिद्ध केला.

नं. २३ कोलभाट लेन.

इ. स. १९१०.

किंमत २ रुपये.

‘इतिहाससंग्रहां’त प्रसिद्ध झालेलीं

महेश्वरदरबारचीं बातमीपत्रें.

[कारकीर्द–अहल्याबाई होळकर.]

भाग २ रा.

दत्तात्रय बळवंत पारसनीस

संपादक, ‘इतिहाससंग्रह’

सातारा.

मुंबई येथें,

‘निर्णयसागर’ छापखान्यांत तुकाराम जावजी

ह्यांनीं छापून प्रसिद्ध केला.

नं. २३ कोलभाट लेन.

इ. स. १९११.

किंमत २ रुपये.

भाग पहिला

लेखांक १

पै।। चंद्र ५
जमादिलाखर समानीन

श्री गजानन

ता. १० जून, इ. स. १७७९
मि. ज्येष्ठ व।। ११, शके १७०१

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ २४ जमादिलावल परियंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनें करून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील वर्तमानें पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून छ २२ मिनहूस रवाना केली, तें सेवेसीं पावलीं असतील. सांप्रत श्रीमंत दादासाहेबांचे वर्तमान : मुंबईस जाऊन मोर्चे दिले आहेत म्हणून बाजारी वर्तमान ऐकिलें व इंग्रजांकडे नारो तुकदेव गेले होते, तेही इंग्रजांनीं धिक्कारून माघारीं पाठविले जे, 'आम्हांस तुमचा भरंवसा येत नाहीं. तळेगांवावर आमची खराबी करून तुम्ही शिंदे होळकरांसीं मिळून त्याजकडेस निघून गेलां. असे बेइमान. तुमच्या वचनेंत दृढतरता नाही. इतके दिवसही तुमचे शब्दीं लागून कर्जदार जालों. पेशजीं तुम्हास रुपया दिला आहे, तो अद्याप वसूल झाला नाहीं. पुढें तुम्हांस खांद्यावर घेऊन आपले पदरानशीं खराब व्हावें, आपल्याशीं वैर करावे, (तर) आमचेही चार जागे लहानथोर त्याच्या इजनांत आहेत. त्यांनीही फराशीसांचें साधन केले आहे. लढाई भिडाईंत खराबी झाली तर आमची होईल. तुम्हांजवळ तर ना फौज ना खर्चास ! तुम्हांस पदरचे खर्चास देऊंन, शेवटीं, समयास त्यासीं सास्त बांधून निघून जावें. आम्हीं खराब व्हावें हें आम्हांस अनुकूळ पडत नाहीं. तुम्ही कोणतेही गोष्टीस साबूत नाहीत. तळेगांवावर जख बसतां आम्हांवर बसली. तुम्ही साबूत निघून गेलेत, तें ईर्षा आम्हांस येऊन प्राप्त

(इ. स. १७७९ सालची बातमीपत्रें अवघीं दोनच उपलब्ध झालीं आहेत. त्यांमध्यें मुख्यत्वेंकरून मराठे व इंग्रज ह्यांच्यामधील पहिल्या लढाईच्या सुमाराचें रघुनाथरावदादा पेशवे ह्यांच्या हालचालीचे वर्तमान आहे.)

झाली आहे. असो. आमचे काबूस येईल ते समयीं आम्ही पाहून घेऊं. परंतु तुमची सोबत आम्हांस नको !' असें जाबसाल होऊन नारो तुकदेव माघारीं आले. आतां राजाराम गोविंद, सौभाग्यवती मातुश्रीबाईंची पत्रें इमानपुरस्कर घेऊन, अमृतरायांस घेऊन इंग्रजांकडे जाणार. तोंवर श्रीमंत मुंबईस आहेत. हे इतके वर्तमान इंदूरच्या साहुकाराचा गुमास्तां नानकजीनामें बऱ्हाणपुरास गेला, तेथून औरंगाबादेस जाणार, त्यानें हें वर्तमान सांगितलें. सत्य मिथ्या देव जाणे. इकडील फौजांचे वर्तमान पाटीलबावांकडील देवजी गौळी आपले लोकांनशीं जमून बऱ्हानपुराचे रोखें जाऊन, तापीचे पाण्यानें सुलतानपूर नंदुरबारेवरून सोनगडचे रोखें जावे असा निश्चय केला. मातुश्री अहिल्याबाईंवर खर्चाची वरात पाटीलबावांनीं पंचवीस हजारांची पाठविली. तो ऐवज बाईंनीं उज्जनीस हुंड्या दिल्या आहेत. ऐवज आला म्हणजे फौजेस वांटून जावें तों येसोबा बक्षी शिंद्याकडील हरी बाबाजी सांगाते होते, ते धुलकोटावरून उज्जनीस गेलों होतों तेथें त्याचें कुटुंब आहे म्हणून गेले होते. मागें हरी बाबाजीचें असें जालें. ते आतां महेश्वरास आले. त्यांनीं देवजी गौळी यांजकडे जाऊन उभयतांनीं मसलत केली जे, सोनगडाकडेस गेले तर नीट फिरंग्याच्या तोंडावरच जाणें लागतें. झुंज फौजेनें सुद्धां परिणाम लागणार नाहीं. यास्तव इकडून झाबव्याच्या घाटें, भिलाड्यांतून नीट पावागडच्या रोखें जावे; तालुकाहीं शिंद्यांचाच आहे; तेथें जावून पावागडाजवळ छावणी करावी. म्हणजे दादासाहेब आपल्या तालुक्यांत धामधूमही करणार नाहीत. त्यांजवर दबावही पडेल. अशी मसलत उभयतांनीं करून, देवजी गौळी फौजसुद्धां बऱ्हाणपुरचा रोंख सोडून अलीकडे आले. त्यास होळकर आपल्या तालुक्यांत कही काबाड करूं देत नाहीत; यास्तव सरकार तालुक्याचे पांच सात गांव येथें कोठें आहेत तेथें कही काबाड करून आहेत. उज्जनीचा ऐवज आला म्हणजे तयारी करून जावें असें आहे. होळकरांकडीलही लोकांचीही तयारी बाई करितात. राजश्री रंगराव महादेवराव व खंडेराव त्रिंबक यांचेहीं काल दर्शन झालें. येथें बाईंनीं बोलाविलें. सरकारचीं पत्रेंही त्यांस दाखविलीं. कितीक प्रकारें त्यांनीं सरकारकार्याची भाषणें केलीं. पाहतां त्यांचा कांहीं सरकारकामाविशीं अनमान दिसून आला नाहीं. स्वामीकार्यास सादरच आहेत. परंतु कांहीं तरी एक मुक्त सर असावा; त्याजदेखत कामकाज कोणाचें कसें होतें, हें त्यांच्या निदर्शनास यावें; असे त्यांचें मानस. परंतु शिंदे होळकरांच्या फौजा तयार होऊन चालल्या म्हणजे हेही तयार होऊन चालतील. सांप्रत वोढेकराचे खराबीचा प्रकार व सांप्रत सरंजाम जप्त झाला आहे व गुदस्तां पैवस्तां यांनीं सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाईंची चाकरी कोणत्या रीतीनें केली, हें परभारा मातुश्री अहिल्याबाईंनींच सविस्तर सांगतिलें. खंडेराव त्रिंबक इतकेंच बोलले जे, श्रीमंत धनी आहेत, जे आबरु त्यांनीं दिली आहे, ते जतन करायाचें त्यांचेच हाती आहे. सर्वजण समर्थ आहेत. इतकें मात्र बोलले. येथील प्रकार असा झाला आहे. दोन्हीं तिन्हीं पथके श्रीमंतांच्या पिच्छ्यास होतीं. त्यांत चाकऱ्या सर्वत्रांच्याच झाल्या. परंतु दादासाहेब निघून गेले आणि हीं पथके माघारीं आलीं हें सर्वांस कळलें. परंतु आपला आपला उत्कर्ष असा शब्द आला नाहीं. जें होणें तें धन्याचे पुण्येंकडून होईल असें बोलतात; परभारे सेवकांच्या ऐकिण्यांतही

वोढेकराची चाकरी सर्वांपेक्षां अधिक झाली; परंतु सर्वांची एकदिलता असावी, म्हणजे कामें होतात. सांप्रत हे लोक बाहेर निघून तिकडे दादासाहेबांच्या पिच्छ्यास जायास कांहीं दिवस लागतील असें दिसतें. दुसरी बोलवा आहे कीं, श्रीमंत दादासाहेबांस प्रस्तुत खायास नाहीं. इंग्रजाची दादासाहेबांशीं चित्तशुद्धता होई, तोंवर माळवे प्रांतीं व गुजराथ प्रांतीं धामधूम करून, चार पैसे मेळवावे असें करतीलसें दिसते. बोलवाही अशीच आहे. बाजारी वर्तमान कीं; दादासाहेबांनीं हैदर नाईकास लिहून पाठविलें जे, आपण असा उत्कर्ष करून निघून गेलों. तुम्हीं जमियत पोख्त करून, कृष्णातीरपर्यंत ठाणीं बसवीत तिकडून येणें. तुम्ही बरोबरीने त्यांस पायबंद देणें व भोंसल्याकडेस हीं पत्रें गेलीं जे, मुधोजी भोसल्याचा मधला पुत्र चिमणराजा त्यास पांच सात हजार फौजेनशीं पाठवून देणें म्हणून पत्रें दादासाहेबांचीं गेलीं. हें बाजारी वर्तमान ऐकिलें. आपल्याकडील वर्तमान ऐकिलें जे, उभयतां सरदार कूच करून गंगेपरियंत आले. इकडे दरमजल येणार. वोढेकराविशीं धन्याची कृपादृष्टी असावी. धन्याची मर्जी, ह्या फौजा बाहेर निघाल्यावर यांजबरोबर मीं जावें. परंतु वर्तमान बातमीचीं पत्रें कोणाबरोबर पाठवूं ? होळकर तेथून निघाले असले तर त्यांची डाकही उठत येईल. मजजवळ तर माणूस एक नाही. इकडेच जासूद अगर कासीद नवे ठेवायची आज्ञा झाली तर तसें करीन. तोंवर तों स्वामींनीं डाकेची अगर जासूद व कासीद इकडे पाठवावयाची तरतूद केलीच असेल. लवकर व्हावी. जासूद सेवकाजवळ येत, तोवर महेश्वरीं राहूं कीं फौजेबरोबर जाऊं? यांसही निघायास आणखी आठ चार दिवस लागतील. तोंवर काय ते आज्ञाही येईल. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २

पै।। चंद्र ७ रमजान समानीन भाद्रपद मास	**श्री गजानन**	ता. ७ सप्टेंबर, इ. स. १७७९ मि. श्रावण व।। १२, शके १७०१

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ता.चंद्र २५ साबानपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील वर्तमान व श्रीमंत दादासाहेबांकडील वर्तमान कळलें, ते चंद्र १७ मिनहूस आपले कासीद जोडीबरोबर लिहून, सरकाराची कासीद जोडीबरोबर रवाना सेवेसीं केलीं आहेत; व त्यावर कळलें वर्तमान ते चंद्र २१ मिनहूस डाकेबरोबर रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचें वर्तमान : राजश्री बापूजी होळकर इंदुरीं दाखल झाले. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडून केसोपंत नामें सरदार त्याजबरोबर हजार फौज देऊन इकडे रवाना केले. त्यास मशारनिल्हे फौज घेऊन नवापुरधायट्यास आले. नवापुरा लुटला. तेथें ठाणें ठेवून पुढें दहिवलीला आले. तीही लुटली. तेथेंही ठाणें ठेवून पुढें भांबर परगण्यांत दांतर दिसेवाली म्हणून गांव आहे, तेथें दोनतीन घरें

कोकणस्थांचीं होतीं. त्यांस त्या गांवीं केसोपंत जाऊन, ते गृहस्थ धरून, त्यांची घरे लुटून त्या गृहस्थास कैद करून, कांहीं दंड मागतात. तेथून केसोपंतांनीं पांचशें स्वार गुलजारखानाकडेस पाठविले. कोंडाईबारीस दोन पलटणें ठेऊन घांट बंद केला. मागाहून आणिक दोन हजार फौज व चार पलटणें घेऊन राजाराम गोविंद ये प्रांतीं येणार इकडून गुलजारखानही त्यास सामील होणार. या प्रकारचे वर्तमान ऐकिलें. तें काल चंद्र २४ मिनहूस पत्रें लिहून, कासीदजोडी राजश्री विसाजी बापूजी, सरकारची फौज घेऊन आले आहेत, त्यांजकडेही रवाना केलें. परंतु ते कोठें आहेत हें वर्तमान कांहीं कळत नाहीं. त्यांनीं एक वेळ मजकडे पत्र पाठविलें होतें. त्यावर वर्तमान कांहीं कळत नाहीं. कासीदास कोठें भेटतील ते भेटोत. त्या कासीद जोडीबरोबर सरकारचींही पत्रें आहेत. मग कासीद सेवेसीं येवोत अगर विसाजीपंत आपले जोडीबरोबर पाठवोत. इकडे गडबड होयास करिती. आपलें कोणी इकडे नाही. गुलजारखानही दादासाहेबांकडेस जाईलसें दिसते. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाकडेस तीन कासीद जोड्या पाठविल्या आहेत, त्यांपैकीं एक सत्तावीस तारखेस पाठविली, एक काल पाठविली. कासीदास रोजमुरा लवकर पाहिजे तरी इकडे बिदा होय तर बरें आहे. धन्याची मर्जी. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३

श्री गजानन ता. २५ फेब्रुवारी, इ. स. १७८०
मि. माघ व।। ६, शके १७०१

श्रीमंत राजश्री नानासाहेब :

''नवीन वर्तमान : राजश्री तुकोजी होळकर यांनी अहिल्याबाईंस चंद्र ९ सफरचें पत्र लिहिलें होते, ते कोंडाईबारी उतरून ते मुक्कामाचें होतें. त्यात मजकूर जे : सरंजामी लोक व पेंढारी ऐसे रवाना करून इकडे पाठवावें. त्यावरून बाईंनीं पेंढारी सात आठ हजार जागां जागां सरंजामी लोक आहेत ते ऐसे तयार केले आहेत. आठ दहा हजारांचा भरणा एक दों दिवसांनीं तिकडे रवाना करणार. राजश्री पाटीलबावाही बारी उतरून पार जाहले. उभयतां सरदार एकत्र होऊन सोनगडजवळ गेले. दरमजल पुढें जाणार. सोनगडाअलीकडे सहा कोसांवर मुक्कामीं होते, ते मुक्कामाचीं पत्रें पाटीलबावांचीं बाईंस आलीं होतीं. बहुत समाधानपूर्वक पत्रें होती. लिहिले होतें जे, आम्ही आतांच वडिलांचे दर्शन घेऊन मग

इ. स. १७८० ह्या सालचीं सुमारे तीस पत्रें उपलब्ध झाली आहेत. त्यांमध्यें पेशवे व इंग्रज ह्यांच्यामधील युद्धासंबंधीं राजकारणें, राघोबादादा पेशव्यांच्या हालचाली, महादजी शिंद्यांची राजकारणें व अहिल्याबाई व तुकोजी होळकर ह्यांच्या दरबारचीं कारस्थानें ह्या संबंधाच्या बातम्या आहेत. ही सर्व पत्रें फार महत्त्वाची आहेत.

पुढें स्वारीस जावे. परंतु फत्तेसिंग गायकवाड व अमृतराव एकत्र होऊन दरमजल अहमदाबादेकडे गेले; यास्तव श्रीमंतांचीं पत्रें वरचेवर तिकडे जायाचे निकडीचीं आलीं; यास्तव इकडे येणें प्राप्त. महिना दों महिन्यांत इकडील मसलतीचा फड अगर जाबसाल काय ठरेल ते पाहून लवकरीच दर्शनास येतों. याप्रमाणें पाटीलबावांचीं पत्रें बाईंस आलीं होतीं. बाई बोलत होती जे, फत्तेसिंग गायकवाड श्रीमंत दादासाहेबांकडे सामील जाहला; फिरून उलटेल, यास्तव दादासाहेबांनीं गायकवाडाचे कबिले आणून सुरतेंत ठेविले; म्हणून वर्तमान ऐकितों, असे बाई बोलत होती. बाजारी वर्तमान आहे कीं, अहमदाबादेचे जमीदार व शिबंदीचे लोक तमाम आधी दादासाहेबांकडे मिळाले होते, चार लक्ष रुपये शिबंदी चढली होती ते इंग्रजांनीं आपल्याकडे केलें आणि अहमदाबाद सर केली, असें वर्तमान बाजारी आहे. गुजराथ प्रांताची ठाणीं सरकारचीं तमाम अपरातफर झालीं म्हणून बाजारी वर्तमान आहे. सरकारचे रविसंक्रमणाचे तिळगुळ इकडे आले नाहींत; यास्तव बाईंनीं दोनतीन वेळां स्मरण केलें जें, यंदा सरकारचे तिळगुळ आम्हांस कां आले नाहींत ?

तस्मात् आमचें विस्मरण पडले ! मी उत्तर केलें जे या फौजेच्या रवानगीमुळें दोन दिवस अधिक लागले आहेत, परंतु स्मरणपूर्वक येतील. त्यास चंद्र १५ रोजीं कासीद जोडीबरोबर सरकारचे व आपले व तात्याकडील तीलशर्करा पत्रेंसहित आली, ती बाईंस दिली. बहुत संतोष पावली. फार स्तव केला. हरकूबाईंच्या पांचा गांवांची जप्ती उठवावी येविषयीं दोनतीन वेळां बाईंनीं सांगितलें. आतांही बोलली जे हरकूबाईंकडे अपराध कांहीं नाहीं आणि कैलासवासी श्रीमंत रावसाहेबांनीं म्हातारपणास बक्षीस दिले आहेत ते सोडावे. असें श्रीमंतांस फार फार लिहा म्हणून सेवेसीं लिहिले आहे. वोढेकरांचे वर्तमान ऐकिल्यांत आलें जे, ते अद्याप धारेसच आहेत. परंतु श्रीमंत दादासाहेबांकडीलही कारकून त्यांजकडे येत जात असतात म्हणून ऐकिलें. वर्तमान असें आहे. दुसरें भोंसले येतां येतां परतून गेले. तें वर्तमान ऐकिलें कीं, पाटीलबावांचीं पत्रें त्यांजकडे राहोरीचे मुक्कामीहून गेली. त्यांचीही पत्रें उत्तरे पाटीलबावांस आली आणि ते माघारे गेले, असेंही वर्तमान ऐकिले. सत्य मिथ्या देव जाणे. दादासाहेबांकडील केसोपंत दातार सरदाराकडे येऊन गेला म्हणून दरबारीं येथें वर्तमान ऐकिलें. देखलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. गुलजारखानाचा मजकूर हरकूबाईंच्या नांवाचा बोभाट मात्र केला, परंतु तुकोजी होळकराचे भाऊ संताजी होळकर सेंधव्यांत आहेत, ते लासुरांत जाऊन गुलजारखानास भेटून आले. त्यास, एक घोडा व चौकडा व शालजोडी ऐसी संताजी होळकारास बहुमान दिला; व मल्हारगड (?) होळकराकडे आहे, तेथें राहण्याची परवानगी घेतली; व तेथें रस्त पोहोंचवणें व तेथून डोंगरांत काढून देणें हें कृत्य त्याचें होय. तुकोजीबावाचीही त्यास अंतस्थ पत्रें आलीं जे, गुलजारखानास तसदी आपलेकडून न देणें. राखून असूं देणें. त्या पत्रांच्याही शोधांत आहेत. हस्तगत जाहलीं तर सेवेसीं येतील असे आहे. बाईंकडे अपराध कांहीं नाहीं. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ४

पुरवणी

ता. २८ मार्च, इ. स. १७८०
मि. फाल्गुन व।।, ८ शके १७०१

''विज्ञापना मातुश्री अहिल्याबाई यांजकडील कारकून लाखेरी वगैरे दिल्लीचे आसपास यांचे खासगी एकदोन महाल आहेत, त्या चौकशीस कारकून गेला होता; तो ग्वाल्हेरीकडून त्या मार्गे येथें छ २१ रविलावलीं आला. तिकडील वर्तमान बाईंजवळ सांगत होता. मीही जवळीच होतों. त्यास ग्वाल्हेर प्रांतीं सरकारच्या फौजा सरंजामी आहेत, त्यांचें वर्तमान राजश्री खंडेराव हरी व आंबोजी इंगळे शिंद्यांकडील पथके दोघांमिळून जमियत, खंडेराव हरीजवळ तद्देशी रांगडी फौज दोनतीनशें व पेंढारी बाजारबुणगे सारे मिळून हजारांचा भरणा. आंबोजी इंगळ्याजवळ दोनअडीचशें लोक देशचे, शिवाय पेंढारी बाजार बुणगे हजारबाराशें व पवार चारपांचशें, देशची फौज व शेंदोनशें तद्देशी याप्रमाणें ते व बळवंतराव धोंडदेव यांजवळ चारपांचशें फौज देशची चांगली, शेंदोनशें तद्देशी याप्रमाणें व राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांचे पुत्राजवळ सरंजाम हजार बाराशें फौज देशची चांगली व शेंदोनशें तद्देशी; याप्रमाणें सरंजामी सरदारांजवळ जमियत आहे. जोंपर्यंत गोहजवाल्या राण्यानें निकड केली नव्हती तोंवर या फौजांनी जागां जागां गोहजवाल्याचे प्रांतांत धामधूम केली. प्रस्तुत राणाजीजवळ चार हजार फौज व चार पलटणें व तीस तोफा व पांचसहा हजार पायदळ असून या सरंजामानशीं बाहेर निघून ते ग्वाल्हेरीच्या रोखें दरमजल चालले. ते समयीं सरकारचे सरंजामीं सरदारांनीं कांहीं त्याजवर घालमेल करावी अशी मसलत सारे मिळून रात्रीं करावी. प्रातःकाळीं खंडेराव हरी व आंबोजी इंगळे यांनीं मोडून पुढें निघायाची मसलत करावी. खंडेराव हरीनीं शेदोनशें नांगे गोसावी ठेविले होते. ते राजश्री पाटीलबावांचें पत्र आलें जे, अधिक शिबंदी वाढवूं नका. त्यावरून खंडेराव हरींनीं गोसावी दूर केले. प्रस्तुत खंडेराव हरी व आंबोजी इंगळे या उभयतांत चित्त शुद्ध नाहीं. शिवाजी विठ्ठल यांचे पुत्र व पवार व बळवंतराव धोंडदेव यांनी हरएक मसलत शत्रूपराभवाची फिरून करावी; त्यांत विपर्यास उभयतांनीं घालून पुढें निघायाची सल्ला ठरवावी. पांच कोसांचें कूच ठरविलें तर यांनी दहा कोसांचें करवावें. सारांश, ग्वाल्हेरचा किल्ला आपले हस्तगत लवकर करून पाटीलबावांस लिहून पाठवावें, हाही अन्वय त्यांच्या चित्तांत. असे वर्तमान त्या ब्राह्मणानें सांगितले. साप्रंत गोहजवाल्यानें फार जोर धरला आहे. गोहज प्रांतींचीं यांनी जें जें स्थळे घेतलीं होतीं, तितकी प्रस्तुत त्याच्या जोरेंकरून सुटत चाललीं आहेत. गोहजवाल्यानें कलकत्त्याहून एक कंपू बोलविला होता, तोही करेरीजवळ येऊन पोंहचला. त्यांतीलच हे चारी पलटणें राणाजवळ पुढें येऊन पोहोचलीं. राहिले तेही मागून येतात. याप्रमाणें त्या कारकुनानें वर्तमान सांगितलें. आठदहा दिवस त्या लष्करांत होता. वाटेची सुबत्ता पाहून निघून आला. राजश्री शिवाजी विठ्ठल ये प्रांतीं देवदर्शनानिमित्य आले होते. येथें आले. दाखल झाल्याचें वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सांप्रत त्यांच्या कुटुंबास येथें येतांच ज्वर उत्पन्न झाला, यास्तव औषधीउपाय

बाईंनीं करविला. ज्वरांत मधुरा निघाला. औषधी उपाय करितात. प्रस्तुत कांहीं उतार आहे. सातआठ रोजांनीं मशारनिल्हे माघारा जातील.''

लेखांक ५

ता. ७ एप्रिल, इ. स. १७८०
मि. चैत्र शु।। ३, शके १७०२

''छ २७ रविलावलचें वर्तमान : राजश्री शिवाजी विठ्ठल तृतीय प्रहरी अहिल्याबाईंच्या दर्शनास गेले होते. पुराणसमयीं चाळीस पन्नास लोकही बसले होते. मीही होतों. शिंद्यांकडील शिवाजी नारायण दरबारास आले. पुराण झालीयावर विप्रभिक्षुक मंडळी उठून गेले. दहावीस गृहस्थमंडळी मात्र बसले होते. ते समयीं शिंद्यांकडील शिवाजी नारायण यांणीं वर्तमान सांगितलें जे, काल छ २६ रोजीं श्रीमंत राजश्री नानांनीं दोन कासीदजोड्या पुण्याहून पत्रें देऊन राजश्री पाटीलबावाकडे रवाना केले, ते काल कासीदजोड्या येथें आले. सरकारचे पत्राचे अन्वयें वर्तमान सांगत होते जे, श्रीमंतांनीं फार प्रकारें पाटीलबावांस लिहिलें आहे जे, इंग्रजांची मसलत भिजली आहे; दारमदाराचीं बोलणीं लागली आहेत, म्हणून ऐकतों. त्यास कलकत्त्याहून कंपू इंग्रजांनीं आणाविला आहे. तो येतो तोपर्यंत मात्र तुम्हांसी बोलणें बोलतील. ते सामील झालीयावर तीव्रता करतील. तर त्यांसी बोलणें युक्त नाहीं. जोंवर तो कंपू येऊन पोंहचला नाहीं, तोंवर जलदी करून इंग्रजांचे पारिपत्य होय तर बरें आहे. सरंजाम जो पाहिजे तो व खर्चास जे पाहिजे तें, येथून वरचेवर रवाना करितों. परंतु इंग्रजांचे पारिपत्यच होय असें करावें, अशी बहुत ममतापुरस्कर पत्रें लिहिली होती तीं पत्रें आज प्रातःकाळींच पाटीलबावांकडे रवाना केलीं. श्रीमंत पाटीलबावांसीं निर्मत्सर आहेत आणि तेही तसेच आहेत, असें बहुत प्रकारे वर्तमान सांगितले. बाईंनीं ऐकून स्वस्थमानस झाली. राजश्री शिवाजी विठ्ठल समजलें. बाई प्रदोषकालीं स्नानास गेली. तदोत्तर शिवाजीपंत शिंद्यांकडील कारकुनाशीं दोनतीन घटका बोलले. गोविंद कृष्ण अजमेरवाले व आणिकही दहापांच गृहस्थ होते. मीही होतों. त्यास शिवाजीपंतांनीं भाषणें केलीं जे, ''श्रीमंत थोर समर्थ. ते लिहिल्याप्रमाणें साहित्य पोंहचवतील, परंतु लोक ते नाहींत व लोकांस देहनगी मनोधारणें तशीं नाहींत. कैलासवासी श्रीमंत आप्पासाहेब वसईस लागले, ते समयीं श्रीमंत त्या लोकांसीं काय बोलले ? ''जे किल्ला सर करतां, ज्यांचें घोडें पडेल तें देऊं व शिपाई पडला त्याची बाळपर्वेसी चालवूं. वांचून येईल त्यास सर्फराज करूं'; असें त्यांनीं लोकांचीं मनोधारणें केलीं. तेव्हां लोकांनीं झडा घातल्या, किल्ला सर केला. बोलल्याप्रमाणें तसेंच लोकांचें चालविलें. त्याप्रमाणेंच कैलासवासी श्रीमंत नानासाहेब भाऊसाहेबांनीं चालवलें; म्हणूनच त्यांणीं पृथ्वी सर केली व महामहा मुखंड पराभवातें पाविले व खासा

स्वारी बाहेर निघतां कधी राहिले होते की काय ? तशा सरदारांपुढेच लोकही कामें काजे करीत होते आणि ते सरदारही लोकांस सर्फराज करीत होते. कैलासवासी श्रीमंत रावसाहेबांनींही लोकांची चहा बरीच केली, त्यामुळे सरकारही ताजें राहिलें. लोकही आबाद होते. सांप्रत सातआठ रुपयांचे महिनदार लोक; त्यांस रोजमुरा धड पावेना. त्या लोकांच्या व ते फौजेच्या भरवशावर उभयतां सरदार इंग्रज सर करणार! त्यांतही पडलें घोडें कोणाचें देऊं नये! अधिक खर्च करू नये ! अशा मसलतीवर लोक काय म्हणून झडा घालतील ? कसा इंग्रज सर होईल ? गोष्ट दुरापास्त आहे. परंतु ये मसलतीस सहाय एक श्रीमंत राजश्री रावसाहेबांचा पुण्यप्रताप. अवतारी पुरुष. त्यांच्या कृपाविक्षणें मात्र सिद्धीस पावेल. वरकड व्याघ्रादिक श्वापदें बळ व युक्ति-प्रयुक्तीनें मारतील. परंतु अस्वलाचें मारणें फार कठीण आहे ! सुरत धरून मारलें तरच मरेल. नाहीं तर अस्वलाचें चपेटींत कोणी सापडला तर गुदगुल्या करूनच अस्वल त्यास मारील. तद्वत् हे इंग्रजांची लढाई आहे. पाहतां यांचें मारणें कठीण ! हरिपंत तात्यांनीं एकदोन पलटणें बसवूनच दिल्हीं. फौज कसे कसे लोक त्यासमागमें होते आणि ते मसलतीचें स्वतः धनीपण त्यांचे अंगीं होते म्हणून थोडींबहुत कामेंकाजें झालीं. प्रस्तुतचे मसलतीसही उभयतां सरदार मातबर, हमेश कामें केलेले, हे इंग्रजांची मसलत त्यास काय अगाध आहे ?'' याप्रमाणें भाषणें झालीं. संवत्सर प्रतिपदा झालियावर शिवाजीपंत बाईंचा निरोप घेऊन लवकरच माघारें जाणार. त्यांच्या कुटुंबासही अंमळसें स्वस्थ वाटत आहे. त्यांचे पुत्र गणपतराव त्यांनींही यांस पत्रें पाठविली आहेत. पत्रें तों मीं पाहिलीं नाहींत. परंतु गोहजवाला जाट दरमजल चालून आला अशी कांहीं फार गडबड तिकडे आहे. यास्तव हे लवकरीच तिकडे जाणार. इंग्रजांचा उत्कर्ष पलीकडे हिंदुस्थानांतही फार झाला आहे म्हणून साहुकारी खबर आहे. सुजायद्दौलाचा दों करोडींचा मुलूख व रोहिल्यांचा दों करोडींचा मुलूख एकून चौ करोडींचा मुलूख त्यांनीं हस्तगत केला. अंतर्वेद आदिकरून इंग्रजांची प्रबळता हिंदुस्थानांत फार झाली आहे. हिंदुस्थानचे राजेराजवाडे सरकारचे फौजेची मार्गप्रतीक्षा फार करितात. असें तिकडून कितीक येतात ते बोलतात. आज्ञेप्रमाणें खेचीवाल्यास पत्र येथून लिहिलें आहे. त्याजकडून कोणी मातबर मनुष्य येईल तो सरकारांत पाठवून देईन. गुलजारखानाचा मजकूर : भिल्लांनीं आपल्या जीवभयास्तव त्यास हटीवरून काढून दिलें. त्याच्याही प्रयत्नास मनुष्यें लावली आहेत. हरकुबाईंनींही जागां जागां चोरबातम्या त्यास हस्तगत करावयास बसविल्या आहेत. आज छ २८ रविलावलीं खेतसी साहुकाराचे येथें अंतर्वेदीतून लिहिलें आलें जे, कलकत्त्याहून इंग्रजांनीं चार कंपू आणिक तयार करून इकडे रवाना केले. दरमजल तेथून चालले. त्यास इंग्रजांची तेथून आज्ञा आहे जे, तुम्हीं यासी न मिळतां परभारे दक्षणेस जाणें म्हणून साहुकारी वर्तमान. लखनौच्या जवळजवळ ते कंपू आले आहेत म्हणून वर्तमान आहे. शिवाजी विठ्ठल छ ३० रोजीं गुरुवारीं मागील सहा घटका रात्रीं कूच करून कोसावर रामकुंडावर मुक्काम केला. अहिल्याबाईही दोंप्रहरां तेथेंच गेली. तेथेंच भोजनेंही झाली. शिवाजी विठ्ठल यांस बाईंनीं वस्त्रें देऊन बिदा केले. चार घटका दिवस राहतां बाई फिरून महेश्वरास आली.

त्यांनीं तेथेंच मुक्काम करून छ १ रविलाखरीं दरकूच अष्ट्यास गेले. चवदा दिवस येथें होते. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति. चिंतो विठ्ठल व सदाशिव रामचंद्र यांच्या हातें कांहीं दादासाहेबांकडे बोलणें लागलें आहे म्हणून वर्तमान आहे. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६

पै।। छ १६ रविलाखर

श्री गजानन

ता.८ एप्रिल, इ. स. १७८०
मि.चैत्र शु।। ४, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ रविलाखरपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व श्रीमंत राजेश्री दादासाहेबांकडील वर्तमाने पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून सेवेसीं कासीद जोडीबरोबर पाठविलीं आहेत. प्रस्तुतचे वृत्त : श्रीमंत दादासाहेब सुरतेसच आहेत. सरकारचे उभयतां सरदार फौजासुद्धां पायगडाजवळ चौकोसांच्या अंतऱ्यानें आहेत व इंग्रज यांजपासून चौ-पांचा कोसांच्या अंतऱ्यानें आहेत. राजश्री विसाजी आप्पाजी व पाराजीपंत व भगीरथराव शिंदे हे इंग्रजांभवताले नित्य एका दिवसाआड फिरतात. गोळागोळी यांची त्यांची होतच आहे. परंतु तेही गोल फोडून यांजवर येत नाहीत. हेही तुटून त्यांजवर पडत नाहींत. राजश्री फत्तेसिंग गायकवाड पांच हजार फौजेनशीं इंग्रजांचे अघाडीस आहेत. त्याजमागें इंग्रज, मध्यें अमृतराव, त्यामागे इंग्रज, याप्रमाणें गट करून आहेत. इंग्रजांच्या लष्करात पांच पायल्यांची धारण आहे. उभयतां सरदारांच्या फौजेंत माळवे प्रांतांतून रसद चालू झाली. आठा शेरांची धारण झाली आहे. पहिले फार महर्गता होती. उज्जनीहूनही दाणा वगैरे सरंजाम पाटीलबावाकडे चालला आहे. कांहीं नक्त ऐवजही गेला म्हणून साहुकाऱ्यांत बोली आहे. राजश्री तुकोजी होळकर यांचीं पत्रें अहिल्याबाईंस आलीं होती. जे, खर्चाची निकड फौजेत फार आहे; तर कांहीं खर्चास पाठवून द्यावे.... (फाटले आहे) जे सारा मुलकी ऐवज त्यांणीं ओढून नेला.... (फाटले आहे) जागां त्यांणीं आपल्या बंदोबस्त्या करून गेले आहेत, आतां माझे हातीं काय आहे ? कोठून खर्चास पाठवावें, असे बाई बोलतात. होळकराकडील बापूजी होळकराबरोबर फौज जे होती, त्यांस कांहीं तुकोजी होळकरांनीं खर्चास दिल्हें नाही. लोक फार श्रमी झाले. यास्तव आपले लोकांसुद्धां बापूजी होळकर तयार होऊन इंग्रजांवर चालला. हें वर्तमान तुकोजीबावांस कळलें. मग हे आपण खासा धावून जाऊन, बापूजी होळकरास फौजसुद्धां समजावून आणिलें. कांहीं खाया-खर्चास देऊन आपल्याजवळ ठेवलें. राजश्री गोविंदराव गायकवाड लोनवाड्याहून निघून उभयतां सरदारांस येऊन भेटले. हेही उभयतां कोसभर सामोरे जाऊन यांस घेऊन आले. गोविंदरायाबरोबर जमियत शंभर स्वार व दोनशें कामटेवाले व शेंदोनशें पायदळ

इतक्या सरंजामानशीं उभयतांस येऊन भेटले. राजश्री शिवाजी विठ्ठल येथें आले आहेत. त्यांच्या कुटुंबास सावकाश नाहीं. मधुरा निघाला आहे. औषधउपाय करितात. आठचार दिवस लागतील. म्हणून यासमागमें चारशें लोक चांगले होते. त्यापैकीं शंभर स्वार येथें ठेऊन बाकी तीनशें लोक माघारीं यांणीं आपल्या चिरंजीवाकडेस रवाना केले, देशचे लोक घोडे माणूस फार चांगले होते. तिकडे गोहजवाल्याची दाटी ऐकून टाकोटाक फौज रवाना केली. आठां-चौं दिवसानी हेही येथून लवकरीच माघारा जाणार. यांच्याही पुत्रांचीं यांस पत्रें आलीं होतीं जे, गोहजवाल्याजवळ जमियत भारी झाली आहे; तो निघून दरमजल इकडे येतो. आम्ही कांहीं उलटून त्यासीं झटपट करावी, तर मंडळी एकढील नाहीत. दरमजल पुढें निघून जावें हाच यांचा ओढा. आपणच आपले फौजेनसीं.... (अपूर्ण.)''

लेखांक ७

ता.२० मे, इ. स. १७८०

श्री गजानन

मि.वैशाख व।। २, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ जमादिलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील व उभयतां सरदारांकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सांप्रत जे वर्तमान : श्रीमंत दादासाहेब सुरतेस आहेत व अमृतराव व इंग्रज व फत्तेसिंग गायकवाड हे जमावसुद्धां पावागडाजवळून पश्चिमेस चार कोस आहेत व उभयतां सरदार पावागडाजवळून दोनतीन कोसांवर पूर्वेस आहेत. पूर्वी एकदोन वेळा लढाई झाली ती झाली. प्रस्तुत उभयतांचीं सैन्यें आपलाले जागांच आहेत. उभयतां सरदारांच्या सैन्यांत चारा व पाणी यांची तसदी फार आहे. यास्तव अलीकडे पलीकडे सोय पाहून आहेत. पाटीलबावांनीं उज्जनीहून कांहीं तोफा सरंजाम सुद्धां घेऊन गेले आहेत. बाणांकरितां बऱ्हाणपुरास जासूद पाठविले आहेत. येथून अहिल्याबाईंनींही कांहीं बाण व दारुगोळी व सुतरनाला तुकोजीबावाकडे पाठविले आहेत. चंद्र २३ रविलाखरीं लष्करांतून येथें पत्रें आलीं. त्यात मजकूर कीं, महादाजीपंत गोकटे व त्रिंबक भालेराव व चिंतो विठ्ठल ऐसे कांहीं फितुरांत होते. फितुराचीं पत्रें पाटीलबावांनीं धरलीं. त्यावरून महादाजी गोकटे व भालेराव उभयतांस उज्जनीस पाठविले. तेथून नवलाईच्या किल्ल्यावर पाठविले व चिंतो विठ्ठल तेथें लष्करांत (फाटलें आहे) आहेत. उज्जनीस चिंतोपंताच्या घरावर जप्ती पाठविली आहे व सदाशिव रामचंद्र आपल्या मुलाचे लग्न करावयास उज्जनीस आले आहेत. इंग्रजांच्या लष्करांभवतें यांजकडील पेंढारी व उभयतांची फौज कोसी दो कोसी फिरतात. एकदोन वेळां त्यांची रस्त यांनीं मारून आणिली. त्यांच्या लष्करांत पांच-सहा शेरांची धारण आहे. येथें

कोणी जती व ज्योतिषी यांनीं प्रश्न सांगितले आहेत कीं, ज्येष्ठमासपर्यंत इंग्रजांचा जय आहे. तदोत्तर सरकारचे फौजेचा जय आहे. असें कोणीं कोणीं जोशांनीं सांगितलें आहे. श्रीमंत दादासाहेब सुरतेहून इंग्रजांच्या लष्करांत येणार होते परंतु सुरतवाले येऊं देईनात, अशी वदंता ऐकिली. गुलजारखानाचा मजकूर : पहिलें त्यानें लमाण चार हजार मारून गेला आहेच. पांचजण लमाणांचे सरदार कैदेंत घातले आहेत. त्याजकडे पंचवीस हजार रुपये मागत आहे. पांच हजार रुपये देवितों म्हणून संताजी होळकरांनीं सेंधव्याहून जाबसाल लाविला होता. परंतु गुलजारखान ऐकत नाहीं. प्रस्तुत गुलजारखाना-जवळ दोनशें स्वार व पांचशें पायदळ जमा करून, भिल्लांची हटी सोडून, बिजयागडच्या डोगरांत आला आहे व पुढें कोणीकडे स्वारी करणार? तेथून बाईंनींही जागां जागां आपले मामलेदारांस लिहिलें आहे कीं, गुलजारखानाची बातमी राखून आम्हांस लिहून पाठवा. पागा दोनचार यांनीं बोलविल्या आहेत. पुढें पहावें कसें होईल. इंग्रजांची मसलत ऐकिल्यांत आली कीं, साप्रंत जेथें आहेत तेथून फिरून बडोद्याकडेस जाणार. अहमदाबाद व सुरत या दोही स्थळांचीही वदंता आहे कीं, फिरून जावें. उष्णकाळ भारी, यास्तव दोन महिने ज्येष्ठ आषाढ हरकोठें तिही स्थळांकडून एके जागां असावें. तदोत्तर श्रावणमासीं स्वारीस निघून खानदेशांत उतरावे. तोंवर गुजराथ प्रांताचा बंदोबस्त करून, जागां जागां गड किल्ले आदिकरून, दोनतीन महिन्यांत बंदोबस्त करावा. पुढें स्वारीस निघावे. अशी सावकाऱ्यांत वदंता आहे. राजश्री पाटीलबावांनीं येथें कोणी गृहस्थास चंद्र २२ रविलाखरचें पत्र लिहिलें होतें, तें चंद्र छ १ जमादिलावलीं येथें पावलें. तें मींही पाहिलें. त्यांत मजकूर पाटीलबावांनीं लिहिला होता जे, इंग्रजानीं दोनचार वेळां चढून आम्हांवर आले होते, त्यांस बरेवजेनें हटवून माघारें घातलें. त्यावर एक वेळ छापा घेरून आले. तोही हुशारीनें पिटून माघारें घातलें. व दोनचार वेळां कही मारून आणली व पेंढारी यांनीं, दोनचार वेळां रस्त त्यांची येत होती, तेही मारून आणिली. भंवताले फौजा पाठवून आटापाणी बंद केला. त्यांचे लष्करांत महागाई फार झाली, यास्तव आले वाटेनें एक मजल माघारे गेले. बडोद्यास जाणार. मग तेथें ठरतात किंवा पुढें भडोच अगर सुरतेजवळ जाऊन छावणी करणार, अशी त्यांच्या लष्करची बोलवा आहे. परंतु इंग्रजांच्या पिच्छास आपली फौज आहे. डांवधांव बनल्यास लुटून घेऊं. याप्रमाणें गृहस्थास लिहिलें होतें व या गृहस्थांची तेथें गुप्तरूपे बातमी आहे. त्यांनीं यास एकांतीं पत्र लिहिलें होतें, तेंही एकीकडे पाहिल्यांत आलें. त्यांत मजकूर कीं, सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाईंनीं श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांशीं भाषण केलें जे या उभयतां सरदारांशीं डोईफोड केल्यानें येथें काय साध्य ? इंग्रजांचा खर्च वाढतो. हे गोष्ट कार्याची नाहीं. यास्तव गुजराथ प्रांत जो आपले हातीं आला आहे, यास अहमदाबाद व डभई व नडियाद व पेटलावद वगैरे मातब्बर स्थळें आहेत त्यांचा बंदोबस्त करून, गुजराथ प्रांत उजाड करावा आणि या पोक्त सरंजामानिशीं पुण्याकडेस चाल करावी. तिकडील भय तरी आपणास काय आहे? तेथें मातबर फौज म्हटले तर हे दोघे सरदार होते. तिकडून बेजार होऊन पांचसहा वर्षां इकडे आले आहेत. त्यास हे उभयतां एकाएकीं तिकडे जात नाहींत. याखेरीज तिकडे मातबर भरणेदार फौजेचा सरदार कोण ? वरकड कर्ते

पुरुष दोघे खांसा. त्यांनीं बळ बांधून उभे राहिले हें कळतच आहे. आपणास तरी भ्रम उगाच काय आहे ? उगेच दिवस गमावूं नयेत. खानदेशातून नीट आपण चालून घ्यावें आणि मुंबईवाल्यास लिहून पाठवून, कोकण प्रांत हस्तगत करून, बोरघाटीं दोनचार पलटणें पाठवून, घांट बंद करावा. तिकडे मानाजी फांकडे यांस व येसाजी शिंद्यांस पत्रें लिहावीं. ते तिकडून, दाटी करितील. कोण कोणीकडेस जीव घालतील ? तेथें ऐवज काय आहे ?'' दादासाहेब बोलले जे, ''गडकिल्ले धरतील.'' त्यास बाई बोलली जे, ''तोतयानें गडकिल्ले घेतले. आपण तों धनी आहेत. असेंही करितां एखादा गडकिल्ला धरून बसतील. सारा प्रांत व कोकण हस्तगत झालीयावर तो गडकिल्ला हस्तगत करणें अशक्य काय आहे ?'' याप्रमाणें उभयतांची भाषणें झाली. सुरतवाले इंग्रजांस दादासाहेबांनीं बोलावून आणून ही मसलत त्यांस सांगितली. त्यांनींही मान्य करून, तेच समयीं मुंबईवाल्यास कोंकणच्या व बोरघांटच्या बंदोबस्ताविषयीं पत्रें लिहिलीं व अमृतरावाच्या सैन्यांसही पत्रें लिहिलीं. त्यावरून इंग्रज माघारीं फिरले म्हणून कोणी गृहस्थांचें कुपिया लिहिलें असें आलें. परंतु यांत सत्य कोणतें असेल तें असो. दुसरें वर्तमान कीं, चंद्रराव पवारांचें गांव कांहीं खानदेशांत आहेत. त्यास सौभाग्यवती रखमाबाई होळकर सुलतानपुरीं आहेत. त्यांनीं फत्तेपूर चंद्रराव पवारांचें, त्यासी मोर्चे लावून कांहीं तोफा-गिफा आणिल्या होत्या. तें वर्तमान ऐकून चंद्रराव पवार, श्रीमंत दादासाहेबांची आज्ञा घेऊन, खानदेश प्रांताच्या बंदोबस्तास येणार हें वर्तमान ऐकून अहिल्याबाईंनीं रखमाबाईंस सांगून पाठवून तोफा माघारीं फत्तेपुरास पाठविल्या. आणिक वर्तमान : राजश्री चिंतो विठ्ठल व त्रिंबक भालेराव व आणिक एक गृहस्थ ऐसे फितुरांत होते. उभयतां सरदारांवर छापा यांनीच आणविला. हें वर्तमान त्यांचे आंगी लावून चौघांसही पाटीलबावांनीं कैद करून, तिघेजण नवलाईच्या किल्ल्यावर छ २९ रविलाखरीं दोनशें स्वार समागमें देऊन पाठविलें. उज्जनीस त्यांचे घरी चौकी बसविली आहे. सदाशिव रामचंद्र आपल्या चिरंजीवाचें लग्न करायास उज्जनीस आले आहेत. गुलजारखानाचा मजकूरः अद्याप भिल्लाचे हटीवरच आहे. प्रस्तुत त्यानें मजला व अहिल्याबाईंस पत्रें लिहिली होती जे, श्रीमंतांस विनंति करून आमची बापरोटी यथाविभागें श्रीमंतांनीं कृपा करून विभाग करून द्यावें आणि मजला चाकरी सांगांवी. त्यास मी अहिल्याबाईंस बोललों कीं, आपण श्रीमंतांस लिहून गुलजारखानाचा हरएक बंदोबस्त करून, त्यास चाकरीस लावावें. खूळ तोडावें. त्यास बाई बोलली जे तुम्ही आधीं लिहून पाठवा. तेथील मर्जी कशी ती आणवा. मग इकडे गुलजारखानासही लिहूं व श्रीमंतांसही लिहूं मीं उत्तर केलें जे, मी चाकर, तुम्ही सरदार. आमची भीड किती ? परंतु आज्ञा आली तर गुलजारखानास जसी आज्ञा येईल तसें लिहीन. धनी कृपा करितील तर गुलजारखानाचें खूळ तुटेल. शोध करितां, लोक तो लमाण गुलजारखानानें लुटला नाहीं. भिल्लांनीं लुटला असें आहे. स्वामींची मर्जी. परंतु हें खूळ तुटलें तर बरें आहे. अहिल्याबाईंच्या नातवाचें लग्न अक्षयत्रितियेचे दिवशीं झाले. शरीरसंबंध बाईंचे भाऊ शिंदे, त्यांच्या लेकांच्या लेकीची लेक आहे. बाईंस चोळीपातळ व फणशांकडे चार

सनगें व शिंद्याकडे चार सनगें असें सर्वत्रां मिळाले. त्याप्रमाणें मींही अहेर केला. येथून अहिल्याबाई वरचेवर तुकोजी होळकरांस पत्रें येथून लिहितात जे, लढाईंत काम पडले आहे; त्यास कामाकाजास कमी करूं नका. वरचेवर ताकीद लिहीत असतात. प्रस्तुत ऐकिल्यांत आलें आहे कीं, पाटीलबावांकडील कारकून इंग्रजांकडे बोलावयास गेले होते व दादासाहेबांकडेही कांहीं बोलाचालीचे सूत्र लागलें होतें, तें तुकोजीबावांस कळलें. त्यावरून तुकोजी होळकर व नारो गणेश उभयतांनीं पाटीलबावांकडील ऐकिलें वर्तमान ते अहिल्याबाईंस व पुण्यास श्रीमंतांस पत्रें लिहिलीं होतीं. तें जासूद घेऊन येतांना पाटीलबावांचे चौकीवर पत्रें धरलीं गेलीं. पाटीलबावांनीं वाचून पाहून, नारो गणेश यांस बोलावून आणून रागें भरले. त्यामुळें उभयतांत चित्तशुद्धता नाहीं. असें वर्तमान ऐकिले. प्रस्तुत चैत्र वद्य १४ ची इंग्रजांची यांची लढाई झाली. त्या लढाईंत पाटीलबावांचा सरंजाम मागेच होता. गांठ होळकराचेच फौजेशीं पडली. खांसा तुकोजी होळकर फौजेत होते. लढाई चांगली झाली. चार पलटणें त्यांचीं आलीं होतीं. लढाई बरीच झाली. दहाबारा मनुष्यें होळकरांकडील चांगलीं जाया झालीं. शरीफखान पाग्या पंचवीस लोकांनिशीं सरमिसळ झाला. कांहीं लोक पडले, कांहीं निघाले. शरीफखान एकलाच चारी पलटणें पार होऊन गेला. याप्रमाणें लढाई झाली. सहा घटकांनीं पाटीलबावांकडील तोफा व सरंजाम आला. ही लढाई झाली याची पत्रें चंद्र १० जमादिलावलीं येथें आली. इंग्रजांच्या पिच्छावर राजश्री विसाजीपंत सरकारचे व पाराजीपंत व भागीरथ शिंदे हे पांच हजार फौजसुद्धां आहेत. उभयतां सरदार पावागडाजवळच आहेत. परंतु इंग्रज बडोद्याहून पुढें चालले म्हणजे उभयतां सरदार फौजसुद्धां त्यांचें मागें जातील. एक लढाई उत्तम प्रकारें इंग्रजांशीं करावी, मग मागें छावणीस फिरावें असे सरदारांचें मानस आहे. शिंद्यांकडील वकिलांची जबानी, अहिल्याबाईंनीं चंद्र ११ रोजीं रात्रीं वर्तमान सांगितलें जे, ‘लढाई एक झाली. त्यांत पाटीलबावांकडील फौज मागेच होती. तुकोजी होळकरच पुढें फौजसुद्धां होते. लढाई चांगली झाली. दहापंधरा माणसें चांगलीच होळकरांकडील पडली. लढाई अखेर झाल्यावर पाटीलबावांकडील सरंजाम येऊन पोंहचला. आम्हांकडील लोकांचीं कामें यथास्थित होतात. परंतु उजेडास आणणार कोणी नाहीं. न होत्याचें उजेडास येतें. असो. दिवसच असे आहेत.’’ बाईंनीं कांहीं खर्चाची तजवीज करून तुकोजीबावांकडेस पाठविली. गुलजारखानाचा मजकुरही बाई बोलली जे, गुलजारखान कोणास यश देयाचा माणूस नाहीं. तत्रापि त्यानें तुम्हांस व आम्हांस पत्र लिहिलें आहे तर तुम्ही त्यास लिहा कीं, तूं येथें ये. मग येथून श्रीमंतांस लिहून तुझा बंदोबस्त होणें तो होईल; असें लिहा म्हणून मजला सांगितलें. मी उत्तर केलें जे, तुम्ही सरदार, मातबरी तुमची असे. तुमचें पत्र गेल्यानें हरएकविषयीं त्यास इतबार पटून तो येईल. श्रीमंत त्याजमागे आहेत. त्यापक्षीं माझें पत्र त्यास पथ्य कसें पडेल ? तुम्ही असें पत्र लिहाल तर तुमच्या पत्रावर दाखला घालून मी उत्तर लिहीन. त्यास बाईंनीं मान्य केले आहे.

चंद्र १२ रोजचे वर्तमान सावकाऱ्यांतील कीं, इंग्रज बडोद्याहून पांच कोस पुढें गेले.

सुरतेचा रोंख असें बोलले. बाईही रात्रीं सांगत होती जे, इंग्रज छावणीस सुरत अगर भडोचेस जाणार. फत्तेसिंग गायकवाडाचा मजकूर बाई सांगत होती जे, पाटीलबावांनीं गायकवाडाकडे सूत्र लाविले होते जे, तुम्हीं निघून येणें. त्यास त्यांनीं एकांतीं कोणी भल्या माणसाहातीं सांगून पाठविलें जे, पहिलें श्रीमंतांस व तुम्हांस जितकें लिहिणें तितकें लिहून चुकलों. परंतु कोणाकडूनही कांहीं न झाले आतां मी यांचे अटकेंत आहें. यांस कांहीं सुवारा कळला, तर तूर्तच मुलामाणसांसुद्धां एखादे जागां अटकावून टाकतील. यास्तव तुम्ही आम्हांशीं कांहीं बोलूं नका. जसें होतां होईल तसें पाहतच आहों. तुम्ही आमचें नांव न घेणें. असें यांस सांगून पाठविलें. शिंद्यांकडील वकील आले. ते बोलत होते जे, पाटीलबावांनीं मसलत केली आहे कीं, बडोद्याहून इंग्रज पुढें गेले म्हणजे एक लढाई मातबर करावी; आणि डाव सांपडला तर फत्तेसिंग गायकवाडासही घेऊन यावें. तदोत्तर पाटीलबावा छावणीस बऱ्हाणपुरच्या मैदानात यावे म्हणजे पुणेंजवळ, जाबसालास येण्याजाण्यास जवळ पडेल, यास्तव कोंडाईबारीजवळ, उभयतां मिळून कांहीं फौज ठेऊन आपण इकडे छावणीस यावें असे आहे म्हणून बोलत होते. पहावें काय ठरेल तें.

राजश्री खंडेराव त्रिंबक चंद्र ८ मिनहूस मंडलेश्वरास आले. चंद्र १० रोजीं येथें बाईंस भेटायास आले होते. चार घटकांपर्यंत बाईंचें त्यांचे एकांतीं बोलणें झालें. संध्याकाळीं मंडलेश्वरास गेले. मजलाही दरबारांतच भेटले होते. ते बोलले जे पुण्यास जातों. पौर्णिमेपर्यंत येथें आहों. मागाहून दादो शंकर येणार आहेत. ते आले म्हणजे जाऊं. चंद्र १३ रोजीं खंडेराव निरोपास येथें आले होते. त्यास बाईंनीं ब्राह्मण बोलावून मुहूर्त छ १९ जमादिलवलचा करार केला आहे. त्या मुहूर्ते निघून पुण्यास येणार. यासमागमें पांच साडेपांचशें लोक, घोडें मनुष्य चांगलें आहे. लवकरच येऊन पोंहचतील.

हिंदुस्थानकडील वर्तमान : जयनगरवाल्याच्या मुलखांत पातशाहीची फौज नजीबखान घेऊन आला आहे. तीस हजार फौज आहे. दहा परगणे व पांच गड किल्ले जयनगरवाल्याचे घेतले मुलूख पुढें सर करीतच आहे. जयपूरवाल्या राजास देवी निघाल्या होत्या. शेवटलीच खबर उडाली होती. परंतु आता आराम झाला आहे. राजाही अठरा-वीस वर्षांचा आहे. हिंदुस्थानांतही गडबड फार आहे. शीखही उठले आहेत. खंडेराव त्रिंबक तिकडे येतच आहेत. राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांजवळही सरंजाम चांगला आहे. मर्जीस आलें तर त्यांसही बोलावूं पाठवावे. अहिल्याबाई दोनचार वेळां बोलली जे, श्रीमंत फौजेची उपेक्षा करितात; परंतु गोष्ट कार्याची नाही. फौज चांगली पंचवीस तीस हजार जवळ असावी. हे चहूंकडून गडबड उडाली आहे. अशा समयीं आपण आपले फौजेविशीं बळकट असावें व कोंकणांत कांहीं इंग्रजांनीं गडबड केली आहे म्हणून मजला पुसत होती. मीं उत्तर केलें जे, आम्हांकडें हे वर्तमान नाही. यांची कासीदजोडी पत्रें घेऊन सरकारांत आली आहे ती उत्तर देऊन इकडे यावी. याप्रमाणें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय, हे विज्ञप्ति.

लेखांक ८

श्री गजानन ता. ५ जून, इ. स. १७८०
मि.ज्येष्ठ शु।। ३, शके १७०२

सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र १ जमादिलाखरपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील व उभयतां सरदारांकडील व इंग्रजांकडील वर्तमान, येथें ऐकिल्याप्रमाणें पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, सेवेसीं कासीद जोडीबरोबर पाठविलीं आहेत. सांप्रतचें वर्तमान श्रीमंत दादासाहेब सुरतेसच आहेत व इंग्रज प्रस्तुत रेवातीरीं भडोचजवळ रेवा दक्षिणतीरीं आहेत व उभयतां सरदार वाघोडें म्हणून डभईजवळ गांव आहे तेथें पाण्याचा ओढा आहे, त्या पाण्यावर आहेत. सरदारांच्या सैन्यांत धान्य तों स्वस्त आहे; परंतु चारापाण्याची विपत्य फार आहे. फत्तेसिंग गायकवाड इंग्रजाबरोबरच आहेत. चंद्र १७ जमादिलावलीं गोहद प्रांताकडून एक ब्राह्मण आला. त्यानें वर्तमान सांगितले जें, खंडेराव हरी शिंद्याकडील आपले पथकानिशीं पुढें गोहजवाल्यापासून बारा कोसांवर जाऊन उतरले. गोहजवाल्यास बातमी कळली. त्यांनीं रातोरात जाऊन खंडेराव हरीवर ताव केला. त्यास विसा रावतांनिशीं खंडेराव हरी निघून गेले. वरकड गोहजवाला घेऊन गेला. म्हणून त्या ब्राह्मणानें सांगितलें. बळवंतराव गोहजवाल्याकडे पाडाव गेले म्हणून वर्तमान, परंतु कोणते बळवंतराव हें न कळे. हें वर्तमान वोढेकराचे फौजेंत ऐकिलें होतें. सत्य मिथ्या देव जाणें. राजश्री गणपतराव शिवाजी हे पंधरा-सोळाशें स्वारांनिशीं पलीकडेच आहेत. त्यांजवर गोहजवाला जाऊं शकत नाहीं. तें सामान चांगलें आहे. आंबोजी इंगळेही मागेंच आहेत. याप्रमाणें हें ऐकिलें वर्तमान. राजश्री खंडेराव त्रिंबक सेवेसीं आलेच आहेत. येथील वर्तमान होळकरांकडील सरंजामी सरदार बुळे व वाघ वगैरे पागा. त्यास बुळे व वाघ आपले पथकासुद्धां येथें मातुश्रीबाईंजवळीच होते. त्यास गोविंदराव बुळे देवलोक झाले. स्त्रियांसह वर्तमान गेले. त्यांचे पोटीं पुत्र नाहीं. यास्तव त्या बुळ्यांच्या सरंजामावर राजश्री तुकोजी होळकर यांनीं जप्ती पाठविली आहे. त्या महालची रसद येथें बाईंनीं घेऊन शिंद्यांच्या विसा लक्षांच्या भरण्यांत ऐवज दिला आहे. त्यांनीं तिकडून पाटीलबावांच्या संमतें जप्ती पाठविली आहे. यांनींही इकडून लोक तयार केले आहेत. पाटीलबावांच्या कारकुनाकडून पाटीलबावांसही पत्रें लिहविलीं आहेत. पहावें कसें होईल. चंद्र १७ जमादिलावलचे पाटीलबावांकडून व तुकोजीबावांकडून पत्रें बाईंस आली. वाघोड्याहून कूच होऊन अलीकडे पाण्याचे सोईनें पावागडच्या रोखे ते मुक्कामींहून पत्रें रवाना केली. ती चंद्र २७ मिनहूस दों-प्रहरां येथें दाखल झाली, त्यांत तुकोजीबावांच्या पत्रांत तों खायाखर्चाची गिराणी, हाच मजकूर होता. पाटीलबावांनीं लिहिलें होतें जे, इंग्रज रेवातीरीं बाबापिराच्या घाटावर जमून आहेत. त्यांचे सैन्य खाडतुर पार उतरलें. सुरतेस जाणार. ते सडे अलीकडे

आहेत. ते पार उतरून सुरतेकडे गेले म्हणजे आम्हीही छावणीची तजवीज कोठें करावी हा विचार ठरवून सेवेसीं लिहून पाठवूं व फत्तेसिंग गायकवाडांचा मजकूर लिहिला होता जे, कागदपत्रीं त्यांचा शिलशिला होता जे, सल्यामामल्याचा विचार यांसीं करून भेटीस येतों. ते अद्याप आले नाहींत. त्यांचा विचार केला पाहिजे. याप्रमाणें पत्रीं मजकूर होता. लष्करांत महागाई चौ-सहा शेरांची धारण आहे. चारा नाहीं. झाडपाल्यावर घोडीं आहेत. चंद्र ३० जमादिलावलीं सुरतेंच दहा दिवसाचे व उभय सैन्यांचें आठी दिवसांचें वर्तमान आलें. त्यास सुरतेत श्रीमंत दादासाहेब शरीरेंकडून फार श्रमांत आहेत. तिघा शिष्यांनीं धरून उभें करावें, तेव्हां सूर्यास अर्घे देऊन एक घटका उभे राहतात. तदोत्तर बसणें अथवा शयन. बारा घटका रात्रीं, तीन पैसेभार राळ्याचे तांदूळ व पैसाभार मूग ऐसे एकत्र खिचडी करून भक्षितात. आठ-दहा दिवसां सौभाग्यवती आनंदीबाईंचे दर्शन. एक अर्ध घटका येऊन जवळ बसली तर त्यांसीं भाषण करीत नाहीत. बाजीरावास बाईंकडे फारसें जाऊ देत नाहीत. वारंवार आपले मंडळीचें पुण्याचे स्मरण करीत. खर्चाचीही गिराणी फार आहे. अडीचा महिन्यांनीं पंचवीस हजार रुपये खर्चासी दिले. सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाई ही शरीरेंकडून कृश झाली आहेत. दादासाहेबांची कनिष्ठ स्त्री देवी निघून गत झाली. सुरतेभोंवताले राजश्री गणेशपंत बेहरे यांनीं फार धूम केली आहे. सुरत व अहमदाबाद व भडोच व डभई व बडोदें आणिक दोन मातबर गांव व सोनगड इतके स्थळीं मात्र दिवा लागतो. वरकड मुलूख बेचिराख झाला आहे. सुरतेंत धारण ज्वारी चवदा शेर, गहू आठ शेर, तांदूळ सहा शेर, तूप दोन शेर, चणे तों मिळत नाहीत, याप्रमाणें सुरतेचे वर्तमान. सैन्याचें वर्तमान : इंग्रज बावापिराच्या घांटावर जमावसुद्धां आहेत. दोन पलटणें पार उतरून खाडतुर उतरीत होते. इतक्यांत गणेशपंत बेहरे स्वारीसुद्धां येऊन पलटणावर पडले. खाडतुर उतरलें होतें तें लुटलें. पलटणें संभाळून रेवा उतरून या जमावांत मिळालीं. उभयतां सरदार सडे फौजसुद्धां बावापिराच्या घाटावर इंग्रजांस घेरून आहेत. कोणी बाहेर निघालें कीं यांनीं उचललें, याप्रमाणें घेरून आहेत. एक मातबर लढाई करावी असें उभयतां सरदारांच्या चित्तांत आहे. इंग्रजांच्या सैन्यांत तीनचार शेरांची धारण आहे. कोणीकडे हालूं पावत नाही. यांसी कांहीं जाबसालही लाविला होता जे, आम्ही सुरतेस छावणीस जातों. तुम्ही छावणीस जा. बादबरसात जाबसाल अगर लढाई जें होणें तें होईल. असे जाबसाल यांनींही ऐकून घेऊन, आपला डाव गांठून घेऊन उभे राहिले. आतां कांहीं जाबसाल नाही. उभयतां सरदारांच्या लष्करांत धान्य आठ शेर आहे. परंतु चारापाण्याचें फार संकट आहे. उभयतांचें बहीरबुणगें डभईच्या व बडोद्याच्या मध्यें वाघोड्यावर आहे. याप्रमाणें गुर्जर ब्राह्मण, येथील बाईंचे चाकर, तो सुरतेहून व लष्करांतून आला; त्यानें वर्तमान सांगितलें याप्रमाणें हें ऐकिले वर्तमान आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति. पहिले जमादिलाखरपर्यंत वर्तमान मागील ऐकिलें, ते सेवेसीं श्रुत होय, हे विज्ञप्ति.

लेखांक ९

पै।। छ १९ जाखर
इहिदे समानीन, मुक्काम किकवी

श्री गजानन

ता. ११ जून, इ. स. १७८०
मि. ज्येष्ठ शु।। ९, शके १७०२

सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ ७ जमादिलाखर परियंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. उभयतां सरदारांच्या लष्करांतून पावागडाअलीकडे विसा कोसांवर बोरीनजीक दहा कोस दाहोद, ते मुक्कामींहून वानवळे साहुकाराचें पत्र, त्याच्या गुमास्त्यास येथें साडेतीन दिवसां छ २ मिनहूस आलें. त्या पत्रांत वर्तमान कीं, इंग्रज सरंजामसुद्धा सुरतेस गेले. छावणी तेथें करणार. मग उभयतां सरदारांनीं विचार करून, राजश्री गोविंदराव गायकवाड यांस सेनाखासखेलीचीं वस्त्रें व हत्ती देऊन, उभयतां मिळून दहा हजार फौज गोविंदरायाचे तैनातीस देऊन, पावागडाजवळ गोविंदराव गायकवाडास ठेऊन, उभयतां सरदार फिरले. ते दाहोदास आले. पुढें उज्जनीस शिंदे लवकरीच दाखल होणार व होळकर इंदुरीं दाखल होणार. याप्रमाणें त्या पत्रीं वर्तमान होतें. त्याजवर दुसरें तिसरें दिवशीं वर्तमान साहुकाऱ्यांतही आलें जे, उभयतां सरदार दाहोदेस आले. उज्जेन इंदुरास येणार. छ ५ मिनहूस शिंद्याकडील कारकुनाचे येथें वर्तमान आलें जे, उभयतां सरदार दाहोदाहून कूच करून झाबव्यास आले. झाबवे परगणा येथून चाळीस कोस आहे. तेथें मवास आहेत. त्यांजवळून कांहीं खंडणी घेऊन, दरमजल छावणीस येणार. गोविंदराव गायकवाडास दोन लक्ष रुपये चिठ्ठ्याचपाट्या करून दिल्या. चार हजार फौज त्याजवळ ठेऊन उभयतां छावणीस आले. गुजराथेंत जसें काम पडेल तसे उभयतां गोविंदराव गायकवाडाकडे फौजेचा भरणा करणार. याप्रमाणें वर्तमान आले. हिंदुस्थानाकडील वर्तमान : जयपूर प्रांतीं नजीबखान तीस हजार फौजसुद्धां आला आहे. दोन हिस्से जयपूर प्रांतचा मुलूख यांनीं सर केला. होळकरांकडील महाल रामपुरा व टोंक तोडा व फूट जहागिरेचे गांव अहिल्याबाईंचे आहेत. त्यांचीं लिहिलीं पत्रें येथें बाईंकडे आलीं कीं, कांहीं कुमकेस फौज पाठवितां तर परगणे वाचतात. नाहीतर नजीबखान येथें आम्हास राहू देत नाही. जयपुरवालाही कांहीं चळवळ करीत नाहीं. याप्रमाणें तिकडील वर्तमान. गोहज प्रांताचें वर्तमान आलें जे, पहिले खंडेराव हरीवर गोहजवाल्याने वरतावा केला. ते खंडेराव हरी विसा रावतांनशीं निघून गेले, ते गणपतराव शिवाजी व आंबोजी इंगळे वीस कोस मागें होते, त्यांस जाऊन मिळाले. गोहजवाला शिमथरास जाऊन, शिमथरवाला गुजर व गोहजवाला मिळून जमून होते. त्याजवर गणपतराव शिवाजी व खंडेराव हरी व आंबोजी इंगळे ऐसे यांजवर येत होते. शिमथराहून बारा कोसांवर आले. हे बातमी गोहजवाल्यास आली. गोहजवाल्यानें व गुजरानें रातोरात धांवणी करून ह्या त्रिवर्गांवर पहाटें पहाटें जाऊन पडले. ते तिघेही कांहीं सांभाळून कांहीं तसे निघून गेले. पलीकडे विसा कोसांवर जमले आहेत म्हणून ऐकिलें. नजीबखान जयपूरवाल्याजवळ रणथंबूरचा किल्ला मागतात. रणथंबुराजवळ पांच हजार फौज ठेऊन नजीबखान अलीकडे आला आहे.

याप्रमाणें बाईंकडील कमाविसदार ते प्रांतचे, त्यांनीं वर्तमान लिहिले होतें. छ ५ मिनहूस येथें वर्तमान आलें जे उभयतां सरदार थांदले परगणे झाबवें येथें आले. दोतीन दिवसांत उज्जेन इंदुरीं उभयतां दाखल होतील. याप्रमाणें वर्तमान आलें तें सेवेसीं श्रुत होय. दाखल झाल्याचें वर्तमान आलियावर मागाहून लिहीन हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १०

श्री गजानन ता. २१ जून, इ. स. १७८०
मि.ज्येष्ठ व।। ४, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विनंति. सेवकाचें वर्तमान तागाईत छ १७ जमादिलाखरपरियंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व उभयतां सरदारांकडील, इंग्रजांकडील व सुरतेचें येथें कळल्याप्रमाणें वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून श्रीमंतांकडेस विनंतिपत्रें रवाना केलीं आहेत. सांप्रतचें वर्तमान : इंग्रज सुरतेस छावणीस गेले. तदोत्तर उभयतां सरदारही दरमजल ये प्रांतीं इंदूर उज्जनीस छावणीस येतात. प्रस्तुत बदनावरावर मुक्काम आहेत. सबब कीं राजश्री गोविंदराव गायकवाड यांस पावागडाजवळ इंग्रजांच्या शहावर पांचसात हजार फौजसुद्धां ठेवायाचा निश्चय. त्यास गोविंदरायास दाहोदचे मुक्कामींहून त्यांचे सरंजामानिशीं माघारा त्यांस रवाना केला आहे. उभयतां सरदार मिळून पांचसात हजार फौज; यांसी खर्चास दोघांनीं दोन लक्ष रुपये तजवीज करून गायकवाडाकडेस पाठवावी. या ऐवजाच्या व फौजेचे योजनेकरितां तेथें मुक्काम झाले आहेत. फिरून माघारा लोक जायासाठीं तलब तनख्याचे राडे पडले आहेत. बापूजी होळकर रुसून शिंद्यांकडे गेला होता, तो तुकोजीबावांनीं समजाऊन आणिला. पेशजीं त्या लोकांनीं तलब व उभयतां सरदारांच्या समागमीं फौजेचे देण्याचे जाबसाल पडले आहेत व पाटीलबावांनीं पांचसात पागा व हजार पांचशें फौज ऐसें हिंदुस्थानांत जयनगर प्रांतीं कांहीं पाठवावे हेही योजना करितात. छावणीस आलियावर जागां जागां लोक तारवतार होतील; यास्तव तेथें राहून, योजना चहूंकडील करून, जिकडील तिकडे रवानग्या करून, निश्चितीनें छावणीस यावें, असें वर्तमान ऐकिल्यांत आलें. येथील वर्तमान पाहतां तुकोजी होळकर बाईंस पत्र लिहीत नाहींत. बाईंनीं कदाचित् मामलतसंबंधीं अगर कितीक बोभाट लोकांचे येतात, येविशीं पत्र लिहिलें, तर त्याची उत्तरें खसखसीत लिहिलीं आहेत, त्यावरून यास वैषम्य जातें. यांनीं एखादे काम न करावें असें लिहिलें, तर अवश्यमेव त्यांनीं करावे, असा प्रकार येथील झाला आहे. राजश्री नारो गणेश यांसीं बाईंसीं केवळच चित्त शुद्ध नाहीं यास्तव नारो गणेशांनीं खंडो बाबुराव यांस कांहीं भानगड सांगितली आहे. बाईंची व आपली चित्तशुद्धता व्हावी असे जाबसाल खंडो बाबुराव कांहींसे करितात. बाई चित्तावर

घेत नाहींत. असें वायुस्वरुपी वर्तमान ऐकिल्यांत आलें आहे. सत्य मिथ्या देव जाणें. हिंदुस्थानाकडील वर्तमान : जयनगरवाल्यानें नजीबखान पातशहाकडील फौजसुद्धा ये प्रांतीं आले आहेत. त्यांसीं मुलाजमत करून, जयनगरवाल्यांनीं त्यासीं एखलास करून, त्यांसीं बोलले आहेत कीं, मराठ्यांनीं कांहीं आमचा मुलूख दाबला आहे, तो आमचा आम्ही घेतों. त्यांनीं घ्या म्हणून सांगितलें. त्यावरून जयनगरवाल्यांनीं आपली फौज पाठवून टोंक व रामपुरा व खासगी फुटगांव कांहीं आहेत, तेथें गडबड केली आहे. फुटकर खेडीं तों त्यांनीं घेतली. टोंक व रामपुरा भांडत आहेत. परंतु प्रस्तुत हिंदुस्थानांत फौज आपली नाहीं. सांप्रत जलदीनें जाऊन पोहचतही नाहीं. त्यापक्षीं तेही ठाणीं घेतीलसें दिसतें. तेथून बाईंनीं जयनगरवाल्यास पत्रें लिहिली आहेत. छ १२ मिनहूस रवाना केलीं. या पत्रांवर कांहीं स्थिरता झाली तर झाली, नाहींतर घेतील. राजश्री गोविंद कृष्ण यांस पाटीलबावांनीं उज्जनीस बोलाविले आहे. यास्तव गोविंद कृष्ण, बाईंचा निरोप घेऊन, छ १४ रोज रविवारीं, स्वार होऊन उज्जनीस जाणार. यास्तव गोविंद कृष्ण यांसी बाईंनीं चार घटका एकांत फार केला. येथें आवाया अंतर्बाह्य आहेत कीं, पाटीलबावांच्या सल्ल्यानें तुकोजी होळकर इंदुरास आल्यावर लोकांचे समजाविसीस कांहीं मागणार. आधीं तों सुलतानजी लांबहाते मातबर मनुष्य. उभयपक्षीं आप्त. त्यास बाईंकडे पाठवून, विचाराच्या वाटेने बाईंस चार गोष्टी सामोपचारें सांगून, अर्थ साध्य होय तो अर्थ करावा. ज्यापक्षीं बाई ऐकेनातच, त्यापक्षीं जेणेंकरून बाईजवळील जडपेड आपले हातीं लागे, ते समयोचित प्रसंग करावे, अशा आवाया येथें कितीक प्रकारे ऐकिल्यांत येतात. ते अर्थ बाई गोविंद कृष्ण यांसी एकांतीं बोलली जे ''मजजवळ तों पैसा नाही. सारे दौलतेची आक्रमशक्त यांची यांणीं आपली करून घेतली आहे. मागें माझे विद्यमानें दौलतीचा महाल-मुलकी कारभार मीं केला आहे. त्याचे हिशेबकितेब सर्व कारकुनाजवळ आहेत. दिवाणगिरीस मजजवळ नारो गणेश यांचे भाचे मुकुंदराव आहेत. आपला हिशेब पाहावा. यांचे दौलतीच्या जमेंतील एक कवडी मजकडे हिशेबीं लागली, तर एक कवडीच्या पांच कवड्या देईन. मीं आपले पोटें अन्न भक्षितें, तें देखील यांचें नाहीं. असे असतां, यांणीं आम्हांभवतें विपर्यासकर्मच आरंभिलें, तर दारुगोळा मजजवळही सिद्धच आहे. जिवाचाच संकल्प आहे कीं, रेवातीरीं आपले स्नानसंध्या देवदेव करून, आयुष्याचे दिवस सत्कालक्षेपेंकरून पूर्ण करावे, अशा अर्थी आम्ही आपले दिवस घालवितों. त्यास विपर्यास झाल्यास प्राणसंकल्पच आहे. याप्रमाणें आमचा निचय ! आपण ज्यास सर्फराज केलें, ते आपणासच प्रतिबद्ध झाल्यास उपाय हाच ! केवळ हात जोडून माझें घ्या नि मजला रक्षा, असें म्हणणार नाहीं. वडिलांचे पुण्यें आणि ईश्वर यांतच जें घडवील तें घडो. याप्रमाणेंच पाटीलबावांसही सांगा. अशी एकांतीं उभयतांचीं भाषणें झालीं. गोविंद कृष्णही बोलले जे, असें कशास ते करतील? पायरीस पाय लावणार नाहींत. तत्रापि पाटीलबावांसही मी युक्तीच्या वाटेनें सांगतों. बाई बोलली जे, पाटीलबावांकडील वकील शिवाजी नारायण येथें आहेत. मीं येथें ऐकिलें कीं, पाटीलबावांच्याच आश्रयानें हे कितीक विपरीत गोष्टी आम्हांसीं करणार. तीं भाषणें शिवाजी

नारायणाची आमचीं झालीं. त्यांनी आपले वकिली रीतीनें त्यांस लिहिलें असेल. त्यावरून महादजी शिंद्यांनीं आम्हांस पांचसात पत्रें फार निखालसतेचीं पाठविली आहेत व त्यासही लिहिलें आहे कीं, माझा किमपिही बाईंशीं दुसरा अर्थ नाही. त्यांच्या घरांतच काय असेल तें त्यांणीं आपलें पाहून घ्यावे. आम्हांकडे दोष कांहीं नाहीं. असें लिहित गेले आहेत. परंतु समयास त्यांचा मिजाज कायम राहील न राहील असा भरंवसा नाहीं, असें बाई बोलली. गोविंद कृष्ण यांणींही फार खातरजमा केली.''... .....(फाटले आहे). याप्रमाणें एकांतीं भाषणें झालीं. गोविंद कृष्ण यांचे मानस फार आहे कीं, शिंद्यांकडील हकनाहक पेंच. मी चाकर श्रीमंतांचा. या उभयतां सरदारांच्या तैनातीस मात्र कैलासवासी श्रीमंतांनीं मजला दिलें. त्यावर श्रीमंतांची चाकरी करून यांचींही घरें भरली. परंतु हकनाहक महादजीबावांनीं रुष्टता धरली आहे. कसाही पाटीलबावांकडील पेंच वारून एकदां श्रीमंतांपाशीं जावे असे मानस आहे. परंतु तेथेंही कोणी अलीकडे ये म्हणायास नाहीं; यास्तव हकनाहक मध्यें मी मारला जातों. असे बहुत प्रकारें त्यांनींही आपलें दुःख सांगितलें. उभयतां सरदार अद्याप बदनावराअलीकडे चमेल नदीवर आहेत. गोविंदराव गायकवाडांस बिदा केलें. त्याजबरोबर पहिलें दोन हजार स्वार तैनातीस होते, ते व आतां होळकराकडील व (फाटलें आहे). पथक व शिंद्यांकडील हजार स्वार एकूण चार हजार व गायकवाडास हजार स्वार सांगितले आहेत. एकूण पांच हजार स्वार व हजार पायदळ ऐसें देऊन, एक हत्ती देऊन पावागडाजवळ राहायाचें सांगितले. ते गेले व राजश्री विसाजी आप्पाजी यांसही धारेजवळून बिदा केलें. परंतु कोणत्या घाटें उतरायास गेले हें नकळे. प्रस्तुत उभयतां सरदारांचा चमेलनदीवर आठदहा दिवस पुढें मुक्कामच आहे. सबब कीं तमाम फौजेच्या देण्याचा आकार करून फौजा व पागा जागां जागां चारणीस बिदा करून छावणीस सडे उज्जनी इंदुरास जाणार. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें व शिंद्यांकडील वकिलांनींही सांगितले व हरकुबाईंचे येथेंही हेच वर्तमान आलें. गोविंद कृष्ण यांणीं आपलें वर्तमान सांगितलें जे, श्रीमंतांनीं आम्हास उदेपूर हा महाल वतनी चाकरी सांगितली होती. त्यास मीही एकनिष्ठेनें चाकरी करून, सरकारचा ऐवज पोंहचवीत गेलों. महाल आबाद राखला. अलीकडे शिंद्यांनीं तो महालही आम्हांकडून घेऊन आपले लगामीं लावला. त्या महालाची तसनस घरें लुटून घेऊन ते संस्थानिक खराब केले. आम्हांवर नाहकचे पेंच ठेवून लुटून घेतलें. अद्यापवरही आम्हास कोण्या प्रकारें खराब करावे असेच त्यांचें मानस आहे. असो. आम्हांस पुसतां कोणी धणीही नाहीं. मी उत्तर केलें जे, धन्याकडून काय होऊन यावें ते सांगा, श्रीमंतांस लिहून पाठवूं. तेथून काय उत्तर येईल ते तुम्हास पावतें करू. ते बोलले जे श्रीमंतांनीं पाटीलबावांस ल्याहावे कीं, गोविंद कृष्णाकडे कैलासवासी श्रीमंतांनी उदेपूर हा महाल वतनी चाकरी सांगितली आहे. त्यास अलीकडे बहुत दिवस हिशेब समजला नाहीं. सरकारचा ऐवज कोणीकडे गेला आहे तें व संस्थान खराब कां झाले, पुढें तेथील बंदोबस्त केला पाहिजे, यास्तव त्यास इकडे हुजूर पाठवून देणें, याप्रमाणें पाटीलबावांस लिहावे. आम्हांसही याच अन्वयें ल्याहावे व राणाजीसही ल्याहावे कीं, तुमच्या

महालाची बंदोबस्ती सरकारातून गोविंद कृष्ण यांस सांगितली होती, त्यास अलीकडे बहुत दिवस सरकारची पेशकश पावत नाहीं. गोविंद कृष्णाशीं तुम्ही रुजू आहांत किंवा आणिक काय उपद्रव तुम्हांस लागले आहेत; सरकारचा ऐवज कोणीकडे गेला; तें सविस्तर लिहून पाठवावें. म्हणून अशीं तिन्हीं पत्रें यावीं व गोविंद कृष्णास एकांतीं सरकाराचें पत्र समाधानीचे यावे म्हणजे पाटीलबावाही पाठवितील. संस्थानसंबंधीं सरकारचा ऐवज कोणीकडे गेला आहे, हें मी सविस्तर समजावीन. याप्रमाणें त्यांनीं सांगितलें आहे. स्वामींचे मर्जीस येईल तें करावें. तत्रापि गोविंद कृष्ण यांस ममतापुरस्सर एकांतीं पत्र यावें म्हणजे एकांतींच पावतें करूं. त्यामुळें इतकें होईल कीं, तेथील बारीक मोठें वर्तमान सविस्तर वरचेवर कळत जाईल. इतक्यावर मर्जी धन्यांची. गोविंदराव गायकवाड यांचे रवानगी (विषयीं) तट पडला आहे. कां कीं, लोक कोणी माघारा जात नाहीत. यास्तव लोकांचे समजाविशींचाही गुंता पडला आहे. आणिक पांचसात दिवस त्या मुक्कामावरच लागतील. याप्रमाणें इकडील वर्तमान. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ११

श्री गजानन

ता.१ जुलई, इ. स. १७८०
मि. ज्येष्ठ व।। १४, शके १७०२

'' सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ २७ जमादिलाखलपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकने करून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व उभयतां सरदारांकडील व श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सांप्रत उभयतां सरदार छ २१ रोजीं उज्जनीस शिंदे व इंदुरी होळकर दाखल झाल्याचें वर्तमान छ २३ रोजीं येथें आलें. होळकरांकडील कारभारी उज्जनीस पाटीलबावांबरोबर गेले आहेत. एकादोन दिवसां येतील. इंदुरीं दाखल झाल्याचे अगर मध्यंतरी राजश्री तुकोजी होळकर यांनीं येथें बाईंस पत्र लिहिले नाही. इतके उपरांतिक पत्र घेऊन सुलतानजी लांबहाते ते त्यांच्या शिष्टाईस येणार असें वर्तमान येथें ऐकतों. उभयतां सरदारांजवळ सरकारचे हुजरे आहेत. ते पुण्याकडे लवकर चला म्हणून म्हणतच आहेत. हुजऱ्यास तो म्हणतात जे, चालतों परंतु दोन महिन्यांनंतर भाद्रपदमासीं देशांत जावे असा उभयतांचा निश्चय झाला आहे म्हणून ऐकल्यांत आले. श्रीमंत दादासाहेब सुरतेसच आहेत. इंग्रज छावणी कांहीं सुरतेस व कांहीं भडोचेस गेले आहेत. दुसरें वर्तमान ऐकिलें जे, खडक्याबाऱ्याजवळ इंग्रजांचीं दोन पलटणें आलीं आहेत. ते कुकडमुंढ्यास जाणार. तें स्थळ हस्तगत करावें म्हणजे खानदेशांत बसायास जागा झाली; म्हणजे पुढें आणिक जागां जागां फैलाव करावा या अर्थी येतात. त्या दोन पलटण्याबरोबर कांहीं फत्तेसिंग

गायकवाड यांची चार-पांचशें फौज आहे असे म्हणतात. इंग्रजांनीं फत्तेसिंगास दोन लक्ष रुपये खर्चास दिले व गुजराथचा अंमल सारा सरकारचा व गायकवाडांचा. सारेच अंमल फत्तेसिंगाचे हवाला केला. फत्तेसिंगबाबाचे आगतस्वागत इंग्रजांजवळ फार आहे. बादबरसाद इंग्रज दक्षिण प्रांतीं जाणार व फत्तेसिंगबाबांनीं गुजराथचा बंदोबस्त करावा याप्रमाणें साहुकाऱ्यांत बोलवा आहे. राजश्री गोविंदराव गायकवाड माघारीं गेले. दोन हजार फौज त्यासमागमें गेली. मागाहूनही कांहीं जाणार. गोविंदराव गायकवाडांनीं पुढील मसलतीचा डौल केला आहे. ते वर्तमान बाबी पठाण व काठेवाडचे काठे सरदार व आणिकही कोणी कोणी पाळेगार इतक्यांचीं हीं सूत्रें पहिलेच गोविंदरायाकडेस आहेतच. पावागडाजवळ दाखल झालीयावर आषाढ अखेरीस त्या सरदारांस फौजासुद्धां बोलावून घेऊन गुजराथचा बंदोबस्त करावा. उभयतां गायकवाडांचे गुजराथ प्रांतीं खटके होतील. हेही वर्तमान साहुकाऱ्यांतीलच होय. गोविंदरायाची बहीण आपल्याकडील तळेगांवीहून निघून गोविंदराव गायकवाडाकडे गेली. ते बाई येथें आली होती. ते हरकुबाईंच्या वाड्यांत राहिली होती. अहिल्याबाईंनींही भोजनास वाड्यांत आणिली होती. तीही बोलत होती जे, गोविंदरायावर आता श्रीमंतांची कृपा झाली. अतःपर फत्तेसिंग गायकवाड गुजराथेत अंमल करतील असें होणार नाही. गोविंदरायास ते प्रांतचे भुमे व काठे व बाबी सर्व गोविंदरायाच्या सूत्रांत आहेत असें बोलत होती. खानदेशांत लासूरचा बंदोबस्त चांगला असावा. गुलजारखानाचीं माणसें आसपास फिरतात. छ २० रोजीं पाटीलबावा उज्जनीस गेले. छ २१ रोजीं होळकर इंदुरास दाखल झाले. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२

श्री गजानन

ता. ४ जुलई, इ. स. १७८०
मि.आषाढ शु।। २, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. त।। छ १ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, छ २४ जमादिलाखरीं विनंतिपत्रें सेवेसीं रवाना डाकेबरोबर केलीं आहेत. हे पावलींच असतील. अलीकडे बहुत दिवस आज्ञपत्रेंही कांहीं येत नाहींत. असो. स्वामी धनी आहेत. सांप्रत दादासाहेब सुरतेस आहेत. गुजराथ प्रांतीं व सुरत अट्ठाविशींत वगैरे ते प्रांतचा बंदोबस्त करितात. बहुतकरून इंग्रजांची ठाणीं जागां जागां बसवितात. गुदस्तांचे मसलतीचा पैका वसूल करणें इंग्रजांस फार अगत्य आहे. या अर्थीं इंग्रजांच्या मनोदयानुरूप

मातबर स्थळीं त्यांचींच ठाणी बसतात. बडोद्यावरही स्वारी करीत होते. परंतु गोविंदराव गायकवाड काठेवाड प्रांतीं फत्तेसिंगाचे फौजेस आडवे गेले आहेत. त्यांनी दादासाहेबांस पत्रें पाठविलीं कीं, बडोद्यावर जाणें दोन दिवस तहकूब करावें. ते आपले जेबांत आहे. मी आलियावर तेथील लोकांशीं साम-दंड भेद करून, फत्तेसिंगही हस्तगत करूं आणि फौज बडोद्यातील लढाईमुळें विखळ होईल. पुढेंही आपणास फौज चांगली पाहिजे. यास्तव दोन्हीही कामें करूं म्हणून पत्रें आली. यास्तव तह मूळ झाले आहेत. फत्तेसिंग गायकवाड याजकडीलही सूत्रें जाबसाल दादासाहेबांकडेस गेले आहेत. असें वर्तमान साहुकारी ऐकिलें व भोंसल्याकडेही श्रीमंत दादासाहेबांनीं कारकून पाठविला, तो महेश्वरीं एक दिवस राहिला होता. तिकडेही कारकून गेला. आपण म्हणतील कीं, राजश्री दिवाकर पुरुषोत्तम पुण्यास आले आहेत; तिकडे कांहीं सूत्र दादासाहेबांचें लागणार नाहीं. परंतु राजश्री मुधोजी भोसले यांचें पूर्वीपासून सूत्र तिकडील आहेच. आतां तो इष्टं धर्मेण योजयेत् असें आहे. गुलजारखानाच्या पारिपत्यास अहिल्याबाईंकडीलही फौज रेवा उतरत आहे. पांच सातशें फौज जमावून जाईल असें दिसतें. बापूजी होळकरही एका दो दिवसां येथें येणार. त्यांचेही लोकांचा देण्याचा घोळ पडला आहे. फुटकर फुटकर लोक आसपासचे दादासाहेबांकडेस चाकर रहायास जातात. तिकडे लोक ठेवण्याची चडचड फार आहे. इकडील मातबरांचीं लक्षें दुरोख झालीं आहेत. एकनिष्ठ लक्ष कोणाचेंही राहतां दिसत नाही. सांप्रत लोकांच्या मर्ज्या एक प्रकारच्या दिसतात. प्रस्तुत दादासाहेबांकडील वर्तमान स्तिमितसे झाले आहे. कोणी कोणी येथें बोलतात जे, पुण्याकडून कांहीं सूत्र दादासाहेबांकडे लागलें असेल. आतां तहही झाला तर, रेवा दक्षिणतीरीं श्रीमंत व रेवा उत्तरतीरीं श्रीमंत दादासाहेब, जाला तर असा तह होईल असे जनवदंता. कासीदजोड्या तीन पाठविल्या. त्या येथें छ. २९ जमादिलाखरीं पावल्या. हिंदुस्थानाकडील वर्तमान : तर पातशहा दिल्लींतच आहेत. सुजायदौलाकडील नजीबखान तीस चाळीस हजार फौजेनिशीं जयनगर प्रांतीं येऊन, एक दोन किल्ले जयनगरवाल्याचे घेतले. प्रस्तुत अलवरच्या किल्ल्यास वेढा घालून बसला आहे. दिल्लीवर शीख चाळीस हजार फौज सुद्धां चालून आले होते. त्यास पातशहाची फौज बाहेर निघून शिखांचा पराभव केला. जयनगरवाल्याचा प्राचीन दिवाण खुशालीराम बोहोरा होता, तो या नूतन राजानें कैद केला. नवा कारभारी केला आहे. त्यामुळें राज्याची हलकाई दिसून आली. यवनांचा जोर आहे. जागां जागां राज्यात फितूर तिकडेही झाला आहे. जाटाच्या राज्याचा विध्वंस झाला आहे; तो आपणास विदितच आहे. वरकड इकडील वर्तमान देखलें ऐकलें सेवेसीं विनंतिपत्रीं पेशजीं व हल्लीं लिहिलेच आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति. छ. १४ व छ. २२ व छ. २४ जमादिलाखरचीं पत्रें सेवेसीं येथून पाठविलीं तीं पावली किंवा नाहीं हे आज्ञा.

लेखांक १३

पै।। चंद्र २५ रजब इहिदे समानीन **श्री गजानन** ता. १२ जुलई, इ. स. १७८०
मि. आषाढ शु।। ११, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र ९ रजबपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. श्रामंत राजश्री दादासाहेब सुरतेसच आहेत. परंतु त्यांजकडील रामाजी बापू म्हणून कारकून व आणिक एक कारकून ऐसे दोघेजण दोनशें स्वारांनिशीं सुरतेहून निघून, किल्ले मांडवगडानजीक बरड्या म्हणून गांव लहानसें आहे, तेथील मवास जोरावरसिंग. तेथें दोनशीं स्वारांनिशीं उभयतां कारकून आले. पांच सात दिवस तेथें राहून, जोरावरसिंगच्या अनुमतें पहाडातील मवासांसी भेटून, काय त्यांचीं बोलणी झाली असतील हें न कळे. तदोत्तर रामाजी बापूजी शंभर स्वारांनिशीं जोरावरसिंगाजवळ राहून, दुसरा कारकून शंभर स्वारांनिशीं माघारा कांहीं पलटणें व फौज आणावयास गेला आहे. मांडवच्या पहाडातील मवास फितुरांत मिळाले हे वर्तमान बाईंस येथें बातमी आली. त्यावरून मातुश्री बाईंनीं येथून चोरबातमीस माणसें पाठविलीं. बातमी आली कीं हे वर्तमान खरेंच. यास्तव राजश्री रंगराव वोढेकर यांस बाईंनीं पत्र लिहिले जे, दादासाहेबांकडील कारकून फौज घेऊन मांडवगडच्या मवाशांत येऊन फितूर करितात, हें बरें नाही. तुम्ही त्यांचे पारिपत्य करा. नाहींतर आम्ही येथून फौज पाठवूं. तुमच्या महालाची तसनस होईल. मग पवार व तुम्ही श्रमीं व्हाल. त्यांचें पारिपत्य करून धरून देणें कीं त्यास उधळून देणें. याप्रमाणें चार पांच रोज झाले पत्र पाठविलें आहे व चंद्र ३ मिनहून दुसरी बातमी आली जे, ते शंभर स्वार व कारकून अद्याप मवाशांतच आहेत. वर्तमान येतांच बाईंनीं मज हातीं रंगराव यांस पत्र स्पष्ट लिहविलें कीं, त्यांचे पारिपत्य करा; नाहींतर श्रीमंतांस लिहिलें जाईल. श्रीमंत तुम्हावर रागें भरतील. असें मजकडूनही लिहविले; व बाईंनींही पत्र रंगरावास रागें भरून लिहून, दोन्हीं पत्रें धारेस रवाना केलीं. या वर्तमानाची पत्रें बाईंनीं उभयतां सरदारांसही लिहिलीं आहेत. उभयतां सरदार व रंगराव त्यांचे पारिपत्य करितील. तिकडे कांहीं ढीलच झाली, तर बाईंनींही पागा बोलविल्या आहेत. तेथून फौज पाठवावी असाही विचार बाईंचा आहे. परंतु उभयतां सरदार व रंगराव ह्यांच्या उत्तराची मार्गप्रतीक्षा करितात. सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाई पैवस्ता या प्रांतीं होती. ते वेळेस आदिकरून जितके मवास व भिल्ल इकडे आहेत, तितक्यांशींही त्यांनीं सलुख करून ठेविले आहेत. ते आतां त्यांस अनकूल होतात. खानदेशांत, फत्तेपुरास चंद्रराव पवार दहावीस स्वारांनिशीं आले होते. त्यांजवळ चौशां स्वारांचा जमाव झाला आहे. आणीखही लोक ठेवीतच आहेत. खडक्याव्याऱ्यावर पलटणें आलीं आहेत. ते व हे मिळून खानदेशांत कुकड-मुंड्याचा परामर्ष करणार अशी वदंता आहे. तिकडील बंदोबस्त स्वामी करतीलच. उभयतां सरदार इंदूर उज्जनीस आहेत. लोकांच्या देण्याघेण्याच्या खटपटीत आहेत. राजश्री नारो गणेश उज्जनीस गेले होते, ते

इंदुरास आले. मागाहून राजश्री बाळाराव व रायाजी पाटील हे उभयतां पाटीलबावांकडून इंदुरास येणार. तेथून नारो गणेश व हे उभयतां ऐसे मिळून येथें बाईंकडेस येणार. येथील बोलणी झाल्यावर, मग उभयतां सरदार मिळून बाईंच्या भेटीस येणार, अशी वदंता आहे. राजश्री गोविंदराव गायकवाड बदनावराजवळ राजोळे म्हणून गांव आहे, सात कोस, तेथें पांचशें स्वारांनिशीं आहेत. उभयतां सरदारांकडील लोक अद्याप कोणी त्यांजकडेस जात नाहीत. खंडो आवजी पाटीलबावांजवळ आहेत. उभयतां सरदारांनीं मिळून पंचवीस हजार रुपये मात्र गोविंदराव गायकवाडास खर्चास दिले आहेत. खंडो आवजी फौजेविषयीं व खर्चाविषयीं पाटीलबावांशीं नित्य बोलतच आहेत. सुरतेंतील वर्तमान : आसपास प्रांत उजाड आहे. रस्त कोठून येत नाही. शहरांत महागाई फार आहे. सुरतेत इंग्रज फक्त सावकारी करून आहेत. ते व अन्यत्र थोर थोर सावकार, हे बोलतात जे, श्रीमंत दादासाहेब येथें आले आहेत. हे सुरत शहरासच अरिष्टरूप आहेत. अतःपर दक्षिणीं फौजा मातबर जमून येतील; ते सुरत शहराचें आधीं पारिपत्य करितील. एक गणेशपंत बेहरे आले, त्यांनीं आसपास प्रांत सारा उजाड केला. आतां तिकडील फौजा येतील, त्या मातबरच येतील, ते शहरासच लागतील; तेव्हां पुढें काय करावें? दक्षिण्यांशीं सलाह केल्यानेंच बरें आहे. असें सावकार लोक चिंताग्रस्त आहेत. सुरतेंत जमियत सात पलटणें व हजार फौज इतके आहेत. इंग्रज शहराची मरामत करितात व भडोचेस चार पलटणें आहेत. डभईस एक पलटण आहे. अहमदाबादेस एक पलटण व हजार पंधराशें आरब, तेही इंग्रजांचेच होऊन आहेत. फत्तेसिंग गायकवाडाची पांचशें फौज व कोणी लेकवळा असे अहमदाबादेस आहेत. बडोद्यांत एक पलटण आहे. याप्रमाणें हे इंदुरच्या व येथील सावकाऱ्यांतील हे वर्तमान. या पहाडांत दोन हजार भिल्ल जमले आहेत व गुलजारखानाजवळ चारशें पायदळ व दोनशें स्वार इतका जमाव जाहला आहे. हिंदुस्थानांतील वर्तमान पेशजीं लिहिले आहे. त्यांच्या पारिपत्यास उभयतां सरदारांनीं योजना केली आहे.

पाराजीपंत व यशवंतराव वाबळे व शरीफखान, पागा ऐसे होळकराकडील व कांहीं शिंद्याकडील फौज, ऐसे जयपुरवाल्याच्या पारिपत्यास पाठवावें, अशी नेमणूक झाली आहे म्हणून ऐकण्यांत आलें. उभयतां सरदारांकडील लोक नित्य इकडून शेंदोनशें जातात. ते बाईंचे भेटीस येत असतात. तिकडील लढाईची बयान फार करितात. लोकांस देणगीही कमीच आहे. खराबही फार झाले आहेत. सबब उभयतांचे यशकीर्तीचे वर्णन बहुतच करितात. त्यांबरोबर सरदार येतात, तेही फार खराब येतात. राजश्री पांडुरंग शंकर पारनेरकरच होळकरांकडील कारकून मातबर आहेत. ते बाईंजवळही असतात. तुकोजीबावांजवळही असतात. सांप्रत ते तेथें बाईंजवळच चार महिने होते. त्यास तुकोजीबावा इंदुरास आल्यावर त्यांस बोलावू पाठविले. त्यास पांडुरंग शंकर बाईंची आज्ञा घेऊन, चंद्र १ रजबीं येथून स्वार होऊन, इंदुरास गेले. तेही गृहस्थ कारस्थानी. तोडजोडीचे जाबसाल उभयपक्षींही निक्षून करणार. राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांस पाटीलबावांनीं बोलावूं पाठविलें होतें. त्यावरून ते अष्ट्याहून स्वार होऊन उज्जनीस आले म्हणून वंदतेचे वर्तमान आहे. देशीं इंग्रजांची गडबड

बोरघांटाकडे, चांदवडबारीकडे व त्रिंबकाकडे अशी फार जाहली आहे, म्हणून इकडे वर्तमान फार आहे. बाई बोलत होती जे, इंग्रजांनीं चहूकडून प्रसार करायाचा मनसबा केला आहे. त्यास, या समयास श्रीमंतांनीं शिलेदारांचा व हुजरातीचा भरणा पुष्कळ करावा; आणि इंग्रज जागां जागां, कोठे दोन पलटणें, कोठें तीन पलटणें, अशी तोंडें काढलीं आहेत, अशात जागां जागां फौजा पाठवून, ते जेथील तेथेंच...[1] म्हणजे मागल्याला दहशत पडेल. पुढें कोणी येऊं पावणार नाहीं, नबाब व भोंसले सारे जमा होऊन इंग्रजांचे पारिपत्य करावें. इकडे वर्तमानें जागां जागां आली आहेत कीं, इंग्रज बोरघाट चढले व नाशिकाकडेही आले व चांदवडबारीनेंही चढले, देशांत बहुतच गडबड झाली. श्रीमंतांस घेऊन नानासाहेब पुरंदरास गेले. राजश्री तात्या मात्र पुण्यांत फौजेंत आहेत. असें वर्तमान इकडे आलें. अद्यापिही इकडील भिल्लांस अभयपत्र आलें व गुलजारखानासही एक अभयपत्र आलें तर तमाम घांट हे बंद करतील व हे हरकुबाईंचेही तेवढे गांव सोडून दिले आणि ये बाईंसही पत्र आलें जे घांटाचा बंदोबस्त करा; तर हरकुबाई आपल्या पागा, जागां जागां पाठवून, घांट बंद करतील. बंदोबस्त होईल. मर्जीस आलें तर असें केल्यानें बरें आहे. इतक्यावर धन्याची मर्जी. सेवकाची खर्चाची विपत्य फार आहे. कासीदजोड्या वरचेवर येत असाव्यात. सेवकास काय आज्ञा आहे हे विज्ञप्ति.''

---

१. मूळ ग्रंथात जागा रिकामी आहे. मूळ दस्तऐवज फाटला असावा.

लेखांक १४

पै।। छ १३ रमजान
इहिदे समानीन बराबर डाक

श्री गजानन

ता. ५ सप्टेंबर, इ. स. १७८०
मि. भाद्रपद शु।। ७, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ५ रमजानपरियंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील व उभयतां सरदारांकडील व येथील व खानदेश प्रांतचे वर्तमान, येथें ऐकिल्याअन्वयें सेवेसीं विनंतिपत्रीं लिहून, छ २ मिनहूस डाकेबरोबर विनंतिपत्रें रवाना केलीं. ते सेवेसीं प्रविष्ट झालीं असतील. प्रस्तुतचे वर्तमान : राजश्री पांडुरंग शंकर इंदुरींहून येथें आले. पेशजीं येथून गेले होते म्हणून पहिले विनंतिपत्रीं लिहिले होते. त्यास आठदहा दिवस झाले, येथें आले आहेत. मातुश्री अहिल्याबाईंस तेथील कच्चें वर्तमान विदित केलें. येथून गेले तेव्हां तेथें तुकोजीबावांशीं तेथील वर्तमान निक्षूनच सांगितले. त्यांसही पुरतेपणें भासलें जे, बाई धनी आहेत. श्रीमंतांसही जों करून बाईंची भीड पडेल, बाईंचें अगत्य धरतील, तितकी आपली अगत्य नाहीं; असें समजोन तुकोजीबावांनींही आपले तापत्रय बहुतच मशारनिल्हेंजवळ सांगितलें. दुसरें, राजश्री पाटीलबावांच्या हितोपदेशाचें व

देशी श्रीमंतांचे इतराजीचें. यंदा गुजराथचे स्वारींत चाकरी आपण कशी केली आणि सोबत्यांनीं अपवाद कसे आणिले, श्रीमंतांस आपली नालीश काय काय लिहून त्यांच्या चित्तांत विक्षेप घातले, तें सविस्तर वर्तमान, प्रहर दिवस राहतां दोन प्रहर रात्रपर्यंत, सविस्तर, तुकोजीबावांनीं पांडुरंग शंकर यांजवळ सांगितलें. नकार नामक पकार नामकाच्या ममतेंत आहेत. तेही विक्षेपाच्या गोष्टी बहुतच सांगतात. असें कितीक बारीक मोठे गृहकृत्य सांगितलें. त्यावर यांणींही बाईंविशींचा हितोपदेश बहुत प्रकारें सांगितला. त्यांच्याही चित्तांत गोष्टी ठसल्या. तदोत्तर तुकोजीबावांनीं, आपले अंतःकरण पुरस्कार, बाईंशीं आपला दुसरा अर्थ नाही या अन्वयें मशारनिल्हेजवळ हृद्गत सांगून, पांडुरंग शंकर यांस इकडे रवाना केलें. त्यांनीं येथें येऊन बाईंस सविस्तर एकांतीं श्रवण केलें. बाईंनीं ऐकून घेतले. पुढें दो-चौ दिवसा बाळाराव शिंद्यांकडील येथें येणार. इंदुरास आज दहाअकरा रोज झाले, आले आहेत. त्यांनींही इंदुरींहून काल कूच केलें. इकडे येणार. त्यासमागमें शिवाजी नारायण, पहिले पाटीलबावांकडून येथें होते ते, बाळारायांबरोबर आहेत. येथें आलीयावर काय जाबसाल उभयपक्षीं होतात तें पहावे.

सांप्रत खानदेशांतील वर्तमान : केसोपंत दातार व एक पलटण ऐसे नंदुरबारेंत आहेत. एका पलटणापैकीं कांहीं सुलतानपुरीं चंदरराव पवाराजवळ गाडदी होते व कांहीं खानेदशांत पांगले होते. त्यास बाईंनीं येथून चिमाजी बुळे पाठविले होते. त्यांनीं आपल्या गांवास जाऊरास-जाऊन, लोकांची संचणी झाली नाहीं तोंपरियंत, पलटणवाल्यांशीं खरें लटकें बोलून, गांवांत, जाऊन, चारशें लोकांचा भरणा करून आठां दिवसांनीं चारशें राउत चांगले व पांचशें पायदळ घेऊन, कूच करून, रातोरात सुलतानपुरास जाऊन वेढा घातला. सुलतानपुरावर हल्ला केला. बुरजावर निशाण चढलें. परंतु आंत चंदरराव पवाराजवळ दोनशें चारशें माणूस आहे; त्यांनींही आंतून दाटी केली. त्यास त्यांचा निशाणदार पडला. दोन तीन माणसें बुळ्याकडील कामास आलीं. चंदररायाचींही सत्रा माणसें ठार व दहावीस जखमी झालीं. किल्ल्यांतून गोळागोळी होत होती. यांणींही बाहेरून मोरचे लाविले आहेत. मकाजी गीतेही दोशां स्वारांनशीं बुळ्यास सामील झाले. सुलतानजी लांबहात्याचेंही पथक, आज तीन रोज झाले, चारशें स्वार येथें महेश्वरास आले. तेही उदईक रेवापार झाले. उदईक कूच करून दरमजल सुलतानपुरास जाणार. मागाहून पाराजी दादाजी तेही येणार. सुलतानपुर घेतील. चंदरराव पवारही सुलतानपुरीहून निघायाच्या लागांत आहेत. नंदुरबारचें वर्तमानः- नंदुरबारेजवळ राजश्री गणेशपंत बेहरे दोन हजारां फौजेनशीं पांच चार कोसांवर दाखल झाले आहेत. हजार स्वारांनशीं नित्य येऊन, नंदुरबारेजवळ बाग आहे तेथें उभे रहात असतात. केसोपंत दातार पलटणासुद्धां नंदुरबारेंत आहेत. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १५

श्री गजानन

ता. ७ सप्टेंबर, इ. स. १७८०
मि. भाद्रपद शु।। ९, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ रमजानपरियंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिले आहेच. सांप्रतचे वर्तमान : श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेसच आहेत व इंग्रजही जागां जागां छावणीस जेथें आहेत तेथेंच आहेत. खानदेशांत केसोपंत व भास्करपंत दोन पलटणें घेऊन आले आहेत, तितकींच आहेत. होळकरांकडील फौज पांच-सहाशें येथून मातुश्री अहिल्याबाईंनीं कांहीं पाठविली व सुलतानजी लांबहात्याकडील दोनशें स्वार इंदुरींहून आले, तेही रेवा उतरून गेले. सारे पांच-सहाशें जमून सुलतानपुरांस मोरचे लाविले आहेत. सुलतानपुरात चंदरराव पवार मात्र आहे. वरकड दोन्ही पलटणें व दोघे कारकून नंदुरबारेस आहेत. नंदुरबारेहून सुलतानपुरची कुमक आतां होत नाही. राजश्री गणेशपंत बेहरे यांनीं बहीरबुणगें रनाळ्यांत टाकून, सडे नंदुरबारेजवळ बागांत येऊन, शह देऊन राहिले होते. त्याजवर नंदुरबारेंत पलटणें आहेत त्यांनीं रतावा केला. दहावीस घोडीं नेलीं व दोघे भले माणूस धरून नेले व दहापांच माणसें गणेशपंताकडील जाया झालीं. उधळून रनाळ्यास गेले. म्हणून वर्तमान सेंधव्याहून संताजी होळकरांनीं बाईंस पत्रीं वर्तमान लिहिलें होते. बाईंनीं ते पत्रच मजला दाखविलें. परंतु बाई म्हणाली जे, घांटावरील वर्तमान हें आहे. घांटाखालून वर्तमान येईल. तें खरें. परंतु आवाइचेही वर्तमान येथें जागां जागां आले आहे. सत्यमिथ्या देव जाणे. गुलजारखानही नंदुरबारेस जाऊन त्यास भेटला आहे म्हणून वर्तमान आहे. पाटीलबावांकडील बाळाराव इंदुरींहून निघून इकडे येण्यास एक मजल प्रस्तान केलें आहे. परंतु पाऊसपाणी यामुळें अद्याप येथें आले नाहींत. येथें आलीयावर काय वर्तमान तें कळल्याप्रमाणें सेवेसीं लिहीन. मातुश्रीबाईंचा श्रावणमास झाला. ब्राह्मणांस दक्षणा देऊन बिदा केलें. आतां भाद्रपद शुद्ध ९ गुरुवारपासून भागवताच्या सप्ताहास प्रारंभ झाला आहे. पौर्णिमेपरियंत सप्ताह होणार. वरकड वर्तमान यथास्थित असे. कच्चें पक्कें वर्तमान देखलें ऐकिलें, तें वरचेवर सेवेसीं विदित व्हावें, म्हणून डाकेबरोबर विनंतिपत्र सेवेसीं लिहिले आहे. डाकवाल्यांनीं सरकारांत पावतें केले म्हणजे बरें आहे. वर्तमानाकरितां धन्यांनीं येथें ठेवलें आहे. कोणीकडूनही वर्तमान स्वामींस पोहचावे म्हणून लिहिलें आहे. बाळाराव येथें आलीयावर कासीदजोडी वर्तमान ऐकून (रवाना) करीन. सेवेसीं श्रुत होय. सुरतेकडील वर्तमान साहुकाऱ्यांत येथें बोलतात जे, दसरा झालीयावर कोणी मातबर इंग्रज, पोख्त सरंजामनशीं खानदेशांत येणार. अमृतरावही त्याजबरोबर येणार. पाटीलबावाही ग्वाल्हेर वगैरे हिंदुस्थानचा बंदोबस्त करावयास आपणच ग्वाल्हेरीपावतर जावें म्हणून वदंता आहे. यांत काय अर्थ असतील ते न कळेत. छ मजकूर संध्याकाळीं पत्र दरबारांत आलें कीं, बाळाराव चंद्र १० रोजीं येथें दाखल होणार. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६

श्री गजानन

ता. १४ सप्टेंबर, इ. स. १७८०
मि. भाद्रपद शु।। ९, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. छ १४ रमजानपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, सेवेसीं डाकेबरोबर दोन पत्रें पाठविलीं आहेत. तीं पावलीं न पावलीं हें नकळे. सांप्रत इकडील वर्तमान : राजश्री बाळाराव व शिवाजी नारायण पहिले येथें होते ते, छ ११ मिनहूस दोन प्रहरां येथें दाखल झाले. वाड्यांत श्रीभागवताचा सप्ताह झाला. पुराणांतच बाई बसली होती, मीही तेथेंच होतो. तेथें आधी शिवाजी नारायण येऊन बाईंस सांगितलें जे, बाळारायांचे भेटीचे मुहूर्त दोन प्रहरांत आहे, आज्ञा होईल तर येतील. बाईने सांगितलें जे, येऊं द्या. त्यास शिवाजी नारायण जाऊन बाळारायांस घेऊन आले. बाळारायांनीं येऊन मुजरा केला. पांच मोहरा नजर ठेविल्या व एक शालजोडी व चोळीपातळ पैठणी पुढें ठेविलें. लालाजी बल्लाळ म्हणून पाटीलबावांकडील व चकोट्याचा मामलेदार शेणवाई आहे, मातबर मनुष्य. तेही बाळारायांबरोबर पाटीलबावांनीं पाठविले आहेत. त्यांनींही अनुक्रमेंच नजर केली. सहा घटका बसले. पुराण झालियावर दोन घटका बसले. आगतस्वागत विचारलें. तदोत्तर विडे दिले. महेश्वरचे पश्चिमेस आंबराईमध्यें उतरले आहेत. तेथें बिराडास गेले. बाईंनी एक थोर डेरा व दोन तीन राहुट्या पाठविल्या. मेजवानी दोशां लोकांची पाठविली. दोनशें स्वार त्यांजबरोबर आले आहेत. बाळारायांच्या शरीरास शूळाचा उपद्रव आहे, यांजकरितां त्यांचे कुटुंब व सासू समागमेंच आहेत. सात दिवसपर्यंत भागवत-पारायण जालें. पौर्णिमेस समाप्त झालें. दानधर्म यथास्थित बाईंनीं केला. पांच भागवताचीं पुस्तकें ब्राह्मणांस दान दिली. दोनदोनशें रुपये दक्षणा दर पुस्तकावर व पांच ब्राह्मणांस, पांच शालजोड्या, पागोटीं व पारायणे करणाऱ्यास दोनशें रुपये दक्षणा, वस्त्रें, याप्रमाणें देऊन, काल पौर्णिमेस समाप्त झालें. आतां बाळारायांशीं काय बोलणें तें बोलतील. लहान मोठा शोध करितां, ऐकिण्यांत आलें आहे कीं, हिंदुस्थानांत गडबड फार झाली आहे. यास्तव, उभयतां सरदारांतून एकांनीं हिंदुस्थानांत जावे, तिकडील बंदोबस्त करून उभयतांच्याही मुलकाचा अंमल बसवून, सुबेत्यानें (सुबत्तेनें) चालेसे करावें. एकांनीं हुजूर चाकरीस देशांत असावें. असा विचार पाटीलबावांनींच आपले जागा करून पुण्यास पत्रें लिहिली आहेत. तेथून जशी आज्ञा येईल, त्याप्रमाणें कर्तव्य ते करावें. असें वर्तमान ऐकिलें आहे. दोनचार दिवस झाले, बाईही मजशीं बोलत होती जे, शिंद्यानें आपले जागा विचार केला आहे जे, हिंदुस्थानांत रांगड्यांनीं गडबड केली आहे; ठाणीं उठविली आहेत; यास्तव आपली फौज हिंदुस्थानांत पाठवावी आणि आपणही हळूहळू तिकडेच जावें; आणि आमची फौजसुद्धां आम्हीं चाकरीस देशी हुजूर असावें अशी यांनीं मसलत केली आहे. हे गोष्ट

आम्हांस अनुकूल पडणार नाहीं. असे झाल्यास आमची सोय नाही. बरें. श्रीमंत काय सलाह त्यांस लिहून पाठवितात, पाहावें. असें बोलत होती. बाळारावही पाटीलबावांशीं कांहीं खंडित बोलणीं बोलले. ते समयीं पाटीलबावांनीं बाळारायांस सांगितले जे, महेश्वरापासून उज्जनीपर्यंत डाक बसवा. नित्यचें बोलणें जें होत जाईल, तें वरचेवर लिहून पाठवीत जावें. येथून सलाह मसलत जशी लिहून पाठवूं, त्याप्रमाणें तेथें बोलत जावे. याप्रमाणें पाटीलबावांनीं यांस सांगितलें आहे. येथून डाक बसविणार असें ऐकिलें वर्तमान सेवेशीं श्रुत होय. राजश्री तुकोजीबावांसही खंडित बोलून कांहीं आले आहेत म्हणून ऐकिलें. काय... खानदेशांतील वर्तमान काल बाईंस पत्रें तिकडे सरकारी गेलें होतें, त्यांनीं लिहिली होतीं जे, सुलतानपुराजवळ होळकरांची फौज चार-पांचशें जमा झाली आहे. सुलतानपुरास वेढा घातला आहे. गोळागोळी नित्य होतच आहे. आतां वाघांचे पथक पांचशें स्वार आले आहेत. सामान चांगलें आहे. तेही रेवा उतरले. उद्यां परवां त्यांचेंही कूच होऊन खानदेशांत जातील. सरंजामीं वाघ व बुळे व दोनतीन पागा असे तेथें गेले आहेत. आतां हे फौज गेल्यावर काय करतील पहावें. चंदरराव पवार सुलतानपुरांत शंभर स्वार व चारशें पायदळ इतक्यानशीं आहेत. नंदुरबारेस दोन पलटणें सुद्धां केसोपंत दातार व भास्करपंत असे आहेत. नंदुरबारेस सात दरवाजे आहेत, त्यापैकीं एक दरवाजा खुला ठेविला आहे व वरकड दरवाजे बंद करून आपले मुस्तकिमींत आहेत. रात बिरात चौकी पहाऱ्यांचा बंदोबस्त करून आहेत. राजेश्री गणेशपंत बेहरे दोन हजार फौजेनिशीं बाहिर-बुणगे रनाळ्यांत टाकून, सडे दीड हजार फौजेनिशीं तलाव्यास नंदुरबारेजवळ आले होते. त्यास दातार मजकुरांनीं त्यांजवर छापा पाठविला. तेही सावधच होते. उभयपक्षीं गोळागोळी होऊन हे नंदुरबारेस आले व गणेशपंत रनाळ्यास गेले. तेथेंच आतां आहेत. आतां तलाव्यास येत नाहीत. म्हणून येथें लिहिणें आलें होतें. खानदेशांत होळकरांची फौजही उतरत चालली व गणेशपंतही आले आहेत. आणखीही फौज येईल. यास्तव केसोपंत दातारानें सुरतेस पत्रें पाठविली. तेथून तीन पलटणें कुमकेस रवाना झाली. म्हणून वर्तमान आलें आहे. गुलजारखानास व भिल्लांस अभयपत्रें सरकारची यावी म्हणून विनंति लिहिली होती. त्या गोष्टीस फार दिवस लागले. आतां दोन्हीही अभयपत्रें येथें आलीं. येथें गुलजारखानाचा शोध केला. तो इतके दिवस त्याने वाट पाहिली. केसोपंत दातारानेही कांहीं त्याचा बुद्धिभ्रंश केला. त्यामुळे गुलजारखान सुरतेस श्रीमंत दादासाहेबांकडे गेला आहे. भिल्लांचे, बाई म्हणाली जे पाहून पाहून सोईस येईल, तसें करूं. हरकुबाईंच्याही पागा बाईंनीं सुलतानपुराकडे पाठवितात. येथील लहानमोठा मजकूर दोनीं पत्री पेशजीं लिहिला होता. त्याचीं उत्तरें यावीं. ते मनन करून बाळारायांसीं त्या अन्वयें काय बोलणें तें बोलावें, अशी येथील उत्कंठा फार होती. मजलाही दहापांच वेळां विचारलें होते जे, त्या पत्रांची उत्तरें कांहीं आलीं कीं काय? ते अद्याप कांहीं आलीं नाहीत. सांप्रत उज्जनीकडील बोलण्याचाही प्रसंग पडला आहे. मजलाही पहिलेसारखे कांहीं विचारीत नाहीत. राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांचे विद्यमानें कांहीं सरकारचीं पत्रें येथें आलीं असलीं तर न कळे.

जाबसालांत आल्यास बारीक मोठें वर्तमान चहूंकडील कळते. लोकांस कोठवर पुसावें? तें खरें कशावरून ? अलीकडे सरकारचीं पत्रेंही येत नाहींत. येथीलही आस्था आम्हांशी समयानरूपच आहे. कागदीपत्रीं शिलशिला असल्यास हर कांहीं वर्तमान बोलण्यांत येतें, असें आहे. स्वामींहीं जें कर्तव्य तें विचारूनच करितात. सेवकाची खर्चाची फारच विपत्य आहे. त्रिंबकराव मोरेश्वर यांजवर चिट्ठी पाठविल्यास सातआठ महिने झाले. दोनशें रुपये येथें लोकांचें देणें झालें. प्रवासाचा खर्च. स्वामी सर्वज्ञ. बारीक मोठीं पत्रें पेशजीं लिहिलीं आहेत. तें फाडून टाकणें म्हणून पेशजीं आज्ञा आली होती. त्याप्रमाणें एक पत्र होतें तें फाडून टाकिलें. आणि सेवेसींही लिहिलें होतें जे, आज्ञेप्रमाणें एकांतीचें पत्र फाडून टाकिलें. सांप्रत चिरंजीवानें लिहिलें जे, श्रीमंतांची आज्ञा अशी झाली आहे. त्यास पहिलेंच फाडून टाकिले. श्रुत होय. हे डाकेचीं पत्रें सेवेसीं पावतात कीं नाही. डाकवाल्यास ताकीद झाली तर आलेले वर्तमान वरचेवर लिहून, कितीक कासीदाबरोबर लिहिणें तें मुजरद जोडी रवाना करीत जाईन. तेथूनही वरचेवर जोडी येत असावी हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १७

श्री गजानन

ता. १७ सप्टेंबर, इ. स. १७८०
मि. भाद्रपद शु।। १२, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र ११ रमजानपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील व श्रीमंत दादासाहेबाकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, कासीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर सेवेसीं पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचें वृत्त : श्रीमंत दादासाहेब सुरतेसच आहेत. कलकत्त्याकडे इंग्रजांचीं पत्रें व श्रीमंतांचीं पत्रें गेलीं आहेत. येथून उत्तरे आल्यावर काय पुढें मसलत होणें ती होईल. प्रस्तुत तर स्तिंबित मसलत पडली आहे. इंग्रज, खर्चावेंचासही मानसिकच, खासगी खर्चापुरतें देतात. खर्चाची तारांबळ फार आहे. हजार दीड हजार फौज श्रीमंतांजवळ आहे व दोन हजार पायदळ. तेंही, कांहीं लोकांनिशीं राजाराम गोविंद अहमदाबादेकडे गेले होते, ते वाटेनें, गायकवाडानें कांहीं त्यांचा परामर्ष केला, लुटले गेलें. तेंही उरल्या सरंजामानिशीं सुरतेस आले. सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाई बडोद्यास जाणार आहेत. सबब कीं, गायकवाडांनीं आपले पक्षीं असावें. त्यांस गायकवाडांचा निश्चय श्रीमंतचरणारविंदीं पुरता खचित दिसून आल्यास, कांहीं खर्चास तरी मागांवें. या अर्थी बाई बडोद्यास जाणार म्हणून वर्तमान बाजारी आहे. सत्य मिथ्या देव जाणे. प्रस्तुत छ १२ मिनहूस तीनशें आरब, कांहीं त्यांत गाडदी व रजपूत ऐसे मिळून, तीनशें आहेत. परंतु माणूस चांगले आहेत. ते महेश्वरास आले आहेत. समागमें एक बाळाजीपंत नामें कारकूनही आहे. त्यास

शोध करितां, ते बोलतात कीं, आम्ही बडोद्याहून आलों. उमेदवार नोकरीचे आहों. ऐकल्यांत असें आलें आहे कीं, गायकवाडांजवळ कांहीं गाडदी लोक होते. त्यांनी कांहीं दादासाहेबांकडे फितूर केला होता. यास्तव गायकवाडांनीं गाडदी सारेच दूर केले, असें ऐकिलें होतें. तें पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें होतें. त्यापैकीं हे असले तर न कळेत. दुसरें ऐकतों जे, दादासाहेबांकडे लोक होते त्यांस खर्चावेंचास पावत नाही, यास्तव त्यांनीं निरोप दिला. सबब हे उमेदवारीनें येथें आले आहेत. ते तों चाकरीचे उमेदवारच असें बोलतात. तिसरें वर्तमान, बारीकपणें शोधास बाळंभट राहोरकर लाविला आहे. त्याच्या शोधांत आलें आहे कीं, श्रीमंत दादासाहेबांकडील कारकून व हे आरब सुरतेहून येथें आले आहेत. होळकराकडून पहिलें दादासाहेबांस पंचवीस हजार रुपये देविले होते. त्यापैकीं दहा हजार यांनीं हरी बाबाजीच्या मन्वंतरांत दिले आहेत. बाकीचे पंधरा हजार देणें. त्यांस ते सरकारातून यांस मना केले आहेत. त्या ऐवजासाठीं कारकून व गाडदी हे आले आहेत. येथील व या प्रांतांतील बळाबळ पहावें व सरदार इकडील, फुटफटी जागां जागां कारकून व हुजरे इकडे आहेतच, तेही शोध करावा, शकटभेद करून एखादी मसलत बळवावी, याही अर्थांत आहेत, म्हणूनही ऐकितों. हे ऐकलें वर्तमान अहिल्याबाईंस सांगितलें. त्यांनींही आपले कारकून त्या अरबांकडे पाठविले जे, तुम्ही येथें राहूं नका. आम्ही कोणास चाकरीस ठेवीत नाहीं. आम्हास माणसें ठेवायाची प्रस्तुत दरकार नाहीं. तुम्हीं येथून निघून जाणें. त्यांनींही सांगितलें जे आम्हीं पांघरुणें धुऊं टाकलीं आहेत, तीं आलीं म्हणजे जाऊं असें बोलले आहेत. बाळाजीपंत कारकून व आरबांचे सरदार, त्यांचें बोलणें हेंही आहे कीं, श्रीमंत दादासाहेबांचा व इंग्रजांचा इमान प्रमाण पटला. दक्षिणेवर मसलत वळवावी (यासाठी) दादासाहेबांचा पक्ष इंग्रजांनीं निश्चयपूर्वक धरला. इंग्रजांनीं दादासाहेबांबरोबर सात पलटणें व दोन हजार स्वार व तोफखाना देऊन, शंभर गोरा हमराह करून, दादासाहेब भडोचेस आले. मराठी फौज असावी या अर्थीं आम्ही पुढें आलों आहों. मागाहून हजार गाडदी व चार तोफा तेही येतात. प्रस्तुत इकडे पुण्याकडील कोणी... (अपूर्ण).

लेखांक १८

श्री गजानन ता. २२ सप्टेंबर, इ. स. १७८०
मि. भाद्रपद वद्य ९, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ २२ रमजानपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. इकडील वृत्तांत : श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेसच आहेत. इंग्रज जागां जागां छावणीस आहेत. उभयतां सरदार आपलाले जागां आहेत. पाटीलबावांनीं बाळारावजींस इकडे मातुश्री बाईंकडेस पाठविलें. ते इंदुराहून तुकोजीबावांचीही भेट घेऊन, त्यांशीहीं कांहीं

बोलून इकडे आले. येथें छ ११ मिनहूस दोप्रहरां आले. वाड्यांत बाईंचे भेटीस आले. पुराण होत होतें ते समयींच भेट झाली. त्यांनीं नजर केली. तें वर्तमान पेशजीं पत्रीं डाकेबरोबर विनंतिपत्रीं लिहून सेवेसीं पाठविले आहे. बाळारायांबरोबर लालाजी बल्लाळ म्हणून मातबर मनुष्य, तेही पाटीलबावांनीं समागमें दिले आहेत. त्यास इतक्या दिवसांत, दोन वेळां बाईंची व बाळारायांची चारचार घटका बैठक एकांतीं झाली. त्यास पाटीलबावांची आज्ञा कीं, बाळाराव व लालाजी बल्लाळ व शिवाजी नारायण असे त्रिवर्ग मिळून बाईंशीं बोलावे. त्यास दोन वेळां एकांत झाला. ते बाळाराव व शिवाजी नारायण उभयतां आले. त्यापैकीं बाळाराव एकलेच बाईंशीं बोलूं लागले. बोलण्यांत बहुतकरून तुकोजीबावांच्या मतलबानुरूप बोलणें बोलूं लागले. बाईंनींही उत्तरें समर्पकच केलीं. थोडासा बाईंस संदेही वाटला जे, शिवाजी नारायण येथें दीड वरीस आम्हांजवळ आहेत; त्यांस कितीक जाबसालांची माहितगिरी. येथील माहितगिरीने तेथें पाटीलबावांशीं बोलले असतील. ते अन्वय या बोलण्यांत कांहींच दिसून येत नाहींत. तेव्हां अलीकडील इंदूरचें बोलणे हें आहे. असो. हे पेंडीचीं गुरें आहेत. तुकोजीबावांनीं कांहीं लालुच दाखविली असेल, त्या अन्वयें बोलतात. शिवाजी नारायण यांस बाईंनी एकांतीं विचारले. तेही म्हणाले जे, तुकोजीबावा यांचा एकांत चारपांच दिवस झाला आहे. बरें, पुढें काय बोलतात तें मनन करून, पाटीलबावांस लिहिणें तें लिहून पाठवूं, असे शिवाजी नारायण बाईंशीं बोलले. प्रस्तुत बाळाराय यांस शुळाचे व्यथेनें फार हैराण केलें आहे. पांचसात दिवस दरबारास आले नाहींत. याप्रमाणें वर्तमान हें बाहेर ऐकिलें. केवळ सत्य नव्हे. बाईंस मी एकांतीं विचारले जे, बाळाराव आल्याचें वर्तमान अद्याप मी श्रीमंतांस कांहींच लिहिलें नाही. कासीदजोडी रवाना करावयाची काय आज्ञा ? त्यास बाईंनीं उत्तर केलें जे, आतांच जोडी रवाना करूं नका. यांचें आमचें बोलणें काय होते, तें मनन करून मी सांगेन; तेव्हां जोडी रवाना करा. असें बाईंनीं मजला सांगितलें आहे. दुसरें बोलली जे, पहिली पत्रें तुमचीं श्रीमंतांस दोनचार गेलीं, त्यांचें उत्तर कांहीं अद्याप आलें नाहीं. तेव्हां मी उत्तर केलें जे, दोन जोड्या तेथें आहेत. आठा-चौं दिवसांतही उत्तरें येतील. बाई बोलली जे, लवकर कोणतें यावें आणि सुस्तीनें कोणतें यावे, हा विचार धन्यास कारभार करणारास असावा. तेथूनच ते लवकर लिहीनात, तर तुम्ही काय कराल? गुलजारखानाचा मजकूर लिहिला कधीं आणि उत्तरे आली कधीं ? ते भिल्लांत राहणार, रानवट. त्यांनी महिना दीड महिना वाट पाहिली. त्यास भरंवसा पुरेना; तो निघून दादासाहेबांकडे गेला. आतां त्यास पत्र आलें ! आतां काय करावें ? आम्हांकडे मात्र शब्द ! तुम्हीं असें लिहिलें त्याजवरून सरकारनें पत्रें पाठविली म्हणतील, परंतु कोणतेंही कार्य समयावर आहे ? असो ते धनी. त्यास अशीं किती कामें ? एवढें हें एकच नाहीं. कोणतेही वेळेस त्यांचें उत्तर अगर कागद जो येईल, तो सेल शब्दच मानावा. याप्रमाणें बोलली. पेशजीं विनंतिपत्रें सेवेसीं पाठविलीं आहेत, तीं उत्तरें अद्याप आलीं नाहींत. त्या उत्तरांच्या अन्वयें यांसीं बोलावें (लागतें). सरकारची उत्तरें कायममिजाजीचीं आलीं तर यांसीं ठांसूनच बोलावें. अशींच वेळ आली तर कळेल तसा समय गांठावा. पुढें पाहातच आहेत. असें

येथील मानस. येथून पाठविल्या पत्रास एके जोडीस दीड महिना झाला. एक जोडीस सव्वा महिना झाला. अद्याप काय तें आज्ञापत्र आलें नाहीं. येथून डाक बसलियावर सहा पत्रें मी लिहून पाठविलीं. डाकवाले कासीद नेईनात. जोरावारीनें सरकारची पत्रें डाकेच्या कासीदांजवळ दिली. त्या पत्रांची उत्तरें अद्याप आलीं नाहीत. त्यावरून वाटतें जे, डाकेचीं सेवकाची विनंतिपत्रें स्वामींस पावलीं नाहींत. येथें देखलें ऐकिलें कच्चें पक्कें, वर्तमान वरचेवर धन्यास कळत असावें म्हणून लिहितों. न पावें तर माझा उपाय काय ? खानदेशांतील वर्तमान : सुलतानपुरास होळकरांकडील लोकांचे मोर्चे आहेत. वरचेवर येथून हे पथके रवाना करीतच आहेत. बुळे व मकाजी गीते व महादजी होळकर व बारगळ हे चारशें लोक बाईंनीं येथून रवाना केले. इंदुरींहून वाघाचें पथक चारशें व वाघमारे दोनशें असे येथें आले. तेही रेवा उतरून पार गेले. वाघ तो छ १७ रोजीं पलीकडून कूच करून गेले. वाघमारे छ २० रोजीं कूच करून गेले. चिमाजी बुळ्याचें पत्र सुलतानपुरीहून बाईंस आलें होतें. छ १४ मिनहूचें पत्र छ १६ रोजीं दोन प्रहरां येथें आले. त्यांत मजकूर होता जे, नंदुरबारेंहून पांचशें स्वार, पांच पलटणांतील माणसें, पायाचीं हत्यारबंद ३०० असे केसोपंत दातारानें सुलतारपुरचे मदतीस नंदुरबारेहून रवाना केलीं आहेत. तापी उतरून येणार. यास्तव चिमाजी बुळ्यानें लिहिले होतें जे, आपण व मकाजी गीते व बारगळ ऐसे तीनशां लोकांनशीं तापी तीरास त्यांच्या उपरांत त्यांच्या तोंडावर गेलो. दोनशां लोकांनशीं महादजी होळकर सुलतानपूरच्या शहावर आहेत. आणिक फौज पाठवा म्हणून पत्रें आली होतीं. छ १९ रोजीं पत्र महादजी होळकरांचे आले जे, राजश्री गणेशपंत बेहरे रनाळ्याजवळ आहेत. त्यासही पत्रें पाठविली आहेत कीं, तुम्ही इकडे सुलतानपुरास येऊन आम्हांस सामील होणे; अगर नंदुरबारेहून इकडे त्यांचे लोक येतात, त्यांस मधें अटकाव तरी करणें. म्हणून पत्रें लिहिली. परंतु ते रनाळे सोडून बाहेर निघत नाहीत. दुसरें वर्तमान त्यांनीं लिहिलें जे, केसोपंतानें सुरतेस पत्रें लिहून सहा पलटणें कुमकेस आणविली. त्यापैकीं तीन पलटणें नवापुऱ्यास आली म्हणून वर्तमान आहे. सत्य मिथ्य देव जाणे. मागून आणखीही तीन पलटणें गुलजारखान घेऊन येत आहे. विजयादशमीचे मुहूर्ते राजश्री अमृतराव पोख्त सामानानशीं खानदेशांत येणार. याप्रमाणें पत्रीं वर्तमान लिहिलें आहे. जागां जागां बाजारी वर्तमानही हेंच आहे कीं, पलटणें कुमकेस नवापुरास आली. अशी गडबड इकडे आहे. रयतीपासून मनास येईल तसें लुटून पैका घेतात. खानदेशांत कांहीं रयतीस सुख नाहीं. असें वर्तमान वरचेवर येतें. राजश्री पांडुरंग शंकर इंदुरींहून येथें आल्यास दीडदोन महिने झाले आहेत. बाईंनीं ठेवून घेतले आहेत, कीं बाळाराव येथें आल्यावर काय भाषण होईल, त्याप्रमाणें मशारनिल्हेची रवानगी इंदुराकडे करतील. एका दोन दिवसां बाईंचें व बाळारायांचें भाषण काय होईल तें कळवून घेऊन, मागाहून कासीदजोडी रवाना करीन. सेवकाची खर्चाची फार तसदी आहे. कृपा करणार धनी समर्थ. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १९

श्री गजानन ता. १० आक्टोबर, इ. स. १७८०
मि. आश्विन शु।। १२, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ ११ सवालपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. स्वामींनीं डाकेबरोबर आज्ञापत्र पाठविलें तें पावलें. आज्ञा कीं, राजश्री बाळाराव तेथें आले आहेत; त्यांचें व मातुश्री अहिल्याबाईंचे बोलणें काय निश्चय ठरेल, तो लिहून पाठविणें. त्यास प्रस्तुत ठरलें आहे कीं, राजश्री नारो गणेश व सुलतानजी लांबहाते उभयतांनीं यावें. बाळारावांचे विद्यमानें बाईंच्या भेटी कराव्या. कितीक बोलणीं गृहकृत्यांचीं बाईंची व त्या उभयतांचीं मशारनिल्हेच्या विद्यमानें व्हावीं. यांचें त्यांचें रहस्य झालें म्हणजे तुकोजी होळकरांस बोलवावें, याप्रमाणें निश्चय ठरला आहे. याप्रमाणें निश्चय करून, कृष्णाजी आंबादास पाटीलबावांकडून आले होते ते व कुशाबा म्हणून गुहस्थ, नारो गणेश यांजकडील, बाळारायांबरोबर आले होते ते, ऐसे उभयतांसीं निश्चयाच्या बोलण्याचा मथितार्थ सविस्तर उभयतां कारकुनांस बाळारायांनीं सांगून, पाटीलबावांकडे उज्जनीस छ ९ मिनहूस रवाना केले. त्यांस सांगितलें जे, तुम्ही तीन दिवसांनीं उज्जनीस जाऊन, हें सविस्तर वर्तमान, पाटीलबावांस एकांतीं निवेदन करून पाटीलबावांचे पत्र इंदुरच्या उभयतांस घेऊन येऊन, त्यांस सारे समजावून व पाटीलबावांच्या बोलण्याचे व येथील बोलण्याचे अर्थ सविस्तर समजावून, नारो गणेश व सुलतानजी लांबहाते यांस लवकर येथें घेऊन येणें. असे सांगून उभयतां कारकून उज्जनीस पाठविले. याप्रमाणें येथील वर्तमान पेशजीं कासीद जोडीबरोबर चंद्र ६ मिनहूस विनंतिपत्रें येथून रवाना केली आहेत. पावतील. अलीकडे खानदेशचें वर्तमान सुलतानपुराभवतालीं हजार-आठशे फौज होळकरांची जमा झाली आहे. नित्य घेंगा भंवताला करितात. परंतु अद्याप सुलतानपूर जेर नाहीं. नंदुरबारेंत केसो कृष्ण आहेच. कांहीं कुमकही त्यांनीं सुलतानपुरांत पोहोचाविली. राजश्री गणेशपंत बेहरे रनाळ्या पलीकडे पांच कोस आहेत म्हणून एक वर्तमान. दुसरें ऐकिलें जे, सरकारची फौज कांहीं पुण्याहून रवाना झाली, ते गणेशपंतांकडे आली. गणेशपंतांसीं व केसो कृष्ण यांसी नंदुरबारजवळ लढाई झाली. उभयतांही बरोबरीच राहिले. असे वर्तमान ऐकिलें. परंतु हें बाजारी वर्तमान. सत्य मिथ्या देव जाणे. श्रीमंत दादासाहेब सुरतेसच आहेत. गाडर म्हणून इंग्रेज मुंबईस गेला आहे. तो आला असला तर विजयादशमीचे मुहूर्तें दादासाहेब बाहेर निघणार. कांहीं पलटणेंही पुढें खानदेशांत व पावागडचे सुमारें व कोंडाईबारीकडे रवाना करणार, असें वर्तमान आहे. पावागडाकडून माळव्यांत पलटणें आली, तर उभयतां सरदारांचे देशीं येणें कळतच आहे. हिंदुस्थानांत पातशहाकडून नजाबतखान पंचवीस तीस हजार फौजेनशीं, रणबंथोर किल्ल्याजवळ खांसा वीस हजार फौजेनशीं आहे. दहा हजार फौज जयपुरच्या मुलखांत आली आहे. त्यांनीं, उभयतां सरदारांचीं ठाणीं पांचसहा होती, तीं जयपुरवाल्यानें घेतलीं. जयपुरवाल्याचे बत्तीस परगणे तुर्कांची घेतले. जयपुरापासून

बारा कोसांवर तुर्कांचीं ठाणीं बसलीं आहेत व जागीरदारांखालीं चवदा परगणे व गनीमांचे दोन एकूण अठ्ठेचाळीस गेले. बाकी खालसा चार राहिले आहेत. एकूण बावन परगण्याचा झाडा जयपुरचा. जयपुरचा राजा जातीनें नाचतो. शिंपी कारभारी आहे. मारवाडचा राजा धार्मिक व बंदोबदस्तही त्याचा चांगला आहे. वरकड वर्तमान यथास्थित असे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय, हे विज्ञप्ति.

लेखांक २०

ता. १५ आक्टोबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन मि.आश्विन व।। २, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागा-इत छ १६ सवालपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. काल छ १५ मिनहूस, मातुश्री अहिल्याबाईंस विचारून मी राजश्री बाळाराव गोविंद यांचे भेटीस गेलों होतों. भेट झाली. त्यांनीही श्रीमंतांचें व आपले कुशलतेचें वर्तमान व फौजफांट्याचे वगैरे वर्तमान विचाारिले, तें सांगितले. मी त्यांस विचारलें जे, आपणास येथें दिपवाळी होईल की काय ? त्यास मशारनिल्हे बोलले कीं, इतके दिवस लागणार नाहींत. आम्ही एक पत्रावर आणून ठेविली आहे. राजश्री पाटीलबावांकडे पत्रें देऊन कृष्णाजी आंबादास कारकून पाठविले आहेत. त्याचे तेथून उत्तर आलें म्हणजे मातुश्रींपुढें येऊन, आम्ही निरोप घेऊन जाऊं. मी बोललों कीं, आपण यश घेऊनच जातील. ते बोलले जे, यश घेऊन जायाचीच उमेद होती; परंतु येथील व इंदुराकडील उभयपक्षींही ओढक कारभार फार. यांसी हार कोणीं यावें? जितकी पाटीलबावांची आज्ञा येईल तितका जाबसाल करावा. अधिकोत्तर खोल पाण्यांत शिरायाचा आमचा सांप्रदाय नाही. इतकें श्रीमंतांसही विदित आहे, असें बोलले. मी तेथून उठून दरबारास बाईंकडे रात्रौ गेलो. सहा घटका रात्र झाली होती. तो उज्जनीहून बाळारायांस पाटीलबावांचे पत्र साता प्रहरांत आलें. तें त्यांनीं वाचून तें पत्रच बाईंकडे बाळारायांनीं पाठविले. तें बाईंनीं एकांतीं वाचून पाहून, मजलाही एकांतीं तेथें बोलावून, तें पत्र मजजवळ दिलें. मनांतच वाचून पहा म्हणाली. मीं पत्र वाचिलें. त्यांत मजकूर होता जे, चिंतो विठ्ठल पळून गेले होते, ते उज्जनींतच एका ब्राह्मणाचे घरीं लपून राहिले होते. गांवांत शोध करितां छ १४ रोजीं सापडले. आतां त्यांस अलंकारभूषणें घालून, त्यांस व आणिक तिघांस ऐसें पुण्यास लवकरीच रवाना करितों. तुम्हींही तेथील जाबसाल उरकून मातुश्रींचे मर्जीप्रमाणें उरकून लवकर येणें. म्हणून त्या पत्रांत मजकूर होता. बाईही बोलली. जे, एवढा मातबर माणूस, पळायाचें नव्हतें. आतां गोष्ट भारी पडेल. असें बाई बोलली. वरकड इंदुरच्या व यांच्या भानगडीचा मजकूर स्तिंबित दिसतो. येथें बाईंचे बोलणें तरटणीचें फार आहे. तेथें नारो गणेश आहेत. त्यांचीही ऐट

फार आहे. पहावें, काय इत्यर्थ ठरेल तो. कळल्याप्रमाणें सेवेसीं लिहीन. बाईही हमेश मजशी बोलतात जे, निश्चय ठरेल तेव्हां तुम्हांस सांगू; त्याप्रमाणें तुम्ही लिहून पाठवा. इतका जाबसाल बोलत असतात. हरएक गोष्ट तायीं बसेल असा रंग दिसत नाहीं. दुरापास्त मसलत दिसती. वरकड वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सेवकाची खर्चाची विपत्ती फार आहे. लटकें लिहीत असेन तर स्वामींच्या पायांची शपथ. अडीचशें रुपये लोकांचें देणें झालें आहे. पुढें खर्चास पाहिजे. धनी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २१

पैवस्ती छ २९ सवाल — ता. १८ आक्टोबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन — मि. अश्विन वद्य ५, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ १९ सवालपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं कासीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर लिहिलें आहे. सेवेसीं पावलें असेल. प्रस्तुत येथील वर्तमान : राजश्री पाटीलबावांकडून राजश्री बाळाराव येथें मध्यस्थीस आले आहेत. त्यास बाईंशीं बाळाराव दोनतीन वेळां एकांतीं बोलले. त्या बोलण्यांत तुकोजीबावांचे व नारो गणेश यांचे भक्तिपुरस्कर भाव बोलूं लागले. त्यावरून बाईंस संशय पडला. त्यास बाईंनीं एकांतीं पाटीलबावांस पत्र पाठविलें. त्या पत्रावरून पाटीलबावांनीं तेथून कृष्णाजी आंबाजी कारकून बाईंकडेस पाठविला. ते येथें येऊन बाईंशीं एकांतीं बोलले व बाळारायांबरोबरही बाईंकडे येऊन बहुमानी बोलणें बोलले. एकांतींही बोलून गेले. तें कुपिया बाळारायांसही कळलें. हे वर्तमान इंदुरींही कोणे द्वारें कळले. हे वर्तमान पेशजीं एक दोन विनंतिपत्रीं लिहिले आहे. त्यास, इंदुरीं उभयतांस संशय पडला कीं, बाईंचें व पाटीलबावांचें अंतरंग एक आहे. त्यावरून बाईंची व त्यांची चित्तशुद्धी होण्यांत उभयपक्षीं संशय आले. त्यावरून बाईंचें व त्यांचें चित्त शुद्ध होऊन भेटी होतील, असा रंग दिसत नाहीं. इंदुरींहून तुकोजी होळकर व नारो गणेश यांनीं आपल्याकडील कारकून यमाजी मोरेश्वर पाटीलबावांकडेस पाठविले. त्याबरोबर पत्रेंही बहुत ममतापुरस्कर लिहिलीं. तीं पत्रें मशारनिल्हेंनीं एकांतीं पाटीलबावांस निवेदन केली व मुखोक्तीं कितीक जाबसाल यांनीं सांगून पाठविले, त्याप्रमाणें ते कारकून बोलला. त्यावरून पाटीलबावांनीं आपला कारकून बेलभंडार देऊन इंदुरास यांच्या कारकुनाबरोबर पाठविला. बहुत समाधान या उभयतांचें केलें. उभयपक्षीं बेलभंडार, आणशपथ झाली कीं, आम्हांवांचून तुम्हीं कोठें जाऊं नये. तुम्हांवाचून आम्हीं कोठें जाऊं नये. याप्रमाणें खचित झालें. पाटीलबावांकडील कारकून बोलला जे, पाटीलबावांनीं आणिक कांहीं बोलावयास सांगितलें

आहे काय, कीं पुण्याहून श्रीमंतांनीं नारो शिवदेव पाठविले आहेत. हे नित्य म्हणतात कीं, फौजेसुद्धां पुण्यास चला. त्यास आपण चारपांच वर्षे देशीं होतो. तेव्हां काय अधिकोत्तर त्यांनी केलें ? आतां आम्ही जाऊन काय करावयाचें आहे ? इकडे हिंदुस्थान हाताचें गेलें. त्यास देशीं आपलें जायाचें कारण कांहीं नाहीं. परिछिन्न कारभाऱ्यांस सांगून पाठवावें कीं, हिंदुस्थानांत जायाची निकड फार आहे. यास्तव नर्मदेअलीकडे हिंदुस्थानचा बंदोबस्त आम्ही उभयतां करितों; आणि नर्मदेपलीकडे दक्षिणेचा बंदोबस्त तुम्ही करा. नाही तर इकडील बंदोबस्त तुम्ही करा, तिकडील दक्षिणेचा बंदोबस्तही आम्ही करतों. श्रीमंत रावसाहेबांसही सांभाळितों. कोणतें पुरवेल तें करा. फौज पाठवा म्हणाल तर किती फौज पाहिजे ते पाठवूं. फौजेस खर्चास तुम्ही द्या. याप्रमाणें नारो शिवदेवासी आम्ही बोलून पुण्याकडे रवाना करितों. तुम्हीही त्यांसीं असेंच बोला. येविषयीं तुमचे मानस काय ते पक्केपणें लिहून पाठवा. इंदुरींहून उभयतांनीं इमानपुरस्कर सांगून पाठविलें जे, तुम्ही आम्ही पूर्वीपासून एकदिल आहों. तुम्हीं जे मसलत केली, ते आम्हांस आवश्यक; आम्ही केलें ते तुम्हांस अगत्य. नारो शिवदेवांसीं आम्हीही असेंच बोलूं. त्याप्रमाणें उभयतां सरदारांची बोलणी झाली. हे बातमी हरकूबाईंकडे आली. त्यांनीं एकांतीं हें वर्तमान मजला सांगितले. दुसरेंही वर्तमान हरकुबाईनेंच सांगितलें जे, दिल्लीहून पातशहाची पत्रें शिंदे होळकरांस व अहिल्याबाईंस ऐशीं पत्रें आली. त्यास अहिल्याबाईंकडे काल छ १७ सवालीं पातशहाचें पत्र आलें. ते तृतीय प्रहरीं बाई व हरकुबाई ह्या दोघी व तिसरा मुनशी ऐशीं एकांतीं बसून, पारशी पत्रें मुनशीनें उभयतां बायांस वाचून, अर्थ करून सांगितला. पातशहानें बाईंस लिहिलें होतें जे, कलकत्यास विलायतेहून नवा सुभा आला आहे. त्यास कदीम जो सुभेदार आहे, त्यासीं व नव्या सुभेदारासीं अद्याप ठीक नाहीं. उभयतांचींही पत्रें विलायतेस गेली आहेत. परंतु नव्या सुभ्यानें ग्वाल्हेरीचे बंदोबस्तास चार पलटणें तयार केली आहेत व आम्हास सांगून पाठविलें आहे कीं, दिल्लीमध्यें आम्ही कोठी करतों; तेथें स्थळ द्या. याप्रमाणें त्याचें पत्र आलें. ''ज्यापक्षीं दिल्लींत इंग्रजांची कोठी झाली, तेव्हां आमचा हुकूम काय राहिला ? जागां जागां बंदोबस्त करतील. तुम्हांसही बरें नाहीं. यास्तव तुमची व शिंद्यांची फौजसुद्धां सरदार इकडे पाठवा. आमचीही फौज आहे. राजेरजवाडे सारे एकत्र होऊन इंग्रेजांचे पारिपत्य करूं.'' याप्रमाणें पत्र दिल्लीहून आलें म्हणोन दोन्ही वर्तमानें ते बाईनें सांगितलीं. ते सेवेसीं लिहिलीं असेत.

खानदेशांतील वर्तमान : सुलतानपुरांतून चंदरराव पवार पळून गेला, तेव्हां पाऊणशें घोडे यांस सापडले व दोन तोफा सांपडल्या. एक तोफ त्यांनीं विहिरीत टाकिली. याप्रमाणें झालें. ते निघून गेल्यावर होळकरांची फौज किल्ल्यांत गेली. ते समयीं शहर व किल्ल्यांतील रयत सारी यांच्या लोकांनीं लुटली. वस्त्राहरण केली. सुलतानपुरचा बंदोबस्त करून सारी होळकरांची फौज राजश्री गणेशपंत बेहेरे यांजकडेस जाणार. याआधीं गणेशपंतांनीं तीनचार वेळा नंदुरबारेस जाऊन केसो कृष्ण दातार यांशीं लढाया चांगल्या केल्या. पुण्याहून कांहीं फौज आली, ते छ ७ मिनहूस गणेशपंतांस सामील झाले. मागाहूनही विसाजी आप्पाजी

कांहीं फौज व तोफा व सरंजाम घेऊन गणेशपंताकडे येतात म्हणून वर्तमान येथें आलें. गुलजारखानाचे वर्तमान : श्रीमंत दादासाहेबांकडे गेलें होतें. श्रीमंतांनीं बहुमान करून, खानदेशच्या सनदा देऊन बिदा केले आहेत. इंग्रजांस दादासाहेबांनीं सांगितलें जे, गुलजारखानाबरोबर दोन पलटणें तुम्हीं आपली देणें. त्यास इंग्रजांनीं उत्तर केले जे, गाडर मुंबईस गेला आहे: तो आल्याशिवाय देतां येत नाहीत. मग गुलजारखानानें आपणच दोन तीनशें फौज व पांच सातशें गाडदी ठेऊन व दादासाहेबांजवळ दोन पलटणें होती ती केसोपंतोबरोबर आली आहेत. बाकी शेदोनशें लोक तेथें होते, त्यांस खायास मिळेना; यास्तव गुलजारखानाबरोबर दिले आहेत. सुरतेपासून तीन कोसांवर अलीकडे गुलजारखान उतरला आहे. खानदेशांत येणार. चिंतो विठ्ठल यांजकडील वर्तमान पेशजीं लिहिलेंच आहे. नवीन वर्तमान आलें जे, त्यांची बायको व लेक विषय खाऊन मेलीं व दोघे कारकुनांस मार दिला, ते मेले व पाटीलबावांनीं आपले पांचसहा बारगीर यांचे चौकीस होते ते मारले व एक कारकूनही मारिला. याप्रमाणें येथें वर्तमान आले. चिंतो विठ्ठल यांचे पायीं बेड्या आहेत. अन्न खात नाहीत. याप्रमाणें वर्तमान येथें आले. तें देखील ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. बाळारायही आज रात्रीं बाईंकडे आलें होते. काय बोलणें झाले, तें मागाहून शोध करून लिहून पाठवितों. हरकुबाईही बहुत मायाममतेंत आहेत. कितीक बारीक मोठें वर्तमान ममतापुरस्सर कळवीत असतात. यांजवर कृपा करणार धनी समर्थ. सेवकाची खर्चाची फार विपत्ति आहे. वारंवार लिहितों म्हणून स्वामी रागें भरतील. परंतु येथें नाइलाज म्हणून सेवेसीं लिहितों. स्वामी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २२

श्री गजानन

पै।। छ ५ जिल्काद इहिदे समानीन

ता. २८ आक्टोबर, इ. स. १७८०
मि. कार्तिक शुद्ध १, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ता।। छ १९ सवालपरियंत मु।। महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर छ १९ सवालीं सेवेसीं पाठविले आहे. सांप्रत श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेसच आहेत. दहा हजार रुपये खर्चास इंग्रज देत असतात. तेवढे खर्च करून मात्र आहेत. वरकड सुरतेहून कोणीकडे स्वारीस निघावें, तर गाडर म्हणून इंग्रज मुंबईस गेला आहे. तो आलीयावर स्वारीची तरतूद काय होणें तें होईल. असें वर्तमान आहे. कलकत्त्यास नवा सुभा आला आहे. जुन्या सुभ्याची त्याची नाचक्की झाली होती. परंतु विलायतेहून पातशहाचीं पत्रें आली. नवा सुभाच कायम

झाला. नव्या सुभ्याकडून दोन कंपू रवाना झाले. कलकत्त्याहून पांचां कोसांवर बाहेर उतरले आहेत. सुरतेकडे येणार असें बाजारी वर्तमान आहे.

खानदेशचे वर्तमान तर होळकरांची फौज सुलतानपुरचा बंदोबस्त करून राजश्री गणेशपंत बेहेरे यांजकडे गेले, परंतु छ २३ सवालीं राजश्री संताजी होळकर सेंधव्यांत आहेतः त्यांचे पत्र येथें बाईंस आले. त्यात वर्तमान होते जे, केसो कृष्ण दातार यांनीं नंदुरबारेंत एक पलटण ठेऊन, तेथील बंदोबस्त करून, एक पलटण समागमें घेऊन रनाळ्यास चालून गेला. तेथें गणेशपंतांशीं व यासीं लढाई मातबर झाली. गणेशपंताचा पुतण्या कीं भाचा कोण होता, त्यास तोफेचा गोळा लागून ठार झाला. गणेशपंत रनाळें सोडून निघाले. यांणीं एक पुरा रनाळ्याचा जाळला. रनाळ्यांत केसो कृष्ण आहेत. आतां होळकरांची फौज पांच-सातशें गणेशपंताकडे सामील होण्यास गेली. याप्रमाणें शेंदव्याहून पत्र आलें होतें. आणिकही त्यांणीं बातमीस पाठविले आहेत. काय वर्तमान येईल ते लिहून पाठवूं म्हणून त्यांणीं लिहिलें आहे.

राजश्री बाळाराव गोविंद भाद्रपद शुद्ध द्वादशीस येथें आले होते, ते आश्विन वद्य द्वादशीस बाईंचा निरोप घेऊन, त्रयोदशीस स्वार होऊन येथून गेले. ते कार्तिक शुद्ध द्वितीयेस मुहूर्तेकडून उज्जनीस दाखल होणार, असे येथें मुहूर्त विचारून गेले. द्वादशीचे दिवशीं बाईंनीं मेजवानीस भोजनास वाड्यांत बोलाविलें होते. भोजनें करून, प्रहर दिवस मागील होतां तेव्हांपासून मुत्सद्यासुद्धां बाई बसून, बाळारायासीं एकांतीं बोलणीं झाली. तुकोजीबावाकडील कांहीं हिशेब यादीबुदी बाळारायास दाखवून, तेच हिशेबाचे कागद त्यांजबरोबर पाटीलबावांकडेस पाठविले. दोन घटका रात्रपरियंत बाळाराव वाड्यांत बोलत बसले होते. तदोत्तर बाईंनीं बाळारायांस वस्त्रें दिली. चौ घटका रात्रीं निरोप घेऊन गेले.

उभयतां सरदार आपलाले जागां आहेत. अद्याप फौजांची चडचड कांहीं येथें नाहीं. पैसा कोणास देत नाहींत, फौज जमा कोणाजवळ नाही. खानदेशांत दोन पलटणें मात्र केसो कृष्णांबरोबर आहेत. त्यांनीं रनाळ्यांतून गणेशपंतास उधळून दिल्हें. नंदुरबारेहून एकच पलटण रनाळ्यास गेलें होतें. प्रस्तुत गणेशपंत माळपुरावर आहेत. होळकरांची फौज व गणेशपंत ऐसे एके जागीं झाले. बाजारी आवई आहे कीं, चंदरराव पवार यांनीं फिरून सुलतानपूर घेतलें. लिहिलें कोठें आलें नाहीं. इंग्रजांनीं मातबर सरंजाम केला आहे. गाडर सुरतेस आला म्हणजे बाहेर निघावें अशी वदंता आहे. पाहावें. कोंकणांतील वगैरे देशचें वर्तमान नाना प्रकारें येथें बोलतात. बाईंनींही दोनचार वेळां विचारलें जे, श्रीमंत कारभारी कांहीं फौज जमा करितात कीं नाही ? मीं उत्तर केलें जे, फौज बनीबनाई आहे. नवी ठेवणें नलगे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकास खर्चास नाहीं. कर्ज तीनशें रुपये झालें. स्वामींनीं खर्चास पाठविलें, त्यास नऊ महिने झाले. धनी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २३

श्री गजानन ता. २८ आक्टोबर, इ. स. १७८०
मि. कार्तिक शु।। १, शके १७०२

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब यांस : विज्ञापना. राजश्री बाळाराव गोविंद यांसी व मातुश्री अहिल्याबाईशीं बोलणीं झालीं. तें समयीं बाई व बाळाराव व आबाजी नाईक वानवळे, बाईंकडील मंडळी राजश्री कृष्णाजी मुरार व मुकुंदराव दिवाण व वासुदेव चिमणाजी व जयराम रावजी व आबाजी रणसोड इतके बसले होते. बाईंनीं फडणीसांस सांगितले जे, चौ-पांचां वर्षांचा हिशेब बाळारावांस दाखवा. सरदार दक्षणेस होते. चौ साला जमा नि खर्च जो जाला, तो दाखवा, म्हणून बाईंनीं सांगितले. त्यास फडणीसांनीं बाळारावांस हिशेब दाखविला. समजावून दिला. बाई बोललीं जे, ''हा वेळपर्यंत आम्ही हिशेब तुम्हांस नाहीं दाखविले. सुभेदारांचे वेळेस तुमचे हिशेब आम्हांकडे आले. कितीकदां आम्हीं पाहिले आहेत. परंतु सांप्रत तुकोजीबावा विजयध्वज दौलतकर्ते पैदा जाले, त्या योगेंकरून तरी हिशेबाचे महजब घरोघर देणें आम्हांस प्राप्त झालें ! बरें, भगवत्इच्छेस उपाय नाहीं ! परंतु बाळाराव, तुम्हांस कळलें असूं द्या, अद्याप तुकोजीबावांनींही कोठें पराक्रम करून अधिकोत्तर मेळविलें नाही. सुभेदाराचेंच मेळविलें खातात आणि महादजीबाबांनीही अधिकोत्तर कांहीं मेळविलें नाही. राणोजी शिंद्याच्याच दौलतीवर उड्या मारितात. जयाजी शिंदे मेल्यावर, दत्ताजी शिंद्यानें कशी लढाई केली; तदोत्तरही कसे पराक्रम केले; तसे तुम्हीं अगर तुकोजीबावांनीं कोठें काय पराक्रम केले आहेत ? आणि सांप्रत धनी लहान, मुत्सद्यांचा कारभार; राज्यांत मातबर सरदार तुम्हीच दोघे. तेही समयानुरूप समजूनच तुम्हांशीं वर्ततात. कैलासवासी श्रीमंत रावसाहेब होते, ते वेळेस त्यांचे दाबही तसेच होते. तुमच्या वर्तणुकीही तशाच होत्या. असो. इतके बोलावयास कारण हेंच कीं, तुकोजीबावांचे इतके दिवस वांकडें पाऊल पडलें नाहीं. परंतु चारपांच वर्षे उभयतांच देशीं होते, तेथें उभयतांची मसलत जशी जाली असेल, तशीं यांचीं पावलें पडत जातात. असो. काय चिंता आहे ? तुमचें मानस असेल कीं, बाईंस चहूंकडून उपद्रव जाल्यानें, सारेच बंदोबस्त आपण केल्यावर बाईंनीं काय करावयाचें आहे ? परंतु तुम्हांसही कळलें असूं द्या, मी सुभेदारांची सून आहें. केवळ तुकोजीबावाच दौलतीचे धनी आणि मी कशांत कांहीं नाही, असें समजू नका. तुकोजीबावा हे माझे हातचे कामास लावलेले आहेत, त्यांणीं निमकहरामीचे फंद आम्हांसी केल्यास, पुढें सुखरूप दौलत करूं म्हणतील, तर त्या गोष्टी दुरापास्त आहेत. फार खराब होतील. आजकाल पाटीलबावांचा दम तुकोजीबावा फार राखितात आणि पाटीलबावांच्याही चित्तांत फार फंद असेल, तर उभयतांही फौजसुद्धां मजवर चालून यावें. सुभेदारांचे पुण्यप्रतापें येथेंही कोणी बांगड्या लेऊन बसलें नाही. श्रीमार्तंड समर्थ आहे. जें ईश्वर घडवील तें खरें !' इतकें बाई बोलल्यावर बाळारावांनींही फार नम्रतेचीं उत्तरें केलीं कीं, उभयतांसही वडील आपण आहात. जितकीं आपण रागें भरून आज्ञापिलें, त्याचे लेशही पाटीलबावांच्या

चित्तांत नाहींत. असें असतां कितीकांनीं कितीक गोष्टी विपर्यास आपणांस समजाविले असतील. ते किमपि ध्यानांत न यावे. सुभेदारांचे जागां व राणोजीबाबांचे जागां उभयतांसही आपण वडील आहेत. असे फार बाळाराव बाईंशीं ममतायुक्त बोलले. बाई बाळारावांशीं बोलली जे, 'बहुत ममतापुरस्कर बोलतां. परंतु दोन्ही ज्ञानें तुम्हास पाठ आहेत. वरते तोंडानें बोलत जावें, पायानें पाय तुडवीत जावें. हातपाय जोडून आदब करीत असावी, हे तालीम तुम्हांजवळून शिकणारांनीं शिकून जावी. असो. तुकोजीबावांनीं इतकें जें केलें आहे, तें तुमच्या मुखांतरें पुण्यांतही श्रीमंतांजवळ बंदोबस्त केलाच असेल. येविशीं पुण्याहून धन्यांचेच पत्र आम्हास आणा कीं, सुभेदाराचे तुम्ही कांहीं नव्हा. त्यांचे दौलतीचे वारिसदारी तुम्हांस पोंहचत नाहीं. सर्वविशीं मुगुटमणी तुकोजीबावा आहेत. तुम्ही उठून काशीयात्रेस जाणें. असें धन्याचें व कारभाऱ्याचें पत्र, शंभर स्वार, एक कारकून येऊन, त्यांनीं आम्हास उठून जा म्हटलें म्हणजे आम्ही तुमचे आज्ञेचा उजूर करणार नाहीं. त्यांचीच आज्ञा आम्हास शिरसावंद्य आहे.' बाळाराव बोलले जे, श्रीमंत धनी, तें आमचे ओंजळीनें पाणी पितात कीं काय ? बाई बोलली जे, तेही काय करतील ? आजचा काळ असाच आहे. अशीं फार बोलणीं झालीं. मग बाळारावही बाईंच्या संतोषानुरूप बोलून बाईंस संतोष करून निरोप घेतला. निरोपसमयीं बाईंनीं वस्त्रें, पैठणी तिवट व शालजोडी व जामेवार व किनखाप अशीं चार वस्त्रें बाळारावांस व आबाजी नाईकांसही याप्रमाणेंच व दहापांच गृहस्थांस पैठणी व दोनदोन वस्त्रें दिली. बाळारावांस एक सोन्याचें कडें देऊन बिदा केले. दुसरें दिवशीं वद्य त्रयोदशीचे दिवशीं बाळारावांच्या भेटीस मीही गेलो. त्यांसीं एकांतीं बोललों जे, तुम्ही येथें आल्याचे वर्तमान मी श्रीमंतांस लिहून विनंतिपत्रें पाठविलीं आहेत. प्रस्तुत मातुश्रींचा निरोप घेऊन आपण उज्जनीस जातात. आपण येथून काय करून जातात ? मी श्रीमंतांस काय लिहूं? येविशीं जे आज्ञा करतील, त्याप्रमाणें सरकारांत लिहून पाठवीन. त्यास बाळाराव एकांतीं बसून चार गोष्टी बोलले आहेत; व तदोत्तर ते गेलीयावर दुसरें दिवशीं मातुश्री अहिल्याबाईंशींही एकांतीं विनंति केली जे, श्रीमंतांनीं तेथें चिंरजीवाकडून मजला पत्र लिहिविले होते, ते पत्रच आपणांस वाचून दाखविलें. त्यास आपण बोलली जे, बाळाराव आले आहेत. यांचें आमचें काय भाषण होतें हे मनन करून, श्रीमंतांस उत्तर काय ल्याहावें ते तुम्हाशी बोलूं. अशी आज्ञा केली होती. त्यास बाळाराव निरोप घेऊन परवां गेले. आतां मजला श्रीमंतांस त्या पत्राचें उत्तर लिहिले पाहिजे. ते काय लिहूं व बाळारायाचा व आपला बोलण्यांत काय इत्यर्थ ठरला हेंही आपणास विचारून श्रीमंतांस विनंतिपत्रें लिहिलीं पाहिजेत. येविशीं काय आज्ञा ? त्यास बाई बोलली जे, ''हे प्रतिपदा द्वितीया दिपवाळीची. हे दोनतीन दिवस पांचसात सहस्त्र ब्राह्मणभोजन, अन्नकूट होयाचें आहे. बोलण्याची गांठ पडणार नाही. त्रितीयेस तुम्ही आम्ही एकीकडे बसून दोन घटका बोलूं.'' मी उत्तर केले जे, मजला चार गोष्टी विचारून घेतल्या पाहिजेत. बाई बोलली जे, मजलाही चार गोष्टी तुम्हांसी बोलल्या पाहिजेत. ते बोलून मग श्रीमंतांस पत्रें लिहिणें तें ल्याहा. याप्रमाणें आज भाषण जालें. बाईंचें बोलणे काय होईल ते व बाळारायाचें बोलणें जालें तें, मागाहून विनंतिपत्रीं लिहून, कासीद

जोडीबरोबर सेवेसीं रवाना करीन. जाले वर्तमान ते सेवेसीं वरचेवर श्रुत व्हावें. चिंतो विठ्ठल वगैरे चौघेजण पाटीलबावांनीं रवाना केले. काल रेवा उतरून पार जाले. पोंहचतील. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २४

श्री गजानन

ता. ३० आक्टोबर, इ. स. १७८०
मि. कार्तिक शु।। ३, शके १७०२

विज्ञापना काल कार्तिक शुद्ध द्वितीया रविवारीं संध्याकाळीं मातुश्री अहिल्याबाई एकांतीं बसली. मजलाही बोलाविलें. तिसरें कोणी नव्हतें. मजला म्हणाली जे, बोला काय बोलतां तें. मी उत्तर केलें जे, राजश्री पाटीलबावांकडून राजश्री बाळाराव गोविंद येथें आले. दीड महिना येथें होते. दहा पांच वेळा आपला एकांत झाला. ते वेळेस वरचेवर मी विनंति करीत गेलों जे, बाळाराव येथें आल्याचे वर्तमान श्रीमंतांस मी काय लिहूं ? तेव्हां आपण आज्ञा करीतच गेली जे, अद्याप त्यांचा आमचा जाबसाल कांहीं ठरला नाही. इत्यर्थ ठरेल तेव्हां तुम्हास काय सांगणे ते सांगूं. त्याप्रमाणें तुम्ही श्रीमंतांस लिहून पाठवा. त्यास बाळाराव आज्ञा घेऊन आपल्या यजमानाकडे गेले, ते काय इत्यर्थ ठरून गेले ? मी श्रीमंत यजमानांस काय लिहूं, हे आज्ञा करावी. त्यास बाई बोलली जे, बाळाराव बोलत गेले जे, ''तुकोजीबावा व नारो गणेश हे आपल्याशीं वैषम्यभावें वर्तणूक करितात, त्यास (कांहीं) जाले तरी आपण धनी. घरांत फूट नसावी. त्यांनीं एकनिष्ठतेनें सरळपणें आपणांशीं वर्तावें. पुढें धन्याची चाकरी करावी. सरदारीचा बंदोबस्त व्हावा. त्यांणीं आपले जागा अनेक प्रकारचे विपर्यास चित्तांत आणून एक प्रकारची वर्तणूक आपल्याशीं करावी हें उत्तम नाही. यांत जनापवाद व सरदारीची खराबी होते. खावंदांस अनेक प्रकारचे भास भासतात. यास्तव पाटीलबावाचे मानस कीं, तुकोजीबावांनीं व नारो गणेश या उभयतांनीं आपले आज्ञेत पूर्ववत्प्रमाणें चालून सेवाचाकरी करावी. येविशीं उभयपक्षीं सरळता अंतःकरणपूर्वक करून द्यावी. या अर्थी मजला सेवेशीं पाठविलें आहे.'' बाई बोलली जे, फार उत्तम आहे. बाळाराव बोलले जे, आपली मर्जी काय असेल ती आज्ञा करावी. बाईंनीं उत्तर केले जे, त्यांनीं तमाम मुलखी बंदोबस्त बाहेरून सारा केला. आपले मार्फतीनें महालोमहाल मामलेदार पाठविले. सारें आकर्षण केले. हें करावयास कारण काय ? आम्हीं जो इतके दिवस कारभार केला, यांत यांची नासधुस काय केली ? ते कोणतें समविषम समजून मुलखीं बंदोबस्त यांनीं केला, तें समजलें पाहिजे. आम्हीं जो कारभार केला, ते परभारा दिवाण-मुत्सद्दी लिहिणार सरकारचेच आहेत. त्यांसी त्यांनीं समजून न घेतां उगाच दूरारोप ठेवला हें काय ? दौलतीचे धनी हेच. आमचें कांहीं नाहीं ? तत्रापि चारपांच

वर्षे हे दक्षिणेस गेले होते. यांस खर्चास वेंचास पाठविलें. जो यांचे महालचा पैसा आला, तो यांचा यांस पोंहचावला. असे असतां लटके दुराख वाढवायाचें कारण काय ? हिशेब तयार आहेत. ते तुमचे मध्यस्थाचे विद्यमानें समजून घ्यावे. नाहकचा दोष ठेवून आपले जागां आढ्यता आणली, तर कोणी मनास आणणार नाहीं. काय काय करितात तें करिनात ? धनी समर्थ आहेत. आतां तुम्ही आमचे भाऊ. तुम्ही आपण म्हणून बोलावयास आलां आहांत, तर यथास्थितप्रमाणें शोध करून, कोणीकडे शब्द हें मनन करून, कशी सरळता करतां ते करा. वाजवी रीतीनें आम्हांस मान्य आहे. याप्रमाणें बाळारायांशीं बोलून यांस बिदा केले. काय त्यांचा जाबसाल येईल तो पुढें पाहतच आहों. याप्रमाणें बाळारायांचे रवानगीचा मजकूर सांगितला. मी विनंति केली जे, श्रीमंतांनीं चिरंजीवाकडून मजकूर लिहविला होता, त्याचे उत्तर काय लिहावें? बाई बोलली जे, नारो गणेश यांनीं, पुण्यास श्रीमंतांकडे राजश्री हरिपंत तात्यांच्या विद्यमानें कांहीं सूत्र लाविले आहे. पाराजीपंतांचा भाऊ इकडूनच गेला आहे. त्यास, तात्यांनीं त्याची विनंति मान्य करून, श्रीमंतांशीं त्यांचे तर्फेचे बोलणें बोलतात. तुमचीं येथून पत्रें जातील, ती हरीपंत तात्यांचे दृष्टीस पडतील. तेव्हां तात्यांस त्यांचे अगत्य पडेल. श्रीमंतांस अनेक प्रकारें समजावतील. तेथें तुमचे लिहिणें आणि आमचे सांगणें काय? मी उत्तर केले जे, श्रीमंत राजश्री नानासाहेब व राजश्री तात्या उभयतांचे मानसही आपल्याविशीं द्वैतार्थ नाही. हमेश मजला पत्रें ममतापुरस्कर येतात. तुम्हांविशीं दुसरा अर्थ उभयांच्या चित्तात किमपि येणार नाही. त्यांस बाई बोलली जे, मजला पूर्तेपणें ठाऊक आहे. तात्या नारो गणेशांकडील बोलणें बोलतात. नानांचा खमीर अद्याप बळकट आहे. त्यांसच पत्र ल्याहा. मी उत्तर केले जे, त्यांनीं आज्ञा केल्याप्रमाणें चिरंजीवानें लिहिलें होते जे, कितीक बारीक मोठे जाबसाल पत्रीं लिहूं नयेत. श्रीमंतांची मर्जी कीं, मातुश्रीकडील कोणी तरी मातबर मनुष्य विश्वासूक यावा. त्यासीं तोडमोडीचे जाबसाल करतां येतील. कागदीपत्रीं लिहितां नये. तर कोणी मातबर जायाविशीं काय आज्ञा ? तेव्हां बाई बोलली जे, आमचे कागदीं पत्रींही व एकांतीं बोलणारही पुण्यांत आहे, त्यांस आम्ही लिहिलेलें आहे ते ते श्रीमंतांशीं तेथें बोलतात. परंतु आमचे बोलणार तों एकांतींच बोलत असतील. परंतु तुमच्या पत्रांचा फयेश न होय, एकांतीं श्रीमंतांजवळच पत्र जाय, तेंच वाचून उत्तर पाठवीत, असें करा. म्हणून फार सांगितलें आहे.

दुसरेंही यांचें मानस कीं, आपले येथें बोलणार एकांतीं श्रीमंतांशीं बोलतात. त्याशीं श्रीमंत ममतापुरस्कर बोलतात कीं कसे ? हाही अन्वय समजला पाहिजे. त्यास बाई बोलली कीं, आमचींही आज उद्यां पत्रें श्रीमंतांस जातील. तुमचींही पत्रें लवकर जाऊं द्या.

इंदुराकडील वर्तमान बाईंनीं सांगितले जे, त्यांनीं कोणी गृहस्थाबरोबर सांगून पाठविले जे, आम्हांस आपलें पत्र आलें म्हणजे आम्ही भेटीस येऊं. भेटीनंतर श्रीमंतांचे चाकरीस जाऊं. त्यास बाई बोलली जे, माझे भेटीस या, असे मी कशास त्यांस पत्र लिहूं ? पत्राचे कारण काय ? मी आपला खिजमतगार पाठविला आहे. बाळारायांबरोबर त्यांस हातीं सांगून पाठविलें आहे जे, तुम्ही आधीं स्वामीकार्यास जा, सरकारचाकरी करून या. मग आमची भेट घ्या. आम्ही तुमचेच आहों. तेव्हां घरही आपलें; काय पाहाणें ते पाहा.

मुख्य गोष्ट आधी स्वामीसेवा होय तें करा, असे सांगून पाठविलें. आणिकही बाई बोलत होती जे, त्याचे मानस आहे कीं, हजार पांचशें लोकांनशीं येथें भेटीस म्हणून यावें. मी साफ सांगून पाठविले आहे जे, पंचवीस पन्नासपरियंत आले तर वाड्यांत येऊं देऊं. अधिकोत्तर आल्यास येऊं देणार नाही, असें सांगून पाठविलें आहे. परंतु ते अचानक येतील असें दिसतें. काय चिंता आहे ? असे बाई बोलली प्रस्तुत ऐकिल्यांत आले जे, राजश्री बाळाराव येथून गेलीयावर, इंदुरीं तुकोजी होळकर व नारो गणेश यांची भेट घेऊन पलीकडे गेले. तेथें ऐकिल्यांत आलें जे, इंदुरींहून उभयतांनीं प्रस्थान केले. बाईंचे भेटीस येणार.

खानदेशातील वर्तमान तर : राजश्री गणेशपंत बेहरे व होळकरांची फौज एके जागा जाले. रनाळ्यांत केसो कृष्ण एक पलटणानशीं होते. ते यांजवर छापा घालायास छ २६ सवालीं गेले. गणेशपंत वगैरे तेही सावधच होते. त्यांनीं दोन टोळ्या केल्या. गणेशपंत पुढें होते. त्यांचे पाठीशी पलटण लागलें. मागून होळकरांचे फौजेने पिछाडीवर घातलें. दहावीस माणसे त्यांची मारलीं. पांचसात फिरंगी धरले. बायका कांहीं धरल्या. ते सारीं थाळनेरच्या किल्ल्यांत पाठविले. आतां गणेशपंत व ह्यांची फौज सारे एके जागां रनाळ्याजवळ आहेत. काल छ २ मिनहूस इंदुरची बातमी आली जे, तुकोजी होळकर व नारो गणेश यांणीं इंदुरींहून कूच केले. पांच सातशें स्वार समागमें आहेत. येथें येतात. बाईंनी मजला बोलावून एकांतीं सांगितलें जे, इंदुरीहून उभयतांनीं कूच करून इकडे येतात. परिछिन्न त्यांच्या चित्तांत बेइमानी आहे. नाना प्रकारचे घोळ घालून आम्हास उपद्रव करावा, अशा विचारें येतात. यास्तव तुम्ही श्रीमंतांस लवकर लिहून पाठवा. आम्हास तो सर्वविशीं आश्रय श्रीमंतांचा आहे. असे बाईंनीं सांगितलें. बाईंचे मानस कीं, लवकर श्रीमंतांस पत्रें पाठवून, श्रीमंतांची पत्रें तुकोजी होळकरांस व नारो गणेशांस दाबाची यावीं कीं, तुम्ही बाईंशीं नौदिगर केल्यास परिछिन्न कामास येणार नाही. तुम्हीं हुजूर येणें. बाईंशीं अमर्यादा न करीत, अशी पत्रें सुतरस्वारांबरोबर लवकर येथें यावी. असे बाईंचें मानस फार आहे. यास्तव हीं पत्रें एकांतीं स्वामींनीं वाचून, ते क्षणींच त्या उभयतांस दाबाची पत्रें कीं, बाईंशीं अमर्याद वर्तणूक न करीत अशी व बाईंस समाधानीचे पत्र, अशी येथें सेवकाजवळ सरकारच्या सुतरस्वाराबरोबर यावीं. सरकारची पत्रें लवकर यावी. या अर्थी येथें बाईंचा जीव फार उतावळा जाला आहे. धन्याची मर्जी. मीही यांसी बोललो आहे जे हे वर्तमान ऐकिल्यावर श्रीमंत टाकोटाक पत्रें पाठवितील. येथें बाईंचे मानस कीं, राजश्री हरीपंततात्यांशीं नारोपंतांनीं जाबसाल लावला आहे. ते आम्हांविशीं कांहीं श्रीमंतांच्या चित्तांत विपर्यास घालतील. यास्तव तात्यांस कळूं न द्यावें म्हणतात. परंतु पाहतां, तात्यांचे ठायीं यांची ममता फार आणि तात्याही हमेश यांस कृपेचीच पत्रें लिहितात. परंतु अलीकडे यांस तात्यांविशीं कोणीं काय भासविलें आहे न कळे. असो. जसें स्वामींचे मर्जीस येईल तें करावें. उत्तर फार सत्वर यावें. येथें गडबड अशी आहे. सेवकास खर्चाची विपत्ति फार आहे. नऊ महिने जाले, येथें लोकांचे देणें जालें आहे. खर्चासही नाही. स्वामी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २५

पै।। छ १६ जिल्काद इहिदे समानीन **श्री गजानन** ता.१ नोव्हेंबर, इ. स. १७८०
मि.कार्तिक शुद्ध ५, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ता. छ ३ जिल्कादपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मु।। महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील राजश्री बाळाराव गोविंद येऊन गेले. त्यांचे व बाईंचें बोलणें मुत्सदियांचे रुबरु जालें ते व श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेंतच आहेत ते व खानदेशप्रांताचें सविस्तर वर्तमान पेशजीं डाकेबरोबर छ ३० सवालीं येथून पत्रें रवाना केली आहेत ती, सेवेसीं पावलीं असतील. बाळाराव गोविंद येथून जातेसमयीं, मी भेटीस गेलो होतो. ते वेळेस त्यांस विचारले जे आपण मातुश्रींचा निरोप घेऊन उज्जनीस यजमानाकडेस जाता, त्यास आपण काय करून गेले, हें श्रीमंतांस काय लिहूं ? त्यास एकांतीं बसून सेवकासीं बोलले जे : दीड महिनापरियंत येथें होतो. दहा पांच वेळां मातुश्रींशीं आम्ही एकांतीं भाषणे केली; परंतु बाईंचे मर्जीचा थांग लागला नाही. दुसरें, आज जे भाषणें झालीं, तेंच बोलणें खचित असा रंग नाहीं. जाबसालांत धरसोड फार देखली आणि विश्वास हा कोणाचाही नाहीं. पदरीं मातबर मनुष्य मोडून गोष्ट सांगायायोग्य नाहीं. जें करणें ते आपण स्वतःच करावे, अशा तऱ्हा येथें आहेत. एक, कितीक गोष्टी तोडीमोडीस हरकुबाई बरीच आहे आणि बाईही थोडे थोडें तिचें ऐकत आहे. सारांश तुकोजीबावांचें स्वरुपज्ञान बाईंस कळून चुकले आहे. सारी धरपकड नारो गणेश करितात. त्यांचा उपमर्द व्हावा आणि यांणीं त्यांणीं एकविचारें असून दौलतीचा बंदोबस्त करावा. त्यास, येविशीं पाटीलबावांचे विद्यमानें हा बंदोबस्त व्हावा. येविशीचें बाईंचे आमचें भाषण कीं, नारो गणेश यांनीं सरळ आज्ञेप्रमाणें वर्तणूक करावी. तुकोजीबावांनीं व त्यांनीं पूर्ववत्प्रमाणें आज्ञेत असून, साहेबचाकरी यथास्थित करावी. धन्याचा बट्टा लावून घेऊं नये. याप्रमाणें सरळता तुमच्यानें होईल तर करा, असे बाई बोलली. बाळारायांनीं उत्तर केले जे, याप्रमाणें पाटीलबावांच्या विद्यमानें तुमची त्याची सरळता करून देतों. पुढें महिना दोन महिने यथास्थित वर्तले, त्यापुढे त्यांनीं फंदफरीद केले, तर आम्हांकडे आपला शब्द नाहीं, असे बाळाराव बोलले. त्यास बाई बोलली जे, असें जाल्यावर तुमची मध्यस्ती काय ? तेव्हां यांतच तुमचें कावित्र दिसून येतें. तुम्हीच त्यास सांगाल कीं, आमचे मध्यस्तीनें दोन महिने सरळतेने बाईंचे आज्ञेप्रमाणें कारभार करा. पुढें तुमच्या चित्तास येईल तसें तुम्ही करा. अशी आमची समजावणूक व त्याजकडून यश असें घेण्यास तुम्ही आलां आहांत. तर असे आम्हांस कपटी मध्यस्ती नलगे ! तेव्हां बाळाराव बोलले जे, आम्ही आपल्या पायांशीं कपट करणार नाहीं. असें आपल्या चित्तांत आले, तेव्हां आम्ही जे विनंति करितो ते सरळतेनें परवानगी द्या. कोणती ? बाळाराव बोलला जे, आमचे विद्यमानें जे करारमदार होतील, त्याप्रमाणें त्यांनीं चालावें. जर मध्यें नारोपंतांनीं खलेल केलीं, आपला आज्ञाभंग केला आणि आम्हांस बट्टा लावला,

तर परिछिन्न आम्ही नारोपंताचे पारिपत्य करूं. येविशीं आपण वाईट मानूं नये. बाईही बोलली कीं, बदफैली केल्यास पारिपत्य करणें युक्तच आहे. असें बाई बोलली. हे परवानगी बाईंची घेतली. याप्रमाणें बाळारायांनीं एकांतीं सांगितलें. हें सेवेसीं श्रुत होय. राजश्री विसाजी शामराज इंदुरीं आहेत. त्यांचीं पत्रें येथें बाईंस हरकूबाईंच्या विद्यमानें नित्य येतात, कीं आपण चिंता न करावी; यांच्यानें आपलें कांहीं होत नाहीं. आपण आपले जागां सावध मात्र असावें. अशीं पत्रें येतात आहेत. हीं पत्रें सारीं एकांतीं अक्षरशः पाहून, यांचीं उत्तरें लवकर सुतरस्वारीबरोबर यावीं. कळावें, सेवेसीं श्रुत होय हे विनंति.''

लेखांक २६

ता. ४ नोव्हेंबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन मि. कार्तिक शुद्ध ८, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ६ जिल्कादपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून छ ३ मिनहूस कासीदजोडी रवाना केली आहे. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री तुकोजी होळकर व नारो गणेश हे दोनतीन हजार फौजेनशीं इंदुराहून कूच करून, पुढें दोन कोस बिजलपुरास आले आहेत, म्हणून वर्तमान आहे. छ ५ मिनहूस तेथून कूच करून, दरमजल महेश्वरास बाईंचे भेटीस येणार. पेशजीं इंदुरींहून उभयतांचेही प्रेश, राजश्री पांडुरंग शंकर व लांबहात्याचा कारकून ऐसे दिपवाळीच्या हंगामांत आले होते जे, बाईंची चिठी यावी म्हणजे आम्ही भेटीस येतों. त्यास ते उभयतां येथें आलियावर बाईंसीं कितीक प्रकारे बोध केला, जे, आपण पत्र उभयतांसही पाठवावें कीं भेटीस येणें. त्यास येथें बाईंनीं उभयतां कारकुनांस उत्तर केले जे, आपल्या घरास येण्यास त्यांस कागदपत्र कशास पाहिजे ? तथापि, आमचे भेटीस तुम्ही या, असे मी तरी कशास पत्र पाठवूं ? त्यांनीं अमान्यच केलें, तर असो ! मुख्य गोष्ट स्वामीकार्य आधीं. त्यांनीं पुण्यास श्रीमंतांकडेस जावें. स्वामीकार्य करून मग येथें यावें. आम्ही त्यांचेच आहों. धन्याचा संतोष राखून यावें हें उचित आहे. मग आम्हांसही भेटावे. घरही आपले. काय सांभाळणें ते सांभाळावें. यांत उत्तम आहे, प्रस्तुतच त्यांचें मानस येथें येयाचें असल्यास चाळीस पन्नासानशीं त्यांनीं यावें, घर त्यांचें आहे. त्यांनीं म्हटले जे, हजार दोन हजारानशीं येऊं; तर परिछिन्न आम्ही गडावर घेणार नाहीं. नाहक उपाध होईल. यांत उत्तम नाहीं. असे त्या उभयतां कारकुनांशीं बोलून त्यांस छ ३ मिनहूस येथून बिदा केलें. प्रस्तुत वर्तमान ऐकिले जे, तुकोजी होळकर व दिवाण ऐसे इंदुरींहून कूच करून बिजलपुरास आले. समागमें दोनतीन हजार फौज आहे, दहाबारा तोफाही आहेत. याप्रमाणें येतात. बाईंनींही मजला एकांतीं बोलावून सांगितलें जे तुकोजीबावा व दिवाण ऐसे

जमियतेनशीं येतात. त्यांच्या चित्तांत कांहीं कटकट आम्हासीं करावी, लोकांचे दंगेधरणीं येथें आम्हांजवळ आणून बसवावीं. अशा उपाधीवर येतात. तुम्ही श्रीमंतांस लिहून पाठवा. विस्तारपूर्वक पेशजीं पत्रीं कासीद जोडीबरोबर विनंतिपत्रें लिहिलीं आहेत. बाईंनीं राजश्री पाटीलबावांसही एकांतीं पत्रें लिहिलीं आहेत. राजश्री विसाजी शामराव इंदुरींच आहेत. त्यांचे कागदपत्र हरकूबाईंच्या विद्यमानें येतात कीं, मी पाटीलबावांस घेऊन तेथेच येतो. पाटीलबावा तेथें आलीयावर कोणतीही एक मसलत जाबसालावरच पडेल. हरएक गोष्टीचा कजिया होऊं देणार नाहीच. परंतु यामध्येंही आपले पत्र तुकोजीबावांस व नारो गणेश यांस यावें कीं, बाईंची अमर्यादा न करितां, बाईंस भेटून तुम्हीं हुजूर येणें. आम्हांस धनीपणाचे पत्र यावें व बाईंसही समाधानाचें पत्र यावें. बाईंनींही दोनतीन वेळां मजला याअन्वयें सांगितलें आहे कीं, मजला आश्रय सर्वांविशीं धन्याचा आहे. दुसरें, बाई बोलत होती जे, राजश्री हरिपंत तात्यांकडे नारोपंतांनीं व तुकोजीबावांनीं सूत्र लाविलें आहे. त्यास तात्या त्यांचें बोलणें श्रीमंतांसीं बोलतात. अद्याप श्रीमंतांचा खमीर बळकट आहे. अद्याप नाना फुटले नाहींत. यास्तव येथील वर्तमान सविस्तर वरचेवर श्रीमंतांस लिहून पाठवीत जातां, त्यांची ममता आम्हांविषयीं एक प्रकारची जालीशीं दिसती. बरें तुम्ही श्रीमंतांस लिहून पाठवीत जाणें. मींही बहुत प्रकारें मनोधारण केले. येथील मानस कीं, वरचेवर पत्रेंही सरकारची येत असावी. तुकोजीबावांस व नारो गणेश यांस, बाईंची अमर्यादा न होय, येविषयीं येथें पत्रें यावी. प्रस्तुत बाईंस वाटते कीं, आपलें कोणी नाहीं. धन्याचा भरवसा होता. तेंही तात्या त्यांचे बोलणें ममतायुक्त बोलतात. तेव्हां आपलें कोणी नाहीं. अशी उदास फार आहे. बाह्यात्कारें बाईंनीं किल्ल्याचाही बंदोबस्त करितात. शिबंदी आरब वगैरे सात–आठशें माणूस ठेविलें आहे. पहिलेंही चारपांचशें माणूस आहे. जागां जागां बुरजावर तोफा, जंबुरे व सुतरनाला चढवितात. जागां जागां नाकेबंदी करून बंदोबस्त करितात. विसाजी शामराज नित्य हरकुबाईंस पत्रें लिहितात जे, तुम्ही कांहीं चिंता करूं नका. यांच्यानीं कांहीं होत नाही. हरकुबाईंनीं आपले पंचवीस स्वार तुकोजीबावांकडेस पाठविले होते कीं, मणिरामाकडे माझा लाखोंचा कज्जा आहे. हिशेब समजला पाहिजे. यास्तव मणिरामास पाठवून देणें. त्या तुकोजी होळकरांनीं मणिरामास निरोप दिला कीं, तुम्ही जाऊन मावशीबाईंचा गुंता आपला वारा. तुम्ही त्यांचे दिवाण. लाखोंचा त्यांचा कारभार केला आहे. तुम्ही जाऊन त्यांचा फडशा करणें. याप्रमाणें सांगून मणिरामास निरोप दिला. तोही दो–तीन दिवसांत येथें येणार. धारेचे वर्तमान ऐकिल्यांत आले जे, लक्ष्मणराव म्हणून परभू होता, तो खंडेराव पवाराशीं मिळून, त्याची दिवाणगिरी कबूल करून, कांहीं पाटीलबावांची पागा एक, समागमें घेऊन, धारेत किल्ल्यांत जाऊन बसला. ते वर्तमान राजश्री रंगरावजींस कळलें. त्यांनीं आपले जमियतसुद्धां रंगराव येऊन, त्यांचे पारिपत्य करून, लक्ष्मणराव धरून बंदोबस्तींत ठेविले. तेथेंही खंडेराव पवार हमेश खूळ करायावरच आहेत. याप्रमाणें तेथील वर्तमान. खंडेराव पवार हुजूर गेल्याशिवाय धारेचें खूळ तुटणार नाही, असें वोढेकराकडील कारकून येथें आले होते, त्यांचे भाषण. छ ५ मिनहूस इंदुरींहून बातमी आली तें वर्तमान : तुकोजी होळकर व नारो गणेश शेंब्रूडच्या घांटापलीकडे ओढ्यावर आहेत. तीन

चारशें फौज पागा वगैरे समागमें आहेत. लोकांच्या देण्याचा गवगवा आहे. याप्रमाणें येतात. पाटीलबावांचीही येथें येण्याची आवई आहे. येथें बाईही आपले जागा किल्ल्याची मजबुती करून आहेत. पाहावे. येथें आलीयावर कसे होईल तें पाहावें. राजश्री फत्तेसिंह गायकवाड यांजकडील वकील राजश्री महिपत मल्हार म्हणून गृहस्थ त्यांचीं पत्रें येऊन उज्जनीस आले आहेत. येथें बाईंकडेही येणार. मजला पत्र त्या गृहस्थांचें आलें होतें. ते येथें आलीयावर त्यांचे वर्तमान मनन करून सेवेसीं लिहीन. सुरतेहून चार पलटणें केसो कृष्ण यांच्या उपराळ्यास आली म्हणून वदंता आहे. पुरतें वर्तमान आलीयावर लिहीन. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २७

ता. ५ नोव्हेंबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन मि. कार्तिक शु।। ९, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ जिल्कादपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : श्रीमंत दादासाहेबांकडील वर्तमान. कोठें कोठें गृहस्थांचे कागदपत्र ज्या ज्याचे तिकडे कोणी आहेत पाठविलीं आहेत. गुप्ताऊ ते वर्तमान जे, श्रीमंत दादासाहेबांजवळ जमियत सत्रा पलटणें इंग्रेजी सुरतेस जमा आहेत व मुंबईवाल्याची कुमक, पांच पलटण व कलकत्त्याहून गोरा तुरकस्वार तीन हजार व पांच पलटण व अकरा तोफा ऐसे सुरतेस आले इतका जमाव आला आहे. पोख्त सरंजाम करितात. पहिले गायकवाडाचे पत्रींही असेंच होते. मराठी फौज दादासाहेबांजवळ तीन हजार आहे. याप्रमाणें सरंजाम. पुढें मसलतीचा रंग. बोलीं आहे कीं, प्रथम अहमदाबाद सर करावी; तदोत्तर पुढें दक्षिणेस जावें, अशी मसलत आहे. गाडराचेही कागदपत्र सुरतेस जात येत असतात. कोणी बोलत जे, आपला जीव रक्षण करायास कागदपत्र पाठवितात. पुण्यास वकील इंग्रजाचा गेला आहे. तेथून काय ठरून येईल तेव्हां सल्ला अगर बिघाड. याप्रमाणें कोणाकोणाचे कागदींपत्रीं वर्तमान. बाजारी वर्तमान कीं, दादासाहेबांची तयारी जाली आहे. परंतु कलकत्त्याहून कोणी खासा पांच पलटणानशीं येणार आहे. त्याची मार्गप्रतीक्षा करितात. हें एक व दुसरेंही बाजारीच वर्तमान जे, दादासाहेब स्वारी तयार करून सुरतेहून बाहेर निघून, आधीं अहमदाबाद घेऊन पुढें सोनगडास यावे. तेथें श्रीमंतांस ठेऊन, राजश्री बाजीराव मुख्य व सर्व कर्ते सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाई व अमृतराव दिवाण ऐसे पुढें दक्षिणेस येऊन पुणें पाहावे. गुदस्तां दादासाहेब पुण्याजवळून आले, परंतु पुणें पाहिलें नाहीं. हे आरीयत मातुश्रीस फार आहे. असेंही बाजारी कितीक वर्तमान बोलतात. राजाराम गोविंद मवाशांतून निघून गेले म्हणून येथें वर्तमान आहे. तथ्य वर्तमान दो-चौ दिवसांत येईल. येथील वर्तमान, अहिल्याबाई

होळकर यांस येथें बापूजी होळकर यांच्या फौजेच्या देण्याची निकड पडली आहे व पाटीलबावांकडील वीस लक्षांची वरात घेऊन, शिवाजी नारायण व भगवंतराव ऐसे दोघे कारकून येथें आहेत. चार लक्षपर्यंत आज नव महिन्या जाला आहे. बाकीच्या ऐवजास आज उद्यां करितात. कोठें कोठें वराताही दिल्या आहेत. त्याही अद्याप वसूल जाल्या नाहीत. कारकून धरणींपारणीं करितात. अहिल्याबाईंनीं कोणी परगण्याचा वगैरे कमाविसदार उभें करून कोणी परगण्याचा कमाविसदाराजवळून रसद घेऊन कमाविसदार पाठवितात. तेथें राजश्री तुकोजीबावाही त्याच परगण्याची रसद तेथें घेऊन कमाविसदार परगण्यावर पाठवितात. हेही आपले जागां अशी श्रमीं आहेत. अद्याप कोणताही निकाल नाहीं. मजला बाई पुसत होती जे, इंग्रजांचा वकील पुण्यास गेला आहे म्हणतात. श्रीमंतांचा व इंग्रेजांचा तह कसा झाला व हैदरखानाचा सल्ला कीं बिघाड ? नबाबाचे श्रीमंताचें कसें आहे ? त्यास उत्तर केलें जे, नबाबाचा व श्रीमंतांचा ऐक्यभाव इमानपुरस्कर अकृत्रिमता उभयपक्षीं आहे व हैदरखानाचा वकील श्रीमंतांकडे येऊन कांहीं द्रव्य देऊन, श्रीमंतांची कृपा संपादून खान मजकुरांनीं घेतली; व तुंगभद्रे अलीकडील मुलुख तमाम सोडून पलीकडे गेला, असें वर्तमान ऐकतो व इंग्रेजांकडील वकील पुण्यास गेला आहे म्हणून येथेंच ऐकिले; आणि तेथेंही काय तह जाला, हाही कळला नाहीं. बाई बोलली जे, श्रीमंतांचे दैव समर्थ आणि कारभारीही चांगले सत्य, कोणाचा द्वेष करीत नाहींत. बरे आहेत. असें बोलली. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २८

श्री गजानन

ता. १७ नोव्हेंबर, इ. स. १७८०
मि. कार्तिक वद्य ६, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ जिल्कादपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर सेवेसीं पत्रें पाठविलीं आहेत. डाकेबरोबरही हमेश पत्रें पाठवितच आहें. पावतात न पावतात हें डाकेचे वर्तमान कांहीं कळत नाही. प्रस्तुत इकडील वर्तमान तर, श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेसच आहेत. उभयतां सरदारांपैकीं पाटीलबावा तर उज्जनीसच आहेत, तुकोजी होळकर इंदुराअलीकडे चार कोस पिंपळें आहे, त्या ओढ्यावर उतरले आहेत. तीन चारशें पागा वगैरे समागमें आहेत. लोकांचा देण्याचाही दंगा फार आहे. लोकांस म्हणतात जे, महेश्वरास जाऊन बाईंजवळून कांहीं घेऊन तुम्हास देऊं. लोक कोणी ऐकत नाहींत, असा गवगवा आहे. अलीकडे ऐकिले जे, येथें कोणाजवळून कांहीं कर्जवाम घेऊन लोकांस कांहीं देतात.

समजूत आली म्हणजे कूच करून इकडे महेश्वरास येणार असें ऐकतों. दुसरें वर्तमान ऐकिल्यांत आलें जे, पाटीलबावांकडील कोणी गृहस्थ तेथें तुकोजी होळकराकडे आले आहेत. बोलणें बोलतात जे तुम्ही कूच करून कोठें जातां ? देशीं जाऊन काय कराल ? प्रस्तुत हिंदुस्थान प्रांतीं फौजा रवाना करणें आहेत, ह्या कराव्या. त्यांचे रवानगीस सहजच दोन महिने लागतील. तोंवर तिकडे इकडे काय होतें ते पाहून, देशीं जाण्याचें पडलें तर तुम्ही व आम्ही मिळूनच जाऊं. प्रस्तुत जाऊन खर्चाखालीं यावें, यात नफा काय ? याप्रमाणें ते गृहस्थ बोलले. त्यावरून तुकोजीबावाही देशीं येण्याविषयीं स्थिरच आहेत. किंबहुना, महेश्वरीं येऊन कांहीं घोळ घालतील असा रंग दिसतो. असें वर्तमान, ऐकिलें. दुसरें वर्तमान फत्तेसिंह, गायकवाड यांजकडील दोघे गृहस्थ मातबर महिपत मल्हार म्हणून पालखीनशीन आहेत. त्यांनीं फत्तेसिंग गायकवाड यांजकडील पत्रें पाटीलबावांस व तुकोजीबावांस व मातुश्री अहिल्याबाईंस ऐशीयांस घेऊन आले आहेत. त्यास प्रस्तुत उज्जनीस पाटीलबावांकडे गेले आहेत. बाह्यात्कारें जाबसाल असा करितात कीं, आम्ही इंग्रजांच्या पेंचांत इतके दिवस होतो. आतांसे त्यांच्याच सलुखानें, आपलीं स्थळेंही मोकळीं केलीं. परंतु इंग्रजांचें पारिपत्य यथास्थित झालें पाहिजे. यास्तव तुम्ही व आम्ही मिळून यांचें पारिपत्य करावें अशा गोष्टी पाटीलबावांशीं बोलतात. या गोष्टींत सरकारचे वकील राजश्री नारो शिवदेव पाटीलबावांजवळ आहेत, त्यासही घेऊन पाटीलबावा गायकवाडांच्या वकीलाशीं बोलतात, भवती न भवती करितात, असें आहे; परंतु कुपिया बातमी कोणी सांगणाऱ्यांनीं सांगितली जे, अंतस्थ ते गृहस्थ गायकवाडांच्या विद्यमानें श्रीमंत व जळचरें ह्यांजकडून आले आहेत. बाह्यात्कारें बोलणें जाहलियावर अंतस्थही पाटीलबावांचे व त्यांचे बोलणें होत असतें. असेही कुपिया वर्तमान ऐकण्यांत आले आहे. उज्जनीहून वकील सरकारांत लिहितच असतील. ऐकिले ते वर्तमान सेवेसीं लिहिले असे. सत्य मिथ्या देव जाणे. होळकरांच्या लष्करांतून कोणी गृहस्थ येथें आज काल आले आहेत. त्यांचे जबानी वर्तमान कीं, तुकोजीबावा व नारो गणेश वद्य पंचमी षष्ठीस येथें येणार; असें सांगतात. दुसरें बोलतात कीं, पाटीलबावांविषयीं तुकोजीबावांच्या चित्तांतही तिरस्कारच आहे. परंतु विप्राचा निश्चय पाटीलबावापाशींच बळकट आहे. तें सूत्र एक आहे. खानदेशचें वर्तमान स्तिंबितच आहे. एक लढाई जाली. यांणीं त्यास हटविले ऐसें बोलतात. नवीन वर्तमान : उज्जनीहून एक गृहस्थ आला, त्यांनीं वर्तमान सांगितलें जे, पाटीलबावांनीं आंबोजी इंगळे यांची रवानगी ग्वाल्हेर प्रांतीं करितात. सातआठ हजार फौज देऊन त्यांजकडील इंगळे व होळकरांकडील बापू होळकर यांजबरोबरही चारपांच हजार फौज, एकूण दहाबारा हजार फौजेनिशीं उभयतांकडील फौजांची रवानगी करणार, बापू होळकराची यांणीं समजुती करून आपल्याकडेस घेऊन आले. अवाईचें वर्तमान आहे कीं, तुकोजीबावा इंदुराहून बाहेर निघते समयीं मुहूर्त सुधे नव्हते, यास्तव त्रयोदशीस माघारें इंदुरास गेले. वद्य तृतीयेस मुहूर्त काढून, बाहेर निघून, षष्ठी सप्तमीस येथें येणार, अशी वदंता आहे. कुपिया वर्तमान आहे कीं, तुकोजीबावांचे लक्ष बाईंजवळ फार आहे. परंतु कारभाऱ्याची व रखमाबाईंची चित्तप्रशस्तता उज्जनीचे मसलतीवर फार आहे. त्यांचे आज्ञेंत वर्तावे, असेंही नाना प्रकारें बोलतात. येथें

बाईंजवळीलच कोणी कोणी बोलतात जे, यंदा गुजराथची मसलत फसली म्हणून श्रीमंत खट्टे आहेत. सरदारांपैकीं एकाचा अट्टाहास फार, परंतु उपयोग कोणताही घडला नाही. यास्तव अलीकडल्यास बोलावून, त्यांची पाठ थापटून, मसलतीस उपयोगी पडावें, या अर्थी एकांतपत्रें सरकारचीं, राजश्री तात्यांच्या विद्यमानें तकारनामका आलीं होतीं. त्या अर्थी हे बाहेर निघून, महेश्वरचें नांव करून निघून पुण्यास यावें, असे योजनेनें बाहेर निघाले होते. परंतु तेही वर्तमान पलीकडे कानभ्रष्ट जाले, या अर्थी त्यांनीं अटकाविलें, असेंही येथें कितीक बोलतात. अहिल्याबाई आपले जागां स्तिमित आहेत. होतां होतां काय होईल तें पाहावें. असो. येथील मानस पाहतां, येथील लक्ष धन्याच्या पायाशीं खचित आहे. मजला वारंवार पुसतात कीं, पुण्याकडून कांहीं तुमची पत्रें येत नाहीत, तें कां ? डाकेबरोबर छ १ मिनहूचे पत्र आलें, ते परभारा बाईंजवळींच गेलें. त्यांनीं लखोटा फोडून पाहिला. त्यात मजकूर हाच होता जे, तुम्हीं पत्रें पाठविली तीं पावली. वर्तमान विदित जालें. यावरही बारीक मोठे वर्तमान लिहित जाणें. पत्र लहान होतें. चारपांच ओळी होत्या. त्यावरून हांसू लागली जे, इतकें लांबचें पत्र एवढेंसें ! कोऱ्या कागदाची चौकशी फार आहे, असें बोलली. मजकडेस पाठवून दिलें. तेथून काय पत्रात मजकूर येतो तें पहावें. आपल्या विषयीं श्रीमंतांची मर्जी कशी काय लिहितात, हें लक्ष येथें फार आहे. छ १७ मिनहूस राजश्री सुलतानजी लांबहाते पन्नास स्वारांनिशीं येथें येऊन महेश्वरीवर उतरले. येतांच भेटीस येणार होते. बाईंनीं सांगून पाठविलें जे, बोलावूं तेव्हां या. तदोत्तर संध्याकाळीं जासूद बोलावूं पाठविले. सुलतानजीबावा पालखींत बसून दहा माणसांनिशीं आले. बाईंस कुरनिशा करून बसले. बाई व मावशीबाई उभयतांच होत्या. बाई फार रागें भरून बोलली. यांणीं बहुत नम्रतेनेंच उत्तरें केलीं. चार घटका बसले होते. हा बाबा बोलला कीं, सकाळीं मजला विनंति करणें ती करीन. बहुतकरून जाबसालामध्यें मावशीबाईच फार आहे. पुढें जाबसाल काय होतील, ते सेवेसीं लिहीन. सुलतानजीबाबामागून बापूजी होळकर येतात. त्यांजमागून रखमाबाई होळकर. तेही दहा-विसा स्वारांनिशीं येतात. तुकोजीबावांचेही अंतस्थ बहुत नम्रतेच्या चिठ्ठ्या येतात. अशी घटवटना येथें आहे. दुसरेंही येथें बोलतात जे, तुकोजीबावा परभारें पुण्यास जाणार. काय होतें तें पहावें. खानदेशातील वर्तमान : केसो कृष्ण यानें पांचसात जागा घेतल्या. सरकारचे नंदुरबार परगणे येताना घेतले. राजश्री गणेशपंत बेहरे व होळकरांची फौज सारे तीनचार हजार आहेत. परंतु मुलूख फार लुटितात. त्यांचे कांहीं होत नाही. राजश्री तात्या मातबर फौजेनिशीं बऱ्हाणपुराजवळ येते, तर हे दोघेही सरदार लगी लागत. येथीलही मर्जी अशीच आहे. सेवेसीं श्रुत होय. खर्चास कांहीं नाहीं. खर्चायाची विपत्ति फार आहे. दहा महिने जाले, दोनशांची वरात पाठविली होती. तीनशें रुपये येथें कर्ज जाले आहे. स्वामी कृपाळू, समर्थ. तुकोजीबावाही एक दिवस इंदुरास जाऊन मुहूर्त टाळून रात्रीं निघून आले. तेथून कूच केलें. उदईक घाटीं उतरतील, असे वर्तमान येथें आलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक २९

श्री गजानन

ता. १८ नोव्हेंबर, इ. स. १७८०
मि. कार्तिक वद्य ७, शके १७०२

''चंद्र सोळा १६ मिनहूचें वर्तमान : अहिल्याबाईंनीं गुलजारखानाच्या शोधास जागां जागां पत्रें पाठविलीं होतीं. त्यास रामपुरा व बिजागड येथून काल वर्तमान आलें जे, गुलजारखान पलीकडे पहाडांत गेला. धिंगडखान म्हणून भिल्ल मातबर जमियतीनिशीं आहे. तेथें त्याजवळ गुलजारखान आहे. ही बातमी आल्यावर बाईंनीं मजलाही बोलावून सांगितलें, अशा पहाडांत कसें करावें म्हणाली. मींही विनंति केली जे, आपण इकडून त्याच्या शोधास फौज पाठवावीं. मींही विसाजीपंतासहीं लिहितो. तिकडून त्यांचीही फौज येईल. इकडून आपलीही फौज जावी. त्यास बाईंनीं मान्य केलें. पांच-सातशें फौज पागा वगैरे शिलेदार व बापूजी होळकरच जाईन म्हणतात. पहावें आज उद्या फौजेची रवानगी होईल. तिकडून विसाजी आप्पाजी फौजसुद्धां व पाराजीपंत आपल्या जमियतसुद्धां व भगीरथ शिंदे ऐसे तिकडून पहाडाच्या बरोबरीने पिच्छास आहेतच. बाईंनींही आपल्याकडील पागा शरीफखान तीनशें लोकांनिशीं व यशवंतराव फणशांचे पथक तीनशें असे रवाना केले. चंद्र २० मिनहूस पागा (रेवा) पार जाली. फणशांचे पथक उदईक रेवापार होईल व सेंधव्यासही संताजी होळकरांस बाईंनीं लिहिले आहे जे, पन्नास स्वार व दोनशें पायदळ पहाडचे हवें. माहितगार या फौजेबरोबर देऊन गुलजारखानाच्या शोधास रवाना करणें म्हणून पत्रें लिहिलीं आहेत. सुलतानपूर नंदुरबारच्या नाक्यांसही बाईंनीं पत्रें पाठविलीं आहेत कीं, गुलजारखान राजमहाल पहाडांत गेला. उकर्डा भिल्लांचा नाईक आहे, त्याजकडे गेला. माधवराव बांडे ज्या आळीस गेले होते तिकडे गेला. जमियत खानमजकुराजवळ फारशी नाही. पंचवीस स्वार व दोनशें पायदळ इतक्यानिशीं आहे, म्हणून खबर आज आली. सुरतेकडील वर्तमान : आज ब्राह्मण तेलंग आला. त्याने सांगितलें जे, श्रीमंत दादासाहेब फार जलदीनें बाहेर निघणार. मुहूर्ताची योजना करितात. वसईस इंग्रजांचीं पलटणें गेलीं आहेत. त्यांचे पुस्तपन्हाईस आणखी दोन पलटणें व एक इंग्रज मातबर पालखीनिशीन ऐसे गेले. व मुंबईवाल्यास वरचेवर सुरतेहून ताकीदा जातात जे, वसईकडेस जो पाहिजे तो सरंजाम रवाना करणें. मराठा फौजा आल्या नाहीत तोवर वसई सर करणें म्हणून. येथें दरबारात बोलत होते जे, वसई जेर आहे; आणि श्रीमंतांनीं हुजुरात व उभयतां सरदारांच्या फौजा ऐसी रवाना केली आहे. ते घाटमाथां फौजा जाऊन पोहचल्या. लवकरीच फौजा वसईस जातील. बाई बोलली जे, ये समयीं सरकारची फौज व आंगरे व फरासीस एकत्र होऊन फरासीसास मुंबईस लावावें आणि फौज व आंगरे यांनी वसईची पुस्तपन्हाई करावी. ह्या तरतुदी श्रीमंतांनीं तेथें केल्याच असतील. असें बोलत होती. गुलजारखानाच्या पारिपत्यास बापूजी होळकरास पाठविणार होते, परंतु त्यांचे लोक ऐकेनात. लोकांनीं गवगवा केला कीं, आमची तलब भरून देणें. यास्तव ते राहिले. खेचीवाड्यांत वरुण म्हणून सरकारचा महाल आहे. त्यास मदुसूदनगड

दादासाहेबांच्या जप्त्या बसल्या त्या समयीं राजाराम गोविंदकडे मदुसूदनगड श्रीमंतांनीं दिला होता. जप्त्या उठल्या ते समयीं, राजाराम गोविंद, तो गड आठ हजारांवर खेचीचे राजाचे भाऊबंद होते त्यांजकडे देऊं लागला. ते समयीं खेचीच्या राजानें सावकाराजवळ आठ हजारास गहाण ठेऊन रुपये राजारामपंतांस देविले. तो गड सावकाराकडेच आहे. त्यास होळकराचे कर्ज खेचीवाल्याकडे कांहीं होते, त्याबद्दल तेथील राजाचा दिवाण, येथें कर्ज वारायास आला होता. त्यास ते जातेसमयीं, बाईंनीं मजला सांगितलें जे, सरकारचा मदुसूदनगड यांचे विद्यमानें सावकाराजवळ ठेविला आहे; तो जाबसाल यांजकडून करून घ्या; म्हणून मजला सांगितलें. त्यावरून मी त्यांजकडे माणसें पाठविली. त्यांनीं बाईंस सांगितलें. बाईंनींही सांगितले जे, मदुसूदनगडचा जाबसाल यांसीं करून जाणें. त्यावरून त्यांनीं आपला वकील पाठविला. आम्हांसींही बोलावून नेलें. त्यांनीं सांगितले जे, राजाराम गोविंद आमचे दायादांच्या बहाला करून आठ हजार रुपये त्यास मागत होते. ते देतही होते. आम्हांस कळल्यावर आम्ही परभारां सावकाराजवळ आठ हजारांवर गहाण ठेऊन राजाराम गोविंदास रुपये दिले. गड तुमचा, आम्ही असा राखिला आहे. सावकाराचा रुपाया देणें आहे. गड तुमचाच आहे. आम्हांस कांहीं अभिलाष गडाचा नाही. दुसरें ते बोलले जे, वरुण महाल सरकारांत आहे. त्याचा ऐवज वसूल काय होतो आणि सरकारांत ऐवज काय जातो, हा शोध सरकारांत नाही. वसुलाप्रमाणें ऐवज सरकारातही पोंहचत नाही असें आहे. या अर्थी एकंदर ठराव करून, अमका ऐवज सरकारांत द्यावा असा निश्चय करून तो महाल आमचे स्वाधीन केला, तर कराराप्रमाणें ऐवज आम्ही क्षेपनिक्षेप पावता करूं. आम्ही आपले वकील तेथें पुण्यांत ठेऊं व श्रीमंतांस भरंवसा न पटे, तर आपले भाई बेटे सरकारांत चाकरीस ठेऊं. दुसरें, सरकारच्या फौजा हिंदुस्थानांत आल्यास हजार दोन हजार फौजेनिशीं चाकरी करूं परंतु शेर पीठ पोटास द्यावें. राजेरजवाडे अगत्य लागल्यास फौज जमा करूं. असे इतबाराच्या गोष्टी फार बोलले. हे वर्तमान बाईंसीं सांगितलें. बाईही बोलली जे, खेची (कर) इमानी आहेत त्यांजवळून अंतर पडणार नाही; असें दिसतें. सरकारची मर्जी जसी असेल तसें करितील. तुम्ही याप्रमाणें लिहून तपशीलवार पाठवा. येविषयीं काय आज्ञा आली म्हणजे त्यांच्या वकिलासीं सांगूं. दुसरें वर्तमान ऐकिले जे, इंग्रजांनीं श्रीमंत दादासाहेबांस वसईचा किल्ला लिहून मागितला. त्यास दादासाहेब बोलले जे, किल्ला आम्हांस देणें नाही. वरकड कित्येक प्रकार जे, तुम्हांशीं बोललों आहो, ते खचितच आहेत. त्यावरून इंग्रजांचे मर्जीस ठीक न पडलें. यास्तव सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाई व अृमतराव यांनीं वसई लिहून दिली. दादासाहेबांच्या नांवचीं पत्रें शिक्क्यानिशीं करून दिली. ते वर्तमान दादासाहेबांना कळलें. फार रागें भरले. बाईंशीं व श्रीमंतांशीं कडवी भाषणें फार जाली. अमृतराव वसईस इंग्रजांच्या कुमकेस जाणार. याप्रमाणें वर्तमान एका ब्राह्मणानें सांगितले. सत्य मिथ्या देव जाणे. पाटीलबावांकडील शिवाजी नारायण येथें आहेत. ते चंद्र २० रोजीं संध्याकाळीं बाईंशीं बोलले जे, पाटीलबावांनीं श्रीमंतांजवळ अट घातली

आहे कीं, अशेरीचा किल्ला खालीं करून द्यावा अगर नगरचा किल्ला द्यावा. या दोन्हींतून एक स्थळ दिल्याशिवाय उभयतांनींही तेथून कूच करूं नये. त्यास बाई बोलली जे, सध्यां दोन्हींतून कोणतें स्थळ देतील ? त्यांनीं उत्तर केलें जे, सध्या नगर देणार. नगरचे किल्लेदारांस शिवनेरचा किल्ला द्यावा असे नेमले आहे. असे बाईंनीं ऐकून घेऊन, दो घटका मजला बोलावून, एकांतीं हें वर्तमान सांगितलें. बाई बोलली जे, श्रीमंतांचें असे व्हावे आणि यांनीं ह्या अढी घालाव्या! वसईस इंग्रजांचा शह पडला आहे. त्या स्थळास उपद्रव करितात आणि यांस श्रीमंतांच्या घरांत काय आहे तें आपण घेण्याची हांव सुटली आहे, असा जमाना आला ! बाई बोलली जे, श्रीमंतांनीं काहीं न केलें. संग्रहीची फौज व हुजुरात तोडली. असो. भगवत्इच्छा ! दैवाच्या गोष्टी आहेत. मीही पेशजीं सरकारच्या पत्रान्वयें बोललो. त्याचे उत्तर बाईंनीं केले जे, राजश्री तात्या विनंति करतील. राजश्री बजाबाची स्त्री जेजुरीजवळ वारली, हें कागदपत्रीं वर्तमान व सरकारनामकाचें हेंच वर्तमान बाजारी उठलेलें आहे. राजश्री खंडेराव त्रिंबक याजकडे विसाजी आप्पाजींनीं पत्रें लिहिलीं होतीं. मींही पत्र लिहिलें होतें. त्याचें त्यांनीं उत्तर पाठविलें आहे. तेंच पत्र सेवेसीं पाठविलें आहे. दिल्लीकडील वर्तमान पातशहाजवळ दिवाण नजीबकुलीखान होता. त्याचा चेला नजीबखान जो हिंदुस्थानात पंचवीस हजार फौज घेऊन फिरत होता त्यास पातशहाचें व दिवाणाचें एकचित्त होऊन, या नजीबखानास नाबूद करावें, हे मसलत त्यांनीं केली. ते वर्तमान नजीबखानास कळले. त्यावरून नजीबखाने तेथें जाऊन, दिवाण व आपण एकांतास गेले. तेथें नजीबकुलीखान दिवाणास नजीबखानानें मारून टाकलें. आतां नजीबखानच पातशहाजवळ आहे. जयनगरच्या राजानेंही हिंदुस्थानांत धूम केली आहे. चहूंकडे गर्दी जाली आहे. हे वर्तमान बाईंचे येथें आलें. ते सेवेसीं लिहिलें असे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३०

श्री मंगलमूर्ती

ता. २० नोव्हेंबर, इ. स. १७८०
मि. कार्तिक वद्य ९, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ जिल्कापर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील व श्रीमंत दादासाहेबांकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, डाकेबरोबर रवाना केली आहेत. सांप्रत श्रीमंत दादासाहेब सुरतेसच आहेत. अद्याप सल्ला बिघाड हा कांहीं ऐकिल्यांत येत नाही. वर्तमान स्तिंबित आहे. इकडील वर्तमान तर : राजश्री बापूजी होळकर यांच्या फौजेच्या देण्याचा राडा पडला आहे. अद्याप कांहीं निकाल होत नाही. अहिल्याबाई म्हणतात जे, तुम्ही फौजेसुद्धां वाफगांवास जाणें. आम्हीं तुम्हांस

कोठून काय द्यावे ? तुकोजीबावांकडे जा. येथून दहा कोस गेल्यावर एक रोजमुरा तुम्हांस देऊं. लोक ऐकत नाहीत. सारी तलब तुम्हांजवळूनच घेऊं म्हणतात. शिंद्याकडील कारकून शिवाजी नारायण व भगवंतराव ऐसे येथें आहेत. तेही नित्य दंगे धरणीं करितात. येथें बाई कोणी महालास कमाविसदार योजून, रसद घेऊन शिंद्यांकडील कारकुनास द्यावी, वराता कराव्या, तों तुकोजीबावांची जप्ती त्याच महालावर येती; याप्रमाणें येथील वर्तमान आहे. पहावें कसें होईल. आपल्याकडील वर्तमानाची बाजारी अफवा जे : श्रीमंत नानासाहेब पुण्याहून जांबगांवास राजश्री पाटीलबावांकडेस गेले आहेत. पाटीलबावांचे समजाविशीस गेले आहेत. होळकर श्रीमंतांशीं रुसून आहेत. त्यांचीही समजावीश पाटीलबावांचे विद्यमानें होणार. वसई प्रांतीं इंग्रजांकडील एक कंपू व पांचशें तुरकस्वार सरंजामसुद्धां गेले आहेत. ते कांहीं वसईच्या खटपटींत आहेत. यास्तव श्रीमंत वसईकडे कांहीं फौज पाठविणार. दुसरें वर्तमान : हैदर नाईकाचा सल्ला झाला. तीसा लक्षावर कर्नाटकची मामलत चुकली. वीस लक्ष रुपये त्यांनीं नक्त पाठविले. दहा लक्ष अखेर सालीं देणार. तुंगभद्रेअलीकडे हैदरखानानें ठाणीं घेतलीं होती, तीं त्यानें सोडलीं. याप्रमाणें आपल्याकडील वर्तमान येथें बोलतात. येथें बाईंची कार्तिकमासची दीपदाने व ब्राह्मण संतर्पणे व श्रीतुळसीची लग्ने वगैरे धर्म चालतच आहे. अलीकडे छ १२ मिनहूस सुरतेकडील वर्तमान आले जे, श्रीमंतांस सुरतेत दादासाहेबांच्या शरीरास पाऱ्याचा उपद्रव जाला होता. अंगास जागां जागां फोड आले होते. त्यास इंग्रजांनीं औषधी उपाय करून उपद्रव दूर केला; परंतु हवालदिल आहेत. इंग्रेज जे मसलत करणें ते दादासाहेबांशीं करीत नाहींत. निराळींच खलबतें करितात. दादासाहेबांस दरमहा खर्चास चाळीस हजार रुपये देत असतात. दादासाहेबांजवळ जमियत दीड-दोन हजार फौज मऱ्हाटी व चार पलटणें इतकी आहेत. लोकांची खर्चाची गिराणी फार आहे. नाटकशाळांमुळें सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाईही बहुत रुष्ट आहेत. दादासाहेबांस ज्यानें जे मसलत सांगितली, तें बरेच म्हणतात. सल्लामसलत तोडमोड कांहींच होत नाहीं. बाई व अमृतराव इतकी मात्र जे गडबडी करणें त्या करितात. इंग्रेजांसही दादासाहेबांचा प्रकार कळला. त्यावरून सलाहमसलत जें करणे तें इंग्रज आपल्या मंडळींशींच करितात. प्रस्तुत सरकारचा व इंग्रजांचा बिघाड जाला, असें इकडेही ऐकिल्यात आले. इंग्रेजांनीं ममईचीं पलटणें कुमकेस आणविली होती, तीं माघारीं मुंबईस पाठविलीं. त्यासमागमें आणखीही सात पलटणें रवाना केलीं. त्यास दोन मसलती मुंबईवाल्यांस लिहून पाठविल्या आहेत जे, वसईस उपद्रव लावावा; वसईचे कुमकेस श्रीमंत फौज पाठवितील, ते फौज फिरून माघारें घांट चढूं देऊं नये; व तमाम घांट बंद करावे. इकडून सुरतेकडून इंग्रजांची चाल जाली म्हणजे सहजच साऱ्या फौजा या तोंडावर येतील. पुण्याजवळ फौज राहाणें तर थोडी राहील. तेव्हां मुंबईवाल्यानें पुणें प्रांतीं धूम करावी. असा दुरोख शह देयाची मसलत इंग्रजाची जाली आहे. याप्रमाणें धन्यास वर्तमान कळलेंच असेल. येथेंही सुरतेहून दोघे ब्राह्मण एका गृहस्थाकडे आले. त्यांनीं हें वर्तमान सांगितलें. केवळ अप्रमाण हें वर्तमान नाहीसें दिसल्यांत आले. ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असें. राजाराम गोविंद अद्याप

मवाशांतच आहे. परंतु बाईंचीं सुरतेहून वरचेवर पत्रें मशारनिल्हेस येतात. हेही लवकरीच जाणार. फत्तेसिंग गायकवाडाचें वर्तमान त्या ब्राह्मणानें सांगितले जे, दादासाहेबांनीं गायकवाडास पत्रें पाठविली होती. जे वीस लक्ष रुपये खर्चास पाठवून देणें व बारा हजार फौजेनशीं चाकरीस लवकर येणें, अशी पत्रें गायकवाडाकडे गेली आहेत. प्रस्तुत गायकवाडांकडेही लोकांचा दंगा आहे म्हणून ऐकिलें. येथें बापूजी होळकरांची तीन हजार फौज चांगली आहे. परंतु या लोकांचाही तलबेचा निर्गम अद्याप कांहीं झाला नाही. बाईंच्या बोलण्यांत आहे कीं, या लोकांचे तलबेची सरंजामी कोठेंही महालीं करावी, तर तेथें तुकोजीबावांची जप्ती येती. मग आम्ही तरी कोठून काय करावे ? लोकांस तुकोजीबावांकडे जा म्हणतां तेही जात नाहीत. अशी भानगड पडली आहे. राजश्री विसाजी आप्पाजी यांनीं अहिल्याबाईंस व मजलाही पत्रें लिहिली होती. त्यांत मजकूर कीं, गुलजारखान बदफैली करून कोणीकडे पाहाडांत निघून गेला. पाहाडांत रामपुरानजीक बिज्यागडांत गेला आहे म्हणून पत्रें तेथें आलीं होतीं. त्यास बाईंनींही संताजी होळकरास सेंधव्यास रामगडाकडे बातमीस माणसें पाठविली. तिकडील बातमी आली म्हणजे बाई म्हणाली, कीं फौज पाठवूं असें सांगितलें. आणखीही बाई बोलली जे, इतकी फौज असतां गुलजारखान पळून गेला म्हणतात, यास काय म्हणावें ? तत्रापि तो पळून गेल्यावर पांचां दिवसांनीं कागद आम्हांकडे आला. तेथून आम्ही बंदोबस्त करितों. पळाल्या मनुष्यास तों झाडाचे राऊत दिसतात. तो पहाडांतून निघून कोणीकडून कोणीकडे गेला असेल हें कोण जाणे. दुरारोप मात्र आम्हावर कीं यांचा तालुका असतां, हें बंदोबस्त करितात, असें श्रीमंतांस वाटेल. पळून जाणारांस एक वाट आणि पहाणारास शंभर वाटा. तितक्यांत इकडे झाडी व पाहाड व मवासा जागां जागां. अशामध्यें कोणीकडे पाहावें ? सरकारच्या अपशब्दाचें कारण तुम्ही आम्हांवर करितां, असें बाई बोलली. परंतु जागां जागां पत्रें व माणसें पाठविलीं आहेत. खंडेराव त्रिंबक व देवासेकर पवार यांजकडे विसाजीपंतांचीं पत्रें गेलीं. मींही लिहिलीं आहेत जे, सरकारची आज्ञा आहे जे, तुम्हीं उभयतां आपले फौजसुद्धां तयार होऊन, राजश्री विसाजी आप्पाजीजवळ जावें म्हणून पत्रें गेलीं आहेत. परंतु येतील असा भरंवसा दिसत नाही. दंगे धरण्याचा बोभाट लिहितील. सुरतेहून ब्राह्मण आला, त्यानें आणखीही वर्तमान सांगितलें जे, दक्षिणेंतून कोणी सरदारानें श्रीमंत दादासाहेबांस पत्र लिहिलें होतें जे आम्ही थोडक्याच दिवसांत फौजसुद्धां तिकडे येतों. ते प्रांतीं आलीयावर आपले मनोदयानरूप जे मसलत होणें ती होईल. तेथून उत्तरें त्यास गेलीं जे, तुम्ही ते प्रांतींच असो. आम्हीच जमाव इंग्रेजसुद्धां दक्षिणेस येतों. तिकडे आलियावर जे मसलत करणें ते करूं. याप्रमाणें परस्परे पत्रें गेलीं म्हणून तो ब्राह्मण सांगत होता कीं, हें वर्तमान खरें आहे. त्यानें सांगितल्याप्रमाणें सूचनार्थ सेवेसीं लिहिलें असे. सत्य मिथ्या देव जाणे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.'

लेखांक ३१

ता. २४ नोव्हेंबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन प्रसन्न मि.कार्तिक वद्य १३, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तारीख छ २५ जिल्कादपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर सेवेसीं रवाना केली आहेत. सांप्रतचें वर्तमान वेदमूर्ती राजश्री व्यंकटरमण शास्त्रीपासून सुरतेहून ब्राह्मण आला. त्यास सुरत सोडल्यास वीस दिवस जाले. पंधरा दिवसांनीं येथें आला. त्यानें वर्तमान सांगितलें जे, श्रीमंत राजश्री दादासाहेब मंडळीसुद्धां सुरतेसच आहेत. वरकड इंग्रज सारे लढवय्ये जितके होते, तितकेही मुंबईस गेले आहेत. जमाव करून वसईस कांहीं गेले आहेत. कांहीं जाणार. येथें वदंता आहे कीं, इंग्रजांची सतरा जहाजें सुरतेहून वसईस गेली आहेत. आणिकही थोरलाली जहाजें सुरतेस व मुंबईस तयार होत आहेत. तो ब्राह्मण एकांतीं सांगत होता जे, दादासाहेबांस इंग्रजांनीं उगीच आशेस लाविलें आहे. परंतु इंग्रजांचा मतलब हा आहे कीं, दादासाहेबांचा दाब दाखवून कोकणपट्टीचें किल्ले तमाम घ्यावे, या विचारांत आहेत. इंग्रज आपलें काम करितात. शास्त्रीबावाही येथें राहून राहून कंटाळले. दादासाहेब कांहीं देत नाहीत. त्यांसच खर्चाची आबळ आहे. यास्तव शास्त्री निरोप घेऊन इकडे येणार. इंग्रजांची इकडे देशांत येण्याची उमेद नाही. गुजराथचा मुलूख सुटला आहे, तोच फार आहे. मुख्य त्यांचा इरादा कीं, समुद्रकिनाऱ्यांची स्थळें हस्तगत करावीं. या अर्थी मुंबईस सरंजामाचा भरणा करितात. इकडे आतां इंग्रजांची आवाई फारशी पहिलेसारखीं नाहीं. अंतर्वेदींत मात्र एक कंपू आला आहे म्हणतात. ग्वाल्हेर प्रांतीं चार पलटणी आहेत. तिकडे सुज्यायेतदौल्याच्या मुलखांत थोडे थोडे आहेत. हिंदुस्थानातही पातशहाचे फौजेशीं व जयनगरवाल्याशीं लढाई होतच आहे. बारा परगणें जयपूरवाल्याचे नजीबखानानें घेतले. आणखी घेतच आहेत. पातशहाचे फौजेजवळ इंग्रज नाहीत. इंग्रजांसारखीं काळी तांबडी पलटणें नजीबखानानें सजविलीं आहेत. तोफा मुबलक त्याजपाशीं आहेत. जयनगरवाल्यानें होळकरांची ठाणी जितकीं होती तितकीं उठविलीं. शिंद्यांचीं करवर समेदी वगैरे दोनतीन ठाणीं आहेत. यांची फौज तिकडे कोणी न गेली तर तेंही उठवितील. शिंद्यांकडील आंबाजी इंगळे दहा हजार फौजेनिशीं ग्वाल्हेर प्रांतीं जाणार. खानदेशांत मात्र दोन पलटणें दादासाहेबांकडील केसो कृष्ण दातार आहेत. धूम करितात. सरकारचे राजश्री गणेशपंत बेहरे व होळकरांकडील हजार बाराशें फौज ऐशीं त्याजभवताले आहेत. केसो कृष्ण यानें गुजरात व खानदेश प्रांताचे मिळून चार हजार लोक पायेशे व स्वार ठेविले आहेत. त्याजवळ सतरा अंग्रेज व सात तोफा व दोन पलटणें ऐसा सरंजाम आहे. जागां जागां खंडण्या घेतात. होळकरांची व सरकारांची फौज त्यांजभवतालें फिरतात. दोन्ही फौजा मुलूख लुटतात. याप्रमाणें येथें खबरा येतात. गुलजारखान सुरतेस गेला आहे कीं, केसो कृष्ण यास आपले

ताबे करून घ्यावे आणि सुरतेहून दादासाहेबांजवळून आणखी दोन पलटणें घेऊन यावे आणि खानदेशांत धूम करावी. त्यास दादासाहेबांनीं गुलजारखानास विचारलें जे, गुदस्तां तुम्ही खानदेशांत दोनतीन परगणे लुटले, लाखोंची पैदास्त केली, त्यापैकीं तुम्ही आम्हांस काय पाठविलें जे, आतां तुम्हांस सर्फराज केल्यानें पुढें काय उपयोग आहे ? असें बोलले. गुलजारखान कोणी म्हणते जे दादासाहेबांजवळीच आहे. कोणी म्हणते कीं, तेथून निघून अलीकडे आला; इकडे येत आहे. अशी बाजारी वदंता आहे. तुकोजीबावांचा तोफखाना सेंब्रुडचा घांट उतरत आहे. पाराजीपंत घांटाखालीं आहेत. खासे वरच आहेत. शिंदेही लवकरच येणार अशी वदंता आहे. सुलतानजी लांबहातें बाईंशीं एकांतीं बोलून छ २३ मिनहून प्रातःकाळीं सडे तुकोजीबावाकडे गेले. खटला त्यांचा तेथेंच आहे. तुकोजीबावा तोफखानेसुद्धां घाट उतरून वापस आले. इकडे बाईंचे भेटीस येणार. हे विज्ञप्ति.

येथील महेश्वरचे वर्तमान : सुलतानजी लांबहाते येथें आल्याचें वर्तमान पेशजीं डाकेबरोबर विनंतिपत्रीं पाठविले आहे. प्रस्तुत बाईंचीं व लांबहात्यांची बोलणीं एकांतीं होतात. एकांतीं बोलण्यांत हरकुबाई मात्र असतात. लोकांतींही दरबारी बोलणें बोलतात. हरकुबाई बोलत होती जे, बाईंचा व त्यांचा सुधासा बोलण्याचा रंग पटता दिसत नाहीं. बाईंस मी विचारिलें. त्यास बाईनें सांगितलें जे, अद्याप त्यांचें आमचें बोलणें जालें नाहीं. काय ठरेल ते तुम्हास सांगू. सात आठ दिवस जाले, बाई मजशीं एकांतीं बोलली जे, आम्ही ऐकितो कीं, तुकोजीबावा व नारो गणेश यांनीं विसाजी आप्पाजी आठवले यांच्या हाते राजश्री हरिपंत तात्यांकडे सूत्र लाविले आहे. तात्यांनीं श्रीमंतांस विनंति केली. श्रीमंतांनीं एकदोन वेळ ऐकिलें नाहीं. परंतु आता ऐकितों कीं, श्रीमंतांनींही मनन करून, श्रीमंतांची व तात्यांची पत्रें त्यांजकडे गेलीं. सिलसिला जाबसालचा त्यांचा त्यांचा लागला आहे. मीं उत्तर केलें जे, श्रीमंत आपल्याकडून चुकले नाहींत. आमच्या चिरंजीवाकडून मजला लिहिविलें होते जे, कितीक बारीक मोठे जाबसाल कागदीपत्रीं ल्याहायचे नव्हत. कोणी त्यांजकडील मातबर मनुष्य येऊन ह्या तोडीमोडीचे जाबसाल केले पाहिजेत, तेव्हां एखादा जाबसाल करारांत येईल. असें लिहिविलें होतें. ते पत्रच बजिन्नस मी तुम्हांस वाचून दाखविलें. त्यावर तुम्ही बोललां कीं आमचे येथें जाबसालास आहेत, बोलतात. मीं उत्तर केलें जे, असें बोलणें तुमचे लागू झालें असते तर श्रीमंत असे लिहिवितेना. असो. राजकारणें आहेत! त्यावर स्नानास उठली. त्यावर तिसरें दिवशीं प्रातःकाळच्या दोन घटका रात्री बाईंकडे मीच गेलो होतो. ते वेळेसही कांहीं बोलली जे, ‘तुकोजीबावा इकडे येतात. बेइमानीच्या रोखावर येतात. बरे, काय चिंता आहे ? परंतु आम्हांस भरंवसा श्रीमंतांचा. कदाचित् श्रीमंतांनीं त्याचकडे डौल दिला, तर आमचा ईश्वर आहे. असें बोलली. येथें बाईंनींही किल्ल्याचा बंदोबस्त केला आहे. बुरुजावर व सफेलीवर तोफा व रेंहकले जंबुरे चढविले आहेत. दोन हजार पायेंची माणसें, अरब व सिद्दी ठेविले आहेत. कमजादा हजार आठशें स्वारही आहेत. या सरंजामानिशीं येथें बाई आहेत. सुलतानजी लांबहाते यांस एक पालखी व पांच खिजमजगारांनिशीं आंत घेतले. याप्रमाणें बंदोबस्तीनें बाई आहेत. तुकोजीबावाकडील

वर्तमान ऐकिल्यांत आलें जे, एकांतीचें, तुकोजीबावांचाही येथें येयाचा अनमानच आहे. सबब कीं, सरकारांत त्यांचा जाबसालाचा सिलसिला लागला आहे. यास्तव येथें बाईंचा थाक पाहून परभाराच सेंब्रुडचा घाट उतरून पुण्याकडेच जावें. लांबहाते येथून गेलीयावर काय विचार करणें तो करतील. दुसरें कुपिया वर्तमान आहे कीं, तुकोजीबावांनीं इकडे बाईंचे भेटीस येणें, तर पाटीलबावांच्या विद्यमानें यावें. एकले येऊं नये. पाटीलबावाही लवकरीच बाहेर निघणार. किंबहुना निघाले असतील. ते व ते मिळून येथें येणार. येथें घोळ घालावा. बाईंचाही एकांतीं कागदीपत्रीं पाटीलबावांकडे सिलसिला आहे. उभयतां येथें आलीयावर जाबसालांत उज्जनीचें चक्र कोणीकडे फिरले कीं पहावे. बाई एकांतीं मशीं बोलतां बोलली कीं, तुकोजीबावांनीं व नारो गणेशांनीं श्रीमंतांशीं नानाप्रकारें बोलणीं लाविली असतील. सरकार किफायतीची लालुच व चाकरी करून दाखवायाचे मजकूर दर्शविले असतील. तर तेही मतलब येथून बिघडूं शकतील. तुकोजीबावा केवळच निष्कर्षावर प्रवर्तले, तर आपल्यासही दुसरे मांडीवर घेणें प्राप्त. केवळ त्यांची दिल्हीं भाकर खाईन, ह्या गोष्टी होणार नाहींत. इतके बोलून फिरून बोलली जे आतांच हा मजकूर किमपि श्रीमंतांस लिहायाचा नाहीं. ते काय करितात, श्रीमंतांची मर्जी कशी होती, तें पुरतेपणें पाहून, पुढें जो विचार करणे तो करूं. बाईंची मर्जी अशी आहे कीं, श्रीमंतांची ममता कोणीकडे होती हें पाहून, मग काय करणें ते करावें. इतक्या जाबसालास पुष्टीकरण वारंवार हरकुबाईंचें कीं, श्रीमंतांचे पायाशीं अंतर करूं नये. या उभयतां बायांचेच एकांत फार होतात. आम्हांसही कितीक बारीक मोठे वर्तमान एकांतीचें हरकुबाईकडूनच फार कळतें. कांहीं बाईही तात्पर्य बोलतात. प्रस्तुत यांनीं कांहीं जाबसाल स्वामींजवळ यशवंतराव गंगाधर व त्रिंबक विनायक यांजकडून लाविला आहे, असे येथें संकलित बोलण्यांत येते. सुलतानजी लांबहाते येथें बोलायास आले होते. ते कांहीं बाईंशीं एकांतीं बोलून, सडेच, एक पालखी व दोन घोडी इतक्यानशीं छ २३ मिनहून प्रातःकाळींच तुकाजबाबांकडेस गेले. आतील बोलण्याचा मजकूर बाई बोलली जे, तुकोजीबावांनीं स्वामीकार्य आधीं करून, मग आमच्या भेटीस यावे. तत्रापि तुमचा आग्रह आहे कीं, तुकोजीने येथें येऊन पायावर डोई ठेवून जावे. तुम्ही जसें सडे आला, तसें त्यांनींही सडे यावे. अधिकोत्तर आल्यास परिच्छिन्न येऊं देणार नाही. दारुगोळा सिद्ध आहे. लांबहातेही बोलून गेले जे, त्यास मी घेऊन येतो. आपलें त्याचें बनलें तर फारच उत्तम. न बनलें तर मी त्यास नेऊन, त्यांच्या लष्करांत घालीन. बाई बोलली जे, आम्ही कोणासही लढून पडत नाहीं. आतांही तुमचा आग्रह म्हणून या म्हटलें; नाही तर त्यांनीं आपले स्वामीकार्यास जावे, हें उत्तम आहे. असे जाबसाल होउन लांबहाते गेले आहेत. दुसरें वर्तमान : तेथून तुकोजीबावांच्या लष्करांतून कारकून यांचे ममतेचाच आला. त्यानें मजलाही एकांतीं वर्तमान सांगितले जे, तुकोजीबावा व नारोपंत यांनी तमाम मऱ्हाटे (मराठे) व पागे जमा करून, इमान प्रमाण करावा कीं, लढाईंत तुम्हीं इकडील तिकडे होऊं नये. त्यास सारे मराठे व पागे मिळून बोलले जे, ‘अन्यत्रासीं व शिंद्यांशीं, एखादे वेळेस श्रीमंतांशीं, तुम्हीं लढाई केल्यास आम्ही तुमचे चाकर आहों.

तुम्हांपुढें मरूं. परंतु अहिल्याबाईंशीं तुम्ही लढाई करूं म्हणाल, तर आम्ही तुमचे चाकर नाहीं. याप्रमाणें लोकांचा एका जाला. इतकें बोलले. त्यावरून उभयतांही शिथिल जाले. घाटाखालीं उतरले. बाईंचे भेटीस यावे असें तुकोजीबावांच्या चित्तात तर आहेच. नारोपंतांनीं यावें न यावें असें आहे. येथीलही मानस असेंच आहे कीं, त्यांनीं न यावें. याप्रमाणें दरबारांत बोलतात. जसें वर्तमान ऐकितो तसें सेवेशीं लिहिलें आहे. तो कारकून सांगत होता जे, तुकोजीबावांचे व शिंद्याचें सूत्र तुटलें. सबब कीं, बाईंकडील कागदींपत्रीं सिलसिला एकांत दुकांतीचा तिकडे लागला आहे. यास्तव शिंदे अद्याप उज्जनीसच आहेत. हें एकांतींच वाचून फाडून टाकावें. कितीक बारीक वर्तमान आतांच कांहीं लिहूं नका म्हणाली आहेत. परंतु मी चाकर. देखलें ऐकिलें वर्तमान वरचेवर लिहिलें पाहिजे. यांचेही कोणी तेथें आहेत, त्यांस कळल्यास यास येथें सूचना लिहितील. तेव्हां हे बारीक मोठें एकांतीं बोलणार नाहीत; कितीक वर्तमान कळू देणार नाहीत. यास्तव विनंति लिहिली असे. सेवकाची खर्चाची फार विपत्ति आहे. वारंवार दर पत्रीं लिहितों. धनी रागें भरतील कीं, काय ? येथें साडेतीनशें रुपये लोकांचे देणें जालें आहे. नित्य खर्च पाहिजे. देणेदारांचीही तडन (दबाव). खर्चासही कांहीं कोठें मिळत नाही. सेवकाविषयीं तेथें कोण वारंवार स्मरण देतो ? चिरंजीवाचीही अन्नाची सोय कांहीं जाली नाही. आम्हां गरिबांस स्वामींचे पाय वशिला आहे. वरकड आणखी काय विनंति लिहूं ? सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३२

पै।। छ १३ जिल्हेज समानीन

श्री गजानन

ता. १ डिसेंबर, इ. स. १७८०
मि. मार्गशीर्ष शु।। ५, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ ४ जिल्हेजपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीदजोडी छ २५ जिल्कादीं रवाना केली आहे. प्रस्तुतचें वर्तमान : श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेसच आहेत. वरकड इंग्रज सारे मुंबईकडे वसईच्या उद्योगास गेले आहेत. इकडे पूर्वेकडून पांचसहा पलटणें, कांहीं तोफा, ऐसे कलकत्याहून रवाना जाली. त्यापैकीं चार पलटणें पुढें निघून आली, ते थेट ग्वाल्हेरीस आलीं. तेथें गोहजवाल्याचा वेढा होता, तो उठवून निर्वेध ग्वाल्हेर करून, पुढें शिप्री कोल्हारसास आलीं. तेथून चौ पलटणांत सरदार इग्रंज होते, त्यांणीं पाटीलबावांस पत्रें ..... पाठविली होती, जे, पलटणें सुरतेस जातात; यांस उपद्रव न देतां जाऊं द्यावीं. नाहीं तर रयतीस उपद्रव करूं नये. ते पत्रें पाहून पाटीलबावांनीं आंबाजी इंगळे या समागमें दहा हजार फौज देऊन, चौ पलटणाच्या तोंडावर रवाना केले. मागून दोन पलटणें येत होती,

ते दतियावाला राजा व आणिकही राजेरजवाडे मिळून तें दोन्ही पलटणें तुडविलीं म्हणून येथें खबर आहे. त्यावर येथील वर्तमान तर सुलतानजी लांबहाते बाईंशीं बोलून तुकोजीबावांकडे गेले होते. त्यांशीं बोलून छ २५ रोजीं संध्याकाळीं येथें आले. बाईंनीं सांगून पाठविलें होतें जे, प्रथम तुम्ही स्वामीकार्यास जातां, ते जाऊन सरकारचाकरी करून येणें; अगर चित्तांत समाधानी असेल तर सडे भेटीस येणें. त्यास त्यांणीं मध्यस्ताबरोबर सांगून पाठविलें जे, बाईंचे वचन पुरतेपणें घ्यावें जे, आपण कोणावर इतराजी करूं नये, असें वचन घेऊन या, मग आम्ही येऊं. त्यांस लांबहाते येथें येऊन बाईंशीं बोलले. बाई म्हणाली जे, 'आम्हांजवळ वचन कशाचें मागतां ? आपल्या घरास येण्यास वचनें कशास पाहिजेत ? आम्हीं कोणास वचन दिलें नाहीं. आतांही देत नाही. येणें तर यावें. चित्तांत विकल्प असल्यास येऊं नयें.' असें साफ सांगितलें. तुकोजीबावांचे बोलणें जे, तुमच्या आमच्या भेटीत व बोलण्यांत पाटीलबावांचा संदर्भ कांहीं असू नये. बाईंचे उत्तर कीं, इतके दिवस तुम्हीं पाटीलबावांच्या आंगें उडत होतां. त्यांचे आज्ञेशिवाय कांहीं करूं नये असें तुमचें त्यांचें होतें. आतां पाटीलबावा कां नको ? हे गोष्टी कार्याची नाहीं. तुमच्या आमच्या जाबसालास मधें अवश्यमेव पाटीलबावा असले पाहिजेत, असा बाईंचा आग्रह आहे. हे गोष्ट त्यांस अनिष्ट ! प्रस्तुत पाटीलबावांचे व तुकोजीबावांचे सूत्र तुटलें आहे. इतक्याही जाबसालांत तुकोजीबावा नांवाचे धनी मात्र आहेत. परंतु इतकेही जाबसाल नारो गणेश करितात. प्रस्तुत छ २८ जिल्कादीं रात्रीं, बाई व घरमंडळी व लांबहाते मिळून दोन प्रहर रात्रपरियंत खिलबत जालें आणि प्रातःकाळींच लांबहाते सडेच तुकोजीबावांकडे छ २९ जिल्कादीं गेले. यांजबरोबर सांगून पाठविले जे, पूर्वीपासून आम्ही जो आपला कारभार करीत आलो तो करूं. तुम्ही जे चाकरीचें काम करीत आलां, ते तुम्ही आपली साहेबचाकरी करीत जावी. आम्ही कोणावर कृपा व कोणाचे पारिपत्य करणे ते करूं. त्यांत तुम्हीं रदबदली करू नये. असें कबूल असल्यास भेटीस येणे. नाहींतर तुम्ही स्वामीचाकरीस जातां हे फार उत्तम आहे. जावें याप्रमाणें लांबहात्याबरोबर सांगून पाठविलें आहे. पाहावें काय जाबसाल होता. हे इतके खिलबतीचे वर्तमान हरकुबाईंच्या मुखे आम्हास कळले. तुकोजीबावाचे बायकोशीं व तुकोजीबावाशीं व नारो गणेशाशीं विरुद्ध फार आहे. रखमाबाई आपलें मूल घेऊन अहिल्याबाईंकडे येण्याचे तजविजींत फार आहे. परंतु ते उभयतां येऊं देत नाहीत. चार पागा त्या बाईंच्या तैनात केल्या आहेत. याप्रमाणें तेथील वर्तमान. तुकोजीबावाजवळ फौज चार पांच हजार आहे व तेरा तोफा व अडीच तीन हजार बाण इतका सरंजाम आहे. पेंढारेही सातआठ हजार काल आले. लूट जंगलांत फार होत आहे. सरकारचे कसरावद व कानापूर वगैरेचा शिवार चारितात. हरकुबाई बोलत होती जे, आमचे गांव वैजापूर परगण्याचे श्रीमंतांनीं मोंगलाचे भरतीस घातलें म्हणून ऐकतों. बरे कैलासवासी श्रीमंत रावसाहेबांनीं आमच्या म्हातारपणास दिले होते, ते यांणीं आम्हावर नाहकचा दूरारोप ठेऊन आमचे गांव घेतले. येवढ्यानें काय श्रीमंतांचे अधिक जालें ? मीं उत्तर केलें जे श्रीमंत देणार नाहींत. हरकुबाईंनीं अहिल्याबाईंच्या कानावर घातलें. बाई बोलली जे, त्या धन्यांनीं गांव कृपा करून दिले होते, या धन्यांनीं घेतले. आपण क्षित कशास

करावी ? आणि त्यांनीं गांव घेतले, हे कोणाजवळ सांगायचें आहे ? त्यांच्या थोरपणास जे येईल तें करोत. थोरास कान असतात. ज्याणें जे वर्तमान सांगितले, तें त्यास खरेंच वाटतें. असो. दिवसांचा फेर असाच आहे. याप्रमाणें बाई बोलली. दुसरें, तुकोजीबावा व नारो गणेश देशीं जातात आणि श्रीमंतांसही भरंवसा आहे कीं, तुकोजीबावा आपले ममतेंत असले म्हणजे एखादे महत्कार्य करतील. परंतु यांणीं पहिले दोनचार मसलती आपल्या आंगीं लावून घेऊन केल्या. त्या तुकोजीबावांनीं सिद्धीसच पाविल्या ! कोणकोणत्या : प्रथम धोडपेचे सालीं दादासाहेबांकडे डौल दिला ते दादासाहेबांचे तसें जाले, ते मसलत फसली. दुसरें, हिंदुस्थानांत गेल्यावर जाबतेखानाचा पक्ष केला, शेवटीं त्यास तळावरच बसविलें. देशीं राजश्री मोरोबादादाचा पक्ष केला, तो पहिल्यांतच येत आहे; व रघुपतराव नारायणाचा पक्ष केला, ते किल्लेनशीन केले; व गोविंदराव गायकवाडाचा पक्ष केला ते भीक मागत फिरतच आहेत. आणिकही दोघांचौघांची नांवें घेतली, परंतु स्मरण नाही. प्रस्तुत ऐकिल्यांत येतें कीं, श्रीमंतांनीं विसाजी आपाजी सरदार यांच्या विद्यमानें श्रीमंतांकडे सूत्र लावून श्रीमंतांनींही विश्वास मानून पत्रें पाठविली आहेत. देशीं हे जातात परंतु श्रीकृपेंकरून यश घेवोत. विसाजी आप्पाजींनीं खानदेशांत येऊन गुलजारखानाचें पारिपत्य यथास्थित पाराजीपंतांनीं व त्यांनीं केले. पुढें गुजराथच्या मसलतीसही हरोळीस उभयतांच होते. ते यश घेऊन आतां हे मसलतीस प्रारंभ केला आहे. इकडून फौजेचे आघाडीस पाराजीपंतच आहेत. तिकडून श्रीमंतही विसाजी पंतासच पुढें पाठवितील. याप्रमाणें दरबारांत बोलतात. बाईंनीं हें ऐकून बोलली जे, आमचे बारा कारभारी मिळून, ये दौलतीस अपाय करितात, ते गोष्टीस आपला उपाय काय ? आमचे वडिलांपासून आजपरियंत श्रीमंतांच्या पायांशीं अवज्ञा घडली नाहीं. श्रीसर्वोत्तम पुढेंही आम्हांजवळून अन्यथा विचार त्यांच्या पायाशीं घडवणार नाहीं. याप्रमाणें बाई बोलली. आणिकही वर्तमान ऐकिल्यांत आलें जे, प्रस्तुत बाईंचा व पाटीलबावांचा कागदपत्रीं सिलसिला फार लागला आहे. तेव्हां मसलत एखादी सिद्ध होईलसी दिसती. बाईकडूनही कागदपत्र सरकारांत येतच आहेत. तो दाखला कांहीं मजकडे नाहीं. प्रस्तुत सरकारची पत्रेंही इकडे येत नाहीत. कागदीपत्रीं सिलसिला जाबसालाचा असतो. त्याणें बारीक मोठें वर्तमान तेही बोलतात. आपल्यासही वर्तमान कळतें. सिप्री कोल्हारसवाल्यांनीं कांहीं जमियत मिळवून इंग्रजांचे पारिपत्य केले, म्हणून वर्तमान येथें ऐकिण्यांत आले. परंतु अद्याप तथ्य नाहीं. विशेष बाईंचे व तुकोजी होळकर यांचे भेटीचें बनलें नाहीं. काल छ ६ मिनहूस तुकोजी होळकर रेवातीरींहून कूच करून पुढें चार कोस बलकवाड्यास गेले. रोख सेंधव्याचा. सुलतानजी लांबहाते व कृष्णाजी तानदेव हे उभयतां येथें आहेतच. त्यांनीं कूच करून ते पुढें गेले. बाईंचे अंतस्थ बोलणें ऐकिल्यांत आलें जे; यांचे कूच जालें हे ऐकून बोलली जे, काय चिंता आहे. हे दौलत पेशव्यांची आहे. त्यांनी कृपा करून चाकरी घेतली तर चाकरी करून दाखवीन; नाहीतर हे इतकीही दौलत त्यांच्या घरांत घालीन. मग यांस नवे महाल देऊन श्रीमंतांनीं यांची उभारणी करून चाकर ठेवले तर ठेवोत. परंतु या सरंजामांतून एक कवडी देणार नाहीं. याप्रमाणें ऐकिलें. राजश्री विसाजी शामराज उज्जनीहून येथेंच आले

आहेत. त्यांशीं मावशीबाईंच्या विद्यमानें निराळेच खलबत होत असतें. तुकोजीबावा व नारोपंत उभयतांची व मणिराम मावशीबाईंची पुंजी बळकावून बसले आहेत, ते तिसरें. हे तिघे मात्र एकदिल. वरकड कोणी त्यांचे नांव सुखी नाही. मावशीबाई बोलत होती जे, हें बरें जालें नाहीं. आतां एखादा वनवासी कोण उभा राहील ? काल संध्याकाळ (फाटलें आहे) वर्तमान पुढें जें होईल तें सेवेसीं लिहीन. अलीकडे सरकारचीं आज्ञापत्रें येत नाहीत. हे नित्य पुसतात. सेवकास खर्चास कांहीं नाहीं. दर पत्रीं विनंति लिहितों. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३३

ता. १७ डिसेंबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन मि. मार्गशीर्ष शु।। ११, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १० जिल्हेजपरियंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून छ ४ मिनहूस डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री तुकोजी होळकर व नारो गणेश हे उभयतां बलकवाड्याहून शुद्ध ६ स्थिरवारीं कुच करून सेंधव्याच्या रोखे गेले. ते दिवशींच येथून सुलतानजी लांबहात्यास बाईंनीं वस्त्रें देऊन बिदा केलें. शिष्टाईस येथें आले होते. ते तुकोजी होळकर यांजकडे गेले. तुकोजीबावांनीं ये प्रांतीं जितके महालचे कमाविसदार बाईंचे उठवून, आपले कमाविसदार बसविले होते, तितक्या महालावर बाईंनीं आपले कमाविसदार पाठवायास सिद्ध केले. एकदोघांस चंपाषष्ठीचे मुहूर्तें वस्त्रें दिली. तमाम महालोमहालीं बाई आपले कमाविसदार पाठवणार व कांहीं फौज ठेवणार. राजश्री विसाजी शामराज पथकसुद्धां येथेंच आहेत. त्यांचे विद्यमानें राजश्री पाटीलबावांचीं पत्रें बाईंस व मावशीबाईंस येत असतात. राजश्री माधवराव गंगाधर उज्जनीस पाटीलबावांजवळ होते, त्यांसही बाईंनीं बोलाविलें आहे. पाटीलबावांनींही त्यांस वस्त्रें देऊन विदा केलें. उज्जनीहून निघाले. एका दों दिवसा येथें येणार. येथें बाई कोणतीही मसलत करणार, त्या मसलतीस संमत पाटीलबावांचे. विसाजी शामराज पाटीलबावांच्या इतल्ल्यानें प्रस्तुत नेहमीं येथें आहेत. सांप्रत सल्लामसलतीस पोख्त तेच आहेत. इंग्रजांचा मजकूर : तर सिप्री कुलारसेस होते, तेथें शिकस्त पाऊन दोन मजला माघारें जाऊन, गुजराथचा रोख धरून आहेत. पाटीलबावांनीं मावशीबाईंस लिहिलें होते जे प्रस्तुतच माझे येणें तिकडे होत नाहीं. इकडे इंग्रजांचा तळ बसला आहे. मी तिकडे आलीयावर तमाम माळवा इंग्रजांच्या दहशतीनें ओस होईल व महालकरी कमाविसदारांसही धीर वाटणार नाहीं. तमाम उठतील आणि इंग्रज इकडे चाल करतील. यास्तव इंग्रजांचा बंदोबस्त करून कांहीं दिवसां लवकरीच येईन. तोंवर विसाजी शामराज तेथें आहेत. तुम्हींही बाईंस सांगाया

अन्वयेंच बाईंसही पत्र लिहिले आहे. बाईंचे पत्रीं लिहिले होते जे, तुकोजीबावा व नारो गणेश उभयतां आपली भेट न घेतां, कूच करून गेले. त्यांनीं इतकी अमर्यादा करून जायाचें नव्वतें. बरें. त्यांच्या विचारास जे मसलत आली ते त्यांनीं केली ! फौजेशिवाय तों कोणतेंही काम होणार नाहीं. त्यास फौज ठेवणें प्राप्तच आहे. पुढें तुम्ही आम्हीही फौज ठेऊनच साहेबचाकरीस जाणें लागेल. तुम्ही जे फौज ठेवाल, ते तुम्ही आपल्या सरंजामावर ठेऊन घेऊन जाल. परंतु तुकोजीबावा फौज ठेवतील त्या फौजेच्या त्यांच्या देण्याचे संकट श्रीमंतांस पडेल. का कीं, तिकडील पत्रें कोणाची आली आहेत आणि हे हांवभरी होऊन गेले आहेत! तेव्हां फौजेच्या त्यांच्या देण्याचे संकट श्रीमंतांच्या गळां पडेल. असो. त्यांनीं काय समजून त्यांस बोलाविले आहें ? या उभयतांनीं तुमची भेट न घेतां काय समजून गेले आहेत हें न कळे. ही मसलत श्रीमंत नानासाहेबांची नाही. विसाजी आप्पाजीचे बोलें राजश्री तात्यांनीं बुद्धीस श्रीमंतांच्या विपर्यास घालून हे मसलत उभी केली आहे हे पुढें वाईट दिसतें. बरें, तुम्ही आपले जागां सावध असा. इकडील इंग्रजांचा बंदोबस्त करून मीही आपले भेटीस लवकरीच येतों. याप्रमाणें पाटीलबावांनीं विसाजीपंताचे विद्यमानें बाईंस एक पत्र लिहिलें होते, ते विसाजीपंतांनीं हरकुबाईंस वाचून दाखविलें. त्याद्वारें एकांतीं वर्तमान कळलें. मावशीबाईही बोलली जे, श्रीमंतांनीं घरांत फूट अशी करूं नये. ज्या पक्षीं अहिल्याबाई, आम्ही, त्यांच्या पायाशीं निष्ठेनें एकविधा भक्तीनें बसलों आहों, त्या पक्षीं श्रीमंतांस हें विहित नाही. तुकोजीबावांचा व नारोपंतांचा काय मजकूर आहे ? तुकोजीबावांसही बाईंनींच केले आहे आणि त्यांची अमर्याद वर्तणूक पाहून त्यांचे ठायीं प्रसन्नता नाहीं. ज्यास हाती धरतील तो सवाई तुकोजी करून दाखवितील. त्यांनींही इतकी अमर्यादा करायाची नव्हती आणि श्रीमंतांनींही भलत्याचेच मसलतीवर अशी घरांत फूट पाडूं नये. फक्त नारोपंत आपल्या बचावासाठीं दोहोकडीलही खराबी करीत आहे. परंतु श्रीमंतांनीं पेशआंदेशी करून समजावें, यांत चांगलें नाहीं. नारोपंत व आमचा मणिराम या उभयतांजवळही रुपये फार आले आहेत. मणिरामासही मीं तीन बोलावणीं पाठविलीं. भेटीस न येतां परभारा गेला आहे. काय चिंता आहे ? पूर्वीं आम्हीं तुम्हांकडून श्रीमंतांस लिहिविलें होतें कीं, मणिरामाचे बजिन्नस मुद्दे सुमेरसिंगाबाबात आम्हीं धरले आहेत. हा एक सरकारचा लढा व माझे दहा लक्ष घेऊन बळकावून बसला आहे. त्याची चौथाई वाजवी सरकारांत घेऊन त्याजपासून आमचा ऐवज आम्हांस देवा. तें न घडलें. श्रीमंतांस त्यांची भीड पडली आणि मी कांहीं न करितां, विसाजीपंतांनीं आपली बलाय मजवर टाकली. ते श्रीमंतांनीं विचार न करितां, माझे रांडरोट्याचे गांव बरे लवकर बंद केले ! तेही कैलासवासी धन्यांनींच आमच्या म्हातारपणास दिले होते. येकुण श्रीमंतांस जे भिऊन वागेल त्याचा संभाळ धन्यांनीं असा करीत असावा ! जो धटाई करील त्याचें श्रीमंतांकडून कांहींच होऊं नये. असो. आम्हांस कोण आहे ? कोणतेंही जड भारी आम्ही धन्यास सांगावें. आमचे त्राते ते. युगधर्मेकडून ते क्रोधच करूं लागले, तर आमचा उपाय काय ? परंतु आतां जे श्रीमंत एकास जवळ, एकास दूर धरितात, हें बरें नव्हे. पुढें हें वाईट दिसतें.' याप्रमाणें हरकुबाईंचे बोलणें. इतक्यांत विसाजी शामराजही तेथें मावशीबाईंचे

येथेंच आले. त्यांची माझी भेटही तेथेच जाली. विसाजीपंत (पान फाटलें) याअन्वयें बोलले जे, 'अहिल्याबाईंचा (पान फाटलें) करून तुकोजीबावास व नारोपंतास बोलाविलें (पान फाटलें). श्रीमंत नानासाहेबांचीच मसलत नाहीं आणि राजश्री तात्याही असे करणार नाहींत. परंतु आणिक कोणाचे सांगितल्यावर त्यांनीं यांस बोलाविलें म्हणावें, तर आम्हांस ठाऊक आहे कीं, नानासाहेबांची कायम मिजाज जितकी आहे तितकी आणिक कोणाची माझ्या पाहिल्यांत नाही आलीं. आधी एखादा कोणत्याही कामास मातबर असो, लहान असो, त्या गोष्टीस नानासाहेबांनीं करून देतों, मुखावाटें म्हणणें हेंच दुरापास्त. अभय दिल्यास मग कोणीं कसे विक्षेप मधें घातले, तर ते ध्यानास न आणितां त्याचे कार्य करून द्यावेंच, इतका खमीर श्रीमंतांचा बळकट आहे. हें मजला पुरतें ठाऊक आहे. अहिल्याबाईंविशीं श्रीमंतांची ममता फार माझ्या पाहिल्यांत आली. राजश्री मोरोबादादांच्या वगैरे मन्वंतरांत तुकोजीबावांचें स्वरुपज्ञान सर्व त्यांच्या ध्यानांत येऊन चुकलें आहे. असें असतां बाईंशीं विरुद्ध करून, तुकोजीबावांस ते बोलावतील असें माझ्या मनांत येत नाहीं. या उभयतांच्या ऐवजाची खोली रूंदी सर्व श्रीमंतांच्या व तात्यांच्या ध्यानांत आहे. परंतु आतांची मसलत या उभयतांस बोलावण्याची जे केली आहे, याची पेशआंदेशी पाहतां पुढें वाईट फारच दिसतें. बाई व पाटीलबावा एकत्र जाल्यावर हे उभयतां पंचवीस हजार फौजेनशीं चाकरीस जाऊन उभे राहातील, बाई आपले मुलखाचा बंदोबस्त करील, तेव्हां तुकोजीबावांस इकडील कवडी देणार नाहीत. ते तुकोजीबावांस फौजेच्या देण्याचे संकट पडेल. तेव्हां तुकोजीबावा श्रीमंतांच्या गळां पडतील. तेथें बोलतील कीं, आम्हीं तुमच्या पत्रावरून बाईंशीं विरोध केला. तेव्हां ते संकट श्रीमंतांस पडेल. ते तरी काय करतील ? तेथें आहे नाहीं हे सर्व विदितच आहे. तेव्हां हे कजिये सांभाळतील, शत्रूचा पराभव करितील, हे दोन्हीं संकटें पुढें दिसत आहेत. दुसरें, सरदार बेदिल जाल्यास पुढें कामेकाजें घडून येणें ह्या गोष्टी दुरापास्त. यास्तव शिंदे व होळकर या उभयतांची फूट कदापि करूं नये. पहिलेही धनी होते, त्यांणींही ह्या गोष्टी समजूनच जोडफळाचा सांधा सांधून टाकला आहे. उभयतांत कोणाचा आब कोणाकडून चालतो. प्रस्तुत श्रीमंतांचे दौलतींत कस राहिला नाही. कोठवर ठिगळें देतील ? महासंकट आहे. यास्तव श्रीमंतांनीं तुकोजीबावास टांकोटांक पत्र पाठवावें कीं, तुम्ही मातुश्रींची भेट घेऊन त्यांची कृपा संपादून इकडे चाकरीस येणें. त्यांची भेट न घेतां इकडे येणें उचित नाही. असे पत्र त्यांस तुकोजीबावांस लिहून माघारें बाईंचे भेटीस पाठवावे. बाई व तुकोजीबावा ममतापुरस्कर भेटून एकविचारें बंदोबस्त आपले घरचा करून, बाईच सरबराई करून त्यांस चाकरीस पाठवतील यांत अति उत्तम आहे. श्रीमंतांची वारंवार तुकोजीबावांस शिक्षा अशी असावी कीं, बाईंचे आज्ञेंत राहात जाणें. म्हाताऱ्याचीं म्हातारपणें. वडिलांची वडिलपणें राखण्याविशीं व कोठें फूट पडूं नये येविशींच्या शिक्षा पूर्वापर श्रीमंतांचे घरच्याच होत. असे असतां प्रस्तुत तुकोजीबावा बाईंची अमर्यादा करून श्रीमंतांकडेस गेले हें आश्चर्य वाटतें. परंतु बाईंची भेट न घेतां तुकोजीबावा येतात, असे ऐकिल्यावर श्रीमंत येऊं देणार नाहींतसें वाटते. तत्रापि, श्रीमंतांच्या चित्तांत येईल कीं, उभयतां सरदारांचा काय मजकूर आहे ? आमचे

भोसले आहेत; नबाब आमचा आहे; गायकवाड सरकारचे सरदार आहेत; या उभयतांच्यांनीं काय होयांचें आहे ? तर ते दौलतीस कलविकल, तर नबाब मूळ (पान फाटलें) इच्छा करतील. भोंसले राज्याचा दावा सांगतील. गायकवाड गुजराथच सांभाळून रहातील. असो. हे उभयतां सरदार, ते दौलतीचे बरेंच इच्छितील. कितीक कळवळा पहिले सुभेदार व राणोजी शिंदे यांणींच परिहार केल्या आहेत आणि आताही ममतापुरस्कर जितके हे उभयतां सरदार अर्थप्राण वेचतील, तितके अन्यत्रांच्यांनीं होणार नाही. यास्तव उभयतां सरदारांत श्रीमंतांनीं फूट होऊं देऊं नये. घरांत फुटी व अमर्यादा होऊं देऊं नयेत. हे दौलत विश्वकुटुंबीं होय. श्रीमंत जे करितात हें विश्वाच्या बऱ्यासाठी करितात. यास्तव प्रस्तुत श्रीमंतांनीं तुकोजीबावांस निषेध करून पत्रें पाठवावीं आणि बाईंचे भेटीस पाठवावें, यांत फार उत्तम आहे. आम्ही सर्वही श्रीमंतांच्या कल्याणाचे शुभचिंतक आहो.' याप्रमाणें विसाजी शामराज बोलले. श्रीमंतांस लवकर लिहून उत्तरें आणवा आणि तुकोजीबावांस श्रीमंतांनीं तशी पत्रें ल्याहावीं आणि येथें बाईंसही समाधानयुक्त पत्रें यावीं कीं, तुकोजीबावापासून अंतर पडले असेल ते ध्यानास न आणितां, त्यास लवकर फौजसुद्धां इकडे चाकरीस पाठवून द्यावे. याप्रमाणें सरकारची दोहीकडे पत्रें यावीं. तुकोजीबावांबरोबर सरंजामी लोक व पागा व जुने लोक जितके आहेत, तितक्यांचे कारकून व पत्रें बाईंकडे येतात. त्यास बाई त्यांशीं बोलतात कीं, ते चाकरीचा बहाणा करून गेले आहेत; त्यापक्षीं आम्हांस तुम्हांस आतांच बोलावतां नये. श्रीमंतांकडील अर्थ पुरतेपणें आम्हास समजल्यावर काय तुम्हास आज्ञा कर्तव्य ते करूं. याप्रमाणें बाई लोकांशी बोलली. तुकोजीबावा सरकारचे चाकरीस न येतां, आणिक कोणीकडे जातील असा भास कदाचित आपल्या चित्तांत आला, तर लोक कोणी त्याजबरोबर जाणार नाहींत, असे येथें पक्केपणें जालें आहे. लोक सर्व बाईंचे आज्ञेंत आहेत. प्रस्तुत त्यांचा मुक्काम सेंधव्यावर आहे. सडे किल्ल्यांत राहावयास गेले होते. तेथूनही कूच जालें असेल. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. धनी कृपाळू समर्थ. देखलें ऐकिले वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. मागाहून कासीदजोडी लवकरीच येईल हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३४

पै।। छ ६ मोहरम इहिदे समानीन — ता. २७ डिसेंबर, इ. स. १७८०

श्री गजानन

दाखल ता. २ जानेवारी, इ. स. १७८१ — मि.पौष शु।। २, शके १७०२

''सेवेशी विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ ३० जिल्हेजपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. स्वामींनीं छ १९ जिल्हेजचे आज्ञापत्र सेवकास पाठविलें, ते डाकेबरोबर छ २७ जिल्हेजीं येथें पावले. ते पत्र वाचून पाहून संध्याकाळीं दरबारास जाऊन मातुश्री

अहिल्याबाईंस वाचून दाखविलें. पत्र मनन करून बाई बोलली जे, 'श्रीमंतांनीं तुम्हांस लिहिलें आहे. असो. राजश्री तुकोजीबावा व नारो गणेश या उभयतांनीं राजश्री बळवंतराव वाकडे यांजकडे महाल सांगितले; बंदोबस्त करून उभयतां खानदेशांत गेले. येथें आम्हांजवळही तेच दौलतीचा लवाजमा, हत्ती व पागा व शागीर्दपेशा इत्यादि येथें आहे. त्याचे खर्चास काय ठेऊन गेले, हे बळवंतरायांसच श्रीमंतांनीं विचारावे. सरकारपरियंत बोभाट तो आमचे नांवाचा कीं, सारे मामलतीचा पैका बाई खर्च करितात. हेच गाऱ्हाणीं राजश्री पाटीलबावाजवळही असेच सांगितलें. पाटीलबावा आम्हांविशीं श्रमी. त्यास पाटीलबावांस आम्हीं लिहून राजश्री बाळारायांस येथें आणविलें. त्यांसही सविस्तर वर्तमान आदिकरून हिशेब समजाविले. त्यांनीं पाटीलबावांस सविस्तर निवेदन केले. त्यांणीं यांस विचारूं लागल्यास त्यांशीं विटवून निघून खानदेशांत गेले. सर्वा ठिकाणींही रीती आहेत. कोणीही आपले घरसंसार पाहत विचारीत आहेत. येवढी दौलत श्रीमंतांची, परंतु तेही नित्य संध्याकाळीं हिशेब पाहत असत. असो. यांसही विचारलें जे, दौलतीचा मुलकी वगैरे पैसा आला तो जाऊन खर्चवेच कसा जाला हें मजला पुसा. तुम्ही सांगा, दौलत आहे तेथें कर्जवाम लागलेंच आहे. ते अर्थ कोणतेही मनास न आणितां, मुलकी बंदोबस्त केले. कोणत्या कमाविसदाराकडे काय तकरीर निघाली ? कोणता दुरारोप येऊन यांणीं दूर करून नवे ठेवले ? सुभेदारांचे हातचे पन्नास साठी वर्षांचे कमाविसदार ज्यांनीं महालांच्या उस्तवाऱ्या केल्या, जमेस अधिक चढविले, ते का (पान फाटलें) काय ? आतां बळवंतरायांनीं आपणास (पान फाटलें) असेल अगर त्यांणीं श्रीमंतांस लिहिलें असेल. त्यास श्रीमंत धनी. लिहिल्यावरून बरीं लवकर लवकर पत्रें श्रीमंतांनीं पाठविली ! आम्ही इतके दिवस पत्रें लिहित आहों. यांणीं मनास येईल तशा लबाड्या केल्या. तमाम महालचे बंदोबस्त केले. जागां जागां आपले हुकूमहकम करून गेले. जाले वर्तमान आम्ही तुम्हांस सांगत गेलों. आम्हीही लिहीत गेलों. परंतु धनी पहातच गेले.' मीं उत्तर केलें जे, 'श्रीमंत हमेश लिहीत गेले. आपल्याकडूनच हरएक गोष्टीची सोड मोकळ जाली असेल. श्रीमंतांकडे काय शब्द आहे ? बाई बोलली जे, 'श्रीमंतांकडे पुसायाचे अधिकार आहेत. असो. प्रस्तुत श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे. आम्हांस आज्ञा मान्यच आहे. परंतु यास चाकरीस जाऊं द्या; सारेच होईल. आम्हीही तो हेच नित्य तुम्हांदेखत म्हणतों कीं, श्रीमंतांवर गाढ मसलत पडली आहे. या समयास उभयतां सरदारांनीही चाकरीस जावे. ते चाकरी एकीकडेच राहून घरचीच हंडींभांडीं पाहतात, तेही सुखी पाहोत. परंतु मजला पुसावें, मी पुसेन तें सांगावें, तें कांहीं नाहीं. परभारांच मनास येईल ते कारभार करूं लागले! तेव्हां ये दौलतीत आमचें कांहीं नाहीं ? हेच वारीसदार ! अस्तु. तत्रापि श्रीमंत धनी शिरावर आहेत. त्यांचे मुखें जालें म्हणजे आम्हीही हुंडीभरपाई (करून), आम्हांसही चार गोष्टी पुसणें असतील त्या धन्यास पुसून, जे कर्तव्य तें करूं. आपले घरदार पाहात असतां, चाकर व दिवाण मुत्सद्यांशीं पूसतपास करीत असतां, कोणी सांगणारांनीं युक्त धन्यास सांगून पत्र लिहिवावें. धनी आपले घरीं लहानमोठे हुद्देदारांस पूसतपास चौकशी करीतच आहेत. चाकरीचा विषय म्हटला तर हे गुजराथेस होते, ते समयीं त्यांस खर्चास

पोहचलें कीं नाहीं ? इतके दिवस पोंहचत गेलें कीं नाहीं ? आतांच धन्यापावतर बोभाट कां ? असो. अजूनही हे श्रीमंतांचे मसलतीस चाकरीस गेलीयावर इकडून जें घडणें तें घडेल. केवळ धनी पै दर पै चाकरीस बोलवीत असतां न जावे आणि घरांतच रामायण कथित बसावें, हें कोणास पुरवणार नाहीं. कामगारांनीं चाकरीच करावी. चाकरीचे (पान फाटलें) धंदा काढून बसावें हे काय गोष्ट आहे ? आम्ही त्यास नित्य हेंच म्हणतों कीं, तुम्ही चाकरीस रुजू असा. धन्यावर मसलत पडली आहे हा समय घरीं बसावयाचा नव्हे. त्यांणीं हे कजिये उपस्थित केले आहेत. त्यास सेवक लोकांनीं वल्गना मनास येईल तशा कराव्या आणि सर्वांनीं तमाशे पाहात असावें. आपले कजिये लोकांचे येथें गेल्यास मग काय महत्त्व राहिलें ? असो. इतकेंही कारस्थान बळवंतराव वाकडे यांणीं श्रीमंतांस बिंबविलें आहे. त्यावरून श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे. आम्हांस ही आज्ञा शिरसावंद्य आहे. त्यांणीं चाकरीस जावें हाच आमचाही मनोदय आहे. बळवंतरावजींस निकड लागली आहे कीं, महालास दुसरें कमाविसदार जालीयावर आपले हातचा ऐवज जाईल. पेशजीं फौजेस व त्यांस खर्चास ऐवज आम्हीं कर्जे काढून दिला, त्या साहुकारांस त्या महालावर वराता दिल्या, ह्या दूर करून अन्यत्रांस कसे यांणीं महाल लावून दिले ? दुसऱ्यानें कोणी साहुकार पातेजेल कीं काय ? आताच श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे कीं, तुकोजीबावांस चाकरीस बोलाविले आहे, त्यास खर्चास पोहचावीत जा. कोठून खर्चास पाठवावें हे धन्यांनींच त्यांस विचारावें. सारें पहाणें विचारणें धन्याकडे आहे. ज्याचीं गृहकृत्यें त्यासच पुसलें पाहिजे. दुसऱ्यास काय कळे ? उगाच पाल्हाळ कशास सांगांवा ? तुकोजीबावांस आधी चाकरीस जाऊं द्या. पूर्ववत्प्रमाणें येथून जें घडणें तें घडेल. महाल जाणें, आम्ही जाणूं.' याप्रमाणें भाषणे जालीं, तुकोजीबावा तिकडे चाकरीस येण्याचा संशय दिसतो. उभयतां सरदारही देशीं येण्याचा रंग दिसत नाही. बाईंनीं पाटीलबावास येथें येण्याविषयीं किती पत्रें पाठविलीं. शेवटीं, विसाजी शामराज व बाजी विठ्ठल पाठविले. ते पाटीलबावांस घेऊन येतात. उद्या-परवा येथें येणार. सडे दो-तीन हजार फौजेनशीं येतात. दोनचार दिवस येथें राहून फिरून माघारीं जाणार. बाईंचें मानस कीं, कोण्याही प्रकारें पाटीलबावांस हुजूर चाकरीस पाठवावे. कोणत्याही प्रकारें ये समयीं उभयतां सरदार हुजूर चाकरीस येऊन पोहचत हे बाईंचे मानस. आतां पाटीलबावा येथें आलीयावर काय होईल ते मागाहून लिहून पाठवीन. प्रस्तुतचें वर्तमान मल्हारगड म्हणून महाल आहे. येथें चाळीस हजार रुपये रसद घेऊन पाटीलबावांच्या कर्जांत साहुकारास दिले. ते मामलत राजश्री गोविंद कृष्ण यांजकडे सांगितली होती. तेथें तुकोजीबावांनीं तीनचार पागा पाठवून मामलेदारांशीं लढाई केली. त्यांची साठ माणसें जखमी केली. फडणीस मुजुमदाराचीं घरें लुटली. मल्हारगडांत आपले मामलेदार तुकोजीबावांनीं बसविले. हें वर्तमान आज आलें. आतां त्यांचे चाळीस हजार रुपये कोठून द्यावे ? हे एक श्रीमंतांकडे चाकरीस जाणार म्हणून तुम्ही सांगतां आणि श्रीमंतही लिहितात कीं, ते चाकरीस येतात. असो. हें असें होत आहे, तुम्ही पाहा. साग्र नाना प्रकारें श्रीमंतांस सांगतां तेंच खरें वाटतें. याप्रमाणें ऐकिलें व पाहिलें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असे. केवळ त्यांच्या लिहिल्यावर अगर कोणाच्या सांगितल्यावर विश्वास मानावा असें असूं नये. येथें बाईंचे लक्ष हेंच कीं, एकएक दिवस

चाकरीचा जातो. उभयतांनींही या समयास श्रीमंतांजवळ चाकरीस असावें. त्याजवर श्रम न पडावे. ते श्रम आपण करून त्यांस तोष करावा. पाटीलबावांस यास्तवच बोलाविलें आहे कीं, त्यांस रीत परोगतीच्या गोष्टी सांगून, उभयतांसही देशीं पाठवावें. त्यास ते सडे येतात आणि मागें पायबंद पलटणें ग्वाल्हेर प्रांतीं आलीं आहेत, त्याजवर गेलें पाहिजे, ह्या खबरा सांगत येतात. सारांश, या उभयतां सरदारांच्याही चित्तांत देशीं येण्याचा संशय आहे. हे येत नाहींत. स्वामींच्याही प्रत्ययास येईल. श्रीमंतांस सांगणार समर्थ आहेत. येथें बाईंचे मानस रात्रंदिवस गादीचें कल्याण असावें, त्यांचें थोर केल्यानें आम्ही थोर, असें अंतःकरणपूर्वक बोलतात. हें खरें आहे. उगाच कालबोल्या गोष्टी तेथें सांगाव्या, येऊन जाऊन खर्चाचीही रड सांगून चाकरीस न यावें, देशाकडे तोंड करूं नये, हे अस्सलपणें मानस त्यांचे असे, खचित ऐकिल्यांत येतें. आतां पाटीलबावा येथें येतात; तेही कोण्या प्रकारें तिकडील संकटे सांगून निघून पुन्हां उज्जनीस जातील, असे येथें बाईंनींही आपले जागां निश्चय केलाच आहे. पुढें पहावें, कसें होईल. रामचंद्र गणेशाचें विपरीत वर्तमान ऐकून बाई फार श्रमी जाली. बाईही बोलली जे, 'तिकडील यश श्रीमंतच घेतील. हें उभयतांही रत्नाकर सांगत बसतील. अखेर यांच्यांनीं इकडीलही कांहीं होणार नाही.' याप्रमाणें बाई बोलली. फार श्रमी उभयतांवरही आहेत. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्ती आहे. वारंवार कोठवर लिहूं ? धनी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३५

पै।। छ १४ मोहरम
इहिदे समानीन. बराबर डाक

श्री गजानन

ता. १ जानेवारी, इ. स. १७८१
मि.पौष व।। ६, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ ५ मोहरमपरियंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमानें पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर सेवेसीं पाठविलीं आहेत. सांप्रतचे वर्तमान राजश्री महादजी शिंदे छ १ मिनहूस येथें आले. येथून दों कोसांवर आलीयावर येथून बाईंनीं यशवंतराव फणसे व माधवराव गंगाधर व बाईंचे भाऊ, मुत्सद्दी मंडळी दों-तीनशां लोकांनशीं पुढें पाठविले. दों कोसांवर यांच्या त्यांच्या भेटी जाल्या. तेथून बरोबरच सारे, प्रहर सात घटका दिवस राहतां, वृषभलग्नावर भेटी व्हाव्या असा निश्चय होतांच वाड्यांत आले. येथें बिछायत वगैरे आरास केलीच होती. बाई आपले स्थलींच बसली होती. पन्नासा लोकांनशीं पाटीलबावा वाड्यांत आले. बाकी लोकांस गोटांत वाटें लावलें. वाड्यांत येऊन बाई व मावशीबाई उभयतां बसल्या होत्या. पाटीलबावांनीं बाईंच्या पायावर डोई ठेवली. मावशीबाईंसही मुजरा केला. एकदीड घटका बसले. क्षेमसमाचार उभयपक्षीं विचारले. तदोत्तर विडे, अत्तर देऊन निरोप दिला. भोजनाचा सरंजाम पाकनिष्पत वाड्यांतच केली होती. बाईंनीं

पाटीलबावांस सांगितलें जे, लवकरीच बोलावूं पाठवीन; सारे मंडळी सुद्धां भोजनास यावें. असे सांगून निरोप दिला. तदोत्तर पाटीलबावा गोटास गेले. महेश्वरचे पश्चिमेस आंबराईपलीकडे राहायास स्थळ रेवातीरीं केले. तेथें बाईंनीं दोन डेरे व बिचोबा व राहुट्या शमीने फरासखान्याचा सरंजाम पाठविलाच होता. तेथें जाऊन राहिले. येथून घास लकडी व दाणा व ब्राह्मणमंडळीस दाणा वैरण, शिधे मेजवानी सरंजाम कारकून मंडळीस फराळांचीं आदिकरून सर्व पाठविलें. संध्याकाळीं भोजनास बोलाऊं पाठविले. चार-पांचशां लोकांनशीं भोजनास आले. स्वयंपाकांत दोनतीन पक्कान्नें व त्यांचें भक्ष असे पदार्थ केले होते. सहा घटका रात्रपरियंत भोजनें झाली. बाईही जवळीच बसली होती. भोजनसमयीं राजश्री विसाजी शामराज व नारो शिवदेव व बाईंकडील मंडळी असे जवळीच बसले होते. त्यास विसाजी शामराज बाईंशीं बोलले जे, आज पाटीलबावाही वाटेनें चालून आले आहेत. आपणासही श्रम जाले आहेत. आतां रात्रही फार जाली आहे. भोजनोत्तर पाटीलबावांस आज्ञा द्यावी. उदईक आपणही प्रहर दहा घटकांत स्नान व पूजा उरकावी. पाटीलबावाही लवकरीच भोजन करून वाड्यांत येतील. बोलण्याचा प्रसंग उदईक दोन अडीच प्रहरपरियंत व्हावा. बाईंनींही मान्य केलें. पाटीलबावांनींही मान्य केलें. भोजन होऊन एक घटका बसले. विडे घेऊन बाईंचा निरोप घेऊन, कांहीं कमप्रहर रात्रीं आपले मंडळीसुद्धां गोटास गेले. छ २ रोज भृगुवारीं दीडप्रहर दिवसां पाटीलबावा आपली स्नानभोजनें उरकून वाड्यांत आले. एक घटका बाईंजवळ पुराणांत बसले होते. तदोत्तर बाईंनीं सांगितले जे, तुम्ही बंगल्यांत बसा. माझें भोजन जालीयावर बोलावीन. त्यास बाईंचें पुराण होऊन भोजन करून आली. तों दिवस प्रहर उरला. पाटीलबावांचा समाचार आणविला. तों ते निजले होते. त्यावर बाईही घडीभर लेटून, कांहीं विसाजी शामराज यांशीं बोलत होती. तदोत्तर मुदपाखांत जाऊन पाटीलबावांचे भोजनाची तरतूद केली. तों घटका दिवस उरला. मग भोजनाची तरतूद जाली. शंभर खासा पाटीलबावांकडील होते. सहा घटका रात्रपरियंत भोजनविडे देऊन बसले. कांहीं बोलावे तर शुक्रवारची रात्र; यास्तव निरोप घेऊन गोटास गेले. छ ३ रोज स्थिरवारीं दो प्रहरांनंतर बाईंनीं पाटीलबावांस बोलावूं पाठविलें. एक घटका दिवस राहतां वाड्यांत आले. बाई जपास बसली होती. यावर दो घटका रात्रीं बाईंचा जप जाला. तोंवर पाटीलबावा व आबा चिटणीस व राणेखान या त्रिवर्गाचे खलबत जालें. तदोत्तर बाई इकडे आली. मुदपाखांत भोजनाची सरंजामी झाली. चाळीस पन्नास लोकांनशीं भोजनें केलीं. तदोत्तर विडे घेऊन, पाटीलबावांनीं बाईंस वस्त्रें शुभ्र पोषाख, पैठणी पातळ व चोळी व शालजोडी तीन सनगें दिली. सौभाग्यवती मुक्ताबाईंस पैठणी पेल्याचें पातळ तांबडे व चोळी किनखाप व पासोडी पैठणी, तिच्या दोघी लेकीस चोळी लुगडीं अशीं चार सनगें, मुक्ताबाईंच्या भ्रतारास व पुत्रास चारचार सनगें पैठणी व किनखाप जामेवार ऐसी उभयतांस आठ सनगें ऐसीं वस्त्रें दिली. मावशीबाईंचे येथेंही एक दिवस मेजवानी होणार आहे. रात्रीं वस्त्रें देऊन चार घटका बाई व पाटीलबावा, आबा व राणेखान ऐसे एकांतीं बसून कांहीं बोलली. त्यावर पाटीलबावांनीं निरोप घेतला. आबाही त्यांजबरोबरीच गेले. राणेखान व बाई उभयतांच चार पांच घटका रात्रीं बसून उभयतांचाच एकांत जाला. वरकड सारे मुत्सदी मंडळी आदिकरून

बाहेर बसले होते. नव घटका रात्र वाजल्यावर उठली. राणेखान आपल्या गोटास गेले. बाईही आपले निद्रेस गेली. पुण्याकडील वर्तमान वसईचे अस्ताव्यस्त बाईंस पाटीलबावांनीं सांगितलें. त्यावरून फार श्रमी जाली. बाई बोलली जे, 'वसईसाठी कैलासवासी श्रीमंतांनीं फार श्रम केले व पैसाही फार खर्च जाला. तसें स्थळ गेलें ! केवळ त्यांजवरच मसलत पडली ! आपलें कोणीच तेथें नाही. कारभारी काय आपले चित्तांत म्हणत असतील ? आपल्याकडून कांहींच जालें नाहीं.' पाटीलबावा बोलले जे, 'काय करावें ? इकडेही हे पलटणें आली आहेत. यांचा बंदोबस्त न जाला, तर ये प्रांतीं ते उपद्रव करायास चुकणार नाहींत. फौजेच्या देण्याच्या ओढी या प्रकारच्या. काय करावें !' बाई बोलली जे, 'तुम्ही शंभर ओढी सांगा. एक वसई कायम असती तर कांहीं चिंता नव्हती. परंतु आतां हें तुमची बोलणीं व्यर्थ ! असो. आपल्यास शब्द लागणार. यास काय उपाय ? नबाबांनीं आपला इमान रक्षिला. ' नबाबाच्या थोरपणाच्या व आणिक राजेरजवाड्यांच्या गोष्टी जाल्या. बाईंचें यांचे काय ठरेल तें पाहावें. बाईंचे मानस आहे कीं, पाटीलबावा काय सिद्धांत ठरावून जातात पाहावें. तदोत्तर कांहीं फौजेची सरंजामी करून हिंदुस्थानाकडे पाठवावी. कांहीं फौज ठेऊन माधवराव गंगाधर पुण्याकडे पाठवावे, असेंही योजनेंत आहेत, पाहावें काय घडेल तें खरे. स्वामींनीं अलीकडे दोन पत्रें सेवकास व एक बाईंस पत्र पाठविलें. त्यात आज्ञा कीं, राजश्री तुकोजीबावा इकडे चाकरीस येतात. यांणीं तिकडे महालोमहाल बंदोबस्त केला आहे. यांचे ठेवलेले कमाविसदार बाई उठवून आपले कमाविसदार पाठवितात. हें न करावे. ते चाकरीस येतात, त्यांचा बंदोबस्त राखून त्यांस खर्चाची मदतगारी करणे. ते पत्रें पाहून बहुत खिन्न जाली. बोलली जे, 'इतके दिवस आपलें तापत्रय श्रीमंतांस लिहिवीत गेलों, तें व्यर्थ गेलें. बरें असो. भगवत्इच्छा.' मीं सरकारच्या पत्राचें उत्तर मागितलें. ते वेळेस बाई बोलली जे, पाटीलबावा आले आहेत. यांचे आमचें बोलणें काय होतें तें पाहून उत्तर देऊं. असें खिन्न मानसें बोलली. बाईंचे व भाईचें एकांत बोलणें जालें. त्या उभयतांत तिसरें कोणीच नवते. राजश्री माधवराव गंगाधर यांस एकांतीं विचारलें त्यास ते म्हणाले जे आम्ही बाईंस विचारून सविस्तर तुम्हांस सांगूं. यांचेहीं लक्ष पाहतां श्रीमंतांच्या पायाव्यतिरीक्त दुसरें लक्ष नाहीं. मी एकांतीं बाईंस विचारले कीं, मी श्रीमंतांस वर्तमान काय लिहूं ? बाई बोलली जे, आज व्यतिपात आहे. उदईक बोलूं. जाले वर्तमान देखलें ऐकिलें सेवेसीं लिहिले असे. राजश्री नारो शिवदेव व आपाजीराम दाभोळकर हे उभयतांही पाटीलबावांबरोबर येथेंच आले आहेत. मीही काल लष्करांत त्यांस भेटायास गेलो होतों. त्यांणींही कितीक वर्तमान सांगितलें. सारांश, पाटीलबावांचे मानस फार करून उज्जनीसच जाणार असे ऐकिल्यांत आले. बाईंनीं तों तेथें आणिले आहेत, कीं कांहींही उपाय करून पाटीलबावांस दक्षिणेस पाठवावें अशा अर्थी बोलाविलें आहे. पुढें पहावें काय मसलत होती. पाटीलबावांची तो ओढ उज्जनीकडे जाण्याची फार आहे. याप्रमाणें इकडील वर्तमान. सुरतेकडील वर्तमान ऐकल्यांत आले जे, श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांस हवालदिल जाला आहे. अन्योन्य भाषणें करितात. असे साहुकाऱ्यांत आपल्यांत आपण बोलतात. सत्य मिथ्या देव जाणे. इकडे पलटणें आली आहेत. आणखीही पलटणें येणार म्हणून वदंता आहे. छ ४ रोज

रविवारीं संध्याकाळीं पाटीलबावा वाड्यांत येऊन बाईंस मुजरा करून बंगल्यांत बसले. बाईंचा नित्यनेम दोन घटका रात्रपरियंत जाला. मुदपाखांत येऊन यांची भोजनाची तरतूद करविली. दो घटका रात्रीनंतर पाटीलबावांस बोलाविले. तीस चाळीस लोकांनशीं भोजनें केली. जेवणाच्या अगोदर पाटीलबावा बसले होते. मीही जवळीच होतों. हरी बाबाजीकडील वर्तमान मजला सविस्तर विचारलें. मी विदित केलें. त्यावर दादासाहेबांच्या गोष्टी निघाल्या. मी विचारले जें, अलीकडे दादासाहेबांच्या बुद्धीस कांहीं विपर्यास पडला आहे म्हणून कितीक बोलतात; आपल्याही कांहीं ऐकल्यांत आलें की काय? बावा बोलले जे, 'श्रीमंतांस कान दुखायाची व्यथा आहेच. इंग्रजांनीं उदंड उपाय केले. कान देखील साच स्थानभ्रष्ट करून उदंड औषधी उपाय केले, परंतु अद्याप वाहतच आहे. ठणक रात्रंदिवस लागलीच आहे. अलीकडे हवालदिलही जाला आहे. बुद्धि स्थिर नाही. अन्योन्य भाषणें करितात. बाई दादासाहेबांचा शेवट करील. मग पुढें काय अन्य योजना करणें ते करील.' अशीं भाषणें केलीं. तदोत्तर भोजनें करावयास बसले. बाईही जवळ येऊन बसली. भोजन जालीयावर कोठडींत बिछाने टाकले. तेथें बाई व पाटीलबावा व राणेखान ऐसी त्रिवर्ग एकांतास बसलीं. चौ घटका रात्रींत भोजने उरकलीं. तदोत्तर एकांतास बसलीं. सात घटकापरियंत तिघांचीच बोलणी जालीं. वरकड मुत्सद्दी मंडळी बाहेरच होते. अकरा घटका रात्र वाजलीयावर खिलबत अखेर जाले. बारावे घटकेस उठली. पाटीलबावा आपले गोटास गेले. बाईही आपले निद्रास्थलास गेली. मजला तों निरोप दिला. परंतु राजश्री माधवराव गंगाधर व गोविंद रघुनाथ हे उभयतां एक घटका बाईजवळ होते. त्यावर हेही उभयतां आपलाल्या घरास आले. आज उद्यां बाईंस व माधवरावजींस विचारून काय मथितार्थ कळेल तो मागाहून कासीद जोडीबरोबर विनंतिपत्रें रवाना करीन. आज छ ५ रोजीं इंदुवासरीं मावशीबाईंचे येथें पाटीलबावांस मेजवानी आहे. उदकई मंगळवारीं पाटीलबावा कूच करून उज्जनीकडे जाणार, अशी बोलवा आहे. प्रस्तुत पाटीलबावांचे येथें कारभारी आबा व भाई आहेत. बाळाराव कांहीं इतराजीखाली आहेत म्हणून ते फौजेंत ठेऊन आले आहेत. राजश्री नारो शिवदेवही बोलत होते जे, पाटीलबावा उज्जनीस चालले म्हणजे आम्ही निरोप घेऊन पुण्यास जाऊं. उज्जनीस जाणार नाहीं असे बोलत होते. आपाजीरामही निरोप घेऊन पुण्यास जाणार. या उभयतांच्या बोलवा अशा आहेत. पुढें पाहावे कसें होईल. राजश्री तुकोजीबावांकडील वर्तमान येथें ऐकिल्यांत आले जे, प्रस्तुत खानदेशांतच आहेत. पुढें कूच होऊन चांदवडास जाणार. तेथें माघमासीं पुत्राचें लग्न करून पुढें पुण्याकडे जाणार. याप्रमाणें देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. लोकांचे देणें व पुढें कालक्षेप चालणें फार होय. संकट जालें आहे. येथें चार दिवस उपासी राहिले तर कोणी समाचार घेणार नाहीं. धनी कृपाळू समर्थ. चिरंजीव सेवेसीं आहेच. कोठें सोय करून देणार स्वामी समर्थ. हे विज्ञप्ति. डाकेचे कासीद उठून नारोपंताजवळ आले होते. खायांवाचून हैराण. यांणीं येथून पंधरा रुपये देऊन, थोडें थोडें खावयास देऊन पुन्हा डाकेवर पाठविले. डाकेचाही बंदोबस्त स्वामी करविती हे विनंति. ''

लेखांक ३६

श्री

ता. ४ जानेवारी, इ. स. १७८१
पौष शु।। ९, शके १७०२

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेबांचे सेवेसीं :

विज्ञापना. स्वामींनी व राजश्री तात्यांनीं बाईंस पत्रें लिहिलीं होती. सेवकासही आज्ञापत्र होतें तीं पत्रें दोन्ही सेवकाच्याच लाखोट्यांत होती. छ ८ मिनहूस येथें दाखल जाली. पत्रें वाचून रात्रीं दरबारास जाऊन बाईंस एकांतीं सांगितले. तदोत्तर दों घटकांनीं दरबार बरखास्त केला. बाईंचे जवळ बाईंचे भाऊ शहाजी पाटील शिंदे व जावई यशवंतराव फणसे व मी ऐसें बोलत होतों. ते समयींच राजश्री गाविंद रघुनाथ गानू बाईंचे खासगी तेही आले. ऐसे पांचजण होतो. गोविंदपंताजवळीच मी चारी पत्रें दिलीं. त्यांणीं वाचून दाखविली. बाईंस बहुत संतोष जाला. त्या अन्वयें मीही बाईंशीं बोललों. फार खातरजमा केली. माझे पत्रीं धन्याशीं खास दस्तूर लिहिलें होतें जे, घरकलहामुळें सरकारकामांत हरकत होती. तेविशीं बाई बोलली जे, पुण्यांत आमचे तर्फेचे बोलणार श्रीमंतांशीं बोलणे बोलतात. तें ध्यानांत आणून पुर्तेपणें अभिमानयुक्त खातरजमा जालीयास धन्याच्या मनोदयानुरूप पूर्ववत्प्रमाणें चाकरी घडून येईल. हे बोलणें बाई मावशीबाईंच्या विद्यमानें सेवकासी बोलली आणि कितीक गोष्टी राखूनही बोलली. त्या बोलण्याचे अन्वयें मावशीबाईंनीं एकांतीं सांगितलें जे, बाई व पाटीलबावा हे एकचित्त जाले. माधवराव गंगाधर यांस बोलावूं पाठविले आहे. ते दो-चौं दिवसांनीं येथें आले म्हणजे हे एकविचारें होऊन फौजेची निगादास्त करणार. पाटीलबावाही येथें येणार. आठ दिवस येथें राहून सारे विचार पक्केपणें करून, फौज ठेऊन डौल दुसरें उभें करणार. हें पक्कें जालीयावर हिंदुस्थान व हा प्रांत व देशीं ऐसे महालोमहालीं कमाविसदार नवे पाठविणार व जुने कमाविसदार आहेत त्यांस ताकिदी पाठविणार जे, तुकोजीबावांकडेस कांहीं ऐवज देऊं नये. याप्रमाणें येथील योजना जाली. माधवराव व पाटीलबावा येथें आलीयावर असें होणार. तकारनामकाचे गुणदोष फार बोलली आहेच. परंतु अतःपर होळकरांचे सरदारीचा जाबसाल फौज ठेवणें, चाकरी करणें व ये दौलतीचा सरंजाम हें सारें बाई आपल्याकडे ओढणार. तुकोजीबावांची चाकरी व त्यांचे फौजेचे देणें सर्व सरकाराकडे. जितके पागे व सरंजामी जुने लोक, तितक्यांचीं आर्तें बाईंकडे कायावाचामनसेंकडून आहेत. बाईंचें येथून एक पत्र गेलें म्हणजे ते निघून बाईंकडे येणार, असा प्रकार येथें जाला आहे. परंतु अद्याप मुखेंकडून बोलत नाहीत. दुसरें वर्तमान : बाईंच्या व मावशीबाईंच्या बारीक बातम्या तुकोजीबावांचे जवळ निकट आहेत. त्यास तुकोजीबावांचे जाबसाल सुरतेकडेही जात येत आहेत. सुभेदाराजवळ पारसीनवीस पुरुषोत्तमपंत बहुत सुभेदारांच्या मायेममतेंत होते. त्यास प्रस्तुत त्यांचे पुत्र गोविंदराव पुरुषोत्तम आतां तुकोजीबावांजवळ आहेत. त्यांच्या हातें एकांतीं कागदपत्र लिहून सुरतेस जात असतात. या कुटांत मणिरामही - सुमेरसिंगाचा व्याही - तोही आहे. पत्रें यांणीं लिहून द्यावीं आणि

मणिरामाने एकांतीं माणसें पाठवून पत्रें पोहचावून उत्तरे आणवून, तुकोजीबावा व नारोपंत व मणिराम हे तिघे बसून गोविंद पुरुषोत्तम मुनशींनीं वाचून दाखवितात. ते वाचून पाहून तेच समयीं पत्रें सुरतेकडील जाळून टाकितात. याप्रमाणें कुपिया वर्तमान फार एकांतींचें उभयतां बायांजवळ मात्र आहे. दुसरें कोणास ठाऊक नाही. हें वर्तमान ऐकूनही बाईंस फार संताप जाला आहे. मावशीबाई बाईंस बोलली जे, मणिराम दहा लक्ष रुपये माझे घेऊन त्यांच्या कुटांत मिळाला आहे आणि सुमेरसिंगाबाबद ठेवरेवही मजला ठाऊक आहे. बाई बोलली जे, इतकेंही विठ्ठलपंतांकडून श्रीमंतांस लिहिवा. मावशीबाई बोलली जे, पहिलेंच मीं लिहिविलें आहे. परंतु त्यांजकडून कांहीं जालें नाहीं. तेव्हां बाई बोलली जे, तेथेंही कानच आहेत. तुमच्या गांवाविशीं मीही दोनचार वेळां लिहिविलें होते. परंतु त्यांणीं सोडले नाहींत. मजकूर थोडका ! त्यांणीं इतकी निकड करावी असें कांहींच घडल्यांत आलें नाहीं. परंतु सांगणाराचें ऐकणें येथें फार आहेसें दिसते. याप्रमाणें उभयतां बाईंची भाषणें जाली. मावशीबाईंचे गांव मर्जीस आलें तर सोडणार धनी समर्थ. अखेर कोणी तरी मातबर भीड घालीलच. मावशीबाईंशीं मीही बोललों आहें कीं, श्रीमंतांस लिहून गांव सोडवीन. त्या आशेस्तव कितीक बारीक मोठे वर्तमान एकांतीं त्यांचें, सेवकास कळते. सेवकांचे वचन निभवणार धनी समर्थ हे विज्ञप्ति.
''हें पत्र एकांतीं वाचून जाळून टाकावें.''

लेखांक ३७

श्री गजानन

ता.१० जानेवारी, इ. स. १७८१
मि.पौष शु।। १५, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र १४ मोहरमपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पाठविलें आहे. सांप्रत स्वामींनी सेवकास आज्ञापत्र व अहिल्याबाईंस पत्र चंद्र २३ जिल्हेजचीं पाठविलीं, ती चंद्र ८ मोहरमीं पावलीं. दोन्हीं पत्रें बाईंस वाचून दाखविलीं. बाईंनीं आपले पत्राचें उत्तरही दिलें आहे व मी आज्ञेप्रमाणे बोललों. त्यांनीं उत्तरें केलीं जे, देपाळपूर व देवळें या दोही महालचे कमाविसदार आम्हीं जुनेच स्थापिले आहेत. त्यास देवळ्यापैकीं पन्नास हजार रुपये सुलतानजी लांबहात्यास तुकोजीबावांनींच देविले आहेत; व देपाळपुरचे पंधरावीस हजार रुपये राजश्री बळवंतराव वाकडे यांनीं कमाविसदार ठेवला होता, त्याजकडून वसूल करून घेतले. ते त्यांचे त्यांसच आम्हीं दिले. देपाळपूरचा कमाविसदार बहुत दिवसांचा. त्याजवळून कांहीं अंतरही पडलें नाही. दूर करावयास कारण काय ? मी उत्तर केले जे, तुकोजीबावांनीं

आपले फौजेच्या देण्याविषयीं रसदेपैकीं ऐवज त्यांजवळ मागितला. त्यांनीं न दिला. तदोत्तर राजश्री बळवंतराव वांकडे यांजवळून रसदेचा ऐवज घेऊन महाल त्यांजकडेस लावून दिला. देपाळपूर व देवळे दोन्ही महाल बळवंतराव वांकडे यांजकडून ऐवज घेऊन त्यांजकडे सांगितले. त्याचा ऐवज वसूल न होतां, तुम्ही कमाविसदार आपले पाठविले. त्याविषयीं श्रीमंतांनीं दोनचार पत्रें लिहिलीं आहेत. त्यास श्रीमंतांचे आज्ञेप्रमाणें तुकोजीबावांनीं बळवंतराव यांजकडेस महाल सांगितले आहेत. ते त्यांजकडेस बहाल असूं द्यावे. यांत श्रीमंतांची मर्जी बहाल आहे. त्यास बाईंनीं उत्तर केलें जे, गुदस्तां शिंद्यांच्या वीस लक्षांच्या वराता आल्या व पुण्याकडील मसलतीस तुकोजीबावा होते, ते वेळेस लाखो रुपये खर्चास तेथें पाठविले आहेत. ज्या सावकारांचे काढून दिले आहेत, त्यांस त्या त्या महालावर वराता दिल्या आहेत. त्यांचा ऐवज न पावतां मामलती काढल्या, तर पुढें सावकार कसे पातेजतील? श्रीमंतांचें येथें काय होतें आहे ? मीं उत्तर केलें जे, हीं तुमची गृहकृत्यें तुम्ही नि तुकोजीबावांनीं आपल्या घरांत समजावें. जें करणें तें समजून करावे. प्रस्तुत बळवंतराव वाकडे यांनीं ऐवज दिला आहे, त्यांची वाट काय ? बाई बोलली जे, तुकोजीबावांनीं महालाची घालमेल करणें ती समजून करावी. मीं उत्तर केलें जे यांत बळवंतरायांचा तो आग्रह कांहीं नाही. तुमची हीं गृहकृत्यें त्यांस काय ठाऊक ? त्यांच्या ऐवजास कोणता उपाय तो सांगांवा. बाई बोलली जे, ‘घरचा विचार त्यांनीं आम्हीं एकत्र होऊन, आपलें घर देणेंघेणें हें पाहून, मामलतीची घालमील करणें ती करावी. तो प्रकार त्यांनीं न करितां आपली मनोराज्यें केली. परंतु पेशजीं लाखोंच्या वराता ज्या केल्या आहेत, तो ऐवज कोठून द्यावा ? मी उत्तर केलें जें, हा विचार श्रीमंतांकडे अगर बळवंतराव सावकाराकडेस पुसायाचा आहे कीं काय ? बाई बोलली जें, सावकाराकडे हा जाबसाल नाहीं. परंतु श्रीमंतांनीं जीं आम्हांस दोन पत्रें लिहिली व तुम्हांस लिहिलीं, तीं कशावरून ? त्यांनीं गैरवाका समजाविलें, त्याप्रमाणें धन्यांनीं लिहिलें. परंतु शब्द आम्हांवर स्थापिला कीं, तुकोजीबावा साहेबचाकरीवर आले असतां मागें बाईंनीं महालोमहाल घालमील केली. तेव्हां श्रीमंतांच्या चित्तात विक्षेप पडला कीं, सरकारांत येवढी मसलत पडली असतां ते चाकरीस आले आहेत आणि बाई सर्वांविषयीं समंजस असतां असें कसें केलें ? मी उत्तर केलें जें, असें समजलें तेव्हांच पत्रावर पत्रें येत गेलीं. बाई बोलली जे, श्रीमंतांचे येथें करोडीच्या मामलतीच्या रसदा घेतात. मामलेदारांस मामलती देतात. धनी व कारभारी एकमतें कारभार करितात, की ज्याच्या चित्तास येईल तें करितात ? येविषयीचें त्यांनीं येथें श्रीमंतांस काय समजाविलें असेल ते समजावोत. परंतु कारभार करणें हा एक मताचा आहे. तुकोजीबावा व कारभारी इतके दिवस इंदुरांत होते. त्यांनीं येथें येऊन, आपले घरी देणें घेणें गृहकृत्य समजून, जें करणे तें करावे कीं नाहीं ? श्रीमंतांस हें काय ठाऊक ? तत्रापि, तुकोजीबावांनीं गुजराथेंतून येतांच आठ दिवसही घरीं राहू दिले नाहींत. तसेंच साहेब चाकरीस बोलावून श्रीमंतांनीं नेले. असो. ते चाकरीस गेले, परंतु कारभारी यांनीं येथें येऊन आपले घरांत मागील पुढील देणीं घेणीं समजावीं, आम्हांस विचारावे, आम्ही त्यास देणीं घेणीं

खर्चवेच कसे जाले, कोणाची देणीं घेणीं, पुढें तरतूद कशी काय, कोणी सावकारांस दोन दिवस राहवणें, कोणास तुरुत देणें हे एकमते घरांत विचार करून मामलतीच्या रसदा घेणें अगर सावकाराच्या अंगीं मामलती लाऊन देणें, हें कारभाऱ्यांनीं आम्हीं एक विचारें करावें की मनास येईल ते त्यांणीं करावे आणि गैरवाका श्रीमंतांस समजावून शब्द नाहकचें आम्हांवर स्थापावें ? तरी नीतीचीं चालणीं श्रीमंतांचें येथें चालतात. त्यांचे चाकर आम्ही. आम्हांजवळून अवनीत घडल्यास शब्द लावतीलच. परंतु स्वराज्य अगर परराज्यांत जो कारभार करणें तो धनी कारभारी एकमतें करितात. असो. श्रीमंतांस काय ठाऊक ? तुकोजीबावा व कारभारी गाढ मसलतीस टाकोटाक जाऊन सामील जाले आहेत आणि आम्ही येथें महालाची घालमील केली म्हणून श्रीमंतांस समजाविलें, त्या अर्थी त्यांनीं पत्रें पाठविलीं ! बरें, श्रीमंतांची आज्ञा आम्हास शिरसावंद्य आहे. दोन्ही महालांची घालमील केली ती केलीच. पुढें दुसऱ्या महालांची घालमील करीत नाही. परंतु पुरतेपणें श्रीमंतांनींही समजावें. याप्रमाणें उत्तरें प्रतिउत्तरे जाहलीं. बाईंनींही सेवेसीं पत्रें लिहिलीं आहेत. वरकड इकडील राजकीय वर्तमान अलाहिदा विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सविस्तर श्रवणारुढ होईल. श्रीमंत राजश्री रावसाहेबांस अहिल्याबाईंनीं मेवे जात नासपातां फळें सुमार सहा पेटारींत चार व गलेफी दोन एकूण सहा पाठविलीं आहेत. हे सरकारचे कासीद जोडीबरोबर पाठविलीं आहेत. हीं सेवेसीं पावतील. मेवा पावल्याचें उत्तर बाईंस पाठविणार स्वामी समर्थ. वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री गबाभटजी कसरावदच्या मामलतीकरितां सेवेसीं आले आहेत. पावले असतील. चिरंजीवाची सोय कोठें जाली नाहीं. कृपा करून या महालांत एखादी असामी धन्यांनीं करून दिली तर धन्यांची मर्जी. माझे गरिबाविषयीं विनंति करायास कोण जाहे ? घरी मुलेंमनुष्यें अन्नवस्त्रांवाचून व कर्जदारांच्या वगैरे उपद्रवानें फार हैराण आहेत. चिरंजीवही दीड वरीस सेवेत आहे. अद्याप कोठें सोय जाली नाही. हे श्रम कोणाजवळ सांगांवे ? स्वामींशिवाय करुणा कोणास येईल ? सर्व जाणण्यास धनी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३८

ता.११ जानेवारी, इ. स. १७८१

श्री गजानन

पै।। छ २७ मोहरम इहिदे समानीन — मि.पौष व।। १, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. त।। छ १५ मोहरमपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मु।। महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर छ ६ मिनहूस येथून रवाना केलीं आहेत. राजश्री पाटीलबावा येथें आले होते. त्यांस अहिल्याबाईंशीं व पाटीलबावा व राणेखान या त्रिवर्गाशी येथें दोन एकांत जाले. त्यात बाईंनीं पाटीलबावांस बोध करून निश्चितार्थ ठरविला

कीं, येथून उज्जनीस जाऊन येथें बंदोबस्त करून, पुढें शिप्री कोल्हारसावर पलटणें आली आहेत, त्यांजकडे फौजेची रवानगी करून माघ शुद्ध प्रतिपदेस येथें येतों. येथून वसंतपंचमीचे मुहूर्त निघून दरमजल श्रीमंतांच्या दर्शनास जाऊं. याप्रमाणें करार ठरवून, बाईंनीं फार प्रकारें सांगितलें कीं, आपण ये मसलतीस तेथें जात नाही. तर जन्मपरियंत श्रीमंतांचा व जघन्याचा शब्द आपल्यास लागेल. इकडील पलटणें आलीं आहेत. या मसलतीची सरबराई मजकडे लागली. तुम्हीं तिकडे आंबाजी इंगळे पाठविलेच आहेत. आम्हीही त्रिंबकजी इंगळे तयार केले आहेत. पांचसात हजार फौज त्यांजबरोबर देऊन तिकडे पाठवितो. परंतु तुम्ही आम्ही इकडील संधान राखणें मुख्य गोष्ट होय. पाटीलबावांनींही शपथपूर्वक कबूल करून, पाऊण महिन्यांनीं फिरून येतों असा करार ठरवून, छ ६ मिनहूस आठा घटका आत पाटीलबावा निरोपास वाड्यांत आले. निरोपसमयीं बाईंनीं पाटीलबावांस पैठणी शेलापागोटे व चिकडी जामेवार व किनखाप याप्रमाणें वस्त्रें दिली व दोन सोन्याची कडी व जडावाचा शिरपेंच व जिगा एकूण तीन दागिने बहुमान दिल्हा. हत्ती देण्यास आणिला होता, तो पाटीलबावांनीं घेतला नाही. घरचे घरी कशास, हे आहेत माझेच आहेत, असें बोलले. निरोप घेऊन उज्जनीस दरमजल गेले. राजश्री नारो शिवदेव येथूनच पाटीलबावांचा निरोप येऊन येथेंच राहिले, कीं नारो शिवदेव यांनीं पुण्यास दरमजल यावें व सदाशिवपंत दाजी यांनीं बराणपुरीं रहावें. पाटीलबावा इकडून देशास चालतील, त्यांचबरोबर त्यांणीं देशास यावे. याप्रमाणें निश्चय जाला होता. येथेंच मुक्काम करून राहिले होते. परंतु पाटीलबावा जे दिवशीं येथून गेले, तेच दिवशीं रात्रीं डाकेबरोबर सरकारची पत्रें नारो शिवदेव यांस आली. ते मशारनिल्हेनीं वाचून पाहून, ते पत्रें देऊन रातोरात सदाशिवपंत दाजीस पाटीलबावांकडेस पाठविलें. तेथें त्यांची सरकारपत्रांच्या अन्वयें काय मसलत जाली असेल हें न कळे. सदाशिवपंत दाजी त्रितीय प्रहरीं दुसरें दिवशीं छ ७ रोजीं आले. छ ८ रोजीं येथें मुक्काम केला. त्रितीय प्रहरी चार घटका बाईंचा व नारोपंताचा एकांत जाला. तदोत्तर उभयतांस वस्त्रें देऊन बिदा केलें. छ ९ मिनहूस प्रातःकालीं कूच करून उज्जनीकडे गेले. राणेखान व आबा चिटणीस यांस तीन-तीन वस्त्रें दिल्हीं व शेंपन्नास लोकांस दोन-दोन वस्त्रें बाईंनीं दिली. पाटीलबावा येथून करार करून गेले आहेत. परंतु काल पत्रें सरकारची आली आहेत, त्यावरून उज्जनीस काय मसलत ठरेल ते पहावी. येथें तों बाईंनीं बहुत प्रकारें पाटीलबावांस सांगून पुण्याकडेस जावे अशी मसलत करारांत आणली होती. इतःपर पहावें कशी मसलत उज्जनीस होईल ते. तेथून स्वामींस लिहितील. येथेंही कळल्यावर सेवेसीं लिहीन. स्वामींनीं दोनतीन आज्ञापत्रें सेवकास व अहिल्याबाईंसही दोनतीन पत्रें पाठविलीं तीं पावली. बाईंची पत्रें व माझी पत्रें ऐसी सारीच बाईंस एकांतीं वाचून दाविली. जाबसालही केला जे, राजश्री तुकोजीबावा साहेबचाकरीवर गेले आहेत. त्यांणीं येथें महालोमहालीं कमाविसदार ठेऊन बंदोबस्त करून गेले आहेत. त्यांचे कमाविसदार दूर करून आपण आपले कमाविसदार पाठविले. येविशीं महालीं कमाविसदारांची घालमेल न करावी म्हणून श्रीमंतांनीं मजलाही दोनचार आज्ञापत्रें पाठविलीं जे, बाईंस सांगून महाली घालमेल न होय आणि येथें तुकोजीबावांचे चित्तांत किंतु पडून सरकारमसलतीस विपर्यास पडेल असे करूं नये. आपल्यासही दोन पत्रें सरकारचीं आली आहेत. सांप्रत कोकणांत मसलत

भारी आहे. ये समयीं तुम्ही सर्वांनीं एकदिल होऊन अर्थप्राणें ते मसलतीवर नमूद व्हावें. तत्रापि, तुकोजीबावा आहेत त्यांच्या चित्तास विकल्प होय, असें तुम्ही येथें न करावें. तत्रापि श्रीमंतांचीं पत्रें वरचेवर येत असतां आपण त्याप्रमाणें न करावें हे उचित नाहीं. बाई बोलली जे, 'श्रीमंतही वरचेवर पत्रें पाठवितात. तुम्ही येथें आम्हांसीं रागें भरून बोलतां. त्यास पहिलें पत्र श्रीमंतांचे आलें, ते वेळेस आम्हीं तुम्हांस सांगितले आहे आणि आतांही सांगतो जे, श्रीमंतांची आज्ञा आम्हास लक्षोपलक्ष वेळ शिरसावंद्य आहे. सरकारचें पत्र आलें त्यापासूनच आम्हीं घालमेल मना केली. एक देपाळपूर व देवळे या दोही महालांचे कमाविसदार पहिले होते तेच आम्हीं बहाल केले. कां कीं देपाळपूरचा कमाविसदार तीस-चाळीस वर्षांचा. तो दूर करायास कारण कांहीं नव्हतें. तत्रापि बळवंतराव वांकडे यांजकडील कमाविसदारांनीं पंचवीस-तीस हजार वसूल घेतला आहे तो कोणीं त्यांजवळून घेतला नाही. त्याजकडेच ऐवज दिल्हा. देवळ्याचे पन्नास हजार रुपये तुकोजीबावांनींच लांबहात्यास देविले आहेत. असें असतां येथून तेथवर बोभाट. श्रीमंतांचीं पत्रें वरचेवर दोन महालांसाठीं यावीं. देशीं महाल आहेत त्या महालचा पैका तिकडेच जात आहे. त्यांची देशच्या महालांची अगर खानदेशच्या महालाची वगैरे महालांची आम्हीं घालमेल श्रीमंतांचे आज्ञेप्रमाणें कांहीं केलीच नाही. गुदस्तां विसा लक्षांच्या शिंद्यांच्या वराता आम्हांवर जाल्या. पुण्यांतील मसलतीवर होते, ते समयीं साहुकारापासून कर्जे काढून लाखोंच रुपये खर्चास पाठविले. त्या साहुकारांस व वरातदारांस पैका दिला पाहिजे कीं नको ? श्रीमंतांचे येथेंही फौजेचेच कारभार होतात. तेथेंही साहुकारांची देणीं घेणीं श्रीमंत करितात. जागां जागां सचोट्या राखितात. तेव्हां दौलतीचे कारभार येवढाले चालले आहेत. श्रीमंत सर्व जाणत आहेत. परंतु इतका निग्रह बळवंतराव वांकडे यांचा आहे. त्यांचा पैका वसूल जाला पाहिजे. या अर्थी त्यांची भीड म्हणून वरचेवर श्रीमंतांस विनंति करून पत्रें पाठवितात. त्यांस मंत्रोपदेशींही दुसरेंच आहेत. असो. श्रीमंत मसलतशीर आहेत. अधिक विस्तार काय बोलावें ? इतके दिवस श्रीमंतांस वर्तमान कळतच गेलें आहे. सविस्तर वर्तमानास माहितगारी श्रीमंतांस आहे. परंतु प्रस्तुत आतांचे पत्रीं आज्ञापिले आहे कीं, तुकोजीबावा येतांना भेटून आले नाहींत म्हणून चित्तांत राग कां आणावा, असे श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे. त्यास त्यांणीं सुलतानजी लांबहाते पाठविलेच होते कीं भेटीस येतों. परंतु स्वामीचाकरीपेक्षां भेटीचें कार्य अधिकोत्तर नाहीं. यास्तव आम्हींच येऊं दिले नाहींत, कीं तुम्ही साहेबचाकरीस जाणें. न भेटून गेले येविशींचा अन्य भाव आमच्या चित्तांत नाही. मुख्य स्वामीकार्य आम्हांस अगत्य. तुकोजीबावा तर अद्याप खानदेशांत. आतांसे चांदवडास गेले असतील. अद्याप कोणत्या मसलतीस गेले नाहींत. खामखा वसईचे ठाणें कायम करायास गेले होते आणि तेथें दोन्ही महालांची घालमेल ऐकून, चित्ताची विक्षेपता होऊन, मसलत टाकून पुन्हा चांदवडास आले, असें तरी जालें असतें तर हे असो. श्रीमंतांची पत्रें बरजाहा होती. असो. प्रस्तुत दोही महालची घालमेल जाली. अतःपर श्रीमंतांची आज्ञा मान्य. दुसरी घालमेल होणार नाहीं. येथीलही देण्याची ओढ सर्व श्रीमंतांस विदित आहे.' याप्रमाणें जाबसाल जाले.''

लेखांक ३९

ता.१२ जानेवारी, इ. स. १७८१

पो।। छ.२८ मोहरम **श्री गजानन** मि. पै ।। २, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाई छ १५ मोहरमपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर छ ६ मिनहूस येथून रवाना केलीं आहेत. राजश्री पाटीलबावा येथें आले होते. त्यांस अहिल्याबाईंशीं व पाटीलबावा व राणेखान या त्रिवर्गाशीं येथें दोन एकांत जाले. त्यात बाईंनीं पाटीलबावांस बोध करून निश्चितार्थ ठरविला कीं, येथून उज्जनीस जाऊन येथें बंदोबस्त करून, पुढें शिप्री कोल्हारसावर पलटणें आली आहेत, त्यांजकडे फौजेची रवानगी करून माघ शुद्ध प्रतिपदेस येथें येतों. येथून वसंतपंचमीचे मुहूर्त निघून दरमजल श्रीमंतांच्या दर्शनास जाऊं. याप्रमाणें करार ठरवून, बाईंनीं फार प्रकारें सांगितलें कीं, आपण ये मसलतीस तेथें जात नाही. तर जन्मपरियंत श्रीमंतांचा व जघन्याचा शब्द आपल्यास लागेल. इकडील पलटणें आलीं आहेत. या मसलतीची सरबराई मजकडे लागली. तुम्हीं तिकडे आंबाजी इंगळे पाठविलेच आहेत. आम्हीही त्रिंबकजी इंगळे तयार केले आहेत. पांचसात हजार फौज त्यांजबरोबर देऊन तिकडे पाठवितो. परंतु तुम्ही आम्ही इकडील संधान राखणें मुख्य गोष्ट होय. पाटीलबावांनींही शपथपूर्वक कबूल करून, पाऊण महिन्यांनीं फिरून येतों असा करार ठरवून, छ ६ मिनहूस आठा घटका आत पाटीलबावा निरोपास वाड्यांत आले. निरोपसमयीं बाईंनीं पाटीलबावांस पैठणी शेलापागोटे व चिकडी जामेवार व किनखाप याप्रमाणें वस्त्रें दिली व दोन सोन्याची कडी व जडावाचा शिरपेंच व जिगा एकूण तीन दागिने बहुमान दिल्हा. हत्ती देण्यास आणिला होता, तो पाटीलबावांनीं घेतला नाही. घरचे घरी कशास, हे आहेत माझेच आहेत, असें बोलले. निरोप घेऊन उज्जनीस दरमजल गेले. राजश्री नारो शिवदेव येथूनच पाटीलबावांचा निरोप येऊन येथेंच राहिले, कीं नारो शिवदेव यांनीं पुण्यास दरमजल यावें व सदाशिवपंत दाजी यांनी बराणपुरीं रहावें. पाटीलबावा इकडून देशास चालतील, त्यांचबरोबर त्यांणीं देशास यावे. याप्रमाणें निश्चय जाला होता. येथेंच मुक्काम करून राहिले होते. परंतु पाटीलबावा जे दिवशीं येथून गेले, तेच दिवशीं रात्री डाकेबरोबर सरकारची पत्रें नारो शिवदेव यांस आली. ते मशारनिल्हेनीं वाचून पाहून, ते पत्रें देऊन रातोरात सदाशिवपंत दाजीस पाटीलबावांकडेस पाठविलें. तेथें त्यांची सरकारपत्रांच्या अन्वयें काय मसलत जाली असेल हें न कळे. सदाशिवपंत दाजी त्रितीय प्रहरीं दुसरें दिवशीं छ ७ रोजीं आले. छ ८ रोजीं येथें मुक्काम केला. त्रितीय प्रहरीं चार घटका बाईंचा व नारोपंताचा एकांत जाला. तदोत्तर उभयतांस वस्त्रें देऊन बिदा केलें. छ ९ मिनहूस प्रातःकालीं कूच करून उज्जनीकडे गेले. राणेखान व आबा चिटणीस यांस तीन-तीन वस्त्रें दिल्हीं व शेंपन्नास लोकांस दोन-दोन वस्त्रें बाईंनीं दिली. पाटीलबावा येथून करार करून गेले आहेत. परंतु

काल पत्रें सरकारची आली आहेत, त्यावरून उज्जनीस काय मसलत ठरेल ते पहावी. येथें तों बाईंनीं बहुत प्रकारे पाटीलबावांस सांगून पुण्याकडेस जावे अशी मसलत करारांत आणली होती. इतःपर पहावें कशी मसलत उज्जनीस होईल ते. तेथून स्वामींस लिहितील. येथेंही कळल्यावर सेवेसीं लिहीन. स्वामींनीं दोनतीन आज्ञापत्रें सेवकास व अहिल्याबाईंसही दोनतीन पत्रें पाठविलीं तीं पावली. बाईंची पत्रें व माझी पत्रें ऐसी सारीच बाईंस एकांतीं वाचून दाविली. जाबसालही केला जे, राजश्री तुकोजीबावा साहेबचाकरीवर गेले आहेत. त्यांणीं येथें महालोमहालीं कमाविसदार ठेऊन बंदोबस्त करून गेले आहेत. त्यांचे कमाविसदार दूर करून आपण आपले कमाविसदार पाठविले. येविशीं महाली कमाविसदारांची घालमेल न करावी म्हणून श्रीमंतांनीं मजलाही दोनचार आज्ञापत्रें पाठविलीं जे, बाईंस सांगून महालीं घालमेल न होय आणि येथें तुकोजीबावांचे चित्तांत किंतु पडून सरकारमसलतीस विपर्यास पडेल असे करूं नये. आपल्यासही दोन पत्रें सरकारचीं आली आहेत. सांप्रत कोकणांत मसलत भारी आहे. ये समयीं तुम्ही सर्वांनीं एकदिल होऊन अर्थप्राणें ते मसलतीवर नमूद व्हावें. तत्रापि, तुकोजीबावा आहेत त्यांच्या चित्तास विकल्प होय, असें तुम्ही येथें न करावें. तत्रापि श्रीमंतांचीं पत्रें वरचेवर येत असतां आपण त्याप्रमाणें न करावें हे उचित नाहीं. बाई बोलली जे, 'श्रीमंतही वरचेवर पत्रें पाठवितात. तुम्ही येथें आम्हांसीं रागें भरून बोलतां. त्यास पहिलें पत्र श्रीमंतांचे आलें, ते वेळेस आम्हीं तुम्हांस सांगितले आहे आणि आतांही सांगतो जे, श्रीमंतांची आज्ञा आम्हास लक्षोपलक्ष वेळ शिरसावंद्य आहे. सरकारचें पत्र आलें त्यापासूनच आम्हीं घालमेल मना केली. एक देपाळपूर व देवळे या दोही महालांचे कमाविसदार पहिले होते तेच आम्हीं बहाल केले. कां कीं देपाळपूरचा कमाविसदार तीस–चाळीस वर्षांचा. तो दूर करायास कारण कांहीं नव्हतें. तत्रापि बळवंतराव वांकडे यांजकडील कमाविसदारांनीं पंचवीस–तीस हजार वसूल घेतला आहे तो कोणीं त्यांजवळून घेतला नाही. त्याजकडेच ऐवज दिल्हा. देवळ्याचे पन्नास हजार रुपये तुकोजीबावांनीच लांबहात्यास देविले आहेत. असें असतां येथून तेथवर बोभाट. श्रीमंतांचीं पत्रें वरचेवर दोन महालांसाठीं यावीं. देशीं महाल आहेत त्या महालचा पैका तिकडेच जात आहे. त्यांची देशच्या महालांची अगर खानदेशच्या महालाची वगैरे महालांची आम्हीं घालमेल श्रीमंतांचे आज्ञेप्रमाणें कांहीं केलीच नाही. गुदस्तां विसा लक्षांच्या शिंद्यांच्या वराता आम्हांवर जाल्या. पुण्यांतील मसलतीवर होते, ते समयीं साहुकारापासून कर्जे काढून लाखोंच रुपये खर्चास पाठविले. त्या साहुकारांस व वरातदारांस पैका दिला पाहिजे कीं नको ? श्रीमंतांचे येथेंही फौजेचेच कारभार होतात. तेथेंही साहुकारांची देणीं घेणीं श्रीमंत करितात. जागां जागां सचोट्या राखितात. तेव्हां दौलतीचे कारभार येवढाले चालले आहेत. श्रीमंत सर्व जाणत आहेत. परंतु इतका निग्रह बळवंतराव वांकडे यांचा आहे. त्यांचा पैका वसूल जाला पाहिजे. या अर्थी त्यांची भीड म्हणून वरचेवर श्रीमंतांस विनंति करून पत्रें पाठवितात. त्यांस मंत्रोपदेशीही दुसरेंच आहेत. असो. श्रीमंत मसलतशीर आहेत. अधिक विस्तार काय बोलावें ? इतके दिवस श्रीमंतांस वर्तमान कळतच गेलें आहे. सविस्तर

वर्तमानास माहितगारी श्रीमंतांस आहे. परंतु प्रस्तुत आतांचे पत्रीं आज्ञापिले आहे कीं, तुकोजीबावा येतांना भेटून आले नाहींत म्हणून चित्तांत राग कां आणावा, असे श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे. त्यास त्यांणीं सुलतानजी लांबहाते पाठविलेच होते कीं भेटीस येतों. परंतु स्वामीचाकरीपेक्षां भेटीचें कार्य अधिकोत्तर नाहीं. यास्तव आम्हींच येऊं दिले नाहींत, कीं तुम्ही साहेबचाकरीस जाणें. न भेटून गेले येविशींचा अन्य भाव आमच्या चित्तांत नाही. मुख्य स्वामीकार्य आम्हांस अगत्य. तुकोजीबावा तर अद्याप खानदेशांत. आतांसे चांदवडास गेले असतील. अद्याप कोणत्या मसलतीस गेले नाहींत. खामखा वसईचे ठाणें कायम करायास गेले होते आणि तेथें दोन्ही महालांची घालमेल ऐकून, चित्ताची विक्षेपता होऊन, मसलत टाकून पुन्हा चांदवडास आले, असें तरी जालें असतें तर हे असो. श्रीमंतांची पत्रें बरजाहा होती. असो. प्रस्तुत दोही महालची घालमेल जाली. अतःपर श्रीमंतांची आज्ञा मान्य. दुसरी घालमेल होणार नाही. येथीलही देण्याची ओढ सर्व श्रीमंतांस विदित आहे.' याप्रमाणें जाबसाल जाले.'' इकडे शिप्री कोलारसावर चार पलटणें इंग्रजांचीं आहेतच. मागाहून आणखी चार पलटणें व कांहीं राजेरजवाड्यांचीही फौज तीनचार हजार ऐसें एकत्र होऊन कोट्यापलिकडे चार मजली शाहाबाजेस आले आहेत. पुढें या पलटणांत सामील होण्यास येतात म्हणून येथें वदंता आहे. राजश्री बावा येथून बाईंसीं करार करून गेले आहेत कीं तिकडील बंदोबस्त करून महिन्या पाऊण महिन्यांत लवकरीच येथें येतो. येथून देशास दरमजल श्रीमंतांच्या दर्शनास जाऊं, असा करार करून गेले आहेत. त्यास अलीकडे सरकारची पत्रें राजश्री नारो शिवदेव यांजकडे आली आहेत; आणि नारोपंतीं निरोप घेऊन देशास जात होते ते माघारीं पाटीलबावांनीं बोलावून घेतले. यास्तव संदेह जाला आहे कीं, पाटीलबावास तिकडीलच मसलतीची श्रीमंतांनीं आज्ञा दिली कीं काय असें भासतें. प्रस्तुत बाईंनींही त्रिंबकजी इंगळे तयार केले आहेत. चारपांच हजार फौज देऊन हिंदुस्थानाकडे व पलटणाच्या तोंडावर पुढें पाठवणार. तेथेंही ओढ फार जाली आहे. देण्याचे फौजेचे व सावकारांचे गरगसे पडले आहेत. परंतु बाईंचे लक्ष हा वेळपर्यंत श्रीमंतांकडेच आहे. दुसरा अर्थ किमपि नाहीं. याप्रमाणें इकडील वर्तमान. बाई आपलें स्मरण हरवक्त करीत असतात. दोनतीन वेळां मजला विचारिलें जे तात्या कोकणांत गेले आहेत. त्या तात्यांचें पत्र येत नाहीं. तुम्हांस तरी पत्र येते कीं नाहीं ? मी उत्तर केलें जे, एक पत्र आलें होते, त्या तागाईत अद्याप पत्र आलें नाही. तिकडे लढाईचाही मजकूर शंभरा जागांची (पान फाटले आहे.) बाई बोलली जे, त्याच ब्राह्मणांचा हक्क होय कीं हे दौलतीचे ओझें, धनी लहान, पदरी पैका नाहीं, असेंही असताना चारी संधानें राखितात. जो ज्याचा कागदपत्र येईल त्याचें स्मरणपूर्वक उत्तर देणें, चहूकडील मसलतीचीं संधानें राखणें, हे आवरणशक्त त्यांचीच होय. असा बहुत प्रकारें स्तव केला. कोणी येणाराबरोबर बाईंसही एखादे पत्र येत असावे. चिरंजीवांनीं लिहिलें होतें कीं, अद्याप कोठे अन्नाची सोय नाही. त्यास तात्या आपल्याशिवाय आमचा वशिला कोण ? लोकांच्या देण्याचे व घरसंसाराचे, अन्नवस्त्राचें

फार संकटांत आहे. आपण सर्व जाणतात. आपल्याशिवाय आमची गरिबाची ममता कोणास येईल ? गरीब अनाथ स्वामींच्या पदरचे. असो. श्रीगजानन आपल्यावर कृपावंत असो हे विज्ञप्ति. ''

टीप : या पत्रांतील पृ. ८० ते पृ. ८२ वरील 'याप्रमाणें जाबसाल झाले' येथपर्यंतचा मजकूर लेखांक ३८ च्या मजकुराची पुनरुक्ति आहे. लेखांक ३८ व ३९ यांच्या तारखा भिन्न असून हा दुबार मजकूर कसा आला ते समजत नाही. हें पत्र मुळाप्रमाणें छापले आहे, सबब हा दुबार मजकूरही तसाच कायम ठेविला आहे.

लेखांक ४०

पैवस्ती छ २८ मोहरम
इहिदे समानीन

श्री गजानन

ता.१७ जानेवारी, इ. स. १७८१
मि.पौष वद्य ८, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ मोहरमपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर रवाना केली आहेत. सांप्रत सरकारचे आज्ञापत्र छ १३ मिनहूचे डाकेबरोबर आले ते छ २० मिनहूस येथें पावलें. पत्रार्थ पाहून वाचून बाईंस वर्तमान सविस्तर विदित केलें. बाई बोलली जे, एतद्‌विषयीं श्रीमंतांनीं ममतापुरस्कर चारपांच पत्रें तुम्हास व दोन पत्रें आम्हांसही पाठविली. या अन्वयाची उत्तरें आम्हीही लिहून तुम्हांजवळीच दिले आहे. तुम्हींही पाहिलें ऐकिलें ते लिहिलेंच असेल. मग हरघडीं तोच मजकूर श्रीमंत कशास लिहितात? असें बोलली. मीं उत्तर केलें जे, श्रीमंत मसलतशीर आहेत. तुकोजीबावा चाकरीस गेले आहेत. येथें आपण मामलतीची घालमेल केल्यानें येथें त्यांच्या चित्तांस विक्षेप होईल. असें होऊं नये या अर्थीं वारंवार आज्ञापत्रें येतात. 'गृहकृत्याचे जाबसाल होऊन येयास पुढें दिवस उदंड आहेत.' बाई बोलली जे, 'साहेबचाकरी घडून यावी हेच आमचेंही लक्ष आहे. इतका जाबसाल जाला. येथील देखिलें ऐकिलें वर्तमान स्वामी वारंवार आज्ञापत्रीं आज्ञापितात जे, बाईंनीं सांगितल्यावरून तुकोजीबावांस चाकरीस बोलविलें आहे. यातील अर्थ कीं, बाईंच्या बोलण्याअन्वयें स्वामींनीं त्यांस बोलाविले. पहिलें कितीक प्रकारची तापत्रयें गृहकृत्यें सेवेसीं लिहिली आहेत. तो मतलब साराच गाळल्यांत आला. प्रस्तुत येथील मामलतीविषयींची घालमेल न व्हावी, तुकोजीबावांचे मन दुखवेल, येविषयीं ममता येथें पेशजीं त्यांस खर्चास पाठविले आहे व वरातदार शिंद्यांकडील वगैरे साहुकारांच्या देण्याचे दंगे धरणीं नित्य बसतात, येविषयींची ममता कोणास यावी ? धन्याचे येथेंही फौजांचीं ठेवणीं व देणींघेणीं सर्व आहेत. त्यांचे निकाल व हिशेबकितेब पाहाणें, दिवाण कारभाऱ्यांसी

विचार करणें, हें कामें हमेश परदरबारांत आहेत. स्वामी सर्व जाणतात. असा राजमार्गाचा पथ तेथीलच. सर्वांठायीं उपदेश असें असतां तुकोजीबावा साहेबचाकरीस गेले हे उत्तमच आहे. परंतु येथून फौजेचा पुरवठा करणें अगर खर्चावेचाची त्यांची तरतूद करणें हे दिवाण कारभाऱ्यांनीं आम्हीं बसून आपले घरदार देणें घेणें अदबशाद पाहून तरतूद करावी कीं नको ? येविषयीं नारो गणेश यांनीं येथें यावें, आम्हांस त्यांनीं पुसावें, आम्ही त्यांस सांगावें, त्यांनीं आम्हांस हिशेब दाखवावा, खर्चजमा आपले घरीं पहावी, पुढें तरतूद करणें ते करावी. हें अन्वय सर्व पेशजीं लिहिल्यावरून स्वामींच्या ध्यानांत आलेच असतील. परंतु राजश्री बळवंतराव वाकडे व रखमाजी दादाजी यांच्या सांगितल्यावरून तो सारा मजकूर गाळून हेच वारंवार धनी लिहितात. येविषयीचें धनी काय उत्तर आज्ञापितात, तें श्रवण होयाचें मानस. दुसरें तुकोजीबावाच धनी. बाईचें या दौलतीत कांहींच नाहीं. जें नारोपंत सांगतील तेच प्रमाण. असें असल्यास हेही आपली पुढें काय तरतूद करणें ते करितील. येविषयींची जी काय आज्ञा ते आली पाहिजे. नाहीतर तुकोजीबावा चाकरीस आलेच आहेत. नारोपंतांस येथें पाठवावें. ते येथें आल्यास येथून सारेच गोष्टीचा पुरवठा तुकोजीबावांचा होईल. तुकोजीबावा एक चाकरीचेच धनी. कारभाऱ्यांच्या चित्तास येईल तसें यांनीं करावें. शेवटीं धन्याजवळ हाका माराव्या कीं, बाईनेंच सर्व आकर्षण केलें आहे. फौजेस देण्यास नाहीं. कर्जे जालीं आहेत. हे (पान फाटले आहे) गुण. स्वामीसेवा धड होऊं नये. दरबारांत मनास येईल तर दरबारखर्च कारभाऱ्यांनीं करावे. दुसऱ्यावर दुरारोप स्थापावे अशी मूळचीच मर्जी असल्यास येथीलही ईश्वर समर्थ आहे. येथील मर्जी कीं, स्वामीकार्य यथास्थितप्रमाणें वडील करीत आले त्याप्रमाणें घडावें. तें कांहींच न घडतां, मनांत येईल, तें खर्च करून, शेवटी स्वामीकार्यात विघड पडावें, वडिलांच्या नांवास बट्टा लागावा, दुरारोप दुसऱ्यावर स्थापावे, इतकेही प्रकार स्वामींच्या ध्यानांत आहेत. परंतु त्यांचे भिडेस्तव व सर्वांचे एकवाक्यतेमुळें मुलाजा सर्वांचा तोडवत नाहीं, म्हणून स्वामी वारंवार असें लिहितात. इतक्या राज्यांची आक्रमशक्ति व इंगितें स्वामींच्या ध्यानांत आहेत. हेंही इंगित न कळे, असे कोण गोष्ट ? इतके दिवस पाटीलबावांचा आश्राय जाला. आता मुख्य स्थळीं आर्जव मांडलें आहे. परंतु धनी सर्वज्ञ आहेत. येविषयीचें मनन काय तें करून, मजकूर न गाळितां उत्तर आज्ञापिणार धनी समर्थ. दुसरा मजकूर लगट चार पांच पत्रें आली त्यांवरून येथें यांच्या चित्तात वैषम्य फार वाढले आहे. येथील तात्पर्य असे दिसून येतें जे, उज्जनी व महेश्वर एकदिल होऊन पुढें काय कर्तव्यता ते करावी. केवळ बोलण्यांत हें नाहीं. अंतस्थ मानस असेंच दिसते. इतके दिवस यांचे एकनिष्ठतेस व ममतेस अंतर देखिल्या ऐकिल्यांत आलें नाहीं. प्रस्तुत सेवकाशीही आतां बोलण्याचालण्यांत पडदासा दिसतो. आपल्या चित्तांत फार श्रमी आहेत कीं, श्रीमंतांस दिवाणाचें अगत्य पडलें. त्याच्या सांगितल्यावर तेंच खरें असें मानून आमचे ठायीं अनास्था. कोणे वेळेस बोलण्यांत आलें आहे कीं, शिंद्यांनीं बायकांच्या मेखा खांदाडीस दिल्या, तसें येथें होणार नाही. सुभेदारांच्या पुण्यप्रतापें जें घडणें तें यथायोग्यच घडेल. असें दोनचार वेळां भाषणें जालीं आहेत. प्रस्तुत राजश्री बाजी विठ्ठल

व आप्पाजी गीते काल उज्जनीस गेले आहेत. ऐकिल्यांत तों आलें आहे कीं, पाटीलबावांस येथें बाईंनीं बहुत प्रकारें सांगितलें आहे कीं, श्रीमंतांवर मसलत भारी, यास्तव सर्व कामें टाकून फौजेसुद्धां तिकडे जावे. त्यांनींही कबूल करून गेले आहेत कीं, तिकडे बंदोबस्त करून एक महिना, पाऊण महिन्यांत येतो. ते वचन बळकट आहे किंवा नाहीं, यास्तव बाजी विठ्ठल गेले आहेत असें ऐकितो. इकडील वर्तमान : इंग्रज शिप्री कोल्हारसावर चार पलटणें आहेत व कोटे प्रांतीं चार पलटणें आली आहेत म्हणून वदंता व केसो कृष्ण ईश्वरवाडीस आहे. नंदुरबारेंपासून बारा कोसांवर आहे. दोन हजार जमाव आहे व मागाहून तीन पलटणें व चार हजार फौज गायकवाडांची ऐसें सोनगडावर आले. हें खरें वर्तमान आहे. पायगड प्रांतींही दोन तीन पलटणें आली म्हणून वदंता आहे. खानदेशांत नंदुरबार सुलतानपुर वगैरे तमाम लोक पळतात. याप्रमाणें इकडील वर्तमान. मणिराम शेवगांववाले ह्यांनीं हरकुबाईंचे दहा लक्ष रुपये घेऊन गेले आहेत. तेही नारोपंतांचे पाठी निघाले आहेत. हरकुबाईनें दोनचार पत्रें त्यांस इंदुरीं व येथें पाठविली कीं, भेटीस येणें. तेही यांस न भेटतां गेले. प्रस्तुतची रीत अशी जाली आहे. म्हणून बोलत होती. याविषयीं पेशजींही मी विनंति लिहिली होती. स्वामींच्या ध्यानांत असेल. याप्रमाणें मी लिहिली म्हणून स्वामी रागें भरतील कीं, काय ? परंतु देखिलें ऐकिलें वर्तमान लिहिलें तर स्वामी रागे भरतील. या पत्राचे उत्तर तपशीलवार येण्याविषयीं लेखकास आज्ञा करणार धनी समर्थ. मर्जीस आले तर बाईंस पत्र समाधानयुक्त यावें. केवळ मनोकल्पित वर्तमान लिहिलें असें नाहीं. बाईंचे रुबरु मुत्सद्दी मंडळीशीं सेवकासीं जाबसाल जाले. तें तपशीलवार वर्तमान सेवेसीं लिहिले असे. राजश्री त्रिंबकजी इंगळे यांस छ १९ रोजीं बाईनें वस्त्रें दिली. तीन हजार फौज तयार करून त्यासमागमें देऊन हिंदुस्थानांत रवाना केले. एकदो दिवसां येथून कूच करून जातील. आणखीही फौज ठेवून त्यांजकडे पाठविणार. प्रस्तुत कामाकाजांत बाईजवळ राजश्री माधवराव गंगाधर आहेत. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ४१

ता.१९ जानेवारी, इ. स. १७८१

श्री गजानन

पै।। छ १ सफर इहिदे समानीन

मि.पौष व।। १०, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ २३ मोहरमपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत व गंगाजलनिर्मल अहिल्याबाई होळकर यांनी मेवे जात नासपाती सुमार सहा हे पेशजीं डाकेबरोबर सेवेसीं पाठविली आहेत. पावले असतील. प्रस्तुतही बाईंनीं मेवा श्रीमंतांकारणें

पाठविला आहे. आंगुरें पेटारी १ व डाळिंबें बेदाणा ५ व नासपाती २ व शेव १, एकूण सुमार ९ नऊ डालींत घालून सफेद गळेफानें मढून, लाखी मोहर करून बाईंनीं सेवकाकडे पाठविलीं कीं, डाकेबरोबर श्रीमंतांचे सेवेसीं लवकर पावते करून उत्तर आणविणें म्हणून रुबरु सांगितलें. त्याप्रमाणें डाकेबरोबर डाली सेवेसीं पाठविली आहे. सेवेसीं पावलीयावर अहिल्याबाईंच्या पत्राचें मेवा पावलीयाचें उत्तर लेखकास आज्ञा करणार धनी समर्थ. इकडील राजकी वर्तमान : प्रस्तुत राजश्री त्रिंबकजी इंगळ्यांची रवानगी हिंदुस्थानाकडे जाली आहे. प्रस्तुत दोन अडीच हजार फौज तयार केली आहे व पांचशें पागा हरकुबाईंची, एकूण तीन हजार फौजेनशीं रवानगी जाली. दोन कोस येथून त्यांचें कूच जालें. दरमजल पुढें जाणार. आणिकही फौजेची संचणी करून बाई मागाहून पाठवणार. काल तेरा रोजांचें वर्तमान कासीद सुरतेहून आला, त्याणें वर्तमान सांगितलें जे, श्रीमंत राजश्री दादासाहेब अश्विनीकुमारावर आहेत. अमृतरावही तेथें श्रीमंतांजवळीच आहेत. खर्चावेंचाची आम्हांस गिराणी आहे. पूर्ववत्प्रमाणें इंग्रज खर्चास देत नाहीत. असें कासीद सांगत होता. केसो कृष्णही सुरतेस गेले होते. त्यांजबरोबर पुन्हा दोन पलटणें इंग्रजांनीं देऊन फिरून खानदेश प्रांतींच रवाना केले. ते ईश्वरवाडीजवळ आले आहेत म्हणून वर्तमान ऐकिलें. सोनगडावरही तीन पलटणें, चार हजार फौज गायकवाडांची, ऐसे आले आहेत म्हणून बाजारी वदंता. खानदेशांत रयत वगैरे पळपट फार जाली आहे. हिंदुस्थान प्रांतींही पलटणाची गडबड फार आहे. याप्रमाणें इकडील वर्तमान. देशाकडील अनेक प्रकारची वर्तमानें इकडे उठतात. बाईही वारंवार वर्तमान पुसतात. अलीकडे आज्ञापत्रेंही फारशीं येत नाहीत. श्रीमंतांचा विजयप्रताप ऐकावा, हेच येथें सर्वांचीं लक्षे लागलीं आहेत. येथें ज्योतिषी गणक ब्राह्मणांनीं सिद्धांत केला आहे कीं, पौष वद्य त्रयोदशीपासून माघ वद्य त्रयोदशीपर्यंत तुंबळ युद्ध व्हावें. तदोत्तर इंग्रजांचा अपकर्ष होईल. श्रीमंतांचा श्रीकृपेंकरून उत्कर्षच आहे. परंतु एक महिनापर्यंत समीप चौकी पाहऱ्याचा वगैरे रक्षकाचा बंदोबस्त चांगला असावा. श्रीमंतांच्या पुण्यप्रतापेंकरून जगत्कुटूंबी श्रीमंतांचें कल्याण आहे. अशीं ब्राह्मण आशीर्वादवचनें बोलतात. बाई आदिकरून सर्वांचीं लक्षें स्वामींकडे लागलीं आहेत. बाईंसही पत्रें येत असल्यानें याचाही संतोष फार आहे. मेवा पावल्याची उत्तरें स्वामी पाठवणार समर्थ. सेंधव्याहून संताजी होळकरांचीं दोन पत्रें बाईंस आली व थाळनेरच्या कमाविसदारानेंही बाईंस पत्र लिहिलें होते जे, सोनगडावर तीन पलटणें आलीं, हे खरे. राजश्री गणेशपंत बेहेरे भोंडगांवावर आहेत म्हणून वदंता आहे. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रृत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ४२

ता. ३ मार्च, इ. स. १७८१

पैवस्ती चंद्र १२ रविलावल | **श्री गजानन** | मि.फाल्गुन शु।। ८, शके १७०२

'सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ रविलावलपर्यंत स्वामींचे कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावली असतील. प्रस्तुतचें वर्तमान : श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेअलीकडे जेथें आहेत, तेथेंच आहेत. राजश्री पाटीलबावा सारंगपुरीहून कूच करून दरमजल पुढें गेले. परंतु भेलशास अद्याप गेले नाहींत. अलीकडेच आहेत. अंबोजी इंगळे व भाऊ बक्षी या उभयतां मिळून पांचसात हजार फौजेनिशीं पुढें इंग्रजांच्या तोंडावर आहेत. त्रिंबकजी इंगळेही पुढें त्या फौजेंतच आहेत. इंग्रजांसी त्या फौजेशीं पांचसाता कोसांचा तफावत आहे. इंग्रज कांहीं नवसारींत आहेत, कांहीं सुरंजेंत आहेत. सुरंजेंत ठाणें बळावून आहेत. सुरंजेंत दहा-पंधरा हजार रुपयेही घेतले व दाणा हरजिनसी फार भरणा केला. सुरतेत ठाणें बळावून आहेत. पाटीलबावाही वरचेवर पुढें फौजा रवाना करितात. राजेरजवाडे यांजकडील फौजा अद्याप जमा जाहल्या नाहींत. वरचेवर पत्रें जातात. येथून कांहीं बाई फौज पाठविणार होती. परंतु फौजेस देण्यास पैसा नाहीं. यास्तव स्तिंबित आहेत. त्रिंबकजी इंगळे यांजबरोबर हजार दोन हजार फौज गेली तितकीच मात्र. इंग्रजांस आणिक दोन पलटणें येऊन मिळाली म्हणून ऐकिल्यांत आले. भोपाळवाल्याचे कांहीं सूत्र इंग्रजांकडेही आहे. केवळ एकनिष्ठेनें पाटीलबावांकडेच यावे असे नाही. दोहीं डगरीवर हात आहेत. खासा पाटीलबावांजवळ दहा हजार फौज चांगली आहे. याप्रमाणें वर्तमान येथें आलें. तें सेवेसीं लिहिलें असे. सोनगडावर तीन चार पलटणें आलीं आहेत म्हणून खानदेशांतून माणसें आली त्यांनीं दरबारांत सांगितले. राजश्री गणेशपंत बेहेरे नंदुरबारेपासून दोन कोसांवर पुढें आहेत. गुलजारखान कांहीं भिल्ल जमा करून बडवानीकडे आले आहेत. बडवानीच्या राज्यांत अस्ताव्यस्त जालें आहे. तेथील राजा मद्यपी आहे. यास्तव भिल्ल वगैरे ज्याच्या चित्तास येते, ते जागां जागां गांवखेडीं मारून नेतात. लक्ष रुपयांचें राज्य तें आहे, आणि नामी जागा आहे. पहाडी किल्ला आहे. नाक्याची जागा आहे. चहूंकडे दाब पडे असें स्थळ आहे. ते राजे म्हणतात जे, आमची खाण्याची सस्ता करून कोणीं द्यावी आणि बडवानीचें राज्य आटोपावें, असें तेथील बोलणें आहे. राजश्री तुकोजीबावांचा कांहीं पैगाम त्यासीं लागला आहे, परंतु आतां मसलतीस तिकडे गेले आहेत यास्तव राहिलें. त्यास नर्मदेअलीकडे या प्रांतांत आपलें कोणीच नाही. हें स्थळ चांगलें आहे. मर्जी असली तर सरकारांत ठेवावयास योग्य जागा आहे. चारी नाकें आपले हातीं येतात. चहूंकडे दाबही आहे. मर्जी असली तर बाईंस लिहावें कीं, सरकारांत तें संस्थान ठेवावयाचें आहे, तेथील बंदोबस्त करणें. म्हणजे येथील राजाचा खायापियाचा बंदोबस्त कसा करणें तो बाई करतील आणि ते प्रांताचा बंदोबस्त करतील. जागा चांगली बिकट आहे. चहूं नाक्यांवर दाब आहे. हे स्थळ सरकारांत असावें. इतक्यावर स्वामींची मर्जी. हे स्थळ सरकारांत असावें हें उत्तम आहे. सरकारचे मर्जीस आलें तर येथें बाईंस पत्र लिहावें. अलीकडे सरकारची पत्रें इकडे कांहीं येत नाहीत. वर्तमानें तो अनेक प्रकारची येतात. बाई सेवकास विचारतात जे, डाक

बसली असतां तुमची पत्रें येत नाहींत. नाना प्रकारची वर्तमानें येतात. श्रीमंत कोठें आहेत ? इंग्रजांची व सरकारच्या फौजांची लढाई जाहली, पुणें अस्ताव्यस्त. अशीं कित्येक प्रकारची वर्तमानें येथें येतात. कासीद जोडीबरोबर अगर डाकेबरोबर सरकारचें पत्र येथें बाईंस यावें. बाजारी वर्तमानें मात्र इकडे येतात. कागदीपत्रीं वर्तमान कांहींच येत नाहीं असें आहे. सेवकाकडेही कांहीं पत्र येत नाहीं. यास्तव विनंति. मर्जी असली तर बाईंस पत्र आल्यानें यांचें समाधान आहे. हे विज्ञापना.''

लेखांक ४३

ता.१९ मार्च, इ. स. १७८१
श्री गजानन
मि.फाल्गुन व।। १०, शके १७०२

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र २३ रविलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमानें पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावली असतील. राजश्री बाजीराव बर्वे यांस हुजूर पाठवून देणें म्हणून मातुश्री अहिल्याबाईंस व राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ यांस सरकारची आज्ञापत्रें देऊन राजश्री विसाजी काशी व दोघे हुजुरे व एक जासूदजोडी रवाना केली. ती तेथें पावेल. लक्ष्मणपंतांस पत्रें दाखविलीं. ते व राजश्री माधवराव गंगाधर हे मिळून पत्रें घेऊन दरबारास गेले. मींही समागमेंच होतो. मशारनिल्हेची भेट करून पत्रें दिलीं. वर्तमान मुखोद्गत सांगणें तें सांगितलें. तदोत्तर राजकीय, इंग्रज व हैदर नाईक यांजकडील वर्तमान बाईंनीं विचारलें. त्यानंतर मशारनिल्हेस विडे देऊन बिदा केलें. दोन घटका दिवस राहतां बाई एकीकडे बसून, मुकुंदराव हरी व माधवराव गंगाधर व लक्ष्मण बल्लाळ व मी ऐसे समीप होतों. सरकारचे व आपलें पत्र व दादाजी गंगाधर यांचे ऐसें पत्रें माधवराव यांनीं बाईंस वाचून दाखविली. पत्रें ऐकून बोलली जे, उदईक हुताशनी आहे. प्रतिपदा द्वितीया जाल्यावर बर्व्यांस बाईंनीं बोलावूं पाठविलें. ते व तिघे कारकून ऐसे दरबारास आले. मींही तेथें होतो. एक घटकानंतर मुकुंदराव व माधवराव यांस बाईंनीं सांगून पाठविलें जे, बर्वे आले आहेत. यांसीं सरकारच्या पत्रान्वयें बोला. मुकुंदराव व माधवराव व विनायक बाजी व गोविंद रघुनाथ ऐसे एकांतास बसून बर्व्यांकडील कारकुनास त्यांनीं बोलाविलें. तेही एकांतास गेले. बाजीराव बाईजवळीच बसले होते. वरकड उठले. मींही उठून आलों. त्यावर ऐकिले वर्तमान कीं, संध्याकाळपर्यंत मुत्सद्यांचा व त्या कारकुनाचा एकांत जाला. दोन घटका दिवस राहतां बाईनें बाजीरावांस विडे देऊन संध्याकर्मास उठली. बर्वेही त्या एकांतांतच गेले. संध्याकाळीं आपलाले स्थळास गेले. एकांतांतील वर्तमान शोध करितां ऐकिलें कीं, बर्वे म्हणतात जे, आम्हांस पुण्यास

पाठवूं नका. येथेंच आपल्या सेवेंत राहूं. एक वर्षभर आमची एकनिष्ठा पाहून, तदोत्तर आपल्या विद्यमानें येथील बंदोबस्त पक्केपणें करून आम्हास बिदा करावें. यांनीं उत्तर केले जें, येथून जें करणें तें पक्केपणेंच केले आहे. तेथें तुम्हांस कोणताही उपसर्ग लागणार नाहीं. तुम्हीं आपले एकनिष्ठतेनें त्यांसीं वर्तणूक केल्यास तेथूनही दुसरा विचार होणार नाहीं, असें बोलले. बर्व्यांचे बोलणें जें, पहिले आम्हांजवळून अन्योन्य वर्तणुकी घडत आल्या आहेत त्यामुळें कित्येक लहानमोठी मनुष्यें मागील पुढील वर्तणुकीचे उच्चार करितील. श्रीमंत आहेत. न जाणों, कोणे वेळीं काय त्यांच्या चित्तात भास भासवितील ते समयीं आपण कोठें समीप आहेत ? अगर उगाच एखादा दुरारोप ठेऊन विषमस्थळीं ठेवलें, तर तेथें त्यास निवारण करणार कोण ? त्यांनीं उत्तर केलें जे, मागील ते तुम्हांकडून समविषम वर्तणुकी घडल्या आहेत, त्यांचा उल्लेख न काढितां, सरळपणें तुम्हासी राहतील. त्यांनीं लिहिलें आहे कीं, पांच हजार रुपये खर्चास देऊं, ते तुम्हांस देतील. मागील तुम्हांजवळून जें घडलें आहे त्याविषयीं अपाय न व्हावा हा जिमा आमचा. पुढें एकनिष्ठेनें वर्तणूक करून श्रीमंतांची कृपा संपादून घेणें हा जिमा तुमचा. याप्रमाणें भाषणें जालीं. बर्वे बोलले जे, एक वर्षभर आम्हीं येथें राहून आपले खातरजमेप्रमाणें वर्तणूक करावी, म्हणजे परभारां आपणच त्यांची खातरजमा आम्हांविषयीं करितील. हे आपणही विनंति मातुश्रीस करावी. आम्हीही उदईक येऊन बाईंशीं समक्ष विनंति करूं. याप्रमाणें बोलणीं होऊन उठले. त्यानंतर कारभारी यांनीं बाईंच्या कानावर रात्रीच वर्तमान घातलें. बाई बोलली जे, त्यांनीं समक्ष काय बोलावयाचे आहे ? श्रीमंतांचे आज्ञेप्रमाणें त्यांनीं, आम्हीं वर्तावें यांत उत्तम आहे. श्रीमंतही त्यांचे मागील वर्तणुकीचा उच्चार करणार नाहींत. त्यांनीं क्षेपनिक्षेप पुण्यास जावें. असें बाई बोलली. हे विनंति.

बर्व्यांनीं दुसरें दिवशीं येऊन बाईंशीं समक्ष विनंति करावी, तो बाईंस रात्रीं वांती होऊन ज्वरांश आला. त्यामुळें दोन तीन दिवस कांहीं जाबसाल जाहला नाहीं. आतां कांहीं आराम आहे. काय जाबसाल होणें तो एक दो दिवसांत होईल. परंतु येथील निश्चय हाच आहे कीं, सरकारचे आज्ञेप्रमाणें बर्व्यांस कारकुनाबरोबर रवाना करावा. घडतां असेंच घडेल. राजश्री पाटीलबावा गोहजच्या व ग्वाल्हेरीच्या दरम्यान आहेत. अलीकडें कांहीं वर्तमान आलें नाहीं. हिंदुस्थानकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलेंच आहे. शिखांच्या पत्रांची उत्तरें अद्याप गेलीं नाहींत. मग तो मजकूर कांहीं सरकारांत यांनीं लिहिला असेल; तेथून आज्ञा येईल; त्याप्रमाणें त्यास उत्तरें लिहावीं, असें असलें तर न कळे. काशीचा राजा पाटीलबावांकडेच आहे. जो इंग्रज कलकत्त्याहून काशीस आला होता, तो कलकत्त्यास फिरून गेला म्हणून ऐकिलें. सत्य मिथ्या देव जाणें. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रृत होय. सेवकाने खर्चाविषयीं दहा पांच विनंतिपत्रीं विनंति लिहिली. स्वामींनीं कृपा करून तीनशां रुपयांची वरात परगणे कसरावदावर वरात पाठविली होती. त्या वरातीवर आपण तारीख मात्र करून वरात पाठविली. त्यास येथें कमाविसदारांनीं वरात माघारीं टाकली.

सबब कीं, वरातीवर एक तारीख मात्र आहे. मुजुमदाराचें निशाण व मोर्तब नाही. ते करून आणा, मग ऐवज देऊं, असें म्हणून वरात माघारीं टाकली. मी व लक्ष्मण बल्लाळ यांनीं कमाविसदारांस फार सांगितलें. परंतु ऐकेनात. वरात माघारीं टाकली. ती वरात येथून कासीद जोडीबरोबर पुण्यास सेवेसीं पाठविली. त्यास दीड पावणेदोन महिने जाले, अद्याप वरातही आली नाहीं. विनंतिपत्रांची उत्तरेंही कधींही येत नाहींत. असो. धन्याची मर्जी, अगर स्मरणांत नसेल. परंतु सेवकास तो धन्याच्या पायाव्यतिरिक्त अहर्निशीं दुसरें काय आहे ? तेथें सेवकाविषयीं विनंति कोण करणार ? येथें देणेदारांचा उपद्रव व खर्चाची तसदी कितीक सोसावी? येथें मेलें तर कोणी समाचार घेणार नाहीं. तिकडून धन्यांनींही उपेक्षा केली तर तेथें गत काय ? ज्याचा वशिला कोणी नाही त्यास धन्यांच्या पायांचाच आश्रय. येथें देण्याच्या व खर्चाच्या उपद्रवामुळें फार श्रमांत आहें. येथील उपेक्षा कशी आहे ते काय लिहूं ? पांचशें रुपये लोकांचे देणे जाले आहे. पुढें नित्य खर्च लागलाच आहे. धनी विश्वकुटूंबी, कृपाळू, समर्थ. वारंवार लिहितों म्हणून स्वामी रागें न भरावें. गरीबास धन्याच्या पायांव्यतिरिक्त कोणाचा आश्रय ? सर्वापराधान् क्षमस्व, हें विज्ञप्ति.

''बिना असरे चाकरी बैरीमोंका बास ।
नदिकिनारे रूखडा जब देखूं तब वसवास ।।''

लेखांक ४४

पै।। चंद्र १६ रविलाखर
दाखल ता.११ एप्रिल, इ. स. १७८१

श्री गजानन

ता. २५ मार्च, इ. स. १७८१
मि.चैत्र शु।।, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २९ रविलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून पत्रें चंद्र २३ मिनहूस डाकेबरोबर रवाना केलीं आहेत. सांप्रतचे वर्तमान राजश्री बाजीराव बर्वे यांस बाईंनीं कारकुनाबरोबर सांगून पाठविलें जे, श्रीमंतांची पत्रें व कारकून व हुजरे तुम्हास बोलावूं आले आहेत. त्यास तुम्हीं जावें. कधी निघतां ? तुम्हासमागमें लोक नेमले आहेत. तयारी करविली आहे. सुदिन पाहून लवकर निघावे. त्यांनी उत्तर केलें जे, पुण्यास जाणें परिच्छिन्न आम्हास नाही. आपण थोर. आपल्या आश्रयास आम्ही आलों कीं, वर्ष दोन वर्षे आपल्या जवळच राहून, एकनिष्ठतेनें चाकरी करून आम्हाविषयीं आपली खातरजमा करावी. तदोत्तर आपणच परस्पर श्रीमंतांची खातरजमा करतील. मग आपले विद्यमानें पुण्यास जावे, असें आमचें बोलणें आहें. प्रस्तुतच आपण तिकडे जा म्हणतील, तर आम्ही जाणार नाहीं. असें उत्तर पाठविलें. त्यावरून बाईंनीं त्यांजकडील कारकुनास बोलावून, जे गृहस्थ पहिलें येथें बोलावयास आले होते त्यांस सर्वांदेखत विचारिलें जे, तुम्हांस आम्ही काय बोललों ?

त्यांनीं सांगितलें जे तुम्हीं आम्हाकडेस येतां, सुखरूप या. परंतु तुम्हीं येथें आल्यावर पुन्हा गडाखालीं तुम्हांला जाऊं देणार नाही. श्रीमंतांकडे लिहून पाठवूं. येथील सफाई आम्ही आपले विद्यमानें करून तुम्हास पुण्यास पाठवूं. जावें लागेल. तेथें मागील गुणदोष तुम्ही जे केले आहेत, ते श्रीमंतांस विनंति करून माफ करवूं. पुढें तुम्ही वर्तणूक तेथें एकनिष्ठेनें करावी. श्रीमंतही कृपा करीतील. वर्ष दोन वर्षे तुमची निष्ठा पाहून कामकाजही कृपा करून सांगतील. मागील अन्योन्य वर्तणुकीचा उल्लेख काढून तुम्हांस उपद्रव केला, तर तो जिम्मा आमचा. त्याविषयीं श्रीमंतांस आम्ही विनंति करूं. प्रांजळपणें तुम्हांसी समाधानें ठेवितील. पुढें त्यांची मर्जी रक्षून आपले ऊर्जित करून घेणें जिम्मा तुम्हांकडे असें. आपण बोलली, त्याप्रमाणेंच आपणही बाजीरायांस सांगितले. मध्यें गोष्ट ठेविली नाहीं, असे त्या कारकुनानें सांगितलें. बाई बोलली जे, असें तुम्हीं सांगितलें असतां फेरपगडी यांनीं केली, हे काय? आम्हीं श्रीमंतांस तुम्हाविषयीं कित्येक प्रकारें ममतापुरस्कर लिहिलें. त्यांनीं मान्य केलें. पांच हजार रुपये खर्चास देऊ म्हणून त्यांनीं पत्रीं लिहिले आहे. असे असतां आतां तुम्ही फिरून गोष्ट सांगता, यांत श्रीमंतांस आमचा बेइतबार भासेल. तुम्ही राज्यांतील राहणार माणसें. मातबरांस हे गोष्टी योग्य नाहींत. तुम्ही त्यांस सांगा. आम्हीही आपला कारकून तुम्हांसमागमें देतों. तेही सांगतील. जायाची तरतूद लवकर करा. म्हणून बाईंनींही आपला कारकून समागमें देऊन बर्व्याकडेस सांगून पाठविलें. त्यांनीं व यांच्या कारकुनांनीं बहुत प्रकारें सांगितलें. परंतु बर्वे आपल्या कारकुनावर रागें भरले. शिव्यागाळी केल्या. यांच्या कारकुनांनींही बहुत प्रकारें सांगितलें; परंतु ऐकेनात. साफ बोलले जे, आपण जिवंत जाणार नाहीं. प्रेत रेवेपार कराल, असें उत्तर केलें. त्यावर बाईंनीं हे उत्तर ऐकून, राजश्री विसाजी शामराज लांबहाते यांस बाईंनीं बोलाविलें. त्यांस हें वर्तमान सांगितलें. मशारनिल्हेंनीं उत्तर केलें जे, इतके लवकर बदलून त्यांनीं गोष्ट सांगितली, तेव्हां बदमामली. बाई बोलली जें, पुढें काय करावें ? विसाजीपंतांनीं सांगितलें जे, असे जे बदफैली आहेत त्यांचा बंदोबस्त करावा. नाहींतर श्रीमंतांचा शब्द तुम्हांकडे लागेल. असे जे एकनिष्ठ इमानी असते तर असे खराब कां फिरते ? लवकर यांचा बंदोबस्त करावा. श्रीमंतांचे येथें नीती आहे. असे नीतीनें वागते तर यांस दूर का करिते ? असें बहुत प्रकारें दोन घटका बोलून गेले. ते वेळेस चंद्र २३ रोजीं संध्याकाळीं बाईंनीं दोघे कारकून व पन्नास माणूस बारगीर वगैरे चौकीस पाठविलें. कारकुनांनीं पूर्व पश्चिम द्वारीं चौक्या बसवून, उभयतां कारकून मुख्यांचे जवळ बसले. ते वेळेस वत्तृत्व, सव्य अपसव्य, फार केले. तितकेही या कारकुनांनीं ऐकून घेतले. सौम्य उपचारें बहुत प्रकारें सांगितलें. परंतु कोणतीही गोष्ट पुण्याकडे जायाची अनकूल पडेना. हे वर्तमान बाईंसही रात्रीं कळलें. तेच रात्रीं बाईंसही संतापज्वर आला. तो दोनतीन दिवस पांचाट्यानें दुखणे जालें. मध्यें ज्वरानें व्याकुळही फार जालीं. अद्याप ज्वर उतरला नाही. फार श्रमांत आहेत. औषधी उपाय करीतच आहेत. औषध फारसें घेत नाही. कोणाशीं बोलणें नाहीं. या दुखण्याची रीतही एक प्रकारची आहे. बर्व्यांनीं दुसरें दिवशीं स्नानें न करितां उपोषण केलें. गोविंद रघुनाथ आदिकरून सर्वांनीं सांगितलें, परंतु ऐकेनात. सहा घटका रात्रीं मुकुंदराव हरी व माधवराव गंगाधर यांनीं, बापूजी आनंदराव मामलेदार मातबर

मनुष्य आहे, त्यास पाठविलें. त्यांनीं बहुत प्रकारें चार गोष्टी बऱ्यावाईट निक्षून सांगितल्या. मग प्रहर रात्रीं स्नान करून फराळ घातला. त्यावर चार पांच दिवस अन्नफराळ मात्र करितात. त्यांचे बोलणें हेंही आहे कीं, बाईंनीं मजला जातीनें मुदपाखांत जेऊं घालून जातीनें तरी येथें आपल्याजवळ ठेवावें. तें कबूल आहे. परंतु पुण्यास जाणें कबूल नाही. अतःपर बाईंस सावकाश वाटल्यावर कोणता घाट घडेल तो पहावा. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान ऐकिलें कीं, गोहज व ग्वाल्हेर या दोहीमध्यें सैन्यसुद्धां आहेत. कबिले उज्जनीकडेस रवाना केले. सबब कीं, पाटीलबावांस गुरुदर्शनास जाणें फार अगत्य आहे. एक दोन वेळां दृष्टांतही जाहला व दोन चार वेळां पूजन करून पुढें मोहिमेस जाण्याविषयीं प्रसादही दिला नाहीं, यास्तव माघारे फिरणार. उज्जनीस येऊन देशास येणार, म्हणून उज्जनीहून कोणी गृहस्थ आले त्यांनीं सांगितले. प्रस्तुत येथें बाईंच्या दुखण्याचा प्रकार लांबलासा दिसतो. आज दोन तीन दिवस कोणास – मुत्सद्दी, अगर भटभिक्षुक मराठी माणसें खिदमतगार यांस, कोणास जवळ येऊं देत नाहींत. सबब कीं, कोणी औषध घ्या म्हणतात, कोणी पथ्य घ्या म्हणतात. या कटकटींकरितां कोणास फारसें येऊं देत नाहीत. प्रस्तुतचा असा प्रकार आहे. परंतु ज्वर थोडा थोडा शमला आहे. पाटीलबावा गोहजवाल्याच्या मुलुखांत गढ्या घेतात. चोहीकडे फौज गुंतली आहे. गोहजवाल्याजवळ पलटणें आहेत. एखादे वेळेस रातबिरात करील, यास्तव कबिले उज्जनीकडे रवाना केले, अशीही वदंता आहे. बाजीराव बर्वे यांचा आग्रह बहुतकरून हाच आहे कीं, पुण्यास न जावें. येथेंच असावें. बाईंस आरोग्य जाल्यावर काय इत्यर्थ ठरेल तो पहावा. सेवकानें खर्चाविषयीं दहा पांच वेळा विनंतिपत्रीं विनंति लिहिली आहे. मोर्तब शिक्का नाही. वरातीवर आपले हाताची तारीखच मात्र होती. यास्तव वरात कमाविसदारांनीं माघारीं टाकली. तेही माघारीं पुण्यास पाठवून दोन महिने जाले. अद्याप कांहीं उत्तर येत नाही. कोठवर वारंवार दर पत्रीं तोच मजकूर लिहूं ? स्वामी रागें भरतील. माझेविषयीं कोणी विनंति करावयास नाही. धनी विश्वकुटुंबी. सर्वांचा प्रतिपाळ करितात, सेवकाविषयींही कोणी स्मरणार्थ विनंति केली तर, अगर येथून विनंतिपत्रें सेवेसीं जातात ती अवलोकनांत आल्यास, स्वामी कृपा करून खर्चास पाठवितील. दैवयोगेंकरून कोणी स्मरण द्यावे अगर विनंतिपत्र अवलोकनांत यावे. येथें देणेदार फार उपद्रव करितात. नित्य खर्चासही पाहिजे. अशा श्रमांत आहे. धनी कृपाळू समर्थ. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति. संवत्सर-प्रतिपदेस बर्वे यांस गोविंद रघुनाथ गानू यांनीं भोजनास बोलाविले. ते वेळेस, बाजीराव बर्वे बोललें जे आम्हांसही पुण्यास जाणें जरुर आहे. तेथें कुटुंब मायबाप. तेथें गेल्याखेरीज परिणाम काय ? परंतु पक्केपणें बाईंनीं बंदोबस्त करून आणवावा. त्यावरून सर्व मुत्सद्दी मंडळीनीं विचार केला जे, बाईंस सांगून फिरून श्रीमंतांस पत्र पाठवावे. मागील गुणदोष चित्तांत कुन्हा न राहे (अशी) श्रीमंतांचीं ममतापुरस्कर पत्रें आणवावी नि मग रवानगी करावी, असें बोलले. बाईंच्या कानावर घालून पुन्हां सरकारांत पत्रें लिहावी असा निश्चय केला आहे. बाई काय म्हणतील तें पहावें. श्रुत होय हे विनंति.''

लेखांक ४५

ता. ११ एप्रिल, इ. स. १७८१
श्री गजानन मि. चैत्र व।। ३, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १६ रविलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर पत्रें सेवेसीं रवाना केली आहेत. पावलीं असतील. परंतु उत्तर कोणाही पत्राचें एकही आलें नाही. स्वामींची मर्जी. प्रस्तुतचे वर्तमान : सौ. उदाबाई वाघमारे-सुभेदारांची लेक बाईंचा निरोप घेऊन देशास गेली. निरोपसमयीं उदाबाईंनीं बाईंस विचारलें जे, आम्ही देशास जातों. तुकोजी होळकरही तिकडेच आहेत. त्यांसीं कांहीं विचाराच्या गोष्टी बोलाव्या कीं काय ? त्यास बाईंनीं उत्तर केले जे, 'तुकोजी होळकर व त्यांचे दिवाण आम्हांवर शस्त्र धरून उभें राहिले आहेत, त्यापक्षीं तुम्ही त्यांसी काय बोलतां ? तुकोजी तुम्हासी कित्येक मायाममतेच्या गोष्टी पहिलें बोलला, त्या काय प्रत्ययास आल्या, कीं आतां बोलायाचें काय आहे ? प्रस्तुत त्यांचेंच बोलणें श्रीमंतांस व मुत्सद्यास पथ्य आहे. आपलें बोलणें व्यर्थ त्यांस भासलें आहे. त्या पक्षीं आपण कांहीं बोलूं नये. तुकोजीमध्यें ऐवज काय आहे ? असो. प्रस्तुत त्याचेंच ऐकून श्रीमंत काय घाट घाटितात तो पुरतेपणें पाहूं. आमचाही ईश्वर आहे. शेवटली मसलत : तुकोजी कांहीं तेथेंच राहणार नाहीं; वर्षां दो वर्षांनीं इकडे येईलच. तो इकडे आला म्हणजे आम्ही येथून कूच करून पुण्यास जाऊं. श्रीमंतांची आज्ञा घेऊन महायात्रेस जाऊं. जसे ईश्वर घडवील तसे करूं, परंतु तुम्ही कांहीं त्याशीं बोलूं नका.' याप्रमाणें बाईंनीं उदाबाईंस एकांतीं सांगितले. निरोप घेऊन देशास गेली. एकांतींचे ऐकिलें वर्तमान लिहिलें असे. प्रस्तुत राजश्री बाजीराव बर्वे यांचा जाबसाल पडला आहे. नित्य एकांत खलबतें मुत्सद्दी करितात. बर्व्यांनीही उपासतपास फार केले. प्रस्तुत पुण्यास न जावें, पुढें दसरा जाल्यावर जावें, असें बर्व्यांचें बोलणें. बाईंचें बोलणें कीं तुम्हांविषयीं पहिलेच आम्ही श्रीमंतांस खातरजमेचे लिहिले आहे. त्यावरून त्यांनींही मनःपूर्वक लिहिले आहे. कारकून पाठविले आहेत. त्यांजबरोबर तुम्हीं जाणें उचित आहे. आतां तुम्हीं येथें राहिल्यानें पेशजीं आमच्या लिहिण्यास बट्टा लागतो. असें बहुत प्रकारें बाईंनी सांगितलें. परंतु बर्व्यांचे उत्तर हेंच आहे कीं, आम्ही आपले मतलब सांगतो, ते लिहून पाठवून एक उत्तर येऊं द्यावे म्हणजे दसऱ्यास जाऊं. यांनीं उत्तर केलें जे, तुमचें मतलब काय ? त्यास त्यांनीं मनास येईल ते पंचवीस मतलब लिहून दिले. यांचेही फारच आग्रह पाहून बाईही बोलली जे, सर्वांचीच रद्बदली ऐकून चार महिने श्रावण अखेरपर्यंत असूं द्यावें. एक वेळ पुन्हा पत्रें पाठवावीं. यांचेही मतलब काय लिहून देतात तें पहा. त्यांतून छान करून तेथें पसंत पडतील ते लिहून पाठवा. त्याचीं उत्तरे येऊ द्या. तदोत्तर भाद्रपदमासीं शु।। पंचमीस येथून निघून जावें, असा बर्व्यांशीं करार करा. बाजीरायाचे हातचें लिहून घ्या, कीं पुन्हां

आम्ही रदबदली करणार नाहीं. तुमचे आज्ञेप्रमाणें भाद्रपदमासीं जसे तुम्ही पाठवाल तसें पुण्यास श्रीमंतांकडेस जाऊं असे लिहून घ्या. म्हणून बाईंनीं सांगितले. त्याप्रमाणें मुत्सद्यांनीं त्यांजजवळून लिहून घेतलें (पान फाटले आहे.) उदंडच मतलब लिहिले होते, परंतु त्यांतून गाळून तीन चार मतलब आपले पत्रीं बाईंनीं लिहिले आहेत. बाईंच्या पत्रांचीं उत्तरें येथें आल्यावर, येथून यांस रवाना करावें असा निश्चय जाहला आहे. भाद्रपद शु।। पंचमी लिहिण्यांत आली आहे. ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असे. बाईंनींही पत्रें लिहिलीं आहेत व राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ व विसाजी काशी यांनींही पत्रें लिहिलीं आहेत. त्यांनी खलबताचा सविस्तर मजकूर लिहिला आहे. माझ्या लिहिल्यास व त्यांच्या लिहिल्यास अंतर पडेल. स्वामी रागें भरतील. येविषयीं विनंति जे, सेवकाचा प्रवेश एकांतांत नाहीं. बारीकमोठे शोध करितां समजल्याप्रमाणें सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. दिसून येतें कीं, सरकारची आज्ञापत्रें आणिकही यांच्या लिहिण्यावरून येतील; परंतु पुढेंही पुण्यास येण्याविषयीं बर्वे पड घेतील. सध्या मतें येतील असें दिसत नाही. येथें यांनीं फारच उपास, मरण्याच्या गोष्टी सांगूं लागले. ते वेळेस बाईंनीं विचार केला होता जे, जबरदस्तीनेंच पाठवावे. परंतु त्यांचेही येथें सोयरे धायरे आहेत. ते येथें पेश आहेत. त्यांचीही भीड कितीकांनीं समजाविली जे, शिपाई आहे, प्राणत्यागच केला तर नाहक दुर्निमित्य येईल; यास्तव मोमदिलही जाली. म्हणून, पर्याय ठरविला आहे कीं, एकदां पत्रें जाऊ द्यावी. बाजीरायांनींही सरकारांत पत्र लिहिलें आहे. ते मोठ्या प्रयत्नें करून बाईंनीं व मुत्सद्यांनीं लिहविलें आहे. हुजूर येण्याविषयीं बर्व्यांचें मन प्रसन्न नाहीं. पुढेंही काय खळबळ घडेल ती पाहावी. दुसरें वर्तमान ऐकिल्यांत आले आहे कीं, बर्व्यांचा कोणी आप्त राजश्री पाटीलबावांकडे मातबर मनुष्य आहे. त्याजकडेही बर्व्यांनी एकांतीं पत्रें पाठविली आहेत कीं, पाटीलबावांनीं बाईंस लिहावें कीं, यांस पुण्यास पाठवूं नये; आपल्या जवळीच असूं द्यावे. असें वर्तमान ऐकिलें केवळ तथ्य असें नाहीं. बर्व्यांनीं आपल्या मतलबांची याद लिहून दिली आहे. त्या यादीची नक्कलही पाठविली आहे. बाईंच्या पत्रांबरोबर पावेल. दिल्लीकडील वकिलांची पत्रें चंद्र १३ मिनहूस येथें आली. त्यातील ऐकिला मजकूर : जयसिंहाची व पातशहाची स्पर्धा लागली आहे. दहा हजार फौज नजाबतखानांनीं शिखांवर रवाना केली आहे. दोन चार वेळां फौजा पाठविल्या होत्या. त्या शिकस्त होऊन आल्या. आतांही फौज पाठविली आहे. हरी दामोदराचे पुत्र लक्ष्मण हरी शें दोनशें लोकांनिशीं नजीबखानास जाऊन भेटले म्हणून वर्तमान होते. खर्चाविषयीं दर विनंतिपत्रीं सेवेसीं विनंति लिहितों. वरात तीनशां रुपयांची पाठविली. कसरावदावर पाठविली होती. वरातीवर तारीख आपल्या हातची होती. मुजुमदाराचे निशाण व मोर्तब नाही. म्हणून कमाविसदारांनीं वरात माघारीं टाकिली. ती वरात फिरून पुण्यास कासीद जोडीबरोबर पाठविली. त्यास दोन अडीच महिने जाले. कांहीं दाद लागत नाही. कोणी विनंति करावयासही नाहीं. धनीही पत्रें वाचतात कीं नाहीं हें न कळे. गरीबाचें स्मरण कोण देतो ? मुख्य धनी सर्वांचा प्रतिपाळ करणार. पुढें सेवकाची गत काय ? येथें तो मेलें तर, अगर सावकारांनीं बसविलें तर, कोणी त्राता नाही. परिच्छिन्न गरिबाविशीं

धनी निर्दय जाहले ! समर्थांची भीडही खरी. समर्थांविषयीं विनंति करणारही उदंड. पत्रीं लिहितां भागलों. उठून यावें तर सावकार कसें येऊं देतात ? धन्याचीही आज्ञा नाहीं. स्वामीही खर्चास पाठवीनात. येथेंही कोणी कवडी देईना. आता ईश्वर काय गत करील ती करो. ब्राह्मण प्रभू, धनी कृपाळू समर्थ. राजश्री आबाजी नाईक वानवळे व नारो शिवदेव ऐसे येथें येणार म्हणून ऐकिल्यांत आले आहे. सत्य मिथ्या देव जाणे. नारो शिवदेव अशेरीस जाणार. नाईक देशीं जाणार. गोविंदराव गायकवाडाचा पुत्र लग्न करावयास देशास गेला. इकडूनच आज बाईंची भेट घेऊन दोन वस्त्रें बाईंनीं देऊन रेवापार करून दिला. बर्व्यांकडून सरकारांत बाईंनीं पत्र लिहविलें आहे. त्यांत बाईंनीं सांगितलें आहे कीं, आज्ञापत्र आलें म्हणजे आम्ही सेवेसीं येतो असें लिहा. इतकीं अक्षरे बर्वे लिहित नाहींत. बाईंचें मानस आहे कीं, यांस दस्ताऐवजीं गोंवावें. तें होईल तेव्हां पत्रें रवाना करितील. सेवकाची खर्चाची फार तसदी आहे. स्वामी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञापना.''

लेखांक ४६

पै।। चंद्र २७ रविलाखर	**श्री गजानन**	ता.१६ एप्रिल, इ. स. १७८१
दाखल ता.२२ एप्रिल, इ. स. १७८१		मि.चैत्र व।। ८, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ रविलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. इकडील वर्तमान राजश्री बाजीराव बर्वे यांचे वगैरे पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर चंद्र १६ मिनहूस पत्रें रवाना केली आहेत. स्वामींनीं कृपा करून आज्ञापत्रें चंद्र ५ मिनहूचे डाकेबरोबर तेथून रवाना केली. तेथें चंद्र ११ मिनहूस संध्याकाळीं येथें पावली. पत्री आज्ञा जे, राजश्री बाजीराव बर्वे यांस आणावयास कारकून पाठविले आहेत, ते तेथें पोहचून बर्वे निघाले असतील. त्यास, फिरून बाईंनीं व राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ व विसाजी काशी व माधवराव गंगाधर यांस सर्वांनीं सरकारांत व बाबूरावजींस व दादाजी गंगाधर यांस पत्रें येथून गेलीं आहेत. त्यांची उत्तरे फिरून येथें येतील तेव्हां काय घाट घडेल तो पहावा. परंतु हुजूर येण्याविषयीं बर्वे ते समयींही खळखळ करितीलसें दिसते. शिखांस उत्तरे बाईंनीं काय लिहिलीं, ती लिहिणें म्हणून आज्ञा. त्यास येथून बाईंनीं उत्तरे लिहिली जे, तुम्हीं मातबर मसलत लिहून पाठविली, त्यास श्रीमंत धनी आहेत. त्यांस हा मजकूर लिहिला पाहिजे. व तुकबास व महादजी शिंदे यांस लिहिलें पाहिजे. मसलत भारी. सर्वांचे मनसब्यानें एकवाक्यतेचीं उत्तरें येतील, त्याअन्वयें तुम्हांस लिहून पाठवूं. परंतु इतकें घडायास चार महिने पाहिजेत. बादबरसाद काय मसलत ठरून उत्तरें येतील, त्याप्रमाणें तुम्हांस लिहून पाठवूं. याप्रमाणें उत्तरें गेली म्हणून ऐकलें. वरात सेवकास खर्चाबद्दल पाठविली

होती. ती कमाविसदारांनीं माघारीं टाकली. तो मजकूर आज्ञापिला. त्यास कमाविसदारांस तों वाटलें असेल कीं, मी सरकारांत नालीश केली. परंतु राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ ये गोष्टीस साक्ष आहेत. त्यांनीही कमाविसदारांस फार सांगितलें. सेवकास खर्चास चारशें रुपये सबनिसाजवळ कृपा करून दिले म्हणून आज्ञा. स्वामी कृपाळू समर्थ. येथें राजश्री गणपतराव विष्णू गजरे त्यांचें दुकान व गुमास्ते येथें आहेत. त्यांचे तेथें पुण्यांत ऐवज दिला म्हणजे येथें पावेल. सव्वा पांचशें त्यांचें देणें आहे. व्याजबट्टाही घेतील. बरें. प्रस्तुत धन्यांनीं जी कृपा केली, ती फार आहे. पुढें परिहार करणार धनी समर्थ. ऐवज चांगला दिल्यानें येथें बट्टा पडणार नाहीं. सरकारआज्ञेनें इतकें होईल. पाटीलबावांकडील वर्तमान : गोहज प्रांतीं कोणी मातबर गढी आहे, तेथें मोर्चे लाविले आहेत. परंतु छावणीस उज्जनीस येणार अशी वदंता आहे. नारो शिवदेव व आबाजी नाईक वानवळे हे उभयतां येथें दो चौ दिवसां येणार. राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ व बाजी विठ्ठल, माधवराव गंगाधर यांचे मामा, हे उभयतां ब्रम्हवर्तास भागीरथीस्नानास जाणार. जातां येतां पाटीलबावांचीही भेट घेऊन येणार. लक्ष्मणपंतांनीं राजश्री बाबुरावजींस पत्र लिहिलें आहे, त्यांची आज्ञा आली म्हणजे जातील असें बोलतात. प्रस्तुत देखलें ऐकलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति. तेथें हुंडावळ व पट्टा न पडतां ऐवज येथें पावे, असें करणार स्वामी समर्थ. येथेंही व्याजबट्टा लागेल. ही विनंति.''

लेखांक ४७

ता.१४ मे, इ. स. १७८१

श्री गजानन

मि.वैशाख व।। ७, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ जमादिलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान आयोध्येहून पत्रें बाईंस आली. त्यात मजकूर जे, बंगाल्यांत भोंसल्यांची फौज होती, त्यांसीं व इंग्रजांशीं मातबर लढाई जाली. भोंसल्यांची फौज शिकस्त जाली. भोंसल्यांकडील राजाराम मुकुंद मातबर गृहस्थ फौजेत सरदार होता, तो गर्दीस मिळाला. कोठें ठिकाण लागत नाही म्हणून वर्तमान. सुजाउद्दवलाचा फर्जंद ठिकाणींच आहे त्याचाही वकील इंग्रजांच्या वकिलाबरोबर पाटीलबावांजवळ आहे म्हणून लिहिलें होते व दिल्लीहून पंधरा दिवसांची पत्रें आली. त्यांत वर्तमान कीं नजीबखानास राजयक्ष्मा रोग होऊन, चौदावे रविलाखरीं हक जाला व पुरुषोत्तमपंत हिंगणे वारले. उज्जनीत देवराव होते, ते दिल्लीस गेले. म्हणून राजश्री बापूजी महादेव बाईजवळ

सांगत होते. नजीबखानाचे जागा पातशहांनीं कोणी एक मातबर मनुष्य चेल्यांत होता, त्यास शाहांनीं सर्फराज करून फौज त्याचे स्वाधीन केली. शीख बारा पंधरा हजार जमा होऊन दिल्लीपासून वीस कोसांवर आले आहेत. आणखीही शीख जमा होऊन येणार. यास्तव कांहीं फौजा शिखांच्या तोंडावर पाठवावयाची तरतूद करितात म्हणून वर्तमान होतें. राजश्री पाटीलबावा ग्वाल्हेर व गोहजच्या दरम्यान आहेत. बादशहाकडील व इंग्रजांकडील व पठाणाकडील राजेरजवाड्यांकडील जयपुरवाले आदिकरून सर्वांचे वकील पाटीलबावांजवळ आहेत. पाटीलबावांची छावणी ते प्रांतीं होईलसे दिसते. पाटीलबावांनीं बाईंस पत्रें पेशजीं व हल्ली लिहिली आहेत जे, देशी सरकार तुकोजी होळकर आहेत, सरकारावर मसलत आहे. यास्तव माळव्यांतील महालोमहालाचा पैका वसूल लवकर करून, श्रीमंतांचे विद्यमानें तुकोजीबावांकडे ऐवज पाठवून देणें. कोठें जोरतलबी महाल असतील, त्याकरितां पाटीलबावांनीं आपले मामलेदारांस पत्रें बाईजवळीच पाठविली आहेत कीं, बाई जेथें आज्ञा करितील तेथें जमियत सुद्धां जाऊन, हरामखोरांस तंबी पोहचावून, पैका वसूल करून देणें. बाईंचे आज्ञेंत राहणें. याप्रमाणें पत्रें आली होती. ते वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें होतें. सांप्रतही या अन्वयेंच आलीं आहेत. प्रस्तुत सरकारचीं पत्रें राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ यांस हुजूर येण्याविषयीं व बाईंस पत्र जे, लक्ष्मणपंत ज्या कार्यास आपल्याजवळ ठेवले, तो मजकूर कांहींच आपल्या ध्यानास न ये. तेव्हां त्यांचें तेथें राहणें विशेष काय ? रवाना करणें. हुजूर येतील तीं पत्रें चंद्र २७ रविलाखरीचीं तीं येथें चंद्र १२ मिनहूस पावलीं. मशारनिल्हेंनीं आपले पत्र वाचून दाखविलें. मीही तेथेंच होतो. मींही पत्र पाहिलें. ते पत्र व बाईंचा लखोटा राजश्री माधवराव गंगाधर यांजकडेस पाठविलें. त्यांनीं पत्रें पाहून बाईंकडे पत्रें घेऊन गेले. एकांतीं बाईंस वाचून दाखविलीं. पत्रें ऐकून मर्जी दिक्क जाली. मध्यें एक दोन दिवस बोलावयास फावलें नाही. तदोत्तर चंद्र १६ रोजीं लक्ष्मणपंत व माधवराव उभयतां वाड्यांत जाऊन बाईंशीं एकांतींच भाषणें केली. बाईंनींही आपले पूर्वत्र कांहीं नम्र कांहीं दाबाची, भाषणें केली. तदोत्तर मशारनिल्हेंनी उत्तर केलें जे, आम्हांस सरकारची आज्ञा जाली, त्यापक्षीं येथें राहणें युक्त नाहीं. बाई बोलली जे, काय करून जातां ? त्यांनी उत्तर केले जे, वर्षभर राहून तुम्हांशी हेंच बोलत गेलों कीं, महालचा पैका जमा करून श्रीमंतांचे विद्यमानें तुकोजीबावांकडेस पाठवा अगर श्रीमंतांकडे पाठवा. याच अन्वयें पाटीलबावाही लिहीत गेले. परंतु आपल्या विचारास कोणतीही गोष्ट न आली. तेव्हां येथें राहून उपयोग काय ? एक श्रीमंतांच्या कल्याणांत सर्वांचे कल्याण. तत्रापि श्रीमंतांनीं हा वेळपर्यंत तुमच्या बहुमानांत कांहीं कमी केलें नाही. पुढेंही जे होणें ते बाईंचे वडीलपण मर्यादा राखूनच करणें ते करूं. असे लिहित असतां आपले मर्जीस न आलें. त्यांचे आज्ञेप्रमाणेंच येथून घडलें असतें तर आज फार सरकारांत उपयोग होता. हे पेशआंदेशी व सरकारआज्ञा मान्य केली हे पाहून, श्रीमंत जें करणें ते तुमच्या मनोदयानुरुपच करते. परंतु आपल्यास धैर्य न पुरे. त्यास आम्हीं काय करावे ? या प्रकारें फार बोलणी जालीं. अतःपर आम्हास निरोप द्या, आम्ही जाऊं. त्यास बाई बोलली जे, आमचेंही तापत्रय

तुम्ही पाहातच आहां. यांणी उत्तर केलें जे, तुमचें तापत्रय अधिक कीं पाटीलबावांचे अधिक ? पुढें दो दो वर्षांच्या महालांच्या खंडण्या घेऊन मामलेदारांस महाल तीन वर्षे विकले. परंतु मसलत सोडली नाही. अशी मसलत तुम्हांवर काय पडली आहे, असें आम्हीं म्हटल्यावर तुम्हास राग येईल. सरकार उपयोगी व तुमचें बरें याअन्वयें आम्ही तुम्हांस जितकें सांगणें तितके सांगितले. परंतु आपल्या ध्यानास कोणतीही (गोष्ट) न ये. त्यास आमचा उपाय काय? ज्यापक्षीं आपली खुद्द पसंती पाहिली, तेथें आम्हीं आतां काय सांगावयाचे आहे ? ऐशीं स्पष्ट उत्तरे ऐकून बाईंनींही करार केला जे, कमाविसदारांजवळून ऐवज घेतो आणि सरकारउपयोग जी मसलत पडे तसेच घडे, याप्रमाणें आम्ही करितो. तोंवर तुम्ही उज्जनीस जाऊन, श्रीमहाकाळेश्वराचें दर्शन घेऊन, दहा बारा दिवसांत यावें. असा करार करून उठले. बाईंनींही असा करार केला. परंतु खचितपणें असेच अंमलात येईल असा भरंवसा पुरत नाही. क्षणभंगुर कारभार दिसतो. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें, ते सेवेसीं श्रुत होय. स्वामींनीं पेशजीं आज्ञापत्रीं आज्ञापिलें आहे जे, तुमचे खर्चास चारशें रुपये सबनिसाजवळ दिले. तुम्हांस पावतील. त्यास येथून सबनिसांसही दोन चार पत्रें व स्वामींसही चार पांच विनंतिपत्रें लिहून पाठविलीं. राजश्री गणपतराव विष्णु गद्रे यांचे येथें ऐवज देऊन, त्यांचे पत्र त्यांच्या गुमास्त्यास येथें पत्र पाठवावें, म्हणजे येथें आम्हास ऐवज पावेल म्हणून सरकारांतही लिहिलें व सबनिसांसही लिहिले. परंतु उभय उत्तरेंही कांहीं येत नाहीत. येथें सेवकाची काय विपत्य आहे, नि देणेंदारांची काय सक्ती आहे, हें तापत्रय कोठवर लिहूं? सहाशें रुपये येथें देणें जालें आहे, येथें कोणी त्राता नाही. धन्यांनीं उपेक्षा केली तर सेवकास त्राता कोण ? मजविषयीं तेथें कोणी स्मरण देण्यास नाही. धनी कृपाळू समर्थ. वारंवार पोटाचा मजकूर लिहितों म्हणून स्वामी रागास येतील. त्यास, स्वामींव्यतिरिक्त गरिबांचा त्राता कोण ? स्वामी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति. आज चंद्र १९ मजकुरीं लक्ष्मणपंत बाईंचा निरोप घेऊन उज्जनीस गेले. बाईंनीं समागमें पांच स्वार देऊन बिदा केले. हें विज्ञप्ति.''

लेखांक ४८

ता. २४ मे, इ. स. १७८१

श्री गजानन मि.ज्येष्ठ शु।। १, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २९ जमादिलावलपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असो विशेष. इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर रवाना केली आहेत. राजश्री नारो शिवदेव उज्जनीस होते. त्यास पुण्याहून बाईंशीं बोलावयास राजश्री

बाबुराव विश्वनाथ श्रीमंतांनीं पाठविले आहेत. हे वर्तमान राजश्री पाटीलबावांस विदित जाले. त्यावरून पाटीलबावांनीं आपल्या तर्फेने नारो शिवदेव येथें पाठविले. ते छ २२ मिनहूस दो प्रहरा पावलें. येतांच बाईंची भेट जाहली. बाबुरावजीसमीपच श्रीराममंदिरीं राहण्यास स्थळ दिलें आहे, तेथें आहेत. सरकारचे व राजश्री तात्यांचे पत्रें दोन रावजींस छ १८ मिनहूची डाकेबरोबर आली, ते येथें छ २४ मिनहूस दाखल जालीं. ते दिवशीं बाईंस एकादशी होती. दुसरें दिवशीं प्रदोष. छ २६ रोजीं पत्रें घेऊन बाबुरावजी व नारो शिवदेव उभयतांही दरबारास गेले. एकांतींच बाईंस पत्रें वाचून दाखविली. सरकारच्या व तात्यांच्या पत्रांचा अन्वय एकच होता. ते पत्रें ऐकून बाई रोषयुक्त कितीक गोष्टी बोलली. आज्ञापत्रीं होतें जे, बाईंच्या खर्चाचा आजमास लिहून पाठवावा. त्या अर्थी बाई बोलली. जे मजला कोणासही जातीस खर्चास मागांवयाचें नाहीं. नेमणूक करून घेणें नाहीं, असें अन्वय बोलली. मध्यें नारो शिवदेव यांसीं व रावजीशीं बाईंचें रुबरु बरीच भाषणें जाली. चार घटका बसले होते. तदोत्तर बाबुराव यांणीं बाईंस विचारलें जे, या पत्रांची उत्तरें श्रीमंतांस लिहिलीं पाहिजेत. बाई बोलली जे, विचारून देऊं. रावजी आज्ञा घेऊन आपल्या स्थळास आले. मागें नारोपंतांचे व बाईंचे चार घटका एकांत होऊन, तेही निरोप घेऊन आपल्या स्थळास आले. याप्रमाणें रावजींनीं वर्तमान सांगितले, तें सेवेसीं लिहिलें असे. पाटीलबावांच्या लष्करांतून आज दहा दिवसांचें वर्तमान आलें जे, तीन पलटणें नवी इंग्रजांचे कुमकेस आलीं आहेत. त्याजवर पाटीलबावांनीं फौज पाठविली होती. जे फौजेसी व ती पलटणांसीं लढाई बरीच जाली. इंग्रज शिकस्त होऊन माघारीं गेले. चाळीस पन्नास माणसें इंग्रजांचीं ठार जखमी जाली. कालपीकडे इंग्रजांचा एक कंपू आला होता, त्यांनीं कालपीस आपला अंमल जारी करून माघारीं फिरून गेले. म्हणून या दहा दिवसांच्या पत्रांतच हेंही वर्तमान होतें. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब जेथें आहेत तेथेंच आहेत व वै।। राजश्री कुपाभट शास्त्रीबाबांनीं आपल्यास आशीर्वाद फार फार सांगितले आहेत. आशीर्वादपत्र द्यावें म्हणून मीं विनंति केली. त्यांनीं उत्तर केले जे, एक दोन पत्रें पूर्वीं लिहिलीं होतीं, त्यांचे उत्तर कांहीं आलें नाहीं. आमच्या आशीर्वादें त्याचे कल्याण असो. ब्राह्मणराजाच्या कल्याणांत सर्वांचे कल्याण आहे. त्यांस स्मरणार्थ आमचा आशीर्वाद तुम्हीच लिहा म्हणून बोलले. त्यांनीं येथें चाळीस दिवस दोघे ब्राह्मण व आपण अनुष्ठान केलें आणि बोलले जे, येथून (शत्रूचा) पराजय. त्याप्रमाणें निदर्शनासही आले, शास्त्रीबावांस पत्र येत असावें. ब्रह्मचारीबाबा येथें आहेत. त्यांणींही पत्रें लिहिली आहेत. ते सेवेसीं पाठविलीं आहेत. त्यास काय उत्तर येणें ते यावें. नित्य विचारीत असतात सेवकाची खर्चाची फार तसदी आहे. वारंवार विनंतिपत्रीं लिहितो यास्तव धनी रागें भरतील. परंतु मी गरीब सेवकानें स्वामीव्यतिरिक्त कोणास लिहावे ? येथें लोकांचे देणें जालें आहे. स्वामी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ४९

पै।। चंद्र १५ जमादिलाखर — ता. २८ मे, इ. स. १७८१

इसन्ने समानीन — **श्री गजानन** — मि.ज्येष्ठ शु।। ५, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर विनंतिपत्रें लिहून रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावलीं असतील. प्रस्तुत सरकारचें आज्ञापत्र सेवकास चंद्र २७ रविलाखरचें, ते चंद्र २७ जमादिलावलीं संध्याकाळीं येथें पावले. राजश्री बाजीराव बर्वे यांचा मजकूर आज्ञापिला, तो मनन करून पत्र एकांतीं बाईंस वाचून दाखविलें. ऐकून बाई बोलली जे, बर्व्यांचा मजकूर आम्हींही श्रीमंतांस पत्रीं लिहिला आहे. ते पत्रेंही पावली असतील. तेथून उत्तर काय येतें तें पाहावें. सरकारच्या पत्रान्वयें मींही थोडें थोडें बोललो. ऐकून उगीच राहिली. सांप्रत येथील प्रकार पाहतां, बुद्धीची स्थिरता थोडी. सबब कीं, श्रवण फार जालें आहे. ईश्वरपर पुराणें सदोदित ऐकतच आहेत व राजकारणी मसलती सुभेदार कैलासवासी जाल्यापासून हा वेळपर्यंत स्वतःच एक आज्ञेनें कारभार करीत आली. ते सरकार उपयोग वगैरे कामेंकाजें एकनिष्ठ घडत आली. प्रस्तुत द्वामोशायन जालें. तें न व्हावें, पूर्ववत्प्रमाणें चालावें त्यामध्ये सरकारकामें व आपले घरचा भ्रम राहून, यथास्थित चालत आल्याप्रमाणें पुढेंही वागणूक घडावी, या अर्थी वारंवार मध्यस्थासीं व कागदपत्रीं शिलशिला चाललाच आहे. परंतु उभयपक्षीं अनुमान दूर होत नाही. यास्तव आश्चर्य वाटते, कीं धन्याची गादी श्रेष्ठ व कारभारी सर्वज्ञ, तेथें खरीखोटीयाचे निवाडे फार होत आले आहेत आणि येथील सुधे चलनास विपर्यास कां पडतो, हेंच नवल वाटतें. घरांत कोठेही दोन जाल्यानें त्या घरची काय अवस्था होती, हें इत्यादिक जाणतात. तेथें सर्वज्ञास न कळेसें काय आहे ? या अर्थी येथेंही कायम मिजाजी क्षणक्षणा राहत नाहीं. सबब कीं, जवळील मसलतगार आपलाले ओढीनें मसलत सांगतात. त्यामुळें बुद्धीची कायमता ठीक राहत नाही. सांप्रत मसलतशीर सरकार यामुळें येथून बाईंनीं सरकार आज्ञेप्रमाणें फौज वगैरे कोणतेही विषयीं सरकार उपयोगी पडावें, श्रीमंतांची संकटें निवारण होऊन पुढें मातबर कामेंकाजें घडून यावी, याअर्थी राजश्री माधवराव गंगाधर एकांतीं, सरकार उपयोगी व पुढें उभयपक्षीं कल्याण या भावी, मातुश्रीस बराय मसलत सांगून, कोणताही एक निश्चय दृढतर करून येतात. रात्रौ दुसऱ्यांनीं जाऊन एकांतीं बाईंस अनेक रीतींचे प्रस्तुत व पुढील मसलतीचे पैं दर पैं समजावून, केलेली मसलत मोडून, दुसराच विपर्यास समजावून बुद्धिभ्रंश करितात. दुसरें दिवशीं यांनीं जाऊन केले मसलतीचे अन्वय पाहतां, ते मर्जी बाईंची नाहीं; आणिकच गोष्टी बोलितात. याप्रमाणें घडीघडीचे विचार सांगणार सांगतात. तेच पसंत पडते. यास्तव कायमतेची गोष्ट कोणतीही येथील लिहितां येत नाहीं. राजश्री राघो रावजी, पारनेरीं अगर पुण्यांत असतील. त्यांस सरकारची आज्ञा बोलावून व्हावी कीं, तुम्हांकडील कारकून बाळाजी

कृष्ण बाईजवळ आहेत, ते बोलावून घेऊन दुसरा गरीबसा कारकून तेथें पाठवावा, अशी ताकीद बरेपणें व्हावी. येथून मीं असे लिहिलें म्हणून कोणास न समजावें. येथील मुख्याच्या उक्ती व मुत्सद्यांनीं वगैरे देखलें ऐकलें लपेट व वर्तमान विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. निराळेनिराळे पर्याय समजून तपशीलवार आज्ञापत्र पाठवणार धनी समर्थ. हरकुबाईंचे गांवाविषयीं बहुत दिवस विनंति लिहितो. कृपा करून सोडणार धनी समर्थ. कासीदजोडीची रवानगी लवकर होय हे विज्ञप्ति. राजश्री पाटीलबावांकडील पत्र चंद्र १६ जमादिलावलचें राजश्री माधवराव गंगाधर यांस आले. ते चंद्र २७ मिनहूस येथें पावलें. त्यांत मजकूर जे, नजीबखान मयत जाला. पातशहाजवळ कारभारी कोणी मातबर दाबाचा माणूस नाहीं. चेले आहेत. ते आपल्यांत आपण कज्जा करितात. शिखांची दाटी आहे व चहूकडील मुलकी बंदोबस्तही जाला पाहिजे. यास्तव पातशहांनीं फार अगत्य धरून बोलाविलें आहे. यास्तव जरुर जाणें लागतें. तिकडे गेल्यानें सरकार कामें फार आहेत. यास्तव गेलें पाहिजे. राजश्री आबाजी नाईक वानवळे हे निरोप घेऊन देशास जातों म्हणून गेले, ते महेश्वरीं मातुश्रींची भेट घेऊन पुढें गेले. ते प्रस्तुत बऱ्हाणपुरीं आहेत. येथें लष्करांत सावकार कोणी मातबर नाहीं. यास्तव तुम्हीं कोणी मातबर मनुष्य पाठवून, नाईक मजकुरास महेश्वरीं बोलावून, मातुश्री व तुम्ही त्यांचें समाधान करून आम्हांकडे जरूर पाठवणें म्हणून पत्र आलें. यांनीं बाईंस दाखविलें. हे विचार करीत होती. तों तिसरें दिवशीं पाटीलबावांची दोन पत्रें एक बाईंस व एक माधवरावजींस ऐशीं फार जलद पत्रें आली. याही दोहीं पत्रांत हाच अन्वय कीं, आबाजी नाईकांकडे कोणीं मातबर मनुष्य पाठवून, त्यांस बोलावून आणून, त्यांची खातरजमा करून, चाळीस पन्नास लाखांचें सरंजामानिशीं येथें येत, असें लवकर करा. तें पत्र पाहून, बाईंनीं व माधवरावांनीं विचार करून, राजश्री बाजी विठ्ठल यांची रवानगी नाईंकाकडेस केली. येथून चंद्र १ मिनहूस स्वार होऊन बऱ्हाणपुरास गेले. बाईंनींही आबाजी नाईकांस येण्याविषयीं पत्रें लिहिली आहेत व पाटीलबावांचीही वरचेवर डाकेबरोबर पत्रें नाईकांस जातच आहेत. हिंदुस्थानांत राजेरजवाडे यांचे हर्षामर्ष आपसांत फार लागले आहेत. परस्परें सर्वांचे वकील पाटीलबावांकडेस आले आहेत, म्हणून वर्तमान ऐकिलें. राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ उज्जनीस देवदर्शनास गेले आहेत. त्यांस जाऊन अकरा दिवस जाहले. दो-चौं दिवसां येतील. पाटीलबावांची स्त्री संगमनेरकरांची, कांहीं व्यथेमुळें उज्जनींत येऊन कांहीं दिवसां मयत जाली. बाजीराव बर्वे यांनीं पाटीलबावांस खासगत पत्र लिहिलें होते. त्याचे उत्तर आलें जें, बाईंकडें तुम्हीं आलां, उत्तम आहे, मातुश्री व आम्हीं दुसरा विचार नाही. बाई श्रीमंतांकडे तुम्हास पाठवितील तर पक्केपणे श्रीमंतांचें अभय घेऊन पाठवितील. तुम्हीं तेथें जायास अनमान कदापि करूं नये. असें पत्र आलें म्हणून वर्तमान ऐकलें. सुरतेहून सावकारी वर्तमान आलें जे, ते प्रांतीं वारा व पाऊस व गारा पडल्या. समुद्रानेंही मर्यादा उल्लंघन करून वाढला. त्यामुळें दहा हजार घरहवेल्या पडल्या. सुरतेजवळ पांच जहाजें इंग्रजांचीं बुडालीं. त्यांत पांच हजार माणूस व पंचवीस लक्षांचा माल बुडाला. व सुरतेपलीकडेही कोणी बंदर इंग्रजांचें आहे, तेथेंही पांच जहाजे बुडाली. याप्रमाणें वर्तमान

ऐकिले. गोहजवाल्याकडीलही कोणी भला माणूस बाईंकडेस आला आहे म्हणून वर्तमान ऐकिले. पुरतेपणें शोध करून लिहीन. इकडे सेंधवे, नागलवाडी व थालनेर या मैदानांत संताजी होळकर व वाघ व बुळे व काशी रंगनाथ असे हजार बाराशें फौज जमली आहे. कांहीं पायदळही आहे. भिल्लांचे पारिपत्य (करूं) म्हणतात. परंतु यांस कांहीं विपर्यासता भासला आहे. कांहीं येथीलही बंदोबस्ती करावी, असें योजनेंत आले. न कळेशा आहेत. परंतु यांच्या चित्तांत कीं, ज्या पक्षी श्रीमंतांशीं बोलणें लागलें आहे, श्रीमंत बोलतात; त्यापक्षीं यांच्यानें काय होणें आहे? थोडे तरतुदींतही आहेत. श्रुत होय हे विज्ञप्ति. नवीन वर्तमानः गोहजवाल्याचा वकील विरेश्वरपंत नामें चंद्र २९ रविलाखरीं येथें आले आहेत. मातुश्रीस एक पत्र व माधवराव गंगाधर यांस एक पत्र ऐशी दोन पत्रें घेऊन आले आहेत. बाईंनीं त्यांस भेटीस बोलावून चंद्र १ मिनहूस भेट होऊन, एकांतीं बाई व माधवराव व तो गृहस्थ ऐसे बसून, पत्रें यांनी दाखविलीं. जबानींही कित्येक मजकूर बोलले. बाईंनीं माधवराव यांस सांगितलें जे, तपशीलवार यांचे वर्तमान ऐकून मजला समजावणें. यांनीं आपल्या घरास त्यांस बोलावून तपशीलवार वर्तमान विचारिले. त्यांनीं सांगितलें जे, शेषईवर इंग्रजांचे मसलतीवर राजश्री पाटीलबावा होते, ते समयीं मसलत कोणेही प्रकारें विल्हे लागेना. तदोत्तर गोहजवाले राणाजीस पाटीलबावांनीं बोलावून, इमानप्रमाण बेलभंडार होऊन, उभयतां एकदील होऊन, इंग्रजांस राणाजींनीं भयप्रीत दाखवून इंग्रजांस तेथून उखळलें. ते मसलत एकीकडे जाल्यानंतर पाटीलबावांनीं आमचेच मूळ खणूं लागले. बहुत प्रकारें आम्हीं त्यांस सांगितलें, परंतु न समजेत. यास्तव पाटीलबावांनीं इमान बेलभंडार दिला आहे, तो श्रीमतांकडे न्यावा तर दूर पंथ. पाटीलबावांनीं निकट केली आहे, यास्तव आपण वडील. वचनाचे साचे. कैलासवासी सुभेदारांनीं ज्यास वचनें बेलभंडार दिले, ते निभावून हिंदुस्थान हस्तगत केले. ती वहिवाट पाहून राजांनीं आपल्याकडे पाठविलें आहे. आम्हांस हातीं घेऊन पुढील कामेंकाजें आमचे हातें घ्या. असे बहुत प्रकारें वर्तमान सांगितले. माधवरावजींनी सविस्तर बाईंस समजाविलें. बाईंनीं उत्तर केलें जे पाटीलबावांस पत्र लिहा कीं, सर्वांशींच आपण वाईट जाल्यानें पुढें कोणी आपले बेलभंडारास पातेजून हिंदुस्थान हस्तगत कसें होईल ? यास्तव, यांसीं सलूख राखून पुढील कामें करा. पुढें प्रसंगोपात हे आपले टाफेखालींच आहेत. आतांच यांसी बिघडूं नये. इंग्रजांचेंही पारिपत्य पुरतेपणें जालें नाहीं. यास्तव, प्रस्तुत राणाजीसीं सलूख राखून पुढील कामें करा. राणाजींचा वकील येथें आहे. त्यास आम्हीं आपल्याजवळ ठेवून घेतलें आहे. तुमचें उत्तर आल्यावर वकिलाबरोबर येथून कोणी भला माणूस देऊन तुम्हांकडे पाठवूं. असें पत्र लिहिणें म्हणून सांगितलें व आबाजी नाईक वानवळे यांस आणायास बाजी विठ्ठल पाठविले म्हणून पत्रें पाटीलबावांकडेस लिहिलीं पाठविलीं. उत्तरे आल्यावर वकिलाबरोबर भला माणूस देऊन रवाना करितील. बाजीराव बर्वे यांस आणावयास विसाजी काशी व दोघे हुजरे येथें आले आहेत. त्यास बर्व्यांचे येण्याचा प्रकार लांबला. तेथून आज्ञापत्र येईल त्याअन्वयें त्यांचे येणें. हुजरें येथें फार श्रमांत आहेत. यास्तव आज्ञा आली तर हुजूर येऊ म्हणतात. येविषयीं काय ती आज्ञा आणवा म्हणून त्यांनीं

सांगितलें आहे. सेवकाची खर्चाची फार तसदी. स्वामींची तो दर आज्ञापत्री आज्ञा येती जे, चारशें रुपये तुम्हांस खर्चास देविले आहेत. सबनीसाजवळ दिले आहेत. या गोष्टीस पांच महिने जाले. एक कवडी इकडे आली नाहीं. सबनीसही पत्र देखील लिहीत नाहींत. येथें आज अठरा महिने जाले, कर्ज खातों. सहाशें रुपये लोकांचें देणें जालें आहे. त्या देणेदारांचा व नित्यकृत्याचा उपद्रव श्रम कोठवर वारंवार पत्रीं विनंति लिहूं ? येथें मेलें तर कोणी समाचार घेणार नाहींत. सबनीसांची कांहीं देवघेव मजकडे आहे. त्यास दोन तीनशें रुपये त्यांस व्याजबट्यांत पावलेही आहेत. थोड्या बहुतानें वरचेवर पावतच आहे. असें असतां अशा श्रमांत त्यांनीं ऐवज अटकावून ठेवावा असें नाहीं. येथील देण्यापासून मुक्तता होय असें करणार धनी समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५०

ता. ३१ मे, इ. स. १७८१

श्री गजानन

मि. ज्येष्ठ शु।। ९, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान. यथास्थित असे विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून चंद्र २१ मिनहूस डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीच आहेत. सेवेसीं पावतील. सांप्रतचे वर्तमान राजश्री नारो शिवदेव व राजश्री आबाजी नाईक वानवळे हे उभयतां उज्जनीहून येथें चंद्र २० रोजीं आले. पांच सहा दिवस येथें होते. बाईंचे त्यांचे बोलणे होऊन, चंद्र २६ रोजीं त्रितीय प्रहरीं मातुश्रीचा निरोप घेऊन उभयतां रेवापार जाले. चंद्र २७ रोजीं प्रातःकालीच कूच करून स्वार होऊन गेले. ऐकिल्यांत आलें जे, नारोपंत आसेरचे मध्यस्थींत जातात. आबाजी नाईक तो आपलें घरास जातात. इतकें वर्तमान ऐकिलें. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान येथें दरबारांत ऐकिले. पाटीलबावांनीं आपले कबिले दरोबस्त उज्जनीकडे रवाना केले. सडेच आठ-दहा हजार फौज व दहा हजार गोसावी, कांहीं तोफखाना, इतक्या सरंजामानिशीं गोहज व ग्वाल्हेरच्या दरम्यान आहेत. गोहजवाल्याच्या पांच-सात गढ्या घेतल्या. आणिकही मातबर गढ्या घेणार. दीड हजार फौज कोणी अविंध सरदार बाबांकडील होता, त्याजबरोबर फौज देऊन कच्छवाघर प्रांतीं पाठविले होते. त्यास, गोहजवाल्यानें दोन पलटणें गुप्तरुपें पाठवून त्या फौजेवर छापा घातला. फौज शिकस्त जाहली. दहा पंधरा स्वारांनिशीं तो अविंध निघून पाटीलबावांकडेस आला म्हणून ऐकिलें. राजश्री बाजीराव बर्वे यांचा मजकूर तर : येथें त्यांचें तोडमोडीचे जाबसाल होऊन, येथून बाईंनीं व राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ व राजश्री माधवराव गंगाधर यांनीं सरकारांत पत्रें लिहिलीं आहेत. सरकारची आज्ञा

जशी येईल तशी वर्तणूक करितील. पाटीलबावांकडून चंद्र २७ रोजीं डाकेबरोबर पत्रें नारो शिवदेव यांजकडे आली. तीं रेवा दक्षिणतीरीं त्यांजकडेस गेलीं. त्यांनीं वाचून पाहून बाईंकडेस पत्रें पाठविलीं, नि नारोपंत पुढें बऱ्हाणपुरास गेले. तीं पत्रें बाई व माधवराव गंगाधर व राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ त्रिवर्ग एकांतीं बसून वाचून पाहिली. ती पत्रें पाटीलबावांनीं सरकारांत स्वामींस लिहिलीं आहेत. त्यात मजकूर जे, बाईंच्या व राजेश्री तुकोजी होळकर यांच्या गुहकृत्यांमुळें चित्तशुद्धता नाहीं. येविषयीं सरकारातून राजश्री बाबुराव वैद्य येथें आले होते. इकडून नारो शिवदेवही आले होते. उभयतां चार पांच महिने महेश्वरीं राहून, तोडमोडीची भाषणे चिकित्सायुक्त होऊन, वरचेवर सरकारांत व आम्हांकडे लिहित गेले. त्या पत्रांची उत्तरें सरकारांत व बाबुरावजींस व नारोपंतांस आम्ही लिहीत गेलों. शेवटीं ठरलें जे, कैलासवासी सुभेदार गेल्यापासून बाईंकडे मुलकी वगैरे दौलतीचा कारभार चालत आला. तुकोजीबावा चाकरी करीत आले आहेत. त्यास प्रस्तुत तुकोजीबावा व नारो गणेश यांनीं वेगळें (पान फाटले) आहे. दोन वर्षांपर्यंत राडा पडला आहे. शेवटीं, बाबुराव वैद्य इकडील सर्व मंडळी आदिकरून आम्ही सर्वांचे संमतें ठरावून गेले जे बाईंनीं पूर्ववत्प्रमाणें सरदारीचे डौल चालवावे. तुकोजीबावांनीं फक्त चाकरी करून असावें. याप्रमाणें येथें निश्चय होऊन हुजूर विनंति करावयास गेले. त्यासही आठ नऊ महिने जाले. परंतु अद्याप कोणताही ठराव होऊन निश्चयपत्रें आली नाहीत. रुबरु माझे संमतेंकरून निश्चय व्हावा अशी सरकारची मर्जी असल्यास, आपणासही देशीं गुरुदर्शनास येणें आहेच. आज्ञापत्र आलें तर याप्रमाणेंही घडेल. नाहीं, या पक्षीं मर्जी उदासच असली, तर बाईंस कासीद जावयाचीं पत्रें व दस्तकें आलीं म्हणजे मातुश्रींस आम्हीच महायात्रेस घेऊन जाऊं. याप्रमाणें पत्रें पाटीलबावांचीं सरकारांत पाठवायास आलीं आहेत. येथें पत्रें वाचून पाहिलीं, त्याअन्वयें लक्ष्मण बल्लाळ यांचें पत्र सरकारांत व रावजींस व माधवराव गंगाधर यांचें पत्र राजश्री दादाजींस व बाईंची पत्रें सरकारांत अगर रावजींस अगर दादाजींस कोणकोणास लिहितील ती लिहोत. यांचीं व पाटीलबावांचीं पत्रें सरकारात पाठविणार म्हणून वर्तमान ऐकिलें. पाटीलबावांकडून दुसरी पत्रें आल्यावर हें पत्र पाठविणार म्हणून वर्तमान ऐकिलें. चिमाजी बुळे यांनी कांहीं जमाव जमा केला आहे व सेंदवेकर संताजी होळकर यांचे दोनशें स्वार व कांहीं पेंढारी ऐसे व कांहीं पायदळ जमा करून, खरगोण वगैरे प्रांतांत धामधूम करावी, महेश्वराभोंवतींही गडबड करावी, असे योजनेंत आहेत. हें वर्तमान बाईंस कळलें. त्यास बाईंनीं येथून एक पागा नागलवाडीस पाठविली आहे, कीं चिमाजी बुळ्याजवळ उतरा. त्यांचें चेष्टित काय तें ध्यानांत धरून वरचेवर लिहून पाठवीत जाणें. म्हणून त्या पाग्यास बाईंनीं सांगितलें आहे. बुळ्यांनीं आवई टाकिली आहे कीं, भिल्लाभारवांचें पारिपत्य केलें पाहिजे, यास्तव जमाव करितों. आपणही कांहीं सरंजाम पाठवावा. म्हणून बाईंकडे कारकून पाठविला होता. बाईंनीं सांगितलें जे, आम्हींही पागा पाठविली आहे. उभयपक्षींही असे धावडाव चालत आहेत. असें वर्तमान ऐकिलें. दादासाहेबांकडील वर्तमान : श्रीमंत सुरतेसच आहेत. त्यांजकडील दोन पलटणें खडक्याव्याऱ्यावर आहेत. राजश्री

गणेशपंत बेहेरे चार पांच हजार फौजेनिशीं दहीवलीवर आहेत. हें वर्तमान नंदुरबारेहून कोणी भले माणूस आले त्यांनीं सांगितलें. लालजीदास सावकाराचा मूल येथें बाईंजवळ आहे. खर्चाच्या ऐवजाकरितां बाईंनीं येथें अटकावून ठेविला आहे. त्यास हुजूर पाठवावा म्हणून पेशजीं जासूदजोडी आली होती. सांप्रत हुजरेजोडी सरकारचीं पत्रें घेऊन आले, ते अक्षतृतीयेस दों प्रहरां येथें आले. दरवाजाची परवानगी देऊन किल्ल्यांत घेतले. बाईंनीं रुबरु बोलावून वर्तमान विचारले. यांनीं पत्रें देऊन जबानींही सांगितलें. सावकाराचा मजकूर ऐकिला. संध्याकाळीं बाईंनीं हुजऱ्यास वाड्यांत जेऊं घालून, विसाजी काशी त्यांजवळ उतरावयास पाठविलें. हुजऱ्यांजवळील पत्र पाहून बाईंस वैषम्य फार वाटलें जे, सावकारांचा प्रकार कसा, तो तपशीलवार पेशजीं श्रीमंतांस आम्हीं लिहून पाठविला असतां फिरून श्रीमंतांनीं त्याच मजकुराकरितां पत्रें देऊन हुजरे पाठविले. तस्मात् तुकोजीबावा व नारो गणेश व लालजीदास यांनी जे जे बनावून गोष्टी सांगतात, त्याच गोष्टी श्रीमंतांस सत्य भासल्या. आम्हीं जे तपशीलवार पत्र लिहिलें तें मिथ्या भासलें किंवा आतांची रीत अशीही जाली असेल कीं, ज्यांनीं जो गैरवाका समजावून सांगितला, तोच मनन होऊन पत्रें व हुजरे व जासूद देवितात. छान करण्याची रीत ज्यांची त्यांजमागें गेलीशी दिसती. असो. आम्हांस तों वाजवीचे रीतीनें सावकाराजवळून पैका घेतला पाहिजे. हुजऱ्यांस उत्तरें देऊन बिदा करा. आजच बिदा करा. एकंदर येथें हुजरे राहूं देऊं नका. फार रागें भरली. तेव्हां मुकुंदराव हरी व लक्ष्मण बल्लाळ यांनीं बहुत प्रकारें बाईंस समजावून सांगितलें. पत्रांची उत्तरे लिहावयास तों आज्ञा जाहली. तिसरें दिवशीं, लक्ष्मण बल्लाळ व माधवराव व मुकुंदराव यांस बाईंनीं सांगितले जे, हुजऱ्यांशीं व त्या सावकाराच्या मुलांशीं तुम्ही बसून रुबरु करा. आम्ही येथें तसदी त्यास काय करितों व गैरवाजवी आम्ही काय करितों, हेंही त्यास समजूं द्या. उत्तरें देऊन हुजऱ्यांस वाटे लावा. कदाचित त्यांनीं आड केली तर परिछिन्न हुजऱ्यांस नावेंत घालून पार करून द्या. गैरवाजवीच आम्ही करूं, तेव्हां अपराधही पदरीं घेऊं. ज्यापक्षीं आम्हांसच गैरवाजवी करणें नाहीं, तेव्हां आमचे येथील जाबसाल आम्ही वहिवाटल्यास श्रीमंत कोणावर रागें भरतील ? आम्ही आपले येथील कारभार हा वेळपर्यंत हुजूर पाठविला नाहीं आणि अशा कामास सरकारचे हुजरे येण्याचाही सांप्रदाय नाहीं. हुजऱ्यांनीं पत्राचीं उत्तरें घेऊन जावीं. असें रागें भरून बाई बोलली. यांनीं त्रिवर्गांनीं सावकाराची व हुजऱ्यांची रुबरु केली. पत्राचीं उत्तरें घेऊन जा म्हणतात. हुजरे म्हणतात जे, आम्हांस सरकाराची आज्ञा येईल तेव्हां जाऊं. अद्याप बाईंच्या कानां घातलें नाहीं. पुढें काय जाबसाल होईल तो पहावा. ह्याप्रमाणें लक्ष्मण बल्लाळ बोलत होते. तें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं लिहिले असे. स्वामी म्हणतील कीं, ऐकिलें वर्तमानच लिहितां; तुम्हांस तेथें कशास ठेविलें आहे ? तेविषयीं विनंति : प्रस्तुत जाबसालचें कामकाज जिकडे आहे, त्यांसींच बोलणें चालणें एकांतीं दुकांतीचे बोलत आहेत. त्या बोलण्यांत त्यांनीं न बोलावितां जाणें युक्त दिसत नाहीं. तत्रापि दोन चार वेळां तसेंही जाऊन पाहिलें. परंतु त्यांस व खलबतच्या मुत्सद्यांस संशय पडूं लागला. यास्तव मातुश्रीस नित्य एक वेळां दरबारचे समयीं

मुजरा करून, दोन घटका बसून, दरबार बरखास जाहला, म्हणजे लक्ष्मणपंतांकडे जाऊन त्यांस नमस्कार करितों. ते वर्तमान सांगतात तें व कांहीं कोठें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं लिहीत आहे. दुसरें वर्तमान : राजश्री पाटीलबावांचे कबिले वैशाख शु।। द्वितीयेस उज्जनीस दाखल जाले. राजश्री बाजीराव बर्वे यांचीं घोडीं धर्मपुरीस ठेविली होती. त्यास वैशाख शु।। ४ बुधवारी, जे पागेत घोडीं होतीं, ते पागेस अग्नीचा उपद्रव जाहला. तेथेंच हजार दोन हजार बाणही गांववाल्यांचे होते, त्या बाणांसही आग लागली. गवताच्या गंजांसही आग लागली. घोडीं सारी आगीच्या व बाणांच्या उपद्रवानें मेलीं. एकशें त्रेचाळीस घोड्यांत पंचवीस घोडीं वांचलीं आहेत. त्यांतही दहा बारा मरतील. जळालीं आहेत. कांहीं कापडही जळालें. रावजींचें कांहीं जवाहीरही लक्षपरियंत होतें तेंही जळालें. याप्रमाणें पंचमीस प्रातःकाळीं गुरुवारीं येथें वर्तमान आलें. दिल्लीहून पंधरा दिवसांचीं पत्रें येथें आली. त्यांत वर्तमान कीं, नजीबखान पातशाही दिवाण चैत्र वद्य ८ हक जाहले. त्याचे आधीं आठ चार दिवस पुरुषोत्तमपंत हिंगणे तेही मार्गस्थ जाले. दिल्लीभवतां शिखांचा गवगवा फार आहे म्हणून वर्तमान होते. नबाबाकडेस यांचा वकील आहे, त्याचीं पत्रें येथें आली. त्यांत वर्तमान जे, मुधोजी भोंसल्याचे पुत्र चिमणाजी भोंसले त्यास नबाबांनीं पांच लक्षांची जहागीर दिली. भोसले व नबाब एकचित्तें आहेत. उभयतांही इंग्रजांच्या पत्त्यावर आहेत. बाजीराव बर्वे यांजवर येथें चौकी बाईंनी बसविली आहे. ती उठवावी म्हणून बाजीराव उपोषणें करितात. कोणी रदबदलीही करितात. बाई ऐकत नाही. पुढें काय होईल तें पहावें. सावकाराचा मूल आणावयास हुजरे आले होते. त्यांस बाईंनीं साफ सांगितले जे, ऐवज घेतल्याशिवाय सावकारास सोडीत नाहीं. पत्रांची उत्तरें देऊन हुजरे काल चंद्र ६ जमादिलावलीं बिदा केले. हरघडीं सावकारांविषयीं स्वामी तरी कशास त्यांस लिहितात ? बाई ऐवज घेतल्याशिवाय सावकार सोडीत नाहीं. आपण पत्रें लिहिणें तर विचार करून लिहावीं. पाटीलबावांकडील पत्रें, यांनीं आपले कासीद जोडीबरोबर पुण्यास पाठविली. म्हणून वर्तमान ऐकिले. सेवकास खर्चास वरात चंद्र १० मोहरमची पाठविलीं, ती कमाविसदारांनीं फिरून दिलीं. ती पुण्यांस पाठविली. पुण्यात स्वामींनीं सहाशें रुपये कमाविसदारांजवळून घेतले. मजला आशीर्वादपर आज्ञा आली जे, चारशें रुपये तुम्हांस सबनिसाजवळ दिले आहेत. त्यातून एक कवडी येथें पावली नाहीं. चार महिने जाले वरातीस, धनी सामर्थ्यवान असतां सेवकास येथें खर्चास पोंहचत नाहीं ! सबनीस श्रीमंत थोर. त्यास माझें गरीबाचें अगत्य काय ? धनी सांगून सुटले. आम्ही येथें रडत हाका मारीतच आहों ! स्वामींस तरी गरीबागुरिबाचें स्मरण कशास? कोण सांगतो ? पांच सहाशें रुपये व्याजबट्यासुद्धां येथें देणें. नित्य खायास पाहिजे. असे श्रम आहेत. लिहितां भागलों ! स्वामीही ऐकतां कंटाळले ! फार दिवस येथें जाले. दर्शन होय तर बरें आहे. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५१

पैवस्ती चंद्र १२ जमादिलाखर
इसन्ने समानीन

श्री गजानन

ता. ३१ मे, इ. स. १७८१
मि.ज्येष्ठ शुद्ध ९, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींचे कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमानें पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर सेवेसीं पाठविली आहेत. पेशजीं स्वामींनी राजश्री बाबुरावजींस पत्रें पाठविली ती पावली. पत्रीं आज्ञा कीं, गंगाजलनिर्मळ मातुश्री अहिल्याबाईंस बहुत प्रकारें सांगून, तुकोजीबावांनीं त्यांनीं एकचित्तें चालावें यांत फार उत्तम आहे. घरांत फूट जाहल्यानें बाहेर उपहास होऊन स्वरूप राहत नाहीं. या अन्वयें बहुत प्रकारें पत्रीं आज्ञा. त्याप्रमाणेंच रावजींनीं व राजश्री नारो शिवदेव उभयतांनीं फार प्रकारें बाईंस समजावून सांगितले. परंतु त्यांचे प्रथम पदीं जें बोलणें आहे तेंच आजपर्यंत आहे. प्रस्तुत चंद्र २७ जमादिलावलचीं सरकारचीं पत्रें डाकेबरोबर आज आलीं आहेत. तीं दाखवायाची आहेत. याजवर उत्तर काय करितात तें पहावें. राजश्री बाबुरावजींनीं विनंतिपत्रीं सविस्तर वर्तमान सेवेसीं लिहिलें आहे. श्रुत होय. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान : पूर्ववत्प्रमाणें इंग्रजांचे शहावर आहेत, तसे आहेत. काल डाकेबरोबर तिकडीलही पत्रें आली आहेत. तीही राजश्री नारो शिवदेव यांनीं सेवेसीं पाठविली आहेत. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेजवळ जेथें आहेत तेथेंच आहेत. सौ. उदाबाई सुभेदाराची कन्या यांचे विद्यमानें तुकोजीबावांकडी जाबसाल फार नम्रतेचे बाईंकडे लागले आहेत. यास्तव बाईंनीं येथून अप्पाजी गीते व उदाबाईंचा कारकून ऐसे येथून चंद्र ४ मिनहूस रवाना केले. तुकोजीबावांकडेस आले आहेत. सरकारची पत्रें आज चंद्र ६ मिनहूस त्रितीय प्रहरीं डाकेबरोबर आली. ती वाचून पाहून रात्री बाबुरावजी व नारो शिवदेव पत्रें घेऊन बाईंकडे वाड्यांत गेले. मीही समागमें होतो. बाईंस पत्रें वाचून दाखविली. बाईंचे पत्र बाईंस दिलें. तदोत्तर तिघे एकांतास बसलीं. सहा घटकांपर्यंत एकांत जाहला. तदोत्तर आपलाले बिऱ्हाडास आले. पुरतेपणें जाबसाल जाहलेवर सेवेसीं विनंतिपत्रीं लिहिण्यांत येईल. जाहलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. परंतु तुकोजीबावांचे अंतस्थ जाबसाल बाईंकडे येत असतात. हे विज्ञप्ति. सुरतेकडे गणेशपंत बेहेरे फौजेसुद्धां जाऊन मुलखांत धूम केली आहे म्हणून येथें बाजारी वर्तमान आहे. सेवेसीं श्रुत होय.''

लेखांक ५२

श्री गजानन

ता. ४ जून, इ. स. १७८१
मि. ज्येष्ठ शुद्ध १३, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. प्रस्तुतचे वृत्त सरकारचीं पत्रें राजश्री बाबूराव विश्वनाथ व राजश्री नारो शिवदेव यांस व बाईंस चंद्र २७ जमादिलावलचीं पत्रें ती येथें चंद्र ६ मिनहूस पावलीं. पत्रें पाहून संध्याकाळी बाबुरावजी व नारो शिवदेव पत्रें घेऊन दरबारास गेले. मीहीं समागमेंच होतो. बाईंचें पत्र बाईंस वाचून दाखविले. तदोत्तर बाई व रावजी व नारोपंत ऐसे एकांतीं बसून, उभयतांस व पाटीलबावांस सरकारची पत्रें होती, त्यातील अन्वय सविस्तर बाईंस समजाविले. बहुत युक्तीच्या वाटेनें बाईंस समजाऊन सांगितलें. सरकारच्या आज्ञापत्रीं दोन मजकूर होते जे, तुकोजीबावांनीं चाकरी करावी. फौजेच्या देण्याच्या तोडी बाईंनीं सांभाळाव्या. प्रस्तुत मसलत लांबली आहे. सांप्रत फौजेसुद्धां तुकोजीबावांना छावणी करावी लागेल. प्रस्तुतच्या मसलतीचे फौजेचे देणें व छावणीस खर्च लागेल तो व बादबरसात मसलतीवर हमराहा जाले पाहिजे, त्या खर्चाची तरतूदही सारी बाईंनीं सरबराई करावी; आणि सारे दौलतीच्या सरंजामाच्या तालुक्यांचाही बंदोबस्त करावा. सारेंच बाईंनीं आटोपावें हे कलम एक व दुसरें कलम, बाईजवळ दौलतीचा लवाजमा काय असेल तो व खासगत खर्च काय असेल त्याचा अजमास करून लिहून पाठवावा. त्याचा बंदोबस्त खर्चाप्रमाणें करून देऊं. वरकड सारा बंदोबस्त तुकोजीबावांनीं करावा. कमाविसदार येथें महालोमहालचे नेमून पाठविले आहेत. त्यांसीं दिक्कत न करितां बाईंनीं यांचे कमाविसदार महालोमहालीं बसवून द्यावे. तुकोजीबावांनीं सरकारचाकरी करून तुमचें मानमहत्त्व, वडीलपण राखावें. बाईंशीं वडीलपणाचे मर्यादेने यांनीं वर्तावें. हे सरकारची आज्ञा बाईंस समजवावी. कोणतें अनकूल पडतें ते पुसून लिहून पाठवा म्हणून आज्ञा आली आहे. या दोहींतून कोणते गोष्टीवर आपली मर्जी प्रसन्न ती आज्ञा करावी. त्याप्रमाणें श्रीमंतांस लिहून पाठवूं. त्यास बाईंनीं उत्तर केले जे, खासगत खर्चाची नेमणूक श्रीमंतांजवळून अगर तुकोजीबावांजवळून करून घेणेंच नाही. तुकोजीबावांनींच महालचा बंदोबस्त करावा असेच श्रीमंतांचें मानस आहे, तर त्यांनींच आपला बंदोबस्त करावा. मजला जे खर्चास लागेल ते महालातून घेईन. केवळ तेच दौलतीचे धनी, आमचा वारसा कांहींच नाही, अशी श्रीमंतांची मर्जी आहे कीं काय ? तेव्हां रावजींनी उत्तर केलें जें, हे प्रकार कांहीं श्रीमंतांच्या चित्तांत नाहीत. परंतु मसलतीचें काम भारी येऊन पडलें आहे. कामावर मनुष्यांची समजूत कशी करावी लागती हें आपणास विदितच आहे. या सरदारीतही हमेश कामेंकाजें पडतच गेलीं आहेत. लोकांच्या व सरदारांच्या समजुत्या करून कामावर हमवार कोणें रीतीनें करावें, या युक्तिप्रयुक्ती सर्व आपल्या ध्यानांत आहेत. प्रस्तुत उभयपक्षींही ओढीचा कारभार आणि मसलत भारी पडली आहे. यास्तव, इतक्या घालमिलीचे जाबसाल करणें प्राप्त. नाहींतर इतके दिवस या जाबसालाचीं कामें पडलीं नाहींत. कांहींही जाबसाल निमित्त्यावर उपस्थित होतात. असें बहुत प्रकारें युक्तीच्या वाटेनें भाषणें जालीं. दुसरा मजकूर बाई बोलली जे, तुकोजीबावांनीं

फक्त चाकरी करून असावें आणि महालांचा बंदोबस्त करून खर्चाची सरबराई आम्हीं करावी, म्हणून श्रीमंतांनीं लिहिलें. त्यास फार उत्तम आहे. तुम्हींच नवा कारभार करणें नि तो कसा होईल गोष्टीचे संकट नाही. सुभेदारांमागें इतके दिवस हाच कारभार करीत आलो आहों. प्रस्तुत मात्र कारभारी यांनीं उपहास मांडला आहे. श्रीमंतांचे मर्जीचाही कल तसाच दिसून आला. अस्तु. इतकेंही होईल. परंतु जी फौज ठेवणें त्याची हजरगणती व लोकांच्या बोलाचाल्या करणें त्या व कोणास काय देणें व तगीरी बहाली लोकांची करणें येविषयीं हुकूम आमचा. माझा कारकून आपल्या हातें कवडीपासून लक्षावर खर्च करणें तो करील. हिशेब आम्हास दाखवील. जें करणें तें आमचा कारकून करील. तुकोजीबावांनीं चाकरी करावी. पैसा खर्च ठायाठाय लागेल तो आमच्या कारकुनांनीं चौकशी करून खर्चावा. आपल्या (मर्जी) शिवाय खर्चवेंच भलताच त्यांनीं करूं नये. हेंही आम्हांस कबूल आहे. असे बोलली. मध्येंमध्यें रावजी व नारोपंत उभयतांहीं फार भाषणें केलीं. कित्येक प्रकारचे दृष्टांतावह बोलणी उदंड जालीं. ते दिवशीं इतकेंच भाषण जालें. रात्रही फार जाली. निरोप घेऊन आपलाल्या स्थळास आले. त्यावर चंद्र ८ रोजीं, पांच घटका रात्र गेल्यावर बाईंनीं बाबुरावजींस बोलावूं पाठविलें. बारा घटका रात्रपर्यंत उभयतांचेंच भाषण जालें. त्या भाषणाचा भाव रावजीं बोलत होते जे : बाई म्हणाली जे, श्रीमंत वारंवार लिहितात, 'धन्याचें न ऐकिल्यास त्यांच्या चित्तांत विपर्यास जाईल या अर्थी.' नेमणूक तों मी कोणाचीही करून घेणार नाहीं. प्रस्तुत श्रीमंतांची मर्जी अशीच आहे. फार उत्तम आहे. त्यांचे मर्जीप्रमाणेंच सांप्रत करोत. परंतु हे इतकेही तुमचे आमचे जाबसाल श्रीमंतांचे पत्रान्वये जाले. ते सारे राजश्री पाटीलबावांस आम्ही लिहितो. त्यांचे उत्तर आल्यावर पुरतेपणें तुम्हाशीं बोलूं. जोवर श्रीमंतांवर हे इंग्रजांची मसलत आहे, तोंवर आम्ही आपले कर्जवाम करून कालक्षेप करावा. मसलत (जाल्यावर) आमचा जाबसाल श्रीमंतांनीं करून द्यावा असें भाषण जालें. बाईंचे कारभारी व बाबुराव व नारोपंत ऐसे बसून पाटीलबावांस कागद लिहितात. तिकडून काय उत्तरें येतील तें पहावें. पाटीलबावांकडील पत्राचे मसुदे आज चंद्र १० रोजीं करितात. ते मसुदे बाईंस दाखवून न्यूनाधिक्य काय तें सांगतील त्याप्रमाणें पत्रें तयार करून पाठवितील. पाटीलबावांकडे पत्रें गेल्यावर बाबूरावजींही जालें वर्तमान सेवेसीं लिहितील. मीं ऐकिले तें वर्तमान सेवेसीं लिहिले असे. पाटीलबावांकडील वर्तमान तों जेथें आहे तेथेंच आहेत. इंग्रजांवर दाब म्हटलें तर असेंच आहे. छाप्याचा त्यांचा दाब यांजवर रात्रीं सावधतेचा आहे. राजश्री गणेशपंत बेहेरे कोंडाईबारी उतरून सुरत प्रांतीं गेले. यांनीं मुलखांत धुमधाम करतांच दोन तीन पलटणें सुरतेजवळ होती तें यांजवर आली, म्हणून वदंता येथें आहे. नवापूर पायटच्यापावतर पलटणें आली. म्हणून बाजारी वर्तमान आहे. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब सुरतेजवळ फुलबोर आहे तेथेंच आहेत. देखिले ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. खर्चाची विपत्य फार आहे. धनी कृपाळू समर्थ हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५३

पैवस्ती चंद्र २७ जमादिलाखर
इसन्ने समानीन

श्री गजानन

ता. १० जून, इ. स. १७८१
ज्येष्ठ व।। ४, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींचे कृपावलोकनें करून मुक्काम महेश्वर वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं. सांप्रतचा मजकूर, सरकारचे पत्रान्वयें मातुश्री अहिल्याबाईंशीं व राजश्री बाबुराव व नारो शिवदेव यांशीं भाषणे जाहली तो मजकूर सविस्तर बाईंनीं राजश्री पाटीलबावांस लिहिला आहे व या उभयतांनींही पत्रें लिहिली आहेत. पत्रें गेल्यास चार पांच दिवस जाहले. तेथून पाटीलबावा उत्तरें पाठवितील तीं पाहून, येथें बाईंच्या बोलण्याचा उभयतांशीं निश्चय जो होईल तो सेवेसीं लिहून विनंतिपत्रें येतील. नारो शिवदेव उज्जनीस जायाची तातड करीत होते. त्यांस बाईंनी सांगितले जे, पाटीलबावांस पत्रें लिहिलीं आहेत, त्यांची उत्तरें येतील. तीं पाहून निश्चय ठरल्यावर मग जाणें म्हणून राहविलें. राजश्री आबाजी नाईक वानवळे आले होते. त्यांस पाटीलबावांकडेस जाणार. पाटीलबावांकडील वर्तमान अद्याप जेथें आहेत तेथेंच आहेत. इंग्रजही शिप्री कोल्हारसावर आहेत. अद्याप लढाई कांहीं जाहली नाही. पाटीलबावांजवळ रांगड्याच्या फौजा कांहीं जमा जाहल्या होत्या. ते एक एक निघून आपलाल्या स्थळास जाऊ लागले. खेची आहेत व पाटीलबावांकडे पांच सहा हजार नागे गोसावी नवे आले, तेही ठेविले आहेत. पहिलेही दोनचार हजार आहेत. सारे मिळून एकदां इंग्रजांशीं मातबर लढाई करणार आहेत. पातशहाकडील फौज आणावयास होळकरांकडील गृहस्थ पाठविले होते, जे जयपुरीं आहेत. त्यांनीं पाटीलबावांची पत्रें नजीबखानाकडे पाठविलीं होतीं. त्यांनीं उत्तरें पाठविलीं जे, शिखांची मसलत भारी इकडे आहे; त्यांचें पारिपत्य जाहलेवर बादबरसात फौजा पाठवूं. याप्रमाणें त्याजकडील उत्तर आलें. दिल्लीहून नजीबखानानें आपला चेला अंबरशाह त्याजबरोबर मातबर सरदार चाळीस हजार फौजसुद्धां व तोफखाना ऐशा सरंजामानिशीं शिखांवर पाठविले होते. यांनीं सदरेवर जाऊन शिखांशीं गांठ घातली तेथें लढाई उभयतांची जाहली. शिखांनीं पातशहाचे फौजेचा मोड केला. तोफा साऱ्या घेऊन गेले. दहा पंधरा हजार लोक यांचे शिखांनीं ठार करून पानिपतापावेतों यांची फौज पळून आली. आणखी फौजेची तरतूद करून जंगी सरंजामसुद्धां शिखांवर पाठवावयाच्या तरतुदीत नजीबान आहेत. याप्रमाणें तिकडील वर्तमान आलें. ग्वाल्हेरचा किल्ला इंग्रेजांनीं गोहजवाल्या राणास दिला. सात लक्ष रुपये गोहजवाल्यानें इंग्रजांस दिले. गोहजवाले व नरवरवाले हे इंग्रजांच्या सलुखांत आहेत. रस्त पोहोचावितात. पलटणें येतात. कुमक त्यांस येऊं देतात. त्यांचा त्यांचा सलुखा आहे. कालपीस इंग्रजांचा एक कंपू आला म्हणून काल बाईंस पत्र कालपीवाल्याचें सवा महिन्याचें पत्र आलें. गोहजवाल्याचें ठाणें ग्वाल्हेरीस येऊन

बसलें असें अद्याप नाहीं. परंतु करारमदार जाहला आहे ग्वाल्हेरीच्या व गोहजेच्या दरम्यान कोण नदी आहे, तेथें इंग्रजाची छावणी होणार म्हणून साहुकारी वर्तमान आहे. ग्वाल्हेरीच्या व नरवरीच्या दरम्यान मातबर नद्या आहेत. जागा अडचणीची आहे. तेथें इंग्रज छावणी करणार म्हणूनही बोलवा आहे. ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५४

श्री गजानन

ता. ७ जुलई, इ. स. १७८१
मि. आषाढ व।। ४, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १४ रजबपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं सरकारची पत्रें राजश्री पाटीलबावांस डाकेबरोबर इकडूनच गेलीं होतीं. त्यांची उत्तरें पाटीलबावांचीं डाकेबरोबर काल येथें आलीं. ते राजश्री नारो शिवदेव व बाबुरावजींनी डाकेबरोबर आपल्याकडेस पाठविली आहेत. नवीन वर्तमान : श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडून राजश्री व्यंकटरमणशास्त्री निरोप घेऊन येथें आपल्या घरास आले. छ ६ मिनहूस येथें दाखल जाले. तेच दिवशीं आधीं बाईंची भेट घेऊन मग आपल्या वाड्यांत गेले. नित्य पुराणसमयीं बाईंच्या दर्शनास जात असतात. त्यांचे मुखेंच परस्परें वर्तमान ऐकिल्यांत आले जे, राजश्री गणेशपंत बेहेरे यांच्या विद्यमानें पुण्याकडील जाबसाल दादासाहेबांकडेस लागले आहेत; परंतु दादासाहेबांची मर्जी नाखूष आहे सबब कीं, पेशजीं बोलण्याचालण्याचे करारमदार अंमलात कांहींच आले नाहींत. यास्तव हेंही बोलणें तद्वतच. या अर्थी इंग्रजांसी जाबसाल लागले आहेत. गुदस्तां इंग्रज कोकणपट्टीतून बोरघाटावर आले. ते समयीं दादासाहेब अगर अमृतराव कोणीही स्वारीस समागमें नव्हते. यास्तव इंग्रजांनींही जितकी साधणूक जाली तितकी करून माघारा गेले. सांप्रत बादबरसातचे मोहिमेस दादासाहेबांस स्वारीस घेऊन चलावे या अर्थी इंग्रजांचें बोलणें दादासाहेबांशीं लागलें आहे. दादासाहेबांचें मानस कीं, पुरतेपणें पुण्याकडील ऊजाबसाल खचित जाल्यास इंग्रजांचा पक्ष सोडावा, सबब कीं, साष्टी वसईसारखी स्थळें मातबर कशा श्रमें करून साधलीं, तें स्थळें सहजांत इंग्रजांनीं घेतलीं. पुन्हां तें स्थळें हस्तगत होणें कठीण. असेंच देशांतही इंग्रजांचा प्रवेश जाला तर पुढें कोणासही ठिकाण राहणार नाहीं. सर्वांचे दुर्निमित्य आपल्याकडे. यास्तव इंग्रजांशीं पक्केपणे बोलत नाहीत. इंग्रजांचा प्रकार म्हटलें तर विलायतेंत पातशहाचा खमीर पक्केपणें आहे कीं, दादासाहेबांस अभिमानपुरस्कर राज्यावर नेऊन बसवावें आणि यांत आपलाही मतलब करावा, कोणता ? येवढी स्वारी करणें, तेव्हां पैका मुबलक खर्च

होईल. त्याऐवजीं मातबर किल्लेजात व आपल्यास अनुकूल तो मुलूख तोडून घ्यावा. पैसा वसूल होय तोंवर मुलूख व किल्लेजात खचित आपल्याकडे स्थळें कायम करावीं. मग त्यांजजवळून निघणें कठीणच असे. इंग्रज याप्रमाणें आपला मतलब योजून आहेत. इतकेही अर्थ दादासाहेब समजून त्यांचे मसलतीस नाखूष आहेत. पुढील मसलतीचे अर्थी इंग्रजांची सरंजामी प्रस्तुत शिप्री कोल्हारसावर चौदा पलटणें सरंजामसुद्धां जमली आहेत. काल्पी प्रांतींही कंपू आला आहे म्हणतात. परंतु कांहीं पलटणें आली आहेत. वगैरे जागां जागां सरंजाम होत आहेत. दादासाहेबांनीं अहिल्याबाईंचे वर्तमान ऐकिलें कीं, तुकोजीबावांनीं व नारो गणेश यांनीं तिकडे श्रीमंतांची कृपा संपादून बाईंचा उपमर्द करावा, बाईंने एकीकडे बसून तुकोजीबावांनीं नारो गणेश या उभयतांनीच दौलत करावी. असें ऐकून फार श्रमी जाले. बोलले जे, अहिल्याबाई म्हातारी, केलेली मनुष्य. तिजला एकीकडे बसवून उभयतांनीं दौलतीचा बंदोबस्त करणें अगर एखादी मातबर मसलतीस तह देणें इतका ऐवज उभयतांचा नाहीं. ऐकिणार काय समजून ऐकितात हें न कळे. कालमाहात्म्य प्रस्तुत असेंच आहे असें म्हणाले. पुण्याकडील व आपली कांहींएक घरसमजूत पडावी. यास मध्यस्थ विश्वासूक व मातबर दुतर्फा दबवून सांगे असा दरम्यान असल्याशिवाय ताळा पडणार नाहीं, असें तेथील बोलणें. याप्रमाणें दो-चौ जागां ऐकिले ते वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असे. सत्य मिथ्या देव जाणे. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५५

ता. ७ जुलई, इ. स. १७८१

श्री गजानन

मि.आषाढ व।। २, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १४ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर सेवेसीं पाठविलीं आहेत. प्रस्तुतचे वर्तमान अहिल्याबाईंनीं राजश्री पाटीलबावांकडे पत्रें पाठविली आहेत, त्यांची उत्तरें अद्याप आलीं नाहींत. तें आलीयावर काय निश्चय ठरेल तो पाहावा. पाटीलबावा बुढापाहाडानजीक छावणी इंग्रजांच्या तोंडावर करणार. दुसरें वर्तमान ऐकिलें कीं, पाटीलबावांचे दिवाण राघो मल्हार व आबा चिटणीस या उभयतांजवळ फौज ठेवून, छावणीस येऊन पाटीलबावा उज्जनीस येणार म्हणून वदंतेचें वर्तमान आहे. वेदमूर्ती राजश्री व्यंकटरमणशास्त्री श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडून येथें आले. ते सांगत होते जे, श्रीमंतांकडून सूत्र राजश्री गणेशपंत बेहेरे यांजकडेस लागलें आहे. राजश्री

बाजीपंत अण्णाही ते प्रांतीं आले आहेत. त्यांजकडेही जाबसाल लागला आहे. म्हणून बाजारी वर्तमानही असेच आहे. हिंदुस्थानाकडील वर्तमान तर दिल्लीपलीकडे शीख तीस-चाळीस हजार आले आहेत. दिल्लीवाल्यांशीं व शिखांशीं हर्षामर्ष लागला आहे. असें वर्तमान आहे. वरकड बाईंकडील जाबसाली वर्तमान वरचेवर राजश्री बाबुराव वैद्य सेवेसीं लिहीतच आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५६

श्री गजानन

ता. ९ जुलई, इ. स. १७८१
मि. आषाढ व।। ४, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १६ रजबपरियंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींचे कृपाअवलोकनेकंरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर पत्रें देऊन छ १४ मिनहूस रवाना केलीं आहेत. प्रस्तुतचे वृत्त पेशजीं मातुश्री अहिल्याबाईंविसीं निक्षून दो मजकुराविसीं पत्रें आलीं. त्याजवरून राजश्री बाबुरावजी व राजश्री नारो शिवदेव हे उभयतांनीं बाईंशीं सरकारपत्रान्वयें भवती न भवती केली. तेव्हां सिद्धांत ठरला जे, या कामांत पूर्वीपासून राजश्री पाटीलबावा आहेत, त्यांस हे सविस्तर लिहून पाठवावें ते जसा निश्चय करून पाठवितील त्याअन्वयें तुम्हांशी बोलूं. असें या उभयतांस उत्तर करून पत्रें पाटीलबावांकडेस बाईंनीं पाठविलीं. त्यावर या मजकुराविषयींच सरकारची पत्रें पाटीलबावांसही आली. तेंही पत्रें उभयतांनीं बाबांकडेस पाठविली. त्यास, सरकारच्या पत्रांचीं उत्तरें पाटीलबावांनीं पाठविली. ते छ १३ मिनहूस येथें आली. ते दुसरें दिवशीं डाकेबरोबर स्वामींकडे रवाना केली. त्याच अन्वयें बाईंसही पाटीलबावांची पत्रें आज प्रातःकाळीं आली. बाईंनीं वाचून पाहून दो प्रहरांनंतर उभयतांस दरबारास बोलाविलें. बाई व माधवराव गंगाधर व गोविंद रघुनाथ गानू हे उभयतां ऐसे पांच जण बसून एकांत प्रहर सव्वाप्रहर जाला. त्यातील मजकूर जाल्याअन्वयें उभय सेवेसीं लिहितील, त्याजवरून ध्यानास येईल. ऐकिल्यांत आलें आहे जे, बाईंनीं पूर्ववत्प्रमाणें दौलतीचा धनीपणा करितात तसा करावा. सरकारचाकरी राजश्री तुकोजीबावांनीं करावी. याप्रमाणें ऐकिलें ते सेवेसीं श्रुत होय. पाटीलबावांकडील वर्तमान : इंग्रजाभंवताले फौजसुद्धां आहेत. राजेरजवाडे कुमकीस आले होते, ते पाटीलबुवांचा निरोप घेऊन आपलाले स्थळास गेले. इंग्रजांकडेस गोहजवाला राणा तीन हजार फौज व तीन पलटणें जंगी सरंजामानशीं येऊन सामील जाला. त्याच्या मुलखांतून रस्त इंग्रजांकडे येत होती, त्याची बातमी ठेऊन पाटीलबावांनीं फौज रवाना केली.

इंग्रजांशीं व या फौजेशीं गांठ पडून लढाई बरीच जाली. पाटीलबावांकडील दहा पांच खाशे पडले व गोसावी यांचा महंत लढाईंत कामास आला. त्यास खेतांतून काहाडता दहा वीस माणसें जखमी ठार जालीं. याशिवाय फौजेंतील शेंदीडशें माणूस जखमी ठार जालीं. इंग्रजांकडीलही गोरे तुरकस्वार दहा पांच पडले. शेंदीडशें माणूस त्यांचेही जखमी ठार जाले. लढाई बरीच जाली. चाळीस पन्नास बैल रस्तेचें यांनीं पाडाव करून आणिले. पाटीलबावांजवळ देशचीच बारा-पंधरा हजार फौज कुल जमाव इतका आहे. त्रिंबकजी इंगळे, होळकरांचें पथक पाटीलबावांजवळ आहे. बाईंनीं तिकडे पाठविले आहेत. सबब, देशीं इंगळे मजकुराचा गांव माहाळुंगें आहे, ते तुकोजीबावांनीं खराब केले. तोफखाना वगैरे कारखाने तेथें छावणीस ठेविला आहे. तेथील खराबी फार केली. पुढें जप्त करणार. हा बोभाट त्रिंबकजी इंगळे यांनी बाईंस लिहिला. त्याजवरून बाई रावजींसीं बोलत होती जे, सरकारचाकरीवर माणसें असता, त्यांजवर अशी आदावत चालवावी आणि धन्यांनीं कांहींच ध्यानांत न आणावें हे अपूर्व आहे. या अर्थी बाईंनीं व रावजींनीं सेवेसीं पत्रें लिहिलीं आहेत. राजश्री बाजीपंत अण्णा फौजसुद्धां पुण्यास गेले व गणेशपंत बेहेरे बहाळ भडगांवाकडे छावणीस आले म्हणून बाई बोलत होती. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ५७

श्री गजानन

ता. ११ जुलई, इ. स. १७८१
मि.आषाढ व।। ६, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १८ रजबपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें सेवेसीं रवाना केलीं आहेत. प्रस्तुतचे वर्तमान राजश्री पाटीलबावांकडून काल प्रातःकाळीं पत्रें आली. त्यांचे बोलणे बाईंशीं कालच तृतीय प्रहरीं राजश्री बाबुरावजी व नारो शिवदेव यांसी जाले. त्यावर आज छ १७ रोजीं बाईंनीं गोविंद रघुनाथ या उभयतांकडे संध्याकाळीं पाठविले. माधवरावाकडील बाजी विठ्ठलही होते. चार पांच घटका एकांत होऊन ठरलें जे, जालें वर्तमान श्रीमंतांस लिहून पाठऊन उत्तरें आणवावीं. तेथील काय मर्जी, कशीं उत्तरें येतात, त्यासारखी पुढें मसलत. या अर्थी जालें बोलणें ते उभयतांनीं सेवेसीं लिहिलें आहे. श्रवण होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ५८

ता.१५ जुलई, इ. स. १७८१
श्री गजानन
मि. आषाढ व।। ९, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें सेवेसीं पाठविलीं आहेत. प्रस्तुत पाटीलबावांकडील वर्तमान, बुढापाहाडानजीक छावणीचा डौल केला आहे. बाईंकडील वर्तमान तर, राजश्री बाबुराव विश्वनाथ व नारो शिवदेव यांनी लिहिलें आहे, त्यावरून श्रवण होईल. सेवकास येथें येऊन अडीच वर्षे जालीं. धन्यांच्या पायाचाही वियोग व मुलामनुष्यांचेंही वर्तमान फार दिवस कळलें नाहीं. जशी आज्ञा येईल तसी वर्तणूक करीन. खर्चाचीही तारांबळ फार आहे. स्वामी कृपाळू, सर्वजाण आहेत. प्रस्तुत पाटीलबावांकडील वर्तमान पंचावलीवर हे आहेत व इंग्रज शेषईवर आहेत. गोहजबावाल्यासुद्धां बारा तेरा पलटणें आहेत. पाटीलबावांची छावणी रणोदावर होणार. मध्यें कालीसिंद महानदी थोर आहे. रणोदावर छावणी जाल्यास इंग्रजांस व यांस बारा कोसांचा तफावत पडतो. पलीकडे गोहजवाल्याच्या मुलखांत धामधूम करायास पांच सहा हजार फौज सडी पाटीलबावांनीं पाठविली आहे. राणा इंग्रजांस सामील जाला आहे व नरवरवाल्याचेही सूत्र इंग्रजांकडेस आहे. अद्याप सामील जाला नाही. पाटीलबावांजवळ दक्षणी फौजेचा भरणा दहा हजार आहे व राजेरजवाडे कुमकेस आले आहेत, त्यांची फौज दहाबारा हजार आहे. गोसावी बैरागी मिळून सात आठ हजार आहेत. हेही आपले ठायीं मजबुतीनें आहेत. इंग्रजही मजबुतीने आहेत. नारो शिवदेवही बाईंचा निरोप घेऊन उज्जनीस जाणार. बाई म्हणतात जे, श्रीमंतांकडे पत्रें गेलीं आहेत, त्यांजकडील जाबसाल काय येतो तो पाहून मग तुम्हांस निरोप देऊं. सरकारची यांच्या पत्राची उत्तरें आलियावर कोणते एके गोष्टीचा ठराव जाला म्हणजे बाबुरावजी लक्षुमणपंतास आपणाकडेस येथून पाठविणार. इंग्रजांची व पाटीलबावांची लढाई छ ८ मिनहूस जाली. ते वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलेच आहे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञप्ति.

लेखांक ५९

पै।। चंद्र ११ साबान
इसन्ने समानीन. हस्ते डाक

श्री गजानन

ता. २७ जुलई, इ. स. १७८१
मि. श्रावण शु।। ७, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज साष्टांग नमस्कार तागाईत चंद्र ५ साबान विज्ञापना.

हिंदुस्थानाकडील वर्तमान कोणी गृहस्थांनीं लिहिलें होते, ते राजकीय मजकूर कीं, नजीबखान पातशाही फौज घेऊन जयनगर प्रांतीं गुदस्तां आले होते. ते वेळेस जयनगरचा मुलूख तमाम जप्त करून राजास हस्तगत करावें आणि राज्याचा बंदोबस्त करावा अशी मसलत नजीबखानानें केली. ती पाहून जयनगरवाल्यांनीं नजीबखानाशीं जाबसाल लाविला कीं, हें राज्य बहुत दिवसांचें, हें राखावें. तेव्हां प्रतिवर्षीं सात लक्ष रुपये पातशहास देत जावे असा करार ठरावून, त्या रुपयांचे वसुलास नजीबखानांनीं अनुपगीर गोसावी त्यांस किताब राजे हिंमतबहादर–त्या गोसाव्याबरोबर पांच हजार फौज ठेवून सात लक्षांचे वसुलास जयनगरी ठेवून नजीबखान दिल्लीस गेले. त्यास, राजश्री पाटीलबावांनीं इंग्रजांचे पारिपत्य पातशाही फौज सामील करून करावें, या अर्थी राजश्री राजाराम रणसोड होळकराकडील येथून बाईंनीं फौज देऊन पाटीलबावांबरोबर पाठविले होते. ते त्यांचा व नजीबखानाचा दंडक बराच, यास्तव त्याजबरोबर पांचशें फौज देऊन नजीबखानास कुमकेस फौजसुद्धां घेऊन यावें म्हणून पाठविलें. ते जयनगरास गेले. तेथें हिंमतबहादर गोसावी नजीबखानाकडील खंडणीच्या वसुलास आहेत. त्यांचा व पाटीलबावांचा स्नेह व मशारनिल्हेचाही दंडक फार. यास्तव त्यांची भेट घेऊन दिल्लीकडे जावें, या अर्थी त्यांची भेट घेतली. तेथें गोसावीबावा बोलले जे, तुम्ही ज्या कार्यास दिल्लीस जाता, ते कार्य येथूनच करूं. म्हणून ठेवून घेतलें. तदोत्तर हिंमतबहादर गोसावी यांनीं व राजाराम रणसोड यांनीं नबाब नजीबखानास पत्रें लिहिलीं व पाटीलबावांच्या थैल्या होत्या त्याही नबाबाकडेस पाठविल्या. नबाबास उभयतांनीं पत्रें लिहिलीं जे, दक्षणीयांचा व तुमचा स्नेह आहे. त्यास जळचरांनीं पाटीलबावांशीं फार आगळीक केली आहे. पाटीलबावा शहास गुंतले आहेत. यास्तव पाटीलबावांनीं अमके मातबर माणूस तुम्हांस पांचारूं पाठविले आहेत. त्यास, स्नेहाचें सार्थक हेंच कीं, या वेळेस फौजसुद्धां तुम्ही पाटीलबावांशीं मिळून इंग्रजांचे पारिपत्य करावें, हें अतिउत्तम आहे. अशीं पत्रें पाठविली. नबाबांनीं पत्राचीं उत्तरे पाठविली जें, आम्ही या कार्यास आधीं सामील होऊं. परंतु आमचे चार मुद्दे पाटीलबावांनीं कबूल करावे. तपशील : मुख्य जठवाडा आम्हीं दरोबस्त घेतला आहे, यांत वांटा त्यांनीं न मागावा व जयनगरची खंडणी सात लक्ष रुपये आम्हीं जोर पोहचावून सालाबाद ठरावली आहे, ती आमची आम्हीं घेत जावी. तिसरें, आजपासून नवा मुलूख सुटेल तो निमेनिम आम्हीं व त्यांनीं वाटून घेत जावा. चवथें, फौज त्यांची मातबर इकडे आल्यास आम्हांस उपद्रव न द्यावा. अगर आमची फौज फार, त्यांची थोडी आली तर आम्हीं त्यास उपद्रव न द्यावा. ऐसे मुद्दे नबाबांनीं लिहून पाठविले. या मुद्यांवर सरदारांच्या मोहरा करून पाठवणें, म्हणजे आम्ही फौजसुद्धां येतो. त्यास ही पत्रें पाटीलबावांकडेस पाठविली. तशांत पुण्याकडे श्रीमंतांनीं इंग्रजांचे पारिपत्य करून फत्ते जालीयाचें वर्तमान इकडे आले. त्यास नबाबाच्या पत्राचें उत्तर पाटीलबावांनीं लिहिले जे, फिरंगी आमच्या मुलखांत आले म्हणून नबाबांनीं हें मुद्दे नवे लिहिलें, हे योग्य नाही. ज्या वेळेस

पाहशाहास प्रयागाहून आणिलें ते वेळेस सर्व तहरह जाले आहेत. मागाहून दिल्लीचे मुक्कामीं लढाई जाल्यानंतर नबाबास वजीर केले. ते वेळेस तह ठरवून, आण शपथा होऊन, लिहिलीं पुसलीं, तहनामे जाले आहेत. तें सर्व एकीकडे राहून व्यर्थ जालें की काय ? नवें होणार नाही. फिरंग्याचें पारिपत्य श्रीमंतांचे पुण्यप्रतापेंकरून आम्हीं करीतच आहोत. नबाबास उत्तम दिसेल तें करावें. आम्ही व होळकर व विसाजी कृष्ण मिळून जो तह पूर्वी केला आहे, त्याशिवाय एक बिघा जमीन अगर एक पैसा नबाब मागतील तर मिळणार नाहीं आणि फिरंगी जबरदस्त पडल्यास नबाबास जागा राहील कीं काय, हें पुरतेपणीं विचार करणें तें करावे. आणिकही कित्येक मजकूर लिहिले. त्याजवरून फिरून नबाबासही हिंमतबहादर यांनीं पत्रें लिहिलीं कीं, दक्षिण्यांशीं आपला स्नेह व त्यांचा कृतोपकार आपल्यावर किती आहे हें आपण जाणत असतां, त्यास नवे मुद्दे लिहावे हें उचित कीं काय ? फिरंगी दक्षिण्यांनींच जेर केले आहेत. हैदर नाईकांशीं व दक्षिण्यांशीं हमेश बिघाडा होता; परंतु या प्रसंगीं हैदर नाईकांशीं त्यांनीं स्नेह करून, त्याजकडून इंग्रजांचें पारिपत्य करविलें आणि तुमचा त्यांचा पूर्वस्नेह असतां नवें वैर करावें, हें कामाचें नाहीं. पूर्वी जो तह ठरवला आहे तोच कायम ठेवावा आणि आपण फौजसुद्धां सामील व्हावें, यांत उत्तम आहे. अशी नबाबास पत्रें लिहिलीं व त्यांचे दिवाण शिवरामपंत काश्मिरी त्यानेंही बहुत प्रकारें लिहिलें. त्यावरून नबाबांची पत्रें हिंमतबहाद्दर गोसांवी यांस आली कीं, तुम्ही लिहिलें हे आम्हांस कबूल आहे. दक्षिण्यांशीं आम्हांशीं बिघाड करणें सर्वथैव नाहीं. प्रस्तुत बरसातीचे दिवस आहेत. बादबरसाद आम्ही पातशहास घेऊन आगऱ्यास येतो. दहा हजार फौज दक्षिण्यांची आगऱ्यास पाठवून द्यावी. अंतर्वेदचा बंदोबस्त करून पटण्यापावेतों इंग्रजांचा मुलूख सोडवून घेऊं. इंग्रज सहजच शिकस्त खातील. याप्रमाणें गोसावी यास नबाबांची पत्रें आलीं. त्यांनी राजाराम रणसोड यांस दाखवून त्यांनींही पत्रें लिहून, ते व ती पत्रें पाटीलबावांकडेस पाठविली. याप्रमाणें कोणी गृहस्थानें हे वर्तमान आषाढ शुद्ध त्रयोदशीची पत्रें लिहून इकडे पाठविलीं. होळकराकडीलच गृहस्थ आहे. आपलाही स्नेही म्हणून पत्र लिहिले. त्यातच वर्तमान कीं, राजाराम रणसोड जयनगरीच हिंमतबहादर गोसाव्याजवळ आहेत. जयनगर प्रांतीं होळकरांची ठाणीं होती, तीं गुदस्तां राजांनीं उठविली होती. तीं प्रस्तुत ठाणीं कायम करवितात. टोंकेत ठाणें यांचें बसलें. रामपुऱ्यांतही ठाणें बसणार. प्रस्तुत जयनगरात मोठी लढाई होणार आहे. सबब, किलंगधीर, वगैरे रजपूत मातबर सरदार दहा बारा असाम्या राजांनीं धरून कैद केल्या आहेत. खुशालीराम बेहरा दिवाण तोही फितुरांत होता. पळून जात होता. तोही धरून कैद केला आहे. दहा वीस लक्ष रुपये त्या दिवाणाजवळून घेणार. जयनगरचें राज्य तूर्त बहुनायकी फार जाहली आहे. सरकारच्या फौजा हिंदुस्थान प्रांतीं असत्या तर कित्येक कामकाजें बनून येतीं. याप्रमाणें पत्रीं वर्तमान लिहिले होते. अलीकडे सागर वगैरे ते प्रांतीं दक्षिणी ब्राह्मणांचे कबिले आहेत, ते तमाम उज्जनीस येतात. इंग्रजांचे भयास्तव प्रांत तो

चलबिचल जाला आहे म्हणून ऐकिलें. उज्जनीवालेही कित्येक महेश्वरास येणार असे बोलतात. बाजारी वर्तमान हे होय. येथील वर्तमान तर अहिल्याबाई राजश्री बाबुरावजींस म्हणतात जे, 'तुम्हांस पुण्यास श्रीमंतांपावतर जावें लागेल. तुम्हीं गेल्याशिवाय आमचा बंदोबस्त यथास्थित होणार नाही.' त्यास रावजींनींही पेशजीं सरकारात पत्रें लिहिली आहेत. तेथून आज्ञा आली म्हणजे येथें राजश्री लक्ष्मणपंतास ठेवून रामजी हुजूर येणार. मीही पेशजीं विनंतिपत्र सेवेसीं लिहिलें आहे. जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन. कांहीं काम नसतां येथे काय म्हणून असावें ? स्वामींचे आज्ञेप्रमाणें इकडील सविस्तर रावजींनीं व राजश्री नारो शिवदेव यांनीं विनंतिपत्रें लिहिली आहेत. राजश्री पाटीलबावांकडील बातमीपत्रें डाकेबरोबर आली आहेत. ती बजिन्नस सेवेसीं रवाना केली आहेत. येथें बाईंचे श्रावणमासचा उत्साह होत आहे. तीन चार हजार ब्राह्मण मिळाले आहेत. नित्य संतर्पण होत आहे. श्रावण एक मासपर्यंत (उत्सव) होईल. तदोत्तर ब्राह्मणांच्या संभावना करून बिदा करितील. याप्रमाणें येथील वर्तमान. तिकडे इंग्रजांस गोहजवाला मिळून इंग्रजांजवळ भरणा भारी जाला आहे. म्हणून वदंता आहे. डाकेच्या पत्रीं काय वर्तमान असेल ते सेवेसीं विदित होईल. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. खर्चाची फार विपत्य आहे. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६०

ता. २ आगस्ट, इ. स. १७८१

श्री गजानन मि. श्रावण शु।। १३, शके १७०३.

''श्रीमंत राजश्री तात्यासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञांकित सेवक विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ साबापर्यंत स्वामींचे कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असो विशेष : इकडील वर्तमान कळल्याप्रमाणें श्रीमंतांस विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे; त्यावरून सविस्तर विदित होईल. राजश्री बाबुराव वैद्य सरकारआज्ञेप्रमाणें येथें बाईंशीं बोलून निरोप घेऊन हुजूर येतात. छ ११ मिनहूस बाईंचा निरोप घेऊन, बारावे रोजीं रेवापार होऊन, पार मुक्काम करतील. दुसरें दिवशीं श्रावणी करून, भोजनोत्तर स्वार होऊन दरमजल पुण्यास येणार. मीही यांजबरोबरच येणार होतो; परंतु सरकारची आज्ञा आली नाहीं. यास्तव राहिलों. अडीच वर्षे येथें येऊन जाली. धन्याचे चरण पहावें, घरी मातुश्रीचे वार्धिक्य त्यांचेही दर्शन घ्यावें, असे मानस आहे. इतक्यावर श्रीमंतांची आज्ञा जशी येईल तशी वर्तणूक करीन. खर्चावाचून फार श्रम आहेत. येथें चारशें रुपये लोकांचे देणें. तात्या, घरीं मुले-मनुष्यें

फार श्रमांत आहेत. चिरंजीव दोन वर्षे पायाजवळ आहे. उदंडांस अन्नास लावितां, परंतु मुलाची सोय अद्याप कोठें न केली ! आमचे दैव !! आपण काय करतील ? तात्या, इतके दिवस चाकरी करून एक मुलास आसामी कोठें द्यानांत ! आम्हां गरिबाविसीं वारंवार विनंति करणार कोण ? स्वामीच श्रीमंतांस विनंति करतील तर कोठें याचना करतील? वतनाचें देणें व संसाराचें कर्ज देणें यानें फार श्रमांत आहे. काय उपाय करूं ? इकडे कान्हापूर परगणा लहान आहे, तेथें मजमूची आसामी खाली आहे. श्रीमंतांस विनंति करून तेवढी आसामी चिरंजीवास करून दिली, तर बरें आहे. श्रीमंतांची मर्जी पाहून एकदां विनंति करून पाहावे. राजश्री बाबुरावजींसही विनंति करावयास मी सांगितली आहे. तीस बत्तीस वर्षे जाली. सेवा करीत आहे. परंतु मुलास कोठे आसामी एक द्यानांत ! आम्हांविषयीं कोण विनंति करील ? आपणास ईश्वर श्रीगणपति स्मरण देता आहे. तात्या, कर्जाच्या व गृहकृत्याच्या पेचांत फार आहे. आता उत्तरवयांत आपण उपेक्षा केली, तर कोण आमचें आहे ? इतका विस्तार लिहिला म्हणून रागास न यावें. कृपा करून एवढी कान्हापुरची मजमूची आसामी विनंति करून, करून द्यावी. देविणार स्वामी समर्थ. हे विज्ञप्ति. स्वामी म्हणतील कीं, तुम्ही कामावर आहांत; सरकारची आज्ञा नसतां येण्याची तांतड कां करितां ? त्यास, रावजी येथें आलीयावर महिना दीड महिन्यांनीं बाईंनीं मुकुंदराव दिवाण यांजकडून मजला सांगितले जे, 'येथें बाबुराव आहेतच. तुम्हांस बहुत दिवस जाले. दोघांचें येथें असे काय काम आहे ? तुम्ही आपल्या धन्यास लिहून पाठवून तुम्ही जाणें.' याप्रमाणें त्यांनीं सांगितलें. आणखीही एकदोघांजवळ सांगितलें. बोलली जे, यांनीं आपल्या धन्याकडेस जावें. येथें काय कारण आहे ? असेंही बोलली. असें यांनीं बोलली असतां येथें कशास राहावें ? धनी विश्वकुटुंबी आहेत. हा वेळपर्यंत ज्यांनीं प्रतिपाल केला आहे, ते आतांही उपेक्षा करणार नाहीत. श्रुत होय हे विज्ञप्ति. ''

लेखांक ६१

ता. २ आगस्ट, इ. स. १७८१

श्री गजानन मि. श्रावण शु।। १३, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ साबानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील पेशजीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविली आहेत. येथील वर्तमान तर राजश्री बाबुराव वैद्य यांस सरकारची आज्ञापत्रें व बाईंसही सरकारचें पत्र होतें. ते पत्र बाईंस प्रविष्ट करून, यांस पत्र होते त्याअन्वयें बाबुरावजी व राजश्री नारो शिवदेव उभयतां

बाईंशीं बोलून, बाबुरावजी बाईंचा निरोप घेऊन दरमजल पुण्यास येतात. छ ११ रोजीं निरोप घेऊन, छ १२ रोजीं रेवापार मुक्काम होईल. तेरावे रोजीं श्रावणी करून स्वार होणार. सेवेसीं येऊन सविस्तर विदित करतील. येथें लक्ष्मणपंत रावजींनीं ठेवले आहेत. मीही रावजींबरोबर येत होतों, परंतु पेशजीं विनंति मी लिहिली आहे. आज्ञापत्र आद्याप आले नाही. सरकारची आज्ञा आली नसता यावे, तर स्वामी रागें भरतील. या भयास्तव राहिलों. रावजींही म्हणाले जे, आज्ञेवाचून येऊं नका. म्हणून राहिलो. अडीच वर्षे येथें जालीं. धन्याचे चरणदर्शन व्हावें व घरीं मातुश्रीचें वार्धक्य, त्यांचेंही दर्शन व्हावे या अर्थी विनंति. धन्याची मर्जी. जसी आज्ञा येईल तदनुसार वर्तणूक करीन. खर्चाचेही श्रम फार आहेत. स्वामी कृपाळू समर्थ. सुरतेकडील वर्तमान : गाडर इंग्रज सुरतेस आला. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांस म्हणतो कीं, तुम्ही स्वारीस निघा. दादासाहेब म्हणतात जे, 'तुम्हांबरोबर सारें पायदळ. फौजेशिवाय आम्ही बाहेर निघणार नाहीं. फौजेची तरतूद करा. आम्ही स्वारीस निघतों.' त्यावरून राजश्री फत्तेसिंग गायकवाडास दादासाहेबांनीं व इंग्रजांनीं बोलावूं पाठविले आहे व दहा बारा हजार फौज तुम्ही ठेवा, पैका देतों, म्हणून इंग्रज दादासाहेबांस म्हणतात. यांनींही कबूल केलें. पैका द्या, आम्ही फौज ठेवितों. इंग्रज ऐवजाची तरतूद करितात. फत्तेसिंग गायकवाडास दहा लक्ष रुपये इंग्रज मागतात. दादासाहेबांनीं मना केलें जे, फौज ठेवायास त्यास सांगतां, तेव्हां पैका मागूं नये. मना केलें. इंग्रज पांच हजार तुरक स्वार जमा करणार. असी तरतूद फौजेची करितात. इतकी वीस पंचवीस हजार फौज व पंधरा पलटणें इतक्या सरंजामानसीं दादासाहेबांस स्वारीस काढावें अशी मसलत करितात. म्हणून साहुकारांत हें वर्तमान ऐकिलें. सत्य मिथ्या देव जाणे. आणिक कोठें कागदीपत्रीं हें वर्तमान नाहीं. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान तर, बुढापाहाडानजीक शाहाबागांवर छावणी पाटीलबावांची जाली. इंग्रजही सिप्री कुलारस वगैरे जागां जागां गढी किल्ल्यांचे आश्रयांनीं छावणी करून आहेत. गोहजवाला राणा इंग्रजांसीं मिळाला आहे. वरचेवर डाकेबरोबर तिकडील पत्रेंही येतात. तीं नारोपंतनाना सरकारांत रवाना करीतच आहेत. बाबुराव येथून गेलियावर एका दो दिवसांत नारोपंतनाना उज्जनीस जाणार. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६२

ता. ६ आगस्ट, इ. स. १७८१

श्री गजानन

मि. श्रावण व।। २, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १५ साबानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान

यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सांप्रतचे तर, राजश्री बाबुराव वैद्य येथून बाईंचा निरोप घेऊन रेवेपार दोन मुक्काम जाले. बाईकडून कोणी गृहस्थ बोलायास गेले होते. त्यामुळें दोन मुकाम जाले. छ १४ रोजीं रेवापासून कूच करून गेलें. दरमजल पुण्यास येतील. राजश्री पाटीलबावांचीं छावणी बुढापाहाडाआसपास जाली. होणार. सुरतेकडील वर्तमान : इंग्रजांनीं श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांस उत्तेजन देऊन फौज ठेवावयाचा उपक्रम करितात. राजश्री फत्तेसिंग गायकवाडासही बोलावूं गेलें आहे म्हणून साहुकाऱ्यांत बोलतात. येथें बाई विचारीत होती जे, बाजारी बोलवा आहे कीं, फिरून इंग्रेजांनीं कोंकणांत गडबड केली आहे, हें खरें कीं काय ? मीं उत्तर केलें जे, हें मिथ्या वर्तमान. आम्हांकडे कांहीं बातमी आली नाहीं. राजश्री नारो शिवदेवही उदईक छ १५ रोजीं निरोप घेऊन उज्जनीकडे जाणार असें बोलतात. हरकुबाईंकडील गांव आपण कृपा करून सोडलें म्हणून येथें वर्तमान आले होते. परंतु यांजकडे कांहीं सनदापत्रा आल्या नाहींत. येविषयीं मावशीबाई पुसत होती कीं, गांव सोडून श्रीमंतांनीं कोणाच्या हवाला केलें? या बाईंचें बोलणें आहे कीं कृपा करून गांव सोडले तर आम्हांकडे सनदा पाठवाव्या. नाहींतर सरकारांतच असावे. ज्यांचे त्यांनीं फिरून घेतल्यास आमचा उपाय काय? दुसरें, हरकुबाईच्या बहिणीस फार बरें वाटत नाही. तिजला भेटायास जाणें फार जरूर आहे व कनाशीस मानभावांचा देव आहे, त्याच्या दर्शनासही जायाचें आहे. सरकारची आज्ञा आली म्हणजे जातील. येविषयीं आज्ञापत्राची अपेक्षा फार आहे. मर्जी असली तर, आज्ञापत्र जसें येईल त्याप्रमाणें वर्तणूक करूं, असें बोलली. सेवेसीं श्रुत होय. मी पेशजीं विनंतिपत्रीं विनंति लिहिली होती. इकडे बहुत दिवस जाले, आज्ञा आली तर चरणदर्शनास येईन. धन्याची मर्जी. जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६३

ता. ८ नोव्हेंबर, इ. स. १७८१

श्री गजानन मि. कार्तिक व।। ७, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विनंति तागाईत छ २१ जिल्कादपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुकाम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री केसो भिकाजी यांचे व बाईंचे भाषण होऊन, सरकारच्या पत्रांची उत्तरें व हिशेबाच्या यादी महालांसंबंधीं त्यांनी दिल्या आहेत. ते व मशारनिल्हेंनीं

पत्र लिहिलें आहे तें, सेवेसीं जासूद जोडीबरोबर पाठविलीं आहेत. अवलोकनीं अवगत होईल. राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करांतून साहुकारी वर्तमान आलें जे, दिल्लीत कोणी मीर आबसी म्हणून मातबर माणूस दहा पांच हजार फौजेचा सरदार होता. नजीबखानाचे चेले आपसांत भांडूं लागले, यास्तव मीर आबस याने त्यांचे लोकांत फोडफाड करून, हजार फौज जमा करून, दिल्लींतच मातबर लढाई केली. ते वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. प्रस्तुत सावकारी वर्तमान ऐकिलें जे, मीर आबस यानें चेले दोन-चार होते ते, धरून कैद केले. वीस पंचवीस हजार फौज जमावून पातशहास कांहीं खजिना मागूं लागला. शहानें उत्तर केलें जे, आम्हांजवळ खजाना नाहीं. यानें चढाई करून पातशहाच्या महालावर आर्क किल्ल्यावर गेला. त्यांनीं दरवाजे मामूर करून तोफा सुरू केल्या असा दिल्लींत गवगवा जाला. पातशहांनीं पाटीलबावांस पत्रें लिहिली. ऐंशीं लाख रुपये व आगऱ्याचा किल्ला देऊं केला, नि फार जलद येऊन पोहचा, म्हणून दोन चार पत्रें दिल्लीहून आलीं. आगऱ्यास दाखल जाले म्हणजे किल्ला व वीस लक्ष रुपये द्यावे. बाकी साठ लक्ष दिल्लीस गेल्यावर कांहीं द्यावे. सारा भरणा त्याचें-मीर आबसचे-पारिपत्य जाल्यावर द्यावे असा करार. त्यावरून पाटीलबावांनीं जयपूरवाला व जाट वगैरे रजवाडी वीस हजार फौज जमा करून व नजीबखानाचा चेला आमदानी याजवळ दहा-पंधरा हजार फौज होती, तेही सारी मिळून चाळीस हजार फौजेचा जथ करून दरमजल आगऱ्याच्या रोखें चंबल नदीवर गेले. ते मुक्कामचें साहुकारी वर्तमान : पाटीलबावांनींही उज्जनी वगैरेकडून दहा लक्ष रुपये आणिक आणविले. हुंड्या आगऱ्याच्या करविल्या. याप्रमाणें सावकारी वर्तमान ऐकिलें, तें लिहिलें असे. गोहजवाल्याचा मुलूख खराब जाला व पातशहांनीं राण्यास लिहिले जे, ग्वाल्हेरीचा किल्ला पाटीलबावांचे स्वाधीन करणें. आधींही गोहजवाल्याकडे सूत्र होतेच. त्यावर पातशाही हुकूम जाला. त्यावरून ग्वाल्हेरीवरील जकिरा राणाजी उतरीत आहे म्हणून हेंही बाजारीच वर्तमान ऐकिले. दिल्लीस बाईंचा वकील आहे. त्याचें पत्र येथें आलें नाहीं. काशीवाले.... (कागद फाटला) वकील पेशजीं पुण्यास आला होता तेथून.... (कागद फाटला) काशीस गेला होता. इकडूनच गेला.... (कागद फाटला) काशीहून येथें आला. पांच सात रोज येथें होता.... (कागद फाटला) बाईंचा निरोप घेऊन रेवापार दक्षिणतीरास गेला. हुजूर येत आहे. दुसरें वर्तमान सेंधव्यात संताजी होळकर आहेत. त्यांनीं खरगोणच्या खेड्याकडे कांहीं चोरीचा अपराध ठेवून, चढाई करून, त्यावर दोन हजार पेंढारी व पांच-सातशें फौज ऐसे संताजी होळकर व चिमाजी बुळे उभयतां सरंजामानसी जाऊन दोन गांव खरगोणचे मारले. ते वर्तमान बाईंस कळलें. बाईंनीं येथून दोन पागा रामजी आघाड्याची व आणिक एक ऐसे रवाना केलें. दोनशें लोक राजश्री कृष्णाजी तानदेव खरगोणीं त्याजवळ आहेत. इकडून दोन पागा दोनशें लोक गेले. खरगोणीं एक जागा होऊन बाहेर निघालें. संताजी होळकर व चिमाजी बुळे हे उभयतां व कृष्णाजीपंत यांसी त्यांसी लढाई जाली. पहिले लढाईस कृष्णाजी तानदेवांनीं त्या उभयतांचा व पेंढाऱ्यांचा मोड केला. पांचसात उंट, दहापांच घोडीं घेऊन आले. दुसरें लढाईस त्यांनीं यांचे हत्तीवरील निशाण व दहापांच

घोडीं नेली. याप्रमाणें दोन लढाया जाल्या. ऐसें वर्तमान ऐकिलें, तें सेवेसीं लिहिलें. पुरतेपणेंही शोध करून मागाहून लिहीन. राजश्री पाटीलबावांकडे राजश्री माधवराव गंगाधर गेले आहेत. त्या तागाईत आद्याप पत्रें आली नाहीत. परंतु अंतस्थ बाईंस पत्रें पाटीलबावांची येत जात असतात म्हणून ऐकिलें आहे. तथ्य असें लिहवत नाहीं. परंतु पक्केपणें बाईंची खातरजमा पाटीलबावांनीं केली आहे, असेंही ऐकिले आहे. वर्तमान देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. धनी कृपाळु समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६४

ता. २९ नोव्हेंबर, इ. स. १७८१

श्री गजानन मि. मार्गशीर्ष शु।। १४, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १२ जिल्हेजपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावलीं असतील. राजश्री केसो भिकाजी येथें आले. बाईंची भेट घेऊन सरकारचीं पत्रें देऊन देऊन आज्ञेप्रमाणें बाईंस बोलून, उत्तरें घेऊन सेवेसीं पेशजीं पाठविली आहेत. तेथून सरकारची आज्ञा जशी येईल, त्याप्रमाणें येथें बाईंसी बोलतील. सांप्रत राजश्री सदाशिवपंत दाजी व रामजी पाटील हे उभयतां छ २८ जिल्कादीं येथें आले. दुसरें दिवशीं बाईंची भेट जाली. ते दिवशीं येथें गोवर्धनउत्सव होता. ब्राह्मणसंतर्पण जाले. त्या गडबडीमुळें कांहीं बोलणें जालें नाहीं. छ १ मिनहून रामजी पाटीलांचें व बाईंचे आधीं दोन तीन घटका बोलणें जालें. तदोत्तर सदाशिवपंतांस बोलविलें. त्रिवर्गाचे दोन घटका खलबत जालें. अर्धी घटका दिवस राहतां उठलीं. बाईंनी उभयतांस सांगितले जे, रात्रीं निजावयास या. तदोत्तर तीन घटका रात्रीं बाईंची देवपूजा जाली. यावर त्यांनीं यावें, तर फार लांब राहिले होते. दुसरें दिवशीं भोजनोत्तर उभयतां येऊन, दोन घटका एकांतीं बोलून उभयतांस बाईंनीं वस्त्रें देऊन बिदा केलें. दोन प्रहरांनंतर स्वार होऊन गेले. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान : कोतवालगढीस लागले होते. ते सर करून, दुसरें कोणी गढी आहे, त्यास मोर्चे लाविले आहेत. दिल्लीकडे जाणार होते, परंतु अद्याप गेले नाहींत. राजश्री माधवराव गंगाधर आश्विन शु।। ८ मीस लष्करांत पावले. त्यांस पाटीलबावांचीं दिवाणगिरीचीं वस्त्रें होणार म्हणोन घाटत आहे. अद्यापि वस्त्रें जाली नाहीत म्हणोन ऐकिलें. त्यांजकडीलही पत्रें येथें बाईंस आली. छ ३ मिनहूस रात्रीं आली आहेत म्हणोन ऐकिले. तपसील समजल्यांत

आला नाही. शोध करून मागाहून लिहीन. केसो भिकाजींनींही सेवेसीं विनंतिपत्र लिहिलें आहे, त्यावरून विदित होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. येथें विकताशिवाय गवताची काडी देखील मिळत नाहीं. कर्ज जालें आहे. पुढें नित्य कृत्य चालायाचें संकट जालें आहे. धनी कृपाळू समर्थ. छ ११ मिनहूस उज्जनीहून येथें पत्र आलें. त्यात वर्तमान होतें जे, आश्विन वद्य त्रयोदशीस माधवराव गंगाधर यांस पाटीलबावांनीं आपले दिवाणगिरीचीं वस्त्रें दिल्हीं. दुसरें त्या पत्रांतच वर्तमान होतें जे, पावागडीतून वर्तमान आलें जे, कलकत्त्याहून इंग्रजांनीं नवा सुभा मुंबईस पाठविला. त्यानें मुंबईस पहिला सुभा होता त्यास फाशीं देऊन मारला. नव्या सुभ्यानें मुंबई व सुरत वगैरे बंदोबस्त केला; व बडोद्याकडे कांहीं पलटणें पाठविली. याप्रमाणें वर्तमान होतें. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाचें खर्चाचे फार विपत्य आहे. कांहीं उपाय नाही. धनी कृपा करतील, तर येथील देण्यापासून मुक्तता व पुढें नित्य कृत्य चालेल. नाहीं तर येथें कोणी त्राता नाहीं. धनी सर्वज्ञ समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६५

ता. २९ नोव्हेंबर, इ. स. १७८१
श्री गजानन मि. मार्गशीर्ष शु।। १४, शके १७०३

''श्रीमंत राजश्री तात्यासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

सेवक विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १२ जिल्हेजपर्यंत मुकाम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान श्रीमंतांस पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोड्यांबरोबर व डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. त्यावरून आपल्यासही श्रवण जालेच असेल. अलीकडे अधिकोत्तर कांहीं नाही. येथील अनुसंधान पाटीलबावांच्या पत्रावर आहे. देखलें ऐकलें वर्तमान सरकारच्या पत्रांवरून विदित होईल. सेवकाचें वर्तमान.......... (कागद फाटला) येथें दोन.......... (कागद फाटला) चार वर्षे जाली. सरकारचाकरीच आहे.......... (कागद फाटला) आहे. परंतु येथें असल्यानें यांस सुख असावे.......... (कागद फाटला). माझेविषयीं बाईंस कोणीं काय भासविले आहे न कळे. राजश्री बाबुराव वैद्य येथें आले, त्यास दोन तीन महिने जाले. तेव्हांपासून मजविषयीं उपेक्षेच्या गोष्टी बोलूं लागली. त्यावर बाबुराव येथून बिदा जाले. ते समयीं त्याजबरोबर मीही येत होतों. परंतु सरकारची आज्ञा नाहीं; श्रीमंत रागें भरतील; यास्तव रावजींसही सांगितलें जे, श्रीमंतांस विनंति करून मजला बोलावून घ्यावें. तदोत्तर बाबुराव येथून गेल्यावर, महिन्या

पंधरा दिवसां, राजश्री मुकुंदराव दिवाण यांजहातीं मजला सांगविलें जे, ''तुमचें आतां येथें काय काम आहे ? सरकारचा जाबसाल बाबुरावांकडे लागला. त्यांचे कारकून लक्ष्मण बल्लाळ येथें आहेत. मग तुमचे येथें बसायाचे काम काय ? तुम्ही आपल्या धन्याकडेस जावें.'' असे त्यांनीं एक दोन वेळां मजला सांगितलें. तो तपशील पेशजीं श्रीमंतांस विनंतिपत्रीं लिहिला. सरकारची आज्ञा आली जे, तुम्ही तेथेंच असां. येथून तुमची खर्चाची नेमणूक करून पाठवूं. श्रीमंतांनीं खासदस्तूर चार ओळी लिहिल्यानें, सरकारचे मनुष्य तेथें कोणी नसावे असें बाईंचें मानस असल्यास, तुम्हांस कसरावद अगर मंडळेश्वर अगर उज्जनी येथें आज्ञा करूं तेथें रहा. तें पत्र बाईंस दाखवलें. ते वेळेस बोलली जे, ''आमचें काय खातात ? त्यांचें धनी त्यांस खर्चास पाठवितात. मग राहिनात कां ? रहा म्हणावें. परंतु आम्हाजवळ खर्चास मागाल तर आम्हांजवळ कांहीं नाहीं. आम्ही कोणाकोणास द्यावें ? रावजींकडील कारकून आहेत, त्यांजकडे जाबसालच आहे. यांजकडे काय ? हे आमचे बारीक मोठें लिहिणार !'' असे कोणां कोणांजवळ बोलली. ते समयीं भासविणारांनींही चार गोष्टी अधिकोत्तर भासविल्यानें, बाबुराव व लक्ष्मण बल्लाळ हे सरकारचे मातबर आणि विठ्ठल शामराज, हरीपंत तात्यांचे विद्यमाने. बारीक मोठे जे लिहिणें ते यांनीं तात्यांस लिहावे, असें बाईंस समजाविले. सांप्रत येथील समज तुकोजीबावांचे पक्ष .... (कागद फाटला) तात्या. श्रीमंतांची ममता इकडील या समजेच्या पोटांत बारीक बारीक फार आहे. असो. प्रस्तुत बाई येथें कोणाच्याजवळ बोलली कीं, आमचे येथील गृहकृत्याच्या बारीक मोठ्या गोष्टी तेथें हरीपंत आपले घरी बोलतात. इत...... (कागद फाटला) मोठ्या गोष्टी कोण त्यांस लिहिते ? जवळील बोलले.... (कागद फाटला) त्यांचे खासगत कारकूनच आहेत. चार वर्षे ...... (कागद फाटला) आहेत. ते अधिक वेगळे लिहित असतील ...... (कागद फाटला) भासलें. ते वेळेसही समविषम बोलली कीं, ''आम्हीच काय करितों. उगेच वरचेवर कारकून कां पाठवितात ? आमचें येथें कधीं श्रीमंतांचे कारकून बसत नव्हते. नवें नवेंच होऊं लागले.'' असे बोलली म्हणून ऐकिलें. मी येथून यांची नालीश सरकारांत लिहितों, असे यांस भासविणारांनीं भासविलें आहे. मजविषयीं यांची चित्तशुद्धि नाहीं. त्यापक्षीं धन्याच्या पायांजवळ असणें बरे. आज छत्तीस वर्षेपर्यंत धन्यांनीं प्रतिपाळ केला, आतां उतारवयांत धनी उपेक्षा करणार नाहींत. आपण कृपा करून श्रीमंतांस विनंति करून आज्ञापत्र पाठविलें तर येईन. येथील प्राप्तीचा प्रकार, रावजी नव्हते आले त्या दो वर्षांत, चार पांचदा मिळून सहाशें रुपये यांजकडील मजला पावले आहेत. पेशजींही सेवेसीं लिहिलेंच आहे. अलीकडे एक कवडी यांजकडील पावली नाही. येथें बाहेरील खर्च पैशाव्यतिरिक्त कांहीं चालत नाही. येथें सहाशें रुपये देण्याच्या पेचांत आहे. पुढें नित्य कृत्य चालणें संकट जालें आहे. फार श्रमांत आहे. माझेविषयीं कोण श्रीमंतांस विनंति करितो ? स्मरण कोणास ? यास्तव, आपण कृपा करून विनंति श्रीमंतांस केली तर, येथील देण्याच्या पेचांतून निघून धन्याचे दर्शनास येणें होय, अशी कृपा कराल तर बरें आहे. अलीकडे पांच महिने सरकारचें

व आपलें कधींही पत्र येत नाहीं. कासीदजोड्या येतात, त्यांजबरोबर देखील उत्तरें येत नाहींत. असो. सरकारची मर्जी. हें पत्र एकांतींच वाचावें. उत्तर यावें. अपराध क्षमा करावा. हे विनंति.''

लेखांक ६६

श्री गजानन ता. १२ डिसेंबर, इ. स. १७८१
मि. मार्गशीर्ष व।। १२, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ जिल्हेजपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान राजश्री माधवराव गंगाधर यांस दिवाणगिरीची वस्त्रें दिलीं. सबब शिष्टाचाराची पत्रें राजश्री पाटीलबावांची पत्रें बाईंस आली होती जे, हे दौलत नि ते दौलत दोन नाहींत. पूर्वींपासून कैलासवासी सुभेदार सांभाळ करीतच आले आहेत. त्याप्रमाणें आपणही प्रतिपाळ करीतच आहात. माधवराव येथें असल्यानें घरीं आहेत. अशी ममतापुरस्सर पत्रें आली. यांनींही त्याप्रमाणेंच यांचीं उत्तरें पाठविली. बाजारी वर्तमान ऐकिलें कीं, ... (कागद फाटला) पाटील इकडून गेले. ते पाटीलबावा.......... (कागद फाटला) भाषणें होऊन मसलत ठरली. माधवरावजी फौजसुद्धां त्या शहरावर ठेवून खासा आपण सडे कांहीं लोकांनिशीं उज्जनीस यावें; तेथून येथें बाईंची भेट घेऊन श्रीमंतांच्या दर्शनास जावे; अशी मसलत जाली आहे. म्हणून वदंतेचें वर्तमान. राजश्री तुकोजी होळकर तेथें आहेत. त्यांचे ममतेस्तव इकडील होळकरसंबंधीं महाल जे आहेत, त्याविषयीं सरकारची उत्कंठा फार आहे. हमेश कागदपत्र व कारकून येतात; व त्यांस कांहीं खर्चास पाठवावे म्हणून वरचेवर ताकीदपत्रें व महसल येतात. आज तीन वर्षांत एक कोकण प्रांतीं इंग्रजांची मसलत पडली. ते वेळेसही त्यांजवळ फौज किती होती, ती आतां दोन वर्षे फौजेचा खर्च काय आहे ? कामकाज तरी कोठें पडलें आहे ? तत्रापि देशीं सरंजामी महाल आहेत, ते निरुपद्रव. इकडील जोर तलबी महाल त्या देशच्या महालचा पैका कोठें खर्च होतो ? हा विचार श्रीमंतांनीं त्यांसी कांहीं न करितां, इकडील महालांचीच ताकीद वरचेवर येती. तस्मात्, राजश्री नारो गणेश जो पर्याय श्रीमंतांस समजावून सांगितात ते मान्य होते. कारण कीं, मशारनिल्हे, मुत्सद्यांस दरबारखर्च मनास येईल तसा करून, सर्व एकवाक्यतेनें समजावितात, तेच मुख्यस्थानीं मान्य होते. येथून आज दोन वर्षे हमेशा इकडील हिशेबाचे

टीप : मूळ ग्रंथात वरील ठिकाणी टिंबे दाखविली आहेत. मूळ दस्तऐवजाचे पान बहुधा फाटले असावे.

आजमास व महालमहालची जमा व येथील खर्च व शिबंदीखर्च व त्यांनींच रद्दकर्जी महाल दिले आहेत, हें सविस्तर लिहून पाठवीत असतां, श्रीमंतही दौलत करितात, त्यांसही सर्व खर्च ठाऊक आहेत. असें असतांही ते जे एकवाक्यतेनें समजावितात, तें मान्य पडतें. आम्हांकडील जाबसालास पर्याय अनेक प्रकारचे लागतात. तस्मात्, शिंद्यांच्या बायकांप्रमाणें आम्हींही एकीकडे बसावे असे नारो गणेशाच्या सांगितल्याअन्वयें मान्य पडावें. इकडील तापत्रय कांहींच चित्तांत येऊं नये. अतःएव विवेकस्थानीं अविवेक याचा प्रवेश जाल्यास सहजच विपर्यास पडतात. असें अनेक प्रकारें बोलणें वेळेस बोलत असतात. परंतु पाहतां टाकून गोष्ट सांगायचा रंग नाहीं असें दिसून येतें. पाटीलबावांची दिवाणगिरी माधवरावांनीं केली आहे. ते विषयीही बाईंचे संमत.......... (कागद फाटला) बाईही बोलत होती जे, निभणें कठीण आहे. पाटीलबावा........... (कागद फाटला) पोतनिशी व बक्षीगिरी व (पान फाटलें आहे.)............ व फडणीशी हे चारी दरख पाटीलबावांस संभाळावे लागतात. पाटीलबावा म्हणतात जे, हे माझीं गरीबें पदरचीं आहेत. त्यांस कोणीकडे जा म्हणावे ? हे चौघेही तुमचे आज्ञेंत राहातील. त्यांस माधवराव यांचे मानस आहे कीं, पोतनिशी आबाजी नाईकांस द्यावी व बक्षीगिरी राजश्री नारो शिवदेव यांस व फडणीसी आपल्याकडेच ठेवावी अशी रदबदली आहे. याप्रमाणें करून घेतील. येथवर आले आहे म्हणून दरबारांत ऐकिले. अद्याप कागदीपत्रीं कोठें वर्तमान लिहिलें आलें नाहीं. माधवराव यांजवळून कारकून आला आहे. तोही कोठें कोणाजवळ बोलला कीं, पैक्याचे अगत्य पाटीलबावांस आहे. करून देतील. राघो मल्हार यांस पाटीलबावांनीं विसा हजारांचीं खेडी देऊन, सांगूं काम तें करावें असे रीतीनें ठेवले आहेत, म्हणून ऐकिलें. वानवळ्याच्या पैक्यास पाय सुटले म्हणून असेंही कित्येक बोलतात. तुकोजीबावांकडेस येथून बाईंचे खिजमतगार अंतरंगें हमेशा जात येत असतात. तें सूत्र एकच आहेसें दिसते. आग्रह विप्रांविषयींचा येथें फार आहे. मंडलेश्वरींहून फडणीस मुजुमदारांनीं राजश्री तात्यांस पत्र लिहिलें आहे, त्यावरून विदित होईल. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. पांच सहाशें रुपये कर्जही जालें आहे. तेथें कांहीं उपाय नाहीं. धनी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

इ.स. १७८२

(ह्या सालची अवघी ११ पत्रें उपलब्ध झाली आहेत. हे साल अतिशय महत्त्वाचे असल्यामुळे ह्या वर्षाची पत्रें इतिहासदृष्टीनें फार उपयोग आहेत. ती उपलब्ध झाल्यास मागाहून छापण्यांत येतील.)

लेखांक ६७

पै।। छ २३ सफर

श्री गजानन

ता. २३ जानेवारी, इ. स. १७८२
मि. माघ शुद्ध ९, शके १७०३

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज साष्टांग नमस्कार विज्ञापना : छ ८ रोजीं रात्रीं दरबारास गेलों होतों. त्यास खरगोणची मामलत येथें बाईंनीं राजश्री कृष्णाजी तानदेव यांस दिली आहे. त्यांजवळून रस्त वगैरे वहिवाट चालत आहे; हें तेथेहीं ठाऊक आहे. असें असतां, तेथें राजश्री तुकोजी होळकर यांनीं कासी रंगनाथ यांस खरगोणची मामलत सांगितली. येथें बाईंनीं कृष्णाजीपंतास दिली. हें त्यांस विदित असतां, मशारनिल्हेंनीं रस्त देऊन सनदा करून घेतल्या. तुकोजीबावांचे पत्र बाईस घेतलें कीं, खरगोणची मामलत कासी रंगनाथ यांजवळून रस्त घेऊन सांगितली आहे; तर सुरळीतपणें यांजकडेस चालू द्यावी. असें पत्र घेऊन कासी रंगनाथ सेंधव्यास आली. तेथून त्यांनीं आपले भाऊ, विसाजी रंगनाथ, येथे पत्रें देऊन बाईंकडे पाठविले. त्यांनीं बाईंची भेट घेऊन तुकोजीबावांचे पत्र दिले. पत्र ऐकून ते समयींच बाईंनीं पत्र टाकून दिलें कीं, आम्हीं कृष्णाजीपंतास मामलत सांगितली आहे, हे तुम्हास ठाऊक असतां तुम्ही मामलत कां केली? इतका जाबसाल ओंकारजीच्या यात्रेंत जाला. त्यावर येथें आली. मधें मधें जाबसाल करीतच होते. बाई झाडून टाकीतच होती. त्यास, काल रात्रीं जाबसाल जाला. विसाजी रंगनाथ यांनीं बाईंस विचारलें जे, आमचे घरीं देणेदारांचीं धरणीं बसली आहेत. आम्हांस काय आज्ञा ? त्यास बाईंनीं साफ उत्तर केलें जे, आम्ही कृष्णाजी तानदेन यांजवळून रस्त घेऊन मामलत त्यांस सांगितली आहे. हे त्यांस व तुम्हांस माहीत असतां, तुम्ही आम्हांस न पुसतां, त्यांस रस्त देऊन मामलत करून आला, हे कां ? यांनीं उत्तर केलें जे, ते धनी. बाई बोलली कीं, तुम्हांजवळ रुपया फार आहे, म्हणून तुम्ही त्यांस दिले. आम्हांस कोणी देईना ? असो. आणिक इतके दिवस बसला तरी आम्हांस मामलत तुम्हास देणें नाही. परिछिन्न येथें राहूं नये. यांनीं उत्तर केलें जे, आम्ही बुडालों ! बाईंनीं उत्तर केले जे, तुम्ही आपले गांडखाजींनें बुडाला. मेलें फितुरी पागा घेऊन आले आहेत. सेंधव्यांत जमियत करून खरगोण वगैरे महालावर आवाडाव करावी, या विचारांत आहां. बरें, काय चिंता आहे ? विसाजीपंतानें शफत वाहिली कीं, आम्ही उभयपक्षीं चाकर. आमची इतकी ताकद काय कीं, आम्ही धन्याशीं निमकहरामी करणार नाहीं. करून फसलों, तेथेंही अधिकोत्तर बोलवत नाही. आम्हीं काय करावें ? तेव्हां बाईंनीं निक्षून सांगितलें कीं, परिछिन्न मी हे मामलत तुम्हांस देत नाही. बसूं नका. ते बोलले जे, आमचे गळे फसले आहेत; ते कसे उगवतील ? त्यास बाई बोलली कीं, ते व आम्ही एकत्र होऊं तेव्हां जें होणें तें होईल. जेव्हां बोलाल तेव्हां हाच जाबसाल. तुमचे भाऊ सेंधव्यांत पागा घेऊन बसले आहेत. त्यांस म्हणावे कीं, काय करणें ते करा. पराक्रमी पुरुष

आहेत ! विसाजी रंगनाथ बोलला कीं, आम्हीं धन्याचे चाकर. आम्हांजवळून असे होणार नाहीं. बाई बोलली कीं, चाकर खरे; परंतु फितुरी चाकर ! असो. मामलत तुम्हांस देणें नाहीं, असे साफ उत्तरे केलें. याप्रमाणें येथें उत्तरें आली. कदाचित् तेथें खरगोणविशीं साहित्यपत्र सरकारचे तुकोजीबावा बाईंस मागतील. जाबसाल असा निक्षून जाला आहे. धन्यास विदित होय म्हणून विज्ञापना. सेवकास आज्ञापत्र येऊन दोन महिने जाले, परंतु देण्याच्या आटकावाकरितां राहिलों आहें. वारंवार लिहितों म्हणून धनी रागें भरतील. सेवकाचें तों तेथें स्मरण देण्यास कोणी नाहीं. नित्य येथें कर्ज खात बसलों आहें. धनी कृपाळू सर्वजाण आहेत. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६८

श्री गजानन

ता. १३ जुलई, इ. स. १७८२
मि. आषाढ शु।। ३, शके १७०४

''विज्ञापना.-लखनौस बाईंचे वकील खंडेराव म्हणून आहेत. त्यांनीं येथें तिकडील वर्तमानचें पत्र लिहिलें आहे. एक महिना ती रोजांचें पत्र येथें छ १ साबानीं आले. त्यांत मजकूर त्यांनीं लिहिला होता जे, कलकत्त्याहून इंग्रज सात जण सरदार निघून दिल्लीस पातशहाचे भेटीस आले. त्या सातांतून दोघे सरदार माष्टीनल व कर्नल किलीच हे उभयतां पुढें लखनौस आले. सुजाउद्दवल्याचा लेक मिरजा आमानीची भेट घेतली. परस्परें आगतस्वागत जाले. त्रिवर्गांची मसलत जाली जे, दिल्लीस जाऊन पातशहाची भेट घ्यावी. ती करोड रुपये पातशहास नजर देऊन वजारत करावी. पातशाही फौज व आपली सलतनत घेऊन दक्षिणेस यावें. अशी मसलत उभयतां बोलले. सुजाउद्दवल्याच्या लेकानें आपले मातुश्रीपासून साठ लक्ष रुपये गुदस्तां घेतले आहेत. आतां सुजाउद्दवल्याचे आईजवळून काय जडीपुंजी असेल ते घेऊन, उभयतां बेगमा (आई व आजी) उभयतांस काशीजवळ कोणी किल्ला आहे तेथें नेवून ठेवाव्या, अशी मसलत केली आहे. ते मागाहून इंग्रज आले म्हणजे हे मसलत करून दिल्लीस येणार. दिल्लीकडील वर्तमान या पत्रांतच होते जे, पातशहांनीं साहेबजादा बाहेर काहडला होता जे, आगऱ्यास जाऊन बंदोबस्त करा. त्यास नजीबखानास देवाज्ञा जालियावर फौजेस कोणी धनी पाहिजे, म्हणून नजीबखानाच्या बहिणीनें त्याचा चेला आफराशा देरीणा मनुष्य होता, त्यास वस्त्रें देऊन फौजेस सरदार केला. साहेबजाद्यांनीं त्यांनीं फौजसुद्धां आगऱ्यास जाणार होते, परंतु अफराशास पातशाही वस्त्रें जालीं नाहीत. पातशहाच्या चित्तांत कांहीं किलाफ आला, यास्तव आगऱ्याची मसलत राहिली. शाहाजादा फिरून दिल्लींत गेला. पातशहाही दक्षणी फौजेची मार्गप्रतीक्षा फार

करितात. या पत्रांतच पाटीलबावांकडीलही वर्तमान होते जे, गोहदवाल्याकडून गंगाधर गोविंद बोलायास आले होते जे, कांहीं खंडणीचा जाबसाल बोलाल तो ऐकूं; परंतु ग्वाल्हेर खालीं करून देत नाहीं. पाटीलबावाही म्हणतात जे ग्वाल्हेरच घेऊं. याप्रमाणें वर्तमान होते. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब मुंबईस गेले व तिकडे पनवेलीकडे दहा पलटणें इंग्रज जमा जाले आहेत. पुण्याकडे जाणार म्हणून हें बाजारी वर्तमान ऐकिलें व तैलंग ब्राह्मणाचे मुखाचें वर्तमान ऐकिलें, जे दादासाहेब सुरतेसच आहेत. परंतु मुख्यांनीं अग्निहोत्र घेतले व अमृतरायासही अग्निहोत्र दिले. उभयतांही सुरतेजवळ अश्विनीकुमारावर तापीतीरीं आहेत. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें. सत्य मिथ्या देव जाणे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति. जाटांनीं जमियत करून डिगेस मोर्चे लाविले आहेत. किल्ल्यांतील शिबंदीचे लोक म्हणतात जे, तीस हजार रुपये आमची शिबंदी चढली आहे. ते द्या, नि किल्ला घ्या व आग्र्याच्या किल्ल्यांतही शिबंदीचे लोक आहेत. ते म्हणतात जे, साठ हजार रुपये शिबंदीचे चढले आहेत, ते कोणीही देऊन किल्ला घेणें. हे कागदींपत्रीं वर्तमान नव्हे. बाजारी ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ६९

पै।। छ २५ साबान | **श्री गजानन** | ता. २८ जुलई, इ. स. १७८२
मि.आषाढ व।। ४, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ १६ साबानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असो. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत, पावलीं असतील. सांप्रत मातुश्री अहिल्याबाई श्रावणमासचे गडबडींत आहेत. राजश्री पाटीलबावांकडील पत्रें बाईंस हमेश येत असतात. सांप्रतच्या पत्रात मजकूर जें, राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांचा प्रांत राजेरजवाड्यांनीं व गोहजवाल्यांनीं दाबला होता, तो बहुतेक सोडविला. एक स्थळ राहिलें. तेही चौ रोजांनीं सुटेल. ते जालें म्हणजे हिंमतगडास जाणार. ते जागा बाकी आहे. ते सुटली म्हणजे पंचमहाल सारा सुटला. तदोत्तर वर्षाकाळची छावणी चाऱ्यापाण्याची सोय पाहून करूं. गोहजवाल्याकडून राजश्री गंगाधर गोविंद बोलावयास येणार म्हणून लिहिलें होतें. तर्काने दिसतें कीं, कांहीं खंडणीचा मजकूर बोलतील. ग्वाल्हेर खालीं करायाचा मजकूर त्यांच्या चित्तांत नाही. यांचा तो निश्चय कीं, ग्वाल्हेर सुटल्याशिवाय त्यांच्या प्रांतांतून निघूं नये. राजश्री आबाजी नाईक वानवळे व राजश्री माधवराव गंगाधर यांस लवकर पाठवून द्यावे, असें वर्तमान होतें. हें पत्र वाचून पाहून, बऱ्हाणपुरास राजश्री

नारो शिवदेव व बाजी विठ्ठल व आबाजी नाईक यांजकडे रवाना केलीं म्हणून ऐकिलें. बऱ्हाणपुरस राजश्री नारो शिवदेव व बाजी विठ्ठल व आबाजी नाईक यांजकडे रवाना केली म्हणून ऐकिलें. बऱ्हाणपुरीं नाईकाचे मातुश्रीस सावकाश वाटत नाहीं. ज्वराचा उपद्रव जाला आहे. ते स्वस्थ जाली म्हणजे नारोपंत नाना व बाजीपंत नाईकास घेऊन इकडे येतील. येथें बाईंची भेट घेऊन पुढें माधवराव यांसह पाटीलबावांकडेस जातील, असें ऐकिलें. राजश्री लक्ष्मण बल्लाळ यांस सरकारचें पत्र हुजूर येण्याविषयीं आलें होतें. त्यावरून बाईंची आज्ञा घेऊन छ १३ मिनहूस ते पार जाले. पर्जन्यामुळें एक दिवस पार मुक्काम करून छ १५ मिनहूस प्रातःकाळींच कूच करून गेले. दरमजल पुण्यास येतील. त्यांचे भेटीनंतर येथील वर्तमान सविस्तर सेवेसीं निवेदन करतील. मृगापासून दीड महिना इकडे पर्जन्य नव्हता. आतां पुष्य नक्षत्राचा पाऊस चांगला जाला. पेरण्या लागल्या आहेत. राजश्री बाजीराव बर्वे यांसी व लक्ष्मण बल्लाळ यांसीं भाषणें पुष्कळ जाली आहेत. सेवेसीं निवेदन करतील. सारांश, त्यांच्या बोलण्यांत वारंवार हेंच आहे कीं, आपल्यास पुण्यास जाणें नाही. जिवंत रेवापारीं दक्षिणतीरास जाणार नाहीं. येथेंच बाईजवळ वर्ष दोन वर्ष राहून, पुर्तेपणें बाईंची खातरजमा एकनिष्ठतेची जाल्यावर, पुढें कोठें बाई पाठवितील तेथें जाऊं. अगर श्रीमंतांची ममतापुरस्सर पत्रें आली तर जाणें होईल. या वेळेस येण्याचें मानस नाहीं. अशीं स्पष्ट भाषणें जाली. हैदर नाईकाकडील वकील बाळमुकुंददास दिल्लीस आहे. त्यांनीं पातशहासीं संदर्भ लाविला होता जे, दोन करोड रुपये नजर देतों; सहा सुभे दक्षिणची सुभेदारी आपल्यास द्यावी. त्यास, पातशहांनीं यांचें खानदान विचारलें जे, हे कोठील ? पहिले यांचे दादे परदादे काय करीत आले आहेत ? त्यांच्या वकिलांनीं तो अरकाटचे सुभे म्हणून सांगितलें. तेव्हां पातशहांनी सहा सुभे दक्षिणचे सुभ्यांचा नांवनिनामा काढविला. तेथें यांचा दाखला कोठें न मिळाला. तेव्हां बारीक शोध केला. तेव्हां कर्नाटकांत कोल्हार परगणा आहे, तेथील नाईकवाडी हें समजल्यांत आलें. त्यावरून ती गोष्ट महकूफ राहिली. त्यावर दिल्लीचे तवायफ लोक व कांहीं मातबर यवनांच्या पोरी खरेदी केल्या. पाऊणशेंपर्यंत बायका खरेदी व कांहीं फुस लावून, अशा जमा करून, त्याजबरोबर रथ व गाड्या व दोनशें बरकंदाज वगैरे काफला जमावून, पातशहाचीं हुकुमी पत्रें राजेरजवाडे व तहद औरंगाबादपर्यंत मातबर संस्थानिकांस, पातशहाचीं साहित्यपत्रें कीं मार्गीं कोणी मुजाहीम न होतां आपलाली हद्द पार करून देणें म्हणून, सार्वभौमाचीं पत्रें देऊन, दिल्लीतून रवाना केली. त्यांस सहा महिने जाले. पिंढाव्यास दाखल जालीं. तेथवर येईतो सहाजणी कीं सात इतक्या राहिल्या. बाकी साऱ्या निघून गेल्या. जागां जागांच राजेरजवाड्यांस सांगत कीं आम्हांस जोराबारी न नेतां, ते हिरून घेत. कोणी काढून दिल्या असें होत. पिंढाव्यापर्यंत आले. तेथें मुक्काम करून बाईंसही पातशहाचा ईनाईतनामा होता जे, यांस समागमें लहबार देऊन आपली हद्द पार करून देणें. तें पत्र घेऊन एक मनुष्य मुसलमान, समागमें त्याची पांच सात माणसें, तो काल छ १५ मिनहूस त्रितीय प्रहरीं आला. वाड्यांत बाईंस समाचारास पाठविला. यांनीं बोलविला. पातशाही पत्र उभे राहून पुढें जाऊन घेतले पाहिजे, तो भला माणूस म्हणाला.

बाई म्हणाली जे, ''ज्या श्रीमंतांच्या लोकांनीं पातशहाची तगीरी बहाली केली आहे, त्यांच्या पत्रास इतकी आडस पत्रीं नाही. यांस कोण पुसतो?'' लोक म्हणाले जे, ''पातशाही कैदकानू आहे. आपण मान्य न करीत, तर आणीख कोण करील?'' मग मुकुंदराव दिवाणास सांगितले जे, उभे राहून पत्र घ्या. मग मुकुंदराव उभे राहून, दोन पावले पुढें होऊन पत्रें घेतली. तें मुनशीनीं वाचून दाखविलीं. त्यांत हाच मजकूर होता जे, हैदरअली खानबहादर यांचा अटक येथून मुकुंददास वकील त्यांचे त्यांनी रवाना केला आहे. खानबहादराकडे लहबार जात आहे. त्यास आपली हद्द पार करून देणें. देवराव हिंगणे यांचेंही पत्र याच साहित्याविषयीं होतें. ते पाहून या अविंधास बाईंनीं सांगितले जे, चौमाशाची छावणी कोठें करितां ? याने सांगितले जें, येथें येऊं. बाईंनीं सांगितले जे, उज्जनीस अगर पिंढाव्यास छावणी करा. बादबरसातींत या. आम्ही आपली हद्द पार करून देऊं. इतके सांगून त्यास विडे देविले. एक घोडें व आठ माणसें त्यांस समागमें होती. त्यांस शिधासामुग्री देविली. पातशहाच्या पत्राचें उत्तर देणें म्हणून मुनशीस सांगितलें. त्यांस निरोप दिला. दिल्लीचें वर्तमान हिंगण्यानीं लिहिलें होते जे, नजीबखानाचे चेले व त्याचे फर्जंद या उभयतांत कज्जा लागला आहे. पातशाही साहेबजादा आगऱ्यास जाणार म्हणून डेरादाखल जाला होता. तो यांच्या कलहामुळें फिरून दिल्लींत गेला. शिखांचीही गडबड फार आहे. म्हणून हिंगण्यांनीं लिहिलें होतें. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ७०

ता. ३१ जुलई, इ. स. १७८२

श्री गजानन

मि. आषाढ व।। ७, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १९ साबानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. ते सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वर्तमान बारीक ऐकिल्यांत आलें जे, कोणी आपले आप्ताजवळ बाई बोलत होती जे, ''राज्याचा प्रकार एक रीतीचा जाला आहे. धनी प्रबुद्ध नाहीं. दरबारांत कोणी समविषम गोष्ट सांगतो. तेंच प्रभूस सत्य भासते. खऱ्या लटक्याची छान नाही. तेही काय करतील ? युगधर्म असाच आला आहे. दोन तीन वर्षें पाहिलीं; परंतु कोणतेही गोष्टीचा ठिकाण लागत नाहीं. आदिपश्चादीचा विचारही महान स्थळीं राहिला नाहीं. अब्रूच्या मनुष्याची अब्रु राहणें कठीण आहे. असत्य सत्य, नि सत्य असत्य, भासूं लागलें. खऱ्या मनुष्यानें आपलें सुखदुःख कोणाजवळ सांगांवे ? कांहीं ताळ राहिला नाही. याउपर महायात्रेस उठून जावें, हे उत्तम दिसतें. अतःपर येथें राहण्याचें युक्त

नाहीं. महायात्रेस जाणें हेंच उचित आहे. दिवसेंदिवस शरीरही जेर जेर जालें. काय हयाती बाकी असेल ते, ते स्थळीं अखेर होय तर उत्तम आहे.'' जवळ कोणी एक दोन भले मनुष्य होते. यांनीं उत्तर केले जें, ''आपण विचार केला, हा बराच आहे. श्रीमंत कैलासवासी नानासाहेब भाऊसाहेबांपासून कैलासवासी श्रीमंत रावसाहेब अखेरपर्यंत, दुनिया यथास्थित पर्यंत नांदली. प्रस्तुत पुण्याच्या खबरी ऐकितों. आपल्याही कानावर आल्याच आहेत. कोणाची घरलूट, वाड्यास खाणत्या लावितात. अनेक रीतीच्या जुन्या खपल्या काढून लोकांजवळून दंडद्रोह करितात. जेथें गाऱ्हाणें सांगायास जावें, तेथें अशी रीत जाली, होऊं लागली. तिकडे हैदर नाईकानें ब्राह्मणांची घरे (अग्रहारें) लुटलीं. एकूण काळ कठीण आला.'' बाई बोलली जे, काशीस जावें, हें उत्तम आहे. जवळील गृहस्थ बोलले जे, ''आपण काशीस जाऊं म्हणतां, परंतु चौ देशांत तुमची जागां जागां छत्रें, कोठें तळीं, बावड्या व देवळें, धर्मशाळा असे जागां जागां धर्मकीर्ती फैलली आहे. सांप्रत तुम्हांजवळ कांहीं नाही. परंतु लौकिक लोपणार नाही. महायात्रेस जातां, हजार पांचशें मनुष्य तुम्ही समागमें घ्याल. परंतु या कीर्तीमुळें काशी प्रांतीं, राजेरजवाडे, भुके बंगाली हजार पांचशांस तोंडांत टाकीत, असे बहुत ताप आहेत. अशा एखाद्या खंद्याशीं गांठ पडल्यास लाख पन्नास हजार मागेल. ते कोठून द्याल ? तुम्हासारख्यांस सुखाचे काशीवास कोणी करूं देणार नाहीं. तुमच्या जाण्याचा प्रकार असा आहे.'' बाई बोलली जे, कसें जाणें होय ? त्या गृहस्थांनीं उत्तर केलें जे, तुमच्या जाण्यास मागें फौजेचा पिच्छा भारी असावा, आपण पुढें निघून जावें, तेव्हां यात्रा होईल. फौज ते प्रांतीं आहे, तों यात्रा करून निघून यावें. याप्रमाणें भाषणे जालीं. पाहा बाईंची मर्जी सदा अजुर्दा असती. राजश्री माधवराव गंगाधर यांस पाटीलबावांकडेस पाठवायाची फार निकड आहे. मुहूर्त काढून प्रस्थान ठेविलें. राजश्री बाजी विठ्ठल व आबाजी नाईक वानवळे यांची येण्याची मार्गप्रतीक्षा करितात. बाजीपंतासही तेथें सावकाश वाटत नाही. तीन दिवसपर्यंत एक धडसू जालें होतें. आतां कांहींसें बरें आहे. यांनीं येथून औषधेंही पाठविलीं आहेत. तेही तेथून लवकरीच येणार. आले म्हणजे हे, ते, मिळून पाटीलबावांकडेस जातील. याप्रमाणें येथील वर्तमान. सेवकाचें वर्तमान तर, आज वरीस सव्वा वरीसपर्यंत, काय यांच्या चित्तांत कोणी विकल्प घातला आहे हा नकळे, त्यामुळें बोलण्याविषयीं संकोच करितात. प्रस्तुत कामही मजकडे काय आहे ? बाहेर बारीक मोठें वर्तमान कळते, ते सेवेसीं लिहितों. न जाणूं, येथें एखादें एकांतीं वर्तमान जाले, सेवकास न कळलें, धन्याच्या ऐकिण्यांत आलें, (व) सेवकाच्या लिहिण्यांत न आलें, म्हणून स्वामी रागें भरतील. यास्तव सूचनार्थ विनंति. हे पत्र एकांतींच पाहून, फिरून तात्या पेंडश्याच्या हवाला करावें हे विनंति. अलीकडे सरकारचे कांहीं कागदपत्र येत नाहींत. धन्याची मर्जी ! हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ७१

ता. ३१ जुलई, इ. स. १७८२

श्री गजानन मि. आषाढ व।। ७, शके १७०४.

''राजश्रिया विराजित राजमान्य तात्या स्वामींचे सेवेसीं:

सेवक विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति येथील क्षेम तागाईत छ १९ साबानपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे.

(विशेष : बहुत दिवस जाले, पत्र येऊन वर्तमान कांहीं कळत नाही. हरघडी येणार मनुष्याबरोबर पत्रद्वारें परामर्ष करीत असावें. विशेष इकडील वर्तमान बारीक मोठें कळल्याप्रमाणें श्रीमंतांस लिहिलें आहे. पत्राचा लखोटा करून तुमच्या लाखोट्यांत घातला आहे. तुम्ही आपले पत्र वाचून, श्रीमंतांचा लखोटा, एकांतीं एकले बसले असतील ते समयीं नेऊन, आपणच द्यावा. पत्र वाचून काय आज्ञा करितात ते ऐकून घेऊन, समयोचित विनंति करावी. मजला येथें वर्तमानास ठेविले आहे. समयोचित यांनीं कांहीं सांगितले ते धन्यास लिहावे, धन्याची आज्ञा येईल तशी यांस विनंति करावी, असें चालतही होते. अलीकडे राजश्री बाबूराव वैद्य आल्यापासून कामकाजाचा जाबसाल त्यांजकडे पडला. यांस काय सरकारचें काम आहे ? ते आपल्या घरच्या कामास नाहीं आले. काम मिळून सरकारचें. मजलाही येथें धन्यांनीं पाठविले आहे ते सरकारकामासच. माझें घरचें काम कांहीं नाही. आम्हांस कांहीं वर्तमान कळते, ते जाबसालांत असल्याशिवाय बारीक मोठें वर्तमान कसें कळतें? तथापि, मातबरांनीं गरीब म्हणून पतच उठवून द्यावी. साऱ्या गोष्टीस आमचा बेइतबार आणि वरकडांचा इतबार ! असें आम्हांजवळून कोणते सरकारकाम खोट जालें होतें ? आम्ही कांहीं यांस मातबर कामात जाऊन खोट केली नाही. अगर कोठें हरएक कामाचेही (पान फाटलें आहे.) आले नाहींत. असो. समर्थांस काय म्हणावें ? ते थोरच. असो. मजलाही येथें साडेतीन वर्षे जालीं. पुढें रहावे तर यांनीं येथें केवळच आमचा बेइतबार केला आहे. बारीक मोठें वर्तमान कळलें पाहिजे. दरबारांत, जाबसालांत, कामकाजांत, असल्यास कितीक वर्तमान कळते. ते विषयीं तों येथें किलाफ घालणारांनीं घातला. ह्यावरून हेही संकोच करितात. तेव्हां आम्हांस वर्तमान कोणीकडून कळावें ? येथें एक असेल आणि मी भलतेंच वर्तमान ऐकून लिहिले, तिकडूनही फजिती. तेथें श्रीमंतांची नाजूक मर्जी. रागें भरले तर मजविषयीं सांत्वन करायास कोण ? यास्तव व जितकें जालें तितकेंच पुरें. धन्याची कृपा आहे तों पायांजवळ यावें. या उतारवयांत एखादी फजिती न व्हावी. मी गरीब. कोणी माझा वशिला नाहीं. यास्तव स्वामींस विनंति जे, बहुत दिवस जाले, धन्याचे पाय पाहावे. आपली ओळख न विसरावी. फिरून जिकडे पाठवितील तिकडे जावें. येथें कवडीची प्राप्ती नाही. साडेचौ वर्षांत सहाशें रुपये पावलों आहें, कोठवर येथें कर्ज खाऊं ? आणि धन्यास खर्चाचा रत्नाकर कोठवर लिहूं ? चारशें रुपये सरकारचे आले, ते देणेंदारास देऊन, अडीचशें रुपये लोकांचे देणें आता आहे. फिरून रोजखर्च चालला पाहिजे. अधिक

अधिक कर्जच होते. घरची अवस्था म्हटले तर असे सवंगाईंत माझी मुलें मनुष्यें अन्नवस्त्रावांचून हैराण आहेत. पांच-सात हजार रुपये लोकांचे देणें. दोन वर्षे चिरंजीवानें कर्ज खाऊन तुम्हां लोकांची उपार्जना केली. धन्याची ओळख केली. पस्तीस वर्षे चाकरी मी करून एक असामी मुलास न मिळाली ! शेवटी घरास गेला ! आमचा गरिबाचा प्रतिपाळ धन्याव्यतिरिक्त कोणी करावा ? मातबराविषयीं हर कोणी विनंति करील. आमचे कोण ? श्रीसर्वोत्तमास आमचे श्रम विदित आहेत. सारांश, कदाचित् सरकारचे पत्र एकांतीं द्याल, ते समयीं कांहीं श्रीमंतांनीं विचारिले तर, या पत्रान्वयें ईश्वर जें आपल्यास स्फूर्ति देईल तें बोलावें.

..... गुजराथ वगैरे प्रांतचे ब्राह्मण येथें श्रावणमासास आले आहेत. त्यांनीं वर्तमान सांगितलें जें, तमाम गुजराथ प्रांत फार खराब आहे. जागां जागां इंग्रजांची ठाणीं मातबर स्थळीं आहेत. ते जुंज आहेत. सुरतेंत एक पलटण व दहा गोरे (अंग्रेज); भडोचेंत तीनशें लोक व चौघे गोरे; व जंबुसरांत तीनशें लोक व तिघे गोरे; व डभईंत चारशें लोक व दोघे गोरे; व बडोद्यात राजश्री फत्तेसिंग गायकवाडाजवळ शंभर गोरे व एक पलटण; असें आहेत. गायकवाड त्यांचे काबूंत आहे. अहमदाबादेतही पंचवीस गोरे व एक पलटणें भद्रांत आहे व दोन पलटणें बाहेर आहेत. ते प्रांतीं दक्षिणी फौज चांगली आली, तर बडोदे व अहमदाबाद वेगळी करून, सारी स्थळें हस्तगत होतील. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब अश्विनीकुमार राव राहिले आहेत. अग्निहोत्र घेतलें आहे. इंग्रज दहा हजार रुपये दरमहा देतात. स्वस्थ स्नानसंध्या करून आहेत. पुण्याकडूनही कांहीं जाबसाल दादासाहेबांकडे लागला आहे. केवळ इंग्रजांचे अटकेंत नाहींत. याप्रमाणें वर्तमान ब्राह्मण तद्देशी सांगत होते. सत्य मिथ्या देव जाणें. लखनऊस बाईंचा वकील खंडोपंत आहे. त्याचे पत्र अठरा दिवसांचे छ ७ मिनहूस येथें आलें. त्यांत वर्तमान होतें जे, सुज्यायतदौलाच्या लेकाजवळ इंग्रजांकडील सात सरदार आले आहेत. त्यास सहा महिने जालें. दोन करोड रुपये त्यास मागतात. त्यासाठीं सुज्यायतदौलाच्या लेकानें, आपली आई व सुज्यायतदौलाची आई दोघीस कैद करून, दीड करोड रुपये नक्त घेतले व करोडी रुपयांचे जवाहीर घेऊन नक्त दीड कोट रुपये इंग्रजांस दिले. बाकी ५० लाख रुपये देणें. त्याबद्दल त्या दोघी बायकांचे कारभारी धरून त्यांस विपत्य करितात. पांचजण सरदार दीड कोट रुपये घेऊन कलकत्त्यास गेले. दोघे सरदार राहिले आहेत. दिल्लीकडेही धामधूम आहे. अद्याप पातशाही फौजेस कोणी सरदार करार जाला नाहीं. आपसांत कजिये करितात. त्यामुळें जाटाचा उत्कर्ष आहे. राजश्री नारो शिवदेव व आबाजी नाईक व बाजी विठ्ठल ऐसे छ १६ रमजानीं त्रितीय प्रहरीं रेवा दक्षिणतीरास आले. ते दिवशींच उतरावे व उदईक कजेपंचमी आहे, यास्तव नावा पाठवून पावसांतच संध्याकाळपर्यंत रेवा उतरून, अलीकडे जेथें माधवराव राहिले आहेत तेथेंच जाऊन उतरले. दो घटका रात्रीं मुहूर्तेकडून बाईंचे दर्शन घेऊन मुक्कामास गेले. दुसरें दिवशीं चार घटका दिवस राहतां, त्रिवर्गास बाईंनीं बोलावूं पाठविले. तेही आले. मीही त्यांस भेटायास गेलों होतों. सांगातेंच वाड्यांत आलो. बाई स्नान करून पूजा करीत होती. अर्धी

घटकानंतर बाहेर येऊन एक घटका बसली. आगतस्वागत बोलून बाई भोजनास गेली. भोजन करून आलियावर, दोन घटका एकांतीं, बाई व नारो शिवदेव व आबाजी नाईक हे तिघे, एकांतीं बसून दोन घटका बोलली. बाजी विठ्ठल बाहेरच होते. खिलवत होऊन, दोन घटका रात्रीं निरोप घेऊन बिऱ्हाडास गेले. तदोत्तर तिसरें दिवशीं वद्य ८ स बाई देवीच्या दर्शनास गेली होती. जवळीच माधवराव व हे उभयतां राहिले होते. तेथें नारोपंत व आबाजी नाईक व माधवराव व बाजी विठ्ठल व बाई ऐशी पांचजण एकांतीं बसून दोन घटका बोलून, माधवरावांसही समक्ष निरोप देणें होता तो देऊन बाई किल्ल्यावर गेली. नारो शिवदेव यांचे घरी श्राद्ध वद्य दशमीचे होते, ते काल जाले. एकादशीस रात्रीं, नारो शिवदेव व आबाजी नाईक बाईंकडे रात्रौ जाऊन, कांहीं बोलणें एकांतीं होऊन, निरोप घेतला. वस्त्रें बाईंनीं दिली. दीड प्रहर रात्रीं बिऱ्हाडास गेले. बाजी विठ्ठल यांची नेमणूक माधवरावांबरोबर पाटीलबावांकडेस जायाची होती. परंतु बाईंची मर्जी नाही. म्हणून घरास चार दिवस जावें, बोलावू तेव्हां यावें, असा निरोप जाला. त्यावरून बाजी विठ्ठल देशास येतात. पुण्यासही येतील. वरकडांनीं द्वादशी सौम्यवारीं कूच करून कोसभर रामकुंडावर मुक्काम केला. तृतीय प्रहरीं नारो शिवदेव व आबाजी नाईक बाईंस रामराम करायास आले होते. चार घटका एकांत होऊन निरोप घेऊन गेले. त्रयोदशीपासून दर मजल उज्जनीस जातील. तेथेंही आठचार दिवस सरंजामी करून पुढें पाटीलबावांकडेस जातील, याप्रमाणें बोलत होते. सांप्रत येथील बाईंची मर्जी फारच एककल्ली जाली आहे. कोणी कांहीं मसलत सांगितली, ती ध्यानास येत नाही. माधवराव गंगाधर यांनींही पांच सात वेळां सांगितले जे, श्रीमंतांचे लक्ष राखावे. इकडील महालसंबंधीं ऐवजांत येथील बेजमी होऊन कांहीं त्यांसही खर्चास पाठवावे. बाईंनीं उत्तर केलें जे, त्यांजकडे देशचे महाल आहेत. प्रस्तुत त्यांस मसलतही सरकारचें दरबारखर्चसंबंधीं व कर्जवाम देणें आहे, तें तरी थोडें थोडें वारीत जावें. दरबारचें लक्ष राखल्यानें फार उपयोग आहे, असें सांगितलें. परंतु बाईंच्या ध्यानांत येत नाहीं. कोणास कांहीं द्या म्हटलें म्हणजे बाईंस तिरस्कार येतो. बाईंच्या मर्जीनुरूपच जें घडणें तें घडेल. अशी येथील मर्जी आहे. राजश्री पाटीलबावांकडीलही, आठ चार दिवस जाले, बाईंस पत्र आलें होते. त्यांनीं लिहिलें होतें जे, आम्ही आज दोन वर्षे आपणांस लिहीत गेलों कीं, इकडील महालांपैकी कांहीं त्यांसही खर्चास पाठवीत जावे; ते कांहीं घडलें नाहीं. त्यामुळें सरकारचा व त्यांचा शब्द आम्हांस लागला. अतःपर तरी त्यांस कांहीं खर्चास पाठवावे. तेही हुजूर चाकरीवर आहेत. सरकारचा शब्द लागें असें करूं नये. असें लिहिलें होतें. त्यावरून बाईंनीं येथून यादी, हिशेब व कलमबंद्या लिहून, पाटीलबावांकडेस दाखवायास माधवरावांजवळ लिहून दिल्या आहेत. येथें बाईंची मर्जी एक प्रकारची जाली आहे. कोणाचें ऐकत नाहींत. आपण येथें आहों. सरकारचा काय शब्द लागेल? यास्तव माधवराव पाटीलबावांकडे जातां, तिकडेच चार महिने गुजराण करावी. येथें असल्यास बाई ऐकत नाहीत. क्षुद्र मनुष्यांचें प्राधान्य फार जालें आहे. मातबर शब्द लागतां आपल्यास लागेल. एवढ्यास्तव जातात. येथील मसलत अशीही आहे कीं, इकडील महालांच्या बंदोबस्तास

होळकरांची व सरकारची फौज आली; तर आपणही फौज जमा करून पराभव करावा. अशीही येथील मर्जी ऐकिण्यांत आली आहे. बाजीराव बर्वे यांचे ठायींही ममता दिनप्रति विशेषत्वाकारें आहे. येथें बाईंस कळलें आहे कीं, तुकोजीबावांच्या पल्ल्यावर राजश्री तात्या पुर्तेपणें आहेत. श्रीमंतांची मर्जीही तशीच आहे. तेव्हां परिछिन्न उपद्रव एखादा करायास चुकणार नाहींत. तेव्हां कोणाचीही खुशामत केल्यानें काय होते ? या अर्थी सरकारच्या मनुष्याची ही अनास्था ! असा प्रकार येथील जाला आहे. राजश्री बाजी विठ्ठलही मागाहून येथून निरोप घेऊन देशीं येतील. पुण्यासही येणार. नारोपंत व आबाजी नाईक व माधवराव असे सरंजामसुद्धां छ २६ मिनहूस रामकुंडींहून कूच करून पुढें गेले. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेशीं श्रुत होय. येथील कासीदजोड्या पत्रें देऊन रवाना करितों. ती चों महिन्यांत येतात. त्यांजवळ सरकारचें उत्तर कांहीं येत नाहीं. स्वामींची मर्जी ! हरकुबाईंचा ऐवज मणिरामाकडे रोकड दहा लक्ष आहेत. ते तुकोजीबावांचा आश्रय करून राहिला आहे. हरकुबाई म्हणाली जे, चौथाई तिजाई सरकारांत घेऊन, त्यांजकडून ऐवज उगवून घ्यावा. लटकें असेल तर त्याचा पुतण्या इंद्रमण आहे त्यास पुसावें. सरकारकिफायत आहे. म्हणून सेवेसीं विनंति. हरकुबाईंचे गांवही त्यांस सांगून सोडवावे. फार वेळां विनंति लिहिली. धन्याची मर्जी. हे विज्ञप्ति. (पान फाटले आहे.) न होय. हें पत्रही कोणास दाखवूं नये. श्रीमंतांची मर्जी फार नाजूक. विक्षेप न होय आणि उपहासयुक्त मी लिहिलें आहे, तोही कोणाचा न होय. गरिबीस बट्टा न लागे. आपण कृपाळू म्हणून मीं इतकें लिहिलें. इतकेंही शेष आपल्या ध्यानांत आलें म्हणजे पुरे. आपण पल्ल्यावर असल्यास काय एक न करतील ? हें पत्र कोणास न दाखवावें. सरकारचें पत्र एकांतीं द्यावे. दोहीं पत्रांची उत्तरें यावीं हे विज्ञप्ति.

लेखांक ७२

पै।। छ.११ सवाल

श्री गजानन

ता. ६ सप्टेंबर, इ. स. १७८२
मि. श्रावण वद्य १४, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १७ रमजानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असो. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, कासीदजोडी व डाकेबरोबर वरचेवर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वर्तमान : येथें श्रावणमासीं येथें तीन चार हजार ब्राह्मण जमा जाले होते. त्यांस पंचमी, षष्टी, सप्तमी, तीन दिवस धर्मदेकार जाला. उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ, प्रती रांगडे ब्राह्मण ये देशीं त्यांस पावला. तदोत्तर एकापासून तीन रुपये मध्यमप्रती, चार पांच उत्तमप्रत, ऐसे देशस्थ व तैलंग तीन साडेतीन हजार ब्राह्मणांस दक्षणा सात हजार नऊशें रुपये देकार दिला. रांगड्यांस

व बायका व गरीब खळक यांस, सारे मिळून, हजार अकराशें रुपये वाटले. एकूण कमकसर नऊ हजार रुपये वांटले म्हणून ऐकिलें. हजार नऊशें ब्राह्मण देकार घेऊन गेले. बाकी तीन हजार कांहीं कम ब्राह्मण छत्रांत नित्य संतर्पण होत आहे. पांचशें ब्राह्मणांस शिधे देत असतात. त्यांतील व कांहीं नवीन देशस्थ व रांगडे व तैलंग असे अनुष्ठान लाविले आहेत. अनुष्ठान श्रीलिंगे असे व कांहीं शिवकवच्याचे याप्रमाणें अनुष्ठान चालू प्रतिवर्षाप्रमाणें केलें आहे. राजकीय कारभारसंबंधे वर्तमान तर : राजश्री तुकोजी होळकर यांजकडील दहा जासूदजोड्या, होळकरांचीं पत्रें ये देशीं मामलेदारास कीं, गुदस्ताचा हिशेब व सालमजकूरच्या रसदाचा ऐवज व हिशेब घेऊन इकडेस हुजूर येणें. तिकडे मातुश्रीकडेस ऐवज हिशेब विल्हे लावल्यास परिछिन्न कामास येणार नाही, असे जरबेची पत्रें आली आहेत. प्रथम खरगोणास पत्रें घेऊन जासूद आले, तेथें राजश्री कृष्णाजी तानदेव याचा कारकून आबाजी गंगाधर आहेत, त्यांस जासुदांनी पत्रें दाखविली. त्यांनी उत्तर केलें जे, कृष्णाजी तानदेव महद्पुरीं आहेत. याचा जाबसाल ते काय करणें तो करतील. तेथून इंदुरास जासूद गेले. तेथें खंडो बाबुरायाचे पुतणे आहेत. त्यांनीं उत्तर केलें जें, खंडो बाबुराव देशींच आहेत. तेथेंच ते काय जाबसाल करणे तो खाशांसीच करतील. आम्हांस त्यांची आज्ञा येईल तसें आम्ही करूं. तेथूनही जासूद पुढें गेले. हें वर्तमान येथें बाईंस कळले. उभयतां कमाविसदारांनीं लिहून पाठविलें. पाहून बाई बोलली जे, ‘कारकुनांनीं चांगलीं उत्तरें केलीं. बरें, आणखी काय करितात तें करूं द्या. पुढें पाहतच आहों. इतकें बोलली म्हणून ऐकिलें. मल्हारगड व निंबहेडा या दोहीं मामलतीची चोकोती करून, नवें जुने मामलेदार त्यांचे हिशेबविल्हे लावून, रसदीची शहानिशा करून घेऊन, मामलतीवर रवाना केले. या वर्तमानांचींही पत्रें राजश्री पाटीलबावांकडे गेली व रा. माधवराव गंगाधर पाटीलबावांकडे जायास, श्रावण शुद्ध दशमी रविवारीं तेरा घटका दिवसां, बाईंची आज्ञा घेऊन बाहेर उत्तरेकडे श्रीदेवीसमीप महेश्वरीं नदीतीरीं राहुट्या देऊन राहिले आहेत. बऱ्हाणपुरीहून राजश्री आबाजी नाईक वानवळे व नारो शिवदेव, बाजी विठ्ठल हे एक दों दिवसां येथें येणार. ते आले म्हणजे बाईंची भेट घेऊन, हे व माधवराव मिळून पाटीलबावांकडेस जातील. बाईंची मर्जीही सदा दिक्क असती. कोणे वेळेस बोलतात कीं, आपले काय होणें आहे? महायात्रेस जावें. फार उदासीनतेच्या गोष्टी कोणाजवळ बोलतात. कोणे वेळेस जोमाचीही गोष्ट बोलतात. कोणी मसलतगार हेही बोलतात जे, हिंमत धरून फौज ठेवावी. केवळ आपण उगीच बसल्यास आणखी काय उपद्रव करतील. ह्याही गोष्टी ऐकून मात्र घेतात. परंतु कोणतीही मसलत करणें ते पाटीलबावांच्या इतल्ल्याशिवाय करूं नये. जसें त्यांचें पत्र, अगर हे जाणार जातात यांचें व पाटीलबावांचे बोलणें होऊन जसें पत्र येईल तसें करावें, हे अनुसंधान येथील आहे. श्रुत होय. बाजी विठ्ठल यांचा रहायाचा मनसबा जाला होता. परंतु पुन्हां नारोपंतांनीं रदबदली करून समागमें जावे असा निचय जाला आहे. पुढें गेले आहेत. जातात कीं येतात हे मागाहून लिहीन. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.

लेखांक ७३

ता. ६ सप्टेंबर, इ. स. १७८२
श्री गजानन मि. श्रावण व।। १४, शके १७०४

'राजश्रिया विराजित राजमान्य राजश्री तात्या स्वामींचे सेवेसीं :

सेवक विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ रमाजानपर्यंत स्वामींचे कृपावलोवनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बहुत दिवस जाले, आपले पत्र येऊन वर्तमान कांहीं कळत नाहीं. यास्तव चित्त सापेक्षित असे. हरघडी येणार मनुष्याबरोबर पत्रद्वारे सांभाळ करीत असावे. विशेष इकडील वर्तमान श्रीमंतांस विनंतिपत्रीं लिहिले आहे, त्यावरून विदित होईल. पेशजीं आपल्यास पत्र कासीद जोडीबरोबर लिहिले आहे व त्याच लाखोट्यांत सरकारचेंही पत्र लिहून घातलें आहे. तें स्वामीस पावलेंच असेल. परंतु उत्तर नाहीं आलें. कृपा करून पाठवितील. विनंति हेच आहे कीं, येथून मी श्रीमंतांस पत्रें लिहितों. कच्चें पक्कें वर्तमान कळल्याप्रमाणें शोध करून लिहितों. तेथें श्रीमंतांची मर्जी पाहूनच आपण विनंति करितील. श्रीमंतांचे मर्जीस विक्षेप न होय, आम्हा गरिबांवर प्रसन्न, असे रीतीनेंच आपण विनंति करितील. सेवकाविषयीं कोणी विनंति करायास तेथें नाहीं. यास्तव सूचनार्थ विज्ञापना लिहिली असे. आज दोन वर्षे येथें एक कपर्दिकीची प्राप्ति नाही. कर्ज खात बसलों आहों. असा प्रकार येथील जाला आहे. पेशजीं आपणांस तपशील पत्रीं लिहिला आहे. ते पत्र आपणच वाचून पाहून ठेवावें. अन्यत्र कोणास नकळे. अखेर थोर थोर एकच आहेत. मी गरीब. उगाच कोणाच्या चित्तांत विक्षेप न यावा. आपण कृपा करितां, म्हणून आमचें तापत्रय येथील आपणांस मात्र कळावें, म्हणून लिहिलें असे. प्रसंगोपात कोणी कांहीं म्हणतील. येथील अहिल्याबाईंचे नांव थोर आहे. दातृत्वाचा बोभाट येथील फार आहे. मी वारंवार श्रीमंतांस व आपणास व सबनीसास खर्चाविषयीं रत्नाकर लिहितों. तेथेंही कोणी म्हणतील जे, अहिल्याबाई एवढी दाता, यांस देतच असेल. परंतु हे उगेच लिहितात. श्रीमंतांसही खरेंच वाटेल. यास्तव येथील तापत्रय असें आहे. भासविणारांनीं विक्षेप घातले आहेत. ते आपणास मात्र कळावे म्हणून आपल्यासच लिहिलें आहे. प्रसंगोपात श्रीमंतांचे मर्जीत विक्षेप कोणी घातला तर आपण परिहार करितील. म्हणून सेवेसीं पेशजीं पत्रीं तपशील लिहिला. तो आणिक कोणास नकळे. आपले मात्र समजेत यावा. सुज्ञाप्रती विशेष काय लिहिणें ? येथें नित्य कर्जाशी गांठ आहे, तेथें चिरंजीवाची कोठें सोय जाली नाहीं. घरी मुलें मनुष्यें फार श्रमांत आहेत. असो. आमच्या दैवास आपण काय करितील ? राजश्री गोविंदपंत दादांस दोन तीन वेळां आपल्या जाबसालाविषयीं स्मरण दिलें. ते म्हणाले जे, पहिले बाईंनीं जाबसाल केलाच आहे कीं, तेथें तुकोजीबावा आहेत, त्यांशीं बोलून घ्यावें. आतां काय बोलायाचें आहे ? बाईंचे सौभाग्य बाईंकडे राहिलें, तर सहजांत होऊन येईल. नाहीं तर, जिकडे कारभार तिकडे जाबसाल, असें बोलले. तिकडेही उद्योग करून पहावा, हे विनंति आहे. बाणाविषयीं आपण

लिहिलें, त्यास रेवेस पाणी फार आहे. कार्तिकमासीं बाण निघतात. चांगले बाण शोध करून पाठवून देऊं. कळावे. प्रस्तुत पाणी, करितां बाण निघत नाहीत. कळावे हे विनंति.

पत्र पाठवीत असावें हे विनंति. सरकारचे जाब देऊन जोडी पाठवीत जावी. लवकर पाठवीत जावी हे विनंति.''

लेखांक ७४

ता. २३ सप्टेंबर, इ. स. १७८२

पै।। चंद्र २८ सवाल **श्री गजानन** मि. भाद्रपद व।। २, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ सवालपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रत येथील वर्तमान तर श्रावणमास ब्राह्मणसंतर्पणाचा जाला. आता भाद्रपद शुद्ध ९ पासून श्रीभागवताचा सप्ता प्रारंभ केला आहे. पौर्णिमेस समाप्त होणार. नित्य प्रातःकाळपासून त्रितीय प्रहरपर्यंत पारायण होत असते. राजकी वर्तमान तर, राजश्री माधवराव गंगाधर व नारो शिवदेव व आबाजी नाईक वानवळे हे त्रिवर्गाशीं... बाईंशीं पुढील मसलतीचीं भाषणें होऊन.... पाटीलबावांकडेस रवाना केले आहेत. ते अद्याप उज्जनीस आहेत. दो-चौं दिवसां तेथून सरंजामी करून निघून दरमजल लष्करात पाटीलबावांकडेस जातील. त्यांचे खासगीचे बोलण्याचे अन्वय ऐकिल्यांत आले, ते पेशजीं विनंतिपत्रीं सेवेसीं लिहिलेच आहेत. राजश्री पाटीलबावा ते प्रांतींच कोणी गढीस लागले आहेत. सुजाउद्दवल्याचा फरजंद मिरजा आमानी यानें, आपले आजी व आईपासून दीड करोडो रुपये नक्त व पन्नास लाखांचें जवाहीर पेशजीं घेऊन, नक्ती ऐवज इंग्रजांस दिला; व जवाहीर आपल्याजवळ ठेविलें; व दोघी बायकांचे कारभारी होते त्यांस फार श्रमी करीत होता. त्याजमुळें त्या दोघींजवळ दोघे चेले जंगली व मंगली बहुत दिवसांचे होते. त्यांस त्यांनीं सांगोन, तमाम शागीर्दपेशा व फौज फोडून, मिरजा आमानीस कैद करावें अशी मसलत केली. ते वर्तमान त्यास कळलें. त्यामुळें दोन तीन हजार फौजेनिशीं मिरजा आमानी निघून अंतरवेदींत आला आहे. म्हणून वर्तमान ऐकिलें. त्याचेही वकील पाटीलबावांकडे गेले आहेत. दिल्लीकडे तो धामधूम शिखांची आहे. तेथेंही फौजेचा बखेडाच आहे. येथून माधवरायांबरोबर राजश्री बाजी विठ्ठल जात होते. ते बाईंनीं मना केले. ते देशास गेले. वर्तमान ऐकिल्यांत आलें जे, आबाजी नाईक वानवळे यांची पत्रें पुण्यास सरकारांत घेतलीं आहेत कीं, बाईंच्या मनोदयानुरूप सरकारांतून कार्य घडून आल्यास, खर्चवेच काय पडेल त्याची निशा आपण करूं. अशीं नाइकांची पत्रें घेऊन, बाजी विठ्ठल

तिकडेस आले आहेत. हें वर्तमान बाजारी ऐकिलें. सत्य मिथ्या देव जाणें. बाजीपंत त्यांस बोलवायास गेले होते. ते तिकडून परभारा मर्दान्याच्या घांटे रेवा उतरून देशास गेले. तिकडे जाताना बाईंची भेट जाली नाहीं. दिल्लीकडील वर्तमान येथें आलें कीं, शिखांची धामधूम तिकडे आहेच. पातशाही फौजेस सरदार पहिले नजीबखान होता. आता नजीबखानाचे चेले आफराशा व आमदानी हे दोघे फौजेचे सरदार जाले आहेत. त्यास आफराशा फौजेसुद्धां शिखांच्यावर आहे व पंधरा वीस हजार फौज घेऊन आमदानी चमेल नदीवर.... जाटांच्या पारिपत्यास आला आहे. जाटांची पंचवीस तीस हजार फौज होती. त्याशीं व आमदानीशीं लढाई जाली. जाटांचा पराभव जाला. आमदानी फौजेसुद्धां........... (कागद फाटला) आहे. राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करापासून दहा पंधरा कोसांवर आहेत. गोहजवाले जाटानें सार्वभौमास लिहून पाठविले होते जे, ग्वाल्हेर हा पातशाही किल्ला इंग्रजांचे स्वाधीन जाला होता, तो हरयुक्तीनें त्यांजपासून सोडविला. आपले स्वाधीन आहे. मी जमीदार, पातशाही किल्ला मजला कशास पाहिजे ? त्या किल्ल्यामुळें पाटीलबावांनीं आमचा मुलूख व गढ्या घेतल्या आहेत. खराबी मुलखाची करितात. यास्तव किल्ला सरकारात ठेवणें असेल तर ठेवावा. किंवा, मराठ्यांस देणें असला तर त्यांचे स्वाधीन करावा. असे गोहजवाल्यानें पातशहांस लिहिले होते. पातशहांनीं आमदानीस सांगितलें आहे कीं, पाटीलबावांस सांगा कीं, गोहजवाले जाटांच्या मुलखाची खराबी करूं नका. किल्ल्याचा जाबसाल आम्हांकडे आहे. आम्ही देऊं. हे जाबसाल आमदानीनें पाटीलबावांकडे कागदपत्र पाठविले आहेत. गढ्यांचे मोर्चे मना केले व पातशहांनीं स्नेहभावें पाटीलबावांस दिल्लीस बोलाविलें आहे. याप्रमाणें बाईंस वर्तमान सांगितले, तें ऐकिले सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.

हैदरखानाचा वकील रा. नरसिंगराव तमाजी राजश्री पाटीलबावांकडेस पुण्याहून रवाना जाले. ते रेवा उतरावयास परभारें मर्दान्याच्या घाटावर गेले. येथून सात कोस मशारनिल्हेंनीं पत्र व सरकारचें पत्र बाईंस जासुदाबरोबर येथें पाठवून दिली. तीं पत्रें बाईंस देऊन, त्यांचे वाटेचा, उज्जनीपावतर पांच राऊत व दहा माणसे हत्यारबंद व वाटेचे दस्तक बाईंनीं देऊन, बंदोबस्त करून दिला. ते गृहस्थ पौर्णिमेचें ग्रहण रेवातीरीं करून पुढें जाणार. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ७५

ता. २७ आक्टोबर, इ. स. १७८२
श्री गजानन
मि. आश्विन व।। ६, शके १७०४

विज्ञापना. हरकुबाईंचे गांव राजश्री तुकोजी होळकराकडे आहेत. सरकारांतून सोडले, असे असतां या बाईंस प्राप्त होत नाहीत. पाहतां इजकडे अपराधही कांहीं नाही. फार

वेळा विनंति लिहिली. सोडविणार धनी कृपाळू समर्थ. स्वामी आज्ञापितील कीं, तुम्हांस इतकी अगत्य काय ? त्यास, आपले उपयोगी आहे म्हणूनच लिहितो. कितीक अर्थ यांत आहेत. बाह्य लिहितां येत नाहीत आणि फार दिवस या बाईंस वचन दिलें आहे कीं, श्रीमंतांस विनंति करून तुमचे गांव सोडवीन. ते चाकराचे वचन निभावणार धनी कृपाळू समर्थ. हरकुबाईंचे बारा लक्ष रुपये मणिरामानें घेऊन तिकडे निघून गेला आहे. तो देत नाही. या बाईंचे बोलणें आहे कीं, चौथाई श्रीमंतांनीं घ्यावी. बाकीचा ऐवज माझा मजला देवावा. त्यातूनही लाख रुपये श्रीमंतांच्या लग्नोत्सवास देईन. दुसरें, मणिरामाकडे सरकारचे कज्जेही उदंड आहेत. सुमेरसिंगाची ठेवरेव जवाहीर वगैरे पुष्कळ आहे. आपल्यास ठाऊक आहे. असेही बाई म्हणती. पेशजींही विनंति लिहिली होती. आज मणिराम घरचा पुरा आहे. सरकारचे कज्जे त्याजकडे लागू असतां स्वामी उपेक्षा कां करितात, न कळे. येथें हरकुबाईंवर लाखोंचें देणे व पोटासही नाहीं, अशा संकटांत आहे. वारंवार म्हणती जे, तुम्ही श्रीमंतांस लिहितां कीं नाहीं ? कांहीं सरकारउपयोगीही आहे, म्हणून वारंवार विनंति लिहितो. येविषयींची काय मर्जी, ते आज्ञापिणार धनी समर्थ ४ हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ७६

ता. २३ डिसेंबर, इ. स. १७८२

श्री गजानन

मि. मार्गशीर्ष व।। ४, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ १७ मोहरमपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून काशीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रत येथें बाईंनीं महालोमहालचे हिशेब पाहून मामलती विल्हे लाविल्या. स्नान देवार्चन करून आहेत. भिल्लांच्या पारिपत्यास तीन चार पागा पाठविल्या होत्या. कांहीं भिल्ल धरले; कांहीं चोपले. सेंधव्याचा घांट सुरळीत चालविला आहे. परंतु भिल्लांनीं जागां जागां डोंगरात जमाव करून आहेत. पागा तेथून उठल्या म्हणजे फिरून भिल्ल गडबड करितील. इकडे टोंक रामपुऱ्याकडे चंद्रावतांनीं धामधूम केली आहे. त्यामुळें इकडील पागा बोलावून तिकडे पाठविणार आहेत. राजश्री केसो भिकाजी दातार यांनीं येथून पत्रें पाठविली आहेत. त्या पत्रांचे उत्तराची मार्गप्रतीक्षा फार करितात. बाईंनींही एक दोन वेळ विचारिलें जे, केसोपंतांनीं सरकारात पत्रें लिहिली; त्यांचीं उत्तरें कांहीं आलीं कीं नाहीं? अद्याप आलीं नाहींत म्हणून उत्तर केलें. राजश्री पाटीलबावांकडील पेशजीं कागदपत्र आले होते. त्यावर अद्याप कांहीं पत्रें, वर्तमान कांहीं येत नाही. वदंता ऐकिल्यांत आली जे, गोहज व भिंडभदावरच्या मध्यें आहेत. चैत्रमासीं

तिकडील बंदोबस्त करून इकडेस येणार. असें बाजारी वर्तमान आहे. आपल्याकडील वर्तमान, श्रीमंतांच्या लग्नाची सिद्धता निश्चय जाला आहे. माघ-फाल्गुनांत विवाह होणार. असें वर्तमान औरंगाबादेहून केसो भिकाजींचीं पत्रें आलीं, त्यांनीं बाईजवळ सांगितलें. हे लग्नाचे वर्तमान ऐकून बाई बहुत संतोषास पावली. अलीकडे पुण्याकडील वर्तमान कांहीं कळत नाही. बाई येथें पुसत असतात. सांप्रत चहूंकडील वर्तमान स्तब्ध जालीं आहेत. देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्ति आहे. कर्ज येथें सहाशें रुपये जालें आहे. तो उपद्रव व नित्यकृत्य चालायाचें संकट जालें आहे. तेथें धन्यास या उत्साहाचे गडबडीत कोण स्मरण देतो? चौ वर्षांचे माझे आंखही राहिले आहेत. आप्तगिरांचें सामान राहिले आहे. स्मरणार्थ विनंति खर्चाची व देणेदारांनीं फार विपत्तींत घातलें आहे. स्वामी कृपाळू समर्थ. सेवकाविषयीं तेथें कोणी विनंति करायास नाहीं. धनीच कृपा करून स्मरण करून खर्चास पाठवितील तर होईल हे विज्ञप्ति. गबा भटजीजवळ कांहीं उसनवारी ऐवज मागितला कीं, आमची वरात कोणीकडे तरी श्रीमंत पाठवितील; तुमचा ऐवज तुम्हांस देऊं. त्यांनीं साफ उत्तर केलें जे, आम्हांजवळ कांहीं ऐवज नाही आणि प्रस्तुत सरकारचेंही आम्ही कांहीं लागत नाही. सारा ऐवज आम्ही पुण्यांत भरून चुकलों. याप्रमाणें उत्तर केले. सेवेसीं श्रुत होय. सरकारचे तालुकादार, एखादे समयास उसनें पासनें मागावें लागते. या परदेशांत सरकारचे तालुकादार हरएक गोष्ट तोडून सांगूं लागले, मग या परदेशांत आमचे कोण आहे ? सरकारांतून चार दिवस अधिक उणें लागतच आहेत; नि येथें तालुकेदारांस म्हटलें तर असें म्हणतात. हे अवस्था आहे ! धनी कृपाळू समर्थ हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ७७

ता.२८ डिसेंबर, इ. स. १७८२

श्री गजानन मि. मार्गशीर्ष व।। ९, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ मोहरमपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. राजश्री केसो भिकाजी यांची पत्रें औरंगाबादेहून साहुकारी आली. त्यात लिहिलें होते जे, श्रीमंतांचे लग्न माघ शुद्धांत अगर वद्यांत होणार. सरंजामी होत आहे, कारखाने चाळीस लागले आहेत व वधू एक कृष्णाजी भैरव यांची नात पाहून ठेविलीच आहे. आणिकही ब्राह्मण व वाकनीस जागां जागां वधू विचारण्यास गेले आहेत. हें वर्तमान येथें बाईंच्या कानावर त्यांनीं घातले. ऐकून संतोष पावली. बाईंनीं केसोपंतास व मजलाही सांगितले

जे, श्रीमंतांचे लग्न कोणत्या महिन्यांत होणार ? वधूचा निश्चय कोठील ? कोणाची नेमस्त केली ? असे सिद्धांत वर्तमान लवकर आणवा. दोन तीन वेळां सांगितले. त्यावरून सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. जसे आज्ञापत्र येईल त्याप्रमाणें येथें विनंति केली जाईल. लवकर वर्तमान यावें म्हणून बाईंनीं सांगितले आहे. तेथून आज्ञापत्र येणें धन्याची मर्जी. राजकी वर्तमानें तर प्रस्तुत चोहोंकडील वर्तमाने स्तब्ध जालीं आहेत. परंतु काल छ २० मिनहूस राजश्री दादाजी गंगाधर यांचीं पत्रें पुण्याहून बाईंकडे आलीं. पत्रें पाहून प्रहर रात्रीपर्यंत एक दोघे मुत्सद्दी व बाई बसून खलबत जालें. तदोत्तर दुसरे दिवशीं राजश्री पाटीलबावांकडेस बाईंचीं पत्रें गेली, असें वर्तमान ऐकिलें. दुसरें, राजश्री नारो गणेश यांची बहीण येथें आली आहे. त्यांजबरोबर कांहीं एकांतसूत्र बाईंकडे नारोपंतांचे आलें आहे म्हणून ऐकिलें. परंतु ती बाई येथें आली आहे, ती मुकुंदरायाची आई. त्यांस बरें वाटत नाही. अद्याप बाईंचे बोलणें जालें नाही. होणार, याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें. छ २० रोजीं एक ब्राह्मण द्रविड होता. त्यास काय आवेश आला हा नकळे; मागील प्रहर दिवस राहतां त्याच्या भावाशीं आपसामध्यें कज्या जाला. धाकटा, वीस वर्षांची उमर होता. त्यानें तरवार मेण्यांतून काढून भावास एक वार केला आणि बाहेर निघून हातीं नागवी तलवार घेऊन, उभ्या बाजारानें उन्मत्त होऊन चालला. वाटेंत चारपांच माणसें घायाळ केली. बाजारच्या दरवाज्याजवळ चौकीची दहावीस माणसें होती, त्यांजवर चालून आला. ते धरावयास धावलें. येथें बाईंची कैद आहे कीं, ब्राह्मणास कोणी मारूं नये. त्यास जो प्यादा पुढें धरायास गेला, तो प्यादा त्या ब्राह्मणानें दोन वार मारून ठार केला. त्यावर दहापंधरा माणसें धांवलीं. तशांतही एका माणसास वार केला. आटोपेना. मग दोघाचौघांनीं तो ब्राह्मण ठार मारला. वर्तमान बाईंस कळले. रागेंही भरली. कोणी समजाविलें जे, हे तैलंग कोणे मतें येथें आहेत. कोण वेळेस काय करतील हें नकळे. यास्तव छत्र बंद केलें. तैलंग जितके व द्रविड जितके आहेत, ते सारे येथून काढून देणें म्हणून बाईंनीं सांगितलें आहे. शंभर दीडशें तैलंग कुटुंबांसुद्धां आहेत. तीन साडेतीनशें सडे आहेत. कुटुंबांसुद्धां आहेत त्यांस असूं द्यावें व बाकीच्यांस काढून द्यावें असे सांगितले. वाड्यांतही पुराणाजवळ शेदीडशें ब्राह्मण येत होते, तेही मना केले. आश्रित देशस्थ व काशीकर व कोकणस्थ तीस चाळीस इतके वाड्यांत घेतले. बाकीच्यांस मना केलें. असे दिनचर्येचे वर्तमान. श्रीमंतांचे लग्नाचे वर्तमान लवकर यावे. यास कारण कीं, तथ्य वर्तमान कळलें म्हणजे वस्त्रें पाठवायाची तरतूद करून, कोणी कारकून पाठवावा हा भाव. राजश्री विनायक बाजी काल छ २१ रोजीं संध्याकाळीं येथें आले. रात्रीच बाईंचे भेटीस गेले. बाई व गोविंद रघुनाथ व विनायक बाजी सहा घटकांपर्यंत एकांतीं बसून वर्तमान तेथील सारें विचारिलें. तदोत्तर हे आपल्या घरास आले. दिल्लीकडील वर्तमान येथें आले कीं, नजीबखानाचे चेल्यांनीं दिल्लींत बैदा केला आहे. आपसांत भांडतात. संब इंग्रजाचा लेक पातशहाकडून मध्यें बोलायास गेला होता. त्यास त्यांनीं पिस्तुलाचे गोळीने मारून टाकिला. पातशहासही मारून टाकावें अशा योजनेंत होते. ते वर्तमान पातशहास कळून आपल्या महालांत बंदोबस्तानें आहेत. पाटीलबावा गोहजच्या व भिंडेच्या

मध्यें आहेत. गोहजवाला ग्वाल्हेर देणार असे बाजारी वर्तमान. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. धनी कृपाळू समर्थ. वारंवार लिहितों म्हणून रागें न भरावे हे विज्ञप्ति.'' नवीन वर्तमान : राजश्री पाटीलबावांचे पत्र बाईंस आलें आहे. त्यांत मजकूर जे, पेशजीं दोन तीन पत्रें गृहकृत्याच्या हर्शामर्शाचे अन्वयें लिहिली होती. त्या अर्थी कितीएक बारीक मोठें बोलणें आहे. यास्तव राजश्री माधवराव गंगाधर यास पाटीलबावांनीं बोलाविले आहे. बाईंस लिहिलें आहे कीं त्यांस येथें पाठवून देणें. कितीक बोलणें आहे ते त्यांसी बोलूं. यास्तव मशारनिल्हेची रवानगी तिकडे होणार आसेरच्या किल्ल्यावर काल निशाण चढणार होतें. शिंद्याकडील कारकून किल्ल्यावर जाऊन सारी मोजदाद केली. किल्लेदारांचे कबिले उतरले. तेही काल रात्रीं उतरणार होते म्हणून येथें वर्तमान आले. ते जाल्यावर राजश्री नारो शिवदेव येथें येतील. त्यांजबरोबर माधवरावजींची रवानगी बाई करणार, असें ऐकिण्यांत आलें आहे. सौभाग्यवती उदाबाई वाघमारी सुभेदारांची कन्या. त्यांस फार बरें वाटत नाही, म्हणून येथें वर्तमान आले. ती बाई वाफगांवीं राजश्री तुकोजी होळकर घेऊन गेले आहेत. त्यास त्यांच्या समाचारास बाईंनीं येथून आपला खासा खिजमतगार खंडू मंडलीक पाठविला आहे. येथील लक्ष पाहतां सरकारआज्ञेव्यतिरिक्त अधिकउणें पाऊल टाकायाचें नाहीं. वर्तणूक फार एकनिष्ठतेची आहे. ये प्रांतीं पर्जन्य अद्याप नाही. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

इ. स. १७८३

(ह्या वर्षाची बरीच पत्रें उपलब्ध झाली आहेत. ह्या पत्रांमध्यें सवाई माधवराव पेशव्यांच्या लग्नासंबंधाचीं पत्रें फार मनोरंजक आहेत. अहिल्याबाईंची स्वामीनिष्ठा त्यांत उत्कृष्ट रीतीनें प्रतिबिंबित झाली आहे. ह्या वर्षाच्या इतर राजकारणांच्या बातम्याही त्यांत आल्या आहेत. त्याही महत्त्वाच्या आहेत.)

लेखांक ७८

श्री गजानन

ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८३
मि.पौष वद्य ३, शके १७०४.

''श्रियाविराजित राजमान्य राजश्री तात्या स्वामींचे सेवेसीं :

सेवक विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति येथील क्षेम तागाईत छ १७ सफरपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आपण कृपा करून श्रीमंतांचें व आपलें अशीं पत्रें पाठविली तीं पावलीं. बहुत संतोष पावलों. इकडील वर्तमानें सांप्रत बंद आहेत. राजश्री पाटीलबावांचे कबिले लष्करांत त्यांनी बोलाविले आहेत. संक्रांत जालियावर जाणार. येथें तो बाई स्नान देवपूजा करून स्वस्थ आहेत. खर्चावाचून फार हैराण आहे. तात्या येथें सातशें रुपये देणें जालें आहे. तीन वर्षे येथें एक कवडीची प्राप्ती

नाही. घरीं मुलें मनुष्यें श्रमांत! चिरंजीवाची कोठें सोय नाही. असे चहूंकडून श्रम आहेत. सांप्रत श्रीमंतांच्या लग्नाची गडबड, तेथें आम्हासारखे गरिबाचे स्मरण कोण करितो ? येथें तो देणेदाराचें व नित्यकृत्य चालण्याचें फार श्रम आहेत. बरें आपण धर्ममूर्ति आहेत. कृपा करून श्रीमंतांस विनंति करून येथील कर्जापासून मुक्तता होय तें करावें. चिरंजीव पुण्यास येईल. त्याची कोठे सोय जाली तर करून द्यावी. हरघडी कृपापत्रीं संतोषवीत असावे. हे विज्ञप्ति.

श्रीमंतांस आलाहिदा एकांतीचें वर्तमानपत्र लिहून आपल्या लखोट्यांत घातलें आहे. हें एकांतींच श्रीमंतांस निवेदन करून, फिरून पत्र आपल्याजवळ घ्यावें. उत्तरही यावें. हे वर्तमान कोणास कळवूं नये. कळावे. खर्चाची व देणेदाराची तसदी फार आहे. सेवेसीं श्रुत होय. रविसंक्रमणाचे तीळ शर्करायुक्त सेवेसीं पाठविले आहेत. स्वीकार करून उत्तर पाठवावें, हे विनंति. श्रीमंतांचें पत्र आपल्या पत्रांत घातलें आहे. त्यांत विशेष तों कांहीं नाही. परंतु तेथें येथील गृहस्थ कोणी आहेत. त्यांस इतके कळल्यास अनेक प्रकारें येथें लिहितील. त्यांच्याच कृपेंकरून येथें आम्ही बाईंचे इतराजींत आहो. देखिलें ऐकिलें वर्तमान तों धन्यास लिहिलें पाहिजे. या अर्थी प्रसिद्धता न होय. मजविषयीं येथील प्रकार केवळ कनिष्ठ आहे. तेथें धन्यास काय कळे ? परंतु आपल्या सांगितल्यानें श्रीमंतांस समजेल. मुख्य गोष्ट आपले कृपेनें आम्हासारखे गरीबांचा उद्धार होईल. देण्याची व खायाची निकड येथें फार आहे. येथें एक कवडीची प्राप्ती नाहीं. खर्च तो केला पाहिजे. कृपा करावी ही विज्ञप्ति.''

लेखांक ७९

जानेवारी, इ. स. १७८३
श्री गजानन
पौष, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना राजश्री पाटीलबावांचे कबिले पेडगांवीं होते, ते पाटीलबावांकडेस जातात. काल येथून चौ कोसांवर रेवा उतरून राहिले. बाईंनीं भेटायास बोलाविलीं आहेत. येतील कीं परभारी जातील, न कळे. बहुतकरून येतीलसें दिसतें. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील वर्तमान बराणपुरचा साहुकार त्याचा आडतिया मनसाराम येथें आहे. त्याचे येथें एक ब्राह्मण गुजराथी सोळा दिवसांचा आला. त्यानें वर्तमान येथें सांगितलें जे, दादासाहेब फुलपाड्यावरच आहेत. पाटीलबावांकडील कारकून तेथें गेला आहे. कांहीं बोलणेंचालणें होत आहे. सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाईंचें मानस फार आहे कीं, निघून पाटीलबावांकडेस यावे. दादासाहेबांचे बोलणें आहे कीं, पहिले पाटीलबावांकडे गेला, ते काय जाले ? आतां जाऊन काय

होणें ? अशी कांहीं रदबदली लागली आहे. म्हणून तो गुजराथी ब्राह्मण सांगत होता. तेथें कितीक प्रकारें बोलणार बोलतात जे, पाटीलबावांनीं आपले कबिले तिकडे नेले. दूर यमुनेपरियंत मुलूख सर करितात. तेव्हां इकडे त्यांचे येणें कळतच आहे. तत्रापि दादासाहेबही पाटीलबावांकडेस जाणार. त्यापैकीं दादासाहेबांस पाटीलबावांनीं अकृत्रिम पुण्यास पाठविले म्हणजे कांहीं कृत्रिम नाहीं. न पाठविले तर, आनंदीबाई पाटीलबावा मिळालीं तर एखादें खूळ होईल. असेंही कितीक प्रकारचें बोलतात. ऐकिलें वर्तमान आहे. आपाजी गित्या छ ४ मिनहूस मेला. बाई फार श्रमी जाली. त्याच्या जावयास पागा बाई देणार अशी बोलवा आहे. राजश्री केसो भिकाजींनीं पत्राचें उत्तर मागितले. ते बाईंनीं दिलें. ते सेवेसीं पाठविलें आहे. मशारनिल्हेनींही सेवेसीं विनंतिपत्रें लिहिलीं आहेत. त्यावरूनही सविस्तर विदित होईल. सेवकासही जे दृष्टीस पडले व ऐकिलें व समक्ष जितके अंतरबाह्य बोलणें जालें, ते सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञापना.''

टीप : मूळ ग्रंथात तारखेच्या जागी प्रश्नचिन्ह आहे. दस्तऐवजाचा कागद फाटला असावा.

लेखांक ८०

श्री गजानन

ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८३
मि. पौष वद्य ३, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १७ सफरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वर्तमान : पेशजीं ब्राह्मण येथें मेला म्हणून अन्नछत्र बंद जाले होते. दहा बारा दिवस ब्राह्मणांची आबळ फार होऊ लागली. तदोत्तर चौघे शिष्टांनीं बाईंस सांगून मार्गशीर्ष कृष्ण अमावास्येस छत्र चालू केलें. वरकड नवल विशेष अधिकोत्तर वर्तमान कांहीं नाहीं. स्वस्थ देव देव करून बसलीं आहेत. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान चौदा दिवसांची पत्रें आलीं. त्यात वर्तमान जे : गोहज व भिंडाच्या मध्यें पाटीलबावा आहेत. तमाम गोहजवाल्याचा मुलूख घेऊन चोहोकडून रस्त बंद केली. त्यामुळें जेर होऊन गोहजवाला राणा ग्वाल्हेरचा किल्ला खालीं करून देतों म्हणून पैगाम आला आहे. त्या राजाचे बोलणें आहे कीं आपला मुलूख तमाम सोडावा नि गोहज द्यावी. पाटीलबावा म्हणतात जे, खर्च पडला तो द्यावा नि मुलूख घ्यावा. अशी रदबदली पडली आहे. दतियावाल्यांनीं गुदस्तां पाटीलबावांशीं बेइमानी केली आहे. त्यांसही विसर पाडून अचानक जख द्यावी. यामुळें जयपुराकडेस जावयाची आवाई घातली आहे व उज्जनीहून कबिलेही पाटीलबावांनीं आपले आणविले आहेत. उज्जनीतून मुहूर्तेकडून डेरेबाहेर जाले

आहेत. रविसंक्रमण जाल्यावर बाया स्वार होऊन पाटीलबावांकडे जाणार. दिल्लीकडीलही येथें वर्तमान आले जे, नजीबखानाचे चेले आफराशा व आमदानी वगैरे यांनीं फौज जमा करून, पातशहावर चालून गेले. शहांनीही किल्ल्याचा बंदोबस्त करून, पातशाही फौजा बोलावून तयारी लढाईची केली. बाहेरल्यांच्या चित्तांत कीं पातशहास ठिकाणीं लावून, नवा पातशहा आपल्या हुकुमांत राहे असा बसवावा. त्यास, ह्या चौघांनीं बसून विचार केला जे, पातशहा हा ईश्वराचे अंश. यास मारल्यानें पुढें आपलें बरें नाहीं. गाजुदीखान वगैरे यांचे दाखले सांगणारांनीं सांगितले जे, त्यांनीं पातशहास जख देऊन काय सरफराज जाले ? आपण असें करूं नये. पातशहाने काय करणें आहे ? आपली चौकी शहाभोवतीं किल्ल्यांत बसवावी, नि बाहेरील बंदोबस्त जो करणें तो आपला आपण करावा. अशी मसलत करून पातशहास सांगून पाठविलें. त्याचे कारभारी बोलाविलें. चौघेजण मातबर त्यात संबरु फिरंगी याचा लेक आला. वरकडांसीं जाबसाली बोलणें बोललें. त्या फिरंग्यास पसतोलानें मारून टाकिले. वरकड बंदोबस्त किल्ल्यांत केला. आफराशा पातशहाजवळ ठेवून वरकडांनीं बाहेर बंदोबस्त केला. पातशहा व कित्येक राजेरजवाडे दक्षिणी फौजेची मार्गप्रतीक्षा फार करितात. या समयास सरकारची फौज आल्यानें मुलूख पेशजींप्रमाणें सुटेल. सांप्रत गिलच्यांचा दंगा दिल्लीभोवतीं कांहीं नाहीं. याप्रमाणें वर्तमान आलें आहे. पाटीलबावांचे कबिलें गेले. राजेश्री केसो भिकाजी यांनीं पत्रें सेवेसीं लिहिलीं आहेत. त्यांवरून सविस्तर विदित होईल. पाटीलबावांनीं आसेरचा किल्ला घेतला म्हणून वर्तमान आहे. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. धनी कृपाळू समर्थ हे विज्ञप्ति.

रविसंक्रमणाचे तीळ शर्करायुक्त सेवेसीं पाठविले आहेत हे विनंति.''

लेखांक ८१

ता. २३ जानेवारी, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. पौष वद्य ५, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ सफरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : स्वामींनीं श्रीमंतांच्या लग्नाची लग्नचिट्टी अहिल्याबाईंस कासीद जोडीबरोबर पाठविली. ती चंद्र २० जाने.१६ सफरी रात्रौ येथें दाखल जाली. दुसरें दिवशीं दो प्रहरां मी नेऊन दिल्हीं. बहुत संतोष पावली. वस्त्रें आणवावयास ते समयींच सांडणीस्वार बऱ्हाणपुरास रवाना केले. मी उठून आल्यावर, राजश्री विसाजी शामराज लांबहाते त्यांस बाईंनीं बोलाविलें. त्यांसही सांगितले जे, श्रीमंतांची लग्नचिट्टी आली आहे. त्यांस आहेर पाठवणें. तर आपण निराळा पाठवावा, किंवा तुकोजीजवळ पाठवावा ? यांनीं उत्तर केलें

जे, मुख्यत्वेकरून राजश्री तुकोजीबावांकडेसच पाठवावा, हे अतिउत्तम आहे. सांप्रत दोन फळ्या जाल्या आहेत. त्या पक्षीं शहाणा कारकून आहेर देऊन पाठवावा. तुकोजीबावा तेथें मूळ वराडी आहेतच. या कारकुनाने जाऊन निराळी श्रीमंतांची भेट घेऊन राहावे. आहेर करतेसमयीं कारकुनाने आहेर नेऊन तुकोजीबावांपुढें ठेवावा. त्यांच्या हातें श्रीमंतांस आहेर करावा. हाही एक पक्ष आहे. बाई बोलली जे, माझेही चित्तांत असेच आहे. नाहीतर सांडणी स्वारांबरोबर दादाजी गंगाधर यांजकडे पाठवावा. त्यांस लिहावें कीं, तुकोजीबावांच्या हातें आहेर करावा, असें मशारनिल्हे बोलले. बाईंनीं ऐकून उगीच राहिली. तदोत्तर बाईंनीं विचारले जे, श्रीमंतांस आहेर काय काय पाठवावा ? यांनीं उत्तर केलें जे, बादली वस्त्रें व कंठी, शिरपेंच, मोत्यांचा तुरा हे दागिने आपल्या स्वरुपानुरूप पाठवावे. घोडें एकादें चांगले, श्रीमंतांस बसायायोग्य, पाठवावें. बाई म्हणाली जे, घोडें चांगलें नामी नाहीं. हरकुबाई व विसाजीपंत बोलले जे, वस्त्रांस व जवाहीरास श्रीमंतांस काय कमी आहे ? परंतु घोडें चांगलें पाठविल्यास, जेव्हां बसतील तेव्हां स्मरण श्रीमंतांस आपले होईल. इतकें बोलणें जालें. तदोत्तर राजश्री केसो भिकाजी यांस व बाईंस खासदस्तुर स्वामींनीं ममतापुरस्कर पत्रें लिहिलीं होतीं, तींही डाकेबरोबर चंद्र १७ हिनहूस संध्याकाळीं येथें आली. मी लखोटा पंतमशारनिल्हेकडे घेऊन गेलों. तो लखोटा फोडून वाचला. मशारनिल्हेचे नांवाचें एक पत्र व खासदस्तुर बाईंच्या नांवाचें अशीं दोन्हीं पाहून, चौ घटका रात्रीं केसोपंत व मी उभयतां बाईंकडे गेलों. बाईजवळ गोविंदपंत गानू व मुकुंदराव हरी व बाळाजी फडणीस ऐसे बसले होते. कांहीं हिशोब पाहत होते. केसोपंतांनीं दोन्ही पत्रें बाईपुढें ठेविलीं. फडणीसांनीं वाचून दाखविलीं. ऐकून बहुत समाधान पावली. सर्वत्रांनीं आपला स्तव फार केला. ''श्रीमंतांच्या पायाशीं एकनिष्ठ कायममिजाज असा दुसरे कोणाचा पाहिल्यांत आला नाही. शाबास याच ब्राह्मणांची. गेलें राज्य सांभाळलें. त्यांच्या एकनिष्ठप्रमार्जनीं कैलासवासी श्रीमंत नानासाहेबांनीं दानधर्म, ईश्वरआराधना जी केली, ती ये समयीं कामास आली जे, जगताचा स्वामी कुलदीपक ईश्वरे लावला. नानांच्या एकनिष्ठतेस त्रैलोकीं उपमा नाही. उभयतांही कारभारी चांगले.'' श्रीमंत दादासाहेबांच्याही गोष्टी काढल्या होत्या. बाई आपलेंही तापत्रय बोलली जे, ''कैलासवासी सुभेदार होते, त्यानीं एकनिष्ठतेनें श्रीमंतांची चाकरी करून उत्तम परिणाम करून गेले. अलीकडे आमच्या कपाळास हे ढगढग आली. एक झाड वंशी असतें तर इतकी फजिती कशास होती? आमचे दैव !'' श्रमी जाली. तदोत्तर केसोपंतांनीं उभें राहून, बाईंस विनंति केली जे, ''श्रीमंतांनीं ममतापुरस्कर लिहिलें आहे. हा उत्साह, देवाब्राह्मणांचा आशीर्वाद व श्रीमंतांचे पदरीं तुम्हासारखीं मनुष्यें दानधर्म तपश्चर्या करितां, या योगेंकडून हा शुभ दिवस प्राप्त जाला आहे. सांप्रत तुम्ही वडील. या प्रसंगीं आपण अगत्यरूप चलावें.'' बाईही बोलली जे, आम्हांसही या संतोषापेक्षां दुसरें काय आहे ? परंतु पूर्वसूचना नाही व लग्नतीथ फार समीप आली. इतके बोलणें जाले. रात्र फार जाली. आम्हीही आपल्या स्थळास आलों. दुसरें दिवशीं पुराणसमयीं उभयतांही गेलो. दो प्रहरां पुराणसमाप्ति जालीयावर एक

दोघे मुत्सद्दी होते. ते समयीं फिरून बाईंस विनंति केली कीं, आपण लग्नास चलावे. त्यास बाईंनीं उत्तर केले जे, ''लक्ष प्रकारें आम्ही जावे, परंतु पूर्वसूचना असती तर दहा पांच हजार फौज आम्ही जमा केली असती. सरंजाम केला असता. जाणें विहित होतें. आतां तिथी समीप आली. ये वेळेस फौज कशी कोठून जमा करावी ? एकले पांच सातशे लोकांनिशीं गेल्यानें वडिलांच्या स्वरुपास योग्य कीं काय, हे तुम्हीच सांगा.'' यांनींही उत्तर केले जे, ''आपण चालल्यास दहा पांच हजार फौज समागमें असावी, तरच आपले जाणें युक्त. परंतु आपला निश्चय चलावयाचा असल्यास मी श्रीमंतांस पत्रें लिहितो. पुढें दो-चौ दिवसांच्या अंतरानें तिथीनिश्चय करवितों.'' बाई बोलेली जे, ''इतकें कांहीं करूं नये. शुभकार्य होतें तें होऊं द्यावें. तोच आम्हांस उत्साह (उत्सव) आहे. तेथें तुकोजीबावाही आहेत, तेथें आम्हीच आहो. नवी फौज जमा करावयास महिना दीड महिना पाहिजे. सांप्रत जें होत आहे तें फार उत्तम आहे.'' असें बोलून भोजनास उठली. यांनीं विनंति केली जे, फिरून मी रात्रीं येईन. बाई बोलली जे, ''वारंवार तेच काय बोलणें बोलावयाचें आहे ?'' संध्याकाळींही प्रहर रात्रीं गणेशचतुर्थीचीं भोजनें होऊन खबर आणविली. तों बाई निजली. तदोत्तर दुसरें दिवशीं दों प्रहरां गेलों. तेव्हांही बाईंस लग्नास चलावयाची विनंति केली. बाई बोलली जे, ''मी एकदां बोललें ते बोललें. वारंवार काय बोलावें ?'' केसोपंत बोललें जे, आणिकही दोन चार दिवस रात्रंदिवस विनंति करावयास दिवस आहेत. श्रीमंतांची आज्ञाही आम्हांस अशीच आहे. आतां रात्रीं येऊं. म्हणून उठून आलों. येथील मर्जी पाहतां, पहिलें एक त्यांनीं उत्तर केले, तेंच शेवटवर बोलतील. वारंवार तोच जाबसाल केल्यानें आपली मात्र ग्लानता ! त्यांचें उत्तर तेच. यांचें मानस बोलल्यांत कळतें, तर पूर्वसूचना विनंतिपत्रीं लिहिली असती. असो. शेवटला जाबसाल काय होईल तो पहावा. कासीद जोडीबरोबर मशारनिल्हेचीं व सेवकांचीं विनंतिपत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावतील हे विनंति विज्ञापना. बाईंस लग्नपत्र आलें. त्याबरोबर सेवकासही लग्नास येणें म्हणून आज्ञापत्र आलें. त्यास बाईंचे तों राहणें जालें. मीच उठून आलों, तर स्वामी रागें भरतील की काय म्हणून संदेह प्राप्त जाला. राजश्री केसोपंतही म्हणाले जे, सर्वां लग्नपत्रें गेलीं, तसें तुम्हांसही आले. एकदां श्रीमंतांस लिहून पाठवावे. जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करावी. मी निघून येतच होतो. परंतु स्वामी रागें भरतील कीं काय म्हणून सेवेसीं विनंति. जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन. येथें पांच सहाशें रुपये लोकांचे देणेंही जाले आहे. यास काय उपाय करूं ? धन्याव्यतिरिक्त येथें कोणी त्राता नाहीं. स्वामी कृपाळू समर्थ. डाकेबरोबर जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन. अहिल्याबाई शिवरात्रीस श्री ओंकारेश्वराच्या यात्रेस जाणार आहेत. तेथें ध्वजोत्सव करणार. तेथून उज्जनीस श्री महाकाळाच्या दर्शनास जावे अशी वदंता आहे. परंतु जरुर जातील. पहिले ऐवजाविषयीं सरकारची पत्रें केसोपंतांकडेस आली. बाईंचे पत्र बाईंस दिलें. यांनींही जाबसाल करणे ते केले. बाईंची उत्तरें काय जाली ती मशारनिल्हेनीं सेवेसीं विनंति लिहिलीं आहेत, त्यावरून सविस्तर विदित होईल. लग्नपत्रिकेचे विषयीं बाईंशीं बोलणें जाले. तोही मजकूर

सेवकानें लिहिला आहे. त्यांनींही विनंतिपत्रें सेवेसीं लिहिलीं आहेत. विदित होईल. सेवकास जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन हे विज्ञप्ति. चंद्र १९ मिनहूस रात्रींही बाईंकडेस गेलो होतो. बहुत प्रकारें लग्नास येण्याविषयीं बोललो. परंतु बाईंनीं फौजेचीं वगैरे उत्तरें केली. शेवटीं केसोपंत बोलले जे, श्रीमंतांस आम्ही काय लिहावें ? त्यास बाई बोलली जे, सकाळीं आम्ही उत्तर श्रीमंतांस लिहून देऊं. तें पत्र आले म्हणजे मागाहून सेवेसीं पाठवूं. बाई सांडणीस्वाराबरोबर वस्त्रें व जवाहीर तुकोजीबावांकडेस पाठविणार असें बोलली. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञापना.''

लेखांक ८२

श्री गजानन

ता. २६ जानेवारी, इ. स. १७८३
मि.पौष वद्य ८, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ सफरपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून यथास्थित असे. विशेष : लग्नास येण्याविषयीं बाईंस बहुत प्रकारें विनंति केली. त्यांस त्यांनींही बाईंनी शपथपूर्वक सांगितलें जे, माझ्या चित्तांत लग्नास येण्याचें होतेंच. परंतु पूर्वसूचना असती तर खामखा येणेंच होते. तेथें गेल्यानें माझींही कामें फार होतीं. परंतु दिवस थोडे राहिले. असो. मुख्य गोष्ट श्रीमंतांचें लग्न शुभकार्य जालें. यांत आम्हांस समाधान आहे. असें बिनकिलाफ बोलली. बाईंनीं पत्र लिहिलें आहे. केसोपंतांनींही बहुत वृत्त सांगितले. बाईंनीं पत्र लिहिलें आहे. सेवेसीं डाकेबरोबर रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ८३

श्री गजानन

ता. ३० जानेवारी, इ. स. १७८३
मि. पौष वद्य १३, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २६ सफरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान : मातुश्री अहिल्याबाई यांनीं येथून श्रीमंतांस लग्नाकरितां

आहेरवस्त्रें व जवाहिराच्या रकमा पाठविल्या आहेत. त्यांचा तपसील ऐकिला तो : मुख्यांस दोन पोषाख, एक बादली व एक कच्च्या रंगाचा; जवाहीर, शिरपेंच नवरत्नांच्या व तुरा पांचांचा व कंठी मोत्यांची व पोच्या दोन हिऱ्यांच्या, एकूण पांच. वधूस वस्त्रें पाटली व जवाहीर सरी हिरे जडावाची व चांपेकळाहार जडावाचा, एकूण दोन रकमांशिवाय पोषाख, थोरले मातुश्रीस शालजोडी व पैठणी पातळ. मातुश्री सगुणाबाईंसाहेबांस पातळ व शालजोडी. सौभाग्यवती मातुश्री काकूबाईंसाहेबांस पातळ, चोळी व शालजोडी; व सौभाग्यवती मातुश्री दुर्गाबाईंस पैठणी लुगडें व चोळी. याशिवाय दोन पोषाख एक आपल्यास व एक तात्यांस, कच्च्या रंगाचा एक व साधा शुभ्र. दोन किनखाब याप्रमाणें वस्त्रें व जवाहीर सांडणीवर घालून, समागमें कारकून राजश्री बापूजी आनंदराव निसबत उष्टरखाना यांस येथून चंद्र मजकुरीं रवाना केलें आहेत. यांस येथील आज्ञा कीं, परभारें वाफगांवास जाऊन, राजश्री तुकोजी होळकर व नारो गणेश उभयतांस पत्रें लिहिली आहेत जे, यांत अधिकउणें पाहून तेथील मर्जीप्रमाणें आहेर करणें, असें लिहिलें आहे. जवाहीर व वस्त्रें काल त्रितीय प्रहरीं बाई व गोविंद रघुनाथ उभयतां बसून काढली. तदोत्तर राजश्री विसाजी शामराज व हरकुबाई उभयतांस बोलावून वस्त्रें व जवाहीर त्यांस दाखविले. त्यांनींही पाहून पसंत केले. तदोत्तर रवाना केलें. याप्रमाणें एक वर्तमान. जवाहीर काय काय पाठविलें म्हणून राजश्री केसो भिकाजी दातार यांनीं बाईंस विचारिले. मीही जवळच होतो. बाईंनीं उत्तर केलें जे, मोघम लिहा. अमके म्हणून सांगितलें नाहीं. याप्रमाणें ऐकिलें ते वर्तमान. दुसरें बाईंनीं शिवरात्रीस श्रीओंकारेश्वरास जायाचा निश्चय केला आहे. परंतु राजश्री चिमाजी बुळे यांनीं गांगलीकडे फौज व पेंढारी जमाव केला आहे. झाबवेवाला पाळेगार बेबदल जाला आहे. त्याच्या पारिपत्यास जातो म्हणून बाईंसही सांगून पाठविले आहे, कीं एक थोरली तोफ पाठवावी. परंतु हे कांहीं तोफही पाठवीत नाहीत व बुळे मजकुराचा विश्वासही करीत नाहीत. इकडे खरगोणाकडे काशी रंगनाथ दोन चारशे पागा घेऊन आले आहेत. यामुळें येथें बाईंस संदेह प्राप्त जाला आहे. म्हणून शिवरात्रीची यात्रा राहीलसें दिसते. तेथें ध्वजोत्सव करणार आहेत. त्यास धोंड दीक्षित व सदाशिव भट उभयतांस पाठवावयाचा निश्चिय करणार असें ऐकिलें. अद्याप संदिग्धच आहे. काय ठरेल तें पाहावें. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान बावनबुर्जीगढीस लागले आहेत. तीही सर जाली असेल. तेथून ग्वाल्हेर अगर गोहज दोहींतून एका स्थळास मोर्चे लावतील. ग्वाल्हेरीतील जकिरा अखेर जाला आहे. एकदां राघो मल्हार ग्वाल्हेरीस गेले होते. शहरपन्हा घेऊन आंत गेले होते. परंतु बालेकिल्ल्यावर हजार आठशें माणूस चांगले होते. त्यांनीं खालीं येऊन मोर्चा उधळून दिला. त्यामुळें पाटीलबावांनीं राघो मल्हार यांजवर इतराजी केली. त्यांजकडील पागा काढली. खासा स्वारी पाटीलबावाच जाणार. याप्रमाणें वर्तमान येथें आले. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विनंति.''

लेखांक ८४

श्री गजानन

ता. १८ फेब्रुवारी, इ. स. १७८३
मि. माघ वद्य १, शके १७०४

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं विज्ञापना. बाईंनीं पत्र द्यावयास आज्ञा केली आहे. दोन चार वेळां लेखकांस विचारलें. परंतु देतों देतोंच म्हणतात. यास्तव जाले वर्तमान सेवेसीं पाठवावे म्हणून डाकेबरोबर मी व केसो भिकाजी यांनींही सेवेसीं विनंतिपत्रें लिहिलीं आहेत. डाकेबरोबर येथून पत्रें लिहावी, ते सेवेसीं पावतात कीं नाहीं हे कांहींच कळत नाहीं. हरएकविशीं बाईंचीही सावधता आहे. श्रीमंतांच्या लग्नाच्या पत्रिका तो माघ शुद्ध नवमीच्या येथें आल्या होत्या. परंतु तेथें बोलतात जे माघ वद्य किंवा फाल्गुन शुद्धांत होणार असे बोलतात. निश्चयें कांहीं कळत नाही. अलीकडे पत्रेंही येत नाहीत. बाई श्रीओंकारेश्वरास पौर्णिमेस जाणार होती. परंतु इकडे चिमाजी बुळे झाबवे प्रांतीं जमावसुद्धां आले आहेत. काशी रंगनाथ पागा घेऊन खरगोण वगैरे प्रांतीं फिरतात. यास्तव बाई गेली नाहीं. सदाशिवभट उपाध्ये यांजबरोबरच पांचा हजारांचे कापड, कांहीं सफेत कांहीं छिटे व पांच खंबाईत व पंचवीस कद रेशमी, ऐसें ध्वजोत्साहाचा सरंजाम भटजीबरोबर ओंकारेश्वरास पाठविला. पौर्णिमेस ध्वजा लागली असेल. संतर्पणेंही करविली आहेत. शिवरात्रीस सडी गेली तर नकळे. परंतु जाणार नाहींत असें दिसतें. महेश्वराच्या किल्ल्याची माबजत करितात. कारखाने लागले आहेत. याप्रमाणें येथील वर्तमान. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. येथें लोकांचे देणेंही फार जालें आहे. देणेदारांचा उपद्रव व नित्य कृत्य चाललें पाहिजे. फार संकट आहे. धनी कृपाळू समर्थ. येथें एक कवडीचा आश्रय नाहीं. स्वामींनीं उपेक्षा केली तर सेवकाची गत काय होईल ? धन्याच्या पायाव्यतिरिक्त दुसरा आश्रय नाहीं. मजविशीं तेथें स्मरणही कोण देतो ? खर्चावाचून फार श्रम आहेत. धनी कृपाळू समर्थ. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ८५

श्री गजानन

ता. २० फेब्रुवारी, इ. स. १७८३
मि. माघ व।। ३, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विनंति सेवकाचें वर्तमान तागाईत चंद्र १७ रविलावलपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर

पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वृत्त राजश्री केसो भिकाजी यांनी बाईंशीं बोलले जे, श्रीमंतांनीं तुम्हांसही पत्र लिहिलें आहे. आम्हांसही आज्ञापत्र लिहिलें आहे, जे रेवा उत्तर तीरच्या महालचा ऐवज बाईंशीं बोलून ऐवज लवकर पाठवून देणें. त्यास तेथें राजश्री तुकोजीबावांस दहा हजार फौज ठेवायास सांगितली आहे. यास्तव ऐवजाची निकड तेथें फार आहे म्हणून वरचेवर श्रीमंत लिहितात. आम्हींही आपल्यास वारंवार विनंति करीतच आहो. त्यास बाईंनीं उत्तर केलें जे, आम्हांकडे ऐवज काय आहे ? कोठें असेल तो घ्या. यांनीं उत्तर केले जे, आम्हीच घ्यावा असे असते, तर आम्हांसच निक्षून लिहितें की आमके जागा ऐवज आहे, तो हुंड्या करून पाठवा. तों प्रकार नाहीं. तुमचा तालुका. वहिवाट सारी आपल्या हातची. आम्हांस काय ठाऊक म्हणून वारंवार श्रीमंत तुम्हांस लिहितात. त्यांस बाईंनीं साफ उत्तर केलें जे, इकडील महालचा ऐवज म्हटलें तर तुकोजीबावांनींच कांहीं महाल सावकारांस दिले आहेत. ते त्यांजकडे ऐवज जातो. कांहीं आम्हांकडे असेल तो आमचा आम्हांस खर्च लागला आहे. आम्हांपाशीं ऐवज कोठें ? द्यावा कोठून ? यांनीं उत्तर केलें जे, आम्हीं श्रीमंतांस काय लिहावे ? बाई बोलली जे, आम्ही बोलतो असे लिहा. यांनीं उत्तर केलें जे आम्ही असे लिहू नये. आपणही असें सांगू नये. यांत श्रीमंतांची मर्जी ठीक रहाणार नाही. बाई बोलली जे, आम्हीच बोलतों त्यापक्षीं तुम्हांस लिहावयास काय चिंता आहे ? यांनीं उत्तर केले जे, असे लिहिल्यानें जाबसाल चढीस पडेल. बाई बोलली जे, आम्ही उखळांतच डोई घातली आहे; तेथें मागें पुढें काय पहावयाचें आहे ? अशी हजारो पत्रें येतच आहेत. आम्हांस पत्र त्यांचे आले आहे. त्यांचे उत्तर आम्हीही देतो. त्याअन्वयें तुम्हीही लिहून पाठवा. याप्रमाणें चंद्र १२ रोजीं संध्याकाळीं जाबसाल जाला. बाईंनींही आपल्या पत्राचें उत्तर द्यावयास फडणीसास सांगितलें. याप्रमाणें जाबसाल जाला. वारंवार महालच्या ऐवजाविषयीं स्वामी यांस लिहितात. येथील तो उपेक्षा आहे. धन्यांची मर्जी ! राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान : गोहजवाला राणा पाटीलबावांशीं सख्यत्वाचे जाबसाल करीत आहे. तुमचा स्थापित असें म्हणतो. ग्वाल्हेरही देतो. ठाणें बसलें असेल की बसेल. तिकडील फडशा जाहल्यावर तिकडील बंदोबस्त करून पाटीलबावा फिरणार. भिंडभदावरचाही बंदोबस्त करून, आणिक कोणी राजेरजवाडे मवास आदिकरून त्यांचा परामर्ष यथायुक्त करून, चौ मासांचे छावणीस उज्जनीस येणार. असें बाजारी वर्तमान ऐकिलें. कलमी नाहीं. अलीकडे बाईंकडेही कांहीं कागदपत्र येत नाहीं. अंतस्थ कांहीं येत असतील हें न कळे. हैदरनायकाचा वकील नरसिंगराव तमाजी पाटीलबावाकडेस गेला होता. तो पाटीलबावांची एक भेट जाली नि मयत जाला. तिकडे हैदरनायकही मयत जाला. यास्तव येथें कित्येक बोलतात कीं इंग्रजांचा काच तुटला. आता कांहीं इंग्रज डोई उचलतील असें बोलतात. हेंही बाजारी वर्तमान. देखिलें ऐकिलें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ८६

ता. २ मार्च, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. माघ वद्य १४, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ रविलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेवर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून चंद्र २३ मिनहूस पत्रें डाकेबरोबर रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वृत्त छ २३ मिनहूस संध्याकाळीं राजश्री संताजी होळकर यांचे पत्र सेंधव्याहून बाईंस आले जे, इंग्रजांची चार पलटणें सोनगडावर आली. तेथें दोन पलटणें रातोरात निघून कोंडाईबारीवर फौज सरकारची होती. मालोजी राजे व वाघ असे होते. त्यांजवर इंग्रजांनी छापा घातला. दोनशें माणूस ठार जाले व शंभर माणसें धरून नेली. कांहीं जखमी जाले, ते तळावरच राहिले. फौज उधळली. इंग्रजांचा आणिक जमाव होतच आहे. खानदेशांत नंदुरबारास पूर्ववत्प्रमाणें येणार, म्हणून खानदेश तमाम खलबलाट जाहला आहे. याचा बंदोबस्त काय करणें तो करावा म्हणून बाईंस पत्र आले. ते वाचून पाहिलें. बाईंनींही पत्र वाचून पाहून, दोन कासीदजोड्या कोंडाईबारीकडेस बातमीस पाठविल्या व एक जोडी सेंधव्यास पाठविलीं कीं, पक्की बातमी पाठवीत जाणें. याप्रमाणें पहिले वर्तमान. राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करांतून एक ब्राह्मण आला. त्यास वीस रोज जाले. त्यानें जबानीं वर्तमान सांगितलें जे, पाटीलबावा ग्वाल्हेरीपासून अर्धकोसावर लष्करसुद्धां उतरले आहेत. किल्ल्याभोवताली फौज उतरवली आहे. किल्ल्याचा शहरपन्ना घेतला. बालेकिल्ल्यावर सात आठशें माणूस झुंजते आहे. लढाई सुरू आहे. गोहजवाला पाटीलबावांशीं विनयें संधानेकडून बोलत आहे कीं, ग्वाल्हेर घ्या आणि माझा मुलूख जो घेतला आहे तो सोडा. हे स्वारीखर्च मागतात. नाहीतर हा किल्ला घेऊन गोहजेस लागावें असें पाटीलबावांचे मानस आहे. त्यावरून गोहजवाला इंग्रजांच्या वकिलाशींही कांहीं अंतस्थ बोलत आहे. याप्रमाणें ऐकिलें वर्तमान. राजश्री चिमाजी बुळे झाबवे प्रांतीं गेले आहेत. त्यांचे वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. येथें किल्ल्याचे शहरपन्ह्याचा कारखाना दक्षिणेकडे जारी आहे. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांनीं नर्मदेस घांट पहिलेच बांधला आहे. त्या घांटावर श्रीचे देऊळ बांधावयास चौथरा बांधून ठेवला होता. तेथें त्या चौथऱ्यावर बाईंनीं देऊळ बांधावयास काम लावले आहे. जागां जागां किल्ल्याचे वगैरे मरामतीस कारखाने जारी आहेत. इकडे भिल्लांचा शिलशिलाट होईल असें दिसतें. दिल्लीकडील वर्तमान : नजबखान मेल्यावर त्याचे चेले व खानमजकुराची बहीण त्या आपसांमध्ये कलह लागला होता. दिल्लीसच होते. पातशहास आपल्या हुकुमांत ठेऊन होते. तेथेंही आपसांत कलह बहुत जाला, म्हणून महदबेग व आमदानी हे उभयतां दिल्लीहून रुसून आगऱ्यास गेले. मागाहून आगा सफी व खानाची बहीण अशीं उभयतां फौजसुद्धां आमदनीवर चालून गेली. तेथें कोणी मध्यस्त पडून उभयतांचा सलूखा जाला. फिरून कांहीं वर्तणुकीत व्यत्यय पडला, त्यावरून फिरून बिघाड जाहला. म्हणून आमदानी आपले

फौजेसुद्धां आगऱ्याहून कूच करून ग्वाल्हेरीस पाटीलबावांकडेस रवाना जाहला. पाटीलबावांचे व त्या आमदानीचे पाहिल्यापासून एखलास आहे. सत्रही आहे. हिंदूस्थानात जागां जागां राजेरजवाडे आदिकरून सर्वांत आपसआपसांत फितूर व लढाई झगडे फार लागले आहेत. अशा समयांत दक्षिणी फौज हिंदुस्थान प्रांतीं येती, तर सरकारकिफायत फार होती; म्हणून कोणी गृहस्थ स्नेहित आहे त्यानें जयपुराहून लिहिलें होते, ते वीस दिवसांचे वर्तमान आहे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची विपत्य फार आहे. देणें लोकांचें फार जालें. त्यांचा उपद्रव निराळा. पोटास नाही ती विपत्य वारंवार दर पत्रीं विनंति लिहितों. धनी रागें भरतील. मी आणिक कोणास लिहूं ? कोण माझेविषयीं धन्यास स्मरण देतो? स्वामी सर्वज्ञ. गरिबांचा प्रतिपाळ करणार. धनी कृपाळू समर्थ हे विज्ञप्ति. डाकेबरोबर येथून पत्रें सेवेसीं लिहितों. हे तेथें कधीं पावतात किंवा नाहीं पावत, हे कांहीं कळत नाही. डाकेचे कासीदही खर्चाचा बोभाट करितात. सेवेसीं श्रुत होय हे विनंति.''

लेखांक ८७

ता. २ मार्च, इ. स. १७८३
श्री गजानन
मि.माघ वद्य १४, शके १७०४

''श्रीमंत राजश्री तात्यासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञांकित सेवक विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ रविलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बहुत दिवस जाले, स्वामींकडून अगर सरकारचें आज्ञापत्र येत नाही. वर्तमानही कांहीं कळत नाही. आज तीन महिने अधिकच पत्रें येत नाहीत. श्रीमंतांच्या लग्नाच्या लग्नपत्रिका शुद्ध ९ नवमीचे येथें आल्या होत्या. तेथें लग्न लागलें असें कोणाचेंही येथें पत्र आजपर्यंत आलें नाहीं. आतां वद्य पक्षीं जालें असेल म्हणून येथें बोलतात. राजश्री केसो भिकाजी दातार यांचे परवा घरचे सतरा-अठरा दिवसांचे पत्र आले. त्यांत लिहिलें होते कीं, शुद्ध पंचमीस देवदेवक बसवून षष्ठीस थत्त्यांचे मुलीचा निश्चय करून वाङ्‌निश्चय केला, इतके वर्तमान होतें. अलीकडे लग्न लागल्याचे वर्तमान आजपर्यंत आलें नाही. येथें दरबारांत पुसतां, त्यास काय सांगांवें ? नबाबाचे पुत्र साहेबजादे व साताऱ्याचे राजेश्री व भोंसल्यांचे चिरंजीव चिमणाराजे वगैरे पंचवीस-तीस हजार फौज मिळाली आहे म्हणून बाजारी अफवा मात्र ऐकिल्यांत येतात. बाईही म्हणत होती जे, 'फौजा फार मिळाल्या आहेत. सुरक्षित लग्न लागो. श्रीमंतांच्या कल्याणांत आमचें सर्व जगताचें कल्याण आहे.' असें म्हणत होती. नवीन इंग्रजांचें वर्तमान : इंग्रजी चार पलटणें सोनगडास आली, त्यातून दोन पलटणें रातव्याने कोंडाईबारीस येऊन, तेथें फौज सरकारची व होळकरांची होती, त्यांजवर छापा घातला. फार खराबी जाली म्हणून पेंढाऱ्यांचे राऊत पळून सेंधव्यास आले.

तेथून संताजी होळकराने बाईंस पत्र लिहिलें होतें, तें वाचून पाहिलें. त्यावरून वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असे. वरकड ऐकिलें वर्तमान : श्रीमंतांच्या पत्रावरून विदित होईल. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. येथें सातशें रुपये देणें लोकांचे जाले आहे. देणेदारांचा उपद्रव, नित्यकृत्यांची विपत्य अशा श्रमांत आहे. येथें बाईंकडून एक कवडीची प्राप्त नाही. आम्हांवर रागें आहेत कीं, हे येथें बसून मनास येईल तसे वर्तमान लिहितात. कोणी कर्ज देखील देईना, अशा श्रमांत आहे. बाईंस एक-दोन वेळां कोणाकडून हटकाविले. त्यांनीं उत्तर केलें जे, ''आपल्या धन्याकडून खर्चास आणवावे नि बसून खावें, खर्चास पाठवीत नाहीत, तर यांस कशास येथें ठेविलें आहे ? आम्हांजवळ कांहीं नाही.'' साफ उत्तर केले. आतां येथें माझे कोण आहे ? धन्यांनीं उपेक्षा केली, तर येथील कर्ज वारून माझे येणें कसे होईल ? काय उपाय करूं ? श्रीमंतांस विनंति आपण करून, येथील ब्रह्मस्वापासून मुक्तता होऊन श्रीमंतांचें चरण दृष्टीस पडेत असे करणार स्वामी कृपाळू. माझेविषयीं तेथें कोण विनंति करितो ? ईश्वर श्रीगणपती आपणास स्मरण देवो. चार वर्षे येथें जाली. धन्याच्या चरणदर्शनाची खंत वाटते. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ८८

श्री गजानन

ता. ७ मार्च, इ. स. १७८३
मि.फाल्गुन शु।। ४, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ३ रविलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व जासूद जोडीबरोबर विनंतिपत्रें रवाना केलींच आहेत. सांप्रत नवीन अधिकोत्तर वर्तमान कांहीं नाहीं. बाई स्वस्थचित्तें स्नान देवतार्चन करून आहेत. राजश्री पाटीलबावांकडील बाजारी अफवेचे वर्तमान आहे कीं, गोहजचा किल्ला लवकरीच हस्तगत होईल. किल्ल्यांत महागाई फार आहे. दोन तीन हजार मनुष्यें व हजार पांचशें स्वारही आहेत. अडीच तीन शेरांची धारण किल्ल्यांत आहे. याप्रमाणें बाजारी वर्तमान. सेवकास चार महिने जाले आज्ञापत्र येऊन. येथें सातशें रुपये देणें. त्या पेचामुळें साहुकार येऊं देईनात. बाईंकडून मजला कांहीं पावत नाहीं, हे स्वामींस विदित आहे. तत्रापि, दोन चार वेळां कोणी मातबराकडून बाईंस हटकलें. त्यास बाईंनीं साफ उत्तर केलें जे, आपल्या धन्यास लिहून पाठवावें. तेथून खर्चास आणऊन येथें देणेदाराचा फडशा करून जावे. अशी दोन चार वेळां उत्तरें जालीं. वारंवार त्यांस काय हटकावे ? धन्याचें नांव पदरीं. कोण कोणास ग्लान सांगावी ? सेवकावर इतकी इतराजी व्हावी अशी सेवकापासून वर्तणूक कांहीं जाली नाहीं. बरें. मी चाकर पदोपदीं अपराधी. क्षमा करणार स्वामी कृपाळू समर्थ. हरी बाबाजीबरोबर लुटला गेलो. एक वस्त्रानशीं येथें आलो. त्यावर धन्याचे आज्ञेप्रमाणें आज

साडेपांच वर्षे येथें चाकरीवर आहे. मजवर गरिबावर इतकी इतराजी जाली, तर, सेवक गरिबाचा वाली धन्याव्यतिरिक्त कोण ? स्वामींनीं परामर्ष न केला, तर माझा येथें कोणी वाली नाही. अबरु धन्याची आहे. बाईंस वारंवार हटकायाची सीमा जाली. आतां कोठवर ग्लान सांगांवी ? या संकटांतून काढणार धनी कृपाळू समर्थ. फार दिवस जाले, धन्याच्या चरणदर्शनाची खंत वाटते. घरी मातुश्रीचे पंच्याऐंशीं नव्वद वर्षांचें वय. त्यांची भेट नाहीं ! मुलेंमनुष्यें अशा सवंगाईत अन्नवस्त्रावाचून हैराण. तेथें ते श्रमी आहेत; येथें मी अशा संकटांत आहे ! धनी कृपाळू सर्वज्ञ समर्थ. सर्व संकटापासून सोडविणार स्वामी समर्थ. स्वामींनीं उपेक्षा केल्यानें सेवकाची अबरु रहाणार नाही. स्वामी सर्वज्ञ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ८९

श्री गजानन

ता. ८ मार्च, इ. स. १७८३
मि. फाल्गुन शु।। ६, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ रविलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं डाकेबरोबर विनंतिपत्रीं लिहून पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रत सरकारचीं पत्रें जासूद जोडीबरोबर चंद्र १९ रविलावलचीं स्वामींनी पाठविली, ती चंद्र २ मिनहूस संध्याकाळीं येथें पावलीं. सरकारची आज्ञापत्रें मातुश्री अहिल्याबाईंस व राजश्री केसो भिकाजी यांस व एक सेवकास ऐशी व राजश्री तुकोजी होळकर यांनींही बाईंस पत्र लिहिलें होतें जे, 'श्रीमंतांच्या लग्नपट्टीचा ऐवज सर्वांबरोबर आपल्यावरही दोन लक्ष रुपये देणें ठरले आहेत. त्यास, तुम्हांकडून मागील ऐवज येणें त्यापैकीं देविले असेत. वडिलीं द्यावे.' म्हणून पत्र त्यांचे होते. ते पत्र केसो भिकाजी व मी वाचून पाहून रात्रींच पत्रें बाईंकडे घेऊन जावी, तो राजश्री रंगराव वोढेकर ते दिवशीं बाईंचे भेटीस आले होते. त्यांस रात्रौ फराळास वाड्यांत बाईंनीं बोलविले होते. त्यास, बारा घटका रात्रपर्यंत त्यांस वस्त्रें देऊन बिदा केले. तदोत्तर बाईंनीं निद्रा केली. मीही ते वेळेस कांहीं बोललो नाही. दुसरें दिवशीं तृतीय प्रहरीं, दरबारच्या समयास, केसो भिकाजी व मी पत्रें घेऊन वाड्यांत गेलो. राजश्री बाजीराव बर्वेही दरबारास आले होते. दोन घटका दिवस राही तोवर दरबार होता. तदोत्तर बरखास्त होऊन बाई उठली. ते वेळेस विनंति केली, एकीकडे बसावे. सरकारचीं पत्रें मुजवद जासूदजोडी घेऊन आले, तीं वाचून पहावी. तेव्हां एकीकडे बसली. केसोपंत व मी व फडणीस मुजुमदार व बाई असे पांचजण होतो. सरकारचे व तुकोजीबावांचे दोन्ही पत्रें पुढें ठेविली. फडणीसांनीं पत्रें वाचून दाखविली. ऐकून बाई बोलली जे, 'तुकबांनीं येथें लिहिले, ते तेथें ऐवज देयास नाहीं कीं काय ?

तत्रापि, त्यांनी आम्हांस लिहिलें आहे कीं, मागील ऐवज तुम्हांकडून येणें त्यापैकीं देणें. त्यास, मागील ऐवज आम्हांकडे कोणता, काय राहिला आहे, तो त्यांजकडून लिहून आणवावा व तुकबास पत्र लिहून पाठवावें. कोणता ऐवज आम्हांकडे पोकळी राहिला आहे, तो त्यांजकडून लिहून आणवा.' इतके बोलून उठली. आम्हांसही निरोप दिला. केसोपंतही म्हणाले जे, 'आज आपण पत्रें दिली आहेत. ती आपल्यांत आपण बोलली, त्यात आपण कशास बोलावे ? उद्या परवा विचार. कळले कीं तुकोजीबावांस पत्रें लिहितील. तेथून उत्तरें आल्याखेरीज हे कांहीं जाबसाल निक्षून करीत नाहीत. मग आपण आजच कशास बोलावे ? तुकोजीबावांकडे यांची पत्रें गेली म्हणजे आपणही श्रीमंतांस लिहून पाठवूं. तोंवर मध्यें बोलूं. काय उत्तरे करितात ते पाहून लिहूं.' जाले वर्तमान स्वामींस विदित व्हावे म्हणून सेवेसीं विनंति लिहिली असे. धोरणा पुढें दिसतो कीं तुकोजीबावांस लिहितील. तिकडे पाटीलबावांसही लिहितील. दोहीकडील उत्तरें आल्यावर जो जाबसाल करणें तो करितील, असें दिसतें. वरकड वर्तमान अलीकडे पाटीलबावांकडूनही इकडे कांहीं वर्तमान आलें नाहीं. पेशजीं कोंडाईबारीवर इंग्रजांनीं गडबड केली म्हणून संतोजी होळकराचे पत्र आलें होतें. त्या पत्रावरून सेवेसीं विनंति लिहिली होती; परंतु ते वर्तमान अद्याप दुणावलें नाही. राजश्री माधवराव निंबाळकर यांजकडीलही कारकून गोविंद खिजमतरायांचा पुतण्या येथें आला आहे. शोध करितां बोललें जे, रोजगाराच्या उद्देशें आलो आहों. याप्रमाणें देखिलें ऐकलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय, हे विज्ञप्ति. तुकोजी होळकरांस बाई येथून पत्र पाठवून जाब आणविणार. त्यास दिवसगत लागेल. यास्तव तेथेंच होळकरास विचारून, अमके ऐवज मागील येणें त्यापैकीं दोन लक्ष रुपये देणें म्हणून तुकोजीबावांचे पत्र बाईंच्या नांवे येते, तर बरें आहे. मी हे लिहिलें, असें येथें न कळावें. यांचे कोणी तेथें आहेत, त्यांसही असें पत्र आले म्हणून न कळावें. सेवकाविषयीं उगीच रागें आहेत म्हणून सूचना, हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९०

ता. १५ मार्च, इ. स. १७८३

श्री गजानन मि. फाल्गुन शु।। १३, शके १७०४

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब विज्ञापनाः

मातुश्री अहिल्याबाई श्रीशिवरात्रीस श्रीओंकारेश्वरास जाणार आहेत. माघ शुद्ध पौर्णिमा होऊन तृतीयेस येथून निघून तेथें जाणार. ओंकारेश्वरीं ध्वजा लावणार आहेत. पांच हजारांचा संकल्प आहे. शिवाय संतर्पण व महापूजा. तदोत्तर ग्रहणास उज्जनीस जावें. श्रीमहांकाळाचे दर्शनास बहुत दिवस जाले, जाणार, अशी बोलवा आहे. तेथें जातील असा निश्चय नाहीं.

ओंकाराच्या स्वारीची सरंजामी करितात. इंदुरास फार दिवस गेलों नाही, असेंही म्हणतात. जांबेच्या घाटावर तळें बांधलें आहे व घाटामध्यें उतारचढांत पाणी नव्हतें, तेथेंही लहानसे तळें केलें आहे. तेंही पहावयाची उत्कंठा आहे. इतक्यांत ओंकार व जांब पाहून येतीलसें दिसतें. पलीकडील बोलवा मात्र आहे. घडेल तें खरे. राजश्री केसो भिकाजी यांजकडे सरकारचीं पत्रें बाईंस व मशारनिल्हेस आलीं. ते यांनीं बाईंस पत्र दिलें. त्या पत्राचे उत्तर बाईंनीं त्यांशीं केलें. तो तपशील मशारनिल्हेंनीं सेवेसीं पत्रीं लिहिला असेल. त्यावरून विदित होईल. परंतु अद्यापि प्रथम दिवसच आहे. येविषयींचा तपशील पेशजीं विनंतिपत्रीं सेवकानें लिहिलाच आहे. सारांश, बाईंचा प्रकार खुद्दपसंतीचा आहे. हिताहिताचा विचार, तोडमोड करून समजावी असा मनुष्यही कोणी नाही. तत्रापि, पुरातन मनुष्यांपैकीं राजश्री विसाजी शामराज लांबहाते तेथें आहेत. त्यांनी एखादी गोष्ट दूरआंदेशीची सांगांवी, तर त्यांस सल्लामसलतींत घेत नाहीत. असा प्रकार येथील आहे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची विपत्य फार आहे. सातशें रुपये येथें लोकांचे देणें जाले आहे. नित्यकृत्याचेही संकट ! धनी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९१

श्री गजानन

ता. ७ एप्रिल, इ. स. १७८३
मि.चैत्र शु।। ५, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ जमादिलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून चंद्र २६ रविलाखरीं डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सांप्रतचा मजकूर राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करांतून राजश्री माधवराव गंगाधर यांनीं येथें बाईंस पत्रें लिहिली होती. तेथील चंद्र १० रविलाखरची पत्रें येथें चंद्र २७ रविलाखरीं संध्याकाळी पावली. राजश्री वासुदेव चिमणाजी व विनायक बाजी या उभयतांनीं दरबारास रात्रीं जाऊन एकांती बाईंस पत्रें वाचून दाखविली. त्यांत मजकूर होता कीं, कलकत्त्यांत इष्ठीनसाहेब मुख्यत्वें आहे. त्यानें पाटीलबावांस पत्र लिहिलें होतें कीं, 'आमचा वकील तुम्हांजवळ आहे. त्यांचे तुमचे शपथपूर्वक भाषणें जालीं आहेत, करारमदार जे ठरले आहेत, त्याप्रमाणें आम्हांस मान्य आहेत. केवळ हैदर नाईकाच्या सल्ल्याबिघाडावर मदार नाहीं. तुमचें वचनयुक्त खचित बोलणें जालें आहे. त्याच तुमच्या वचनावर आम्ही कायम आहों. मध्यें तुमच्या चित्तांत कोणी विपर्यास घालतील. ते तुम्ही ध्यानांत न आणावे. आम्हींही आणणार नाही. साष्टी वगैरे दोन स्थळें तुम्ही आम्हांस देविलीं आहेत. तेंच आम्हांस मान्य आहे. वरकड कोंकणपट्टीचीं स्थळें आम्ही सोडितो.

अतःपर तुमच्या आमच्या सल्ल्यांत बिघाड होऊं नये.' अशी बहुत गौरसीचीं पत्रें आलीं. यांनीं श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांस आपल्याजवळ आणावें. तेथें इंग्रजांनीं सुरतवाल्यांनीं दादासाहेबांस कांहीं अटकाव करूं नये. सुखरूप आम्हांकडेस येऊं द्यावें म्हणून पाटीलबावांनीं कलकत्तेवाल्यास पत्रें लिहिली होती. त्यास त्यांनीं सुरतवाल्यास पत्रें पाठविली कीं, दादासाहेब पाटीलबावांकडेस येतील. त्यांस अटकाव न करितां सुखरूप येऊं देणें. अशीं पत्रें पाटीलबावांकडेच पाठविली. ती पत्रें व पाटीलबावांनीं आपला कारकून केसो अनंत, असें दादासाहेबांस आणावयास पाठविलें, याखेरीज कलकत्तेवाल्यांनीं कांहीं विलायत प्रांतींचे अपूर्व जिन्नस एक नाव भरून सांगाते पाटीलबावांकडेस पाठविले. इंग्रजांचा व पाटीलबावांचा पक्केपणें स्नेह जाहला म्हणून फार स्तव लिहिला होता व राजश्री आबाजी नाईक वानवळे यांनीं पाटीलबावांस एकवीस लक्ष रुपये दिले. आणिकही तीस चाळीस लाख रुपये देणार. नाईकाचा स्तवच फार लिहिला होता. दुसरें, श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांशीं पाटीलबावांचे बोलणें अंतस्थ जालें आहे कीं, दहा लक्ष रुपयांचा वसुली सरंजाम अगर नक्त द्यावे आणि दादासाहेबांनीं स्वस्थ स्नानसंध्या करून कोठें गंगातीरीं बसावें. बाजीरावसाहेबांस पुण्यास श्रीमंत रावसाहेबांजवळ पाठवावे. असे आणिक कित्येक प्रकारचे करारमदार अंतस्थ पाटीलबावांनीं करून घेतले आहेत. ते दादासाहेबांनींही मान्य केले आहेत. त्यावरून पाटीलबावांनीं कलकत्तेवाल्यांची पत्रें आणवून, कारकून पाठवून दादासाहेबांस आपल्याकडेस आणविलें आहे. तिसरें वर्तमान, ग्वाल्लेरीसही पाटीलबावांचे मोर्चे शहरपन्हा घेऊन बालेकिल्ल्याच्या दरवाजापावतर लोक गेले आहेत. गोहजवालाही फार अर्जू आहे कीं, ग्वाल्हेर घेऊन माझा मुलूख सोडून द्यावा. पाटीलबावांचे बोलणें आहे कीं, आमचे आज्ञेंत राहावें. सांगू ते चाकरी करावी. त्यांचे बोलणें आहे कीं, ये प्रांतीं जे चाकरी कामकाज सांगाल ते करीन. परमुलूख परराज्यांत घडणार नाहीं. इतका जाबसाल पडला आहे. ग्वाल्हेर घेतल्यात कांहीं बाकीं नाहीं. याप्रमाणें वर्तमान ऐकून बाईंनींही पाटीलबावांचा स्तव फार केला. राजश्री तुकोजीबावाही पाटीलबावांस सामील असते, तर या यशकीर्तीस पात्र होते. तिकडे जाऊन काय मिळविलें, असेही आपसोसयुक्त बोलली. बारीक शोध करितां याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें ते सेवेसीं श्रुत होय. विलायतेंत इंग्रजांचा पातशहा आहे त्याच्या पातशहाजादीनें कारभारी यांस विचारिले जे, 'दक्षिणेंत इतका मुलूख सर केला म्हणून ऐकतो. त्यास त्या मुलुखचा पैका कोठें आहे व आठ–दहा वर्षांचा उदमांचा पैसा काय आकारला, तो दाखवा?' तेव्हां कारभारी यांनीं अर्ज केला जे, 'दक्षिण्यांशीं अद्याप बिघाडच आहे. त्यामुळें मुलकी पैसा वसूल होत नाही व सावकारी मालही बंद आहे. मालाचा खप दक्षिणेंत. त्या दक्षिण्यांशीं बिघाड ! यास्तव पैसा कोणीकडील येत नाही.' 'दक्षिण्याशीं बिघाड कसा?' त्यांनी दादासाहेबांचे प्रकरण सांगितलें व सावकारही फिर्याद जाहले कीं, दहा–बारा वर्षे महाल पडले आहेत. दक्षिणेशिवाय महालचा खप होत नाही. त्यावरून पातशहाजादीची ताकीद कलकत्तेवाल्यास आली कीं, दक्षिणवाल्यांशीं बिघाड न करणें. त्यास सलूख करून कोठ्या चालू होय तें व मुलकी पैसा वसूल होय तें करणें. त्यावरून कलकत्तेवाल्यानें सलुखाचा डौल घातला आहे म्हणून हें सावकाऱ्यांत वर्तमान ऐकिलें. तें सेवेसीं श्रुत होय.

लग्नपट्टीबद्दल दोन लक्ष रुपये होळकरांकडून यावे, सबब सरकारची जोडी पत्रें घेऊन येथें आले. त्यास यांनीं राजश्री तुकोजी होळकर यांस कासीद जोडीबरोबर पत्रें पाठविली आहेत. त्याविषयीं जे वेळेस हटकावें ते समयीं म्हणतात.... (अपूर्ण.)''

लेखांक ९२

ता. २० एप्रिल, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. चैत्र वद्य ३, शके १७०५

''श्रिया विराजित राजमान्य राजश्री तात्या स्वामींचे सेवेसीं : सेवक विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञपना तागाईत चंद्र १७ जमादिलावलपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आपण कृपाकरून पत्र व खर्चास पाठविलें ते पावलें. राजश्री गबाजी सदाशिव कमाविसदार यांनींही मान्य केले. आठ पंधरा दिवसां ऐवजही येईल, येथें देणें निवडतां साडेसातशें रुपयांचा भरणा जाहला. बरे, हें पांचशें रुपये याने त्यांस भरंवसा जाला. एकशें सेहेचाळीस रुपये व्याजबट्टा मनोतींत गेला. बाकी साडेतीनशें रुपये त्यांच्या मुदलांत दिले. पुढें त्याजजवळूनच कर्ज घेऊन खात आहे. स्वामींस हे तापत्रय कळलें म्हणजे श्रीमंतांसच श्रवण जाले. घरचे वर्तमान तर चिरंजीवानें विदित केलेच असेल. तात्या, माझा वशिला दरबारांत कोणी नाहीं. एकनिष्ठ चाकरी करितो, परंतु धन्यास सांगणार कोणी नाही. बरें, ईश्वर आपले कल्याण करो. गरीबांस त्राते आपण आहांत. बाणांचा मजकूर पेशजींचा आपण लिहिला. त्यास, आपले पसंतीस त्यातून बाण आला नाहीं. येथें तो रेवामाहात्म्यांत आलें कीं, चर्पट त्रिकोण कसाही बाण श्री ओंकारक्षेत्रींचा असल्यास त्याची भावेकरून पूजा केल्यास श्रेयस्कर आहे. चांगले सलक्षण बाण कोठें निघत नाही. तत्रापि, निघाला तर येथील भिल्ल व ब्राह्मण मनास येईल तसा रुपया सांगतात. त्या पाऊणशें, शंभर, चाळीस, पन्नास, असे मोल सांगतात. कित्येक ब्राह्मणांस चटक लागली आहे. ते, कांहीं चांगलें, त्यांत कांहीं कृत्रिम, असें पुण्याकडे घेऊन जातात. तिकडे त्यांस रुपया मिळतो. फार चांगला तो कृत्रिम घासून करितात, असें आहे. असो. प्रस्तुत एक बाण पूजेस बाईजवळून मी मागून घेतला आहे. पंचायतनांत पूजाया ठेवला होता. आपण दोन चार वेळां लिहिले. प्रस्तुत तो बाण चांगला कोठें मिळत नाही, म्हणून तोच बाण पाठविला आहे. बाईजवळ बाणांची परीक्षा फार आहे. त्यांजवळील परीक्षेचा बाण चांगला आहे. पसंतीस ये असाच आहे. पूजेत ठेवावा. कोणास देऊं नये. कपुरा कासीदाबरोबर पाठविला आहे. बाण फार चांगला आहे. धोतरजोड्याविषयीं लिहिले. तीन जोडे, बारा, नऊ, सात या पद्धतीचें लिहिलें, त्यास मातबर सोबतीशिवाय वाटेनें सणंग निभावत नाहीं. बऱ्हाणपुराजवळ व औरंगाबादेजवळ या दोहीं स्थळीं जकात मनास येईल तशी मागतात.

येथील दस्तकास देखील मानींत नाहीत. असा प्रकार आहे. जशी आज्ञा पाठवाल तसें करून, कोणी मातबर सोबती निघेल त्यांजबरोबर पाठवूं. आपल्या पत्रांत सरकारचा लखोटा एकांतीं श्रीमंत नानासाहेबांजवळच द्यावा. वाचून पाहात तोंवर आपण जवळ असावें. पत्रें वाचून काय उत्तर करितात, तेंही श्रवण करावे. फिरून ती पत्रें श्रीमंतांस प्रस्तुत पाठविली नाहीत. मागाहून पाठवीन. बाण दोन पाठविले आहेत. हे घ्यावेत. फार चांगले आहेत. आपले पसंतीस पडतील ते ठेवावे. राहतील ते याच कासीदाबरोबर आमचे घरीं पाठवावे. कासीदांस रोजमुरा देऊन लवकर उत्तरें देऊन पाठवावें. श्रीमंतांसही विनंति करावी हे विज्ञापना.''

लेखांक ९३

पै।। चंद्र ३ जमादिलाखर
सलास समानीन

श्री गजानन

ता. २८ एप्रिल, इ. स. १७८३
मि. चैत्र वद्य १२, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ जमादिलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलाकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून चंद्र १७ मिनहूस कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रत सरकारची आज्ञापत्रें राजश्री केसो भिकाजीस व सेवकास आहे त्या पत्रें चंद्र ९ मिनहूची डाकेबरोबर रवाना जाली, ती चंद्र २१ मिनहूस मुलूख सुटका रात्रीं येथें पावलीं. पत्रें वाचून केसोपंत व मी पत्रें घेऊन दरबारास गेलो. बाईंस एकांतीं पत्रान्वयें बहुत प्रकारें बोललों कीं, लग्नपट्टीच्या ऐवजाविषयीं वारंवार सरकारचीं पत्रें येतात. जासूद बसलाच आहे. हा लग्नोत्सवाचा ऐवज आपल्याकडून लवकर पोहचल्यानें अति संतोष होईल. विषयही थोडका, तथापि अन्यथाजवळून या पट्टीचा ऐवज बहुतकरून वसूल जाला. आपण मातबर. प्रौढता आपल्याकडे. श्रीमंतांच्या लग्नोत्सवाचा ऐवज संतोषेकरून लवकर पोहचल्यानें श्रीमंतांस बहुत संतोष होईल. या रीतीनें उभयतांही बोललो. बाईंनीं उत्तर केले जें, 'तुकबास पत्र लिहिलें आहे. त्याचे उत्तर आल्यावर काय बोलणें ते बोलूं.' केसोपंतांनीं उत्तर केले जें, 'तुकोजीबावांचे पत्र आपल्यास आलें म्हणून श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे.' बाई बोललीं जें, 'पत्र आल्यावर आम्हीं नाहीं कां म्हणूं ? आधी तुम्हांस सांगूं. तुमची पत्रें डाकेबरोबर पुढें आली. आमचीं पत्रें त्यांनी रवाना केली असली, तर कासीद जोडीबरोबर दो–चौं दिवसा मागून येतील. त्यांची पत्रें आल्यावर काय बोलणें ते बोलूं.' इतकेंच बाईंनीं उत्तर केले. देण्याचा जाबसाल येथें कठीण. तत्रापि उत्तरेंही आढ्यतेचीं. असो. हे मातबरच आहेत, राजश्री तुकोजीबावांची पत्रें बाईंस आली म्हणून आज्ञापत्रीं केसोपंतास लिहिले. त्यास येथें

बाईनींही सांगितले जे, उत्तर अद्याप आलें नाहीं. बारीक शोध पाहतांही अद्याप आली नाहीत. तर्केंकडून वाटते जे, राजश्री पाटीलबावांकडील लग्नपट्टीचा ऐवज न पावलां असेल, म्हणून यांचाही अनमान असेल की कसे नकळें. काल बाई बोलत होती कीं, ''तुकबांकडील वराता एक तेरा हजारांची व एक पांच हजारांची व एक दीड हजारांची अशा आल्या आहेत. त्यांसही ऐवज दिला पाहिजे.'' पाहतां तेही इकडील ऐवज ओढीतच आहेत. सरकारच्या ऐवजास त्यांच्या उजुर करितात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९४

ता. ३० एप्रिल, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि.चैत्र वद्य १४, शके १७०५

''विज्ञापना : बातमीचें वर्तमान राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करांतून एक गृहस्थाची जासूदजोडी चंद्र २१ जमादिलावली लष्करांतून निघाली, ती चंद्र २२ मिनहूस येथें आली. त्या पत्रीं वर्तमान कीं, पाटीलबावांनीं बावनबुरजी गढी घेऊन, तेथून कूच करून ग्वाल्हेरीस येऊन मोर्चे लाविले. किल्ल्यास पूर्वेकडून मोर्चे लाविले आहेत. तोफांची चादर लावून पन्नास हात सफील पाडून टाकली. वरते किल्ल्यावर पाणी नाही. एक बावडी मातबर, पूर्वेस किल्ल्याच्या शहरपन्हयांत होती. त्या बावडीचें पाणी वरले लोक पीत होते. तीच सफेल पाडली आहे. त्यामुळें त्या बावडीचे पाणी वरल्या लोकांचें बंद जालें. कोठें कोठें टाक्यास थोडें थोडें आहे, तें गुजराणी करितात. किल्ल्यावर पांच सात सावकार मातबर व राजाची राणी अशी आहेत. आठा-पंधरा दिवसां किल्ला हस्तगत होईल म्हणून लिहिलें होते व पाटीलबावांकडील मुत्सद्दी व कारभारी यांनीं कोणी मामलेदारापासून अंतस्थ पुष्कळसें घेतलें होतें. ते पर्यायेंकडून मुख्यास कळलें. त्यामुळें मुत्सद्दी व कारभारी यांचे ठायीं अनास्था. रुपया जितका घेतला होता तितका माघारीं घेऊन, इतराजींत आहेत म्हणून लिहिलें होतें. हे कलमी वर्तमान व श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडे पाटीलबावांकडील कारकून गेला आहे. त्या गृहस्थाचे नाव केसो अनंत. पाटीलबावांनीं सांगितल्याअन्वयें कांहीं दादासाहेबांशीं बोलतात. सुरतेजवळ फुलपाड्यावरच दादासाहेब आहेत. कुच करून शिंद्यांकडे जाणार. दुसरीं बोली परभारें झाशीस जाणार. हे सावकारी वर्तमान. तिसरें वर्तमान कीं, झांशी वगैरे बारा लक्षांचा सरंजाम द्यावा. दादासाहेबांनीं दंपत्यसहित व अमृतराव व कांहीं त्याजजवळ शागीर्दपेशा आहे त्यासुद्धां झांशीस राहावे. पुण्याहून श्रीमंतांची आज्ञा आली तर शिंदे-होळकरसहित हिंदुस्थानची मोहीमही करावी, नि श्रीमंत बाजीराव साहेबांनीं पुण्यास श्रीमंतांजवळ जावे. बाजीरायांस वधू राजश्री हरीपंत तात्यांची कन्या नेमली आहे. श्रीमंतांच्या लग्नाप्रमाणें यांचे लग्न व्हावें. पूर्ववत्प्रमाणें निर्वेध राज्याचा बंदोबस्त व्हावा. असें बाजारी

व ब्राह्मणी वर्तमान ऐकिलें. ते सेवेसीं श्रुत होय. सत्य मिथ्या देव जाणें. उज्जनीहून एक ब्राह्मण आला. त्याने आजच घाटावर वर्तमान सांगितलें जे, ग्वाल्हेरीस पाटीलबावांनीं मोर्चे लाविले आहेत. किल्ल्यावर सातशें माणूस व कोणी सावकारही आहेत. परंतु किल्ला जेर आहे. लवकरच हस्तगत होईल. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडे केसो अनंत कारकून पाटीलबावांनीं पाठविलें आहेत. आधी दादासाहेब पाटीलबावांकडेस येणार. तदोत्तर पाटीलबावांच्या विद्यमानें कोणीकडे योजना होणें ती होईल. पाटीलबावांच्या विद्यमानें इंग्रजांचा सल्ला पक्का जाहला. इंग्रजांनीं आपल्याकडून भडोच संस्थान पाटीलबावांस दिले. भडोचेस पाटीलबावांकडील ठाणें उज्जनीहून जाणार. याप्रमाणें त्या भटजीनें वर्तमान सांगितलें. पेडगांवीहून पाटीलबावांची ज्येष्ठ स्त्री उज्जनीस गेली. मर्दान्याच्या घाटावर रेवा उतरली. देवजी गौळी समागमें होते. ते बाईंस भेटावयास येथें आले होते. येथून बाईंनीं आपला कारकून ते बाईंस बोलावूं पाठविला होता. परंतु ती अस्पर्श जाहली म्हणून आली नाहीं; परभारा गेली. राजश्री बाजीराव बर्वे यांची पत्रें पुण्याहून वे।। राजश्री गोविंद भटजी निजसुरे यांच्या विद्यमानें पेशजीं येथें आली होती. ती त्यास पोहचाऊन उत्तर घेऊन पाठविलीं होती. त्यावर आठ दहा दिवस जालें. बाजीरायांनीं आपला कारकून येथून पुण्यास रवाना केला आहे. त्यावर अलीकडे पुण्याहून दुसरी पत्रें भटजीच्या विद्यमानें चंद्र ११ मिनहूची तेथून डाकेबरोबर रवाना जाली. कीं चंद्र २० मिनहूस चौ घटका रात्रीं येथें दाखल जाली. राजश्री त्रिंबकराव विश्वनाथ सबनीस यांनीं सेवकांस पत्र लिहिलें होते जे, हा लखोटा बर्व्यांस पावता करून उत्तर घेऊन लवकर डाकेबरोबर पाठवणें. त्याप्रमाणें पत्र लखोटा ते वेळेसच बाजीरायांस पावता केला. त्यांनीं पत्रें वाचून राजश्री गोविंद रघुनाथ गानू यांस दाखविली. त्यांचे विद्यमानें बाईंस वर्तमान श्रवण केलें. तदोत्तर उत्तरें लिहून लखोटा गोविंद भटजीच्या नांवाचा मजकडे पाठविला. तो लखोटा चंद्र मजकुरी डाकेवर या पत्रांबरोबरच रवाना चंद्र २६ मिनहूस डाकेवरून चालला. सेवेसीं श्रुत होय. दोन लक्षांचा जाबसाल परवा जाला. बाईंनीं उत्तर याप्रमाणें केले. तो मजकूर केसोपंतांनीं व मी चंद्र २४ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून कासीद जोडीबरोबर रवाना केली आहेत. आज डाक चालली म्हणून तेही वर्तमान सूचनार्थ सेवेसीं लिहिलें असे. डाकेच्या बंदोबस्ताविषयीं सरकारचें पत्र बाईंस एखादे यावे. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९५

ता. १४ मे, इ. स. १७८३

श्री मि.वैशाख शु।। १३, शके १७०५

''श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक अहिल्याबाई होळकर कृतानेक विज्ञापना. येथील क्षेम स्वामींचे

कृपाकटाक्षेंकरून यथास्थित असे. विशेष : छ १५ रविलावलचे पत्र सादर जाले, ते छ १ रविलाखरीं प्रविष्ट होऊन बहुत संतोष झाला. सरकारांत लग्नाच्या साहित्याबद्दल राजश्री तुकोजी होळकर यांजकडील सरंजामावर सर्वांप्रमाणें रुपये दोन लक्ष द्यावयाची नेमणूक केली, तो ऐवज मशारनिल्हेंनीं तुम्हाकडून घ्यावयाविषयीं पत्र दिलें ते पाठविले आहे. तर येविषयीं राजश्री केसो कृष्ण व विठ्ठल शामराज तुम्हांसी बोलतील. त्याप्रमाणें सदरहु ऐवजाची तरतूद करून पाठविणें म्हणून आज्ञा. ऐसीयासी स्वामींचे लग्नाच्या साहित्याचा ऐवज देणें हे गोष्ट संतोषाचीच आहे. परंतु चिरंजीव राजश्री तुकबांकडील मागील बाकी येणें, त्या ऐवजीं द्यावयाकरितां लिहिलें. त्यांस मागील बाकीचा ऐवज माळवे प्रांतींचें महालपैकीं वगैरे कोणता राहिला न राहिला, हें सरकारांतही विदितच आहे. येविषयीं चिरंजीवास पत्र लिहून जोडी रवाना केली, त्याचे उत्तर अद्याप आलें नाही. सरकारचे जासूदजोडीस येऊन बहुत दिवस जाले. यास्तव त्यांची रवानगी केली आहे. मागाहून चिरंजीवाकडून उत्तर आल्यानंतर उभयतां मशारनिल्हेंसीं ऐवजाचा जाबसाल बोलण्यांत येईल. मिति वैशाख शुद्ध त्रयोदशी सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९६

ता. १८ मे, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि.वैशाख वद्य २, शके १७०५

''श्रिया विराजित राजमान्य राजश्री तात्या स्वामींचे सेवेसीं :

सेवक विठ्ठल शामराज साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १६ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बहुत दिवस जाहले, आपलें पत्र येत नाहीं. त्यास आम्हांस सर्वांशीं आधार आपल्या पायांचा आहे. तेथें श्रीमंतांजवळ आम्हाविषयीं कोण वारंवार विनंति करितो ? आपण गरीबनवाज आहेत. येथील वर्तमान : श्रीमंतांच्या लग्नोत्सवाची पट्टी दोन लक्ष रुपयांची वरात श्रीमंतांनीं तुकोजीबावांच्या म्हटल्यावर केली आणि तुकोजीबावांनींही बाईंस लिहिलें कीं, तिकडे महालचे बाकीचे ऐवजी दोन लक्ष रुपये देणें. त्यास पाहतां, ऐवज त्यांनीं साराच महालपैकीं उचलला आहे. बाईंवर निमित्य कीं, बाकीचे ऐवजीं देणें. बाकी नाहीच तेथें त्यांनीं कोणत्या ऐवजी द्यावा ? पाहतां सुरळीतपणे त्यांजकडून नाही. बाईंवर दुरारोप मात्र ठेवितात. येथून बाईंनीं तुकोजीबावांस पत्र लिहिलें कीं, बाकी कोणती राहिली आहे, ते लिहून पाठवणें; त्यापैकीं ऐवज देऊं. त्यास आज अडीच महिने जाले, उत्तरही पाठवीत नाहीत; कासीदजोडीही अद्याप येत नाही. आम्हांकडून बाईंनीं श्रीमंतांस लिहिविलें कीं, तुकोजीबावा पत्र पाठवीत नाहीत. श्रीमंतांनीं तेथें त्यांस आज्ञापिलें कीं, 'तुम्ही बाईंवर वरात लिहविली.

त्यांनीं तुम्हास पत्र लिहिले आहे. त्याचे उत्तर कां तुम्ही बाईंस पाठवित नाहीत ?' त्यास तेथें म्हणतात कीं, बाईकडेस पत्रें पाठविली आहेत. येथें शोध करितां पत्र आले नाही. जोडीही आली नाही. असा प्रकार तिकडील आहे. त्यांजकडून सुरळीत नाहीं हे आपणही श्रीमंतांस समजाऊन सांगांवे. आम्हींही श्रीमंतांस लिहिले आहे. आपणही सांगांवे. येथें त्यांनीं ऐवज तयार करवून ठेवला आहे. परंतु त्यांचे काय पत्र येते ते पहावे व सरकारच्याही दुसऱ्या पत्राची मार्गप्रतीक्षा येथें आहे. सरकारचें पत्र सुरळीतपणें ममतापुरस्कर बाईंस यावें कीं, माळव्याच्या महालपैकीं पेस्तर सालचे ऐवजीं दोन लक्ष रुपये देणें व तुकोजीबावांचेही पत्र बाईंस या अन्वयेंच रुबरु घेऊन पाठवावे, म्हणजे ऐवज येथें घेऊं. पत्रें दोन्हींही माझ्या लखोट्यांत घालून पाठवावी, म्हणजे त्या अन्वयें येथें आम्हांस बोलावयास येईल. सेवेसीं श्रुत होय. पहिले बाण पाठविले कपुरा व बाळा कासीदाबरोबर, तें पावलें असतील. आतांही सात बाण रामा कासीदाबरोबर पाठविलें आहेत. बाण फार चांगले आहेत. त्यांस दही साखर लावून धुवावे. धोतरजोडे वाटेनें निभावत नाहीत. बऱ्हाणपुराजवळ व औरंगाबादेजवळ चौकीचा उपद्रव फार देतात. यास्तव जासूद आणीत नाहीत. तेथून बंदोबस्त करून पाठवावा, म्हणजे एक दोन जोड पाठवीन. हे विनंति.''

लेखांक ९७

श्री गजानन

ता. २० मे, इ. स. १७८३
मि. वैशाख व।। ४, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १७ जमादिलावलपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मु।। महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान व श्रीमंतांच्या लग्नपट्टीचे दोन लक्षांचा जाबसाल बाईंशीं जो जाला तो, पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून छ ११ मिनहूस डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रत श्रीमंतांच्या लग्नाचा मजकूर समारंभ फार चांगला जाला. राजश्री बापूजी आनंदराव बाईंकडून आहेर घेऊ आलें होतें, त्यांनींही सांगितला. मींही ऐकिलें वर्तमान निवेदन केलें. वारंवार तोच मजकूर बोलत असतात. बाई बहुत संतोष पावली. बाई बोलली जे, ''कैलासवासी श्रीमंत नानासाहेब होते, ते वेळेस कैलासवासी श्रीमंत रावसाहेबांचे लग्न मातबर जाले होते. परंतु त्यापेक्षां या लग्नाची तरा तरतूद फार चांगली कारभारी यांनीं केली. अशा समारंभाच्या कल्पना ऐकिल्यांत आल्या नाहींत. लग्न जालीयावर नबाब पोलादजंग आले. त्यांचे मेजवानीची तरतूद फिरून त्या रंगाप्रमाणेंच करणें प्राप्त जाली. तेहीं कोठें व्यंग न दिसतां त्यांच्या व सरकारच्या स्वरुपाप्रमाणें केली. खर्च फार लागला. लाखोंचेच जाले. उगेंच शब्दपांडित्य नाही.'' असें फार संतोषानें

बोलली. त्यावरून लग्नपट्टीच्या दो लक्षांविशीं प्रसंगोपात्त फिरून विनंति केली जे, ''खर्च फार जाला आहे. नबाबांनीं व हैदर नाईक यांनीं साहित्यें केलीं. येथीलही ऐवज समयोचित पोहचे तर फार उपयोगी पडेल. श्रीमंत कारभारी यांसीही बहुत संतोष होईल.'' त्यावर बाईंच्या बोलण्याचे भाव दृष्टीस आलें, ''हे दोन लक्ष रुपये देणें आम्हास अलभ्य लाभाची होय. परंतु तेथून कारभारी यांनीं राजश्री तुकोजी होळकर यांचे पत्र घेऊन आम्हांस पाठविलें. त्यातील कुऱ्हा त्यांचे समजण्यांत आली नाही. कोणती ? ज्या पक्षीं संतोषाचे देणें, त्या पक्षीं बाकीच्या ऐवजीं देणें म्हणून किमपि न लिहिते. तेथेंही हेच लिहिणें होते जे, श्रीमंतांचा लग्नोत्सव जाला, हा आपणास अति संतोष होय. त्यांस माळव्यांतील महालपैकीं पेस्तर सालचे ऐवजपैकीं दोन लक्ष रुपये द्यावे. इकडे देशचे महालीं ऐवज द्यावा, तर येथील खर्चाच्या ओढीमुळें न बनले. यास्तव वडिलीं तिकडील महालपैकी दोन लक्ष रुपये पाठऊन द्यावे. ऐसें निखालसपणें लिहिलें तर आम्हासही हा संतोष. ऐवजाची तरतूद होऊन येती. तस्मात् त्यांच्या चित्तांत निखालसपणें ऐवज न द्यावा, सरकारचा शब्द आम्हांवर लावावा, या अर्थी बाकीची कुऱ्हा त्यांनीं लिहिली. हे कारभारी यांच्या चित्तांत व्यंगोक्तता न समजली. आपली छानदारी दाखऊन दुसऱ्यास बदनाम करावे, हे बालखेळ नारोपंतांचे होयेत. हें समजणारासच समजतील. पेशजीं श्रीमंत राजश्री नानांसी विष्णु महादेव गजरे व तुकबा व नारो गणेश यांनी वचनप्रमाण दिलें कीं, तुमच्या लक्षांत वर्तणूक करूं. त्यावर त्वरितच राजश्री मोरोबादादांच्या मनमंतरांत त्यांजकडून कशी वर्तणूक घडून आली, तें श्रीमंतांच्या ध्यानांत आहेच. त्यांचे वर्तणुकीचे भाव वारंवार दृष्टोत्पत्तीत येत असतां, हरएक दिवशीं त्यांच्या गोष्टीं सालसीच्या पुरतेपणें चित्तांत आणून वारंवार अनेक प्रकारची पत्रें आम्हांस येतात, हे आश्चर्य वाटते.'' ऐसें बोलण्याचें भाव येथील दिसून आलें. दुसरें, बाईंच्या चित्तांतील खमीर पाहतां दिसून आला कीं, तुकोजीबावांस व नारो गणेश यांस सरदारी दिवाणगिरीची वस्त्रें आपण दिली. त्यावरून श्रीमंतही त्यांजवळून चाकरी घेऊ लागले. ते आम्हांसच प्रतिबंधक जालें. त्यांनीं आम्हावर बाकीच्या ऐवजीं वरात केली. तस्मात् आम्ही जो खर्च करितो तो गैरवाजवी, नि ते खर्च करितात तो वाजवी ! ऐसें प्रौढतेनें आम्हांस लिहितात. म्हणून येथील चित्ताची विक्षेपता. आपण कमाविसदार अथवा इजारदार नाहींत कीं या रीतींची त्यांची पत्रें मान्य करावी. वरकड त्यांनीं सरळपणें लिहिल्यास येथूनहीं पेस्तर सालच्या ऐवजीं ऐवजाची सरबराई होऊन येईलसी दिसती. उगीच बाकीची कुऱ्हा लिहून सरकारकामास हिसका देणें हे त्यांसही योग्य नाहीं. एरवी सरकारकामाविशीं त्यांजकडून स्वच्छता अथवा आपल्या गृहकृत्याशीं अंतःकरणा निर्मलता असलीया इकडेही कोणे गोष्टीचा पेंच दिसत नाहीं. ऐसे येथील भाषणान्वयें अर्थ ध्यानास आले. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब बडोद्यास आले म्हणून बाजारी वर्तमान. ग्वाल्हेर अद्याप खालीं जाली नाहीं. राजश्री पाटीलबावांनीं बावनबुरजी गढी घेऊन दुसरें गढीस लागले आहेत म्हणून साहुकारी वर्तमान. भडोचचा किल्ला पाटीलबावा इंग्रजाजवळ मागतात, म्हणून यांतच वर्तमान ऐकिलें. परशरामबाबा महापुरुष कोंकणस्थ आहेत. ते काशीस जायास येथें आले आहेत. त्यांचे

विद्यमानें नारो गणेश यांचें बोलणें अंतस्थ बाईंशीं कांहीं आधिक्य करावें. आपल्यास एकले बोलावलें तर वचनप्रमाण मातबर. मध्यस्थ या बाबांनींच होऊन, त्यांस आतून बाईंच्या पायावर घालावें, असे अनुसंधान बाबांनीं लावले आहे. परंतु बाई ऐकत नाहींत. बाईंचे मानस नारोपंत आपल्या कारभारांत किमपि नसावा. तत्रापि, श्रीमंत नानासाहेबांच्या व पाटीलबावांस विद्यमानें आपल्या मनोदयानुरूप जें घडणें तें घडावें, असें मानस आहे. तुकोजीबावांस दूर करून दुसरा प्रकार करावा असें किमपि नाही. ये गोष्टीचा अंतर्बाह्य पुर्तेपणें बारीक शोध करायाचा तो केला. मुख्य नारो गणेश कारभारांत नसावे. पूर्ववत्प्रमाणें आपले आज्ञेंत चालावे. लक्षांपैकीं दोन लक्ष. एक स्वामींचे व एक पाटीलबावांचे. दोन्हीं लक्षें दृढतर पक्की राखावी. कदाचित् पाटीलबावा समयोचित प्राप्तीप्रमाणें कोणीकडेस कल देतील असेही एकांतीं म्हणतात. परंतु नाना वचनाचे पक्के आहेत. बोलल्या बोलास त्यांजकडून अंतर होणार नाहीं. असें जाणून पक्केपणें लक्ष राखून आहेत. कदाचित् सरकार आले, अगर आणि कोणी बाईबायको म्हणून दाबाच्या गोष्टी सांगतील, तर तेही सहन होणार नाही. सुभेदारांपेक्षां अधिक दाब राखून आहेत. जे गोष्ट होणें ते आपला दाब राखूनच व्हावी. इकडील महालच्या ऐवजाविशीं हरघडीं पत्रें येतात. ते आपण वाजवीचे रुईने मान्य करीत नाहीं म्हणून कांहीं महालांस उपद्रव सरकारअनुमतें कोणीं केला, तर इकडे पाटीलबावांचे लक्ष पक्केपणें आहेच. उभयतां मिळून यावे. धंद्यासही कदाचित् पाटीलबावा कच्चेपक्के जाले तर आपल्या हातापायांतही कुवत आहे. भोपाळवाले पठाण टिकाइताशीं बेरोख होऊन आले आहेत. त्यांशीं परवा बोलणें चालणें एकांतीं पक्केपणेच जाले आहे. त्यांचे कबिले बंदोबस्त ठेवायास इंदुरात जागा करून देविली. तीन हजार पठाण लगी लाऊन ठेविले आहेत, परंतु मुख्यत्वे कायावाचामनेकडून नानासाहेबांचे लक्ष पक्केपणें राखावे. त्यांजकडून उपेक्षाच जाली तर एक दोन वेळां सहन करून, सरकारचा शब्द सरकाराकडे लाऊन, पुढें जे कर्तव्य ते करावे. परंतु केवळ नम्र गोष्ट सांगायाचे ध्यान नाही. लग्नपट्टीच्या ऐवजाकरितां फार दिवस जाले म्हणून जासूद रागें भरून बोलला, तितके सहन जालें नाहीं. मजला एकांतीं बोलावून सांगितले जे, आमचें येथें दरबारांत अधिकउण्या गोष्टी कोणी बोलाव्या नि आम्ही ऐकून घ्याव्या, असा पथ नाही. तुमच्या अंगांनीं जरी ताठून बोलले, तें देखील आम्हांस सहन होणार नाही. मग तुम्ही कशास बोलावें ? असाच श्रीमंत आमचा लाड बाळगीत आले आहेत आणि आम्हांसही त्याशिवाय दुसरें दैवत नाहीं. अतःपर तुम्ही आपल्या जासुदास सांगा, दरबारांत अधिकउणें बोलूं नको. कारकून जाबसाल करितात; आम्ही त्यांशी बोलतच आहों.'' जासुदाचे बोलायाचे कारण काय ? आम्ही तुमचे शिलेदार नाहीं. शिपाई आहों. पाहतां असें येथील इंगित आहे. तुकोजीबावांचे सरळपणें बाईंस पत्र आलें म्हणजे पेस्तर सालच्या ऐवजीं साऱ्या महालावर वर्गणी होऊन दोन लक्षांची सरबराई होईल. हें पत्र एकांतीं वाचून ठेवावे. फयश जाल्यानें सेवकाची येथें पत राहाणार नाही. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९८

ता. ८ जून, इ. स. १७८३
श्री गजानन
मि. ज्येष्ठ शु।। ८, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वर्तमान : ये प्रांतीं मवासांनीं भवताला उपद्रव फारच दिला आहे. याकरितां दोन तीनशें फौज तयार करून, राजश्री राघो रणसोड सरपागे यांस समागमें देऊन, माळवे प्रांतीं रामपुऱ्याकडेस पाठविलें आहेत. बऱ्हाणपुरीं देवजी गौळी आहेत. त्यांसही बाईंनीं लिहिले जे, ''इकडून आम्ही फौज पाठविली आहे. तिकडून तुम्हीही दोन-तीनशें लोकांनिशीं येऊन, दोहीकडून फौजा घालून रामपुरवाला व काटकूटवाला दोनही मवासांचे पारिपत्य करणें.'' त्यास गौळीमजकुरांनीं पन्नास स्वार व दोन तीनशें पेंढारी पाठविले. ते पेंढारी यांचा मुलूख लुटूं लागलें. पारिपत्य करणें एकीकडेच राहिले. ते वर्तमान येथें बाईंस कळले. मग रागें भरून गौळीमजकुरास पत्र लिहिलें. त्यावर त्यांनीं पेंढारी बोलावून घेतले. पुढें फौज पाठवितात की नाही, न कळे. राजश्री चिमाजी बुळे झाबेवाल्या पाळेगारावर गेले होते. त्यांजवर छापा घातला. शे-दोनशें माणूस उभयपक्षीं ठार जखमी जाहली. परंतु यांनी जागा सोडली नाही. इंदुरींहून थोरली तोफही नेली होती. तोफेनें जेर जाले. झाबवे सोडून गेलें. बुळे मजकुरांनीं झाबवे हस्तगत केलें म्हणून वर्तमान आहे. राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करांतून खेतसी सावकाराचा कासीद चौदा दिवसांचा आला. त्यानें जबानीं वर्तमान सांगितले जे, ''ग्वाल्हेरीभवतालें पाटीलबावांनीं मोर्चेबंदी केली आहे. किल्ल्याचे पूर्वेस आपण आहेत. किल्ल्याचे शहरपन्हृयाची दिवाल पन्नास पाऊणशें हात तोफा लावून ढासळून दिली आहे. मातबर विहिरीचे पाणी बंद केले आहे. किल्ल्यावर कोठें कोठें तळीं आहेत, ते पाणी किल्लेवाले पितात. किल्ल्यावर गोहजवाल्याची राणी आहे व किल्लेदार निराळा होता. त्या किल्लेदाराशीं पाटीलबावांनीं सूत्र लाविलें होते. त्यांच्या अनुमते किल्ला हस्तगत व्हावा तो ते वर्तमान ते राणीस कळले. तिनें तो किल्लेदार बोलावून तोफेचे तोंडीं देऊन उडविला. किल्ल्याचा बंदोबस्त मुस्तकीम केला. जागां जागां नाकेबंदीची माणसें फेरचौक्या ठेवितात. त्यावर दो चौ दिवसांत पाटीलबावा स्वारी करून किल्ल्याकडेस जात होते. तो किल्ल्यावरील गोलंदाजानें तोफेचा गोळा डागला. त्या गोळ्यानें जरदा ठार जाला. एक दोघें माणसेंही ठार जाली. फिरून स्वारी डेऱ्यास आली. खेरखैरात केली. लोकांनीं नजरा केल्या. पाटीलबावांखालील घोडा पडला हें न कळे.'' याप्रमाणें वर्तमान कासीदाने जबानीं सांगितलें. इंग्रजांचा सलाहही पाटीलबावांच्या विद्यमानें होणार म्हणून सांगत होता. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब अद्याप सुरतेजवळीच आहेत. पाटीलबावांकडील कारकून राजश्री केसो अनंत दादासाहेबांकडेस गेले आहेत. यांचीं त्यांचीं बोलणीं होऊन कागदपत्रें पाटीलबावांकडेस

आलीं आहेत. येथून उत्तरें जातील तेव्हां काय होणें ते होईल. म्हणून हेही सावकारी वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. राजश्री बाजीराव बर्वे यांच्या बंदोबस्ताविषयीं सरकारची आज्ञापत्रें बाईंस व उभयतां सेवकांसही आली. ती पत्रें पाहून बाईंचे पत्र बाईंस एकांतीं देऊन बोलणें जाहले. ते पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलेंच आहे. सरकारचे आज्ञेप्रमाणें त्यांचा बंदोबस्त करावा, येविषयीं दोन चार वेळां बाईंशीं बोललों व सरकारच्या पत्राचें उत्तरही मागितले. ते वेळेस बाई बोलली जे, ''मी बाजीरायांस एकांतीं बोलावून विचारितें. कदाचित् त्यांनीं म्हटलें कीं, आम्हीं कोठें काय वावगी वर्तणूक केली, ती आमचे आंगीं लावा, तर त्यांचे आंगीं मुद्दा लावावा लागेल.'' आम्हीं उत्तर केलें जे, सरकारांत लिहून पाठवूं. तेथें काय घडलें असेल तें आज्ञापत्र पाठवितील. पक्केपणें शोध लागल्याशिवाय इतका विस्तार लिहिणार नाहींत. तेथून आज्ञा येईल त्याप्रमाणें उत्तरही करूं. बाई म्हणाली जे, ''आम्हांस तों कांहीं वावगी वर्तणूक आढळत नाहीं. बरें. त्यास विचारून तुम्हांशींही बोलूं व श्रीमंतांच्या पत्राचें उत्तरही देऊं '' असें बोलली. त्यावर दुसरें दिवशीं बर्व्यांस व त्यांचे कारकुनास एकांतीं बोलावून, काय विचारलें असेल तें विचारोत. तदोत्तर तिसरें दिवशीं बाईंस विचारले. त्यांनीं उत्तर केले जे, तेथें तो कांहीं आढळत नाही. एक पाटीलबावांकडील पत्रें आलीं होतीं, तीं त्यांनीं आम्हांस दाखविलीं होतीं. त्याची उत्तरेंही आम्हींच सांगून आपलें रुबरु लिहून पाठविलीं. वावगी वर्तणूक पाहिल्यास आम्ही त्यांचा मुलाजा करणार नाहीं असें बोलली व सरकारच्या पत्राचें उत्तरही याच अन्वयें लिहिलें आहे. आम्हांस उभयतांसही वाचून दाखविलें. त्याजवर विनंति जाली म्हणजे मागून कासीद जोडीबरोबर सेवेसीं पाठवूं. सरकारच्या लग्नपट्टीच्या दोन लक्षांचा जाबसाल, राजश्री तुकोजी होळकर यांचें पत्र बाईंस आलें, त्यांत मजकूर लिहिला आहे कीं, बाईंकडील महालांची बाकी त्यांनीं लिहून पाठविली असें ऐकिलें. परंतु पहिलें बाईंचे बोलणें आहे कीं इकडील सारे महालावर तफरीक करून ऐवज वसूल करून देऊं. तेथें सावकारांनीं वगैरे कांहीं बोभाट त्यांनीं सांगितला, तर तेथें श्रीमंतांनी ऐकूं नये, असें बोलली होती. त्याप्रमाणेंच पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. त्यांस तुकोजीबावांचे पत्र बाईंस आल्यावर बाई आम्हां उभयतांशीं बोललीं जे, ''ज्येष्ठ अखेरीं लक्ष रुपये व आषाढ अखेरीं लक्ष रुपये एकूण दोन लक्षांचा भरणा दो महिन्यांत करून देऊं'' असे बोलली. त्याप्रमाणें पेशजीं विनंतिपत्रीं सेवेसीं लिहिले आहे. त्यास, सांप्रत वर्तमान ऐकिल्यांत आले आहे जे, इकडे तमाम परगण्यावर लग्नपट्टीची तफरीक करून कमाविसदारांस पत्रें लिहिली आहेत. एक कारकून तयार केला आहे. त्यास महालोमहालीं पाठवून महालकऱ्या कमाविसदारांस दाखवून ऐवज त्यांजकडे लागू करावा. त्यांची निशा पक्केपणें करून घ्यावीं. मग येथून गुप्तरूपें दोन लक्षांच्या हुंड्या करून सरकारांत पाठवाव्या. जरकरितां कमाविसदारांनीं तुकोजीबावांच्या अगर सावकारांच्या पत्राचा उजूर केला, तर त्याप्रमाणेंच सरकारांत लिहून पाठवावें, जे उजूर करितील त्यांजकडून ऐवज तेथें घ्या म्हणावें, असाही मजकूर ऐकिल्यांत आला आहे. कसा परिणाम लागेल तो पहावा. दुसरें वर्तमान डाकेचें : कासीदजोड्या ये प्रांतीं यांच्या तालुक्यात जागां जागां आहेत. त्यास गांवोगांव कासीदजोड्यांस

दोघांचे दळण व लाकूडफांटे व रातबिरात माणूस रहदारीस द्यावें, हा दस्तुर कोठेंही आहे. चालतच आहे. येथेंही हे देवितात. परंतु हा देश मवास, जागां जागां भिल्लांची वस्ती, यामुळें दळाई व लाकडाचे रातबिरातच्या माणसांचें नित्य येथें बोभाट येतात; यांसीं कटकट करीतच आहे. सांप्रत पर्जन्यकाळ आला. कासीदास पाणीपावसाचें आसरा पाहिजे. यास्तव कासीद येथें आलें कीं, ज्या गांवी जोडी आहे त्या गांववाल्यांस ताकीद करवून, छपर अगर आसरा कांहीं करून देववा म्हणून आलें. यास्तव बाईंकडेंस जाऊन विनंति केलीं जे, ''हा पर्जन्यकाळ आहे. कासिदास, गांवगांववाल्यास ताकीद करून, एक एक छपर करून देवावें. इतके दिवस उन्हाळा होता. कशीही गुजराणी केलीं. आतां आसरा पाहिजे. यास्तव एक एक छपर करून देवावें आणि दुकानांत राहूं देत नाहींत. कोठें चावडी, देऊळ येथें उतारकऱ्यांचा उपद्रव. निखालस असलें म्हणजें बरें.'' म्हणून बोललो. ते रागें भरली. ''कोठवर उपद्रव सोसावे ? वरसोवरीस यांची डाक बसली तर आम्ही कोठवर यांस काय द्यावे ? साफ आमच्यानें कांहीं देववत नाहीं. तुम्ही आपल्या धन्यास लिहून पाठवा.'' मी उत्तर केले जे, ''हा धाकटा बोभाट धन्यास काय लिहावा ? आपण धनीच येथें आहेत. उभयपक्षीं आम्ही चाकर. इकडील काय सुक्त असुक्त वर्तमान काय येईल, तें आपल्यासच विनंति करावी.'' त्यास रागें भरून साफ बोलली जे, ''आमच्यानें होत नाही. कासीद रोजमुरे खातात. त्यांनीं आपलें करून घ्यावें.'' असे बाईंनीं उत्तर केले. त्यांस मी असें लिहिलें म्हणून बोभाट लिहिला, असे यांस कळल्यास रागें भरतील. लहान मोठे जाबसालास झटावें लागतें. आधींच तो सेवक यांचे इतराजींत आहे. यास्तव कासिदांनींच बोभाट लिहिला म्हणून यांस परिचायें लिहून डाकेचा बंदोबस्त करावा, म्हणून युक्तीच्या वाटेनें बाईंस आज्ञापत्र यावें. म्हणजे बंदोबस्त करितील. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हें विज्ञप्ति. पाटीलबावांच्या लष्करांतून वाणी आले. त्यांनीं सांगितले जें, 'ज्यांस उचापती दिल्या त्यांजकडील पैसा येईना. दुसरें महागाई. वैरण नाहीं. रुपया फसला ! बैलास वैरण मिळेना. यास्तव खराबा होऊन निघून आलों. लष्करांत पैसा नाहीं. धान्य नाहीं. वैरण नाहीं. असें संकट आहे ! ग्वाल्हेर लवकर येण्याचा रंग दिसत नाहीं म्हणून आलो' म्हणाले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ९९

ता. १० जून, इ. स. १७८३

श्री गजानन मि. ज्येष्ठ शु।। १०, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर

पत्रें रवाना केलीं आहेत. श्रीमंतांच्या लग्नाच्या ऐवजाचा मजकूर बाईंनीं करार केला आहे कीं, ज्येष्ठ अखेरीस लक्ष रुपये व आषाढ अखेरीस लक्ष रुपये, एकूण दोन लक्षांचा भरणा याप्रमाणें करून द्यावा, असे बोलण्यांत आलें. त्याप्रमाणें यांनीं इकडील महालांवर तफरीक करून कमाविसदारांकडे पत्रें पाठविलीं आहेत. तरतूद करितात. राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करचें वर्तमान खेतसी सावकाराचे येथें पंधरा दिवसांचा कासीद लष्करांतून आला. तो जबानीं सांगत होता जे, ''पाटीलबावांनीं ग्वाल्हेरीस चहूंकडून मोर्चे लाविले आहेत. किल्ल्याचे वरील शहरपन्हयाची दिवाळ पाऊणशें ऐशीं हात तोफांनीं ढांसळून दिली आहे. पाण्याची बावडीही उघडी पडली आहे. दोन कीं तीनशें दरवाजेही घेतले आहेत. वरते दोन दरवाजे मुस्तकीम आहेत. किल्लेदारांशीं कांहीं पाटीलबावांनीं सूत्र लाविले होते. किल्ला हस्तगत होण्याची गोष्टमात लागली होती. तें वर्तमान, गोहजवाल्याची राणी किल्ल्यावर आहे, तिजला हें वर्तमान कळले. ते समयींच किल्लेदारास आणून तोफेचे तोंडीं देऊन उडवून दिला. पक्केपणें किल्ल्याचा बंदोबस्त केला. तिसरें दिवशीं किल्ल्यावरील शिबंदीच्या मिसळी पालट करितात. किल्ल्यावर पाण्याची दुर्मिळता जाहली आहे. पर्जन्य लवकर न पडला तर पाण्यांवाचून घाबरतील. दुसरें वर्तमान, पाटीलबावांची स्वारी किल्ल्याकडेस जात होती. त्यास किल्ल्यावर गोलंदाज फिरंगी आहे, त्यानें स्वारीवर गोळा डागला. त्या गोळ्यानें जरदा घोडा ठार जाला. एक दोन मनुष्यही ठार जाले. स्वारी फिरून डेऱ्यास आली. खेरखैरात केली. घोडा कोतवाल होता कीं त्याच घोड्यावर पाटीलबावा बसले होते, इतकें ठाऊक नाहीं'' म्हणाला. याप्रमाणें सावकारी कासिदानें जबानीं वर्तमान सांगितलें. खेतसीचे दुकानीं शोध केला. त्यांनींही सांगितलें जे, कागदपत्रीं वर्तमान कांहीं नाहीं. कासीद जबानीं सांगतो. याप्रमाणें ऐकिलें वर्तमान. राजश्री चिमाजी बुळे झाबव्यास लागले होते. बाईंनीं इंदुरींहून मातबर तोफ दिली होती. त्या तोफेचें तोंड एक दोन वारांत निघून पडलें, परंतु तोफ बरीच लागू जाली. पाळेगारानें बाहेर निघून यांजवर छापाही घातला. उभयपक्षीं दोन अडीचशें माणूस कामास आले, परंतु खेत सोडलें नाहीं. त्यास हटवून किल्ल्यांत घातले. तोफांच्या आवाजानें पाणी किल्ल्यांतील नाबूद जाले व आंतील महालही त्यांचे तोफेच्या गोळ्यानें पडले. खायासही नाही. यामुळें झाबव्याची गढी सोडून मवास डोंगरांत निघून गेला. गढी हस्तगत केली म्हणून वर्तमान ऐकिलें. अद्याप कागदींपत्रीं नाही. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब जेथें आहेत तेथेंच आहेत म्हणून वर्तमान ऐकितों. बहुत काय लिहिणें लोभ कीजे हे विज्ञापना.''

लेखांक १००

ता. १८ जून, इ. स. १७८३

श्री गजानन मि. ज्येष्ठ व।। ४, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. अलीकडे सरकारचे जासूदजोडीबरोबर श्रीमंतांचे लग्नपट्टीच्या ऐवजाकरितां सरकारची पत्रें केसो भिकाजीस व अहिल्याबाईंस आली जे, तिघा सावकारांस एक लक्ष अठ्याण्णव हजार एकशें रुपये तेथून हुंड्या करून पुण्यास सावकारांस ऐवज पावता करणें म्हणून आज्ञापत्रें व सावकाराच्या वराता छ १२ मिनहूस संध्याकाळीं येथें दाखल जालीं. ते दिवशीं शुक्रवारची रात्र. त्यावर दोन तीन दिवस बाईंस दाखवायास समय सापडला नाही. तदोत्तर काल चंद्र १६ रोजीं तृतीय प्रहरीं, केसोपंत व मी उभयतांही सरकारची पत्रें व सावकाराच्या वराता घेऊन दरबारास गेलो. दरबार भरला होता. चौ घटकांनीं कांहीं लोक बरखास्त जाले. दिवाण मुत्सद्दी होतेच. ते समयीं सरकारची आज्ञापत्रें बाईंस दिली. राजश्री मुकुंदराव हरी दिवाण यांनीं वाचून दाखविली. सावकारांनींही आलाहिदा आपले जासुदाबरोबर पत्रें बाईंस पाठविलीं होतीं. तींही दाखविलीं. ऐकून घेतलीं. कांहीं उत्तरें केलीं नाहीं. त्यावर दोन घटका दिवस राहतां दरबार बरखास्त जाला. बाई उठली. ते समयी केसोपंत बोललें कीं, सरकारची पत्रें आमचे जोडीबरोबर आली व सावकाराचाही जासूद आला आहे. त्यास बाईंनीं उत्तर केले जे, सावकाराच्या जासुदास आमची व तुमची उत्तरें देऊन रवाना करा. ऐवजाचा मजकूर तुम्हाशीं आम्ही बोललोच आहों. तुम्हीं येथें आहातच. मग जासूद कशास पाहिजे ? इतका जाबसाल जाला. ऐवजाविषयीं बाई पहिलें बोलली आहेत कीं, ज्येष्ठ अखेरीस निमे व आषाढ अखेरीस निमे असा दोन लक्षांचा झाडा करून देऊं. त्यास बाईंनींही येथून साऱ्या महालांवर तफरीक करून वराता व कारकून पाठविला आहे. ज्येष्ठ अखेरीसही दहा बारा दिवस राहिले आहेत. ऐवजाची तोड जशी पडेल त्याप्रमाणें सेवेसीं लिहूं. जाले वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १०१

श्री गजानन

ता. २७ जून, इ. स. १७८३
मि. ज्येष्ठ व।। १३, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ रजबपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावतील. सांप्रत येथें अधिकोत्तर म्हटलें तर श्रीमंत राजश्री दादासाहेब परिवारासहित पुण्यास जातात. सोनगडापर्यंत आले

आहेत. म्हणून बाजारी वर्तमान ऐकिल्यांत आलें. सावकाऱ्यांत अगर बाईंकडे कागदीपत्रीं वर्तमान नाही. आणिकही बारीक शोध करीतच आहें. राजश्री पाटीलबावा ग्वाल्हेरीसच आहेत. चहूंकडून मोर्चे लाविले आहेत. तोफा लावल्या आहेत. किल्लाही जेर आहे. परंतु अद्याप हस्तगत जाल्याचे वर्तमान आलें नाहीं. दुसरें, राजश्री बाजीराव बर्वे यांची स्त्री सौभाग्यवती जानकीबाई चंद्र २२ मिनहूस रेवा दक्षिणतीरीं आली. तेच दिवशीं अस्पर्श जाली. यास्तव चार पांच दिवस तिकडेच होती. चंद्र २६ रोज भृगवारीं मुहूर्तेकडून रेवा उतरून अलीकडेस आली. बाजीराव बर्वे जेथें उतरले आहेत तेथें गेली.''

लेखांक १०२

पैवस्ती चंद्र १८ साबान
अर्बा समानीन बराबर डाक

श्री गजानन

ता. १२ जुलई, इ. स. १७८३
मि. आषाढ शु।। १३, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ साबानपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रत श्रीमंतांच्या लग्नाची वस्त्रें व बहुमान सरकारच्या हुजऱ्याबरोबर स्वामींनीं चंद्र १२ रजबी रवाना केली, ते चंद्र ८ साबानीं दो प्रहरां येथें सेवकाजवळ दाखल जाली. सेवकासही आज्ञापत्रें होती. त्यात आज्ञा जे, श्रीमंत राजश्री रावसाहेब यांचे लग्नाची वस्त्रें व बहुमान गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांस येणेप्रमाणें :

१ माळ मोत्यांची मोती सुमार एकशें अठरा ११८.
४ कापड सणगे :
  १ पातळ जरी पैठणी
  १ व चोळी पैठणी
  २ व शाल फर्द सफेत
  —
  ४
—
५

एकूण चार वस्त्रें व एक माळ मोत्यांची पाठविली आहे. पावती करून उत्तर घेऊन

पाठवणें म्हणून आज्ञा. त्यास, पुण्यांत लग्नाचा समारंभ जाला, तो ऐकून श्रवणद्वारें फारच तृप्तता जाली. सांप्रत उत्सवाची वस्त्रें व बहुमान येथें आली, तेंही समारंभेकरूनच पावावीं या अर्थी, राजश्री बाजीराव बर्वे मंडळीसुद्धां बोलविलें. बाईकडून तबक व परात रुप्याची आणवून, त्यात वस्त्रें घालून व पानसुपारी तबकांत घालून, वाजंत्री कर्णेकरी ताफे बोलाऊन सिद्धता केली. वाड्यांत बाईंकडेस सांगून पाठविलें जे, श्रीमंतांकडून वस्त्रें आपल्यास आलीं आहेत, ते घेऊन येतो. त्यांनींही दरबार करून बसली. 'या' म्हणून सांगून पाठविलें. पांच घटका दिवस शेष राहातां, समारंभेकरून वाड्यांत गेलो. बाईंनींही समारंभ, गृहस्थमंडळी व वाजंत्रीं हें पाहून बहुत संतोष पावली. मुत्सद्दी वगैरे दरबार भरलाच होता. तबकें बाईपुढें ठेविलीं. सरकारची पत्रें हुजऱ्यांनी पुढें ठेविलीं. तदोत्तर पातळ व चोळी बाईंच्या हातीं दिली, शालजोडी पांघरविली व मोत्यांची माळही सेवकांनींच बाईंच्या गळां घातली. बहुत संतोषाने वस्त्रें बहुमान बाईंनीं घेतला. विडे सर्वांस दिले. बाई बोलली जे, ''आम्हांस व सर्व जगतास अलभ्य लाभ, सूर्योदय जाला त्या प्रभूच्या प्रकाशेंकडून सर्वांसर्वत्र आम्हास आनंद जाला. हे दिवस दृष्टीं पडतील असा कोणासही भरंवसा नवता. परंतु कैलासवासी श्रीमंतांच्या पुण्योदयें व जगताच्या भाग्येंकडून जगत्-कुटुंबी प्रभु ईश्वरें उत्पन्न केला.'' पंडित दोन चार समागमें घेऊन गेलों होतो. ते व सर्व सभा मंडळींनीं श्रीमंतांचे गुणानुवाद वर्णन केले. पंडितांनीं आशीर्वादपर स्तुती केली. तदोत्तर बाईंनीं हुजऱ्यास वर्तमान विचारलें. हुजऱ्यांनीं श्रीमंतांच्या शब्दरत्नांचें व सगुणपणाचें वर्णन व स्वामींच्या कर्तृत्वाचा बयान फार केला. बाईंस व मजलसीस आश्चर्य जाले. तदोत्तर राजकी वर्तमान विचारलें. बिदरुर इंग्रजांनीं घेतलें होतें, तें परतून टिपूनें इंग्रजांचे पारिपत्य करून संस्थान हस्तगत केलें. त्यावर इंग्रज मुंबईहून फिरून जमाव करून टिपूवर जात होते. ते मधेंच घोलपांनीं समुद्रांत पारिपत्य करून जहाजासुद्धां सरदार धरले. इंग्रज शरण आले. असें बहुत वर्तमान सांगितलें. चार घटकांपर्यंत वर्तमान ऐकत बसली होती. फारच संतोष पावली. तदोत्तर संध्येचा समय होत आला म्हणून विडे देऊन बिदा केले. याप्रमाणें श्रीमंतांच्या पुण्यप्रतापेकरून समारंभ येथें जाला. सेवेसीं श्रुत होय. बाईंच्या लेकीस व नातांस दोन पोशाख आणिक असते म्हणजे बरें होते. धन्याची मर्जी ! राजकी वर्तमान : श्रीमंत राजश्री दादासाहेब कोंडाईबारीच्या घांटावर दहिवलीस आले म्हणून बाजारी वर्तमान. दादासाहेबांस घेऊन येण्यास चौघे सरदार पाठविलें म्हणून स्वामींनीं बाईंस व सेवकास पत्रें डाकेबरोबर पाठविलीं होतीं. तें पावती करून बाईंचे उत्तर घेऊन सेवेसीं पाठविलें आहेत. हुजऱ्याचीही आठा-चौ दिवसां रवानगी करतील, तेव्हां वस्त्रें बहुमान पावल्याचीं उत्तरें घेऊन सेवेसीं पाठऊं. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान कोणी गृहस्थाचे येथें वीसां दिवसांचीं पत्रें आली. त्यांत मजकूर होता जे, ''उरंबवीकडून पायवाट किल्ल्यावर जायाची जाली आहे व किल्ल्याच्या शहरपन्ह्याच्या मुंढेरी ढासळल्या. हल्ला करायाजोगें जालें आहे. किल्लेवालेही गिराणीस आले आहेत. दिल्लीवाला अमदानी नजीबखानाचा चेला तो दिल्लीस आहे. परंतु त्यानें कोणी मातबर माणूस पाटीलबावांकडेस पाठविला आहे, तोही जवळ आला आहे. त्याचेही भेटीस जाणार. पाटीलबावांची स्त्री उज्जनीहून गेली, तेही आषाढ शुद्ध ५ पोंहचणार होती.

यांची भेट घेतल्यावर त्या भल्या माणसाच्या भेटीस जाणार. किल्ल्यावर हल्ला करायाचीही मसलत आहे. याप्रमाणें वर्तमान होते. व्यंकटरमण शास्त्री यांस देवाज्ञा जाली. हे वर्तमान पूर्वी डाकेबरोबर सेवेसीं लिहिले होते. त्यास समाधान नव्हतें. तेव्हां बाईंनीं दोनशें रुपये औषधउपायास दिल्हें होते. क्रियेसाठीं तीनशें रुपये दिल्हें. तेरावें दिवशीं त्यांच्या घरास जाऊन मुलास वस्त्रशेला एक दिल्हा. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब पिंपळनेरास आले, म्हणोन आजच सावकारी वर्तमान आलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १०३

पै।। चंद्र ३ रमजान अर्बा **श्री गजानन** ता. २४ जुलई, इ. स. १७८३
मि. आषाढ व।। ११, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २३ साबानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मु।। महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर दोन तीन विनंतिपत्रें सेवेसीं पाठविली. पावलीं असतील. सरकारचीं लग्नांचीं वस्त्रें हुजरे घेऊन आले होते, तीं आज्ञेप्रमाणें बाईंस पावती करून वर्तमान पेशजीं लिहिलेंच होते. मागाहून हुजऱ्यांचीही बाईंनीं रवानगी केली. चंद्र १८ मिनहूस हुजरे येथून रवाना केले. इकडे पर्जन्य आर्द्रा पुनर्वसूपासून फार लागला आहे. रेवेस पाणी फार आलें आहे. तीन चार दिवस नावा बंद होत्या. आतां चालतात. श्रीमंतांच्या लग्नपट्टीचा ऐवज दोन लक्ष रुपये येणें त्याविषयीं वरात येतांच बाईंस दाखविली. तो पर्याय पेशजीं लिहिलाच आहे. तदोत्तर राजश्री तुकोजीबावांचे पत्र आल्यावर, बाईंनीं एकांतीं मी व केसो भिकाजी उभयतांनीं सरकारची पत्रें दाखवून, ऐवज लवकर द्यावा म्हणून बोललो. त्यास बाईंनीं उत्तर केलें जे, निमे ज्येष्ठ अखेरीं, निमे आषाढ अखेरीस देऊं. आम्ही विनंति केली जें, याप्रमाणेंच आम्ही श्रीमंतांस लिहितो. (लिहा) म्हणून बोलली. त्यावर मध्येंही एकदोन वेळां बाईंशीं खरें केले जे, आपण आज्ञा केली ज्येष्ठ अखेर व आषाढ अखेर. त्याप्रमाणेंच श्रीमंतांस आम्हीं लिहिलें आहे. बरें म्हणाली. ज्येष्ठ अखेरीस ऐवजाविषयीं हटकले. ते वेळेस बाईंस बोलली जे, 'वराता महालोंमहालीं गेल्या आहेत, ऐवज आला म्हणजे देऊं.' आम्हीं विनंति केली जे, आपण आज्ञा केली होती ज्येष्ठ अखेर व आषाढ अखेर. त्या वेळेस बोलली जें, 'आम्ही असा करार नाही केला. खरें खोटें करावे, तर थोर मनुष्य. त्यांतही मर्जी नाजुक. यास्तव उगेच राहिलो. त्यावर एक दोन वेळां हटकले. विनंति केली जें, 'एक निश्चयपूर्वक बोलावे ?' त्यास बोलली जें, 'आम्ही निश्चय करीत नाही. ऐवज लवकरच येईल. दोनदां करून देऊं.' त्यावर चंद्र २० रोजीं हटकलें. राजश्री केसो भिकाजी व मी उभयतांही

बोललो. ते वेळेस बोलली जे, 'बाळाजी फडणीसांकडेस जाऊन ऐवजाची निशा करून घेणें.' राजश्री गोविंद रघुनाथ जवळ होते. त्यांसही बाईंनीं सांगितले जे, 'तुम्ही या उभयतांस मुकुंदरायांकडेस घेऊन जाऊन, बाळाजी व मुकुंदरायांस सांगा कीं, यांच्या ऐवजाची यांची निशा करून देणें. हुंडी करून देणें.' असे सांगितले. त्यांजकडे गेलों. तेव्हां त्यांनीं सांगितलें जे, ऐवज पदरीं घेतां कीं हुंडी करून द्यावी ? आम्हीं उत्तर केलें जें, 'आम्ही ऐवज पदरीं घ्यावा अशी आम्हांस आज्ञा नाही. श्रीमंतांनींच तुम्हांस लिहिलें आहे कीं, परभारें सावकाराच्या वराता तुम्हांकडेस पाठविल्या आहेत; व आताप्रमाणें ऐवज ज्यांचा त्यांस येथून हुंड्या करून त्यांस पावता करावा. मुकुंदराव बोलले जे, 'आम्ही एकच हुंडी करून श्रीमंतांकडेस निमे ऐवज आता पाठवितों. तेथें श्रीमंत सावकारांस वांटणी करून देतील.' तेव्हां केसो भिकाजी बोलले जे, 'सावकारांस ऐवज तोडून दिला आहे. त्यांच्या वराता व माणसें आलीं आहेत. वाटणीप्रमाणें ज्यांचा त्यांस हुंड्या करून पाठवाव्या.' त्यास ते बोलले जें, 'हुंडी एकच करावी. त्यांत तिघांचे नांवें तपशील लिहावा.' त्यास सारा ऐवज द्यावा म्हटलें. ते म्हणाले जें, 'निमे लक्ष रुपये आतां देतो. लाख रुपये श्रावण अखेरीस देऊं.' आम्ही बोललो जे, 'माघांत लग्नसमयीं सरकारांत सावकारापासून ऐवज अगर वस्तभाव घेतल्या, तेव्हांपासून आजपर्यंत व्याज काय जालें ? अजूनही श्रावणअखेर म्हणतात. तेव्हां दोंचे पावणे दोन जाले. यांत सरकारची नुकसानी आहे. जें करणे तें समजून करा. सरकारचा शब्द तुम्हांस लागेल.' ते बोलले जें, 'ऐवजाचें काम आहे. महालांतून ऐवज गोळा होऊन आला पाहिजे. तोंडच्या गोष्टी नाहींत.' असें कित्येक बोलले. 'बरें. असो. निमेच्याच आज हुंड्या द्या, म्हणजेच दहा बारा दिवसांत जाऊन पोंहचतील.' त्यास त्यांनीं उत्तर केलें जें, 'सावकार बोलाविले आहेत. इंदुरींहून हुंडणावळीचा भाव आणविला आहे. तो आला म्हणजे तोडमोड करावयास चार दिवस लागतील. श्रावण शुद्ध प्रतिपदेस हुंडी तुमच्या हवालां करूं.' असा करार जाला. त्यावर दोन तीन दिवस पावसाची झड लागली होती. आजही केसोपंत व मी बाईंकडेस जाऊन बहुत प्रकारें सांगितलें. सावकाराचें व्याजबट्टा मनोतीचेंही समजाऊन सांगितलें. निमे निमेची तरी लवकर हुंडी दिली, तर दहा दिवसां पोहचेल. तितकीच व्याजमनोतीची सवलत पडेल. सरकारकिफायत होईल. तितकी आपण करावी. बाई बोलली जें, लवकरीच करून देववितें. असे बोलली आहे. परंतु श्रावण शुद्ध प्रतिपदा खरी. अलीकडेही हटकीतच आहों. हुंडी आली म्हणजे सावकारांचे माणूस केसोपंतांनीं ठेऊन घेतले आहेत, त्यांजबरोबर हुंडी देऊन रवाना करूं. आजपावतर ऐवजाचा जाबसाल इतका जाला. वरकड राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान अलीकडे कांहीं आलें नाहीं. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांच्या व राजश्री हरिपंततात्या व तुकोजी होळकर वगैरे सरदारांच्या भेटी चांदवडापलीकडे तीन कोसांवर छ १५ मिनहूस जाल्या. दुसरें दिवशीं कुंभारी धरणगांवावर गंगातीरीं मुक्काम आहेत म्हणून नवां दिवसांचीं पत्रें येथें आलीं. ग्वाल्हेर अद्याप सर जाली नाहीं म्हणून सावकारी वर्तमान. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १०४

श्री गजानन ता. २८ जुलई, इ. स. १७८३
मि. आषाढ व।। १४, शके १७०५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञांकित सेवक विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ साबानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सांप्रतचे वर्तमान, श्रीमंतांच्या लग्नपट्टीचा ऐवज होळकराकडून दोन लक्ष रुपये येणें. त्यापैकीं एक लक्ष तीस हजार रुपयांच्या हुंड्या खेतसी पदमसी सावकार यांनीं येथून करून दिल्या. तेथें खेतसी पदमसीचे दुकान आहे. हुंड्या तिघा सावकारांच्या नांवें आहेत. बाई म्हणाली जे, 'एकंदर ऐवज श्रीमंतांकडेस पाठवावा; तेथें सावकारांस वांटून देतील.' असे म्हणत होती. परंतु सावकारांचे मनुष्य येथें राजश्री कसोपंतांनीं ठेऊन घेतले होते. यास्तव सावकारांचे नांवेंच हुंड्या करून काल चंद्र २६ साबानीं संध्याकाळीं बाईंनीं आम्हां उभयतांस बोलावून दिल्या. बाकीचा ऐवजही श्रावण अखेरीस देऊं म्हणाली. अलीकडेसच ऐवज आला, तर अलीकडेसच देऊं, म्हणाली. सावकारांच्या माणसांबरोबर हुंड्या रवाना केल्या आहेत. सेवेसीं श्रुत होय. राजश्री बाजीराव बर्वे यांस सरकारची आज्ञापत्रें व बाईंस सरकारचें व आपलीं पत्रें डाकेबरोबर चंद्र १६ स रवाना केलीं. ती चंद्र २४ मिनहूस येथें पावलीं. दुसरें दिवशीं बाईंच्या समक्ष बाजीरायांस बोलावून आणून, बाईंनीं सारी पत्रें श्रवण करून त्यांस दिली. बर्वे यांची स्त्री माहेरास गेली आहे. त्यास पंधरा दिवस जाले. तेथून निघाली आहे. एक दों रोजांनीं येथें येईल. ती आली म्हणजे बाजीरायाची रवानगी येथून लवकरच होईल. मागाहून लिहीन. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान : किल्ल्यावरील सुरबावीवरून वाट तोफांनीं केली आहे. हल्ला करून किल्ला घेणार. आमदानीकडील भला माणूस आला होता. त्यास भेटायास पाटीलबावा गेले होते. त्यांचा यांचा कारारमदार जाला कीं, आमचे मदतीस तुम्हीं येत जावें. तुमचे मदतीस आम्ही येत जाऊ. याप्रमाणें कारारमदार होऊन, त्यास दिल्लीस आमदानीकडे रवाना करून, पाटीलबावा ग्वाल्हेरीस आले. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब कोपरगांवास सरकारची हवेली आहे शुक्लेश्वराजवळ, तेथें रहावयाचा निश्चय जाला, तिकडेस गेले. म्हणून येथें वर्तमान आले. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १०५

ता. १३ आगस्ट, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. श्रावण व।। १, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १४ रमजानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून चंद्र ६ मिनहूस कासीद जोडीबरोबर रवाना केली आहेत. सांप्रत छ ६ मिनहूस त्रितीय प्रहरीं, राजश्री केसोपंत व मी दरबारास गेलो. ब्राह्मणसंतर्पणाचा हजूम होता. त्यास घडीभर बसून केसोपंतांनीं बाईंशीं बोलले कीं, सरकारची फर्मास धोतरजोड्यांची आली आहे. त्यास मारू पांच सात बोलावून, त्यांस धोतरजोडे तयार करायास सांगितले आहेत. जोड्यांच्या लांबीरुंदीची आज्ञा सरकारची आली होती, त्याप्रमाणें मारूंस प्रमाण सांगून, प्रस्तुत पांच सात करविले आहेत. धोतरजोड्यांचे मोल पंचवीस रुपयेपासून वरते पस्तीस-चाळीसपर्यंत करावयास सांगितले आहेत. त्यास मारूंनीं खर्चास मागितलें. यास्तव दोन चारशें रुपये आम्हांकडेस तसलमातीस द्या, जसा खर्च होईल तसें लिहून ठेऊं. सरकारांत लिहून पाठवूं. ऐवजाची जिकडे आज्ञा येईल तिकडून आपला भरणा करूं, अगर आपल्याकडेच आज्ञा आली तर तसेंच होईल. बाईंनीं उत्तर केलें जें, ''धोतरजोडे तुम्ही कोणत्या मारूंस सांगितले आहेत, ते कसे करितात. उतरून येऊं द्या. पाहूं. त्याचें मोल करूं. सरकारांत पसंत पडतील तसे घेतले पाहिजेत. मोल चौकशीनें केलें पाहिजे. येथें घेऊन या. पाहून चौकशी करून रुपया जो लागेल तो देऊं. मजकूर काय ? असेंही करितां पांचशें रुपये लागतील. त्यास तसलमात कशास पाहिजे ? तत्रापि श्रीमंतांस धोतरजोडे पाठवणें त्याचा मजकूर तेथें लिहिणें कशास ? रुपया आम्हीच देऊन माफजतीनें रवानाही करूं.'' असें उत्तर केले. त्यावर त्यांनीं उत्तर केलें जें, ''श्रीमंतांनीं आम्हांसच लिहिलें आहे. आम्ही चौकशीनें मोल करून खरेदी करूं. आपल्यासही दाखवूं. परंतु आम्ही पाठविले पाहिजेत. रुपयांविषयीं तेथून आज्ञा येईल त्याप्रमाणें तुमचा भरणा करूं.'' त्यास बाई बोलली जें, ''तुमच्या चित्तांत आपणच परभारां घेऊन पाठवून द्यावे; आपला मुजरा व्हावा. त्यास फार चांगलें आहे. त्यापक्षीं आम्हांस दाखवितां कशास आणि रुपयाही कशास आम्हांस मागतां ? तुम्हीच आपले खरेदी करून पाठवून द्या. रुपया आम्ही देणार नाहीं.'' याप्रमाणें उत्तर बाईंनीं केले. बाईंची मर्जी कडवी जाली. आपण उठून ब्राह्मणांकडेस गेली. आम्ही आपल्या बिऱ्हाडास आलों. केसोपंतांस मी सांगितलें जें, ''बाईंच्या विद्यमानें घेतल्यास चौकशीही करितील. रुपयाही जो लागेल तो देतील. जो ऐवज खर्च होईल तो आपण श्रीमंतांस लिहून पाठवूं. जसें त्यांचे मर्जीस येईल तसें करितील.'' मशारनिल्हे बोलले जें, ''अशी सरकारची मर्जी असती, तर पहिलेंच त्यांस लिहितें. आपण असें केल्यास रागें भरतील. यास्तव आपले आपणच जोडे करवून, कोठें कर्जवाम करून घेऊन पाठवावे.'' त्याप्रमाणें तेरा जोडे तयार करविले. मोलही निकशीनें केले. दोनशें अठ्ठ्याहत्तर रुपयांचे तेरा धोतरजोडे व एक शेला सफेत जामेवार, सूत चांगलें, आपले पसंतीस पडेल म्हणून तेवीस रुपयांचा घेऊन, एकून चौदा ठाणें तीनशें एक रुपयांस खरेदी

करून, जासूदजोडीबरोबर चंद्र १३ रोजीं येथून रवाना केली. भालेरायाचे स्वारही रवाना केले आहेत. त्यांच्या उंटावर घालून पाठविले आहेत. सेवेसीं पावतील. बाकीचेही सात जोडे तयार करविले आहेत. ऐवज कर्जाऊ घेतला. बाईंचे मानस होते जे, धोतरजोड्यांस ऐवज चार पांचशें जो लागेल, तो आपणच द्यावा. श्रीमंतांच्या धोतरजोड्यांचा ऐवज मुजरा घेऊं नये, असें होतें. परंतु आज्ञेप्रमाणें केलें. खर्च किरकोळ खाद्या व मोमजामा यांस व हुंडणावळ अधिक लागली. कर्ज घेणें लागलें. सारा खर्च तपशीलवार धोतरजोड्यांबरोबर विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सेवेसीं श्रुत होईल. परंतु बाईंची मर्जी आम्हांसीं कडवी जाली. परंतु सरकारची आज्ञा. सरकारचा पैसा न खर्च होतां कार्य होयाचें होतें ? असें जाल्यास स्वामी रागें भरतील की काय म्हणून असें केलें. येथें सूत चांगलें, परंतु रेशीम चांगले नाहीं. या सुतास पैठणचें रेशीम असावें.

राजश्री पाटीलबावांनीं चंद्र १ मिनहूस लष्करांतून बाईंस पत्रें लिहून पाठविलीं. ती चंद्र १२ रोजीं दोप्रहरीं येथें पावलीं. त्यांत मजकूर होता जें, श्रावण शुद्ध द्वितीयेस प्रातःकाळीं ग्वाल्हेरच्या किल्ल्यावर हल्ला करून किल्ला घेतला. सातशें माणूस वरतें होतें, तें कापून काढलें. दोन तीनशें माणूस यांचेही जखमी ठार जाले. गोहजवाल्याची बायको वरती होती, ती दारूनें उडून गेली. याप्रमाणें होऊन किल्ला फत्ते जाला. येथील बंदोबस्त होऊन, भवताल्या चार गढ्या आहेत त्या घेऊन, गोहजही थोडक्या दिवसांतच घेतो. म्हणून लिहिलें होते. बाईंसही बहुत संतोष जाला. संध्याकाळीं तीन तोफा सोडल्या. याप्रमाणें ग्वाल्हेरचें वर्तमानही आले. राजश्री शिवबा बाजी पारनेरकर काशीयात्रा करून उज्जनीस आले आहेत. येथेंही बाईंचे भेटीस येणार. गुजराथचें वर्तमान : येथें ब्राह्मण देकारास आले, तेही सांगत होते व सावकाऱ्यांतही ऐकलें कीं, गुजराथ प्रांतचे सरकारचे महाल जितके आहेत अहमदाबादसुद्धां तितक्यांजवळून राजश्री फत्तेसिंग गायकवाड यांनीं सात लक्ष रुपये घेतले. रयत ताराण (=ताराज) जाली. अहमदाबाद निमे बेचिराख जाली. मुलकांत हलत कांहीं राहिली नाही. सरकारचे फौजेची मार्गप्रतीक्षा करितात. गायकवाडांनीं आपले महाल आबांत ठेविले आहेत. याप्रमाणें तिकडील वर्तमान आलें. हिंदुस्थानचें वर्तमान तर, राजेरजवाडे आपसांत दुंद आहेत. परंतु ग्वाल्हेरच्या दाबानें सर्वांस कळलें जे, दक्षणी फौजा आहेत. पातशहा दिल्लीत आहेत. परंतु आमदानी वगैरे नजीबखानाचे चेले आहेत, त्यांच्या बसांत आहेत.

येथील वर्तमान : सांप्रत श्रावणमासचा उत्सव आहे. नित्य अडीच-तीन हजार ब्राह्मणभोजन होत आहे. दोन तीनशें ब्राह्मण लिंगाच्या अनुष्ठानास लाविले आहेत. शेंदोनशें ब्राह्मण शिवकवचास लावले आहेत. शेंदीडशें ब्राह्मण शिवनाम स्मरणजपास लावले आहेत. शेंपन्नास सूर्यनमस्कारास लावले आहेत. शिवाय पंचवीस सारे ब्राह्मणास दक्षणा दिली. देशस्थ व तेलंग दोन हजारपर्यंत होते. त्यांस तीन रुपयेपासून पांच रुपयेपर्यंत दक्षणा जाली व रांगडे दोन अडीच हजार आले होते, त्यांस पावलीपासून रुपयापर्यंत दक्षणा दिली. पुढें जाणारे ब्राह्मण गेले. आतां तीन साडेतीन हजार ब्राह्मण आहेत. अन्नछत्रांत अडीच तीन हजार जेवतात. चारपांचशें ब्राह्मणांस शिधा नित्य देतात. भोजनदक्षिणा रोज दोन तीन पैसे देतात. जन्मअष्टमीस एक एक रुपया देतील. आतां अनुष्ठानाचे ब्राह्मणांची दक्षणा मात्र

राहिली आहे. लिंगेवाल्यांस आठ रुपये, जपवाल्यास पांच, शिवकवचास आठ नऊ, नमस्काऱ्यांस दहा नऊ देतील, अशी पद्धत आहे. प्रत्येक पदार्थ पक्कान्न करितात. थोडेंथोडें करितात. नित्य दक्षणा दोन पैसे. मध्यें एकदां एक एक रुपया देतील. याशिवाय शिध्यांचे दोन तीनशें ब्राह्मण. नित्य शिधा श्रावणमासपर्यंत चालतो. संतर्पणही मासभर होईल. ब्राह्मणांची भोजनें जाल्यावर चार घटका दिवस राहतां, बाई स्नान करून घटका दोन घटका दिवस राहतां भोजन करितात. तेथेंही पंगतीस पंचवीस तीस ब्राह्मण असतात. याप्रमाणें सांप्रतचे वर्तमान. श्री महाकाळेश्वर उज्जनीस पंचवीस ब्राह्मण श्रावणमासचे अनुष्ठानास व श्री ओंकारेश्वरास पंचवीस ब्राह्मण प्रतिवर्षी जातात. आतांही गेले आहेत. सेवेसीं श्रुत होय. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १०६

श्री गजानन

ता. १३ आगष्ट, इ. स. १७८३
मि. श्रावण व।। १, शके १७०५

''श्रियाविराजित राजमान्य राजश्री तात्या स्वामींचे सेवेसीं :

सेवक विठ्ठल शामराज साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १४ रमजानपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : दिवस जाले, आपलें पत्र येऊन वर्तमान कांहीं कळत नाहीं. तर कृपापत्र पाठवीत जावे. इकडील वर्तमान श्रीमंतांस विनंतिपत्रीं लिहिले आहे. त्यावरून विदित होईल. नवल विशेष वर्तमान : राजश्री पाटीलबावांनीं ग्वाल्हेरचा किल्ला श्रावण शुद्ध द्वितीयेस हल्ला करून घेतला. तेथें पत्रें आली. बाईंनींही ऐकून तीन तोफांचे आवाज केले. वरकड : सांप्रत येथें श्रावणमासचा उत्साह (=उत्सव). एक महिनापर्यंत अडीच तीन हजार ब्राह्मणभोजन नित्य होत आहे. आपल्या पत्रांत श्रीमंतांचा लखोटा घालून पाठविला आहे. हा एकांतीं द्यावा. याचे उत्तरही श्रीमंतांस विनंति करून मागांवे. उत्तर देयाची आज्ञा जाली, तर घेऊन पाठवावे. बाईंचे लक्ष श्रीमंत राजश्री नानासाहेबांच्या पायांशी फार आहे. त्यास बाईंसही एखादे समाधानयुक्त श्रीमंतांचे पत्र यावे. विनंति करावी. मर्जी प्रसन्न होऊन दिले, तर मजकडे पाठवावे. एकांतीं पावते करीन. बाईंचे मानस कीं, पक्केपणें नानासाहेबांचे अभय असावे. त्यास श्रीमंतांची मर्जी असल्यास कृपा करून पत्र देतील. मर्जी पाहून आपण विनंति करावी. जशी मर्जी असेल तशी आज्ञा करितील. मी आपला मजकूर पेशजीं सेवेसीं लिहिलाच आहे. वारंवार काय लिहावे ? आपण म्हणतील कीं, बाई इतकी ममतापुरस्कर तुम्हांशीं बोलतात, तेव्हां कांहीं परामर्ष करीत असतील. त्यास एक कवडी बाईकडून मजला प्राप्त असेल तर आपल्याच पायांची शपथ ! कर्ज खात येथें बसलो आहे. बाहेरील खर्च काय काय लिहूं ? आज पांच वर्षांत एक गवताची

काडी अगर घर छावून दिलें असेल तर शपथ ! वरकडांचीं घरें छावून देतात; खर्चासही देतात; परंतु आमचा व बाईंचा ऋणानबंध असा आहे ! माझी येथील अवस्था अशी आहे व घरचें वर्तमान चिरंजीवानें सर्व आपल्यास विदित केलेच आहे. कुटुंब थोर, दुसरीं उपजीविका कांहीं नाहीं. ब्राह्मणसंसार, लोकांचें देणें ब्रम्हांड, अशा पेंचांत आहे. येथेंही सात आठशें रुपये देणें. असा प्रकार आहे. माझा कोणी वगवशिला नाहीं कीं, श्रीमंतांस तापत्रय समजावील. दोघे तिघे मुले रोजगारास उमेदवार आहेत. आपणास विदितच आहे. जे सर्वोत्तम आपणास बुद्धि देईल तशी विनंति श्रीमंतांस करावी. उत्तर यावें, हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १०७

ता. २४ आगस्ट, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. श्रावण व।। १२, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र २५ रमजानपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर व डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचा मजकूर, येथें तो श्रावणमासचा उत्साह (=उत्सव) आहे. लग्नपट्टीच्या ऐवजाविषयीं बाईंस स्मरण दिले जे, श्रावणअखेर होत आला, सावकारांस ऐवज पावला पाहिजे. याप्रमाणें सूचना केली. तेही तजविजीत आहेत. लवकरच देतील. दुसरें, राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान : ग्वाल्हेर फत्ते जाल्याचा मजकूर पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलाच आहे. सांप्रत ऐकिल्यांत आलें जें, किल्ल्याची डागडुजीचा बंदोबस्त करवितात व किल्ल्यावरील सिशा बारुद व जंगी सरंजाम यांची वगैरे मोजदाद करवितात. गोहजेवर शह देऊन आहेत. किल्ल्याचा बंदोबस्त केल्यावर गोहजेवर जावयाचा इरादा आहे, म्हणून वर्तमान ऐकिलें. राजश्री विसाजी काशी सागरचे कामगिरीस सरकारांतून बिदा केले, ते श्रावण शुद्ध नवमीस येथें आले. बाईंची भेट घेतली. श्रावणीकर्म येथें केले. दुसरें दिवशीं बाईंनीं भोजनास वाड्यांत बोलाविले होते. द्वितीयेस स्वार होऊन गेले. नवीन वर्तमान : खानदेशांत नेरपरगण्याचें मेहरगांव आहे, तेथें हटकर धनगराची मूल चौ वर्षांची, तिजला गर्भसंभव जाला आहे. सहा सात महिन्यांची गरोदर. त्यास त्या मुलीच्या मायबापांनीं विचार केला कीं, त्या मुलीस मारून टाकावें. त्यास, दों प्रहरां रात्रीं तिच्या बापास स्वप्न जालें कीं, दोन महिने मुलीस मारूं नका, काय होतें तें पहा. याप्रमाणें वर्तमान येथें बाईंस पत्र आलें. राजश्री बाजीराव बर्वे वद्य नवमीच्या मुहूर्तें येथून बिदा होणार होते, त्यास तो मुहूर्त राहिला. अमावास्या जाल्यावर निघणार म्हणून ऐकिलें आहे. रेवापार जाले म्हणजे सेवेसीं विनंतिपत्रीं लिहून पाठवूं. श्रीमंतांस

धोतरजोडे करून पाठविणें म्हणून आज्ञा आली होती. आज्ञेप्रमाणें लांबरुंदी व सूत चांगलें, याप्रमाणें कारागिरांस सांगून, तेरा धोतरजोडे तयार जाले. ते व एक शेला ऐशीं चौदा सणगे भालेरायांच्या रावतांबरोबर जासूद जोडीसमागमें देऊन, चंद्र १३ रमजानीं येथून रवाना केले आहेत. सेवेसीं पावले असतील. बाकीचे धोतरजोडेही तयार होतात. राजश्री विसाजी शामराज लांबहाते यांस दोन महिने शरीर स्वस्त (=स्वस्थ) नाही. औषधीउपाय करीत आहेत. बाईही दोन वेळां त्यांच्या परामर्षास गेली होती. हिंदुस्थानचें वर्तमान : दिल्लीभंवता शिखांचा उपद्रव फार आहे. मुलकी पैसा नजीबखानाचे चेले धोपटून खातात. पातशहास पैसा देत नाहीत. राजवाडे यांसही उपद्रव देतात. पातशहा व राजेरजवाडे सर्व दक्षिणी फौजेची मार्गप्रतीक्षा करितात. याप्रमाणें बाजारी वर्तमान ऐकिलें. सत्य मिथ्या देव जाणे. धोतरजोडे पावल्याचें आज्ञापत्र आल्यावर, बाकी सात धोतरजोडे राहिले ते पाठवून देतों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १०८

ता. १३ सप्टेंबर, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. भाद्रपद व।। ३, शके १७०५

''श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान साहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ सवालपावेतों साहेबांचे कृपाकटाक्षें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १२ रमजानचें आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र २८ माहे मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, गंगाजलनिर्मल अहिल्याबाई होळकर यांस व राजश्री माधवराव गंगाधर यांस सरकारचीं पत्रें पाठविलीं आहेत. यांच्या नकला तुमचे लखोट्यांत घालून पाठविल्या आहेत. तर दोन्ही लखोटे तुम्ही देऊन, त्या अन्वयें जाबसाल करून, अंमलात आणीत तें करणें म्हणोन आज्ञा जाली. आज्ञेप्रमाणें पत्र लखोटासुद्धां अहिल्याबाई यांस नेऊन दिलें. पत्र पाहून राजश्री गोविंद रघुनाथ गानू यांनी वाचून दाखविलें. तदनंतर उत्तर दिलें कीं, हें पत्र लष्करांतून राजश्री हरी बल्लाळ यांनीं पाठविलें. उत्तर लिहून देईन. इतकाच मजकूर ते दिवशीं जाहाला. आम्हीं जाबसाल केला कीं, या पत्रान्वयें उत्तर लिहून द्यावें. इतकेच बोलून आलों. पुढें वर्तमान जालें, ते पुरवणीपत्रावरून श्रवणगोचर होईल. सरकारचे पत्रीं बाईंस आज्ञा कीं, देशींहून कमाविसदार येतील त्यांस अडथळा असूं नये व साल गुदस्ताचा ऐवज राहिला, तो पाठवून देणें म्हणोन. त्या लिहिल्याप्रमाणें आज्ञेचें लक्ष धरून, भलती एखादी गोष्ट घडावी हें घडतां दिसत नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १०९

श्री गजानन

ता. १७ सप्टेंबर, इ. स. १७८३
मि.भाद्रपद व।। ७, शके १७०५.

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ सवालपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून छ १५ मिनहूस पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. लग्नपट्टीच्या ऐवजाविषयीं एक दोन वेळां बाईंस हटकले. त्या तजविजींतच आहों म्हणून बोलली. सांप्रत आज दोन दिवस जाले, बाईंस शैत्यज्वर जाला आहें. त्यामुळें स्नान देखील नाही. औषधउपचार होतात. बाईंच्या दुखण्याची तऱ्हा, सावकाश वाटेनासें जालें म्हणजे कोणी जवळ फारसें माणूस असून आपण कोणाशीं बोलून कोणास बोलू देऊं नये. बाहेर कोणी माणूस बोललें अगर खोकलें, शिंकलें, ते कामास नये. वैद्यांनीं औषधे करून न्यावी. तीं मर्जीस आली तर घ्यावीं; न आलीं तर राहिलीं. अशी तऱ्हा आहे. राजश्री हरिपंत तात्यांनीं श्रीमंतांचीं आज्ञापत्रें देऊन लष्करांतून जोडी पाठविली आहे. त्यांच्या जाबसालाचे बाईंनीं उत्तर लिहून खुले आम्हांकडेस पाठविलें, ते पाहून पत्र आम्ही माघारीं टाकले. त्यामुळें आम्हावर रागें आहेत. तो मजकूर तपशीलवार पेशजीं विनंतिपत्रीं लेखन केला आहे. श्रुत होईल. सरकारची आज्ञा जशी येईल त्याप्रमाणें बाईंशीं बोलून, आज्ञेप्रमाणें बाईंनीं उत्तर दिल्यास घेऊन, जोडी रवाना करूं. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान तर पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे तेंच. नवें अद्याप कांहीं आलें नाहीं. राजश्री बाजीराव बर्वे यांचें वर्तमान बाईंनीं वस्त्रें दिलीं, पागा व हत्ती दिला, रवानगीची वस्त्रें दिली. तें वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलेंच आहे. आतां शरीरासही त्यांच्या आरोग्य जालें. परवां वद्य पंचमीस बाईंचा निरोप घेतला. निरोपांचे वेळेस कसकसीतच होती. परंतु निरोप घेतला. काल मुत्सद्दी मंडळीचा निरोप घेतला. आज सप्तमी बुधवारीं सारा आटाळा पार उतरून, संध्याकाळचा घटका दिवस राहतां, मुहूर्तेकरून रेवापार होऊन, दक्षिणतीरास गेले. दक्षिणतीरीं नवमीचें मातुश्रीचें श्राद्ध करून दशमीस धर्मपुरीच्या बेटास श्रीबिल्वांबरेश्वराच्या दर्शनास जाणार. तेथून खरगोणास जाणार. तेथें कांहीं यांची घोडीं वीस पंचवीस आहेत ती व बाईंनी पांच घोडीं व एक हत्ती दिला आहे ती व ही मिळून, पागेचा संज करून, कोणी मराठा भला माणूस आहे त्यास तेथें ठेऊन, तेथून दरमजल पुण्यास येणार. दुसरा मुक्काम बऱ्हाणपुरीं करूं म्हणाले. येथून रेवापार जाले. याप्रमाणें बाजीराव बर्वे यांचे वर्तमान. पेशजीं धोतरजोडे येथून आज्ञेप्रमाणें श्रीमंतांस खरीदी करून पाठविलें व लग्नपट्टीच्या ऐवजापैकीं एक लक्ष तीस हजार रुपये सावकाराकडे हुंड्या येथून पाठविल्या, त्या पावल्या. त्यांचा ऐवज सावकाराचे पदरीं पडला न पडला, हें कांहीं उत्तर आलें नाहीं; व धोतरजोडे पावून पसंत पडले कीं कसें ? नवे घेऊन पाठवावे किंवा तितकेच पुरेत, हे कांहीं आज्ञा आली नाही. जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करूं. सेवकाला

फार दिवस येथें जाले. स्वामींची मर्जी. मुलें मनुष्यें फार श्रमांत आहेत. मुलाची कोठें सोय असामीची नाही. अन्नवस्त्रावांचून हैराण आहे. श्रमपरिहार करणार धनी कृपाळू समर्थ. सेवकाविषयीं विनंति करायास अगर तापत्रय सांगायास कोणी वगवशिला नाहीं. धन्याच्या पायांचा आश्रय. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ११०

श्री गजानन

ता. २० सप्टेंबर, इ. स. १७८३
मि. भाद्रपद व।। ९, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ सवालपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून चंद्र २० मिनहूस पत्रें डाकेबरोबर रवाना केलीं आहेत. सांप्रतचा मजकूर : मातुश्री अहिल्याबाई यांस शैत्यउपद्रव होऊन पांच सात दिवस बेताब होती. आतांसा कांहींसा आराम आहे. अद्याप बाहेर तों निघत नाहीत. परंतु वद्य नवमी व्यतिपातीं स्नान केले. कांहीं दानधर्म केला. खंडेराव होळकराचा पक्ष होता, तो केला. काल दोन घटका दिवस राहतां, मीही परवानगी आणून बाईंकडेस गेलों होतों. त्यास श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील वर्तमान विचारलें. ''राजश्री हरिपंत तात्या फिरून पुण्यास गेले व तुकोजी होळकर वाफगांवास गेले म्हणून ऐकतो. तुम्हाकडेस कांहीं पत्रें आली की काय ? दादासाहेबांचा बंदोबस्त कसा जाला ? कांहीं तुम्हांस लिहिले आले असेल.'' मी उत्तर केले जे, ''आतांशीं तात्या पुण्यास आले आहेत. दादासाहेब कुंभारी धरणगांवाजवळ गंगाउत्तरतीरीं तामसवाडी म्हणून लहान गांव आहे तेथें आहेत. नवा वाडा राहण्यास करवितात. तात्यांनीं दोन तीन महिन्यांची खर्चाची श्रीमंतांची बेजमी करून, राजश्री विसाजी आप्पाजी आठवले त्यांजवळ ठेऊन, कांहीं फौज ठेऊन पुण्यास गेले. तेथें श्रीमंतांचे मर्जीनुरूप काय बंदोबस्त कर्तव्य तो करितील. आम्हांकडेही अद्याप कांहीं पत्रें आलीं नाहीत. परंतु असे वर्तमान ऐकलें आहे.'' बाई बोलली जें, ''ईश्वर करो. त्यांची त्यांची घरांत समजूत पडो, नि दुनियेचा कांच तुटो. यात सर्वांचें बरें आहे. पेशजीं श्रीमंत राजश्री नानासाहेबांनीं आम्हांस दादासाहेबांचें वर्तमान लिहिलें होतें. पुढें जसा तह होईल तसे लिहून पाठवूं, म्हणून आम्हांस पत्र लिहिलें होतें. तुम्हांसही पत्रें आलीं होतीं.'' म्हणून बाई बोलली. मीं उत्तर केले जे, ''आतांशीं तात्या गेले आहेत. श्रीमंतांचीं त्यांचीं भाषणें होतील. पक्केपणें काय निश्चय होईल तो आपल्यास लिहितील''. बाई बोलली कीं, ''नाना कृपा करितात. तेवढे आमचे तिळीं आहेत. तात्यांची ममता आम्हांकडे नाही.'' मी उत्तर केलें कीं, ''आपल्यास असा भास आहे. परंतु उभयतां शरीरें मात्र दोन आहेत. प्राण एकच

आहेत. केवढ्या मसलती गाढ पडल्या, तितक्या निवारण करून राज्यभाराचा बंदोबस्त करितात. त्यामध्यें सम विषम जाबसाल कित्येक पडत असतील. तेथें कोठें तीव्र, कोठें सौम्य, असें पैं दर पैं जाबसाल करणें प्राप्तच आहेत. त्या अर्थी ज्याचे जसे कामावर बोलणीं स्थूल सूक्ष्म होतात, तसें आपलाले भावी भावितात. परंतु उभयतांत द्वैताचा लेश नाहीं. आपणही लहानमोठा राज्यभार करितां. सांप्रत आपल्यास सावकाश वाटत नाहीं. परंतु अशांतही कारभार करणे, कंपेश कोणाशी बोलणें प्राप्त आहे कीं नाहीं ?'' बाई बोलली कीं, ''खरी गोष्ट आहे. जेथें न पोंहच, तेथेंच विस्कळित होते. शाबास. त्यांचीच छाती! त्यांस उपमा देयास दुसरा नाहीं. दादासाहेबांनीं इतकी घाण केली !'' कांहीं दादासाहेबांचे कांहीं सौभाग्यवती आनंदीबाईंचे गुणदोष बोलली. सेवकास म्हणाली जें, ''प्रस्तुत तुमची कांहीं पत्रें आलीं नाहींत ?' अद्याप आलीं नाहीत म्हणून उत्तर केले. सरकारची पत्रें येतील तेव्हां आपल्यासही येतील, असें उत्तर केले. संध्याकाळही जाला. वैद्य औषध देयास आंत आला. मग मी व बाईंचा नातू व मकाजी गीते तिघेही उठून बाहेर आलो. दुसरें वर्तमान, सरकारची पत्रें बाईंस व आम्हांस सिरोंजच्या जाबसालाविषयीं वगैरे माळव्याच्या महालच्या गुदस्तांच्या ऐवजाविषयीं व तुकोजीबावा कमाविसदार पाठवितील, त्यास अडथळा न व्हावा असे बाईंस सांगून अंमलात आणवावें म्हणून आज्ञापत्रें आली. त्यांची उत्तरें प्रत्युत्तरें जाहलीं; व बाईंनीं उत्तर दिलें. त्यात लग्नपट्टीच्या ऐवजांत सिरोंजपैकीं पंचवीस हजार तेथें त्यांजवळून घ्यावे, बाकीच्या ऐवजाचा भरणा आम्ही करूं, म्हणून उत्तर बाईंनीं दिले. ते पत्र आम्ही माघारा टाकले. म्हणून बाईंचा आमचे ठायी राग. हा तपशील पेशजीं विनंति एक दोन पत्रीं लिहिली आहे. सांप्रत आम्हास नकळत बाकीचा ऐवज हुंड्या करून सावकाराकडे पाठवावा असा निश्चय करून पंचेचाळीस हजारांच्या हुंड्या केल्या. उदईक रवाना करतील. आम्हीही या शोधांतच आहों. आज प्रहर रात्रीं ह्या गोष्टीचा बारीकपणें शोध करितां लागला. त्यास ज्या गृहस्थानें एकांतीं बोलला, त्यास मीं विचारलें कीं, पंचवीस हजार बाकीचे राहिले, त्याचें काय ? तो बोलला कीं, ''सिरोंजपैकीं पंचवीस हजार रुपये वजा केले तेथें श्रीमंतांस लिहिलें कीं, सिरोंजपैकीं पंचवीस हजार रुपये तेथें त्यांजवळून घ्यावे.'' त्यास सेवकाचें व त्या गृहस्थाचे बोलणें बरें एकपदरी जाले. ''एवढा सरंजाम तुम्हाकडे. इतक्या दिवसांचे खैरख्वाह सरकारचे चाकर तुम्ही. मोठ्या मोठ्या आडी भिडी घालितां. श्रीमंतही तुमचें तसेंच चालवितात. गादीचे चाकर एकनिष्ठ म्हणून बरराहा बोलतात. असे बहुतां दिवसांचें, इतका सरंजाम खाऊन चाकरी करितां. श्रीमंतांचा उदय होऊन लग्न जालें. केवढा अलभ्य लाभ जाला ! त्यांपैकीं तुम्हांकडे दोन लाख रुपयांची वरात आली. लोकांनीं दो दो महिन्यांत फडशे केले. तुम्ही आज आठ महिने श्वेतकृष्ण विचारीतच आहांत. त्यामध्यें सिरोंजेविषयीं सरकारचें पत्र आलें म्हणून तुम्ही पंचवीस हजार कमी केले. यावरून तुमच्या थोरपणाची रीत कळली ! श्रीमंत हमेश तुम्हांस लिहित असतात कीं, बाई थोर आहेत. दूरआंदेसी बाईंनीं फार देखलें आहे. बाई असें जें हमेश लिहितात, त्या गौरवास तुम्हीं पंचवीसासाठीं

मन दाखवूं नये. यात तुमची तेथें किंमतच होईल. तुम्हांस योग्य आहे कीं, तुम्हांस आम्हीं पहिलेंच सांगितलें होतें कीं, हे दोन लक्षांची वर्गणी आम्ही सारे माळव्याच्या महालावर घालितों. श्रीमंतांस तुम्ही लिहा. कोणीं बोभाट आणिला तर ऐकूं नये. असें रागें भरून आम्हांशी बोलायाचे होते. अगर भरणा करून तुम्हीं लिहावयाचें होतें. यात बरें दिसतें. आमचीही लेखणी श्रीमंतांस लिहावयास चालती. असो. तुमच्या म्हातारपणास युक्त असेल तें करा.'' तो गृहस्थ बोलला कीं, ''बाईंसही हेंच उचित आहे. मीही आज जाऊन एकांतीं बाईंस सांगतो.'' मीही सांगितले जे, ''माझाही निरोप सांगा कीं, सरकारचा दोन लक्षांचा भरणा पुरता करा आणि सिरोंजवाल्याजवळून धोपटून लग्नपट्टीचा ऐवज घ्या. पेशजीं श्रीमंतांस आम्हीं सूचना लिहिली आहे. या ऐवजासाठीं श्रीमंत कांहीं म्हणणार नाहींत.'' असे मीही बाईंकडे सांगून पाठविलें. स्वामींस कळावे. कदाचित् बाईंचा एकमोड स्वभाव आहे. पंचेचाळीसांच्याच हुंड्या पाठविल्या आणि पंचवीस तिकडे घ्या म्हणून लिहिले, तर साफ उत्तर पाठवावें कीं, तुम्ही जाणां, ते जाणेत. आमची बाकी पाठवून द्या म्हणजे आपला ऐवजही येईल. हेही महालाजवळून ऐवज वसूल करून घेतील. जर तेथें ऐवज पटत असला तर धन्यांची मर्जी ! येथें यांनीं पंचेचाळीस हजारांच्या हुंड्या तयार करून पाठवितात. आम्हांस इतल्ला न देतां पाठवाव्या, अशी यांची मर्जी आहे. कोणीकडूनही सरकारचें काम व्हावें. ऐकलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. बाजीराव बर्वे वद्य ७ सौम्यवारीं घटका दिवस राहतां, आपल्या बिराडीहून बाहेर निघून बाईंकडेस निरोपास गेले. बाईंनीं पैठणी शेला व पागोटें व किनखाप ठान १ व चंदेरी जामेवार चार वस्त्रें दिली व चौघां कारकुनांस दोन दोन सणगें दिली. त्यांचे स्त्रीस पैठणी लुगडें चोळी दिली. बिदा केली. दो घटका रात्रीं वाड्यांतून निघाले. मुत्सद्दी मंडळी यांचे घरोघर निरोप घेयास चार पांच घटका आणिकही जाल्या. प्रहर रात्रीं रेवापार जाले. साबाजीपंत त्यांचे कारकून मागे राहिले. कांहीं कागदपत्र व खर्चासही मागतात. त्यास तीन हजार रुपये खर्चास देविले व पागासंबंधीं बहुमान सोन्याचें कडें दिलें म्हणून ऐकतों. खर्चाच्या ऐवजाचा व कड्याचा पुरतेपणें शोध करून मागाहून लिहीन. बर्वे यांचे मातुश्रीचें नवमीस श्राद्ध जालें. दशमीस बेटास जाणार. एकादशी तेथें करून, द्वादशीस पार येऊन खरगोणास जाणार. तेथून दरमजल दसरा बऱ्हाणपुरीं करून पुण्यास येणार. बाईंनीं दहा स्वार समागमें दिले आहेत व दोन ऊंट, एक राहुटी व चांदणी व कनात ऐशीं दिलीं आहेत. सेवेसीं श्रुत होय. राजश्री पाटीलबावांनीं ग्वाल्हेरचा बंदोबस्त केला. गोहजेस जाणार. परंतु गोहजवाल्यानें फारच ग्लानीचे जाबसाल लावले आहेत. गोहज आपल्याकडे ठेऊन, काय जीवन पाहून खंडणी सांगा; तुमचा चाकर होऊन आहे, असे म्हणतो. पाटीलबावा म्हणतात कीं, आम्हांस खर्च पडला तो द्या. असे जाबसाल लागले आहेत, म्हणून येथें वर्तमान आले. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १११

पैवस्ती चंद्र ११ जिलकाद आर्बा **श्री गजानन** ता. २३ सप्टेंबर, इ. स. १७८३
मि. भाद्रपद व।। १२, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना, तागाईत चंद्र २५ सवालपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून जासूद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वर्तमान : पेशजीं सरकारची पत्रें लष्करांतून आलीं, ती येथें बाईंस दाखवून, त्या जाबसालांची उत्तरें प्रत्योत्तरें जाली व त्या पत्राचें उत्तर बाईंनीं लिहून दिले, तें पत्र आम्हीं माघारीं टाकलें म्हणून बाई आम्हांवर रागें भरली आहेत. हे वर्तमान व सरकारच्या पत्राच्या नकला व बाईंशीं आम्हाशीं जाबसाल जाले ते, सविस्तर एक दोन वेळां सेवेसीं लिहून विनंतिपत्रें डाकेबरोबर व जासूदजोडीबरोबर सेवेसीं पाठविली. परंतु अद्याप आज्ञापत्र येत नाहीं. यामुळें चिंता लागली आहे. लग्नपट्टीचा ऐवज एक लक्ष तीस हजारांच्या हुंड्या पेशजीं सावकारांकडेस पाठविल्या, त्याचेहीं उत्तर कांहीं आलें नाहीं. बाकी सत्तर हजार रुपये राहिलें. त्याविषयीं दहा पांच वेळा बाईंशीं बोललो. दोन तीन वेळां तो म्हणाली कीं, तजवीज करितो. तदोत्तर लष्करांतून सरकारची पत्रें आली. त्यात सिरोंजेचा मजकूर लिहिला होता. त्यामुळें बाईंचे चित्त विक्षिप्त होऊन, सरकारच्या उत्तरांत लिहिलें कीं, बाकीच्या ऐवजापैकीं पंचवीस हजार रुपये तेथें तुकोजीबावा आहेत, सिरोंज महालही त्यांजकडेच आहे, त्याजपासून तेथेंच घ्यावेत. बाकीचा ऐवज पंचेचाळीस हजार आम्ही पाठवितों. या पत्रावरून बाईंचे आमचे निक्षून जाबसाल जालें कीं, हा ऐवज तुम्हांकडे. बाकी राहिला सत्तर हजार तितका भरून पाठवावा. यामुळें विक्षेपतां त्यां होऊन, राजश्री विनायक बाजी व वासुदेव चिमणाजी यांनी बाईंस एकांतीं समजाऊन सांगितलें जे, ''आपण सिरोंजचा ऐवज कां द्यावा ? वारंवार तेथें अनेक प्रकारचे गैरवाके समजावितात, त्याप्रमाणेंच श्रीमंतांची पत्रें येतात. तेथें राजश्री हरिपंत तात्या आहेत, त्यांचें विद्यमानचीही पत्रें होयेत. त्यास पंचेचाळीसा हजारांच्या हुंड्या आपण येथून करून पाठवाव्या. पंचवीस हजार सिरोंजपैकीं तेथें कमाविसदारही आहेत व तुकोजीबावाही तेथेंच आहेत, तेथें निशा करून देतील. श्रीमंतांस खसखशीत आपण लिहावे. तेथें दादाजी आहेतच. श्रीमंतांस समजाऊन सांगतील. तिकडील तिकडे ऐवज पटेल, ऐसे आम्हीही दादाजींस तपशीलवार लिहितों. आपलेंही पत्र लिहावें. याप्रमाणें उभयतांनीं बाईंस समजाऊन, वकिलाशींही कारण काय आहे ? परभारें हुंड्या पाठविल्यास तेथें जाबसाल श्रीमंतांशीं दादाजी करून घेतील.'' याप्रमाणें समजाऊन, पंचेचाळीस हजारांच्या हुंड्या करून, चंद्र २१ मिनहूस येथून हुंड्या रवाना केल्या. पुरता शोध करून सेवेसीं विनंति लिहिली असे. सेवेसीं श्रुत होय. येथें बहुत दिवस जाले, धन्याचे पाय पहावे. उभयतांसही फार खंत वाटते. धनी कृपाळू समर्थ. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान ऐकिलें तें पेशजीं

विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. अलीकडे नवीन कांहीं आलें नाही. राजश्री बाजीराव बर्वे यांस वद्य ७ बुधवारीं सायंकाळच्या दोन घटका दिवस राहतां, येथून निघावयाचे मुहूर्त होते. ते दिवशीं मुहूर्तेकडून बाईंच्या निरोपास गेले. बाईंस सावकाश वाटत नव्हतें. तसेंच मुत्सद्दीही आंत बोलाऊन निरोपसमयीं वस्त्रें, पैठणी पागोटें व पैठणी शेला व एक किनखाप व एक जामेवार ऐशीं खाशांस वस्त्रें दिली व त्यांचे स्त्रीस पैठणी लुगडें व चोळी दिली व चौघे कारकुनांस दोन दोन वस्त्रें दिली. मशारनिल्हेस पांच हजार रुपये खर्चास दिले. पुढें पागेच्या खर्चातून उगऊन घेणार. दोन घटका रात्र वाड्यांत निरोपास जाली. तदोत्तर बाहेर येऊन मुत्सद्दी मंडळीच्या घरोघर जाऊन, निरोप घेऊन, त्यांनीही दोन दोन वस्त्रें खाशांस दिली. साऱ्यांचा निरोप घेऊन प्रहरा रात्रीं रेवापार जाले. बाईंनीं दहा स्वार व एक कारकून समागमें दिला आहे कीं, श्रीमंतांजवळ बाजीरायास सोपून येणें. रेवा दक्षिणतीरीं वद्य नवमीस बाजीरायांनीं आपले मातोश्रीचे श्राद्ध करून, दशमीस धर्मपुरीच्या बेटास देवदर्शनास गेले. तेथून येऊन येथून त्रयोदशीस स्वार होऊन खरगोणास जाणार. तेथें पागेचा बंदोबस्त करून दरमजल पुण्यास येणार. दसरा बऱ्हाणपुरीं करून पुढें येणार. तिसरें वर्तमान, श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडून दोघे शागीर्द येथें आले होते. त्यास पंधरा दिवस जाले. एक शागीर्द पुढें ग्वाल्हेरीस पाटीलबावांकडे गेला. एक शागीर्द पुढें ग्वाल्हेरीस पाटीलबावांकडे गेला. एक येथें यांची एकांतीं भेट घेऊन, चिट्टी आणली होती ती देऊन, जाब घेऊन माघारें गेला. येथून दहा रुपये त्यास खर्चास दिले. परस्परें बोलणें काय जालें, हें समजलें नाहीं. बातमीस आला होता हे ऐकिलें. पेशजीं सरकारचे आज्ञेप्रमाणें धोतरजोड येथून खरेदी करून जासूदजोडीबरोबर पाठविलें, त्याचेंही अद्याप उत्तर आलें नाहीं. बाकीचे धोतरजोडे तयार कारेगरांनीं केलें आहेत. ते घेऊन पाठवावे किंवा कसें? आज्ञा येईल त्याप्रमाणें वर्तणूक करूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ११२

ता. २३ सप्टेंबर, इ. स. १७८३

श्री गजानन

मि. भाद्रपद व।। १२, शके १७०५

''श्रियाविराजित राजमान्य राजश्री तात्या स्वामींचे सेवेसीं:

सेवक विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ सवालपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बहुत दिवस जाले. आपल्याकडून पत्र येऊन वर्तमान कांहीं कळत नाहीं. येथून दोन चार पत्रें डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर पाठविली, ती आपल्यास पावलीं किंवा नाही ? आम्हांस तो येथें रात्रंदिवस आपले पत्राची अपेक्षा. आपणांस तों तेथें स्मरण देयास कोण ? असो. आमचे

दैव. येथील वर्तमान सविस्तर श्रीमंतांस विनंतिपत्रीं लिहिले आहे. त्यावरून सर्व आपल्यास विदित होईल. येथें बाईंची मर्जी एक प्रकारची. यांचे मर्जीनुरूप बोलले तर बरे. समविषम जाबसाल जाल्यास कडवी मर्जी होती. सांप्रत लग्नपट्टीच्या ऐवजामुळें सिरोंजच्या पंचवीस हजारांमुळे बाईंशीं आम्हांशीं करडे जाबसाल जाले. कागद आम्हीं परतून टाकले. त्यामुळें बाई आम्हांशीं बेरूख जाली आहेत. आधींच आमचे ठायीं अनास्था आहेच, आतां अधिकच ! फारच रुष्ट आहेत. सरकारचीं पत्रें येतात, त्याप्रमाणें जाबसाल केला पाहिजे. येथें तों यांचे मर्जीप्रमाणें जालें तर संतोष. असें जालें आहे. लग्नपट्टीपैकीं सत्तर हजार रुपये सरकारची बाकीं, त्यापैकीं पंचेचाळीस हजारांच्या हुंड्या, आम्हांस न कळत, यांनीं सरकारांत छ २१ मिनहूस रवाना केल्या. आम्हांसही कळलें. पंचवीस हजार सिरोंजेवर वर्गणी यांनीं घातली होती. सिरोंजेचा हिशेब तेथें तुकोजीबावांनीं गैरवाका समजाऊन सरकारची पत्रें लष्करातून येथें आलीं कीं, सिरोंजेची रस्त व हिशेब तुम्हीं घेऊं नये. अशीं पत्रें आलीं. लग्नपट्टीचा त्यात कांहीं मजकूरही नव्हता. परंतु त्याजवरून रागें भरून, सरकारांत पत्र बाईंनीं लिहिलें आहे कीं, पंचेचाळीस हजारांच्या हुंड्या वरकड महालपैकीं घ्याव्या आणि पंचवीस हजारांची सिरोंजेबाबत तेथें तुकोजीबावांजवळून घ्यावे. असे पत्र व हुंड्या गेल्या. तेथें धनी आहेत. काय त्यांचे मर्जीस येईल तें करोत. परंतु ह्या हुंड्या घेऊं नयेत, अगर पंचवीस हजारांची वरात यांजवरच परतून करावी. सिरोंज जाणे, तुम्ही जाणा ! म्हणून येथें विनायक बाजी व वासुदेव चिमणाजी येथें आहेत, प्रस्तुत बाईंजवळ बोलले जे, नाहक पंचवीस हजार देऊं नयेत. तेथें राजश्री यशवंतराव गंगाधर, दादाजी आहेत, त्यांस आम्ही पत्र लिहितो. तेथें श्रीमंतांशीं ते जाबसाल करून घेतील. वकिलांचा मजकूर काय, असे म्हणून हुंड्या व पत्रें पाठविली आहेत. दादाजी गंगाधराशीं श्रीमंतांनीं करडा जाबसाल केला नि हुंड्या माघारीं टाकल्या, म्हणजे यांची येथें प्रतिष्ठा कळेल! आम्हांस हरएक जाबसालास तेथें दादाजी गंगाधर यांचे बळ दाखवून फारच बाईंजवळ श्लाघ्यता मिरवितात. कोणताही सरकारचा जाबसाल आम्ही करूं लागलों, म्हणजे मध्यें हे म्हणतात कीं, 'हे न ऐके तर काय तेथें दाजीस लिहूं ? ते श्रीमंतांशीं बोलून घेतील.' असें जाबसालाचें मातेरे करितात. श्रीमंतांस समजावावें. उत्तर पाठवावें हें विनंति.''

लेखांक ११३

ता. ८ आक्टोबर, इ. स. १७८३

श्री गजानन मि. आश्विन शु।। १३, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना त।।. चंद्र ११ जिल्कादपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम

महेश्वर येथें यथास्थित असो. विशेष : स्वामींनीं कृपा करून चंद्र २१ सवालची आज्ञापत्रें डाकेबरोबर रवाना केलीं, ती चंद्र १ जिल्कादी तृतीय प्रहरीं येथें पावलीं. लग्नपट्टीच्या दो लक्षांपैकी एक लक्ष तीस हजारांच्या हुंड्या करून पेशजीं सावकाराकडे पाठविल्या व मागाहून बाईंनीं आम्हास न कळत पंचेचाळीस हजारांच्या हुंड्या पाठविल्या, त्याहीं पावल्या असतील. बाकी पंचवीस हजार रुपये राहिले, ते त्याचा मजकूर बाईंनीं सिरोंजचा मजकूर सरकारांत लिहिला आहे. त्यावरून तेथेंच रुपये त्याजवळून श्रीमंत घेतील, म्हणून येथें रुपये देत नाहीत. यावर सरकारची आज्ञा जशी येईल, ऐवजाविषयीं तशी वर्तणूक करूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ११४

श्री गजानन ता. २१ आक्टोबर, इ. स. १७८३
मि. आश्विन व।। ११, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४ जिल्कादपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व कासिदांबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रत अधिकोत्तर पैकीं, आनंदीबाई निंबाळकरीण राजश्री पाटीलबावांची बहीण त्यांस भेटावयास गेली. ती याच मार्गे आली. येथें चंद्र १६ रोज इंदुवारीं सहा घटका दिवस, प्रथम प्रहरीं, रेवा दक्षिणतीरास आली. पुढें रात्रीं बाईंस सूचना आलीच होती. यांनींही दोन तीन नावा पार पाठविल्या होत्या. त्यांजवर आटाळा उतरून उत्तरतीरास आली. अहिल्याबाईंनींही बाहेर एक डेरा व दोन तीन राहोटया व चांदणी कनाता देऊन आंबराईंत महेश्वराच्या पश्चिमेस स्थळ करून ठेविलें होते; व सरंजामही दाणा, घांस, लकडी व दोनशें मनुष्यांचा शिधा ऐसा तेथें पाठविलाच होता. तें दिवशीं उभयतां बायांच्या भेटी व्हाव्या, परंतु ते दिवशीं एकवीस घटकांनंतर व्यतिपात होता, तो दुसरें दिवशीं एकवीस घटकांपर्यंत होता. यास्तव, दुसरें दिवशीं एकवीस घटकांनंतर भेटी व्हाव्या असा निश्चय ठरला. सोमवारीं पन्नास मनुष्यांचा स्वयंपाक कांहीं पक्वान्नें व दोन तीन प्रकारचे भात व शाकभाजा वगैरे करून, मनुष्यांजवळ भांडींच देऊन, समागमें कारकून देऊन आनंदीबाईंकडे रात्रीं पोहचविलें. त्याजबरोबर सरंजाम हत्ती दोन व स्वार दोनशें, पायदळ शंभर याप्रमाणें होता. दुसरें दिवशीं प्रहर दिवस राहतां, येथून बाईंनीं आपली नात सौभाग्यवती रमाबाई व नातसून सौभाग्यवती बाळाबाई, उभयतांबरोबर स्वार प्यादे व ताशेमरफे गाडदी देऊन, त्या बाईंस बोलावूं पाठविलें. तीही तयारच होती. ती बाईही आपल्या सरंजामानिशीं आली. पुढें बाईंस बातमी आली कीं, शेदीडशें स्वार व शेदीडशें मनुष्यानिशीं

येतात. वाड्यांत दाटी होईल म्हणून बाईंनीं पुढें सांगून पाठविलें. त्यावरून राऊत वगैरे दरवाज्याजवळ ठेऊन, थोडक्या सरंजामानिशीं गडावर वाड्यांत आली. तोंवर आम्हीही बाईजवळच होतों. ती वाड्यांत आल्यावर मुत्सद्दीमंडळी व शागीर्दपेशास दूर केले; व मुत्सद्यांस सांगितले जें, तुम्ही पलीकडे थोरल्या सदरेंत जाऊन बसा. बाईंनीं आपल्याकडीलही शेंदीडशें खासे खासे मराठे मातबर सदरेंत बोलाविले होते. बाईंचे भाऊ महादजी पाटील, जावई यशवंतराव फणसे व नातु धोंडिबा हे सारे इकडे बसले होते. तिकडे बाईंकडे हरकुबाई व सौभाग्यवती मुक्ताबाई व लांबहाते वगैरे मराठ्यांच्या बायका चाळीस पन्नास होत्या. आनंदीबाई आली, तेव्हां पुढें मुक्ताबाई व दोघी चौघी बायका पुढें जाऊन भेटून, हातीं धरून आणिली. जवळ आल्यावर आधीं हरकुबाई भेटली. तदोत्तर बाई भेटली. बिछान्यावर हीं सर्व बसली. बाई आपल्या पांढऱ्या घोंगड्याच्या आसनगादीवर बसली. आगतस्वागत भाषणें जाली. आनंदीबाई नणंद व अहिल्याबाई भावजय असें यांचें नातें. त्या अन्वयें हर्षविनोदांची भाषणें जाली. इकडे आनंदीबाईबरोबर भले लोक व कारकून मंडळी आली. त्यांच्या व या सदरच्या लोकांच्या भेटी जाल्या. तदोत्तर हे नवे लोक बाईंच्या मुजऱ्यास गेले. महादजी पाटील व फणसे व विनायक बाजी हेही गेले. संध्याकाळपर्यंत बसली होती. आनंदीबाईंनीं अहिल्याबाईंस वस्त्रें आणिली होती. ते दिवशीं तो बाईंनीं घेतलीं नाहींत. दुसरें दिवशीं जेवावयास राहविली. ते दिवशीं संध्याकाळीं निरोप घेऊन बिऱ्हाडास गेली. दुसरें दिवशीं वाड्यांत हजार मनुष्यांचा स्वयंपाक करविला. त्यांजकडील पांचशें माणूस व यांजकडील चारशें माणूस, कांहीं बायका, अशी तृतीय प्रहरीं भोजनें जालीं. आनंदीबाई या स्वयंपाकांत जेवली व अहिल्याबाई नित्यकृत ब्राह्मणांच्या स्वयंपाकांत जेवली. त्यावर चार घटकापर्यंत उभयतां बायांचा एकांत जाला. चार घटका दिवस राहतां बंगल्यांत येऊन बसली. त्यांजकडील व आपल्याकडील लोक बोलाविले. आधीं आनंदीबाईंनीं बाईंस व हरकूबाईंस व मुक्ताबाईंस वस्त्रें दिली. बाईंस पैठणी पातळ पदराचे शुभ्र व चोळी दिली. तसेच हरकूबाईंसही दिलें. मुक्ताबाईंस पैठणी लुगडें चोळी दिली; व बाईंचा भाऊ व जावई व नातू यांस शेलेपागोटीं दिलीं. त्यावर आनंदीबाईंस वस्त्रें अहिल्याबाईंनीं दिली. शुभ्र सोवळें पदराचें दोन अडीचशें रुपयांचें किंमतीचें व चोळी व पांढरी शालजोडी असें आनंदीबाईंस दिलें व त्यांची मावस बहिणीस पैठणी लुगडें चोळी व आनंदीबाईंच्या लेकीच्या लेकी दोघी लहानाल्या त्यांस बऱ्हाणपुरीं पोशाख दिले. कारकून मंडळी सात आठ असामीस व पंचवीस भले लोकांस शेलेपागोटीं दिलीं. बहुमानें सर्व लोकांशीं बोलली व अंतःकरणपूर्वक आनंदीबाईंशीं बोलून बिदा केली. दुसरे दिवशीं त्यांचे कूच जाले. परंतु आनंदीबाई सडी राजश्री विसाजी शामराज यांचे येथें व देवजी लांबहाते व गंगाभारती गोसावी इतक्यांच्या, हरकूबाईंच्या घरांस गेली. इतक्यांनींही वस्त्रें देऊन बिदा केली. बोलवा आहे कीं, आनंदीबाईंस नबाबांनीं तीन लक्षांची जहागीर देऊन पाटीलबावांकडे कांहीं अंतस्थ राजकारणास पाठविली आहे. आनंदीबाईंचें बोलणें कीं, पाटीलबावांची भेट घेऊन काशीस जावें. परंतु अंतस्थ राजकारण नबाबाकडून पाटीलबावांकडे घेऊन जातात. हें सांगणारांनीं

तथ्य सांगितलें आहे. वेगळी पुरवणी सेवेसीं लिहिली आहे. त्यावरून श्रुत होईल हे विज्ञापना.''

लेखांक ११५

श्री गजानन

ता. २३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८३
मि. कार्तिक व।। १४, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. सरकारचे आज्ञापत्र चंद्र २७ जिल्कादचे सेवका हुजूर येण्याविषयीं आले. आज्ञेप्रमाणें येतों. परंतु येथें सहाशें रुपये लोकांचे देणें. त्यांची निकड. कर्ज दिल्याशिवाय सावकार कसें येऊं देतील ? पेशजींही देण्याविषयीं विनंति लिहिली आहे. येथें तो कांहीं इलाज नाही. धनी कृपाळू समर्थ. दहा अकरा महिने जाले, वरात आली होती. ती सावकारास देऊन बाकी दीडशें रुपये सावकाराचे राहिलें व आज अकरा महिने खर्च जाला. गवत देखील विकत ! या दरबारचा आसरा असा आहे ! असो, आपलें दैव ! कृपा करून येथील देण्यापासून मुक्त करणार स्वामी कृपाळू समर्थ. लग्नपट्टीचे पंचवीस हजार बाकी राहिले आहेत. त्यापैकीं एकूण वीसांची वरात सरकारी बाईंवर आली आहे कीं, केसो भिकाजीस देणें. त्यापैकीं सरकारच्या धोतरजोड्यांचे देण्याविषयीं पांचशें रुपये आम्हीं तसलमातीस मागितले. त्यास बाई बोलली कीं, ''पंचवीस हजार रुपये सिरोंजचे घेणें. ते त्यांनीं सिरोंजेचा ऐवज त्यांनीं तुकोजीबावांनीं तिकडे नेला. आतां पंचवीस हजार आम्हीं कोठले द्यावे ? सरकारांत व तुकोजीबावांस आम्हींही लिहिले, परंतु ऐवजाविषयीं कांहींच त्यांनी उत्तर पाठविलें नाही. ऐवज तो महालचा ते घेऊन जातात. पुढें तुम्हीं लग्नपट्टीपैकीं पंचवीस हजार आम्हांस मागाल. त्यास आम्हीं दोन चार वेळां तुम्हांस सांगितले आहे. तुम्ही आपल्या धन्यास लिहून पाठवा. सिरोंजेचा ऐवज लग्नपट्टीपैकीं पंचवीस हजार ते आम्हांकडे देत नाहीत. पंचवीस हजारपैकीं श्रीमंतांनीं आम्हांवर एखादी वरात केली, तर आम्ही देणार नाही. धोतरजोडेसाठीं पांचशें रुपये मागतां, तेवढे यात्रा करून आल्यावर देऊं. पुढें देणार नाहीं.'' असे बाईंनीं साफ सांगितलें. सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाचा येथून देण्याचा निकाल होय असे करणार स्वामी कृपाळू समर्थ. तेथें कोणी माझेविषयीं विनंति करील, अगर माझे गरिबाचे तापत्रय सांगेल असें कोण आहे ? व ऋणानें दारिद्र्यानें फार श्रमलो ! मायबाप धनी कृपाळू समर्थ. कोणी माझी विनंति करायास नाहीं. स्वामी सर्वज्ञ हे विज्ञप्ति. धोतरजोडे चार पाठविले आहेत. हे सेवेसीं डाकेबरोबर पावतील. डाकेबरोबर रवाना केले आहेत. श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ११६

पै।। छ २१ मोहरम
सन अर्बा समानीन

श्री गजानन

ता. ८ डिसेंबर, इ. स. १७८३
मि.मार्गशीर्ष शु।। १५, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १३ मोहरमपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम उज्जनी येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : सरकारचें आज्ञापत्र हुजूर येण्याविषयीं आले. ते समयीं बाई श्रीओंकारेश्वराच्या यात्रेस निघाली. यात्रा करून येतां एक महिना लागला. रामपूरवाले मवासानें लबाडी केली यास्तव त्याच्या पारिपत्यास फौज पाठवावी म्हणून मर्दान्यास आली. तेथून राजश्री मुकुंदराव हरी दिवाण व राजश्री कृष्णाजी तानदेव या उभयतांबरोबर फौज देऊन रामपुऱ्याबर रवाना केली आणि तेथें आठ दहा दिवस बाईंनीं मुक्काम नेमले. मीं निरोप मागितला. त्यास बोलली कीं, महेश्वरास गेल्यावर निरोप देऊं. त्यास, तेथें उगेच राहावे, तोवर उज्जनीहून श्रीमहांकालेश्वराचे दर्शन करून यावें; साडेपांच वर्षे इकडे आहे परंतु येथें कधीं आलो नाही; यास्तव बाईंचा व राजश्री केसोपंताचा निरोप घेऊन येथें आलो. देवदर्शन जाले. त्रिरात्र येथें जाली. उदईक छ १४ मिनहूस स्वार होऊन महेश्वरास जातों. येथून बाईंचा निरोप घेऊन लवकरीच सेवेसीं येतो. सेवकास खर्चास पेशजीं वरात पाठविली होती, त्यास वरीस जालें. आतांही एक दोन वेळां विनंति लिहिली होती, परंतु कांहीं खर्चास आलें नाहीं. महेश्वरीं लोकांचे देणें सहा सातशें रुपये आहे. कसा निकाल पडेल न कळे. मजला गरिबाला धन्याचे पायाव्यतिरिक्त त्राता कोण आहे ? स्वामी मायबाप कृपाळू समर्थ. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ११७

पै।। छ ११ सफर

श्री गजानन

ता. २७ डिसेंबर, इ. स. १७८३
मि. पौष शु।। ४, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ सफरपरियंत स्वामींच्या कृपावलोनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावतील. सांप्रतचा मजकूर रामपुऱ्याच्या मवासावर मातुश्री बाईंनीं मर्दान्याच्या तळावरून राजश्री मुकुंदराव हरी यांबरोबर फौज देऊन रवाना केले होते. त्यास पेशजीं दोन तीन वेळां मवासाशीं व यांच्या लोकांशीं झटपट जाली. तें वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. सांप्रतचे वर्तमानाचीं पत्रें लष्करांतून छ २६ मोहरमी तृतीय प्रहरीं येथें बाईंस आली. त्यात मजकूर लिहिला होता जे, बऱ्हाणपुर प्रांतीं पेंढारी होते. त्यांस आणावयास

मकाजी गीते पाठविले होते. ते दोन अडीच हजार पेंढारी घेऊन छ २३ मोहरमीं मुकुंदरायाजवळ गेले. छ २४ रोजीं मवासाची खबर आणून ठीक पाडलें कीं, अमक्या दऱ्यांत आहेत. त्यास पेंढारी व त्रिंबक बाबुराव, इंदूरचे कमाविसदार, यांचे जमियत ती हजारांचा सुमार, दोन कोस दऱ्यापलीकडून पाठविले. इकडून हुजरात व शिलेदार मिळून दोन हजार लोक पाठविलें. मवासही शेदीडशें भले. घोडेवाले बाहेर ठेऊन हुजरातच्या लोकांशीं व मवासांशीं बरीच लढाई जाली. यांच्या लोकांनीं मवास शिकस्त केले. तिकडून पेंढारीही दऱ्यांत उतरले, त्यांनीं लुटले. कांहीं लोक घोडीं घेऊन पेंढारी यांनीं सोडले. त्यात मुख्य दोघे होते. ते वडील भाऊ होता तो झाडीत निघोन गेला. त्याचा धाकटा भाऊ, त्याचे नांव कोद्रू कुंवर, त्यानें रेवेंत उडी टाकून पोहून जात होता, तो ओळखला. यांनीं करवलास सांगून गोळ्या मारू लागले. तेव्हां तो फिरला, कीं मजला मारूं नका, मी येतों. परंतु न आला. तो यांणीं धरला आहे. एक भाऊ पळून गेला. त्याच्या शोधासही लोक लाविले आहेत. पाऊणशें घोडी पेंढाऱ्याकडेस गेली आहेत व पंचवीस तीस घोडी यांच्या लोकांकडेस आली आहेत. दोन हजार गुरें पेंढारी यांनीं लुटलीं. याप्रमाणें छ २४ रोजीं लढाई जाली. छ २५ रोजीं स्थिरवारीं तृतीय प्रहरीं येथें बाईंकडे पत्रें आली. पत्रें पाहून बहुत संतोष जाला. कासिदांस दहा रुपये इनाम दिला. फिरोन मकाजी गीते येथें आला होता, त्यास पाठविले जे, पळून गेला आहे त्याचा शोध करा. मुकुंदरायास व राघो रणछोड पागे यांस बाईंनीं पत्रें लिहिली आहेत कीं, पेंढारी यांकडे घोडीं रामपुरवाल्याकडील गेली आहेत, ते चांगली आहेत. त्यांची किंमत जास्त करूं नये. हलकी किंमत करून ठेवा. मग किंमतीप्रमाणें निमे रुपये त्यांस देऊन घोडीं पेंढाऱ्यांजवळून घेऊं. याप्रमाणें पत्रें गेली आहेत, हे रामपुऱ्याकडील वर्तमान. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान कागदोपत्रीं तों नाही. येणार जाणार कासिदी खबर कीं, गोहजवाल्याचे वकील आले आहेत. कांहीं दारमदार करावा, गोहज आपल्याकडेस ठेवावी, असें त्यांचें बोलणें आहे. पाटीलबावा ऐकत नाहींत. परंतु कारभारी व सरदार लोक यांच्या चित्तांत कीं, कसाही चार दिवस दारमदार करून या शहांतून निघावें. सबब कीं, महागाई फार. चार शेर अन्न सुकळास मिळत नाहीं. सहा सात शेर भूस घोड्यांस रुपयाचें, तेही संकटेंकरून मिळते. या शिकस्तीस्तव लोकही नित्य बाबांशी हेंच बोलतात कीं, प्रस्तुत येथून निघावें. दुसरें वर्तमान, एक कारकून यांच्या लष्करांतून आला. तो देशीं आपल्या घरास गेला. त्यानें सांगितलें कीं, पाटीलबावांनीं उरुस केला होता. गुरुची पूजा केली. ते रात्री स्वप्न जालें कीं, ''येथील दारमदार करून निघून जा. आपल्या दर्शनास येण्यास फार दिवस जाले. दोन तीन वायदे केले ते गेले. आतां लवकर येणें.'' पाटीलबावांनीं चैत्रमासीं दर्शनास जायाचा वायदा केला आहे. गोहजेचा दारमदार करून लवकरीच उज्जनीस येणार व इंग्रज पांच पलटणें कानपूर काल्पीपलीकडे यमुनेच्या घाटवर आले आहेत. पापड (पाफम) इंग्रज पाटीलबावांपासून कलकत्त्यास गेला होता, तो पांच पलटणें घेऊन आला आहे. तो पाटीलबावांकडेस येणार, म्हणून कारकुनी वर्तमान. राजश्री नारो शिवदेव उज्जनीस आले. देशास जायास उज्जनीहूनही निघून एक-दो दिवसा येथें येणार. बाईंची भेट घेऊन पुढें देशीं येणार. याप्रमाणें ऐकिलें

वर्तमान. श्रीमंत दादासाहेबांचें वर्तमान कैलासवासी जाल्याचें छ २७ मोहरम सोमवारीं येथें आले. बाईंकडेसच पत्रें आलीं. त्यांनीं तों सांगितलें नाहीं. परंतु शोध करतां वर्तमान कळलें. मग उभयतांही पुराणसमयीं जाऊन विचारिलें. बाईंनींही सांगितलें जे, आमचें तो कांहीं पत्र आलें नाहीं, परंतु साहुकारी वर्तमान आलें. घडीभर स्तव केला. नेत्रास पाणी आलें. आम्हांस विचारले जे, ''नौबत तों येथें नाही. परंतु घड्याळें दोन दिवस वर्ज करावें कीं काय ?'' उचित आहे म्हणून उत्तर केलें. परंतु बारीक शोध करतां साहुकाऱ्याचें वर्तमान नाही. यांचेच पत्र वाफगांवीहून आले. याप्रमाणें देखलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकास आज्ञापत्र येऊन दोन महिने जाले, परंतु येथील साहुकाराच्या देण्यामुळें उलगडा पडत नाही. धन्यावितरिक्त येथें सेवकास कोण त्राता आहे ? वरीस जाले. वरात आली होती. अलीकडे कांहीं खर्चास आले नाही. देण्यामुळें येथें गुंतून पडलो आहें. सेवकाविशीं तेथें स्मरणपूर्वक कोण अर्ज करितो? तीन चार विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. परंतु अलीकडे कांहीं आज्ञापत्र येत नाहीं. स्वामींनीं उपेक्षा केली तर येथें माझे कोणी नाही. फार दिवस जाले, धन्याच्या चरणदर्शनाची फार खंत वाटती. स्वामी कृपाळू समर्थ. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ११८

ता. २९ मार्च, इ. स. १७८३

श्री गजानन मि. फाल्गुन व॥ १२, शके १७०४

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ रविलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर व कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावलीं असतील. सांप्रतचे वृत्त सरकारची आज्ञापत्रें सेवकास व बाईंस लग्नाच्या ऐवजाकरितां आलीं होतीं. त्यांस बाईंनीं राजश्री तुकोजी होळकरांस पत्रें लिहिलीं आहेत. तेथून उत्तर आल्यावर काय बोलणें तें बोलूं, असें बोलली आहेत. त्या अन्वयें पेशजीं सेवेसीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. वरकड महालीं जाबसाल राजश्री पाटीलबावांस बाईंनीं पत्रें लिहिलीं आहेत. तेथून जाबसाल आल्यावर काय उत्तर करणें ते करितील. लग्नाच्या ऐवजाकरितां वेगळे वाटेनें बाईंशीं राजश्री केसो भिकाजी व मी निक्षून बोललों. समजाऊन सांगितले. त्यास, बाईंनीं उत्तर केले जे, तेथून तुकोजीबावांनीं कोणत्या ऐवजावर लिहिलें आहे, ते काय म्हणून उत्तर लिहितात, तें पाहून मग काय बोलणें ते बोलूं, असें बोलली. ऐवजीं काम तितके संदिग्ध बोलतात. बहुत प्रकारें समजाऊन सांगितलेंही आहे. पेश-आंदेशीची समजही आहे. परंतु देण्याची गोष्ट कोणीं सांगितली, तेथें गौण जाबसाल करितात. असें येथील ध्यान आहे. वरकड राजकी वगैरे वर्तमान चंद्र ११ रोज शुद्ध द्वादशी शनिवारीं दिवसां तृतीय प्रहरानंतर भूमिकंप जाला.

एक क्षणांत समाप्तही जाला. येथील ब्राह्मणांनीं वरतारा केला कीं, केवळ हा भूमिकंप नव्हे, विंध्याद्रिकंप होय. आतां या व पुढील वर्षीं दोन ग्रहणें खग्रास आलीं आहेत व संमत १८४० चें साल आहे. या वर्षांत राज्यक्रांति व महर्गता फार होईल. एकेचाळीसाच्या वर्षापासून राज्याचा बंदोबस्त व सुभिक्षता होईल. राजकीय उपद्रव चहूंकडून फार होईल, असें येथें ब्राह्मणांनीं सांगितलें आहे. भोपाळवाले पठाण येथें आले आहेत म्हणून पेशजीं विनंति लिहिली होती. त्यास, त्यांच्या येण्याचा सबब, सांप्रत भोपाळच्या किल्ल्यांत टिकाईत अधिकारी जो आहे, तो घरचा बंदा होय. भाऊबंदाच्या द्वेषेंकरून बायकांनीं त्यास बसविलें आहे. तो बंदोबस्त करून आहे. येथें आले होते ते अस्सल पहिले किल्लेदाराचे भाऊबंद आहेत. त्यांस त्यांनी परागंदा केलें आहे. यास्तव येथें येऊन त्यांचे बोलणें यांसीं कीं, तुम्ही सर्व प्रकारें आमचे साहित्य करणें. आम्हांस संस्थानीं बसवून टिक्का द्या, म्हणजे आम्हीं तुम्हांस कांहीं नजर देऊं. त्यास, बाईंनीं राजश्री विसाजी शामराज व कृष्णाजी तानदेव व लहान मोठे त्यांनीं आपले मुत्सद्दी बसवून, दोन तीन दिवस ये गोष्टीचें खलबत केलें. सारांश ठरविला जे, याचे साहित्य आपण केले आणि प्रस्तुत जो टिकाईत आहे त्याचे स्वाधीन महाल, मुलूख व पैका देणेंघेणें आहे. त्यानें तिकडील पाटीलबावांकडे संधान लावून त्यास आपलें सहाय केले, तर प्रस्तुत पाटीलबावांशीं आपल्याशीं विटेल. असें करू नये. सांप्रत हे वर्तमान पाटीलबावांस लिहून पाठवावें. त्यांचें आपले संमतें एक जालें, म्हणजे याजकडे सरकारची व आपली उभयतांची नजर काय ठरवणें ते ठरवून, उभयतांच्या संमते याचे साहित्य उत्तम प्रकारें करावें. याप्रमाणें ठरवून पठाणास बाईंचे रुबरु बोलावून विसाजी शामराज यांनीं सांगितलें. त्यांनींही मान्य केलें. ते दिवशीं पठाणास मेजवानी केली. पांच सात जणांस वस्त्रें देऊन चंद्र १३ रोजीं संध्याकाळीं बिदा केलें. त्यांनीं कबिलेबाबत ठेवावयास जागा मागितली. मागाहून विचारून लिहून पाठवूं, तेथें ठेवा, म्हणून सांगितलें. बिदा केलें. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें. दुसरे वर्तमान झाबवे प्रांतीं राजश्री चिमाजी बुळे आले आहेत. परंतु झाबवेवाले मवास ऐकेना. यास्तव बुळे मजकुरांनीं आपले कारभारी येथें बाईंकडे पाठविले कीं, दोनतीन तोफा मातबर पाठवावें, म्हणजे मवासाचें पारिपत्य होईल. बाईंनीं उत्तर केलें जे, बैल आणून इंदुरची थोरली तोफ घेऊन जाणें. त्यास बैल मिळेनात. वरकड साहित्य कांहीं त्यांस मिळेना. मग त्यांचे कारभारी येथें आले होते. त्यांनीं बुळ्यास लिहून पाठविलें जें, ''तुम्ही येथें आल्याखेरीज कोणतेंही साहित्य होत नाही. आपल्यास हेही धनी, तेही धनी. आपण दुहींत पडूं नये.'' असें लिहिल्यावर चंद्र १३ रोजीं चिमाजी बुळे येथें आले. तृतीय प्रहरीं वाड्यांत दोघां खिदमतगारांनिशीं येऊन, बाईंच्या पायावर डोई ठेऊन, हात जोडून फार नम्रतेनें विनंति केली. बाईंनींही आधीं उपरोधिक बोलणें फार बोलली. बुळ्यानें फारच नम्रतेनें उत्तरें केलीं. दोन दिवस ठेऊन घेऊन, एक लहान तोफ येथून सरंजाम बैल व दारुगोळासुद्धां दिली व इंदुरास पत्रें व कारकून देऊन, थोरली तोफ चाळीस शेरांच्या गोळ्याची, चारशें बैल व ते तोफेचा सरंजाम दारुगोळा सर्व देऊन, चंद्र १६ रोजीं वस्त्रें देऊन बुळ्यास बिदा केलें. इंदुरास गेले. तेथून तोफ

घेऊन झाबव्याकडे जातील. दहा वीस हजार रुपये खर्चास कर्जाऊ मागत होते. परंतु बाईंनीं कांहीं दिलें नाहीं. चंद्र १७ रोजीं पाटीलबावांच्या लष्करांतून तेलंग ब्राह्मण सोळा दिवसांनीं आला. त्यानें वर्तमान सांगितले जे, पाटीलबावांजवळ इंग्रजांकडील वकील आहे. त्याजवळ दोन पलटणें आहेत. हैदर नाईक मयत जाल्याचें वर्तमान ऐकून, गोहजवाल्यांचें व इंग्रजांचे वकिलाचें सूत्र होतेंच; गोहजवाल्यांचा पक्ष धरून इंग्रजानें पाटीलबावांशीं बिघडला, कांहीं हर्षामर्ष जाला, म्हणून ब्राह्मण सांगत होता. परंतु असे जालें असते तर येथें बाईंकडे अगर विसाजी शामराजाकडे कांहीं पत्रें येतीं. बाईंसही विचारलें. तेथेंही शोध केला. परंतु या वर्तमानाचीं पत्रें कोठें आलीं नाहीत. सत्य मिथ्या देव जाणे. हे विनंति.''

लेखांक ११९

श्री गजानन

ता. १४ एप्रिल, इ. स. १७८३
मि. चैत्र शुद्ध १२, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ जमादिलावलपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीं आहेत. सेवेसीं पावलीं असतील. श्रीमंतांच्या लग्नपट्टीचा ऐवज दोन लक्ष होळकरांकडे घ्यावा म्हणून सरकारची व तुकोजीबावांची पत्रें बाईंस आली व सेवकास व राजश्री केसो भिकाजी यांसही आज्ञापत्रें आलीं कीं, बाईंशीं बोलून ऐवजाची निकड करून ऐवज पाठवून देणें. त्यास बाईंनीं आक्षेप घेतला कीं, ''तुकोजीबावांनीं लिहिलें आहे कीं, बाकीपैकीं ऐवज देणें. ते बाकी त्यांची आम्हांकडे कोणत्या ऐवजीं राहिली आहे ते लिहून पाठवा; म्हणून आम्हीं त्यांस लिहिलें आहे. त्याचे उत्तर आलीयावर काय तुम्हासी बोलणें ते बोलूं.'' म्हणून सांगितले. तो तपशील पेशजीं विनंतिपत्रीं पुष्कळ लिहिला आहे. सांप्रत छ १९ रविलाखरचें सरकारचें आज्ञापत्र सेवकास आलें. ते डाकेबरोबर छ ४ जमादिलावली दो प्रहरां येथें पावलें. पत्री आज्ञा कीं, ''दो लक्षांविशीं बाई दिक्कत घेतील असें वाटत नवतें. असो. तुम्हीं एक दोन वेळां बोलून, वरातेप्रमाणें ऐवजाची तरतूद होऊन ऐवज लवकर रवाना होय असें करणें. माळव्यांतील महालकरी यांपासून ऐवज घेऊन लवकर रवाना करावा. श्रीमंतांचे लग्नाचे ऐवजास दिकती घालणें चांगलें नाही.'' म्हणून आज्ञा. त्यास केसो भिकाजी यांसही पत्र दाखविलें. ते समयींच वाड्यांत जाऊन बाईंस पत्र वाचून दाखवावें, तो श्रीरामनवमीच्या उत्सवाची गडबड. समय सापडला नाहीं. दुसरें दिवशीं दों प्रहरांनंतर पत्र घेऊन उभयतांही गेलों. बाईंस पत्र वाचून दाखविलें. त्यांनीं उत्तर केलें जे, राजश्री तुकोजी

होळकरांस पत्र लिहिलें आहे. ते बाकीचा ऐवज कोणता लिहून पाठवितील त्याप्रमाणें तुम्हांसीं बोलूं. त्यांचे पत्र आल्याशिवाय आम्हांस आतांच बोलतां येत नाहीं. इतकाच जाबसाल जाला. तद्नंतर सरकारची जासूदजोडी आली आहे, त्यांनीं फार निकड केली. यास्तव छ ७ मिनहूस दरबारसमयीं आम्ही उभयतां जाऊन बाईंसी केसोपंतांनीं विनंति केली जे, ''लग्नपट्टीच्या ऐवजास फार दिवस जाले. जासूद निकड करितात.'' त्यास बाईंनीं उत्तर केलें जे, ''तुकोजीबावांचे पत्र आल्याशिवाय आम्हास कांहीं बोलतां येत नाहीं.'' त्यावर केसोपंतांनीं आपल्या जाबसालाची उत्तरें मागितलीं. देवितों असे बोलली. तद्नंतर मीं विनंति केली जे, ''तुकोजीबावांस पत्र गेल्यास दीड महिना जाला. आठ–दहा दिवसांनीं तेथील उत्तर आणऊं म्हटले, तर आपल्याजवळ सुतरस्वार आहेत. चलाख जासूद कासीद आहेत. हें ऐवजीं काम निकडीचें. त्यास दीड महिना जाला. अद्याप उत्तर येत नाहीं म्हटलें तर कसें ?'' बाई बोलली जे, ''घेणारही तेथेंच आहेत. ज्यांनीं बाकी लिहून दिल्हीं, तेही तेथेंच आहेत. त्यांनीं तेथेंच चौकशीनें विचारून पत्र त्यांचे घेतलें असतें, तर आम्ही आक्षेप कशास घेतों ? आम्हास त्यांनीं मोघम लिहिलें कीं, बाकीच्या ऐवजीं दोन लाख देणें. ते कोणती बाकी ? आम्ही आपले घरात पाहिलें पाहिजे कीं नको ?'' मीं उत्तर केले जे, ''जासूद निकड करितो, त्यास उत्तर देऊन बिदा करावें. मागाहून तेथील वाफगांवचा जाबसाल आल्यावर काय आज्ञा कराल, तसें श्रीमंतांस लिहून पाठवूं.'' बाई बोलली जे, ''त्यांचें उत्तर आलें नाहीं, तोंच आम्हीं उत्तर काय द्यावें ? त्यांचा जाब आलीयावर काय बोलणें ते बोलूं.'' असे कांहीं रागें, कांहीं लोभें, बोलली. ते दिवशीं इतकाच जाबसाल जाला. तदोत्तर द्वादशी सोमवारीं वाड्यांतील पुराण जालीयावर बातमी राखून मीच बाईंकडेस गेलो. एकांतींच बसली होती. गोविंद रघुनाथ गानू जवळ होते. मी विनंति केली जे, ''सरकारांत ऐवजाची निकड आहे. काल दुसरें पत्र आले. जासूदही निकड करितो. तत्रापि, या लग्नपट्टीच्या ऐवजास आपणही इतकी दिक्कत करूं नये. वरकड दिक्कतीची कामें पुष्कळ आहेत. तद्नंतर आम्ही येथें कांहींच निकड ऐवजाची करीत नाही, असें जासुदास वाटते. तेथें धन्यांच्याही चित्तांत असेंच येईल. येथें अधिकोत्तर बोलावें तर आपण रागें भरतात. तिकडे धनी समर्थ. इकडे आपण सरदार. मध्यें आम्ही लहान चाकर इतराजीखालीं येऊं. त्यास, या दों लक्षांविशीं आपली मर्जी काय, हें निक्षून आज्ञा करावी. त्याप्रमाणें धन्यास आम्ही लिहूं. मग जासूदजोडीचेंही येथें काय काम आहे ?'' इतकें ऐकून बाई बोलली जे, ''श्रीमंतांच्या लग्नाचा ऐवज आम्हांस देणें. परंतु तुकोजीबावांनीं बाकीचा मजकूर लिहिला, त्यास तेच धनी, आम्ही बाकी देणार ! त्यास ते कोणती बाकी लिहितात तें पाहिले पाहिजे एक. दुसरें, काल तुम्हांस श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे कीं, माळव्यांतील महालकऱ्यांजवळून ऐवज घेऊन लवकर रवाना करावा. त्यास, फार चांगलें आहे. आम्हींही ते पत्र पाहून, रात्रौ लहानमोठे बसून, माळव्यांतील महालांवर वर्गणीची योजना करून ठेवली आहे. महालांवर वर्गणी घालणें तेव्हां सारेच महालांवर वर्गणी पडेल. ऐवज साऱ्या

महालाजवळून हिस्सेप्रमाणें घेतला पाहिजे. तेव्हां तेथें श्रीमंतांजवळ तुकोजीबावा बोभाट सांगतील जे, हे साहुकारांस कर्जात महाल दिले आहेत, त्यांजवर बाईंनीं पट्टी घातली आहे. असा बोभाट करतील. पुन्हां श्रीमंत आम्हास ताकीद लिहितील. तर तें आम्हांस अनकूल (=अनुकूल) पडणार नाहीं. लग्नपट्टीचा ऐवज साऱ्याच महालांजवळून घेतला पाहिजे. यास्तव श्रीमंतांनीं सावकाराची अगर कोणाची रदबदली ऐकूं नये. असें जालें म्हणजे आतां आम्ही साऱ्या महालांवर पेस्तरसालच्या ऐवजापैकीं वर्गणी घालून, ऐवज वसूल करून पेस्तरसालीं देऊं. या गोष्टीची पक्केपणें श्रीमंतांची आज्ञा आणवा. आम्हांस मान्य आहे. बोलल्याप्रमाणें तरतूद करितो. तुम्ही म्हणाल कीं, साहुकारांचे महाल एकीकडे टाका, नि खासगी महालांत तरतूद करून द्या, तर तसें होणार नाही. वाटणी करणें तर इकडील साऱ्याच महालांवर होईल. नाही तर देशीही महाल आहेत. माळव्यांतील महालांपैकीच घेणें, तर या तरतुदीनें करून देऊं. मधें कोणाची रदबदली श्रीमंतांनीं ऐकूं नये. असें मान्य होत असले, तर लवकर श्रीमंतांची आज्ञा आणवा. आम्ही सांगितल्याप्रमाणें वर्गणी करून ऐवजाची तोड पाडितो. केवळ तुकोजीबावा व नारो गणेश व चौघे साहुकार व चौघे मातबर मुत्सद्दी यांनीं भारलेले. ते सांगतील तेच खरे. आम्हीं सांगतो हे मिथ्या ! आजचे कालीं असेंच त्यांचें भासवणें आहे. तर देशींही महाल आहेत. प्रस्तुत खर्चही काय आहे ? चाकरी पडेल तेव्हां खर्च लागेल. त्या गोष्टी प्रस्तुत दूर आहेत.'' याप्रमाणें बाई बोलली. मजला सांगितलें जे, ''आज अशी पत्रें पाठवा नि माळव्याच्या महालची रदबदली साहुकार वगैरे कोणाची रदबदली ऐकून, तुम्ही साऱ्या महालांवर वर्गणी घालून ऐवज वसूल करून पाठवणें, अशी आज्ञा आली म्हणजे आम्ही तेंच कार्य करितों. लवकर उत्तर आणवा.'' म्हणून बाईंनीं सांगितले. येविसींची काय आज्ञा ते लवकर करणार धनी समर्थ. पुण्याहून आज्ञापत्रें डाकेबरोबर येतात, ते येथें पंधरा दिवसांनीं येतात. येथील विनंतिपत्रें डाकेबरोबर रवाना करितो, की लवकर पावावी. तेथें कधीं पावतात हें कांहीं न कळें. उत्तर लवकर आणवा म्हणून बाईंनीं सांगितले आहे. स्वामींची मर्जी. सेवकास खर्चास वरातपरगणे कसरावदावर पांचशें रुपयांची छ २८ रविलावलची पाठविली, ते छ ४ मिनहूस पावली. राजश्री गबाजी सदाशिव यांजला नेऊन दिली. तेही बोलले जे, आम्हांस शिरसावंद्य आहे. परंतु पेस्तरसालचे रसदेचे ऐवजीं आज्ञापिली आहे. तुम्हांस तों लवकर दिली पाहिजे. त्यास तरतूद करून पंधरा-वीस रोजांनीं ऐवज देऊं म्हणून बोलले. निश्चयें देतों म्हणून सांगितलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

टीप : लेखांक क्र. ११८ । ११९ । १२०। १२१ हे चार लेखांक इ. स. १७८३ सालचे आहेत. हे ह्या वर्षाची पत्रें छापून निघाल्यानंतर सापडले; ते ह्याच सालाच्या पत्रांमध्यें नमूद केले आहेत.

लेखांक १२०

ता. २७ एप्रिल, इ. स. १७८३
श्री गजानन
मि.चैत्र व।। ११, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २४ जमादिलावलपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ९ जमादिलावलचे आज्ञापत्र डाकेबरोबर आलें, तें छ २१ मिनहूस दो घटकां रात्रीस पावलें. पत्राअन्वयें बाईंशीं राजश्री केसो भिकाजी व मी बोललो कीं, हा लग्नाचा ऐवज वरातीप्रमाणें लवकर पाठविल्यानें श्रीमंतांस बहुतच संतोष होईल. त्यास बाईंनीं एकच उत्तर केले जे, वाफगांवचे पत्र आले म्हणजे काय तुम्हासीं बोलणें ते बोलूं. केसोपंतांनीं उत्तर केले जे, वाफगांवीहून पत्र आपणास आले म्हणून आम्हांस बातमी आहे. बाईंनीं उत्तर केले जे, वाफगांवींहून पत्र निघाले असले तर दो-चौं दिवसां येईल. तुमचे डाकेबरोबर पत्र लवकर आले. हे कासीदाबरोबर एका दो दिवसामागून येईल. पत्र आले म्हणजे तुम्हास दाखऊं. तदोत्तर काय तजवीज होणें ते होईल. याप्रमाणें उत्तर जालें. सेवेसीं श्रुत होय. वरकड नवलविशेष कांहीं नाही. हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२१

ता. १५ मे, इ. स. १७८३
पैवस्ती चंद्र २० जमादिलाखर **श्री गजानन**
मि.वैशाख शुद्ध १४, शके १७०५.

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १३ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : स्वामींनीं आज्ञापत्र छ २२ जमादिलावलचें डाकेबरोबर पाठविलें, ते छ ७ जमादिलाखरीं तृतीय प्रहरीं येथें पावलें. मातुश्रीबाईंस पत्र वाचून दाखविलें. पत्रान्वयें विनंतिही केली. त्यांनी उत्तर केले जे, ''सरकारचे वरातीबरोबर राजश्री तुकाजी होळकर यांनींही आम्हांस पत्र लिहिलें. कीं, इकडील महालचे बाकीपैकीं दोन लक्ष रुपये देणें. त्यास, आम्ही येथून त्यांस उत्तर लिहिले कीं, बाकी कोणती ते लिहून पाठवा. मुजरद कासीद जोडीबरोबर पत्र पाठविलें, त्याचे उत्तर अद्याप त्यानीं पाठविलें नाहीं. श्रीमंतांनीं दो पत्री तुम्हांस लिहिलें कीं, तुकोजीबावांचे पत्र बाईंस गेलेंच आहे. त्यास, तुमच्या लिहिल्यावरून श्रीमंतांनीं त्यांस अगर त्यांचा कारभारी यांस हटकलेच असेल. तेव्हां त्यांनीं सांगितलेंच असेल कीं, आमचे उत्तर बाईंस गेलें म्हणून श्रीमंतांनीं दोन वेळां तुम्हांस लिहिले. येथें तो अद्याप त्यांचे पत्र आले नाहीं. कासीदजोडीही परतून अद्याप आली नाही. आमच्या सांगितल्याचा तुम्हास विश्वास नसेल, तर मुत्सद्यांस शपथपूर्वक विचारा.'' इतकें उत्तर केले.

तदोत्तर वेगळें वाटेनेंही पत्राचा शोध केला. परंतु अद्याप तुकोजीबावांचे पत्र या जाबसालाचें आले नाही. पेशजींही दोन तीन वेळां या ऐवजाविषयीं बाईंनीं उत्तरें, प्रत्युत्तरें केली. ते तीन वेळांही तपशीलवार विनंतिपत्रीं सेवकानें छ ११ व छ १७ जमादिलावलीं व मध्यें एक वेळ अशी वरचेवर सेवेसीं लिहिलीं आहेत. त्यावर बेविसावे मिनहूचें आज्ञापत्र हें आलें. परंतु त्या अन्वयाचा उल्लेख कांहींच आज्ञापत्रीं नाहीं. त्यावरून यांस समजलें कीं, त्यांनीं तेथें कसाही जाबसाल केला, तो चौघांच्या साहित्येकडून श्रीमंतांस खराच भासतो. येथून उदंड खरें लिहिलें ते अपथ्यकारक होते. कारण कीं, तसे साहित्यकार येथें कोणी नाहीत. त्या अर्थी कोणताही जाबसाल प्रमाण अथवा अप्रमाण निदर्शनास यावा. तुकोजीबावांनीं बाईंच्या पत्राचें उत्तर पाठविलें म्हणतात. हाच पुर्तेपणें शोध करावा. येथें तों पत्र आलें नाहीं हे खरें. आम्हींही फार बारीकपणें शोध केले. परंतु पत्रहीं आले नाहीं; ते कासीदजोडीहीं अद्याप आलीं नाहीं. असे असतां, मिथ्या तो सत्यत्वेकरून धन्याचें रुबरु बोलतात, हे अपूर्व वाटते. येविषयींचा शब्द सेवकाकडेही आहे कीं, इतके दिवस येथें राहून, इतकाही शोध एका पत्राचा न लागें, तेव्हां व्यर्थ. किंवा लोभामुळें ते जसे सांगतात तसें हे लिहितात, असेंही धन्यास भासेल. परंतु असें घडणार नाहीं. पेशजीं वरातेबरोबर तुकोजीबावांचेही पत्र आले होते. सांप्रत बाईंच्या पत्राचें उत्तर, अडीच महिने जाले, आलें नाहीं. तस्मात् प्रांजलपणें मनःपूर्वक हे दोन लक्ष रुपये सरकारांत द्यावें असे मानस नाहीं. म्हणून त्यास बाकीचा पै लाविला. सुरळीतपणें द्यावीं असें असतें, तर बाईंच्या पत्राचें उत्तर सरकारांत दाखवून पाठविते, अगर सरकारांतच पत्रें देते. डाकेबरोबर उत्तर लवकर येतें. इतक्या दिवसांत ऐवज सरकारदाखल जाला असता. या अर्थी तेथीलच हिसका दिसतो. येथील मर्जी पाहातां लग्नोत्सवाच्या ऐवजास दिक्कत करावी असें कदापि नाही. परंतु त्यांच्या दिक्कतीच्या लिहिण्यामुळें येथें मनस्ताप जाला. म्हणून त्यांच्या उत्तराचा आग्रह. केसोपंतासीं व सेवकासींही बोलणें हेच कीं, तुकोजीबावांस पत्र लिहिलें आहे, त्याचें उत्तर आलियावर काय बोलणें तें बोलूं. असा थांग लागू देत नाहीत. परंतु बारीक शोध पाहातां मातुश्रींनीं ऐवज तयार करून ठेविला आहे. एवढें गोष्टीचा शब्द लावून घेतील असें होणार नाही. पेशआंदेशी फार आहे. कोणतेंही कर्म करणे ते समंजसपणें करितात. अशी वर्तणूक येथील आहे. या ऐवजास दो गोष्टींची दिक्कत. एक तों तुकोजी. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांनीं येथें रेवेस घाट बांधला आहे. त्या घाटावर बाईंनीं एक देवालय बांधून श्रीपरशरामजींची मूर्तिस्थापना अक्षय्य तृतीयेस केली. पाटीलबावांकडील व श्रीमंत दादासाहेबांकडील वर्तमान येणार आहे. आलें म्हणजे मागाहून लिहून सेवेसीं पाठवीन. हे विज्ञप्ति.''

इ. स. १७८४

(ह्या सालाची अवघीं ४ पत्रेंच उपलब्ध झालीं आहेत. इ. स. १७८४ च्या मार्चमध्यें

विठ्ठल शामराज महेश्वरच्या कामगिरीवरून दूर झाला व केसो भिकाजी ते काम पाहू लागला. इ. स. १७८४ पासून इ. स. १७९४ पर्यंत सुमारे १०-११ वर्षांची केसो भिकाजीचीं बातमीपत्रें बहुतेक शाबूत सापडली आहेत. ती वेगळ्या भागांत प्रसिद्ध होतील).

लेखांक १२२

जानेवारी, इ. स. १७८४
श्री गजानन
पौष, शके १७०५

''सेवेसीं केसो भिकाजी व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ सफरपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून कासीद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान आलाहिदा विनंतिपत्रावरून विदित होईल. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान, गोहजवाल्याचा वकील आला होता. त्यानें बहुत प्रकारें ग्लान सांगितलीं. पाटीलबावा पस्तीस लक्ष रुपये मागत होतें. त्यास वकिलानें रदबदली फार केली. त्यावर पंधरा लक्षावर ठराव जाला. पंधरा लक्ष रुपये घेऊन गोहज त्याजकडेस ठेवावी; पन्नास सहस्त्रांची जागीर त्यास द्यावी; आणि गोहजवाल्यानें पाटीलबावांजवळ चाकरी करावी; याप्रमाणें मसलत ठरली. महागाईही फार. यास्तव सर्वांच्या मतें असें ठरले. माघ अखेरीस उज्जनीस येणार. याप्रमाणें वर्तमान साहुकाऱ्यांत ऐकिले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२३

ता. १५ फेब्रुवारी, इ. स. १७८४
श्री गजानन
मि. माघ व।। ९, शके १७०५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : आज्ञांकित सेवक विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २३ रविलावलपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान येथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सेवेसीं पावली असतील. सांप्रतचे वर्तमान, राजश्री केसो भिकाजी दातार यांनी सेवेसीं विनंतिपत्र लिहिलें आहे, त्यावरून विदित होईल. वर्तमान खचित आहे. राजकीय वर्तमान तर राजश्री चिमाजी बुळे झाबवे प्रांतीं आले आहेत. दोन तीन हजार फौज व पेंढारी दोन तीन हजार व बरचाले दोन हजार अशा जमावानिशीं संस्थानिकांशीं जरबा देऊन अम्मल जारी करावा. त्यांस, तेथील राजानें भिल्ल दहा पांच हजार जमा करून बुळ्यांवर

छापा घातला. परंतु बुळ्यांनीं दम धरून तळ सोडला नाहीं. तदोत्तर बाईंकडेही दोघें भले माणूस पाठवून तोफ एक मागविली. बाईंनीहीं इंदुरीहून एक तोफ देवविली. संस्थानिकांची उपमाता आहे, ती बुळ्याचे अनुमतांत आहे. तिनें भिल्ल सारें फोडून आपल्याकडेस आणिलें. तोफही नेली आहे. झाबवाल्याचें पारिपत्य करितील. याप्रमाणें दरबारी वर्तमान ऐकिलें. बाई श्रीओंकारेश्वरास जाणार होती, ती राहिली. सबब कीं, चिमाजी बुळे इकडे आलें आहेत. चांभारीकडे काशी रंगनाथ दो-चौशां स्वारांनिशी आहेत. न जाणों, काय गडबड यास्तव राहिली. वेदशास्त्रसंपन्न सदाशिव भटजी उपाध्ये यांजबरोबर ध्वजोत्सवाचीं वस्त्रें पाठवून पौर्णिमेस ध्वजोत्सव जाला. कांहीं वस्त्रें राहिली होती, तेथेंच ब्राह्मणांस वांटली. संकल्पित जाली म्हणून. रा. पाटीलबावा जेथें आहेत तेथेंच आहेत. अलीकडे कांहीं वर्तमान आलें नाहीं. आतां पत्रें गेलीं आहेत. काय वर्तमान येईल ते पहावें. वरकड अधिकोत्तर प्रस्तुत कांहीं नाही. देखिले वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय. सेवकाची खर्चाची फार विपत्य आहे. धनी कृपाळू समर्थ हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२४

पै।। छ १४ रविलाखर सन अर्बा समानीन	**श्री गजानन**	ता.२८ फेब्रुवारी, इ. स. १७८४ मि.फाल्गुन शुद्ध ८, शके १७०५

''सेवेसीं विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ६ रविलाखरपरियंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केलीच आहेत. सेवकाचें वर्तमान हुजूर येण्याविशीं आज्ञापत्र येऊन चार महिने जाले. येथें लोकांचे देणें त्याविशीं वारंवार विनंति लिहीत गेलो. परंतु खर्चास कांहीं न आले. येथील प्राप्तीचा विषय दर पत्रीं स्वामींस लिहीतच गेलों. धन्याच्या पायासीं अन्यथा वर्तणूक केली नाहीं. धनी समर्थ शिरावर असता कोणास ग्लान सांगू नये. तेंही वाट पाहिली. माझ्या गरिबाचा वशिला कोण धन्याजवळ, की रदबदली मजविशीं करील. एक सबनीस. त्यांसही लिहीत गेलो. त्यास, त्यांनीं उत्तर लिहिलें कीं, साफ श्रीमंतांनीं उत्तर केलें कीं, खर्चास पाठवायाचे नाहीं. तुम्हीं कसेंही करून या. येथें माझे कोण कीं, माझे कर्ज वारून रवाना करील. असें पत्र आल्यावर ग्लान सांगणें प्राप्त जालीं. तेव्हां बाईंस पांच सात वेळा विनंति केली. परंतु ज्यांचेकडून हटकिविली, त्यांजवळ साफच उत्तर केलें जे, ''त्यांनीं आपल्या धन्यास लिहून पाठवावें. तेथून खर्चास आणून, येथील फडशा करून आपले जावें. आम्हीं कोणाकोणाचीं कर्जे वारावीं ?'' असें साफ उत्तर केले. दुसरें बोललीं कीं, ''ज्यांनीं त्यांस येथें बसविलें आहे, त्यांचे त्यांस स्मरण आहे कीं नाहीं ? पहिले बाबुराव वैद्याचा कारकून लक्ष्मण

बल्लाळ येथें होते, तें वेळेसच आम्ही यांस मुकुंदराव हरी दिवाण यांजबरोबर सांगून पाठविले कीं, बाबुराव वैद्य यांचे कारकून येथें आहेत. तुमचे काय प्रयोजन आहे ? तुम्ही आपल्या धन्याकडे जा. असें सांगून पाठविल्यावर त्यांनीं आपल्या धन्यास लिहून पाठविले. श्रीमंतांनीं त्यांस लिहून पाठविलें कीं, 'बाईंच्या चित्तांत असे असेल कीं, सरकारचे कोणी तेथें नसावे, तर आम्ही तुमची योजना मंडलेश्वर अगर आणिक कोठें योजना करून देऊं. खर्चाची बेगमी करूं.' असे त्यांस लिहिले होते. ते वर्तमान त्यांनीं आम्हांस सांगून पाठविलें. आम्हीं त्यांस उत्तर सांगून पाठविलें कीं, सुखरूप असा, दरबारास येत जा. परंतु खर्चास आम्हाजवळ कांहीं नाही. तुमच्या धन्यांनीं तुम्हास लिहिलेंच आहे कीं, खर्चाची बेगमी करूं. त्यापक्षीं आम्हांकडेस काय गुंता आहे ? जे बोलणें ते आपल्या धन्याशीं बोलावें. लिहावें. (अपूर्ण.)''

लेखांक १२५

श्री गजानन ता. ४ मार्च, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ रविलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून डाकेबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रत चंद्रमजकुरीं दोन घटका रात्रीं, गोहज फत्तेची पत्रें राजश्री माधवराव गंगाधर यांची साता दिवसांची बाईंस आली. ती तीन घटका रात्रीं राजश्री वासुदेव चिमणाजी यांनीं नेऊन बाईंस वाचून दाखविली. त्यांत मजकूर कीं, ''किल्ल्यास फौजेचा वेढा होता. मोर्चे लागू जाले व दोन सुरुंगही तयार जाले. एका दो दिवसां दारू भरून उडवावें. तें वर्तमान आंत राण्यांस कळलें व अडीच शेर धान्य वगैरे गिरानी फारच जाली. तेव्हां फाल्गुन शुद्ध चतुर्थीस गोहजवाल्यानें बाहेरील कारभारी यांसी भानगड भेटीची लावली. कारभारी यांनीं पाटीलबावांस श्रुत केले. पाटीलबावांचा आग्रह कीं सुरुंग उडवून गढी घ्यावी. परंतु गोहजवाल्यानें आग्रह फारच केला. अशी घालमील जाबसालाची लागलीच होती. तो शुद्ध पंचमीस पन्नास स्वार व कांहीं पायदळ इतक्यानिशीं बाहेर येऊन, भेटीस येतो म्हणून सांगून पाठविलें. यांनींही कारभारी यांनीं पाटीलबावांस सांगून भेटीस आणिला. भेटी जाल्या. डावे बाजूस उतरायास जागा दिली. षष्ठीस कबिले बाहेर काढून ठाणें संध्याकाळीं सरकारचें जाणार. श्रीमंतांच्या पुण्यप्रतापेंकरून किल्ला फत्ते जाला. पाटीलबावांस महत् यश आले.'' म्हणून पत्रीं वर्तमान लिहिलें होते. वर्तमान ऐकून बाईंसही बहुत संतोष जाला. बोलली कीं, ''आविलंबिलें कार्ये सिद्धीस जाणें ईश्वरी कृपा. ग्वाल्हेर महत् प्रयत्नें करून घेतली. तो किल्ला फिरून हस्तगत व्हावा, हे दुरापास्त गोष्ट होती. परंतु श्रीमंतांचा पुण्य प्रताप समर्थ. तसेंच गोहज येणें हेही संकटच होतें. परंतु श्रीमंतांचे कपाळ थोर, म्हणून अशी स्थळें हस्तगत जालीं. पाटीलबावांनीं मोठें यश घेतलें. दोन घटका हीच चर्चा

मंडळीसुद्धां चालली होती. याप्रमाणें ऐकिलें वर्तमान. दुसरें, सरकारचीं आज्ञापत्रें चंद्र ४ मिनहूची बाईंस एक व सेवकास एक डाकेबरोबर आली. ती चंद्र १० मिनहूस प्रहर रात्रीं परभारां बाईंकडे गेली. त्यांनीं आपला लखोटा घेऊन वाचून पाहून आमचा लखोटा आम्हांकडेस पाठविला. आम्हीं लखोटा फोडून वाचून पाहिला. तेथें आज्ञा जें, बाईंस पत्र लिहिलें आहे ते देऊन ऐवजाची रवानगी लवकर करवणें. दुसरें दिवशीं पुराणाचें समयीं दरबारास गेलो. पुराण जाल्यावर बाई बोलली जे तुमचें पत्र तुम्हांस पावलें ? उत्तर केलें की पावलें. परंतु आपलें पत्रातील अन्वय समजला नाहीं. बाई बोलली कीं तोच ऐवजाचा मजकूर लिहिला आहे. आम्हीं प्रतिउत्तर केलें जे, ''सरदार मोहिमसीर आहेत. ऐवज खर्चास पाहिजे. श्रीमंतांचीं वरचेवर आज्ञापत्रें येतात. येथूनहीं लवकर तरतूद होऊन ऐवजाची रवानगी लवकर जाली पाहिजे. बाईंनीं उत्तर केलें जे, दादाजींचे पत्र अद्याप आम्हांस आलें नाहीं. दादाजींस पत्र लिहून आतां पाठवितें. तेथील उत्तर आल्यावर या पत्राचीं उत्तरें लिहून देऊं. आम्ही उत्तर केलें जें, ''पत्र येण्यास पंधरावीस दिवस पाहिजेत. तेथें ऐवजाची निकड आहे. श्रीमंताचीं पत्रें येत असावी, आपणाकडून दिरंग लागून प्रसंगास उपयोग न पडावा, हें उचित कीं काय ? आपण दौलत करितां, त्या अर्थीं प्रसंग समय पाहात असावा. परंतु त्यांची एक तार. दुसरें समजूं नये अशी रीत येथील जाली आहे. पुढें यांनीं काय अंदेशा केला असेल, तो ते जाणेत. संतोषेंकडून बोलणें नाहीं. यावर जसें बोलणे होईल तसें सेवेसीं लिहून पाठवूं. बळवंतराव धोंडदेव यांची पागा व कबिला काल येथें आली होती. ती बाई, बाईंचे भेटीस त्रितीय प्रहरीं आली होती. त्यांनीं बाईंस चोळीपातळ व एक शालजोडी दिली. बाईंनीं त्या बाईंस एक पातळ चोळी व तिच्या मुलास एक शेला पागोटें दिलें. ती आज चंद्रमजकुरीं रेवापार जाली. माळव्यांत गोसावी व बैरागी दहा बारा हजार आलें आहेत. त्यांजबरोबर वीस पंचवीस बाणाच्या कैच्या वगैरे लढवाई सामान आहे. जागां जागां कमवीसदार व गांव गांवड्यापासून खंडण्या घेतात, हें वर्तमान येथें आलें. त्यावरून बाईंनीं, येथून व्यंकोजी रामचंद्र पागे, शें दोनशें लोकानिशीं पुढें पाठविलें आहेत. ग्वाल्हेर घेतल्याचें वर्तमान येथें आलें. ते वेळेस बाईंनीं वर्तमान ऐकून खुशालीच्या तोफा सोडल्या होत्या. गोहजेचे वर्तमान आल्यावर तो समारंभ केला नाही. तस्मात् दिसून येतें कीं, पाटीलबावांचे पत्र आलें नाहीं. माधवरावांची पत्रें आलीं. पाटीलबावांची पत्रें आल्यावर सोडतील तर न कळे. बाईंनीं हत्तीचा रथ केला आहे. स्वारीस काढीत असतात. सरकारच्या जासूदजोड्या हुजूर पाठवून देणें म्हणून आज्ञापत्र आलें होते. त्यास आज्ञेप्रमाणें त्यांचा भरला रोजमुरा देऊन, पत्रें लिहून दिली असतां, पुढील रोजमुरा पंधरा दिवसांचा आवकाश असतां, आम्ही आज्ञा दिली परंतु हा रोजमुरा भरल्यावर घेऊन जावूं, असे म्हणून राहिल्या आहेत. यांच्या चित्तात रोजमुऱ्यासाठीं येथें कटकट करावयाची आहें. सरकारचें आज्ञापत्र हुजूर येण्याविषयीं आलें, परंतु येथें देण्याच्या पेंचाकरितां गुंतून पडलों. आज्ञेची अवज्ञा घडली. लाचार ! तूर्त येथील देण्याचे लढें राजश्री केसोपंतांच्या गळां घालून सत्वरींच निघून येतों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

भाग दुसरा

लेखांक १२६

श्री गजानन ता. १९ आक्टोबर, इ. स. १७८२

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब तथा राजश्री तात्याजी स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञाधारक केसो भिकाजी दातार कृतानेक सा।। नमस्कार विनंति विज्ञापना. तागाईत चंद्र ११ माहे जिल्कादपावेतों मुक्काम किल्ला महेश्वर रेवातीर येथें श्रीकृपेकरून सुखरूप असो. विशेष : भाद्रपद शुद्ध १२ बुधवारीं आज्ञा घेऊन स्वार जालो, तें मजल दरमजल मुक्कम मजकुरीं पावलों, त्याचा तपशील :

आश्विन शुद्ध ५ शुक्रवार, ते दिवशीं पैलतीरीं येऊन मुक्काम केला. बाईंकडे जासूद व चिठ्ठी नावेंचे परवानगीस पाठविली. परंतु जासूद बाईकडील त्यांनीं आमचे जासुदास रूबरू जाऊंन देतां, मध्येंच परवानगी सांगितलीं कीं, नावेंवर बसोन आलीकडे यावें. याप्रमाणें निरोप आला. मग मी अनमान करून राहिलो. कलम १

आश्विन शुद्ध ६ शनिवारीं, राजश्री विठ्ठलपंत सरकारचें कारकून येथें आहेत, त्यांस चिठ्ठी पाठविलीं. त्यांनीं बाईंचे कानावर घालून परवानगी घेतली व जासूद बाईंचा घेतला; आणि सांगितलें कीं, कालपासून ते आलें आहेत, त्यांची स्थलाचीं योजना करून देववावीं. याप्रमाणें सांगून त्यांचा जासूद व जमातदार पार येऊन आम्हास भेटला. मग रविवारीं मुहूर्त महेश्वरीं यावयास नव्हता. कलम १

आश्विन शुद्ध ८ सोमवार ते दिवशीं, शुकोदयी मुहूर्त सुंदर प्रवेशास होता. रात्रींच नाव आणून, त्या समयीं निघोन, महेश्वरीं गोविंदपुरा येथें हवेली राहावयास दिली, तेथें येऊन राहिलो. कलम १

आश्विन शुद्ध ९ मंगळवार ते दिवशीं, बाईंचे दर्शनाचा मुहूर्त ठीक नव्हता त्यांची इच्छा आज भेटीस येतात कीं काय ? परंतु ते दिवशीं गेलों नाहीं. कलम १

आश्विन शुद्ध १० बुधवारीं, दहा घटकांनंतर भेटीचा मुहूर्त अति उत्तम. ते समयीं

राजश्री विठ्ठलपंत यांस समागमें घेऊन भेटीस गेलों. दर्शनानंतर आगतस्वागत जालें. आम्हांस स्थल राहावयास दिलें. तें नामाकुल, त्याची तारीफ केली, बहुत संतोषी होऊन उत्तर दिलें कीं, तुम्हास किल्ल्यांमध्येच हवेलीस ठेवीन. मीं उत्तर दिलें कीं, ''आम्ही ताबेदार. श्रीमंतांची आज्ञा, आपली ताबेदारी करावी. जेथें ठेवाल तेथें राहून ताबेदारी करूं.'' इतकेंच बोलणें होऊन विडे त्यांनीं दिले. तें घेऊन बिऱ्हाडास आलों. कलम १

आश्विन शुद्ध ११ गुरूवार ते दिवशीं, भेट घेऊन एकांतीं बोलावयाचा उद्योग करितों, तों बाईंचा निरोप आला कीं, ''आज मजला एकादशी; दुसरे सहा घटका रात्रपावेतों बोलत नाही. उदईक तुम्ही यावें.'' याप्रमाणें निरोप आला तेव्हां तो दिवस तसाच, भेट जाली नाहीं. कलम १

आश्विन शुद्ध १२ शुक्रवारीं, दोन प्रहराचे समयीं पाचारण आलें. मग राजश्री विठ्ठलपंत यांस घेऊन गेलों. तेथें गेल्यावर सर्व मंडळास निरोप देऊन बाईंचे नातू व मी त्रिवर्ग बसलों. स्वामींनीं आज्ञा केली, तितके अक्षरें त्यांसीं बोलून पत्र व याद पुढें ठेविली. विनंति केलीं कीं, आज्ञा होईल तर पत्र व याद वाचून दाखवीन. तेव्हां उत्तर बाईनें दिलें कीं, मुकुंदास बोलावितें. मी उत्तर दिलें कीं, आपले आप्त असेल त्यास बोलाऊं पाठवावें. तों म्हणाली कीं, तो त्यांचा भाचा आहे. मी उत्तर दिलें कीं, भाचा व पुतण्या मी ओळखत नाहीं. आपली खातरजमा असेल त्यास बोलाविलें पाहिजे. मग मुकुंदभाऊ थोरले कोण त्यास बोलावून आणलें. त्यांनीं पत्र वाचून दाखविलें व याद दाखविली. ऐकून सक्रोध फार जाली. कलम १

त्यांतील भाषणें कीं, ''तुकोजीचे व नारोबाचे मनांत कीं, मी सकूबाई शिंदे याप्रमाणें असावें. वरचेवर जवळ आहेत. माझी नालीश उभयतां कारभारी त्यांजपाशीं करतात. महाल त्यांजकडे आहेत. मजकडे महाल कोणते?'' मीं उत्तर दिलें कीं, ''याद बजिन्नस त्याप्रमाणें महाल तुमचे तुझ्याकडे. त्याचा जाबसाल पुढें करावयास येईल. फौजेचे बेगमीस महाल, त्यापैकीं त्यांचे रूकार आहेत, ते महाल त्यांजकडेस चालतात. राहिले महाल त्यांचा मार्ग? आपण पैसा घेतला असें खरें असल्यास द्यावा. अथवा कमाविसदार यांजकडे दुसाला ऐवज राहिला असेल, त्यांस ताकीद आपली होऊन तो ऐवज देववावा. आपले ठिकाणीं मदारूलमहा यांचा भाव इतर नाहीं. कैलासवासी मल्हारराव होळकर सुभेदार आहेत आणि आपण नाहीत याप्रमाणें निश्चय कोणाचे सांगितल्यावर त्यांची मर्जी नाहीं. रियासत पातशाही करितात, तें कोणाचें सांगितल्यावर करीत नाहींत. महालाचा जाबसाल दादाजी गंगाधर यांचे हातची याद ते आपणास प्रमाण. त्याचप्रमाणें उत्तर द्यावे.'' इतकें मी बोलतो. तों म्हणाली कीं, ''महाल त्यांजकडेसच आहेत; तुम्हींच लिहून पाठविणें.'' मी उत्तर दिलें कीं, ''माझी खातरजमा होईल तर लिहीन. नाहीतर तुमचें तुम्ही उत्तर लिहावें.'' मग ती याद व पत्र मुकुंदराव याचे हवालीं बाईंनीं केली आणि त्यांस सांगितलें कीं, या महालांत त्यांजकडे पैसा कोणता पावला नाही, त्याची याद लिहून पाठवावी. मजला म्हणाली कीं, दसरी शोध करून तुम्हास सांगू. याप्रमाणें मजला बोलून विडे दिलें. याप्रमाणें काल बोलणें

जालें. एक दिवस लगेच रामरामास जाऊं. दोन दिवसांनंतर मागतीं जाबसाल पुसेन.
कलम १

खरगोण बत्तीशीस राजश्री कृष्णाजी तानदेव बाईकडून गेलें. तो महाल आमचे यादीस नाहीं म्हणून बाईंशीं बोललों नाहीं. कलम १

येथील प्रसंगीचे वर्तमान लिहिलें. सक्रोधता जे लिहिली ती प्रसंगानुरुप. त्याप्रमाणें चित्तांत नाहीं. आज प्रात:काळीं सांगून बाईंनीं पाठविलें कीं, ''आतांसींच पत्र यजमानास लिहूं नका. मीं याद घेतली आहे. त्याची चौकशी करून तुम्हांस समजावीन. मग तुम्ही पत्र लिहा. तोवर लिहूं नका.'' मी उत्तर दिलें कीं सुखरूप पावलों हे वर्तमान लिहितों. ऐसें सांगून डाकेचे जासुदासमागमें पत्र पाठविलें आहे. कलम १

राजश्री माधवराव गंगाधर यांस निरोप सांगांवयाचा तो सांगांवा, परंतु ते येथें नाहींत. राजश्री पाटीलबाबांचे सैन्यांत आहेत. कलम १

सरकारची उंटें दोन व घोडीं दोन व जासूद असामी ४ व सारवान व पोरगा सर्व सुखरूप आहेत. कलम १

बहुत काय लिहिणें, लोभ प्यार असावा हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२७

श्री ता. १९ आक्टोबर, इ. स. १७८२

''पुरवणी पत्र श्रीमंत राजश्री नानासाहेब व तथा राजश्री तात्याजी स्वामींचें सेवेसीं.

विज्ञापना ऐसी जे : बाईंची भेट जाली. ते दिवसीं मेजवानीचे साहित्य येणेंप्रमाणें आलें, तपशील :

३ चंदीस जिन्नस वजन पक्कें
  - १।। हरभरे
  - १।। ज्वारी
  - ———
  - ३

२१ मुदबक साहित्य वजन पक्कें
  - १ कणिक
  - ।। तांदूळ
  - १५ दाळ
  - ७ तूप
  - ५ गूळ
  - २ मीठ

ꣳ १ तेल रोशनाईस

ꣳ २।

ꣳ ।। सुपारी वजन पक्कें

२०० पाने नागवेलीची सुमार २००

०।०।०।। २०० ० नख्त व तृणकाष्ठ

एकूण वजनी तराजूचे पांच मण साडे दहा शेर व सुमारी दोनशें याप्रमाणें त्यांजकडील कारकून व खिजमतगार घेऊन आला. त्याचे रुबरु सर्वांस देऊन, राहिली जिन्नस दोन चार शेर ते आम्हीं ठेविली. आपणांस कळावे. बरोबर राऊत असामी १३ आहेत. त्यांचा रोजमरा भाद्रपदचा दिला. आश्विन मासींचा देणें. त्याजविषयीं त्यांचा तगादा आहे. याविषयीं आज्ञा होईल तसें करुं. येतांना मार्गात जांबगांवावरून आलो. हवेली व किल्ला पाहिला. चार सहा घटका राहून सर्व अवलोकन केले. येथून एक मुक्काम अशेरीस केला. तोही किल्ला पाहून पुढें महेश्वरास आलो. येथील किल्ला पाहिला. सेवसीं श्रुत होय. बहुत काय लिहिणें. रवाना छ ११ जिलकाद लोभ प्यार असावा हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२८

पैवस्ती छ २६ जिल्हेज
सन सलास, कार्तिक मास

श्री

ता. १३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८२

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञांकित केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत छ ७ जिल्हेज मुक्कम महेश्वर येथें श्रीकृपेंकरून सुखरूप असों. विशेष : येथें पथ आज्ञेप्रमाणें घातला होता कीं पत्रें देऊन उत्तरें पाठवावीं. आज्ञा येईल तसे वर्तन असावे. परंतु प्रथम बोलणें एक प्रकारें पडलें. त्याचें उत्तर प्रति उत्तर व बाईंनीं पत्रें लिहून दिधलीं ती व मी पत्रें लिहून छ २१ जिलकादीं जासूदजोडी सेवेसीं रवाना केली, ती पोहोचली असेल. अलीकडे कार्तिक शुद्ध १ राजश्री रामजी पाटील व राजश्री सदाशिवराव येथें आलें, बाईंची भेट घेऊन एक मुक्काम केला. ते दिवशीं मी भेटीस जात होतों. त्यांत चिठ्ठीच राजश्री सदाशिव रावजींची आली. मग भेटीस गेलों. समक्ष उभयतांची भेट जाली. पुसूं लागले कीं तुम्ही येथें आलात, ते काय सांगून पाठविलें ? मीं उत्तर दिलें, आपणास समजलेंच असेल. तथापि, आज्ञा येतेसमयीं इतकी केली कीं पत्रें देऊन उत्तर पाठवावें. तुम्हीं तेथें असावें, आम्ही लिहूं तसें वर्तत जावें, याप्रमाणें मजला आज्ञापिलें. मग म्हणाले कीं हें खरें, त्यावरून दोप्रहरां मध्यान्हीं निरोपसमयीं मजला बोलावून बाईंचें रूबरू सांगितलें कीं, श्रीमंतांच्या आज्ञेप्रमाणें

येथें वर्तणूक करावी. आम्ही राजश्री पाटीलबावांकडे जातो. त्यांजपाशीं जाऊन तेथून पत्रें श्रीमंतांकडे जातील. तोंवर तुम्ही येथें उगेच असावें. कांहीं बोलूं नये. याप्रमाणें समक्ष सांगून गेले. आपण गेले. मीं उत्तर दिलें, यजमान स्वामी आज्ञा लिहितील तसे वर्तावें लागेल. दृष्टिगोचर वर्तमान जालें, ते लिहून सेवेसीं पाठविलें असे. हल्लीं बाईंनीं जोडी पुण्यास पाठविली. दोन दिवस पत्राचे मसुदे होत होते. तीं पत्रें आजच प्रात:काळीं रवाना जालीं. राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे पत्रें पाठविलीं. त्यांचे पुतणे राजश्री वासुदेवपंत येथें आहेत, त्यांनीं रवाना केलीं. मजला वासुदेवपंतांनीं सांगून पाठविले कीं, सरकारांतून जो कोणी येतो, तो आमचेविषयीं बाईंस भेटतो. राजश्री बाबूराव वैद्य आले, तेही आमचेविषयीं बाईंस भेटले. तुम्ही आम्हांस टाकून भेटलां. मी उत्तर दिलें कीं, रावजींचा व तुमचा स्नेह, ओळख. मी गरीब कारकून. पत्रें श्रीमंतांची देऊन भेटलों म्हणून काय जालें ? इतकें उत्तर पाठविलें. राजश्री पाटीलबाबा फौजेसुद्धां ग्वाल्हेरच्या व गोहदच्या मध्यें आहेत. फौज फार आहे. गोहदवाला बाहेर निघत नाही; किल्ल्यांत आहे. जमियत सात पलटणें, चार हजार फौज इतकी आहे. बाहेरील अंमल सरकारचा आहे. येथें वर्तमान ऐकिलें ते लिहिलें असे. बहुत काय लिहिणें. लोभ कीजे हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १२९

श्री नोव्हेंबर, इ. स. १७८२

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

साष्टांग नमस्कार विनंति ऐसीजे : येथील वर्तमान सांप्रत किल्ल्याची खबरदारी व रहाते हवेलीस हातेऱ्या वगैरे यांची तरतूद होत आहे. कारभारी चार आहेत. एक मुकुंदराऊ, नारो गणेश यांचे भाचे. ते दिवाण. सरंजामास महाल आहेत, त्यांचा कारभार त्यांजकडे. दुसरे छोटे मुकुंदराऊ. ते नारोपंत यांचीच निसबत. त्यांजकडे जामदारखाना. तिसरें गोविंदपंत गानू, ते खासगत देवी व माहाल खेडीं आहेत, त्यांचा हिशेब व खासगत खर्च, त्यांचा हिशेब, जमाखर्च ते पाहतात. चवथें, बाळाजीपंत दप्तरदार तेही आहेत. यांची प्रतिष्ठा बाहेर लोकांस आहे. तिजपाशीं किमपि नाहीं. लोभावर दृष्टि देऊन मनास येईल तसा पैसा मिळवितात. रुबरू १० वेळ फजितही केलें. ऐसेंही पाहिलें व ऐकिलेंही आहे. कुलआखत्यार आपला ठेविला आहे. जें करणें व देणें, ते आपले परवानगीशिवाय होत नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १३०

श्री नोव्हेंबर, इ. स. १७८२

''पु।। श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : येथील बोलण्याचे पर्याय इस्तकबीलपासून आजपावेतों पांच महिने एकसारखेच पाहत आलो. हे खावंदास आम्हीं न लिहावें तर सेवकाकडे हरामखोरी येते. करणें तें खावंद, समय मसलत पाहून करितात. आमचे लिहिलेंवरून करीत नाहींत. परंतु कच्चें वर्तमान आहे. सेवकानें लिहित असावे. येथें आलो तेव्हां प्रथमच बाई बोलली, ते वर्तमान डाकेबरोबर छ. ११ जिल्कादचें पत्र राजश्री विठ्ठल शामराज यांचे विद्यमानें लखोटा दिला. तें पत्र स्वामींस पावलें न पावलें, हें कळलें नाहीं. यास्तव विनंति लिहिली असे. ह्या पत्राचे अर्थ हींच उत्तरें त्या दिवसापासून आज तागाईत एकच पद्धत! दुसरें मनांत येत नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १३१

श्री इ. स. १७८२

''सेवेसीं शिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : येथें येऊन फार सहवास बाईंचे चित्तवृत्तीचा करून फळ नाहींच जालें. समज नाहीं. जें एक वेळ चित्तांत भरलें, तें जात नाहीं. आधीच स्त्रियांचीं चित्तें बद्धमुष्टिवत् अलंकारीं सांगितली. त्या बद्धमुष्टिचित्ताचे निवृत्त पदार्थ आहेत. ते आवस्थात्रय प्रकारें आहेत. ही आवस्थात्रयातीत जाली, यामुळें साधन घडत नाही. खावंद-मसलतीचे लौकिक अर्थ तें ध्यानांत येत नाहीं. मसलतगार मातबर माणूस लौकिकाचा असाही कोणी जवळ नाही. जें करावे तें आपण आपले मतें करीत असावें. मग बिघडो अथवा सुधारो ही तऱ्हा आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १३२

श्री इ. स. १७८२

''पुरवणी पत्र श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : श्रीमंतांकडील कोणीं जाबसाल केल्यास प्रसन्नता दिसत नाहीं. आम्हीं जावें तर त्रासरूप भासत असावें. तिच्या मायेंत शिरून जाबसाल केला, तरी विश्वास येत नाहीं. दोन-तीन दिवसांआड जातों. नित्य जात नाहीं. बाईंचे घराशिवाय इतर घरास कोणाचे

जात नाहीं. साधनाच्या वाटा आहेत, त्या वाटेनें, हें साधन करावें, तर तिजला लटकें भासते. दौलतीत खर्च, दानधर्म वगैरे शिबंदी सालीना कुलखर्च अटकळींत दोन लक्षांपावेतों अजमास. वरकड अर्थ संग्रहरूप आहे. कारभारी पावत्या वाचून दाखवितात. महालोमहालचे हिशेब दोन तीन सालांचे एकदांच दाखवीत असतात. तेही रुबरू एक दोन वेळ पाहिल्यांत आले. त्याचीं कलमें थोक थोक वाचून दाखवावीं. मग कमाविसदार व कारभारी यांनीं मनास येईल तसा कागद करून शिक्के करून द्यावें. याप्रमाणें वर्तणूक. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १३३

पैवस्ती छ ७ सफर सन सलास **श्री** ता. २८ डिसेंबर, इ. स. १७८२

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञांकित केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ माहे मोहरमपावेतों श्रीकृपेंकरून मुक्काम महेश्वर रेवातीर येथें सुखरूप असो. विशेष : पूर्वी पत्रें सेवेसीं पाठविली होती, ती पावलीं असतील. सांप्रत येथें वर्तमान परस्परें ऐकिलें कीं, श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान रावसाहेब यांच्या लग्नाचा निश्चय माघ शुद्धांत जाला. तमाम कारखाने जारी जाले आहेत. दहा लक्षांची नेमणूक जाली. हें वर्तमान कळल्यावर सत्वशील बाईंस सांगितलें. त्यास संतोष पावली. सदय हृदय फार ते दिवशीं पाहिलें. कैलासवासी नानासाहेब या प्रांतीं आले होते, ते समयीं मालजी होळकर भेटावयास गेले, त्यांस आपले जवळ पालखींत घेऊन बसले. बहुत ममता केली. श्रीमंतांची ममता आम्हांवर फार. वारंवार स्मरण करून नेत्रास उदक आणिलें कीं, ईश्वर रावसाहेबांस सलामत राखो. मातुश्री बाईंसाहेब गंगापुरीं आहेत. मोठे कठीण चित्त केलें कीं, श्रीमंतांस हा कालवर पाहिलें नाहीं! आतां लग्नासाठी येतील किंवा नाहीं? ऐसें बहुत प्रकारें बोलली. लग्नाचा निश्चय माघ शुद्धांत असें असल्यास, मागती बातमी आणून मजला सांगावें, म्हणून बहुत वेळ सांगितलें. या प्रमाणें वर्तमान जालें, तें सेवेसीं लिहिलें असे. लग्नाचा नेम जाल्यावर बाईंस, आग्रह येण्याविषयीं स्वदस्तुर पत्रें लिहावी. कदाचित आली तर फारच लौकिक उत्तम आहे. म्हातारपण, ममता तो श्रीमंतांचे चरणीं विदित जाली आहे. आपण लिहिल्यास येतील. स्वामींजीची आज्ञा आल्यावर बाईंस येण्याविषयीं लागूं होऊं. बहुत काय लिहिणें. लोभ असो दिला पाहिजे हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १३४

श्री ता. १ जानेवारी, इ. स. १७८३

''पुरवणी पत्र श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : मजला येथें येऊन पांच महिने जाले. दोन हजार रुपयेपावेतों कर्ज घेऊन खाल्लें. सरकारचे कामाचा जाबसाल कांहीं घडला नाही. तेव्हां व्यर्थ चार रुपये खाऊन स्वामींचे उपयोगी नाहींसा होतों. पंरपरा माझे वडिलांनीं स्वामींचे आर्जव करून, आम्हांस उपयोग तें होत नाहीं. स्वामींचे शासनाचें रात्रंदिवस भय. या अर्थी येथील रीतभात पत्रीं लिहितां विस्तार. मुख्य वृद्ध, तिचें साधन करावयाचें तें करून पाहिलें. तिजला मोठा गर्व कीं, मी शहाणी व सुभेदारामागें एकनिष्ठ, अथवा दौलत केली ती मीं केली व दानधर्म आचरण तें माझे, हा अभिमान. परंतु इतकें खावंदांचे लक्ष्यवेगळें व्यर्थ, हेंही त्यासीं बोलण्यांत आणलें. तथापि, ते मनांत न येतां, सरकारचे लिहिल्याचा भाव काय, हें पाहून वर्तणूक असावी, ते दिसत नाहीं. हल्लीं छ १५ मोहरमचें पत्र बाईंस पाठविलें, त्याची नक्कल मजला पाठविली. त्या पत्रांत अवधि कोणतीही राहिली नाहीं. वारंवार त्या पत्राप्रमाणें बोलत असतां मनासच येत नाहीं. आचरण दाखवितां लौकिकीं फार चांगलें दाखवितात. अंतर शुद्ध नाही. खावंदांचे मसलतीचे अथवा लिहिण्याचे पर्याय सुचून वर्तणूक करावी, तें घडत नाहीं. कारभारी यांनीं सुचवावें, तर त्यांचे मानस बाईंची दौलत राहो अथवा न राहो ! हेंहि सहजांत बोलण्याचे आशयांत निघालें, लग्नास श्रीमंत राजश्री साहेबाचे बाईंनीं जावें म्हणोन कारभारी यांस मीं सांगितलें कीं, सर्वोपरी, चांगलें, जावें हे उत्तम. त्यात भाव जर यांचे न गेल्यानें (असंतोष) व गेलियानें संतोष ऐसेंही दर्शविलें असतां, कारभारी कोणी जाऊन एकांतीं बोध करून घ्यावयाविषयीं सांगितलें नाही. कारभारी यांस मी कोण, कोणापासून आलों, हे कांहींच कोणाचे मनांत नाहीं. वास्तव वर्तमान कळावें म्हणोन सेवेसीं लिहिलें. बहुत काय लिहिणें. लोभ कीजे हे विज्ञापना.''

लेखांक १३५

श्री ता. १४ जानेवारी, इ. स. १७८३

''पुरवणी पत्र श्रीमंत नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विज्ञापना ऐसीजे : राजश्री विनायक बाजी, राजश्री दादाजी गंगाधर यांचे चुलतबंधु, त्यांनीं बाईंकडील अर्थ बहुत फारसे बोलते. ते माहीत फार. कैलासवासी सुभेदार त्या वेळेस कारभार त्यांनीं केला. इतकी माहितगिरी माझी नाहीं, इतकी सांगूं लागले. त्यास उत्तरे त्याचीं मऊ बोलल्याप्रमाणें दिलें. शेवटीं त्यास एकच गोष्ट सांगितली कीं, हे पर्याय आम्हांशीं बोलून फळ नाहीं. तुम्ही सांप्रत पुण्याहून आला, तेथेंच बोलून यावयाचें होतें. यावर बोलले कीं,

तुमची रवानगी इकडे केली, ती आम्हांस कळली नाही. कळली असती तर तेथेंच दादाजी बाईंकडील जाबसाल करितात. बाई जाबसाल करिते. तुमचे रवानगीचें प्रयोजन पडतें ना! मी उत्तर दिलें कीं, आतां ही मनाई येईशीं असल्यास आणावी. माझा आग्रह खामखा आहे कीं काय ? याप्रमाणें त्यांसीं बोलणें जालें. छ १६ सफरीं, यावर बाईंची गांठ पडावयाची, पुढें कसें बोलतात तें कळेल तसें वरचेवर लिहित जाईन. पक्केपणें उत्तर १० वेळ घेईन, तेव्हां मुजरद जासूदजोडी रवाना करीन. तोंवर आपलेकडून उतावळी करून उत्तर लिहित नाहीं आणि बाईही साफच बोलतात ऐसेंही नाही. सरकारलक्ष कसें, तसें त्यांचें मानस. सरकारलक्षाप्रमाणें चालावेसें जाल्यास सर्वोपरी चांगलें, ऐसें त्यांचे मुखें एक वेळ खरे करून, पक्केपणें उत्तर होईल तसें लिहीन. सेवेसीं रविसंक्रमणाचे तीळ पाठविले आहेत, ते पावतील. स्वीकारून उत्तराची आज्ञा करावी. बहुत काय लिहिणें लोभ असों द्यावा हे विनंति.''

लेखांक १३६

श्री ता. ३० जानेवारी, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींजीचे सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २६ माहे सफरपावेतों सेवकांचे वर्तमान यथास्थित असो. विशेष : बाईंचे येणें होत नाहीं. बहुत आग्रह केला. कित्येक गोष्टींचा संशय तो प्रकार त्यांनीं सुचविला. त्याचें निराकरण सुचलें तसें केलें असतां अपमान केला. यावें, यांत त्यांचें चांगलें होतें व स्वामींस संतोष होता. त्यांनीं काय विचार करून राहिली, हें समजून येत नाहीं. आग्रह कीं रेवा उतरणें नाहीं. शेवटीं हें भाषण केलें. त्यावरून त्यांचें उत्तर घेऊन डाकेबरावर रवाना केले. ते सेवेसीं पावेल. हल्लीं राजश्री बापू आनंदराव कारकून निसबत उष्टरखाना यांस बाईंनीं आहेराचे कापड व जवाहीर देऊन पाठविलें आहे. हें येऊन सेवेसीं पोहोंचतील. बहुत काय लिहिणें. लोभ असो द्यावा हे विनंति.''

लेखांक १३७

श्री ता. १२ फेब्रुवारी, इ. स. १७८३

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : छ ९ रविलावलीं बाईंकडे गेलो. त्यांस विनंति केली कीं, श्रीमंतांची पत्रें व जोडी येऊन एक महिना पांच रोज जाले. हा काल आपलें उत्तर कांहीं लिहिल्याप्रमाणें होत नाहीं. मध्यें मध्यें विनंतिही आपणास करीत आहें. वरचेवर सुचनेस आळस करीत नाहीं. यावर जासूदजोडी किती दिवस ठेवावी ? तेव्हां बाईंनीं उत्तर

दिलें कीं, ''मजपाशी साफ पैका नाही. तुम्हांस कळेल तसें लिहून पाठवा. मी काय सांगू?'' ऐसें बाई बोललियावर मी उत्तर दिले कीं, ''हें आपण उत्तर देतात, हें ठीक नाहीं. मसलतीवर नजर असावी व श्रीमंतांनीं लिहिलें ते पर्याय ध्यानांत असावे. यावर पत्राचे उत्तराखालीं न घालावें ऐसें श्रीमंतीं लिहावें'' याचें उत्तर बाईंनीं दिलें कीं, ''पत्रें हजारों ऐशीं येतात. मी काय करावें? उखळांत डोकें घातलें, यांस कोठवर भिऊं?'' याप्रमाणेंच साफ बोलली. यावर विनंति करावयाची मर्यादा राहिली नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय बहुत काय लिहिणें, लोभ कीजे हे विज्ञापना.''

लेखांक १३८

श्री ता. १८ फेब्रुवारी, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति विज्ञापना तागाईत छ १५ रविलावलपावेतों श्रीकृपेकरून सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. छ १५ मोहरमचे पत्र बाईंस पाठविले, ते छ ६ सफरीं पावलें, पत्रार्थ तो श्रवण बाईंनीं करून, उत्तर प्रतिउत्तर होत होत, आज दीड महिना आला. सरकारमसलतीचा उपयोग अथवा सरकारचे लिहिण्याचे अर्थ मनात येऊन आज्ञेप्रमाणें करावें ती गोष्टच होत नाहीं. बाईंची दूरआंदेशी व समज पोख्त हे स्वामी लिहितात, तें खरें. ती समज येथें दिसत नाहीं. येथील रीतभात पाहून वर्तमान न ल्याहावें, तर सेवकाकडे दोष येतो. बाई पत्राचें उत्तर देतात. आज उद्यां असें करतां ८-१५ दिवस जाले. उत्तराची प्रतीक्षा करून वर्तमान ल्याहावें तर दिवसगत लागतील. यास्तव सविस्तर वर्तमान लिहून पाठविलें. मागाहून बाईंची पत्रें तयार जालीं म्हणजे घेऊन जासूदजोडी रवाना करितों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १३९

श्री ता. २४ फेब्रुवारी, इ. स. १७८३

''पुरवणी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे. छ २१ रविलावल बाईंकडे जाबसालासाठीं गेलो. पत्राचे अन्वयें बोलत असतां उत्तर पत्राचें देतें, उतावळी करावी असें नाही. तूर्त लग्नाची गडबड तेथें आहे. विलंबेंकरून उत्तरें गेलीयास चिंता नाहीं. परभारें शोध घेतला. पत्रें लिहून देत होती आतांच स्थिरता याचे कारण काय ? त्यास राजश्री बाळाजीपंत दप्तरदार दिंमत

राजश्री जयराम राजश्री फडणीस यांनीं सांगितलें कीं, सरकारचीं पत्रें आली. त्यांच्या नकला करून व आपलें पत्र राजश्री पाटीलबावांकडे पाठविलें आहे, त्यांची उत्तरें येतील त्यासारखें तुम्हांस जाब लिहून द्यावयाचा न द्यावयाचा देतील. त्याप्रमाणें पक्की बातमी लागली ते सेवेसीं लिहिली असे. येथील वर्तमान, सविस्तर पूर्वी छ १५ रविलावलचे पत्रें पाठविलीं आहेत, त्यावरून श्रवण होईल. राजश्री पाटीलबावांकडून जाबसाल आलियानंतर जासूदजोडी सेवेसीं रवाना करितों. तेथील लिहिण्याचे विचारें करणार. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४०

श्री गजानन ता. १० मार्च, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी व विठ्ठल शामराज साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. मल्हारराव कोल्हापुरकर, श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांजवळ महिपतराव आहेत. त्यांचे बंधु व आनंदराव पवार हे उभयतां, पाटीलबावांच्या लष्करातून आंबाजी इंगळे ह्यांचे विद्यमानें श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडेस जाऊन, त्यांसी बोलून फिरून शिंद्यांच्या लष्करांत महेश्वरीं एक दिवस राहून गेले, हें तथ्य वर्तमान आहे. परंतु काय बोलून गेले हें कांहीं कळलें नाहीं. भोपाळवाले पठाण मुख्य टिकाईत, त्याचा चुलत भाऊ कादरखान, त्याचा धाकटा भाऊ अशक महमद खान शंभर स्वारांनिशीं भोपाळच्या सरदेस उमेदवार होते. त्यास कृष्णाजी तानदेवांचे पुत्र लक्ष्मणराव कृष्ण हे चंद्रावत वगैरे मवासावर गेले होते. दोनशें स्वार, हजार पायदळ यांजसांगातें होतें. इंदुरींहून दोन तोफा नेल्या होत्या परंतु मवासाचा जोर अधिक, वास्तव भोपाळवाले हे पठाण सरदेवर होते. लक्ष्मणरायांनीं आपल्याकडे बोलाविले. ते दोनशां लोकांनिशीं पठाण यांस सामील जाले. मवासाचें पारिपत्य करून पठाणांनीं कामकाज चांगलें केलें. यास्तव लक्ष्मणरायांनीं या पठाणास पंचवीस लोकांनिशीं येथें चंद्र ३ मिनहूस घेऊन आले. लक्ष्मणरायांनीं बाईंजवळ पठाणाचे मर्दुमीची तारीफ फार केली. बाईंनीं त्यास मेजवानी दुरोजा पाठविली, आणि चंद्र ६ रोजीं तृतीय प्रहरीं पठाणास भेटीस वाड्यांत घेऊन आले. बाई आंत समोर बसली. अलीकडे दालनांत यांनीं आपले लोक व मुत्सद्दी बसविले. पठाणाकडे आणायास मुकुंदराव हरी व वासुदेव चिमणाजी पाठविले होते. दहा पंधरा खाशांनिशीं पठाण आले. दालनांत येऊन बसले. दुरून बाईंस मुजरे केले. दोन घटका बसले होते. विडे देऊन बिदा केले. कृष्णाजी तानदेवास खरगोणास बोलावूं पाठविले. आज-उद्यां आल्यावर त्यांचे विद्यमानें पठाणाशीं बोलतील. बनलें तर चाकर ठेवतील, नाहींतर बिदा करतील. काय होईल ते मागाहून सेवेसीं लिहीन. देखिलें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय, हे विज्ञापना.''

लेखांक १४१

पै छ २५ रविलाखर सलास **श्री** ता. १० मार्च, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ६ रविलाखरपावेतों श्रीकृपें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १५ रविलावलची पत्रें लिहून डाकेबरोबर पाठविली, ती सेवेसीं पावलीं असतील. अलीकडे बाईंसीं बोलणें होत होतें. त्यास छ २९ रविलावलीं, बाईंनीं सांगितलें कीं, राजश्री पाटीलबावांस पत्रें लिहिलीं आहेत. त्यांचीं उत्तरें आलीं म्हणजे तुम्हांस काय तें सांगूं. हे वर्तमान परस्परें ऐकिलें होते. त्यावरून छ २३ रविलावलचें पत्र लिहून सेवेसीं पाठविलें, तें पावलें. हल्लीं बाईंनींही याप्रमाणें सांगितलें. छ १५ रविलावलचें आज्ञापत्र आलें, तें छ १ रविलाखरीं पावलें. ते दिवसीं राजश्री रंगराव वोढेकर मेजवानीस आले होते. बाईंनीं मेजवानीं केली. वस्त्रें खासे व मुजमदार फडणीस यांस दिली. ते दिवसीं रात्र फार जाली होती. दुसरें दिवसीं पत्रें घेऊन गेलों. सरकारचें प्रश्न बाईंस दिल्हें व राजश्री तुकोजीबावा यांचे पत्र दिल्हें. दोन्हीं पत्रें पाहून फडणीसांनीं अक्षरक्षः वाचून दाखविलीं. तद्नंतर बोलली कीं, मजकडे मागील ऐवज कोणता, हे चिरंजीवास लिहून पाठवितें. इतके बोलून स्नानास उठोन गेली. रात्रीं पत्र लिहून मजकडे पाठविलें कीं हे पत्र लिहून पाठविलें, याचें उत्तर येईल तोंवर जोडी ठेऊन घ्यावी. म्हणून कारकुनासमागमें सांगोन पाठविलें. त्या पत्राचा अर्थ दोन लक्ष रुपये कोठून द्यावे? मागील ऐवज कोणता कोठें आहे? त्यांच्या पत्राचा मजकूर जमेस धरून खाले इतकें लिहिलें होतें. दुसरें दिवसीं मीही गेलों. आपण पत्र लिहिलें. तिजला ठीक नाहीं. दोन-तीन सालचा ऐवज महालसंबंधें येणें, त्याऐवजीं सरकारलक्ष ठेऊन दोन लक्ष रुपये द्यावयाचे होते. मग वाफगांवास लिहून पाठवावे कीं, तुम्ही वरात केली तो ऐवज दिल्हा. हें ऐकून बहुत तिरस्कार पावली. उत्तर केलें, तें मनास येईल तसें केलें. उत्तर वाफगांवचें येईल, तेव्हां सांगणें तें सांगूं. राजश्री आंबाजी इंगळे यांजकडील मजकूर वेगळे पत्रीं लिहिला आहे. त्यांजकडील कारकून राजश्री बाजीराव बर्वे यांची भेट घेऊन गेला. रावजींस मी विचारलें. सहजांत त्यांनीं उत्तर दिल्हें कीं, मीही ऐसेंच ऐकिलें. कारकून भेटला हे कांहीं त्यांनीं सांगितलें नाहीं. शपथपूर्वक निखालसपणें दाखवितात. अंतर्भाव शुद्धत्वें स्वामींकडे शपथ सांगतात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४२

श्री इ. स. १७८३

''सेवेसीं साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे :

तळेगांवचे मुक्कामीं दादासाहेबांशीं व पाटीलबावांशीं जो तह जाला, त्या तहाप्रमाणें दिवाणगिरी करार. आम्ही झांशीस येतो. तेथें आलीयावर तुमचे आमचे विचारे जे सल्ला करणें तो करूं व बाजीराव यांस चिरंजीव बाजीराव बर्वे याची दिवाणगिरी सांगितली. त्याप्रमाणें तुम्हीं करार करून बाजीराव बर्वे यांचे नांवें पाठवावा. याप्रमाणें तुमचीं पत्रें आलीं म्हणजे आम्ही येऊं, ऐसें लिहिलें, आनंदराव पवार लष्करांत गेले. कलम १

पुढें आनंदराव पवार गेले होते. मागाहून मल्हार नाईक व शामराव मशारनिल्हेचे मेहुणे परशरामपंत गणपुले हे त्रिवर्ग गेले. यांनीं जिवबा शेणवई व राणेखां भाई यांचे विद्यमानें पाटीलबावांसीं बोलून दादासाहेबांचे नांवें पत्रें व यादी करार करून, बाजीराव बर्वे यांचे नांवें पत्र ऐसें घेऊन, माघारें आनंदराव पवार व आनंदराव कारकून व शामराव हे तिघे येथें आले. ते गुप्त राहून रावजींस भेटले. पत्रें दिधली. यादी दाखविल्या. हें पाहून यादी ठेऊन नावांचें पत्र दादासाहेबांकडे त्रिवर्ग यांजबरोबर पाठविले. तेव्हां बाईंची भेट जाली नाहीं. त्रिवर्ग सुरतेस जाऊन पत्रें देऊन मागती जाब घेऊन येथें आले. येथून रावजींनीं पत्रें लिहून पाटीलबावांकडे रवाना केलें. तीन वेळ आले गेले. जाबसाल हाच. याउपरी आणिक कांहीं असल्यास न कळे. बातमी लागली ती सेवेसीं लिहिली असे. कलम १

आनंदराव पवार व आनंदराव कारकून हे उभयतां बाजीराव बर्वे यांचे घरी घेऊन, मेजवानी घेऊन, दोघांस शेलेपागोटी देऊन रवाना केले. ते बाईंस भेटले नाहींत. यांस भेटून पाटीलबावांकडे गेले. कलम १

त्यांची रवानगी जालीयावर मागाहून महिपतराव यांचे बंधु शामराव व मल्हार नाईक क्षीरसागर उज्जनीस राहतात ते, ऐसे दादासाहेबांकडून येथें आले. त्यांची भेट बाजीराव यांची जाली. त्यास सामान पालखी वगैरे मल्हार नाईकांस बसायास देऊन, त्यांचे हातें राजकारण करविलें. कलम १

श्रीमंत राजश्री बाजीराव रघुनाथ व त्यांची दिवाणगिरी बाजीराव बर्वे यांचे नांवें श्रीमंतीं दिलीच आहे. त्याप्रमाणें पाटीलबावांसीं बोलून त्याचा करार करून घेतील, हें खरें ऐकिलें तें लिहिलें. कलम १

मशारनिल्हेंची मर्जी पुणीयास येऊन शुद्धपणें राहावें हें मानस सर्वथा नाहीं. लौकिकीं मात्र दाखवितात, येथें बाईंजवळ आहेत. बाईंस हें वर्तमान कळलें न कळलें, याचा शोध लागत नाही. शोधांत आहे. शोध लाऊन लिहितों. फंदांत आहेत. चाळीस पन्नासपावेतों राऊत आहेत. ते खरगोणास चाकरीस ठेविले आहेत. त्यापैकीं घरचे राऊत १५ पावेतों आहेत. पागा जळाली ती त्यांची जळाली. सरकारचे हुजूरपागेपैकीं घोडीं अकरा बारा वाचलीं. हे वर्तमान खरें. कलम १

सदरहूप्रमाणें ऐकिलें तें सेवेसीं लिहिलें असे. बहुत काय लिहिणें, लोभ करावा हे विज्ञापना.''

लेखांक १४३

श्री ता. १५ मार्च, इ. स. १७८३

''सेवेसीं विनंतिं सेवक केसी भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : तिलोकसी पदमसी याचें कर्ज येथील खर्चासाठी घेतलें. राजश्री कृष्णाजी नाईक थत्ते यांचा ऐवज घेतला. त्यास सबुरी आहे. जोंवर त्यांचा ऐवज येथें वसूल जाला, तोंवर सोय पडली. नाहीं तेव्हां, मारवाड प्रांतींचे सावकार येथें आहेत, त्यांची दुकाने पुण्यांत आहेत; येथील दुकानदारांपासोन आज दीड वर्षांत रुपये १५०० घेतले. दिपवाळीस खातें बरोबर जालें नाहीं. त्यांनीं तगादा केला. तेव्हां त्यांच्या ऐवजासाठीं आणि एक दोन स्थळीं विचारून पाहिलें. कोठें सोय पडेना. राजश्री कृष्णाजी नाईक थत्ते यांजवर चिटी (=चिठ्ठी) करावी, तर पहिलाच ऐवज त्यांचा दिला नाहीं. चिटी केलीयास माघारें चिठ्ठी फिरवितील म्हणोन चिंता! स्वामी धनी, मायबाप. आपणावर चिटी करावी, परंतु सूचना विनंति केली नसता चिटी करतां न ये. सावकार चिटी मागत होता. परंतु त्यांसी मुदत एका महिन्याची करून सेवेसीं सूचनार्थ विज्ञापना लिहिली. आज्ञा आलियावर त्यांस चिटी लिहून देऊन त्यांचा निर्गम करीन. एका मासाचा वायदा केला आहे. मुदत जालीयावर चिटी सावकारांस लिहून देणें प्राप्त. दुसरा इलाज नाही. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४४

पै छ २८ रविलाखर सलास, फाल्गुन मास **श्री** ता. १९ मार्च, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १५ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : हल्लीं सरकारचे पत्र बाईंस आले, त्यावरून बाईंनीं वाफगांवास पत्र राजश्री तुकोजी होळकर यांस लिहिलें कीं, ऐवज कोठून द्यावयाचा? आम्हांसीं उत्तर करितात कीं ऐवज मजपासीं नाहीं. वरचेवर गोष्टी सांगतात. ठिकाण लागूं देत नाही. दोन चार वेळ विनंति केली कीं, ऐवज लग्नाचे उत्सवाचा आहे, द्यावयास संतोष असावा. आम्हांजवळ खुलासा निघत नाहीं. तेव्हां राजश्री कृष्णाजी तानदेव येथें खरगोणाहून महतपुरास जावयास आले. त्यांजपासीं खुलासा बाई बोलली कीं, दोन लक्षांची वरात श्रीमंती चिरंजीवाची वाफगांवींहून पाठविली, तो ऐवज देणें आहे.

परंतु दोन महिने जाबसालांत लाऊन, पुढील साल आईदेचें ऐवजीं महालसंबंधें ऐवज घेऊन देईन ज्येष्ठ अखेरीस. याप्रमाणें राजश्री कृष्णाजीपंतांनीं सांगितलें कीं तुम्हीं निकड

न करावी. बाईंसी बोलणें जाले. ऐवज दोन लक्षांचा, वाफगांवचे उत्तर कसे येतें त्यासारखें करून देतील. याप्रमाणें ऐकिलें तें सेवेसीं लिहिलें असे. येथें धरणीकंप फाल्गुन शुद्ध १२ शनिवारीं जाला. तृतीय प्रहरीं अर्ध घटिका जाला. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४५

श्री इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडून बाजीराव बर्वे महेश्वरीं आले. तेव्हां येतेसमयीं, राजश्री बाजीराव रघुनाथ यांची दिवाणगिरी करार करून, दादासाहेबांपासून शिरपांव घेऊन आले. येथें आलियावर घोडीं पिडीं जळालीं. नुकसानी फार जाली. कांहीं जवाहीर वगैरे होतें तें जळालें. मग फौज ठेवावयाची सोय घडली नाही. बाईंजवळ होते. येथें पुरता विश्वास दाखऊन पुन्हां दादासाहेबांकडे पत्रें पाठविलीं. त्यांजकडून राजश्री आनंदराव पवार व आनंदराव कारकून श्रीगोंदेकर उभयतां येथें आले. त्यांनीं पत्रें दादासाहेबांची पाटीलबावांचे नांवें आणली. ती बाजीराव यांस दाखविलीं. येथून यांनीं आपलें पत्र लिहिलें. पाटीलबावांकडे आनंदराव पवार यांस पाठविलें. त्यातील बारीक शोध याप्रमाणें लागला. ती सेवेसीं लिहिला आहे. त्यावरून श्रवण होईल. हे विज्ञापना.''

लेखांक १४६

श्री एप्रिल, इ. स. १७८३

''सेवेसीं साष्टांग नमस्कार विनंति ऐसीजे : येथें वर्तमान पक्कें लागलें तें लिहिलें असे :

राजश्री शुद्धपणें तेथें येऊन, श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान साहेबांचे चरणांसीं रूजूं राहणार म्हणून आपणासीं मध्यस्त (=मध्यस्थ) बोलतात, तें रावजींचे अनुमतें नाहीं. त्याचें कारण असें ऐकिलें कीं, रावजींची थोरली स्त्री, तिजपाशीं अनाजी लक्ष्मण कोण आहे, त्यानें तिचें साधन करून, तिजकडून रावजींचे नांवें पत्रें तेथेंच लिहिलीं. त्याचें जाब येथें आल्यावर रावजी संतप्त जाले. हें कोणें करविलें? आम्हांस जावयाचें नाहीं. पत्रें तों आली. लाचार म्हणून बाईंशीं बोलून, बाईंचीं पत्रें येथून पाठविलीं. जें करणे तें तेथून होते. अनाजी लक्ष्मण याचे बंधु, गोविंद लक्ष्मण, येथें येऊन रावजींसीं बोलून, बाईंचीं पत्रें घेऊन कारकून पुण्यास आला. त्यास पंधरा दिवस जाले, आला असेल. तेथून मध्यस्ताचे लखोटे डाकेवरून दोन

रावजींस आले. त्याचा आशय समजला नाही. कलम १

रावजीसमागमें जरीपटका व मुतालकी शिक्के दादासाहेबांनीं दिले, ते बरोबरच घेऊन आले आहेत. कलम १

रावजींचा मजकूर बाईंसीं बोलावयाचा आहे, म्हणजे बाईंचा खुलासा काय तो कळेल. परंतु बाईंसीं बोलावें न बोलावें याची आज्ञा आल्यावर, बोलून उत्तर होईल तें लिहीन. कलम १

बाईंची चित्तवृत्ती, आज सहा महिने जाले, ऐक्यास आणण्यास करितों, परंतु घडत नाहीं. समागमें कोणी कारभारी शहाणा नाहीं. स्त्रीचा स्वभाव. यासी साधन हलके तऱ्हेनें करावें, तर तें ठीक नाही. पुढें घडेल तें खरें. कलम १

रावजींचे मनात, दादासाहेब झांशीस जातात या अर्थे, आपण बाईंचे कैदेंत किल्ल्यांत आहेत, तर हें ठीक नाही. हें स्थळ पुरत नाही हें मिस करून, किल्ल्यांतून निघोन बाहेर शहरपन्ह्यांत राहावें ऐसें आहे. जे समयीं बाईंशीं बोलतील ते समयीं बाईंस सूचना करीन, कीं यांस किल्ल्याबाहेर राहावयास सांगूं नये. येथेंच राहाणें ऐसी सूचना करीन. मग बाईंनीं ऐकिलें तर उत्तम. एकदोन वेळ सांगून किल्ल्यांतून बाहेर न जात ऐसें करीन. बाईंजवळ एकांत समय फावणें कठीण. गोष्ट फुटली तर वाईट. यास्तव उगाच आहे. हे जाऊंच लागतील तेव्हां एकांतीं गांठ पाडून सांगणें प्राप्त. तोंवर आपली आज्ञा येईल तसे करूं. कलम १

बाईंस आम्ही कांहीं बोलावयासी गेलों म्हणजे मर्जीच ठीक पडत नाही. कदाचित रावजींचें वर्तमान सांगितल्यावर जातीनें शुद्ध असली तरी ऐकून बंदोबस्त करितील. नसली शुद्ध तर ऐकून उगीच राहतील. यावरून त्यांचे मानस काय ते समजेल. कलम १

सदरहू सहा कलमें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४७

श्री ता. २० एप्रिल, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १७ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचे वर्तमान यथास्थित असे. छ २५ मोहरमचें आज्ञापत्र आलें, त्या दिवसापासोन बाईंसीं बोलत असतां आज उत्तर देतें, उद्यां देतें. मधें मधें हेंही बोलणें कीं, राजश्री महादजी शिंदे यांजकडून उत्तर आल्यावर उत्तर लिहून देईन. बहुत दिवस जाले, जासूद बसले आहेत; समय मसलतीचा; आपला उपयोग लिहिल्याप्रमाणें पडावा म्हणत गेलों. तेव्हां त्रासरूप मर्जी होऊन उत्तर बोलत गेली कीं, ऐवज नाही म्हणाल तर उत्तर देईन. अथवा पाटीलबावांचे जाब येऊं द्या,

मग उत्तर देईन. ऐसें करितां पाटीलबावांची पत्रें बाईंस आलीं व वाफगांवासही गेली. त्यातील अर्थ समजण्यांत आले नाहींत. ऐसें लांबणीवर घालून हल्लीं निखालसपणें पत्राचें उत्तर लिहून दिल्हें, तें बजिन्नस पाठविलें आहे. साडेतीन महिने जाबसालाखालें घालून शेवटीं हें पत्र लिहून दिल्हें. तेव्हां बाईंस विचारलें कीं, आपलें म्हणणें हें होतें कीं, पाटीलबावांचे उत्तर आल्यावर काय सांगणें ते सांगूं; त्याचें फल हेंच कीं काय? त्यास उत्तर दिलें कीं, वाफगांवास पत्रें गेली, त्यांची उत्तरे पाटीलबावांकडे गेली. आमचा जाब हे पत्र लिहून दिल्हें. सावकार व घेणार तेथेंच आहेत. ऐसी उत्तरें होतात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४८

श्री ता. २४ एप्रिल, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे :

चंद्र ९ जमादिलावलचें पुरवणीपत्र छ २१ माहे मिनहूस पावलें. पत्री आज्ञा कीं, आनंदराव पवार व महिपतराव यांचे बंधु हे महेश्वरीं आले, यांची भेट बाईंसीं जाली व बोलणें काय जाले व बाजीरायास भेटून यांसीं काय बोलणें जालें, याचा बारीक रीतीनें शोध करून लिहिणें म्हणून आज्ञा. त्यावरून कांहीं कळलें, ते सविस्तर वेगळीं पत्रें लिहिलीं आहेत, त्यावरून कळेल. राजश्री बाजीराव यांनीं श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांस पत्र पाठविलें कीं, पाटीलबावांजवळून सर्व प्रकारें खातरजमा करून घेतली. हरी बाबाजी मारला, तो चित्तात किंतु पाटीलबावांचे होता. त्यांचें निवारण केले. पाटीलबावांचीं पत्रें तुमचे व आमचे नांवें खातरजमेचीं आलीं, तर तुम्ही बेवसवास झांशीस येणें. तुम्ही, आम्ही व पाटीलबावा एकत्र जालियावर जी मसलत करणें ती करूं. याप्रमाणें रावजींनीं पत्रें सांप्रत श्रीमंतांकडे सुरतेस पाठविलीं आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १४९

श्री ता. २७ एप्रिल, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री बाबासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे, तागाईत छ २४ माहे

जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. छ ९ जमादिलावलीचें पत्र पाठविलें, ते येथें छ २१ माहे मिनहूस दो घटका रात्रीस डाकेसमागमें पावले. पत्राचे अन्वयें बाईंसीं बहुत बोललों. हा ऐवज लौकर रवाना करावा, यांत सर्वोपरी चांगलें. परंतु बाईंचें एकच ध्यान कीं, वाफगांवचें उत्तर आलें नाही. आम्हीं उत्तर दिल्हें कीं, वाफगांवचा जाब आपणास आला. आमची बातमी आहे. त्यावरून बाई म्हणाली कीं, पत्र आलें म्हणजे तुम्हांस सांगून मग काय करणें तसें ऐवजाची सोय करूं. तूर्त पत्र येऊं द्या. याप्रमाणें जाबसाल जाला. सेवेसीं श्रुत होय. हे पत्रलगतां लखोटा घ्यावा हे विज्ञापना.''

लेखांक १५०

श्री ता. २७ एप्रिल, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : मागाहून वरात दोन लक्षांची पाठविली, ती वरात व राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांचें पत्र बाईंस दिल्हें. त्यांणीं पत्राच्या नकला करून व आपलें पत्र, ऐसे वाफगांवांस पाठविलें. तेथून उत्तर आलियावर काय सांगणें ते सांगूं म्हणून बोलली. हें वर्तमान डाकेबरोबर लिहून पाठविलें. अलीकडे फार दिवस जाले; जासूदजोडी बसली; निकड करितात; ऐवज द्यावा; म्हणोन बोलणें जालें. त्याचें उत्तर हेंच कीं, वाफगांवचे जाब आलीयाखरीज होत नाही. तर वाफगांवांस सांडणी स्वार अथवा जलद जासूदजोडी पाठवावी. उत्तर काय ते लौकर आणवावें म्हणोन बोलत असतां, मर्जी दिक होऊन उत्तर दिल्हें कीं, घेणार व देणार उभयतां तेथेंच आहेत. मजकडे गुंता काय? ऐसें म्हणतात. राजश्री पाटीलबावांचा कबिला देशींहून त्यांजकडे जावयास, मर्दानाचे घाटें नर्मदा उतरून काल करईस आले. येथून बाईंनीं त्यांस भेटीस बोलाविलें आहे. आलियावर वर्तमान होईल ते लिहूं. त्याजबरोबर राजश्री देवजी गवळी कांहीं जाबसालनिमित्य मामलतीचे, बाईंकडे कालच आले. बाईंची त्यांची भेट जाली. पुढें कबिल्याबरोबर जातील किंवा माघारे अशेरीस जातील, हे कळलीयावर सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १५१

श्री ता. १ मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत

छ २८ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. येथील पूर्वी जाबसाल जाल्याचें उत्तर बाईंनीं दिलें. ते जोडी सरकारची येथून रवाना केली. छ १८ सोमवार माहे मिनहूस तद्नंतरआज्ञापत्र छ ९ मिनहूचें ते छ २१ मिनहूस पावलें. त्याची प्रत्योत्तरें, येथून सरकारची कासदजोडी सागर प्रांतीं गेली होती, ते येथें आली; त्या जोडीबरोबर छ २४ जमादिलावलीं रविवारीं पावली, ते पावतील. अलीकडील वर्तमान, बाईंकडील जोडी आली. मोहनच्या राजाकडे बातमीसाठीं गेली होती, की श्रीमंत राजश्री दादासाहेब झाशी प्रांतीं येतात, त्यास सुरतेत येविषयींची तयारी व पक्कें वर्तमान लिहावें. त्यावरून अलीमोहनचें राजाचें पत्र आले. त्या पत्रींचा मजकूर कीं, स्वारीची तयारी नाही व आवाई ऐकितो. विशेष कांहीं तसें असल्यास आपले बातमीची जोडी कशास? मीच वर्तमान लिहीन. याप्रमाणें पत्र होते. कारकुनांनीं बाईंजवळ वाचलें, तें ऐकिलें. सेवेसीं लिहिलें असे. राजश्री मुकुंदराव दिवाण यांचे जबानीचे वर्तमान कीं, राजश्री केसोपंत पाटीलबावांकडून श्रीमंतांकडे सुरतेस गेले. त्यांचें बोलणें होऊन पत्रें माघारीं पाटीलबावांकडे जातील. त्याचीं उत्तरें फिरून श्रीमंतांस जातील. तेव्हां तह काय ठरणें तो ठरेल. हें ऐकिलें. त्यांनींच रूबरू याप्रमाणें सांगितलें, तें लिहिलें असे. राजश्री बाजीराव बर्वे घर किल्ल्याबाहेर मागणार हें वर्तमान छ २४ जमादिलावलचे पत्रीं लिहिलें होतें. तो परस्परें वर्तमान ऐकिलें कीं, राऊजी बाईजवळ बाहेर जागा मागतात. हें छ २६ कळलें. मग छ २७ स प्रातःकाळीं कोणी कारकून मंडळी नसती, त्या समयीं जाऊन सूचना केली. राजश्री बाजीराव बाहेर जागा मागतील तर न द्यावी. ऐकून उत्तर दिले कीं कां? मीं उत्तर दिलें कीं, तुम्ही दौलत करितात. तुम्हांस विदित असेल. हे ऐकून बाई बोलली कीं, खरेंच, जागा मागांवयास आले होते. परंतु मीं कबूल केलें नाहीं. तुम्हीं सूचना केली याचें कारण कळों द्यावें. त्यांचें उत्तर दिलें कीं, ''समयसार तुम्हांसीं बोलणें. तूर्त समय नाहीं. तुमचें आमचें कधी खलबत होत नाहीं. लोकांस संशय पडेल.'' इतकें सांगून घरास आलों. राऊजींचे शोधांत पक्केपणें एक दोन जणांसीं लावून ठेविले आहेत. तूर्त बाहेर स्थळ रहावयास बाईंनीं न द्यावें, याप्रमाणें जालें. किल्ल्यांत त्यांनीं असावें. याउपरी वर्तमान होईल तें सेवेसीं लिहीत जाईन. बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हे विज्ञापना.''

लेखांक १५२

श्री ता. ५ मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं आज्ञांकिताचा कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ३ जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री बाजीराव बर्वे वैशाख

शुद्ध २ शनिवारीं दीपसमयीं माझे बिऱ्हाडास आले. मी घरींच होतो. बरोबर पांच सात माणसें व आपण आले. मी दरवाजापावेतों सामोरा जाऊन घरांत आणलें. येऊन बसले. त्यांचीं माणसें, आमचीं माणसें, दूर त्यांणीं करून, मी व ते ऐसे उभयतां बसलों. तदनंतर प्रथम मी बोललो कीं, आज कोणीकडे दया केली, कीं येऊन आमचा परामर्ष केला. ऐकून त्यांणीं उत्तर दिले कीं, तुम्ही आम्ही कोणी परकी नाही. रेवेस संध्येस गेलों, तिकडून तुझ्यांकडे आलो. हें उत्तर त्यांणीं केले. मग तेच बोलूं लागले. तेंच लिहिलें असे.

श्रीमंत राजश्री दादासाहेब आनंदवल्लीस जातात. राजश्री बाजीराव यांणीं श्रीमंत राजश्री रावसाहेबांजवळ जावें, याप्रमाणें वर्तमान अलीकडे ऐकतों. कलम १

आमचा मानस पुणियास जावें, परंतु आम्हांसांगातें सरंजाम नाहीं. आम्हीं विनंति लिहिली आहे. कांहीं पागेचीं घोडीं आम्हांस द्यावीं. आमचे स्वरूपानें नेलियास उत्तम. कलम १

आम्ही दादासाहेबांपासून निघालों, ते समयीं दादासाहेबांनीं अहिल्याबाईंस एक पत्र व राजश्री महादजी शिंदे यांस पत्र दिलें. ती पत्रें आम्हीं बाईंस व पाटीलबावांस दिली नाहींत. आमचे मानस दादासाहेबांचे सोबतीस राहावयाचें नाहीं. त्यांचे मनोधारणास पत्रें घेतलीं. येथें येऊन स्वस्थ बसलों. फार करून मानस राजश्री नानांजवळ असावें. कृपा करितील. दीर्घ द्वेष त्यांचे ठिकाणीं नाहीं. कलम १

येथें आलो तेव्हां घोडीं पिढी दौलत चांगली होती, ते जळाली, वस्त्र देखील राहिलें नाही. कर्जदार जालों. कलम १

आजपावेतों श्रीमंत राजश्री रावसाहेबांचे चरणाजवळ असतों, तर फार करून ऊर्जित होतें. सांप्रत दुसरे ठिकाणी जावें, हे इच्छा सर्वथा नाहीं. कलम १

सदरहू ११ कलमें ह्यांचें बोलणें. कलम १

मी उत्तर दिल्हें कीं, आपण मजकूर केला, यास मीही माहीत थोडा बहुत आहें. इतक्या कलमांत मजला एक गोष्ट विदित नाहीं. परंतु मिथ्या बोललों कीं, माहीत थोडा बहुत आहे. कलम १

रावजींची खातर इतक्या उत्तराचें एक उत्तर दिलें कीं, श्रीमंत राजश्री दादासाहेब पुणियास गेलियावर सहजच तुमचे दोष दूर होऊन श्रीमंत कृपा करितील. चिंता न करावी. कलम १

झांशीस जात नाहींत हें फार चांगलें. कलह तुटला. कलम १

आम्ही येथें येऊन दीड वर्ष जालें, एकनिष्ठपणें आहोंत. सरकारचें म्हणणें हें होतें कीं, एक संवत्सर उगेंच असावे. तदनंतर स्वरूपानशीं येऊं. कलम १

श्रीमंत राजश्री दादासाहेब अखंड राजश्री नानांचे व हरिपंततात्यांचे गुण घेतात कीं, कारभारी आमचे दौलतींत असे होते कीं, त्यांनीं राज्य रक्षिलें. सदैव उभयतांचे नांवें मजकूर जाला तर श्रीमंतीं बरेंच म्हटलें. सखारामपंत व आबाजी महादेव व चिंतो विठ्ठल वगैरे

यांस दोष ठेवीत आहेत. ते अप्रामाणिक. उभयतांचे सद्‌गुण घेतात. कलम १

शिंदे होळकर यांणीं वांचविले, हें दादासाहेब म्हणत असतात. कलम १

बाईनीं दीड वर्षात तीन साडेतीन हजारपावेतों खर्चास दिले. दोन तीन कर्ज घेऊन खाल्ले. ही दशा जाली ! कलम १

हैदरखानाकडे होतों, तेथें फंदफितूर न करितां राहून, एक वेळ दादासाहेबांची भेट घेऊन मग पुणियास जावें. वचन दादासाहेबांजवळ गुंतले होते, म्हणून सुरापूरकर आग्रह करीत असतां तेथें न राहून सुरतेस गेलो. वचन मोकळे करून पुणियास जावयाकरितां येथें आलों. कलम १

तुम्हांस डाकेबरोबर लखोटा आला, तो श्रीमंतीं लिहिला होता कीं मध्यस्ताचें पत्र होते? त्याचे उत्तर रावजींनीं दिलें कीं, राजश्री गोविंदतात्यांचें पत्र होते. त्यांनीं लिहिले होतें कीं, तुमचें येणें होत नाहीं. पुढें पर्जन्यकाळ आला. त्याचे उत्तर आम्हीं पाठविले आहे. उत्तर आलें म्हणजे जाऊं. याप्रमाणें सांगितलें. कलम १

टिपूची तारीफ फार केली कीं, दौलती मोठे खानामागें दौलत राखील.

कलम १

याप्रमाणेंच बोलणें जाले, ते सेवेसीं लिहिले. पानदान आणोन मशारनिल्हेची मुदारत केली. वस्त्रें संग्रहीं नाहींत कीं द्यावीं. बाजारांतून आणावयाची सोय नाही. मग पानदान आणून रूखसत केले. सेवेसीं श्रुत होय ही विज्ञापना.''

लेखांक १५३

पौ.छ. १५ जमादिलाखर सलास **श्री गजानन** ता. ५ मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ. ३ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहून, कासीद व जासूद जोडीबरोबर पत्रें रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान, राजश्री पाटीलबावांच्या लष्करातून चैत्र शुद्ध १४ चीं कोणी गृहस्थाचीं पत्रें रवाना जालीं. ते वद्य चतुर्दशीस येथें पावली. त्यांत वर्तमान कीं, पाटीलबावांनीं बावनबुरजी गढी घेऊन तेथून कुच करून ग्वाल्हेरीस आले. किल्ल्याभोंवतालें मोर्चेबंदी करून शहरपन्ह्यांतून पूर्वेकडून दरवाजाशीं मोर्चे लाविले. तोफ लावून पन्नास हात किल्ल्याची मुंढे लडाऊन दिली. एक बावडीचें पाणी किल्ल्यांत होते, तें पाणी बंद केलें. खासा मोर्च्यात जात असतात. त्रयोदशीस हल्ला करून किल्ल्याचे तीन दरवाजे घेतले. दोन दरवाजे वरते राहिले आहेत. किल्ल्यावरील शिबंदीचे लोक गडबडले आहेत. किल्लाही लवकरीच हस्तगत होईल.

म्हणून त्या गृहस्थानें लिहिलें होतें. भोपाळवाले पठाण पेशजीं येथें आले होते. बाईंशीं येथें करारमदार करून गेले. तो तपशील पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलाच आहे. त्यास त्या पठाणांनीं आपले कबिले इंदुरांत आणून ठेविले. तदोत्तर कांहीं खर्चावेचाची बेगमी करावी म्हणून जमियतेनिशीं भोपाळच्या तालुक्याचा मातबर गांव मारावयास गेले. ते वर्तमान भोपाळवाल्यास कळलें. त्यांनीही तेथून हजार पठाण पाठविलें. त्यांनीं येऊन त्या गांवाजवळ दबा धरला होता. हेही इकडून पांच सहाशें पठाण गांवावर गेले. मध्यें त्यांनीं दबा धरला होता. त्यांसीं यांसीं गांठ पडून झटपट जाली. पहिल्यानें यांनीं त्यांचा मोड केला. ते निघून चालले. यांनीं कोसभर पाठलाग केला. त्यांनीं माघारी उलटून यांचा मोड केला. दोन चारशें माणूस उभयपक्षीं कामास आले. हे पांच भाऊ होते, त्यापैकीं चौघे लढाईत कामास आले. एकास जखमा लागल्या. उचलून नेला. याप्रमाणें येथें वर्तमान आलें. पेशजीं आज्ञापत्रीं आज्ञा आली जें, लग्नपट्टीच्या दोन लक्ष रुपयांविषयीं बाईंनीं तुकोजीबावांच्या पत्राचा आक्षेप केला आहे. त्यास येथून तुकोजी होळकर यांनीं बाईंस पत्र पाठविलें आहे. तुम्हीं बाईंशीं बोलून वरातीप्रमाणे ऐवजाची तरतूद करवून ऐवज लवकर पाठवणें. त्यास येथें बाईंस विचारले. त्यांनीं उत्तर केलें जें, अद्याप त्यांचें पत्र आलें नाहीं. राजश्री कृष्णाजी बहिरव थत्ते यांस लिहिलें, ते पत्र फोडून जरूर पहावें. बहुत काय लिहिणें, लोभ करावा हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १५४

श्री मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक शिरसाष्टांग नमस्कार विनंति. राजश्री पाटीलबावा ग्वाल्हेरजवळ होते. तेथून बावनबुर्जी गढी गोहदवाले यांची होती. त्या गढीस जाऊन मोर्चे लाविले. ते गढी घेतली. तेथून शह गोहदेवर आहे. ग्वाल्हेरी किल्ला हा कालवर खाली जाला नाही. परंतु होईल. यांनी आड घातली कीं, गोहद घेऊन मग ग्वाल्हेर घेऊं. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिले. पाटीलबावांजवळ गोसावी व बैरागी चाकरीस होते, ते दूर केलें. त्यांचा जमाव सात आठ हजार आहेत. बरोबर सामान लढाईचें आहे. त्यांनीं महालोमहालची खंडणी घेत उज्जनीपलीकडे आले. उज्जनीस येणार म्हणोन वर्तमान ऐकिले. इंग्रजाचा तह जाला. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब यास आणावयास राजश्री केसो अनंत राजश्री पाटीलबावांकडून गेले. ते बाबापिराचे घाटावर जाणार. तिकडून दादासाहेब बडोदे येथपावेतों आले, म्हणोन ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १५५

श्री गजानन ता. १७ मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज चरणावर मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १५ जमादिलाखरपर्यंत स्वामींच्या कृपावलोकनेंकरून मुक्काम महेश्वर येथें वर्तमान यथास्थित असो. विशेष : सरकारचें आज्ञापत्र छ २२ जमादिलावलचें आलें, ते छ ७ जमादिलाखरीं येथें पावलें. पत्र पाहून तेच समयीं दरबारास जाऊन बाईंस वाचून दाखविले. ते समयीं येथील कारभारीही जवळ होते. पत्र ऐकून बाईंनीं उत्तर केलें जे, ''आम्हीं पत्र राजश्री तुकोजी होळकर यांस लिहिले आहे. त्यांचे उत्तर अद्याप आले नाही.'' आम्हीं उत्तर केलें जें, ''सरकारचे दोहीं आज्ञापत्रीं लिहिलें आलें कीं, तुकोजी होळकर यांनीं बाईंच्या पत्राचें उत्तर पाठविलें. आतां या लग्नाच्या ऐवजास बाईंनीं दिक्कत करूं नये.'' त्यास, मुत्सद्दी व बाई बोलली जें, ''पत्र येऊन आम्हीं तुम्हांस न दाखवावे असें संकट काय आहे?'' शपथपूर्वक मुत्सद्दी यांनीं सांगितले जे, ''पत्र आलें नाहीं.'' तेव्हां यांचें खरें किंवा तुकोजी होळकरांनीं पत्र पाठविलें म्हणून सरकारांत विनंति केली आहे तें खरें म्हणावें? काल बाईंचीं व सेवकाचीं ऐवजाकरितां निक्षूनच बोलणीं पुष्कळ जालीं. आम्हीं उत्तरें केलीं जें, ''आपण म्हणतात जे, तुकोजीबावांस बाकीविषयीं पत्र लिहिलें आहे, ते कोणती बाकी लिहितात तें पाहून तुम्हासी बोलणें तें बोलूं, असें आपले बोलणें. तुकोजीबावांस पत्र आपण लिहिल्यास दोन अडीच महिने जाले, अद्याप उत्तर आलें नाहीं म्हणतां? आम्हांस तों सरकारची आज्ञापत्रें अशीं येतात. त्यांत प्रमाण अप्रमाण कोणतें म्हणावें?'' त्यास बाई बोलली जे, ''एवढ्या ऐवजासाठीं आम्ही तुम्हांसीं अप्रमाण बोलावें, असें आम्हांस संकट काय आहे? श्रीमंतांच्या लग्नाचा ऐवज आम्हीं संतोषाने द्यावा. परंतु तुम्हांस पत्र लिहिलें, त्याचेंही उत्तर नाही व श्रीमंतांचेही आम्हांस दुसरें पत्र नाहीं. तुम्हांस वरचेवर सरकारचीं पत्रें अशी येतात. त्या तुमच्या पत्रावरच आम्हीं ऐवज द्यावा कीं काय?'' आम्ही उत्तर केले जे, ''आपल्यास सरकारची वरातच आली असतां, दुसऱ्या पत्राचा आपण आक्षेप करणें युक्त कीं काय?'' बाई बोलली जें, ''कां न करावा? हें ऐवजाचें काम होय.'' तेव्हां आम्हीं उत्तर केलें जें, ''अशीच आपली मर्जी असल्यास आम्ही लिहितों.'' त्यास उलटून बोलली जें, ''आम्हांस तसें पत्र पाहिजे कीं, पेस्तर सालचे ऐवजीं महालपैकीं ऐवज देणे.'' ''अस्तु. असेंही आम्ही श्रीमंतांस लिहितों. तेथें तुकोजीबावा काय विनंति करणें ते करतील.'' बाई बोलली जें, ''फार चांगलें. लिहा.'' फिरून आम्ही विनंति केली जें, ''श्रीमंतांच्या लग्न उत्सवाच्या ऐवजाविषयींच इतकी भवती न भवती व्हावी हें योग्य नाही. येविषयींचें असे जाबसाल ऐकून श्रीमंतांच्या चित्तांत कसे वाटेल, हें आपण समजतच आहांत?'' बाई बोलली जे, ''केवळ त्या ऐवजास आम्हीं दिक्कत इतकी करावी, असा अर्थ नाहीं. परंतु त्यांचीच अड चालावी, आमची कां न चालावी? यांत तुम्ही काय लिहिणें

तें लिहा.'' याप्रमाणें उत्तरें प्रत्युत्तरें जालीं. यातील सारांश दिसून आले कीं, महालपैकीं पेस्तरसालचे ऐवजीं ऐवज देणें असें सरकारचें पत्र यावें, अगर तुकोजीबावांचे पत्र यावें, असा येथील मनोदय. सुरळीत पत्र सरकारचें अगर होळकरांचें यावे म्हणजे ऐवज देतील. वरात घेऊन जासूद आला त्यास फार दिवस जाले, म्हणून नित्य बोलतच होतो. त्यास बाईंनी जासुदास वरात पत्राचें उत्तर दिलें, ते सेवेसीं पत्रें देऊन जासूद पाठविला आहे. बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हे विज्ञापना.''

लेखांक १५६

श्री मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : बाईंनी पत्र लिहून दिल्हें, तें खुले दिल्हें. ते समयीं मीं उत्तर केलें कीं, आपण आजपावेतों बोलत होतां, त्याचा फलादेश हा जाला ! पुढें माझी अब्रू श्रीमंत ठेवणार नाहींत. यावर श्रीमंत बहुमानाची वस्त्रें आम्हांस देतील!'' हे उत्तर केल्यावर बाईंनीं हांसल्यावर नेलें. परंतु जवळ राजश्री मुकुंदराऊ दिवाण व राजश्री विनायक बाजी होते. विनायक बाजींनीं उत्तर दिलें कीं, ''श्रीमंतांकडून येथें आला. येथून गेलीयास आचवला नाहीं.'' इतकें बोलले. मीं उत्तर दिल्हें कीं, ''ते यश घेऊन गेले. ते कशास आंचवतील? परंतु मी मात्र बाईंजवळ येऊन बाईंनीं अपेश दिल्हेंसे होतें.'' ऐसेंही उत्तरें जालीं असतां, त्यांच्या मनांत सरकारलक्षीं गोष्ट अथवा लिहिण्याचा प्रकार येऊन लिहिल्या अर्थाप्रमाणें घडावेंसें नाही. यावर जसी आज्ञा येईल, तसी वर्तणूक करूं. बरोबर सरंजाम तीनशें रुपये दरमहाचा खर्च. कार्य तर घडत नाहीं. तेव्हां शिलेदार राऊत आहेत त्यांची आज्ञा, ठेवावे कीं हुजूर रवाना करावे. खर्चास दोनशें रुपये दीडमाही देतात, ते पुरत नाहीं. दीड माही साडेतीनशें रुपये पाहिजेत. ते प्रमाण खर्च. वावगा खर्च नाहीं. ऐयीयास आज्ञा येईल तसी वर्तणूक करूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १५७

पैवस्ती छ ३ रजब सलास समानीन **श्री** ता. १९ मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति तागाईत छ १७ माहे जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष :

श्रीमंत सौभाग्यवती मातुश्री आनंदीबाईंसाहेब यांजपाशीं मकरीकर लाखीकर होता.

तो राजश्री बाजीराव बर्वे यांजसमागमें दिला होता. तो सांप्रत बाजीराव यांनीं सुरतेस पाठविला कीं, आम्हीं येथें रहावें किंवा काय करावें? श्रीमंत पुण्यास जातात किंवा झांशीस येतात, हें कसें काय तें लिहिणें. याप्रमाणें मकरीस पत्र देऊन पाठविलें आहे. कलम १

राजश्री जिऊबा शेणबाई यांजकडे राजश्री बाजीराव यांनीं पत्र पाठविलें कीं, श्रीमंतांचा निश्चय कसा पाटीलबावांनीं ठरविला, तो लिहून पाठविणें. म्हणून जासूद पत्रें घेऊन गेला.

राजश्री गणेशपंत कात्रे प्रतिनिधीकडील, त्यांचे चुलतबंधू राजश्री बाजीभट कात्रे, हे श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांजवळ, चार मास जाले, येथूनच गेले. बाजीभटाचे मामा यज्ञेश्वर दीक्षित सप्रे येथें आहेत. त्यांस पत्र बाजीभट यांचें आलें. पत्रीं काय मजकूर तो कळला नाही. जबानींच वर्तमान कीं, तूर्त श्रीमंत राजश्री दादासाहेब येथेंच आहेत. विलायतेस पत्रें गेली आहेत. उत्तरें आल्यावर काय मसलत ठरणें ते होईल. याप्रमाणें ऐकिलें. कलम १

आम्ही सेवक. आमचे प्राणांत प्राण नाहीं. गरीब, वगवसिला कोणी नाही. एक स्वामीचरण जाणतों. चरणाखेरीज आश्रय त्रैलोक्यांत नाही. चाकरी शुद्धपणें करून आहे. कोणाची आशा धरून सरकारकामाचा शब्द येईल ती गोष्ट सहसा करीत नाही. याउपरी महाराज ठेवतील तसे राहूं. सेवकापासून आज्ञेप्रमाणें काम घडून आलें नाही म्हणून भयभीत आहें. कलम १

बाजीराव बर्वे यांची बातमी ज्या गृहस्थाकडून कळत होती, तो गृहस्थ रावजींनीं पुण्यास पाठविला. त्याजपाशीं पत्र स्वामींचें नांवें लिहून दिलें आहे. तेथील माहितगिरी त्यास आहे. विनंति करील. पुढें रावजींकडील बातमी लागांवयानिमित्य आणिक कारकून त्यांचे घरचा, तोच आपला म्हणून करून ठेविता आहे. वर्तमान कळेल तसें सेवेसीं लिहीत जाईन. कलम १

राजश्री दादो उद्धव नासिककर, यांचे चिरंजीव नारो दादाजी, पूर्वीपासून श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांचे समागमें, ते सांप्रत येथें आले. बरोबर घोडीं २, तट्टे २ व उंट १ आहे. बाईंची भेट रोजगारास आलों म्हणून घेतली. परंतु दादासाहेब झांशीस जाणार, त्यांजबरोबर जावें म्हणून आले आहेत. कलम १

बाईंनीं दोन लक्ष रुपये द्यावे. लग्नाचा ऐवज याविषयीं मीं व राजश्री विठ्ठलपंत उभयतां बहुत म्हणून पाहिले. त्यांच्या चित्तवृत्तीस पालट होत नाहीं. वाद प्रतिवाद! ऐवजच कोठें? मजकडे तुकोजीबावांची बाकी काय आहे? आम्हीं उत्तर दिले कीं, बाकीच असावी तेव्हांच ऐवज द्यावा, नाहीं तर देऊं नये कीं काय? तर साल आइदेचे ऐवजीं तुकोजीबावांचें पत्र आणा म्हणजे देईन असे दिक्कती सांगतात. आमचा यत्न तितका भय प्रीत दाखवून, युक्तीचे वाटें बोलणें तें बोलून पाहिलें. त्यास समजतच नाहीं. चार कारभारी आहेत. त्यांसीं सांगावे तर ते बाईपेक्षां गोष्टी सांगतात. त्यांसही आगापिछा नाहीं. याप्रमाणें वर्तमान आहे. कलम १

सदरहू सात कलमें श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १५८

श्री मे, इ. स. १७८३

''पुरवणीपत्र श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : सा० नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : बाईंचें बोलणे रूक्ष. मग काय खातरजमा ठेवून बोलतात, हें कळत नाहीं. खावंद ईश्राप्रमाणें, अंमळशी नजर वांकडी करून खावंद पाहू लागल्यास, क्षणात मजबुती अथवा खातरजमा असेल ते नाहींशी होऊन डोळे उघडतील, तेव्हां विपरीत! ही दूरआंदेशी मनांत येतच नाहीं. प्रसंगीं कारभारी, त्यांस या गोष्टींचा संतोष! येथील वर्तमान या प्रकारें. आमचे खर्चाविशीं तजवीज कारभारी करून देऊं म्हणतात. आजपावेतों चारशें रुपये खर्चास दिले. मजबरोबर शिलेदार सुद्धां अडीचशें रुपये दरमाहाचा खर्च आहे. येथील कर्ज घेऊन खातों. सरकारकाम होत नाहीं. वास्तव सेवेसीं विनंति लिहिली असे. माझे वडिलांनीं स्वामींचे आर्जव करून आम्हांस जागा केली नाहीं, कीं त्यावर स्वस्थ असावें. स्वामींखेरीज आम्हास त्राता कोणी नाहीं. दैवेकरून चरणांसीं लागलो. येथून शेवट करणार धनी समर्थ आहेत. बहुत काय लिहिणें, कृपालोभ करावा हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १५९

पैवस्ती छ ७ रजब अर्बा समानीन **श्री** ता. २१ मे, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : छ १० जमादिलाखरीचें आज्ञापत्र छ १९ मिनहूस सायंकाळीं पावले. दोन पत्रें वेगळी पावली. एक्या पत्रीं राजश्री बाजीराव बर्वे यांचा मजकूर लिहिला होता. त्याची उत्तरे वेगळी पुरवणीपत्रीं लिहिली आहेत व बाईंस पत्र द्यावयाचे ते दिले. त्याचे उत्तर घेऊन मागाहून पाठवितों. त्यातील अर्थ तूर्त बोलण्यांत आला, त्याची आलाहिदा पत्रीं विनंति लिहिली आहे. श्रीमंत राजश्री रावसाहेबांचे लग्नाचा ऐवज सर्वांनीं दिल्हा. बाईंचीं दिकत. जासुदास फार दिवस लागले. ऐवज नाहीं. जासूद ठेऊन फळ काय? त्यावरून त्यांणीं उत्तर लिहून दिलें, तीं पुरवणी पत्रें सरकारच्या जोडीसमागमें पाठविलीं आहेत. त्याउपरी छ १० जमादिलाखरीचीं पत्रें आली. त्यांवरून बाईंशीं एकदोन वेळ एकांत गांठ पाहून पत्रांचा अर्थ समजाविला व ऐवजाविषयीं बोललों कीं, ''आपण लग्नास ममतापुरस्कार श्रीमंतीं बोलाविलें असतां न गेलांत, तेही चूकच.. दुसरें ऐवजास दिकत लावून जासुदास जाब दिला हेही चूक. तर असें न करावें. सर्वांनीं ऐवज दिला. आपण मातबर. तुमचे प्रतिमेचें दुसरें कोणी नाहीं. हा ऐवज द्यावा हें उत्तम.'' ऐकून उत्तर दिलें कीं, ''मी काय करू? वाफगांवचे उत्तर साफ येत नाहीं, यास्तव दिक्कत. तर आतां ऐवज द्यावा हें तुम्ही म्हणतां, तर माळवे प्रांतीं महाल आहेत, त्यांजवर पट्टी घालीन. त्याचा बोभाट ऐकूं नये,

म्हणजे ऐवज देईन.'' त्याचें उत्तर मी दिलें कीं, ''बोभाट होतो तो तरी आपण कोठें एकतात? किंवा ऐवज न द्यावा म्हणून ह्या दिकती? सारांश, नर्मदेपलीकडील महालास पट्टी घालीत नाहीं. माळवे प्रांतीं महाल आहेत त्यांजवर ऐवज साधून देईन.'' आम्हीं उत्तर दिलें कीं, ''आपले मर्जीस येईल तसें करावें. ऐवज द्यावा, उत्तम, चांगलें.'' तेव्हां बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, ''कालच वाफगांवचें उत्तर आले, तुम्हांस दाखवितें. परंतु एक लक्ष ज्येष्ठ अखेरपावेतों देईन. बाकी एक लक्ष राहिले, ते आषाढ अखेरीस याप्रमाणें देतें.'' हा निश्चय छ २१ जमादिलाखरीं प्रातःकालीं देवाजवळ बसली होती, त्या स्थलीं निश्चय जाला. याप्रमाणें आम्ही श्रीमंतांस लिहितो. त्यावरून बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, याप्रमाणें लिहावे. त्याउपरी छ २३ रोजीं गेलो कीं, वाफगांवचे उत्तर कसें आलें तें दाखवावे. त्यावरून मुकुंदराऊ यांस बोलावून म्हणाली कीं, पत्र दाखवावें. त्यांनीं कारकुनास बोलाऊं पाठविले. तो नव्हता. पत्र पाहिलें नाही. एक दो दिवसां पाहून त्यातील अर्थ असेल तो सेवेसीं लिहून पाठवीन. पूर्वी बाई म्हणत होती कीं, सालमजकूरचे ऐवजीं महालसंबंधें पत्र वाफगांवचें यावें कीं, याप्रमाणें श्रीमंतीं पत्र लिहावे तेव्हां ऐवज देईन. म्हणोन म्हणत होती. त्यावरून आपणास लिहिलें होतें. त्यास सांप्रत त्याप्रमाणें पत्रें यावीं, हें कांहीं नाहीं. ऐवजच देतात. दोन वेळ खचित पुसोन सेवेसीं लिहिले असे. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब भडोचेस आले. पुढें आलीमोहनच्या वाटेनें उज्जनीस जाणार. तेथेंही वाडे झाडवितात, म्हणून साहुकारी वर्तमान ऐकिलें. राजश्री पाटीलबावा ग्वाल्हेरच्या शहास आहेत. बहुतकरून ग्वाल्हेरचा किल्ला फत्ते जाला असेल अगर होईल. देखलें ऐकलें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६०

श्री ता. २१ मे, इ. स. १७८३

''विज्ञापना ऐसीजे : छ १० जमादिलाखरीचीं पत्रें छ १९ जमादिलाखर माहे मजकुरीं पावलीं. पत्रीं आज्ञा कीं :

राजश्री बाजीराव बर्वे तेथें आहेत. ते मनस्वी वर्तणूक करितात. मशारनिल्हेचा बंदोबस्त पक्केपणें करावा. किल्ल्यांतून जाऊं येऊं नये. त्यांजकडे कोणीं जाऊं नये.

जवळ माणसें ठेवणें ती मोतादीचीं ठेवावीं. त्यांची सावधता करावी. या गोष्टीची उपेक्षा केलियास सरकारचा शब्द बाईंकडे लागेल. वास्तव लिहिल्याअन्वयें बाईंशीं खचित बोलून आधीं याचा बंदोबस्त करणें. उपेक्षा करावयाची नाहीं. नाना प्रकारें राजकारणें करितात म्हणोन कळलें, त्यास बाईंशीं बोलून पक्का बंदोबस्त करावावा. म्हणून आज्ञापत्रीं लिहिलें. त्याच्या अन्वयें बाईंस पत्र होतें तें त्यांस दिल्हें. कलम १

स्वामींची आज्ञा पुरवणीपत्रीं होती कीं, दादासाहेबांकडून पत्रें व कारकून आले गेले,

हे बाईंस सांगून, बाईकडून बाजीराव यांस विचारून, त्यांतील उत्तरें प्रतिउत्तरें होतील ती लिहून पाठविणें म्हणून आज्ञा. त्यावरून आनंदराव पवार याचा मजकूर केला. त्याचा परिणाम हे आम्हास थोडकेसे कळले होते, ऐसें शेवटीं उत्तर केलें. वास्तव पुरता विस्तार सांगितला नाहीं. सांगूं. परंतु गोष्ट मोघम ठेवून शोध करावा. तें करीत नाहीत. बाजार करितात. यामुळे सोईनें एका दो दिवसां सांगूं. माझे पत्र बाईंस दाखवावें म्हणून आज्ञा. तें पत्र वाचून दाखविलें. रावजींशीं बाईंचें बोलणें स्वामींचे पत्र दिल्यावर जालें नाहीं. साबाजीपंताशीं बोलणें जालें. त्याचा मजकूर कळला तितका वेगळी पुरवणी लिहिली असे. कलम १

छ १९ जमादिलाखरीं पत्र पावलें. छ. २० रोजीं बाईंकडे उभयतां गेलों. बाजीराव याचा मजकूर केला. आज्ञापत्राप्रमाणें बोललों. त्याचें उत्तर एक वेळ दिल्हें कीं, ''माझी खातरजमा आहे. तुम्ही मागें सूचना केली होती कीं, बाजीराव किल्ल्यातून बाहेर राहावयास जागा मागतील, तर न देणें. ह्यावरून मी त्यांस विचारलें. त्यांनीं माझे पायावर हात ठेविला. तुम्हीं लटकी लिहून पत्र आणिलें, ऐसे बाईंनीं उत्तर दिलें. त्यावरून मजला अपूर्व वाटलें व त्रास आला कीं, म्हातारी दौलत करिते, परंतु चौकशीची जात नाहीं. तेव्हां बाईंस मी उत्तर दिलें कीं, पायावर रावजींनीं हात ठेविला त्याजवर जाऊं नका. त्यांची वर्तणूक सुधी नाही. तुम्हांस ठाऊक नाही. मग त्यांचे वर्तणुकीतील एक गोष्ट बोललों कीं, राजश्री आनंदराव पवार, श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडून येथें येऊन, रावजींस भेटून, रावजींनीं वस्त्रें देऊन पाटीलबावांकडे पाठविलें. तेथून येऊन यांस भेटून सुरतेस गेले; हें आपणास ठाऊक नाहीं. हात पायावर ठेविला. यावर निश्चिंत! तर असें न करणें. तुमचा जिमा आहे. सावध होऊन यांचा बंदोबस्त करावा. ऐकून उत्तर दिलें कीं, याप्रमाणें बाजीराव यांस बोलावून पुसतें. मग त्यांतील अर्थ ते काय सांगतात, तो तुम्हांस सांगेन. याप्रमाणें छ २१ स आणखी बोलली कीं, माझा जिमा आहे. बाजीराव गेला तर मी देईन. आम्हीं उत्तर दिलें कीं, ही गोष्ट खरीच, तथापि सावधता करावी. त्यांजकडें कोणीं जाऊं येऊं नये.

माणसें मोतादीचीं ठेवावीं. पत्रीं आपणास लिहिलें, आहेच, याप्रमाणें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.'' कलम १

लेखांक १६१

श्री ता. २६ मे, इ. स. १७८३

''विज्ञापना ऐसीजे : तागाईत छ २४ जमादिलाखरपावेतों वर्तमान यथास्थित असे. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब बाबापिराचे घांटावर आले म्हणून मुकुंदराव म्हणत होते व बाईंनीं सांगितले कीं, शिंद्यांनीं दादासाहेबांस खर्चास दोन लक्ष रुपये पाठविले म्हणून सांगितले, ते सेवेसीं लिहिले असे. बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६२

श्री ता. २६ मे, इ. स. १७८३

''विज्ञापना ऐसीजे : छ २४ जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. बाईंस पत्र बाजीराव यांचें मजकुराचें देतांना आम्ही उभयतां व बाई चवथे देवघरांत होती. तेथें देवापाशीं पत्र आम्हीं वाचून दाखविलें. सांगितलें कीं, हें पत्र एकच कारकुनास दाखवून पत्राप्रमाणें बंदोबस्त करावा, बोभाट्यांत पत्र आणूं नये ऐसें सांगून दिलें. बाईंनीं तें पत्र जितके मुत्सद्दी त्यांस, दाखविलें. येथें रीत आहे, कोणी काम बहुत मंडळीखेरीज होत नाही. असो. बाजीराव यांस बोलावून आनंदराव पवार यांचा मजकूर पुसावा. त्यांस तर बोलाविलें. राजश्री साबाजीपंत यास बोलावून, बाई व मुकुंदराव व विनायक बाजी व गोविंदपंत गानू असे एकांतीं बसून, साबाजीपंतास पत्राचा अर्थ सांगितला कीं, याप्रमाणें आम्हांस पत्र श्रीमंतांचें आलें. तुमची काय वर्तणूक तें सांगा. त्यांनीं उत्तर दिलें कीं आमची वर्तणूक वावगी नाही. कोणती वावगी आपले नजरेस आली असेल ती सांगांवी. ऐसें साबाजीपंत बोलल्यावर बाईंनीं व त्रिवर्गांनीं आनंदराव पवार यांचा मजकूर, म्यां सांगितला त्याप्रमाणें, साबाजीपंतास त्यांनीं सांगितलें. त्यांचीं उत्तरे काय जालीं ती समजलीं नाहींत. मग बाईंस छ २२ दिवसीं पुसावयास गेलों. भोजन करून बसली होती. मीं जाऊन स्मरण दिलें कीं, आपण बाजीरावजींस बोलावून आनंदराव पवार यांचा मजकूर सांगितला. त्याचें उत्तर बाईंनीं दिलें कीं, बाजीराव आले नाहींत. त्यांचा कारकून साबाजीपंत आला. त्यास आम्हीं मजकूर सांगितला. तो म्हणतो कीं, रूजू मुकाबला करून द्या.

आम्हांस तर आनंदराव भेटला नाहीं. हें लटकें तुफान. तर तुम्ही मुकाबला करून द्याल? आम्हीं उत्तर दिलें कीं, श्रीमंतांच्या पदरीं आहोंत, वावगी गोष्ट तुम्हांस सांगत नाहीं. मुकाबलाच करावा असें मानस आपलें असेल तर त्याची चिंता नाहीं. परंतु तुम्ही आपले दाबानें व सरदारीचे रीतीनें, त्यास चांगले तऱ्हेनें पुसावें. केवळ मुकाबलाच घेऊन बसूं नये. इतकें मी बोलल्यावर बाई म्हणाली की कदाचित् त्यांचा आग्रह पडला, तर होईल कीं नाहीं? मीं उत्तर दिलें कीं, मजशीं गांठ पडल्यावर मुकाबले करावयास पडणार नाही. तथापि मुकाबला करा म्हणतील तर चिंता नाहीं. हे छ २२ बोलणें जालें. मग छ २३ मागतीं गेलों. उभयतांही तृतीय प्रहरीं गेलों. तेव्हां रावजींचा मजकूर केला. बाई व मुकुंदराव व विनायक बाजी व आम्ही उभयतां. बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, आनंदराव पवार यांचा मजकूर आम्हांस थोडकासा तेव्हांच कळला होता. कारभारी म्हणालें कीं, यावेगळी रावजींचीं वर्तणूक दुसरी कोणती? ही तर आम्हांस कळली होती. आणिक असेल तर सांगा. त्यास पुसून तुम्हांस सांगू. याचे उत्तर मी दिलें कीं, दुसरें काय सांगणें? याउपर सावध, सावध, सावध, ऐसें तीन वेळ सांगितलें. तुम्हांस एक गोष्ट सांगितली त्याचें फळ काय केलें? असो. सारांश, श्रीमंतीं लिहिलें आहे, सावधता रावजींची करून माणसें वगैरे नेमस्त ठेवून बंदोबस्त करावा, असें सांगितले. वरकड विस्तार बोलावा, तर येथील

बहुनायकी. बाईची अखत्यारी कोणावर नाहीं. बाईस तर कृत्रिम कळत नाही. पुढें वरचेवर सूचना रावजीविषयीं बाईंस करीत जाऊं. जोंवर श्रीमंत राजश्री दादासाहेब झांशीस अथवा कोठें पोहोंचले नाहीत, तोवर रावजी गडबड करतील. याजकरितां बारीक बातमी राखतों. जसे तऱ्हेने कळेल तसे तऱ्हेनें राखून, वावगी गोष्ट कळलीयावर बाईंस जाऊन सांगूं. मग बंदोबस्त करणें त्यांजकडे आहे. रावजी नर्मदेस स्नानास अथवा सायंकाळचे संध्येस येत नव्हते. तीथ पर्वणीस येत होते. सांप्रत किल्ल्याबाहेर जावयाचें नाहीं असें समजले. त्या दिवसापासून सांयकाळचे नित्य रेवेस येतात. तो मार्ग किल्ल्याबाहेर आहे. तिकडे जावयाची रूढ घातली आहे. तेथें संध्या करून, दोन घटका बसून, मग हवेलीस जातात. तेथें बातमी राखीत असतो. शोध यांचा चांगला सापडत होता, तो गृहस्थ रावजींनीं पुण्यास पाठविला. त्याजबरोबर पत्र सेवेसीं लिहिलें असे. रावजींजवळ मोतादी माणसें असावीं, वरचेवर सावधता करावी, येविषयीं बाईंस वारंवार सांगत जाऊं. बाईंचे खाजगत कारभारी, मसलतगार गोविंदपंत गानू. ह्यांनीं बंदोबस्त करावा सरकारचे लिहिण्याप्रमाणें, तर तें रावजींचे मामेसासरे! मुकुंदराव सांगकामे! बाईंस तर चौकी ठेवून करावयाचे नाहीं. वरचेवर बातमी घेऊन त्यांस राखावें हेंही करीत नव्हती. आतां सरकारचे लिहिण्यावरून सावध झाले म्हणतात. हा कालवर माणसाची वगैरे चौकशी केली नाही. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६३

श्री मे, इ. स. १७८३

''पुरवणीपत्र श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : पूर्वी बाईंनीं म्हटले होते कीं, श्रीमंत आपलें पत्र खातरजमेचें पाठवितील, तर साल आहिदेचे ऐवजीं कर्ज घेऊन देईन. तोच जाबसाल आतांही एक वेळ असा केला कीं, माझे नांवें पत्र जिमतीखातर जमेचें पाठवावें कीं, माळव्यांतील महालास पुढें उपद्रव लागणार नाहीं. जोपर्यंत पैसा फिटेल तोंपावेतों तोही ऐवज महाल मजकूर वजा होऊन देईन. तिगस्त व सालगुदस्त व सालगुदस्त व सालमजकूर या ऐवजाशीं संबंध नाहीं. ऐशीं भाषणें मनास येईल तसें बोलतात. श्रीमंतांचे दौलतीत यांची दौलत. ते आठवण न धरितां, आपणच खावंदगिरी महालाविषयीं करून आहेत. या समयास घरची वाकडी मनांत आणूं नयेत, सरकारचे लिहिण्याचे अर्थ मनांत येऊन ऐवज महालचा फौजेस पाठवावा, ही विनंति वारंवर मी करीतच आहे. ते ऐकून हसतमुख होत असावे, उत्तर देऊं नये, ऐसे आदेश बाईंचे आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६४

श्री ता. १९ जुलई, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १८ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ १२ रजबचे आज्ञापत्र सादर जालें, ते छ ८ साबानीं दो प्रहरां पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, श्रीमंत राजश्री रावसाहेब यांच्या लग्नाचीं वस्त्रें व बहुमान गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांस येणेंप्रमाणें :

४ कापड सनगें

१ पातळ पैठणी जरी १

१ खण पैठणी एक

२ शालजोडी फर्द

४

१ माळ मोत्यांची मोती ११८ (सुमार एकशें अठरा)

५

एकूण वस्त्रें चार व बहुमान माळ एक मोत्यांची पाठविली, ती पावती करून उत्तर पाठवावें म्हणून आज्ञा. त्यावरून आज्ञेप्रमाणें वस्त्रें ४ व बहुमान माळ मोत्यांची प्रविष्ट करून, बाईंचीं उत्तरें घेऊन सेवेसीं पाठविलीं असेत. बहुत काय लिहिणें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १६५

श्री ता. २९ जुलई, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री पंतप्रधानसाहेब स्वामीजींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक चरणरज केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २८ राज माहे साबानपावेतों साहेबांचे कृपेंकरून सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ११ जमादिलाखरचें आज्ञापत्र सादर जाहलें. तेथें आज्ञा कीं, सरकारचे लग्नपट्टीचा ऐवज राजश्री तुकोजी होळकर यांजकडे दोन लाख रुपये घ्यावयाचे करार केले, तो ऐवज गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांजकडून देवविला. त्यास अहिल्याबाईंनीं उत्तर केलें कीं, आम्हीं तुकोजी होळकर यांस लिहून पाठविलें आहे. त्याचे उत्तर आल्यावर ऐवजाचा फडशा करूं. यावरून येथें तुकोजी होळकर यांसीं बोललों. यांनी उत्तर केलें

कीं, करारप्रमाणें ऐवज लवकर द्यावयाविषयीं अहिल्याबाई यांसी लिहून पाठविलें आहे. याउपर ऐवजास गुंता पडावयाचा नाहीं. याप्रमाणें बोलले. तेव्हां ऐवजाची रवानगी अहिल्याबाई लवकरच करतील. येथेंही सावकाराची खातरजमा करून वराता दिल्या आहेत. त्याप्रमाणें सावकाराचे पदरीं ऐवज लवकर पडला पाहिजे. याकरितां तुम्हीं तेथें अहिल्याबाईंस सांगून, ऐवजाच्या हुंड्या लवकर पाठवून देणें म्हणून आज्ञा. त्यावरून वराता तीन आलादा सावकाराचे नांवें होत्या, त्या बाईंस दाखविल्या. बाईंनीं वराता कबूल केल्या. एकूण तिही वरातेचे रुपये १,९८,१०० एक लक्ष अठ्याणव हजार एकश्याव्या, त्या तूर्त हुंड्या सुमारीं ६ एकूण रुपये १,३०,००० एक लक्ष तीस हजार यांच्या हुंड्या, तिलोकसी पदमसी याच्या दुकानच्या घेऊन राजश्री कृष्णाजी भैरव थत्ते यांजकडे पाठविल्या आहेत. ते मुदतीप्रमाणें आपला ऐवज घेऊन, वरकड उभयतां सावकारांचा ऐवज बाईंच्या पत्राप्रमाणें ज्याचा त्यास देतील. सरकारचे वरातेपैकीं सावकाराचें देणे रुपये ६८,१०० अडुसष्ट हजार शंभर रुपये राहिले. त्याही हुंड्या आज्ञेप्रमाणें सावकाराकडे लवकरच रवाना करतों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना. मिति शके १७०५ आषाढ वद्य ३० भौमवार हे विज्ञापना.''

लेखांक १६६

श्री ता. ८ आगस्ट, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक सा।। नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री सदाशिवभट जोशी संगमनेरकर नि।। अहिल्याबाई होळकर यांचे आश्रित यांनी कसबे संगमनेर येथें श्रीरामजीच्या मूर्ति पंचायतनासुद्धां घेऊन ठेविल्या. एक स्थळ तेल्याचें, दोन तीनशेपावेतों खरेदी केलें. त्या स्थळीं देवालय बांधून श्रीच्या मूर्तीची स्थापना करून, नित्य कीर्तन पूजा चालवावी असा मनोभाव म्हणून विनंतिपत्रें सेवेसीं भटजींनीं लिहिलीं आहेत व समक्ष बाईंनीं विनंतिपत्र लिहावयास सांगितलें कीं, ''भटजी आमचे आश्रित. यांचा हेतु वतनाचे स्थळीं देवालय करावे. तर, सरकारचे आज्ञापत्र तेथील कमाविसदारास कीं, भटजींनीं स्थळ जागा घेतली, त्या जागेची महजर, खर्च व पडतां करून देऊन, बिनदिक्कत श्रीच्या देवालयाचें काम निर्विघ्न शेवटपर्यंत होय तो अर्थ करावा.'' त्यावरून विनंतिपत्र लिहिलें आहे. त्यास स्वामी कृपाळू होऊन भटजींचे कार्याविषयीं कमाविसदार यांस पत्र, महजर करून देण्यासाठी आज्ञा करणार धनी समर्थ व भटजींचे पत्राचीं उत्तरें यावी. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १६७

श्री ता. २७ सप्टेंबर, इ. स. १७८३

''पुरवणीपत्र श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विज्ञापना ऐसीज : चंद्र २१ सवालची आज्ञापत्रें आलीं. तेथें आज्ञा त्याची विनंतिपत्रें लिहिलीं असेत :

लष्करांतून बाईंचें नांवें पत्र गेलें, त्याच्या नकला तुम्हीं पाठविल्या त्या पावल्या. पुढें बाईंनीं पत्राचे उत्तर काय दिलें व तुम्हा उभयतांशीं काय बोलणें जालें, हे लिहून पाठविणें म्हणून आज्ञा. त्यास, पत्राचे उत्तर परभारें बाईंनीं पाठविलें आहे. आम्हांपाशी विशेष कांहीं बोलली नाही. पूर्वीच सेवेसीं लिहिलें असे. परभारें बाईंनीं पत्र पाठविलें, त्यांचें उत्तर यथास्थित आल्यावर आम्हाशीं बोलावयाचें बोलतील.

तोंवर त्यांस भ्रम आहे कीं, परभारें खत व ऐवज पटून जाब आल्यास यांचें कारण काय? याप्रमाणें वर्तमान असे. कलम १

खेतसी तिलोकसी याचे दुकान पुण्यांत आहे. तेथें टिकमदास धर्मदास नांवें गुमास्ता त्याच्या दुकानीं साडेसातशें रुपये घेतले. त्याविषयीं विनंति लिहिली होती, त्याची आज्ञा कांहींच आली नाहीं. कलम १

रा।। नारो कृष्ण सुभेदार याजकडील कारकून कोणगोईचें जाबसालाकरितां आहे. कसरावद व कान्हापूर येथील फडशा होणें त्याची आज्ञा आली नाहीं. कलम १

रेशीम सरकारचें पत्रीं वजन १ तीन टांक लिहिलें होतें. येथें वजन करून घेतलें, तों वजन पुरें पक्कें [illegible]१ टांक उतरलें. दोन टांक उणें आलें. वजन ऐशी रुपये शेर घालून केलें. त्याप्रमाणें एक शेर एक टांक भरले. कलम १

धोतरजोडे १३ व शेला १ एकूण चवदा सणगें पावलियाचें उत्तर आले. कलम १

पत्रीं आज्ञा कीं, रेशीम पाठविले हे कारेगरास देऊन धोतरजोडे आणिक सुमारें १५ करवणें. कांठास पट्टा मोठा न घालणें. दोन दीड बोट पट्टा कांठ करवणे. मोठा न करणें म्हणून आज्ञा. त्यास रेशीम रंगदार उत्तम, चांगलें आहे. कारागीर बोलावून त्यांस रेशीम तूर्त वजन १६ रुपये भार दोन धोतरजोडे करावयास दिले. दोन धोतरजोडे तयार होऊन किंमत आखणी करून सेवेसीं पाठवितो. हे पसंत येतील. त्याचें उत्तर आल्यानंतर दुसरें काम लावूं. कारण कीं, रेशीम सरकारचे. सूत पाजणी व मेहनत कारागिरांची. यांत नुकसानी त्यांची होती. ते म्हणतात की रेशीम आम्हांस खंडून द्या. आमचा माल तयार होईल तो वाजवी किंमत चौघांचे विचारें होईल ती द्या, असें म्हणतात. यास्तव दोन धोतरजोडे करविले. ते आठ दिवसांत होतील. त्याची बिनाखी करून पाहूं. किती नुकसानी कारागिरांस येते त्यासारखे सेवेसीं लिहीन. रेशीम दर शेरी ५० प्रमाणें मागतात. आम्ही दर शेरी ५५ रुपये सांगितले आहेत. आज्ञा येईल तसे करूं. खंडून द्यावें हें बरें. त्याची पोटफोड होती. खंडून रेशीम देऊन, त्याच रेशिमाचे धोतरजोडे करून घ्यावे अशी चाल आहे. कलम १

पूर्वी सरकारचे पत्रीं आज्ञा आली होती कीं, धोतरजोडे सुमारें वीस करून पाठविणें. त्यात तपशील, १५ नऊ हात लांब व रूंद एकवीस तसूचे यत्ता सुमार पांच आठ हात लांब व रूंद आठरा तसूचे यत्ता सुमार ५. २० पैकीं येथून पाठविलें: १० नऊ हात लांबीचे सुमारें, ३ आठ हात लांबीचे सुमारें, १३.

सांप्रतचे पत्रीं आज्ञा कीं, अठरा तसूंचे रूंदीचे सुमारें १० करून पाठवणें, त्यावरून सेवेसीं लिहिले असे. उत्तरानुरूप करून पाठवूं. कलम १

सावकाराचा ऐवज बाकी राहिला, तो निकट करून घेऊन पाठविणें म्हणून आज्ञा. त्यास पूर्वी १३०००० रुपये त्याच्या पावल्या येणेप्रमाणें आल्या. तपशील :

३५००० रघुनाथ सदाशिव गद्रे यांची पावती.
४०००० कृष्णाजी भैरव थत्ते यांची पावती.

———————

७५०००

बाकी ५५००० रुपये याची पावती राजश्री रामचंद्र नाईक परांजपे यांची आली नाहीं. त्यांस ताकीद होऊन त्यांजकडील पावती आली पाहिजे. ज्या पावल्या आल्या, त्या बाईस दिल्या नाहींत. मजपाशीं आहेत. पुढें पंचेचाळीसांचा जाब कसा येतो, त्यासारखें पाहून पावती देऊं. वराता कोऱ्याच आहेत. वसूल सारा ऐवजाचा फडशा होईल, तेव्हां भरपाई करून देऊं. कलम १

श्रीमंत राजश्री दादासाहेबांकडील कारकून पूर्वींच धोंडो खंडोजी राजश्री पाटीलबावांकडे गेला होता. तो माघारें येऊन बाईंची भेट घेऊन दादासाहेबांकडे गेला. त्याचे बोलणें जालें, ते पूर्वीच लिहिलें होते. विशेष नाहीं. बाई हेंच बोलली कीं, ''दादासाहेब देशीं गेले, उत्तम जालें. फितूर दूर जाला.'' हेंच बोलली होती, तें लिहिले होतें. कलम १

चिंतो विठ्ठल याचे घर खरगोणांत आहे. तें आपले जिमेस करून घेणें म्हणून आज्ञा. त्यास बाईंची परवानगी घेऊन, भवानी जासूद नि।। बापाजी नाईक यास खरगोणास पाठविलें. याने रूबरू पाहून ताकीद कमाविसदार यांस केली, कीं घर खाली करून देणें. त्यावरून कमाविसदार यांनीं उत्तर दिलें कीं, चिंतो विठ्ठल याचा गुमास्तां कोठें आहे, तो घेऊन येणें, येथून गुमास्त्याचें पत्र पाठविलें होतें. जासुदास सांगितलें होतें, त्याची आड करितील तर हें पत्र त्यांस देणें. त्याप्रमाणें पत्र त्यांस दाखविलें. पत्र पाहून उत्तर लिहून दिलें कीं, घर खाली करून देऊं. तुम्हांकडे रुपये आहेत ते व्याजासुद्धां पाठविणें, म्हणजे घर खाली करून देऊं. असे उत्तर गुमास्त्याचे नांवें आलें. तें पत्र आम्हांजवळ आहे. कमाविसदार यांनीं लिहिलें कीं, गुमास्तां तुफान घेतो. घर चिंतो विठ्ठल याचें नाहीं. केसो विठ्ठल यांनीं, घर न्हावी याचें गहाण ठेविलें, तें घर गुमास्त्यानें लिहून दिलें असे. आमच्या नांवें उत्तर आलें. मागती कमाविसदार यांस आम्ही पत्र लिहिलें कीं, जें घर गहाण ठेविलें, तेच आमचे जप्तींत असावें. याप्रमाणें लिहिलें. गुमास्तां येथें तूर्त नाही. आल्यावर त्याजबरोबर

जासूद देऊन खरगोणास पाठवून, त्याचा फडशा करून सेवेसीं लिहीन. कलम १

स्वामींनीं कृपा करून धोतरजोड्यांचे ऐवजीं वरात पाठविली, ती वरात बाईंस दाखविली नाहीं. वर्तमान बाईंस सांगितलें कीं, वरात एकोणीसशें रुपयांची आली आहे. बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, ऐवज राहिला नाहीं. पंचवीस बाकी राहिले, तें तेथें घ्यावयास लिहिलें आहे. असें म्हणाली कदाचित तेथेंच घ्यावे असें जालें, तर एकोणीसशें रुपये वरातीप्रमाणें आम्ही येऊं. बाकी ऐवज सावकारास पावता करूं. याचा जाबसाल बाईंची पत्रें सरकारांत आली आहेत, त्या उत्तराप्रमाणें होईल. कलम १

राजश्री बाजीराव बर्वे यांजसमागमें खासे धोतरजोडे ३ तीन पाठविले.

२ दोन बोट काठाचे

१ एक सर काठाचा

——

३

एकूण तीन धोतरजोडे हे, लिहिलें आल्यापूर्वीच रवाना केले होते. सेवेसीं श्रुत होय. देखिले ऐकिले वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६८

श्री ता. १ आक्टोबर, इ. स. १७८३

''विज्ञापना ऐसीजे : मालजीराव होळकर यांचे दिवाण भगवंतराव बल्लाळ लिमये येथें कुटुंबसुद्धां असामी बाईंकडून खाऊन होते. काम कारभार त्यांजकडे कांहीं नव्हता. सावंत पारख सावकार दिंमत यशवंतराव फणसे यांचें कर्ज राजश्री बापूजी आनंदराव दिंमत व्यंकोजी बाबूराव नेवासकर यांचा नातू त्यांजकडे येणें. त्याचा तगादा सक्त, सबब बापूजी आनंदराव यांणीं भगवंतराव बल्लाळ लिमये यांस दरम्यान देऊन वाईदा मुदत केली. मुदतीस ऐवज बापूजी आनंदराव यांजकडून पावला नाहीं. म्हणोन, आश्विन शुद्ध प्रतिपदेस सावंत पारख याची चौकी भगवंतराव लिमये यांच्या घरीं बसली. ती मजबूत. घरांतील बाहेर न ये, बाहेरून घरांत न जाये. याप्रमाणें चार दिवस जाले. शेवटी फडशा न होय. तेव्हां भगवंतराव यांनीं आफू दाखविली. ऐवज देत नाहीत. माझे घरीं चौकी बसली ती उठत नाहीं. मी अफू खातों. म्हणोन पाणी घेऊन अफू पाणियांत घालून प्याले. ते एक रात्र होते. शेवटीं मृत्यु पावले. याप्रमाणें जाले वर्तमान सेवेसीं लिहिले असे. उखाळ फार दिल्हें. उपाय जाला तो केला. शेवटीं कांहींच उपाय न होय. भगवंतराव बल्लाळ यांणीं अफू खाऊन, बापूजी आनंदराव यांस सांगून त्यांचेच घरीं येऊन निजले. बापूजी आनंदराव नेवासकर यांचे घरीं मृत्यु पावले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १६९

श्री ता. १६ आक्टोबर, इ. स. १७८३

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १९ माहे जिल्काद पावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष : छ १८ मिनहूस येथून बाईंनीं सेवेसीं पत्र लिहून दोन लक्ष रुपयांच्या हुंड्या करून हुंडीपत्रें राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे रवाना केलीं आहेत. ऐवज मुदतीत येऊन पोंहचेल. अगोदरचें बोलणें होतें कीं, हुंडणावळ चढली त्या अर्थी रोकडच रवाना करूं, म्हणोन दोन मास प्रतिक्षेवर घातले. ऐवज रोकडा जमा न होय, मग हुंडीच करून पाठविली. मजला बोलावून सांगितलें कीं, ऐवजाची रवानगी केली. तुम्हीं आपलीं पत्रें पाठवावीं. त्यावरून पत्र लिहून द्या म्हणोन बोललो. परंतु मजपासीं पत्र लिहून दिलें नाहीं. परभारें पत्रें आपलेकडे दादाजींकडून पाठविलीं आहेत. त्यांवरून सविस्तर श्रवण होईल. आणखी ऐवजाविसीं वरचेवर सूचना करीत आहे. तीन लक्ष रुपये पाठवावे असा बेत, परंतु तूर्त दोन लक्ष रुपयांची हुंडी तिलोकसी पदमसी यांची घेऊन पाठविली आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७०

श्री ता. २१ आक्टोबर, इ. स. १७८३

''सेवेसीं विज्ञापना ऐसीजे : नबाबाकडून आनंदीबाई निबाळकरीण राजकरण घेऊन गेली. उभयतांचा स्नेह शुद्धत्वेंकरून चालावा, परस्परें उपयोगीं पडावें; कालकला कितीक प्रसंग घडतात, येविषयीं अंतःकरणपूर्वक उभयपक्षीं साधन राखीत जावें; म्हणोन पक्केपणें नबाबाशीं बोलून या प्रांतीं आली. हें वर्तमान ऐकिलें. येथें भेटीस आली. यांजपाशीं उल्लेख निघाला न निघाला याचा शोध लागला नाहीं. खलबत उभयतां स्त्रियांचेंच जालें. तेथें इतर कोणास प्रवेश नवता. सेवेसीं श्रुत होय. नवीन वर्तमान ऐकिलें जें, नबाबाचें व भोंसल्यांचें मानस हें आहे कीं, हैदर नाईकाशीं बिघाड करावा. फौजा उभयपक्षीं कर्नाटकांत पाठऊन टिपूचे पारिपत्य करावें. सांप्रत सरकारचा व टिपूचा सल्ला एखलास आहे. एकाएकीं श्रीमंत ऐकणार नाहीत. यास्तव आनंदीबाई निंबाळकरिणीस नबाबांनीं पाठविली आहे कीं, 'इंग्रजाचा पक्ष बोलाऊन हैदर नाईकाचे पारिपत्य करावें. या अर्थी हे बाई गेली आहे म्हणून ऐकिलें. तसें सेवेसीं श्रुत होय विज्ञापना.''

लेखांक १७१

श्री आक्टोबर, इ. स. १७८३

''सेवेसीं साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : राजश्री तुकोजी होळकर यांजकडून हजार दीड हजार गाडदी व दोन अडीच हजार फौज घेऊन राजश्री चिमाजीराव बुळे आले. ते जमीदाराचे पारिपत्यानिमित्य आले, ऐसे ऐकिल्यांत आले. येथून पांच मजलीवर फौज आहे. येथें तोफ मागावयास त्यांजकडून कारकून आला आहे. जमीदार गढींत आहे. त्याजपाशीं जमियत हजार स्वार, दोनचार हजार भील. याप्रमाणें गढीस तोफ लावावी म्हणून येथें कारकून बुळ्याचा आला. पेंढारी सहा हजार यांजसमागमें आहेत. सारांश, ही फौज आलीयामुळें (बाई) श्री ओंकारेश्वरास जाणार ती राहिली. धर्मध्वज हजार खादी लावून केला होता. तो ओंकारेश्वरास पाठविला. उपाध्या व कारकून गेला. आपण राहून किल्ल्याची वगैरे निगादास्त करितात. येथें जमियत कांहीं नाहीं. पागा, शिलेदारसुद्धां दोन चारशें राऊत आहेत. सेवेसीं श्रुत होय. बहुत काय लिहिणें लोभ असो द्यावा हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १७२

श्री ता. २३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८३

''सेवेसीं विज्ञापना : छ २६ मिनहूस राजश्री कृष्णाजी तानदेव अडीचसें स्वार व हजार पायदळ या जमियतीनसीं या मुकामी दो प्रहरा दिवसां येऊन दाखल जाले. बाईंची भेट जाली. इतःपर मसलत करून रामपुरेवाल्याचे पारिपत्यास कोण कोणास पाठवितील ते पाहावे. सांप्रत मवासांचीच मसलत येऊन पडली आहे. आज छ २७ रोजीं बाई बडवाहा श्रीनागेश्वराच्या दर्शनास जाणार आहेत. तेथें शिंद्यांकडील कामदार राजेश्री महिपतराव भगवंत आहेत, तेही या मसलतीस हमराह आहेत. येथून मसलत करून रामपुऱ्याकडील रवानगी करून, मार्गेश्वर शुद्ध प्रतिपदेस महेश्वराकडे येथून चालतील, ऐसें ऐकण्यांत आलें. यात अधिक उणें काय होईल तें पहावें. राजश्री पाटीलबावांचे पत्र बडव्याचे कमाविसदार महिपत भगवंत यांनी बाईंचे नांवें आणलें कीं, आमचा परगणा उजाड केला रामपुरेवाल्यानें, तर तुम्ही आपली जमियत पाठवून त्याचें पारिपत्य करणें म्हणोन पत्र आणलें आहे. यास खर्च फौजेचा वगैरे बसोन काम जाले तर उत्तम. परंतु होणें कांहीं दिसत नाहीं. भूपाळवाल्याचें साह्य करून पारिपत्य न जालें. हेंही तसें आहे. सरकारातून श्री ओंकारेश्वरीं ब्राह्मण नेहमी अनुष्ठानास आहे. त्याचे वार्षिक प्रतिवर्षी पांचशें रुपये चालतात. यंदांचे वार्षिक महिपत भगवंत यांनीं दिलें नाहीं, म्हणून तो ब्राह्मण ग्वाल्हेरीस गेला. अनुष्ठानास आपला बंधु

ठेवून गेला आहे व कैलासवासी बाजीराव साहेबांची छत्री येथून जवळ आहे. येथून कूच जाल्यावर तेथें जाऊन, येथील वर्तमान लिहून सेवेसीं पाठवितो. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७३

पै।। छ ११ मोहरम **श्री** ता. ८ डिसेंबर, इ. स. १७८३
सन अर्बा समानीन

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १३ मोहरम सोमवार मुक्काम मर्दाना येथें स्वामिकृपावलोकनें सुखरूप असो. विशेष : राजश्री मुकुंदराव हरी व हरी व राजश्री कृष्णाजी तानदेव वगैरे रामपुरेकरावर गेले. त्यांची एक लढाई जाली. हे वर्तमान छ ४ तारखेचे विनंतिपत्रीं लिहिलें असे. अलीकडे मंडळी फौजसुद्धा रामपुऱ्यास जाऊन, त्यांचे स्थल होते ते घेऊन, छ ११ स बाईंस पत्र पाठविलें कीं, रामपुरेवाला पळोन झाडींत गेला. आम्ही त्याच्या ठिकाणास पोहचलों. यावर तुम्ही स्वार होऊन महेश्वरास जावें. याप्रमाणें पत्र त्याजकडून आले. त्यावरून आज बाई महेश्वरास दाखल होतील. श्रीची यात्रा छ ११ मोहरमीं महेश्वरीं दाखल जाली. मिरजकर गोपाळरावजी यांचा कबिला आहे. त्यांजसमागमें फौज नाही. पायदळ शें दोनशें आहे. यात्रा आठ हजारपावेतों आहे. त्यांजकडून कारकून सरकारची पत्रें घेऊन आला होता. त्यास बाईंनीं मार्गाचे दस्तक व पत्रें देऊन महेश्वरीं उतरावयास सांगितले. वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री यज्ञेश्वर दीक्षित मनोहर यांजविषयीं सरकारचें पत्र व थैली आम्हांपाशी आली. त्यावरून त्यांस दस्तक व मार्गाची पत्रें बाईंचीं करून देऊन, नाव घांटाची चिटी (=चिठ्ठी) देऊन, रेवापार केले. तेही जमावनिशीं जातात. राजश्री गणेश नारायण विंझे हेही श्रीयात्रेस कुटुंबसुद्धां गेले. राजश्री विठ्ठलपंत उज्जनीस गेले. देशीं येणें म्हणून उज्जनीस देवदर्शन घेऊन येणार. येथील किल्ला बांधावयास काम बाईंनीं लाविलें. जागा उंची, रेवेतीरीं आहे. पडून जागा खराब जाली होती. तिचें काम नवें करितात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७४

पै छ १४ मोहरम सन अर्बा मार्गशीर्ष **श्री** ता. १० डिसेंबर, इ. स. १७८३

''सेवेसीं केसो भिकाजी व विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ माहे मोहरम मुक्काम कसबे मर्दाना येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे.

विशेष : बाई याच मुक्कामीं पंधरा रोज राहिली. येथून राजश्री मुकुंदराव हरी दिवाण व आबाजी रणसोड नि।। पागा व राजश्री कृष्णाजी तानदेव यांस फौजेसमागमें देऊन, रामपुरेकराचे पारिपत्यास रवाना चंद्र ४ तारखेस सायंकाळी मुहूर्तकरून केले. ते गेले. त्यांची व रामपुरेकरांची गांठ मार्गांत पडली. गोळागोळी होऊन उभयपक्षीं दहावीस माणूस पडले. यांजकडील घोडीं पाडाव करून दोन घेऊन गेले. याप्रमाणें चंद्र ८ पावेतों वर्तमान जालें. सुरतेकडून पलटणें घांट चढून गेलीं म्हणून पूर्वी विनंतिपत्र लिहिलें होतें त्यास, हा कालवर घांट चढले नाहीत. आज उद्यां इतके घाटास येतील. बरोबर स्वार राजश्री पाटीलबाबांचे आहेत व कोणी कारकून आहे म्हणून वर्तमान ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७५

श्री ता. २८ फेब्रुवारी, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार व विठ्ठल शामराज कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ता।। छ ६ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः येथून बाईंची पत्रें घेऊन पाठविली, तीं पावली असतील. तद्नंतर वरचेवर स्मरण देत आहोंत, परंतु मर्जी विचारावर नाहीं. त्यात राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांचे पत्र, हे कालवर आलें नाहीं. येथून राजश्री गोविंद रघुनाथ गानू व राजश्री विनायक बाजी यांस बहुत प्रकारें सांगितलें कीं, येथील महालचा ऐवज कोठें गु।। पट्टीचा ऐवज दिला, तोच पावला नाहीं. दादाजी गंगाधर यांस सांगून, पुढें मागती ऐवजाविषयीं श्रीमंतांची पत्रें न येत ती गोष्ट करावी, म्हणोन उभयतांस बहुत सांगितले. व मागाहून वरचेवर याच साधनासाठीं लिहिलें आहे. दुसरें वर्तमान, पेंढारी या प्रांतीं होते. त्यांस पत्र राजश्री तुकोजी होळकर यांचें आलें कीं, जमावसुद्धां स्वारीस जातो, तर तुम्हीं लौकर येणें. त्यावरून ते या घाटास येणार होते. परंतु हा मुलूख खराब होईल, म्हणोन पेंढारी यांचे दोन सरदार बाईंनीं येथें बोलावून, त्यांस ताकीद केली कीं, तुम्ही ओंकारमांधात्यावरून सनावदास जाऊन, पुढें बऱ्हाणपुरचे मार्गानें जाणे. मार्गात कोणास उपद्रव दिल्यास पारिपत्य करीन. याप्रमाणें ताकीद केली असतां यांनीं गांवापुढें दों कोसांवर मार्गांत वाणी लुटले व काल वाटेनें चार गाड्या व पांथिक लुटले. तो बोभाट येथें आला. येथून राऊत आजच बाईंनीं पाठविले. खरगोण परगणा पार करून देणार. ऐसियास १०/१२ हजार पेंढारी आहेत. देशी मुलखांत गांव लूटमार करतील. यास्तव दोन तीन हजार फौज त्यांचे तोंडावर आलियास कोठें उपद्रव करणार नाहीत. खालें घाटानें जेथें होळकराची फौज असेल, त्या सुमारास लावून द्या म्हणजे उत्तम. प्रांतास उपसर्ग फार देतात. गवत काठी घेतात, चिंता नाहीं. लुटून फस्त करितात. इकडून ताकीद जाली असतांही खरगोण परगणीयांत व मार्गांत उपद्रव दिल्हा आहे. त्यांचा भरंवसा नाहीं. उपद्रव देण्यास मागें पुढें पहात नाहीत. यास्तव सरकारची हजार दोन हजार फौज गंगेअलीकडे लवकर

आली म्हणजे परभारा नागतलचे घाटें पेंढारी लाऊन द्यावे. हे, गांव लुटावयास व वाटा मारावयास चुकत नाहींत. यास्तव स्मरणार्थ विनंति. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक १७६

श्री ता. २४ मार्च, इ. स. १७८४

''विज्ञापना ऐसीजे : छ १९ रविलाखरचें आज्ञापत्र सादर जाले, त छ २ जमादिलावलीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, पंचवीस हजारांची रवानगी लौकर करविणें व पेंढारी यांजपासून काय खंड घेतला हें लिहून पाठवावें. त्यास, आज्ञेप्रमाणें पंचवीस हजारांची रवानगी जाली आहे. पेंढारी यांजपासून भांडीं व नक्त व खुर्दा मिळोन पांच सात हजारांचा ऐवज व वीस पंचवीस घोडीं याप्रमाणें पेशजीं आलीं. खंडांकरितां संताजी होळकर व शरीफभाई दोन वेळां येथें आले होते. लौकिकांत पन्नास हजार करार जाले म्हणोन वर्तमान आहे. याचा शोध बारकाईनें घेऊन सेवेसीं लिहून पाठवीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७७

पै।। चंद्र २५ जमादिलावल
आर्बा समानीन

श्री ता. ८ एप्रिल, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ माहे जमादिलबलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून दोन पत्रें राजश्री विठ्ठलपंत गेल्यावर सेवेसीं पाठवली, ती डाकेवरून पावलीं असतील. राजश्री दादाजी गंगाधर यांस पत्रें व महालचा झाडा बाईंनीं लिहून पाठविला होता. त्यांस लिहिलें होतें कीं, ऐवज कोठून द्यावा? तुम्हीं महालचे हिशेब समजावून पुढें ऐवजाविषयीं तगादा न लागे तें करणें. त्याचें उत्तर आलें कीं, खासगत लग्नानिमित्त पाटणास गेलों. पत्रें व महालचे हिशेब श्रीमंतांस समजाविले. ऐवजाविषयीं आहे नाहीं करून, निश्चयपूर्वक उत्तर लिहावें, तर लग्नास जरूर जाणें. तेथून आल्यानंतर जाब सविस्तरें लिहूं. याप्रमाणें दादाजींचे उत्तर बाईंस आलें. हे वर्तमान बाईंनीं सांगितले. ऐवजाचा तेथेच जाबसाल उगवून येईल तो प्रतीक्षा आहे. नाहीं तर कळेल तसें करूं म्हणून म्हणतात. श्रीस ब्राम्हणांचीं वर्षासनें यांचा ऐवज द्यावयाकरितां सरकारांतून राजश्री राघोपंत गोखले आले. ते येथें चैत्र शुद्ध १ आले. बाईंस पत्र सरकारचें होते ते देऊन, राऊत व वाटेचीं पत्रें देऊन उज्जनीस पावतें केलें, पुढें जातील. कलम १

पेंढारी यांचे वर्तमान, पूर्वी एक मास जाला, लिहिलें होते. सांप्रत खानदेश प्रांतीं

बहुत खराबी केली. मार्ग चालत नाही. मनस्वी वर्तणूक करितात. बाईंनीं जमियत पाठवावी तर महाल खानदेशांत. बाईंकडे आपली ये जा नाहीं. तत्रापि लौकिक जाणून राऊत पाठवावें, तर बैरागी १० हजार इंदूर प्रांतीं आले. तिकडे जमियत गेली. पागेचे राऊत दोन, ताकिदीस पाठवावें कीं कोठें धामधूम न करणें. त्यास, पेंढारी दोन रावतांस मानितात असें नाहीं. सरकारची फौज आल्याखेरीज त्यांचें पारिपत्य होणार नाहीं. बहुत अमर्याद वर्तणूक करितात. हें वर्तमान सेवेसीं जाहीर असेल. त्यांचें पारिपत्य व्हावें. पूर्वी इकडे होते, तसेंच या प्रांतीं पाहाडांत राहतील. कासारबारीपासून बऱ्हाणपूरपावेतों वाट चालूं देत नाहीत. लुटितात. शिवाय जीवें मारितात. ब्राह्मण स्त्रीची अब्रू ठेवींत नाहीत, असा प्रळय केला. बाई त्यांचें पारिपत्य करीत नाहींत. जमियत नाही! कलम १

राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान तर गोहज प्रांतीं आहेत. गोहज पाडून बरोबर केली. महाल मात्र राहिले. तेथें कबिले नांवाचे आहेत. त्यास स्थळ रहावयास नेमणुका करून, तेथें कबिले गेल्यावर, महाल राहिले ते पाहून बरोबर करावे, असें वर्तमान आहे. राजश्री माधवराव गंगाधर यांचें पत्र राजश्री वासुदेव चिमणाजीस आलें कीं, ज्येष्ठ अखेरीस येऊं. घराची दास्त वगैरे सामान करून ठेवणें म्हणून पत्र आलें. आम्हांस रहावयास स्थळ बाईंनी त्यांचेच हवेलींत दिलें आहे. त्यावरून आम्हांस सूचना वासुदेवपंत करीत होते. मी उत्तर दिलें कीं बाईंस सांगावें, त्यांनीं येथें रहावयास सांगितलें. इतकें उत्तर केलें. त्यावरून पाटीलबावा छावणीस उज्जनीस येतील असें आहे. कलम १

बैरागी १० हजार माघमासीं उज्जनीस येऊन माघारें गेले. पुन्हां मागती इंदूरपावेतों आले. लुटीत नाहींत. गांव बगांव गांव पाहून ऐवज घेतात. बरोबर लढाईसामान, बाणाच्या कैच्या सुमारें ५० उंट आहेत. घोडे शेंपन्नास, अधिक नाहीं. हत्यारबंद माणूस मजबूत आहे. देशीं जाऊं म्हणतात. येथून जमियत बाईंनीं पाठविली. राजश्री मकाजी गीते वगैरे पागा रवाना केल्या आहेत. येथून विसा कोसांवर आहेत. पुढें काय होईल ते सेवेसीं लिहून पाठवीन. कलम १

येथून धोतरजोडे सरकारचे आज्ञेप्रमाणें पाठविले. एकंदर याद राजश्री विठ्ठलपंत यांजसमागमें पाठविली आहे. सदरहूचा जाब पैकीं अकरा धोतरजोडे यांची पावती यावयाची आहे. कमपेष सातशें रुपये जाले. पुढें आणिक करून पाठवावयाची आज्ञा आल्यास, कारीगरास सांगून धोतरजोडे करून पाठवीन. अथवा आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करीन. एकोणीसशें रुपयांची वरात असे. तो ऐवज आला नाहीं. वरात माघारें पाठवावी म्हणून बाईंस विचारलें, तर म्हणतात कीं पंचवीस हजार रुपये दिले नाहींत. त्याचे पेट्यांतील ही वरात आहे. तूर्त अखेर साल जालें, पुढें सालअखेर ऐवज लावून देऊं, असे उत्तर ८ दिवस जालें, केलें. अगोदर तों नाहींच म्हणत होती. धोतरजोडे सरकारांत गेले व ऐवज तुम्ही वरात येतांच द्यावा, त्यास ८ मास जाले असें सांगितलें. त्यावरून ऐवज...... (कागद फाटला) लावून देऊं म्हणतात. याउपर न कळे. वरकड वर्तमान यथास्थित असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७८

पै।। चंद्र आठ ८ जमादिलाखर
सन आर्बा समानीन, वैशाख मास

श्री

ता. १६ एप्रिल, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १७ जमादिलावलपावेतों लिहून डाकेवरून सेवेसीं रवाना केलें आहे. अलीकडील वर्तमान :

राजश्री मकाजी गीते वगैरे पागा बैरागी यांजवर गेले होते. यांची त्यांची एक लढाई होऊन बैरागी परभारें सुरतेकडे गेले. दक्षिणेस जात होते, ते सुरतेकडे गेले. जमाव जो आहे तोच कायम आहे. कलम १

बाईंचे बंधु महादाजी शिंदे येथें कुटुंबासुद्धां होते. ते देशीं घरास माघ मासीं गेले. त्यांचा काल चैत्र शु।। ९ जाला. त्यामुळें बाई बहुत श्रमी जाली कीं, मीच काळतोंडी वाचलें कशी? सारीं मजदेखत गेलीं! तीन चार रोज शोक फारच केला. आतां मागतीं दरबार करीत आहेत. कलम १

राजश्री विसाजी काशी सागरास गेले होते. ते चंद्र २१ येथें आले. येथून देशीं चंद्र २५ जमादिलावलीस निघून आले आहेत. सेवेसीं येऊन पावतील. कलम १

पेंढारी यांचा दंगा फार जाला होता. येथून जमियत जावी तो प्रकार जाला नाहीं. सरकारची फौज आली नाही. राजश्री तुकोजी होळकर यांजकडून पागा, शरीफभाई पागे येऊन, पेंढारी खानदेश प्रांतांतून काढून करवंदवाडीस नेले आहेत. तूर्त तो दंगा नाही. पुढें उपद्रव होईल तो न कळे. कलम १

राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांचें कुटुंब व पुत्र देशीं होते, ते येथें येऊन शिवाजी विठ्ठल यांजकडे गेले. चंद्र २१ जमादिलावलीं. कलम १

वेदशास्त्रसंपन्न हरिहरभट आठवले यांजसमागमें जासूदजोडी सरकारची पोंहचावयास गेली होती. ती जोडी फिरून त्यांजकडून आली. बरोबर पितांबर व उत्तरी व चोळखण वगैरे होते. त्यास दस्तक येथून देऊन रवाना केले. ते पोंहचतील. कलम १

सदरहूप्रमाणें वर्तमान जाले, ते सेवेसीं लिहिलें आहे. फार दिवस आज्ञापत्र येऊन समाधान होत नाही, म्हणून चिंता फार लागली आहे. सेवकास वरचेवर आज्ञापत्र येतें, तेणेंकरून संतोष फार असतो. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १७९

पैवस्ती चंद्र ८ जमादिलाखर
सन आर्बा समानीन, वैशाख मास

श्री

ता. १७ एप्रिल, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २६ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : सालगुदस्तां दीड साला ऐवज पाठऊन द्यावा म्हणोन लिहिलें सरकारचें आले. त्यास मागील दीडसाला ऐवज मजकडे नाहीं. त्याचा हिशेब तपशीलवार श्रीमंतांस दाखववावयानिमित्य राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे पाठविला, तो त्यांनीं समजाविला आहे. सालअखेर ऐवज महालचा मजकडे आहे, तो पुढें मी पाठवीन. म्हणोन आजच बाई बोलली व आपण मुंजीनिमित्य जुन्नरास गेला, हे वर्तमान बाईंनीं सांगितले. श्रमी होऊन बोलली कीं, श्रीमंतांस माझें अंतर समजोन खरेपण येत नाही. मागील दीडसाला ऐवज, कांहीं वराता तुकोजींनीं केल्या कांहीं मजकडे खर्च जाला, कांहीं सरकारात लग्नपट्टीबद्दल दिला. यावर मजकडे एक पैसा दीडसालापैकीं राहिला नाहीं कीं देऊं? याप्रमाणें आजच बोलली. ते सेवेसीं लिहिले असे. बहुत दिवस आज्ञापत्र येत नाही, तेणेंकरून चित्त स्वस्थ नाहीं. चिंता वाटती. सेवकास आज्ञापत्र आलियानें संतोष फार होतो. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८०

पै।। चंद्र २० जमादिलाखर **श्री** ता. २८ एप्रिल, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ७ जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २७ जमादिलावलचे तारखेची पत्रें लिहून डाकेबरोबर पाठविलीं आहेत. त्या अलीकडील वर्तमान :

साडेदहा लक्षांची तरतूद करून ऐवज पाठवावा म्हणून पूर्वी आज्ञापत्र बाईंस आलें. त्यात मागील दीडसाला ऐवज राहिला, तो साडेदहा लक्षांत भरणा करून पाठवणें म्हणून. त्याजवरून बाईंनीं ताळेबंद वगैरे राजश्री दादाजी गगांधर यांचे विद्यमानें पाठविले. त्याचें उत्तर निक्षून आलें कीं, ऐवज देणें लागतो, सुटत नाहीं.त्याजवरून बाईंनीं आम्हापाशीं मजकूर केला कीं, मागील दीडसाल मजकडे राहिला नाहीं. पुढील सालचे ऐवजीं महालाचा ऐवज जो होईल तो देऊं मृग साल लागलें म्हणजे कमाविसदार यांजकडून ऐवज घेऊन देऊं ऐसें बोलली. त्याप्रमाणें तरतूद करावयास लागलीं आहेत. टोंक परगणा राजश्री राजाराम रणसोड पारनेरकर यांजकडे होता. तो त्यांजकडून दूर करून, राजश्री गणपतराव विष्णु यांजकडे मामलत सांगितली. एक लक्ष रुपये कर्ज घेऊन कमाविस सांगितली. याप्रमाणें इकडील महालाचा ऐवज घेऊन, ज्येष्ठ आषाढ अखेरी इतका ऐवज पाठवितो, याप्रमाणें बोलण्यांत आलें आहे. कलम १

जांबाचे घांटावर तळें मोठें बांधलें आहे. तेथें बाई उद्यापन करावयास वैशाख शु।। ११ शनिवारीं जाणार. गेली, तर बरोबर जाईन. चार दिवस लागतील. कलम १

जाबतेखान यांजकडून वकील पत्र घेऊन आला कीं, आमचा हेत दोन दिवस येऊन तुम्हांपाशीं राहावें. पुढें तुमचे हातून आमचा बंदोबस्त व्हावा. याप्रमाणें लिहिलें होतें. त्यांचें उत्तर बाईंनीं दिलें कीं, तूर्त येऊं नये. चिरंजीव तुकबा या प्रांतीं आल्यावर फौजसुद्धां जें करणें तें केलें जाईल. याप्रमाणें जाब देऊन वकिलास वस्त्रें देऊन चंद्र ४ जमादिलाखरीं बिदा केले. कलम १

टिपू, हैदरखान याचा लेक, विजापुरचें ठाणें घेऊन, पातशाह आपण म्हणवून, गज सवा गजाचा व मोहर पधंरा माशांची व रुपया एकवीस माशांचा केला, म्हणून त्या प्रांतींचे ब्राह्मण येथें आले, त्यांनीं वर्तमान सांगितलें. कलम १

राजश्री माधवराव दि।। गणपतराव गद्रे यांजबरोबर सरकारचे धोतरजोडे सुमारी आठ व रुमाल २ व राजश्री विठ्ठल शामराज यांजबरोबर धोतरजोडे २. एकूण जोड १० व रुमाल २ पावले असतील. त्याचें आज्ञापत्र आलें नाहीं. कलम १

बिस्टोल फिरंगी जमावसुद्धां कानपुरास आला. त्याचें मानस कीं पातशहाचा बंदोबस्त करावा. राजश्री पाटीलबावांचे मतें, फिरंग्याचे विद्यमानें जाबसाल करूं नये व भेटीसही जाऊं नये, म्हणून वर्तमान ऐकिलें, ते सेवेसीं लिहिले. एकूण पांच कलमें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८१

श्री ता. २ मे, इ. स. १७८४

''श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान रावसाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विंनति सेवक केसो भिकाजी दातार चरणावरीं मस्तक ठेऊन शिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : छ ४ माहे जमादिलाखरचें आज्ञापत्र सादर जालें, तें छ ११ रोज माहे मिनहूस प्रविष्ट होऊन, शिरसा वंदून, आज्ञेप्रमाणें कारीगारास बोलावून,गजाची रुंदी व लांबी हात नव याप्रमाणें धोतरजोडे सुमारी २ तूर्त करून पाठवितो. किनारा पेशजीं धोतरजोडे पाठविलें त्याप्रमाणें करविले आहेत. हे पसंत पडल्यावर आणखी तीन धोतरजोडे करवितो. गंगाजलनिर्मल आहिल्याबाई होळकर ही जमावसुद्धां जांबेस उद्यापनाकरितां आली आहेत. येथून महेश्वरीं जावयासी आठ दहा रोज लागतील. आम्ही समागमें आहों. येथून पुढें इंदुरास जावयाचा विचार आहे. कदाचित् इंदुराकडे जाणें जाले, तरी आठ चार रोज अधिक लागतील. लौकर महेश्वरीं अहिल्याबाई गेली, तरी मीही समागमें आहे. धोतरजोडे आज्ञेप्रमाणें सत्वर रवाना करितों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८२

श्री मे, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विंनति ऐसीजे : श्रीमंत राजश्री रावसाहेब नजर हत्ती नग १ एक पातशहांनीं दिला, तो हत्ती राजश्री देवराव महादेव वकील यांनी देशीं रवाना केला. जांबचे घाटापर्यंत आला, पुढें घाट उतरत नाहीं, म्हणून येथें कारकून देवरावजींकडील आला. मग बाईंची पत्रें व व वाटेचें दस्तक देऊन मर्दाना घाट उतरावयास हत्ती पाठविला. त्या घाटें उतरून येईल. कारकुनाजवळ खर्चास नव्हते. हत्ती मस्तीस. वाटेचा चालत नाहीं. जी खर्ची दिली ती वाटेंत सरली, म्हणून त्यांनीं सांगितलें. त्यावरून त्यांची ओळख व पत्र लिहून घेऊन रुपये १०० शंभर त्यास हत्तीसाठीं खर्चास दिले. कारकून व्यंकोजीपंत म्हणून देवरावजींचा पुण्यांत गेल्यावर रुपये देईन म्हणून करार करून गेला. हत्तीची तारीफ फार सांगत होता. उत्तम आहे. चलाख मोठा. वाटेत माहवत एक मारला. मग दुसरा माहवत ठेऊन हत्ती घेऊन आला. राजश्री देवरावजी ज्येष्ठमासीं इकडून येणार आहेत. ते देशीं येतात. बहुत काय लिहिणें. लोभ करावा हे विज्ञापना.''

लेखांक १८३

श्री ता. १७ मे, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २६ जमादिलाखारपावेतों मुक्काम जांब येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १४ जमादिलाखरचे आज्ञापत्र पाठविले. तें चंद्र २५ जमादिलाखरीं पावलें. येथून चंद्र २३ जमादिलाखरीं बाईंनीं पत्राची उत्तरें दिलीं, तीं घेऊन पाठविलीं; तीं पावलीच असतील. वरकड स्वामीआज्ञेप्रमाणें बाईंशीं बोलतच आहे. बाईंचेही मानस ऐवज घ्यावयाचा आहे. कमाविसदारांस वगैरे यांस बोलावणीं पाठविलीं आहेत. आल्यावर ऐवजाची तजवीज होईल. ऐवजास आषाढ श्रावण लागेलसा दिसतो. मी तर वरचेवर सूचना बाईस करीतच आहें. राजश्री शिवराव हरी यांचें कुटुंब देशीं येणार, त्यास भेलशापावेतों आलें. तेथें राजश्री पाटीलबावा यांनीं राजश्री खंडेराव हरी यांजला दोन तीनशें स्वारांनशीं पाठवून भेलशास अटकाविलें. त्याजसमागमें राजश्री देवराज हिंगणे देशी यावयाकरितां होते, तेही तूर्त अटकून राहिले म्हणून ऐकिलें. बाईंचा मुक्काम येथें ज्येष्ठ शुद्ध पंचमीपावेतों आहे. पुढें इंदुरास व गवतमपुरास जाऊन, आषाढ शुद्धांत परतून महेश्वरास जाणार. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८४

सन खमस समानीन. **श्री** ता. २६ मे, इ. स. १७८४
पै।। चंद्र १५ रजब, वैशाख मास

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र ६ रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : परगणे कसरावद व कान्हापूर हे दोन्हीं महाल सरकारचे. यात बखेडा जमीदार करितात. सांप्रत कसरावदेचा देशमुख यानें दहा बारा असाम्या कसब्याच्या व आणखी गांवच्या देऊन मवासांत पळून जात होता. त्यास सुराणी तालुके बडवाणी येथें ठाणें राजश्री संताजी होळकर यांचें तेथील ठाणेदारांनीं जमीदारास असाम्यांसुद्धां धरलें. हे वर्तमान कळतांच, बाईस वर्तमान सांगून, बाईचीं पत्रें संताजी होळकर यांचे नांवें, सुराणीकर कमाविसदारांचें नांवें लिहून घेऊन, बाईचा जासूद बरोबर देऊन पत्रें पाठविलीं. परंतु कमाविसदारानें जितके धरिले होते, तितके परभारें सेंधव्यास संताजी होळकर यांजकडे पाठविले. हें वर्तमान आलें. फिरून बाईंचे पत्र संताजी होळकर यांचे नांवें घेऊन पाठविलें कीं, जमीदार व असाम्या राजश्री गबाजी सदाशिव यांचे स्वाधीन करणें. याप्रमाणें वर्तमान व कान्हापुरचे शिवेत कापडकरी बजाज मारला गेला, त्यामुळें तेथील रयत फेऱ्यांत आली. त्याजकडे दोष तर दिसत नाही. परंतु एक दोन महालचे जमीदार आहेत, त्यांजकरिता यांचीही सुटका तूर्त होत नाहीं. कैदेंतच आहेत. अद्याप लावणीचा बंदोबस्त दोंही महालांत नाहीं. कमाविसदार यांचा वाकर किमपि नाहीं. यामुळें दाब राहत नाहीं. पितापुत्राचे कलहामुळें वाकर राहिला नाही. पेशजीं ओंकारभट यांनीं सरकारांत विनंतिपत्र लिहिलें होतें, त्या पत्राची आज्ञा, पत्रें आली. तें वर्तमान त्यांनींच सांगितलें. महाल सरकारचे. लोक गैरराजी जाले आहेत. वर्तमान कळलें ते व दृष्टीनें पाहण्यांत आले ते सेवेसीं लिहिले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८५

श्री ता. १५ जून, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र २६ रजब मुक्काम इंदूर येथे सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बाईंनीं तीन लक्ष रुपये करार करून कमाविसदारांपासून घेतले. तपशील :

२००००० खरगोण व देपालपूर विद्यमान कृष्णाजी तानदेव.
१००००० इंदूर विद्यमान त्र्यंबक बाबूराव कमाविसदार.

३०००००

तीन लक्षांची योजना जाली. यांचे वायदे श्रावण अखेरचे जाले म्हणोन बाईंनीं सांगितलें. आमची निकड आहे कीं, ज्येष्ठ अखेर आषाढ मासांत ऐवज पाठवा. याप्रमाणें वरचेवर सूचना करीत आहें. तेही म्हणतात की योजनेंतच आहें. रवानगी लौकरच करीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८६

श्री ता. १५ जून, इ. स. १७८४

''विज्ञापना ऐसीजे :

राजश्री आपाजी राम दाभोळकर छ २५ रज्जबीं इंदुरास आले. आज छ २६ रोजीं बाईंची भेट घेऊन उदईक कूच करतील. कलम १

राजश्री रघुपतराव यांजकडून गंगाधर राजाराम, सरकारचीं पत्रें घेऊन राजश्री पाटीलबावांकडे गेले होतें कीं, याप्रमाणें माळव्यांतील माहालाचा बंदोबस्त करून घ्यावा. परंतु वकिलांची भेट जाली नाही. राजश्री माधवराव गंगाधर यांस भेटून पत्रें सरकारचीं दिलीं. यांनीं पत्रें पाटीलबावांस दाखविलीं. नंतर उत्तर दिलें कीं, रघुपतराव यांचे वकिलांनीं आले मार्गे जावें. न जातील तर किल्ल्यावर घालीन. याप्रमाणें उत्तर सांगून पाठविलें. रामजी पाटलांनीं कारभार केला, तो काय समजोन केला? हीं भाषणें ऐकून वकील उठोन सिरोंजेस आला. म्हणोन वर्तमान ऐकिलें. तें सेवेसीं लिहिलें असे. कलम १

राजश्री रघुपतराव नारायण यांजकडील कमाविसदार सुजालपुरास जावयानिमित्य आले. ते इंदुरीं राहिले आहेत. हें वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. कलम १

जमीदार इंदूरकर यांचे घरीं छ २५ रज्जब सोमवारीं बाई गेली होती. मडंलोई यांणीं नजर घोडे २ व शालजोड्या वगैरे दिल्हें. कलम १

विश्वेश्वर मोकासी यांच्या घरीं छ २५ सोमवारी गेली. त्यांणींही नजर घोडा वगैरे वस्त्रें दिलीं. कलम १

येथें मुक्काम बाईंचा छ २९ रजबपावेतों आहे. पुढें कूच करून महेश्वरास जाणार. कलम १

आमचें चोरीचे ठिकाण कमाविसदार हा कालवर लावीत नाहींत. मुद्दा मात्र आम्हीं त्यांचे जिमेस करून दिल्हा आहे. याउपर येथून कूच होईल तोंवर मार्ग जाला तर उत्तम, नाहीं तेव्हां सेवेसीं विनंति लिहीन. कलम १

एकूण कलमें साहा आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८७

श्री ता. १६ जून, इ. स. १७८४

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ माहे रजबपावेतों सेवकाचें यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १३ रजबीं अजुरदार विंनतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. चंद्र राजबी बाईंचे पत्राचे जाब घेऊन पाठविलें आहेत. त्यावर फिरोन बाईंशीं बोलणें जाले. परंतु यांचे मनांत सरदारीची उभारणी होऊन, सरकारचाकरी घडून सरदारीचा नक्ष व्हावा, तो प्रकार ध्यानांतच नाही. विदेहीपणाच्या गोष्टी ! त्यांजवळ कोणी हिंमतीचा माणूसही नाहीं. याप्रमाणें रीत आहे. पुढें आज्ञा येत जाईल त्याप्रमाणें बोलत जाऊं. किसनराय मंडलोई, कसरावदकर याचा मजकूर पेशजीं सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. त्यास, मंडलोई मजकूर यास बेड्या घालून पाठवून द्यावा, अशीं पत्रें बाईंचीं घेऊन राजश्री संताजी होळकर यांस पाठविलीं; व राजश्री गबाजी सदाशिव यांजकडून कारकून व चाळीस पन्नास माणसें सेंधव्यास गेलीं आहेत. परंतु संताजी होळकर यांचे म्हणणें, बेड्या घालून तुमच्या स्वाधीन करीत नाहीं. किल्ल्याबाहेर काढून देऊं. तुम्हीं घेऊन जाणे. त्यास, विना बेड्या घातल्याशिवाय तो यांचे हातीं लागेल असें नाही. बाईंचे पत्राप्रमाणें त्यास मान्य नाहीं. येविषयींचा बंदोबस्त हुजरून जालेखेरीज ठीक पडणार नाहीं. चंद्र ३ रजबचें आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र १४ रजबीं पावले. पत्रीं आज्ञा : चोरी जाली त्याचा मजकूर लिहिला तो कळला. त्यास बाईंशीं बोलून कमाविदारांपासून चोरी भरून घ्यावी. त्यास आज्ञेप्रमाणें बाईंशीं बोलत आहें. परंतु यांच्यानें नेटाचा जाबसाल कमाविसदारांशीं करवत नाहीं. तेव्हां बोलून फलादेश काय? असो. स्वामीच कृपावंत होऊन, तेथें राजश्री खंडो बाबूराव आहेत, त्यांजला ताकीद पोहोंचली यानें निकाल होऊन येईल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १८८

श्री ता. १६ जून, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति ऐसीजे : साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २४ रजबीं शनिवारीं रांगडी माणसें पंचवीस, दोन दिवस अगोदर गांवांत हत्यारबंद फिरत होते. त्यांनीं छ मिनहूस दीपसमयीं सराफ्यांत येऊन अनुपचंद निसबत तिलोकचंद पदमशी यांचे दुकानावर येऊन घाला घातला. मशारनिल्हेंचा जावई विसा वर्षांत होता, त्यास ठार करून, त्याचे गुमास्तास ठार करून एक पुरभैया ठार केला. वाटवा घेऊन गेले. जातेमार्गांत

जो कोणी भेटला त्यास ठार करीत गेले. एकवीस माणसें जायां केलीं. त्यांत ठार नऊ व बारा जखमी केली. निघून गेले. बाईंस वर्तमान कळलें. त्यांनीं स्वार प्यादे चहूंकडे पाठविले. अंधारी रात्र, कोठें शोध लागला नाहीं. चार प्रहर राऊत फिरून प्रात:काळीं माघारें आले. कोणाची माणसें कोण हा ठिकाण लागला नाहीं. सावकाराचे दोन हजारांचें वित्त गेलें. या प्रकारें अकस्मात कर्म करून गेले. सेवेसीं श्रुत हे विज्ञापना.''

लेखांक १८९

श्री ता. २० जून, इ. स. १७८४

''विज्ञापना ऐसीजे : छ ३० रजबचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते छ १६साबानीं जांबेहून स्वार होतांच पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, बाई तुम्हांस खर्चास देत आहे, त्यास चारशें रुपये धोतरजोड्यांचे ऐवजीं ठेऊन, बाकी पंधराशें रुपयांची हुंडी करून पाठविणें व तुमचे राहुटीस चोरी जाली, मुद्दा आहेच, बाईंकडून कामाविसदारांस ताकीद करविणें. ते थांग लावून देतील म्हणोन आज्ञा व ऐवजाची रवानगी बाईंस सांगून लौकर करावी. सावकाराशीं करार केला तो पार पडेल म्हणोन आज्ञा. त्यास, बाईंचे म्हणणें कीं, ऐवजाच्या मुदती आहेत. लौकर रवानगी करीन. चारशें रुपये ठेवावयाचें प्रयोजन नव्हते. धोतरजोड्यांचे ऐवजीं ठेवीन हेंही नाही. धोतरजोडे वरचेवर आज्ञेप्रमाणें पाठवीतच आहे. त्याप्रमाणें ऐवज सरकारांत वरचेवर देत आहेत. परंतु पूर्वी दहा महिने खर्चास बाईंनीं दिलें नवतें. सावकाराचे रुपये घेऊन खर्चिले. त्याच सावकारावर कमाविसदारांनीं ऐवज देविला. त्यामुळें त्याचे चारशें रुपये देऊन समजोती पाडिली. पुढें राहिला ऐवज तो वरचेवर रोजमुऱ्याचे ऐवजीं थोडाबहुत देत जाईन. याप्रमाणें करार त्यांसीं केला. पंधराशांची हुंडी रवाना करतों. भाव चढला आहे. येथें हुंड्यांवर दरसदे रुपये ३।। साडेतीन उतरले प्रमाणें पुण्याशिक्यास भाव आहे. यास्तव अमावास्यापरियंत भाव उतरले म्हणजे लौकरच हुंडी सेवेसीं पाठवितो. चोराचा मजकुर; त्यास जांबेहून निघतां बाईंनीं निक्षून कमाविसदारांस ताकीद केली. चोरमुद्दा खरा जाला असे. आणिक पांच चोऱ्या बाई तेथें असतां इंदुरीं जाल्या. त्यात आमचे राहुटीस ज्यानें चोरी केली, तो धरला आहे. मुद्दे ठिकाणबंद आहेत. परंतु अगत्यवाद धरून ठिकाण लावितील असें नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९०

पै।। चंद्र २० साबान सन खमस समानीन, आषाढ मास **श्री** ता. २५ जून, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ६ माहे साबानपावेतों वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ६ रजबचे आज्ञापत्र पाठविले, ते डाकेबरोबर उज्जनीस परभारा लखोटा गेला, तो राजश्री नारो हरी दि।। सबनीस यांनीं कासदारबरोबर देऊन पाठविला. तो चंद्र ४ साबानीं बुधवारीं जांबचे मुक्कामीं पावला. बाईंचीं पत्रें माझेच लखोट्यांत होती. बाई इंदुरींहून निघाली, त्या दिवसापासून श्रमीच आहेत. कोणाची भेट फार करून होत नाहीं. कारभारी दोघे चवघे यांचे मात्र एक वेळ वरचेवर भेट होते. याप्रमाणें आज चार दिवस वर्तमान. त्यात स्वामींची पत्रें आलीं, घेऊन गेलों. तीं निजली होती. बाहेर अवघे कारभारी वगैरे मंडळी बसली होती. आंत प्रवेश कोणाचा नव्हता. मागील दोन घटका दिवस राहतां, कारभारी यांस बोलाविले. वरकड इंदूरकर कमाविसदार वगैरे बाहेरच. कारभारी आंत गेले होते. त्यास त्याजकडील जासुदासमागमें निरोप सांगून पाठविला कीं, सरकारची पत्रें आली आहेत, ती घेऊन यावयाची आहेत, असें पुसून येणें. त्यावरून जासूदाने आंत जाऊन विचारिलें. त्याचें उत्तर आलें कीं, घटकाभर थांबून बोलावूं. त्यावरून अस्तमानपावेतों बसलो. तो आतून कारभारी बाहेर आले. मी विचारलें कीं, पत्रें दाखवावयाचीं होती आणि तुम्ही निरोप पाठविला कीं, घटकाभरानंतर बोलावून घेऊं; असें असतां उठून आलेत हे काय? पत्रें पाहावयाची ती पाहिली नाहीत. कारभारी यांनीं उत्तर केलें कीं, मर्जी स्वस्थ नाहीं, याजकरितां तुम्हांस बोलाविलें नाहीं. उदईक पत्रें पाहूं. मी उत्तर दिलें कीं, ही रीत कोठली? तुम्हीं बोलत असतां, पत्राविषयीं मर्जी ठीक नाही जालीं कीं काय? इतकी गोष्ट नसावी. कारभारी यांनीं उत्तर केलें कीं, फावत नाहीं. त्याजवरून उठून राहुटीस आलों. काल गुरूवारी पत्र द्यावें, तो ज्वर फारच आला. त्यामुळें गांठ पडली नाही. आतां त्यांचे अवकाशें पत्रें देऊन उत्तर घेऊन पाठवीन. पेशजीं पत्रें बाईंस पाठविलीं. त्याचें उत्तर घेऊन चंद्र २३ जमादिलाखरीं डाकेसमागमें येथून रवाना केलें. सेवेसीं पावलें असेल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९१

पैवस्ती चंद्र २० साबान सन खमस **श्री** ता. २५ जून, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ६ साबान शुक्रवार प्रात:काल मुक्काम जांब नजीक घांट येथें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २६ रजबी विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविली आहेत. त्या अलीकडील वर्तमान :

बाईंनीं इंदुरींहून चंद्र २ साबानीं कूच केले, ती हरसुरास आली. चंद्र ३ रोजीं जांबेस येऊन मुक्काम केला. चंद्र ४ रोज बुधवार मुक्काम जाला. गुरूवारीं व्यतिपात टळल्यानंतर कूच करून महेश्वरास जावें हा बेत होता. त्यास अस्तमानीं ज्वर आला, यास्तव तूर्त

येथेंच राहिली. उतार पडल्यावर महेश्वरास जाणें होईल. कलम १

इंदूरचे कमाविसदार यांजला सावकार रयत राजी नाहींत. त्यांनीं प्रयत्न केला कीं, खंडो बाबूराव दूर करून नवे मामलेदार द्यावे. परंतु बाईंनीं कबूल केलें नाहीं. रयत वगैरे तशीच जांबेपावेतों आली आहे. येथून माघारे जाईल. कलम १

इंदुरीं मल्हारजी होळकर सुभेदार व खंडेराव होळकर यांच्या सुरती पाषाणाच्या संगमरवरी करून स्थापल्या. गांवचे रांगडे ब्राह्मण व बैरागी व गोसावी व देशस्त ब्राह्मण व जमीदार वगैरे दहा बारा हजार पात्र जेऊं घातलें. कामविसदार सावकार व जमीदार वगैरे यांस शेलेपागोटीं शें पन्नास दिली व शालेचे फर्द पंधरा सावकारांस दिले. याप्रमाणें स्तुति कीर्त संपादून कूच केलें. लाभ तो कांहींच नाही. इंदूरचे कजिये वगैरे इन्साफ करून पैका मिळवावयाची होती, परंतु त्यांची चौकशी कांहींच केली नाहीं. याप्रमाणें येथील रीत जाहली आहे. कलम १

इंदुरीं बाई असतां ऐवजाविषयीं सूचना केली कीं बहुत दिवस जाले, हा कालवर ऐवज रवानगीची तजवीज होत नाही. त्यावरून उत्तर केलें कीं, महेश्वरीं गेल्यावर ऐवजाची रवानगी करीन. परंतु खुलासा लौकर ऐवजाची रवानगी व्हावी हा मानस दिसत नाहीं. धरणेकऱ्याप्रमाणें आम्ही त्यांस भासतो. आमचें अवलोकन त्यांजला कर्जदारासारखे होते. महेश्वरास गेल्यावर ऐवजाच्या हुंड्या देतील, त्या सेवेसीं रवाना करीन. कलम १

राजश्री आपाजी राम दाभोळकर चंद्र २४ रजबीं इंदुरीं आले. चंद्र २५ रोजीं बाईंची भेट जाली. चंद्र २६ रोजीं निरोप घेऊन देशास गेले. जातेसमयीं बाईंनीं त्यांस शेलापागोटें दिले. किंमत रुपये १२. त्या रात्रीस दिले. प्रात:कालीं रावजींनीं परतून पाठविलीं. पुन्हां मागती बाईंनीं कारकुनासमागमें दोन सणगें चौदा रुपयांचे किंमतीचीं पाठविलीं. तींही माघारें पाठवीत होते. तों मीं रावजींकडे गेलों, तो बाईंचा कारकून रदबदली करत होता की सणगें ठेवावी. हे ठेवीत नव्हते. परंतु मीं सांगितलें कीं दोन्हीकडून चूक होऊं नये. सणगें आपण ठेवावी. परंतु न दिल्यास ठीक दिसत नाही. त्यांनीं ठेविलीं. रावजी बाईंचे भेटीस गेले. तेव्हां शेलारी १ व खण १ एकूण वीस रुपये किंमतीची दिधली. याप्रमाणें सरकारच्या लोकांना मानसन्मान आहे. सेवेसीं वर्तमान कळावे म्हणून लिहिलें असे. कलम १

सदरहू पांच कलमें. याशिवाय आमचे राहुटीस चोरी जाली, हें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें होतें. कमाविसदार ठिकाण लावून देतील. परंतु अद्याप कांहीं ठिकाण लाविलें नाही. बाईंचा कारभार पुढें तिखट मागें पोचट. यामुळें यांचें नेट पडत नाहीं. स्वामी तेथें राजश्री खंडो बाबूराव यांस ताकीद करवितील, तेव्हां यांस येथें भय उत्पन्न होऊन वस्तवाणी देतील, नाहीं तर यांस भय नाहीं. आमचे राहुटीस चोरी जालीयावर चार पांच चोऱ्या आणखी बाईंच्या गोटांत जाल्या, त्याचेंही ठिकाण नाहीं. मी तर कमाविसदारांचे अंगीं चोर व पत्ता व चोरीचा मुद्दा याप्रमाणें लाऊन दिला आहे. यांत लटकी विंनतीं लिहिणार नाही. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९२

श्री जून, इ. स. १७८४

''विज्ञापना ऐसीजे : वर्तमान ऐकिलें कीं, जनस्थानीं रामकुंड पूर्वी कैलासवासी श्रीमंत राजश्री आपासाहेबांनीं, चित्राव शिवरामबाबा याजकडून बांधविलें आहे, ते नवें बांधावें ऐसें मानस अहिल्याबाईंचें. त्याजवरून श्रीमंत मातुश्रीसाहेबांस विचारावयास कृष्णाजी तानदेव हे नाशकास गेले होते, यांस सांगितलें होतें. त्यांणीं मातुश्रीसाहेबांस विचारिलें. त्यांणीं आज्ञा केलीं कीं, ही गोष्ट करूं नये. जैसें बांधलें तसेंच असों द्यावें. त्यावरून राहिलें. कृष्णाजीपंतीं मातुश्रीसाहेबांस महेश्वरची पातळें साधी–रेशीम नाही, कांठ देखील सुती, वजन दर पातळ पक्कें २१ एकवीस पैसेभार, याप्रमाणें दोन करून पाठविली. लांब हात १६, रूंद दोन हात. ऐकिलें कीं आज्ञा केली होती. परंतु यांणीं करून पाठविली. हे वर्तमान अहिल्याबाईंजवळ सांगितलें तें ऐकिलें. त्यावरून सेवेसीं लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय विज्ञापना.

लेखांक १९३

पो।। चंद्र २८ रजब सन खमस समानीन, ज्येष्ठ मास **श्री** ता. ३० जून, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ माहे रजबपावेतों मुक्काम इंदूर येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बडगोदें येथील मुक्कामींहून पत्र सेवेसीं पाठविलें ते पावलें असेल. अलीकडील येथें वर्तमान, चंद्र ६ बुधवारीं बाई इंदुरास दाखल जाली. बाहेर बागांत राहिली आहेत. तेथें छत्री गौतमाबाईंची व मालेराव होळकर यांची छत्री, दोन्ही छत्र्यांचे जवळ राहिली आहेत. येथें आली ते दिवशीं जमीदार व कमाविसदार वगैरे रयत भेटीस आले होते, परंतु भेट कोणाची जाली नाहीं. मालेराव याचे स्मरण होऊन खेद बहुत केला. कमाविसदार मात्र भेटले. सर्वांस मेजवानी कमाविसदार यांनीं दिधली. दुसरें दिवशीं सावकार व रयत भेटली. लोक फार अजुर्दा आहेत. राजश्री खंडो बाबुराव यांजकडे येथील मामलात, आज अकरा वर्षे जालीं आहे, ती त्यांजकडेच आहे. त्यामुळें रयतेचा बोभाटा फार आहे. परंतु रयतेचा गौर करून, कमाविसदार यांसी तहकिकात करीत नाहींत. चार रुपये वाजवी, कमाविसदाराचे अंगी लागू असतां, घ्यावें हें मानस नाही. उत्पन्न करून चार रुपये दौलतीस मिळवावे हें लक्ष नाही. पदरचेच मोडून भलें म्हणवीत आहेत. येथून एक दिवस गरुडतीर्थ आहे, तेथें जाऊन मुक्काम केला. मागती बागांत येऊन

राहिली. गंगाभरती गोसावी मातबर, महेश्वरीं राहत होता, त्यास पालखी बाईंनीं दिली होती. सुभेदारापासून येथील दरबाराचा. त्याचा काल चंद्र ९ शनिवारीं जाला, त्यामुळें श्रमीच जाली. राजश्री शिवराव हरीचे कबिले भेलसे येथें अटकाविलें होते. बरोबर राजश्री देवराव हिंगणे होते. त्यास, राजश्री पाटीलबावांचीं पत्रें आणून कबिले वगैरे यांस मोकळे केले. राजश्री देवराव हिंगणे देशास गेले. इकडून आले नाहींत. हंड्याचे घांटानें गेले. अरूणकर फडणीस यांचा बंधू राजश्री गंगाधरपंत इकडून देशीं आले. बरोबर सामान वगैरे होतें. त्यास इंदुरींहून राजश्री येऊन पावतील. जांब वगैरे घांटाचा बंदोबस्त करून देऊन रवाना केलें. राजश्री रघुनाथराव नारायण यांजकडील कमाविसदार सुजालपुरास जावयास आले. तूर्त इंदुरीं आहेत. राजश्री खंडेराव हरी यांजकडे सुजालपुराची मामलत आहे. त्यांच्या चिठ्ठ्या राजश्री पाटीलबावांचे विद्यमानें आणावयास वकील, राजश्री रघुपतराव नारायण यांजकडील गेला आहे. तो आल्यावर हे कमाविसदार महालीं जातील. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९४

श्री ता. २ जुलई, इ. स. १७८४

''श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान रावसाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार चरणांवर मस्तक ठेऊन कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति विज्ञापना तागाईत चंद्र १३ माहे साबानपावेतों मुक्काम जांब नजीक घाट येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ४ जमादिलावरचें आज्ञापत्र सादर जाहले. त्यात आज्ञा कीं, खांसे धोतरजोडे महेश्वराहून फर्मासी तुम्हांकरून करून आणविले आहेत. तो राजश्री आणविले आहेत. त्यांची लांबी रुंदी पूर्वी लिहिली आहे त्याप्रमाणें तुम्ही पाठवितां, ते उपयोगी याउपरी नाहींत. याजकरितां रुंदी गज एक व लांबी हात नऊ, किनार पेशजीं बरहुकूम, याप्रमाणें पांच जोडे तयार करून पाठविणें. त्यास फार आज्ञेवरून कारागिरास सांगून पांच जोडे करवून, रुंद सरकारी गज येथील कारागिराचे गजापेक्षां अधिक, त्यास सरकारचें गजाप्रमाणें दोन व येथील कारागिराचे गजाप्रमाणें तीन, एकून पांच जोडे नऊ हात लांबीचे, कांठ किनारा पेशजीं बरहुकूम, त्यात एक गंगाजमनी कांठाचा. तपशील :

१३१।। धोतरजोडे

५४ प्र।। २ दर २७

५३ प्र।। २ दर २६।।

२४ ।। प्र।। १ एक

———

१३१ ।।
. ।। = वेष्टण खादी व मेणकापड.

———

१३२ ॥ =

एकूण पांच जोडे व वेष्टण मिळून, एकशें बत्तीस रुपये चवलाचे घेऊन सेवेसीं पाठविले आहेत. धोतरजोडे पावल्याचे उत्तर पाठवावयाची आज्ञा करणार धनी समर्थ आहेत. गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर इंदुरास गेली होती. त्यांचे शरीरीं शीतज्वर लागला आहे, याजकरितां महेश्वरास गेलीं नाहींत. तूर्त येथेंच मुक्काम करून राहिलीं आहेत. आरोग्य जालें म्हणजे महेश्वरास जाणार. धोतरजोड्याची आज्ञा येऊन बहुत दिवस झाले. त्यास, मी बाईंबरोबरच आहे. याजकरितां दिवसगत लागली. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९५

पै।। चंद्र २० साबान सन खमस समानीन, आषाढ मास — **श्री** — ता. ३ जुलई, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १४ माहे साबानपावेतों मुक्काम जांब नजीक घाट येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : खासे धोतरजोडे गजाची रुंदी व नऊ हात लांबीचे, पांच तयार करून पाठवणें म्हणून सादर जालें होतें. आज्ञेप्रमाणें पांच धोतरजोडे करून पाठविले आहेत. सरकारांत विनंतिपत्र पाठविलें, त्याची नक्कल करून सेवेसीं पाठविली आहे. चंद्र ६ साबानी डाकेबरोबर पत्र पाठविलें त्याअलीकडे वर्तमान : बाईंचे शरीरीं अद्याप समाधान नाही. एका दिवसाआड ज्वर व हिंवाचा काटा येतो, याजकरितां येथें मुक्काम करून राहिलीं आहेत. आषाढ वद्य तृतीया सोमवारीं महेश्वरास जावें असा निश्चय आहे, पहावें. पत्राचा अन्वय बाईचे कानावर घातला. उत्तर केलें कीं, समाधान वाटल्यावर पत्रें वाचून पाहूं. महेश्वरास गेल्यावर पत्रें देऊन, उत्तर घेऊन सत्वरच पाठवीन. वरचेवर ऐवज रवानगीविषयीं सुचवीतच आहे. बाजी यशवंत श्रीकाशीत संन्यास घेऊन होते, ते समाधिस्थ जाहले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९६

पै।। चंद्र ९ रमजान
मास सन खमस समानीन, श्रावण मास

श्री

ता. २० जुलई, इ. स. १८७४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १४ साबानीं डाकेबरोबर सरकारचे धोतरजोडे सुमारे पांच रवाना केले व विनंतिपत्रें लिहून पाठविली आहेत. त्या अलीकडील वर्तमान : बाई जांबेस होती, ज्वर दोन तीन मातबर आले. आठ दिवस ज्वर येतच होते. अस्तांत महेश्वरास जाऊं नये हीहीं आशंका होती. शेवटीं सर्वांचे विचारें ठरलें कीं, घरास जाण्यास अस्त असल्यास चिंता नाहीं. असें जाणून कांहीं शरीरप्रकृतीस नीट पडेलसे पाहून, आषाढ वद्य तृतीया सोमवारीं प्रथम अकरा घटका दिवस येतांच, मुहूर्तें हवेलींत दाखल जालीं. त्या दिवसापासून दरबार होत नाही. जरूरी जरूर जाणार, ते मात्र समय पाहून जातात. मी नित्य एक वेळां शरीरप्रकृती कशी आहे म्हणून विचारण्यास जातो. चंद्र २० साबानीं पत्राचा मजकूर केला कीं, 'पत्रें येऊन बहुत दिवस जाले, हा कालवर अवलोकन जालें नाहीं. शरीरास समाधान नव्हतें, मध्यें विचारलें तों आपली प्रकृती ठीक नव्हतीं, आतां पत्रें पहावीं.' त्याजवरून पत्रें घेऊन राजश्री मुकुंदराव हरी यांजकडे दिलीं. त्यांनीं अक्षरशः वाचून दाखविलीं. नबाबाचे भेटीचें पत्र अगोदर दिलें. त्यांत समारंभें भेटी जाल्या. हें ऐकून बहुत संतोष पावली. मग ऐवजाचे मजकुराचें पत्र वाचून दाखविलें. त्याचें उत्तर कीं, स्वस्थ होऊन जाब लिहून देईन. तजविजींत आहे. इतकें बोलणें होऊन राहिलें. तदनंतर चंद्र २३ साबानीं उत्तराविषयीं व ऐवजाविषयीं फिरून विचारले. उत्तर दिलें कीं ऐवजाची तरतूद करून रवाना करीन. मीं उत्तर केलें कीं, ऐवज तर पाठवितील परंतु सावकाराशीं करार केले आहेत त्याचें प्रमाण राहत नाहीं. पत्रांची उत्तरें लिहून द्यावयास सांगितलें, त्या कारकुनास बरें वाटत नाही. इतरांनीं लिहावीं तर म्हणतात दुसऱ्यास यथास्थित लिहितां येत नाहीं. याजउपरी उत्तरें तयार जाल्यावर घेऊन पाठविन. आजपावेतों डाक रवाना करावी, त्यास बाईचे उत्तराची वाट पाहात होतों. शेवटीं जाब तयार जाले नाहींत. दो-चौ दिवसांत जाब लिहून देतील, तेव्हां रवानगी करीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९७

पै।।चंद्र १२ रमजान
खमस समानीन, श्रावण मास

श्री

ता. २० जुलई, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र

२ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १७ साबानचे आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र १ रमजानीं दोन प्रहरां दिवसां पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं सहा महिने जाले, हा कालवर ऐवजाची तरतूद होते हें काय ? तर बाईंस स्मरण देऊन ऐवजाची रवानगी करवणें. बाईंस पत्र लिहिले ते देऊन, पूर्वीं पत्रें पाठविलीं त्याची उत्तरें आली नाहींत; ती व हल्लीं पत्रें पाठविलीं त्याची उत्तरें घेऊन पाठविणें. त्यावरून पत्र पावतांच क्षणीं बाईंचे पत्र बाईंस नेऊन दिले. लखोटा राजश्री मुकुंदराव हरी यांनीं फोडून अक्षरशः वाचून दाखविला. त्यात मजकूर टिपूकडील वर्तणुकेचा लिहिला. त्याजमुळें पुढें मसलत प्राप्त. आश्विन मासीं फौजा जमा जाल्या पाहिजेत. राजश्री तुकोजीबावांस तयार जाले पाहिजे. पैक्याशिवाय फौज जमा कशी होईल? याजकरितां पूर्वी लिहिलें आहे, त्या अन्वयें ऐवजाची तरतूद करून लवकर रवानगी करावी. सावकाराशीं वचनें गुंतलीं आहेत, त्यांची निभावणी जाली पाहिजे. याउपरी दिवसगत लागूं नये. सर्व आपणास समजत आहे. याप्रमाणें लिहिलें होतें. त्यावरून उत्तर प्रतिउत्तर जालें नाहीं. काल चंद्र रोजीं पुसावयास गेलो, तो उत्तर केले कीं, पत्राची उत्तरेंही देऊं व ऐवजाची रवानगी लवकरच करूं. याप्रमाणें जाबसाल आला. त्यास मसलतीचें व सरकारचें लिहिल्याअन्वयें वर्तणूक करावयाची जरूर काय आहे? मर्जीस येईल तेव्हां ऐवजाची रवानगी करितील, मी वरचेवर सूचना करीत आहें. पत्राची उत्तरें देतील अथवा ऐवजाची सोय सांगतील, यास्तव वीस दिवस प्रतीक्षा केली. शेवट विलंब जाणून, हुंडीचे रुपयांची मिती जाईल सबब डाकेबरोबर विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली. श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९८

पै।। छ १६ रमजान सन खमस समानीन, श्रावण मास | **श्री** | ता. २४ जुलई, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ६ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ३ रमजानीं विनंतिपत्रें व पंधराशा रुपयांचा भरणा, धरमदास टिकमदास यांचे दुकानाची हुंडी अकराशें रुपयांची व राजश्री कृष्णाजी नारायण दातार यांजवर चिटी (=चिठ्ठी) रुपये शंभर व राजश्री श्रीधर कृष्ण थत्ते यांजवर चिटी दोनशें साडेबाहत्तरीची व हुंडणावळ अकराशें रुपयांची, रुपये साडेसत्तावीस; एकूण पंधराशे रुपयें, येणेप्रमाणें डाकेबरोबर रवाना केली, ते सेवेसीं येऊन पोहचलीच असतील. त्या अलीकडील वर्तमान : छ ४ मिनहूस बाईंस म्हटलें कीं, श्रीमंतांची पत्रें पेशजीं आलीं व हल्लीं पत्रें आली, त्याची उत्तरें द्यावयास दिवसगत लागतें. सरकारांतून सावकाराची खातरजमा केली आहे, त्याचे वायदे भरून गेले त्यास हे रीत अशी नसावी.

त्याजवरून उत्तर बाईंनीं केलें कीं, ऐवजाचे तजवीजींतच आहे. लवकर रवाना करीन. हल्लीं पत्राची उत्तरें लिहून देतें, हीं पाठवून देणें. त्याजवरून पेशजीं व हल्लीचें पत्राचीं उत्तरें घेऊन पाठविलीं आहेत. बाईंचे बोलण्यांत तरी सत्वरच ऐवज रवाना करूं असें आहें. मी वरचेवर सूचना करीत आहें. सरकारचे पत्रांत साडेदहा लक्ष रुपयांचा भरणा जाला पाहिजे. यांचे लिहिण्यांत तर बयाजच आहे. मी तर साडेदहांची सूचना करितों. मजपाशी ऐवजाची रवानगी करितो असे मोघम जाबसाल बोलण्यांत आहे. रवानगी करतील, तेव्हां कळेल. इंदुरचे सावकारांस बोलावणीं पाठविली आहेत. श्रावण शुद्ध पौर्णिमेपावेतों ऐवज रवाना होईल असे निश्चयांत आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक १९९

श्री ता. ८ आगस्ट, इ. स. १७८४

''विज्ञापन : अलीगोर पातशहा आगऱ्यास आले. पातशहाचा पुत्र लखनौस पळोन गेला. राजश्री पाटीलबावा श्रावण वद्य प्रतिपदेस सडे फौजेनशीं पातशहाचे भेटीस आगऱ्यास जाणार. याप्रमाणें पत्र राजश्री आबाजी चिटणीस यांचे उज्जनीहून बाईंस आलें. त्यावरून सेवेसीं वर्तमान लिहिलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २००

पै।। छ ५ सवाल सन खमस
समानीन, भाद्रपद मास

श्री ता. ८ आगस्ट, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २० माहे रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ६ रमजानीं बाईंचे पत्राचे जाब घेऊन पाठविलें, ते सेवेसीं पावलेच असतील. त्या अलीकडील वर्तमान : ऐवजाविशीं नित्य सूचना करीत होतो. तजविजीत आहो, लवकरच रवानगी होईल, याप्रमाणें जाबसाल दहा दिवस जाले. तिलोकसी पदमसी सावकार इंदुरकर यांस बोलावून आणिलें. हुंडणावळीची रदबदल पडली होती. त्यास करार मदार ठरवून तीन लक्षांच्या हुंड्या सावकार मजकूर याच्या दुकानच्या करून, परभारा कासीदजोडीसमागमें राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे छ १९ रोजीं रवाना केल्या. बाकीचे ऐवजाची तजवीज लौकरच करून रवाना करूं, ऐसें बोलण्यांत आहे. मी बाईंस म्हटलें कीं, आम्हीं येथें सरकारांतून ऐवजाचे रवानगीसाठीं असतां, परभारा

हुंड्या पाठवाव्या हे रीत कोठील? सरकारांतून साडेदहा लक्ष रुपयांची तोड काढून सावकारासीं वचनें गुंतलीं, तेव्हां राजश्री तुकोजीबावांचे जाणें स्वारीबरोबर जालें. ऐकोन उत्तर केलें, साडेदहा लक्ष रुपये सरकारांतून तुकोजीबावांस देऊन, त्यांची वरात आम्हावर आणली असती, तर ऐवजाचा भरणा सरकारांत करतो. फौजेचे खर्चास पाठवणें, त्या अर्थी आमचे कारकून यशवंतराव गंगाधर तेथें आहेत. यास्तव त्यांचे मार्फत ऐवज पाठविला. आपले विद्यमानें, तुकोजी होळकर यांजकडे अथवा जिकडे आज्ञा करतील तिकडे द्यावा, याप्रमाणें यशवंतराव गंगाधर यांस पत्र बाईंनीं लिहून पाठविले आहे. हुंड्या व पत्रें येऊन पावतील. मी बाईंसीं भाषण केलें, त्याचें उत्तर जालें त्या अन्वयें स्वामींचे नांवें पत्र घेऊन पाठविले आहे. यांचे बोलण्यांत तीन लक्ष रुपयांच्या हुंड्या पाठविल्या, आणखी दोन लक्ष रुपये राजश्री गणपतराव विष्णू गद्रे यांजकडून देऊं. एकूण पांच लक्ष रुपये. याजवर आणखी ऐवज मिळत नाहीं. राजश्री तुकोजी होळकर यांणीं, इंदुरचे कमाविसदारावर वरात रुपये ३५३४ पस्तीसशें चौतीस रुपयेची परभारा केली आहे. त्याजवरून यांचें म्हणणें कीं, सरकारांत साडेदहा लक्ष रुपये मागतच आहेत आणि तुकोजीबावा वराता करितात, हें काय? आम्ही ऐवज कोण कोणास द्यावा? याचा बंदोबस्त सरकारांतून जाला पाहिजें कीं, परभारा वराता न होत. म्हणून बाईंचे बोलणें. त्याजवरून सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०१

पै।। चंद्र १४ सवाल सन खमस
भाद्रपद मास

श्री ता. १९ आगस्ट, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २ माहे सवालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १२ रमजानचें आज्ञापत्र सादर जाहलें, ते चंद्र २२ मिनहून पावलें. आज्ञा कीं, बाईंशीं वारंवार बोलून ऐवज लवकर रवाना करावा. त्यास, आज्ञेप्रमाणें बोलत आहेच. चंद्र १९ रमजानीं तीन लक्ष रुपयांच्या हुंड्या राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे, तिलोकसी पदमसी यांच्या दुकानच्या करून बाईंनीं पाठविल्या. त्या सेवेसीं येऊन पावल्याच असतील. पुढें बाकीचे ऐवजाकरितां स्मरण देत आहे. आश्विन मास पो।। दोन आणखी देऊं, असे बोलण्यांत सिरोंजचे कमाविसदारांवर वराता बाईंनीं पाठविल्या, त्याजविषयीं राजश्री तुकोजीबावांनीं मनाई पाठविली कीं, यांजपासून ऐवज न घ्यावा व पिंढावे महाल याजवर अठरा हजार रुपयांची वरात तुकोजीबावांनीं पाठविली आहे. त्यास बाईंचे म्हणणें कीं, आम्हांपासून तर श्रीमंत साडेदहा लक्षांचा भरणा करून मागतात. तुकोजीबावा परभारा वराता करितात व आम्ही वराता करितों त्याची मनाई पाठवितात, याप्रमाणें आहे. तेव्हां आम्हीं भरणा कोठून करावा?

येविषयीं सरकारांतून तुकोजीबावांस ताकीद जाली पाहिजे कीं, परभारा वराता न करीत. बाईंचे बोलण्यावरून विनंति लिहीली आहे. जयपूरचे वकील पेशजीं जांबेचे मुक्कामीं येऊन भेटले त्यांचा जाबसाल दुखण्यामुळें जाला नाही. सांप्रत मातबर वकील मिसर नामें आला आहे. चंद्र २२ रमजानीं बाईंस भेटला. दोन घोडे व शालजोड्या दोन व चिटें जामेवार चार असें नजर केलें. खत प्रतापसिंग राजाचें होतें तें दिलें. पत्रांत मजकूर कीं, संस्थान पूर्वीपासून तुमचें आहे; येथील मुलुखाचा बंदोबस्त नाहीं, तर आपली फौज पाठवून पांच हजार द्यावी. आम्ही सामील होऊन आपले मुलुखाचा बंदोबस्त करून घेऊं; याप्रमाणें लिहिलें होतें व जबानी वकील हेंच बोलतात. त्याजवरून यांचे मनांत फौज पाठवावी असे अद्याप तयारी आहे. कोण कोण सरदार नेमून फौज रवाना करितात हें पक्कें ठरलें म्हणजे सेवेसीं विनंति लिहून पाठवीन. पर्जन्य आजपावेतों इकडे नव्हता. सांप्रत श्रावण वद्य पंचमीपासून रात्रंदिवस एकसारखा लागला आहे. डोळा उघडत नाहीं. मेवामल चवधरी, राजश्री पाटीलबावांनीं बऱ्हाणपुराच्या बंदोबस्ताकरितां पाठविला होता, त्याचा काल जाला म्हणून ऐकिलें; तें सेवेसीं लिहिलें आहे. ऐवजाची तरतूद करून अश्विन मासीं रवाना करूं, असें भाषण आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०२

पैवस्ती चंद्र १५ सवाल सन खमस समानीन, भाद्रपद मास

श्री

ता. २१ आगस्ट, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र सवालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २० रमजानचें आज्ञापत्र सादर जाहले, ते चंद्र ३ सवालीं पावलें. बाईंचे नांवें पत्र होते तें प्रविष्ट केले. ऐवज लौकरच रवाना होईल असें लिहितात. यास आठ महिने होत आले, परंतु ऐवज येत नाहीं. याजकरितां हल्लीं पत्र लिहिलें आहे, हें पावतें करून व तुम्हीं वरचेवर स्मरण देऊन, ऐवज लौकर रवाना करावा म्हणोन आज्ञा. त्यास, तीन लक्ष रुपयांच्या हुंड्या राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे बाईने पाठविल्या, त्या सेवेसीं येऊन पोहोचल्याच असतील. बाकीचे ऐवजाविषयीं आज्ञेप्रमाणें वरचेचर सूचना करीत आहें. अश्विन मासपावेतों तजवीज होईल ऐसें बोलण्यांत आहे. हल्लींचे पत्राचे उत्तर घेऊन सेवेसीं पाठविलें आहे. पादशहा अद्याप आगऱ्यास दाखल जाले नाहींत. मथुरे आसपास आले. राजश्री पाटीलबावांनीं अंबोजी इंगळे सरदार फौज देऊन पुढें पाठविले आहेत. त्यांची भेट होऊन जाबसाल ठरेल, त्याप्रमाणें हेही जाणार. इंग्रजाकडून इंद्रसेन कोणी सरदार बोलण्यांकरिता आला आहे. बोलणें होऊन कसा मजकूर ठरतो पाहावें. पाटीलबावा गुरूचा उरूस करीत असतात, त्यांत दोन चार वेळ विक्षेपांची

जात दिसून आली. यास्तव निश्चय ऐकला कीं, अश्विनमासीं बिडास दर्शनास येतो व कन्या गरोदर होती त्यास पुत्र जाला. देशीं जाण्याचा बेत बोलण्यांत बहुत आहे, असें एका गृहस्थाचें पत्र आलें. बावीस दिवसांचें वर्तमान आहे, तें सेवेसीं लिहिलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०३

पैवस्ती चंद्र ९ जिलकाद सन खमस, अश्विन मास

श्री ता. १२ सप्टेंबर, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत २६ माहे सवालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १० सवालीं विनंतिपत्र व बाईंचे पत्राचें उत्तर घेऊन पाठविलें, ते सेवेसीं येऊन पावलीच असतील. त्या अलीकडील वर्तमान : पेशजीं तीन लक्षांच्या हुंड्या बाईंनीं पाठविल्या, त्याचा भरणा जालाच असेल. बाकीचे ऐवजाविषयीं सूचना होतीच, अश्विनमासपावेतों रवाना करूं, ऐसें बोलण्यांत. त्यास चंद्र २२ रोजीं राजश्री नरहर सदाशिव दि।। गणपतराव विष्णु गद्रे यांजकडे टोंक तोडा व रामपुरा वगैरे महाल आहेत, त्यांस रसदेकरितां बोलावणें गेलें होतें त्यावरून पंतमशारनिल्हे आले. चंद्र २४ रोजीं बाईंची भेट जाली, शालजोडी व पातळ नजर केली. मागती बाईंस स्मरण दिलें कीं, नरहरपंत आले, ऐवजाची तरतूद लौकर व्हावी. फिरोन दसऱ्याचे मुहूर्तें स्वारी निघणार, ऐवज जाऊन पोहोंचला पाहिजे. उत्तर केलें कीं, तजविजींतच आहे. कमाविसदार आला त्याचा रसदेचा करारमदार होऊन, अश्विनमासपावेतों ऐवज रवाना होईल; याप्रमाणें बोलण्यांत. दोन लक्षांचा भरणा करतील यात उणें नाहीं. राजश्री पाटीलबावा शुद्ध भाद्रपद दशमीस स्वार होऊन, पातशहाचे भेटीकरितां आगऱ्यास गेले म्हणून वर्तमान ऐकिलें. राजश्री देवराव हिंगणे यांचा कारकून इकडून हत्ती घेऊन देशीं गेला. ते समयीं शंभर रुपये, हत्ती सरकारांत जातो म्हणून दिले. रुपये देऊन विनंतिपत्र लिहिलें होतें. त्यास, मशारनिल्हेंनीं रुपये अद्याप दिले नाहीत. हल्लीं देवराव पुण्यांत आले आहेत, ऐवजाकरितां सरकारांतून आज्ञा जालियास देतील. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०४

श्री ता. २३ सप्टेंबर, इ. स. १७८४

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ माहे जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २५ व चंद्र २७ सवालीं विनंतिपत्रें पाठविलीं, ती सेवेसीं येऊन पोहोंचलींच असतील. हल्ली चंद्र १७ व चंद्र १९ सवालचीं आज्ञापत्रें सादर जालीं तीं चंद्र ४ जिलकादीं पावली व बाईंचे नांवेंही पत्र आहे. पत्रात आज्ञा कीं, तीन लक्षांच्या हुंड्या पोहोचल्या. बाकीचे ऐवजाविषयीं वरचेवर स्मरण देऊन ऐवज लौकर रवाना करीत, असें करणें. त्यास, मी आज्ञेप्रमाणें वरचेवर सूचना करीत आहेच. दसरा जाल्यावर राजश्री गणपतराव विष्णू यांजकडून दोन लक्षांचा भरणा करूं, याप्रमाणें बोलण्यांत व राजश्री नरहर सदाशिव, गणपतराव यांजकडील कमाविसदार आले आहेत. ऐवजाविषयीं त्यांशींही बोलणे बाईंचे जाहलें. करारमदार होऊन भरणा करावयास सांगावें, तो भाद्रपद वद्य ३० स प्रातःकालापासून बाईस हगवणीचा उपद्रव जाला, तो बहुतच. तीस चाळीस वेग तेच दिवशीं जाले. अमावस्या म्हणोन औषधही घेतलें नाही. प्रतिपदेस औषध घेतलें, तें पचलें नाहीं. तोंडावाटे वांत्य होऊं लागली. याप्रमाणें तीन दिवस एकसारखी दोन्हीं द्वारें मोकळीं जालीं होतीं. पंचमीपासून कांहीं औषध लागू होऊं लागले, अद्याप निःशेष जाहलें नाहीं. परंतु आरामाखालीं आहे. दुखण्यामुळें दरबार होत नाही. मी नित्य जात असतों. पत्र आलें म्हणोन सांगितलें, परंतु उत्तर करीत नाहींत. बाईंचे दिवाण, राजश्री मुकुंदराव हरी, यांस पत्राचा मजकूर सांगितला. त्यांनीं उत्तर केलें कीं, एका दो दिवसांत चांगला आराम जाला, म्हणजे पत्रही वाचून दाखवा व ऐवजाचेंही बोलणें होईल व पेशजीं पत्राचें उत्तर व हल्लीं पत्राचे उत्तरही देऊं. मी परस्परें राजश्री नरहर सदाशिव यांजकडे शोध घेतला. त्यास त्यांनीं सांगितलें कीं, दोन लक्ष रुपये मागतात, द्यावे लागतील. पुढें गणपतराव यांस पुण्यास येविषयींचीं सूचना लिहिली आहे, तेथेंच भरणा होईल. त्यास, हा जाबसाल लौकरच होईलसा दिसतो. हा भरणा जाहला म्हणजे बाकीचे ऐवजाचा काय जाबसाल करितात हे कळेलच. त्याप्रमाणें विनंति लिहीन. राजश्री पाटीलबावा आगऱ्यास जाण्याकरितां प्रस्थानीं निघाले होते, तों गोहदचा राणा बावांपाशीं होता, तो दगा देऊन पळोन गेला. परंतु चमेलीनजीक करोलीवाल्यांनीं धरून, बावांचे हस्तगत करून दिल्हा व पाटीलबावांची स्त्री प्रसूत होणार याजकरितां राहिले. म्हणोन वर्तमान ऐकिलें, तें सेवेसीं लिहिलें असे. राजश्री संताजी होळकर, राजश्री तुकोजीबावांचे कनिष्ठ बंधु, सेंधव्याचे किल्ल्यास असतात. बाईंस मागें दुखणें जाले होतें, हल्लीं हगवणीचें भारीच जालें. यास्तव चंद्र ५ रोजीं भेटीकरितां आले. परंतु आले म्हणोन संतोषसा नाहीं. ते आले म्हणून मन प्रशस्त करून खुलाशानें भाषण जाहलें नाहीं. भेट मात्र जाली. पुढें होईल ते सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०५

पै।। चंद्र २२ जिलकाद सन खमस, अश्विन मास — **श्री** — ता. ३० सप्टेंबर, इ. स. १७८४

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १४ जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ८ जिलकादीं विनंतिपत्रें लिहून पाठविलीं, ती सेवेसीं येऊन पावलींच असतील. सांप्रत बाईंस आराम आहे. चंद्र १० रोजीं प्रकृति चांगली पाहून, सरकारचें पत्र वाचून दाखविलें. उत्तर केलें कीं, आठ पंधरा दिवसांत कमाविसदारांचे रसदेच्या ऐवजाचा करारमदार करून, सत्वरच ऐवजाची रवानगी करूं. हल्लीं दोन्हीं पत्रांची उत्तरें लिहून दिल्हीं, तीं घेऊन सेवेसीं पाठविलीं आहेत. मी वरचेवर साडेदहा लक्षांचा भरणा जाला पाहिजे, याप्रमाणें सुचवीत असतो. त्याचें उत्तर करितात कीं, सन आर्बा संमानीनचे सालचा झाडा लिहून, राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे पाठविला. त्यांनीं समजाविला आहे. साल गुदस्ताचे तरी, कांहीं ऐवज राहिलाच नाही. साल मजकूरचे रसदेचा ऐवज जमा होईल; त्यांतून येथील खर्च वजा होऊन, बाकी ऐवजाची रवानगी होईल. याप्रमाणें बोलण्यांत. त्यास, हल्लीं रवानगी करितील, तेव्हां पुढें आणखी ऐवज देतात न देतात हें कळेल. मजपाशीं मोघमच रवानगी करूं असें बोलतात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०६

श्री इ. स. १७८४

''विज्ञापना ऐसीजे : बाईंकडून पूर्वी दीडमाही दोनशें रुपये येत होते, त्याप्रमाणें ८ रोजमरे एक संवत्सरपावेतों देत होती. अलीकडे श्रीओंकारचे यात्रेस गेली; त्या दिवसांत एक दोन वेळ कारकून मागांवयास गेला. उत्तर दिलें कीं, यात्रेहून आलियावर देऊं. याप्रमाणें म्हणाली. तद्नंतर यात्रेहून आलियानंतर मागावयास कारकून पाठविला. उत्तर दिलें कीं, आज उद्या सर्वांप्रमाणें द्यावयाचें आहे. सर्वांचे रोजमुरे तटले ते देऊं, ते समयीं तुमचा रोजमुरा देऊं, असें बोलली. त्यास १५ दिवस जाले, सर्वांस रोजमुरे वाटून चुकली. आम्हांस दिला नाही म्हणोन स्मरणार्थ कारभारी यांस सांगितलें. दिवस ८ जाले कीं राजश्री मुकुंद हरी दिवाण यांनीं सांगून पाठविलें कीं बाई म्हणतात, दोनशें रुपये दीडमाही आम्हांस द्यावयास अनुकूल पडत नाही. पन्नास रुपये दरमहा देऊं, पाहिजे तर घ्या. असा निरोप आलियावर, पुन्हां त्यांस कारभारियास सांगून पाठविलें कीं, तुम्हीं निरोप सांगितला तो कळला. सांप्रत असें उत्तर केलें, तरी चिंता नाही. श्रीमंतीं उणें आम्हांस केलें नाहीं. तुम्हांपासोन पन्नास रुपये घेऊन निर्वाह नाहीं. हजारों रुपयांचे खर्च श्रीमंतांचे कृपेंकरून चालतात. तेथें आपण संकटांत पडूं नये. जे समयीं बाईंची मर्जी होईल ते समयी खर्चास द्यावें, असें सांगून पाठविलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०७

श्री इ. स. १७८४

''सेवेसीं साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : एक दोन वेळ बाईंशीं हेंही बोललों कीं, नबाब व भोंसले व हैदरखान यांचा उपयोग श्रीमंतांस किती, या समयास पडला! अखंड त्यांची पारिपत्यें श्रीमंतीं केलीं असतां, तीं त्यांनीं मनांत न आणितां, श्रीमंतांवर मसलत, यास्तव ते मित्रभावेंच वर्तणूक करून, फौजसुद्धां चाकरीस आले, हें आपण जाणत आहांत. तुम्ही तों दौलतीचे शरीक व परंपरा. तुम्हीं किती एकनिष्ठ वर्तणूक केली असतां, सांप्रत आपली मर्जी एकरूपच जाली. कोणेही गोष्टीचा उपयोग पडूंच नये हें काय? ऐकून उत्तर दिलें नाहीं. दोन वेळ बोललों, तत्रापि ऐकून घेतलें. पत्र त्यांनीं लिहून दिल्यावर चार पांच दिवस मागती म्हणत गेलों कीं, हे पत्र गेलियास आमचे चाकरीचा मुजरा चांगला होऊन, अनास्था यजमान स्वामींची होईल. कांहीं तरी सरकारचे लिहिण्याचा आशय मनांत यावा, हें सर्वोपरी चांगलें. परंतु त्यांचे ठरतीस आलें नाहीं. यावर जशी आज्ञा येईल तशी वर्तणूक करूं. बहुत काय लिहिणें, लोभ करावा हे विज्ञापना.''

लेखांक २०८

पै।। चंद्र १८ रविलावल
सन खंमस, माघ मास

श्री ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १६ सफरचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र ५ रविलावलीं पावले. बाकीचे ऐवजाविशीं बाईंस पत्र लिहिलें आहे, ते प्रविष्ट करून, ऐवजाविशीं वरचेवर स्मरण देऊन रवानगी करावी म्हणून पत्रीं आज्ञा. त्यास, आज्ञेप्रमाणें पत्र प्रविष्ट केलें. उत्तर केलें कीं, साडेदहा लक्षांची भरती कोठून व्हावी? मावळे प्रांतींचे महालचे झाडे, राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांनीं समजाविलेच आहेत. त्यांत येथील खर्च वजा होऊन ऐवज द्यावा, त्यापैकीं तीन लक्ष पेशजीं पाठविले, हल्लीं दोन लक्षांची तरतूद केली होती; परंतु राजश्री तुकोजी होळकर यांनीं उंटे व बैल खरेदी करावयास रामपुरेकर कमाविसदार यांस सांगितलें. त्याजबद्दल पंचवीस हजार अजमासें तहकूब ठेवून, बाकी पावणेदोन लक्षांच्या हुंड्या रामपुरास, टोंक येथील रसदेबद्दल राजश्री गणपतराव विष्णु गद्रे यांच्या नांवच्या, राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे परभारा चंद्र ८ रविलावलीं रवाना केल्या. सेवेसीं येऊन पोंचतील. आम्हांजवळ पत्राचे उत्तर लिहून दिल्हें, तें सेवेसीं पाठविलें आहे. याउपरी आणखी ऐवजाची रवानगी

होतां दिसत नाही. याप्रमाणें त्यांचें म्हणणें आहे. यावर जशी आज्ञा येईल त्याअन्वयें सूचना करीत जाऊं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २०९

पैवस्ती चंद्र २० रविलाखर सन खंमस समानीन, फाल्गुन मास | **श्री** | ता. २० फेब्रुवारी, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १० माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १७ रविलावलीं विनंतिपत्र पाठविलें त्या अलीकडील वर्तमान : राजश्री मुराराव जाधव वऱ्हाड प्रांतीं होते. राजश्री मुधोजी भोंसले सेनाधुरंधर यांची भेट न घेतां उठोन बऱ्हाणपुरास आले. तेथें राहून सरकारात विनंति लिहून मग इकडे यावे, तेही न केले. तेथून ओंकारमांधाता येथें येऊन, चार दिवस राहून तेथून मंडलेश्वरास आले. तेथून कारकून बाईंकडे व मजकडे पाठविला कीं, आमची खर्चाची तारांबळ आहे. तरी सिऊर, धोंदलगांव व जामगांव येथील ऐवजीं दोन हजार रुपये द्यावे; म्हणजे आम्ही येथून राजश्री पाटीलबावांकडे जाऊं. त्यावरून कारकुनानें बाईंस विनंति केली. बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, तुम्हीं जवळ आलां तर भेटीस यावें. मग उत्तर सांगणे तें सांगूं. त्यावरून चंद्र ८ रविलाखरीं भेटीस आले. बरोबर पंचवीस राऊत व पालखी वगैरे माणसें घेऊन आले. रामराम छातीवर हात ठेवून केला. वरकड कोणास भेटले नाहींत. चार घटका बसून उत्तर प्रतिउत्तर कीं, आमचा बंदोबस्त श्रीमंत करीनात, सबब तीर्थरूपांच्या अस्थी घेऊन श्रींस जातों. बाईंनीं बहुत प्रकारें सांगितलें कीं, तूर्त जाऊं नये. माघारें जावे, अथवा येथें रहावें. तुमचा बंदोबस्त कसा असेल तसा लिहून करवूं. तथापि त्यांची रजपुती टेक, तीच शेवटी वस्त्रें घेऊन उठोन मंडलेश्वरास गेले. त्यांचा कारकून नवाच एक आहे. त्यांस आम्हाकडे जाधवराव यांनीं पाठविलें. जाधवराव यांचा आमचा परिचय पूर्वीपासून आहे. त्यांजवरून कारकून आम्हांकडे पाठविला कीं, बाईंच्यानें आमचा बंदोबस्त होत असला तर आम्हीं येथें राहूं, नाहीं तर जाऊं. त्यावरून मीं सांगून पाठविलें कीं, बाई तर सरदारच आहेत. तुमचा बंदोबस्त करून देतील, कठीण नाहीं. तुम्ही मात्र सुरळीतपणें चालल्यास, एखादा कारकून तुमचा बंदांबस्त करून देईल. तुम्हीं पुढें गेलियास खराब फार व्हाल. येथून माघारें फिरावें हेंच उत्तम. किंवा येथून विनंतिपत्रें लिहावी. दोन्हींतून कोणतें मर्जीस येईल तें करावें. याप्रमाणें चंद्र ९ रोजीं सांगून पाठविलें. याउपरी त्यांची मर्जी. कशी काय उत्तर पाठवितील ते नकळे! शरीर प्रकृतीकरून बरे आहेत. सेवेसीं श्रुत हे विज्ञापना.''

लेखांक २१०

पैवस्ती चंद्र २७ रविलाखर
सन खंमस समानीन, फाल्गुन मास

श्री

ता. ३ मार्च, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १० रविलाखरीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें, त्यात राजश्री मुराराव जाधव यांचे वर्तमान लिहिलें आहे. त्या अलीकडील वर्तमान : बाईंस सिऊर व धोदलगांव येथील ऐवजी दोन हजार रुपये खर्चास मागत होते, बाईंनी कबूल केले. परंतु दोन हजारांचे खत व सगुणाबाईंचे नांवें पत्र लिहून द्यावें कीं, दोन हजार रुपये यांस मजुरा द्यावें, याप्रमाणें ठरून पत्र लिहून दिल्हें. तें मुरारराव श्रीगिरीकर जाधव लिहितात. यांचे म्हणणें कीं श्रीगिरीकर लिहू नये, म्हणजे ऐवज देऊं. त्यांची एकच अट, ते यांस मान्य पडेना. यास्तव ऐवज दिला नाहीं. चार पांच दिवस कारकूनच जाबसाल घेऊन जात होता. शेवटीं आपण खासा, चंद्र १४ रविलाखरीं आले. त्यास, बाईंस शैत्याचा उपद्रव जाला आहे, त्यामुळें पांच सात दिवस हैराणच आहेत. याजकरितां भेट जाली नाही. कारभाऱ्यांची भेट जाली. त्यांजपाशीं बोलिलें कीं, आम्हांस पुढें जाणें. दोन हजार रुपये दिल्यास चिंता नाहीं. यांनी एकच उत्तर केलें कीं, विना कागदपत्र सुरळीत दिल्ह्याशिवाय रुपया मिळणार नाही. याप्रमाणें बोलून विडे दिल्हें. चंद्र १६ रविलाखरीं मंडलेश्वराहून कूच करून गेले. बुद्धीचे शाश्वत नाहीं. याजमुळें यांनींही मन घातलें नाहीं. हैदराबादेहून नबाबाकडून राजश्री हणमंतराव कायत आहे, ते वकिलीचे कामास राजश्री पाटीलबावांकडे जाण्याकरितां, चंद्र १५ रोजीं येथें आले. समागमें हत्ती अंबारीसुद्धा व पालखी व घोडी लहान-थोर मिळून ६ व गाड्या २ व उंट १ व गाडदी वगैरे पंचवीस तीसपावेतों आहेत. पुढें जाणें, तेव्हां घाटाचे वगैरे मार्गाचे बंदोबस्तीकरितां, बाईंचे भेटीस चंद्र १७ रोजीं येऊन पातळ १ बंगाली दिले. बाईंनीं शेलापागोटें देऊन दस्तक व पत्रें करून दिली. चंद्र १८ रविलाखरीं येथून पुढें लष्करांत गेले. ठरतीवर नाहींत. आम्हांकडे दोन तीन वेळ कारकून पाठविला कीं, आमचा बंदोबस्त करून देणें, असें सांगून मात्र पाठवीत. निश्चय कोणता, तर तें कांहीं बोलण्यांत न ये. सांप्रत राजश्री पाटीलबावांपाशीं जाऊन रहावे, असें बोलून गेले आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २११

पैवस्ती चंद्र २७ रविलाखर सन
खंमस समानीन, फाल्गुन मास

श्री

ता. ३ मार्च, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र

२१ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २९ रविलाखरीं चार घटका रात्रीं येऊन पोचलें. पत्रीं आज्ञा कीं, पावणेदोन लक्षांच्या हुंड्या पाठविल्या, त्या पावल्या. बाकी पंचवीस हजार रुपये उंट व बैल खरेदीबद्दल ठेविले. त्यास, राजश्री नारो गणेश यांचे म्हणणें, आम्हांस ठाऊक नाही. तरी बाईंशीं बोलून पंचवीस हजार रुपये बाकी राहिले आहेत ते पाठवावे. त्यास, आज्ञेप्रमाणें बाईंचे नांवें पत्र होते तें चंद्र १० रोजीं प्रविष्ट करून, पंचवीस हजार रुपयांविशीं बोलणें जाहले व पत्राचाही अन्वय त्यांचे ध्यानास आला. उत्तर केलें कीं, रामपुऱ्यास परभारा वरात व जासूदजोडी कमाविसदारांकडे, चिरंजीव राजश्री तुकबानें पाठविली आहे. कमाविसदारांनीं दिक्कत केली, तेव्हां जासूद पांघुरणें जाळून माघारें जात होते. आम्हांस वर्तमान कळलियावर कमाविसदारांस सांगितलें कीं, चिरंजीवांनीं उंट व बैल आणविले आहेत, त्यापक्षीं पंचवीस हजार रुपये रसदेंत तहकूब ठेवणें; हिशेबीं मजुरा पडतील. ऐसी ताकीद कमाविसदारांस केली असतां तेथें हा जाबसाल ! ठाऊक नाहीं म्हणतात, तरी उत्तम ! त्यांजकडे देवविले आहेत, ते मना करून सरकारांतच हुंडी करून पाठवूं. याप्रमाणें बोलण्यांत येऊन रामपुऱ्यास जासूदजोडी येऊन बसली आहे. त्यास आणावयाकरितां येथून पत्र, चंद्र १२ रविलाखरीं कमाविसदारांकडे गेलें आहे. तेथून वरात व जासूद राजश्री तुकोजीबावांकडून आलीयाप्रमाणें बाईंशीं बोलण्यांत आले. त्याजवरून सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २१२

पै।। छ २९ जमादिलावल **श्री** ता. १४ मार्च, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ३० रविलावलचीं पत्रें दोन व छ ३ रविलाखरचीं पत्रें दोन असीं पत्रें ४ चार सादर जालीं, ती छ २७ रविलाखरीं पावली व बाईंच्या नांवें दोन पत्रें, एक ऐवजाचे मजकुराचे व टिपूचे मसलतीचे एकूण दोन पत्रें व तीळ रविसंक्रमणाचे, त्याची थैली तिळाची एक व पत्र लखोटा. अशी तीन पत्रें व तीळ बाईंस प्रविष्ट केलें. सेवकास तीळ पाठविले ते पावून फार संतोष जाला. श्रीसंनिध जाऊन, सर्वांस व कुटुंबास व देवास देऊन, शेवटी मीं स्वीकार केला. तो दिवस बहुत आनंदमय जाला. आम्ही किंमात्र ! खावंदांनीं स्मरण करून तीळ पाठविले, येणेंकरून कृपेस पात्र जालों. तदनंतर छ २४ रविलाखरीं कलकत्त्यास कासीदजोड्या सरकारच्या गेल्या होत्या, त्या येथें आल्या. त्यांजसमागमें छ २४ चे विनंतिपत्र पाठविलें आहे. बाईंशीं बोलणे जाले ऐवजाविषयीं, ते लिहिले आहे. साफ उत्तर दिलें. याप्रमाणेंच राजश्री दादाजी गंगाधर यांस लिहिलें आहे.

दादाजींनी बाईंस व बाजी पारनेरकर या उभयतांनीं फार लिहिलें होतें. शेवटीं असें लिहिलें होते कीं, १५ लक्ष रुपये तुम्हांकडे नेमले आहेत, त्यांजपैकीं ५ लक्ष तुम्ही पाठविलें. बाकी १० लक्ष राहिले. त्यांजपैकीं ५ लक्ष हरतजवीज करून पाठवावे. नाहीं तर श्रीमंतांची मर्जी कडवी होईल, येथवर लिहिले होतें. त्याचे उत्तर उभयतांस बाईंनीं लिहिलें कीं, ''मावळ प्रांतीं १५ लक्ष. त्याजपैकीं यंदा समजाविशीमुळें सहा सात लक्ष लागले. पांच लक्ष सरकारांत दिले. कांहीं सरदारी खर्च वजा जाला. असे करितां श्रीमंतांची मर्जी प्रसन्न होत नाही, तर लाख पन्नासा हजारांची तरतूद करून पाहू. तूर्त ऐवज नाही.'' याप्रमाणें उत्तर दिल्हें, असें ऐकिलें. मी विनंति केलीं कीं, आपणास दादाजींनीं लिहिलें आहे त्याप्रमाणें अंमलात आणिलें असेल. त्याचे उत्तर बाईंनीं दिलें कीं, ''घराव पत्रें येतात, त्याचा अर्थ तुम्हांस काय सांगावा. आम्हांस जें लिहिणें तें लिहित असों.'' आम्हांस वर्तमान कळूं देत नाहीत. बातमी राखून ऐकिलें ते वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असे. सांप्रत पत्रें जोडीबरोबर पाठविलीं, ती प्रविष्ट केली. आजच पावतीं केली. छ २७ रविलाखरीं पत्रें आली, ते दिवशीं तिळाचे पत्र व तीळ दिल्हें. दोन दिवस मध्यें ठीक नव्हतें, पत्रें आज छ २ माहे मजकुरीं दिधली. पत्रें दिली याचा सारांश बोलण्याचा परस्परें होत आहे. जाला म्हणजे जोडीस रवाना करितों. राजश्री गबाजी सदाशिव यांस सरकारचे पत्र, कान्हापुरचे फडणीसाविषयीं पाठविलें म्हणोन आज्ञा, परंतु पत्र पावलें नाहीं. फडणीसास तूर्त मोकळें केलें. घरास जाऊं दिल्हें नाही. कान्हापुरास फडणीस गेले. तेथील काम इजाराच आहे. फडणीसांकडे दाखला नाहीं. परंतु त्या स्थलीं आहेत. महालाचे वर्तमान फडणीस लिहीतच असतील. डाक उडविली. चार जोड्या उज्जनीस राजश्री नारो हरी आहेत, ते तुम्हांकडे पाठवितील. त्याजबरोबर बातमी लिहित जावी म्हणून आज्ञा. त्यास छ ६ रविलाखरीं पत्र राजश्री बालाजी शंकर सबनिसांचें याप्रमाणें आले. आम्हीं एक दोन वेळां राजश्री नारो हरीस लिहिलें होते. हा कालवर जोड्या येथें पाठविल्या नाहींत. आलियावर सेवेसीं लिहीन. पुण्याहून सरकारची जोडी मकरसंक्रमणाचे तीळ घेऊन व सरकारचे पत्र घेऊन आली. त्याचें उत्तर बाईंचे घेऊन पुण्यास रवाना केलें. त्याची नकल सेवेसीं पाठविली असे. वरकड पत्राचीं उत्तरें, मागाहून जोडी रवाना लौकरच करितो. राजश्री पाटीलबावा डिगेस आहेत. हिंमतबहादर गोसावी व नारायणदास, उभयतांस कैद पाटीलबावांनीं केले म्हणून ऐकिलें. ते सेवेसीं लिहिले असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २१३

पै।। छ ११ जमादिलावल सन खंमस समानीन, अधिक चैत्र **श्री** ता. १५ मार्च, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत

छ ३ जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ १ जमादिलावलीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. रामपुऱ्याहून कमासिदारांनीं, राजश्री तुकोजीबावांकडून पत्रें आली होती. तीच बाईंकडे पाठविली. बाईंचे बोलण्यांत होतें कीं, पत्रें आली म्हणजे हुंडी रवाना करूं. त्यास, पत्रें येऊन पोहोचलीयावर फिरोन बाईंस सूचना केली कीं, ऐवजाची रवानगी व्हावी. त्याजवरून पंचवीस हजार रुपयांची हुंडी व अस्सल पत्रें राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे, कासीद जोडीबरोबर छ २ रोजीं रवाना केले. सेवेसीं येऊन पोहोचतील. आम्हांजवळ पत्राचे उत्तर दिलें, ते घेऊन सेवेसीं पाठविलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २१४

पै।। चंद्र १४ जमादिलाखर
खंमस समानीन **श्री** ता. २४ एप्रिल, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ माहे जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १६ जमादिलावलीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. त्या अलीकडील वर्तमान : राजश्री पाटीलबावा आगऱ्याचे किल्ल्यानजीक आहेत. किल्ला अद्याप हस्तगत जाला नाही. राजश्री देवजी गवळी बऱ्हाणपुरीं होते. त्यांजला दहा हजार फौज ठेवून घेऊन येणें, म्हणून पाटीलबावांनीं लिहिले होते. त्याजवरून देवजी गवळी पांच हजार फौजेनिशीं पाटीलबाबांकडे गेले. चार दिवस जाले. मागाहून आणखी फौज दहा हजारांची भरती जाणार म्हणून ऐकिलें आहे. पंचवीस हजार रुपयांची हुंडी पावलीयाचे आज्ञापत्र आलें नाहीं. बाईंनीं सांगितलें कीं, आमचा जाब पंचवीस हजार पावल्याचा आला. राजश्री बापूजी होळकर सेंधव्यांतच आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २१५

पैवस्ती चंद्र २७ जमादिलाखर
सन खंमस समानीन, चैत्र मास **श्री** ता. २ मे, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ माहे जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ७

जमादिलाखरीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. त्याअलीकडील वर्तमान : चंद्र २९ जमदिलावल व चंद्र १ जमादिलाखर एकूण दोन आज्ञापत्रें सादर जाहली, ती चंद्र ९ जमादिलाखरीं पावलीं. राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं पत्र व पंचवीस हजारांची हुंडी आणून दाखविलीं. हुंडींत मुदत लिहिली आहे, त्याप्रमाणें ऐवज घेतला जाईल म्हणून पत्रीं आज्ञा आली, त्याजवरून कळलें. बाईंस पेशजीं पत्र हुंडी पावलीयाचें आलें होतें. परंतु आम्हीं सांगितलें कीं आमचे पत्राचा जाब आला. राजश्री पाटीलबावा मथुरेवर आहेत, राजश्री अंबोजी इंगळे दिल्लीस फौजसुद्धां आहेत. शिखांचा त्यांचा सलुखा होणार म्हणून वर्तमान ऐकिलें. ते सेवेसीं लिहिलें असे. राणेखान पाटीलबावांजवळ आहेत. त्यांचा पुत्र समशेरखान, त्यांजपासून रुसून येथें आला. पंधरा वीस पो।। लहान मोठी घोडीं आहेत. त्यांजला बाईंनीं आपले जवळ ठेऊन, घोड्यांची चंदी चालती केली, खाशांची बोली करार करून देणार आहेत, सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

लेखांक २१६

पै।। छ १५ रजब सन खंमस समानीन, वैशाख मास | **श्री** | ता. १६ मे, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ६ माहे रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २२ जमादिलाखरीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. राजश्री पाटीलबावा मथुरेनजीक आहेत, म्हणोन वर्तमान आहे. राजश्री हैबतराव वाघ देशींहून माळवे प्रांतीं महतपुरास आले होते. कृष्णाजी तानदेव यांजकडून दहा पंधरा वर्षाचा, महतपूरचे मामलात संबंधीं फडशा होणें राहिला होता. त्यास, राजश्री लक्ष्मणराव कृष्ण यांजपासून, फडशा हिशोबाचा करून घेऊन येथें आले. बाईंची भेट झाली. दहा बारा दिवस होते. राजश्री तुकोजीबावांचींही पत्रें त्यांस दोन तीन आली कीं, आम्हांस स्वारीस जाणें आहे, लौकर येणें. त्याजवरून बाईंचा निरोप घेऊन, छ रजबीं स्वार होऊन, सेंधव्याचे घाटानें देशीं गेले. सेवेसीं श्रुत होय विज्ञापना.''

लेखांक २१७

श्री | ता. २२ मे, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र

११ रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बाईंचे नांवें पत्र आमचे पत्रांत सादर जालें, तें चंद्र ७ रजबीं येऊन पाहोचलें. लखोटा होता तैसाच बाईंकडे घेऊन गेलों, पत्र प्रविष्ट करून, एकीकडे बसोन, अक्षरशः वाचिलें. उत्तर त्या समयीं इतकेंच दिलें कीं, यापूर्वी राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडून व आपलीं पत्रें आलीं. त्यांतील अर्थ सविस्तर समजले व तुमचे विद्यमानचे पत्राचे अर्थ ध्यानांत आले. त्यास त्या पत्रांचीं उत्तरें व तुम्हांकडील पत्रांची उत्तरें, उदईक बसोन, विचार करोन, लिहून देऊं. इतकें उत्तर होऊन, दुसरें कारभारास लागली. तो दिवस तसाच गेला. दुसरें दिवशीं दशमीस, बाईंनीं अडीच प्रहर दिवस आला तोंच, जासूद बोलावूं पाठविला. त्यावरून मी गेलों तों, बाई व राजश्री मुकुंदराव व राजश्री गोविंदपंत गानू ऐसे त्रिवर्ग बसले होते. मजला पुसों लागले कीं, याचीं उत्तरे कशी लिहावी? मी उत्तर दिलें कीं, मजपेक्षां आपली कक्षा उणी आहे ऐसें नाहीं. आपण सरदार आहांत, पूर्वीपासून मसलतीची तोडजोड करीत आहांत. सांप्रत टिपू शेर जाला. त्याचें पारिपत्य न होय; तर राज्यास अपाय! तेव्हां तुम्ही मातबर सरदार, तीर्थ करून बसला तो बसणें कसें घडेल ? ऐसें ऐकून उत्तर दिलें कीं, सालाबाद महालचे झाडे पाठवीत आहे, आतांही जो ऐवज होईल तो, येथील खर्च वजा होऊन, बाकीचा ऐवज रवाना करीन, यांस अंतर करणार नाहीं. कर्जवाम घेऊन तरी पाठवीन. इतकें मजकडे, तें करीन. वरकड मसलत मीं काय करावी? तद्नंतर दुसरें दिवशीं एकादशी जाली. द्वादशीस रात्रीस गेलों. समक्षच मागतीं बोलणें जाले, ते समयीं मुत्सद्दी नव्हते. त्यांचे नातू, धोंडिबा फणसे जवळ होते. तेव्हां चित्ताचे उल्लेख काढले कीं, चिरंजीवास टिका गादीचा देऊन दौलतीस धनी केला, त्या दिवसापासून वर्तणूक मजपाशीं शुद्ध केली नाहीं. सात वर्षें हिंदुस्थानची मुलुखगिरी केली, तर एक पैसा ठाऊक नाहीं. असें असोन कागदीं पत्रींही वर्तमान, सविस्तरें खुलासा करून लिहीत नाहीं. खावंद जवळ असोन चार वर्षे देशीं सरदार आहेत, या दिवसापासून चाकरीस फौज किती होती व महालचा ऐवज किती, याचा शोध खावंदांजवळ असोन, मनात आणीत नाहीत. वारंवार मजला लिहितात कीं, काय अंतर केलें? घरचा विषय श्रीमंतास लोपला नाहीं. तेथेंच चवकशी करावी, ती करीत नाहीत. मीं उत्तर दिलें कीं, आपली निष्ठा श्रीमंतांचे चरणीं. त्यापक्षीं, कित्येक प्रकार घरचे ध्यानांत न आणितां, पूर्वीपासून चाल आहे, याप्रमाणें घडत असावें. दोन नेत्र श्रीमंतांचे. एक नेत्र उजवा होळकर व एक नेत्र शिंदे. यांत उजवा नेत्र केवळ तेजहीन जाला. त्यास उपाय हाच कीं, या मसलतीस उपयोग पडोन, तेजवृद्धि व्हावी. हे प्रकार आपले ध्यानांत, परंतु आपला भर दौलतीवर नाहीं. दानधर्म, ब्राह्मणभोजन, शिवालय, हेच करितां. परंतु दौलतीत कमी पडतें याचा विचार ध्यानांत येत नाही. ऐसें सक्षम कित्येक प्रकारें भाषणे जाहलीं. त्याचें दिलें उत्तर कीं, सांप्रत तुकोबानें नंदूरबारची तरफ शिंदखेड, राजश्री वामनाजी हरी यांजकडे सांगितली. तेथील पाटील भाऊबंदावर फिर्यादीस आले. त्याची चवकशी मनास आणितां, गांवांत कसर होती ती काढून, फिर्याद आले त्यास काम सांगून, कसरेसुद्धां ऐवज, चिरंजीवाकडील कमाविसदाराकडे देविला. आपलेकडे न घेतां कारकून मात्र चौकशीस दिला, यांत गैरवाजवी नव्हें. परंतु अविवेक

करून, वामनाजी हरी यांचे लिहिल्याप्रमाणें पागा पाठवून, आमचा कारकून उठऊन दिला. तेव्हां माझी अब्रू काय राहिली? अशी वर्तणूक त्यांची. याप्रमाणें बोलणी जालियावर, मीं विनंति केली कीं, हीं जीं भाषणें जाली तीं मी श्रीमंतांस लिहितों. त्याचें उत्तर बाईंनीं दिलें कीं, 'या भाकडकथा लिहू नका; उगेच आठवलें म्हणोन तुम्हांपाशीं बोललें.' बोलणें हे लिहू नये ऐसें त्यांनीं सांगितलें. परंतु मीं तर सेवेसीं, कच्चें जालें तें लिहावें, जाणून विनंति लिहिली. इकडील महलाचा ऐवज बाईंकडील संतोषानेंच येईल, याचा गुंता नाहीं. कारण मसलत टिपूची, वर्तणूक शुद्ध नाहीं. येथेंही वर्तमान, भागानगरीं होळकरांचा वकील आहे, तेही लिहितात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २१८

श्री ता. २२ मे, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ माहे रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ६ रजबी विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. हल्लीं छ २७ जमादिलाखरचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते छ ७ रजबीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, टिपूचे वर्तणुकेचे प्रकार ठीक नाहींत, याजकरितां मसलत करणें प्राप्त. राजश्री हरिपंत तात्या यांस रवाना करावयाची तरतूद होत आहे. राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांनीं, या समयीं मसलतीस जावें. सरदारीचें स्वरूप रहावें येविषयींचे अर्थ, राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांसीं, सविस्तर बोलण्यांत आले आहेत व तपशीलवार पत्रही, गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांस लिहून, मसारनिल्हेजवळ दिल्हें आहे. त्यांनीं रवाना केलें असेल व मशारनिल्हेंनीं सविस्तर लिहिलें असेल. हल्लीं पत्र लिहिलें आहे हें बाईंस द्यावें आणि येविषयीं तुम्हीं बोलून, पत्राचे उत्तर घेऊन, लवकर पाठवून द्यावें, म्हणोन आज्ञा. त्यास, आज्ञेप्रमाणें बाईंस पत्र प्रविष्ट करून वाचून दाखविलें. पत्राचा अन्वय मनन करून उत्तर केलें कीं, याच मजकुराची पत्रें तपशीलवार, राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांनींही पाठविलीं. सर्व अर्थ समजले. मी बोलिलों कीं, हे अर्थ आपणास समजावे आणि थोर सरदारीयाचें स्वरूप राहून सरकारचाकरी घडोन या दौलतीस विषम न दिसावें ऐसे जाणोनच, आपणांस विस्तारपूर्वक श्रीमंत पत्रें लिहितात. हें ध्यानांत आणून सरदारीचें रूप होय आणि शत्रू पराभव पावे, ऐसे अर्थ घडल्यानें मोठ्या सरदारीस युक्त. ऐकोन उत्तर बाईंनीं केलें कीं, ''माळव्यांतील महालचे वगैरे कच्चे, श्रीमंतांस विदित आहे. चिरंजीव राजश्री तुकबा श्रीमंतांजवळ. त्याजपाशी सरंजामी सरदार व इतलाखी फौज व महालाचा आकार किती, याची माहितगारी आम्हीं लिहावी, त्यावरून सरकारांत समजवावी, ऐसें नाहीं. इकडील महालाचा आकार होतो, त्याचे झाडे सालाचे सालास पाठवितों. येथें जो खर्च आहे तो, कार्याकारणच आहे. श्रीमंतांचे चरणीं प्रतारणा

व्हावयाची नाहीं. सरदारी मोठी, ओढीस आली, ऐसें असोन चाकरी घडावी हेंच मानस.'' याप्रमाणें बोलणें होऊन, राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे पत्रें, तपशीलावर लिहून रवाना केली व आम्हांजवळही उत्तर लिहून दिलें, ते सेवेसीं पाठविले आहे. पुढें पत्रीं आज्ञा येईल, त्या अन्वयें बोलण्यांत येत जाईल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २१९

पौ।। चंद्र २७ साबान सन सीत, ज्येष्ठ मास **श्री** ता. १३ जून, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २७ रजबीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहे. त्याअलीकडील वर्तमान : खेचिवाडा प्रांत तेथील अंमल बलीभद्रसिंग राजाचा. त्यांनीं खंडांत, महाल गुगरछबडा, राजश्री होळकर यांस दिला. होळकरांकडून राजश्री इंगळे होते. त्यास बहुत दिवस जाहले म्हणून, बलीभद्र राजानें वकील येथें बाईकडे पाठविला. बाईंशीं बोलणें कीं, आमचा महाल सोडून द्यावा. तुमचे खंडणीचा ऐवज पोहोचला, आतां महाल सोडावा. यांनीं न ऐकिलें. आमचा ऐवज बाकी येणें आहे, तो फडशा जाल्याखेरीज महाल सोडीत नाहींत. त्यावरून वकील येथून उठून गेला. त्यानंतर बलीभद्रसिंग यांनीं जमाव करून, घुगरछबडा घेतला आणि एक दोन ठाणीं होती तींही घेतली. हे वर्तमान राजश्री पाटीलबावांस कळल्यावर, दहा हजार फौज तेथून आली. त्या फौजेनें घुगरगड छबडा तो घेतला, ठाणीं घेतली. मुख्य, राजाकडील राघोगड यास मोर्चे लाविले. पेटा घेतल्या, गडही हस्तगत होईल. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें व राजश्री आबा चिटणीस यांस, कांहीं कारभार फडशा करावयास सांगितला. त्यात अंतर पडलें म्हणून, तीन लक्ष रुपये घेतले, असें ऐकिलें. ते सेवेसीं लिहिले आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२०

पैवस्ती चंद्र २७ साबान सन सीत **श्री** ता. २७ जून, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

आज्ञाधारक केसो भिकाजी दातार कृतानेक सा।। नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. पूर्वी सेवेसीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें आहेत. त्या अलीकडील वर्तमान : राजश्री रंगराव महादेव देशीं जावयाकरितां धारेहून निघोन धर्मपुरीस आले. येथें कांहीं मुक्काम आहेत. येथें येऊन बाईंची भेट घेऊन जाणार. गंगाजी

हुजरे, राजश्री पाटीलबावांचे लष्करांतून येऊन उज्जनीस दाखल जाले. उज्जनीहून सडे, बाईंचे भेटीस आले; मार्गाचें दस्तक घेऊन काल माघारें गेले. जांबेस त्याजकडील आटाळा अडकला आहे, तो घेऊन येणार. कांहीं मरातब व हत्ती व नालकी वगैरे उज्जनीस येऊन, आपण पुढें श्रीमंतांच्या दर्शनास जाणार, असें आहे. एका दो दिवसां येथें येतील, आल्यावर येथून देशीं येतात, सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२१

श्री ता. २७ जून, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९१ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : विनंतिपत्रें तीन चार पाठविलीं आहेत, तीं पावलीं असतील. राजश्री गबाजी सदाशिव यांनीं आजुरदार करून, विनंतिपत्रें लिहून रवाना केली, त्या पत्रीं जमीदाराचा मजकूर लिहिला होता. तदूनंतर जमीदाराविषयीं बाईंशीं बोलणें होतें. ८-१० दिवस रदबदली जाली कीं, जमीदार आमचे स्वाधीन करावा. त्याचे मानस अनमानीत होते. परंतु सरकारचे भय जाणून, जमीदार कृष्णराव मंडलोई यांस, चंद्र १६ साबानीं शनिवारीं, गबाजी सदाशिव यांचे स्वाधीन केला. तेच दिवशीं जमीदारास घेऊन मंडलेश्वरीं गेले. त्यांच्या पायांत बेड्या घालून किल्ल्यांत ठेविला. येणेंकरून नक्ष जाला व परगण्यांतील बखेडा राहिला. पुढें बाईंनीं गबाजी सदाशिव यांजपासून लिहून घेतलें कीं, जमीदारास येथेंच ठेवावें, पुण्यास पाठवूं नये. असें लिहिलें देऊन, जमीदारास घेऊन गेले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२२

पै।। चंद्र १६ रमजान **श्री** ता. १२ जुलई, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावांनीं, प्रांत ग्वाल्हेर व पंचमहाल व प्रांत भिडभदावर व प्रांत कचवाघाट व प्रांत आहेर हवेली व प्रांत भांडेर. एकून पांच महालांची वस्त्रें सरसुभेदाराची, राजश्री खंडेराव हरी यांस दिलीं. याखेरीज एक चवकडा व एक हत्ती व मुतालकी शिक्के दिले. पाटीलबावांची स्त्री व कन्या गरोदर आहे. छावणी करावयास उज्जनीस येणार म्हणून वर्तमान ऐकिले, ते सेवेसीं लिहिलें आहे. राजश्री आबा चिटणीस, पाटीलबावांचे लष्करांतून उज्जनीस आले. त्यानीं आपले तीर्थरूपास

चतुर्थाश्रम दिला. चार महिने चातुर्मास राहणार. हरकुबाई महेश्वरींहून सरंजामसुद्धां सिरपुरवाघाडीस गेली. महिना दोन महिने तिकडेच राहून येणार. आजच येथून गेली. बाईंचे शरीरीं आतां आरोग्य आहे. यंदा श्रावण मासाचा धर्म, गुदस्ताप्रमाणें जाला नाही. अनुष्ठानास ब्राह्मण घालीत असतात, ते अस्तामुळें घातले नाहींत. भूयशीही थोडक्यांतच दिली. पर्जन्य पाहिले, मृगाचे दोन तीन पडले. त्याउपरी आजपावेतों निस्तूक नाहीं. दहा पंधरा कोसीं आसमंतात नाही. वरकड चहूकडे आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२३

श्री ता. १६ जुलई, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री रामजी पाटील लष्करांतून जावयानिमित्त चंद्र ८ रोजीं काल येथें आले. बाईंची भेट काल व मेजवानी कालच जाली. आज मुक्काम आहे. प्रातःकाळीं राजश्री पाटीलबावांकडे स्वार होऊन जाणार. राजश्री रायाजी पाटील यांचे वि।। पत्र आणऊन भेटीस जातात. पूर्वी राघोगडास फौजा, राजश्री पाटीलबावांच्या आल्या आहेत. एक दोन स्थळें घेतलीं. हें वर्तमान सेवेसीं पूर्वी लिहिलें होतें. त्या अलीकडील वर्तमान : फौजेनें कांहीं सिकत घेऊन, माघारें कूच करून राहिली, हे वर्तमान लष्करांत गेले. तेथून मदत येणार आहे. राघोगडवाला मजबूत होऊन फौज जमा केलीं. येथें वकील येऊन गेला, पत्रें मागत होता. बाईंनीं साहित्यपत्रें राजश्री पाटीलबावांस दिली नाहीत. वकील उठोन गेला. वरकड वर्तमान यथास्थित आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२४

श्री ता. २ आगस्ट, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ५ रमजान आज्ञापत्र पावले. त्यांचीं उत्तरें विनंतिपत्रें लिहून, चंद्र १९ माहे मिनहून रवाना केलीं. भटजीपासून बाईंनीं कागद लिहून घेतला. त्यांची नक्कल व गबाभट यांचे पत्र, अशी दोन्हीं पत्रें सेवेसीं पूर्वी पाठविलीं आहेत, सेवेसीं पावतील. राजश्री रामजी पाटील देशींहून येथें आले. एक

दिवस राहून पुढें राजश्री पाटीलबावांकडे गेले. राजश्री रायाजी पाटीलानीं त्याजविषयीं रदबदली करून, त्यांचीं पत्रें येऊन हे गेले, असें ऐकिलें. राजश्री रंगराव महादेव येथें वरचेवर बाईंचे भेटीस आले. सहा घटकापावेतों राहून, मागती रेवापार होऊन, देशास आले आहेत. बाईंशीं बोलणें विशेष जालें नाहीं. शिष्टाचारपूर्वक बोलणें जाले. मी प्रसंगीं होतो. इकडे पर्जन्य बहुत. अतिवृष्टि जालीं. सरकारचे उंट व घोडी कुशलरूप आहेत. बाईंकडून खर्चाचा विचार घडत नाहीं. त्यांची मर्जी ! सरकारचे पदरचे, त्यांजवर लोभ करणें त्यांस संकट पडतें. मी तर आज्ञेप्रमाणें वर्तत आहे. समाचार घेणें खावंद समर्थ आहेत. तेथें सेवकांनीं चिंता कशास करावी. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२५

श्री ता. ३ आगस्ट, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २४ रमजानचे विनंतिपत्र लिहून रवाना केलें. त्याअलीकडील वर्तमान : बऱ्हाणपूरची मामलत व खांडवें, दोन्ही मामलती भुसकटे यांनीं सोडल्या. बऱ्हाणपुर, मेवामल यांचे चिरंजीव ओंकारमल यांनी केले. खांडवें, रुद्राजी खंडेराव यांचे नातवांनीं केलें. जैनाबाद, तेही महाल इकडील रांगडा पटवारी, त्यानें केलें. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें. राघोगडच्या फौजा राजश्री पाटीलबावांकडील आहेत. हस्तगत किल्ला जाला नाहीं. राजश्री लक्ष्मणराव कृष्ण परांजपे हे सरकारांत राहून, कांहीं चाकरी करून मुजरा करावा, असे त्याचे मानस. मर्द शिपाईगिरीस चांगले, घरचे घोडे दोनशें तीनशें पावेतों आहे. येथें बाईकडून खरगोण व देपाळपूर ही मामलत आहे. राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांजकडून अष्टे वगैरे चार महाल आहेत. राजश्री तुळसाजी वाघाकडून महतपूर आहे. परंतु श्रीमंताच्या चरणांजवळ राहून, मोठेंसें कामकाज करून रहावें, येविषयीं विनंति. त्यास अभयपत्र सादर जाल्यास, सेवेसीं दर्शनास येतात. जी चाकरी साहेब आज्ञा करितील त्याप्रमाणें वर्तणूक करूं, म्हणून विनंति करितात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२६

पैवस्ती चंद्र २० सवाल **श्री** ता. १३ आगस्ट, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ सवालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ८ रमजानचें विनंतिपत्र लिहून सेवेसीं पाठविलें, त्या अलीकडील वर्तमान : राजश्री आनंदराव शेषगीर, राजश्री पाटीलबावांचे लष्करांत, आनंदराव पवार यांजकडे गेले होते. ते तिकडून येऊन, येथें दोन मुक्काम करून देशास गेले. डाकेचे रोजमुरे डाकेस पावले. लिंगोजी नाईकाकडील फडनाईक येऊन रोजमुरे देऊन गेला. राघोगडचे मोरचे आहेत. अद्यापि फडशा जाला नाहीं. भोपाळकरास शह देणार. राजश्री लक्ष्मणराव कृष्ण परांजपे यांची इच्छा, जमियतीनिशीं सेवा सरकारची करावी. घरचा सरंजाम, दोनशें तीनशेंपावेतों पागा आहे. यांजविषयीं विज्ञापना पेशजीं लिहिली असे. आज्ञापत्र मशारनिल्हेस आल्यावर हुजूर येतील. यावर आज्ञा करणार धनी समर्थ. इकडे पर्जन्य बहुत जालीं. अतिवृष्टि जाली. येथील खर्चाविषयी म्यां विज्ञापना लिहावी, त्यास सेवकास खावंदांवेगळी इतरांची आशा नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२७

पै।। चंद्र २७ सवाल सन सीत समानीन, श्रावण मास

श्री

ता. २७ आगस्ट, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ माहे सवालपावेतों श्रीकृपें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २४ साबानींचें आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र ८ सवालीं राजश्री शिवराम नारायण यांनी पाठविलें. वरकड पत्रें व स्वार चौघे, घेऊन परभारें मंडलेश्वरास गेलें. माझ्या पत्रीं आज्ञा कीं, मंडलोई कसरावदकर बाईंनीं राजश्री गबाजी सदाशिव यांचे हवाले केला असेल. नसला केला, तर बाईंशीं बोलून हवाला मंडलोई करवावा म्हणून आज्ञा. त्यास, मंडलोई मजकूर पूर्वीच हवाला जाला आहे. हें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें होतें. त्याउपरी चंद्र ५ रमजानचें पत्र प्रविष्ट जालें. तेथें आज्ञा कीं, मंडलोई यास हुजूर आणविलें आहे. कमाविसदार पाठवितील. बाईंनीं दिक्कत केली तर तुम्हीं बोलावें, असें पत्र आले. ते चंद्र १६ रमजानीं डाकेवरून पावलें. त्याउपरी स्वारांची प्रतीक्षा होती, तों स्वार राजश्री शिवराम नारायण यांनीं पाठविले. ते चंद्र ९ सवालीं मंडलेश्वरीं, २५ पैकी चौघे पावले. दुसरे दिवशीं भटजी येथें आले, वर्तमान कळलें. स्वारांस सांगितलें कीं बाकीचे स्वार घेऊन येणें. त्यावरून स्वार माघारे त्यापैकीं एक गेला. बाकीचे तीन स्वार मंडलेश्वरीं आहेत. सेवेसीं, मंडलोई यांचा मजकूर पेशजीं लिहून

पाठविला आहे व बाबा भटजींनीं बाईंस लिहून दिल्हें त्याची नक्कल पाठविली, त्याउपरी हे स्वार आले, त्यावरून बाईंशीं बोलून ठेविलें आहे. बाईंचें बोलणें कीं, ''मंडलोई हरामखोर आहे; सोडावयाचा नाहीं. येथें येऊन सरकारची नुकसानी महालीं केली, ती भरून घ्यावी. सरकारचें ठाणें आहे तेथें कैदेंत बेड्या घालून ठेविलाच आहे. आमचे मनांत विपरीतच असतें, तर मी कमाविसदार याचे हवालीं मंडलोई यास न करतें. सांप्रत सरकारची आज्ञा आली तर उजूर नाहीं. तेथें गेल्यास सरकारचे नुकसानी भरून घ्यावी. ब्राह्मण आहे. त्यास मारितां येत नाही. कैदेंतच ठेवावा. पाठवावयाविषयीं त्याचा आग्रह तर नाही. परंतु साफ म्हणत नाहींत कीं, रवाना करा. याप्रमाणें मजशीं बोलणें जालें व भटजींशींही याप्रमाणेंच. त्यांत तुम्ही कमाविसदार आहांत; येथें येऊन त्याचा बंदोबस्त केला तर होईल.'' भटजींनीं उत्तर दिले कीं, हें खरें, परंतु आज्ञा सरकारची आली आहे, त्यास उपाय काय ? तूर्त श्रावणमासीचे उत्सवाचे दिवस आहेत. गांठ फार करून पडत नाही. स्वारही झाडून आले नाहींत. एक दोन दिवशीं आल्यानंतर रवानगी ठरेल. त्याप्रमाणें जाले वर्तमान सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२८

पै।। चंद्र १६ जिल्काद सन सीत समानीन, भाद्रपद मास | **श्री** | ता. १६ सप्टेंबर, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १० माहे जिल्कादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २४ चे आज्ञापत्र सादर जालें. त्यात बाईंचे नांवें पत्र तपशीलवार लिहिलें होतें. सदरहू दोन्हीं पत्रें चंद्र ३ जिल्कादीं प्रथम प्रहरीं पावलीं. पत्रार्थ श्रवण करून, बाईंचे पत्राची तालीक मीं आपलेपाशीं लिहून घेऊन, बाईंचें पत्र बाईंस दिल्हें. कारभारी ४ व मातुश्री, एकजागें बसोन पत्र अक्षरशः राजश्री मुकुंदराव हरी यांनीं वाचून दाखविलें. मजला आज्ञा होती, पत्रान्वयें बोलून क्षेपनिक्षेप कार्य घडून यावे म्हणून. त्यावरून आज्ञेप्रमाणें बोलावें, त्यास ते दिवशीं बाईंनीं पत्र ऐकून कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. स्नानास उठोन गेली. रात्रीं भोजन करून बसलीयावर मी गेलों. त्यांजपाशीं रामपुरेकर कमाविसदार होते. त्यांस निरोप देऊन मजशीं बोलावयास लागली. उभयतांच होतों. बोलणें सर्व आज्ञेप्रमाणें बोलत असतां, बाईंची मर्जी कीं, ''देशीचे महाल व खानदेशचे महालाचे झाडे श्रीमंतीं पाहून आम्हांकडे पाठविले. इकडील माळव्यांतील माहितीगिरी साल दरसाल आम्ही झाडे लिहून पाठवितों. असें असतां त्यांजकडील महालाचा ऐवज थोडका समजावितात, महालीं पायमल्ली जाहली म्हणतात,

हें कसें श्रीमंतांचे ध्यानांत येत नाहीं? देशीं पायमल्ली कोणती जाहली आहे; कोणाचे फौजा येऊन महालीं उपसर्ग जाहला? पागेची घोडीं लिहिलीं किती, खर्च जास्त वाढवून लिहिला? बारगीर पंधराशें लिहिले, चार हजार कमपेष घोडीं लिहिलीं; त्यांत १५ शें स्वार हे कसे? वरकड घोडीं काय जाहली? सरकारांतून जातीस सरंजाम निराळा, फौजेचा सरंजाम निराळा. सात वर्षे चाकरी घडली नाहीं. ऐवज कोठे गेला, हें खावंदानीं त्यास विचारावें कीं नाहीं? त्यांजकडील महालाचा ऐवज रदकर्ज वजा होऊन, सहा लक्षांची बेरीज दाखविली, ही कशी समजूत जाहली? मजवरच काय म्हणोन लिहितात? मी आपला खर्च करितें, त्यांत सरंजाम महालाचा ऐवज येत नाही. सरंजामी महाल मजकडे किती आहेत? त्यात सरदारी खर्च वजा होऊन, बाकी ऐवज राहील तो झाडून रवाना करीन. त्यांत अंतर करीन तर दोषी होईन. खावंद धनी, आपली दौलत उणी अधिक पाहून करितात. तसें आमचें पहात असावें. आम्ही नको म्हणत नाहीं. दुसाला रसदा घेऊन, जमीदारी हक्क व दरकदार यांचेबद्दल मुशाहिरे घेऊन, पंधराचा भरणा करून पाठवावा असें लिहिलें त्यास माझें म्हातारपण, माझे भरंवशावर लोक रसद दुसाला कसे देतील? सरदारी जिकडे, तिकडून खातरजमा असावी. माळव्यांत महाल त्यांजकडे पाटणसुद्धा सिरोंज वगैरे आहेत. तो ऐवज परभारा त्याजकडे पडतो. मजकडे महाल, त्याचा जाबसाल लिहिला आहे. मजला परभारें पत्रें राजश्री दादाजींचे विद्यमानें आली, त्यांचे जाब रवाना केले. ते समजावितील. जो ऐवज आहे त्यात एक पैसा न ठेवितां पाठवीन. तुमचे मार्फत पत्रें आली, त्याची उत्तरें तुम्हांपाशीं लिहून देईन; तूर्त देत नाहीं. भागवताचा सप्ताह आरंभिला आहे, त्याची समाप्ती होय तोंवर फावत नाही. इतकें बोलून शेवटीं बोलली कीं, हें बोलणें तेथें लिहूं नये. तुमचें आमचें बोलणें. त्याउपर अलीकडे बोलणें जाहले नाही. पौर्णिमेपरियंत पारायण समाप्त होईल. त्याउपरी आज्ञेप्रमाणें बोलून पत्राचा जाब घेऊन पाठवतों. तूर्त तीन लक्षांची तरतूद करितात. भाद्रपद अखेरीं इतका ऐवज पाठवितील. सारा ऐवज पांच साडेपांचपावेतों पाठविणार. महालकरी दुसाला रसदा देतील, गुंता नाहीं. मीही बाईंस बोललों कीं, आपण दुसाला रसदा घेऊन ऐवज पाठवावा. त्यांचे मानस कीं, मजला भरंवसा पुरत नाही. उदासीनतेचे प्रकार आहेत. कारभारी यांचें बोलणें याप्रमाणेंच आहे. राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे पत्रांची उत्तरें सविस्तर लिहून पाठविलीं आहेत. सेवेसीं सविस्तर कळेल. राघोगडास फौजा आहेत. किल्ला खाली जाहला. तेथील राजा पळोन गेला, असें वर्तमान ऐकिलें. मागाहून पक्कें वर्तमान कळल्यावर सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २२९

पै।। छ १ जिल्हेज सन सीत, आश्विन मास **श्री** ता. २७ सप्टेंबर, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

''विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ माहे जिल्कादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २४ सवालची पत्रें, एक बाईंस व सेवकास सादर जाली. त्यांचे विनंतिपत्र मीं आपले लिहून छ १० मिनहूस रवाना केलें. त्या पत्रें, येथें बाईंशीं बोलणें जाले त्याचा तपसील लिहिला होता. बाईंच्या पत्राचें उत्तर, सप्ताह प्रारंभ जाला म्हणोन उत्तर जालें नवतें. सांप्रत नित्य बोलत असतां, काल पत्राचे उत्तर दिल्हें. त्या पत्री सारांश कीं, कर्जास महाल दिले त्यांचा ऐवज व आणखी महालाचा ऐवज घेऊन लौकर रवानगी करूं, म्हणोन आहे. तेथून लिहिल्याअन्वयें दुसाला रसदा व कमाविसदारांचीं वेतनें व दरकदार यांचीं वेतनें घेऊन, पंधरा लक्षाचा भरणा करावा हें मानस नाहीं. मी वारंवार स्मरण देतों कीं, मसलत एक वेळ पडते. घडीघडी मसलतीचा जाबसाल पडतो असें नाही. त्यात ये मसलतीविषयीं आगाऊ चार सहा महिने सूचना लिहित आहेत. प्रसंगास उपयोग आपणांकडून पडावा. असे असतां आपले लिहिले हेच कीं, दौलतीत उणें न पडून सरकारचाकरी घडावी अशीं पत्रें मात्र लिहितां, त्याप्रमाणें अंमलात येत नाही ! असें बाईंशीं बोललों. त्यावरून बाईंनीं उत्तर दिल्हें कीं, देशीं राजश्री तुकोजीबावांनीं दुसाला रसदा घेतल्या हें वर्तमान कळलीयावर, मी घेईन असें बोलली. यावर मी उत्तर दिलें कीं, ही गोष्ट त्यांचे चालीवर तर नाहीं. सरकारचें लिहिणें आहे, तेव्हां तेथें याप्रमाणेंच घडेल. त्याप्रमाणें तुम्हीं करावें. परंतु त्यांच्या मर्जीस येत नाही. बोलणें तेंही बोलत असावें. परंतु त्यांचे करणें तें करतात. दुसाला रसदा मामलेदार वगैरे यांची वेतनें घेऊन, लिहिल्याप्रमाणें रवानगी करितां दिसत नाही. लिहिण्यांत व बोलण्यांत गोड आहेत. करणें तादृश आहे. स्वामींनीं पत्रीं विस्तारपूरक मसलतीचा प्रकार लिहिला होता, त्याप्रमाणें उत्तर येथून लिहिलें नाहीं. घराऊं पत्रें राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे गेलीं आहेत. त्या पत्रीं खुलासा लिहिला असेल. शोध घेतांना तेथेंही याच अन्वयें आहे. मग न कळे. ऐवज रवानगीविषयीं, लौकरच हुंड्या पाठवितें म्हणून बोलतात. रवानगी केलीयावर सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३०

पै।। छ १० मोहरम सन सीत **श्री** ता. ३१ आक्टोबर, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ माहे जिल्हेजपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावांचे लष्करचें वर्तमान, श्रीमथुरेनजीक मुक्काम आहे. राजश्री राघो मल्हार यांस दिवाणगिरीचीं वस्त्रें आश्विन शुद्ध २ होणार होती, तीं जालीं असतील. राजश्री माधवराव गंगाधर यांजकडून कारभार काढावा असें ऐकिलें. व राजश्री रामजी पाटील जाधव लष्करांतून खिचीचे प्रांतांत आले.

राघोगडास मोर्चे आहेत, ती फौज घेऊन रामगडास जावें. राघोगडवाले यांचा दारमदार करून फौज उठवून न्यावी असें ऐकिलें, ते सेवेसीं लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३१

श्री ता. ३१ आक्टोबर, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ माहे जिल्हेजपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री गोविंद रघुनाथ गानू, निसबत बाई याजकडील खासगी कारभारी, श्रीस जावयास निरोप घेऊन, अश्विन वद्य सप्तमीस स्वार होऊन गेले. कुटुंबसुद्धां व खर्चास रुपये दहा हजार दिले व विश्वनाथ भट मालवी ब्राम्हण, तेही कुटुंबसुद्धां गेले. त्यास तीन हजार रुपये दिले व मनकर्णिकेचा घाट नूतन बांधावयास बाईंनीं कारकून व पंचवीस हजारांच्या हुंड्या देऊन श्रीस पाठविला व दशाश्वमेधीचा घाट व गयेस विष्णुपदाचे देवालय सिद्ध जाले. त्याचा वास्तु गोविंद रघुनाथ जाऊन करतील. त्यांस सांगितलें. सोरटी सोमनाथ येथील देवालय नूतन करविलें. तेथें दहा हजारांच्या हुंड्या देऊन कारकून पाठविला. दोन्ही कारकुनांची रवानगी अश्विन मासांत केली. दुसरें वर्तमान : भिलाणगांव सरकार बिजागड येथील मंडलोई परागंदा आहे. त्यानें खांडावे परगण्यांत राहून, तेथून येऊन, भिलाणगांवचें ठाणें मारून, दोन बारगीर ठाण्यांत होते ते मारले. गांवचे बंद धरून नेले. हें वर्तमान बाईस कळल्यावर जमियत पाठवून, खांडवे परगण्याचा गांव मातबर मारून, बादवे धरून गुरेढोरें आणलीं. पुढें होईल तें सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३२

श्री ता. १३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८५

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १९ माहे मोहरम भानुवासरपावेतों सेवकाचें वर्तमान स्वामीकृपाकटाक्षें करून यथास्थित असे. विशेष : येथून सेवेसीं विनंतिपत्रें छ ६ जिल्हेज व छ २७ जिल्हेज दोन पत्रें पाठविलीं. त्यांची उत्तरें यावयाची आज्ञा करणार स्वामी समर्थ. तेणेंकरून सेवकाचें चित्तवृत्तीस संतोष होतो. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री मल्हारराव पवार त्यांची स्त्री, राजश्री पाटीलबावांचे लष्करांतून देशास जावयानिमित्त येथें आली. येऊन बाईंची भेट घेऊन, आज स्वार होऊन

गेली. मातुश्रीपासोन पत्रें लिहून घेतलीं. एक आपले नांवें व एक राजश्री हरिपंत तात्यांचे नांवें व राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांस, अशी तीन पत्रें बाईंनीं लिहून देऊन, मजला बाईंनीं बोलावून सांगितलें कीं, मल्हारराव पवार यांच्या साहित्याविषयीं राजश्री महादजी शिंदे यांनीं पत्रें सरकारांत लिहून पाठविलीं, या अन्वयें आम्हीं पत्रें सरकारांत लिहिलीं आहेत. अशी सांगों लागली. मीं उत्तर दिल्हें कीं, कारण काय सांगांवयाचें? तर बाई बोलली कीं, सरकारचें कारभारांत लिहिणें कसें? त्याचें उत्तर म्यां दिधले कीं, आपले लिहिण्याचा व करणें त्याचे ठायी सरकारचा अनादर कधी जाला की असें संशय घेऊन बोलावे याचे प्रयोजन नाही. इतकेंच बोलणें छ ८ मोहरम शुक्रवारीं जालें. सेवेसीं कळावे. छ. ७ मोहरमीं राजश्री बाळाजी बाबाजी हरी बाबाजींचे बंधु, देशींहून राजश्री पाटीलबावांकडे जावयानिमित्य कुटुंबसुद्धां येथे आले. बाईंची भेट घेऊन परस्परें वस्त्रादिक शिष्टाचार होऊन गेले. बाईंजवळ सांगत होते कीं, राजश्री पाटीलबावांचीं पत्रें आलीं कीं दोनशें राऊत घेऊन येणें. त्यावरून दीडशें लोक बरोबर घेतले. पण कांहीं मागाहून येतील. तोपावेतों उज्जनीस राहून, ते स्वार आलीयावर पुढें जाऊं, याप्रमाणें सांगोन काल छ ९ मोहरमीं पुढें उज्जनीस गेले. पेंढारी यांनीं इकडे फार हरामखोरी आरंभली आहे. पवार, कवठेकर यांचे तालुक्यांत वगैरे प्रांतात धूम करितात. लुटून गांवचे गांव खराब केले. त्याजवरून राजश्री मकाजी गीते वगैरे पागा बाईंनीं त्यांजवर पाठविल्या व राजश्री तुकोजी होळकर यांस पत्रें लिहिलीं कीं, यास निरोप द्यावा, अथवा कोठे घेऊन जावे. नाहींतर या प्रांतात वस्ती होऊ देणार नाहीत, असें लिहिलें. सेवेसीं कळावे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३३

श्री ता. १३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १० मोहरम भानुवासरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : सरकारांत धोतरजोड पाठविलें, त्याची बाकीसाकी येणें होते म्हणून येथून विनंतिपत्र लिहून सेवेसीं राजश्री धोंडोपंत पाठविलें, व येथील वर्तमान कळावे म्हणोन त्यांस पाठविले. त्यांचे दर्शन बेलबागेंत जालें. पत्र लिहून त्यांजपाशी दिल्हें. ते द्यावयास त्यांजला अवसर साधला नाहीं. धोतरजोड्याची याद करून, राजश्री कृष्णाजी नाईक तात्याजवळ दिली. त्यांणीं सेवेसीं विनंति करून, मखलासी होऊन स्वामी कृपाळु होऊन देणें करून दिल्हें; परंतु ऐवज पावत नाहीं. कारण कीं, पूर्वी एकोणीसशें रुपयांची वरात गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांजवर सरकारांतून जाली. त्या वरातीचा रुपया बाई देत नवती. पंचवीस हजार सिरोंज पैकीं न द्यावें, यामुळें तशीच वरात होती. पुढें परियाय करून रुपये एकोणीसशें वसूल केले. त्यापैकीं

येथें खर्चास घेतले रुपये ४००. त्याविषयीं विनंतिपत्र तेच समयीं लिहून सेवेसीं पाठविलें. बाकी १५०० रुपये राहिले, त्याच्या हुंड्या करून पाठविल्या. त्याचा जाब आला. ते चारशें रुपये तसलमातीस माझे नांवें सरकारांत पडले आहेत. त्यांत धोतरजोड्याचे वजा करूं म्हणोन फडके कारकून म्हणतात, असें धोंडोपंतांनीं लिहिलें. त्यावरून सेवेसीं विनंति. तो ऐवज परभारें येथील मारूचा देणें, तो सावकारापासोन घेऊन दिल्हा आहे. राजश्री कृष्णाजी नाईक तात्या यांकडील येथें लक्ष्मणराव कृष्ण यांजपासोन ऐवज आजपावेतों खर्चास घेत आहे. त्यांजला ऐवज पावत नाही म्हणोन त्यांणीं येथें लिहून मना करविलें. परदरबारीं स्थित कशी राहील? बाईकडून खर्चास यावे तर ती गोष्ट नाहीं. सहा महिन्यां एक रोजमरा देतात. आर्बा व खंमस व सीत, तीन वर्षें झाली. तीन हजार रुपये आजपावेतों येथें कर्ज जालें. त्याचा निर्गम होईल, चिंता वाटत नाही. परंतु सेवेसीं हें लिहिणें प्राप्त जाले. सरकारचाकरीचा प्रकार सेवकाकडून घडल्यास सेवेसीं लिहिलें तर हर्ष वाटतो. पोटाचे लिहिणें ते संकट चित्ताचे ठाई, जाणोन कधींही विनंति लिहीत नाही. जरूर जाणोन लिहिलें. सेवक परदरबारीं आहे. स्वरूप राखावयाचें अंकिताकडे काय? सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३४

श्री ता. २४ नोव्हेंबर, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ मोहोरमपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १ मोहोरमचें विनंतिपत्र पाठविलें, तें सेवेसीं येऊन पोहोंचलेंच असेल. त्या अलीकडील वर्तमान : ऐवजाकरितां बाईंस वरचेवर स्मरण देत गेलों. त्यांस, पांचणेदोन लक्ष रुपयांची रवानगी करितों, असे बोलण्यांत. हुंडी करून राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे रवाना करावी, याप्रमाणें ठरले असतां पाठविली नाहीं. फिरोन हटकिलें कीं, ऐवज पाठविण्यास स्थिरता दिसून येते, याचें कारण काय? उत्तर केलें कीं, श्रीमंतांची स्वारी नाशकास गेली, त्याज समागमें यशवंतराव गंगाधरही गेले आहेत; यास्तव पाठविला नाहीं. स्वारी फिरली म्हणजे रवानगी करूं, असें आहे. यावरून दिसून येतें कीं, दादाजींनीं कांहीं सूचना लिहिली असेल. ऐवज राजश्री गणपतराव विष्णू यांजकडून देविणार. पुढें साडेदहा लक्ष रुपयांचे भरण्यासाठी सुचवीत असतों. उत्तर करितात कीं, महालचे झाडे यशवंतराव यांनीं समजाविले आहेत. पुन्हा ऐवज रवाना जाहला म्हणजे झाडे समजाऊन देतील. याप्रमाणें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें आहे. आमदानी पातशहाकडील बदलून, फौज धरून धूम करीत हल्लीं त्याचे पारिपत्य राजश्री पाटीलबावांनीं केले. त्यास आपले डेऱ्यानजीक ठेविलें याजकडील तोफखाना झाडून आपले कारखान्यांत लाविला. पलटणें हाती निरोप देणार होते. पातशहाचा पुत्र इंग्रजांनी समागमें नेला होता, तो परतोन येऊन पातशहास भेटला. पातशहांनीं

पाटीलबावांस विनंति दिली. ऐशीं पत्रें आलीं, त्यावरून सेवेसीं लिहिलें आहे. श्रीकाशीची यात्रा, मार्गशीर्ष वद्य पंचमी श्री ओंकारास गेली. मर्दान्याचे घाटानें उतरून उज्जनीवरून जाणार. येथून बाईंनीं पागा बंदोबस्तास पाठविल्या आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३५

श्री ता. १६ डिसेंबर, इ. स. १७८५

''विज्ञापना ऐसीजे : श्रीमहायात्रा बारा तेरा हजार देशीहून आली. श्री ओंकारमांधाता येथें दर्शन घेऊन शेंमुर्ड्याच्या घाटाने इंदुरावरून उज्जेनीस गेली. मजल दरमजल सागरास पौष शुद्ध पौर्णिमेपावेतों जाणार. राजश्री मोरो बापूजी फडके यांनीं, सरकारची पत्रें जासूदजोडीबरोबर देऊन बाईकडे पाठविली होती. त्याजवरून बाईंनीं पागा वगैरे देऊन, ओंकारापासून उज्जनीपावेतोंच चौकीपहारा करून पोहचावून दिले. ओंकाराचे मुक्कामींहून राजश्री मोरोपंत यात्रा घेऊन उज्जनीस गेले. राजश्री रामराव त्रिंबक व राजश्री बाबुराव वैद्य व राजश्री केसोपंत कुंटे असे त्रिवर्ग सडेच इकडे बाईंचे भेटीकरितां आले. भेट होऊन एक दिवस ठेवून घेतले. तिसरें दिवशीं रामराव यांस पागोटें व शालजोडी व त्यांचे मातुश्रीस पातळ व स्त्रीस लुगडें, खण व बाबुराव यांस पागोटे व शालजोडी व केसोपंत यांस शेला पागोटे याप्रमाणें वस्त्रें देऊन, उज्जनीपावेतों पंचवीस राऊत देऊन, निरोप दिल्हा. माझे वडील बंधु कुटुंबासुद्धां पुण्याहून श्रीयात्रेस गेले. त्यांचे भेटीकरितां उज्जनीपावेतों गेलों होतों. भेट घेऊन माघारें आलों. सेवेसीं श्रुत होय. उज्जनीस वर्तमान ऐकिलें : राजश्री पाटीलबावा पातशहास बरोबर जयपुरचें रोंहकावर कूच करून गेले. आगऱ्याचा किल्ला व आमदानीकडे जो मुलुख होता तो, पादशाहानीं सरकारांत दिला, ऐसें वर्तमान आलें. राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांचे दोघे पुत्र गत जाले, म्हणून देशींहून त्यांची सापत्ना माता व राजश्री बाजीराव व राजश्री खंडेराव कुटुंबासुद्धां पाटीलबावांचे लष्करांत जाणार. ते पौष शुद्ध पंचमीस महेश्वरास आले. दोन दिवस मुक्काम होता. बाईंनीं त्यांस मेजवानी केली, वस्त्रें दिल्हीं. राजश्री माधवराव गंगाधर यांचे कुटुंब लष्करांत जावयाकरितां, येथें सोबती मुले होती, त्यास तेंही यांजसमागमें गेलीं. राजे प्रतापसिंग जयपुरकर यांजकडून वकील पूर्वी येथें आला होता. बाईंकडून फौज घेऊन जावे या मजकुरांत होते. तिकडे पादशहा खासा व पाटीलबावांस पत्रें देऊन, वकिलास चंद्र ७ सफरीं बिदा केले. राजाकडून नजर घेऊन फौज बरोबर देऊन मुलूख घ्यावा, तो विचार राहिला. साहित्यपत्रें मात्र दिल्हीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३६

श्री ता. १६ डिसेंबर, इ. स. १७८५

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १३ सफरपावेतों श्रीकृपें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ९ सफरीं विनंतिपत्र लिहून पाठविलें, तें सेवेसीं पोंहोचलेंच असेल. त्या अलीकडील वर्तमान : ''कादर महंमदखान, फैज महंमदखान याचा पुतण्या, भूपालकर यांजकडून भला माणूस पत्रें घेऊन आला होता. त्यांत मजकूर कीं, हल्लीं राज्य दुसरा करितो. पहिलेपासून राज्याचे धनी आम्ही. असें असतां आम्हांसीं बदलून आमचें चालूं देत नाहीं. त्यास, सरकारची आज्ञा जाहली तरी भेटीस जाऊन सविस्तर वर्तमान विदित करीन. सरकारांतून बंदोबस्त करून दिल्यास नजरही देऊं.'' याचें उत्तर मीं पाठविलें कीं, श्रीमंतांची स्वारी नासिकास गेली आहे. पुण्यास आल्यावर विनंति लिहून, आज्ञा होईल त्याप्रमाणें तुम्हांस लिहून पाठवूं. त्याजवरून सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. आज्ञा येईल त्याअन्वयें त्यास लिहून उत्तर आणवीन. हल्लीं कादर महंमदखान अष्ट्यास आहे व दतीया वोडशाचें राजाकडून वकील, श्रीमंतांस लग्नाचा आहेर घेऊन आला. येथें बाईंची भेट घेऊन चंद्र ११ सफरीं पुण्यास जावयास रवाना जाहला. बरोबर दोन तीन घोडीं व माणसें आहेत. व जयपूरवाल्याचें राजकरण बाईंकडे चांगलें आलें होते. पक्ष धरिते तरी, नजर व मुलूख द्यावयास कबूल जाहले होते. सात आठ महिने वकिलास ठेवून घेऊन, राजश्री पाटीलबावांस जयपुरवाल्याविषयीं साहित्यपत्रें मात्र लिहून दिलीं. वकिलास हजार रुपयांचा गांव टोंक परगण्यांत इनाम करून देऊन मार्गस्त (= मार्गस्थ) केले. पाटीलबावा व पातशहा जयपूरचे सुमारें आले म्हणून वर्तमान आहे. पूर्वी वकीलाशीं करार बाईंनीं केला होता कीं, पांच हजार फौज तुमचे मदतीस देऊं, याप्रमाणें बोलणें होतें. सरदार बरोबर कोण द्यावा या अंदेशांत दिवसगत लागले. तिकडे राजश्री पाटीलबावा गेले ऐकून, साहित्यपत्रें लिहून देऊन वकिलांस रवाना केलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३७

श्री ता. १८ डिसेंबर, इ. स. १७८५

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १३ मोहोरमींस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केलीं आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान :

राजश्री पाटीलबावांचे पत्र बाईंस आले. ते चंद्र २९ मोहोरमीं पावले. पत्रीं मजकूर कीं, राजश्री तुकोजीबावांचे शरीरास समाधान नाहीं. पथ्याकुपथ्याची ताकीद जाली पाहिजे.

याजकरितां त्यांच्या कुटुंबाची रवानगी करावी व राजश्री नारो गणेश यांचेंही कुटुंब पाठवून द्यावें. याप्रमाणें पत्र आलें. त्याचे उत्तर बाईंनीं लिहिलें कीं, चिरंजीवाचे अथवा नारोपंतांचे पत्र आलियावर उभयतांच्या कुटुंबांची रवानगी करून देऊं. पथ्याकुपथ्याविशीं ताकीद लिहावी ऐसें नाहीं. तुम्ही जवळ आहांत; सांगीत जावें. याप्रमाणें उत्तर लिहून पाठविलें.

कलम १

पूर्वी चंद्र १३ मोहरमीस पत्रें पाठविली, त्या पत्रीं हुंडी रुपये ४००० चौहजारांची पाठविली होती; ती पावलियाचें उत्तर आलें नाही. उत्तराविशीं आज्ञा व्हावी. कलम १

राजश्री तुकोजीबावांची पत्रें बाईंस आली. त्यात मजकूर कीं, वाटणीचे जाबसाल होत आहेत, त्यात पाटीलबावांची मर्जी दहा लक्षांचा मुलूख द्यावा ऐसें आहे. परंतु मुलूख वसुली तीन चार लक्षांची आहे. अधिक नाही. त्यास येणेंप्रमाणें घेऊन करारांत आणावें, किंवा कैसें करावें याचें उत्तर पाठवावें. याप्रमाणें पत्रें आली. त्याचीं उत्तरे बाईंनीं लिहिलीं कीं, तुम्ही कराल ते विचारून कराल. आग्रह करावा तर तुम्हीं घरीं बसून वांटा मागतां. पाटीलबावांबरोबर तुमचे कोण होते? ज्याअर्थीं चाकरीच घडली नाही, तेव्हां जें देतील तें घेऊन ओढ न करावी, ऐसें उत्तर लिहिलें. कलम १

राजश्री सुभेदार यांजकडे कापड रवाना चंद्र २ सफरीस केले. त्याज समागमें वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री रामचंद्र दीक्षित ओक यांची रवानगी बाईंनीं केली. दीक्षित लष्करांत गेलें. कलम १

एकूण कलमें सुमार चार सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३८

श्री इ. स. १७८५

''विज्ञापना ऐसीजे : श्रीमंत कैलासवासी दादासाहेब यांनीं महेश्वरीं रेवातीरीं घांट मातबर बांधला आहे. त्या घांटावर सर्व काळ ब्राह्मण स्नानसंध्यादिक कर्म करितात. वस्तीचे लोक पाणी तेथेंच भरितात. घाट मजबुतीचा बांधला, परंतु माथा घांटाचा तेथें तालीहून भर घालून ठेविली आहे. दोन देवालयें दोन्हीं बाजूस जाहली आहेत. एक श्री सदाशिवाचे जुनेंच आहे व नवें श्री परशराममूर्ती करून बाईंनीं देवालय केलें. दोन्हीं देवालयांमुळें पर्जन्यकाळीं रस्त्याचें पाणी घाटांत उतरत आहे. त्या पाण्यामुळें घाटाचे दगड अस्ताव्यस्त जाहले. पूर्व-पश्चिम हात ६५ व उत्तर-दक्षिण हात १८, एकूण रुमाली हात सुमार ११७० अकराशें सत्तर हात जागा चिरे घालावयाचे आहेत. तितक्यानें काम उत्तम होऊन घाट चांगला राहील. कामाचा अजमास पाथरवट बोलावून विचारले, त्यांस पंधराशें सोळाशें रुपयांचा अजमास त्यानें सांगितला. सरकारची आज्ञा

नसतां हे वर्तमान सेवेसीं लिहूं नये, परंतु रेवातीरीं घांटाचें काम युगपर्यंत राहावयाचें जाणोन, विज्ञापना केली असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २३९

श्री इ. स. १७८५

''विज्ञापना ऐसीजे : राजश्री रामजी पाटील व भगीरथ शिंदे व देवजी गवळी राघोगडीं आहेत. बळवंतसिंग यांजकडे पैगाम, भेटीस येतो म्हणोन लाविला. दरम्यान कोणी भला माणूस पाठवून, एक खिजमतगार व पालखी एक, याप्रमाणें गडाजवळ गेले. राजा बळवंतसिंग तोही किल्ल्यांतून बाहेर येऊन यांस भेटला. तो जाबसाल रदबदल खंडणीची वगैरे होत होत अडीच प्रहर रात्र जाली. त्या संधीमध्यें आमदानी आपली जमियत घेऊन निघोन गेला. त्रिवर्ग सरदार आपले डेरेदाखल जाले. तदूनंतर आमदानी गेला हें समजलें. जयपूरवाले यांजकडे गेला म्हणोन वर्तमान ऐकिलें, ते सेवेसीं कळावे म्हणोन विनंतिपत्रीं लिहिलें. दुसरें ऐकिलें कीं, जोतपूर, जयपूर यांचे वकील, राजश्री पाटीलबावांचे लष्करांत होते ते उठोन आले. उभयतां फौज जमा आहे, याप्रमाणें ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४०

छ २१ रविलावल सीत समानीन **श्री** ता.१७ जानेवारी, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत पौष्य वद्य ३ भोमवारपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : टिपूची दाटी फार ऐकून बहुत चिंता प्राप्त जाली. त्यावरून श्रीमारुतीची सेवा शरीरेंकडून व ब्राह्मण यांजकडून करविली. यथाशक्ति नित्य ब्राह्मणभोजन करविलें. त्यास श्रींचा साक्षात्कार जाला कीं, पौष वद्य २ सोमवारपासून दिवस ४१ पावेतों टिपूचा उत्कर्ष पुढें, एकेचाळीस ४१ दिवस गेल्यानंतर त्याचा उपमर्द होऊन सरकारचा प्रताप अधिकोत्तर होईल, याप्रमाणें दृष्टांत जाला. पूर्वी राजश्री मोरोबादादा व होळकर पुरंदरास आले, ते समयीं मीं याप्रमाणें श्रीमारूतीची सेवा केली. यावेळेस याप्रमाणें दृष्टांत कीं, अकरा दिवसपावेतों श्रम आपणास होतील, पुढें अधिकोत्तर यशप्राप्ती घडेल. हे वर्तमान राजश्री मल्हारपंत भडभडे यांस व कैलासवासी देशमुख यास पुरतेपणीं सांगितलें होते. त्याचा अनुभव

श्रीने घडविला. याउपरीं फिरंगी व कैलासवासी दादासाहेब आले, तें समयीं संकट जाणून श्रीमारुतीची सेवा लष्करांत केली. तेव्हां दृष्टांत, १८ दिवसानंतर यशप्राप्ती. त्याप्रमाणें अनुभव आला. सांप्रत हें संकट प्राप्त! देशींहून वर्तमान येऊं लागलें कीं, टिपूची दाटी फार, त्यावरून चिंता प्राप्त जाहली. सर्वस्वें श्रीमंतांचे दौलतीचें वोझें सर्व स्वामींकडे. त्यावरून श्रींची प्रार्थना बहुत केली. त्यावरून ४१ एकेचाळीस दिवसांनंतर सरकारचा उत्कर्ष बहुत होईल, त्याचा अनुभव श्रीप्रतापें घडेल. चिंता नाही. पूर्वी दोन्ही दृष्टांत अनुभवास आले, त्याचा संकल्प व हल्लीं श्रींचा संकल्प केला तो सिद्धीस न्यावयाची विनंति समक्ष आल्यावर करीन. पूर्वीचे संकल्प देशमुखास सांगितलें होतें. श्रीकृपेंकरून सरकारचा नक्ष व महाराजांस यशप्राप्ती व्हावी हेच निरंतर इच्छा व प्रार्थना श्रीमारुतीजवळ करीत आहे. सांप्रत दृष्टांत जाला हे वर्तमान स्वामींस न लिहावें. कारण येथें कोणी स्वकीय नाहीं, यास्तव सेवेसीं लिहिले. सिद्धीस गेल्यावर प्रत्योत्तराची आज्ञा करणार स्वामी समर्थ. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४१

छ २८ रविलावल सीत **श्री** ता. २२ जानेवारी, इसवी सन १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र माहे रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ११ सफरी विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली. हुंड्या दोन लक्षांच्या बाईंकडून रवाना करविल्या, त्या हुंड्या पावल्या असतील. त्या अलीकडील वर्तमान : राजश्री दादाजी गंगाधर यांचे विद्यमानें बाईंचे नांवें पत्रें आली व पावती तीन लक्ष रुपयांची आली व पुढें ऐवजाविषयीं बहुत निकडीनें सरकारचे पत्रीं व दादाजीचे पत्रीं लिहिलें होतें, तीं पत्रें अक्षरशः बाईंनीं ऐकून उत्तर प्रत्युत्तर कारभारी यांसी केलें कीं, आतां ऐवज कोठून द्यावा? जो महालाचा ऐवज होता तो, येथील सरदारीचा खर्च जाऊन, पांच लक्ष रवाना केलें; याउपर पैसा मिळत नाहीं. याप्रमाणें परस्परें भाषणें जाली. मी उत्तर दिलें कीं, मोहीमशीर सरदार, चाकरी सरकारची जाली पाहिजे. शत्रु प्रबल जाला आहे. त्याचें पारिपत्य फौजेवेगळें कसें होईल? फौज ठेवावी तेव्हां ऐवज पाहिजे. यास्तव दुसाला रसदा व वेतनें महालकारी व दरकदार यांचीं घ्यावी; ऐवज रवाना करावा. या बोलण्यावर कांहीं दोष, कांहीं समाधान! याचें उत्तर मुत्सद्दी यांनीं दिले कीं, अशी मसलत भारी कोठें कीं, दुसाला रसदा व दरकदारांचीं वेतनें घ्यावीं. तोही भरवसा कोठें पुरतो? कमाविसदारांस इतबार पुरत नाहीं. त्यात समय पडल्यास करूं. यांचे उत्तर मीं दिलें कीं, समयास कांहींच होणें नाही. अगोदर तजवीज करावी ही गोष्ट ठीक. दुसाला वेतनें व रसदा घ्यावया इतबार पुरत नाहीं म्हणतां, आजपर्यंत तुम्हाकडील महालची घालमेल

काय जाली? याप्रमाणें बोलणें मात्र जालें. करणें ते आपलें विचारें करीतच आहेत. आम्ही वारंवार रवानगीविषयीं स्मरण देतच आहों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४२

पै।। चंद्र १७ रविलाखर सन सीत, माघ मास **श्री** ता. ४ फेब्रुवारी, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानसाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १५ रविलावलचे आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र २७ माहे मिनहून पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, दोन लक्ष रुपयांच्या हुंड्या पावल्या, राजश्री तुकोजी होळकर यांजकडे दिला. त्यांचे जाब राजश्री दादाजींस लिहून पाठविले व त्यांची पत्रें व दादाजींची पत्रें महेश्वरास परभारें पुण्याहून आली असतील त्यावरून कळेल. पुढें फौजेचा खर्च चालला पाहिजे. तर, पेशजीं लिहिल्याप्रमाणें बाईंसी बोलून ऐवजाची रवानगी लवकर करवावी म्हणून आज्ञा. त्यावरून बाईंसीं मजकूर केला. बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, आमचे जाब आले नाहींत. आल्यावर कळेल. परंतु ऐवज होता तो, येथील खर्च वजा सालाबादी होऊन, राहिला ऐवज झाडून रवानगी केली. याउपर ऐवज कोठून द्यावा हें बोलणें. त्यांत ग्रहणाचे दिवस, धर्माचा उत्कर्ष आरंभ केला. त्यामुळें प्रशस्त बोलणें जालें नाहीं. परंतु खुलासा दिसतो कीं, याउपरी ऐवजाची तोड पडत नाहीं. त्यांजला संकट कोणतें ? पूर्वी स्वामींनीं दुसाला रसदा व दरकदारांचीं वेतनें घेऊन ऐवजाचा भरणा करावा, ती गोष्ट येथें मनींमानसीं भरत नाहीं. आम्हीं या गोष्टीचें स्मरण द्यावे, तर त्रास येतो, दरकदार आहेत. ते होळीचे होळकर! त्यास दवलत राहिली अथवा न राहिली ही काळजी नाहीं. आज चार वर्षें यथास्थित पाहत आहे. होळकरांची दवलत चालावी असें येथें माणूस मातबर कोणी नाहीं. देखिले ते सेवेसीं लिहिले असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४३

श्री ता. २४ फेब्रुवारी, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ६ रविलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली. राजश्री रामराव त्रिंबक व राजश्री केसो गणेश कुंटे उभयतां माघ शुद्ध १० स्वार होऊन गेले. राजश्री रामराव त्रिंबक यांनीं बाईंस विनंति केली

कीं, मजवर पूर्वीप्रमाणें कृपा असो द्यावी. चिटी पत्रीं लिहित जावी. त्यावरून बाईंनीं दरबारांत यांची रया ठेविली नाही. बहुत उपन्यास केलें. वस्त्रें शेला पागोटें देऊन बिदा केलें. राजश्री केसो गणेश कुंटे यांनीं राजश्री नारो गणेश यांचा मजकूर एकांतीं केला कीं, त्याजवर ममता करून पदरीं घ्यावें. त्याचें उत्तर बाईंनीं दिलें, तें ऐकिलें. परभारें बाईंनीं उत्तर हेंच दिलें कीं, ही गोष्ट मजकडेस नाहीं. जें करणें तें श्रीमंत करितील व राजश्री महादजी शिंदे. याप्रमाणें जाबसाल जाला तो ऐकिला. त्यावरून सेवेसीं लिहिलें. माझे शरीरास हा कालवर सावकाश नाहीं. खर्चावांचून विपत्य. येथें अगत्य नाहीं. येविषयीं विनंति महाराजांस लिहिली, परंतु आज्ञा येत नाहीं. स्वामी खावंद, आमचा त्राता, आपणावेगळें कोणी नाही. चरणाचा वियोग बहुत दिवस जाला आहे. येथें आहे. निरंतर चरणीं निजध्यास धरून स्वस्थ आहे. येथील स्थितीवर उदासीनता. आज्ञेखेरीज वर्तणूक नाही. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४४

पै।। चंद्र २३ जमादिलावल सन सीत **श्री** ता. २४ फेब्रुवारी, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार तागाईत २४ माहे रविलाखरपावेतों सेवकांचे वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री रामराव त्रिंबक वगैरे यात्रा गेल्यानंतर, आज्ञेप्रमाणें बाईंशीं ऐवजाचे विषयीं बोलणें जालें. बहुत प्रकारें सांगितलें, मोहिमशीर फौजा आहेत, कामकाज लढाईचे, लोकांस पैसा दिला पाहिजे. सरदारीचा नक्ष राहून सरकारचाकरी जाहली पाहिजे. परंतु त्याचीं उत्तरें यथास्थित नाहींत. ऐवज कोठें सालमजकुरीचा ऐवज आला तो ठेविला नाहीं. तूर्त एक पैसा मिळत नाहीं. पेस्तर सालावर गोष्ट टाकली याप्रमाणें म्हणतात. यावर आज्ञा येईल त्याप्रमाणें बोलत जाईन. मुत्सद्दी आहेत त्यांचा प्रकार पूर्वी लिहिला असे. त्यास दौलतीचा प्रकार अगत्यवाद नाहीं. त्यांची तपश्चर्या उत्तम. ह्यांस काडीइतकी चिंता नाहीं. तिसरा प्रहरां दरबारांत यावें. चार सहा घटका बसून घरास जावें. याप्रमाणें नित्याची वर्तणूक आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४५

श्री ता. ६ मार्च, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ जमादिलावलपावेतों श्रीकृपेकरून सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. चंद्र ३० रविलावलचे आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र २७ रविलाखरीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं,

महेश्वराहून पुण्यापर्यंत डाक होती ते उठवून जासूद बोलविले आहेत, सबब तुम्हांपाशीं कासीदजोड्या चार उज्जनीहून नारो हरीकडून देविल्या आहेत; त्या तुम्ही आपणांपाशी ठेवून कागदजोडीबरोबर पाठवित जाणें म्हणून आज्ञा. त्यावरून राजश्री नारो हरी यांनीं जोड्या कासीदाच्या चार आम्हांपाशीं, राजश्री आपाजी सदाशिव यांजला बरोबर देऊन पाठविल्या, त्या चंद्र ३ जमादिलावलीं येऊन पोहचल्या. याउपरी आज्ञेप्रमाणें जोडीबरोबर वितंतिपत्रें पाठवीत जाईन. डाक उठवून बरोबर कासीदजोड्या घेऊन, राजश्री आपाजी सदाशिव हुजूर आले आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४६

श्री ता. ६ मार्च, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र ५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः चंद्र ३ रविलाखरचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र २७ मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, परशरामपंत सोमण यांचे रुपये बाकी राहिले ते त्यांस देऊन, अटक केली असल्यास मोकळे करणें व दरकाचे कामकाज मशारनिल्हें पासून घेणें म्हणून राजश्री सबाजी सदाशिव यांस सरकारचें पत्र पाठविलें आहे. याउपर त्यांस गैरवाजवी उपद्रव करणार नाहींत व दरकाचें कामकाज घेत जातील म्हणून पत्रीं आज्ञा जाली. त्यास सरकारचें पत्र परभारें राजश्री गबाजी सदाशिव यांस गेलें असेल तर न कळे. आमच्या पत्रांत सरकारचें पत्र नव्हतें जें त्यांस द्यावें. तूर्त त्यांची मोकळीक करून कान्हापुरास पाठविलें आहे. दरकाचे कामकाज घ्यावें, तर इजारा महालाचा जमीदारास करून दिला आहे. तेथें इजारदार दरकदाराचे हातें काम काय घेईल? तूर्त कमाविसदाराचे आज्ञेप्रमाणें परगणे कान्हापूर येथें परशरामपंत गेले आहेत. वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री ओंकारभट, गबाजी सदाशिव यांचे चिरंजीव, यांनीं सालगुदस्तां सरकारांत विनंतिपत्र लिहिलें होतें. त्यास, आज्ञापत्र सादर त्यांस जालें, तें त्यांनीं दाखविलें. त्यावरून येथें शोध करितां, त्यांनीं लिहिलें त्याजपेक्षां चार रुपये अधिक लागू होतील, गुंता नाहीं. परंतु त्याचा हिशेब जाला नाहीं तोंवर सरकारांतून त्यांस आज्ञा होणार नाही. त्या अर्थी आमचे खर्चीचे ऐवजीं आलेले हिशेब वरात जाली तर राजश्री कृष्णाजी नाईक थत्ते यांचे कर्जापासून मुक्त होऊं. पुढें त्याजकडील ऐवज येणें कठीणच आहे. चार वर्षे मामलतींची रसद पाठवीत गेले, परंतु शिवाय कांहीं पाठविलें नाहीं. म्हणून विनंति लिहिली असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४७

श्री ता. ६ मार्च, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः चंद्र ३ व चंद्र ५ रविलाखरचीं पत्रें सादर जाली, ती चंद्र २७ मिनहूस पावलीं. आज्ञेप्रमाणें बाईंस तिळाची थैली व पत्र लखोटे तर चंद्र मजकुरींच पावलें दिवशीं दिलें. दोन पत्रें खुलीं माझे पत्रांत होती, ती चंद्र २ जमादिलावलीस दिधली. पत्रें राजश्री मुकुंद हरींनीं वाचून दाखविलीं. बाई व मुकुंद हरी व मी त्रिवर्गच होतों. पत्रें ऐकून संतोष पावली. टिपूकडील मजकूर लिहिला होता व ऐवजाविषयीं लिहिलें होते. या वेळेस श्रम पावली नाहींत. संतोषेकरूनच बोलणें जाले. मुत्सद्दी यांसीं, 'दरकदार यांचीं वेतनें घ्यावीं व दुसाला रसदा द्याव्या, तर कोणाचे भरवशावर द्याव्या? भरंवसा लोकांस पुरत नाहीं; मजपासून हें घडत नाहीं;' हेंच बोलणें जाहले. मसलत सक्त आहे म्हणून पत्रीं लिहिलें होतें. यास्तव थोडेंबहुत तजवीज कर्ज घेऊन करीन, याप्रमाणेंच बोलली. मीही विनंति करीतच होतों. दुसरे दिवशीं एकांतीं बाईंशींच प्रसंग केला कीं, ही वेळ पुन्हां येत नाही. या समयीं आपण मातबर साहित्यास उपयोगी पडावें. आपणांकडे आपले दौलतीचे वडीलपण. कारभारी मसलत मर्जीनुरूप देतील, परंतु राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं आपणास लिहिलें तें सरकारची मर्जी पाहूनच लिहिलें असेल, असे कित्येक प्रकारें समजाविले. त्यांच्या चित्तांत भासले. मागें जीं बोलणीं होत होती तीं न करितां, बोलली कीं, हुताशनी जाल्यावर सावकारापासून कर्ज तूर्त दोन लक्ष रुपये घेऊन पाठवितें. त्यास मामलेदार यांचा ऐवज लावून देईन. यावर ऐवज पाठवावयास सोय नाहीं. इतकेंच समाधानरूप बोलणें जाले. मीही अधिक बोललों नाही. तद्नंतर राजश्री विनायक बाजी निसबत दादाजी गंगाधर यांसीं बोलणें जालें. पंधरा लक्ष रुपये इकडून जावे. त्यांत पांच गेले आहेत. दोन लक्ष सांप्रत बाई पाठविणार. पुढें तजवीज करावी. त्याचे उत्तर विनायक बाजींनीं दिलें कीं, कमाविसदार यांस सरकारची पत्रें पाहिजेत कीं, तुम्हांपासून दुसाला ऐवज घेतला तो फिटेतोंवर घालमेल होणार नाहीं, अशीं पत्रें यावीं. मी उत्तर दिलें कीं, याप्रमाणें पाहिजे तर पत्रें मी श्रीमंतांस विनंति लिहून पत्रें आणवितो. त्यांनीं याउपरी पत्राविषयीं सांगितले तर विनंति लिहीन. परंतु ही मसलत बाईंचें विचारास येणार नाहीं. तेंही बाईंस पुसून सांगितलें. तेव्हां सेवेसीं लिहून विनंतिपत्र पाठवीन. सांप्रत तिळासमेत तीन पत्रें बाईंसीं होतीं. त्याचे उत्तर एकेच पत्रांत लिहून पत्र दिलें. ते बजिन्नस सेवेसीं पाठविले आहे. हुताशनी जाल्यावर स्मरण देऊन ऐवजाची रवानगी लवकर करवितों. पुढें टिपूचे मसलतीचे वर्तमान होईल ते बाईंस लेख करावयास आज्ञा करावी. तेणेंकरून त्यांस संतोष आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४८

पै।। चंद्र ३ जमादिलाखर
सीत समानीन, चैत्र मास

श्री

ता. २५ मार्च, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

पोष्य यशवंतराव गंगाधर कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति येथील क्षेम तागाईत फाल्गुन वद्य १० दशमीपर्यंत मुक्काम निंबगांव येथें स्वामींचे कृपेंकरून यथास्थित असे. विशेष : आपण स्वारीस जातेसमयीं श्रीमंत मातुश्रीबाईंस पत्रें लिहावयाविषयीं आज्ञा केली. त्यावरून आज्ञेप्रमाणें महेश्वरास मातुश्रींकडे तीन चार जोड्या पाठविल्या. मसलत मातबर, या समयीं उपयोगी पडावे. आनमान कदापि होऊं नये. निदानी दहांची तरी तजवीज व्हावी. अशा अन्वयें बहुता प्रकारें सुचलें तितके लिहिलें. त्याजवरून त्यांनीं आपल्यास व आम्हांस पत्रें लिहिली आहेत. तीच बजिन्नस सेवेसीं पहावयास पाठविली आहेत. त्याजवरून सविस्तर ध्यानास येईल. पत्रांत मजकूर आहें कीं, आठ पंधरा दिवसा दोंच्या हुंड्या पाठवितो. यंदाचा ऐवज खर्ची पडून चुकला आणि तुम्ही तो मसलतीच्या ओढीमुळें फार लिहिलें. त्याजवरून मामलेदारांपासून पेस्तर सालचें ऐवजीं दोन लक्ष रुपये घेऊन, हुंड्या करून, रवाना करतो. पांच लक्षाच्या हुंड्या तुमचे विद्यमानें पेशजीं पाठविल्या आहेत. राहिले तीन. त्यास, इकडील माळव्यांतील महाल परगणें बुंदी, पाटण, सिरोंज वगैरे येथील तीन लक्ष रुपये रसद चिरंजीव राजश्री तुकबांनीं घेतलेंच आहेत. एकूण दहांचा झाडा त्यांनीं याप्रमाणें लिहिला. त्यास दोन लक्षाच्या हुंड्या सत्वरच येणार. त्या आल्या म्हणजे सेवेसीं पावत्या होतील. त्यांची पावती त्यांच्या लिहिल्याप्रमाणें, पेस्तर साल ऐवजीं पावलें अशी, पाठवयासी आज्ञा जाली पाहिजे. तीत लक्षांचा तपशील मातुश्रींनीं लिहिला आहे. त्यास श्रीमंत राजश्री सुभेदार यांनीं माळव्यापैकीं महालचा ऐवज वोहडला, परंतु इकडे मसलत तेव्हां ऐवजाची सरबरा कोणेही प्रकारें घडावी म्हणून आपण पत्रें मातुश्रींस परभारें लिहितील. त्यास तिकडीलही ऐवज सालमजकूर खर्च पडून, इकडील निकड जाणून पेस्तरसालऐवजीं आणखी दोन पाठविणार, तेव्हां ऐवजास जागा तों राहिलीं नाहीं. परंतु मसलतीचे अडचणीमुळें योजना आणखी शेष राहिले त्याची जाहली पाहिजे. त्याजमुळें आपली पत्रें मातुश्रींकडे रवाना होतील. त्या समयीं पेस्तर सालचा अन्वय आणून पत्रें गेल्यास मातुश्रींचे पत्रास एकवाक्यता पडून, तरतूद घडावयाची तितकी घडेल. मर्जीस आल्यास आपली पत्रें परभारे जातील. त्या अन्वयें इकडेही एखादें पत्र आल्यास आज्ञेप्रमाणें रवानगी घडेल. मातुश्री दुरंदेश व आपला लोभ त्यांचे ठायीं अकृत्रिम, त्यापक्षीं दुसरा अर्थ किमपि परस्परें नाहीं. त्यात मजलाही यथामतीनें सुचेल तितके स्वामींचे मर्जीचे अन्वयें लिहितच आहे. कार्यभाग व्हावयाचा सर्व प्रताप स्वामींचा आहे. विशेष विनंति लिहावीशीं नाहीं. सांप्रत मसलतीचा प्रसंग, या समयीं पत्राची रवानगी वरचेवर होत जावी म्हणून स्वामींची स्वारी जातेसमयीं विनंति केली होती. त्याअन्वयें एक

दोन वेळ परस्परें आपल्याकडून पत्रें गेलीच असतील. प्रस्तुतही विनंति लिहिल्याअन्वयें रवानगी व्हावी. मी इकडून वारंवार पत्रें लिहितों. तथापि स्वामींकडून पुरवणीं जाहल्यास माझे लिहिण्यास दृढीकरण होईल. यास्तव सूचनार्थ विनंति लिहिली असे. उत्तराची आज्ञा जाली पाहिजें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २४९

पै।। चंद्र १६ जमादिलाखर सन सीत   **श्री**   ता. २६ मार्च, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र २५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान रावसाहेब स्वामी यांसी राजश्री महादजी शिंदे पाटीलबावांनीं नजर पाठविली. राघोजी जामदार त्याजबरोबर. ते बाईंचे भेटीस आले होते. त्यांची जबानी हत्ती नग एक व घोडे उत्तम रास २ व जवाहीर फार चांगलें व तपेली सोन्याची व जडाव केला अशी. आपत दोन व तरवारी व बंदुका, वस्त्रें बहुत सुंदर याप्रमाणें पाठविलें. ते येथून चंद्र १५ जमादिलावलीस देशास गेलें. राजश्री रामजी पाटील, राघोगडचा बंदोबस्त करून, ठाणें ठेऊन, खर्चास घेऊन पाटीलबावांकडे गेले. पादशहा व पाटीलबावा जयपुरानजीक आहेत. जयपूरचा प्रांत गढ्या वगैरे लुटून फस्त केल्या आहेत. दारमदार सलुखाचा आहे. मग काय घडेल ते न कळे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५०

पै।। चंद्र १६ जमादिलाखर सन सीत   **श्री**   ता. २६ मार्च, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र २५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ५ माहे जमादिलावलचीं विनंतिपत्रें व बाईंच्या पत्राचें उत्तर घेऊन सदरहू सेवेसीं रवाना केली. त्याज अलीकडील वर्तमान : ऐवजाविषयीं स्मरण देत होतो. त्यावरून सांप्रत बाईंनी राजश्री गणपतराव विष्णु गद्रे यांजकडील गुमास्ते येथें आहेत, त्यांस बोलावून त्यांजपासून दोन लक्षांच्या हुंड्या लिहून घेतल्या व राजश्री सुभेदार व राजश्री यशवंतराव

गंगाधर व राजश्री नारो गणेश यांस पत्रें लिहून कासीदजोडी रवाना केली. मजला सांगितलें कीं, तुम्ही आपली जोडी रवाना करणें. मी उत्तर केलें कीं, आपण एक पत्र लिहून द्यावें म्हणजे उत्तम. त्यास बाई बोलली कीं, आमची पत्रें परभारें जात आहेत. तुम्ही पत्रें लिहून पाठवावीं कीं, हुंड्या दोन लक्षांच्या करून पाठविल्या आहेत, त्या पावतील. याप्रमाणें उत्तर जालें. परभारें शोध घेताना ठिकाण लागलें. हुंड्या गणपतराव विष्णु यांचे अनुमतें नाहीत. गुमास्ते येथें आहेत, त्यांनींच हुंड्या लिहून दिल्या. त्याप्रमाणें त्यांनीं कबूल केल्यास उत्तम. तथापि गुमास्त्याचा धनी विकला जात आहे. मान्य करितील. हुंड्या लष्करच्या लिहून दिल्या नाहींत. पुणेंखातें लिहून दिल्या. याप्रमाणें ऐकिलें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५१

पै।। चंद्र २ रजब
सन सीत, चैत्र मास

श्री

ता. ५ एप्रिल, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र ५ माहे जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ १ जमादिलावलचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र ३ जमादिलाखरीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, राजश्री तुकोजी होळकर स्वारीबरोबर फौजसुद्धां आहेत; त्यांजकडील फौजेच्या खर्चाचा मजकूर लिहून पूर्वी गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई यांस पत्रें पाठविलीं आहेत; त्यापैकीं पांच लक्ष रुपये आले, बाकी ऐवज अद्याप येत नाही. येविषयीं बाईंस अलाहिदा पत्र लिहून पाठविलें. पत्र तुम्हीं देऊन, पत्रान्वयें मजकूर बोलून, उत्तर होईल तें लिहून पाठविणें. वरचेवर ऐवजाचें रवानगीविषयीं स्मरण करून रवानगी होय असे करणें. टिपूची मसलत भारी, हें लोपलें नाहीं. राजश्री सुभेदारांनीहीं सरकारातून सांगितल्यावरून फौज वगैरे सरंजाम बरा केला. त्याचा खर्च चालून नावलौकिकाप्रमाणें काम जाहलें पाहिजे. त्यास, ऐवजाची सरबरा जरूर करून पाठवावी. येविषयीं तुम्ही बोलून ऐवज रवाना होय ते करावे. अशी मसलत वारंवार होत नाही म्हणून आज्ञा. त्यावरून बाईंचे पत्र बाईंस दिलें. पत्र अक्षरशः वाचून दाखविलें व एक दोघे मुत्सद्दी होते. विशेष कोणी नव्हते. चंद्र १३ जमादिलाखरीं रात्रीस पत्रें दाखविलीं. माझे पत्राचे अन्वयें विनंति केली व सरकारचें पत्रीं सर्व अर्थ लिहिलें होते. सांप्रत पत्रावरून मर्जी प्रसन्नच आहे. त्यास बाईंनीं उत्तर हेच केलें कीं, ज्या अर्थी मसलत भारी आणि सरदारकी मोठी, नांवलौकिक होऊन सरकारचाकरी घडावी हीच इच्छा, त्याप्रमाणें तूर्त दोन

लक्ष रुपये रवाना केले. त्यांची हुंडी पुण्याची पाठविली. त्यास कमपेष पंधरा दिवस होत आले. हा ऐवज पावून उत्तर आल्यावर पुढें छावणीचे दिवस समीपच आले आहेत, त्या समयीं इकडून कांहीं गुंता पडणार नाहीं. याप्रमाणें बोलणें जालें. बाईंनीं पत्राची उत्तरें लिहून दिधलीं आहेत. ती सेवेसीं रवाना केली असत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५२

श्री ता. ५ एप्रिल, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र ५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावांचा मुक्काम लालसोट येथें आहे. तिकडील वर्तमान, हिंमतबहाद्दर गोसावी यांजवर फौजेची चौकी होती, त्यास तो आपले जमावानिशीं निघून डभईत गेला; व इंग्रजांचा वकील राजश्री पाटीलबावांस न पुसतां उठून लखनऊस गेला. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें. राजश्री कृष्णाजीपंत भावे व पांडुरंग रघुनाथ व गंगाजी हुजरे असे येथें छ ६ जमादिलाखर गुरुवारीं आलें. रामनवमी व दशमी दोन मुक्काम आहेत. बाईंची भेट, उत्साहाचे गडबड याजकरितां जाहली नाहीं. भेटी जाहल्यावर वर्तमान होईल तसें सेवेसीं लिहीन. त्यांनीं एक पत्र दिलें ते पाठविलें. सेवेसीं पावेल. पुढें राजश्री पाटीलबावांकडे जातात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५३

पैवस्ती चंद्र साबान
येथून जोडी गेली त्याबरोबर आले.

श्री ता. ८ मे, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र ९ माहे रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २९ जमादिलाखरचें पत्र सादर जाले, ते चंद्र ८ रजबीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, चंद्र २४ रविलाखरचें पत्र पाठविले ते पावलें. लिहिला मजकूर सर्व कळला. याप्रमाणें पुढें होत जाईल ते लिहित जाणें म्हणून आज्ञा व ऐवजाचे रवानगीविषयीं बाईंस बोलला त्याचे उत्तर, साल मजकुराचा ऐवज जाला तो दिला, तूर्त एक पैसा मिळत नाहीं, पेस्तर सालावर गोष्ट टाकिली म्हणून लिहिलें. त्यास हें बोलणें चांगलें कीं काय? माळव्यांतील वगैरे महालाचे पांच लाख रुपये

जमा की काय, हें बोलणें कसे ठीक दिसते? राजश्री सुभेदार मातबर, फौज जमा करून सरकारआज्ञेवरून तयार जाले, बरोबर आले. हल्ली स्वतंत्र कितुराकडे टिपूची फौज होती, त्याजवर गेले आहेत. पुढें छावणीचे दिवस आले. तेव्हां छावणी करणें प्राप्त. फौजेचा खर्च चालून सरदारीचा नक्ष राहिला पाहिजे. पांच लाख रुपये बाईंनीं पाठविले, त्यास फौज पंधरा हजार, शिवाय गाडदी व तोफा यांस दरमहा खर्च किती लागतो? पांच लाख रुपये किती दिवस पुरतील? याजंकरितां बाईंनीं कसेही करून बाकीचा ऐवज पाठवावा म्हणून बाईंस व तुम्हांस दोन पत्रें लिहून पाठविलीं आहेत. ती पावलीच असतील. त्याप्रमाणें बाईंशीं बोलून ऐवजाची रवानगी लवकर करवावी. सरदारींत खर्चाचा गवगवा जाहल्यानें नक्ष कसा राहील, याचा विचार बाईंनीं पुर्तेपणें मनांत आणावा आणि ऐवजाची रवानगी करावी हे चांगलें. विलंबाला खाली टाकूं नये. याप्रमाणें तुम्हीं बोलावें. या समयीं मोबदला घेऊन ऐवजाची रवानगी लवकर होय ते करावें. समय रक्षावा हे चांगले. सुभेदारांनीं अठरा हजार फौज ठेविलीं. स्वतंत्र टिपूची फौज कितुराकडे होती त्यावर गेले. हे जातांच, ती फौज पंधरा वीस कोस मागें सरून झाडीचे आश्रयानें गेली. हे पाठीमागून त्यावर गेले. ही बातमी परस्परें बाईंकडेही जातच असेल. आम्हीं नबाबासुद्धां कपटसंगमास कृष्णा उतरून दक्षिणतीरास आलों. टिपूही भारी सरंजामानिशीं येत आहे. श्रीमंतांचे प्रतापें घडले ते लिहून पाठवूं म्हणून आज्ञा. त्यास आज्ञेप्रमाणें पत्रार्थ अक्षरशः दोन-तीन दिवस बाईंस सांगत गेलो व मुत्सद्दी राजश्री मुकुंदराव हरी व बाळाजी कृष्ण व विनायक बाजी त्रिवर्ग व मातुश्री व पांच मंत्री याप्रमाणें चंद्र ७ रजब शनिवारीं एकांतसमयीं घाट घालून वर्तमान पत्राचें निवेदिलें. त्याचे उत्तर म्यां कसे लिहावें? तें आपण सांगितलें तसें लिहीन. त्यावरून बाईंचे समक्ष उत्तर द्यावयास सांगितलें कीं, तूर्त दोन लक्ष रुपये पाठविलें ते पावलेच आहेत. त्याचा जाब येईल. छावणीचा मजकूर समजला. तर पेस्तर सालचे ऐवजीं ऐवज घेऊन रवाना करूं. मी उत्तर दिलें कीं, छावणीचे दिवस दूर कोठें? एक मास मृग लागावयास आहे. त्यांतहीं पत्रें जातात. तोंवर मृग लागलाच जाणावा. ऐवज मोबदला करून समय रक्षावा हे विहित. परंतु त्यांचीं बोलणी जीं आहेत तींच. कोणाचे कर्ज घेऊन ऐवज मोबदला करून माळव्यांतील महालचा ऐवज पांच लक्ष कीं काय म्हणून त्यास सुचविलें. त्याचें उत्तर की वारंवार काय सांगावें? अखंड ताळेबंद जातात. राजश्री दादाजी गंगाधर दाखवितात. ऐवज असून ठेवींत नाहींत. सरदारी खर्च व नक्ष ठेवणें श्रीमंतांकडे आहे. याप्रमाणें जालें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें असे. सरकारचे आज्ञेवरून वारंवार त्यांस स्मरण देत आहें. करणें त्यांची आखत्यारी आहे. पूर्वी दोन लक्षांच्या हुंड्या पाठविल्या, त्या पावल्या असतील. त्याचें उत्तर आल्यावर आणिक ऐवज रवाना होईल, असें आहे. यावर दिवसगत काय लावितील हें कळेना. राजश्री बाबुराव रायदुर्गकर यांचा मजकूर आलादा पुरवणींत लिहिला आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५४

पै।। चंद्र २५ साबान
सबा सबानीन, ज्येष्ठ मास

श्री

ता. २ जून, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र ५ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे.

विशेष : चंद्र १५ जमादिखरचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र २६ रजबीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं राजश्री यशवंतराव गंगाधर यांजकडे हुंड्या दोन लक्षांच्या आल्या, त्या येथें लष्करांत हुंड्या आल्यावर ऐवज लिहिल्याप्रमाणें घेतला जाईल व पत्रांची उत्तरें दिली जातील. बाकी ऐवज राहिला, त्याविषयीं दोन पत्रें बाईंस व तुम्हांस लिहून पाठविलीं आहेत, ती पावलीं असतील. त्याप्रमाणें बाईंशीं बोलून बाकीचे ऐवजाची तरतूद करून, लवकर रवानगी होय असें करावें व इकडील वर्तमान, आम्ही नबाबासुद्धां बदामीनजीक आलो. पुढें बदामी वगैरे किल्ले घ्यावयाचा मजकूर आहे. राजश्री सुभेदार कित्तुराकडे आहेत. कित्तूर तालुक्यांत दरोबस्त ठाणीं बसविली. कित्तुरास मोर्चे बसविले असेत. लवकरच येईल. टिपू पट्टणांत आहे. लवकर निघणार. कांहीं फौजा पुढें रवाना केल्या आहेत. अशी बातमी आली. पुढें होईल ते लिहून पाठवूं. सुभेदार मसलतीवर आहेत व फौज भारी आहे. याजकरितां बाईंशीं तुम्हीं लिहिल्यान्वयें बोलून, खर्चाची सरबरा लवकर करीत असें करावें म्हणून आज्ञा. ऐसीयासीं स्वामींकडून पत्रें परभारें बाईंस आली. माझे नांवाचीं पत्रें पेशजीं आलीं तीच पावलीं व राजश्री सुभेदारांचीं पत्रें वरचेवर येतात. ऐवजाची निकड वारंवार पत्रीं लिहितच आहेत, हे वर्तमान परस्परें येथें ऐकिलें. मसलतीवर आहेत हे पुरतेपणें समजले आहे. अखंड विनंति प्रसंगानुरूप मी करीतच आहे. येथील विचार दर पत्रीं विनंति लिहीत आहे. सांप्रत यांचा विचार कीं, छावणीच जाली तर ऐवज रवाना करावा. तूर्त ऐवज घेऊन पाठविला, त्याची भरती सावकाराची जाहली. कांहीं राहिली, ती करून पुढें लवकरच रवानगी करूं, असें म्हणतात. राजश्री सुभेदार यांची पत्रें, वरचेवर ऐवजासाठीं सांप्रत दोन चार आली आहेत. त्याची उत्तरेंही त्यांस गेली. आपणांकडील पत्रांची उत्तरें परभारें पाठविली आहेत, त्यावरून श्रुत होईल. सांप्रत माझे नांवें चंद्र १५ जमादिलाखरचें पत्र सादर जाले, त्या पत्राचा अर्थ बाईंस श्रवण करविला. ऐवजाचे रवानगीविषयीं समक्ष सूचना केली आहे. म्हणतात कीं, आम्ही त्या विचारांत आहोत. उत्तरें येथून रवाना केलीं आहेत. ऐवज छावणीचे सुमारास पाठवूं. चिंता नाहीं. याप्रमाणें बोललीं आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५५

पै।। चंद्र १० रमजान सबा समानीन **श्री** ता. २३ जून, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र २६ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ६ साबानची पत्रें सेवेसीं लिहून रवाना केली, तीं पावलीं असतील. सांप्रत राजश्री सुभेदार यांची पत्रें लष्करांतून आली. लिहिलें होतें कीं, श्रीमंत राजश्री नाना बदामीचा किल्ला घेऊन, वरकड फौजा येथें छावणीस ठेऊन, आपण स्वार होऊन पुण्यास गेले. आम्ही येथें छावणीस राहिलों. खर्चाची तजवीज लौकर करून पाठवावी व तोफा दहा शेर वजनी गोळ्याच्या, चार पांच आम्हाकडे रवाना कराव्या. कृष्णेपारचा मुलूख कुल लुटून फस्त केला. जमियत भारी आहे. दुसरें, छावणीचा प्रकार, त्यास खर्चाची तारांबळ न होय ते करावें. याप्रमाणें बाईंस पत्रें त्यांची आलीं. त्यावरून कळलें कीं, स्वामी पुण्यास आले, किल्ला बदामीचा हस्तगत जाला, फार काम जाहलें. शत्रू स्थळ सोडून आला नाहीं. त्याचा पराजयच आहे. श्रीमारुतीचा दृष्टांत जाहला, तो खरा आहे. येथें तेलंग ब्राह्मण कित्येक येतात. वर्तमान सांगतात कीं, टिपूचे घरांत फितूर फार आहे. सरकारच्या फौजा श्रीरंगपट्टणापावेतों गेल्या, तरी तो बाहेरी निघत नाही. रायदुर्ग व चितलदुर्ग, हरपणहळ्ळी या संस्थानचा भेदी येथें आहे. त्याविषयीं पूर्वीच विनंति लिहिली होती. रायदुर्ग प्रांतीं त्याची माहीतगिरी वगैरे फार आहे. लष्करांत आल्यास तेथील संस्थानांचा बंदोबस्त करून देईन म्हणतो. पूर्वी राजश्री परशरामपंतभाऊस एक वेळ भेटला. त्यांची मर्जी न पाहिली. मग उठोन इकडे श्री काशीस जावयास आला. तो चार मास येथें राहिला. त्याचे वर्तमान पेशजीं लिहिलें आहे. आज्ञा आलियासारखें त्यासीं बोलोन त्याची रवानगी करूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५६

पै।। चंद्र २४ रमजान सव्वाल **श्री** ता. २९ जून, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापन तागाईत चंद्र २ माहे रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १० रजबचे आज्ञापत्र एक माझे नांवें व एक बाईंचे नांवें, एकूण दोन पत्रें कासीदजोड्यांजवळ देववून रवाना केलीं. त्याच जोडीजवळ चंद्र २५ रजबचीं आज्ञापत्रें दोन, एक माझे नांवें व एक

बाईंस, किल्ल्याचा मजकूर लिहून रवाना केली. तीं पत्रें परभारें जोडीदार यांनीं बाईंकडे दिली. त्याचा मजकूर त्यांणीं उत्तरीं लिहून दिला. चंद्र १० रजबचे पत्रीं खर्चाचे विषयीं आज्ञा होती कीं, १० लक्षांपैकीं सात लक्ष पावलें, बाकीचे तीन लक्ष राहिलें, त्याची रवानगी करावी; व पुढें सनसबाचे ऐवजीं तरतूद करून, वरचेवर छावणीचे उपयोगी ऐवजाची रवानगी करवीत जावी. वारंवार स्मरण देऊन ऐवज समयास पावेसें करावें. छावणीचे दिवस, त्या वेळेस बाईकडून गुंता पडावयाचा नाहीं; म्हणून तुम्हाशीं भाषण जालें आहे. तर वरचेवर स्मरण करून लिहिल्यान्वयें ऐवजाची रवानगी होय असें करणें, म्हणून आज्ञा. त्यावरून बाईंशीं बोलणें जालें. बहुत प्रकारें पहिलेसारखी वर्तणूक आतां नाहीं. 'मी कोठून देऊं? मजपाशीं काय आहे?' हीं भाषणें सांप्रत नाहींत. तीन लक्ष रुपये राहिले, त्यांची रवानगी करितात. परंतु सनसबाचें ऐवजीं त्यांचें बोलणें आहे. मीं उत्तर दिलें कीं, सीत समानीनचे सालापैकींच तीन बाकी आहेत व सनसबा, एकूण ऐवजाची तरतूद करून छावणीस पोहचेसे आपण करावे. यावर त्यांनीं उत्तर लिहून दिले. त्यातील अर्थ, सालमजकूरचे ऐवजीं तीन लक्ष राहिले, ते रुपये रवाना करूं. आम्हीं वारंवार झाडे वगैरे समजावीत असतां, मागतीं मागील ऐवज राहिला, त्याजविषयीं लिहिलीं येतात हे काय? आंतबाहेर कूस राखून आम्ही वर्तणूक करीत नाही. याप्रमाणें उत्तरें दिधली आहेत. आम्ही विनंति करीतच आहों. त्यांचें म्हणणे तसें आहे. पुढें घडेल तें खरे. किल्ल्याचें वर्तमान ऐकल्यानंतर बहुत संतोष पावली. सरकारचा नक्ष जाला. येणेंकडून सर्वांस आनंद आहे. छावणीचे दिवस, छावणी कोणें स्थळीं नेमिली? कृष्णेपार छावणी जालीयास फार चांगले. फार करून कृष्णेपारच होईल. शत्रूचे संधान राखून किल्ल्याचे सन्निध छावणी जालीयास ठीक आहे. टिपूकडील बातमी वरचेवर असावी. त्याजकडील बातमी, येथें तेलंग लोक येतात, ते सांगतात कीं, हा कालवर पट्टणांत आहे. पुढें आला गेला नाही. बरसात सुरू जाली म्हणजे पायदळ घेऊन निघणार, असें सांगतात. महाराजांनीं ती बातमी राखली असेल. धारवाड सरकारांत आली अशी जनवदंता आहे. श्रीकृपेंकरून सरकारचा नक्षच होईल. शत्रूचें पारिपत्य यथास्थित घडेल. वरकड आमचे खर्चाविषयीं पूर्वी विनंति लिहिली होती. आज्ञा जाली नाहीं. कर्ज लोकांचे फार जालें आहे. यावर खावंद स्वामी कृपा करून जसें ठेवतील तसे राहूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५७

पैवस्ती चंद्र २७ सव्वाल सन सीत समानीन — **श्री** — ता. १६ आगस्ट, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र

२१ माहे सवालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आनंदीबाई निंबाळकरीण देशीं जात होती. राजश्री पाटीलबावांपासून निरोप घेऊन ग्वाल्हेरीपावेतों आली. तेथें शरीरास समाधान नव्हते. त्यावरून तेथेंच मृत्यु पावली. म्हणून वर्तमान आले. व पादशहा रमजानचे इदीकरितां दिल्लींत गेले म्हणून ऐकिलें. ते सेवेसीं लिहिलें असे. राघोगड हा कालवर हस्तगत जाला नाही. राजश्री लक्ष्मणराव कृष्ण परांजपे यांजविषयीं विनंति लिहिलीं होती. त्यांचें मानस कीं गोपाळ संस्थान बहुत खराब आहे; तेथील बंदोबस्त जाला तर सरकार. किफायत चांगलीच आहे. याविषयीं मजला आज्ञा आली, तर सेवेसीं येऊन तेथील वर्तमान किफायतीचे वगैरे निवेदन करीन, म्हणून सांगतात. त्यावरून सेवेसीं लिहिले आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५८

पै।। चंद्र ३ जिल्हेज सबा समानीन **श्री** ता. ९ सप्टेंबर, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १६ माहे जिलकादपावेतों सेवकांचे वर्तमान यथास्थित असे विशेष : चंद्र १७ रमजानचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र ११ जिलकाद भोमवारी पावलें. पत्री आज्ञा कीं, कर्नाटक प्रांतींचे ब्राह्मण आहेत, परंतु एकाच्यानें कांहीं होत नाहीं. राजश्री हरिपंत तात्यांकडे संधानें येतात. ते समजून करणें तें करितील. व बाईंचे पत्रांची उत्तरे जालीं म्हणजे रवाना करणें व ऐवजाची रवानगी लवकर करवावी म्हणून पत्रीं आज्ञा जालीं. त्यास, कर्नाटक प्रांतींचा बोलणार ब्राह्मण त्यास निरोप दिला. व बाईंच्या पत्रांचीं उत्तरें घेऊन बीरम कासद दि।। कृपाराम मिर्धा यांजसमागमें पाठविली आहेत. त्याजबरोबर विनंतिपत्रें मी आपलीं लिहिलीं आहेत. ती चंद्र २७ रमजानीं सेवेसीं येथून रवाना केलीं असेत. ऐवजाची निकड बाईंस करीतच आहे. श्रावणमासाकरितां विलंब लागला. येथें हुंडणावळ फार पडती, म्हणून राजश्री दादाजी गंगाधर यांस बाईंनीं पत्रें पाठविलीं कीं, येथून रोकडा ऐवज रवाना करूं. पुण्यांत ऐवज पावल्यावर, राजश्री सुभेदार यांनीं स्वार व उंटे पाठवून ऐवज घेऊन जावा. याप्रमाणें पत्रें राजश्री सुभेदार यांजकडे व त्यांजकडे गेलीं आहेत. ऐवज रोकडा जमा करितात. मध्यें सप्ताह आरंभिला, त्यामुळें जाबसाल जाला नाही. आता रवानगी करितात. नित्य वरचेवर स्मरण देत आहे. राजश्री सुभेदार यांची पत्रें श्रावण वद्य ११ स आलीं. पत्रीं बहुत खर्चाची निकड बाईंस लिहिलीं होती व आदवानीचा किल्ला टिपूनें माघारा घेतला; तेथें ठाणें ठेऊन टिपू फिरून गेला. जातांना हंपी विरूपाक्ष यास तैलादिक वस्त्रें लावून अग्नीचा उपद्रव दिला

म्हणून लिहिलें होते व महागाई फार आहे. वैरण मिळत नाहीं. लोकांची अडचण खर्चाची फार आहे. त्यावरून वडिलांस लिहिलें आहे. तर ऐवज लवकर रवाना करावा व पूर्वी तुम्हीं दोन लक्ष रुपये पाठविलें, त्यापैकीं आम्हास एक लक्ष पावले, दोन लक्ष पावले नाहींत. तर राजश्री गणपतराव गद्रे यांस पत्र पाठवावें. याप्रकारें सुभेदारांची पत्रें आली. त्यावरून बाईंनी राजश्री गणपतराव गद्रे यांचे गुमास्ते राजश्री बाळाजी राजश्री यांस बोलावून ताकीद केली कीं, दोन लक्ष रुपये त्यापैकीं चिरंजीव तुकाबास एक लक्ष रुपये पावले, बाकीचे पावले नाहींत; तर गणपतराव यांस लिहून उत्तर आणवणें. त्यावरून गुमास्ते यांनीं राजश्री गणपतराव गद्रे यांस पत्रें पाठविलीं आहेत. बाई मजला म्हणत होती कीं, सरकारचें उत्तर दोन लक्ष रुपये पावल्याचें आलें; राजश्री सुभेदाराचें उत्तर आलें नाहीं. त्यावरून मी त्यांस उत्तर दिलें कीं, तुम्हांकडून ऐवज समयास पोहोंचत नाही. सरदार मोहीमशीर, त्यामुळें सावकाराचा ऐवज मोबदला जाला असेल तर न कळे. येविषयीं सेवेसीं पत्रें कालच बाईंनीं पाठविलीं आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २५९

पैवस्ती चंद्र १४ जिल्हेज
सबा समानीन

श्री

ता. ११ सप्टेंबर, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ माहे जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून चंद्र १९ जिलकादीं विनंतिपत्रें लिहून सरकारची जोडी कासदाची सेवेसीं रवाना केली आहे. हुंड्या दोन लक्ष रुपयांच्या व पत्रें लिहून राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे बाईंनीं पाठविली, हें वर्तमान जोडीसमागमें सेवेसीं लिहिले आहे. सांप्रत राजश्री पांडुरंग राम चांभारगोंदेकर, राजश्री पाटीलबावांकडून राजश्री सुभेदार यांजकडेस वकिलीस होते, त्यांजला पत्र पाटीलबावांनीं पाठविले कीं, तुम्ही तेथें आपले तर्फेचा कारकून ठेऊन, आम्हापाशीं येणें. त्यावरून राजश्री पांडुरंग राम यांनीं राजश्री सुभेदारांजवळ आपले निसबतीचा कारकून ठेऊन मशारनिल्हे येथें आले. बाईंची भेट जाली. खलबत जालें. सालगुदस्तां स्वारी पुण्याहून निघून पुन्हा मुक्कामीं स्वारी येई तोंवर त्यास माहीतगिरी व मोगलांचा व सरकारचा तट पडला. पुढें आदवानी टिपूनें घेतली; यावर मोंगल शरण जाला; हें वर्तमान बाईंजवळ निवेदन केलें. त्यास कच्चें वर्तमान ठाऊक कोठून? परंतु ऐकिल्या गोष्टी सांगत होते. त्यांजबरोबर राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं सांगून पाठविलें होते कीं, रामपुऱ्याची मामलत राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं सांगून पाठविलें होते कीं, रामपुऱ्याची मामलत राजश्री गणपतराव विष्णू यांजकडे सांगांवी; त्यांचा कारकून हिशेबास पाठवावा;

यांत श्रीमंतांची मर्जी राहते. असा बाईंस त्यांनीं निरोप सांगितला. त्यावरून बाईंनीं त्यांस उत्तर केलें कीं, रामपुरा तीन वर्षे त्यांस करार करून दिला आहे, तो काढीत नाही. पाहिजे तर गद्र्यांनीं टोंकेची मामलत करावी. याप्रमाणें पांडुरंग राम यांनीं राजश्री दादाजी गंगाधर यांचे नांवें बाईंचें पत्र घेऊन, काल चंद्र २५ जिलकादीं स्वार होऊन राजश्री पाटीलबावांकडे गेलें. पत्र राजश्री दादाजींकडे त्यांनीं पाठविले आहे. दुसरें वर्तमान, राजश्री पाटीलबावांनीं, आनंदीबाई निंबाळकरीण मृत्यु पावली, तिचे जहागिरीचे बंदोबस्ताविषयीं नबाबास लिहिलें व खिजमतगार पाठविलें होतें. त्याप्रमाणें नबाबांनीं जहागिरीचा बंदोबस्त करून देऊन, खिजमतगार रवाना केले. तेही याच मार्गे येऊन, बाईंस भेटून हें वर्तमान सांगितलें. नबाबांनीं वस्त्रें व जवाहीर राजश्री पाटीलबावांस दिधली, तीं सांगितलीं; दाखविलीं नाहीत. जबानीं सांगत होते. खिजमतगार राजश्री पाटीलबावांकडे गेले. पूर्वी सेवेसीं जुनागडकर दुलभजी मेहेता व गोविंदजी मेहेता यांचा मजकूर लिहिला होता. त्यांजकडील ब्राह्मण येथें आहे. त्याच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे. त्याचें बोलणें कीं, सरकारकिफायत करूं. त्याचप्रमाणें सावकारी निशा हुजूर येऊन करून देऊं, याप्रमाणें बोलतात. आज्ञा आल्यावर त्यास निरोप द्यावयाचा जाहला तर देऊं. तिकडील बंदोबस्ताचा व नवा मुलूख घेऊन द्यावा करार प्रतिज्ञापुरस्कर करितात. यास मध्यस्त जामीन, सावकारी हमी देऊ म्हणतात. बंदरे वगैरे सरकारांत घेऊन देऊं. गायकवाड मध्यें मारून खातात; सरकारची नुकसानी करितात; मुलखाची आबादानी करूं देत नाहीत. त्याचा जिमा करितात, असें बोलत आहेत. म्हणून सेवेसीं लिहिले असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६०

श्री ता. १४ आक्टोबर, इ. स. १७८६

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ माहे जिल्हेजपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ६ जिल्हेजची विनंतिपत्रें लिहून रवाना केलीं, त्याचे जाब आले नाहींत. हुंड्या राजश्री दादाजी गंगाधर यांचे विद्यमानच्या पावल्या असतील व पत्राचीं उत्तरें बाईंनीं त्यांजकडेच पाठविली, तीं पावतील. पुढें ऐवजाविषयीं स्मरण देतच आहें. त्यांचे बोलणें की तीन लक्षांचा ऐवज पाठविला, तो पावून त्याचें उत्तर आल्यावर पुढें दुसरी रवानगी करूं. पूर्वी हुंड्या पाठविल्या, त्यात बंधी मुदत दिन ४१ दिवसांची आहे. हुंड्या सही करून सावकारापासून घ्याव्या. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६१

पै।। चंद्र ३० मोहरम सनसबा
समानीन, मार्गशीर्ष मास

श्री ता. ७ नोव्हेंबर, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना, तागाईत चंद्र १५ माहे मोहरमपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : तीन जोड्या कासिदांच्या येथील तैनातीपैकीं हुजूर आहेत. येथें एक जोडी आहे. तेथील तीन जोड्या रोजमुऱ्याकरितां राहिल्या, म्हणून फार दिवस लागले. आज्ञापत्र आलें नाही. हेही चिंता फार असे. येथील खर्चाविषयीं वारंवार विनंति लिहित गेलो म्हणून आज्ञापत्र सादर जालें नाहीं. त्यास आमचे खर्चाची ओढ किती? येथें हर कोणाचें कर्ज घेऊं? परंतु व्याज चढतें. त्या अंदेशाकरितां वारंवार विनंति लिहितों. सारांश, सरकारचा बोलबाला व्हावा हीच इच्छा धरून, श्रीसन्निध निरंतर अभीष्टचिंतनींच आहे. सांप्रत कार्तिक मार्गशीर्ष दोन मास शत्रूंची दिवस कांहीं एक वृद्धि दिसून, पुन्हा पौष्यमासीं पराजय होऊन, उपर सरकारचा व्हावा असें आहे. येथें रेवातीरीं दुसरा उद्योग किमपि नाहीं. ज्याजपाशीं ठेविलें, तेथें एक वेळ त्रितीय प्रहरीं मात्र दोन घटका जावें; मग संपूर्ण दिवस श्रीजवळ अभीष्टचिंतनींच असतो. स्वल्प कालेंच शत्रूचें पारिपत्य घडेल, याविषयीं संशय नाहीं. राजश्री कृष्णाजी नाईक थत्ते यांचें देणें एकतीसशेंपावेतों, त्याचें व्याज शिवाय. येथेंही देणें जालें आहे. वास्तव लिहितों. नेमणुकीशिवाय खर्च जास्त नाहीं. येथील शाईरशिरस्त्याप्रमाणें खर्चास येत आहे. उपाय नाही? मुख्य गोष्ट, सरकारची फत्ते जालियास आमचें दरिद्र दूर करावयास महाराजास अगाध काय आहे? सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६२

श्री ता. ७ नोव्हेंबर, इ. स. १७८६

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ माहे मोहरमपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून विनंतिपत्रें सेवेसीं रवाना केलीं, चंद्र १९ जिलकादचीं, ती पावलीं असतील. सांप्रत आज्ञापत्र सादर जालें नाहीं. त्यावरून चिंता प्राप्त जाली आहे. इकडे लष्करची पत्रें राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांची आली, ती आश्विन शु।। १३ ची होती. त्या पत्रीं वर्तमान कीं, आश्विन शु।। ८ शनिवारीं लढाई मातबर टिपूकडील फौजेशी पांच प्रहर जालीं. राजश्री बापूजी होळकर यांनीं शर्त (=शर्थ)

फार केलीं. त्यामुळें सर्व निघून दोन कोस माघारें आले, त्याजकडील फौज स्वार १८ हजारपावेतों आहेत व पायदळ साठ हजारपावेतों. शिवाय बाण व तोफा सरंजाम भारी. तीन सरदार करून, फौज तिघांबरोबर सारखी देऊन लढाईत आले आहेत व खासा बरोबर आहे. छापा आश्विन शुद्ध ७ मीस शुक्रवारचे रात्रीस येत होता. त्याची बातमी राजश्री तात्यांस कळल्यावर, सावधतेनें फौज सिद्ध करून सन्मुख गेले. तो दिवस उगवला. दुसरें दिवशीं शनिवारीं पांच प्रहरपावेतों युद्धप्रसंग जाला. उभयतां समतोल राहिले. याप्रमाणें इकडे वर्तमान आले, ते सेवेसीं लिहिले असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६३

श्री ता. २३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १ माहे सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १० मोहरमीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केलीं. त्याजअलीकडील वर्तमान : राजश्री पाटीलबावांनीं मथुरेपासून दोन कोसांचे कूच केलें. रामगडाकडे शह दिला आहे. राजश्री माधवराव गंगाधर यांची दिवाणगिरी दूर करून राजश्री राघो मल्हार यांस सांगांवी असा इत्यर्थ ठरून, राजश्री पांडुरंग नाईक हमीदार जाले होते. त्यास पांडुरंग नाईक मृत्यु पावले म्हणून तो जाबसाल तसाच राहून, राजश्री माधवराव गंगाधर यांस ऐवज मागूं लागलें. त्यांनीं साफ उत्तर दिलें कीं, म्यां सेवा करावी. चार रुपये द्यावयास अनकूल पडत नाही.'' त्यावरून तूर्त मोघमच आहे. पुढें कोणास काम सांगतील तें न कळे. इतकें ऐकिलें. वर्तमान सेवेसीं लिहिलें आहे. कलम १

राजश्री त्रिबंक अनंत गोडबोले, श्रीमहायात्रेस जावयानिमित्य महेश्वरास कार्तिक वद्य १३ आले. ते दिवशींच बाईंचा बंधू एक उरला होता, तो मृत्यु पावला. त्याजकरितां ते दिवशीं भेट जाली नाहीं. तीन दिवस गेल्यानंतर मार्गशीर्ष शु॥ १ भेट जाली. मीच दर्शनास घेऊन गेलों. एक पातळचोळी देऊन भेट केली. उभयतांचें भाषण उत्तम पारमार्थिक जाले. स्तव परस्परें होऊन बिऱ्हाडास गेले. ते तद्नंतर ते दिवशींच, बाई त्यांस शिधा व सामान देऊं लागली, परंतु त्यांनीं घेतले नाही. समागमें इतर लोक होते, त्यांचा शिधा सुमार वीस माणसें व घोडीं दोन परभारें त्यांचा दाणा, चारा घेतला. कलम १

राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांनीं, तोफेचे गोळे व दारू वगैरे सामान रामपुऱ्यास करविलें होते, तें तयार होऊन छकडे भरून येथें आलें. येथून बाईंनीं त्यांजकडे रवाना

केलें व पेंढारी यांनीं इकडे उपद्रव फार दिला, त्याजकरितां राजश्री सुभेदार यांनीं, पत्रें पेंढारी यांस व बापूजी होळकर यांस पाठविलीं कीं, देशी लवकर येणें. म्हणून मुजरद शरीफभाई आले व पत्रें आली. राजश्री संताजी होळकर येथें आले आहेत. बाईंचे भेटीस्तव आले. बाईंचा बंधू वडील एक राहिला होता, तो येथें आणिला होता. तो मृत्यु पावला. दोन चार दिवस श्रमीच होती. आतां स्वस्थ आहेत. कलम १

पादशहा दिल्लीहून बाहेर निघून डेरेदाखल जाले. इरादा रामगड हा कालवर सरकारांत दिला नाहीं म्हणून निघाले. त्यांचा शह रामगडवरच आहे. कलम १

राजश्री त्रिंबक अनंत गोडबोले यांजसमागमें सरकारची पत्रें बाईंचे नांवें होती, ती बाईंस दिधलीं. मशारनिल्हेंस उज्जनीस कांहींएक दिवस रहावयाचें आहे. येथून जातील तेव्हां बरोबर स्वार प्यादे देऊन उज्जनीस पावते करवितों. मशारनिल्हेंनीं स्वामींचे नांवें पत्र दिले, तें बजिन्नस पाठविलें आहे. कलम १

सदरहू कलमें पांच सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६४

श्री ता. ३ डिसेंबर, इ. स. १७८६

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २० मोहरमचें आज्ञापत्र सादर जाले, तें चंद्र २ सफरीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, 'बाईंस सांगून, पूर्वी लिहिलें आहे त्याप्रमाणें ऐवजाचा भरणा लवकर व्हावा, मोहिमेचे दिवसांत बाकी राहिली कीं काय? ऐवज येणें किती व आला किती? सारांश, याउपर विलंब लावूं नये. याप्रमाणें तुम्ही बाईंशीं बोलून, ऐवजाची रवानगी लवकर करवावी' म्हणून आज्ञा. त्यास, आज्ञेप्रमाणें बाईंशीं बोलून तूर्त त्यांनीं दोन लक्ष रुपयांच्या हुंड्या तिलोकसी पदमसी सावकार यांचे दुकानच्या घेऊन, राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे रवाना केल्या आहेत. प्रविष्ट होतील. पुढें वरचेवर ऐवजाविषयीं बाईंस स्मरण देतच आहे. परंतु यांचे मानस याहून अधिक पैका पाठवावा असें दिसत नाहीं. दादाजींस येविषयीचें यांनीं घराऊ काय लिहिलें असेल तें न कळे! कलम १

वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री अय्याशास्त्री श्रीकाशीस जावयाकरितां आले, ते येथें चंद्र ५ सफरीं दाखल जाले. बाईंची भेट जाली. सन्मान केला. शत रुपये रोख व दोन वस्त्रें संभावना केली. दोन माणसें देवासपर्यंत बरोबर दिलीं. पुढेंही सागरपावेतों सुरक्षित पोहचतशीं पत्रें देऊन रवाना केलें. १

राजश्री संताजी होळकर येथें आले होते म्हणून पूर्वी लिहिले होते. त्यास पेंढारी यांचे ताकिदीसाठीं सेंधव्यास रवाना केलें कीं, झाडून पेंढारी, मार्गात सरकारी महाल वगैरे सरदाराचे आहेत, त्यांस उपद्रव न होतां, पेंढारी यांस काढून द्यावें. राजश्री तुकोजीबावांकडे रवाना करणें म्हणून. कलम १

राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान पूर्वी सेवेसीं लिहिले होते. त्याअलीकडे पादशहा यांच्या व त्यांच्या भेटी जाल्या. रायगड किल्ला हस्तगत जाला. सरकारचें ठाणें बसलें. पुढें रोख जयपुराकडे जावयाचा आहे. राघोगड अद्यापि हस्तगत जाला नाहीं. कलम १

सयाजी व गिरमाजी हुजरे, जथे भिकाजी नाईक, हे उभयतां सरकारांतून पाटीलबावांकडे जावयास आले. ते मार्गी सेंधव्याचें घांटांत पेंढाऱ्यांनीं लुटले. शुद्ध नग्न होऊन येथें आले. पत्रें मात्र राहिली, बाईंस सांगून दोघांस दोन पागोटीं व दोन शेले व चार रुपये वाटखर्चास देवविले व मी आपलेपासून दोन रुपये भांडी घ्यावयास देऊन, चंद्र ७ सफरीं पुढें रवाना केलें. कलम १

वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री कुटुंबशास्त्री सकुटुंब वाराणशीस जावयानिमित्त आले. ते चंद्र ७ सफरीं येथें आले. बाईंनीं त्यांचाही सत्कार करून दोन शत रुपये रोख व दोन वस्त्रें संभावना करून पुढें मार्गस्त केलें. कलम १

राजश्री गणपतराव विष्णु गद्रे यांजकडे बाईकडून रामपुरा वगैरे येथील मामलत होती, त्यास साल मजकुरीं बाईंची. गद्रे यांची तगीरी करून त्यांचा गुमास्ता नरहर सदाशिव कमाविसीचे कामावर होता, त्याजकडेच मामलत सांगितली. हें वृत्त पूर्वी सेवेसीं लिहिलेंच आहे. परंतु गद्रे यांची मामलत गद्रे यांजकडेच सांगांवी म्हणून दादाजी गंगाधर यांजकडून कारकून येथें आला आहे. परंतु घडेलसें दिसत नाही. कलम १

एकूण कलमें सात, सेवेसीं श्रुत हे विज्ञापना.''

लेखांक २६५

श्री ता. २४ जानेवारी, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : बाईंनीं श्रीसूर्यग्रहणास एक लक्ष रुपयांचा संकल्प करून हत्ती दान दिला. ३५ तुळा केल्या. एक तुळा मुख्य सुवर्ण व रुपये १६ हजार, आपण व नातवास घेऊन तुळा केली. याप्रमाणें दानधर्म केला. राजश्री रामराव त्रिंबक व राजश्री केसो गणेश कुंटे यात्रा घेऊन येथें पौष्य वद्य १२ आले. दीड हजार यात्रा आहे. बाईंनीं सर्व यात्रेस मेजवानी रामकुंडावर सर्वांस भोजनास बोलाविलें.

रामराव त्रिंबक वगैरे भोजनास बागांत गेले. बाईंनीं तेथेंच भोजन केलें. हा कालवर रामराव व केसोपंत कुंटे आहेत. माघ शुद्ध ८ यात्रा उतरून देशीं जाणार. राजश्री महिपतराव साठे व राजश्री बापुराव वैद्य मागाहून येणार. वरकड मोठी यात्रा घेऊन राजश्री मोरो बापूजी परभारें हुसंगाबादेवरून देशास गेले. याप्रमाणें वर्तमान. राजश्री पाटीलबावा व पादशहा एकत्रच आहेत. डीग भरतपुरचे सुमारें आले आहेत म्हणून ऐकिलें. सांप्रत बाईस अराणूक, यात्रेची रवानगी व दानधर्माचा विनियोग या हर्षामुळें क्षणभर अवकाश नाहीं. रामराव त्रिंबक वगैरे पारनेरकर मंडळी यात्रेबरोबर आहे. ती गेल्यावर आमचें बोलणें होईल तें सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६६

पै।। छ १४ जमादिलावल सन सबा **श्री** ता. २१ फेब्रुवारी, इ. स. १७८७

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांच्या प्रश्नांची उत्तरें घेऊन छ १४ रविलावलीं जोडीबरोबर सेवेसीं रवाना केली, तीं पत्रें पावलीं असतील. त्याउपर ऐवजाविषयीं वारंवार बाईंस स्मरण करीत होतों. मध्यें बाईंचे शरीरास समाधान नव्हतें. मासपक्ष श्रमीच फार जाली. त्यावर औषधउपाय करून आराम जाला. दरबारांत येऊ लागल्यानंतर मागतीं स्मरण केलें. त्यावरून सावकारासीं बोलोन, तूर्त एक लाख रुपयांची एक हुंडी, तिलोकसी पदमसीचें दुकानची घेऊन, आपणास पत्र व दादाजींस पत्र लिहून, हुंडी करून लखोटा छ १ जमादिलावलीं रवाना कासदजोडीबरोबर जाला. मजला पत्र द्यावयास सांगितलें. त्यावरून बाईंच्या जोडीबरोबर मी सेवेसीं पत्र लिहिलें, ते राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडोन प्रविष्ट होईल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६७

श्री ता. २१ फेब्रुवारी, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री बापू वाघमारे यांचे बुणगे लष्करांतून आले. त्याजकडील वर्तमान त्यांणीं सांगितले कीं, लष्करांत

मरीचा उपद्रव फार जाला आहे. लढाई तो तूर्त नाही. टिपूचे फौजेसीं दहा कोसांचें अंतर आहे. सारी फौज बुणगे माघारीं जाऊन स्वामी कार्तिकाचे मुलखांत फौज गेली; व बाहादुरबिंडा सरकारांत किल्ला आला आहे, त्यास मोर्चे टिपूनें येऊन लाविले. दोन तीन हल्ला किल्लेदारांनीं मारून काढल्या. पुढें काय झालें तें कळलें नाहीं. याप्रमाणें सांगत होते. बाईंनीं राजश्री सुभेदार यांस पत्र पाठविलें कीं, 'टिपूचें करणें कृत्रिम फार आहे. तुम्हांकडे कागदपत्र पाठवीत जाईल. त्यास तुम्ही बहुत सावध राहावें. फंदफितूर कोणाचा ऐकत न जावा. तुम्हांस बदनाम करील असा जो असेल, त्यास दूर ठेवावें. पेंचांत पडाल अशी वर्तणूक न करावी.' याप्रमाणें पत्रें लिहिलीं. हें माझे समक्ष, याप्रमाणें कारकुनास पत्रें लिहावयास सांगितलीं, त्यावरून सेवेसीं लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६८

श्री ता. २१ फेब्रुवारी, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तगाईत छ २ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असो. विशेष : नबाब निजामतदौला यांजकडील उंट नफर सुमारें ३५० साडेतीनशें, एक घोडा व मेवेजात जिन्नस दोन पल्ले मारवाड प्रांताहून इंदुरास आले. तेथून इंदुरपावेतों सुरक्षित आले. इंदुरीं अटकाव झाला. तेथें हशिलासाठीं अटकाविलें. नबाब यांजकडील जमातदार लालखां उमदा माणूस बरोबर होता. त्यानें दीड महिना प्रयत्न केला. बाई परवानगी देईनात. त्यास, वर्तमान कळलें कीं, श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान साहेबांकडून वकील येथें आहे. त्यावरून लालखां जमातदार भेटीस आले. त्यांणीं वर्तमान सांगितलें. सरकारचें मस्तक त्याजपासीं होतें, तें पाहिलें. मग बाईंची त्याची भेट करवून ८।१५ दिवस जाबसालास लागले. परंतु बिनदिक्कत हंसील न घेतां, साडेतीनशें उंट व घोडा १ व जिन्नस पार करून दिधलीं. ते भागानगरास जाऊन पावतील. राजश्री पाटीलबावा दिल्लीनजीक गेले. पादशहाची मुलाजमत जाली. पुढें शिकाचें पारिपत्य करून मेवातीयांचें पारिपत्य चांगलें केलें. त्यांची विहीण शाहाबाई (शामाबाई?) शितोळी, त्यांजकडे जावयास येथें आली. एक दिवस मेजवानी बाईंनीं केली. सांप्रत उज्जनीस आहेत. पाटीलबावांकडून स्वार आलीयावर जाणार. राजश्री रायाजी पाटील यांचे बंधु देशास गेले. येथें येऊन बाईंस भेटून पुढें देशास आले. त्यांच्या जबानीचें वर्तमान कीं, मराठी फौज फारशी नाहीं. रांगडी फौज व पलटणें यांजवर कृपा फार. राजश्री जिवाजी बल्लाळ यांजवर इतराजी जाली आहे. चौकींत ठेविले. बक्षी दुसरा रांगडाच केला, याप्रमाणें बोलत होते. वरकड वर्तमान नवल विशेष आलें नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २६९

श्री ता. १५ मार्च, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४ माहे जामदिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून दोन जोड्या रवाना केल्या. एक चंद्र २४ माहे रविलावलीं व एक चंद्र १ माहे जमादिलावलीं. एकूण दोन्हीं जाब आलें नाहींत. येथें दोन जोड्या आहेत. सांप्रत राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांजकडील शरीफभाई यांजकडे पागा त्याचें पत्र आलें. त्या पत्री वर्तमान कीं सलूख जाला. पंचेचाळीस लक्ष रुपये नक्त खंडणी ठरली. चार किल्ले सरकारांत आले. ते करार जाले. बदामी व फितूर व गजेंद्रगड व नवलगुंद याप्रमाणें करार जाले. लवकरच फौजा माघारें येतील. असें पत्र आले व सावकारी पत्रें अशीच आली. त्यावरून सेवेसीं लिहिले. वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री अय्याशास्त्री श्रीयात्रेहून महेश्वरीं आले, बाईंची भेट जाली. दोन तीन दिवस मुक्काम यात्रेचा जाला. बाईंनीं, बरोबर ब्राह्मण होते त्यांची संभावना करून, यांस शंभर रुपये व दोन वस्त्रें देऊन विदा केले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७०

पै।। चंद्र १९ जमादिलाखर
सन सबा, चैत्र मास

श्री ता. २४ मार्च, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ माहे जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान लिहून दोन जोड्या कासीदाच्या पत्रें देऊन सेवेसीं पाठविल्या. त्या जोड्या हा कालवर तेथेंच आहेत. सांप्रत राजश्री बाबुराव वैद्य व राजश्री केसोपंत जासगांवकर व पुणेकर, कांहीं यात्रा घेऊन चंद्र २ जमादिलाखरीं महेश्वरीं आले. गंगाजलनिर्मळ सगुणाबाई निंबाळकर यात्रा करून उज्जनीस आली. तेथें रामजयंतीचा उत्सव करून परमारे अथवा महेश्वरास येऊन देशीं जाणार, राजश्री बाबुराव वैद्य, काल तर राजश्री गोविंद रघुनाथ गानू यांजकडे मेजवानीस गेले. एक दिवस बाईंकडे होऊन मग स्वार होतील. ते सेवेसीं लिहीन. विसाजी शामराज लांबहाते चंद्र ३ जमादिलाखरीं शनिवारीं पंचत्व पावले. येथें माणूस तेव्हढाच होता. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७१

पै।। चंद्र १८ सवाल सन
समानीन, अधिक श्रावण मास

श्री ता. २९ जून, इ. स. १७८७

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १३ माहे रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांनीं बाईंस पत्रें पुण्याचे मुक्कामींहून पाठविली. पत्रीं मजकूर कीं, 'आम्ही फौजसुद्धां पुण्यास आलो. श्रीमंतांच्या भेटी जाल्या. याउपरी वाफगांवास जातो. त्यास फौजेचे समजाविशीस ऐवज पाहिजे.' त्यावरून तूर्त तिलोकसी पदमसी याजकडून पुण्यांत ऐवज भरणा बाईंनीं करविला. एक लक्ष रुपये यांची हुंडी करून, सेवेसीं पत्रें व राजश्री दादाजी गंगाधर यांस पत्रें लिहून सावकारीचे दुकानीं दिधलीं. सदरहू पत्रें व हुंडी पावल्यावर राजश्री दादाजी गंगाधर आपणाकडे प्रविष्ट करितील. संभुराम वकील राजश्री सुभेदार यांजकडून जयनगरीं असतात. त्यांची पत्रें येथें व सुभेदार यांस आली. पत्रीं मजकूर कीं, लढाई राजश्री पाटीलबावांचे फौजेसीं जाली. शे दोनशें लोक ठार व जाया जाले. कांहींचीं शेंपन्नास घोडीं पाटीलबावांकडे आली. यांजकडील दोन हत्ती पाडाव करून घेऊन गेले. सारे रांगडे एक जाले. यांजकडील लोक उठून त्यांच्या फौजेत जातात. प्रसंग तर लढाईचा. म्हणून वकिलाचीं पत्रें आज आली. तेथील प्रसंग विलक्षण लिहिला आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७२

पैवस्ती चंद्र २० जिलकाद, श्रावण मास **श्री** ता. १८ आगस्ट, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावांची व जयपुरवाल्याची लढाई जाली. हे वर्तमान दों ठिकाणचें आलें. तपशील :

तिलोकसी पदमसी सावकार याचें दुकान येथें आहे. त्यास पत्र जयपूरचें दुकानाहून आले. येथें चंद्र २७ सवालीं वर्तमान आलें कीं, अधिक शुद्ध १२ स जयपुरवाले यांनीं सांगोन पाठविलें कीं, आम्ही लढाईस येतों. तुम्ही तयार असावे. ते दिवशीं इकडून तयारी जाली नाहीं. दुसरें दिवशीं त्रयोदशीस जयपुरवाले व मारवाडकर सरदार ५ हजार फौजेनिशीं व आमदनी ऐसे चालोन आले. पाटीलबावांनीं तोफा सुरू केल्या. तोफेत गोळे व खुर्दा भरून मार दिला. त्यांचे माणूस हजार दीड हजार ठार जाले. मग त्यांनीं नेट धरून तोफखाना पिऊन यांचे फौजेंत मिळाले. सफेजंगी लढाई चांगली ४ घटकापावेतों जाली. बाबांकडून शिवाजी विठ्ठल व खंडेराव हरी व अंबोजी इंगळे वगैरे पागा यांनीं तलवार चांगली केली. त्यांजकडील लोक ठार जाले. मारवाडचे फौजेंतील सोभाराम त्यास जखम लागली. तो पाडाव जाला. तो हस्तगत होऊन मागतीं त्यास निरोप दिला. आमदानी ठार जाला. त्याची फौज माघारें गेली. हेही आपले मकानावर जाले. ते दिवशीं इकडील फत्ते जाली. म्हणोन

वर्तमान आलें, तें सेवेसीं लिहिलें. कलम १

दुसरें वर्तमान चंद्र ३ जिलकादी बाईंस जालमसिंग कोटेकर यांचे पत्र आलें. तें पत्र मीं पाहून वाचलें. त्या पत्रीं इतकेंच वर्तमान कीं, उभयतांकडील मजकूर तुम्हाकडील कमाविसदार यांनीं लिहिलें आहे, त्यावरून कळेल. दुसरें पत्र यांजकडून कोट्यांत राजश्री आनंदराव नरहर, त्यांच्या पत्रीं वर्तमान कीं, लढाई दुसरी मातबर जाली. पाटीलबावांचा मोड जाला. पाटीलबावा डिगेस जावयाचा रूख घेऊन निघाले. पाठीस फौजा लागल्या. इतकें वर्तमान आले. कलम १

लोकवदंता कीं, राणेखांभाईस जखम व चिमणाजी खंडेराव निसबत शिवाजी विठ्ठल यांस जखम व आणखी लोक फार जाया जाले. लष्करांत महागाई फार. रस्त येत नाहीं. सर्वांसीं बदमामली केली, त्यामुळें कोणीकडून आसरा रस्तेचा नाहीं. एक करोलीकडून रस्त येते. चोर लष्करांत येऊन उपद्रव देतात. मेणेचोर यांस जयपूरवाल्यांनीं ताकीद केली कीं, लष्करांत चोरीचा उपसर्ग लावणें. त्यावरून तो उपद्रव भारी. चहूकडून अडचणींत आहेत. परिणाम कसा होईल तो कळेना. वरचेवर तिकडील वर्तमान सेवेसीं श्रुत होत असेल. येथें कोणीकडून वर्तमान येतें. तेव्हां सेवेसीं लिहीत आहें. कलम १

सावकारी वर्तमान कीं, पलटणें राजश्री पाटीलबावांजवळ होती, त्यांनीं तलबेचा तगादा केला. तलब देईनात. रोजमरेही वरचेवर न देत. पलटणें झाडून एका कायताचे हवालीं केली. त्या कायतानें जयपूरकरांशीं अंतस्त करारमदार करून, लढाईचे दिवशीं बमय तोफखाना घेऊन पलटणासुद्धां जयपूरकराकडे गेला. त्यामुळें पाटीलबावा तेथून टाळा देऊन डिगेस जातात. कलम १

लष्करांत महागाई मोठी, रस्त येत नाही. त्यामुळें चार पांच शेर धान्य जाले. वैरण तर नाहीच मिळत. लष्कराबाहेर माणूस निघों पावत नाही. समागमीं आहेत ते कुल बेदिल आहेत. म्हणोन विलग जालें. त्याउपरी वर्तमान होईल ते सेवेसीं लिहीत जाईन.

कलम १

एकूण पांच कलमें वर्तमान सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७३

पै।। चंद्र २५ जिलकाद, श्रावण मास **श्री** ता. १८ आगस्ट, इ. स. १७८७

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ माहे जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान, पूर्वी विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली. ती जोडी माघारें जाब घेऊन न येतां, रिकामी डाकेचे चौकी बसावयास आली. त्याउपरी

एक विनंतिपत्र लिहून सेवेसीं पाठविलें. त्याचा जाबसाल आला नाहीं. राजश्री आपाजी सदाशिव निसबत सबनीस डाक बसवीत येथें आले. बाईंच्या महालांत ताकीदपत्रें देऊन डाक बसविली. आपाजी सदाशिव उज्जनीस गेले. येथें एक मुक्काम त्यांचा होता, चंद्र १९ सवालीं येथवर डाक बसविली आणि उज्जनीस गेले. आमचे तैनातीस चार जोड्या होत्या. त्यापैकीं एक जोडी मयत जाली. तीन जोड्या सबनिसाकडील कारकून घेऊन गेले. येथें एक जोडी ठेवावयाची आज्ञा करणार धनी समर्थ. डाकेस पत्रें पावती जाली पाहिजेत. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान आलादा पत्रीं विनंति लिहिली आहे. येथून हुंडी एक लक्षाची बाईंनीं रवाना केली. स्वामींस व राजश्री दादाजी गंगाधर यांस पत्रें लिहून चंद्र १३ रमजानीं रवाना केली. त्यांचे उत्तरे आलें नाहीं. एक पत्र विनंति लिहून सावकाराचे दुकानीं दिलें, ते सेवेसीं पावले असेल. त्यात हुंडीचा मजकूर लिहिला होता. राजश्री पाटीलबावांनीं बाईंस पत्र लिहिलें होतें कीं, हजार स्वार व त्यांजबरोबर पेंढारी १० हजार पाठवून देणें. त्याचे उत्तर बाईंनीं लिहिलें कीं, पेंढारी व हजार स्वार तुम्हीं बोलाविले, त्यास तुम्हीं......... (कागद फाटला) पण पूर्वीपासून कैलासवासी सुभेदार यांजपावेतों कसा चालत आला, हे जाणत असतां, पेंढारी हजार स्वार बोलाविले हें काय? फौज दहा पांच हजार म्हणाल तर पाठवून देऊं. पूर्वीप्रमाणें यथाविभागें चालावें. अशीं उत्तरें पाठविलीं म्हणून बाईंनी वर्तमान समक्ष मजपाशीं सांगितले, ते सेवेसीं लिहिलें असे. उत्तर पाटीलबावांचे येईल कीं न येईल, असें बाई बोलली. उत्तर आलें तर विचारून लिहून पाठवीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७४

पै।। चंद्र १५ जिलकाद सन समान
समानीन श्रावण **श्री** ता. २३ आगस्ट, इ. स. १७८७
शिंद्यांचे डाकेबरोबर

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ जिलकाद गुरूवारपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २६ सवालचे आज्ञापत्र सादर जालें, तें चंद्र ८ मिनहूस काल बुधवारीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, हुंडी एक लक्षाची राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं आणोन दिली, तो राजश्री सुभेदार यांजकडे दिली; व उत्तरेकडील राजश्री पाटीलबावांचे व जयपूरवाल्याचे वर्तमान लिहिलें तें कळलें. पुढें होत जाईल ते वरचेवर लिहित जाणें म्हणोन आज्ञा. ऐसीयास, सांप्रत कमाविसदार निसबत होळकर यांचीं पत्रें पाटणची व बुंदीचे मामलेदारांची आली. त्या पत्राचे अर्थ सविस्तर राजश्री सुभेदार यांस व स्वामींस मातुश्रीबाईंनीं लिहिले आहेत व पूर्वी वर्तमान आलें तेंही सविस्तर सेवेसीं बाईंनीं लिहिलें. काल पत्रें

कमाविसदार यांचीं आलीं. त्यांतील अर्थ कीं रंगूनीं फारशी धूम केली. गभीरा गांव राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडील, तेथें रांगड्यांची फौज येऊन गांवचा कट करून, मालियत अनाज दाणा घेऊन गेले. पुढें करवरखोदीस फौजा येणार. ती जागा मजबूत. लढवई ठाणें पाटीलबावांचे, परंतु बेहिंमत जाहलें. ठाणें राहणार नाही. ते घेतल्यावर गणोरी लाखेरीचें मार्गे पाटणास रांगड्यांच्या फौजा येतील. याप्रमाणें कमाविसदार यांचीं पत्रें आलीं. बुंदीकरांनीं ब्राह्मणगांवचे ठाणें घेतले. ती जागा राजश्री सुभेदार यांची. ती बुंदीकरांनीं घेतली. हें साद्यंत वर्तमान बाईंनीं सेवेसीं व सुभेदार यांस लिहिलें आहे. पलटणें अकरा व तोफा ११५ राजश्री पाटीलबावांकडून जयपुरवाल्याकडे गेल्या. मामलेदार यांनीं लिहिलें आहे. तलबेचा दंगा करून गेले. राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांस दरम्यान घातलें होतें, पलटणाची समजुती करावी. परंतु रांगड्यांनीं रुपये देऊन त्यांस अटकाविलें. असे कमाविसदार यांचे पत्रीं वर्तमान लिहिलें आले. राजापूरकर राजश्री नरहर सदाशिव यांचे पत्र आले. त्यांत वर्तमान, राजश्री पाटीलबावा, मागें पाठलाग रांगड्यांनीं केला, करोलीनजीक खुशालगड तेथें लढाई जाहली, त्या लढाईत मोड फार जाला म्हणोन ग्वाल्हेरीस गेले. हें वर्तमान त्यांनीं लिहिलें. दुसरें ठिकाणीं आलें नाहीं. बिजेशिंग मारवाडकर राजा त्याचा पुत्र फौज १५ हजार नवी घेऊन जयपुरवाल्यास सामील जाहला, हें वर्तमान आले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७५

पै।। छ १५ जिलकाद **श्री** ता. २९ आगस्ट, इ. स. १७८७

''श्रीमंत राजेश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १५ माहे जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असो विशेष : छ ५ मिनहूचें व छ ९ मिनहूचें एकूण दोन पत्रें सेवेसीं डाकेसमागमें रवाना केलीं आहेत. प्रविष्ट होऊन उत्तराची आज्ञा जाली पाहिजे. सांप्रत राजश्री पाटीलबावांची पत्रें पयदरपय दोन बाईंचें नांवें आली. एक छ २१ सव्वालीचें व दुसरे छ २६चें. दोन्हीं पत्रें एक चंद्र ११ पावलें व एक छ १४ जिलकादीस पावलें. दोन्हीं पत्रांत मजकूर लढाईचा. अधिक वद्य १४ लढाई जाली. राठोडे व जयपूरवाले यांचें पारिपत्य चांगले श्रीकृपेंकरून जाले. त्यांचे गोटापावेतों मारीत जावे तो पाऊस आला व त्यांचे गोटाचे आसपास खड्या व नाला, आड, आमचे फौजेस पाणी दूर. पखाली वसके यांजकडून पाणी पोहोंचावीत होतों. अस्तमानामुळें माघारें येणें प्राप्त. फौज मोंगली व पलटणें शत्रूकडे भेदांत. ते चार प्रहर रात्र बंदोबस्तानें उभी राहिली. तलबेचा बहाणा केला. तलब द्यावीसें ठरले. परंतु अर्ध रात्रीं राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांनीं येऊन सल्ला दिधलीं कीं, फौजेंत फितूर फार जाला. पलटणें फितुरांत व मोंगली फौज फितुरींत. आज त्याचे पारिपत्य करावे

तर शत्रूजवळ दीडा कोसाचे अंतर. उभयतां एक जालें तर ठीक पडणार नाही. या समयास येथें ....(कागद फाटला) तें सेवेसीं लिहिलें.

छ १ सवालीचें पत्र बाबांचे आले. त्याचें उत्तर बाईंनीं पाठविलें कीं, पूर्वी फौजेचा व पेंढारी यांचा आपण मजकूर लिहिला, त्याचें उत्तर आम्ही पाठविलें आहे. तें पत्र तुम्हांस पावलियावर तुमचें उत्तर येईल त्यासारखें केलें जाईल. त्या पत्रींचा मजकूर कीं, पेंढारी यांचा व फौज दोन अडीच हजार तुम्हीं आणविली, परंतु सुभेदार कैलासवासी असतां ज्या रीतीनें चालत आलें, त्याप्रमाणें चाललें पाहिजे. भाऊपणा पूर्वीचा कसा आहे, तो जाणत असतां पेंढारी बोलावतां हें काय? अशीं पत्रें गेली. हे वर्तमान सेवेसीं अगोदर लिहिले असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७६

श्री ता. २ सप्टेंबर, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ माहे जिलकादपावेतों वर्तमान सेवकाचें यथास्थित असे. विशेष : श्रीमंत राजश्री रावसाहेब यांस देणें करावयासी मुहूर्त श्रावणमासीं केला, हे वर्तमान येथें ऐकिल्यानंतर संतोष बहुत जाला. स्वामींच्या श्रमाची सार्थकता परिपूर्ण जाली. विश्वतोमुखीं स्वामींच्या कीर्तीचा घोष जाला. येथें श्रीदेवास व ब्राह्मणांस साखर पेढे वाटले. हे संतोषाचें वर्तमान बाईंस सांगितलें. त्यांनीं ऐकून फार समाधान पावलें. मजला ते दिवशीं जालनापुरीं शेलापागोटें व शालजोडीसाठीं नक्त रुपये १०० दिले. स्वामींच्या चरणाचा वियोग फार दिवस जाला आहे. येथें काय तो कांहीं नाहीं. बरोबर खर्च सालीना दोन अडीच हजारपावेतों. त्याप्रमाणें येथें अदा नाहीं. येथील रीत अगत्यवादाची नाही. कोणी गोष्ट सरकारकामाची अथवा जाबसाल केल्याची सोईस पडत नाही. लोकांचे देणें फार जालें आहे. पुढें खर्चाची दिक्कत पडते. आज्ञा जाली, त्याप्रमाणें वर्तणूक करीत आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७७

पै।। छ ७ जिल्हेज सन समान समानीन, भाद्रपद मास

श्री ता. ७ सप्टेंबर, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४

जिलकाद शुक्रवारपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान चंद्र ५ व चंद्र ९ व चंद्र मिनहूचीं पत्रें लिहून सविस्तर लिहिलें आहे. सांप्रत चंद्र १ जिलकादचें पत्र राजश्री पाटीलबावांचे व राणेखाभाईचें मातोश्रीबाईंचें नांवें पत्रें दोन आली. राणेखांभाईंनीं लिहिलें होतें कीं, राजश्री पाटीलबावा, वारंवार फौज व पेंढारी यांचे रवानगीविषयीं आपणास लिहितात. परंतु आपणाकडून हा कालवर फौजेची व पेंढारी यांची रवानगी होत नाहीं. तेव्हां हिंदुस्थानची सुबत्ता कशी? व सर्वांचें कारण हेंच कीं, लिहिलेप्रमाणें लौकर तरतूद घडावी. राजश्री पाटीलबावांनीं पत्रीं लिहिलें कीं, 'गोहदचे मसलतीमुळें पेंचात येऊन कर्जदार जाहलो. पुढें पादशहाची मसलत पडली. इंग्रज पादशहास आपलेकडे घेत असतां, चमेल उतरोन जाऊन, अमदानीचे पारिपत्य करोन पादशहाचा बंदोबस्त केला. सारे दौलतीचा खर्च त्याचा चालून, आपले फौजेसही सांभाळून, राजेरजवाडे त्यांची पारिपत्यें केलीं. यामुळें इंग्रज वगैरे सर्वांस असह्य जाहलें. पुढें जयपूरचे मसलतीस दोन वर्षे लागलीं. त्यात घरचे फितुरामुळें लढाई फत्ते केलेली विलग जाहलें. याजकरितां माघारें येऊन कुटुंब, ग्वाल्हेरीस पाठवून दिलें. पुढें जमाव करून रांगड्यांचे पारिपत्य करावें हाच इरादा. परंतु फौजेखेरीज होत नाहीं. याविषयीं देशाहून फौज आणविली, त्यास ऐवज रवाना करावा तर ओढीचा प्रसंग. दोन वर्षे या मुलखांत आफत पर्जन्याची जाहली. त्याकरितां मुलखाचा पैसा आला नाही. सावकारांस ऐवजाकरितां म्हणावे, तर सावकार इतबार या समयास करीत नाहींत. पादशाहीत आमचा पाय शिरकला याजकरितां वजीर वगैरे रांगडे व इंग्रज सारे एकच जाहले आहेत. तुम्हांकडून ऐवजाची सरबरा व फौज व पेंढारी यांची तरतूद लौकर व्हावी. पूर्वापार वडिलावडिलांस मसलती पडल्या, तेव्हां परस्परें साहित्य जाहलें आहे. फौजेविषयीं व ऐवजाकरितां देशीं कारभारी यांस लिहिलें आहे. त्यांजकडून साहित्य होणें येणें ते होईल. परंतु तूर्त तुम्ही ऐवजाची व फौजेची रवानगी लौकर करावी.' याप्रमाणें पत्रें काल चंद्र २३ जिलकाद गुरूवारीं सहा घटका दिवस राहतां आलीं. त्यावरून बाई बोलली कीं, तीन जोड्या पत्रें लिहून रवाना केल्या. हा कालवर एका पत्राचें उत्तर देत नाही. मी उत्तर दिलें कीं, आपण पत्र लिहून देतील, तर डाकेबरोबर लिहून पाठवितों. त्याचे उत्तर बाईंनीं दिले कीं, आणखी जोडी रवाना करूं. मग करितात किंवा नाहीं? सेवेसीं पत्रें बाईंनी लिहिलीं ती पावलीं तो असतील. त्यांचे जाब रवाना केले असतीलच. आतां जोडी पाठविणार आहेत. बाईंनीं राजश्री पाटीलबावांचे पत्रांचे उत्तर दिले. त्यातील अर्थ समजला, तो आलादा पत्रीं लिहिला असे. राजश्री पाटीलबावांची पत्रें येतात. जें पत्र येतें तें कळूं देत नाहींत. मी बातमी राखून वर्तमान घेत राहतों. तर याविषयीं बाईंस पत्र आपण लिहावयाचें असेल तर लिहावें. म्हणजे आम्हांस वर्तमान सांगतील तें वरचेवर सेवेसीं लिहीत जाईन. आम्हीं बातमी ऐकली लिहितो. त्यात कमपेष पडत असेल म्हणोन विनंति असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २७८

पै।। चंद्र ७ जिल्हेज, भाद्रपद मास **श्री** ता. ८ सप्टेंबर, इ. स. १७८७

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ जिलकाद शनिवारपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २३ जिलकादीस राजश्री पाटीलबावांची व राणेखानभाई यांचीं पत्रें आलीं. त्यांतील अर्थ अलादा लिहिला. त्याचीं उत्तरें मातुश्रीबाईंनीं त्यांस लिहिलीं कीं, तुम्ही फौजेविषयीं व पेंढाऱ्यांविषयीं दोन तीन वेळां लिहिले, त्यास समय हाच आहे. ये समयीं साहित्य घडावे. हें लक्ष आमचे मसलती ....(कागद फाटला) नये. परंतु दोन तीन जोड्या कासिदच्या मुजरद देशीं रवाना केल्या. चिरंजीव राजश्री तुकबास पत्रें व सरकारांत पत्रें लिहिलीं आहेत. तिकडून मातबर फौज आणविली आहे. त्यांची उत्तरें हा कालवर येत नाहीत. तिकडील जाबसाल काय येतो, त्यासारखी तजवीज केली जाईल. तूर्त दोन हजार पेंढारी व सरंजामी फौज हजार दोन हजार पाठविल्यानें तिकडे दाब पडतो असें नाही. ईश्वर सत्य, देशींहून फौज मातबर येईल तोंवर आपण आपले फौजेनिशीं डिगेचे आसपास असावें. तुम्हीं लिहिलें कीं, पादशहा व इंग्रज वगैरे रांगडे एक जाले तर त्याचें कारण काय? तुम्हांकडून येथें बंदोबस्त आहेच. पादशाही मसलत जयपुरकराशीं किंवा इंग्रजाशीं हे संधान वरचेवर राखीत जावें. रांगड्याशीं मसलत ते करणार नाहीं. याप्रमाणें त्यास जाब लिहून दिलें आणि चंद्र २३ जिलकादीस पाटीलबावांचीं पत्रें आलीं त्यांतील मजकूर लिहून पत्रें तीन रवाना केली. एक राजश्री सुभेदार यांस व राजश्री दादाजी गंगाधर यांस व राजश्री नारो गणेश यांस, एकून तीन पत्रें आज चंद्र २५ शनिवारीं रवाना केली आहेत. सेवेसीं पत्रें लिहिलीं नाहींत. पूर्वीचे पत्रांची उत्तरें आलीं नाहींत. येविषयीं राजश्री दादाजींस मजकूर लिहिला म्हणून ऐकिलें. सावकारी वर्तमान ऐकिलें कीं, जोधपूरकर बिजेसिंग यांनीं, आपले फौजेंत सरदार त्यास पत्र लिहिलें कीं, शिंदे जयपूरनजीक अडचणींत असतां, आसपास पहाड असें असून, आपलें माणूस दोन तीन हजार जाया केलें. त्यांजकडील माणूस जाया न होतां ते निघून मैदानांत गेले. आतां त्यांचें पाठलाग न करणें. तुम्ही फौजेसमेत तेथेंच रहाणें. पुढें लिहून पाठवूं त्याप्रमाणें वर्तणूक करावी. यामुळें पाठलाग केला नाही. देशीं महर्गता फार जाली. औरंगाबादेस महागाई फार. कुटुंबाचा परामर्श करणार स्वामी कृपाळ होऊन करावा. बहुत दिवस जाले, येथील देणें वारत नाही. पुढें ज्याचें घेतले तो कांहीं देत नाहीं. सर्वस्वे चिंता! याचें निवारण खावंदांखेरीज कोण करितो? सेवेसीं श्रुत असावें हे विज्ञापना.''

लेखांक २७९

श्री ता. १ आक्टोबर, इ. स. १७८७

'' * * * * एकूण पत्रें रवाना केली ती पावलीच असतील. उत्तराविषयीं आज्ञा करणार धनी समर्थ (आहेत). सांप्रत राजश्री पाटीलबावांचीं पत्रें येथें बाईंस आली नाहींत. एक दोन पत्रें राणेखानभाई यांचीं बाईंस आली. एका पत्राचे उत्तर दिले. मागाहून छ १२ जिल्हेजेस पत्र राणेखानभाईंचें आले. त्याचे उत्तर दिल्हें नाही. कासद डाकेचा होता. त्यास उत्तर दिल्हें कीं सांप्रत पत्राचें उत्तर देत नाहीं. ८।१५ दिवसां उत्तर डाकेस पावतें करूं. त्या पत्रांतील अर्थ कांहीं समजला नाहीं. परंतु राजश्री सुभेदार यांजकडे त्या पत्राचे भाव लिहून पाठविलें आहेत. पत्र एकांतींच वाचून पत्रार्थ प्रगट केला नाहीं. ज्यांनीं पत्र वाचून दाखविलें, त्यास मी विचारलें कीं, पत्राचा अर्थ विशेष काय? त्यांनीं सांगितले कीं, फौज पाठवावी व कांहीं खर्चाची मदत करावी; इतकें सांगितले. राजश्री पाटीलबावा आतां पत्रें लिहित नाहीत. पयदरपय पांच सात पत्रें बाईंस आली. त्याउपरी पत्र येत नाहीं. दोन पत्रें राणेखान भाई यांचीं मात्र आलीं. अजमेरचे किल्ल्यांत ठाणें मारवाडकरांनीं घातलें. किल्लेदार कुटुंबसुद्धां मृत्यु पावला. मासपक्ष किल्ला लढविला नाहीं. गुलाम कादर फौजसुद्धां दिलीस दाखल जाले. दोन पुरे लुटले. पातशहास नजरबंद केले. पुढें इरादा जयपूर प्रांतीं येणार. उज्जनीस पाटीलबावांकडून कारकून ऐवज जमा करावयास आले आहेत. पाटीलबावांनीं घरींहून उज्जनीचे हवेलीतून रूपें काढून सिक्का पाडावयास लाविलें. सात लक्षांचे रूपें निघाले. कांहीं सावकार मंडळीस कर्ज मागतात. मामलेदार यांजपासून दुसाला रसद घेऊन ऐवज लष्करांत रवाना करावा, असें वर्तमान येथें आलें. बाईंकडून दोन चारशें स्वार चंद्रावताचे पारिपत्यास रामपूर परगण्यांत जातात. तयारी होत आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८०

श्री ता. १९ आक्टोबर, इ. स. १७८७

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ माहे मोहरपावेतों सेवकांचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ९ जिल्हेजचें तारखेचें आज्ञापत्र सादर जाहले, ते चंद्र २३ मिनहून पावलें. चंद्र ४ व चंद्र ९ व चंद्र १५ जिलकादचीं पत्रें पाठविली, त्यांचीं उत्तरें लिहीलीं ती पावली. सांप्रत राजश्री पाटीलबावांकडून पत्रें येत नाहीत. राणेखानभाई यांची पत्रें येत होती, तींही आतां येत नाहींत. तिकडील वर्तमान रांगड्याचा जोर आहे. आगऱ्याचे किल्ल्यास फौज रांगड्याची व आमदनीचा पुतण्या हे लागले आहेत. त्याचें पारिपत्य राजश्री खंडेराव हरी वगैरे फौज ढवलपुरानजीक घांट धरून आहेत. पुढें जावयाची हिंमत नाहीं. असें वर्तमान आलें. धरमदास निसबत हरकुबाई होळकर यांनीं खोटाई करून, राजश्री

पाटीलबावांकडून निघोन, जयपूरकरांस भेटोन, त्यांचे तर्फेने टोंकेत अंमल कांहींएक दिवस केला. तेथें ठाणा वराता जयपूरकरांनीं केल्या. त्यांस ऐवज न पावला. त्यांनीं तगीर करून हुजूर नेला आहे. टोंकेचा अंमल त्यांनीं खंगारवतास दिला. राजश्री पाटीलबावांपासोन खंगार येथें येवोन देशीं गेला. त्याची जबानी कीं, देशीहून फौज आणवली आहे. त्यांजकरितां राजश्री बाळाजीपंत जामगांवकर त्यांजकडे जातो. राजश्री शिवाजीपंत बापू यांचे मेहुणे जालनापूरकर तेही येथें येऊन देशीं गेले. त्यांनीं जबानीं वर्तमान सांगितलें कीं, तमाम अंमल उठला आहे. रांगडे जोरदार जाहले. इकडील फौजेनें दहशत घेतली. त्यामुळें कांहीं होत नाहीं. मातबर फौज देशींहून येईल, तर इकडे अंमल चैन होऊन नक्ष राहील. येथून चारशें स्वार व पागा राजश्री अंबाजी रणछोड नि।। पागा यांजकडील कारकून घेऊन पुढें बाईंनीं त्यास रवाना केलें. बरोबर जंबुरे व बाण व लहान तोफा देऊन रामपुरा येथें पाठविले. मागाहून आणिला सरंजाम रवानगी करणार. देशीं पत्रें फौजेकरितां गेलीं आहेत. राजश्री यशवंतराव फणसे यांची पागा सातशें घरची आहे. ते लोक बोलावून त्यांची हजेरी आज घेऊन, करारमदार जाहल्यावर राजश्री पाटीलबावांकडे रवाना करणार. देशींहून मातबर फौज आल्यावांचून परिणाम नाहीं. आगऱ्याचा किल्लेदार हा कालवर लढाई करीत आहे. त्याची मदत होत नाही. धवळपुरापुढें राजश्री खंडेराव हरी जाऊं पावत नाहींत. येथें तथ्य वर्तमान येत नाहीं. अलीकडून यांस कमाविसदार लिहितात. यांची बातमी तेथें कोणी नाहीं व सांप्रत त्यांची पत्रें यांस येत नाहींत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८१

पै।। छ १ रविलावल सन समान **श्री** ता. ४ डिसेंबर, इ. स. १७८७

'' श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार तागाईत चंद्र २३ माहे सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आज्ञापत्र चंद्र २१ मोहरमचें सादर जाहले. ते चंद्र १ सफरीं पावले. पत्रीं आज्ञा कीं, राजश्री यशवंतराव फणसे यांस पागासुद्धां राजश्री पाटीलबावांकडे रवाना करणार, किंवा पागाच पाठविणार म्हणून त्याबरोबर दुसरी फौज देणार, हे लिहून पाठवावें. त्यास आश्विन मासीं पागा यशवंतराव फणसे यांची बाईंनीं आणविली. रामपुऱ्यास रवाना करावी, सरंजाम चांगला, घोडें माणूस चांगलें म्हणून मीं लिहिलें होतें. राजश्री पाटीलबावांकडे पाठवितात असें लिहिलें नसेल. कदाचित चूक पडली असली तर न कळे. जीं पत्रें सेवेसीं लिहितों, त्यांच्या नकला ठेवीत असतों. सांप्रत कांहींएक दिवस कारकून येथें नाहीं, घरास गेला. चंद्र ७ मोहरमींचे पत्रीं रामपुऱ्यास पागा यशवंतराव यांची रवाना करणार असें लिहिलें होतें. माझे हातचीं

पत्रें रवाना केलीं. त्याची नक्कल येथें राहत नाहीं. वास्तव मजला संशय जाहला म्हणून विनंति लिहिली. बाईंनीं आवाया मात्र घातल्या. लोक शिलेदार बोलावून आणले, हजिरी घेतली, शेरा १०, १२, १५ पंधरा देऊं लागले. लोकांनीं कबूल न केलें. यशवंतराव यांचे पागेचें बनलें नाहीं. पागा माघारें पाठविली. रामपुऱ्याकडे रांगड्यांचा दंगा जाला. म्हणोन घरपागा व शिलेदार कदीम सुद्धां, सहाशें सातशें लोक, बरोबर राधो रणछोड पागे यांजकडील कारकून राजश्री अंबाजी गंगाधर दिले होते, ते आश्विनमासीं पाठविले. रामपुऱ्याचा दंगा होता. मध्यें मेवाड प्रांतीं होळकरांचे महाल आहेत, तेथील बोभाट कमाविसदारांचे आले. त्यावरून तो सरंजाम मेवाड प्रांतीं पाठविला. उदेपूरकराची फौज दोन हजार मेवाडांत होती, त्यांची यांची लढाई कार्तिक शुद्ध १५ जाहली. त्याचा जोर अधिक जाला. हे थोडे. त्यांनीं चालून घेतले. यांजकडील अंबाजी गंगाधर जखमी जाहले. एक दोन कारकून त्यांनीं पाडाव करून नेले. वेताळजी होळकर यांस जखमा लागल्या. त्याजकरितां यांचा मोड जाला. हे माघारें निंबहेडा ठाणें यांचे तेथें आले. हें वर्तमान येथें आल्यावर, फिरोज शिलेदार व पागा यशवंतराव यांची आणविली आहे. यांजला मसलत मेवाडची प्राप्त जाली आहे. मदत पाठवितात. परंतु आठ पंधरा दिवस पाहिजेत. राजश्री पाटीलबावांनीं पांच सात पत्रें वरचेवर यांस फौजेकरितां पाठविली. यांनीं उत्तरें पाठवीत गेलीं, परंतु शें दोनशें लोक अथवा पेंढारी कांहींच रवाना केले नाहीत. त्यांनीं यांस पत्रें लिहिणें टाकलें. ते लिहित नाहीत. दोन हजार फौज व पेंढारी दोन हजार त्यांनीं आणविलें, तितकें यांनीं पाठवावयाचें तें न केलें. तिकडे नक्ष अथवा बदनक्ष जाला, ही चिंता यांस काय? दुसरें, पदरीं माणूस शहाणा कोणी नाहीं. प्रसंगास सुचवून समय राखी असे कोणी नाहीत. जे आहेत, ते स्वस्थ तीन प्रहर घरीं असतात. प्रहर दिवस ठरला म्हणजे दरबार करितात. तितक्यांत काय जाबसाल होतील ते होत आहेत. असें प्रतिदिवशीं. दोन प्रहरपावेतों यजमानांची गांठ पडत नाहीत. भोजनोत्तर जमा होतात. त्यांजला फिकीर नाहीं. पैसा मिळतो. कारभार कोणाचे ध्यानीं नाहीं. जे करावे ते बाईंनीं करावें. यामुळें समय चुकतात. आमचा प्रपंच, त्यास आम्ही दरबारांत जावें, रात्री अथवा समय पाहून गेले, तर त्यांचे नेत्र मिळत नाहींत. यामुळें जात नाहीं. एक वेळ जातों. पेंढारी यांनीं खानदेश प्रांतीं मोठा अनर्थ केला. ब्राह्मण स्त्रिया त्यांजवर बलात्कार करून भ्रष्टविल्या. बोभाट येथें आले. येथून भारमल होळकर वगैरे शेंपन्नास लोक पाठविले. त्यांनीं मानलें नाहीं. लोक लुटले. त्यांची वस्तभाव देत नाहीं. हें वर्तमान तेथें हुजुरात आलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८२

श्री ता. २० डिसेंबर, इ. स. १७८७

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ९ माहे रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ७ सफरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्या अलीकडील वर्तमान :

उदेपूरकर राणाजींशी व चितोडकर श्रीमसिंगाशीं लढाई मातबर जाली. उदेपूरकरांस कोटेकर सामील होते, त्यामुळें चितोडकराचा मोड जाला. सारी फौज लुटून जातिनिशीं भीमसिंग चितोडास गेला. म्हणून वर्तमान आलें. कलम १

राजश्री यशवंतराव फणसे यांचे चिरंजीवास समाधान नव्हतें म्हणून पेशजीं लिहिले hmVo hëbt H$f{VM© eŵ 7 g Xmã| hÎm dJ¡ao H$bo t. Xhmghñl én`oY_©H$m m edQ> H$f{VM© eŵ 9 gm_dmat VÄr` àhat XdA rkm Orbr. C^` Vr§ pñl `mbhmã hmê m Ë nV EH$ df©A Ram§Mr d EH$ df©Xhm§Mr; Ë mg¥t Y¡©_mBo H$ê$Z ghJ_Z H$bo g§U©Ab§$a A§m§a Kmb¥, A§maV ~g¥, ~hþ g_ma§ H$ê$Z gVr Jë`m g_md_| ~mBOr nm`CVmamMaUMmb t ñ‘ emÝmg Jbr. AdKm{d{Y H$ê$Z, ghmKQ>H$m amhrg _mKma| Arbr. Ë mZ§a XmoKQ>H$§t àha amhrMog_`t, gm{m½dVr AmZ§r~mB© amOl r H$ma ramd hmo H$a `m§Mr ñl r, {VObmg_mYmã ZihV| {VMmH$bo àha amhrg Orbm Vohr§_mdVt {VMmga§m_ H$ê$Z, Xmã àha amht XhZ H$bo Xmbr Xd.m§Mm n[ahma _mgnj hmV Zmht. g_mYmã ~hþ H$aVmV. Amåht g_`mg g_mYmZmÀ`m Jmô> gm§JVë`m na§w~mBMr {MÎmd¥mXd.mb©tM Amho \$ma I _r hmVmV. `bàa_mb| dV©mã Orb| H$b_ 1

OmVnyH$a {~OgJ `m§H$Dë dH$b amOl r nmOrb ~mdm§$Sa `DŽ gbw`mMm Om¶gmb Rab m, åhUŽ H$Obm$a gmdH$amMr nÌ| Arbr. Ë mMm Vnerb, ZD$ bj én`mH$ Z³V én`oghmbj d ^aUmVrZ bj m§Mmd AO_ag©m§_hmb Mma, `mà_mb| {b{hb| gmdH$ar Amho   H$b_ 1

[al ~Xmg Ombar `mÀ`mñl r{df`t gaH$aMr nÌ| Arbr. Ë mMoCÎma neOt {b{hb| hmV| Ombar _mB©E§mg Jbmhm`m VmoArûdZ eŵ 11 g Arbm Ûm¥erg gaH$aM| nÌ ~mB§g XD$Z, Ë m§Mm Omg¥ ~amea KD$Z, Ombar `mMr ñl r d H$Ý m Xmbr hñVJV H$ê$Z, Ë m§`mKamVrb dñV^mdmMme¥ H$ê$Z {OZgmH$mTë`m Ë m KD$Z ~mB§g Xm{dë`m Ë mMr `mX H$ê$Z JQ>Q> H$bo r. Am_À`mñdmYrZ H$amdr VmBVŠ`m§, Jm§Mogmd H$a dJ¡aà`V e| Xmãe|_mbg dm§ç§ Ambo `DŽ {\$ m§r H$bo r H$§; hçmXmbr pñl `ma§>§m Amho; Ë m§H$§Sa H$O`mH$m? Ë mMo CÎma ~mBZt H$bo H$§; I r_§m§Mr Arkm Arbr Amho gaH$aMm Om¶gmb `m§H$§Sa Amho åhUŽ dñV^md Arbbr. Ë mda [al ~XmgmÀ`mñl rZ| CÎma H$bo | H$§; _OH$§Sa H$O`m gaH$a H$§§t amfhbmZmht. _r Om_rZ XmV| `mdê$Z ~mBZt {VMmOmhrZ KD$Z Ë m§Mr _ŵVmH$bo r d dñV^md Ar{Ubr Vo`mX H$ê$Z, AZm_V _mbma H$ê$Z Ë m§t Ambo

मारफतीनें ठेविली. आम्हीं उत्तरें मागितली. आज उद्यां करितां हा प्रसंग जाला! लहानमोठे दागिने मिळून दीडा हजारपावेतों किंमत होईल. मुदई बाईंचे रूबरू येत नाही व त्याचें नांवही सांगतां येत नाही. पुढें वर्तमान होईल ते विनंतिपत्रीं लिहीन.

कलम १

एकून कलमें चार असेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८३

श्री ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८८

''सेवेसीं केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री तुकोजी होळकर यांचीं पत्रें व राजश्री नारो गणेश यांची पत्रें बाईंस काल छ १० रविलाखरीं आलीं. पौष शु।। प्रतिपदेचे मितीचीं पत्रें होती. पत्रीं वर्तमान उभयतांनीं लिहिलें होतें कीं, आम्ही मार्गशीर्ष वद्य ११ मुहूर्तेकरून डेऱ्यास दाखल झालों. सरकारचा निरोप घेऊन लौकरच येतों. सिद्धता असावी. निरोपांचा गुंता राहिला नाहीं. राजश्री पाराशरपंत जाऊन ठराव करून आले आहेत. आम्हीं निरोप घेऊन यावें इतका गुंता आहे. त्यास लौकर येतों. जबानी कासदाचें कीं, वस्त्रें देखील निरोपांचीं व जवाहीर आलें. पुण्यास जावयाचा अटकाव नाहीं. चांदवडास येऊन येथें नेतात. असे ऐकिलें ते सेवेसीं विनंति लिहिली असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८४

पै।। छ २५ रविलाखर
सन समान समानीन, पौष मास

श्री ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८८

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामीजींचे सेवेसीं.

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ १८ रविलावलची विनंतिपत्रें लिहून रवाना केलीं. त्याउपरी इकडील वर्तमान : राजश्री राघो रणसोड व पेंढारी व शरीफभाई असे उदेपूर प्रांतीं रवाना जाले. त्यांनी जातांच रतलामकर रांगडे यांचा परगणा मारून लुटला. रतलामकर लढाईस आले. पेंढारी यांची व त्यांची लढाई जाली. रांगडे १०/५ माणूस चांगलें ठार जाले. पेंढारी शेंपन्नास मारले. तेथून कूच करून पुढें गेले. राजश्री पाटीलबावांचा

मुक्काम ग्वाल्हेरीजवळ आहे. त्यांचे कबिले उज्जनीस पूर्वीच दाखल जाले. त्यांजबरोबर लोक चाकरीस होते, त्यातून चारशेंपरियंत लोक चाकरीचे उठोन देशास गेले. कबिल्याजवळ फौज दोन हजारपावेतों आहे. गुलाम कादर व पातशहा दिल्लीतून छ २७ रविलावलीं निघाले. इरादा पुढें आगऱ्यास यावयाचा राजश्री सुभेदार यांजकडून वकील दिल्लीस आहेत. त्यांचीं पत्रें येथें येऊन वाफगांवास गेली. त्या पत्रीं बहुतच निकड पादशहाची लिहिली होती कीं, माळवे प्रांतीं यावें. दक्षणीचा अंमल जेथवर आहे, जेथवर उठऊन द्यावा. त्याप्रमाणें राजेरजवाडे यांस ताकीद. याप्रमाणें वकिलांनीं लिहिली. तींच पत्रें बाईंनीं वाफगांवास रवाना केलीं. येथें राजश्री जीवनराव पागनीस निसबत राजश्री सुभेदार यांजकडून छ ९ रविलाखरीं आले. बाईंस भेटून वर्तमान सांगत होते कीं, मजला सुभेदार यांणीं आपणांकडे पाठविलें आहे. आम्ही लौकरच येतों. मुहुर्तेकरून बाहेर निघालों. त्यास, खर्चाची वगैरे सिद्धता असावी, असें सांगत होते. प्रगटांत हें वर्तमान ऐकिलें. उभयतांचा एकांत जाला, तें वर्तमान समजलें नाहीं. समजल्यावर सेवेसीं लिहीन. वरकड वर्तमान यथास्थित असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८५

श्री ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८८

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ रविलाखरपावेतों वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : पापडसाहेब इंग्रज यांजकडे संधान राजश्री पाटीलबावांनीं केलें कीं, तुमची मदत यावी. त्यावरून इंग्रजांनीं उत्तर केलें कीं, जो मुलूख तुम्हीं घेतला, त्यांत सहा आणे हिस्सा आम्हांस द्यावा. पुढें सुटेल त्यांत सहा आणे हिस्सा, आगऱ्यांत कोठी व शहरपन्हाचा अंमल व दिल्लीत कोठी, याप्रमाणें करार होत असला, तर आम्ही मदतीस येऊन हरोळी करूं. त्यावरून राजश्री पाटीलबावांनीं करारांत येणेंप्रमाणें लिहून पाठविलें कीं, सहा आणे हिस्सा कबूल, आगऱ्यात अंमल देत नाहीं; कोठी मात्र करावी; असें लिहिलें. त्यांजकडून पलटणें दो कंपूचीं येणार असे ऐकिलें, तें सेवेसीं लिहिलें. श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८६

श्री ता. २१ जानेवारी, इ. स. १७८८

''सेवेसीं केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ माहे

रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राघोगडवाल्याचा पुत्र भेलशांत कैदेत होता, तो पळून सोध्याचे मुलुखांत जाऊन, पांच हजार फौज जमा करून, खिचीवाड्यांत व माळवे प्रांतीं उपद्रव देऊं लागला. हें वर्तमान राजश्री बावांस कळलीयावर राणेखान व रावाजी पाटील व आंबोजी इंगळे यांजसमागमें सात हजार फौज देऊन, त्याच्या पारिपत्यास पाठविलें. ते येऊन घुगरछेबड्यास पोंहचले. खिचीवाड्यांत जाऊन त्यास तंबी पोंहचाऊन मेवाडांत जाणार म्हणोन ऐकिलें. तें सेवेसीं विनंति लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८७

पैवस्ती छ ११ जमादिलावल सन समस समानीन, अधिक चैत्र

श्री

ता. ९ फेब्रुवारी, इ. स. १७८८

'' श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १ माहे जमादिलावलापावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २१ रविलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविले आहे. त्या अलीकडील वर्तमान : बाईंनीं रामपुऱ्यास वाफगांवीहून उंट व बैल खरेदी करावयाकरितां जासूदजोडी वराता घेऊन आले होते, त्यांजला येथें आणविलें आहे, हे वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें होतें. त्यास हल्लीं रामपुऱ्याहून कमाविसदारांनीं वराताच्या नकलाच बजिन्नस करून पाठविल्या. जासूद व अस्सल वराता मागाहून पाठवून देतों म्हणोन कमाविसदारांनीं बाईंस लिहिलें आहे. वराता बाईंनीं पाहून, आम्हांस बोलावून सांगितलें कीं, वराता तेथून आल्या आहेत, या तुम्हीं पाहून पुण्यास रवाना कराव्या म्हणजे जाबसाल समजेल. आम्हीं उत्तर केलें, आपण पंचवीस हजार रुपये वाफगांवचे खरेदीबद्दल तकूब ठेविले हे वर्तमान श्रीमंतांस लिहिले, परंतु तेथें शोध करितांना खरेदी करविली नाहीं ऐसें बोलण्यांत. त्यावरून पंचवीस हजारांकरितां आपणांस पत्र आले. त्यापक्षीं पंचवीस हजारांची हुंडी व अस्सल वराता सरकारात रवाना कराव्या हेंच उत्तम. ऐकोन बोललीं कीं, नकला तूर्त पुढें पाठवाव्या. ऐवजाची तजवीज करून, लौकरच हुंडी करून राजश्री यशवंत गंगाधर यांजकडें रवाना करू व तुम्हांपाशी पत्राचें उत्तर देऊं. त्याजवरून नकला सेवेसीं पाठविल्या आहेत. ऐवजाविषयीं वरचेवर सूचना करून सत्वरच रवाना करवितों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८८

पैवस्ती चंद्र १४ रजब
समान समानीन, चैत्र मास

श्री ता. ७ एप्रिल, इ. स. १७८८

''सेवेसीं भिकाजी नारायण कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २९ जमादिलाखर मुक्काम नजीक शहर बराणपूर वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आज येथून कूच करून पुढें जाणार. सात आठ दिवसांत महेश्वरीं जाऊन पोहोचावें असा बेत आहे. राजश्री तुकोजी होळकर यांचे मालेगांवचें मुक्कामाचें पत्र चंद्र २५ जमादिलाखरीं आले होतें कीं, आम्ही महेश्वरास दरकूच जातों, आपण लवकर यावें. याप्रमाणें सरदारांस लिहिले होते. राजश्री महादजी शिंदे यांजकडील रामजी पाटील चंद्र २५ जमादिलाखरीं सरदारांचे भेटीस जाले होते. दोन दिवस लष्कराचे जवळच मुक्काम करून राहिले होते, तेही त्वरेनें पुण्यास गेले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २८९

श्री ता. १५ आगस्ट, इ. स. १७८८

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १२ माहे जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ७ सवालचे आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र २७ माहे सवालीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, वर्तमान वरचेवर होईल ते लिहित जाणें; व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांची पत्रें पावलीं, त्याचें जाब उत्तरें लिहून पाठविली ती त्यांजकडे पाठवून देणें म्हणून आज्ञा. त्यावरून आज्ञेप्रमाणें चंद्र २८ सवालीं त्यांच्या नांवाची दोन पत्रें खुलीं होती ती, आपले पत्रांत लावून लखोटा करून त्यांजकडे पाठविला. व त्यांजकडून लखोटे २ आले ते बजिन्नस सेवेसीं पाठविलें आहेत. इकडील वर्तमान : राजश्री सुभेदार यांजकडून निकडीची पत्रें, सालमजकुरच्या रसदा घेऊन ऐवज पांच सात लाखपावेतों आम्हास पाठवून द्यावा, खर्चाची ओढ फार आहे म्हणून, बाई यांस पत्रें येतात. त्यावरून त्यांनीं महालोमहालीं जासूद व पत्रें बलावून पाठविलीं. परंतु कोणी हा कालवर आले नाहींत. मामलेदारांचीं उत्तरे आली कीं, लवकर लावणीचा बंदोबस्त करून येतों. चांदवड व नंदुरबार व सुलतानपूर व थालनेर येथील जमीदार रयत फिर्याद आहेत. कोणाची दाद लागत नाहीं. महालीं मामलेदार आहेत, त्यांच्या रूजवाती करून देऊन फाजिलास बरोबर करून देतों. नवे कमाविसदार करून द्या म्हणत आहेत. तेथें कोणी मनावर घेऊन छान करीत नाहीं. अंधेर! दोन प्रहर मुख्यासुद्धां व कारभारी सहमंडळी कारभार होतच नाहीं. त्यानंतर निद्रा! तृतीय प्रहरांनंतर चार घटका दरबार! त्यांत

दादी फिर्यादी, आले गेले! याप्रमाणें नित्य अभ्यास आहे. दौलतींत उणें अधिक पाहणारा कोणी नाहीं. अवघे सांगकामे आहेत. नेकीबंदीस बाईच आहेत. लष्करांत ओढ भारी आहे. मामलत जयपुरची जाली नाहीं. रांगडे लांबणीवर घालितात. जसा यांचा नाजुक कारभार, तसा तेही चालढाळ करितात. राजश्री संताजी वाघ व लक्ष्मणराव भोईटे राजश्री अलीबहादूरबाबाकडून येऊन देशीं गेले. त्यांनीं सांगितलें कीं, बहादूर यांची सोय कांहीं नाही. कर्ज फार जाले. उपाशी लोक मरतात. धरणीं-पारणीं होत आहेत. ठिकाण नाहीं. खर्चास सुभेदारांनीं देऊन ठेविलें आहे, तेंही पुरतें देत नाहींत! अशी अवस्था सांगितली. वरकड काय सांगावें? म्हणून सांगत होते. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९०

श्री ता. १९ आगस्ट, इ. स. १७८८

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १६ जिलकादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २९ सवालीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान : गुलाम कादर व इस्माईल बेग उभयतां दिल्लीस येऊन, बादशाहाचा बंदोबस्त करून आपले स्वाधीन शहर करून घेतलें. राजश्री अलीबहादूर पाटीलबावांकडे जात होते. त्यास राजश्री सुभेदारांनीं राजश्री पाराशर दादाजींस पाठवून, त्यांची खातरदारी करून त्यांस घेऊन आले. उभयतां सरदार मेवाड व कोटच्याचे संधान धरून आहेत. राजश्री जालमसिंग कोटेकर सुभेदारांस येऊन भेटले. पुढें मसलत मेवाडची आहे. बाईंनीं सेवेसीं पत्रें चंद्र १२ जिलकादीस लिहून पाठविलीं आहेत. अलीबहादूर यांचा मजकूर व सुभेदार येथें येऊन पुढें गेल्याचा मजकूर वगैरे लिहिला आहे. ती पत्रें राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे रवाना केली आहेत. ती सेवेसीं प्रविष्ट होतील. राजश्री काशीराव होळकर पाटीलबावांकडे बाईंनीं रवाना केले. परंतु राजश्री चिमाजी बुळे व नारायणजी बारगळ उभयतां येथेंच आहेत. त्यांस न्यावयास सुभेदारांनीं हुजरे पाठविले आहेत. हे जात नाहीत. कर्जपट्टीसाठी आडून बसले आहेत. बाईंस म्हणतात कीं, आम्हांस कर्जपट्टी माफ करावी. बाईंनीं उत्तर दिलें कीं, जी जाली पट्टी ती माफ होत नाहीं. पुढें निभावून घेऊं. इकडे पर्जन्य अतिशय जाला. राजश्री गबाजी सदाशिव श्रावण शुद्ध ५ स येथें येऊन, बाईंची भेट घेऊन मंडलेश्वरीं गेले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९१

पैवस्ती चंद्र १५ मोहरम **श्री** ता. २८ सप्टेंबर, इ. स. १७८८

''सेवेसीं भिकाजी नारायण कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २७ जिल्हेज मुक्काम कसबे अकोल परगणें मजकूर नजीक उदेपूर वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान तर राजश्री सरदारांनीं लिहिलें आहे. त्याजवरून कळेल. वरकड मजकूर तर, राजश्री अपाजीपंत दामले आल्यापासून राजश्री तुकोजीबावांस महेश्वराहून लौकर निघण्याचा बेत यांनींच केला. ते व हे येथपर्यंत जलदीनेंच आले. त्यानंतर पर्जन्य बहुत लागला. याजमुळें मुक्काम जाले व राजेराजवाडे यांचे वकीलांशीं बोलावयासीं पुर्तेपणें झडीमुळें बनलें नाही. घोडीं व उंटें बहुत खराब जालीं. कूच करण्याविषयीं तुकोजीबावांशीं दोन तीन वेळां आपाजीपंत यांनीं निकडीचा जाबसाल करून, अश्विन शुद्ध प्रतिपदेस कूच करून, राजश्री पाटीलबावांकडे उभयतांनीं निकडीने जाऊन पोहोचावें असा पक्का निश्चय जाला आहे. आपाजीपंतास सरदार पालखी देत होते, परंतु त्यांनीं स्वामींचे आज्ञापत्र आल्याशिवाय घ्यावयाची नाहीं, याप्रमाणें बोलले. वरकड कामकाजाचा डौल येथें मशारनिल्हेंनीं चांगला घातला आहे. त्यांस पालखी असावी, यास्तव सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. तरी कृपा करून पालखी द्यावयासी सरदारांस आज्ञा करणार स्वामी आहेत. सेवेसीं समर्थ श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९२

पैवस्ती चंद्र १५ मोहरम **श्री** ता. २८ सप्टेंबर, इ. स. १७८८

''सेवेसीं भिकाजी नारायण कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ जिल्हेज मुक्काम कसबें अकोल परगणें मजकूर नजीक उदेपूर वर्तमान यथास्थित असे विशेष : स्वामींकडून चंद्र २ जिल्हेजचे पत्र आलें तें पावलें. इकडील वर्तमान तर राणाजी याजकडील वकील राजश्री सुभेदार यांचे विद्यमानें बोलण्याकरितां येण्याविषयीं पुढें कारकून पाठवून कबूल केलें. नंतर आठ पंधरा दिवस अधिक त्यांचे येण्यास लागले. आल्यानंतर बोलण्यांत जीव कांहींच पडला नाहीं. चार सहा महिने येथें राहिले असतां मग त्यांचा बंदोबस्त होतो, असा अन्वय दिसोन आल्यानंतर, सरदारांनीं सुभेदारास निघण्याची निकड फार करून आश्विन शुद्ध प्रतिपदेस कूच ठरविलें. सरदारांनीं आठ दिवसांपाठीमागें सुभेदारास सोडून कूच करावें, याप्रमाणें निश्चय करून त्यांजकडे रात्रीस चिट्टी (=चिठ्ठी) पाठविली कीं, आमचें प्रातःकाळीं कूच आहे. नंतर मध्यरात्रीस सुभेदार व नारोपंत व पाराशरपंत डेऱ्यास येऊन राहण्याविषयीं बहुतच आग्रह केला. तेव्हां प्रतिपदेचा कूच निश्चयांत आणून, दरमजल राजश्री

पाटीलबावांकडे जाऊन पोहोचावें; याप्रमाणें यांचे पक्केपणें बोलणें ठरलें. स्वामींचीं पत्रें वारंवार यांस पाटीलबावांकडे जावयाविषयीं येत गेली. त्यांजवरून आम्ही दोन चार वेळां सांगितलें कीं, सुभेदारांस सोडून पाटीलबावांकडे पुण्याचे पत्राचे अन्वयें जाऊन पोहोचावें. परंतु यांचे चित्तांतील अंदेशा कीं, सुभेदारांस व राजेरजवाडे यांचीं अनुसंधानें आलीं आहेत, हीं घेऊन पाटीलबावांकडे जावें, म्हणजे मोठा डौल पडेल. यास्तव इतके दिवस जाण्यास लागले. राजेरजवाडे यांजकडील बोलण्यांतही कांहीं जीव दिसत नाही. त्यांचीं बोलणीं आपले मतलबाचीं पडतात व त्यांचे संधान पुर्तेपणें इकडे लागेल असे नाही. गुलाम कादर याजकडेही त्यांचीं बोलणीं आहेत. असा त्यांचा दामोष विचार आहे. इस्माईल बेग याचें संधान पाटीलबावांकडेस यावें याप्रमाणें बोलवा आहे, परंतु यासही भरवसा पोहोंचत नाही. याचाही अंदेशा समजत नाहीं. पुढें काय होईल ते सेवेसीं लिहून पाठवूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९३

पै।। छ २ सफर, कार्तिक मास **श्री** ता. २० आक्टोबर, इ. स. १७८८

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १९ माहे मोहरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आज्ञापत्र छ १७ जिल्हेजचे सादर जाले, ते छ १९ माहे मोहरमीं आजच पावलें. एक महिना दोन दिवस जाले, इतके दिवस पत्र तेथें कसें राहिलें? पत्रीं आज्ञा कीं, अलीबहादर यांची रवानगी मातबर फौज देऊन होत आहे. होळकराचे पूर्वी ....(कागद फाटला) चालत आले आहेत, त्याप्रमाणें चालावे. यास हिंदुस्थानास बोलवावें येविशीं पाटीलबावांस लिहिलें आहे. उत्तरें आलीं नाहींत म्हणोन आज्ञा. त्यास सांप्रत रांगड्याचा गवगवा भारीच आहे. देशींहून मातबर फौज आलीयावाचून इकडील बंदोबस्त होत नाही. उज्जनीचें वर्तमान येथें ऐकिल्यांत आलें कीं, गुलाम कादर दिल्लीत होते, ते यमुना उतरोन गेले. अंतर्वेदीत अंमल गोसावी याचा जाला होता. त्यास फिरंगी यांणीं लिहून तोही अंमल सोडोन यमुनापार जाला, असें शुभ वर्तमान तर आलें. ठिकाणचें वर्तमान सरकारांत येईल तें खरें. अलाहिदा विनंतिपत्र लिहिलें आहे, त्यावरून श्रुत होईल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९४

श्री ता. २१ आक्टोबर, इ. स. १७८८

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २० मोहमरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावांकडून उज्जनीस ऐवजाकरितां राजश्री भवानी शंकर पोतनीस वगैरे कारकून आले. त्यांजकडून येथें राजश्री पांडुरंग राम चांभारगोंदेकर यांस बाईंकडे पाठविलें कीं, तुम्हाकडून ऐवजाची सोय व्हावी. तुम्हीं पेशजीं पाटीलबावांस लिहिलें होतें कीं, कांहीं तरतूद समयास आम्हांकडून होईल. त्यावरून आम्हांस आपल्याकडे पाठविलें आहे. आम्हीं येथें सावकारांस व मामलेदारांस ऐवजाची निकड करितों. तुम्हांकडे पांडुरंग राम पाठविले आहेत. तर ऐवजाचा भरणा करावा. म्हणून कारकून येथें छ १५ मोहरमीस आला. त्यासही मजकूर केला. बाई व मुत्सद्दी एकत्र बसून खलबत जालें. नाहीं कसें म्हणावें? त्यास, चार सावकार बोलावून त्यांस सांगितले, तुम्हीं ऐवज द्या, परंतु महाल ऐवजाचे पोटीं लावून घ्यावे. कारकुनाशीं तुम्हीं बोलावें. असें सांगून ऐवज देवीत असली, तर तुम्ही द्या. नाहीं तर ही भानगड करूं नये. याप्रमाणें उत्तर होऊन सावकार गेले. बाईंस त्यानें साफ विचारलें, ''आपण काम करीत असलेंत तर करावे, नाहीं तर उत्तर द्यावें.'' त्यावरून त्यास सांगितलें कीं ''तुम्ही तूर्त उज्जनीस मास पक्ष आहांच. मागाहून याचा विचार करून तुम्हांस लिहून पाठवूं.'' असे सांगोन त्यांस छ १८ मोहरमीं उज्जनींस रवाना केलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९५

पै।। छ १ सफर सन तिसा समानीन, कार्तिक मास

श्री

ता. २२ आक्टोबर, इ. स. १७८८

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं : विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २१ मोहरमपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ १० माहे मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केला आहेत, ते सेवेसीं प्रविष्ट जालीं असतील. त्याउपरी येथील वर्तमान : काल छ २० मिनहूस राजश्री सदाशिव दिनकर उज्जनीहून येथें आले. आज छ २१ मिनहूस बाईंची भेट जाली. पुढें देशीं जावयास एका दो दिवसांनीं निरोप घेऊन कूच करतील, म्हणजे मागाहून वर्तमान सविस्तर लिहीन. सांप्रत लष्करचीं पत्रें डाकेसमागमें येथेंच आली, ते सेवेसीं सदाशिवपंतीं रवाना केलीं आहेत. त्यातील मुख्यार्थ, गुलाम कादर पळून गोहजगडास केला. तपशील पत्रावरून श्रुत होईल. सरकारचें ठाणें दिल्लींत कायम जालें. दुष्टाचरणाचें फळ गुलाम कादर यास जालें पाहिजे. तेंही सत्वरच श्रीमंतांचें प्रतापेंकरोन घडेल. फौजा पाठीलागा गेल्या आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९६

श्री ता. ४ नोव्हेंबर, इ. स. १७८८

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ३ सफरी राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांचीं पत्रें बाईंस आलीं. त्यातील अर्थ : राजश्री अलीबहादर भिलाड्याचे मुक्कामाहून चंद्र ११ मोहरमीं कूच करून, आठ कोस गेले. तेथें गेल्यावर, मागती अंबोजी इंगळे जाऊन त्यास आठ दिवस राहविले कीं, तुकोजीबावांस घेऊन येतों; ते तुम्हीं बरोबरच असावें, म्हणून आठ मुक्काम करून राहिले. तथापि तुकोजी होळकर यांचें जाणें जालें नाहीं. मग बहादर कूच करून राजश्री पाटीलबावांकडे गेले. उदेपूरकर राणाजी यांनीं दोन लक्ष रुपये करार केले, त्याच्या वसुलास कोणास ठेऊन गेलों वरून तेही पाटीलबावांकडे जाणार. मारवाडकराचे वकील आले. त्यांनीं सुभेदारांकडे पैगाम लाविला कीं, आमचें व पाटीलबावांचे वांकडें आहे. त्यास, तुमचा आमचा बेलभंडार, आणशपथ जाली पाहीजे. तुम्ही आम्हांस सामील असावें. म्हणून वकिलाचें बोलणें आहे. त्यास सुभेदाराचे व पाराशरपंतांचें विचारें मान्य करावें, परंतु राजश्री नारोपंत या मसलतीस रूकार देत नाहींत. एक वेळ पाऊल चुकलें, त्याची सफाई करायास सात आठ वर्षे लागलीं. याउपर मसलत करणें ते विचारून करावी. सरकारचा शब्द न लागे आणि तुमचें कल्याण होय ऐसें करणें. त्यावरून येथें बाईस पत्रें लिहिलीं आहेत. यांच्या उत्तरानुरूप तेथें वर्तणूक होईल.

बाईही त्या मसलतीस रूकार देणार नाहींत, याप्रमाणें पत्रें तेथील आलीं. इकडील उत्तरें गेलीयावर वर्तमान कळेल ते सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९७

श्री ता. १४ नोव्हेंबर, इ. स. १७८८

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ माहे सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील लखोटा व विनंतिपत्रें, चंद्र ४ व चंद्र ५ सफरची, सेवेसीं इकडील वर्तमान लिहून रवाना केली. त्याउपरी, सांप्रत राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडून लखोटा एक आला, तो बजिन्नस पाठविला असे. इकडील वर्तमान : राजश्री काशीराव होळकर यांनीं दसऱ्याचे मुहूर्ते डेरे बाहेर दिले. आपण घरीच आहेत. फौजेची व खर्चाची तजवीज करून, कार्तिकमासीं स्वार होऊन राजश्री सुभेदार यांजकडे जाणार. राजश्री पाटीलबावा चितोडानजीक तीन कोसांवर येऊन मुक्काम केला. राजश्री भीमसिंग यांस तगादा, किल्ला

खालीं करून द्यावा म्हणून, लाविला आहे. भीमसिंगाचे कारभारी सिताराम कोठारी व सरदारसिंग यांचे कबिले, होळकरांचे जहागिरींत निंबहेड्यास, राजश्री मल्हार सोयराजी कमाविसदार यांजपाशीं होते. राजश्री पाटीलबावांनीं मल्हार सोयराजीस बोलावून लष्करांत गेलें. त्यांस सांगितले कीं, उभयतांचे कबिले आणवून आमचे हवालीं करावे. त्यांनीं अनमान केला. तेव्हां दोन हजार फौज व गाडद हजार पाठवून निंबहेड्याहून कबिले उभयतांचे घेऊन गेले. हें वर्तमान बाईंस कळल्यावर आपले ठिकाणी रोष करून, ''कमाविसदार नाकारा, कबिले कसे नेऊं दिले?'' इतकें मात्र एक दिवस वर्तमान ऐकिलें, ते दिवशींचें भाषण. पुन्हां कांहीं वार्ता नाहीं. उदेपुरची खंडणी साठ लक्ष रुपये करार. पैकीं दहा लक्ष रुपये सूट दिली. बाकी पन्नास लक्ष रुपये करार केले. पैकीं मेवाडांत वसूल घेतला बाबांनीं रुपये सव्वीस लक्ष. ते मजरा देऊन, बाकी २४ चोवीस लक्ष रुपये घेणें. त्यापैकीं भीमसिंगाचे कारभारी यांचे कबिले धरिले. त्याजपासून १०/१५ लक्ष रुपये घ्यावे म्हणून राणाजीचें बोलणें. बाकी नऊ दहा लक्ष राहिले ते भीमसिंह हस्तगत जाल्यावर त्याजकडून घ्यावे. चित्तोड घेऊन द्यावा. याप्रमाणें राणाजींनीं मुद्दा घालून समागमें आहेत. तीन कोसांवर चित्तोडापासून उभयतां, पाटीलबावा व राणाजी आहेत. इस्माईल बेग मारोठास आला आहे. नजीबकुलीखान मृत्यु पावला. त्याचे जहागिरीचा बंदोबस्त राजश्री खंडेराव हरीकडे सांगितला म्हणून वर्तमान आलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९८

श्री ता. १९ जानेवारी, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : गुलाम कादर व त्याचे कारभारी असामी १०, एकूण असामी अकरा, राजश्री अलीबहादर यांनीं मथुरेस राजश्री पाटीलबावांकडे पाठविल्या, त्या खाशासुद्धां मथुरेस येऊन पोहोचल्या म्हणोन वर्तमान आलें. राजश्री पाटीलबावांनीं राजश्री सुभेदार यांस पत्र लिहिलें कीं, तुम्ही तिकडील कामे टाकून जलदीनें येणें. हरामखोर मथुरेस आणिला. रावराजा माचेडीकर याणें जयपूरकराची कामापाहाडी घेतली. तर तुम्ही लवकर निघोन येणें. यांजला आंदेशे बहुत. पुढें कोणी गृहस्थ पाठवून, तेथील मर्जीचा प्रकार व इकडील मर्जीचा प्रकार त्यांस सांगोन, तेथील विचारानुरूप जावे ऐसे यांचा मानस आहे, म्हणोन वर्तमान ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक २९९

श्री ता १९ जानेवारी, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ५ रविलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत, पावलीं असतील. सांप्रत चंद्र १३ शनिवार मिनहूस राजश्री सुभेदार व राजश्री नारो गणेश या उभयतांचीं पत्रें बाईंस आली. उभयतांचे पत्रीं परस्परें गिल्लाच लिहिला होता. सुभेदारांनीं बाईंस लिहिलें कीं, नारोबा कामाकाजांत मन घालीत नाही. शरीरास समाधान नाही. मीही देशीं येतो. याप्रमाणें पत्रें आली. त्यांची उत्तरे यांनीं रवाना केलीं नाहींत. रवाना केल्यावर वर्तमान कळेल ते सेवेसीं लिहीन. चितोडकराचे वकील सुभेदारांकडे आले. बलिभद्र पचोली व मंजी पुराहित त्यांनीं घासदाण्याचा करार करून तूर्त पन्नास हजार रुपये दिले. कूच करून काकडाबाहेर गेल्यावर पन्नास हजार द्यावे; दोन लक्ष वायद्यांनीं द्यावे; भीमसिंग व राणाजी यांचीही भेट करावी; असें ऐकिलें. पाटीलबावांची पत्रें सुभेदारांस बोलावणीं येतात व येथून बाईंची पत्रें पाटीलबावांकडे जावयाविषयींही जातात. परंतु हे जात नाहींत. ज्या दिवसापासून कोटें प्रांतीं गेले आहेत, त्या दिवसापासून प्रथम दिवसच आहे. पागेकरी एक दिवस जमा होऊन तीन दिवस डेऱ्यांत बसले होते. लाचार होऊन तूर्त नऊ हजार रुपये दिले. उदेपूरचे ऐवजीं लाख रुपये देऊं, असा करार करून उठविले. शिलेदाराच्या रोजमुऱ्यास ठिकाण नाहीं! याप्रमाणें ऐकिलें वर्तमान तें सेवेसीं लिहिलें असे. भोजराज मिनेगार जयपुरीहून येथें आले. बरोबर पुत्र व सून होती. त्यांस येथून रवाना चंद्र १७ रविलाखर बुधवारीं केलें. सत्वरच येऊन पोहोंचतील. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३००

श्री ता. १५ फेब्रुवारी, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : आज्ञापत्रें दोन सादर जाली. एक चंद्र १० रविलाखरचे, ते चंद्र २७ मिनहूस पावले; व एक चंद्र २४ रविलाखरचे, ते चंद्र १ जमादिलावलीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, वरचेवर वर्तमान होईल ते लिहीत जाणें. त्यास आज्ञेप्रमाणें येथील वर्तमान तपशील :

राजश्री मल्हारराव होळकर यांचें लग्न माघ ४ शुक्रवारीं सायंकाळचें लागलें. वधू अहिल्याबाई यांचे बंधू, महादजी शिंदे यांच्या लेकीची लेक, तिशीं लग्न लागले. पिढीचा उच्चार येणेंप्रमाणें केला :

१ मल्हारजी होळकर
१ खंडेराव होळकर
१ तुकोजीराव होळकर यांचे पुत्र मल्हारराव

३

येणेंप्रमाणें ब्राम्हणांकडून बोलविलें आहे. कलम १

राजश्री संताजी होळकर व बापूजी होळकर यांच्या मातोश्रीस व बंधूस वगैरे यांस कारकून पाठविला. त्यास बापू, होळकर याची मुलें माणसें आली. संताजी होळकर आले नाहीत. त्यांचे कबिले वगैरे आले. कलम १

राजश्री अलीबहादर कुंजपुरानजीक आहेत म्हणोन वर्तमान ऐकलें. रामरतन मोदी धरून बाबांकडे पाठविला व कुंजपुऱ्याचा अधिकारी धरून पाटीलबावांकडे रवाना केला म्हणोन वदंता. कलम १

राजश्री खंडोजी लाभांते-पूर्वीचे सासरे ते येथेंच आहेत. लग्नसमयीं होतेच. कलम १

लग्नाचे दिवशीं सर्वांबरोबर आहेर करणें त्यावरून आहेर केला. बाई यांजकडे चोळी व पातळ व मल्हारराव यांजकडे पागोटें व शेला व लुगडें चोळी याप्रमाणें सहा सात सनगें आहेरास लागली. सेवेसीं कळावे. कलम १

सौभाग्यवती रखमाबाई होळकर यांजकडे पुंडोजीपंत कारकून बाईंनीं पाठविला. पत्र लिहून देऊन रवाना केला होता कीं, तुम्ही लग्नास यावें. अगत्यवाद करून लिहिलें होतें. परंतु ते कांहीं आले नाहींत. उत्तर पाठविलें कीं, चिरंजीवाचें लग्न करणें जरूर तर नव्हती, तथापि एक वेळ मानपान आमचा जालाच आहे. सर्व प्रकारें वडील आपणच आहेत; तेथें मी आहे. असें सांगून पत्र पाठविलें. कलम १

राजश्री पाटीलबावा श्रीभागीरथीस्नानास जाणार म्हणून कबिले उज्जनीकडून जातात. माघ वद्य १२ मुहूर्त कबिल्याचा उज्जनीहून जावयाचा आहे म्हणोन वर्तमान ऐकिलें. कलम १

राजश्री सुभेदार भिलाड्यास आहेत. हा कालवर कोट्याचा निर्गम जाला नाहीं. यंदा सरकारचाकरी जाली न जाली, हें बाईंस एक दोन वेळां दर्शविलें आहे. सहज बोलण्यांत समय पाहून आज्ञा नसतां बोललों आहें. सेवेसीं कळावें म्हणून लिहिलें असे. कलम १

चंद्र १९ जमादिलावलीं सुभेदाराकडील वर्तमान आलें कीं, चौ कोसांचें कूच जालें. एक स्थळीं सहा महिने होते. त्यामुळें माघारें आले. लष्करांत चोरांचा उपद्रव फार जाला आहे. मेणेचोर जयपूर प्रांतींचे, त्यांचा रात्रीं हंगामा. छापे येऊं लागले, येथपावेतों गलाटा जाला आहें. मारवाडकर व जयपूरकर वकील आहेत, परंतु राजकारण एकही घडलें नाहीं. असें वर्तमान आलें. कलम १

एकूण कलमबंदी कलमें नऊ सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०१

श्री ता. १९ मार्च, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २१ जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २१ जमादिलावलीं विनंतिपत्रें सेवेसीं पाठविलीं आहेत. त्याअलीकडे वर्तमान : राजश्री मल्हारराव होळकर यांस घेऊन जावें म्हणोन आनंदराव होळकर हुताशनीपावेतों राहिले होते, परंतु मल्हारराव समजले नाहींत. येथेंच राहतों असा आग्रह. त्यावरून बाईंनीं त्यांच्या खर्चाचा बंदोबस्त करून आनंदराव होळकर यांस निरोप दिला. राजश्री सुभेदार मेवाड प्रांतीं आहेत. कारभारी यांणीं दुखणें काढून राहुटीस आहेत, दरबारास जात नाहींत; व सरदार त्यांस बोलावीत नाहींत, असें आहे. राजश्री पाटीलबावांकडे जावयाविशीं कारभारी अनमान करितात. येथून बाईंनीं नारो विश्वनाथ दि।। मकाजी गीते यासमागमें पत्रें, उभयतांस एकविचारें वर्तणूक करावयाकरितां पाठविलीं होतीं; परंतु ते उभयतां आपले चालीप्रमाणें चालतात. राजश्री अलीबहादर मथुरेस आले होते. कांहींएक दिवस राहून आगऱ्याचा किल्ला पाहावयाकरितां गेले आहेत. बाईंकडील वकील दिल्लीस आहेत. त्यांचें पत्र छ १८ जमादिलाखरीं आले. तेथील वर्तमान : गुलाम कादर याची मातुश्री, कनिष्ठ बंधु ऐसे लाहोरास गेले आहेत. तैमूरशा पातशा हा येणार. हिंमतबहादुर गोसावी यांस पुन्हा चार हजार फौजेनशीं राणेखांभाईनीं ठेविलें. फिरंगी यांजकडून वकील दिल्लीस आला. पातशहाची मुलाजमत केली, खलबत केलें, परंतु त्यातील अर्थ समजण्यांत आला नाहीं. म्हणोन बाईंच्या वकिलानें लिहिलें होतें. गुलाम कादर याचें दस्ताऐवजीं पत्र सापडलें. ते पत्र त्यास दाखवून, त्याचे अंग छिन्नभिन्न करून, राजश्री पाटीलबावांनीं त्याचा शिरच्छेद करविला म्हणोन वर्तमान येथें आलें. मौजे मुलगन येथील शिवेकरितां सरकारातून माझे नांवें पत्र आलें, त्यावरून बाईपाशीं बोललों. परंतु त्यांचे बोलणें कीं, पंचाईतच करावी. म्हणोन सरकारांत विनंतिपत्र लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०२

श्री ता. १२ एप्रिल, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १५ रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ २२ जमादिलाखरीं विनंतिपत्रें सेवेसीं लिहिलीं आहेत. तीं प्रविष्ट जालीं असतील. सांप्रतचें वर्तमान राजश्री मल्हारास होळकर येथें बाईनें ठेवून घेतले. त्यांचें लग्न केलें. नेमणूक करून राहावयास स्थल चांगलें करून देऊन ठेविलें. सौभाग्यवती रखमाबाईंचीं पत्रें वारंवार येतात कीं, ठेवून घेतले, परंतु त्यांचे गुण तुम्हांस माहीत नाहींत. योग्यतेचे माणूस नाहींत; परिणामीं कळेल; असें लिहितात. परंतु यांचे चित्तांत ठसलें नाहीं. चैत्र शुद्ध ६ बुधवारीं त्यांचे स्त्रीस पदर काढला, ते दिवशीं आहेर जाले. तेव्हां सरकारचा आहेर तेथीलच सणगें घेऊन केला. पंचवीस रुपये रोख दिल्हें. वरकड मुत्सद्दी वगैरे होते. समारंभ जाला ते दिवशीं रात्री, कथा, हरिभक्त राजश्री विठोबा गोसावी आवणेकर यांची जाली. उत्सव रामनवमीचा. कथा समास बारावे घटकेस जाली. लोक बसलेच होते. इतक्यांत मल्हारराव यांनीं चार खासबारदार पाठवून, राजश्री लक्ष्मण नरसिंह यांस बाईंचे समक्ष धरून घेऊन गेले. मारूं लागले. त्यानें शंखध्वनी केला, जानवें तोडलें, धोतरें फाडून अवाक्षरच बोलत गेला! तो आतित्याईस ब्राह्मण आला. वेडेंवाकडें बोलत असतां बाईंनीं सोडविला नाहीं. त्यास घेऊन किल्ल्याच्या दरवाजाजवळ नेलें. बाहेर नेत होते. दरवाजाचे माणसांनीं अटकावून ठेविलें. इकडे विठोबा गोसावी वगैरे कथेचे लोक होते त्यांस निरोप दिल्हा. मग मुत्सद्दी व बाई व मीही होतों. मग बाईंस कारभारी यांणीं बहुतां प्रकारें निषेध केला. तेव्हां त्यांस त्रास येऊन लक्ष्मण नरसी यांस सोडून आणलें. या गोष्टीवरून बाईंस फारच भय जालें कीं, रखमाबाई सांगत होती व लिहित होती, तें खरें. पोराचा भरंवसा नाहीं. एखादे दिवशीं घात करील. अशी फिकीर उत्पन्न जाली. मल्हारराव यांचे गुण विचित्र आहेत. केवळ कनिष्ठ चाल धरली. यामुळें अमर्याद वर्तणूक करितात. लक्ष्मण नरसी यांणीं चिमाजी बुळे यांचा कारभार कर्नाटकचे स्वारींत केला, तेव्हां अंतस्थ राजश्री सुभेदार यांस कबूल केलें. त्यापैकीं बाकी येणें दोन हजार होते. त्याजकरितां सुभेदारांनीं मल्हारराव यांस लिहिलें कीं, लक्ष्मण नरसी गेले होते. येथें मल्हारराव राहिले आहेत. परंतु एखादे वेळेस दगा फटका दौलतीस करावयाचे विचारांत असतात. सावधानी बाईंची फारशी नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०३

श्री ता. २५ मे, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना. तागाईत चंद्र २९ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री गणेश नारायण कारकून येथून कापड देऊन बाईंनीं राजश्री सुभेदारांकडे पेशजीं पाठविला होता, ते वर्तमान

पूर्वी लिहिलें होते. तोच कारकून माघारा आला. त्याजबरोबर खिजमतगार सुभेदारांनीं मुजरद बाईंकडे पाठविला, सबब आम्ही मोहिमसीर. चिरंजीव मल्हारराव याचा बखेडा महालीं होतो, मनास येईल तशी वर्तणूक करितो; त्यास आम्हांकडे पाठवून देणें. दुसरें, बारा लक्ष रुपयांची तजवीज करून आम्हांस पाठवावी, आम्हांकडील महाल व देशातील महाल आहेत तेथून ऐवज अथवा सावकारी करून, कसें करून खर्चास पाठविणें. दौलतीचा बंदोबस्त आपण करावा. आम्ही दूर देशीं, यास्तव सारे महालाचा जाबसाल वडिलीं करून आम्हांस रुपये अविलंबें पाठवावे. दिवाण दरबारास येत नाहींत. त्यांजला निक्षून पत्र लिहावें कीं, मोहिमेचा प्रकार आहे; चाकरीस जपत जावें, हेंही त्यांस लिहावें. याप्रमाणें जबानीं खिजमतगार सांगत होता व पत्रेंही याचअन्वयें होती. त्यावरून बाईंनीं येथून राजश्री नारो विश्वनाथ कारकून सुभेदारांकडे मुजरद रवाना केला. त्यासमागमें राजश्री नारो गणेश यांस पत्रें निक्षून लिहिलीं आहेत कीं, तुम्ही एकविचारें राहून कामकाज करीत जाणें. स्वारीखर्चास बारा लक्ष रुपये आणविले, त्यास महालचा प्रकार तुमचें ध्यानांत आहे. देशी महाल आहेत, त्यांचा कारभार तुम्हीं दहा वर्षे केला. इकडील महालांचा कारभार मी करीत होते, त्याचा झाडा साल दरसाल पाठवीत होते. देशीं महाल यांची माहितगिरी मजला नाहीं. इ।। पासून मागील हिशेब पाहीन. नाहीं तर तुमचे तुम्ही कमाविसदारास लिहून ऐवज घ्यावा. मजकडील महालांचा ऐवज देणें तो मास पक्षांत पाठवून देईन. जर तुम्ही म्हणतां, तर देशीं महाल आहेत त्यांची घालमेल करीन; हिशेब मागील पाहीन. हें कबूल असेल तर लिहून पाठवावे. त्याप्रमाणें बारा लक्षांची सरबरा करून पाठवीन. खिजमतगार आला तो व कारकून बरोबर रवाना केले. (ते) राजश्री पाराशर दादाजी व पारनेरकर खंडोपंत असे उभयतां कारभार करितात. राजश्री नारोपंत यामुळें रूसोन बसले आहेत. दरबार करित नाहींत; घरीं असतात. या विषयींही बाईंनीं त्यांस पत्र लिहिले कीं, तुम्ही दुही न दाखवतां कामकाज एकविचारें करीत जावें म्हणून लिहिलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०४

पै।। चंद्र २२ रमजान सन रूजु तिसेन, ज्येष्ठ मास | श्री | ता. ३१ मे, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान लिहून सेवेसीं विनंतिपत्रें चंद्र १५ रजब व चंद्र १५ साबानी रवाना केली आहेत, प्रविष्ट जालीं असतील. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री सुभुदार यांची पत्रें बाई यांस चंद्र १४ साबानची, बनास नदी उत्तरतीर नजीक भगवंतगड येथील आलीं. त्यात वर्तमान कीं, इंद्रगडचे

मुक्कामींहून राजश्री वासुदेव गोविंद मुनशी व राजाराम गोधा जयपुरकर यांस संस्थानास रवाना केले. त्यांची प्रतीक्षा करित होतों तों, तेथील वर्तमान आलें कीं, राजाराम गोधा प्रतापसिंग राजे यांचे दर्शनास गेला. तो राजांनीं दवलतराम हळद्या व राजाराम गोधा या उभयतांस कैद केले. कारण, सुभेदार परमुलुखांतून जातील, आपले मुलूखातून येऊं देत नाही, असे राजास समजावीत होते, ते न घडले. सुभेदार जयपुरचे मुलुखांत आले. पेंढारी यांनीं मुलुखाची तसनस केली. त्यावरून त्यांस कैद केले. सुभेदार यांजकडील वासुदेव गोविंद यांची भेट करवून बोलणें करविलें. राजांनीं साफ सांगितलें कीं, तुमचे वडिलांनीं आमचे वडिलांचा पक्ष धरून गादीवर बसविले आहे. त्याप्रमाणें तुम्ही आमचा पक्ष धरून पाटीलबावांचा दारमदार करून द्यावा. जोधपूरकर व आम्हां उभयतांस टाकून दिल्लीचा बंदोबस्त करू म्हणाल तर घडणार नाहीं. याप्रमाणें वासुदेव गोविंद मुनशी यांस बोलून मेजवानी देऊन सुभेदारांकडे बिदा केले. रामपुऱ्याचे ठाणें पाहून द्यावें असे राजांनीं सोडचिठ्ठी दिधली, ती मुनशी घेऊन आले. परंतु ती सोडचिठ्ठी सुभेदारांनीं घेतली नाहीं. याप्रमाणें संस्थानिकाकडील जाबसाल जाला. राजश्री पाटीलबावांकडून भुजंगराव अनंत कारकून आले व सरकारची पत्रें निकडीचीं जात होतीं, त्यावरून इंद्रगडचे मुक्कामींहून लालसोटचे मुक्कामास जाणार होते. कागदपत्रीं खातरजमा सुभेदाराची केली आहे व मुजरद कारकून आला, तथापि यांस वसवसा! त्यावरून राजश्री आबाजी चिटणीस येणार होते. ते आल्यावर यांची खातरजमा करून देतील, तेव्हां हे पुढें जाणार. याप्रमाणें वर्तमान आलें. दुसरें, बाई यांस खर्चाची सोय व दारूगोळीविषयीं लिहिलें होतें कीं, दोन्हीं गोष्टींचा पुरावा करावा. देशीं महाल आहेत व माळव्यांतील त्या महालऐवजीं खर्चाची सरबरा करून लवकर पाठवावी. आम्ही सरकारआज्ञेप्रमाणें व वडिलांचीं पत्रें येत गेलीं त्याप्रमाणें पाटीलबावांकडे जातों. याउपर दिवसगत लावीत नाहीं. ऐशीं पत्रें आलीं. त्यावरून सेवेसीं लिहिलें असे. चंद्र मजकुरीं सावकारी पत्रें सुभेदारांच्या लष्करचीं सात दिवसांचीं आलीं कीं, सुभेदार मथुरेस गेले; भेटी आल्या असतील. याप्रमाणें वर्तमान आलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०५

पै।। छ ८ सवाल सन तिसेन, आषाढ मास **श्री** ता. २२ जून, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री सुभेदार यांची पत्रें ब्राह्मणवासाहून कुच जालीयाची आली. पत्रीं वर्तमान कीं, आम्हीं येथून कूच केले. चाळीस कोसांचा तफावत मथुरेचा आहे. लवकर जाऊन पोहोंचतों. राजश्री पाटीलबावांची भेट जाल्यावर सविस्तर लेखन करूं. तूर्त खर्चाची ओढ आहे, तर ऐवजाची तरतुद करून

व दारूगोळी यांचा सरंजाम करून पाठवावा, याप्रमाणें पत्रें आलीं म्हणोन ऐकिले. राजश्री मल्हारराव होळकर यांनीं पांच असामी बारगीर ठेविले. त्यास दरमहा भारी केला होता. तो बाईंस विदित नाही. बाईंनीं माणसें नेमून दिधलीं आहेत. त्यांचे रोजमुरे बाई देतात. बारगीर असामी पांचांचे रोजमुरे कराराप्रमाणें पावले नाहीं, त्यावरून त्यांहीं ज्येष्ठ वद्य एकादशीस धरणें बसलें, ते दोन प्रहर रात्रपावेतों मल्हारराव उपवासी होते. त्यानंतर वर्तमान बाईंस समजले. मग लोकांस उठवून त्यांस खाऊ घातलें. दुसरें दिवशीं मागतीं धरणें बसले, ते दिवशीं शेंपन्नास लोक बाईंनीं आपल्या चौकीजवळ ठेविले. सायंकाळीं राजश्री शेटीबा होळकर त्यांस मध्यस्थ घालून बारगिरांचा फडशा केला. राजश्री बळवंतराव यांकडे गुमास्ते राजश्री सुभेदारांकडे गेले. कापड पन्नास हजारांचे व कांहीं वक्त ऐवज घेऊन, येथें येऊन बाईंची भेट घेऊन गेले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०६

पै।। छ १५ मोहरम **श्री** ता. ३० सप्टेंबर, इ. स. १७८९

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १० मोहरमपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ जिलकाद व छ २ जिल्हेजची आज्ञापत्रें दोन सादर जाली. ती छ १९ व छ २२ जिल्हेजची पावलीं. पत्रीं आज्ञा कीं, वरचेवर बातमी येत जाईल ते लिहित जाणें म्हणोन आज्ञा. त्यास येथून विनंतिपत्रें छ १८ जिल्कादी रवाना केलीं आहेत; ती प्रविष्ट जाली असतील. सांप्रत वर्तमान, राजश्री अलीबहादर व राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार उभयतां नाथद्वारापासोन दोन कोसांवर आमोदेस आहेत.

उदेपूरकर यांचे वकील येऊन भेटले. उदेपूरच्या पटाईताचा बंदोबस्त करावा म्हणोन मनसुब्यांत आहेत. हा कालवर ठरलें नाहीं. कोटेकरांनीं लांबणीवर घातले. त्या कारभारांत राजेश्री आंबोजी इंगळे व जालमसिंग आहेत. कोटेकरांनीं आजपर्यंत एक पैसा दिला नाही. येथें रोजमुरा बाईंनीं फौजेस देऊन बिदा केलें. त्याउपर एक पैसा फौजेस मिळाला नाही. फौज सात आठ हजार पागेसुद्धां आहे. पेंढारी माघारें येऊन इंदुरीं होते. त्यांस रवाना सुभेदारांकडे करावे, म्हणोन लालूभाई व भागूजी गवरे, बाईंनीं पेंढाऱ्याकडे पाठविले. पेंढारी पौर्णिमा जाल्यावर सुभेदारांकडे जातील. राजश्री चिमाजी बुळे व नारायणजी बारगळ येथेंच आहेत. त्यांचा बंदोबस्त हा कालवर जाला नाहीं. राजश्री भिकाजी होळकर व सरदारसिंग उभयतांस पागेसुद्धां विजयादशमीस रवाना केलें. कुसाजी वाघ व बापू वाघमारे हे उभयतां पूर्वी सुभेदारांकडे गेले आहेत. राजश्री अलीबहादर पाटीलबावांकडे निकड करून जात होते,

परंतु राजश्री सुभेदार व नारोपंत उभयतां त्यांच्या डेऱ्यास जाऊन आठ दिवस ठेऊन घेतलें; जाऊं देत नाहीत ऐसें ऐकिलें. सौभाग्यवती रखमाबाई यांची रवानगी माघारी करणार. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान तर, राजश्री राणेखांभाई व रवळोजी शिंदे उभयतां फरिदाबादेस सहा सात हजार फौजेनिशीं आहेत. इस्माईल बेग मोगलसुद्धां पाटीलबावांकडे येणार, हे संधान लागलें आहे. इस्माईल बेगास गोहजगड देऊं केला आहे. सनद करून द्यावी हें बोलणें, राणेखांभाईच्या मार्फतीच आहे. परंतु तो प्रामाणिक नाहीं. येऊन भेटेल तेव्हां खरें. दिल्लीस बातमीस कारकून सुभेदारांकडून आहे, त्याचे पत्र बाईंस आले. त्यातील मजकूर : गुलाम कादर यांनीं पृथ्वीपतीची अमर्यादा फार केली. छातीवर बसोन दोन्ही डोळ्यांत खंजीर घालोन पादशहास मारिले व खाशा बेगमांस बेसतर केलें. झाडून मालमवेसी घेतली. मलकाजमानी हिचें घर लुटलें. कोट रुपयांचें वित्त नक्त व जवाहीरसुद्धां सापडलें. जमाव करून लढाईस येणार. इस्माईल बेगशीं व गुलाम कादरशीं पातशहाच्या अमर्यादेसाठीं बिघाड जाला होता. पुन्हां एकत्र जालें. याप्रमाणें बातमीचे वर्तमान लिहिलें होते. मिर्झा अमानी व फिरंगी, उभयतां अकरा पलटणें घेऊन, राजश्री पाटीलबावांकडे येतात. त्यांचे बोलणें कीं, रोहिल्याचें पारिपत्य करावें. रोहिल्यांनीं शिखांस सामील केले. कांहीं शीख आले आहेत. याप्रमाणें तेथील बातमीची पत्रें बाईंकडे आलीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०७

श्री ता. १३ आक्टोबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १३ मोहरमपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १९ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविली आहेत. राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील बातमीचा लखोटा तो रवाना केला आहे. सरकारांतून डाकेविषयीं पत्र गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांस आलें. दस्तक सरकारचे आले. त्यात डाकेच्या कासदास पाणी व दोन दोन शेर दळून व रातबिरात वाटाड्या देत जाणें म्हणोन. त्यावरून पत्र सरकारचें दिल्हें. पत्र ऐकून, डाकेचें प्रयोजन काय? जागा मात्र देऊं, रातचाल बेगारी देऊं, वरकड सरपण, पाणी व दळण देत नाहीं! साफ उत्तर दिलें. जाबसाल रीतीभातीनें केला असतानाहीं न ऐकत. कारकून व फडनाईकासहीं बोलल्याप्रमाणें देईन, अधिक देत नाहीं, अशी बोलली. उपरांत त्यास बिदा केले. मग कारभारी यास सांगितलें, हे रीत काय, तुम्हीं प्रसंगीं असोन सरकारचें आज्ञेस उजूर हें काय? आम्हीं बाईंशीं बोलावें तर ऐकत नाहींत आणि तुम्हीही बोलत नाहींत! पत्र माघारें जाईल, मग आम्हांकडे दोष नाहीं. असे बाजीजवळ व गोविंद रघुनाथ यांजवळ सांगितलें. त्यांच्यानें निक्षून सांगवेना. मग हरकुबाई होळकर यांस वर्तमान

सांगितलें. त्यांनीं निषेध केला, हें चांगलें नाहीं. मग सरकारचे दस्तकाप्रमाणें त्यांचे तालुक्यांत गांव बगांव डाक आहेत तेथील कमाविसदारांस पत्रें घेऊन मागाहून सरकारचे कारकुनाकडे रवाना केलीं; ते उज्जनीस गेले. डाकेचा बंदोबस्त जाला. त्यांनीं वर्तमान लिहिलें असेल. सप्ताह श्रावण चालत आहे. राजश्री सुभेदारांकडून पत्रें फौजेचे खर्चाविषयीं येतात, तीं येतच आहेत. येथून तजवीज होणें ती कालानुरूप आजची उद्यांवर आहे. राजश्री बापूजी होळकराचा व राजश्री जिवाजी बल्लाळ व गोपाळराव रघुनाथ नि।। राजश्री पाटीलबावा यांचा मुकाबला बारा कोसांचा आहे. त्यांची जमियत भारी आहे. हे थोडके आहेत. लढाईचा प्रसंग, जाबसाल होतात. जयपूरकर यांची जमियत फारशी नाही व उपराळाही होळकरांचा करीत नाहीत, असे वर्तमान आलें ते ऐकिलें. त्यावरून सेवेसीं लिहिलें आहे. पूर्वी धोतरजोड्यांविषयीं आज्ञा जालीं कीं, पंधरा धोतरजोडे करून पाठवावें. त्यास अकरा जोडे करून पाठविले, बाकी धोतरजोडे तयार आहेत. आज्ञा आल्यास पाठवीन. नारो गणेश यांची स्त्री येथें येऊन राजश्री मुकुंदराव हरी यांचे घरीं राहिली. नारोपंतांचे चिरंजीव सरदारांजवळ राहिले आहेत. राजश्री शिवाजी गोपाळ ऊर्फ बाजी हे दरबारांत येतात, कधीं येत नाहीत. यांचें सांगणें रूचतही नाही. हे आपलेकडून सरदाराकडे पाठवावयाविषयीं, खर्चाविषयीं, फौजेविषयीं, बोलतच आहेत. घडेल तें खरें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०८

श्री ता. ११ नोव्हेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ माहे सफरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ६ सफरचे आज्ञापत्र सादर जालें, ते छ १८ मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, धोतरजोडे तुम्ही चार पाठविले, त्याचे रुपये १२९ एकशें एकोणतीसाचे ते पावले. बाकी सहा तयार कारकून माफजतीनें पाठवावे म्हणोन आज्ञा. त्यास, आज्ञेप्रमाणें सहा पैकीं चार तूर्त धोतरजोडे करविलें आहेत. रेशीम चांगलें घेऊन करविलें, सिद्ध जालीयावर रवाना करितों. राजश्री दिनकर केशव दिवेकर राजश्री अलीबहादूर यांजकडून येथें आले. शरीरास समाधान नाहीं. चार मुकाम करून बाईंची भेट घेऊन, छ २० सफरीं येथून रेवापार आले. बाईंनीं वस्त्रें शेलापागोटें दोन दिधलीं. छ १७ सफरीं राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडील पत्र आलें. त्या पत्रासमागमें राजश्री पाटीलबावांचे पत्र व राजश्री आबा चिटणीस व राजाराम विठ्ठल यांचें, एकून तीन पत्रें राजश्री सुभेदारांकडे बाईंनीं पाठविली. त्यातील मजकूर सारा समजला नाहीं. परंतु बाई यांस लिहिलें कीं, ज्याप्रमाणें सुभेदार आपणास, त्याप्रमाणें मजला जाणावें, मागें जी गोष्ट जाली, ती जाली. पुढें उभयपक्षीं एक विचारें चालावें. याप्रमाणें बाबांनीं बाईंस लिहिलें, म्हणून ऐकिलें. राजश्री रामराव आपाजी

पळसीकर यांजकडे दौलतीची दिवाणगिरी सांगांवी असा विचार करून, राजश्री नागोपंत निसबत तोफखान्यांकडील, त्यांस मशारनिल्हेकडे पाठविलें. सरदारास हें वर्तमान सांगून रामराव यांस घेऊन यावें म्हणोन ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३०९

श्री ता. २३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८९

''विज्ञापना ऐसीजे : चंद्र ५ माहे रविलावलपावेतों वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : गुलाम कादर यांनीं पत्र राजश्री सुभेदार यांस मोहरमचें महिन्यांत लिहिलें होतें. त्याच्या नकला येथें बाईंस पाहावयास पाठविल्या. त्यांतील मजकूर कीं, राजश्री महादजी शिंदे यांचा आमचा कलह लागला आहे, आम्ही फौजसुद्धां मुकाबलीयास आहोत. तुम्ही येणार व अलीबहादूर येतात. त्यास, तुमचा व आमचा पूर्वीपासोन एखलास चालत आला, त्याप्रमाणें पुढेंही चालेल. खातरजमा असों द्यावी; यांचे मदतीस तुम्हीं न यावें; म्हणोन कित्येक प्रकारें भेदबुद्धीनें पत्रें लिहिलीं होतीं. हें वर्तमान ऐकिले. गुलाम कादर गोहसगडास गेला. मलका जमानी व साहेब जमाल व शहाजादे व खजिना घेऊन पंचवीस कोस एके दिवसांत गेला, म्हणोन वर्तमान आलें. राजश्री सुभेदार यांचीं पत्रें बाईंस आली. त्याच जासुदाबरोबर राजश्री आनंदराव गंगाधर यांनीं लखोटा पाठविला. तो बजिन्नस सेवेसीं पाठविला असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१०

श्री ता. २३ नोव्हेंबर, इ. स. १७८९

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ माहे रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १० सफरचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र २० मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, बातमीचे वर्तमान वरचेवर होत जाईल तें लिहित जाणें व खर्चाविषयीं लिहिलें, त्याचें उत्तर मागाहून लिहिलें जाईल म्हणून आज्ञा. त्यास येथून चंद्र ५ माहे सफरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री अलीबहादर व राजश्री पाटीलबावा यांची भेट कार्तिक शुद्ध ६ स जाली. तीन कोसपावेतों पुढें येऊन, समारंभेकरून भेटी होऊन मथुरेस गेले. मोत्यांची कंठी, शिरपेंच

व हत्ती नग एक इतकें दिलें. रोजमुरेकरितां ऐवज दिला. याप्रमाणें येथें वर्तमान आले, ते सेवेसीं लिहिले. तिकडील बातमीही आली असेल ती खरी. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३११

श्री ता. २५ नोव्हेंबर, इ. स. १७८९

''श्रीमंत राजश्री नानासाहेब स्वामींचे सेवेसीं :

विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ७ रबिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असें. विशेष : आज्ञापत्र छ ४ सफरचें सादर जालें. ते छ २३ मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, आढळलें वर्तमान वरचेवर लिहित जावें. त्यास आज्ञेप्रमाणें ऐकिलें व पाहिलें वर्तमान लिहित असतो. बाईंनी सौ।। रखमाबाईंस पत्र लिहिलें होतें कीं, चिरंजीवास घेऊन जाणें, वर्तणूक सुधीं नाहीं. त्यास पत्र पावतांच घेऊन जाणें. त्यावरून रखमाबाईंनीं उत्तर पाठविलें कीं, ज्या समयीं आम्ही लिहित होतो, तेव्हां तर आपले मर्जीस आलें नाहीं. आतां घेऊन जा म्हणतां, तर आपलें जवळच असों द्यावे. पुत्राचे गुण पूर्वीच आम्ही सांगत असतां, त्या वेळेस आम्ही वाईट वाटत होतों. आतां त्याची वृत्ती पुरती बहकली, तो कसा आम्हांपाशी येईल? जमाव केला आहे. आपण तेथेंच ठेवून सावधानी करावी, असें उत्तर पाठविलें. राजश्री मल्हारराव पोंवार यांनीं राजश्री माधवराव कृष्ण भुसकुटे यांसीं कजिया करून परस्परें यांची त्यांची तलवार चालली. दहा पांच माणसें कामास आली. त्याउपर मागतीं बऱ्हाणपुरीं जाऊन, वस्तभाव आपली भुसकुटे यांजपासून घेऊन, सांप्रत महेश्वरीं रेवा दक्षिणतीरीं येऊन उतरले आहेत. इकडे यावयास बाईंस सांगून पाठवितात, परंतु येऊं देत नाहीत. आठ दहा दिवस जाले, पारच आहेत. राजश्री आबाजी रघुनाथ, चिटणीस नि।। राजश्री पाटीलबावा, त्यांची सून देसीहून येऊन येथून छ ८ रावलीं पुढें उज्जनीस गेली. समागमें जामगांवची पागा व उंट नफर बारा कापड भरून गेले. बाईंची भेट न घेतां पुढें गेली. देसी प्रसूत व्हावयाकरितां गेली होती. प्रसूत होऊन सपुत्र इकडें येऊन पुढें गेली. उज्जनींस जाऊन पुढें लष्करांस जाणार म्हणोन ऐकिले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१२

श्री ता. २५ नोव्हेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून चंद्र ५ सफरीं विनंतिपत्रें व धोतरजोडे ५ पांच पाठविलें, ते पावले असतील. त्याअलीकडील वर्तमान : राजश्री सुभेदार यांची पत्रें बाईंस आलीं. त्यांतील अन्वय कीं, राजश्री पाटीलबावांनीं वतनी व इनामीसुद्धा नऊ लक्ष एकवीस हजार रुपयांचा मुलूख ठरावून दिला. त्यापैकीं तूर्त दोन लक्ष दहा हजारांचे महाल गडमुक्तेश्वर व हपाड दोन्हीं महालच्या सनदा करून दिल्या. तेथें राजश्री बाबाजी निंबाजी कारकून शंभर स्वार बरोबर देऊन पाठविलें आहेत. तूर्त जप्ती करविली. सनदा करून पाठविल्या. त्यात सायेर व इनामी गांव वजा करून पाठविलें. त्यावरून आम्ही उत्तर दिलें कीं, आमचे अंमलात दुसरा अंमल कसा चालेल? त्यास सायेरसुद्धां महाल लावून द्यावे, नाहींतर सनदा नकोत. म्हणून सनदा माघारीं पाठवून दिल्या. याप्रमाणें पत्रें आली. त्याचे उत्तर बाईंनीं पाठविलें कीं, आधीच वाटणी वाजवीचे रूईनें केली नाहीं. त्यामध्येंही मामलतीत दुसरा अंमल राहून, नित्य उठून कज्याच राहील. त्यास निस्तुक महाल लावून घेणें. याप्रमाणें उत्तरें पाठविली आहेत. येथील वर्तमान तर, राजश्री मल्हारराव यांचे राहणे वाड्यांतच बाईंजवळ होते. परंतु मल्हारराव यांनीं जमाव केला; शें दीडशें बारगीर ठेविले. त्यामुळें बाईंनीं आपले पागेचे लोक चौकीस वाड्यांत ठेवू लागली. त्यावरून मल्हारराव यांनीं बाईंस विचारलें कीं, आजपावेतों चौकीस लोक नव्हते, आतां चौकी ठेवितां, याचे कारण काय? त्यांनीं उत्तर दिलें कीं, समाजाविसीचे दिवस आहेत, यास्तव लोक चौकीस ठेविले. तुम्हीं नवे बारगीर ठेविलें ते दूर करणें. त्यावरून मल्हारराव वाड्यांतून निघून गांवाबाहेर पागा आहे तेथें जाऊन राहिले. नजरसूल व येवले येथें पागा पाठवून तेथें मोकाशी यांशीं कज्जा लाविला आहे. येथेंही जमाव करितात. शें पन्नास घोडीं खरेदी केलीं आहेत. बाईंचे शिक्षेचे भय त्यांचें गेलें आहे. मनस्वी कारभार करितात. गांवांतील असामी दादी फिर्यादी त्यांजकडेच गेली, तर त्यांचे हातून यांस सोडवत नाहीं. याप्रमाणें त्यांनीं वर्तणूक केली आहे. आनंदराव पोवार देवासियांत होते. त्यांचे तरफेनें देवासियाची मामलत राजश्री खंडेराव हरीकडे होती. त्यांचे फाजील, त्यामुळें त्यांचा जमाव जाला व यांचाही जमाव जाला. परस्परें कलह लागला. लढाई न होतां एकाएकीच आनंदराव पवार यांचा रात्रींतून काल जाला. लिहिलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१३

श्री ता. ३ डिसेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ माहे रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री

पाटीलबावा चितोडाहून कूच केले म्हणून चंद्र १४ रविलावलचे पत्रीं विनंति लिहिलीं. त्याच दिवस मागतीं बातमी, मल्हार सोयराजी कमाविसदार निसबत होळकर यांचें पत्र बाईंच्या नांवें निंबहेडा नजीक चितोड, त्या मुक्कामचें आलें. त्या पत्रीं वर्तमान कीं, राणाजीचा व भीमसिंग यांचा तह जाला होता. जालमसिंगानें आमचे घरचे कारभारांत नसावें. त्यास निरोप दिला. भीमसिंगाकडून सरदारसिंग व सीताराम कोठारी जाबसालास आले होते. इतका तह होऊन मागतीं बावांच्या मनांत किंतु आला कीं, जालमसिंगास यांचे सांगितल्यावरून निरोप दिला. आम्हास कूच करा म्हणून सांगतात, तेव्हां हे बदमामली करितील; जाणून सरदारसिंग व सीताराम कोठारी या उभयतांस चौकीत ठेविले. पुन्हा गोळे सुरू केले. जसें पत्र सात दिवसांचे आले. राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडून पत्र बहुत दिवस येत नाही. एक लखोटा वाटमार्गी जासुदासमागमें आला, तो बजिन्नस पाठविला आहे. होळकरांचे डाकेस पत्रें येतात, परंतु एक मास जाला, त्यांचे पत्र आलें नाहीं. राजश्री सुभेदारांचे वर्तमान तरी लोकांचा गवगवा जाला आहे. धरणींपारणीं होतात. त्यावरून निकडीची पत्रें आली आहेत. बाईंकडून ऐवजाची सरबरा होत नाही. रांगड्यांनीं पेंचांत घातलें. जाबसाल लवकर करून ऐवज पदरीं घालीत नाहीत. दौलत मोठी, कोणी आवल्या नाहीं, त्यामुळें पेंच पडला आहे. म्हणून वर्तमान आलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१४

श्री ता. १२ डिसेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २४ रविलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ९ रावलीं विनंतिपत्रें लिहून रवाना केलीं आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री मल्हारराव होळकर यांचे प्रथम स्त्रीस ऋतु प्राप्त जाला म्हणोन सौभाग्यवती रखमाबाईंचें पत्र बाईंस आले. त्यावरून बाईंनी सौभाग्यवती रखमाबाई व मल्हारराव यांची स्त्री व काशीराव होळकर यांची स्त्री व कन्या काशीराम होळकराची, यांस मंडळीसह आणावयाकरितां राजश्री राघो रणसोड नि।। पागा यांस इंदुरास पाठविलें. तेथें हे जाऊन बुद्धिवादाच्या चार गोष्टी सांगोन घेऊन आले. ते छ २२ मिनहूस गुरूवारीं प्रथम दहा घटकांत येऊन पोहोंचली. रहावयास स्थल वाड्यांत दिले. उभयतां बाईंच्या भेटी आल्या. राजश्री मल्हारराव हे बाहेर पागेतच आहेत. ऋतुशांतीचा मुहूर्त मार्गशीर्ष वद्य त्रयोदशी सोमवारचा पहिला आहे. परंतु मल्हारराव म्हणतात कीं, रखमाबाईंचें दर्शन घेणें नाही. असा आग्रह त्यांचा आहे. त्यास बाई नित्य बोध करीत आहे कीं, रखमाबाईंचें दर्शन घ्यावे, समारंभ आम्ही ऋतुशांतीचा पाहूं. तूं आग्रह धरूं नको. याप्रमाणें नित्य बोध करिताहेत. कारभारींही याप्रमाणें शिकवतात, परंतु घडेल ते

खरे. ऋतुशांति जाली तर आहेर केला पाहिजे. राजश्री आबाजी नाईक पानवळे यांचे चिरंजीव राजश्री रामचंद्र नाईक व देवता जोशी वगैरे मंडळी देशींहून येऊन उज्जनीस गेले. पुढें लष्करांस जाणार. राजश्री मल्हारराव पवार पार रेवेचे होते. त्यांचा आग्रह, एक वेळ भेटीस बाईंनी बोलावून माझे वर्तमान ऐकावे. त्यावरून त्यांचे कारभारी येऊन परवानगी घेऊन गेले. मल्हारराव यांस घेऊन इकडे आले, भेट जाली. बाईंस म्हणाले कीं, मी सरकारांत जातो, मजविशीं दोन पत्रें लिहून द्यावी. त्यावरून बाईंनीं पत्रें त्यांस देववून, पैठणी वस्त्रें व खर्चास रुपये पन्नास देऊन त्याच क्षणीं निरोप दिल्हा. याउपर पुण्यास जाणार आहेत. सांप्रत पारच आजचे घडीपावेतों आहेत. मथुरेकडील वर्तमान कीं, इस्माईल बेग नजीबकुलीखानकडे पूर्वी राजश्री पाटीलबावांनीं पाठविला होता. त्यास तो व नजबअली एकत्र होऊन राठोडकरांचें संधान व जयपूरकराचें संधान पक्के करून, त्यांची फौज घेऊन लढाईस येणार. याप्रमाणें येथें वर्तमान आलें आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१५

श्री ता. १२ डिसेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक सा नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४ रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : सौभाग्यवती रखमाबाई चंद्र २२ गुरूवारीं आली, ते दिवशीं चिरंजीव दर्शनास आले नाहींत. प्रातःकालापासून त्यांजकडे पांच चार भले लोक पाठविलें कीं, तुम्ही येऊन बाईंची भेट घेणें. त्यांनीं न ऐकतां, सायंकाळ सहा घटका दिवस असतां घोड्यावर बसोन निघाले, ते रात्री रानांतच होते. शुक्रवारीं प्रातःकालापासून त्यांचे शोधास बाईंनीं भारमल लेकवळा व नारोजीं चोडके खिजमतगार हे त्यांजकडे पाठविलें. परंतु त्यांनीं यांचे न ऐकतां, सायंकालचा दिवस राहतां पागेत आले; ते महेश्वरीं नदी आहे तेथें येऊन उभे राहिले. तों रखमाबाईंचा पाग्या, बाहेर त्याचा लेक महेश्वरीं नदीवर स्वारावानें व उभा होता, त्याजला धरून मुसक्या बांधून मारलें. हे वर्तमान रखमाबाईंस कळलें व त्यांनीं पागा तयार करून गांवांत नाके ठाई ठाई बांधिलें. चिरंजीव बाहेर आहेत. बाई व रखमाबाई किल्ल्यांत, शहरांत जमाव उभा केला. सायंकाळीं चिरंजीवाचा खासबारदार बातमीस किल्ल्यांत आला. बाई व चौघे पांचजण कारभारी ओटीवर बसले होते, तेथें खासबारदार उभा राहिला. इतर जवळ चार लोक होते, यांनीं बाईंस श्रवण केलें कीं, हा खासबारदार बातमीस चिरंजीवाकडील आला आहे. असें ऐकतांच त्याजला जासुदाकडून काठ्याखालीं मारिले. त्याचा हात मोडला. तो नेऊन त्याचें हत्यार त्यास देऊन कैदेंत ठेविला. हे वर्तमान शुक्रवारीं जाले. आज शनिवारीं प्रातःकालापासून वर्तमान

होईल ते लिहून पाठवूं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१६

श्री ता. १३ डिसेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ रविलावल शनिवारपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : शुक्रवारचें वर्तमान राजश्री मल्हारराव होळकर यांजकडील लिहिलें. शनिवारीं राजश्री नारायणराव बारगळ यांजला चिरंजीवाकडे बाईंनीं पाठविलें कीं, सोमवारचा मुहूर्त आहे, तुम्ही येऊन वाड्यांत रहावे; आणि लेकवळा धरला तो सोडून द्यावा; नाहीं तर कामास येणार नाही. त्यावरून चिरंजीवांनीं उत्तर दिलें कीं, मातुश्री गेल्यावर वाड्यांत येऊ. त्यांनी इंदुरास जावें; तेव्हां लेकवळा सोडूं, वाड्यांत येऊं. सोमवारचा मुहूर्त जवळ आहे, त्यास रखमाबाईंस निरोप द्यावा. असे उत्तर नारायणराव बारगळ घेऊन आले. आज रविवार आहे. येथून पुढें जे होईल ते लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१७

श्री ता. २९ डिसेंबर, इ. स. १७८९

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र २५ रविलावलीं विनंतिपत्रें लिहून रवाना केली आहेत. त्यानंतर ऋतुप्राप्तीचा मजकूर, ऋतुशांतीचा मुहूर्त सोमवार त्रयोदशीचा निश्चय जाहला होता म्हणून पेशजीं लिहिले होते, त्यास सोमवारचे मुहूर्तास राजश्री मल्हारराव आलें नाहीत. राजश्री नारायणराव बारगळ मध्यस्त गेले होते. त्यांनीं एकच उत्तर केलें कीं, सौभाग्यवती रखमाबाईंनीं इंदुरास जावें. राजश्री शेटीबा होळकर यास माझे हातीं द्यावे. मग मी येऊन वाड्यांत राहीन, ऐसें साफ उत्तर केलें. त्या दिवसापासोन चौक्या आसपास बसविल्या आहेत. मल्हारराव पागेंत जमाव करून आहेत. चंदी व पोटगी बाईंनीं मना केली. बंदोबस्त चांगला करून रात्रंदिवस चौकी पहारा करीत आहेत. मल्हारराव चंदी विकत घेतात; बारगिरास पेटीया देतात. निग्रह मोठा आहे कीं रखमाबाईंचे मुखावलोकन करणें नाहीं.

सौभाग्यवती रखमाबाई निरोप बाईंस मागतात कीं, मी इंदुरास जातें. बाई निरोप देत नाहीं. चिरंजीवाची समजुती करितें. दोन दिवस दम धरून असावें असें समाधान करितात. परस्परें आतील विचार पाहतां विपरीतच आहे. राजश्री सुभेदारांची पत्रें चिरंजीवास आलीं कीं, तुम्ही आम्हांकडे येणें. बाईंस पत्रें आली कीं, चिरंजीवाचा पक्का बंदोबस्त करून ठेवणें. हे वर्तमान चिरंजीवास समजले, त्यामुळें ते वारा पडूं देत नाहींत. पुढें कसें घडेल ते सेवेसीं लिहीन. राजश्री पाटीलबावांची बहीण जानकीबाई भोइटीण श्रीकाशीस गेली होती. तेथून येऊन पाटीलबावांनीं देशीं रवाना केली. ती चंद्र ६ रविलाखरीं येथें आली. बाईंचे भेटीस आली होती. बाईंस काशीचा पितांबर एक व चोळखण एक एकूण दोन सणगें दिली. बाईंनीं मेजवानी केली. जानकीबाईंस सफेत शालजोडी व पितांबर पैठणी व खण दिला. समागमें मराठे दोन तीन होते, त्यांस वस्त्रें दिधलीं. खिजमतगार पाटीलबावांचा बरोबर होता, त्यास वस्त्रें देऊन बिदा केले. देशाकडे गेली. दोन हंडे थोर तांब्याचे मथुरेहून पाटीलबावांनीं पाठविले. वजन दोन्ही ·।।२ बारा मण होते. ते हंडे बिडास पाठविले. येथून बाईंनीं रेवापार करून दिलें. सिरोंज व रामपुरा येथें गिराशांनीं फार हंगामा मांडिला आहे. गांव लुटतात, जाळीतात. जमियत यांजकडून तेथें आहे. आणखी येथून जमियत रवाना करणार आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१८

पैवस्ती चंद्र २० रविलाखर तिसेन, पौष मास **श्री** ता. ४ जानेवारी, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र १० मिनहूस प्रातःकालीं येथील वर्तमान लिहून विनंतिपत्रें रवाना केलीं आहेत. त्यानंतर राजश्री नारायणजी बारगळ व राजश्री लक्ष्मण मल्हार पारनेरकर होळकरांचे पदरचे आहेत. ऐसे उभयतां राजश्री मल्हारराव होळकर यांचे मध्यस्त जात येत होते. त्यांसीं उत्तर केलें कीं, तुम्ही उभयतां ओलीस रहाल, तर विधी करावयास वाड्यांत येईन. सौ. रखमाबाईंची भेट घेणार नाहीं, हें कबूल होत असेल तर येतों, असें बोलणें लाविलें. बाईंस संकट कीं, रखमाबाईंस घेऊन आले. कसें करून विधी संपादावा ऐसे जाणून, ओलीस नारायणजी बारगळ यांचा ज्येष्ठ पुत्र व लक्ष्मण मल्हार पारनेरकर ऐसे पागेंत ठेऊन, मल्हारराव यांनीं आपले बारगीर व खासे लोक, कर्नाटकी प्यादे चौकीस ठेऊन, आपण मल्हारराव जातीनिशीं घोड्यावर बसून, चार खिजमतगार व खासबारदार चार असें हाती तलवार घेऊन, इतक्यानिशीं वाड्यांत

आले. पौष शुद्ध १५ पौर्णिमा शुक्रवार अकरावे घटकेस वाड्यांत आले. येतांच बाईंचे दर्शन घेऊन पायांवर डोई ठेऊन अभ्यंग स्नानास नेलें. स्नान जाल्यावर सौभाग्यवती रखमाबाईंकडे सौभाग्यवती मुक्ताबाई फणसे इजला, बरोबर उभयतां स्त्रीपुरूषांची पदरांच्या गांठी देऊन रखमाबाईंकडे पाठविलें. ते जाऊन उभयतांनीं उभाउभीं मान लववून बाहेर येऊन पुण्याहवाचन जालें. अक्षत टाकावयास रखमाबाईंस मागतीं मुक्ताबाईंनीं आग्रह करून बाहेर आणून औक्षण करविलें. तद्नंतर आहेर जाहले. सरकारचा आहेर, त्यांनीं स्मरण करावा तर विशेषेंकरून करावा. परंतु विध केला पाहिजे. त्यावरून आम्हीं आहेर केला. त्यांची याद मागाहून सेवेसीं पाठवीन. सौ रखमाबाईही उदास जाली आहेत. आज उद्यां निरोप घेऊन इंदुरास जाणार. मल्हारराव पौर्णिमेचे दिवशीं विधी संपादून, एक रात्र वाड्यांत राहून प्रातःकाळीं पागेंत शनिवारीं गेले; ते पुन्हां आले नाहीत. सौ रखमाबाई इंदुरास गेलीयावर वाड्यांत यावे ऐसा करार करून, ओलीस शनिवारीं प्रातःकाळीं सोडून दिला. याप्रमाणें फलशोभन जालें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३१९

श्री ता. २२ जानेवारी, इ. स. १७९०

''विज्ञापना ऐसीजे : माघ शुद्ध ७ सप्तमीस सौ. रखमाबाई होळकर स्वार होऊन रामकुंडास रहावयास गेली. तेथें मुक्काम केला. ते दिवशीं झाडून लहान मोठे लोक त्यांचे भेटीस गेले. मी गेलों नाही. त्यावरून त्यांनीं चिठ्ठी दुसरें दिवशीं मजकडे पाठविली कीं तुम्हीं येऊन भेटून जाणें. त्या चिठ्ठीची नक्कल करून पाठविली आहे. ही त्यावरून माघ शुद्ध ८ प्रातःकाळीं रामकुंडास गेलो. भेटी जाली. एकांतीं घेऊन गेली. सर्व वर्तमान सांगितलें. त्यातील अर्थ कीं, चिरंजीव आम्हांपाशी होता. आम्हांपासोन बाईजवळ येऊन राहिले. ते समयीं आम्ही व सुभेदारांनीं पत्रें पाठविली कीं, चिरंजीवास ठेऊन न घेणें. आमचे आम्हांकडे पाठवून देणें. ते न करितां त्याचें लग्न केलें. त्याजपाशीं दोन माणसें आमची ठेऊन दिली. ती दूर करून आपल्यापासून नवीं माणसें ठेऊन दिली. त्याची जमियत वाढवून तीनशें रुपये रोजमुरा करून देऊन, पुढें दोन महिन्यांत सातशें रोजमुरा त्याने करून घेऊन मजबूत रहात गेले. बाईंचें ध्यानांत न ये. ऐसे करितां १५०० चा रोजमुरा दरमहा करून घेतला. तो करून जमत गेले. त्यामुळें येवल्यास पागा पाठवून तेथें नाना प्रकारे खेळ केले. आडगांव जनस्थानाजवळ पाटीलकीचा गांव आहे, तेथें उपद्रव देऊन तसनस केली. गांवात मन माने तसा उपद्रव देतात. तरी बाईंचे चित्तीं त्याचे बंदोबस्ताचें येत नाहीं. खानदेशांत पाटीलकीचा गांव देहर परगणीयाचा, तेथें गुमास्ता खिजमतगार सुभेदारांनीं ठेविला. त्याजला धरून आणून

तेथें दुसरा गुमास्ता पाठविला. हजार रुपये त्याजपासून घेतले. असे छंद मनास येतात ते करितात. बाईंचें भय नाहीं. आमचे भय त्यास. त्याचा बंदोबस्त आम्हीं करावा, तर आम्हांसही त्याचा बंदोबस्त बाई करूं देत नाही. बखेडा करून त्याजला देशीं, जेजुरीस पाठवितात. तेव्हां जमियत घेऊन तिकडे येईल, उपद्रव गांव खेड्यांस होईल. जेजुरीस गेल्यावर श्रीमंतांकडे येतील, तेव्हां त्याजला तेथें ठेऊं नये. याविषयीं आपणांस विनंति लिहावी म्हणोन मजला बोलावून इतके वर्तमान सांगितलें. त्यास विनंति कीं, राजश्री मल्हारराव तेथें आलें, तर सरकारांतून त्यांजला ताकीद होऊन, राजश्री सुभेदारांकडे जावयास सांगावे. ते न ऐकत तर जाबता देऊन आम्हांपाशीं इंदुरास पावतें करावें. याविषयीं अनमान नसावा म्हणून बहुत हात जोडून सांगितलें आहे. याविषयीचें पत्र सौभाग्यवती रखमाबाईंस आपले पाठवावें. त्यांत मजकूर कीं, तुम्ही वर्तमान लिहावयास सांगितलें, त्यावरून केसोपंत वकील यांनीं सविस्तर लिहिलें. त्यास, राजश्री मल्हारराव इकडे आल्यावर त्यास बुद्धिवादाच्या विचारें सांगून सुभेदाराकडे पाठवून देऊं. याप्रमाणें रखमाबाईंस पत्र मजकडे पाठवावें. मी त्यास प्रविष्ट युक्तीनें करून देईन. अथवा जशी आज्ञा होईल तसे त्यांस लिहून पाठवीन. या पत्राचे जाब सत्वर आलें पाहिजेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२०

श्री ता. २९ जानेवारी, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १३ जमादिलापावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २२ रविलाखरचें आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र ११ जमादिलावलीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, राजश्री पाटीलबावांकडील वगैरे बातमीचे व राजश्री मल्हारराव होळकर यांजकडील वर्तमान लिहिलें ते कळले. पुढें होत जाईल तें लिहित जाणें म्हणून आज्ञा. त्यास, पूर्वी चंद्र १७ रविलाखरचें विनंतिपत्रें लिहून रवाना केली आहेत. फलशोभन जालें हे वर्तमान लिहिलें होतें. पौष शुद्ध १५ स विधि जाल्यानंतर राजश्री मल्हारराव पागेंत जाऊन राहिले. सौभाग्यवती रखमाबाई होळकरीण यांनीं निकड केली कीं, मी इंदुरास जातें. बाईंनीं सांगितलें कीं, जाऊं नये. चिरंजीवाचा सलुख करून देतें, असें बोलून ठेवून घेतलें. बाईंनीं मल्हारराव यांजकडे पैगाम केला. मध्यस्त नारायणजी बारगळ घातले. पंधरा दिवस रदबदली जालीं, परंतु मल्हारराव यांची समजूत न जाली. त्यांचा एकच निश्चय कीं, मातोश्रींचे मुखावलोकन करणें नाहीं. असा साफ जाब वारंवार देत गेला. हें रखमाबाईंस पुरतें समजलें. तेव्हां इंदुरास जावें, बाईंनीं सांगितलें. त्यावरून माघ शुद्ध ७ स निरोप घेऊन गेली. समागमें मल्हारराव यांचे स्त्रीस घेऊन गेली. काशीराव होळकर यांच्या स्त्रीचे हातापायास वाताचा उपद्रव आहे.

त्यामुळें तिजला ठेऊन घेतले. वरकडास निरोप दिला. हें वर्तमान राजश्री सुभेदारांकडे गेले आहे. तेथून उत्तरें काय येतील ती कळल्यावर सेवेसीं लिहीन. मल्हारराव उतावीळ, देशीं देवदर्शनास जावयाची करितात. बाई निरोप देऊं म्हणतात. याप्रमाणें वर्तमान जालें आहे. ते सेवेसीं लिहिले असे. राजश्री पाटीलबावा फौजेची रवानगी दिल्लीस करितात. विशेष वर्तमान आलें नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२१

श्री ता. ४ फेब्रुवारी, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान, चंद्र २२ माहे रविलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचा लखोटा, एकूण दोन लखोटे सेवेसीं रवाना केले आहेत; पावलें असतील. सांप्रत चंद्र १ रविलाखरचें आज्ञापत्र सादर जालें, ते चंद्र १३ जमादिलावलीं पावलें. पत्री आज्ञा कीं, वरचेवर वर्तमान होईल ते लिहित जावें. ऐसीयास इकडील वर्तमान, राजश्री सुभेदार यांच्या व जयपूरकरांच्या भेटी पौष शु।। १० दशमीस जाल्या म्हणून पत्रें राजश्री सुभेदार यांची बाईंचे नांवें आली. पत्रीं लिहिलें कीं, आम्ही येथील निर्गम करून लवकरच येतो. राजश्री काशीराव होळकर यांची रवानगी करून द्यावी. महेश्वरीं पागा आहेत त्यासुद्धां काशीराव यांस कोट्याचे सुमारें लवकर बिदा करणें व सौभाग्यवती रखमाबाई यांजपाशी पागा व हत्ती नग पांच आहेत त्यांसुद्धां आम्हांकडे रवाना करणें. येविषयीं शरीफभाई इंदुरीं आहेत त्यांजला ताकीद कीं, रखामाबाईपासून सरंजाम झाडून घेऊन महेश्वरीं बाईजवळ पोहचावणें, ती आम्हांकडे पाठवितील. म्हणून शरीफभाई तेथें येऊन राहिले. रखमाबाई सरंजाम देत नाहीत. कज्जा पडला आहे. राजश्री चिमणाजी जयराम पारनेरकर लष्करांतून निरोप घेऊन इंदुरास आले. त्यांनीं रखमाबाईंस बहुत सांगितलें कीं, तुम्हांपाशीं सरंजाम कांहीं नसावा अशी आज्ञा आहे, तर आग्रह करूं नयें. त्यांचे सांगितलें मान्य जाले नाही. सौभाग्यवती रखमाबाई यांजकडे आरोप कीं, तुम्ही सरकारांत पत्रें लिहिली कीं, राजश्री नारो गणेश यांस दिवाणगिरी सांगावी. महेश्वरींहून पत्रें व लष्करांतून पत्रें सरकारांत गेलीं कीं, राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे दिवाणगिरी सांगावी, असें असतां रखमाबाई खूळ करितात हे निमित्य त्यांजवर ठेऊन, त्यांजपाशीचा सरंजाम काढावा म्हणून आग्रह राजश्री सुभेदार यांचा व येथीलही मानस असें आहे. हल्लीं लखोटा एक, राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचा आला, तो बजिन्नस पाठविला आहे, पावेल. राजश्री पाटीलबावा उज्जनीस येतात असें वर्तमान आले. राजश्री राणाजीचा बंदोबस्त जाला. राजश्री अंबाजी इंगळे व दोन पलटणें, कांहीं

फौज, मेवाडांत ठेऊन उज्जनीस येतात. राणेखानभाई मृत्यु पावले. त्यांची वस्तभाव व सावकारीयांत ठेवी होती ती घेतली. त्यांचा ताबूद देशीं देपूर येथें पाठविणार म्हणून वर्तमान आले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२२

श्री ता. ६ फेब्रुवारी, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २१ जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १४ जमादिलावलीं विनंतिपत्रें लिहून रवाना केली आहेत. त्यानंतर बाईंनीं मल्हारराव यांची रवानगी माघ वद्य ५ पंचमी गुरूवारीं केली. ते दिवशींच रेवापार जाऊन उतरले. जेजुरीस जातात. समागमें राजश्री सोमाजी लांबहाते वगैरे पागा दिधलीं. चाळीस दिवसांचा करार करून पायांवर हात ठेऊन, क्रिया घेऊन, बाईंनीं रवाना केलें कीं उभ्या मार्गे जावे; तसेंच यावे. वाकडे कोठें जाऊं नये. पुण्यास जाऊ नये. चांदवड वगैरे महालीं कोठें उपद्रव देऊं नये. असा करार करून राजश्री मल्हारराव निघाले. पुण्यास जाऊं नये असा करार करून घेतला तेव्हां त्यांस वाटें लाविलें. पुढें त्यांचे मर्जीस येईल तशी वर्तणूक करितील. तो भरंवसा बाईंस नाही. हे वर्तमान सौभाग्यवती रखमाबाईंस कळल्यावर त्यांनीं दोन चिठ्ठ्या मजकडे पाठविल्या. त्यांच्या नकला करून पाठविल्या आहेत. त्यांचें बोलणें कीं, बाईंस चिरंजीवाची प्रकृती कळून, सरंजाम देऊन वाटें लाविलें, तेव्हां दौलतीस अपायच केला आहे. चिरंजीव जातांना सुधा जाणार नाही. मार्गात चांदवड वगैरे महाल व खेड्यास उपद्रव देतील, नुकसानी होईल. सरदार मोहिमशीर. घरचा बखेडा मातुश्रींनीं आरंभिला, यांत परिणाम नाहीं. म्हणून मुजरद कारकून राजश्री निळो परशराम यांजला राजश्री केसो गणेश कुंटे यांस पत्रें लिहून, त्यांजकडे पाठविलें आहे. राजश्री केसो गणेश यांनीं विनंति सरकारांत करून चिरंजीवाचा पक्का बंदोबस्त करावा म्हणून सौभाग्यवती रखमाबाईंनीं पत्रें लिहून पाठविली आहेत. तेही विनंति करितील. सौभाग्यवती रखमाबाईंच्या लिहिल्यावरून सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. त्यांचे मनांतील अर्थ कीं, चिरंजीवास मध्येच पागा चांदवडास सरकारच्या पाठवून माघारे फिरवावा असें आहे. सौभाग्यवती रखमाबाई यांच्या नांवें खातरजमेचें पत्र पाठविलें पाहिजे. राजश्री सुभेदारांनीं बाईंस पत्रें लिहिलीं होती कीं, मल्हारराव यांस आम्हांकडे पाठवून देणे. त्यांस आजच उत्तर लिहून दिलें कीं, चिरंजीवाचा नवस होता. व्रतें धरलीं होतीं. विडा घेत नाहीं व जोडा पायांत घालीत नाहीं. पलंगांवर निजत नाहीं. शरीरास समाधान पडत नाहीं. देवाचा नवस फेडावयाकरितां पाठविलें आहे. तेथून लवकरच येईल म्हणजे तुम्हांकडे रवाना करून देईन. याप्रमाणें पत्रें लिहून पाठविली. मल्हारराव

यांजबरोबर जमियत पागा बाईंनीं दिली. पागेचे राऊत पन्नास. खाजगत जमियत शंभर स्वार आहेत. पुढें जमियत आणखी करणार. येथून कसें करून निघाले आहेत. मनस्वी वर्तणूक करितील, यास्तव सौभाग्यवती रखमाबाईंनीं विनंति करावयाविषयीं समक्ष सांगितलें आणि वरचेवर चिठ्ठ्या येतात, त्यावरून सेवेसीं लिहिले आहे. त्याविषयीं आज्ञा जाली पाहिजे. एक पत्र सौभाग्यवती रखमाबाई यांस पाठविले पाहिजे. सेवेसीं श्रुत हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२३

श्री ता. ९ फेब्रुवारी, इ. स. १७९०

''राजश्री केसो भिकाजी गोसावी यांसी :

स्नेहांकित सौ. रखमाबाई होळकर दंडवत सुमा तिसैन गया व आलफ. तुम्हीं पत्र पाठविलें तें पावलें. लिहिलें कीं, लिहिल्याप्रमाणें श्रीमंतांस विनंतिपत्रें लिहिलीं आहेत. चांदवडास पागा आल्यावर गांठ पडून चिरंजीवांनीं ऐकिले तर बरे. कदाचित कलह वाढल्यास, एखादी गोष्ट विपरीत जालीयास लैकिकी जघन्य! यास्तव श्रीमंत पागा पाठविणार नाहीत. चिरंजीव जेजुरीस गेल्यावर श्रीमंतांचे दर्शनासही जातील. तेव्हां त्यांस युक्तिद्वारा सांगून मार्गावर आल्यास तुम्हाकडे अथवा लष्करांत रवाना करावयास येईल. म्हणोन तुम्ही विस्तारें लिहिले तें कळले. ऐसीयास जेजुरीस जाऊन सरळतेनें माघारें येतो हा विचार सर्वांस समजून चुकला. याजकरितां चांदवडास पावला नाहीं तों तिकडून पागा याव्या. चार भोंवतालें जवळील आहेत त्यांजला व त्यांचे घरीदारीं ताण बसल्यावर सहजांत जड पडावयाचें नाहीं. तेव्हां जमियत काय करिती? श्रीचे दर्शनास कदाचित गेला आणि श्रीमंतांचें भेटीस आला, चार वाईट फट गोष्टी सांगितल्यानें तेव्हां शब्द आम्हांस ठेवतील. यांजकरिता बिना अनुभवाखेरीज मनुष्याचा लगटवास असल्याव्यतिरिक्त दृष्टी येते, हें सर्वथा होत नाहीं. आतांही जे जवळ बसतात, ते चार गोष्टी ऐकून शब्द त्यास ठेवितात कीं काय? त्यांतील माहीतगारी असल्याविना नजर पुरते असें नाहीं. मातोश्रींचे मनांतून खेळ करावा तो अर्थ तुम्हांसीं लोपला नाहीं. जे गोष्ट बहकली ते सुधारणें कठीण! यजमान मोहीमशीर. तिकडून एखादा बंदोबस्त घडावा. तर लांबचा पल्ला पडला. ते मातोश्रींस लिहितां कसर ठेविली नाही. तो इतिहास अद्योपांत तुम्हास माहीत आणि वडिलांस करणें नाहीं. तेव्हां नाश होऊं द्यावा की काय? श्रीमंत धनी आहेत. नसली गोष्ट त्यांनीं सुधारून मार्गावर आणावी, हा त्यांजला अधिकार असोन, उभयतांनीं अंदेशात पडावयाचें कारण नाहीं. याकरितां तुम्ही उभयतांस खचितपणें लिहून, हा तेथें जाऊं पावला नाही तो चांदवडीं पागा याव्या आणि चार जवळ लोक आहेत त्यांचें पारिपत्य, त्यांचे घरी चौक्या बसविल्या म्हणजे सहजांत बेजार होईल. कलह होणार नाहीं. विलगही पडत नाहीं. चार रुपये खर्च पडला तर चिंता

नाहीं. असें जालें म्हणजे आम्हांकडे पाठवावा. जमियत लुटल्यावर करितो ते काय? तिकडून दाब बसल्यावर कोणतेंही विलग पडावयाचें नाहीं. येविषयीचें निमित्य करून अवंतिकेस जातो म्हणोन निरोप मागावयांत भेटही घडोन यात्राही घडेल. दोन्ही साधतात. जाणोन चंद्र २५ जमादिलावल बहुत काय लिहिणें. मोर्तब सुद.''

लेखांक ३२४

पौ।। चंद्र २ रजब तिसेन, चैत्र मास **श्री** ता. १७ फेब्रुवारी, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २ जामदिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र २१ जमादिलावलीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्याउपरी इकडील वर्तमान : राजश्री मल्हारराव कसरावद परागण्यांत तीन मुक्काम करून होते. गेले तेव्हां एक नाटकशाला घरचे गुलामाची स्त्री, तिजला बाईंनी अलंकार भूषणें देऊन गायन, नृत्य शिकवून देवापाशीं कृष्ण मंदिरीं दुवख्ता हजिरी देत होती, तिजला घेऊन गेले. म्हणून बाई रागें भरल्या. बरोबर पागा व सोमाजी लांभाते दिले होते व ढाल करून दिधलीं, ती माघारें आणवून घेतली. जातेसमयीं दोन हजार रुपये रोख त्यास खर्चास दिले. गांवांत उचापत त्यांनीं घेतली; ते लोक समयास आडवे जाले. त्यांजला कांहीं न देतां कसरावदचे परगण्यांत राहिले. तेथें उपद्रव देऊं लागले. मग मी आपली चिट्टी व खिजमतगार त्यांजकडे पाठविला. त्यांनीं उत्तर लिहिलें कीं, सरकारचा महाल तो माझा आहे, उपसर्ग लागणार नाही. म्हणून मजला चिट्टीचे उत्तर पाठविलें आणि त्याप्रमाणें वर्तणूक न केली. राजश्री माधवराव भुसकुटे यांचा इनामी गांव धाकटी कसरावद, त्याजापासून पन्नास रुपये रोख व चार बैल घेऊन पुढें मुलतानचा मुक्काम केला. तेथें पंधरा मण चणे आणि रोख रुपये ७५ पाऊणशें घेतले. तो गांव सरकारचा, दुसरें दिवशीं खरगोण परगण्यांत गेले. दो चौ गांवची घोडीं पंधरा जमा केलीं. दोन चारशें रुपये गांवापासून घेऊन खरगोणास गेले. तेथें मामलेदार यांनीं दरवाजे लावून गोळी चालविली. तेव्हां कसबा सोडून बाहेर आठ कोसांवर राहिले. प्रातःकाळीं खरगोण परगण्यांत राऊत पाठवून मनस्वी मारहाण करूं लागले. एका खेड्याशीं कज्जा केला. पाटलास मार दिला. त्यामुळें त्याचे भाऊबंद येऊन तलवार चालविली. एक घोडा मल्हारराव यांजकडील ठार जाला. दोन बारगीर पडले. गांवाचे माणूस जखमी व ठार मिळून दहा जालें. शेवटी गांवास आग लावून दिली. बंद धरून घेतला. याप्रमाणें रयतेवर जुलूम केला आहे. बाईंस हें वर्तमान क्षणक्षणा कळत आहे. लोक व पागा पाठवून त्यास घांटाखाले करून द्यावे म्हणून नारोजी खिजमदगार व राऊत व कारकून पाठविलें. ते त्याजकडे जाऊन, खरगोण परगण्यांतून काढून भिलाण गांवापुढें पोंहचवून दिलें. बऱ्हाणपुरचें मार्गे गेले आणि खिसमतगार वगैरे परतून आले. मल्हारराव गुदस्तां

आले. त्यांचीं लक्षणें माझे ध्यानांत विपरीत आलीं. यावर मीं बाईंस एक वेळ एकांतीं सूचना केली कीं, मल्हारराव यांचें लक्षण ठीक नाहीं. तुम्ही याचा चांगला बंदोबस्त करावा. इतकें सांगून राजश्री गोविंदपंत गानूस साक्ष ठेविलें. पुन्हां त्यांनी तसे न करितां त्यांजला वाढवीत गेली. त्याचें फळ आतां पावतात. नित्य उठून लोकांच्या फिर्यादी येतात. गांवात पांच हजारास लोकांस त्यांनीं बुडविले, तें ठावकें असून त्यांची उपेक्षाच करीत गेली. आतां जड पडलें आहे. राजश्री दादाजी गंगाधर व केसोपंत कुंटे यांस बाईंनीं पत्रें लिहिली आहेंत कीं, सरकारांत विनंति करून चिरंजीवाचा बंदोबस्त करणें म्हणून ऐकितो. सौभाग्यवती रखमाबाईंचें पत्र चंद्र २४ जमादिलावलचें आले. त्याची नक्कल करून पाठविली आहे. पावल्यावर ध्यानास येईल. खावंद धनी, श्रीमंत असून, गेली गोष्ट ती त्यांनीं सुधारून द्यावी, हा मनोदय त्यांचा. याजविषयीं खातरजमेचें पत्र त्यांस पाठवावयाची आज्ञा जाली पाहिजे. ते कर्म बाईंच्यानें व रखमाबाईच्यानें होत नाही. सरकारचें दाबानें होईल. दुसरा अर्थ नाही. सौभाग्यवती रखमाबाईंनीं इंदुरास यावे म्हणून मजला लिहिले, परंतु मी गेलों नाहीं. कारण आज्ञा आल्यावर जाईन. अथवा ज्याप्रमाणें पत्रीं आज्ञा होईल त्याप्रमाणें वर्तणूक करीन. सारांश, रखमाबाई यांचे नांवें खासगत पत्र अगत्यवरून पाठविलें पाहिजे. तेव्हां त्यांचे समाधान होईल. चिरंजीवाचा बंदोबस्त करावयाकरितां सरकारांत मुजरद कारकून इंदुरींहून त्यांनीं पाठविला आहे व राजश्री केसो गणेश कुंटे यांस पत्र लिहिलें आहे. ते विनंति करितील. राजश्री सुभेदार यांची पत्रें बाईंस येत गेली कीं, चिरंजीवास देशीं रवाना न करावें; आम्हांकडे पाठवून द्यावें. त्यांनीं त्याप्रमाणें न करितां, देशीं रवानगी करून लोकांची नुकसानी केली. दोन हजार गुरें वळून बरोबर नेलीं आहेत. सुलतानपुर, नंदुरबार, चांदवड या महालांत मास पक्ष राहणार. मग पुढें काय करणार ते करोत. जमियत दोनशें पायदळ व स्वार शंभर आहेत, ते चांगलेच आहेत. राजश्री बापूजी चिटणीस निसबत शिंदे हे उज्जनीस आले. हल्लीं चिटणीस तेथें राहणार. बापूजी जनार्दन जामगांवीं जाणार. ते इकडून येतात. येथील मार्गाची पत्रें गेली आहेत. राजश्री पाटीलबावांकडून राजश्री आंबोजी इंगळे यांचा बंधु बाळोजी इंगळे दिल्लीपुढें होते. तिकडून गुलाम कादर याची मातुश्री व कनिष्ठ बंधु आले, त्यांची यांची एक लढाई आली म्हणून वर्तमान. राजश्री काशीराव होळकर सात हजारा फौजेनिशीं दिल्लीस आहेत, असें वर्तमान येथें आलें आहें. त्यावरून सेवेसीं लिहिले असे. श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२५

पैवस्ती चंद्र १० रजब तिसेन, चैत्र मास **श्री** ता. १२ मार्च, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २५ माहे जमादिलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २

जमादिलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्याउपर इकडील वर्तमान, राजश्री सुभेदार यांचीं पत्रें बाईंस आलीं. त्यांत वर्तमान कीं, शीख व रोहिले एक होऊन कुंजपुऱ्यास जमाव करून आहेत. विठोजी इंगळे फौजेसुद्धां सारणपुराचा घाट उतरून यमुनापार कुंजपुऱ्याचे सुमारें गेले. आम्ही चिरंजीव राजश्री काशीराव होळकर याजसमागमें पांच हजार फौज देऊन, विठोजी इंगळे यांजकडेच पाठविलें आहेत. हेही जलद जाऊन पोहोचतील. मथुरेहून फौजा आम्हांसुद्धां त्रिवर्गाच्या जयपुरास रवाना करावयाचा बेत आहे. सरदारांनीं मथुरेस असावे, फौजा पुढें रवाना कराव्या, असें लिहिलें होतें. राजश्री मल्हारराव होळकर खरगोण परगणियाचा गांव मारून बऱ्हाणपुरास गेलें. तेथून रावेरी जाऊन दोन हजार रुपये घेतलें. पुढें नसिराबादेवरून उत्राणेस गेले. तेथें शिमगा केला. पुढें कोणीकडे जातील हें कळत नाहीं. येविषयीं सौभाग्यवती रखमाबाई होळकर यांनीं विनंति सरकारांत लिहावयाविषयीं पांच चार पत्रें पाठविलीं, त्याप्रमाणें विनंति लिहीत गेलो. त्याप्रमाणें मल्हारराव यांचा बंदोबस्त सरकारांतून व्हावा. याविषयीं परभारें त्यांनीं कारकून व राजश्री केसो गणेश कुंटे यांस पत्रें लिहिलीं आहेत. मी त्यांस उत्तर काय लिहावें, येविषयीं आज्ञापत्र आलें पाहिजे. त्यासारखें सौभाग्यवती रखमाबाई यांस लिहून पाठवीन. त्यांची माणसें व पत्रें वरचेवर येतात कीं, सरकारचें उत्तर काय आलें ते लिहिलें पाहिजे. त्यावरून सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२६

पैवस्ती चंद्र २५ रजब तिसेन, चैत्र मास **श्री** ता. २८ मार्च, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ११ माहे रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र २५ जमादिलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून रवाना केली आहेत. त्याउपरी इकडील वर्तमान : राजश्री मल्हारराव होळकर रावेरीहून कूच करून उत्राण परगण्यास गेले, तेथें हुताशनी केली. राजश्री हरी गणेश कमाविसदार निसबत होळकर यांजपासून चोवीसशें रुपये घांसदाणा व मेजवानीचे घेतले. त्याशिवाय दुमाले गांवापासून पांच हजार व महालातून पांच हजार व कसबेकर झेडूक पाटील यापासून पांच हजार येणेंप्रमाणें, एकूण रुपये सत्रा हजार चारशें घेऊन, चाळीस गांवांपावेतों जाऊन, मागतीं माघारें थालनेर परगणीं आले. श्रीमहापात्रेहून १० दहा ब्राह्मण आले, ते देशीं जात होते. त्यांस मार्गांत गांठून भाल्याची जखमा मारून लुटून घेतलें. जो मार्गांत कोणी भेटतो त्यास सुरक्षित येऊं देत नाहींत. जमाव वरचेवर करीत आहेत. येविषयीं सौ।। रखमाबाई यांची पत्रें आलीं, त्यावरून विनंति पांच चार पत्रीं लिहिली. परंतु उत्तराची आज्ञा होत नाही. याचे कारण काय म्हणोन चिंता लागली आहे. सौ।। रखमाबाईंस आम्ही

काय उत्तर लिहावे? राजश्री केसोपंत कुंटे यांजकडे कारकून व पत्रें सौ।। रखमाबाईनीं पाठविली, त्याप्रमाणें उत्तरें त्यांजकडे पाठविली असल्यास मजला आज्ञा करावी, म्हणजे मी त्यांस लिहीन. दुसरें, बाईंचे उजवे हातास फोड तळहातास जाला व उजवे पायावर फोड जाला. त्यास औषध, भोई राजश्री त्रिंबक बाबूराव यांजकडील, त्यानें रानांतील मुळी आणून उगाळून लाविली, त्यानें हात व पाय फार सुजला. आणखी फोड येऊन वाहूं लागले. कोपरपावेतों सूज चढली. त्यामुळें ज्वर प्राप्त जाला. दोन दिवस स्नान राहिलें. श्रमी आहेत. दरबार बंद आहे. शरीरप्रकृती ठीक नाहीं. चैत्र शुद्ध ६ पासून श्रमी आहेत. दशमीपासोन तर स्नानच नाही. राजश्री पाटीलबावांकडील वर्तमान, त्रिवर्ग सरदार मथुरेस आहेत. फौजा जयपुराकडे रवाना केल्या म्हणोन वर्तमान आलें. जोधपूरकरांची फौज दहा हजार जयपूरकरास मदत आली. याप्रमाणें तिकडील वर्तमान आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२७

श्री ता. २ मे, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १७ साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २६ रजबचें आज्ञापत्र व छ १ साबानचें आज्ञापत्र एकूण दोन पत्रें छ १४ माहे मिनहूस पावलीं. पत्रीं आज्ञा कीं, राजश्री मल्हारराव होळकर सरकारमहालास व शिंदे होळकर यांचे महालास उपद्रव देतात; त्याजवीशीं गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांसीं सांगावें कीं, पागा पाठवून त्याचा बंदोबस्त करावा. येविसीं राजश्री केसो गणेश कुंटे यांस समक्ष सांगितलें आहे व ते बाईंस लिहितीत. तुम्हीं बाईंस बोलावें कीं, मल्हारराव याजकडे पागा पाठवून घेऊन जावें म्हणोन आज्ञा. त्यावरून बाई यांसीं समक्ष लिहिल्याप्रमाणें त्यांसी बोललो. त्याचे उत्तर बाईंनीं केलें कीं, ''सरकारांत अनुभव आहे. घरचा प्रकार, मीं काय करावे? दादासाहेबांचा प्रकार घडला, त्यास कोण श्रम लागले?'' हें उत्तर केले. यात दर्शविलें काय, गोष्ट कठीण, मजला होत नाहीं. तेव्हां मी उत्तर केलें कीं, श्रीमंतांस म्यां काय लिहावें? आपण बोलला तसें लिहावें, किंवा मल्हारराव यास आपण आणवितां? तेव्हां बोललीं कीं, ''माझें म्हातारपण, मी जाऊन घेऊन येईन हें सामर्थ्य नाही. त्याचे आईनें अथवा त्याचे बापानें येऊन त्यास घेऊन जावे. इतरांच्यानें तो येत नाहीं.'' याप्रमाणें बोलली. त्यास असेच पत्रीं लिहून पाठवणें म्हणोन सांगितलें. फिरोन दुसरे वेळ विचारलें, तरी हेंच उत्तर कीं, त्याचे आईनें अथवा त्याच्या बापानें येऊन त्यास घेऊन जावें. असेंच तुम्हीही श्रीमंतांस लिहावें, म्हणोन सांगितलें. त्यावरून सेवेसीं लिहिलें असे. राजश्री नारो गणेश यांचे भाचे, राजश्री बाळाजी लक्ष्मण, श्रीमहायात्रेस कुटुंबसुद्धां गेले होते. ते यात्रा करून वैशाख शुद्धांत इंदुरास आले. नारोपंत यांची स्त्री येथें

होती, त्यास मावंद्यासाठीं इंदुरास घेऊन गेलें. मावंदें जाल्यावर नारोपंताकडे त्यांची रवानगी वैशाख शुद्ध ७ स केली. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२८

श्री ता. ५ मे, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २० माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ १९ साबानीं राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचा लखोटा छ १३ चा लिहिला आला, तो बजिन्नस पाठविला आहे. दोन लखोटे पूर्वीचे व एक आतां आला तो, एकूण तीन लखोटे त्यांजकडील पाठविले आहेत. राजश्री मल्हारराव याचा बोभाट राजश्री सुभेदारांकडे गेला कीं रूसून जात होते, परंतु श्रीमंतांनीं एका बंदोबस्त करून चौकी ठेविली. दोन तीन दिवस उपवास केले, मग सरकारांतून ताट वाढून जात आहे. दादाजींस आज्ञा सरकारातून जालीं कीं, यांस घेऊन जाणें. हें वर्तमान राजश्री सुभेदारांस कळल्यावर, त्यांचे पत्र बाईंचे नांवें आलें कीं, कोणीतरी भला माणूस पाठवून त्याजला घेऊन येणें. असें पत्र काल आले, म्हणून ऐकिलें. तेथून त्यास कोणी आणावयास धजत नाहीं. गुणाचें सर्वांस कळलें आहे. याउपर बाई काय तजवीज करितात ती करोत. येथें महागाई फार जाली आहे. पूर्वीचे लोकांचे देणें व पुढेंही नित्य खर्चाची ओढ आहे. ती निरूपाय आहे. परामर्ष जाल्यास देणेदारांचें देऊन पुढें घेत जाईन. ओढीमुळे विनंति लिहितों. तेथेंच ऐवज राजश्री कृष्णाजी नाईक तात्याकडे पावता केला पाहिजे. बहुत दिवस सरकारांतून कांहीं पावलें नाहीं. पूर्वी दोन हजार रुपये पावले, ते तात्यांकडेच देण्याचे ते दिले. आतांही त्यांजकडेच द्यावयाचे आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३२९

श्री ता. १४ मे, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २९ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १९ माहे साबानीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान : राजश्री रघुनाथ हरी पान्होळेकर यांची व त्रिंबकराव सदाशिव या उभयतांची घरवाटणीचा पूर्वी फडशा, हरिपंत व सदाशिवपंत यांनीं करून ठेविलाच होता. त्यापैकीं

पेटेचा व देवाच्या उपकर्ण्याचा लढा राहिला. त्याकरितां त्रिंबकराव सदाशिव झाशीस गेले, तेथें निकाल न जाला. तेथून महेश्वरास आले. येथें बाईंनीं ठेऊन घेतले. हे वर्तमान रघुनाथ हरीस कळले. यावर त्यांजकडून राजश्री धोंडोपंत व नरसिंगराव, जाबसालास येथें आले आहेत. उभयतांचा वाद प्रतिवाद उदंडच जाला. निकाल होतां दिसत नाही. पुढें पंचाईत वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री धोंड दीक्षित पटवर्धन यांस सांगितली. उभयतां राजी जाहल्यास निर्गमांत येईल. कलम १

खेची राघोगडवाला, त्याचा पुतण्या चेतसिंग, त्याने सिरोंज व भेलसे या प्रांतीं प्रलय मांडिला. मार्ग चालत नाहीं. हजारपावेतों जमाव जाहल्याखेरीज मार्ग शुद्ध चालत नाहीं. त्यामुळें खेचीचा वकील येथें बाईंकडे आला आहे. आमचें संस्थान पाटीलबावांस सांगोन सोडवावे. त्यावरून बाईंनीं वकिलास ठेऊन घेऊन, राजश्री सुभेदारांस पत्रें लिहिली आहेत कीं, यांचा बंदोबस्त करून देणें. कलम १

राजश्री मुरारजी जाधव भोइंजकर यांजसमागमें पन्नास राऊत आहेत. एक मास जाला, सोमाखेडीनजीक महेश्वर येथें आहेत. राजश्री यशवंतराव फणसे यांचें कर्ज रुपये १५०० घेतले. त्यांचे देणें. ते जाऊं देत नाही. त्यांचे देणें वारून देशीं जाणार म्हणोन वर्तमान ऐकतो. बाईंचे भेटीस येत होते, परंतु बाईंनीं सांगितलें कीं, भेटीचें अगत्य नाही. परभारें मर्दान्याचे घाटें उतरून जाणें. असें उत्तर दिलें. कलम १

राजश्री चिमाजी बुळे लोकांसुद्धां येथेंच आहेत. त्यांचा व दिवाणांचा फडणीशीचा लढा आहे. आनंदराव बाबाजी दिवाण व नीळकंठ जनार्दन फडणीस यांस दूर करून नवे दिवाण, फडणीस करावे, हा आग्रह धरून येथेंच आहेत. चाकरीस जात नाहींत. बाईंच्यानें नेट धरून त्यांजला लष्करांत पाठवीत नाही. येविषयीं राजश्री सुभेदारांची पत्रें येतात. दोन वर्षें बुळे येथेंच आहेत. कलम १

राजश्री लक्ष्मणराव कृष्ण परांजपे यांजला बाईंनीं रामपुऱ्याचें मदतीस पाठविले. चंद्रावताच्या कजिया रामपुऱ्यासीं लागला आहे. दहा पांच गांव चंद्रावतांनीं मारले. तेथील कमाविसदार राजश्री गणपतराव विष्णु यांची मामलतदार मातबर, परंतु महालीं आठवडे गुमास्ते जातात. एकावर इतवार रहात नाहीं. त्यामुळें मामलत खराब जालीं. तिगस्तां चार लक्ष रुपये दिले, त्यापैकीं रदकर्ज हा कालवर पडलें नाहीं. कलम १

नारायणजी बारगळ यांचे शरीरीं समाधान नव्हतें. भगींद्राचा उपद्रव फार जाहला, त्यामुळें श्रमी फार होते. मध्यें ब्राह्मणाचा द्वेष उत्पन्न जाहला. बाई समाचारास गेलीं, तिजबरोबर ब्राह्मणमंडळी येऊं दिलीं नाहीत. अशी रीत जालीं होती. येथून निरोप घेऊन घरास जात होते. सेंधव्यापावेतों गेले. तेथें वैशाख व।। १२ स काळ जाला. दोघे पुत्र आहेत व कुटुंब आहे. पागा पथक लष्करांत चाकरीस सुभेदारांपाशीं आहेत. कलम १

धरणेकर धोकलसिंग राजा व राणी त्यांजकडून सरकारांत वकील जावयास येथें आले. बरोबर सीताराम बैरागी आहे. हत्ती छावा, नग एक, वगैरे नजर घेऊन सरकारांत येतात. चंद्र २८ साबानीं बाईंची भेट घेतली. पत्रें राजांची देऊन, निरोप घेऊन आज उद्यां इतके

रेवापार होतील. कलम १

एकूण कलमें सात ७

सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३०

श्री ता. २६ जुलई, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १३ माहे जिल्कादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष :

राजश्री आबाजी नाईक वानवळे लष्करातून देशीं जावयाकरितां महेश्वरीं छ ७ मिनहूस आले. तो त्यांचें घरचें पत्र आलें. नाईकांची मातुश्री पंचत्व पावली. आठवे दिवशीं वर्तमान कळलें. त्यानंतर उत्तरकार्य करून छ मजकूर पार गेले.

हजार रुपयेपावेतों धर्म, दान भूयसीशिवाय दीड हजारपावेतों धर्म केला. पुढें पैठणास गेलियानंतर विशेष धर्म करणार म्हणोन ऐकिलें. कलम १

नायकास दुखवटयाचीं वस्त्रें बाईंनीं व कारभारी यांनीं एक एक शेला पांघरविला. सर्वांबरोबर मींही एक शेला सहा रुपयांचा अंगावर घातला. कलम १

नायकांसमागमें हत्ती नग २ व घरपागा पाऊणशें घोडीं व उंट पथ गाडी सरंजाम, वडील पुत्राची स्त्री, येणेंप्रमाणें व पंचवीसपावेतों ब्राह्मणमंडळी व शिपाई बरकंदाज दोनशेपावतों लोक होते. कलम १

राजश्री अलीबहादूर व राजश्री सुभेदार या उभयतांची खराबी सांगितली. त्यांत सुभेदाराचे चालीस बहुतकरून स्तव ऐकिलाच नाहीं. कारभारी यांकडे दोष नसतां आब घेतली. पंधरा लक्ष घेतले, तेच आजपावेतों भक्षिले. पुढें कोठें कांहीं नाही व जयपूरचेंही बनत नाही. सामर्थ्य असावें, तर कोणी लवून गोष्ट सांगांवी तो प्रकार नाहीं. अलीबहादूर आहेत तोंवर भ्रम. ते वेगळे जाले तर त्यांची स्थिति राहाणार नाहीं, असें सांगत होते. कलम १

राजश्री नाईक छ ११ मिनहूस बाईंचे दर्शनास हवेलीस आले. समक्ष भाषणें जाली. बाईंचे चित्तांत याजविषयीं राग होता. यांनीं राजश्री सुभेदार यांस आडवून कर्जाच्या निर्गम करून घेतला. व्याजास व्याज व मनोती मनस्वी घेतलें. फेरखत केलें आहे, त्याचा उल्लेख कांहींच न केला. बहुत समाधानाच्या गोष्टी सांगितल्या. त्यांनीं बहुत स्तुती केली. प्रसन्न करून पोटास कांहीं योजना करून द्यावी. यांनीं मान्य केलें. पुढें घडेल तेव्हां खरें! छ १२ रोजीं निरोपास आले. वस्त्रें बाईंनीं दिली. मेजवानीचे साहित्य चांगले, बारीक खानदेशी तांदूळ, देशीची ज्वारी वीस शेर व पोहे येणेंप्रमाणें दिले. वस्त्रें शालजोडी व पागोटें दिले.

कलम १

नायकाचे जबानीचे वर्तमान : राजश्री पाटीलबावांची तारीफ, सावधानी बहुत हिंदुस्थानांतील बंदोबस्त चांगला केला. दिल्लीस फौज येऊन व मथुरेचा व मेवाडचा बंदोबस्त करून, आपण लावणीस श्रावणमासीं उज्जनीस येणार, जोधपुरचा कारभार जरब देऊन केला. करोड रुपयापावेतों नक्त व महालसुद्धां ऐवज लावून घेतला. उज्जनीस दोन महिने राहून, आश्विन मासीं देशीं जाऊन श्रीमंतांचे दर्शन घ्यावे म्हणोन आबाजी सांगत होते. कलम १

बावांसांगातें तोफखाना व पलटणें व फौजसरंजाम भारी घेऊन येतात. तोफा दीडशें दोनशेंपावेतों बरोबर आहेत. कलम १

एकूण कलमें सात ७

सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३१

श्री ता. १७ आगस्ट, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ५ माहे जिल्हेजपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ २८ जिल्काद व छ १ जिल्हेजचीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली, त्या पत्रांबरोबर राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचीं पत्रें पाठविली आहेत. त्याउपरी काल छ ४ जिल्हेजीं आनंदराव गंगाधर यांचे पत्र आले, ते बजिन्नस पाठविले आहे. त्यावरून श्रवण होईल. इकडील वर्तमान : राजश्री पाटीलबावा राणाजीचा पक्ष धरून भीमसिंगास माजी करणार. त्यावरून जमाव सुद्धां हमीरगडास महसरा करून गड घेतला. तेथें भीमसिंगाचा कुंवर होता, तो धरून त्यास अलंकार पायात घालून अटकेंत ठेविला. मालियत, गल्ला व जिन्नस दारूगोळी व घोडीं चारशेंपावतों सापडली. गल्ला फार सापडला. आणिकही मालियत बहुत निघाली. भीमसिंगास तगादा कीं, तुम्हीं किल्ला खालीं करून राणाजीपाशीं जावे; किल्ला चितोडचा आम्हांस द्यावा; असा तगादा केला. त्यावरून भीमसिंगांनीं सांगून पाठविलें कीं, चितोडासीं माझें शीर लागलें आहे, हें गेल्यावर कोणीही किल्ला घेवोत. असे त्यांस सांगून, सुंदरनाथ वकील, गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाईंकडे पाठविला. त्याचे बोलणें कीं, तुम्हीं मदत करावी. खर्च पडेल तो आम्ही देऊं. अथवा कोणी मातबर भला माणूस पाठवून, पाटीलबावांचा आमचा स्नेह करून द्यावा. हें होत नाहीं तर आम्हांस उत्तर द्यावें. त्यावरून बाई विचारांत पडल्या आहेत. आपले ठिकाणीं बोलतात कीं, भीमसिंगाचा पक्ष धरून

पाटीलबावांशीं विरूद्ध करावें, हे ठीक नाही व कोणी मातबर पाठवावया योग्य नाहीं. कोणी पाठविल्यास पाटीलबावाहीं ऐकत नाहीत. या अंदेशांत पडोन राजश्री सुभेदारांस पत्र गेलें आहे. त्याचें उत्तर येईल त्या अन्वयें वकिलास सांगणार. कलम १

राजश्री सुभेदार यांची पत्रें बाईंस आली आहेत कीं, आमचा व जयपूरकरांचा भाईचारा पूर्वीपासून आहेच. सांप्रत त्यांनीं रामपुरा खाली करून दिला, त्याप्रमाणें किल्ल्यांत अंमल जाला. जयपुरकरांचें बोलणें, आमचे भाईबेटे आम्हांसी बदलून आहेत, त्यांचें पारिपत्य तुम्हीं करावे म्हणोन म्हणतात व आपला ऐवजही खंडणीचा द्यावा लागतो. त्यास, तुम्ही चिरंजीव राजश्री काशीराव होळकर यांनीं रवानगी, पांच हजार फौज देऊन करावी. खर्चाची बेगमी पोक्त करून द्यावी. ऐशीं पत्रें आलीं. त्या दिवशींच देशींचे माहाल व इकडील माहालची याद करून सावकारास ऐवज लाऊन दिला. श्रावणअखेरीस रवानगी करतील. सरकारातही पत्रें सुभेदारांनीं लिहिलीं, तें बाईंनीं दादाजींकडे पाठविलीं आहेत. ते पावले असतील. कलम १

श्रावणमासाचें ब्राह्मणभोजन, नित्य ब्राह्मण चार हजार जेवितात. शिवाय एक हजार ब्राह्मणांचे शिधे नित्य होतात. सर्वांस अनुष्ठान, जप व पार्थिवलिंगे व शिवकवच व नमस्कार सांगितले आहेत. कलम १

राजश्री मल्हारराव होळकर यांजपाशीं आपाजी राजाराम कारकून पारनेरकर आहे. त्याचें पत्र, लढाई राजश्री बहिरोपंत व शामराव यांशीं जाली, म्हणोन पत्र आलें. त्यांतील वर्तमान अलाहिदा पत्रीं लिहिलें आहे. त्यावरून श्रवण होईल. सरकारच्या फौजेसीं लढाई केली म्हणोन, सौभाग्यवती रखमाबाईंनीं निषेघ करून लिहिलें आहे म्हणोन ऐकिलें. कलम १

एकूण कलमें चार असेत सुमारी.
सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३२

पै।। चंद्र २७ मोहरम तिसेन **श्री** ता. १ सप्टेंबर, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २० माहे जिल्हेजपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री तुकोजी होळकर यांणीं मथुरेपासून महेश्वरपावेतों डाक बसविली, ती चंद्र १२ जिल्हेजचीं येथें आली. बाईंस पत्रें लिहिलीं होतीं कीं, ''आमचे खर्चाची तारांबळ फार आहे. कर्ज जालें. मोहीम साधली नाही. राजश्री बापूजी होळकर व काशीराव होळकर हे वगैरे लोक आडवून बसले

आहेत. पैसा कोठून येत नाहीं. कोट्यास पागा पाठवून ऐवज घेऊन पाठवणें. कांहीं तुम्ही मदत कराल तर स्थिति राहील. नाहींतर सोय पडत नाही. राजश्री पाटीलबावांस हिस्सा मागावा, तर सोय नाही. तूर्त आलों. आतांच वांटा म्हणावा तर ते देतात, हें कळतच आहे. तथापि आम्ही जाबसाल करितों कीं, तुमचा आमचा भाऊपणा. एक भाऊ घरी असतो, एक कमाई करितो; परंतु वांट्यास उभयतां बरोबर आहेत. नेहमी राजश्री नारोपंत, त्यांजपाशीं जाबसालकरितां ठेविले आहेत.'' याप्रमाणें पत्रें बाईंस आली. डाक बसविली. वरचेवर याच मजकुराचीं पत्रें येतात व खासगी खिजमतगार पाठविला, त्याचे नांव बहिरू. त्याचे जबानीं सांगून पाठविलें कीं, पारोपंत कामांत मन घालीत नाहीत. पारनेरकर कारकून मंडळी, त्यांचें व नारोपंताचें विरूद्ध लागले. आहे. कामकाज दुईमुळें नीट होत नाही. असे कित्येक लहान मोठें सांगून पाठविलें. खिजमतगार येथें चंद्र १५ जिल्हेजीं आला. सौभाग्यवती रखमाबाई इंदुरीं आहेत. देपालपूर व पिंढावें व रामपुरा येथें उपद्रव कमाविसदारांस दिला. त्यामुळें कमाविसदार यांनीं बाईंस पत्रें पाठविलीं कीं, रखमाबाईंनीं फर्मासीच्या चिठ्ठ्या केल्या आहेत. आम्हीं ऐवज कोठून द्यावा? तुम्ही रसद घेतां. आमचीं फाजलें मुबलक असून इकडील उपद्रव लागतो. त्यावरून बाईंनीं रखमाबाईंस पत्र लिहिलें कीं, तुम्ही परभारा उपद्रव मामलेदारांस करितां, हें ठीक नाही. फर्मासीसाठीं राऊत पाठविले तें बोलावून घेणें. त्याचें उत्तर रखमाबाईंनीं पाठविले कीं, फर्मासीचा ऐवज आपण द्यावा; राऊत बोलावून घेऊं. असें पत्र आल्यावर आपले ठिकाणीं श्रमीं जाली. राजश्री महादजी शिंदे यांचें पत्र बाईंस आलें होतें कीं, आमच्या शरीरास समाधान नव्हतें; परंतु आतां आराम जाला आहे. राजश्री तुकोजीबावाच्या आमच्या भेटी जाल्या. तुम्हांस कळावें. इतकें पत्रीं लिहिलें होतें. बाईंनीं सावकारापासून तूर्त कर्ज घेऊन राजश्री तुकोजीबावाकडे रवानगी करणार. दोन लक्षांची तजवीज केली आहे. रवाना करावयास मास पक्ष पाहिजे. येवल्याची पाटीलकी सुभेदार यांनीं घेतली. तेथील मोकासा आंबीकराचा व जहागीर राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांची. त्याजविषयीं सरकारचीं पत्रें बाईंस आली कीं, पाटीलकीचा हक्क वाजवी न घेतां मोकासियाचे व जहागिरीचे अमलास खलेल करितात. तर गुमास्ते यांस लिहून वाजवी रीतीनें पाटीलकीचा हक्क घेऊन, आम्हांस दिक्कत न पडे तें करावे. येथून सरकारच्या पत्राचीं उत्तरें गेली, चिरंजीव देशीं असतां वहिवाट जाली, त्याप्रमाणें पुढें चालेल. यांच्यांनीं निस्तुक होत नाहीं. सौभाग्यवती रखमाबाईंनीं पागा येवल्यास पाठविली आहे, म्हणून ऐकिलें. त्यावरून सेवेसीं लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३३

श्री ता. ९ आक्टोबर, इ. स. १७९०

''विज्ञापना तागाईत चंद्र २९ मोहरमपावेतों वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान तर पुढे फौजा मेडत्याचे मुक्कामी होत्या. त्याहून गोपाळराव चिटणीस मात्र कूच करून तीन कोस पुढें गेले. होळकर व शिवाजी विठ्ठल व बळवंतराव हे येथें राहिले आहेत. होळकर म्हणतात कीं, जप्ती व खंडणी वगैरे ते घेतात, आम्हांस एक पैसा देत नाहीं; तेव्हां आम्ही जात नाही. सुभेदार यांची आज्ञा येईल त्याप्रमाणें करूं. येथें सुभेदार यांनीं नारो गणेश यांची अप्रतिष्ठा फार केली. तवे तापवून पुढें टाकिले व साखळदंड हत्तीचा गळ्यांत घातला. अंगास जामग्या लाविल्या. मिरच्यांची धुरी दिली. राखेचा तोबरा दिला. कांहीं केल्यास ऐवज कबूल न होय. हल्लीं तीस लाख रुपये कबूल जाहला. तितका फडशा करून घेत आहेत. पुढें आणिक निकड आहे. घराची जप्ती केली. अंगावर एक वस्त्र मात्र ठेविलें आहे. बायकोने त्यांस सांगितलें कीं, ''कां अप्रतिष्ठा करून घेतां? तें काय असेल तें देणें. भीक मागून खावूं.'' नारोपंतांनीं आनंदराव यांस बोलाविलें होतें. सुभेदार यांची परवानगी आली, मग गेले. त्यास सांगितलें कीं, लेकास हाती धरून यमुनेंत जातो. जें असेल तें देतों. मला संन्यास द्यावा. याप्रमाणें सुभेदार यांस सांगितले. ते बोलले कीं, पन्नास लाख घेईन. येथें न दिल्यास बाईंकडे पाठवून घेईन. परवाचे दिवशीं राणेखानभाई पाटीलबावांनीं सुभेदार याकडे पाठविलें कीं, इतकी अब्रू त्याची घ्यावयाची नव्हती. त्याजवरून बहुत रागें भरले कीं, तुम्हास आमचे घरांत बोलावयास कारण काय, वगैरे आणिक बहुत रागें भरले. मग ते गेले. कळावें. बावांचे यांचे अद्याप कांहींएक जाले नाही. शिवाजी विठ्ठल मध्यस्त आहेत कीं, तुम्हांस मुलुख लावून देतों. बंदोबस्त करून देववितों. तुम्ही राहावें. गोसावी बाबांचे हातीं द्यावा असा करार आहे, त्याप्रमाणें तुम्हीं द्यावा. याप्रमाणें निश्चय करून, उदईक शिवाजी विठ्ठल व आपाजीराव दाभोळकर मथुरेंत राहिले आहेत. ते पाटीलबावांकडे जाणार. हल्लीं पत्रें आलीं त्यांत; श्रीमंतांची आज्ञा अलीबहादुर यास आहे कीं, तुमचा बंदोबस्त यांनीं चांगला वसुली मुलूख पंचवीस तीस लक्ष, तुमचा खर्च अगदी नालबंदी वगैरे मागील कर्जसुद्धां फडशा होय, अशी सोय जाहलीयास राहणें. नाहींतर एक दिवस न रहावें, उठून देशास यावें. याप्रमाणें उभयतांस पत्रें आहेत कीं याचा बंदोबस्त याप्रमाणें करून देऊन ठेवणें असल्यास ठेवावा, नाहींतर ठेवूं नये असें आहे. मग उद्यां हें पत्र देणार आहेत. काय होईल तें पहावें हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३४

श्री ता. १५ आक्टोबर, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ६ माहे सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २१ मोहरमीं

विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. सांप्रतचे वर्तमान : राजश्री पाटीलबावा भाद्रपद शुद्ध १५ पौर्णिमेस राजश्री सुभेदार यांचे डेऱ्यास येऊन, एक प्रहरपावेतों एकांत करून माघारें आपल्या डेऱ्यास गेले. त्याचे दुसरें दिवशीं वद्य १ राजश्री नारो गणेश बमय कबिले व चिरंजीव सुद्धां अटकेत ठेऊन, गारदी दोनशें व बारगीर दोनशें ठेविले. कारकून हस्तगत जाले, कांहीं पळाले. येणेंप्रमाणें वर्तमान जालें व पत्रें बाईंस सुभेदारांनीं लिहिलीं होतीं. कलम १

राजश्री मुकुंदराव हरी, राजश्री नारोपंताचे भाचे, यांनीं बाईंस लागू होऊन मनसुबा केला कीं, मी येथून कारकून पाठवून त्यांची मुक्तता करून येथें नारोपंतास आणावें. आपण वडील आहेत. येथें आणून काय करणें तें करावें. त्यावरून त्यांचे मर्जीस्तव राजश्री नारो विश्वनाथ पूर्वी गेले होते, ते चंद्र ५ सफरीं बिदा केले. राजश्री सुभेदार यांस पत्रें लिहिलीं कीं, माणूस कोठें मिळतें? नारोपंताची अब्रू घेतली हें ठीक केलें नाहीं. तर त्यास आम्हांकडे पाठवून देणें. येथें आल्यावर तुमचे अनुमतें घडेल. कलम १

राजश्री सुभेदार यांनीं दिवाणगिरीचें काम खासगीकडे ठेऊन, तूर्त मुतालकी राजश्री पाराशर दादाजींस सांगितली आहे. तेच काम करितात. कलम १

जयपूरकरांची फौज व इस्माईल बेग हे विजेसिंगाचे फौजेंत सामील जाले. कलम १

येथील खर्चाविषयीं विनंति पूर्वी लिहिलीच आहे. त्याविषयीं आज्ञा जाली नाहीं. बहुत दिवस जाले, परामर्श जाला नाहीं. येथें कर्जही कोणी देत नाही. उपाय काय करावा? आजपावेतों राजश्री कृष्णाजी नाईक थत्ते यांचा ऐवज, असाम्याकडे होता तो घेत गेलों, त्यांचाही तगादा आहे. नित्य कृत्याचें चाललें पाहिजे. अडचण जाणोन विनंति लिहिली आहे. बाईकडून आमचेविषयीं नामकरण नाहीं. यंदा सर्वत्रांची समजावीस जाली, परंतु इकडल्याविषयीं अनुकूल पडले नाहीं. मीही त्यांस हटकीत नाहीं. लिहिणें ते स्वामींसच लिहितों. कलम १

राजश्री सुभेदार यांनीं खिजमतगार पूर्वी बाईंकडे पाठविले होते कीं आमचे कारभारी यांसीं बनत नाहीं. दुसरा कारभारी करावा. त्याचें उत्तर त्यांणीं पाठविलें नव्हतें. खिजमतगार ठेऊन घेतले होते, ते हल्लीं खिजमतगार व कापड खरेदी केलें तें, चंद्र ५ सफरीं काल रवाना केलें. कलम १

दिवाणजीवर चौकी बसली, हें वर्तमान कळल्यावर बाह्यात्कारें मात्र वाईट केलें म्हणोन बोलतात. आंतून संतोष, चांगलें केलें, आपलें घर पहावें हे रीतच आहे, म्हणून मानितात. कलम १

राजश्री महिपतराव गिरमाजी पारनेरकर येथें आले. त्यांसीं खलबत होत असतें. त्यांनीं विचार करून मुजरद कासद पुण्यास रवाना केला, तो चंद्र ३ सफरीं येथून बिदा जाला. त्याजबरोबर पत्रें राजश्री दादाजींस आहेत म्हणून कळलें. सरकारांत लिहिलें न लिहिलें

याचा शोध लागला नाहीं. नारोपंताचे वर्तमान आल्यावर तो मजकूर लिहून पत्रें पाठविलीं आहेत. कलम १

राजश्री बापूजी होळकर व काशीराव होळकर यांचीं पत्रें भाद्रपद वद्य ३ चीं आलीं मेडत्याचे मुक्कामीं. तेथें वर्तमान बिजेसिंग यांनी पैगाम सलुखाचा केला आहे, सलुख करावा म्हणून पत्रें पाठविलीं. हे वर्तमान आम्हीं वडिलांस लिहिले आहे. त्यांचें उत्तर येईल तसें केलें जाईल. कलम १

राजश्री मल्हारराव होळकर जमावसुद्धां चांदवडाबाहेर होते. तेथून जमाव घेऊन राजश्री आनंदराव होळकर यांजवर चालून आले. त्यांची यांची लढाई भाद्रपद वद्य १३ त्रयोदशीस जाहली. यांजकडील दहा वीस माणूस ठार जालीं व कांहीं जखमी जाली. दुसरे दिवशीं वद्य १४ चतुर्दशीस राजश्री आनंदराव होळकर जमाव घेऊन त्यांजवर गेले. पुन्हा लढाई जाली. मल्हारराव यांचा मोड केला. दहा पांच घोडीं पाडाव करून आणलीं. त्यांचा जमाव बाहेर होता, तो चांदवडांत नेऊन घातला. येणेंप्रमाणें पत्रें राजश्री आनंदराव होळकर यांची बाईंचे नांवें जाली. याच लढाईत फडच्या (फडशा) होता, परंतु अंदेशा करणें प्राप्त म्हणून हयगय केली. म्हणून पत्रें लिहिली होती. कलम १

एकूण कलमें सुमारे दहा आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३५

श्री ता. १३ नोव्हेंबर, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ माहे रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री सुभेदार वनासे नदी भिलाड्यानजीक आहेत. चवडावन व राणाजी उभयतांकडील वकील आहेत. कोठून पैसा प्राप्त नाहीं. भीमसिंगाकडे ठाणीं आहेत ती घेऊन दिलीं, तर राणाजी करारप्रमाणें खंडणी देतील. जोंपावेतों राजश्री अलीबहादर यांसमागमें होतें, तोंपावेतों दाब होता. ते कूच करून गेल्यावर कमी पडला. मेवाड, टोंक वगैरे याच मुलुखांत फिरतात. सौभाग्यवती रखमाबाई आली, ती इंदुरास येऊन राहिली. राजश्री मल्हारराव होळकर येथें बाईपाशीं आले आहेत. राजश्री नारो गणेश यांचे कुटुंब, महेश्वरीं येऊन राजश्री मुकुंदराव हरी यांचे घरीं राहिले आहे. नारोपंत यांची आज्ञा कुटुंबास कीं, रांझ्यास जाऊन रहावे, तूर्त येथेंच आहेत. राजश्री यशवंतराव फणसे यांची कन्या राजश्री चिमाजी बुळे यांचे पुत्रास देऊं केली. मार्गशीर्ष शुद्ध १० चें लग्न नेमले आहे, आहेर करावे लागतात. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३६

श्री ता. ५ डिसेंबर, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ माहे रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावांनीं चितोडास मोर्चे लाविले आहेत. पूर्वी पातशहांनीं टेकडी बांधून तोफा चढविल्या होत्या, त्याच टेकडीवर सांप्रत तोफा चढवून मारगिरी करून दोन बुरूज उडविले. तोफा लागू जाल्या आहेत. किल्ला घेतील असें वर्तमान आहे. राजश्री सुभेदार यांजकडील जाबसाल हा कालवर निर्गम नाही. जयपूरकर दिवसगतीवर घालून खराबा करितात. यांजपाशीं फौजेचा जमाव नाही. त्यामुळें श्रम पावतात. दबाव नाहीं. राजश्री अलीबहादर फौजेसुद्धां झांशी प्रांतीं आहेत. दतीया, वोडसे वगैरे जमीदार यांजकडून दोन लाख रुपये घेतले. समागमें राजश्री शिवराव हरी आहेत. आणखी जमीदार त्या प्रांतीं आहेत, त्यांजपासोन खंडणी घेऊन पुढें बुंदेलखंडाकडे जावें, असा विचार आहे. राजश्री आनंदराव गंगाधर वकील, राजश्री सुभेदारापाशीं आहेत. त्यांचे पत्र दीड महिना येत नाही. मग त्यांचे वर्तमान काय ते कळत नाही. येथून पत्रें पाठविली, त्यांचे उत्तर येत नाहीं. राजश्री पाटीलबावांचे लष्करांत महागाई फार जालीं आहे. चार शेर सारी जिन्नस! तथापि स्थळ घेऊन उठावें असे मानस, त्यांजकडील खिजमतगार देशी गेले त्यांनीं सांगितलें. उदेपूरचे राणाजी समागमें आहेत. त्यांचा अभिमान धरून भीमसिंगाचें पारिपत्य करावे. येणेंकरून होळकरांत समाधान नाहीं. आपले ठिकाणीं श्रमी आहेत. येविषयीं राजश्री सुभेदाराकडे वकील गेले, येथें आले, परंतु दोन्हीकडून उपराळा भीमसिंगाचा जाला नाही. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३७

श्री ता. ५ डिसेंबर, इ. स. १७९०

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ रविलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १५ रविलावलीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील अर्थ, मामलेदार जमा जाले आहेत. अंबाडची मामलत राजश्री वामनजी हरीकडे सांगून दोन महिने जाले, हा कालवर ठाणें दाखल अंमल जाला नाही. खंडो बाबूराव कुटुंबसुद्धां महेश्वरीं आहेत, त्यांच्या हातच्या सोडचिठ्ठ्या ४ घेऊन वामनजी हरींनीं पाठविल्या, तथापि ठाणें देत नाहीत. शिबंदीचा अडथळा घालून बसले आहेत. रूबरू बाईंनीं ताकीद केली असतांही

जबरदस्तीनें अंमल सोडीत नाहीं. खावंदगिरी जरबच नाहीं. वामनाजी हरीपासोन दीड लक्ष रुपये घेऊन सावकाराकडे दिले. हे वाण्याची गत. यावेगळीं रयत व जमीदार आंबाडचे आले, त्यांनीं तकरीर लिहून दिली. त्यांची रूजवात कलमाची समक्ष करून त्यांचे आंगीं लागल्यास लागूं देत नाहीत. मोठे धट्ट मोजीतच नाहीत. पुढें कसे घडेल ते लिहीन. रावेरचे मामलेदाराकडील हिशेबास राजश्री भास्करपंत आले आहेत. त्यांचे फाजील कांहीं नाही. परंतु सावकारीचा ऐवज कर्जाऊ आहे. वरकड मामलेदार आहेत; हा कालवर कोणाचा निर्गम नाही. कार्तिक वद्य ९ व दशमी दोन दिवस प्रळय जाला, पिकें नासलीं. रबीचीं पिकें येतील, खरीप गेलें. महागाई जिन्नस आठ नऊ शेर होते, ते वीस शेर जाले आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३८

श्री ता. ७ जानेवारी, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ माहे जमादिलालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ २२ माहे रविलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केलीं आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री सुभेदार यांचीं पत्रें बहुत समाधानाचीं आलीं कीं, आम्ही लवकर यावयाचें करितों. राजाची भेटी व्हावी इतका गुंता आहे; त्यास राजेही बाहेर डेरेदाखल जाले. पौष शु।। ५ चा करार भेटीचा आला आहे. यास्तव येतां येत नाही. भेटीं जाल्यानंतर लौकरच वडिलांचे भेटीस येतों. आपण उदास होऊं नये. श्रीमहायात्रेस जावयाचें न करावें. येथील कारभारी आहेत, त्यांस पत्रें पाठविलीं कीं तुम्हीं मातुश्रीचे समाधान राखून उदास न होत तें करावें. आम्ही लवकरच येतो. अशीं पत्रें कारभारी यांस आली. राजेश्री बापूजी होळकर यांस जयपूर प्रांतीं ठेवून सडे आम्ही येतों. सांप्रत राजेश्री आनंदराव गंगाधर यांचे लखोटे ३ तीन आले आहेत ते बजिन्नस पाठविले. डाक बसावयाची आज्ञा जाली म्हणोन ऐकिलें. त्यास कासदजोडी एक पुण्यास गेली. एक जोडी; त्यापैकीं एक आसामीस आराम नाही; आसामी एक राहिली. ती छ २२ रविलाखरीची डाक पाठविली. त्याचे दुसरें दिवशीं तीन लखोटे एका दिवसाचे आंतरें आले. आठ दिवस लखोटे राहिले. हल्लीं सेवेसीं पाठविले आहेत. तेथील वर्तमान श्रवण होईल. गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांचेंही समाधान सर्वांनीं केलें आहे. कारभार करायास लागली आहेत. दोन चार दिवस जाले, दरबार करूं लागली. मामलेदार जमा जाले. त्यास निरोप, हिशेबाचा निर्गम करून देणार. राजश्री संताजी होळकर यांजकडे खाजगी गांव आहेत, त्यांचा हिशेब येथेंच बाईपाशीं द्यावा म्हणोन राजश्री सुभेदार यांनीं लिहिलें. त्यावरून ते हिशेबासाठीं आले. त्यांजकडे शिल्लकही सरकारचे हिशेबीं

निघते. त्याजविषयीं बाईंनीं त्यास तगादा लाविला आहे. त्याचा खर्च ते दाखवितात. पुढें ठरेल तें खरे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३३९

श्री ता. ३० जानेवारी, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ११ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविलीं आहेत, प्रविष्ट जालीं असतील. राजश्री आबाजी नाईक वानगळे येथें येऊन देशीं गेले. हें वर्तमान पेशजींचें पत्रीं लिहिलें आहे. त्यांचे खलबत जालें, त्यातील मजकूर समजला तो लिहिला असे. त्यांनीं होळकराचे दवलतीविषयीं बाईपाशी बहुत निषेध केला. नारो गणेश यांजकडे दोष नसतां, राजश्री सुभेदार यांनीं त्यांची अब्रू घेतली. घेऊन पैका काय घेतला? पंधरा लक्ष रुपये घेतले. ते आजपावेतों भक्षिले. पुढें ठिकाण नाहीं. यापूर्वी मीच रदबद्दली करीत होतों कीं, राजश्री नारोपंत याचा आब घेऊं नये. याजकडून वीस लक्ष रुपये देवितों. त्याचा कारभार त्याजकडे असों द्यावा. तें न ऐकतां कर्म केलें, तें नाश मात्र केला. रांगडे रजवाडे याजकडील दाब कमी होऊन जयपुरचे मामलतीचा बंदोबस्त न जाला. जयपूर प्रांतीं सुभेदारांनीं जप्ती करून ऐवज घेतला. त्याचे रूजवातीस यादी रांगड्यांनीं लिहून आणिल्या, त्यात गांव गांवभेट व तरकारी व पानपत्रावळी व नक्ता ऐवजसुद्धां यादी केल्या. पांचा लक्षांच्या यादी केल्या त्या मुजरा घेऊन बारा लक्ष रुपये राहिले ते पटाइतवार वराता करून देतों असें रांगडे म्हणतात. सतरा लक्ष रूपये मामलतीचे ठरले त्याची योजना अशी केली. यांचे पदरीं पडावयाचे नाहीं. रामपुराही सुटत नाहीं. म्हणून मजकूर केला. नाईक गेलियावर पाठीमागें बोलली कीं, दौलत बुडते. त्यास माझें काय बुडावयाचें आहे? दाभाड्यांची दौलत पन्नास साठ वर्षे बुडत बुडाली. माझा जीव आहे तोंवर चिंता नाहीं. मागे कांहीं का न होवो! अशीं भाषणें केली, म्हणोन ऐकिलें तें सेवेसीं लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४०

श्री ता. ३० जानेवारी, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ

२५ माहे जमादिलावलपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांचे नांवें छ २५ व २६ सवालीचें दोन लखोटे सादर जाले, ते छ १८ जिल्कादी पावेल. मुजरद जोडीच आली. पत्रें पावल्यानंतर दोन्ही लखोटे पावते केले. दरबारांतच अक्षरशः राजश्री मुकुंदराव हरी यांनीं वाचून दाखविले. वर्तमान ऐकून संतोष पावली. कर्नाटक प्रांतींचा बंदोबस्त व शत्रूचे पारिपत्य चांगलें जालें. परंतु पुरता टिपूचा बंदोबस्त जाला नाही; तोही श्रीमंतांच्या प्रतापें घडेल. छावणीस फौजा तुंगभद्रेचे अलीकडे राहिल्यास उत्तम आहे. टिपूचा जमाव तुटक नाहीं, त्या अर्थी तुंगभद्रेचे अलीकडेच छावणीचा प्रकार चांगला असें उत्तरें केलीं. दोन दिवस जासुदास ठेवून पत्राचे उत्तर सरकारांत स्वामींचे नांवें लिहून दिली ती बजिन्नस सेवेसीं रवाना केली आहेत. राजश्री मल्हारजी होळकर हे वाफगांवीं जाऊन गांव बळकावून बसले. त्यावरून सरकारच्या फौजेशी लढाई मातबर जाली. उभयतांकडील घोडीं व माणसें ठार जाली. राजश्री शामराव हिवरेकर यांजशीं लढाई जाली. राजश्री बहिरोपंत सामील नव्हते म्हणोन येथें वर्तमान बाईंस आले तेव्हां, मल्हारराव यांजपाशीं जमाव आहे तोच आहे त्यामुळे शेर जाले आहेत. महाराजांचे मनांत त्यास जाया न करितां पुण्यास आणावें, परंतु ते माणसें केवळ नीचाचे सोबतीचीं आहेत. येथें होते तेव्हां त्यांचे गुणदोष लिहीतच होतों, त्याचें पारिपत्य चांगलें करावें. अमर्यादानरूप जालें पाहिजे. त्याजसमागमें लोक आहेत त्यास देहेनगी भारी देतो आणि त्या लोकांस कोणी मागें पुढें नाहीं यामुळें जमाव तुटत नाहीं. वाफगांवीं आहेत; बाहेरून फौजेचा घेरा घालावा. आतच जेर करून निर्माल्य केले म्हणजे हस्तगत होतील. मल्हाररावासंबंधीं खर्च पटेल तो होळकर देतील. राजश्री दादाजींस बाईंनीं लिहिलें आहे असें ऐकिलें. सौभाग्यवती रखमाबाईंचे गतवर्षी बोलणें होतें कीं, चिरंजीवास धरून मजकडे पावते करावें. हे सरकारांतून जालियास मी यासंबंधीं खर्च पडेल तो देईन, असें बोलणें मजशींच जालें होतें. त्यांस दिवस बहुत जाले. त्याप्रमाणें घडलें नाहीं; तसाच जाबसाल राहिला. हें वर्तमान गतवर्षी सेवेसीं लिहिलें असावें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४१

श्री ता. २० मार्च, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १४ माहे रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ३ रजबचें आज्ञापत्र सादर जालें तें चंद्र मजकुरीं पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं चंद्र १९ जमादिलावल व चंद्र २१ चीं पत्रें पावलीं; व चंद्र ६ व चंद्र ७ व चंद्र १० व चंद्र ११ व चंद्र २१ जमादिलाखरचीं पत्रें पावलीं. पुढें वर्तमान होईल तें लिहीत जावें म्हणून आज्ञा. ऐसीयास, एथून चंद्र १०

रजबीं विनंतिपत्रें लिहून व राजश्री आनंदराव यांचें पत्र पाठविलें आहे ते सेवेसीं पावतील. सांप्रतचे वर्तमान राजश्री सुभेदारांनीं टोंकेचे संस्थानांतील दोन गढ्या घेतल्या दुसऱ्या दोन गढ्या, त्याचा जाबसाल लाविला आहे. राजश्री नारो गणेश फितूर रांगड्याचे गढ्यांची करीत व बोलणे लाविलें तें कोरें असें जाणून कुटुंबसुद्धां रामपुऱ्याचे किल्ल्यांत त्यांस पाठविलें. हे वर्तमान बाईंस कळल्यावर फार रागें भरली. म्हणाली कीं, उगेच त्याचा पिच्छा घेतला आहे. बरें येथें येतो मग त्याचा जाबसाल करीन. असें भाषण मुकुंदराव हरीसी केले. राजश्री मल्हारराव होळकर यांस आणावे या विचारांत आहेत. फाल्गुन वद्य पंचमी जाल्यावर समजेल जे सेवेसीं लिहीन. राजश्री पाटीलबावा आज हुताशनीस बऱ्हाणपुरीं जातील. कालचा मुक्काम असेरचा होता. हल्लीं लखोटा १ आनंदराव गंगाधर यांचा आला, तो बजिन्नस पाठविला आहे तो सेवेसीं पोहचेल. डाक उठली. आता एक जोडी आणखी पाहिजे, येविषयीचीं आज्ञा जाली पाहिजे. चंद्र मजकुरीं सोमाजी लांबहाते यांस बाईंनीं बोलावून एकांत केला. त्यांस मल्हारराव यांस आणावयास पाठवितात. कोणें प्रकारें त्याची खातिरदारी करून आणावें, ते म्हणतील तें ऐकावें, याप्रमाणें ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४२

श्री ता. २३ एप्रिल, इ. स. १७९१

""gdgt {dZ§V H$gmo {^H$mOr HVmb gmO§ Z_ñH$ma {dkmZm VmaIrB© N>19 _mhogm-Zm dVm gdH$M| dV©mZ `WmñWV Ago {de¢ ...`Wb dV©mZ N>22 aO~Mr {dZ§Vnì |{b hy Z gdgt adnZm H$ r AmhV d Ë mnì ng_nd_|AmZ§ad J§mYa `m§M| nì nmR{db|Amho Ë mOna BH$Sb dV©mZ ...anO r H$raand hm H$a `m§ g_mYmZ Zi hVoahUy Z, B§Ang H$ ngdngr gWXma _ëhnaand `m§Mr N>r VmV|Amho Ë m§`mXe Øng Jbo EH$mXm{Xdet `Wb. Áda `W hmVm Zdg H$ maUm Xe Øng Jbo H$b_ 1

gm\\mr½dVr al _m-mB© m§ nì gWXma§boAmb|H$;Vahr B§Ang Z ahnd|_hôdat _mVmbmmet Agnd|Vahn§met eO~mdJa bmb$AmhV Ë m§ aOmXD$Z _hôdang Onbl| Aet nì|Ë m§ d `W|~mB©|m§ Amb t H$;{VObmVmV|amhÿZ Xbn§ hôdat KD$Z Ond| E|ndê$Z ~mB©Ë m§ nì {bhy Z `W|KD$Z Amb r. eO~mhmb H$a dJa`m§ {Zamo {Xëhm Zmht. al _m-mBMr _Ou Zmht. Om-gmb bmbmAmho KSë`ngnal|{bhrZ. H$b_ 1

gm\\mr½dVr al _m-mB© W|M| eÕ 2 g Amb r; ^Ozg Jbmh Ë m§r EH$§t ~mbndy Z gm§JVboH$;Amahnda BVamOr gWXma§Mr. {Z{_Ë H$; anO r ZmamJUe

यांची सुटका करावी म्हणोन आम्हीं पत्रें श्रीमंतांस पाठविलीं, असा आरोप ठेऊन इतराजी केली आहे. त्यास हें निमित्य मजकडे आलें आहे. तर याचा दोष मजकडे नसतां लटका बोभाटा सुभेदाराजवळ करणारांनीं केला आहे. त्यास श्रीमंतांस माझे तर्फेनें विनंति लिहून उत्तर आणवावें. मीं तों पत्र लिहिलें नाहीं आणि निमित्य तर आलें. याचा परिहार करणार धनी समर्थ आहेत. याप्रमाणें समक्ष वर्तमान सांगितलें, त्यावरून विनंति लिहिली. आज्ञा होईल तैसे उत्तर देऊं. कलम १

राजश्री रामचंद्र कृष्ण भुस....... (अपूर्ण)

राजश्री नारो गणेश यांचे भावे मुकुंदराव हरी हे दिवाणगिरीचें काम करीत आहेत. येविशीं १०/५ पत्रें राजश्री सुभेदारांचीं आलीं कीं, त्यांचे हस्तें काम घेऊं नये. तथापि बाईंनीं त्यांजकडूनच कामें घेतली. सांप्रत राजश्री गोविंद रघुनाथ खासगी दिवाण आले. त्यांनीं सरकारचा निरोप सांगितला कीं, जशी मर्जी सुभेदारांची, त्याप्रमाणें बाईंनीं करीत असावें, म्हणजे दौलतीस गोड. त्यावरून चैत्र शुद्ध १ प्रतिपदेपासोन सरकारच्या पत्रावर व सुभेदारांच्या पत्रांवर मुकुंदराव यांनीं लिहू नये इतकें जालें. वरकड कामकाज तेच करितात. हल्लीं पत्रें सरकारांत लिहिली त्यांजवर मुकुंदराव यांची विनंति जाली नाही. राजश्री दादाजींकडील गुमास्ते यांनीं पत्रें पुरीं केलीं आहेत. याप्रमाणें सुभेदारांकडे पत्रें जातात. कलम १

राजश्री मल्हारराव होळकर यांस आणावयासी चिमाजीराव बुळे व सोमाजी लांभाते यांस पाठवून घेऊन येणें म्हणोन सुभेदारांची पत्रें आलीं, त्यावरून बाईंनीं त्यांस जावयाकरितां बहुत सांगितले. त्यांनी साफ उत्तर केलें कीं, आम्ही जात नाही. गेल्यानें तो मार्गात नीट वर्तणूक करणार नाही. लटके आंदेश आमचे माथां देऊं नका. त्यावरून बाईंनीं सरकारांत पत्रें लिहिलीं कीं, जमियत सरकारची देऊन बिदा त्यांस करावे व दादाजींस याप्रमाणें लिहिलें कीं, सरकारांत लिहिले आहे. समागमें लोक देतील त्यांस खर्च पडेल तो आम्ही देऊं; असें ऐकिलें. सांप्रत वर्तमान कीं, मल्हारराव यांनीं तेथें पुन्हा बेकैदी करून मारामारी केली, त्याजकरितां चांगलेच बंदोबस्तांनीं ठेऊं.''

लेखांक ३४३

श्री ता. १५ मे, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ माहे रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ २४ साबानीं विनंतिपत्रें लिहून राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील पत्रें देऊन सेवेसीं

पाठविलीं आहेत. सांप्रत छ ५ साबानचें आज्ञापत्र सादर जालें ते छ रमजानीं काल पावलें. त्याचें उत्तर लिहून पत्रें पाठविली ती त्यांजकडे पाठवून देणें म्हणोन आज्ञा. त्यास आमचे नांवाचें आज्ञापत्र पावलें; त्यांच्या नांवाचीं पत्रें लखोटे आलीं नाहींत. परभारे उज्जनीस गेलीं असतील तर नकळे. राजश्री सुभेदार यांचीं पत्रें बाईंस आलीं होतीं कीं, आमची तारांबळ खर्चाची फार आहे. कांहीं करून ऐवज पाठवावा. त्यावरून तूर्त बाईंनीं एक लक्ष रुपये त्यांस खर्चास पाठविले आहेत. परस्परें एकवाक्यता जाली आहे. जयपुराकडून रोडू खवास मामलत करावयास राजश्री सुभेदारांकडे आले आहेत. सतरा लक्ष रुपये मागील सालें राहिलीं त्यासुद्धां करार करून रामपुरा येथील सोडचिट्टी दिली. त्यावरून सुभेदारांनीं सोडचिट्टी घेऊन रामपुऱ्यास कारकुनासमागमें पाठविली. परंतु बैरागी यांनीं मान्य केलीं नाहीं. उत्तर दिलें कीं, रामपुऱ्याचे ऐवजीं दुसरें स्थळ जयपूरकरांनीं मजला द्यावें; तेव्हां हे स्थळ मी सोडीन, नाहीं तर देत नाहीं. जमाव करीत आहे. त्यावरून रोडू खवास निरोप मागत होते, त्यांनीं आज्ञा दिली नाही. जयपूराकडील निर्गम जालियाखेरीज सुभेदार तेथून जात नाहींत. मोठ्या तोफा इकडून बाईंनीं पाठविल्या त्या पोहोचल्यावर पुढें काय करतील हे नकळे. राजश्री अलीबहादुर तेथें आहेत. वैशाख शुद्ध ३ स कूच करून बुंदेलखंडांत जावयाचें येथें वर्तमान ऐकिलें. राजश्री पाटीलबावा पुष्कराजवळ आहेत तेथेंच हुताशनीचा समारंभ बहुत केला. संवत्सरप्रतिदेपावेतों रागरंग बहुत अप्रतिम जाला. डभई पलटणासुद्धां तेथेंच आहेत. पुढें दोन मनसबे. एक उज्जनीस यावे, हें न जालें तर मथुरेस छावणीस जावें. जयपूरचे शहास कांहीं फौज ठेऊन वरकड जमियत दिल्लीस पाठवावी असें वर्तमान ऐकिलें. राजश्री सुभेदार यांचे दासीपुत्र दोघे येथें राजश्री काशीराव होळकर यांजसमागमें आले. त्यांत धाकट्या पुत्राचें लग्न व्हावयाचें ते काल वैशाख शुद्ध १० स लग्न लागलें. आहेर कोणीं केले नाहीत. समारंभही विशेष करविला नाहीं. पाटासारखें करून एका दिवसांत उरकिलें. वेदमूर्ति राजश्री मनसारामभट पटवर्धन सरकारांतून हत्ती खरीदी करावयास श्रीकाशीस गेले होते, जातांना परभारें गेले. तिकडून येतांना येथें छ ७ रमजानीं आले. चार हत्ती खरीदीचे व एक इंग्रजांनीं सरकारांत नजर दिला तो, एकूण पांच नग घेऊन, येथून पुढें मार्गाचें दस्तक व आपला कासद एक मुक्कामपावेतों देऊन, रेवापार करून उत्तर आणवून ठेविलें. सरकारांत येऊन पोंहचतील. समागमें सरंजाम कापड वगैरे होते व हस्तीराम जोहरी समागमें होते तेहीं हुजूर येतात. येथें वर्तमान संतोषाचे ऐकिलें कीं, धारवाड व कोल्हार व हुसकोटे व बेंगरूळ इतकीं संस्थानें सरकारांत आली. राजश्री तात्या व नबाब निजामअलीखान एकत्र होऊन फौजा तुंगभद्रापार जाल्या. टिपूचे मुलखांत हंगामा आहे. मोठी गोष्ट जाली. बेंगरूळ जागा मोठी बाकी; पाण्यावर ... ... (कागद फाटला) जागा; कोठें पडकोट व खंदक वगैरे, चांगली मजबूत, श्रीरंगपट्टणापासोन तीस कोस, अशी जागा हस्तगत जाली, मोठें काम जालें. तेथील संरक्षण करणार मजबूत माणूस ठेविलें पाहिजे. शत्रूचें पारिपत्य चांगलें जालें, तसें पुरतें जालें पाहिजे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४४

श्री ता. २७ मे, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २३ माहे रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः येथील वर्तमान छ ११ मिनहूस विनंतिपत्रें व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील पत्रें सेवेसीं रवाना केली आहेत ती प्रविष्ट जालीं असतील. सांप्रत छ ६ रमजानचें आज्ञापत्र सादर जालें ते छ ११ मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, राजश्री आनंदराव गंगाधर यांच्या नांवें लखोटा पाठविला आहे तो, डाकेबरोबर रवाना करून उत्तर आणवून पाठवावें म्हणोन आज्ञा. त्यास आज्ञेप्रमाणें लखोटा पावतांच पुढें डाकेसमागमें रवाना केला. उत्तर आलें म्हणजे पाठवून देऊं. तूर्त लखोटे दोन आनंदराव यांजकडील आले, ते बजिन्नस सेवेसीं पाठविले आहेत. पावलीयाचीं आज्ञा करावी. इकडील वर्तमान : राजश्री सुभेदार यांस बाईंनीं पत्रें निकडीची बोलावण्याविषयीं जात होतीं, परंतु त्यांनी छावणीचा मजकूर तेथें केला. राजश्री अलीबहादुरबाबांस ठेऊन घेतलें. चार मास बरसात ओढीत ओढ त्यांस दरमाहा देऊन त्यांची सोय करून, पुढें बादबरसात कोठें मोहिमेस जावें; याप्रमाणें पत्रें बाईंस पाठविलीं. जयपुरकरांची मामलत विल्हे लागली. सतरा लक्ष रुपये ठराव जाला. रामपुरा द्यावा. यांनीं त्यांचीं ठाणीं घेतली आहेत तीं सोडावीं. परस्परें ठाणीं द्यावीं. यांनीं रोडू खवास यास मेजवानी केली व त्यांनीं यांस वस्त्रें, जवाहीर बहुमान दिल्हा. याप्रमाणें राजश्री अलीबहादुर यांस जवाहीर, वस्त्रें बहुमान रांगड्यांनीं केला. बहादुर यांनीं त्यांस मेजवानी केली. त्यास सरंजाम लागला तो, राजश्री सुभेदार यांनीं दिल्हा. रांगडे निरोप घेऊन जयपुरास जाणार. येथून मोठ्या तोफा दोन गेल्या त्या टोंकेस पावल्या. तेथून लष्करांत घेऊन जाणार, असें वर्तमान बाईंस त्यांनीं लिहिलें होतें. राजश्री पाटीलबावा रूपनगरास आहेत. रूपनगर कृष्णगडकरास दिल्हें होतें तें फिरून बावांनीं घेतले. कृष्णगडकर यांजपासोन कांहीं पैसा घेऊन मागती देणार. राजे बिजेसिंग यास हवाल प्राप्त जाला आहे म्हणोन सावकारी वर्तमान. उदेपुराकडे फौज बावांनीं पाठविली आहे. राजश्री मल्हारराव होळकर यांचा बंदोबस्त सरकारांतून केला, फार चांगलें जालें. मोठा प्रलय केला होता. मार्ग चालत नव्हते. रयतीस उपद्रव फार जाले होते. मोठी गोष्ट जाली. त्यांपाशीं हजारपावेतों घोडीं जालीं आहेत. वगैरे सरंजाम हत्ती लोक समागमें जागांजागांचे आहेत. त्यासुद्धां पारिपत्य जाले पाहिजे. सरंजाम सरकारांत जाला पाहिजे. त्यांनीं चोरीचा जुलमाचा जमाव केला तितका सरकारांत घ्यावा. रिखबदास जोहरी याची स्त्री व कन्या येथें आहेत. त्यांची वस्तभाव अमानत ठेऊन यादी व पत्रें सेवेसीं पाठविली. त्याउपर दोन तीन वेळां विनंति लिहिली, परंतु आज्ञा उत्तराची जाली नाहीं. राजश्री दादाजी गंगाधर विनंति करितात. येथून बाईंची पत्रें त्यांस जातात कीं, त्या रांडमुंड आहेत; वस्तभाव माघारें द्यावी. त्यांचे उत्तर बाईंस आले कीं, एक वेळ विनंति केली आहे. मागाहून परवानगी घेऊन पाठवितों, असे त्यांजकडून

पत्र आलें. ऐशीयास याजविषयीं आज्ञा काय? त्यासारखी वर्तणूक करूं. बहुत दिवस जाले, तिसरें ठिकाणीं अमानत जिन्नस आहे, म्हणोन विनंति लिहिली असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४५

छ २९ सवाल **श्री** ता. २० जून, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १७ माहे सवालपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावा सामरानजिक आहेत. मेवाड प्रांतीं फौज पाठवून नगद १५ लक्ष रुपये घेऊन, कृष्णगडास शह देऊन, तेथून जागीर कांहीं घेऊन सामराजवळ मुक्काम केला. खंडणी ऐवज येणें आहे जोतपुरकरांकडील. तो आलियावर छावणीस तेथें ठाणें ठेऊन, मग कूच करणार. राजश्री अलीबहादुर त्यांजपाशीच आहेत. राजश्री त्रिंबक बाबुराव देशपांडे परगणें चांदवड हे येथें आहेत. दहाबारा वर्षें येथें अहिल्याबाई यांजपाशीं वतनसंबंधें आहेत. त्यांचे भाऊ राजश्री विसाजी भास्कर देशपांडे परगणें मजकूर हे सांप्रत राजश्री मल्हारराव होळकर यांचे भयास्तव धोडपेस जाऊन राहिले. तेथून मागती चांदवडास येणार. त्यांस किल्लेदाराचे व राजश्री रंगराव त्रिंबक यांचे मारफतीनें त्यांचें बोलणें सरकारांत होऊन, वीस हजार रुपये नजर करार करून, त्यांस निरोप किल्लेदार देणार म्हणोन त्यांचे बंधूंनीं सांगितलें कीं, वीस हजार रुपये घेऊन त्यांस निरोप न द्यावा. त्यांजकडून पन्नास हजारापावेतों नजर घेऊन, मग आज्ञा द्यावी. कूळ मातबर आहे. भाऊबंद यादी घेऊन येथें दरबारांत १० वर्षे फिरतात. येथील द्रव्याद्रष्ट नाहीं. यांचा महाल म्हणोन येथें आहेत. त्रिंबक बाबुराव यांनीं सांगितलें त्यावरून विनंति लिहिली असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४६

श्री ता. २७ जुलई, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २४ जिल्कादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावा यांची स्वारी उज्जनीस श्रावण शुद्ध ५ पंचमीस येणार म्हणोन बातमी होती. सांप्रत वर्तमान आलें की, चितोडानजिक सहा कोसांवर मुक्काम करून आहेत. चितोडकरांचे कबिले तेथून

निघोन प्रतापगडास जाणार. येविषयीं चितोडकरांचे पत्र अहिल्याबाईंस आलें होतें कीं, तुम्हीं प्रतापगडकरांस पत्र लिहून द्यावें, म्हणजे कबिलें तेथें पाठवूं. यांनीं पत्र लिहून द्यावें असा बेत केला. परंतु मागतीं संशय मनांत कीं, हे पाटीलबावांस कळलियावर विरोध वाढेल. जाणोन चितोडकरांस उत्तर लिहून दिलें कीं, प्रतापगड कांहीं मजबूत स्थळ नाहीं. तिकडेच कोठें सोईनें कबिलें ठेवावे. असें वर्तमान ऐकिले, त्यावरून लिहिलें असे. दुसरें, ईस्माईल बेग कांहीं फौज घेऊन गुजराथ प्रांतीं जाऊन दंगा मांडला आहे. हें वर्तमान बावांस समजले. त्यावरून मागतीं माघारे जाणार, हेंही वर्तमान आहे. तूर्त चितोडानजिक आहेत. चितोडकरांनीं साफ उत्तर केलें कीं, आम्हापाशी दारूगोळी आहे. प्रांतांतील पैसा तुम्हीं घ्यावयाचा तो घेतला. आता मेहेरबानगी राखोन आल्या मार्गें जावें. आम्हीं द्यावें काय, आम्हांपाशीं पैका राहिला नाहीं. असें चितोडकरांनीं उत्तर दिलें, म्हणोन वर्तमान आलें. पुढें काय ठरेल ते नकळे. राजश्री सुभेदार यांजकडील हा कालवर जयपुरचा निर्गम जाला नाहीं. जेथें आहेत तेथें आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४७

श्री ता. २९ जुलई, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ माहे जिल्कादपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : सरकारची जोडी जोत्याची नाईक पवार यांजकडील, पत्रें घेऊन महेश्वरास आली. जाबसाल लिहून दिल्हें, परंतु जोडीपैकीं एक जासूद बहुत बेआराम. हींवज्वर त्यास छ २३ जिल्कादपासोन लागला, त्याचा निभाव मार्गांत न होय, म्हणोन मजपाशीं दोन जोड्या आहेत, त्यापैकीं एक जोडी डाक देऊन पाठविली. ती बऱ्हाणपुरकरांनीं पुढें पुण्यास रवाना केली. एक जोडी येथें आहे. त्यापैकीं एक कासद न सरकारचे जोडीपैकीं जासूद, असे दोन पत्रें देऊन बऱ्हाणपुरास पाठविलें. तेथून एक जासूद घेऊन पुढें जातील. आमचा कासद माघारें येईल. काल छ २६ मिनहूस सायंकाळीं राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील लखोटा एक आला, तो बजिन्नस सेवेसीं रवाना केला आहे. राजश्री सुभेदार यांजकडील पत्रें आलीं. ऐवजाची निकड फार. बाईंस व राजश्री काशीराव यांस लिहिलें आहे. येथें त्या गोष्टीची काळजीही नाही. मामलेदार हा कालवर देशाकडील कोणी आले नाहींत. रामपुरा व खरगोण देपाळपूर इकडील महाल मातबर. त्याचा ऐवज घेऊन पाठवावा, त्याची तजवीज करणार. वरकड इकडील माळवे प्रांतींचे महाल सिरोंज, पाठण, बुंदी, कोंच, निंबहेडा, किरकोळी, हे राजश्री सुभेदारांकडे ओढतच आहेत. रामपुरा, बैरागी यांनीं खालीं करून दिला नाहीं. चाळीस

हजार रुपये जिनसाचे बैरागी यांनीं घेतले. किल्ला खाली करून द्यावयाचा करार केला. असें वर्तमान जाले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४८

श्री ता. २ आगस्ट, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १ माहे जिल्हेजपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान विनंतिपत्रें लिहून छ २८ सवालीं जोडी सेवेसीं रवाना केली आहे. त्याउपर राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडून बातमीचा लखोटा छ २९ सवालीं आला तो बजिन्नस सेवेसीं रवाना केला आहे. राजश्री सुभेदार यांची पत्रें छ २९ सवालीं बाईंचे नांवें आली. पत्री वर्तमान रामपुरा घेतल्याचे होते. व लोकांचा गवगवा आहे, ऐवजाची निकड भारी आहे, तर कांहीं करून साल मजकुरचा ऐवज रसदेचा घेऊन पाठविणें म्हणोन लिहिलें होतें. सरकारच्या नांवें पत्रें सुभेदारांनीं लिहिलीं होतीं; ते बाईंनीं रवाना केलीं असतील. जेव्हां सुभेदारांचीं पत्रें येतात तेव्हां ते दिवशीं ताकीद कारभारीयास होती, ऐवजाची तरतूद करून लौकर पाठविणें. दुसरें दिवशीं त्याचे स्मरणही राहत नाहीं. राजश्री मुकुंदराव दिवाण त्यांचे येणें दरबारात नित्यशा नाहीं. ते उदास नारोपंतांकरितां आहेत. राजश्री काशीराव होळकर यांस बाईंनीं १० वेळ सांगून, त्यांची पत्रें राजश्री सुभेदारांस पाठविलीं कीं, नारोपंतांची मुक्तता करून येथें पाठवावें. अथवा पुढें काम त्यांचे हातें घ्यावें. हा प्रयत्न मुकुंदराव यांनीं करविला, परंतु साध्य जाला नाहीं. त्यामुळें उदास. घरीच असतात. राजश्री पाटीलबावा यांचा मुहूर्त उज्जनीस यावयाचा श्रावण शुद्ध ५ पंचमीचा होता तो राहिला. हा कालवर आले नाहींत. चितोडानजिक आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३४९

श्री ता. ६ सप्टेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ७ माहे मोहरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः येथून छ २६ माहे जिल्हेजचे तारखेचे विनंतिपत्रें लिहून राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील लखोटा एक, एकूण दोन पत्रें सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री सुभेदार यांची पत्रें बाईंस आलीं कीं, आम्हापासोन राजश्री अलीबहादुर निरोप घेऊन डभईस कूच करून आम्हांपासोन

दोन कोस गेले. धवलपुरचे घाटानें जातील म्हणून व आम्ही सावकारापासोन साडेतीन लाख रुपये घेऊन येथें फौजेस दिले. पुढें दोन लाख रुपये घ्यावे लागतात. तर वडिलीं साडे तीन लाख रुपयांचा ऐवज त्यांस लावून द्यावा म्हणजे, पुढें दोन लाख रुपये तिलोकसी पदमसी यांजपासोन घेऊं; अशीं पत्रें निकडीची आली. त्यांवरून काल छ ५ मोहरमीं महालसंबंधें ऐवज ठरावून साडेतीन लाख रुपयांच्या वराता सावकार मजकूर यांचे गुमास्तियास लिहून दिल्या. कमाविसदार हा कालवर कोणी आले नाहीत. सुभेदारांची निकड जाणोन वराता लिहून महालोमहालीचे वकील जाबसालास येथें आहेत. त्यांजकडून शहानिशा करवून घेतली. याप्रमाणें ऐवजाचा निकाल केला, म्हणोन उत्तरें राजश्री सुभेदारांस बाईंनीं पाठविलीं. धर्मदास निसबत हरकुबाई होळकर यांस हिंदोलचें काम सांगितलें होतें. तेथील ऐवज बरोबर केला व फितूर करून लोकांस मिळून मलई केली होती. त्यावरून त्यांस धरून त्यांच्या पायांत बेडी घालून येथें बाईंस पत्र पाठविलें कीं, धर्मदास यांचा कबिला तेथें आहे त्याजवर चौकी बसवावी. वस्तभाव यादी करून घ्यावी. त्यावरून छ ६ मोहरमीं त्यांचे घर व मुलें माणसें जप्त केली. येथेंच त्यांचा कबिला होता त्याजवर जप्ती केली. वस्तभाव यादी करून घेतली. याप्रमाणें वर्तमान जालें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५०

श्री ता. १० सप्टेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ११ माहे मोहरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून छ ७ माहे मिनहूस विनंतिपत्रें व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील लखोटे देऊन पत्रें सेवेसीं पाठविलीं आहेत. त्यानंतर छ १० मोहरमीं आनंदराव गंगाधर यांजकडून लखोटा एक आला त्याजबरोबर आमचे नांवें पत्र होते. तेथें लिहिलें कीं, लखोटा पाठविला आहे हा जलद पुढें रवाना करणें म्हणोन लिहिलें. त्यावरून आनंदराव यांजकडील हल्लीं लखोटा आला तो पाठविला आहे. राजश्री अलीबहादूर कूच करून गेले. ढवलपुरचे घांटानें चमेली उतरोन बुंदेलखंडाकडे जात आहेत. राजश्री पाटीलबावांनीं भीमसिंगाकडील कुवारीगढी लहानशी चांगली मजबूत होती ते घेऊन ठाणें ठेविले. राजश्री सुभेदार यांची पत्रें बाईंस छ १० मोहरमींस काल आली. ऐवजाची निकड लिहिलेली होती. दुसरें लिहिलें होतें कीं, रोडु खवास यांचे विद्यमानें आम्ही मामलत जयपूरची केली. करारमदार होऊन त्यांस शिरपांव देऊन बिदा केले. खवास जयपुरास गेलियानंतर राजांनीं त्यास कैद करून पूर्वीचे कारभारी दवलतराम हळद्या व खुषाली बोहरा यांस वस्त्रें देऊन काम दिवाणगिरीचे सांगितले. पुढें आमचे जाबसालात कसे पडेल म्हणून पत्रें आली. वाचून राजश्री काशीराव होळकर यांशीं एकांत जाला. नंतर मुत्सद्दी यांस बोलावून सांगितले कीं, साडेतीन लक्षांची भरती सावकराकडे

जाली आहे. पुढें दुसरी तजवीज वराता करून देणें म्हणोन जलदी आहे. राजश्री भीमसिंग चितोडकर यांजकडील मजकूर, छ ७ मोहरमीचे पत्रीं विनंति लिहिली आहे. इकडे महागाई फार जाली आहे. गहू, हरभरे, जोरी, बाजरी, एक भाव. दर रुपयास दहा शेर. तोही दाणा मिळत नाही. बहुत श्रम आहेत. पाऊस चांगला, दाणाही पिकला आहे परंतु महागाई उणी होत नाहीं. उज्जनीस मात्र भाव, पंधरा सोळा शेर. इंदूर व महेश्वर येथें दहा शेर प्रमाणें आहे. सरकारातून खर्चाचा समाचार फार दिवस घेतला नाही. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५१

श्री ता. ३ आक्टोबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ४ माहे सफरपावतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री पाटीलबावा व राणाजी, नाऱ्या मगऱ्यावर भेटी होऊन उराळ्याचे मुक्कामानजिक चितोड येथें येऊन मुक्काम उभयतांनीं केला. मामलत ठराव नजरेचा जाबसाल जाला नाहीं. परंतु राणाजीचा कारभार महालीं मुलखी जालमसिंग व लालाजी बल्लळ शेणवई या उभयतांनीं करावा. राणाजीस नेमणूक करून द्यावी, त्याप्रमाणें त्यांनीं असावें. फौज व मुलखाचा जाम उभयतांकडे. चितोडास निकड करितात तेथें फौज ठेऊन, आपण राणाजीस निरोप देऊन, सडे स्वारीनिशीं उज्जनीस यावे असें वर्तमान आजच आलें. राजश्री नारो गणेश यांचे वर्तमान, शरीफभाई व राजश्री बापूजी होळकर यांनीं त्याच्या मुक्ततेसाठीं प्रयत्न केला. फारच लागू राजश्री सुभेदारांपाशीं जाले. सुभेदारांनीं उत्तर केलें कीं पन्नास लक्ष रुपये रोख द्यावे, कर्ज सरदारीचें वारावें, तेव्हां काम मागती त्यांजकडे सांगतों. हें होत नाहींत तर मुक्तता करीत नाहीं. त्यावरून त्या उभयतांनीं रदबदली केली कीं, त्यांजपाशी पैसा होता तो तुम्हीं घेतला. काम सांगावें, कर्ज वारून फौजेचा बंदोबस्त करितील. त्याजवरून सुभेदार उभयतांवर रूष्ट जालें कीं, माझे प्राण घ्यावे असें तुमचे मनांत आहे तर त्यांची रदबदली करा. त्यावरून उभयतां समजोन उगेच आहेत. नारो गणेश यांचा महालोंमहालीं दरक व अंतस्थ आहे. त्याजविषयीं राजश्री पाराशरपंत यांचे नांवें वराता कमाविसदारावर केल्या, त्याऐवजीं पाराशर दादाजींपासोन ऐवज घेऊन वराता त्यांस लिहून दिल्या. त्या वराता इकडे आल्या. मामलेदारांनीं उत्तर दिलें कीं, अंतस्थ कांहीं दिलें नाहीं. दरक आहे तो ऐवज कांहीं वसुलांत मशारनिल्हेंनीं आगाऊ घेतला. राहिला असला तर देऊं. याप्रमाणें वर्तमान ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५२

श्री ता. ३ आक्टोबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति विज्ञापना तागाईत छ ४ माहे सफरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ ५ जिल्हेज व छ ८ मोहोरम व छ १० मोहोरमपावेतों विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील पत्रें आली तींही पाठविलीं आहेत, पावलीं असतील. सांप्रत मशारनिल्हेकडून लखोटा एक आला तो हल्लीं बजिन्नस पाठविला आहे. इकडील वर्तमान -

राजश्री पाटीलबावा यांची व राणाजी उदेपुरकर यांची भेट भाद्रपद शुद्ध ७ सोमवारचे दिवशीं जाली. राणाजीस आणावयास राजश्री आंबोजी इंगळे व लालाजी बल्लाळ व जालमसिंग गेले होते, ते घेऊन आले. आल्यानंतर बावाही दोन कोस सामोरें जाऊन भेटले. दोन घोडे व हत्ती दोन व तोफा २ अशी नजर राणाजींनीं केली. बावांनीं त्यास सन्मानेंकरून घेऊन मुक्काम केला. पुढें खंडणीचा जाबसाल लागला आहे. मस्तमगऱ्यावर भेटी जाल्या. चितोडचा मुलुख बावांनीं घेतला. फक्त चितोडचा किल्ला मात्र राहिला आहे. पुढें भीमसिंगास निकड आहे. येणेंप्रमाणें वर्तमान येथें आले. कलम १

राजश्री भीमसिंग चितोडकर यांचा वकील येथें आहे त्याचें बोलणें बाईंनीं मान्य न केलें. तो मजकूर पेशजीं लिहिला आहे. त्यास सरकारातून बंदोबस्त जाला पाहिजे, असे वकिलाचे बोलणें आहे. हे वर्तमान पूर्वी लिहिलें आहे. कलम १

होळकराकडील मामलेदार देशीचें महालाचे आले त्यांची नावंनिशीं -

१ खंडो बाबुराव आंबडकर.
१ वामनजी हरी नंदुरबार.
१ गणपत माधोराव भागवत, सुलतानपूर.
१ श्रीपत मैराळ, बालनेर.
१ कोहळे भागवताकडे.

———
५

पांच महालांचे हिशेब होतात, फाजील झडत्यास निघालें. मामलेदाराचे कागदी त्याचा तपशील अजमास.

१ खंडो बाबुराव तीन लक्ष.
१ वामनाजी हरी यांचे आठ लक्ष.
१ भागवत यांचे फाजील दीड लक्ष, शिवाय कर्जाऊ ऐवज निराळा.
१ श्रीपत मैराळ यांचे पन्नास हजार.

———
४ एकूण तेरा लक्ष.

याची चौकशी रूजवात जमीदारास पुसोन करणार. तुरूत सूडबंद लिहितात. चांदवडकर गणपतराव मोरेश्वर यांजकडील मामलेदार आले. त्यांचे फाजील देशमुखीसमेत दोन लक्ष आहे. कलम १

राजश्री सुभेदार खवासाचे मुक्कामीं आहेत तसे आहेत. रोडु खवास मामलत करून गेला तो राजांनीं कैद केला होता, त्याजला मुक्त करून त्याजपासोन ८ लक्ष रुपये घेतले. दरबारांत असावें, काम करूं नये. नवे कारभारी दौलतराम वगैरे जाले. त्यांनीं राजश्री सुभेदारांस खातरजमेचीं पत्रें पाठविलीं कीं, जो कारभार रोडू खवास करून आले, त्याप्रमाणें निर्गमांत येईल. चिंता नाही. म्हणोन पत्रें आलीं. त्यांवरून यास भरंवसा जाला. येथेंही याप्रमाणें बाईंस सुभेदारांनीं लिहिले व ऐवजासाठी ओढ खर्चाची भारी त्याजविशीं लिहिलें. कलम १

राजश्री मल्हारराव होळकर वाफगांवीं होते ते दोनशें स्वारांनशीं पुण्यास गेले. सरकारातून मात्र सन्मान होऊन मेजवानी दिधली. गारपिरावर जाऊन राहिले आहेत. असें वर्तमान येथें आले. त्यांजकडील कारभारी त्यांजपाशीं आहेत, म्हणोन बाईंकडे वर्तमान आले. बाबाजी मदकर व लाडू पाटील, रावजीपंत असे आरगळेंत आहेत. भगवंतराव मुख्य कारभारी मल्हारराव यांजपाशीं आहे. तोही मोकळा असों नये. कारभारी जे धरिले ते ते अटकेंत असावे. मल्हारराव याचा बंदोबस्त जसा करावयाचा तसा करावा, परंतु मदकर वगैरे आरगळेंत असावे. कलम १

राजश्री मल्हारराव यांनीं इतकें महालीं ऐवज घेतला तो फाजिलांत आला आहे. शिवाय रावेर व शेवगांव या दोन्ही महालांचे मामलेदार आले नाहीत. व देवपूर तरफेचे कमाविसदार यावयाचे. वरकड फूटगांव इनामी वतनी कमाविसदार आले आहेत. त्यांचे हिशेब फाजलाचे नाहीत. इकडील माळव्यांतील महालकरी येत होते, त्यांचे हिशेब येथेंच होत गेले. देशाकडील आले नव्हते ते आले. कलम १

एकूण सहा कलमें, सेवेसीं श्रुत हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५३

श्री ता. १४ नोव्हेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ माहे रविलालपावेतों सेवकाचें वर्तमान, यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १५ रविलावलीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर माधवराव कृष्ण भुसकुटे यांचे वर्तमान. बऱ्हाणपुरीहून पत्र बाईंचें नांवें आलें. पत्रीं वर्तमान लिहिलें होतें कीं, मशारनिल्हे मुहूर्तेंकरून बागांत राहिले होते. तेथें ज्वर उत्पन्न जाला, तो फारच एका रात्रींत विशेष जाला. त्यामुळें शहरांत घरास आले. त्यावर चार दिवस ज्वर सारखाच होता.

उपाय करीतच होते. तों एकाएकींच कार्तिक शु।। १५ परलोकास गेले. मोठा अनर्थ जाला! वय फार थोडें. त्यात रीत फारच चांगली. उदारत्व, देवब्राह्मणांचे ठायीं आस्था, मामलतीस योग्य, सरमंडळचा कारभार व राजश्री पाटीलबावांकडील मामलती सावकारी वगैरे कामाची सावधता करून आटोप केला होता. मी नऊ वर्षे येथें आहे. त्यात पांच सात वेळ त्यांचा सहवास जाला, परंतु दुर्गुणाची जात नव्हती. सर्व अनुकूलता असून भोक्तृत्व दैवयोगें थोडे जालें. वर्तमान आल्यावर बाई फार श्रमीं जाली. दोन घटकां पुराण ठेऊन विस्मय फार जाला. त्यामुळें आपले दुःखास स्मरून श्रमीं जाली. पुढें त्यांचे कनिष्ठ बंधु आहेत. त्यांजला संतान नाहीं. स्त्री एक प्रथम. पुढें लग्न दुसरें करावें संतानार्थ विचार, तों हेंच मध्यें जालें. भुसकुटे यांचे पदरीं माणसें चांगलीं आहेत, त्यामुळें मामलतीचा बंदोबस्त राहील. अष्टे वगैरे महाल तेथें राजश्री आबाजी बल्लाळ सोमण आहेत. खांडवे व शहर बऱ्हाणपूर येथें राजश्री हरिपंत गोखले आहेत. मंडलेश्वर येथें राजश्री कृष्णाजी अनंत भागवत, असे जेथील तेथें मामलतीचा बंदोबस्त आहे. सरकारांतून समाधानाचीं पत्रें जातील. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५४

श्री ता. २ डिसेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ५ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथून विनंतिपत्रें छ २७ माहे रविलावलीं लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री पाटीलबावांनीं छ २० विसावी रविलावलीं चितोडचा किल्ला घेऊन, खासगत लगी एक व राणाजीकडील निशाण व त्याजकडील लोक किल्ल्यावर चढविले. भीमसिंग रावत येऊन भेटले. राजश्री आबाजी रघुनाथ चिटणीस व राजश्री आंबोजी इंगळे यांचे मध्यस्तीनें किल्ला हस्तगत जाला. भीमसिंगाचा खंड ऐन १०।। लक्ष रुपये व दोन लक्ष दारूगोळा खर्च जाला. त्याचे ऐवजीं बारा लक्ष रुपये करार केले. हे वर्तमान गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांस कळलियावर संतोष असंतोष, संस्थान यांजकडील. यांचे मार्फतीनें तेथील जाबसाल घडावा तें न जालें, यामुळें असंतोष. त्यांनी किल्ला घेतल्यावर त्यांचेही पत्र आलें नाहीं. यांनी वर्तमान ऐकून त्यांस पत्र लिहिलें नाहीं. यांजकडील महाल चितोडानजीक आहेत. त्यांस उपद्रव कही कबाडाचा न लागावा याविषयीं मात्र पत्रें किल्ला घेतल्यावर लिहिलीं आहेत. त्यापूर्वी पत्रें लिहिलीं नव्हती. चितोडचा बंदोबस्त करून उज्जनीस पाटीलबावा येतील असें वर्तमान आलें. राजश्री सुभेदार हा कालवर जयपूर प्रांतीं आहेत. खंडणीचा ऐवज आला नाही. रा. आनंदराव गंगाधर यांजकडून दोन महिने जाले पत्र येत नाहीं.

सांप्रत त्यांजकडून मुजरत जोडी पत्रें घेऊन आली आहे, ते बजिन्नस येथून रवाना केली असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५५

श्री ता. २ डिसेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ५ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ २७ रविलावलीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर हा कालवर माहालकरी यांचे निर्गम जाले नाहींत. आंबाडचे ठाणें वामनजी हरी यांचे स्वाधीन जालें. आंबाडचे जमीदार आहेत. रूजुवात येथें माजी मामलेदार खंडा बाबुराव यांची करावी म्हणोन जमीदार बोलाविले असतां, रूजुवात खंडो बाबुराव करीत नाहींत. महालीं करूं म्हणोन बोलतात. चार लक्ष रुपये त्यांजकडे वाजवी निघत आहेत. त्यातून एक पैसा कबूल होत नाहींत. त्यात बाईंचा दाबही नाही. रावेरचा हिशेब जाला. जमीदार नाहीत त्यांस बोलावूं गेले आहे. ते आल्यावर कमीजास्त पाहून फडशे करणार. राजश्री वामनजी हरी यांचे फाजील ८ लक्ष, त्यापैकीं फाजलाचे व्याज व अंतस्थाच्या यादीचा ऐवज कांहीं तकरीर होऊन फाजील बरोबर केले. झडत्या लिहून शिक्के देखील करून ठेविले. परंतु वामनजी हरी यांची समजोती पडून निर्गम जाला नाहीं. यांस म्हणतात कीं, शिक्के झडत्यावर केले आहेत. तुम्ही घेऊन महालीं जाणें. हे म्हणतात कीं वाजवी केलियास गुंता काय? आम्हांस व्याज सावकारानें सोडिले असल्यास आपण व्याज न द्यावें. रदबदलीखालीं आहे. हा कालवर निर्गम नाहीं. चांदवडचा कजीया देशपांडेपणाचा वांटणीचा भाऊपणीचा दोन दिवस जाले उत्पन्न जाला. त्याचे पंचायतीस राजश्री वामनाजी हरी व माधवराव भागवताचे कारकून आहेत. यांचा निर्गम जाल्यावर चांदवडची घालमेल करणार. राजश्री काशीराव होळकर हा कालवर येथेंच आहेत. रवानगी आली नाहीं. राजश्री मल्हारराव होळकर यांजसंबंधीं ऐवज लावून दिला. ऐवजाच्या हुंड्या राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडे भरणा केला आहे. ते सरकारांत ऐवज देतील. असे वर्तमान ऐकिलें त्यावरून लिहिले असे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५६

श्री ता. ९ डिसेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १२ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे.

विशेष : येथील वर्तमान चंद्र ७ रविलाखरीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. मार्गशीर्ष शु. ८ सह नवमी शनिवारीं, यशवंतराव फणसे यांचा काल जाला. त्यांजसमागमें सौभाग्यवती मुक्ताबाईंसुद्धां, तिघी स्त्रियांनीं सहगमन केलें. हे वर्तमान पूर्वी लिहिलें. दुसरें दिवशीं त्यांचे घरची वस्तभाव त्यांजकडील कारकून बोलावून शोध केला. कापड, द्रव्य वगैरे त्याच्या यादी सांभाळून घेतल्या. ऐवज मुबलक, त्यांस, घाट व छत्री बांधावी, कांहीं द्रव्य क्रियेस लावावे, क्षेत्रोक्षेत्रीं पाठवावें, ही विवंचना केली आहे. आपण उदास होऊन, श्रीमहायात्रेस जावयाचा उद्योग आपले ठिकाणीं व समागमीं कारभारी यांस सल्ला विचारून, रा. सुभेदार यांजकडे पत्रें चंद्र १० व ११ रविलाखरीं, दोन पत्रें लागोलाग पाठविलीं कीं, तुम्ही पत्र देखतांच स्वार होऊन येणें. आम्हीं महायात्रेस जातो. अशी निकडीची त्यांजकडे पत्रें पाठविली. नंतर एक पत्र, रा. दादाजी गंगाधर यांस लिहून चंद्र ११ रविलाखरीं पाठविलें. त्यात मजकूर कीं, हे वर्तमान श्रीमंतांस निवेदन करून, उत्तर चांगलें घेऊन पाठवून द्यावें. स्वामींच्या नांवें पत्र लिहिले त्यांज, दादाजी विनंति करितील ते ध्यानास आणून उत्तर पाठवावें. असें वर्तमान येथील आम्हास कळलें होते. सरकारांत विनंतिपत्रें लिहितात किंवा नाही, वास्तव अगोदर लिहिलें नव्हतें. कालचे तारखेस त्यांचीं पत्रें गेलीं हे कळलियावर सेवेसीं विनंति लिहिली आहे. यांचा निग्रह श्रीस जावें. याउपर दुःखाचे पर्वत पहाणें काय राहिले आहेत! रा. सुभेदारांचें वृद्धपण, अखंड त्यांच्या शरीरास समाधान नसतें. ते आहेत तोंवर त्यांच्या गळा दौलत घालून आपण वेगळें व्हावें. आमचे दैव तर दुःखेंच पहावीं. त्यामुळें मागें पुढें कांहीं विश्रांत राहिली नाहीं. यांस बरें वाईट जालें तर मग तोंड दाखवावयास जागा नाहीं. जहर खाऊन प्राण द्यावा. अशी भावी कल्पना मनांत आणून, रा. सुभेदारांस बोलाऊं पाठविलें. दररोज एक पत्र डाकेस लिहून द्यावें अशी ताकीद कारभारी यांस केली. सात रोज पत्रें वेगळीं तारीखवार जाऊं द्यावी. त्यावरून चंद्र १० व चंद्र ११ दोन रोज पत्रें गेली. आजही जातील. याप्रमाणें येथील वर्तमान. विनंति, सरकारांत राजश्री दादाजी गंगाधर करितील. त्यांजपाशीं आज्ञा कर्तव्य ती होईल. येविषयींची आज्ञा सेवकास असली पाहिजे. रा. सुभेदारांचे येणें कसें घडतें? यांचें जाणेंही तसेच दिसतें. फौज त्यांजपाशीं नाहीं. त्यांनी यावें तर जयपूरचा निर्गम जाला नाहीं. भावी काय हें कळत नाहीं. यांचा आग्रह तो निकडीचा दिसतो. मजपाशीं जासुदजोड्या दोन आहेत. त्या बातमी घेऊन बऱ्हाणपुरास कागद पोंचवितात. तेथें जोड्या नसल्यास पुढें जातात. त्यामुळें कागद जवळ रहात नाहींत. पल्ला लांब पडला. येतांनीं-जातांनीं एक महिना लागतो. येथें वर्तमान कोणें वेळेस काय होईल, हें कळत नाहीत. यावरून विनंति लिहिली आहे. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५७

श्री ता. ९ डिसेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १२ रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : सौभाग्यवती रखमाबाई होळकर इंदुरींहून बाईंच्या समाधानास येत होती. हें वर्तमान यांस कळलियावर यांनीं मना करून पाठविले. तथापि जांबेपावेतों आली. तेव्हां येथून राजश्री संताजी होळकर यांस बाईंनी पाठविलें कीं, तुम्ही पुढें जाऊन त्यांस मना करवणें. मना करतां येऊंच लागलीं तर मी येथून दोन कोस कोठें जाऊन राहीन; असा आग्रह. तेव्हां संताजी होळकर येथून गेले. त्यांस जांबेच्या मुक्कामीं ठेऊन घेतले. त्यांजकडून राजश्री बाळाजी लक्ष्मण, नारो गणेश यांचे भाचे, काल चंद्र ११ रविलाखरीं आले. त्यांनीं विनंति केली कीं, सौभाग्यवती रखमाबाई येतात त्यांस आज्ञा करावी; येऊं द्यावें. त्यांजपासोन अंतर मागें पुढें पडलें असलें तर चित्तांत येऊं न द्यावें. बहुत प्रकारें त्यांनीं विनंति केली. तथापि मर्जी फिरली नाहीं. चिरंजीव मुक्ताबाईंचा गतवर्षी मृत्यु पावला, त्या समयीं रखमाईनें यावें तेव्हां न आली, आतां येणें हे काय? वास्तव तिनें येऊं नये. ही मनांतील गोष्ट. त्यावरून सर्वांनीं यथाज्ञानें विनंति केली, ऐकिलें नाही. बाळाजी लक्ष्मण येथून जातील, तोंवर सौभाग्यवती रखमाबाई जांबेस आहेत. एक दोन दिवस आणखी राहतील. यांची मर्जीच नसली तर माघारें जातील. कमाविसदार झाडून व जमीदार जमा आहेत. चार पांचशें महालाचे लोक जमा आहेत. कोणाचा निर्गम नाही. आतां तों उदास आहेत. पंधरा दिवस जाल्यानंतर कमाविसदार विनंति करतील. पुढें कामांत येऊन निर्गम करून, मार्गस्थ करितात किंवा राजश्री सुभेदारांकडे जाबसाल सांगतात, हें कळत नाहीं. राणाजींनीं यांजकडील कारकून मंडळीस गांव दिले होते, ते त्यांनीं जप्त केले. आप्पाजी गीते यांजकडील, त्यास गांव चाळीस राणाजींनीं दिले होते. आपाजी गीते मृत्यु पावले, तेव्हां बाईंनीं ते गांव आपले जप्तींत ठेविले. त्यास तीन वर्षें जाली. सांप्रत ते गांव राणाजींनीं राजश्री पाटीलबावांकडे दिले. त्यावरून बावांनीं जप्ती केली. हे वर्तमान काल ह्यांस कळलें. ऐकून उत्तर दिलें कीं, हे वर्तमान राजश्री सुभेदारांस कळवावें. मजपाशी सांगत जाऊं नये. याउपर मजला दौलतींत कांहीं बोलावयाचें नाहीं. अशी उदासीनता आहे. राजेश्री बावांचा मुक्काम चितोडापाशीच आहे. भीमसिंग रावत याचा खंड बारा लक्ष रुपये जाला. त्यास तगादा केला. त्यांनीं उत्तर दिलें कीं, माझे कारभारी आपणांपाशी कैदेत आहेत त्यांस माझे स्वाधीन करावे. ते आम्ही एकत्र होऊन ऐवजाचा निर्गम करून देऊं. त्यावरून सीताराम कोटारी व सरदारसिंग या उभयतांस भीमसिंगाजवळ पाठविलें आणि मागाहून चौकी चांगली मजबूत त्यांजवर पाठविली. भीमसिंगासमेत अटकेंत आहेत. राजश्री अंबोजी इंगळे यांच्या डेऱ्याजवळ भीमसिंग आहेत. याप्रमाणें वर्तमान आलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५८

श्री ता. १९ डिसेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २२ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान, छ १२ मिनहून विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील अर्थ, अलाहिदा विनंतिपत्रीं लिहिला आहे. वरकड कलमबंदी :

राजश्री पाटीलबावांनीं चितोडापासून कूच केले. भीमसिंग बरोबर आहेत. चौकी त्यांजवर आहे. खंडणीचा ऐवज घेऊन, राणाजीस टिका देऊन, आणखी स्थळें आहेत ती हस्तगत करून मग उज्जनींस यावें असें आहे. कलम १

राजश्री चिमट हजुरी निसबत धोकलसिंग बुंदेले हे पुण्याहून येऊन महेश्वरीं छ १५ रविलाखरीं आले. समागमें सरकारचे कारकून बाबाजी नारायण घाणेकर व हुजरे फिरंगोजी वगैरे, त्यांनी मुक्काम आजपावेतों केले. अहिल्याबाईंची भेट घ्यावी व खर्चास नाहीं, सावकार करून खर्चास घेऊन पुढें जावे, त्यावरून बाईंची भेट करविली. त्यांचा निरोप घेऊन कर्ज सावकारापासून घेऊन त्यांसी करारमदार करून देऊन, आज उद्यां निघोन जातील. कलम १

राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडील पत्र येत नव्हतें. सांप्रत लखोटा १ आला तो बजिन्नस पाठविला असे. कलम १

परगणें उत्राणचे सरदेशमुखाचा ऐवज कच्चे आकाराप्रमाणें देत नाही. मक्ता देऊं म्हणतात. मक्ता परभारें कमाविसदार विंझे यांनीं केला होता. त्यांनीं मामलत सोडली तेव्हां, सरकारांतून मामलेदार दुसरें पाठविले. त्याजविषयीं सरकारचीं पत्रें आलीं आहेत कीं, कच्चे आकाराचा हिसा द्यावा. येथें कमपेष करून ठराव कमाविसदाराचे लिहिणेवरून करावा तर, येथें असमंजस कारभार आहे म्हणोन जाबसाल होत नाहीं. कलम १

नबाबाकडून वकील, आबाराव करमाळेकर राजश्री पाटीलबावांजवळ आहेत. त्यांचे तर्फेने कारकून दिल्लीस पातशहाकडे नजर गुजरण्यास गेले होते. ते फिरून जाब घेऊन माघारे महेश्वरीं येऊन भागानगरास गेले. त्यांचे जबानीचें वर्तमान, नबाबाकडून अशरेफी पांच हजार नजर केली. शिवाय जवाहीर, हत्ती, घोडे, वस्त्रें, देऊन त्यांनीं नबाबास बिदा केलें. तेथें शहाजी नामें पीरजादा आहेत, ते सारें कामकाज करितात. परवानगी रसानगी, बावांपासोन फर्द दस्तखत होऊन जाईल, त्याप्रमाणें तेथें अंमलांत येईल. याप्रमाणें बंदोबस्त पाटीलबावांचा तेथें आहे. कलम १

राजश्री मल्हारराव सोमवंशी सितुराव यांचा मोकासा चांदवडचा आहे. त्याजविषयीं त्यांजकडून कारकून व पत्रें सरकारचीं व मल्हारराव सोमवंशी यांचीं घेऊन आले आहेत. त्यास दोन महिने जाले आहेत. त्याचा जाबसाल वाजवी असतां निकाल करून देत नाहींत. वाजवी गैरवाजवी मनास आणून निर्गम होत नाहीं; असा प्रकार आहे. अखत्यार एकाचा

नाहीं. बहुनायकी जाली आहे. कलम १

सेवकाचें खर्चाविषयीं विनंति करावी, त्यास स्वामी कृपा करून समाचार घेणार आपण धनी आहेत. कलम १

एकूण सात कलमें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३५९

श्री ता. १९ डिसेंबर, इ. स. १७९१

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र ५ व चंद्र ७ व चंद्र १२ माहे मिनहूस विनंतिपत्रें सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यावरून येथील वृत्त श्रवण जालें असेल. त्याउपर इकडील वर्तमान : बाईंनीं राजश्री सुभेदार यांस निकडीनें बोलाऊन पाठविलें होतें. पयदरपय पांच सात पत्रें पाठविलीं होतीं. त्यास यशवंतराव फणसे व सौभाग्यवती मुक्ताबाई यांचे वर्तमान तेथें कळलियावर, समाधानाचें पत्र बाई यांस लिहून पाठविलें; आणि आज्ञेप्रमाणें मीही लौकर येतों म्हणोन, काल चंद्र २० रविलाखरीं पत्रें आली. फणसे यांजकडील धर्म, क्रिया केली ते समयीं जाला. दोन हत्ती जुन्नरकर ब्राह्मणांस दिले. दक्षणा दोन हजार एक एकास, वगैरे साहित्य दोन हत्तींवर व ब्राह्मणांस शिरपेंच व कुडक्या, पवित्रें दिधलीं. दोन घोडे खाशाचे स्वारीचे चांगले दोघां ब्राह्मणांस दिल्हें. त्यांजवर उभयतां मिळोन वित्त, सहस्त्र रुपयांचें दक्षिणेसुद्धां दिल्हें. एक पालखी व एक शय्या दिधली. त्याजवर उभयतांस पांच सहस्त्रांचे वित्त दिल्हें. किरकोळ दानें व भूयसी, सारा आकार पन्नास सहस्त्रपर्यंत धर्म जाला. वाडे दोन नवे बांधले, ते ब्राह्मणांस देणार. वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री खंडऋषि कायगांवकर यांजला वेरूळ परगणीयाचा एक गांव बाराशे रुपयांचा व जामगांवात जमीन साठ बिघे, नवी विहीर बांधून पांच सहस्त्र रुपये विहिरीस लाविले त्यासुद्धां देऊन, पांच सहस्त्र रुपयांचे वित्त व नक्त मिळोन दिलें. पुढें द्रव्य श्रीस व क्षेत्रोक्षेत्रीं पाठवावयाचे तजवीज करीत आहेत. तूर्त पंधरा दिवस जाले नवा कारभार कांहीं नाहीं. कमाविसदार जमा आहेत. कोणाचा जाबसाल पार पडून निर्गम जाला नाहीं. उदासवृत्ती धरली आहे. राजश्री सुभेदार आल्यावर काय निश्चय होईल तो पहावा. तोंवर कांहीं कामकाजें होत नाहींत. सौभाग्यवती रखमाबाई होळकर जामेच्या घांटास येऊन राहिली. राजश्री बाळाजी लक्ष्मण दिवाण येथें येऊन रदबदली केली. त्यास येऊं द्यावें परंतु, मर्जीस आलें नाहीं. राजश्री संताजी होळकर यांस मागती पाठवून, त्यांस माघारें इंदुरास वाटे लाविलें. रखमाबाई फार खिन्न जाली. माघारें परंतु न गेली. असा निग्रह तिचे ठिकाणीं. कारण पूर्वी गतवर्षी धोंडिबा फणसे मृत्यु पावले त्या समयीं सौभाग्यवती

रखमाबाई आली नाहीं. आतां सर्वस्वनाश जाला म्हणोन संतोष मानून येत आहे, तर मी तोंड पहात नाहीं. अशी भाषणें सांगून पाठवून माघारें फिरविली. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६०

पै।। छ २० रजब सन इसने तिसेन **श्री** ता. ४ मार्च, इ. स. १७९२

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १० माहे रजबपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १ रजबची विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्या अलीकडील वर्तमान : राजश्री पाटीलबावा इकडे न येतां, परभारे पानीच्या घाटानें नर्मदा उतरून पिंपळोदास छ ७ रजबीं आले, म्हणोन वर्तमान. येथून बाईंनीं नारो विश्वनाथ पाठविले होते, ते माघारे आले. त्यांचे दर्शन मात्र जालें. बोलणें जालें नाही. पाटीलबावा या घाटानें आले नाहींत. याचें कारण रघू खिजमतगार त्यांचा आहे, त्याची वस्तभाव बैल व म्हशी जांबेच्या घाटानें आल्या. त्याजपासोन शेंदोनशें रुपये हशिलाचे घेतले. त्याजकडून कोणी भला माणूस बाई यांजकडे आला होता कीं, हशील माफ करावा. यांनीं ऐकिलें नाहीं. हें वर्तमान रघू खिजमतगार यांनीं बावांस सांगितले. त्याजवरून बावांनीं घाट नवाच उत्पन्न करून, तोच घाट चालवावा, असेंही वर्तमान ऐकिलें. नेमावर महाल समाईक होळकर शिंदे यांजकडे. त्यास भुम्याची जागा, महाल मोठा. त्याच जाग्यापैकीं सत्वास जागा उजाड बहुत दिवस पडली होती. तेथें ठाणें बाईंनीं ठेऊन, त्या परगणीयांची लावणी दोन्हींकडील मामलेदार करीत होते. सत्वास तेथें निमे ठाणें बावांचे असावें. ते ठाणें हे ठेऊं न देत. म्हणत कीं, खर्च पडला तो देणें. असेच एक वर्ष लोटले. सांप्रत बावा त्याच मार्गे आलें. त्यांनीं ते जागा खालीं करून घेतली. त्याचे बदला दुसरें स्थल यांस लावून दिल्हें, म्हणोन वर्तमान आलें. त्यावरून येथेंही श्रमीच आहेत. कलम १

राजश्री सुभेदार जयपूर प्रांतींहून निघोन टोंकेकडे आले. एक दोन गढ्या घेतल्या. पुढें दोन गढ्या मातबर आहेत, त्यांस मोर्चे लावणार. त्या फत्ते जाल्यावर कोट्याकडून लौकरच येतात, म्हणोन वर्तमान आलें. कलम १

राजश्री बापूजी होळकर व जयनगरकर खुशाली राम बोहरा, उभयतां एकच होऊन माचेहेडीकडे गेले. मध्यें एक गढी चांगली, तेथें ठाणें रावराजांकडील होते. त्यास एक दिवस गोळागोळी होऊन, दुसरें दिवशीं हल्ला करून, तें स्थल घेतलें, म्हणून वर्तमान आले. कलम १

डाक येथें उज्जनीपावेतों होती, ते कासद उठवून नेले. बऱ्हाणपुरीं राजेश्री विठ्ठल त्रिंबक

कारकून आहेत. तेथें कागद पावते करितों. मजपाशी एक जोडी आहे. कलम १

राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचा लखोटा एक आला आहे, तो सेवेसीं पाठविला असे. कलम १

महेश्वरचे धोतरजोडे चांगले पूर्वी पाठविले, त्या पद्धतीचे करून पाठविणें म्हणोन आज्ञा जाली. त्यावरून कांठकिनारा गुदस्ताप्रमाणेंच करविले. तूर्त पांच धोतरजोडे करविले आहेत. त्याच पद्धतीचे कांठ करावे किंवा दुसरे तऱ्हेचे, याची आज्ञा सेवकास जालीयाप्रमाणें करून पाठवितों. कलम १

एकूण कलमें सहा असेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६१

श्री ता. १२ एप्रिल, इ. स. १७९२

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १९ माहे साबानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ २७ रजबचे आज्ञापत्र सादर जाले, ते छ १२ माहे मिनहूस पावले. पत्रीं आज्ञा कीं, राजश्री हरिपंततात्या व नबाबाचे शत्रू पोलादजंग व इंग्रज मिळोन फौजेसुद्धां पट्टणानजीक तीन कोसांवर गेले. तेथून इंग्रजांनीं सडी पंधरा पलटणें घेऊन, पुढें चालून गेले. टिपूची व इंग्रजांची लढाई सुरू जाली, ती दुसरें दिवशीं प्रहर दिवसपर्यंत होत होती. दोन्हींकडील माणूस ठार व जखमी तीन चार हजार जाले. इतक्यांत सरकारची व नबाबाकडील फौज जाऊन पोहोंचली. टिपू हटून माघारा गेला. नंतर टिपूनें सलूखा पैगाम लावून वकील पाठविलें. त्यांसी बोलणें होऊन, तहाचा जाबसाल ठरला. टिपूकडील मुलुखांपैकीं निमे मुलूख व तीन करोड रुपये तिन्ही सरकारांस द्यावे. याप्रमाणें ठरोन सदरहू जाबसालाचा फडशा होय तोंपर्यंत टिपूचे दोघे पुत्र ओलीस आले. येऊन भेटले. येविशीचीं वर्तमानाचीं पत्रें गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई होळकर यांस पाठविली आहेत. ती प्रविष्ट करून उत्तरें येऊन पाठवावीं म्हणोन आज्ञा. हे वर्तमान श्रवण होऊन परम संतोष जाला. स्वामींस मोठे यश या मसलतीचें आले. मसलत बहुत पेंचाची होती. परंतु पुण्यप्रतापेंकरून निर्गम जाला, त्याप्रमाणें अंमलात येईल. आशेप्रमाणें पत्रें बाई यांस प्रविष्ट करून, त्यांचे जाब घेऊन पाठविलें आहेत. राजश्री सुभेदार यांचे नांवें लखोटे दोन व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचा लखोटा एक; एकूण तीन लखोटे छ १२ साबानीं पावतांच, त्यांजकडील डाक आहे, त्या डाकेसमागमें त्यांजकडे रवाना केले. ते आनंदराव गंगाधर यांजपाशीं पावतील. ते प्रविष्ट करून उत्तर घेऊन पाठवितील. त्यांस मी पत्र लिहिलें आहे. तेथील उत्तरें आलीं म्हणजे सेवेसीं रवाना करून देऊं. येथें डाक सरकारची नाही व जासूदजोड्या आम्हांपाशीं नाहीत. एक जोडी आहे. बातमी

आनंदराव यांजकडील येते. लखोटे जमा जाले ते हल्लीं दोन लखोटे पाठविले आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६२

श्री ता. २५ एप्रिल, इ. स. १७९२

''सेवेसीं केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ३ रमजानपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : गुजराथ प्रांतीं जुनागडाकडील मजकूर ऐसाजे : गड मजकूर येथील सुभा अविंध, त्याचा दिवाण अमरजी मेहता याचा व सुभा मजकूर, उभयतांचा कलह होऊन बेबनाव जाला. नंतर अमरजी मेहता दंगा करून मारिला. हल्लीं अमरजी मेहता याचा भाऊ दुल्लमजी व गोविंदजी मेहता हे उभयतां आहेत. ते कारभार टाकून तीन वर्षे घरीं बसले. तो संस्थानांत दंगा होऊन किल्ले वगैरे येथें फितुर जाला. तेव्हां सुभ्यानें मेहता मजकूर याची समजावीश करून, मागती दिवाणगिरीची वस्त्रें देऊन, कारभारास लाविले. संस्थानाचा बंदोबस्त, किल्ले वगैरे हस्तगत करून यथापूर्व केला. परंतु मेहता मजकूर याची खातरजमा सुभ्याकडून नाही. म्हणून त्याचा मनोदय जे, श्रीमंतांचे सेवेसीं विनंति करून सुभा आमदाबाद आपल्याकडे करून द्यावा. प्रस्तुत सुभे मजकूरचा आकार जो सरकारांत होत आहे त्याचा इस्तावा दरसाल करून, सहावें वर्षी पन्नास लक्ष रुपये आकार करून सरकारांत द्यावा. याची निशा सावकारी करून द्यावी. येणेंप्रमाणें करार करीत आहे. गुजराथ प्रांतीं गायकवाड यांचा पगडा विशेष. प्रांत मजकूरचा श्रम राखून सरकारांत माहितगिरी होऊं देत नाहींत. येणेंकरून सुभ्याचा परिश्रम पुढें होत नाहीं. परिश्रम केल्यास नानाप्रकारचे उपदव्याप उभें करितात. म्हणून दुल्लभजी मेहता याजकडेस सुभा जिंमेस जाल्यास कच्छ संस्थान, कांबे, काटे, कोळी वगैरे यांचे पारिपत्य होऊन, अंमल सुरळीत चालवावा. जुने किल्ले व नवे किल्ले सुटतील, त्यात अंमल हुजूरचा. नेमणूक सरकारची. याचे कारण कीं, मेहता मजकूर परराज्यांतील राहणार. याजकडील किल्ल्याविषयीं सरकारांत खातरजमा पडणार नाही. म्हणून व मामलत जिंमेस करावयाविषयीं खातरजमा सरकारची पाहिजे. सबब त्यांचा भाऊ अथवा पुत्र पुण्यांत असावा. येणेंप्रमाणें करार करून साहेबचाकरीस उमेदवार आहे. संस्थान खंबाईताचा उद्योग सरकार अंमल करावयाचा करील. कर्तेपणामुळें त्या प्रांतीं जरब सर्वांवर आहे. मशारनिल्हे सरकारचाकरीस बहुत उपयोगी आहे. एक आश्रय मात्र धन्याचा इच्छित आहे. दरबारखर्च जो लागेल, त्याची ही निशा, पत्रीं जैसी ठरेल तैसी करून देतील. दुल्लुभजी मेहतांनीं पत्र मजला पाठविलें, तेंच बजिन्नस सेवेसीं पाठविले आहे. मेहतांचे बोलणें कीं, सरकार अंमलचा हुकूम व सनद माझे नांवें करून द्यावी. किल्लेदार सरकारचे व दरकदार सरकारचे. याप्रमाणें जालीयास अंमल सिंधपावतों करून देईन. बंदरें समुद्रतीरींची सर्व सरकारांत

घेऊन देईन. याप्रमाणें त्याची निशा सावकारी मध्यस्त देतात. भावनगरचे बंदर सरकारांत घेऊन देतात. खंबाईताचा सरकारात अंमल करून देऊं, अशी त्यांची जबानी आहे. येविषयीचें बोलणें येथें गुजराथी ब्राह्मण येऊन, पत्र आमचे नांवें आणिले ते देऊन, ही जबानी त्यांनीं लिहून दिली; त्यावरून सेवेसीं लिहिले. याची खातरजमा सरकारातून पाहिजे तशी करून घ्यावी. ते करून देतील. पत्राची अपेक्षा आहे. त्याचे कोणी बोलावयास येईल. गुजराथी ब्राह्मण येथें ठेऊन घेतला आहे. जैसी आज्ञा होईल तैसे त्यासीं बोलोन रवानगी करून देऊं. किल्लेदार जें येतील, त्याची रखवाली शिबंदी जे पडेल ते सरकारची व किल्ले आहेत सरकारांत, त्याचीं शिबंदी सरकारची. बाहेरील अंमल अहमदाबादचा करावयास शिबंदी सहा वर्षे जी पडेल, ती मेहतांनीं कबूल केली. सहा वर्षात रुपये पन्नास लक्ष द्यावें. याप्रमाणें हमी त्याची निशा सावकारी मध्यस्थ देतात. घोगा बंदर सरकारचें आहे, तेथें माल वगैरे येत नाही. त्याची उजाडी करून भावनगर वस्ती केले. घोगा बंदरचे सावकार, उदमी, कमाविसदार नाकाबिल; सबब येथून उठोन भावनगरास गेले. वास्तव मेहताकडे अंमल सांगितल्यास सारे खावंदांची मर्जी. आज्ञापत्र येईल त्याप्रमाणें वर्तणूक केली जाईल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६३

श्री ता. १४ जून, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे : जयपूरचा सलूख जाला म्हणोन पूर्वी लिहिलें होते. सांप्रत ऐकिलें कीं, सलूख जाल्याप्रमाणें ऐवजाची सरबरा जाली नाही म्हणोन जयपूरचे नजीक फौजा, खासेसुद्धां गेले आहेत. मारवाडचा राजा त्यांजकडे पातशाही आहिदी गेले आहेत. पंधराशें रुपये रोज, शिवाय खुराक देतात. फौजसुद्धां चाकरीस येणें अशी पत्रें पादशहाचीं गेलीं आहेत. हें ऐकिलें तें सेवेसीं लिहिलें असे. विद्यार्णव संन्यासी येथून कुच करून गेले. बडोद्यास जाऊन चार मास राहणार. राजश्री खंडेराव हरी व आबाजी नाईक वानवळे लग्नासाठीं सुजालपुरीं येणार होते. परंतु त्यांचे येणें जालें नाही. आबाजी नाईकाचे चिरंजीवास खंडेराव हरीची भाची दिलीं. उभयतांचीं कुटुंबे सुजालपुरीं आली आहेत. लग्न ज्येष्ठमासीं होणार. याप्रमाणें येथें मूळचिठ्या आल्या. सेवेसीं कळावे. राजश्री शिवाजी विठ्ठल यांजकडून अष्टे वगैरे महाल चार, राजश्री लक्षुमणराव कृष्ण परांजपे यांजकडे होतें, ते महाल चार, साला इजाफा पन्नास हजार रुपये जास्ती करून, इजारा राजेश्री खंडेराव हरी यांनी केला. वर्तमान ऐकिलें ते सेवेसीं लिहिलें असे. सेवेसीं श्रुत होय. मिती ज्येष्ठ शुद्ध ६ शुक्रवार हे विज्ञापना.'' (ह्याच पत्रासोबत पुढील यादी आहे.)

यादी सावकाराकडे ऐवज येणें प्रो।। करार रुपये पांच लक्ष ५०००० पो।। नेमणूक जाली.

५०००० शागीर्द पेशाकडे प्रो।। नागोपंत.
५०००० फिरंगी मेस्तर बाईट व दुदरनेक.
५०००० कोटोल्याकडे होगाडे महाजन यांजकडे.
५०००० किरकोळी बापू होळकर वगैरे.
१००००० पागेकडे बारगीर पोरगे वगैरे.
२००००० शिलेदाराकडे मा। पाराजीपंत.

———

५०००००

लेखांक ३६४

श्री ता. २६ जुलई, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ माहे जिल्हेज शुक्रवारपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान, चंद्र ८ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविली आहेत. त्याउपरी इकडील वर्तमान, राजश्री पाराशर दादाजी येथें चंद्र ७ मिनहूस मंगळवारीं आले. हे वर्तमान पेशजीं विनंतिपत्रीं लिहिलें आहे. अलीकडील वर्तमान येणेप्रमाणें कलमें :

चंद्र ८ रोज बुधवारीं बाई व पाराजीपंत व शिवाजी गोपाळ त्रिवर्ग खलबतीत बसून बोलणें जालें कीं, नारोपंतास जिवें मारलें हें काय? आम्ही तुम्हांस कधी लिहिलें कीं, त्याची अब्रू घ्यावी? असें नसतां, चांगलें माणूस पदरचे गमावले. त्याचें उत्तर पाराशरपंत यांनी दिलें कीं, या प्रयोजनांत मी नाहीं. पायांवर हात ठेवितों, मी सुभेदारांस सांगितलें कीं, पंधरा लक्ष तुम्ही घेतले; आणखी दहा पांच लक्ष देवितों, यास मुक्त करावे. न ऐकिलें. मग उपाय काय? दुसरें बोलणें, लढाईत कमी बापू होळकर यांनीं केली, अपकीर्त जाली. तुम्हीं शहाणें असतां अशी गोष्ट कशी जाली? त्याचे उत्तर पाराजीपंतीं दिल्हें कीं, आम्ही व बापूंनीं अंतर केले नाही, वचनासही गुंतलों नाहींत. जें जालें तें मल्हारराव यांजकडून कमी जाली. सलूख केला त्यांत उणी कोणती गोष्ट सरदारचे मर्जीस न घेऊन, चिरंजीवाचे मसलतीवर हें काम केले; तसें फळ प्राप्त. आम्हांकडे दोष ठेवणें हें ठीक नाही. चिरंजीव कोणतेही उपयोगीं नाहीत. याचा जाबसाल असावा असे स्पष्ट सांगितलें, येणेंप्रमाणें. कलम १

राजश्री व्यंकाजी रामचंद्र, त्याजकडे पागा बाईंनीं सांगितली. तो गृहस्थ हजारांत एक. खरे ते खोटे करणार, खोटे ते खरे करणार. त्यास मसलतीत घेतात. त्याचे मार्फतीनें पत्रें राजश्री सदाशिव मल्हार यांजकडे जातात. नेहमी कारकून उज्जनीत त्यांनीं ठेविला आहे. दिवाणगिरी अंताजी नागेश यांचे चिरंजीवास सांगावी. ते पैसाही देतील, दौलतीचा बंदोबस्तही करतील. मी राजश्री पाटीलबावांजवळ जाऊन तुमची त्यांची सफाई करून देतों म्हणून बाईंशीं बोलणें जालें. बाईंनींही मान्य केलें. श्रीमंतांकडून सलूख करावा त्यापेक्षां, तो आपला भाऊ आहे, त्या मसलतीत बाजी व पाराशरपंतही घेतले आहेत. व्यंकाजी रामचंद्र यांची रवानगी पुण्यास करणार असें ऐकिलें, त्यावरून लिहिलें असे. कलम १

चंद्र ९ रोज गुरूवारीं एकांतींचें बोलणें. त्यातील अर्थ कीं, राजश्री सुभेदारांचें वृद्धपण, महेश्वरीं बोलाविलें पाहिजे. शरीरीं ज्वर येतो. आराम नाहीं. म्हणून ग्रहाचे फळ कसे काय, हे पाहून तीन हजार रुपयांची चिठ्ठी व हत्ती वगैरे दानें करावी म्हणोन व दुसरें बोलणें, फौज फार आहे त्यास पैसा पाहिजे. येणेप्रमाणें :

१ तीन लाख रुपये दर रोजमुऱ्यास पाहिजेत. चौदा रोजमुरे चढले. बेचाळीस लाख रुपये पाहिजेत तेव्हां समजावीस होईल.	कलम १
१ शिलेदार अठरा हजार आहेत.	कलम १
१ शागीर्दपेशा तीन हजार माणूस आहे.	कलम १
१ तोफखाना.	कलम १
१ पिलखाना व सुतरखाना व पागा वगैरे.	कलम १
१ बारगीर तेहेत्तीसशें आहेत.	कलम १

———
६

चार कारखानेसुद्धां रोजमुरा लागतो. त्याचें उत्तर बाईंनीं केलें कीं, सरदारांनीं येथें येऊं नये. सलूख होय तोपर्यंत इंदुरीं असावें. पैसा पाहिजे तर महालाचा पैसा राहिला नाहीं. कर्ज कोणीही देत नाहींत. तथापि सलूख आल्यावर सरदारांनीं येथें राहून, बापू होळकर यांनीं पागा व बारगीर घेऊन रामपुऱ्याकडे असावें, पैसा थोडा बहुत देईन म्हणून बोलणें जाले. कलम १

चंद्र १० ता। चंद्र १५ पावेतों आषाढी उत्सव. फारसें बोलणें जालें नाहीं. येथील मुत्सद्दी यांनीं पाराजीपंतास मेजवानीस आरंभ केला, तो कालपर्यंत जाला. पाराशरपंत येथें राहतात, तूर्त जात नाहीत. दोन तीन लाख रुपये घेऊन जाणार. आपले मार्फतचे देणें घेणें उरकून मोकळे व्हावे या विचारांत आहेत. पुढें खटल्यांत पडूं नये, मोकळें असावें. मल्हारराव यांचा त्रास फार. त्याविषयीं वारंवार सांगणें पडतें कीं, तो शनिश्चर आहे, जाबत्यानें ठेवणें चांगलें आहे म्हणून बोलणें. कलम १

पूर्वी सुभेदारांनीं पांडबा शेणवई यांस दिवाणगिरी सांगितली होती. त्यांचे चिरंजीव बडोद्यांत आहेत. त्यांचें नांव व्यंकाजी रामचंद्र, यांनीं घेतलें, त्यास रूकार बाईंनीं दिल्हा.

त्यांस पत्र पाठविलें आहे. त्याचे गळां माळ घालावी असा विचार आहे. कलम १
एकूण कलमें पांच सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६५

श्री ता. २६ आगस्ट, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १८ माहे मोहरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र ९ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविली आहेत. त्याउपरी इकडील वर्तमान कलमबंदी येणेप्रमाणें :

राजश्री सुभेदारांनीं पत्र बाईंस पाठविलें कीं, माझें शरीर बहुत श्रमी. एक वेळ पाय आपले पहावे. माझे शरीराचा भरंवसा नाही. महिन्या दोन महिन्यांचा प्रांत दिसतो. याप्रमाणें पत्र आलें. तथापि परवानगी खचित नाहीं. वरपंगीं परवानगी. राजश्री आनंदराव होळकर यांजसमागमें सांगून पाठविलें होतें. त्याउपर असें पत्र आलें. कलम १

राजश्री काशीराव होळकर यांस सरदारी द्यावी, बापू होळकर यास फौजेची बक्षीगिरी सांगांवी, मल्हारराव यांस घरीं ठेवावें. असें मानस येथें मुख्याचें व पाराशर दादाजी यांचें आहे. याप्रमाणें करार करावे म्हणून दादाजींस येथून पत्रें गेली आहेत, असें ऐकिलें व सुभेदारांचें मानस कीं, सरदारी काशीबांस द्यावी. परंतु लिहितां येत नाही. मल्हारराव यास लिहितां येत आहे, कारभार करील, कागदपत्र समजेल. बक्षीगिरी बापूस सांगणें, याप्रमाणें सरदारांचे मानस. परंतु पाराशरपंताचे मनास येत नाहीं. म्हणतात कीं, मल्हारराव घरींच असावा. असें कोणतेही कारभारांत नसावें. असें जालें तर आम्ही स्वारीस जाऊं. नाहीं तर महेश्वरीं स्वस्थ बाईंचे जवळ राहूं. येणेंप्रमाणें बोलणीं होतात. कलम १

पन्नास हजार रुपये पाराजीपंत यांस दिले होते. आणखी पन्नास हजार दिल्हें. एकूण एक लक्ष रुपये येथून दिल्हें. ते सरदारांचे मनास आले नाहीत. ऐवज आमचेकडे द्यावा, ते परभारें पाराशरपंताकडे दिल्हा म्हणून पत्र आलें होते, त्यावरून संशय जाला. ऐवज पाराजीपंतीं येऊन आपले मार्फतीचे देणें घेणें करून, कांहीं ऐवज गोसावी यांस दिल्हा, कांहीं मुसा दुदरनेक फिरंगी यास दिल्हा. पुढें देण्यास रखणा पडला. याप्रमाणें कारभारी यांचें लक्ष आहे. कलम १

सरकारची पत्रें गंगाजलनिर्मल अहिल्याबाई यांस चंद्र २० जिलकादचीं आलीं, तीं चंद्र ४ जिल्हेजीं पावलीं होतीं. त्यांचे जाब त्यांनीं आता दिल्हें, ते घेऊन पाठविले आहेत. कलम १

नारो गणेश यांची सून येथें बाईंनीं आणली, तीस ऋतु प्राप्त जाला. त्यामुळें त्यांचे चिरंजीवास बोलावूं पाठविले आहे. येथें फलशोभनाचे साहित्यास चारशें रुपये दिले आहेत. ऋतुशांत येथेंच होईल. चिरंजीव दो-चौ रोजांत येतील. कलम १

राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं पांच लक्ष रुपये अंतस्थ व दरबारखर्च रुपये दोन लक्ष, एकूण सात लक्ष रुपये करार करून, सफाई राजश्री पाटीलबावांशीं केली. पुढें दिवाणगिरी त्यांचे विद्यमानें करून घ्यावी, असे वर्तमान येथें आलें. व्यंकाजी रामचंद्र यांनीं राजश्री बाळोबा पागनीस यांस पत्र लिहिलें होतें कीं, होळकरांसंबंधीं बावांशी बोलून सफाई करावी. त्याचें उत्तर, व्यंकाजी रामचंद्र यांस आलें कीं, आम्ही होळकरांचें तेज सांगून बावांस दाबीत होते. परंतु होळकरांकडील कारभारी येथें आहेत, त्यांनीं अंतस्थ ५ लक्ष रुपये कबूल करून सफाई केली. तेव्हां आम्हांस बावांनीं फजित केलें कीं, तुम्ही आमचें नुकसान करून होळकरांचे वर्णन करितां, हे काय? असें आले. हेंही बाईंस कळलें. त्यावरून येथील कारभारी यांस निषेध केला, असें वर्तमान ऐकिले. दोन्हीं खरी किंवा लटकीं ही बातमी बाईंनीं काढावी. तें आतून काय बोलणें असेल तें खरें. कलम १

पिंढावे येथील खंडणी घेऊन, गोपाळराव रामपुऱ्यास गेले. तेथें लाख रुपये लाविले. पैकीं साठ हजार रुपये ठरविले. पन्नास हजार खंडणी व दहा हजार रुपये दरबार खर्च, एकूण साठ हजार रुपये करार होऊन, ऐवज पटला म्हणजे कूच होईल. अशीं पत्रें कमाविसदारांची आली. कलम १

प्रतापगड देवळें संस्थान होळकरांचें. येथील सालाबादीं पस्तीस हजार रुपये खंडणी येणें. दोन सालां मिळून रुपये सत्तर हजार येणें. त्यांची वरात सावकारास दिधली. पदमसी तिलोकसी यांनीं आपला गुमास्ता वसुलास पाठविला. ऐवज वायद्याप्रमाणें देत होते. दरम्यान बाळोजी इंगळे फौज घेऊन प्रतापगडास गेले. ते खंडणी मागतात. यांचे रुपयास अडथळा जाला. येथून मदत होत नाहीं, तेव्हां बाळोजी इंगळे लाख रुपये घेणार, म्हणोन वर्तमान आलें. कलम १

राजश्री देवराव हिंगणे मालेगांवास आले, तेथें शेगडीवर पडले. त्यानें अंग पोळलें म्हणोन वर्तमान येथें आलें. त्यावरून बाई बोलली कीं, आतां कशास येतात? व्हावयाचें तें जालें. तेव्हां मीं उत्तर केलें कीं, सफाई जाली कीं काय? त्याचें उत्तर बाईंनीं दिल्हें कीं, नवरा नवरी दोन्ही........ (कागद फाटला) चुकले. पुढें बोलावें तर दुसरीकडे बोलूं लागती. मग इतकेंच राहिलें. यांत काय अर्थ असेल तो न कळे. कलम १

एकूण कलमें नऊ आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६६

श्री ता. ४ सप्टेंबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २७ मोहरमपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान छ १८ मोहरमीं विनंतिपत्रें लेहून सेवेसीं रवाना केली. त्यानंतर येथील वर्तमान येणेंप्रमाणें कलमबंदी :

छ १९ मोहरमीं मंगळवारीं मुसा दुदरनेक फिरंगी व गोरे असामी दोन, एकूण तिघे गोरे व जमादार असामी दहा, यांची भेट जाली. खांसा, त्यानें नजर चार मोहोरा व शालजोडी ठेविली. दोन गोरे त्यांनीं एक मोहर ठेविली व जमादार, त्यांनीं रुपये तेहेतीस ठेवले. एकूण नजर सहा मोहोरा व रोख रुपये तेहेतीस ठेविले. नंतर भाषणें जालीं कीं, तुम्हीं लढाई चांगली केली. परंतु पाराजीपंतीं तुमची मदत न केली. त्याचें उत्तर मुसा दुदरनेक यांणीं केले कीं, मदत त्यांनीं करावी तर हे जवळ नव्हते. आमच्या तोफा पांच-सहा, जवळ दारूगोळा होता तोंवर मार जाली. त्याचा सरंजाम भारी. यामुळें कमी पडली. आमची माणसें आठशें नऊशें पडली. होणार तें जाले. पुढें बाईंनीं उत्तर केलें कीं, जाली ती येत नाहीं. आतां पैसा देणार मी आहें. तुम्ही हिंमत धरून बदला कराल तर चांगलें. त्याचें उत्तर मुसानें दिल्हें कीं, पाठीवर खावंद, करून घ्यावी. आम्ही चाकरी करूं. नंतर पानदान, अत्तरदान देऊन विदा केले. शंभर रुपये रोख मेजवानी पाठविली व भोजनाचे साहित्य पांच कावडी भरून पाठविल्या. पाराशर दादाजी, शिवबा बाजी वगैरे मंडळी होती, त्यांची तारीफच करीत होते. कलम १

बाबाजी निंबाजी मुरादखानी, सुभेदाराजवळ होते. त्यांस बोलावून आणिले. राजश्री बावांकडे पाठवावे, त्यांची रवानगी करावी, तों सफाईचें वर्तमान आलें; म्हणोन राहिलें. कलम १

राजश्री पाटीलबावांची पत्रें, राजश्री दादाजींनीं राजश्री गोपाळराव रघुनाथ यांस पाठविले कीं, होळकरसंबंधीं कोठें महालास उपसर्ग देऊं नये व ऐवज घेतला तो माघारा द्यावा. तें पत्र येथें आलें. त्यांनीं आपले कासिदासमागमें मुजरद गोपाळराव यांजकडे पाठविलें आणि लिहिलें कीं, तुमचे धन्याचें पत्र तुम्हांस पाठविलें. याउपर महालास उपद्रव देऊन पैसा घेतला, तर तुम्हांस जाबसाल करावा लागेल. त्याचें उत्तर आलें नाहीं. कलम १

येथें कारभारी पूर्वी मुकुंदराव हरी होते. त्यांचे मसलतीवेगळें कांहीं होत नव्हतें. आतां भगवंतराव बल्लाळ नि।। दादाजी व बाळाजी कृष्ण नि।। जयराम रावजी हे मुख्यत्वें आहेत. शिवाजी गोपाळ व पाराशर दादाजी यांची मसलत जाली, म्हणजे त्या उभयतांस घेऊन करारांत आणावें; तेही ठेवून आपले मर्जीनें शेवटीं करावें. येणेप्रमाणें कारभार चालत आहे. कलम १

चांदवड, आंबड, सुलतानपुर व नंदुरबार, थालनेर वगैरे महालकऱ्यांस बोलावूं राउत पाठविलें आहेत. भाद्रपदमासीं येतील. त्यांजपासून दुसाला ऐवज घेणार. कलम १

राजश्री बाळाजी काशी कात्रे व नारो कृष्ण शेणवई येथें छ २१ मोहरमीं आले. छ २२ मिनहूस शुक्रवारीं भेट जाली. मार्गाचे वर्तमान कारभारी यांणीं पुसले. बाईंनीं कांहीं भाषण केलें नाहीं. दोन घटकांनंतर विडे देऊन बिदा केलें. मेजवानी, दाणा, चंदी वगैरे,

असामी पाऊणशें खाशासुद्धां साहित्य पाठविलें. कलम १

सदरहू सहा कलमें, काल रात्री राजश्री लक्ष्मण मल्हार नि।। पारनेरकर व नागोपंत तोफखान्याकडील नि।। सुभेदार या उभयतांस बाईंनीं सांगितलें, कीं तुम्हीं जाऊन सुभेदारांस साफ सांगावें कीं, कोणी सरदार करा. चिरंजीव मल्हारराव अथवा काशीबा. कारभारी कोणता करणें तो करा. दादाजी गंगाधर व पाराशर दादाजी अथवा तिसरा कोणी करा. दौलत चालवावी. मजला म्हणाल तर, मी तीर्थास हर कोठें जाईन. याप्रमाणें सांगून पाठविलें. ते काल आज्ञा घेऊन, आज इंदुरास जाणार. याप्रमाणें ऐकिलें, तें खरेंच ऐकिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६७

श्री ता. १५ सप्टेंबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ८ माहे सफर रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र २७ मोहरम बुधवारीं, विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली. त्यानंतर इकडील वर्तमान : राजश्री बाळाजी काशी व बाई व बाईंकडील कारभारी शिवाजी गोपाळ व पाराशर दादाजी इतके एकत्र बसून बोलणें जालें. त्यातील अर्थ, होळकरांनीं पटाल्याची मोहीम करावी, अथवा गुजराथ प्रांतीं जावें. हें नाहीं तर, श्रीमंतांजवळ असावें. या तीन गोष्टी बाळाजी काशी यांनीं सांगितल्या. दुसरें, सलुखाचा प्रकार असा ठरेल तसें वर्तत असावें. त्याचें उत्तर बाईंनीं केलें कीं, आम्ही पटाल्याची मोहीम करूं. परंतु आम्हांस मागें मुलूख कोठें आहे? रसद कशी येईल? पाय ठेवावयास जागा नाहीं. त्यांत आमची बापुती वडिलोपार्जित. हिंदुस्थान, माळवा तर वतन आहे. तेथील जाबसाल वाजवी आहेत. पुढील हिंदुस्थान तेथील बंदोबस्त कसा करून देतात, तशी मोहीम करूं. म्हणून वगैरे बोलणें जालें. तें सविस्तर वर्तमान माहीतगारीनें राजश्री बाळाजी काशी यांनीं विनंतिपत्रें लिहिली आहेत, त्यावरून श्रुत होईल. मुसा दुदरनेक यास वीस हजार रुपये दिल्हें. पुढें ऐवज लाऊन देणार. येथेंच आहेत. गोसावी पांचशें आले. त्यांनीं एक दिवस धरणें, पाराजीपंताचे घरीं दिल्हें. त्यांस पंधरा हजार रुपये देऊन तूर्त ठेऊन घेतलें आहे. राजश्री मल्हारराव होळकर याजसमागमें फौज दिल्हीं होती. त्यापैकीं दोन हजार लोक विडे देऊन बिदा केले. बाकी तीन चार हजार फौज आहे. त्याची तोड पडेल तशी करून बिदा करणार. राजश्री लक्ष्मण मल्हार व नागोपंत, येथून सरदाराकडे पाठविले होते. हें वर्तमान चंद्र २७ मोहरमीं लिहिलें आहे. त्यास ते सरदारांपासून उत्तर घेऊन काल रात्रीस आले. त्यातील मजकूर सरदार यांनीं सांगितला कीं, मजकडे गुंता काय आहे? सर्वस्वीं वडील मातुश्री आहेत. ते बरें करोत, वाईट करोत. चित्तास येईल त्यांस सरदारी सांगोत. कारभार कोणास तरी सांगावा. सोबत्याचें पारिपत्य करणें न करणें हे सर्व, वडिलांचे मर्जीस येईल

तसें करावें. मजविषयीं तिलप्राय संशय नसावा. याप्रमाणें उत्तर दिल्हें. राजश्री पाटीलबावांकडील फौजेचा उपद्रव हा कालवर दूर होत नाहीं. काल त्यांजकडील वकीलास बोभाट आलियाची पत्रें दाखविलीं. त्यास निक्षून ताकीद केली कीं, तुम्ही येऊन, बोभाट आहे तोच आहे. तेव्हां आम्हीही तसेंच करूं. अशीं भयप्रीतीचीं बोलणी दाखवून विडे देऊन मार्गस्थ केलें. अंत्री कुलांडेश्वरचें ठाणें दरवाजा गढीचा जाळून गांव लुटला. मल्हारगडकर कमाविसदाराचें पत्र आले, तेच नारो कृष्ण यास दाखविलें. या चालीवरून सलूख कसा घडतो म्हणून त्यांस सांगितलें. त्यांनीं उत्तर दिल्हें कीं, मी आज्ञेप्रमाणें हें वर्तमान राजश्री पाटीलबावांस लिहितों व राजश्री गोपाळराव यांस व जिवाजी बल्लाळ यांस पत्रें लिहून बंदोबस्त करितों. म्हणून बोललें. घडेल तें खरें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३६८

श्री ता. २९ सप्टेंबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ ३ माहे रविलावल बुधवार प्रातःकाळपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ २२ सफर रविवारपावेतों विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं पाठविली आहेत. त्याअलीकडील वर्तमान : राजश्री देवराव महादेव यांस छ २२ सफरीं पत्र गेलें कीं, तुम्हीं इकडे न येता परभारा इंदुरास जावें. ते पत्र त्यांजला छ २३ सोमवारीं पावलें. ते दिवशीच ते पार येऊन उतरले. यांस सांगून पाठविलें कीं, नावेंची परवानगी पाठवावी. त्यावरून नावेंची परवानगी दिधली. सोमवारीं पार होते. ते तेथून मंगळवारीं भोजनें पार करून, सायंकाळपर्यंत सारा खटला उतरून, इकडे आले. तें गांवांतच येऊन राहिले. समागमें राजश्री कृष्णराव रामचंद्र आंबीकर हे पागासुद्धां आहेत; व मशारनिल्हेचा खाजगी कारखाना, पागा, हत्ती, उंट वगैरे आहेत. समागमें कुटुंब व चिरंजीव व पुतणे आहेत. ते दिवशीं रात्रीस, चोळी पातळ घेऊन, बाईंकडे येऊन, भेट घेतली. राजश्री शिवाजी गोपाळ यांचे विद्यमानें भेट जाली. चोळी-पातळ घेत नव्हती. मग यांचा आग्रह जाणोन घेतलें. शिष्टाचार बोलणें जालें. निरोप दिल्हा. बुधवारीं आले नाहीत. गुरूवारीं बाईंकडे आले. शिवाजी गोपाळ यांचे विद्यमानें बोलणे जाले. सरकारचीं पत्रें दिल्हीं, ती वाचून दाखविलीं, म्हणोन ऐकिलें. शुक्रवारीं अमावस्या, आले नाहीत. शनिवारीं एक बैठक. एक सोमवारीं. काल मंगळवारीं आले नाहींत. राजश्री शिवाजी गोपाळ यांचे घरीं आले होते. वेदमूर्ति राजश्री धोंड दीक्षित यांचे घरी कुटुंबसुद्धां भेटीस गेले होते. बाईंजवळ तीन बैठकी जाल्या, परंतु यांचे सांगणें रूचीस पडत नाही. खलबतींत चौघे असतात. मुख्य बाई दादाजींकडील कारकून भगवंतराव व शिवाजी गोपाळ हे त्रिवर्ग. चौथे देवराव. यांचें सांगणें कीं, घरचा बंदोबस्त करावा.

पागा व सरंजामी इतकें ठेऊन, खर्च तोडावा. दहा पंधरा हजारानसीं राहून, कारभारी कोण करणें तो करावा. सोबत्यासीं विरूद्ध दाखवूं नये. सरकार लक्ष असावें. असें सांगणें म्हणोन ऐकिलें. यांत बारीक मोठें ते राजश्री देवराव लिहितील. राजश्री बाळाजी काशी व नारो कृष्ण नि।। बाबा हे छ २२ रविवारीं दोन प्रहरांनंतर निरोप घेऊन गेले. जातेसमयीं वस्त्रें दिधलीं. तेथें पावले. भेटी जाल्या. सरदारांनीं त्यांस मेजवानी दिधलीं. जागा देऊन ठेविले आहेत. राजश्री देवराव यांस पागेसुद्धां व आंबीकरासुद्धां पांचशें मनुष्यांचा शिधा व दाणा पावणेदोनशें घोड्यांचा व हत्ती नग दोन यांजसुद्धा मेजवानी दिल्हीं. खाशांस साहित्य चांगलें निराळें पाठविलें. तूर्त जाण्याविशीं त्वरा नाहीं. येथेंच आहेत. राजश्री पाराशर दादाजींस सरदारांचें पत्र आलें कीं, तुम्हीं लौकर यावे. परंतु पाराशर दादाजी येथून जात नाहीत. तेथें गेलीयानें, बारगीर शिलेदार यांचा हंगामा होईल. याकरितां जात नाहीत. तेव्हां सरदार एखादे दिवशीं उठून येतील. लोक हंगामा करणार, बाईंचा विचार आपण जांबेपावेतों जावे. तेथून चिरंजीवांस एकलें बोलावून घ्यावें. नाहींतर जाऊंच नये. त्यांसही बोलावूं नये. असा क्षणाक्षणा विचार. परिणाम, दसरा जालीयावर लोक सरदारांस पुढें घालून येथें आणतील, शिबंदीचा बखेडा पडेल. पैसा तर नाहीं. कोणी अंगांवर घेऊन पार पाडी असा नाहीं. यांची चाल ठीक नाहीं. त्यावरून गोष्ट ठीक दिसत नाहीं. राजश्री गोपाळराव यांनीं रोखे, नारायणगडास व पाटणास केले. त्यावरून नारो कृष्ण यांचें पत्र, पुन्हां गोपाळराव यांस घेऊन पाठविलें कीं, तुम्हीं फौजेसुद्धां मागतीं, यांचे महालास येऊन उपद्रव देतां, हें चांगलें नाहीं. एक वेळ तुमचें पत्र आलें कीं, याउपर होळकरांचे महालास तोशीस लागणार नाही. ऐसें असतां, मागतीं तुमचा करण्याचा बोभाट येतो, हें ठीक नाही. ऐशा गोष्टीनें बावांची मर्जी राहणार नाही. म्हणोन पत्र दिले. याउपर ते काय वर्तणूक करितात हे कळेल. तैसे सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

लेखांक ३६९

श्री ता. २५ आक्टोबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १९ माहे रविलावल शुक्रवारपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र ३ माहे मिनहू बुधवारीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्याउपर राजश्री देवराव यांचे बोलणें पेशजीं लिहिलें आहे. पुढें दोन चार बैठकी जाल्या. त्यात राजश्री पाराशर दादाजींस घेऊन बोलणें केले. बाईंसुद्धां बोलण्यांत कुंठित करून, उत्तर न सुचे ऐसे स्पष्ट केले. निक्षून सांगता साफ सांगितलें कीं, घरचा विचार पाहून, विरूद्ध वाढवणें तर वाढवावें. तुमची जमियत किती, सरदार कोण, हें घरीं शोधा, तशी वर्तणूक करा. सरकारचें लक्ष सोडून कराल तर कठीण पडेल. बहुतां दिवसाची दौलत आहे हें

बुडतें. तें तुमचें नाकर्तेपणें बुडत आहे. तरी विचार करून दौलतीस अपाय न होय. प्रसंग पाहून वर्तणूक करावी. त्यावरून सुभेदारांस राजश्री बाईंनीं पत्रें लिहून, राजश्री बाबाजी निंबाजी इंदुरास पाठविलें कीं, सरकारचीं पत्रें आलीं आहेत, त्यांचें उत्तर लिहून द्यावें व त्यातील अर्थ बारीक मोठे, राजश्री देवराव यांनीं सांगितले. ते बाबाजीपंतांस श्रवण केले व आम्हांकडूनही सांगांवयाचें तें सांगितलें. त्याप्रमाणें तुम्हीं राजश्री सुभेदारांपाशीं बोलून तथा न ठेवितां उत्तर घेऊन येणें. त्यावरून बाबाजी निंबाजी चंद्र १२ रविलावलीं इंदुरास जाऊन, सरदारांसी बोलून, उत्तरें सरकारचीं घेऊन, चंद्र १७ रविलावल बुधवारीं आले. तेच दिवशीं राजश्री देवरावजींस बोलावून, खलबत करून, सरकारचीं पत्रें आलीं होती. त्यांचीं उत्तरें सरदारांनीं पाठविलीं तीं, त्यांस दाखविलीं. बोलणें जालें. तेच दिवशीं राजश्री देवरावजींस बोलावून, खलबत करून, सरकारचीं पत्रें आली होती. त्यांची उत्तरें सरदारांनीं पाठविलीं ती, त्यांस दाखविलीं. बोलणें जालें. सविस्तर माहितगारीनें राजश्री देवरावजींनीं लिहिलें आहे. वरकड राजश्री पाराशर दादाजींचें खातरजमेकरितां आनंदराव होळकर सरदारांनीं पाठविलें कीं, तुम्हीं येथें यावे व आंदेशा करू नये. लोकांचे देणें त्याची तोड पाडूं. जो ऐवज बाई देतील, तोच घेऊन येणें. याप्रमाणें आनंदराव होळकर यांनीं येथें येऊन बाईंचे समक्ष त्यांची खातरजमा केली आहे. आनंदराव यांस घेऊन जाणार. हे जाण्यास अंग काढितात. राजश्री रघनाथपंत खंडेराव यांस एक वेळ येथून दौलतीचे बंदोबस्ताविषयीं सरदारांकडे पाठविले. व बापू होळकर व काशीबा, मल्हारराव यांस एकत्र करून, सरदारांचे समक्ष बोलणें करून, शपथक्रिया घेऊन येणें कीं, कोणेविषयीं दुसरें करणें नाहीं. मातुश्री सांगतील त्याप्रमाणें वर्तणूक करूं. ऐसें सांगून पाठविले व सरदारांस सांगून पाठविलें कीं, सरदार कोण व कारभार कोणें करावा? याप्रमाणें येथून रघुपतराव रवाना केले. त्याचें उत्तर सरदारांनीं दिल्हें कीं, सरदारी काशीबा यांस व कारभार मल्हारराव यांस सांगांवा, हें मानस माझें आहे. याप्रमाणें करावें. त्रिवर्ग बंधू सरदारांचे रूबरू करून त्यांचीं बोलणीं कीं, सरदारांचे अनुमतें वर्तणूक करावी. चाकरी कारभारी यांचे आज्ञेप्रमाणें बापू व काशीबा यांनीं चालावें. म्हणून त्रिवर्ग यांनीं आपलें वचनप्रमाण करून, त्रिवर्गाचे तर्फेने निराळे निराळे कारकून येथें बाईंकडे पाठविलें. त्यास आठ दहा दिवस आले आहेत. रघुपतराव यांनीं जाऊन, याप्रमाणें करारांत आणून, त्यांचीं पत्रें घेऊन, बाईंस दिधलीं. पुढें याप्रमाणें किंवा दुसरे प्रकारें घडेल हें न कळे. राजश्री गोपाळराव राघोगडानजीक आहेत व राजश्री जिवाजी बल्लाळ दरकूच मारवाड प्रांतीं जातात. इंदुरीं बारगीर चार हजार जमा होऊन, मलई करून घर घेतलें आहे, म्हणून वर्तमान आलें. हिशेब पागेकडील व बारगीर यांचे, येथें करितात. रूमालदप्तरें काल येथें आलीं. राजश्री पारांजीपंत येथून जात नाहींत. सरदार दिपवाळी जाल्यावर येथें येणार आहेत. सुलतानपूर व नंदुरबार व चांदवड येथील मामलेदार आले. हिशेब होऊन पुढें ऐवजाचें बोलणें लागलें आहे. दुसाला रसद मागतात. त्याप्रमाणें मामलेदार राजी आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७०

श्री ता. २९ आक्टोबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ माहे सफर रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १५ सफर रविवारीं विनंतिपत्रें लिहून रवाना केलीं आहेत व राजश्री बाळाजी काशी यांजकडील पत्रें त्यांनीं दिधलीं तीं पाठविलीं आहेत. तीं सेवेसीं पावलीं असतील. सांप्रतचें वर्तमान राजश्री बाळाजी काशी व नारो कृष्ण यांस चंद्र १६ रोजीं बोलावून सांगितलें कीं, तुम्ही इंदुरास जावें. येथें राहून जाबसाल होत नाहीं. एक वेळ सरदारांकडे जावें. त्यावरून त्यांनीं मान्य केले. मध्यें दोन तीन दिवस गुंता जाला. मुहूर्त नव्हते. आज रविवारीं स्वार होऊन जातील. याप्रमाणें करार जाला आहे. पंचमहाल वगैरे किरकोळ महाल सुभेदारांकडील होते; तेथें घासदाणा घेतला. कोणी महाल रिकामा राहिला नाहीं. राजगडाचे रुपये पावणे दोन लक्ष गोपाळराव रघुनाथ यांनीं घेतले. पाटणास रोखा दहा हजारांचा केला. तेथें राऊत बसले आहेत. सिरोंज महाल मोठा, तिकडे राऊत पेंढारी जाऊन महाल खराब केला. कोठें स्थळ रिकामें ठेविलें नाहीं. यामुळें बाबांकडील कारकून आले. त्यांस बोभाट येतो तो सांगतात. तुम्ही येऊन महालाचा खराब न व्हावा तो होत आहे. तेव्हां तुमचें करणें एक व सांगणे एक असें पडते. स्नेह कसा घडेल अशीं भाषणें होतात. येथून तोफा पंचवीस इंदुरास रवाना केल्या. त्याचे गाडे करावयास कारखाना लाविला आहे. जातीनिशीं सरदार जाऊन रूबरू कारखान्याचें काम करवीत आहेत. राजश्री बापूजी होळकर यांजसमागमें तोफा व फिरंगी व दहा हजार फौज देऊन, बावांचे महालीं उपद्रव द्यावा असा बेत आहे. लोकांस निरोप दिल्हा. मागील फडशा करून पुढें करार करून ठेवितात. कलह करावा असा मनसोबा आहे. राजश्री दादाजी गंगाधर यांनीं लवकर यावे म्हणून सरदारांनीं लिहिलें व येथूनही लिहिलें गेलें आहे. पांडोबा शेणवई यांचे नातू आले. शालजोडी व पातळ भेट केली. त्याकडे दिवाणगिरी सांगांवी म्हणून त्यांस पूर्वी पत्र लिहिलें होतें, ते समयीं आले नाहींत. हल्लीं आले, भेट जाली. त्यांचा प्रकार मोठें काम करून पार पाडावें असा दिसत नाहीं. मुख्यत्वें कारभारी कोणी होत नाही. पैसा कोण देतो? पैशाखेरीज दौलत चालत नाहीं. मुसा नारज यांचे चिरंजीव येथें येऊन चाकरीस राहिले. त्यांची चाल शुद्ध नाहीं. दोन तीन वेळां येथील लोकांशी कज्जा जाला. चंद्र १८ सफरीं पांच खून जाले. तीन शिपाई बाईंकडील ठार जाले; दोन शिपाई त्यांचे ठार जाले. कज्जा मातबर, कामावरही जाला नाहीं. सहज बोलाचाली शिपायाशीं जाली. त्यामुळें पांच खून जाले. त्यास निरोप देऊं म्हणतात. दोन रोजमुरे पावले. दोन रोजमुरे त्यांचेच आडले ते द्यावे असें मानस. परंतु ते खंदे आहेत. वर्तणूक चांगली नाही व समागमें कारभारी चांगला नाहीं. कसें घडेल तें न कळे. राजश्री देवराव महादेव चंद्र १८ सफरी सुळकोट येथें येऊन, पत्र गंगाजलनिर्मळ अहिल्याबाई यांस

पाठविलें कीं, आम्ही श्रीमंतांचे आज्ञेवरून मजलदरमजल मुक्काम मजकुरास आलों. लवकरच महेश्वरीं येतों. त्यांचें उत्तर बाईंनीं काल चंद्र २१ मिनहूस लिहून पाठविलें कीं, तुम्ही महेश्वरीं न यावें. परभारें मर्दान्याच्या घांटानें उतरून, राजश्री सुभेदार यांजकडे जाणें. राजश्री बाळाजी काशी व नारो कृष्ण यांस तेथेंच पाठविलें आहे. तर तुम्हींही तिकडे जाणें. असें उत्तर पाठविलें. मजला त्यांनीं पत्र लिहिलें होतें कीं, बाईंचें उत्तर घेऊन पाठविणें. त्याप्रमाणें मी उत्तर लिहून दिलें. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७१

श्री ता. २३ नोव्हेंबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १८ रविलाखर शनिवार मुक्काम कसरावदपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र ५ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली होती. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री देवराव इंदुरास गेले. त्यांचे येणें न जाले. राजश्री सुभेदार यांनीं ठेऊन घेतलें. राजश्री पाराशर दादाजी आज मुहूर्तकरून इंदुरास गेले. जावयाचें कारण, जाबसाल दो ठिकाणी नीट होत नाहींत, तर राजश्री सुभेदार यांस येथें जाणावें. म्हणोन बाई यांनीं मशारनिल्हेस पाठविलें आहे. हे त्यांस तेथें घेऊन येतील. उभयतां एकत्र जाल्यावर पक्का विचार करून, मग सरकारांत लिहिणें ते पक्केपणें लिहावें असा बेत आहे. दुसरें, फौजेचा गवगवा आहे, याजकरितां पांच लक्ष रुपयांची तजवीज करून दिल्हीं, त्यांत लोकांची समजुत थोड्या बहुतांनीं करून सरदार येथें येतील. आम्ही देशी यावयाकरितां बाईंचा निरोप घेऊन, रेवा उतरून, मुक्काम मजकुरीं आलोत. येथें आज्ञेप्रमाणें कारकून राजश्री कचो जनार्दन ठेविले आहेत. हे बातमी वरेवर सेवेसीं लिहीत जातील. मी बऱ्हाणपूरचे मार्गे मजलदरमजल घरीं कांहीं एक दिवस राहून, सेवेसीं लौकरच येतो. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७२

श्री ता. ६ डिसेंबर, इ. स. १७९३

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २ माहे जमादिलावलपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ७ रविलाखरचे

आज्ञापत्र सादर जाले ते छ २२ मिनहूस आम्हास मुक्काम खिर्डी नजीक आशेर येथें डाक चौकीस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं तुम्हीं छ १८ व छ २७ मोहरम व छ ८ व १५ सफरचीं पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं. गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांचे बोलणें जालें, त्याचा मजकूर लिहिला तो कळला. त्यास, याप्रमाणें पुढें होत जाईल तें वरचेवर लिहित जावे म्हणोन आज्ञा. ऐसीयास येथील. वर्तमान अलाहिदा पत्रें लिहिली आहेत, त्यांवरून श्रवणांत येईल. मी बाई यांचा निरोप घेऊन निघालों ते मुकाम मजकूरपर्यंत सुखरूप पोंचलों. येथून दर कूच घरीं जाऊन सेवेसीं लवकरच येऊन पोंहोचतों. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.''

लेखांक ३७३

श्री ता. १५ फेब्रुवारी, इ. स. १७९४

''पुरवणी सेवेसीं विनंति सेवकाचा साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १४ रजबपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री काशीराव होळकर यांनीं सरदारांकडे व कारभारी यांजकडे येथील हरिद्र सांगांवयाकरितां कारकून, राजश्री सखाराम राजाराम निसबत बाळाजी लक्ष्मण यांस पाठविलें आहे; व पत्रेंही लिहून दिधलीं कीं, मशारनिल्हे जबानीं कच्ची हकीकत सांगतील ती मनन करून, बंदोबस्त करून देविला पाहिजे; असे लिहिले आहे. कारकून मजकुरास वस्त्रें व दोनशें रुपये खर्चास व घोडीं पागेंचीं देऊन छ ११ मिनहूस रवाना केलें. कारण सारांश, येथील लोकांचा गवगवा हा वारला पाहिजे व पुढील बंदोबस्त व्हावयास ऐवजाची तजवीज कशी काय करावी. पहिले यादीस ऐवज लाऊन दिला तो खटल्याचा तूर्त वसूल कसा होतो, या प्रकारे एकांतीं बसून सांगितलें. दुसरें, तेथें कारभारी मुख्यत्वेंकरून तेच त्या पक्षींचे, हें कारकून यांनीं सांगितले. तें त्यांचे पथ्यास पडलें. साधनही ठेवावें. आणखी येथें बसून काय काय करितात, लटक्या बातम्या लिहिता, असे अंदेशे आंतील खुलासा. असें जाणोन पाठविलें आहे. येथें कारभार लहान मोठा करायचा तो करीतच आहेत. राजश्री सुभेदार यांचींही पत्रें आलीं कीं, तुम्ही चार दिवस स्थिर राहून तिकडील बंदोबस्त भिलाभामराचा वगैरे करून, लोकांची समजाविशींची वगैरे पेशजीं लिहिल्याअन्वयें तोडजोड पाडावी. पुढें आम्ही लिहूं तसे येण्याचें करावें. त्यावरून हेही चार दिवस स्थिरच आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७४

श्री ता. २४ फेब्रुवारी, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी दाजार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २२ रजबपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान चंद्र २० मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केलीं आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान : पेंढारी, शिंदे व होळकरांकडील माळवे प्रांतीं होते. त्यास राजश्री यशवंतराव शिवाजी हे शिंद्यांकडील कमाविसदार, यांस भोसल्यांनीं आपले सरदारींत ठेऊन, हुसंगाबादेवर स्वारी करावी म्हणोन रवाना केलें आहे. त्यांनीं पेंढारी यांस बोलावून घेतलें. पेंढारी जाऊं लागले, हें वर्तमान राजश्री काशीराव यास कळलें. त्यावरून येथून त्यांनीं इंदुरास, राजश्री होळकर यांस लिहिलें कीं, पेंढारी जाऊं न द्यावे. त्यांनीं मना केले. परंतु कोण ऐकतो? पेंढारी तमाम कबिले सुद्धां सत्वासचा घाट उतरून गेले. कबिले त्यांचे नेमावरचे परगण्यांत ठेविले. तेथून सडे होऊन, यशंतवतराव यांजवळ जाऊन पोहोचले. त्यांची स्वारी हांड्यापलीकडे दों मजलींवर आहे. हुसंगाबादेवर जातात. राजश्री बाळोजी इंगळे यांनीं मारवाडचा शह सोडून, मेवाड प्रांतीं शहापुरानजीक आले. तूर्त पोट भरितात. गिलच्यांची खबर दाट आहे. शिखांची फौज यांस आडवी जाली होती. परंतु शिखांची व गिलच्यांची लढाई होऊन, शिखांनीं शिकस्त खाल्ली; असें वर्तमान जयपूरचें कलमीं आहे. जयपूरकर राजांनीं त्यांचे बातमीस डाक बसविली आहे. गिलच्याचें वर्तमान चंद्र २० मिनहूस सेवेसीं विनंतिपत्र लिहिलें आहे. शिंदे यांचे कूच जामगांवींहून होऊन हिंदुस्थानांत येतात ही आवई दाट आहे. राजश्री अलीबहादर यांचा मुक्काम मुरागडनजीक आहे. जेतपुरास फौज गनीबेगाची, मोर्चे लावून आहेत. हा कालवर गड हस्तगत जाला नाहीं. पुढें आजेगडास मोर्चे लावणार, हें वर्तमान आहे. शिंदे यांकडील सरदार झांशी प्रांतींच आहे. जिऊबादादा यांचे वर्तमान, तेथें गेलें त्यावरून बेदील आहेत. येथील लोकांची समजविशींची बोलणी होतात. तूर्त निमे ऐवज द्यावा हें मानस लोक समजत नाहीत, घोळ पडला आहे. दुदरनेक फरासीस बिथरून आहे. ऐवजाची निकड लावली आहे. काशीराव व कारभारी तजविजींत आहेत. पुढें घडेल तसें लिहीन. सेवेसीं श्रुत हो हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७५

श्री ता. ७ एप्रिल, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र माहे इंदुवासरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र २५ साबानीं विनंतिपत्र लिहून व राजश्री देवराव यांजकडील लखोटे सेवेसीं रवाना केले. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री विनायक बाजीराव चंद्र २६ साबानीं येथें येऊन दाखल जाले. गंगाजलनिर्मल बाई व राजश्री सुभेदार यांच्या भेटी जाल्या. वर्तमान सविस्तर निवेदन केलें. तीन दिवसपर्यंत बोलणें जाले. सरकारचीं पत्रें होतीं, तीं वाचून दाखविलीं. राजश्री

दादाजी यांची पत्रें दिल्हीं. सरकारची आज्ञा कीं, हुजूर यावें. त्यावरून यांनीं विचार केला कीं, देशीं जाणें हे सला चांगली. बाईंनींही रूकार दिल्हा. कारभारी व सरदार एक जागा बसवून, बोलणें करून बाईंकडे गेले. बाई त्यांसीं बोलली कीं, श्रीमंतांची आज्ञा कीं, हुजूर यावें त्यापक्षी चांगलें. जावें, विलंब करूं नये. लौकर सिद्धता करून जावें. दिवसगतीवर न टाकावें. शिंदे तेथें आहेत तोंच जाऊन पोहोचावें; म्हणजे नीट पडेल. बाईंचें व सरदारांचें बोलणे जालें. ते समयीं सरदारांची भाषणें कीं, कारभारी पुण्यास नेतात हे सल्ला चांगली कीं काय? माझे शरीर अशक्त, जीव नाहीं. पुन्हा रेवादर्शन होऊन, वडिलांचे पाय दृष्टीस पडतील असें नाहीं. मनुष्य कोणी जवळ मातबर नाही. जाऊन काय करावें? पुण्याची वस्ती, महागाईचा प्रकार, खर्चास पाहिजे. येथें एक एका दिवसाची येऊन पडली आहे, तेव्हां पुढें परिणाम कोणता? चमेलीहून निघून आलो, ते आपले भरंवशावर आलों. आपलेमुळें बचाव जाला. जाणें, हे सल्ला चांगली दिसत नाही. त्यांचे उत्तर त्यांस बाईंनीं केलें कीं, तुम्ही आपला विचार पुरता ध्यानास आणून, कर्तव्य तें करावें. सुभेदारांसीं रूकार असा दिल्हा. कारभारी यांचें रूबरू बोलली कीं, सत्वर जावें, आतील बोलणें, जावें न जावें. असें बोलतात. बाह्यात्कारी बोलतात कीं, जावें. सरकारचीं पत्रांचीं उत्तरें व राजश्री दादाजींस पत्रें कारकुनांनीं लिहिलीं. मराठा दरबार, बाईंस वाचून दाखविणें ते दाखवून रवाना केलीं. त्यातील अर्थ, चार कलमें लिहिलीं आहेत. सावकाराचा उपद्रव लागूं न द्यावा व सरकारांत कांहीं मागूं नये. तेथून लौकर बिदा करावें. खर्चाखालीं आणून गोऊन पाडूं नये. सोबत्याकडील बंदोबस्त, वाटणीचा वगैरे करून द्यावा. आम्हीं सरकारआज्ञेप्रमाणें अवलिंबें लवकरच सेवेसीं येतों. याप्रमाणें पत्रें लिहिलीं आहेत, म्हणोन कळलें. या विचारांत दादाजींकडील कारकून विनायक बाजी व पारनेरकर राजश्री शिवाजी गोपाळ वगैरे इतकेच. राजश्री पाराशर दादाजी या बोलण्यांत नाहींत. नारो गणेशाकडीलही मंडळी कोणी नाहीत. नारो गणेशाकडील मंडळी बाईंस भय घालितात कीं, पुण्यास जाणें हे सल्ला ठीक नाहीं. तेथें गेल्यावर विघ्नें फार. त्यावरून जाण्याविषयीं कच्चें पक्केंही होतात. परंतु पारनेरकर मसलत बहकूं देत नाहींत. यांचे चित्तांत कीं कोणेही प्रकारें यांस हुजूर घेऊन जावें. तेथें गेल्यावर सरकारनेटानें जें करणें तें करावें. येथें बाईंपुढें कांहीं चालत नाहीं. देशीं जाणें तेव्हां खर्चास पाहिजे. त्याची तजवीज बाई पैसा देत नाहींत. बोलतात कीं, महालीं हिशेब आपला पहावा. पैसा आला काय आणि पावला किती, हें ध्यानास आणावें. मी तुमचे कर्मास लिप्त नाहीं. फौजेचा गवगवा आहे तसाच आहे. धरणींपारणीं होतात. पेशकसीच्या ऐवजावर वराता होतात. उमरपट्टीचे वसुलास कारकून पाठवावे, हा विचार होता. परंतु बाईंनीं सालमजकुरीं राहविला. पुढें कमाविसदारांकडेच लाऊन वूसल घ्यावा व महालचा ऐवज दुसालापैकीं रसदा घेतल्या त्या, खर्चाखालें पडल्या. याउपर महाल सिरोंज व कोंच या दोन महालाची, घालमेल करून ऐवज घ्यावा हा विचार आहे. हा कालवर मामलेदार कोणी उभे नाहींत. दुसरी तजवीज, कोटेकराकडील वकील येथें आहेत. त्यांजकडून सालाबादी ऐवज येणें तो वसूल घ्यावा. ऐसीयास हा ऐवज वसुलांत येऊन, देशीं जाणें

कसें घडेल पहावें. सावकार कोणी पैसा देत नाहीं. बाई कोणाची खातरजमा आंतून करीत नाहीं. त्यापक्षीं कर्जही मिळत नाहीं. देशी जाण्याची मसलत सारी दादाजींवर आहे. सरकारांत व दादाजींस पत्रें लिहिलीं आहेत. त्यांचीं उत्तरें आलीं म्हणजे, येथून कूच करून रेवापार व्हावें. चैत्र वद्यपक्षीं अथवा अक्षयतृतीयेचे मुहूर्ते येथून निघावें, असें बोलतात. परंतु अंमलात येणें कठीण. विचार मात्र करितात. भरंवसा एकांहीं कामाचा नाहीं. राजश्री काशीराव होळकर यास वस्त्रें द्यावी हा पहिला बेत होता, परंतु हल्लीं मल्हारराव होळकर बिघडून आहे. त्यांचें बोलणे परस्परें व सांगूनही पाठवणें कीं, काशीराव यास वस्त्रें कशी देतां? माझी वाट काय? माझा मजला हिस्सा द्यावा, पुढें कर्तव्य तें करावें. असें न करितां, एखादी गोष्ट केली तर, मी एखादा अनर्थ करून उठून जाईन. या प्रकारची भाषणें ऐकून तूर्त वस्त्रें देणें राहिले. पुढें घडेल तें खरें. सांप्रत देशीं जाण्याचा विचार, त्यापक्षीं उभयतांस समागमें न्यावें हा मानस आहे. याप्रमाणें येथील प्रसंग आहे, तो सेवेसीं लेखन केला. पुढें निदर्शनास येईल तें सेवेसीं लिहीन. वरकड मजकूर, राजश्री देवराव यांचीं व बाईंचीं व सरदारांचीं व कारभारी यांचीं वेगळालीं बोलणी जालीं आहेत, त्यावरून त्यांनीं सविस्तर अर्थ सेवेसीं लेखन केले आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७६

श्री ता. ८ एप्रिल, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ७ माहे रमजानपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री सुभेदार यांचे डेऱ्याचे चौकीस मुसा दुदरनेक फरासीस याचें पलटण आहे. त्याचे रोजमुरे चढले आहेत, ते दरमहा पावत नाही. खर्चाची तंगचाई म्हणून कज्जा करून रूसून, तीन कोसपर्यंत गेले. इकडे बाईंस वर्तमान कळल्यावर राजश्री भगवंतराव, दादाजीकडील कारकून यांस समजुतीस पाठविलें. समजावीस करून घेऊन आले. पैसा द्यावा असा करार आहे, त्याची तजवीज नाहीं. मेस्तर बाईट फिरंगी बाईंकडील, यांचे रोजमुरे चढले आहेत. त्यास खर्चास पावत नाहीं. दोन दिवस धरणें केलें. शेवटीं बोली होऊन, बाईंनीं त्यांस निरोपांचे विडे दिले. तीन दिवस रूसून होता. मागती समजाऊन ठेविला. सुभेदाराचे चौकीचे लोक गेल्यावर, बारगीर व शिलेदार मलई करून अडून बसले आहेत. चंद्र ६ रमजानीं संध्याकाळपर्यंत धरणें होतें. सरदारसुद्धां उपाशी मारले. त्याची समजुती हा कालवर नाहीं. याप्रमाणें फौजेचा हंगामा आहे. सरदारांचे निरोप बाईंकडे येतात. बाईंचें बोलणें कीं, मजजवळ कांहीं गाठोडे ठेविलें आहे, जें काढून देऊं? तुम्हीं देशीं जाण्याची तयारी करावी. विना देशींचा सावकार एखादा मिळाल्याखेरीज पैसा मिळत नाहीं. तूर्त लोकांची समजुती पाडावी. थोडेबहुत खर्चास देऊं,

असे बोलावें. याप्रमाणें निरोप जातात. बाईंनीं जोशी बोलावून, मुहूर्त कालचे सायंकालचे पाहिले होते. सांगून पाठविलें कीं, ढाला रेवापार द्याव्या म्हणजे सोहोरत पडेल. देशीं आवई जाईल. येणेंकरून शिंदे यांस निरोप श्रीमंत देणार नाहीत. मग आठ पंधरा दिवस लागले तर चिंता नाही. तुमचे शरीरप्रकृति पाहून जावें. नाहीतर चिरंजीव काशीराव यांस पाठवावें. कारभारी बरोबर द्यावे. तेथें काम कोणतें? भाऊपणाचे लढे आहेत त्यांची तोड पाहून, श्रीमंत एकमेकांचे हातात हात देऊन बिदा करितील. कालचे मुहूर्त लोकांचे धरण्यामुळें राहिले. पुढें मुहूर्त नाहीं. वैशाख शुद्धपक्षीं आहे, तेव्हां निघणार. सुभेदारांचें म्हणणें जे, दादाजींकडून विनायकपंत आले आहेत, त्यांनीं आमची खातरजमा करावी कीं, देशीं तुम्हांस घेऊन जातों. त्यास कोणतेही गोष्टीविषयीं उणें पडूं देणार नाहीं. पैसा लागेल तो देऊं. तेथील गुंता महिना पंधरा दिवसात उरकूं व सत्वर बिदा करूं. याप्रमाणें वचन द्यावें. म्हणजे लवकर निघतों. याची खातरजमा पुरती नाहीं. सरकारचे पत्राचे जाब आल्यावर येथून निघतील. पुढें होईल तसें सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७७

श्री ता. ११ एप्रिल, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना ता।। चंद्र १० माहे रमजान भृगुवासरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र ७ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून राजश्री देवराज यांजकडील लखोटे सेवेसीं रवाना केले. त्यानंतर येथील वर्तमान, चंद्र ६ मिनहूस सोमवारीं शिलेदार यांनीं मलई करून, राजश्री सुभेदार यांचे डेऱ्यास धरणें देऊन बसले. राजश्री काशीराव होळकर व राजश्री पाराशर दादाजी व खंडो महादेव यांस घेऊन बसले. ते आवग्र तीन दिवस निकड करूनच बसले. कोणास भोजन करूं दिलें नाहीं. बाईंकडे घांटाचें पाणी बंद करावें म्हणून बोलवा होती, त्यावरून वस्तीचे लोक देखील गलबले होते. निदान चंद्र ८ रोजीं बुधवारीं तोड पडली. मध्यस्त राजश्री आनंदराव होळकर व नागोपंत कारकून नि।। तोफखाना व आणखी भले लोक पडून तोड पाडली कीं, साडेआठ रोजमुरे सालाचे घ्यावे, लोकांचे मतें दहा घ्यावे, परंतु साडेआठांवर ठरलें. मागील पांच सालाचा हिशेब आकारून, वसूल पावला असेल तो वजा देऊन, बाकीचे रुपये एका महिन्यांत फडशा करून घ्यावा. त्यात कांहीं नगदी, कांहीं कापड, कांहीं वराता, याप्रमाणें भरणा करावा. येविषयीं कारभारी यांनीं लोकांशीं वचनप्रमाण केलें. अलीकडे तेरीख बंद जाल्यापासून, दहा महिन्यांचे तीन रोजमुरे घ्यावे, रुपये लष्कर चलणी. समजोती, लहान मोठ्याची खर्चाची पाडावी. असें बोलणें होऊन, बुधवारीं दीड प्रहर रात्रीस धरणें उठलें. सरदार यांचे व कारभारी यांचे मानस कीं, बाईंनीं

कोणास मध्यस्तीस पाठवून तोड पाडावी; कांहीं ऐवज द्यावा. परंतु बाई सावध. एकांहीं गोष्टींत न येतां साफच उत्तर करीत गेली कीं, मजजवळ पैसा नाहीं. तशांत चाकरी कोणती करून आलात? द्यावें तें काय? तुम्हीं आपले कसेही करावे. लोकांस मात्र दबावाच्या गोष्टी सांगून पाठवीत गेली कीं, धरण्याची रीत संध्याकालपर्यंत असती; तुम्हीं निग्रह मांडला आहे. त्यास कोणास कांहीं बरेवाईट जाल्यास, तुमचा मुलाजा ठेवणार नाहीं. याप्रमाणें बाईंकडून उपराळा जाला. तूर्त याप्रमाणें तोड पडली. परंतु पुढें हंगामा याच प्रकारें होईल. एका महिन्यांत ऐवजाची तजवीज होऊन, लोकांचे पदरीं ऐवज पडतो असा अर्थ नाहीं. आजचे उद्यांवर मात्र टाकलें आहे. दुसरें, लोकांचे बोलणें कीं, आमचे फडशे करून निरोप द्यावा. त्याचें उत्तर कारभारी यांनीं केलें कीं, देशीं जातच आहोंत, तुमचीही वाट करूं. चंद्र ७ मंगळवारीं पुष्य नक्षत्रावर आभिजित मुहूर्त दो प्रहरीं ढाल व डेरा रेवा दक्षिणतीरीं दिल्हा. पुढें खर्चाची तजवीज होऊन, लोकांची समजूत पडून रेवापार होतील. घडून येईल तसें सेवेसीं लिहीन. चंद्र ९ रमजानीं गुरूवारीं तृतीय प्रहरीं, कारभारी आनंदराव होळकरासुद्धां, बाईंकडे येऊन खलबत केलें. त्यातील अर्थ, खर्चाची तजवीज व लोकांचें वर्तमान व पुढें येथून लौकर निघावें, हें बोलोन लष्करांत गेले. निश्चयांत आलें नाहीं. रावेरकर यांचा हिशेब होऊन फडशा जाला. हिशेबाचीं व निरोपांचीं वस्त्रें जालीं. दीड लक्ष फाजील, त्याचें निमें ठरलें. वरकड महालचे याच अन्वयें हिशेब जाले. इंदूर व पिंढावे तेथील हिशेब देतात. सिरोंज व कोंच हे महाल निस्तुक राहिले आहेत; त्यांचे विचारांत आहेत. राजश्री नारो कृष्ण वकील नि।। पाटीलबावा हे, पहिले राजश्री बाळाजी काशीबरोबर आले होते, त्यास निरोप होऊन चंद्र ७ मंगळवारीं स्वार होऊन गेले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७८

श्री ता. १३ एप्रिल, इ. स. १७९४

''विज्ञापना तागाई छ १३ माहे सवाल बुधवार प्रातःकाळपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : राजश्री होळकर यांस बातमी लागली कीं, मजला दगा होतो. त्यावरून छ ११ मिनहू सोमवारीं प्रहर रात्रीस जीनबंदी करून सडे शंभर स्वारांनशीं व पायदळ माणसें शंभर याप्रमाणें कूच करून, जांबेचा घाट चढून गेले. बुणगे व डेरे राहोटऱ्या तळावरच ठेविल्या. बोलवा दाखविली कीं, चोळीस भैरवाची यात्रेस तेथें जातों. हें वर्तमान सरदारांस व बाईंस तेच घटकेस कळलें कीं, मल्हारराव उठोन गेले. त्यावरून बाईंनीं राजश्री बापू होळकर यांस सांगून पाठविलें कीं, मल्हारराव उठोन गेले. त्यांस समजावून घेऊन यावे. न ये तर धरून आणावा. बळास आला तर लढाई करावी. त्यांत जाया जाले तर होत. परंतु कसेंही करून घेऊन यावें. गेला तो तुमचे विचारावेगळा गेला नाहीं. तुम्हीं जाऊन

त्यास धरून आणावें. अथवा तुम्हीं त्याचे मागें काळें करावें. त्यावरून बापू होळकर यांनीं आपली जमियत सिद्ध करून बातमी मागविली. मल्हारराव चोळीपलीकडे गेले असें समजल्यावर बापू मागोमाग कूच करून गेले. मल्हारराव थेट इंदुरास छ १२ मंगळवारीं प्रहर दिवसा जाऊन पोहोंचले. मागून बापूही जाऊन पावले. अशी बातमी काल सायंकाळीं येथें आली. सरदारांनीं मागोमाग पांचशें स्वार, हुजरात व शिलेदार यांचे, पाठविलें आहेत. मंगळवारीं तृतीय प्रहरीं, सरदार बाईंकडे घेऊन, कारभारीसुद्धां एकांत करून इंदुरास पत्रें पाठविलीं. कमाविसदार यांस व सावकार यांस कीं, तुम्हीं सावध असावें, दुकानें आटपावीं, घोडीं लपवावीं. मल्हारराव तिकडे आला; याचे हातीं न पडावें. दुदरनेक फिरंगी इंदुरीं आहे; त्यास पत्र पाठविलें कीं, तुम्ही व बापू एक होऊन, मल्हारराव यांस कसे घेऊन येतात, घडून येईल तसें लिहीन. बापू घेऊन येतील, अशी खातरजमा येथली आहे. तेथून निघून गेले तर खूळ होईल. पेंढारी व गाडदी वगैरे मल्हारराव यांस सामील होणार. सरदारांची मिजाज कायम नाहीं. पुण्यास जावें हे अंतःकरणापासून नाहीं. बाह्यात्कार दाखवितात एक, आतून चिरंजीवासीं सूत्र खेळवितात एक! असा कांहीं प्रकार आहे. दौलतींत मनुष्य कोणी नाहींसा जाला आहे. दहशत कोणी कोणास नाही. तूर्त हेच गडबड आहे. रेवापार व्हावें हा विचार तूर्त राहिलासा दिसतो. पुढें होईल ते सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३७९

श्री ता. १३ एप्रिल, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १३ माहे सवाल बुधवारपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ ३ माहे मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान येणेंप्रमाणें कलमबंदी :

वैशाख शुद्ध ७ चे मुहूर्तें रेवापार व्हावें असें होतें, तें राहिलें. काशीराव याचा डेरा मात्र फक्त रेवापार दिला आहे. त्याजवळ मनुष्य देखील कोणीं नाही. खासा डेरा तोही उभा आहे. कलम १

सावतमल कोठारी, लष्करचा सावकार, त्याचा धनी उज्जनीस आहे. त्यास खातरजमेचें पत्र बाईंचें नांवें, कारभारी यानें येऊन पाठविलें आहे. गुमास्त्याशीं करार केला आहे कीं, पांच लक्ष रुपयांचा ऐवज लावून देतों. रोकडी ऐवज घ्यावा. ऐवजाची तजवीज कोटेकर राजे यांजकडून चार लक्ष रुपये घ्यावे, असें ठरल्यांत आलें. त्यास, दोन लक्ष रुपये सध्यां द्यावे. हा ऐवज तीन लक्षपर्यंत. महालीं ऐवज, टोंक, सिरोंज मिळून आहे. एकूण असे पांच लक्ष रुपये लाऊन देऊन सध्यां ऐवज घेणार. ऐवज हातास आल्यावर

येथून रेवापार व्हावें असें ठरलें आहें. सावकार येथें आलियावर घडेल ते खरे.
कलम १

छ १० रोजीं रविवारीं लोकांनीं खर्चाकरितां लष्करांत गवगवा केला. छ ११ सोमवारीं धरणीं राजश्री पाराजीपंत यांजकडे. निंबाळकराचे व बापू होळकर यांचे दिवाण, राजश्री रघुपत खंडेराव, याजकडे खांसे बापू होळकरच जाऊन बारगीरसुद्धां बसले व नागोबा कारकून तोफखान्याचा, त्याजकडे फिरंगी याचेमार्फत संध्याकाळपर्यंत धरणीं होतीं. पाराजीपंत तोंडचे फडसूल, याजकरितां लोकांनी स्थित ठेविली नाही. निदान सायंकाळीं बाईंनीं ताकीद करून सांगून पाठविलें कीं, लोकांची वाट होईल त्याप्रमाणें तुमची. बापू होळकर याची हमी छत्तीस हजार निघाली. परंतु कारकुनाची अब्रू घ्यावी हे चित्तांत. बाईंचे ताकीदीनें धरणीं उठली. धरणीं होतात तीं, कारभारी यांचेच अंगभूत होतात, कीं कसाही गवगवा दाखवून बाईंकडून ऐवज घ्यावा. परंतु बाई पैसा देत नाहीत. कोठारे महाजन यांजकडून चंदी बंद करविणार कीं, लौकर लोकांचा बंदोबस्त करून येथून कां जात नाहीत? मजभंवते हंगामे कां करितात? निदान मीच उठून इंदुरास जाईन असेंही बोलतात. प्रमाण नाहीं! त्रयोदशीचे मुहूर्त तेही राहिले. पुढें मुहूर्त पाहून येथून निघतील अशी तजवीज कांहींएक दिसून येत नाहीं. घडेल तसें सेवेसीं लिहीन.
कलम १

छ ४ तागाईत छ ६ रोजपर्यंत लष्कराचे कारभारी बाईंकडे येऊन बोलणें बोलत गेले. त्यातील सारांश अर्थ कीं, खर्चाची तजवीज आम्ही पांच लक्षांपर्यंत केली आहे. आपण सावकाराची खातरजमा करावी. म्हणजे त्यांस ऐवज लावून देऊन रोकड लोकांचे समजुतीस देऊं. त्यावरून बाईंनीं येथील सावकारांस बोलावून सांगितलें कीं, चिरंजीव तुकोबा व कारभारी बोलतात, हें मीच बोलते; दुसरा विचार नाहीं. तुम्हांस ऐवज लाऊन देतात, तो घेऊन तूर्त काम करावें. त्यास असें बोलण्यावर सावकाराची खातरजमा होईना. बाईंनीं निखालसपणें सांगितल्यास घडेल. बाईंचे बोलणें मोघम होत आहे.
कलम १

राजश्री मल्हारराव होळकर यांची समजोती पाडली, ते समयीं बोलण्यांत कीं त्रेसष्ट हजार रुपये द्यावे. तो ऐवज लौकर त्यास पावेनासा जाला, म्हणून मागती अनावली करूं लागले. छ ७ सवालीं कहीवरून राजश्री काशीराव होळकरांचे माणसाशीं कजिया जाला. मल्हारराव यांची वगैरे कही महेश्वर परगण्याचे गांवावर जाली. तो बोभाट बाईंकडे आला. बाईंनीं काशीराव यांस सांगून माणसें पाठविली. कही झाडून पाडली. तेव्हां मल्हारराव याचे लोकांनीं काशीराव यांजकडील लोकांस मार देऊन, कही घेऊन गेले. त्यावरून बाईंनीं सुभेदारांकडे सांगून पाठविलें. सुभेदारांनीं मल्हारराव याजकडे जासूद पाठविला कीं, हें काय? आपसमध्यें कजिये करणें हे काय? त्याचे उत्तर सांगून पाठविलें कीं, माणसामाणसीं जाली. पुढें ताकीद करूं. याप्रमाणें.
कलम १

छ ८ सवालीं मल्हारराव याजकडील माणसें शिंपी यांनीं, बाजारांत जानकीदास याचे गुमास्त्यासीं कजीया देण्याघेण्यावरून केला. दहा हजार रुपये मल्हारराव त्या सावकारास मागूं लागले. तेव्हां बोभाट बाईंकडे आला. बाईंनीं पंचवीस कर्नाटकी प्यादे पाठवून, माणसें

धरून आणली आणि मल्हारराव याजकडे कारकून पाठविला कीं, अशी बेकैदी वर्तणूक करणें हें काय? त्याचे उत्तर सांगून पाठविलें कीं, मी माणसास असे सांगितलें नव्हतें. आपण शिक्षा माणसांस केली, उत्तम जालें. अतःपर अशी गोष्ट होणार नाहीं. मी ताकीद करितों. त्यावरून त्यांची माणसें सोडून दिलीं. ते दिवशीं बाजारांत मोठा गवगवा जाला.
कलम १

छ ९ रोज शनिवारीं एकादशीचें श्राद्ध थोरले सुभेदारांचें, बाईंकडे वाड्यांत येऊन केले. भोजनास मंडळीस चिरंजीव आदिकरून आले होते. बाईंस मौन होतें. कारभार जाला नाहीं.
कलम १

सदरहू सात कलमें, सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८०

श्री ता. २४ एप्रिल, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २३ माहे रमजान गुरूवारपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १० माहे मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर येथील वर्तमान येणेंप्रमाणें कमलबंदी :

छ १७ मिनहूस शुक्रवारीं धरणीं राजश्री बापू होळकर यांचे येथें त्यांचे लोकांचें होतें व मल्हारराव याजकडे त्यांचें लोकांचे होते. कारभारी राजश्री खंडो महादेव व पाराशर दादाजी लष्करांत राजश्री सुभेदारांजवळ होते. मल्हारराव यांनीं निरोप पाठविला कीं, साठ हजार रुपये आज देतात तर माझी स्थिति राहाती, नाही तर मजला कळेल तसें करीन. तेव्हां उत्तर कारभारी यांनीं सांगून पाठविलें कीं, ऐवजाची तजवीज करितों. जाली म्हणजे थोडेबहुत देऊं. याउपर मल्हारराव यांनीं बातमी लाविली कीं, पाराजीपंत लष्करचे बाहेर निघून घरास जातील, तेव्हां धरून आणून पैसा घ्यावा. हें वर्तमान त्यांस कळल्यावर सुभेदारांनीं पलटणची माणसें व बापू होळकर यांनी आपले बारगीर, समागमें देऊन घरास पावतें केलें.
कलम १

शिलेदारांनीं धरणे घेतलें होतें, त्यांसीं महिन्याचा करार करून उठविलें कीं, ऐवज द्यावा. त्यात हा कालवर ऐवजाची तजवीज नाही. त्यांची मुदत भरत आली. पुढें शिलेदार व मल्हारराव वगैरे एक होऊन, धरणें घेणार. याप्रमाणें ऐकितों. कलम १

बाईंनीं विनायक बाजीराव यांजबरोबर देवराव यांस सांगून पाठविलें कीं, तुम्हीं सरकारतर्फेने सरदारांकडे जाऊन बोलावें कीं, चिरंजीवाचा बंदोबस्त लौकर करावा; नाहींतर एखादा अनर्थ करील. त्यावरून देवराव बाईंकडे येऊन, बाईंशीं बोलून, छ २१ मंगळवारीं

लष्करांत सुभेदारांकडे गेले होते. बोलून आले. हें वर्तमान त्यांनीं आपलें पत्रीं लिहिलें असेल. सुभेदारांस पुत्रमोह सुटत नाहीं, त्याचा अन्यायही वाटत नाहीं. त्यांनींच पोसविलें आहे! राधी, सुभेदारांची राख, तिचा कारकून मल्हारराव याजकडे येत असतो. मल्हारराव याचें सूत्र राधीकडून आहे. बाई अंगावेगळें टाकून बोलतात कीं, ज्याचा पुत्र त्यांनीं बंदोबस्त करावा. मी कशास करूं? उभयतांच्यांनींही मल्हारराव याचा बंदोबस्त होत नाहीं.

पेंढारी घाटावर ठेविले आहेत, ते उठून जातात. बोलतात कीं, आम्हीं येथें बसून काय खावे, चार दिवस जाऊन पोट भरूं; मागती येऊन हजर होऊं. जिऊबा बर्वे यांचे लष्करांत जातात. हें वर्तमान येथें कळलियावर समजोतीस पाठविलें असें. कलम १

राजश्री चिमणाजी जयराम पारनेरकर पुत्राचे लग्नाकरितां येथून निरोप घेऊन छ २२ रोजीं गेले. बाईंनीं पांच हजार रुपये खर्चास दिल्हें. मुकुंदराव हरी यांचे चिरंजीवाचे मुंजीसही हजार रुपये खर्चास दिल्हें. कलम १

लष्करचे कहीचा उपद्रव आपले महालचा बचाव करून, शिंदे व पवार यांचे महालांत कही धाडितात. कमाविसदार बोभाट घेऊन येतात. त्यास वतनदार राऊत रखवालीस देतात आणि कही व्हावयाची ती होती. कलम १

छ १८ मिनहू शनिवारीं दीडा प्रहरां उपरांत, मल्हारराव आपली जमियत शेदीडशें माणसें घेऊन, बाईंचे घाटावर स्नानास आले. स्नान करून श्री काशीविश्वेश्वराचें दर्शन घेतलें आणि देवळांत घटकाभर ठरलें. हें वर्तमान बाईंस, मुकुंदराव हरि यांचे घरीं दत्तपुत्राची मुंजी ते दिवशीं होती, तेथें अहेरास गेली होती, तेथें कळले. त्यावरून बाईंनीं दरवाजावर जागां जागां माणसें पाठविलीं कीं, मल्हारराव यास किल्ल्यांचे आत येऊं न द्यावे आणि मल्हारराव यांजकडे शागीर्द पाठविला कीं, तुम्हीं भोजनास यावें. यांनीं बहाणा केला कीं, मी आज येत नाहीं. असें बोलून देवळांतून किल्ल्यास डावे घेऊन, श्रीमंत दादासाहेब यांचे घाटावरून, राजश्री पाराजीपंत यांचे घरावरून गेले. हें वर्तमान अगोदरच पाराजीपंतांस बाईंनीं सांगून पाठविलें होतें कीं, सावध असावें. त्यावरून ते सावधच होते. हें पाहून मल्हारराव आपले गोटास गेले. कलम १

पाराजीपंत मनस्वी बोलतात कीं, मल्हारराव यास धरून कैद करावे तेव्हां ठीक पडेल. बोलल्याप्रमाणें घडत नाही. परंतु या गोष्टी त्याच्या कानास गेल्या. त्यावरून डाव धरिला आहे कीं, जेथें सापडेल तेथें धरून नाहींसा करावा. हे आपले ठिकाणीं सावध आहेत. सुभेदारांनीं त्यांचे घराभोवतीं पलटणची माणसें रखवालीस दिलीं आहेत. बारगीर शेंपन्नास नेहमीं असतात. कलम १

पुण्यास जावयाची बाईंकडून ताकीद वरचेवर होती कीं, तुम्हीं रेवापार लौकर व्हावें. कामें राहिली तीं पार जाऊन करावी. अशीं बोलणीं होतात. परंतु कोणाचे लक्षांत नाहीं. लोकांचा बहाणा करितात. पाराजीपंत बोलतात कीं, लोक कसे उतरूं देतात? त्यांस कांहीं ऐवज पोहोंचला म्हणजे पार उतरूं, असें कारभारी बोलतात. काळजी कोणास नाहीं. आपआपले मतलबावर आहेत. अक्षयतृतीयेचे मुहूर्तें रेवापार होणार अशी आवई मात्र आहे. पार उतरून दरकूच जातील असें नाही. घोळ घालितात. पुढें घडेल तसें लिहीन.

कलम १

शिंदियाचीं माणसें दोनशेंपर्यंत सुभेदार येथें आल्यापासून बाईंकडे किल्ल्याचे चौकीस होती. त्यांचे रोजमुरे चढले होते. त्यावरून त्यांनीं एके दिवशीं धरणे, कलह करून, तोडे शिलगावून, दरवाजाजवळ अडून बसले. दप्तरचा कारकून बसविला होता. त्यावरून त्याची तोड पाहून, रोजमुऱ्याचा ऐवज देऊन त्यांस निरोप दिला. कारण कीं, मल्हारराव याजकडेही सनदी आहेत, ते व हे एक होऊन दगा करील. म्हणोन दूर केलें. ते इकडून सूटून मल्हारराव याजकडे जाऊन राहिले. कलम १

सुभेदार येथें आल्यापासून चंदी रतीब वगैरे बाईंकडून देतात. त्यास बाईंचें बोलणें कीं, मनस्वी चंदी लागती. हजरी घेऊन मग चंदी द्यावी, नाही तर मी चंदी बंद करीन. त्यावरून सरदार पागेची हजरी घेत असतात. कलम १

सदरहू अकरा कलमें, सेवेसीं श्रुत होतील हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८१

श्री ता. ३ मे, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ३ माहे सवाल रविलाखरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : चंद्र २३ माहे रमजानीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर येथील वर्तमान, राजश्री मल्हारराव होळकर याचा गवगवा होता. त्याची समजोती राजश्री बापू होळकर यांचे विद्यमानें व हत्तीचा दरोगा मीठाराम म्हणोन आहे, त्याचे हातें केली. राजश्री पाराशर दादाजी व खंडो महादेव व रामराव आपाजी हे त्यांचे गोटांत जाऊन त्यांशीं बोलून, दोन हजार रुपये तूर्त खर्चास देऊन, हमी त्रेसष्ट हजार रुपये देतो याचा वायदा मुदत करून, राजश्री सुभेदार यांजकडे घेऊन आले. बाईंस मुजरा करून आपले गोटास गेले. बापू होळकर यांसीं बोलण्यांत कीं, मजला तुम्ही सामील असावे. यांचे प्रमाण करून घेतले. बापूंनीं उत्तर केलें कीं, तुम्हीं लोक ठेविले आहेत ते दूर करावे, म्हणजे मी तुम्हांस सामील आहे. लोक दूर करणें हे, मल्हारराव यांचे खातरेस येत नाहीं. लोकांची फूट पाडावी हें कारभारी यांचे मानस आहे. सरदारांनीं कारभारी यांसीं बोलण्यांत आणलें आहे कीं, तुम्हीं मल्हारराव याचा बंदोबस्त कसा तरी करून खूळ तोडावें. मी लेकाची आशा सोडली. त्यावरून कारभारी या विचारांत आहेत. परंतु सरदारांस ममता सुटत नाही. आंतून सूत्र आहे. असें करून पोसाविला आहे. चंद्र १ सवालीं शुक्रवारीं अक्षतृतीयेस राजश्री सुभेदार बाईंकडे वाड्यांत भोजनास व पितर घालावयास आले होते. चिरंजीवसुद्धां मंडळी सारी होती. तृतीय प्रहरीं मसलत जाली. राजश्री देवराव बोलले. त्यावरून निश्चयांत आले. राजश्री काशीराव होळकर यांस बोलावून ताकीद केली कीं, आजचे मुहूर्त चांगले. तुम्ही आपले डेरे व ढाल बाहेर

द्यावी; उदईक पागा सरंजामसुद्धां रेवापार व्हावे. त्यावरून त्यांनीं डेरे बाहेर केले होते. काल शनिवारीं रेवापार डेरे दिले. पहिले, सरदाराची ढाल व डेरा मुहूर्तें करून दिला तो उभा आहे. आज पागा सरंजाम काशीराव याजकडील उतरणार. खर्चास नाहीं म्हणोन काशीरावही आपले जागां श्रमीच आहेत. तीर्थरूपांसीं बोलून आलें कीं, लोकांस खर्चास नाही; ते कसे उतरतात? मी मात्र सडा पार जातों. असें बोलून, बुणगे उतरावयास लावले आहेत. सरदार यांचे मुहूर्त वैशाख शुद्ध ७ चे आहेत. ते टळले तर एकादशीचें श्राद्ध आहे ते करून त्रयोदशीस उतरावें, असें निश्चयांत आणून देवराव यांसीं उत्तर केलें कीं, श्रीमंतांसही पत्रें लिहून देतों कीं, फलाणे मितीस येऊन पोहोंचतों. राजश्री दौलतराव शिंदे यास आज्ञा न व्हावी. असा करार ठरून पत्रें लिहावयास कारकुनास सांगितले आहे. एका दो दिवशीं पत्रें घेऊन, देवराव आपली पत्रें लिहून रवानगीस देतील, ती रवानगी करीन. याउपर सरदार रेवापार होऊन कूच मुक्काम समजल्यासारखे सेवेसीं लिहीन. ऐवजाची तजवीज कारभारी यांनीं केली होती. पदमसी सावकार यास बोलावून टीका केले होते कीं, दहा लक्ष रुपयांचा ऐवज महालीं वगैरे लावून देतों, तुम्हीं खर्चाचे काम चालवावें. त्यावरून सावकारानें कबूल केलें होतें कीं, याविषयीं बाईंनीं खातरजमा करावी, म्हणजे घडेल. त्यावरून कारभारी सावकारास बाईंकडे घेऊन आले. बाईंनीं अंगावेगळी गोष्ट टाकून बोलली कीं, मी कोणास दे म्हणेना व नका देऊं अशीही बोलेना. तुमचें तुम्ही चित्तास येईल तसें करावें. त्यावरून सावकार मागें सरला. विना बाईंचे खातरजमेशिवाय पैसा कोणी देत नाहीं. पुढें तजवीज कशी करितात पहावें. शिलेदारांपैकीं मोठे मोठे लोकांस कांहीं वराता पेशकसी व दहकपट्टी या ऐवजापैकीं कमाविसदारावर देतात. लोकांची गलबल मिटली नाहीं. काल शनिवारीं सारवान शेंपन्नास जमा होऊन पाराजीपंत यांची पालखी घेऊन बसले होते, तेव्हां मोठे दिकतीनें त्यांशीं चार गोष्टी बोलून आपले घरास गेले. लोकांस आंगही पाराजीपंतांचें आहे. कारण, त्यांजकडील आणखी कारभारी यांजकडील खाजगत ऐवज लोकांकडे फसला आहे. तो व्याज मनोतीसुद्धां उगवला पाहिजे. त्यास ऐवज लावून उगवून घ्यावा, या मनसुब्यांत आहेत. आपले आपले स्वार्थावर आहेत. दौलतीची चिंता कोणास नाहीं. राजश्री विनायक बाजी व शिवबा बाजी यांजकडील जलदी, पुण्यास लौकर जावें ही आहे. अशी अवस्था येथील. पुढें घडेल तसे सेवेसीं लिहीन हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८२

श्री ता. १३ मे, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन निसबत केसो भिकाजी दातार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १३ माहे सवाल बुधवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : छ ७ रमजानचे आज्ञापत्र सेवकाचें नांवें सादर जाले, ते छ २ माहे मिनहूस पावलें. पत्रीं आज्ञा कीं, तुम्हीं पत्रें पाठविलीं ती पावलीं. राजश्री देवराव यांचीं पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं. उत्तर पाठविले आहे. प्रविष्ट करणें. बातमीचा मजकूर लिहिला तो कळला. त्यास त्याप्रमाणें पुढें होईल ते वरचेवर लिहीत जाणें, म्हणोन आज्ञा. ऐशियास, येथील बातमीचा मजकूर आलादा पत्री लिहिला आहे. राजश्री देवराव यांचे लखोटे त्यांस प्रविष्ट केले. सांप्रत देवराव यांचे येथें चिरंजीवाचे मुंजीचा समारंभ आहे. वैशाख वद्य ५ निश्चय केला आहे. पुढें लग्न बापूजी महादेव यांचे चिरंजीव कनिष्ठ, त्यांचें करणार आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८३

श्री ता. १७ मे, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ माहे सवाल रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे.विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १२ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान : राजश्री मल्हारराव होळकर चंद्र ११ सवालीं प्रहररात्रीं उपरांतिक येथून निघून रातोरात इंदुरास गेले. मागोमाग राजश्री बापू होळकर जमियतीनिशीं जाऊन पोहोचले. दुदरनेक फिरंगी तेथेंच पलटणसुद्धां होते. त्यांसही येथून आज्ञा गेली होती कीं, कसेंही करून धरून घ्यावें त्यावरून दोन दिवस बोलाचाली जाली. परंतु सुधे रीतीनें वाटेवर येईनात. घोड्यांस नालबंदी करून तयार होऊन, इंदुरींहून निघून जावे या विचारांत होते. हे चिन्ह पाहून, चंद्र १४ गुरूवारीं दुदरनेक फिरंगी यांनीं, याचे गोटास पलटणाचा वेढा घालून बसले. यांची जमियत पाहून मल्हारराव बेहिंमत होऊन बापूचे गळां जाऊन पडले कीं, मजला काय करणें तें करावें. तलवार बापूपुढें ठेविली. त्यावरून बापू होळकर यांनीं मार्गाच्या बाहेरी सांगून खातरजमा केली. त्यावर उभयतांनीं भोजन एक ठिकाणीं करून, पानादिक दुराचरण करून रात्रीस नाच केला. मागील रात्रपर्यंत नाच होऊन उभयतांही निजले. त्यांत बापू होळकर बेसावध होऊन निजले. मल्हारराव सावधच होते. निजले. उठून पाहतात तों, फिरंगी याचे पाहाऱ्यापैकीं एकजण उभा होता. त्याजवर वार चालविला. मल्हारराव याचे चित्तांत कीं, पहारा ठोकून व बापूस चीत करून आपण निघून जावें. परंतु फिरंगी याचे माणसावर वार चालवितांच सारे जागे होऊन गलबल जाली. तेव्हां दुदरनेक यांनीं जलदी करून, मल्हारराव यास धरून घेतलें. ते समयीं मल्हारराव यांची तलवार त्यास लागली. ती छातीवर थोडीशी

जखम जाली. जसे मल्हारराव सापडले, तसे त्यांजकडील बारगीर व फिरंगी यांचे माणसांशीं आपसामध्यें तलवार चालली. मल्हारराव यांचे चार बारगीर ठार जाले. फिरंगी याची माणसें जाया जाहलीं. बापू होळकर याजकडील बारगीर जखमी जाले. उपरांतिक दुदरनेक यानें आपले म्यान्यांत मल्हारराव यास घालून, कुलूप जडून, आपले गोटास घेऊन गेले आणि इकडे पत्रें पाठविलीं कीं, मल्हारराव यास धरून घेतलें, पुढें काय आज्ञा? हें वर्तमान पहिलें बाईंकडे आलें. तेव्हां बाईंनीं सरदाराकडे राजश्री रामराव आपाजीस व नागोपंत यांजबरोबर सांगून पाठविलें कीं, मल्हारराव यास येथें आणावें, हा सल्ला ठीक नाहीं. मागतीं पुत्रमोह तुम्हांस व आम्हांस होईल. तीन वेळ याप्रमाणें वर्तणूक जाली. लोकांत छी थू दुर्दशा! स्थिती राहिली नाहीं. त्यास आतां तूर्त कुशलगडचे किल्ल्यांत जाऊं द्यावें. त्यावरून बाईंच्या बोलण्याचा आग्रह पाहून सरदारांनीं मान्य केले. उपरांतिक सरदारांचें पत्र घेऊन व बाईंनीं आपलें पत्र फिरंगी याचे नांवें पाठविलें कीं, जसें मल्हारराव यास धरून घेतलें, तसेंच कुशलगडचे किल्ल्यास पोहोंचावून किल्लेदाराची पावती घेऊन पाठवावी. याप्रमाणें पत्रें गेलीं. त्यावरून दुदरनेक व बापू काल चंद्र १६ शनिवारीं जांबेस आले. हें वर्तमान सरदारांस कळल्यावर, सरदारांस मागती पुत्रमोह उत्पन्न जाला कीं, आपले हातें अशी गोष्ट करणें ठीक नाहीं; श्रमीं होऊन अश्रुपतन केलें. 'मी आपले डेऱ्याजवळ राहुटी देऊन ठेवीन, भोंवताला पाहारा बसवीन, दुसरी गोष्ट होणार नाही, हा जिम्मा आमचा आहे;' असें बोलूं लागले. हे वर्तमान बाईंकडे समजल्यावर, कारभारी राजश्री पाराजीपंत व खंडो महादेव हे बाईंशीं बोलून, बाईंचा निरोप घेऊन सरदारांकडे गेले. कीं, मल्हारराव यास येथें आणावे ही तुमची बोलणीं, परंतु ठीक नव्हे. तीन वेळ याप्रमाणें जालें. अशी गोष्ट जाल्यास दहशत जाईल. मागतीं हेच गत. त्यास दोन महिने किल्ल्यांत राहू द्यावे. शिक्षा लागेल. दुसरें, त्याजकडील लोकांचा गवगवा तुटेल; नाही तर कंपेस त्यास लाख रुपये द्यावे लागतील. तूर्त ही किफायत आहे. दुसरें, लौकिकांत चांगले. पुढें सोईवार आल्यास कुशलगड कांहीं दूर नाही. मागतीं आणून घेऊं, तूर्त जाऊं द्यावे. असा आग्रह बाईंचा व कारभारी यांचा पाहून, सरदारांनीं कबूल केलें. त्यावरून तेथें राहण्याची स्वस्थता बाईंनीं केली. कारकून त्याजवळ राहावयास, राजश्री जीवनराव अण्णा पागनीस यांस नेमलें आहे. मल्हारराव यास आज कुशलगडास घेऊन जाणार आहेत. त्यांनीं उपोषणें मांडली आहेत. अन्न घेत नाहींत. याप्रमाणें वर्तमान आजपर्यंत जालें. पुढें होईल तसें सेवेसीं लिहीन. येथील वर्तमान, खर्चाची तजवीज सावकाराशीं बोलून ठीक केलें आहे. यादी जाल्या आहेत. खतपत्र जाल्यावर ऐवज घेतील. धरणीं लोकांचीं नित्य होतात, तशींच होत आहेत. चंद्र १५ शुक्रवारीं एका बारगीरानें कटार पाराजीपंतांवर चालविली होती, परंतु बचाव जाला. पुढें होईल तसें लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८४

श्री ता. २४ मे, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २४ माहे सवाल रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान. यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र १७ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री मल्हारराव होळकर यास चंद्र १८ सवालीं दुदरनेक फिरंगी यांनीं कुशलगडास दाखल करून, किल्लेदाराचे पत्र घेऊन इकडे पाठविले; आणि आपण माघारें फिरून इंदुरास गेले. राजश्री बापू होळकर जांबेहून येथें आले. मल्हारराव यांचा क्रोध बापूवर भारी. जांबेहून जाताना बोलून गेले कीं, वाचलों तर हात दाखवीन. त्यांचा सरंजाम वस्त्रादिक सर्व नेमणूक करून, येथून पोहोंचता केला. पत्रें वरचेवर जातात. त्यांचे बंदोबस्ताविषयीं व खाण्यापिण्याविषयीं जातात. अन्न पुरतें खात नाहीत, उपास करितात. जखम लागली त्यास शेकूं देत नाहीत. अशी अवस्था त्यांची! इकडे त्यांची स्त्री सौभाग्यवती गौतमाबाई फार आक्रोश करते, अन्न खात नाहीं. सरदारांची प्रकृती ठीक नाही. पुत्रमोहेंकरून श्रमी आहेत. गंगाजलनिर्मळ हरकुबाई यांस बोलावून सांगितलें कीं, तुम्ही बाईंकडे जाऊन बाईंशीं बोलून चिरंजीवाचा जिमा, तुम्ही आपला जिमा करून येऊन, त्यास येथें आणवावें. उभयतां स्त्रीपुरूष उपास करितात, उष्णकाल, दिवस ठीक नाहीं. अथवा मुलीस तरी तेथें पाठवावें. याप्रमाणें सुभेदार मावशीशीं बोलले. परंतु मल्हारराव यांचे वर्तणुकीचे सुख कोणास नाही. बाईंची मर्जी पाहून, हरकुबाईंनीं गोष्ट टाळली. बाईंचे व कारभारी याचें बोलणें कीं, तूर्त दोन महिने आणावयाचें नाहीं; पुढें आणून घेऊं. याप्रमाणें आग्रह पाहून सरदार आपलें ठिकाणीं खिन्न आहेत. मागें पुढें बोलतात कीं, ब्राह्मणास चिरंजीव देखूं साईना; इतका प्रकार यांनींच केला. चिरंजीवास कारागृहीं घातलें; पुत्राचा अन्याय वाटत नाहीं. पथकांपैकीं शिलेदार व हशमी लोक शिंदे वगैरे येथें होते, त्यांजभोंवतीं चौकी होती. तेव्हां लोकांपासून जबरदस्ती फारखतीया लिहून घेऊन, येथून काढून दिलें. मल्हारराव यांचे निसबतीचें माणूस कोणी ठेवलें नाहीं. बुणगे, चीजवस्त, डेरे, राहोट्या, हत्ती उंट वगैरे होते, ते सर्व जिकडील तिकडे कारखान्यांत लावून घेतले. याप्रमाणें सांप्रतकाळीं खूळ मोडलें आहे. चंद्र २० सवालीं राजश्री दादाजी गंगाधर यांची, पत्रें पुण्याहून आलीं. त्यातील अर्थ कीं, श्रीमंतांनीं चौ कलमांस रूकार दिला, सत्वर हुजूर बोलावलें आहे म्हणून व शिंदे यांजकडील वर्तमान सरकारांतून वस्त्रें मुतालकीची वगैरे जालीं; निरोप होणार. हें वर्तमान ऐकून, बहुतच खिन्न हे आपले ठिकाणीं जाले. राजश्री रामजी पाटील निसबत शिंदे यांचेंही पत्र आलें होतें. त्यावरून पुण्यास जावयाची जलदी बाईंकडून फार आहे. वरचेवर ताकीद सरदारांस फार होती. कारभारी यास दोन वेळां बाईंनीं सरदारांकडे पाठवून, देशीं जाण्याचा निश्चय ठरविला. जोशी बोलावून मुहूर्त विचारले. ज्येष्ठ शुद्ध पक्षीं द्वितीया, पंचमी, सप्तमी याप्रमाणें बोलतात. निश्चयांत एक मूहूर्त येऊन, येथून रेवा दक्षिणतीरीं जातील तसें वर्तमान सेवेसीं लिहीन.

ऐवजाची तजवीज तूर्त पांच लक्ष रुपयांची केली आहे. लष्कराचे सावकार दोघे व येथील पदमसी याजकडे कर्जाऊ ऐवज टीका करून, खतें लिहून, सदरहूची दिधलीं. यास ऐवज महालीं वगैरे लावून दिल्हा आणि तूर्त सावकारापासून नगदी ऐवज घेतला. याची फेड जाली म्हणजे पुढें आणखी ऐवज घ्यावा असा करार सावकाराचा आहे. लोकांचें देणें त्यापैकीं, कार्याकारण पाहून चिठ्ठ्या देतात आणि कबजे घेतात. राजश्री पाराशर दादाजी यांस सुभेदारांनीं सांगितलें कीं, पांच लक्ष रुपयांची तजवीज केली. इतक्यांत लोकांची समजावीस पाडावी. त्यावरून पाराजीपंतीं उत्तर केलें कीं, इतका ऐवज कसा पुरतो? तेरा लक्ष रुपये पाहिजेत. तेव्हां लोकांची समजोती पडोन तुमचें निघणें होईल. हें उत्तर सुभेदारांनीं ऐकून, पाराजीपंतावर राग केला. बोलले कीं, तुमचे चित्तांत दौलत बुडावी असें आहे. नारोपंताची गोष्ट विलग पाडून आजपर्यंत या थरास आणली. त्यावरून पाराजीपंत रूसून जात होते. तेव्हां राजश्री शिवाजी गोपाळ वगैरे यांनीं समजाऊन आणले. त्यांचें लक्ष पुण्यास जावयाचें नाहीं. लोकांकडून मलई करवून ऐवज उगवावा आणि आपण बाईंजवळ असावें असें आहे. पारनेरकर मंडळी दादाजींचे बोलण्याप्रमाणें सरदारांस येथून काढून पुण्यास येतात. वरकड मजकूर बारीक मोठा, राजश्री देवराव यांनीं आपले पत्रीं लिहून लखोटे दिल्हें, ते सेवेसीं रवाना केले आहेत. सविस्तर श्रवणांत येईल. देवराव यांचे पुत्राची मुंज वैशाख वद्य ५ होऊन पुतण्याचें लग्न व।। १० स लागलें. उदईक साडे होतील. शरीरसंबंध राजश्री आत्माराम नारायण भडगांवकर सत्पुरूष, श्रीपंढरीपुरीं वास्तव्य होतें, यांचे कन्येशीं केला. इकडील समारंभ बाईंनींच केला. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८५

श्री ता. १४ जून, इ. स. १७९४

सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ माहे जिल्काद मंदवासरपर्यंत सेवकांचें वर्तमान यथास्थित असे . विशेष : येथील वर्तमान, चंद्र २४ माहे सवालीं विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान : राजश्री सुभेदार यांची पुण्यास जावयाची जलदी होती. मुहूर्त विचारून ठेविले होते. ज्येष्ठ शुद्धपक्षीं द्वितीया, पंचमी, त्रयोदशी तितकेही राहिले. मागतीं, विचारांत पडून दिवसगतीवर टाकलें आहे. पेशजीं मुहूर्तेकरून रेवापार डेरे दिल्हें होते, ते वाऱ्यांनीं पडले होते, म्हणून माघारें आणविले. लोकांचा गवगवा मिटत नाहीं. नित्य उठून धरणीं बसतात; तशीं चाललींच आहेत . राजश्री बापूजी होळकर यांजकडील लोकांचा हंगामा. एक दिवस उन्हांत देखील बसविले होते. राजश्री काशीराम होळकर यांजकडील लोकांचीं धरणीं आहेत. वरकड शिलेदारांचीं धरणी राजश्री पाराशर दादाजी यांजकडे, नित्य उठून

सायंकाळपर्यंत बसतात, मागती उठतात. याप्रमाणें गवगवा नित्य आहे. पैशास ठिकाण नाहीं. ऐवज लोकांचे पदरीं पडत नाहींत. सावकारांकडे पांच लक्षांची तजवीज केली होती. खतें लिहून देऊन लोकांच्या चिठ्ठ्या देखील केल्या होत्या. परंतु सावकाराची खातरजमा बाईंकडून पक्केपणें न होय म्हणून नकार करून चिठ्ठ्या फिरल्या. याचें कारण, पेशजींचे देणें सावकाराचें सात लक्षांपर्यंत आहे. त्याची, पेस्तरसालीं महालीं ऐवजावर वराता लावून द्यावा, हा करार होता. येविषयीं बाईंचें बोलणें पडलें कीं, पुढें ऐवज लागेल तो सावकारांनीं द्यावा, असें कबूल करावें तेव्हां सात लक्षांची फेड होईल. त्यास पुढील करार सावकारांकडून बोलण्यांत न ये. पांच लक्ष रुपये देणें कबूल केले. त्यास ऐवज तथा लावून द्यावा असें होतें. परंतु मागील बोलण्याकरीतां ही गोष्ट फिरली. यांजकरीतां पुण्याचे रवानगीस अडथळा पडला. लोक बदलले तेव्हां येथून निघणें कसें होतें ? संरजामी यांजवर पट्टी करावी, एकसाल ऐवज त्यांजकडून घेऊन सावकारास द्यावा, असा विचार कारभारी यांनीं सरदारांशीं करून बाईंकडे आले. या गोष्टीचा सल्ला बाईंस विचारतांच, बाईंची मर्जी रुष्ट होऊन उत्तरें जालीं कीं तुमचे चित्तास पडेल तसें करावें. मजला काय पुसतां ? तुम्ही जाणें, तुमची दौलत जाणें बुडवा अथवा तारा. बुडाली तर आहेच. सरंजामी पैसा कोठून देतील ? ते तुम्हांबरोबर चाकरीस नव्हते कीं काय ? आपले घरीं बसले असते आणि तुम्ही तरवार गाजवून आला असतां, तर त्यांजपासून पैसा घ्यावयास ठीक पडतें. या गोष्टीचा सल्ला मजला पुसूं नका. तथापि एखादी गोष्ट तुम्हांस करणें तर फणसें निराळे करून करा. असें बोलून तीन दिवस मर्जी दिक होती. कारभारी यांशीं भाषणें नीट केलीं नाहीत. शरीरप्रकृतीवर टाकून, मस्तक दुखते म्हणून गैरराबता करून होती. मांगतीं कारभारी यांनीं या गोष्टीचे लक्ष सोडून, येऊं जाऊं लागले. राजश्री देवराव हिंगणे यांजकडील लग्नाची समाप्ती होऊन सर्वांस मेजवान्या आल्या. सरदारांकडील जाण्याचा विचार मंद पाहून, देवराव चंद्र ३ जिलकादीं बाईंकडे येऊन बोललें कीं, सरकारचें पत्र मजला आलें आहे कीं, राजश्री सुभेदार यांचे येण्यास विलंब असल्यास तुम्हीं उठून यांचें त्यास येविषयींची काय आज्ञा? पुण्यास जाण्याची तजवीज कांहींएक नाहीं. पुढें विचार तो कोणता ? आम्हांस निरोप द्यावा. याप्रमाणें बोलणीं कित्येकां प्रकारें जालीं. त्यावरून बाईंनीं सांगितलें कीं, तुम्ही लष्करांत चिरंजीवाकडे जाऊन, त्यांशीं चार गोष्टी निक्षून बोलाव्या कीं, असे बसल्यानें परिणाम शुद्ध नाहीं. त्यावरून, देवराव दुसरें दिवशीं सरदांराकडे जाऊन, त्यांशीं एकल्याशींच खलबत केलें. चार गोष्टी बऱ्याच बोलावयाच्या त्या बोललें कीं, ''सुभेदार असे बसल्यांत परिणाम नीट नाहीं दौलत बुडती. लौकिक मिळवला तितका गेला. तुम्हीं सरदार असून, सरंजामी याचे पदावर आलांत. त्यास सरंजाम तरी राखावा. लोकांचें हंगामें नित्य उठून ते काय ? कारभारी यांकडून त्यांचा बंदोबस्त पुरता न होय. तुम्ही सरदार असतां, दोनशें लोक जिवाचे कलबिकल पडल्यास जवळ नाहीत. त्यास, याचा सल्ला आम्ही सांगतों याप्रमाणें तरी करावी. बाईंनीं वीस लक्ष रुपये आजपर्यंत तुम्हांकडे पाठविले. त्याचा खर्च विचाराचे वाटेनें जाला. एकाचेंही कोणाचे देणें वारून जवळ लावून ठेविलें नाहीं. चहूकडून सर्वांचे हंगामे एकदांच होतात.

त्यास, हल्लीं फिरंग्यांचे पलटण आपलें बोलावून ठेवावें. हुजुरात व सरंजामी यांची खातरजमा करून व शागीर्दपेशाची समजुती दोन लक्षांत करून, येथून झडाडून निघावें. याउपर शिलेदार वगैरे कोणी गवगवा करतील, त्यांस दाबून चालावें. ज्यास देणें त्यास मनुष्य पाहून थोडे बहुत देऊन, लगामीं लावून घ्यावे. बाकी शिलेदार येथें ठेवावे. राजश्री पारांजीपंत यांचें मानस यावयाचें नाहीं. त्यापक्षीं येथेंच राहू घ्यावें. लोकांची समजुती विचारें विचारें बाई काढतील. तूर्त प्रसंग रक्षावा हें चांगलें. सरकारआज्ञेस येथून निघावयास विलंब नसावा. आम्हांस बोलविले. उठून या म्हणून पत्रीं लेख. त्यास या गोष्टीचा विचार पुर्तेपणें ध्यानास आणावा. आम्हीं येथून गेल्यावर कठीण पडेल. अस्तु. आपणास विलंब असल्यास आम्हांस निरोप द्यावा. सरकारआज्ञेप्रमाणें केलें पाहिजे.'' त्यावरून सुभेदारांचीं उत्तरें कीं, ''तुम्ही बोललां, याप्रमाणें करून आम्ही लवकरच येथून निघतों. तुम्ही न जावें. समागमेंच जाऊं याप्रमाणें श्रीमंतांसही पत्रें लिहून देतों कीं, राजश्री देवराव यांस सरकारचे पत्र बोलवण्याविषयीं आले त्यास मशारनिल्हेंनीं निरोप मागितला, परंतु आम्ही चार दिवस ठेऊन घेतलें. आमची येण्याची जलदीच होती, परंतु लोकांचे समजविसींचा गवगवा सहा वर्षांचा. म्हणून ऐवजाची तजवीज करावयास व तोड लोकांची पडावयास दिवसगत लागले. याउपर देवराव व आम्ही समागमेंच लवकर येतो.'' याप्रमाणें पत्रें लिहून देणार. देवराव यांचे बोलण्यावरून सरदारांस व कारभारी यांस कळकळ लागून नित्य उठून सहा रोज लागोपाठ बाईंकडे सरदार येत होते. सावकाराची खातरजमा करावयाविषीचें बोलणें होऊन, बाईंनीं सावकाराची खातरजमा केलीं कीं, चिंता नाहीं. तुमचा ऐवज उगवून देईन. त्यावरून पांच लक्ष रुपये सध्यां द्यावे असें ठरलें. त्यास ऐवज लवकर पदरीं पडे असा लावून दिल्हा. पेशजींचें देणें त्याच्या वराती, पेस्तरसालावर महाली कमाविसदाराकडे लावून द्यावा, असा करार ठरला. ते दिवशीं बोलणें बाईंचें सुभेदाराशीं पडलें कीं, पुण्यास जावयाकरीतां लवकर रेवापार उतराल, तर सावकारांची खातरजमा करिते. पुढेंही लाख पन्नास हजार रुपये देईन, परंतु लवकर जावें. तथापि, सुभेदारांचें उत्तर, दोन घटकापर्यंत तोंडातून निघालें नाहीं तेव्हां कारभारी राजश्री शिवाजी गोपाळ व खंडो महादेव यांनीं गडबड करून 'हो' म्हणविलें. असे भयभीत आहेत. दुसरें, बाईंचें बोलणें कीं उठून इंदुरास जाईन. बाईंकडे गुंता राहिला नाहीं. परगणे सिरोंज येथील मामलत राजश्री रामराव कासी कवठेकर यांजकडे सांगितली. सनद, शिरपांव चंद्र ९ जिलकादीं दिले. रसदेचा भरणा अडीच लक्ष रुपये ठरावून सावकाराकडे परभारा पांच लक्षाऐवजीं करविला. माजी मामलेदार, राजश्री शंकराजी सदाशिव येथेंच आहेत. त्यांचे फाजिल, दीड लक्षपर्यंत हिशेबीं आहे. रामराव यांजकडे, सिरोंज पहिलें वांकडे यांजकडून गुमास्तगिरीनें होती. हल्लीं पैशाचें कूळ पाहून मामलत सांगितली. मक्ता करून दिल्याप्रमाणें कोंच येथीलही घालमेल करणार. एक दोघे मामलेदार उभे आहेत. पहावें कोणाकडे सांगतील. बोलणें होत आहे टोंक, बुंदी, पंचपहाड मिळून सात लक्षपर्यंत तजवीज आहे. सांप्रत पांच लक्ष रुपयांपैकीं लोकांस चिठ्ठ्या देऊं लागले. हुजुरात पागेचे बारगीर व शागीर्दपेशा व पलटणचे लोकांस व कांहीं शिलेदार. याप्रमाणें लोकांचे हिशेब आकारून,

बाईंस देणें दाखविलें. त्याअन्वयें देतात. कांहीं शिलेदार राहिले त्यांस, वराता दहकपट्टी व पेशकसी व कोट्याचा ऐवज हाही सात लक्षापर्यंत ऐवज यांजवर लावून देतील. होगाडे महाजन यांस पैसा पावता नव्हता. म्हणून पागेचे घोड्यांची चंदी एक मास होत आला, बंद आहे. खासें घोड्यास मात्र चंदी पावत होती. हल्लीं ऐवज दिल्हा. चंदी सुरू होईल. कही कबाडाचा उपद्रव आसपास महालांत फार झाला. सरकारी महाल परगणे कसरावद येथील गांवची कही तमाम करून कडबी आणली. लावणीचे दिवसांत लोकांचें नुकसान फार झाले. कमाविसदारांचे बोभाट वरचेवर येतात. त्यास रखवालीस स्वार, प्यादे देतात. परंतु कही व्हावयाची ती होती. लोक मानित नाहींत. बेबंद कारभार आहे. लोकांस दशहत काडीमात्र नाही. भिल्लांनीं उपद्रव खानदेशांत व खरगोण वगैरे यांचे महालांत अतिशय मांडला आहे. सेंधव्याचे घाटाखालील करबंदी मातबर गांव मारून नेला. त्याचा बोभाट येथें आला. त्यावरून चार पागा भिल्लांचे पारिपत्यास्तव रवाना केल्या आहेत. पेशजीं राजश्री आनंदराव बनाजीस, शिरपांव व खर्चास पागा सरंजाम देऊन, भिल्लांवर बिदा केले. ते हा कालवर येथेंच आहेत. हल्लीं त्यांस ताकीद जावयाविषयीं झाली आहे. दुदरनेक फरासीस यास इंदुरींहून पलटणसुद्धां बोलविलें आहे. ज्येष्ठ वद्य ५ श्रावणावर मुहूर्त काढला आहे. या मुहूर्तास पार जातील असें दिसत नाहीं. बेसरंजाम ! घोड्यांस बारगीर पोरगे पुरते नाहींत, रिसाल्यास उंट नाहींत ! हांगामे मात्र होतात, अशी अवस्था आहे. एक मुहूर्त टळला म्हणजे एक काढीतात. प्रमाण नाही. राजश्री व्यंकाजी रामचंद्र शेणवई यांजकडील पागा त्यांस आहे, त्यांचे विद्यमानेंकरून राजश्री बाळोबा पागनीस व सरदार दौलतराव शिंदे यांस पत्रें सरदारांनीं, मिळवून घेण्याविषयीं लिहिलीं आहेत. बाईंकडेही पत्रें देण्याविषयीं परवानगी दिल्हीं नाहीं. येथून कूच जालें म्हणजे व्यंकाजी रामचंद्र यांस पुढें रवाना करणार. याप्रमाणें निदर्शनास आलें, तें सेवेसीं लिहिलें आहे. पुढें होईल तें लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

लेखांक ३८६

श्री ता. १८ जून, इ. स. १७९४

सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १९ माहे जिल्काद बुधवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १५ मिनहूस विनंतिपत्रें. लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री देवराव तात्या हे आपले कुटुंब व चिरंजीवसुद्धां मंडळी, पुढें चांदोरीस रवाना करणार म्हणोन, बाईंनीं वाड्यांत बोलावून मेजवानी छ १५ रोज रविवारीं केली. वस्त्रें सर्वांस दिली. राजश्री सुभेदार ते दिवशीं वाड्यांत आले होते. भोजनानंतर जाण्याविषयीचें

खलबत जाले. जोशी बोलावून मुहूर्ताचा निश्चय केला. पंचमीचे मुहूर्त राहिले. आषाढ शुद्धपक्षीं द्वितीय, सप्तमी, दोन मुहूर्त पाहिले. निश्चय ठरविला कीं, द्वितीयेस काशीराव यांनीं नर्मदा उतरावी, सप्तमीस खाशांनीं उतरावें याप्रमाणें बोलून निरोप घेतला. किरकोळी सरंजाम छकडे व गुरें, ढोरें वगैरे उतरावयास लावलीं आहेत. ती पुढें सेंधव्यास जाऊन ठेवतील. इतर जाण्याची तजवीज कांहीं एक नाही. पहावे, घडून येईल तसे सेवेसीं लिहीन. राजश्री देवराव यांस राहून घेतलें. यांजकरीतां सरकारांत पत्रें लिहून दिली ती व देवराव यांनीं बोलणें केलें तो मजकूर बारीक मोठा, त्यांनीं आपले पत्रीं लिहून लखोटे डाकेस रवाना करावयास दिल्हें ते सेवेसीं पाठविले आहेत. प्रविष्ट होतील. वरकड कारभार, लोकांचे देणें यांच्या चिठ्ठ्यापत्र्या सावकारांकडे देतात. पांच लक्ष रुपये सावकारांकडे केले, त्यांची नेमणूक जाली. त्याची याद आलाहिदा लिहिली आहे. शिलेदाराचे देणें झाडून द्यावें म्हणोन, सरदारांचा व पाराजीपंत यांचा फूट पडला आहे. सरदारांचें बोलणें कीं ज्यांचे शंभर राऊत, त्यास दोन हजार रुपये तूर्त द्यावे. नाहीं तर दुसरे, ज्यांचें देणें यादीस काढलें, त्यापैकीं दोन हिश्शे द्यावे. बाकी चांदोडास गेल्यावर देऊं. ज्याचे शंभर राऊत त्यांनीं, पंचवीस रावतांनशीं तूर्त जवळ रहावें. पुढें काम लागेल तसे ठेऊं. याप्रमाणें सरदार बोलतात. परंतु हजरी गणती कांहींएक नाही. सर्व यादीवरून बोलतात. असा चोरकारभार आहे. हंगामे मात्र भारी होतात. शिलेदाराकडे दोन लक्ष रुपये नेमले, त्यापैकीं पारोजीपंत कळेल तसें देतात. पांच लक्ष रुपये सरले. पुढें जाण्याचे खर्चाची तजवीज दुसरी करतील. पुढें घडेल तें सेवेसीं लेखन करीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८७

श्री ता. १० जुलई, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ १२ माहे जिल्हेज गुरुवासरपर्यंत मुक्काम महेश्वर येथें सेवकांचे वर्तमान, यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ ८ मिनहून विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री तुकोजी होळकर यांचा मुहूर्त आषाढ शुद्ध १२ बुधवार बारा घटके होत होता, त्याप्रमाणें तजवीज केली. कारभाराची वस्त्रें कोणास घ्यावी, त्यांजपासून पांच सात लक्ष रुपये तूर्त खर्चीस घेऊन, लोकांचे देणें देऊन, येथून निघावे. त्यावरून गंगाजलनिर्मल अहिल्याबाई यांनीं विचार करून दिवाणगिरीचें काम, नारो गणेश यांचे, त्यांचे चिरंजीवाकडे सांगावें. त्यांचे भाचे राजश्री बाळाजी लक्ष्मण यांस बोलावून सांगितलें कीं, तुमचें काम तुम्हीं सांभाळावें. त्यांनी उत्तर केलें कीं, धन्याचा हात मस्तकीं असला पाहिजे, कबूल आहे. त्यास या जाबसालांत बाईंनीं राजश्री देवराव यांस घातलें. पहिलें बोलणें

देवराव यांसीं व बाईंशीं जालें. देवराव यांनीं बाळाजी लक्ष्मण यांजकडील जाबसाल ध्यानास आणिले. त्यांस बाळाजी लक्ष्मण यांचें बोलणें पडलें कीं, काम करितों, कबूल आहे. तूर्त सावकार येथें आम्हास कोण होतो? पुण्यास गेल्यावर श्रीमंताचे समक्ष बंदोबस्त करून द्यावा. तेथें सावकार आहेत. एखादी गोष्ट घडेल. बाईंचें बोलणें कीं, येथेंच करावे. त्यास फौजेचा गवगवा, आम्ही काम करितों, यामागील खरकटें पारनेरकर व राजश्री पाराशर दादाजी यांनीं आपलें वारावें. पुढील आम्ही आमचें साभांळून घेऊं. असें घडत असल्यास सिद्ध आहोंत. तेव्हां बाईंनीं देवराव यांचे समक्ष राजश्री शिवाजी गोपाळ यांस बोलावून पुसलें कीं, दौलतीचा बंदोबस्त तुमच्यानें होत असल्यास करावा. वीसां लक्षांची तजवीज करावी. तेव्हां येथून निघणें व पुढील स्वारीचा विचार घडतो. याचें उत्तर काय तें सागांवें. त्याचे उत्तर त्यांनीं केलें कीं, आम्हांकडून ऐवजाचें काम होत नाहीं. लिहिण्याचें काम, पदरीं आहोंत. त्यापक्षीं चाकरी सांगाल ते करूं. दुसरा विचार घडत नाहीं. असें साफ उत्तर केलें. कारभार कोणास तरी सांगावा. तेव्हां पाराशर दादाजी व खंडो महादेव यांस बोलावून सांगितलें कीं, फौजेचा गवगवा हा तुमचे हातचा तुम्हीं वारावा. पुढील स्वारीखर्च वगैरे नवा कारभारी उभा राहील तो करील. असें बोलतांच यांचीं उत्तरें निघाली कीं, आम्ही कोठून मागील गवगवा वारावा? जो कारभारी होईल तो सारेंच खटलें आटोपील. आम्हांजवळ काय वस्त असेल ती घ्यावी. याप्रकारें अपत्याईच्या गोष्टी सांगितल्या आणि लोकांस चिथाऊन दिल्हें कीं तुम्हीं धरणें करून ऐवज मागावा. याउपर छ ९ जिल्हेजीं सोमवारीं, बाईंनीं देवराव यांस बोलावून सरदारांस बोलाऊं पाठविलें कीं, बाळाजी लक्ष्मण यांची गोष्ट सिद्ध करून वस्त्रें द्यावी. तेव्हां वर्तमान लष्करचे कारभारी यांस समजलें. बाईंचें बोलवणें गेलें. सरदारांची स्वारी सिद्ध जाली, तों ...... (कागद फाटला), शिलेदार पन्नास रावतांचे पथकाचे धनी आडून बसले. स्वारीस गुंता पडला. हे वर्तमान बाईकडे समजलें कीं, शिलेदारांचें धरणें बसलें. उपरांतिक दो तीन जासूद बोलाऊं पाठविलें. तेव्हां कारभारी यांनी सांगून पाठविले कीं, शिलेदारांची समजूत पाडून, दोन घटका रातपर्यंत सरदारांस घेऊन येतों. यावर देवराव यांचे बोलणें बाईंशीं होऊन, बाई स्नानास गेली. देवराव यांनीं सांगितलें कीं, सरदारांची स्वारी येथें आल्यावर, त्यांस रात्रीचें येथें ठेऊन घ्यावें. दुसरें दिवशीं एकादशी मंगळवारीं तुम्हांजवळ रहातील. द्वादशी बुधवारीं निरोप देऊन पार उतरावें. उपरांत सायंकाळीं सरदारांची स्वारी वाड्यांत आली. सोमवारचे भोजनानंतर खलबत दीड प्रहररात्रपर्यंत, कारभारी पाराजीपंत, खंडो महादेव, नागोपंत, सुभेदार, बाईं व देवराव, मागुन बाळाजी लक्ष्मण यांसही बोलविलें. भवति न भवति जाली. शिलेदारांचे खरकटें वारावयास कोणी उभा राहीना. ते दिवशीं रात्रीं सुभेदार तेथेंच राहिले. मंगळवारीं एकादशी, बाईंस दिवसाचें मौन. सुभेदारांकडेच कारभारी यांची देवराव यांची बोलणीं जालीं. शेवटीं रात्रीं बाई बोलूं लागलीयावर राजश्री खंडोपंत व नागोपंत व देवराय व बाई व सुभेदार यांचीं बोलणी एकांतात जालीं. उपरांत दीड प्रहर रात्रीस पाराजीपंत यास बोलाऊं पाठविलें. जावयाचा विचार केला. त्यास लोकांचा गवगवा, मुहूर्ताचे संधीस लोक येऊन पालखी

घेरणार, तेव्हां रेवापार जाणें कसें होतें? हा मुहूर्त टाळावा असे कारभारी यांचे मनांत. तेव्हां देवराव यांनीं नेट दिल्हें कीं, असे करीतां तर आम्हांस निरोप घावा; नाहीं तर उदईक बारा घटकेत निघावें. आम्ही तुमचे बरोबर चालून पार नेऊन घालितों. पलटण आणून उभें दुतर्फा करावे. कोणता शिलेदार येतो आणि अडवितो, त्यासीं आम्ही जाबसाल करूं. श्रीमंतांची दाही देऊं. याप्रमाणें अडीच प्रहर रात्रीस बोलून निश्चय केला कीं, उदईक बारा घटकेंत पार उतरावें. उपरांतिक कारभारी वगैरे पावणे तीन प्रहर रात्रीस आपले घरोघर गेले. दुसरें दिवशीं प्रांत:काळीच देवराव वगैरे कारभारी वाड्यांत जमा जाले. जोशी यांनीं घटका घातली होती. दहा घटका दिवस आल्यानंतर, सुभेदारांनीं बाईंचा निरोप घेतला. बाईंनीं, सुभेदारांस वस्त्रें, सफेत शालजोडी व चंदेरी शेला, पागोटें, किनखापी ठाण, महमुद्या चंदेरी दोन, याप्रमाणें वस्त्रें देऊन बिदा केले. उत्तरेचा सन्मुख चंद्र घेऊन नाव घाटावर आले. निशाणाचा हत्ती व नगाऱ्याचा हत्ती मागें. देवराव, पाराजीपंत बरोबर जाऊन रेवापार नावेंत बसुन उतरले. पर्जन्य थुई थुई येत होता. अकरा घटका जाल्यानंतर बाईंचे पायांवर डोई ठेविली व देवास श्रीमार्तडांस नमस्कार करून रेवा उतरले. दक्षिणतीरीं डेरेदाखल पावसांतच जाले. तेथें देवराव यांनीं दोन मोहोरा नजर केल्या. पाराजीपंत व नागोपंत वगैरे यांनीं एक एक मोहोर, एकूण सात मोहोरा नजर जाली. उपरांत दो प्रहरांचे अंमलांत, देवराव, पाराजीपंत, रामराव आपाजी, नागोपंत, असे अलीकडे उतरून आले. सुभेदार जातांनीं हुषारीनेंच गेले. जातांनीं बोललें कीं, श्रीमंतांपुढेंच मरून जाईन. ब्राह्मणांनीं बुडविलें. आतां इकडे तिकडे काय मरावें? श्रीमंतांचे समक्षच जें होणे तें होईल. सारांश, देवराव यांचे नेटानें पार जाणें जाले. पुढें शुक्रवारीं दों कोसांवर जाऊन मुक्काम करावा, असें बाईंचें बोलणें जालें आहे. आठ पंधरा दिवस आणखी लागतील. खर्चाची तजवीज जाली पाहिजे. लोकांचे देण्याची तोड पाडली पाहिजे. तेव्हां पुढें कूच होईल. नारो गणेश यांचे मुलाकडीलही बोलणें तुटलें नाही. येथून पुढें घडेल तसें सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३८८

श्री ता. १५ जुलई, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानिक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १७ माहे जिल्हेज भौमवासरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान, यथास्थित असे. विषेश : येथील वर्तमान चंद्र १३ माहे मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर येथील वर्तमान, राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार चंद्र ११ माहे मिनहू बुधवारीं मुहूर्तेकरून बाईंचा निरोप घेऊन रेवापार उतरले. त्या मुहूर्तास शकुन चांगले जालें नाहीत. प्रथम नावेंत बसतां, शिक्केकटार धरणार नावेंत चढतां पडला. दुसरें, नगारे नावेंत चढवितां, एक नगारा फुटला.

तिसरें, पर्जन्य येत होता, तो पांच दिवस झड लागूनच राहिला. त्यांत दोन दिवस रात्रंदिवस एकसारखा पडला. त्या थंडीमुळें हत्तीस सर्दी जाली. आधींच रातब मसाले पुरतें पोहचत नव्हते. त्यांत पर्जन्याचे हवेमुळें दोन हत्ती नग, चांगले चंद्र १६ रोजीं मृत्यु पावले. इकडे मातुश्री अहिल्याबाईच प्रात:काळीं पायी खडाव घालून गौतमीचे दर्शनास जात होती. त्यात खडावसुद्धां पाय खरकला. त्यामुळें पाऊल जरबेतं येऊन मोचलें. दुखापत जाली. यावरून सरदारांचे चित्तांत खतरा गेला. चंद्र १३ शुक्रवारीं कूच करावेंसें होतें, तें केलें नाहीं. खासे डेरे व जामदारखान्याच्या राहोट्या मात्र टाळून, आघाडीचे पिछाडीस बऱ्याचे पल्ल्यावर मार्ग सरून रेवातीरीं पश्चिमेकडे दिल्हें. ते दिवशीं सारवान उंटे घेऊन येईनात. डेरे खोलीनात. खर्चीस नाही म्हणू अडून बसले. तेव्हां सरदारांनीं कपाळावर हाणून, बाईंकडे सांगून पाठविलें. तेव्हां बाईंनीं आपले खिजमतगार, जासूद पाठवून डेरे देविले. या प्रकारें पैसा देऊन लोकांची अवस्था! दिवाणगिरीचा कारभार नारो गणेश यांचे मुलाकडे सांगांवा हे बोलणें लागले हातें. मागील फौजेचे देणें त्याची आड पडली होती. शेवटीं मागील लोकांचे देणें त्याचे फडशे करावे, असें कबूल केलें. पांच सात लक्ष रुपयेपर्यंत ऐवज लागेल, तो सध्यां ऐवज मोबदल्यास द्यावा. यास ऐवज कोटें संस्थानचा व महाल बुंदी, कोंच वगैरे लावून घ्यावा. पुढें स्वारीखर्चास व फौजेची संचनीस ऐवज वीस लक्षपर्यंत खर्च करून श्रीमंतांजवळ जावें, मोहीम सांगतील ती मसलत मारावी, या प्रकारें करारांत आणलें. दुसरें, त्यांनीं चार कलमें लिहिलीं होतीं कीं, पंचपहाड महाल सोडावा व आंबडची फडणविसीची असामी द्यावी. दरसालाचा ऐवज आमचा आम्ही पूर्ववत्प्रमाणें घेऊं. चवथी पोतनिशीची असामी आमची आम्हांकडे चालवावी. इतक्या कलमांस बाईंनीं रुकार देऊन सर्वस्वी आंतून खातरजमा केली. सरदारांची मर्जी, यांजकडे कारभार सांगांवा अशी नव्हती. त्यांत पारनेरकरही बुद्धिभ्रंश करीत होते. त्यांस, बाईंनीं निरोप राधी वगैरे यांजहातीं सांगून पाठवून ठिकाणास आणिलें कीं, मी जी गोष्ट करीन ती तुम्हीं निभावली पाहिजे. शेवटीं बाईंचा आग्रह पाहून, सरदारांनीं रुकार दिल्हा. त्यांचे वरचेवर निरोप येत गेले कीं, मजला एक वेळ आज्ञा होईल तर वडिलांचे पाय पाहावयास येईन; आणि मुहूर्तही टाळला पाहिजे. त्यावरून बाईंनीं कारभाराची गोष्ट सिद्ध केलीच होती. ती चंद्र १६ आषाढ वद्य २ सोमवारीं सरदारांस निरोप पाठवून अलीकडे बोलविले. तेही अठरावे घटकेस रेषा उतरून, अलीकडे बाईंजवळ आले. भेट होऊन दोन घटका बोलणें जाले कारभाराची वस्त्रें आजच द्यावी असा निश्चय करून, जोशी बोलवून समय विचारला. तेव्हां त्यांनीं मागील सहा घटका दिवस राहतां वस्त्रें द्यावी असें सांगितलें. ते समयीं जोशी यावरही सरदार रागास आले कीं, बुधवारचे मुहूर्त काय पाहून दिले? आमची नुकसानी जाली. त्यावरून बाई बोलली कीं, होणार तें चुकत नाहीं. उपरांत कांहींएक आराम करून, कारभाराची वस्त्रें सव्वीसावी घटका भरल्यानंतर, राजश्री गणपतराव नारायण व बाळाजी लक्ष्मण या उभयतांस बोलावून, सरदार व बाई व कारभारी वगैरे मंडळी होती. एक विनायक बाजीराव मात्र नव्हते. पहिलें बोलणें सरदाराशीं होऊन मग वस्त्रें सर्वांचे समक्ष दिली. गणपतराव नारायण यांस दिवाणगिरीचीं साडेतीन वस्त्रें, पैठणी

लाल पोशाख, तिवट शेला अष्टगोली, किंमत रुपये पाऊणशेंपर्यंत, किनखाप अर्ध ठाण, महमूदी एक. एकूण साडेतीन व बाळाजी लक्ष्मण यांस मुतालकीची वस्त्रें, जैनाबादी पोशाख, तिवट शेला रुपये पन्नासपर्यंत, याप्रमाणें शिरपांव होऊन बोलणें जालें. बाईंनीं सरदारांपासून पायांवर हात ठेवून घेतला कीं, यासीं दुसरी गोष्ट न करावी. माझे जिवांत जीव आहे तो एखादी गोष्ट चुकेल, तथापि मजला लिहावें. उपरांतिक मी सांगेन तसें करावें. बाकी परभारें तुम्हीं एखादी गोष्ट करूं नये. याप्रमाणें शपथप्रमाण करून, हातांत हात दिले. इकडे यांस सांगितलें कीं, तुम्ही तुकबास विचारल्याखेरीज कोणताही कारभार न करावा. पारनेरकर राजश्री शिवाजी गोपाळ व खंडो महादेव वगैरे यांस सांगितलें कीं तुम्ही आपलें दप्तरचें काम करावें; कारभारांत बोलों नये. दिवाणांनीं दाखला झाडून घावा. तुम्हीं कागदपत्र झाडून मागितला तो दिवाणास समजावीत जावा. वरकड दरखदारांनीं आपलालीं कामें करावीं. परगणे पंचपहाडाची मामलत राजश्री खंडो अनंत यांचे पुतण्याकडे आहे. त्याचें फाजिल ऐंशी हजारपर्यंत त्यांनीं काढले, त्यांस महालाची सोडचिट्टी घावी, असे जाले. कमाविसदाराचे फाजिल, हिशेबाचे रुईने निघेल त्याचा फडशा, दुसालांत मामलत कायम त्याजकडे ठेऊन करावा, असें जालें. कमाविसदाराचे फाजील हिशेबाचे रुईने निघेल त्याचा फडशा, दुसालांत मामलत त्याजकडे ठेऊन करावा, असें जालें. आंबाडची असामी घ्यावी. पोतनिशी, बाईंकडील चालतच आहे. लष्करची मोहोगमच राहिली. त्याचा जाबसाल जाला नाहीं. दरखाचा ऐवज साल मजकूरपासून घ्यावा. याप्रमाणें चौ कलमांचें बोलणें होऊन, एका शिलेदाराची याद, कारकून दप्तरचा, त्याजकडून लिहविली. त्याजवर एकूणात दिवाणांनीं केली. देवावें, राजश्री रामराव आप्पाजी पळसीकर यांनीं केलें. देणें, सरदारांनीं केलें. तारीख यादीवर दिवाणांनींच करावी, राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडील कारकुनानें लिहिणें असें चिन्ह करावें, पत्रावर तेरीख करावी. याप्रमाणें पहिलें चालत होतें. हल्ली दादाजींकडील कारकून भगवंतराव बोलले कीं, तेरीख आम्ही करूं. असा तट पडला. तेव्हां मोघम राहूं दिल्हें. यादीवर तारीख जाली नाहीं. पूर्ववत्प्रमाणें चालेल असें दिसतें. याप्रमाणें होऊन बाईंनीं एकमेकांशीं बोलणें केलें कीं, कोणी कोणाचा द्वेष करूं नये. सर्वांनीं एकचित्तें राहून, आपापलीं कामें करून दौलत सांभाळावी. मागील गोष्ट जाली तिचें वैरभाव करूं नये. 'वाहिली गंगा, राहिलें तीर्थ'; असे बोलून, कचेरी बरखास्त जाली. पाराजीपंत व खंडो महादेव यांसीं बोलणें जालें कीं, शिलेदार वगैरे लोकांचें मागील देणें त्याचे हिशेब सर्व समजाऊन द्यावा. ज्याचीं कबजें होऊन फडशे जाले ते व पुढें राहिले त्यांची कबजें आकारून दाखवावीं. त्याची तोडजोड पाडून लोकांच्या समजुती काढतील. याप्रमाणें होऊन सरदारांस चार घटका दिवस राहतां बाईंनीं आपलें रुबरु भोजनास घालून, दोन वस्त्रें शकुनाची देऊन, मागील चार घटका दिवस राहतां निरोप दिला. सरदारांनीं बाईंचे पायांवर डोई ठेऊन, सन्मुख चंद्र घेऊन नावेंत बसून, डेरेदाखल जाले. तूर्त बाईंनीं सरदारीस आळा पडावा म्हणून ही गोष्ट आपले हाते केली. पुढें वहिवाटीखालीं येईल तें खरें. लोकांचे फडशे होऊन, येथून

कूच करावयास आषाढअखेर होईल. सरकारची नजर व दरबारखर्चाचें बोलणें हें, राजश्री देवराव यांनीं मोघम ठेविलें आहे. पुढें समक्ष होणें तें होईल. याप्रमाणें ऐकलें त्यावरून लिहिलें असे. वरकड बारीक मोठे राजश्री देवराव तात्यांनीं पत्रें आपले वाकबगारीनें लिहून लखोटे पाठविले आहेत. जालें वर्तमान सेवेसीं लिहिलें आहे. राजश्री काशीराव होळकर यांस बाईंजवळ ठेवावें. असें सरदारांचें लक्ष होते. परंतु तूर्त राहिलें. समागमेंच न्यावें असें ठरलें. पुढें मुहूर्तनिशीं जातील. यापुढें वर्तमान होईल ते सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना''.

लेखांक ३८९

श्री ता. २३ जुलई, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २५ माहे जिल्हेज बुधवारपर्यंत मुक्काम महेश्वरीं सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : ''येथील वर्तमान छ १७ मिनहू विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर वर्तमान, सरकारची पत्रें, पेशजीं राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांचे नांवें व मातुश्रीबाई यांचे नांवें आली होती. त्यास, त्यांचीं उत्तरे सुभेदार यांजकडील जाब, राजश्री आनंदराव गंगाधर यांजकडून परभारा सेवेसीं रवाना आले आहेत. येथील जाब त्याचअन्वयें लिहून दिल्हें, ते घेऊन सेवेसीं रवाना केले आहेत. दोन वेळां पत्रें फिरलीं. याचें कारण, श्रीमंतांचें पत्रीं मित्ती सदरीं लिहीत असतात. हा पहिला धारा असून, हल्लीं मित्ती शेवटीं लिहिली. याचा भाव, तारीखवाल्यास चिन्ह करावयास जागा राहत नाहीं. पहिला धारा, दिवाणांनींच मात्र कागद पुरा करावा, असें होतें. हल्लीं याप्रमाणें जालें. हे सेवेसीं श्रुत व्हावें म्हणोन लिहिलें असे. वरकर वर्तमान दिवाणगिरीची वस्त्रें नवे कारभारी यांस जालीं. त्याउपरांतिक कारभार जुने लष्करचे कारभारी यांनीं, शिलेदाराचे वगैरे हिशेबाच्या यादी, बाईंस दिवाण मुतालिक, राजश्री बाळाजी लक्ष्मण यांस समजाविल्या. चार दिवसपर्यंत हिशेब पहात होते. देणें मनस्वीं काहाडले. शिलेदारांचे सात लक्ष, शिवाय पागा दीड लक्ष व शागीर्दपेशा वगैरे दोन लक्ष. एकूण साडेदहा लक्ष रुपये देणें काहाडले आहेत. हिशेबाची कुन्हा बाईंस काय समजे? नवे कारभारी ते नवेच. नारोपंताचे चिरंजीवाचा होश कांहीं तसा नाही. मुलांतच जमा. कागद पुर्ता मात्र करावा. बाळाजी लक्ष्मण यांची चाल सात्त्विकपणाची. कागदपत्राची वगैरे कुन्हा धरून बोलतील अथवा जरब तरी कारभाराचा आटोप करतील, हा अर्थ दिसून येत नाही. मनुष्य दुसरें कोणी जवळ खबरदार तसें नाही. पोरखेळसा दिसतो. पारनेरकरांचे जूट भारी. हिशेबांत ताळ हजरी गणतींत कांहीं न मिळे. त्यांस पुसणारा तसा कोणी नाहीं. आपल्यास काम सुधें करणें नाहीं, दुसऱ्याचें कामांत

खलेल, त्याजकडे नाकारेपण यावें; अशा चाली खोट्या दिसून येतात. कारभारात दुही पडली, हा कालवर लोकांची एखादी तोडजोड व खर्चाची पुढील तजवीज कांहींएक नाही. नवे कारभारी मागील लोकांचे देण्याचा मार्ग काढीत नाहीत. त्यांचें बोलणें पडतें कीं, ऐवज लावून द्यावा, पदरीं पडे असा मुबदला होईल. त्यास कोट वगैरे हा ऐवज, सावकार कोणी कबूल करीत नाहीं. खटीत ऐवज, विना जरब पोहोंचल्याखेरीज पैसा येत नाही. वकील येथें, त्यांच्या लबाड्या आहेत. सांप्रतकाळीं यांची दहशत नाहीं. वजन हालकें पडलें. अस्तु. बाईंनीं अभिमान धरून गोष्ट केली तशी पार पाडावी. पुढील खर्चाचा अजमास पाहून त्याप्रमाणें ऐवज, तजवीज करून देऊं असे बोलतात. येथून पुढें घडून येईल तें खरें. राजश्री सुभेदार रेवा दक्षिणतीरीं मुक्काम करून होते. पर्जन्य भारी, वीस दिवस जाले, उघडत नाही. चिखल फार जाला म्हणोन त्रासून छ २२ रोज रविवारीं कूच करून, खरगोण तालख्याचे गांव ब्राह्मण येथून, चौ कोसांवर जागा निपाळ पाहून, मुक्कामास गेले. कारभारी नवे जुने पोहोंचवावयास गेले होते. जाऊन आले. स्वारीबरोबर स्वार प्यादे देखील नव्हते. सडे गेलें. आटाल्यांत उंट नाहीत, अशी अवस्था कठीण. गेले ते दिवशीं हत्ती एक मेला. घोडीं खाशी मातबर मेलीं. ढाल पडली, तिचे दोन तुकडे जाले. या प्रकारची चिन्हें! भावी काय असेल तें न कळे? ब्राह्मणद्याहून लौकरच कूच करून सेंधव्यास जाणार. कारभारी चार दिवस थोबून आले आहेत कीं, लोकांची तोड पाहून आम्ही येतों. जुने कारभारी यांचे सूत्रांत. लोक सरदारांकडे नावेंत बसून जात होते कीं, तेथें जाऊन धरणें घ्यावें, सरदारास अडवावे. हें वर्तमान बाईंस समजलियावर राजश्री काशीराव होळकर यांस पाठवून, लोकांस माघारें काल आणिलें. येथून पुढें घडेल ते सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९०

श्री ता. १२ आगस्ट, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र १५ माहे मोहरम भौमवासरपर्यंत मुक्कम महेश्वर येथें सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान चंद्र १ माहे मोहरमीं विनंतिपत्रें लिहून व राजश्री देवराव यांचे लखोटे सेवेसीं रवाना केले. त्यानंतर येथील वर्तमान, राजश्री मल्हारराव यास सोडून आणावयाकरितां राजश्री सुभेदारांचा आग्रह फार पडला, म्हणोन मातुश्री बाई यांनीं सरकारांत विनंतिपत्र राजश्री देवराव यांचे विद्यमानें लिहिले. त्याचे उत्तर आल्यावर एखादी गोष्ट करावी, तर इकडे सरदारांस धीर नाहीं. वरचेवर निरोपामागे निरोप निदानपक्ष येत गेले कीं, चिरंजीवास सोडावे. तो तेथें उपासपारणीं करितो, त्याचें शरीर स्वस्थ नाही. माझा जीव झाडून त्यापाशीं लागला आहे, अन्न गोड लागत नाहीं. त्यास आणून भेटवा, नाहीं, तर मजला त्याजवळ

पावतें करावें. दोघांस एक जागा ठेवावें. तुमचे विचारास असेंच आलें तर मजला सरदारी नको. सरदारीची फारकती देतों. त्याजवेगळें येथून कूच करणें नाही. मल्हारराव यास सोडीत नाहीत तर मी कांहीं वांचत नाही. मी आपला गळा कापून येईन.'' अशीं कित्येक प्रकारची भाषणें बोलूं नये तें बोलले. सौभाग्यवती रखमाबाईंच्या अस्थी प्रयागास पोहोचवून गोत्रज आला. गयावर्जन करून आला. येथें मावंदें करावे म्हणोन साहित्य केलें. चंद्र १४ रोजीं मावंदे करावे असा निश्चय करून, बाईंकडे चिट्टी पाठविली. मराठी मंडळी येथून भोजनास बोलावली. ते दिवशीं दधिश्राद्ध केलें. मावंदे राहू दिलें. कीं, मावंदे मल्हारराव आल्यावर होईल. असा फारच आग्रह पाहून, मल्हारराव यास आणावयास कारकून व पालखी, माणसें फारशीस याजकडील, चंद्र १५ रोजीं आजच पाठविली. एका दोन रोजां येथें घेऊन येतील. कल्लेदारांस तीन परवानग्यांच्या चिठ्ठ्या एकदाच पाठविल्या आहेत. बाईंचा मनोदय कीं, सरकारचे पत्रांचें उत्तर आल्यावर जशी आज्ञा येईल तसें करावें, असें होतें. परंतु सरदारांचे आग्रहामुळें तितके राहून आणविले आहे. आल्यावर घडेल तसे सेवेसीं लिहीन. दुसरें, सरदारांचे बोलणें कीं, चिरंजीवास मी आपलेजवळ जाबत्यानें ठेवीन. त्याचा पाय, मी आपला पाय, एके जागां बांधीन. कोठें जाऊं देणार नाहीं. असें बोलणें बाईंस सांगून पाठविलें. त्याची खोड आहे ती जाती असा अर्थ नाहीं. त्यास समागमें देशीं घेऊन जाणार. शिलेदारांचा गवगवा होता. त्यास बाईंनीं लोकांची फोडफाड करून वाट काढलीं कीं, ज्याचें देणें बाकी निघाली, त्यात चौथाई वजा सूट घालून, बाकी ऐवज देऊन, मागील फारखती घेऊन, पुढें तेरीख चालती करावी. अशी तोड पडावी हें, जुने कारभारी यांचे चित्तांत नव्हतें. त्यांनीं लोकांस बहकावयास आळस केला नाहीं. परंतु बाईंचे नेटानें गोष्ट चालीखालें आली. पैशांची तजवीज, बाईंनीं खाजगीपैकीं दोन लक्ष रुपये पदमसीकडून देविले. तो ऐवज आणावयास येथून उंट व स्वार गेले आहेत. नवे कारभारी यांनीं पांच लक्षाची तजवीज केली आहे. त्यास ऐवज तीन सवातीन लक्षांचा लावून दिला. कोट्याचे दोन लक्ष व बुंदी, पाटण, टोंक मिळून सवालक्ष, एकूण सवातीन लक्षांचे परगण्याची घालमेल करणार. नवा कमाविसदार कोणी उभा राहत नाही. पहिले आहेत त्यांचे फाजील ठाणें देतील न देतील हा भरंवसा नाही. मामलत बुंदेल्याकडे आहे. त्याची घालमेल होत नाही. त्यांजपासूनच कांहीं ऐवज घेणार. राजश्री बापू होळकर, पेंढारीयांचे पारिपत्यास गेले आहेत. तिकडे त्यांनीं एका दों पेंढारीयांचें पारिपत्य केले. दोघा धडेकरांचीं डोकीं मारली. एक लक्ष रुपये त्यांजपासून घ्यावे असा करार केला आहे. शिवाय दोनशें उंट घ्यावे. ऐवजावर येथून वराता करितात. बापू, हा कालवर तिकडेच आहेत. त्यांचे बंधु राजश्री महिपतराव, महायात्रेस तीर्थरूपाच्या अस्थि घेऊन गेले. बापूंस सरदार देशीं समागमें घेऊन जातील, असे बोलणे आहे. कारभारी यांनीं ऐवज सावकाराकडे केला. त्यांजवर तूर्त चिठ्ठ्या लोकांच्या होतात. बाईंकडील ऐवज इंदुरींहून आल्यावर तो समागमें वाटखर्चास देणार. लोकांची वाट फडशाची पडली. दहा पांच जणांचे फडशे मोठ्यामोठ्यांचे जाले म्हणजे येथून कूच करतील. सारांश, दसरा थालनेरास, अथवा

जलदी केली तर, चांदवडास होईल. कारभार एकाचे स्वाधीन नाही. बहुनायकी आहे. नवे कारभारी यांचा अभिमान बाईंस आहे. येथून गेल्यावर बंदोबस्त घडून येईल तो खरा. सरदारांचे अंतर शुद्ध नाही. परिणाम होईल तो खरा. दिल्लीस वकील पहिलेपासून यांचा आहे, त्यास नवी पालखी दिल्हीं; सहाशें रुपयांची नेमणूक कोट्यावर करून दिली, चंद्र १२ मिनहूस वस्त्रें दिली. वरकड मजकूर राजश्री देवराव व आनंदराव यांनींही पत्रें सेवेसीं लिहिली आहेत, प्रविष्ट होतील. सरकारचे पत्र बाईंचे नांवें व सरदारांचे नांवाचे आले. त्याप्रमाणें घांटाचा बंदोबस्त यांनीं केला. तमाम कमाविसदारांस पत्रें लिहिलीं, विना सरकारचे दस्तक खेरीज हत्यारबंद कोणी येऊं न देणें. पत्रांची उत्तरे तयार जाली म्हणजे मागाहून सेवेसीं रवाना करीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९१

श्री ता. १७ आगस्ट, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २० माहे मोहरम रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान, चंद्र १५ माहे मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून व राजश्री देवराय तात्यांचे लखोटे रवाना केले, ती पत्रें प्रविष्ट जाली असतील. त्या अलीकडील वर्तमान, राजश्री मल्हारराव होळकर यांस आणावयाकरीतां, पालखी व कारकून माणसें येथून चंद्र १५ मिनहूस मंगळवारीं रवाना बाईंनीं केली होतीं. तीं चंद्र १६ बुधवारीं कुशलगडास पावली. चंद्र १७ गुरुवारीं मशारनिल्हे यांस पालखीत घालून कसबे चमेली येथील मुक्कामास आले. तेथून पत्र मातुश्री बाईंस पाठविले कीं, भेटीस येतो. त्यावरून बाईंनीं पत्राचें उत्तर दिलें कीं, इकडे येऊन भेट घेण्याचें प्रयोजन नाहीं. तुम्ही परभारें आंबापूरचे घांटाने उतरून, तीर्थरूपाकडे जावें. त्यावरून मल्हारराव यांचे कूच, चंद्र १८ रोज शुक्रवारीं चमेलीहून होऊन, महेश्वराचे बाहेरून, पूर्वेस होऊन, श्रीकाळाग्निरुद्र यांचे दर्शन घेऊन, तेथेंच नाव बोलावून रेवापार उतरले. हें, मातुश्रीबाई गाईचे पूजेस आली होती, ते वेळेस किल्ल्यावरून पहात होती. इकडे राजश्री सुभेदार यांनीं मावंद्याचा निश्चय आहे. तरी मराठे मंडळी, सोयरे आदिकरून, कारकून, मुत्सद्दी, वकील, कमाविसदार, सावकार मंडळी, या सर्वांस आमंत्रणे देऊन, उदईक दोन प्रहरपर्यंत सर्वांनीं यावे, अशी गोष्ट जाली पाहिजे. त्यास सुभेदाराकडून कारकून, सरंजाम वगैरे न्यावयास आलेच होते. त्यांनीं सर्वांस सूचना केली होती. चंद्र १८ शुक्रवारीं, कारभारी लष्करचे नवे जुने बाईंकडील कोणी नाहीत, – बाकी सर्व रेवा, प्रहर दिवसांत उतरले. तो इकडून मल्हारराव यांची स्वारी येऊन पोहोचली. कारभारी यांच्या भेटी मार्गातच जाल्या. सर्व मिळून राजश्री सुभेदारांजवळ दाखल जाले. चिरंजीवांनीं तीर्थरूपांचे पायांवर डोई ठेऊन

भेटलें. वडिलांनीं अलिंगन देऊन, उभयतांनीं अश्रुपात केले. त्या उपरांत, त्यांनीं दाढी डोई राखली होती त्यांचें वपन करविलें. मग मंगल स्नान केलें. हर्षाच्या तोफा सोडिल्या. उपरांतिक पुण्याहवाचन त्यांनींच केलें. पुण्याहवाचन जाल्यानंतर आहेर. प्रथम आहेर सरकारी, राजश्री देवराव तात्या गेले होते, त्यांनीं केला. उपरांतिक सर्वांनीं आहेर केले. वस्त्रें होऊन मग मागतीं वडिलांचे पायांवर डोकी ठेविली. आहेरही कंबेस दों हजारांचा आला. मराठे मंडळी व ब्राम्हण मंडळांतील कोणाकोणाचीं भोजनें जालीं. नंतर कारभारी यांनीं, सर्वांनीं निरोप मागून, रात्रींस आपापले घरांस राजश्री काशीराव होळकरसुद्धां आले. कित्येक मंडळी दुसरें दिवशीं आली. राजश्री संताजी होळकर आले होते, तेही बाईंचे भेटीस कालच आले. पुढें विचार, मल्हारराव यास समागमेंच देशीं घेऊन जावें, सरदारीचीं वस्त्रें द्यावीं. दुसरें, एक बाईंची मर्जी पाहून सेंधव्यात ठेवावें, घडेल तें खरें. येथें कारभार, शिलेदार यांचे फडशे, कबजे आकारून सावकारांवर चिट्ट्या देतात. तिसरा हिस्सा बट्टा व चौथाई सूट वजा होऊन खर्च जाऊन, बाकी महेश्वर शिक्का तिसरा पदरीं पडतो. लोकांत फूटफाट करून वाट पडली. या हिशेबी तीन साडेतीन, निदान चौपर्यंत समजावीस होईल. लोकांचे फडशे होतात. यास पंधरा वीस रोज लागतील. उपरांतिक कुचाचा विचार. कदाचित् सरदारांनीं कूच अमावास्येआंत केलें तर, सेंधव्यास जातील. राजश्री बापू होळकर पेंढारीयावर गेले, ते तिकडेच आहेत. पेंढारी इंदूर परगण्यांत, इंदुरापासून पलीकडे आठां कोसांवर, देवाशाचे अलीकडे मध्यभागी, दोन हजारपर्यंत आहेत. वरकड जिकडील तिकडे पांगले आहेत. कदाचित् सरदारांनीं देशीं न्यावयास जमा केले, तर पांच हजार पेंढार जमा होईल. बापू होळकर यांनीं एक लाख रुपये घेऊं म्हणोन बोलणें टाकलें होतें. निदान पाऊण लक्ष घेतले म्हणोन ऐकितों. कांहीं अंतस्थ घेतलें असेल. राजश्री जिवाजी बल्लाळ व गोपाळराव व डभई असे एकत्र होऊन, जयपूर प्रांतीं बखेडा केला आहे. पांच चार ठाणीं घेतली. मागील कारभार जाला त्याची बाकी राहिली, ती मागतात. कारभारी एक दोघे कैद केले आहेत. ते सोडावे, नाही तर लढाईस उभें रहावें, याप्रमाणें वर्तमान यांजकडील वकिलांनीं लिहिले होते. राजांनींही खलिते पाठविले आहेत कीं, राजश्री पाटीलबावांचे फौजेसीं आमचा बिघाड आहे, तरी आमचा उपराळा राखावा म्हणोन पत्रें आलीं आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९२

श्री ता. १७ आगस्ट, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन निसबत केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र २०माहे मोहरम रविवासरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान मुक्काम

महेश्वरीं यथास्थित असे. विशेष : स्वामींकडून चंद्र १ माहे मिनहूचे आज्ञापत्र सादर जाले, ते चंद्र १६ मिनहूस प्रविष्ट जालें. पत्रीं आज्ञा कीं, तुम्ही चंद्र २९ जिलकादचे व चंद्र २ जिल्हेजचे व चंद्र ८ व छ १२ मिनहूचें याप्रमाणें पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं. राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार आषाढ शुद्ध १२ सीस मुहूर्तेकरून गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाईंचा निरोप घेऊन, नर्मदा दक्षिणतीरीं डेरे दाखल जाले, हा मजकूर वगैरे तपशिलें लिहिला तो कळला; व राजश्री देवराव यांचे लखोटे रवाना केले आहेत, म्हणून लिहिलें, तें कळलें. त्यास राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार मुहूर्तेकरून नर्मदा दक्षिणतीरीं आले; उत्तम गोष्ट जाली. देवराय यांची पत्रें पावलीं. पुढें होईल ते वर्तमान याप्रमाणें लिहित जाणें म्हणून पत्रीं आज्ञा. ऐसियास येथील वर्तमान अलाहिदा पत्रीं लिहिलें आहे. सरकारची पत्रें पहिले, राजश्री सुभेदार व मातुश्री बाई यांचे नांवाचीं आलीं होतीं कीं, हिंदुस्थानांतून कोणी हत्यारबंद माणूस सरकारचें दस्तकाशिवाय येऊं न द्यावे; म्हणून आज्ञा आली. त्यास, आज्ञेप्रमाणें यांनीं आपले जिल्ह्यांतील कमाविसदारांस पत्रें पाठवून, घांटा नाक्याचा बंदोबस्त करून, पत्राचे जाब लिहून दिले. त्यास राजश्री सुभेदार यांजकडील उत्तरें, राजश्री आनंदराव गंगाधर यांनीं घेऊन, परभारां रवाना केली आहेत. येथील उत्तर बजिन्नस पत्र घेऊन सेवेसीं पाठविले आहे, प्रविष्ट होईल. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९३

श्री ता. २२ आगस्ट, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २५माहे मोहरम शुक्रवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान मुक्काम महेश्वरीं यथास्थित असे. विशेषः - येथील वर्तमान छ २० मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केलीं आहेत. त्याउपर इकडील वर्तमान छ २० मोहरमीं शिलेदार लोक, बारगीर, सर्व जमा होऊन, मलई केली कीं, इंदुरीं साडेआठ माही हिशेब होऊन बाकी निघाली, त्यांत चौथाई वजा व आणखी काटकूट करितात. निमे ऐवज पदरीं पडणें कठीण. यांत सावकार देखील फिटत नाहीं. तेव्हां पुढें गत काय? असे विचार केले. कारभारी यांनीं सात आठ असामी वकलाचीं कबजें आकारून, चिठ्ठ्या सावकारावर दिल्या, त्या कांहीं फिरल्या नाहीत. ऐवज घेत गेले. पिसे शिलेदार यांनीं आपले गांवची कामें, इनामी गांव होते ते सोडून घेतले आणि वाट पाडली. तसेंच आणखी कोणाकोणास कांहीं आशा दाखवून फडशे करीत चालले. हें पाहून वरकडांनीं जमाव करून, राजश्री पाराशर दादाजी यांजकडे गेले कीं, तुम्ही आम्हांपासून चाकरी कशी घेतली आणि आतां आमचे गळे कापितात. आम्हीं पैसा

तुम्हांजवळून घेऊं, याप्रमाणें त्यांशी खटखट केली. त्यांचीं उत्तरें साफ होत गेलीं, माझें कांहीं चालत नाहीं. नवे कारभारी जाले आहेत, त्यांजकडे जावें; अथवा चित्तास पडेल तें करावें. मजला बदनाम करूं नये. अशी उत्तरें त्यांची ऐकून शिलेदार जमावानशीं नावेंवर येऊन, नावाड्यास मारहाण करून, नावेंत बसून, रेवा उतरून, सरदारांकडे जाऊन, त्यांचे डेऱ्याभवते पाळा घालून, बसले आहेत. पांचशें बारगीर जमा आहेत. इकडे बाईंनीं नावेंची चौकशी करून, नावा बंद केल्या. एक घोळका पहिले उतरून गेला. बाकी कोणी कोणते घाटें उतरून जाऊन जमा जाले. भोईटे शिलेदार जमा होऊन रात्रीस मंडलेश्वराचे घाटानें जात होते, त्यांजवर बाईंनीं चौकी पाठवून बसविले आहेत. जामीन मागतात. या प्रकारें लोकांचा गवगवा आहे. सरकारीं पत्रें राजश्री देवराव यांचे नांवें लखोटा एक व राजश्री आनंदराव गंगाधर यांचे नांवें एक, एकूण दोन लखोटे छ १२ मिनहूची रवानगी, येथें छ २० मिनहूस बारावे घटकेस पावले. उभयतांचे लखोटे पावते केले. देवराव यांचे लखोट्यांत सरदारांचे नांवची सरकारची चार पत्रें व त्यांचे नांवची चार, याप्रमाणें होती. त्यांतील मजकूर, पेंढारी देशीं न्यावयाविसीं व तुम्ही सत्वर कूच करून यावें म्हणोन होता. त्यावरून देवराव हे मातुश्री बाईंकडे येऊन वर्तमान सांगितलें कीं, सरकारचीं पत्रें याप्रमाणें आलीं आहेत, काय आज्ञा? त्याचे उत्तर बाईंनीं केलें कीं, तुम्हीं व राजश्री रामराव आपाजी, उभयतांनीं चिरंजीवाकडे जाऊन, पत्रें दाखवून व तुम्हीं बोलून कूच करवावे; शिलेदार तेथें जमा जाले आहेत, त्यांस चार गोष्टी सागाव्या. त्यावरून हे उभयतां, राजश्री देवराव व रामराय, छ २२ मिनहूस मंगळवारीं राजश्री सुभेदारांकडे, मौजे ब्राह्मणग्राचे मुक्कामीं गेले. भेट घेऊन पत्रें सरकारचीं वाचून दाखविलीं व देवराव आणखी थोडेंसें बोललें कीं, सुभेदार सरकारचाकरीस येत नसले तर, येथें पंधरा हजार फौज ठेऊन पैक्याच्या वराता त्यांजवर करूं. पैसा द्यावा लागेल; हे विचारून लिहून पाठविणें, त्याप्रमाणें केले जाईल; असें श्रीमंतांनीं माझे पत्रीं लिहिलें आहे. याचें उत्तर काय लिहूं ? तेव्हां सुभेदारांनीं उत्तर केलें कीं, कांहीं इतके नको. पागा, शागीर्दपेशा व गाडद या तीन वकलांचा बंदोबस्त जाला म्हणजे दरकूच चाललों. मजकडे गुंता कांहीं नाही. याप्रमाणें तुम्ही बाईंस व कारभारी यांस सांगून, तूर्त तीन वकलांचा पैसा आधीं देवावा. या मुक्कामींहून एक दो रोजांत कूच करितों. असें बोलणें होऊन, शिलेदारांशीं चार घटकांपर्यंत बोललें कीं, जशी वाट पडली आहे, तसा पैसा तुम्हीं घ्यावा; अधिक मिळणार नाहीं. लटकी दिक्कत न करावी. सरदारांस कूच करूं न द्याल, तर सरकारचे निमित्य तुमचे माथां येईल. दोन लक्ष रुपये दरमहा खर्च लागतो, हा तुम्हांस देणें येईल. याप्रमाणें चार गोष्टी गरमनरम सांगून सरदाराचा निरोप घेऊन सायंकाळीं येथें आले. वर्तमान बाईंजवळ सांगून आपले घरास गेले. छ २३ रोज बुधवारीं देवराय बाईंकडे आले. कारभारी सर्व होते. शागीर्दपेशा, पागा व गाडद दुदरनेक फराशीस या तिघा वकीलांचा पैसा झाडून द्यावा असें ठरलें. पेंढारीयांचा मजकूर बोलणें वरचेवर जालें. बाईंचें व कारभारी यांचे चित्तांत कीं, पेंढारी तिकडे नेऊं नयेत. ते सुधे आळ्यांत राहणार नाहींत. स्वदेशाचा कारभार उपद्रव देतील. मागतीं पंचायती कराव्या

लागतील, याप्रमाणें बोलणी जाली. परंतु देवराव यांचे म्हणणें कीं, त्यांस पत्र पाठवून त्यांतील कारभारी धेडेकरी बोलावून आणावें. त्यांचें बोलणें केसें पडतें त्याप्रमाणें आम्हांस लिहावयास येईल, असें ठरलें. दोप्रहरां बाईंजवळ सरदारांकडील दोन चिठ्ठ्या आल्या कीं, येथून कूच करून आज घुगरीस गेलों. शिलेदारांनीं अटकाव केला होता, परंतु त्यास सांगितलें कीं, श्रीमंतांची आज्ञा आली, त्यापक्षीं एका कोसाचें तरी कूच केलें पाहिजे. असे बोलून चौकोसांवर घुगरी गांव येथून आठ कोस तेथें मुक्कामास गेले. शिलेदार लोकांस दररोज पंचवीस रुपये पोटखर्चीस देतात. ते पुढें मजुरा घेतील. दोन चार दिवस आंबवून शेवटीं कांहीं कोणास, अधिक उणें करून घेऊन येतील आणि तेही येतील, असें दिसतें. राजश्री मल्हारराव त्यांजजवळच आहेत. छ २४ गुरुवार एकादशी, कचेरी जाली नाहीं. येथून पुढें होईल तसें सेवेसीं लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९४

श्री ता. ३० आगस्ट, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन निसबत केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ४ माहे सफर भानुवासरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान मुक्काम महेश्वर यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान चंद्र २५ मोहरमीं विनंतिपत्रें लिहून, सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर येथील वर्तमान, राजश्री तुकोजी होळकर सुभेदार यांचा मुक्काम घुगरी अलीकडे नदीवर होता. नऊ दहा मुक्काम त्या तळावर जाले. राजश्री मल्हारराव होळकर जवळच आहेत. इतके दिवस खांसे डेऱ्यांत रात्रंदिवस एक जागां राहणें पडलें, त्यामुळें चिरंजीवाचे अवगुण दृष्टीस पडले. ....

....

....

....

....

....

.... त्यावरून खिजमतगारास मार दिल्हा. तोही पळून गेला. याप्रमाणें खाशांनीं वर्तणूक पाहिली. त्यावरून मशारनिल्हे यांस निराळे राहोटीस जाबत्यानें ठेविलें आहे. मुसा दुदरनेक फरासीस चंद्र २६ मोहरमीं राजश्री सुभेदार यांचा निरोप घेऊन येथें आले. मातुश्री बाई यांची भेट घेतली. बाईंनीं त्यांस खर्चास तीस हजार रुपये देविले आणि निरोप दिल्हा. फरासीस यांनीं विसा दिवसांचा करार करून, इंदुरास चंद्र २७ मोहरमीं गेले, कीं वीस दिवसांत पलटणसुद्धां येऊन पोहोचतों. याप्रमाणें बोलून

गेले. चंद्र २९ मोहरमीं वस्तींत, गाय सातां महिन्यांची व्याली. तिने आपला जार खाऊन, वासरूही खाल्लें. हे वर्तमान बाईंस कळलें. त्यावरून बाईंनीं वेदशास्त्रसंपन्न राजश्री धोंड दीक्षित यांस पुसावयास पाठविलें कीं, याप्रमाणें दुःचिन्ह जालें, यास काय करावें ? त्यांनीं सांगितलें कीं, हा दोष आपल्याकडे नाहीं; ज्याची गाय असेल त्याजकडे. त्यावरून बाई स्वस्थ जाली. चंद्र २९ मोहरमींपासून चंद्र २ सफरपर्यंत बाईंनीं दक्षणा ब्राह्मणांस श्रावण मासाची अनुष्ठानाची दिल्हीं. तीन सहस्त्र ब्राह्मण मिळाला होता. एक मासपर्यंत भोजनास सुंदर घातलें. दक्षणा पंचवीस हजारपर्यंत वांटली. गुदस्तांपेक्षां यंदा अधिक दिली. ब्राह्मण थोडाच मिळाला होता. शिवाय भोजनाची रोजची दक्षणा, याप्रमाणें होऊन लक्ष भोजनाची समाप्ति जालीं. चंद्र ४ सफरीं सत्र दक्षिणी ब्राह्मणांचें बंद करविलें. येथून रांगडे ब्राह्मणांचे चालतें होईल. शिलेदार वगैरे लोकांचे धरणें, सरदारांजवळ गवगवा होता तो मिटला. एकांनीं एक येऊं लागले. सरदारांनीं साफ सांगितलें कीं, मातुश्री बाई वडील आहेत; ते देतात त्याप्रमाणें घ्यावें; सर्वांची वाट पडली आहे. त्यावरून हल्लीं दररोज लोकांचीं कबजें आकारून एका दोघांच्या चिठ्ठ्या देतात. सरकारची ताकीद सरदारांस येण्याविषयीं, दोन तीन वेळां पत्रें आली. त्यावरून हल्लीं चंद्र २ सफर शुक्रवारीं कूच करून कसबर शेगांव येथें नदीवर मुक्काम केला. चंद्र ३ शनिवारीं कूच जाले, ते नागलवाडीस गेले म्हणून वर्तमान येथें बाईंजवळ आले. नागलवाडीहून आज कूच करून सेंधव्यास जाणार. याप्रमाणें कूच दरकूच सेंधव्यास पावतील. काल रात्रीस सरदारांकडील चिठी बाईंस आली कीं, कारभारी यांस लवकर बिदा करावें. खर्चास पाठवावे. त्यावरून बाईंनींही कारभारी यांस ताकीद केलीं कीं, चौ दिवसांनीं भागवतपारायण सप्ताश्रवण करावयास मी बसेन, मग फावणार नाहीं. तुम्ही आपला गुंता लवकर उरकून, पौर्णिमे आंत येथून निघावें. याप्रमाणें ताकीद, दिवाण, फडणीस, दप्तरदार यांस जाली आहे. परंतु कारभारी यांस येथें आठ पंधरा दिवस लागतील. अद्याप गुंते कांहींच उरकले नाहीत. परगणे कोंच येथील मामलतीची घालमील करितात. राजश्री विठोबा निसबत आंबोजी इंगळे यांजकडे सांगणार; सरदारांची मर्जी त्यांजकडे सांगावी असें नाहीं; परंतु बाई सांगणार. पहिले मामलेदार आहेत त्यांचे फाजील देऊन, सवा लक्ष रुपये पदरीं पडतात, याजमुळे घालमील करणार. राजश्री चिमणाजी जयराम पारनेराहून येथें चंद्र २ सफरीं दाखल जाले. सरदारांची भेट मार्गांत घेऊन, येथें बाईंचे भेटीस आले. सांप्रत येथेंच आहेत. कारभारीयांचे बरोबर तेही कूच करितील. राजश्री दादाजी गंगाधर यांचा निरोप होता, (तो) सरदारांजवळ परभारा सांगितला. मग काय असेल तो न कळे. राजश्री सुभेदार सेंधव्यास पावल्यावर तेथें दोन तीन मुक्काम करून, सत्वरच घाट उतरून थालनेरास जातील. तापी उतार आहे. फौजेचा जथ अद्याप पुरतेपणें जमला नाहीं. दसरा चांदवडास करावयास जावें, अशी बोलवा आहे. याउपर घडून येईल तें खरें. जयपुरकर राजे यांचें संधान येथें आहे. ते राजश्री रोडजी खवास यांजकडील भला माणूस येथें आहे. बाईंशीं व कारभारीयांशीं बोलणें होत आहे. येथून उपराळा होईल तो खरा. अद्याप बोलणें निश्चयांत नाहीं. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना. राजश्री देवराव तात्या यांनीं लखोटे रवाना

करावयास दिल्हें, ते सेवेसीं पाठविले आहेत. पावतील. हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९५

श्री ता. ३० आक्टोबर, इ. स. १७९४

''सेवेसीं विनंति सेवक केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत चंद्र ५ माहे रविलाखरपावेतों सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः – येथील वर्तमान चंद्र २२ रविलावल विनंतिपत्रें लिहून सेवेला रवानगी केली आहे, त्या तारखेस राजश्री देवराव यांनीं पत्रें दिलीं तीं, लखोटे सुमारें चार रवाना केले आहेत, प्रविष्ट जाले असतील. सांप्रतचे वर्तमान, राजश्री आनंदराव होळकर येथें आहेत. राजश्री पाराशर दादाजींस घेऊन जाणार. त्यांचें जाणें होत नाहीं. विना पैशांखेरीज ते जात नाहींत. पैशाची तोड पडत नाहीं. चांदोड व नंदुरबार वसूल ..... (कागद फाटला) देशमुखीचा ऐवज चांदोडचा, ऐसें मिळून सहा लक्ष रुपये राहिले. त्याजवर जाणें होत नाहीं. आणखी आवाडकर व इंदुरकर यांस बोलावूं गेले. इंदुरकर येथें आले. त्यांजला दुसाला रुपये पांच लक्ष मागतात. तीन साडेतीन लाख रुपये देऊं म्हणतात. जाबसाल पक्का नाही. आलेले हिशेब, वराता सरदार तेथें करितात. राजश्री वामनाजी हरीस बोलावूं स्वार गेले आहेत. आल्यावर त्यांजकडील जाबसाल होणें तो होईल. पाराशर दादाजींस चंद्र ३ रविलाखरीं बाईंनीं बहुत प्रकारें सांगितलें कीं, तुम्हीं चित्तावर घेऊन दिवाणगिरीचें काम करून चांगला बंदोबस्त करणें. कांहीं पैसा मी देईन. कांहीं तुम्ही आपले जातीवर घेऊन, फौजेची तोड पाडून, पुढें जमाव करून सरकारचाकरी करावी. त्यांनीं साफ उत्तर दिल्हें कीं, सरदारींत आळा नाहीं, माझ्यानें हें काम होणार नाहीं. मी शिलेदारीनें आहे, तसा राहीन. नाहीं तर श्रीकाशीस, आज्ञा करा, जाईन. येणेंप्रमाणें उत्तर दिल्हें. पुढें तजवीज करून कोणास काम सांगतील न कळे. नारोपंताचे चिरंजीव, त्यांचें बोलणें तेथें इंदुरीं लागलें आहे. राजश्री देवराव यांस चंद्र ४ रविलाखरीं इंदुरास राजश्री सुभेदारांकडे पाठविलें. समागमें राजश्री पांडुरंग शंकर यांस दिले. कारण, आम्ही सरकारआज्ञेचे लक्ष धरून मान्य केले. सरदारांचा रुकार घेऊन यावा म्हणून पाठविलें आहे. मशारनिल्हेंनीं सेवेसीं बजिन्नस पत्र लिहून दिल्हें, तें पाठविलें आहे; त्यावरून श्रवण होईल. मजला घरांस जाऊन हुजूर यावयाची आज्ञा. त्यास, आज्ञेप्रमाणें अश्विन वद्य पक्षीं निघून येत होतों. परंतु बाईंनीं सांगितलें कीं, राजश्री जयराम रावजी पौर्णिमा करून निघतील, त्यांजसमागमें मार्गस्त करून देईन; त्यावरून राहिलो. याउपर कार्तिक वद्य २ निघून शहरास जातो. तेथें मुलें माणसें. ठेवावयाची सोय नाहीं. तेथून कुटुंब घेऊन, वेरुळीं ठेऊन, सेवेसीं येईन. येथील बंदोबस्त अद्यापि होत नाही. दौलतीत बखेडा फार आहे. मुसा नाराज यांचे चिरंजीवास निरोप दिल्हा. तो माळवे प्रांतीं जाणार. बाईंनीं त्यास ताकीद केली, आमचें घरी मल्हारराव यांची चाकरी करूं नये व राजश्री पाटीलबावांकडे राहूं नये. मग कोठें चाकरी

करावी. याप्रमाणें निक्षून सांगून निरोप दिल्हा. बारा हजार रुपये त्यांस पावते जाले. शेवटीं निरोप दिल्हा. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९६

श्री ता. १८ जानेवारी, इ. स. १७९५

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ० २६ माहे जमादिलाखर रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ० १२ मिहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान येणेप्रमाणें कलमबंदी :

राजश्री दादाजी गंगाधर यांचीं पत्रें मातुश्री बाईस छ. १२ जमादिलाखरपासून आजपरियंत दोन तीन आली. त्यांतील भाव कीं, नवे कारभारी याजकडून कामाचा बंदोबस्त होऊन येत नाहीं. स्वारी मोहिमशीर, लोकांचा गवगवा, ऐवजाची तोड व कामाचा आटोपही नाही, म्हणून सरदारांचे बोलणें आम्हांकडे पडतें, व सरकारचेंही मानस. त्यास या गोष्टीची सल्ला आपली पाहिजे. अभयपत्र येईल तशी वर्तणूक घडेल. याप्रमाणें कितीक मजकूर त्यांनीं आपलेपरी लिहिला होता. त्याचीं उत्तरें द्यावयास अनमानली कीं विचारून सांगूं. त्याउपरी त्यांनीं एक दोन वेळां लगट करून उत्तरें मागितली. तेव्हां मोघम मजकूर लिहून उत्तरें दिलीं कीं, तुम्हीं आपली आपअवसान पाहून, जी गोष्ट परिणामास उत्तम होईल ती विचारून करावी. या प्रकारची दिली म्हणोन कळले. ते सेवेसीं लेखन केलें. खुलाशाची पत्रें दिल्हीं नाहीत, केल्या कर्माचा अभिमानही आहे. विनायक बाजीराव एक दोन ..... (कागद फाटला) पण बंदोबस्त करावा हें चांगलें. ते एखादे जाबसाल उरकितात. मग आपल्यास विषम वाटेल. त्यास उत्तरें द्यावी, तेव्हां पत्रें लिहून दिधलीं. कलम १

राजश्री शिवाजी गोपाळ हे, राजश्री दादाजींकडील पत्रें आलीं तेव्हां होते. नंतर विचारून श्रीपुष्करास गेले. बाईंचा निरोप घेऊन छ १५ जमादिलाखरीं येथून स्वार होऊन निघाले. दोन महिन्यांनीं येणार. कलम १

कारभारप्रकरणीं बाईंचें बोलणें पडलें कीं, आजपर्यंत जसा कारभार चालवावयाचा तो बरा वाईट सांबानें निभावला. आतां ज्याचा त्यांनीं आटोपून मजला काशीयात्रेस जावयाचा निरोप द्यावा. माझ्यानें आतां होत नाहीं व देखवतही नाहीं. हें बोलणें अंतःकरणापासून नाहीं. बाह्यात्कारें मात्र दाखवितात. या प्रकारें वर्तमान ऐकिलें, त्यावरून लिहिलें असें. कलम १

येथील कारभारीयांत दोन पक्ष : राजश्री दादाजी गंगाधर यांजकडील कारकून व पारनेरकरांकडील हा एक व दुसरा राजश्री गणपतराव नारायण यांजकडील. एकमेकांची पत्रें येतात ती, एकांतीं कोणास कोणी न दाखवितां, कवाडे लावून वाचतात. त्यात बाईंचा

प्रकार कोणाकडेही पुरता नाहीं. कलम १

राजश्री सुभेदार यांचीं पत्रें मातोश्रीस आलीं कीं, वडिलीं कारभारी करून दिले, यांजकडून ऐवजाची सरबरा होऊन, कामाचा बंदोबस्त होऊन येत नाहीं. खर्चाची अडचण बहुत आहे. दुसरी एखादी गोष्ट करावी, तर ठीक पडेल. याजकरितां पत्रें लिहिलीं आहेत. उत्तरें आली पाहिजेत. म्हणोन मजकूर बहुत लिहिला होता. त्याची उत्तरें खुलाशाचीं लिहून दिधलीं नाहींत. मोघम लिहून दिलीं कीं तुमचे सोईस येईल, जसा प्रसंग पहाल, तशी गोष्ट उचित तें करावी. ज्यांत परिणाम उत्तम दिसेल तें करावें. आमचा आग्रह नाहीं. आणखी कितेक मजकूर लिहिला होता, त्याचीं उत्तरें कार्याकारण लिहून दिल्हीं. कलम १

राजश्री गणपतराव नारायण यांचीं दोन वेळा पत्रें आली. त्यांनीं आपला मजकूर लिहिला होता. तीं पत्रें त्यांजकडील कारकुनांनीं वाचून दाखविली. ऐकून मात्र घेतलें. उत्तर केले कीं, म्यां लग्न मात्र लावून दिल्हें. कामाची निभावणी, सरदारांचे साधन व सरकाराचे व कारभारीयांचे साधन तुम्हांकडून न होय. त्यास मी काय करूं ? उपरांत पत्राचें उत्तर मागांवयास कारकून व मुकुंदराव हरी यांची मातुश्री आकाबाई गेली. त्यास बोलली कीं, मी पत्रांचे उत्तर काय देऊं? जो कोणी पंचवीस लक्ष रुपये देईल तो दौलतीचा कारभार करील. त्यांत तुम्ही आपले घरदार पाहून जी गोष्ट करणें ती करावी. येथून लाख रुपये पाठविले होते, ते वरचेवर उडाले. त्यांजकडीलही पत्रें, दहा रोज जाले आलीं आहेत. त्यांस उत्तर देत नाहीत व तुमचींही देणें नाहींत. त्याउपर तिसरें दिवशीं मागतीं आका व कारकून राजश्री रामचंद्रपंत व मुकुंदराव जिवाजी हे बोलावयास गेले होते. त्यांची खातरजमा केली कीं, तूर्त मी सरकारांत पत्र लिहीत नाहीं. विना सरकार, मजला लिहिल्यावेगळीं गोष्ट करणार नाहीत, हा भरंवसा आहे. तथापि केली तरी करोत. मीं जी गोष्ट केली, ती विचारूनच केली. त्याची निभावणीं करणें धन्याकडे. त्यांनीं खातरजमा करावी. इकडूनही उपराळा राखीन. सरकारचीं पत्रें मजला आली म्हणजे त्यांची उत्तरें मजला जशीं कळतील तशीं लिहीन. विना सरकारचीं पत्रें आल्याखेरीज मी कांहीं सरकारांत लिहीत नाहीं. त्यांचीं पत्राचीं उत्तरें लिहून द्यावींसी ठरलीं. ती पोकळ खातरजमा मात्र. एखादी गोष्ट बोलल्याप्रमाणें निभावणी करतील हा भरंवसा नाहीं. मिजाज एकरूप कायम नाहीं. कलम १

सदरहू पांच कलमें सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९७

श्री ता. १८ जानेवारी, इ. स. १७९५

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ० २६ माहे जमादिलाखरपर्यंत वर्तमान यथास्थित असे. विशेषः – येथील वर्तमान येणेप्रमाणें कलमबंदी :

राजश्री सुभेदार यांजकडे लष्करांत खर्चांची विपत्य. लोकांची धरणीं, नित्य हंगामे होऊ लागले. तेव्हां हे वर्तमान सरकारांत समजल्यावर, सरकारांतून पांच लक्ष रुपये साहुकारांकडून तूर्त खर्चास देविले. म्हणोन हें वर्तमान बाईंचे येथें आले. बाईंस कळल्यावर बाई, राजश्री विनायक बाजीराव यांसीं सरदारांस व कारभारी यास रागें भरून बोलिली कीं, सरकारचा पैसा कां घ्यावा ? अशी काय गांठ येऊन पडली होती ? लाख रुपये, पाठविले होते; आणखी ऐवज पाहिजे म्हणोन तजविजीत असतां, सरकारचा पैसा घ्यावा ही सल्ला चांगली न केली. ते जबरदस्त. त्यांचा पैसा न पावला, तर महाल जप्त करून घेतील, सरदार आपले पुंजीस हात लावीत नाहीत. पुढें कोणत्या उपयोगीं पडणार? वेळेस नाही तों कारभारी काठीनें पाणी सेवितात. अशानें कसा कारभार चालेल? या प्रकारें बोलणें जालें तें लिहिले असे. कलम १

राजश्री जिवाजी बल्लाळ हे तापी उतरून फर्दापूरचे घाटानें चढून गेले. बरोबर फौज जमा लुटारी बहुत आहेत. लोकांचा खाया खर्चाचा हंगामा आहे. तसेंच चालढकल करून जातात. बऱ्हाणपुरांतून सावकाराकडून दीड लक्ष रुपये घेतले. होळकरांकडील महालपैकीं, रावेर येथें सहा मुक्काम होते. तेणेंकडून महालाची खराबी फार जाली. दहा बारा गांव बेचिराख जाले व अवांतर महालांच्या नुकसान्या फार जाल्या. त्यामुळें कमाविसदारांचे बोभाटे येथें आले. त्यावरून बाईंनीं पत्रें सरदारांस लिहिलीं कीं हें वर्तमान सरकारांत श्रवण करून शिंदे यांस ताकीद करवावी. राजश्री देवजी गवळी देशचे महालांस उपद्रव देऊन घांसदाणा घेतात. असें वर्तमान येथें आलें. त्याजवरून लिहिलें असे. कलम १

राजश्री संताजी होळकर हे, सेंधव्याचे बाहेर जमियत घेऊन, भिल्लांचे पारिपत्यास्तव निघाले आहेत. भिल्लांनीं उपद्रव सेंधव्याचे आसपासचे गांव मारूं लागले. म्हणोन, त्यांजवर बाईंनी पायचीं माणसें दीडशें, उपराळ्यास पाठविलीं आहेत. भिल्लांचे पारिपत्य होऊन येईल तें खरें. कलम १

सरकारांतून फौजेची हजरी घेण्याविसीं कारभारी यांस ताकीद जाली, हें वर्तमान येथें बाईंस आले. त्यावरून येथील कारभारी यांस ताकीद केलीं कीं, सरंजामीयांचीं पथके राजश्री खंडो रामाजीजवळ गिराशाचे पारिपत्यास्तव आहेत, ती बोलावून घेऊन सरदार यांजकडे रवाना करावीं. तेथें हजरीचा प्रसंग आहे. पथक्यांस ताकिदीचीं पत्रें लिहिविलीं. दुसरें बोलणें कीं, इकडे लागल्यास चार हजार फौज नवी ठेवीन. या प्रकारें बोलणे जालें तें सेवेसीं लिहिलें असे. कलम १

राजश्री तुळसाजी वाघ यांजकडील पथक महतपुराहून येथें आले. दोन अडीचशें स्वारसरंजाम आहे. येथें चार मुक्काम होते. नंतर बऱ्हाणपुरचे मार्गानें जाण्याचें सांगितलें आहे. कारण, खानदेश प्रांतीं पेंढारी, राजश्री जिवाजी बल्लाळ यांजकडील उपद्रव विशेष देतात. त्यांस शह देऊन पुढें जावें. त्याप्रमाणें पथक नर्मदा उतरून गेलें, छ २२ मिनहूस. कलम १

मातुश्री बाई यांजकडील कारकून राजश्री आंबाजी दादाजी, गिराशांनीं धरून नेले होते; ते सुटून येथें छ० २२ मिनहूस येऊन भेटले. दुसरें रोजीं शेरणी वाटली; व त्यांस

मेजवानी करून वस्त्रें व शालजोडी दिधली. कारकूनमजकूर यांनी बाईंस नजर एक घोडीं सरंजामासुद्धां पांचशें रुपयांची नजर केली. शिवाय पानदान वगैरे दोन जिनसा दिल्ह्या.
कलम १

राजश्री खंडेराव रामाजी, पागा सरंजामसुद्धां, माळवे प्रांतीं गिराशावर शह देऊन जावऱ्याचें आसपास होते. त्यास, रिंगणोद परगण्यातील एक गढी खालीं करून, पुढें सोद्याचे पारिपत्यास पिढावे व रामपुरा प्रांतीं गेले. कलम १

पाो इंदूरचे आसपास गिराशांनीं मागतीं उपद्रव मांडिला. शहरात डाके पडूं लागले. म्हणोन बाईंनीं राजश्री मानाजी होळकर यांस पन्नास स्वार देऊन, शहराचे रखवालीस पाठविले आहेत. कलम १

मातुश्री मानसीबाई होळकर यांचे पहिले भाऊबंद खानदेशांत कोणी आहेत, त्यांचे भेटीस्तव बाईंचा निरोप घेऊन, सरंजामसुद्धां कूच करून गेली. सेवेसीं कळावे.
कलम १

सदरहू नऊ कलमें सेवेसीं श्रुत होतील. जाले ते वर्तमान लेखन केलें. पुढें घडेल ते सेवेसीं लिहीन. हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९८

श्री ता. ६ फेब्रुवारी, इ. स. १७९५

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ० १५ माहे रजब भृगुवासर प्रातःकालपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान काल डाकेबरोबर विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, सरकारी लखोटा एक, मुजरद कासीद जोडीबरोबर रवाना जाला, छ ८ रजबी. तो येथें छ १३ माहे मीनहूस मागील चार घटका दिवस राहतां पोहोचला. गंगाजळनिर्मळ मातुश्री अहिल्याबाई यांचे नांवाचा लखोटा होता. पावतांच क्षणीं जाऊन, वर्तमान कानावर घातलें. सायंकाळचें स्नान करून जपांत होती. खुणेंकरून सांगितलें कीं, भोजनोत्तर पत्रें श्रवण करीन. ते दिवशीं ग्रहणाची कर होती. स्नानें करून, दानें करून श्रमली होती. दिवसभर उपोषण. रात्रीस भोजन जाल्यानंतर कांहीं कचेरी जाली होती, ती बरखास्त करून, बिछान्यावर एकलीच बसून, कारभारीयापैकीं राजश्री विनायक बाजीराव व बाळाजी कृष्ण यांस बोलावून, त्यांजकडून पत्रें अक्षरशः श्रवण केलीं. सरकारचें पत्र एक व नबाबाकडील वकिलाचे पत्राची नक्कल एक होती. मजकूर, प्रेमसुख जोहरी याचा होता. तो ध्यानास आणून, सरकारआज्ञेप्रमाणें तेच क्षणीं, सवा प्रहररात्रपर्यंत बसून, जागां जागां घाटनाके येथील कमाविसदार यांस पत्रें लिहून रवाना केलीं व आसपासचे जवळ

होते, त्यांस समक्ष बोलावून ताकीद करून, बंदोबस्त करवला. दक्षिण उत्तर पहाडाचे घाट व नाके, चोरवाटा व उभय रेवातील येथील नाव घाट पायउताराचे तर नेमावरपर्यंत, याजकडील जिल्ह्यांतील झाडून बंदोबस्त करविला. राजश्री रघुनाथपंत यांस बऱ्हाणपुर येथें पत्रें पाठविलीं... येथील कमाविसदार यांस व जमीदार भूमे वगैरे यांस ताकीदी सांगून पाठवून, नंतर सवा प्रहररात्रीस निद्रा केली. प्रत्योत्तराविशीं विनंति काल केली. त्यावरून सरकारचें पत्राचें उत्तर रात्रीस लिहून दिल्हें, तें आज सेवेसीं रवाना केलें आहे. सरकारांतून हुजरे व कासीदजोडी नेपाळचे कामगिरीस रवाना केले; ते येथें पोंहचून, त्यांच्या मार्गाचा बंदोबस्त करून देऊन, छ ५ रजबीं कूच करून पुढें गेले. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ३९९

श्री ता. २ आक्टोबर, इ. स. १७९५

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ० १८ माहे रविलावल भृगुवासरपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १३ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, राजश्री काशीराव होळकर यांनीं परगणे जावेर येथील सोडचिट्टी भागवतास दिल्हीं. त्याची नजर रुपये तीस हजार ठरवून तिऱ्हायती निशा, दों सालात घ्यावे, अशी घेतली. त्यापैकीं पांच हजार खासगी नगर, याची निशा नगदीची घेतली. भागवताच्या बाया चौघी आहेत, त्यांस एक गांव सतंतर तोडून दिल्हा. सात हजार रुपये सरंजाम चाकरीस आहे. त्याचे खर्चास घेत जावें. याप्रमाणें होऊन भागवतांनीं आपलेकडून, मामलत रा पांडुरंग शिवाजी यांजकडे सांगितली. निशाही त्यांचीच आहे. कसबे करईची सोडचिट्टी शितोळ्याकडे दिली. पंचवीसशें नजर त्याजपैकीं बाराशें खासगी. याप्रमाणें तेथील कारभार केला. राजश्री भिवजी आघाडे यांचे काम किल्ले जांब येथील घांटाचें वगैरे पूर्ववतप्रमाणें सांगून सोडचिट्टी दिली. वस्त्रें दिल्हीं. नंतर मागतीं स्वार पाठवून आणून फेऱ्यांत घातलें आहे. सौभाग्यवती म्हाळसाबाई, संताजी होळकर यांची स्त्री व सौभाग्यवती आनंदीबाई काशीराव यांची स्त्री, यांजकडे कांहीं नजर कबूल केली होती, ती दिल्हीं नाहीं. म्हणोन त्यांचें ऐकून धरून आणले. त्यांस म्हणतात कीं, तू आपल्या भावास आणून हजर कर. त्यास शिक्षा लाविली पाहिजे. कैलासवासी बाई यांणीं त्यास काढून दिल्हें. तो देशीं गेला. बदकर्म त्याजपासून घडलें. याचा ऐवजही घेतला असता मागतीं उलटी खाऊन, चार रुपये दंडावे हा हेत आहे. पो।। इंदूर येथील वाणी, उदमी, बनाज, बोहरी यांस उपद्रव मनस्वी देतात. कोणी कोणाचा वाद्या फिर्याद सरकारांत आला म्हणजे, त्यांजकडे स्वार मसाला

पाठवीत असावें. शहरांत चोऱ्या होतात, याजसाठीं येथून पागा पाठविल्या आहेत. ते परभारें उपद्रव करितात, चोऱ्याही होतात. दाऊद बोहरा मातबर, त्याचा गुमास्ता फिर्याद जाला. याजकरितां स्वार पाठवून मसाला केला. हा कजीया लबाड. बाईंनीं छानबिन केली असतां मागतीं उपस्थित जाला. याजमुळें बोहोरी याची हरताळ येथें व इंदुरांत, खरगोण येथें पडली आहे. बोहोरी सारे जमा होऊन येथें आले आहेत. यावर काय इन्साफ करितात पहावें. इंदुरची रयत बेदील आहे. परगणे कायथे येथील मामलत पहिले मामलेदाराकडून दूर करून राजश्री रोडोजी होळकर यांस सांगितली. काल छ १२ मि।। वस्त्रें दिधलीं. वीस हजार रुपये घेतले. पहिले मामलेदारकडे फाजील आहे. ब्राह्मणाकडील काम दूर करून मराठ्याकडे सांगितलें. परगणे निंबहेडा येथील कमाविसदारांपासून अंतस्थ नजर घेऊन बिदा केलें. तेथील फडणीसी दूर करून, मामलेदाराकडे सांगितली. फडणीसांवर मामलेदारांनीं पन्नास हजार तकरारी केली. फडणीसानें सवालक्ष मामलेदारावर काढले. याप्रमाणें झालें. परंतु कोणाचे अंगी लावून पैसा घेतील, हा अर्थ तूर्त नाहीं. फडणीसाची जप्ती मामलेदारांनीं करविली. साडेतीन हजार रुपये अंतस्थ घेतले. राजश्री तुळसाजी वाघ महतपुरकर यांनीं सरकारांत श्रीमंतांकडे सूत्र लावलें आहे कीं, आम्हीं पहिलेपासून पदरचे असों. हल्लीं होळकरांचे आमचें बनत नाही. त्यापक्षी चाकरी सरकारांत करूं. हे वर्तमान राजश्री सुभेदार यांस तेथें समजलीयावर, त्यांणीं येथें चिरंजीवास लिहिलें कीं, तुम्हीं तूर्त वाघाकडे कोणीं पाठवून खातरजमा करावी. त्यास, राजश्री राणुजी शिंदे चोळीकर हे पहिले गेलेच आहेत, त्यांस पत्रें गेलीं आहेत. तीन लक्षांची वरात कर्जपट्टीऐवजीं केली आहे; त्याचा तगादा तूर्त मना करविला. याउपर काल छ १३ मिनहूस वाघाचीं पत्रें पुण्यास जात होतीं, ती धरलीं आहेत. त्यांतील भाव समजल्यावर लिहीन. सांप्रत निदर्शनास आलें, तें सेवेसीं लेखन केलें असे. पुढें घडेल ते सेवेसीं लिहीन. दुदरनेक फरासीस काल छ १३ मी रेवा दक्षिणतीरीं येऊन दाखल जाला. राजश्री सुभेदार यांजकडून आला. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ४००

श्री ता. ९ डिसेंबर, इ. स. १७९५

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २६ जमादिलावलपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : इकडील वर्तमान, राजश्री काशीराव होळकर यांणीं परगणे रामपुरा येथील कारभार केल्यामुळें, सुभेदार यांनी बहुत निषेध केला. बारा कलमांचे जाबसाल फिरवावे असें होतें. त्याप्रमाणें एक जाबसाल कायथ्याचा मात्र फिरला, बाकी जें आलें ते उत्तम ठरलें. राजश्री बाळाजी रावजी यांजला तिकडून सनदा आल्यानंतर, मागतीं येथून खातरजमेचीं पत्रें देऊन, शिरपांव शालजोडी देऊन, रामपुरास बिदा केलें. हल्लीं कारभार जो होतो तो. येथील आज्ञेखेरीज

होत नाहीं. लोकांचे समाजाविशींचा गवगवा, तसाच शागीर्दपेशास रोजमुरा एक देतात. त्यास ऐवज पदमसी पानसी यांचे दुकानदारापासून घेऊन, त्यास वराता, किरकोळी नजराणे वगैरे यांचा लावून दिल्हा. दुदरनेक फरासीस यांचीं धरणींपारणीं होतात. हल्ली त्यांस वराता कर्जपट्टीच्या वगैरे, सवा लाख रुपयांच्या लावून देऊन पाठविल्या आहेत. तो आपले जागां श्रमीच आहे. येथील मंडळ आपआपले जागां, कोणाचे कांहीं चालत नाहीं म्हणून, श्रमीच आहेत. सांप्रत सुभेदारांची सूचना चिरंजीवास आली आहे कीं, तुमची इकडे येण्याची सिद्धता असू देणें. पत्र लिहू तसें सत्वर येणें. येथील संस्थान मुख्यत्वेंकरून राजश्री रामराव आपाजी पळसीकर यांची नेमणूक होऊन पत्रें आलीं आहेत. हे आपले जागां श्रमी. काशीराव यांची शुद्धता नाहीं. दुसरें, या प्रसंगीं तेथें असावे म्हणोन चिंताग्रस्त आहेत. पुढें घडेल तें खरें. राजश्री लखोबा जगोबा यांनीं दतीयावाल्याशीं साम सांप्रतकाळीं केला. हिंदुस्थानांत सिखांनीं कांहीं गडबड मांडली आहे, वरकड राजे रजवाडे तमाम आपआपले ठिकाणीं स्तब्ध आहेत. राजश्री आंबोजी इंगळे दिल्लीस गेले म्हणोन, वर्तमान येथें आले. पुढें घडेल तसें सेवेसीं वरचेवर लिहीन. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

लेखांक ४०१

श्री ता. ३१ जानेवारी, इ. स. १७९६

''सेवेसीं विनंति सेवक कचो जनार्दन नि।। केसो भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना तागाईत छ २० रजब रविवारपर्यंत सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे. विशेष : येथील वर्तमान छ १४ मिनहूस विनंतिपत्रें लिहून सेवेसीं रवाना केली आहेत. त्यानंतर इकडील वर्तमान, इलायतचा सुभा अबदाली याजबरोबर चाळीस हजार घोडा, शिवाय पायदळ, याप्रमाणें फौज तयार होऊन, अटक उतरून अलीकडे तीन मजला स्वारी आली. दिल्लीस यावे हा रूख आहे. अलीगौर बादशाहा याचा पुत्र शाहाजादा बरोबर आहे. त्याची स्थापना दिल्लीस करावी, हा विचार गिलच्यांचा आहे. रूमचें पातशहाचेंही संमत आहे. दिल्लींतील लोक खळबळले आहेत. मातबर लोक निघून लखनुरास जातात. चाळीस रुपये भाडें गाडीचें जालें आहे. मथुरेंत वगैरे चोरांचा उपद्रव. डाके पडतात. शीखांचें शहर आमरसेर (अमृतसर) उजाड जालें. याप्रमाणें बातमी येथें सावकाऱ्यांत जयपूरची व दिल्लीहून आली; त्यावरून सेवेसीं लेखन केले आहे. सत्य मिथ्या ईश्वर जाणें. राजश्री काशीराव होळकर यांचा कारभार पूर्ववत्प्रमाणें चालत आहे. दुदरनेक फरासीस यांची वरात, पंचविसा हजारांची इंदुरचे सायरचे कमाविसदार यांजवर लष्करांतून पेस्तर साल ऐवजीं जाली आहे. त्यावरून कमविसदाराचे कारकुनाचे मागें तष्ट. फरासीस यांचे दोन पाहारे नेहमीं बसले आहेत. त्यांस

पैसा मिळत नाहीं. मामलत नको अशी फारखती दिधलीं. घालमेल करावी, तर सुभेदारांची आज्ञा नाहीं. त्यावरून कारकुनास काशीराव यांनीं विचारलें. सर्व कारभारी बसून एकांत केला कीं, मामलत दूर न करावी आणि पैसा तर घ्यावा. कशी तजवीज करावी ? तेव्हां कोणी उत्तर देईनात. बोललें कीं, आम्हांस काय, जशी आज्ञा कराल तशी वर्तणूक करूं. त्या वरून घालमेल करावी असें ठरलें आहे. इंदूरचे नवे कमाविसदार केले आहेत, त्यांजकडे सांगणार. पुढें घडेल तसें लिहीन. खंडूजी लांबाते पतन पावले. ते मल्हारराव यांचे स्वशुर. याजकरितां काशीराव दोन वेळां गेले होते. इंदूरचा ऐवज सावकाराकडे जमा केला. पुढें लोकांस कांहीं द्यावे ह्या विचारांत आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञापना.''

परिशिष्ट : एक

अहल्याबाई नव्हे, अहिल्याबाई

अहिल्याबाईसंबंधी लिहिताना काही लेखकांनी ''अहल्याबाई'' असा शब्दप्रयोग केला आहे. याबाबत विद्वानांमध्ये चर्चा झालेली आहे. अहिल्याबाईंविषयी लिहिताना रामायणातील अहिल्येचा संदर्भ दिला जातो.

''अहल्याबाई'' हा शब्द वापरणारे अभ्यासक, विद्वान आपल्या समर्थनार्थ तीन मुद्दे मांडतात.

१. अहिल्या शब्द व्याकरणदृष्ट्या अशुद्ध आहे.

२. शब्दकोशात अहिल्या शब्द नाही.

३. महेश्वरच्या शिलालेखात ''अहल्या'' हा शब्द लिहिलेला आहे.

या मुद्यांबाबतचा खुलासा खालीलप्रमाणे आहे.

१. कुठलेही विशेषनाम व्याकरणाच्या नियमांनी शुद्ध वा अशुद्ध ठरत नाही. या जगात जितकी विशेषनामे आहेत ती व्याकरणाच्या नियमांनी निश्चित केलेली नाहीत. व्याकरणाचे नियम व्यक्तीच्या विशेषनामात कुठलाही हस्तक्षेप करीत नाहीत. व्याकरणाच्या कुठल्या नियमाप्रमाणे ''अहिल्याबाई'' हा शब्द अशुद्ध ठरतो याचा कुठलाही उल्लेख व्याकरणाचा संदर्भ देणारे अभ्यासक करीत नाहीत.

अहिल्याबाईंची भाषा मराठी होती. त्यामुळे मराठी भाषेप्रमाणे व्याकरणातील कुठल्याही नियमाच्या आधारे ''अहिल्याबाई'' हा शब्द अशुद्ध ठरत नाही.

रामायणात वाल्मीकी ऋषींनी बालकांडात ४९ व्या सर्गात 'अहल्या' हा शब्द वापरला आहे. मात्र तिथे त्यांनी गौतम ऋषींची पत्नी अहल्या, असा उल्लेख केला आहे. यामुळे 'अहल्या' शब्द शुद्ध आणि 'अहिल्या' शब्द अशुद्ध अशा प्रकारचे विवेचन केले जात असावे. संस्कृत भाषेत गत आणि गति, दश आणि दिशा, भूत आणि भूति असे शब्द आहेत. त्यामुळे एका स्वरामुळे दुसरा शब्द अशुद्ध होतो हे विवेचन तर्कशुद्ध नाही. हे कुठल्याही नियमात बसत नाही.

प्राचीन काळातील शब्द शुद्ध आणि आधुनिक काळातील शब्द अशुद्ध असा कुठलाही नियम नाही. व्यक्तिवाचक नाम वा विशेषनामाच्या बाबतीत व्याकरणात असा कुठलाही नियम नाही.

संस्कृतमध्ये अहल्या म्हणजे रात्र. हा शब्द संस्कृत साहित्यात अनेक ठिकाणी आला आहे. संस्कृतचा पगडा असल्यामुळे कांहीं लोकांनी 'अहिल्या' शब्द अशुद्ध आहे असा मुद्दा मांडला असावा. मात्र संस्कृतच्या काही विद्वानांनी 'अहिल्या' शब्द हा 'अहल्या'

या शब्दाप्रमाणेच शुद्ध आहे असे म्हटले आहे.

अहिना लीयते या सा अहिल्या।
अहिः लीयते अस्याम् इति अहिल्या।।

संस्कृतमध्ये अहि शब्दाचे अनेक अर्थ होतात. उदा. सर्प, सूर्य, गृह, दुष्ट, मेघ इत्यादी. ली या धातुचा अर्थ लयति म्हणजे वितळणे, मिसळून जाणे (To melt, to dissolve, to absorve). 'अहि' शब्द यास्काचार्य यांच्या ''निरुक्त शास्त्र'' या ग्रंथातही आला आहे.

तात्पर्य, शुद्धतेचे निकष लावायचेच झाल्यास ''अहल्या'' या शब्दाप्रमाणे ''अहिल्या'' हा शब्दही शुद्ध आहे. दुसरे असे कीं, शब्दकोशात एखादा व्यक्तीनामवाचक शब्द नसला तर तो व्यवहारात प्रचलित होऊ शकत नाही का ? अनेक व्यक्तींची विशेषनामे कोशात नाहीत. मग ती नांवें अशुद्ध ठरतात का ?

'काशी नागरी प्रचारिणी सभा' यांनी प्रकाशित केलेल्या शब्दकोशात ''अहल्या'' या शब्दाचा अर्थ, ''जी नांगरता येत नाही ती (धरती)'' असा दिला आहे. यात गौतम ऋषींची पत्नी वा इंदूरच्या महाराणी अहिल्याबाई असा कुठलाही उल्लेख वा संदर्भ नाही. यावरून अहिल्या शब्द अशुद्ध आहे असे मानणे कुठल्याही प्रकारे तर्कशुद्ध नाही.

३. महेश्वरच्या शिलालेखामध्ये ''अहल्या'' हा कोरला आहे असा संदर्भ दिला जातो. पण महेश्वरचा शिलालेख अहिल्याबाईंच्या निधनानंतर लिहिला गेला आहे. त्यामुळे अहिल्याबाईंच्या नावाबाबत पार्श्वभूमी न तपासता एखादा विशिष्ट शिलालेख प्रमाण मानणे ऐतिहासिक दृष्ट्या संयुक्तिक नाही.

तात्पर्य, कुठल्याही व्यक्तीच्या नावाबाबत निर्णय घेण्यासाठी कुठल्याही व्याकरणाच्या नियमांची वा कोशाची गरज नाही. अहिल्याबाई आपले नाव कसे लिहित होत्या आणि त्यांचे समकालीन लोक त्यांना कुठल्या नावाने संबोधित होते हे महत्त्वाचे आहे. याबाबतीत कांहीं महत्वाचे संदर्भ आहेत. ते असे

१. गौरीकुंड येथें एक शिलालेख कोरलेला आहे. तो संवत १८१५ (इ. स. १७५९) मध्ये बनविला होता. हे कुंड अहिल्याबाई आणि मल्हारराव दोघांच्या नावाने बनविले गेले आहे त्यावेळी दोघेही हयात होते. त्यावर ''मल्हारराव'' आणि ''अहिल्याबाई'' ही नांवें कोरलेली आहेत.

२. गंगाधर यशवंत चंद्रचूड हे अहिल्याबाईंचे मंत्री होते. त्यांच्या ''चंद्रचूड दप्तर'' या ऐतिहासिक कागदपत्रात अहिल्याबाईंची कांहीं पत्रें संग्रहित होती. त्यात मातोश्रींनी आपले नाव ''अहिल्याबाई'' असे लिहिले आहे.

३. अहिल्याबाईच्या दरबारातील पेशव्यांचे वकील विठ्ठल शामराज आणि केसो भिकाजी दातार या दोघांनीही आपल्या महेश्वर दरबारच्या बातमीपत्रात अहिल्याबाईंची दिनचर्या, पत्रव्यवहार, दानधर्म, दरबार आदींबाबत लिहिले आहे. या दोघांनीही मातोश्रींच्या उल्लेख अहिल्याबाई असा केला आहे.

नमुन्यादाखल काही बातमीपत्रे पाहू.

अ) दि. १०-६-१७७९ ला विठ्ठल शामराज लिहितात, मातुश्री अहिल्याबाईवर खर्चाची वरात पाटीलबावांनीं पंचवीस हजारांची पाठविली.

(महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें, लेखांक १)

आ) दि. ११-६-१७८० ला त्यांनी लिहिले आहे, ''होळकरांकडील महाल रामपुरा, टोंक तोडा व फूट जहागिरीचे गांव अहिल्याबाईचे आहेत.''

(महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें, लेखांक ९)

इ) दि. ७-१-१७९१ ला केसो भिकाजी यांनी लिहिले आहे, ''गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांचेही समाधान सर्वांनीं केलें आहे.''

ई) दि. १०-७-१७९४ च्या लेखांकात केसो भिकाजींनी म्हटलंय, ''गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई यांनीं दिवाणगिरीचें काम नारो गणेश यांचे चिरंजीवाकडे सांगावे.''

''होळकरशाहीच्या इतिहासाचीं साधनें'' या पत्रसंग्रहातही वेगवेगळ्या पत्रांमध्ये ''अहिल्याबाई'' हेच नांव आले आहे.

अ) माधवराव पेशवे यांनी दि. ११-१२-१७६७ च्या पत्रात लिहिले आहे, राजश्री अहिल्याबाई होळकर...

(खंड एक, होळकरशाहीच्या इतिहासाचीं साधनें, पत्र क्र. २६९)

आ) सुभेदार मल्हारराव होळकरांनीं अहिल्याबाईना राज्यकारभार आणि युद्धनीतीबाबत अनेक पत्रें पाठविली. त्या पत्राचा मायना असा आहे.

''चिरंजीव अहिल्याबाई प्रती मल्हारजी होळकर आशीर्वाद.''

(खंड एक, होळकरशाहीच्या इतिहासाचीं साधनें, पत्र क्र. १७५, २०४, २०५, २०९, २११, २१५, २१८, २१९, २२०, २२३, २२६, २२८)

नाना फडणवीस यांनी अहिल्याबाईंस जी पत्र लिहिली, त्यात त्यांनी मातोश्रींचा उल्लेख ''गंगाजळनिर्मळ अहिल्याबाई'' असा केला आहे.

(खंड तीन, होळकरशाहीच्या इतिहासाचीं साधनें, पत्र क्र. ३५१, ३९२, ५३८, ५५४, ५७०, ६१२)

अहिल्याबाईंनंतर खासगीचा कारभार कृष्णाबाई होळकर यांच्याकडे आला होता. त्यांचा शिक्का असा होता.

''सरकार अहिल्याबाई कारकीर्द कृष्णाबाई''

मध्यप्रदेश सरकारने प्रसिद्ध केलेल्या इन्दौर जिल्हा गॅझेटियर (इ. स. १९७४) मध्ये मातोश्रींचा उल्लेख ''अहिल्याबाई'' असाच केला आहे.

अहिल्याबाईंच्या ज्या चरित्रकारांनी ''अहल्याबाई'' असा उल्लेख केला आहे

त्यापैकीं प्रमुख नांवें अशी - विश्वनाथ नारायण देव, मुक्ताबाई लेले, दत्तात्रय बळवंत पारसनीस इत्यादी. मात्र अ. ना. भागवत, वा. वा. ठाकूर, एम्. डब्ल्यु बर्वे, न. र. फाटक, उदयभानु शर्मा, हीरालाल शर्मा या अभ्यासकांनी ''अहिल्याबाई '' असाच मातोश्रींचा उल्लेख केला आहे. वा. वा. ठाकूर हे होळकर दरबारात इतिहास विभागाचे प्रमुख होते. त्यांनी होळकरशाहीचा इतिहास (२ खंड) आणि होळकरशाहीच्या इतिहासाची साधनें (२ खंड) हे ग्रंथ संपादित केले आहे. या दोन्ही ग्रंथांत मातोश्रींचा उल्लेख ''अहिल्याबाई'' असाच केलेला आहे.

माधवराव पेशवे, नाना फडणवीस, पेशव्यांचे वकील, महादजी शिंदे आणि हिंदुस्थानातील अन्य राजे कागदपत्रांत आणि पत्रव्यवहारांत मातोश्रींचा उल्लेख 'अहिल्याबाई' असाच करीत.

ऐतिहासिक कागदपत्रे, होळकरशाहीतील पत्रव्यवहार, पेशवे दप्तर, इंग्रज अधिकाऱ्यांची कागदपत्रें, सर जॉन मालकम यांचा 'A Memoir of Central India Including Malwa' हा ग्रंथ, वकीलांची बातमीपत्रे, वकीलांचा पत्रव्यवहार, वेगवेगळ्या सरदारांची दप्तरे अशा सर्व ठिकाणी मातोश्रींना 'अहिल्याबाई' या नावाने संबोधिलेले आहे.

अलीकडच्या काळात अनेक साहित्यिकांनी लेख, कादंबरी अशा विविध साहित्य प्रकारात अहिल्याबाईंसंबंधी लेखन केले आहे. या सर्वांनी आपल्या साहित्यकृतीत 'अहिल्याबाई' हाच उल्लेख केला आहे. त्यापैकी कांहीं प्रमुख साहित्यिक व त्यांच्या साहित्यकृती अशा :

दुर्गा भागवत (पैस), विजया जहागिरदार (कर्मयोगिनी), नयनतारा देसाई (माहिष्मती), नलिनी सहस्त्रबुद्धे (राजयोगिनी), मृणालिनी देसाई (बिल्वदल), प्रभाकर पानट (अष्टावधानी), दा. वि. कुलकर्णी (सहस्त्रधारा), नीलांबरी गानू (शिवयोगिनी, गंगाजळनिर्मळ), वा. वा. खरे (ऐतिहासिक लेखसंग्रह), य. न. केळकर, अ. ना. भागवत (होळकरांची कैफियत), म. श्री. दीक्षित (पुण्यश्लोक अहिल्याबाई होळकर), धर्मभास्कर (अहिल्याबाई विशेषांक, १९७५), दासगणू महाराज (अहिल्याबाई होळकर यांचे चरित्र), राजाराम रामकृष्ण भागवत (अहिल्याबाई होळकरीण), डॉ. गणेश मतकर (होळकर रियासतीचा सांस्कृतिक इतिहास), डॉ. पुष्पलता शेट्ये (देशोदेशीच्या गोष्टी - भाग ६), विनया खडपेकर (ज्ञात-अज्ञात अहिल्याबाई), मुक्ता केणेकर (लोकराज्ञी), रमेश नाईक (ती एक अहिल्या होती), गाविंदराव काळे (अहिल्या गाथा), देवीदास पोटे (अ.. अहिल्याबाईंचा), सुमित्रा महाजन (मातोश्री).

यावरून मातोश्रींचे ''अहिल्याबाई'' हेच नाव ऐतिहासिक सत्य या कसोटीला उतरणारे आहे. म्हणून अहल्याबाई हा उल्लेख चुकीचा असून ''अहिल्याबाई'' हे नाव योग्य आहे, असे सर्व उपलब्ध कागदपत्रांवरून सिद्ध होते.

परिशिष्ट : दोन

होळकर रियासतीतील विविध पदनामे आणि त्यांची कार्ये

कमाविसदार	–	शेतसारा वसूल करणारा, कलेक्टर
कासीद (काशीद)	–	संदेशवाहक, गुप्तहेर
कारकून	–	लिपिक
कारभारी	–	कार्यवाह
किल्लेदार	–	किल्ल्याची देखभाल आणि रक्षण करणारा प्रमुख
खिदमतगार	–	सेवक
खिजमदगार	–	सेवक
खासगी	–	होळकर घराण्यातील स्त्रियांची व्यक्तिगत संपत्ती
खासगीवाले	–	खासगीचा हिशोब ठेवणारे
गाडदी/गारदी	–	पहारेकरी, रक्षक
गिराशा	–	लूटमार करणारा
गुमास्ता	–	मुनीम
चिटणीस	–	पत्रव्यवहार करणारा, सचिव
चोपदार	–	रक्षक
जमीदार	–	वतनदार
जासूद	–	पत्रवाहक
जासूस	–	गुप्तहेर
जहागिरदार	–	जहागिरीचा मालक
तोफदार	–	तोफा उडविणारा
दिवाण	–	मंत्री, मुख्य अधिकारी
नायब	–	प्रतिनिधी
पागेदार	–	घोडेस्वारांचा नायक
पागनीस	–	घोडदळाचा अधिकारी
पातशहा	–	दिल्लीचा बादशहा
परगणा	–	तालुका
पेंढारी	–	लूटमार करणारे हंगामी सैनिक
फडणीस	–	दप्तराचा अधिकारी
बारगीर	–	सामान्य सैनिक

बारदार	–	बंदुकधारी
बल्लाळ	–	पराक्रमी
बुणगे	–	सैन्यातले लढाई न करणारे लोक
भालदार	–	द्वारपाल
महालनवीस	–	जिल्हा अधिकारी
मामलेदार/मामलतदार	–	तहसीलदार, वसुली अधिकारी
मोकाशी	–	इनामदार, वतनदार. ज्यास गांव व जमीन इनाम वा चाकरीबद्दल दिले अशी व्यक्ती
मंडल	–	क्षेत्र, विभाग
मंडलेश्वर	–	क्षेत्राधिकारी, विभाग अधिकारी
महाल	–	जिल्हा
रिसालेदार	–	घोडदळ पालक
राऊत	–	घोडेस्वार
वकील	–	राजदूत, प्रतिनिधी
शिलेदार	–	स्वतःचा घोडा असलेला सैनिक
शिबंदी	–	किल्ला वा शहररक्षक फौज
श्रीमंत	–	पेशवे (पुणे)
सईस (मोतद्दार)	–	घोड्याला खरारा आणि त्याची देखभाल करणारा
सरकार	–	पेशवे
सबनीस	–	पगार वाटणारा अधिकारी
सुभेदार	–	प्रांताचा राजा
सावकार	–	व्याजावर कर्ज देणारा

(सौजन्य : प्रा. ना. ग. काळे, इंदूर)

शब्दार्थ / टीपा

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
१	१	**इजनांत** – ताब्यात (मूळ अरबी शब्द इज़न)
		जख – नुकसान
२	२	**वरात** – सरकारी खजिन्यासाठी पैशाची मागणी करणारे लेखी फर्मान वा आज्ञा
		कही – कबजा
		कही काबाड – वस्ती करणे
२	४	**कासीद** – पत्रे दुसऱ्या गांवाला नेणारे सेवक, टपालवाहक
		रोजमुरा – पगार, वेतन
४	७	**मधुरा** – ज्या तापात गळ्याजवळ बारीक पुळ्या येतात तो ताप
५	७	**दारमदार** – करारमदार, तह
		बाळपर्वेसी – कुटुंब, घरदार
		सर्फराज करणें – बक्षीस देणे, बढती देणे
		झडा घालणें – त्वरा करणे
,,	८	**चहा करणें** – तारीफ करणे
७	१०	**सुतरनाला** – उंटावर वाहून न्यावयाची तोफ
,,	११	**रस्त** – रसद, दाणागोटा
,,	१२	**कुपिया** – गुपित (मूळ फ़ारसी शब्द खुफिया)
,,	१३	**इतबार** – विश्वास
,,	१४	**सुवारा** – सुगावा
८	१६	**गिराणी** – अडचण, तारांबळ
		खाडतुर – चीजवस्तु, सामान
		बादबरसात – पावसाळ्यानंतर
		बहीरबुणगे – फौजेतील बाजारबुणगे
९	१७	**खासखेल** – सेनापतीची वस्त्रे
		वरतावा – हल्ला
१०	१८	**तलब** – पगार, तनखा
१०	१९	**मुलाजमत** – भेट
		एखलास – मैत्री
		आवाया – अफवा
,,	२०	**वारून** – निवारून
		तसनस – उद्ध्वस्त

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ / टीपा
११	२२	**पाळेगार** - डोंगराळ प्रदेशात रहाणारे कर्नाटक प्रांतातील लुटारू
१२	२३	**विखळ** - कमजोर
		दुरोख - दोन्हीकडे, दोन दिशांना
		हलकाई - गैरकारभार, बेदिली
१३	२४	**मवास / मवासा** - लुटारू (मूळ अरबी शब्द मवास)
		चौशां - चारशे
		पैवस्तां - तीन वर्षांपूर्वी
,,	२५	**मरामत करणें** - चांगल्या स्थितीत राखणे
१४	२७	**नालीश** - तक्रार, फिर्याद (मूळ फारसी शब्द नालिश)
१५	२८	**रतावा** - हल्ला
१८	३३	**सेल शब्द मानावा** - अंतिम शब्द मानावा
२०	३६	**अलंकारभूषणें** - बेड्या
		तरणीचे - योग्य पद्धतीने चालणे
		बाईचे बोलणें तरटणीचे फार आहे.
२०	३७	**तायी बसणें** - योग्य पद्धतीने चालणे
२२	४०	**पुरा** - गांवचा भाग, वस्ती
२४	४४	**दुराख** - गैरसमज
		खमीर - इथे अर्थ; आत्मविश्वास, आब
		नानांचा खमीर अद्याप बळकट आहे.
,,	४५	**नौदिगर** - चुकीची वर्तणूक
		परिछिन्न - निश्चितपणे, हमखास
२५	४६	**फंदफरीद** - कटकारस्थान (मूळ फारसी शब्द फंदफरेब)
		कावित्र - लबाडी, कावा
,,	४७	**सुतरस्वार** - सांडणीस्वार
,,	,,	**खलेल** - दांडगाई, उद्धट वर्तन
२७	४९	**गुदस्तां** - मागे
		आरीयत - खंत, शरम
,,	५०	**धरणीपारणीं** - असहकार, बंड

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
२८	५२	**तकारनामका** - तक्रार *याअर्थी एकांतपत्रें सरकारचीं, राजश्री तात्यांच्या विद्यमानें तकारनामका आलीं होतीं.*
		कानभ्रष्ट होणें - कानोकानी जाणे
		घटवटना - चर्चा
		कुरनिशा - कुर्निसात, मुजरा
२९	५३	**पुस्तपन्हाई** - मदत
''	५४	**क्षेपनिक्षेप** - न चुकता
''	५५	**नाबूद** - बेचिराख
३१	६१	**तडन** - त्रास *देणेदारांची तडन. खर्चासही कांहीं कोठें मिळत नाही.*
३२	६२	**खिलबत** - खलबत, चर्चा
''	''	**क्षित** - फिकीर, काळजी
३३	६५	**हावभरीं** - लोभयुक्त
३४	६८	**तकरीर** - तक्रार, कैफियत
		उस्तवाऱ्या - डागडुजी, दुरूस्ती
		हुकूमहकम - स्वामीत्व, ताबा
''	७०	**परोगतीच्या** - समजुतीच्या
३५	७१	**बिचोबा** - ज्याला मध्ये खांब आहे असा तंबू
३७	७६	**गैरवाका** - चुकीच्या पद्धतीने, लबाडीने *त्यांनी गैरवाका श्रीमंतांस समजाविले.*
३८	७८	**जघन्य** - अपकीर्ती
		जामेवार - एक प्रकारचा अंगरखा
		किनखाप -बेलबुट्टी केलेले रेशमी कापड
३९	८२	**गरगसे पडणें** - त्रास होणे, संकट उभे रहाणे *देण्याचे फौजेचे व सावकारांचे गरगसे पडले आहेत.*
४४	९१	**बेइतबार** - गैरविश्वास
''	९२	**कुन्हा** - सल
४७	९६	**गर्दीस मिळणें** - बेपत्ता होणे
		फर्जंद - रक्ताच्या नात्यातील औरस वा अनौरस वंशज

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
४७	९६	**हक होणें** - मृत्यु पावणे
''	९७	**दिक्क होणें** - नाराज होणे, खप्पा होणे *पत्रें ऐकून मर्जी दिक्क जाली.*
५२	१०८	**हमराह** - सामील
		हमवार करणें - राजी करणे, प्रवृत्त करणे
''	१०९	**तगीरी बहाली** - कामावरून बडतर्फी व पुन्हा नेमणूक
५४	११२	**तह देणें** - मान्यता देणे, अनुमती देणे
५९	११७	**तहरह** - करार *ते वेळेस सर्व तहरह जाले आहेत.*
		अंतर्वेद - गंगा जमुना यांच्या दुआबामधील प्रदेश
६३	१२२	**जथ** - जमाव, जूट *चाळीस हजार फौजेचा जथ करून दरमजल आगऱ्याच्या रोखें गेले.*
६७	१२८	**आवाडाव** - घुसखोरी, हल्ला *सेंधव्यांत जमियत करून खरगोण वगैरे महालावर आवाडाव करावी, या विचारांत आहां.*
६८	१२९	**किलाफ** - संशय, किल्मिष
६९	१३१	**सावकाश वाटत नाही** - बरे वाटत नाही
		लहबार - लवाजमा, सरंजाम
		ईनाईतनामा - जुना संदर्भ
		महकूफ - तहकूब, स्थगित
		मुजाहीम - अडथळा
''	१३२	**आडस** - महत्त्व *त्यांच्या पत्रास इतकी आडस पत्रीं नाही.*
७०	१३३	**अजुर्दा** - नाराज (मूळ फारसी शब्द अजूरदगी) *बाईंची मर्जी सदा अजुर्दा असते.* **धडसू** - गळू, फोड *तीन दिवसपर्यंत एक धडसू झाले होते. आतां बरे आहे.*
७१	१३५	**अग्निहोत्र** - अग्नीची उपासना
''	१३६	**बेजमी** - व्यवस्था
७२	१३८	**इतल्ला** - सल्ला, मार्गदर्शन *जे मसलत करणें ते पाटीलबावांच्या इतल्ल्याशिवाय करूं नये.*

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
७३	१३९	**परिहार** - निवारण
८०	१४८	**जख** - नुकसान
		सरफराज - मोठे, स्तुतीयोग्य *पातशहास जख देऊन काय सरफराज झाले?*
		पसतोलानें - पिस्तुलाने
८९	१५८	**मुजवद** - त्वरेने (मूळ अरबी शब्द मुजरद)
,,	१५९	**धोरणा** - धोरण
९१	१६१	**शहरपन्हा** - शहराची तटबंदी
९४	१६४	**सफील** - तटबंदी, किल्ल्याची भिंत *तोफांची चादर लावून किल्ल्याची पन्नास हात सफील पाडून टाकली.*
९६	१६७	**बाण** - शिवलिंग
९८	१७०	**मवासा** - लुटारू, पुंड *ये प्रांतीं मवासांनीं उपद्रव फार दिला आहे.*
		दिवाल - भिंत
		मुस्तकीम - मजबूत *किल्ल्याचा बंदोबस्त मुस्तकीम केला.*
		जरदा - पिवळ्या रंगाचा घोडा वा घोडी *तोफेच्या गोळ्यानें जरदा ठार झाला.*
९८	१७१	**तफरीक** - वाटणी *सारे महालावर तफरीक करून ऐवज वसूल करून देऊं.*
		उजूर - आक्षेप, तक्रार
,,	१७२	**इतराजीं** - गैरमर्जी *आधीच तो सेवक यांचे इतराजींत आहे.*
१०२	१७६	**मजलस** - दरबार
१०५	१८०	**मारू** - विणकाम करणारे, विणकर
		तसलमात - खर्चाकरता अनामत रक्कम *दोनचारशें रुपये आम्हाकडे तसलमातीस द्या.*
,,	१८१	**दुंद** - गाफील
१०९	१८५	**आटाळा** - उतार, नदी पार करण्याची जागा *आटाळा उतरून रेवापार होऊन दक्षिणतीरीं आले.*
११०	१८७	**बरराहा** - हक्काने
११२	१९१	**बेरूख** - नाराज

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
११२	१९१	**श्लाघ्यता** - ऐट
११४	१९२	**चांदणी** - तंबूचा एक प्रकार
११७	१९६	**दारमदार** - करार *कांहीं दारमदार करावा, गोहज आपल्याकडेच ठेवावी.*
११८	१९८	**टिक्का** - गादीचा हक्कदार (मूळ शब्द टिकाईत)
११९	२००	**दिक्कत करणें** - अडचणी सांगणे
१२१	२०३	**पेशआंदेशी** - वेळेचे भान, समज
१२७	२११	**असेरीस** - अशीरगडावर
१२८	२१२	**जमियत** –जमाव
१२९	,,	**हातेऱ्या** - बिगारी, गडीमाणसे *राहते हवेलीस हातेऱ्या वगैरे यांची तरतूद होत आहे.* **निसबत** - सत्ता, हुकुमत *तिथें नारोपंत यांचीच निसबत.*
१३०	२१३	**इस्तकबील** - पासून पुढें
१४७	२२४	**बजिन्नस** - प्रत्यक्ष, सोबत
१४८	,,	**बेवसवास** - त्वरेने, लगोलग
१५२	२२८	**मुदारत** - आदरसत्कार
		रूखसत - प्रस्थान, प्रयाण
१६०	२३४	**मोतादीची** - ठराविक, खात्रीची
१६७	२४०	**बिनाखी** - तपासणी
,,	२४१	**गुमास्ता** - मुनीम, मुतालिक
१६८	२४२	**उखाळ** - वांतीचे औषध, काढा
१७०	२४३	**एखलास** - एकच
१७१	२४४	**निगादास्त** - सुरक्षा
१७२	,,	**हमराह** - सामील, बरोबर
१९१	२५८	**वस्तवाणी** - चीजवस्तु, अलंकार
२२१	२८०	**नक्ष** - दरारा, लौकिक
२२७	२८४	**उजूर** - आक्षेप, तक्रार
२२८	,,	**तालीक** - नक्कल, प्रत (मूळ अरबी शब्द तालीक)
		झाडे - वसुलीचे हिशोब

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
२५१	३०१	**सरबरा** - व्यवस्था *ऐवजाची सरबरा जरूर करून पाठवावी.*
,,	३०२	**कमपेष** - कमीअधिक (मूळ उर्दू शब्द कम-ओ-बेश) *त्यास कमपेष पंधरा दिवस होत आले.*
२५४	३०४	**दरोबस्त** - एकूण एक
२५९	३०९	**आबादानी** - सुखाचा काळ, संपन्नता
२६५	३१४	**अराणूक** - व्यस्तपणा
२७२	३१८	**बमय** - सोबत
२७४	३२०	**मालियत** - संपत्ती
२८०	३२४	**खंगार** - दुर्बळ
२८१	३२६	**आवाया** - अडचणी, आपत्ती
२८५	३२९	**हरोळी करणें** - सैन्याचा पाठलाग करणे *आम्ही मदतीस येऊन हरोळी करूं.*
२८९	३३१	**बलावून** - बोलावून
२९२	३३४	**दामोष** - मतलबी, स्वार्थी *असा त्यांचा दामोष विचार आहे.*
३००	३३९	**गलाटा** - गोंधळ, आरडाओरड
३०१	३४०	**मुलाजमत** - भेट *पातशहाची मुलाजमत केली, खलबत केलें.*
३०२	३४१	**शंखध्वनी** - आरडाओरडा, गोंधळ
३०३	३४२	**मुजरद** - ताबडतोब, त्वरेने
३०६	३४५	**मालमवेसी** - चीजवस्तू
३२७	३६३	**मावंदें** - गंगापूजन, काशीयात्रा करून घरी आल्यावर देवास नैवेद्य समर्पण, अन्नदान इत्यादी करावयाचा विधी
३२९	३६४	**भगींद्र** - मूळव्याध *शरीरीं समाधान नव्हते. भगींद्राचा उपद्रव फार झाला.*
३३२	३६८	**फाजलें** - गावाभोवती असलेले तट, भिंती **खलेल** - उपद्रव, नुकसान **निस्तुक** - पूर्णपणे
३३३	३६९	**जामग्या** - तोफा डागण्याची वात, काकडा *अंगास जामग्या लाविल्या.*

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
३३७	३७३	**तकरीर** - तक्रार *त्यांनी तकरीर लिहून दिली.*
३४०	३७५	**देहेनगी** - देणगी
३४९	३८३	**वस्तभाव** - चीजवस्तु, सामानसुमान
३५४	३८७	**लगी** - निशाण, झेंडा
३५८	३९१	**दस्तखत** - सही
		मोकासा - गांवच्या महसूल वसुलापैकी कांहीं हिस्सा मिळण्याचा हक्क
३६२	३९५	**इस्तावा** - वाढता सारा देण्याची पद्धत
३६५	३९९	**रखणा** - भांडण, वाद
३६९	४०५	**आंदेशा** - हयगय, चालढकल
		मलई - दांडगाई, दंगा, बखेडा
३७३	४०८	**हरिद्र** - मनोगत, गुह्य, रहस्य
३७४	४०९	**नि।। (निसबत)** - च्या तर्फेने, दिमत
३७६	४११	**तंगचाई** - तारांबळ
३७७	४१२	**आवग्र** - सतत
		तेरीख - महिन्यातील दिवस, मिती
,,	४१३	**उपराळा** - खुलासा
३७९	४१५	**फडसूल** - फटकळ *पाराजीपंत तोंडचे फडसूल, याजकरितां लोकांनीं स्थित ठेविली नाही.*
		अनावली - दांडगाई, दंगा *तो ऐवज त्यास पावेनासा झाला, म्हणून मागती अनावली करूं लागले.*
		कही - सैन्याचा वेढा, कब्जा *कहीवरून राजश्री काशीराव होळकरांचे माणसाशी कजिया जाला.*
३८०	४१६	**हा कालवर** - आतापर्यंत
,,	४१७	**राख** - रखेल
३८१	४१९	**सारवान** - उंट हाकणारा
३८३	४२१	**जिम्मा** - जबाबदारी

लेखांक	पृष्ठ क्र.	शब्दार्थ /टीपा
३८४	४२३	**साडे** - लग्नात एक सोहळा असतो. साडे म्हणजे वधूस द्यावयाची साडी. लग्नानंतर चवथ्या दिवशीं ऐरणी पूजनाच्या वेळी वधूवरास वस्त्रें अर्पण करण्याचा सोहळा.
३८७	४२९	**किनखाप** - बेलबुट्टी केलेले रेशमी कापड
		महमुद्या - तलम कापड, मखमल *सुभेदारास वस्त्रें, शेला, पागोटें, किनखापी ठाण, महमुद्या चंदेरी दोन याप्रमाणें देऊन बिदा केला.*
३८९	४३२	**कुन्हा** - मर्म *हिशेबाची कुन्हा बाईंस काय समजे ?*
,,	४३३	**खटीत** - थकित *खटीत ऐवज, बिना जरब पोहोंचल्याखेरीज पैसा येत नाही.*
३९३	४३८	**वकलांचा** - खात्यांचा, विभागांचा
३९७	४४४	**शेरणी** - नवस फेडण्याकरितां वाटलेली मिठाई, प्रसाद
४०१	४४८	**रूख** - रोख, विचार **तष्ट** - शुक्लकाष्ठ, लचांड *त्यावरून कमाविसदाराचे कारकुनाचे मागें तष्ट.*

लेखक परिचय

श्री. दत्तात्रय बळवंत पारसनीस
(इ. स. १८७०–१९२६)

रावबहादूर दत्तात्रय बळवंत पारसनीस हे आरंभीच्या साने, वासुदेवशास्त्री खरे, वि. का. राजवाडे या महाराष्ट्राच्या इतिहाससंशोधकांचे समकालीन असे एक थोर संशोधक होते. इतिहास या विषयावर विविध प्रकारे लेखन करून महाराष्ट्राच्या इतिहासात त्यांनी मौलिक भर घातली आहे. त्यांच्या कार्याचे मूल्यमापन करताना वंग इतिहासकार जदुनाथ सरकार यांनी मोठे गौरवोद्गार काढले आहेत. ते म्हणतात, ''इतिहास संशोधनाची पहिली आणि अगदी अनिवार्य आवश्यकता म्हणजे अस्सल दस्तऐवजांची उपलब्धता. ऐतिहासिक राजपत्रे आणि इतर साधने यांचा संग्रह करणारी इतिहासप्रेमी व्यक्ती आपल्या कार्याने संशोधकाला तर मदत करतेच, पण त्याचबरोबर इतरत्र विखुरलेल्या कागदपत्रांचे एकत्रीकरण करून आणि त्यांचे विनाशापासून संरक्षण करून उगवत्या पिढीतील संशोधकांवर फार मोठे उपकार करते. तसेच कागदांचा संग्रह करीत असताना त्यातील महत्त्वाचे कागद त्या व्यक्तीने प्रसिद्ध केले तर त्यामुळे स्थानिक अभ्यासकांचा तर फायदा होतोच, पण त्या साधनांचा मोठ्या प्रमाणावर प्रसार झाल्यामुळे त्याचा कदाचित जगातील अनेक संशोधकांना लाभ उठविता येतो. ''मराठ्यांच्या इतिहासाच्या जिज्ञासूंचे फार मोठे उपकारकर्ते''या शब्दांत जदुनाथ सरकारांनी रावबहादूर पारसनिसांच्या कार्याचा गौरव केला आहे. पारसनिसांनी केवळ स्व:साठी अस्सल साधने जमविली नाहीत तर संशोधकांना अनेक प्रकारे मदत केली.

पुण्याच्या अभिलेखागारातील पेशव्यांची कागदपत्रे न्यायमूर्ती महादेव गोविंद रानडे यांच्या सौजन्याने पारसनिसांना पाहावयास मिळाली आणि काही इंग्रज अधिकाऱ्यांच्या मदतीने त्यांनी भारतीय संस्थानिकांची कागदपत्रेही मिळविली. त्यांचा संग्रह केला, ती व्यवस्थित लावून ठेवली आणि त्यांचे संपादन करून ती प्रसिद्धही केली. त्यामुळे मराठ्यांच्या इतिहासाच्या अभ्यासकांची फार मोठी सोय झाली.

सातारा जिल्ह्यातील बोरगाव या खेडेगावात २७ नोव्हेंबर १८७० रोजी एका मध्यमवर्गीय ब्राह्मण कुटुंबात पारसनिसांचा जन्म झाला. त्यांचे शिक्षण बेताचेच जाले होते. मुंबई विद्यापीठाची शालान्त परीक्षादेखील ते पूर्ण करू शकले नव्हते. परंतु अगदी लहानपणापासूनच त्यांनी मराठी साहित्य आणि मराठ्यांचा इतिहास या विषयात रस घेण्यास सुरुवात केली होती. वयाच्या १७ व्या वर्षी त्यांनी कृष्णाजी नारायण आठल्ये (इ. स. १८५२–१९२७) या 'केरळ कोकिळ' या मासिकाच्या संपादकाचे अनुकरण करून 'महाराष्ट्र कोकिळ' नावाचे एक मासिक पत्र १८८७ साली सुरू केले होते. या १६ पानी मासिकात इतिहासप्रसिद्ध व्यक्तींची शब्दचित्रे आणि सर्वसामान्य लोकांना आवडतील अशा प्रासंगिक गोष्टी, आख्यायिका यांचा समावेश केला जात असे. या मासिकाची वार्षिक वर्गणी एक रुपया होती आणि त्याचे सुमारे २००० वर्गणीदार होते. परंतु, पुरेशा भांडवलाअभावी त्यांना हा उपक्रम १८९२ साली बंद करावा लागला. परंतु इतिहास आणि साहित्य या विषयांत रस घेणाऱ्या वाचकांचे लक्ष या मासिकाने वेधून घेतले होते. अर्थात याआधी साने, खरेशास्त्री, राजवाडे या संशोधकांनी लोकांमध्ये जी वाचनाची आवड निर्माण केली होती, तिचा पारसनिसांना बराच फायदा झाला. पारसनिसांनी 'झाशीची महाराणी लक्ष्मीबाईचे चरित्र' हा आपला पहिला ग्रंथ १८९४ साली प्रसिद्ध केला आणि तो वाचकांच्या पसंतीस तर उतरलाच, पण केसरीचे संपादक लोकमान्य टिळक यांनीदेखील आपल्या मुखपत्रातून त्याची मुक्तकंठाने स्तुती केली. त्यामुळे पारसनीस सामान्य जनतेचे लोकप्रिय लेखक बनले. अर्थात, या लोकप्रियतेमुळे कागदपत्रांचे संकलन, ऐतिहासिक हस्तलिखितांचे, कागदपत्रांचे आणि चर्चांचे, टिप्पणांचे प्रकाशन आणि तत्सम कार्य करण्याच्या आपल्या आवडत्या छंदाला त्यांनी मुरड घातली नाही.

समकालीन प्रसिद्ध मराठी कादंबरीकार हरी नारायण आपटे (इ. स. १८६४–१९१९) यांच्या सहकार्याने त्यांनी 'भारतवर्ष' नावाचे नियतकालिक १८९६ साली सुरू करून आपल्या अंगीकृत कार्याची मुहूर्तमेढ रोवली. परंतु 'भारतवर्ष' मासिक हा प्रयत्न काही कारणांमुळे फारसा यशस्वी झाला नाही आणि एका वर्षातच हे मासिक बंद करावे लागले. परंतु, या छोट्या कालावधीत पारसनिसांनी बखरी, ऐतिहासिक दस्तऐवज, वंशावळी, कैफियती आणि मराठ्यांच्या इतिहासासंबंधतीची माहिती प्रसिद्ध करण्याची कौतुकास्पद कामगिरी केली होती.

'भारतवर्षा'च्या प्रथम अंकात त्यांनी आपल्या कार्यक्रमाची, उद्देशांची रूपरेखा वाचकांना सादर केली होती. यामध्ये त्यांनी सर्वप्रथम ऐतिहासिक साधनांचे संकलन, संग्रह

करण्याचे महत्त्व प्रामुख्याने विशद केले होते आणि इतिहासलेखनाला दुसरा क्रम दिला होता. प्रस्तुत संदर्भात त्यांनी का. ना. साने, वासुदेवशास्त्री खरे, वि. का. राजवाडे या आपल्या पूर्वसूरींनी घालून दिलेल्या मार्गाचे अनुकरण करून ''कोणी भावी भारताचा इतिहासकार (कार्लाइल) जो या मराठ्यांच्या इतिहासाच्या सुकलेल्या हाडांच्या सापळ्यात रक्तमांस आणि विश्वसनीयता यांचा पुरवठा करून त्यावर वस्त्रप्रावरणे घालेल'' अशी उमेद व्यक्त केली आहे.

'भारतवर्ष' मासिक १८९७ साली बंद पडल्यावर 'इतिहाससंग्रह' ही आपली प्रसिद्ध मासिकमाला सुरू करण्यासाठी पारसनिसांना सुमारे आठ वर्षांचा दीर्घकाळ कंठावा लागला. १९०८ साली 'इतिहाससंग्रह' या नियतकालिकाची स्थापना करून पुढील आठ वर्षांत म्हणजे १९१६ सालापर्यंत त्यांनी विविध प्रकारची ऐतिहासिक माहिती लेखसंग्रह' आणि वि. का. राजवाडे यांचे 'मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने' या इतिहासाला वाहिलेल्या मालिकांप्रमाणेच 'इतिहाससंग्रह' या पारसनिसांच्या मालिकेने विसाव्या शतकाच्या प्रारंभीच्या काळात मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनसामग्रीत फार मौलिक स्वरूपाची भर घातली. 'इतिहाससंग्रहात' प्रसिद्ध झालेले महत्त्वाचे विषय असे होते– 'जुने ऐतिहासिक वाद, ३ भाग, ऐतिहासिक टिपणे ७ भाग, संकीर्ण ऐतिहासिक लेख २ भाग याखेरीज राजवाड्यांच्या 'मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनांचे १६, १७, १८, १९ आणि २२ हे पाच खंड, महेश्वर दरबारची बातमीपत्रे, २ खंड, महापुरुष ब्रह्मेंद्र स्वामी धावडशीकर, चरित्र व पत्रव्यवहार, महादजी शिंदे ऊर्फ पाटीलबाबा यांचा अस्सल पत्रव्यवहार, महादजी शिंदे यांजकडील राजकारणे, होळकर दरबारातील हिंगण्यांची वकिली इत्यादी मराठ्यांच्या इतिहासाशी संबंधित सुमारे सहा हजार ऐतिहासिक दस्तऐवज या 'इतिहास संग्रहातून' पारसनिसांनी संकलित केला आहे. या प्रकरणाच्या शेवटी त्यांच्या ग्रंथसंपदेची जी यादी दिली आहे त्यावरून ऐतिहासिक साधनसामग्री जमा करणे, त्याच्यावर संपादकीय संस्कार करून ते प्रसिद्ध करणे आणि असे करीत असताना अनेक अडचणींना सामोरे जाणे आणि समकालीनांच्या टीकेची तमा न करता एवढे प्रकाशन करणे यासाठी पारसनिसांनी केलेल्या परिश्रमांचे इतिहासाच्या अभ्यासकांनी कौतुकच केले पाहिजे.

पारसनीस हे फार धूर्त आणि चतुर होते. आपल्या ध्येयपूर्तीसाठी दक्षिण भारतातील अनेक संस्थानिकांशी त्यांनी मैत्रीचे संबंध जोडले होते. संस्थानिकांना आवश्यक ती त्यांच्या संस्थानच्या इतिहासाची माहिती ते मोठ्या तत्परतेने पुरवीत. 'इतिहाससंग्रह' सुरू करण्यापूर्वीच्या काळात त्यांना काही विशेष काम नव्हते. त्याकाळात ते कोल्हापूरचे छत्रपती राजर्षि शाहूमहाराज यांच्यासमवेत इंग्लंडचा राजा, सातवा एडवर्ड यांच्या राज्यारोहण समारंभासाठी गेले होते. या संधीचा फायदा घेऊन मुंबई इलाख्याच्या सेवेतून निवृत्त झालेल्या इंग्रज अधिकाऱ्यांच्या गाठीभेटी घेण्यास त्यांनी प्रारंभ केला आणि त्यांच्याकडून पुण्याच्या पेशवे दफ्तरात काम करण्यासाठी शिफारसपत्रे मिळविली. तसेच डलहौसी, हेन्री लॉरेन्स, निकोलसन, लॉर्ड एलिनबरो, हार्डिंग्ज आणि इतर ब्रिटिश अधिकाऱ्यांच्या काही खाजगी

पत्रव्यवहाराच्या फायलीही मिळविल्या.

मराठी राज्याच्या उत्तरार्धातील एक प्रमुख मुत्सद्दी म्हणून नाना फडणीस या पेशव्यांच्या कारभाऱ्याची ब्रिटिशांनी देखील स्तुती केली आहे. पामर हा ब्रिटिश रेसिडेंट म्हणतो, ''नाना फडणीस म्हणजे मराठी राज्याचा 'शहाणपणा' अथवा 'नेमस्तपणा' याचे प्रतीक होय.'' मराठ्यांचा इतिहासकार ग्रँट डफ म्हणतो, ''मराठा राष्ट्राने निर्माण केलेला नाना फडणीस हा शेवटचा कुशाग्र बुद्धीचा, तेजस्वी मुत्सद्दी होय.'' या नाना फडणिसाचा खाजगी पत्रव्यवहार, सातारा जिल्ह्यातील, वाई तालुक्यातील कृष्णा नदीच्या तीरावरील मेणवली या गावी होता. नाना फडणिसावर शेवटच्या पेशव्याची, दुसऱ्या बाजीरावाची गैरमर्जी झाल्याने त्याला कारभारीपदावरून दूर केले होते. नानाच्या जेव्हा हे लक्षात आले तेव्हा त्याने आपला महत्त्वाचा राजकीय पत्रव्यवहार 'मेणवली' या आपल्या गावी नेला होता. परंतु, १८०० साली त्याचा मृत्यू झाला आणि त्याच्या वारसदारांनी त्याकडे पूर्ण दुर्लक्ष केले. पारसनीस यांना या 'मेणवली' दप्तराची आणि त्यातील महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक कागदपत्रांची पूर्वकल्पना होती. त्यामुळे युक्तिप्रयुक्तीने विविध मार्गांचा अवलंब करून त्यांनी ते सारे दफ्तर हस्तगत केले आणि नानाच्या वंशजांनी त्याची विल्हेवाट लावण्यापूर्वी आणि त्या दप्तराचा संपूर्ण नाश होण्यापूर्वी ते सुरक्षितपणे जतन करून ठेवले. या संग्रहातून महत्त्वाचे दस्तऐवज निवडून त्यांनी ते आपल्या 'इतिहाससंग्रहातून' क्रमशः प्रसिद्ध करण्यास प्रारंभ केला.

१८४८ साली ब्रिटिशांनी 'सातारा राज्य' खालसा केले, त्यामुळे सातारकरांच्या वाड्यातील सरकारी कागदपत्रांचे काय करावयाचे यासंबंधी गोंधळाची परिस्थिती निर्माण झाली होती. सातारा राजाच्या संग्रहात शिवकालापासूनचे अनेक महत्त्वाचे ऐतिहासिक कागदपत्र, जुनी चित्रे, नाणी, विविध प्रकारच्या वस्तू आणि इतर अनेक गोष्टी यांचा भरणा होता. ग्रँट डफने आपल्या इतिहासासाठी या संग्रहातील अस्सल साधनांचा पुरेपूर उपयोग करून घेतला होता. परंतु राजाच्या वंशजांना हा ऐतिहासिक वारसा कसा जतन करावयाचा, त्याची देखभाल कशी करावयाची हा मोठा प्रश्न होता. शिवाय राज्य खालसा झाल्यामुळे त्यांना पैशांचीही निकड होती. पारसनिसांना जेव्हा सातारकर आपला ऐतिहासिक खजिना निकालात काढणार असल्याची बातमी समजली तेव्हा ते फार अस्वस्थ झाले. परंतु त्यांच्याकडे द्रव्य नव्हते, कोणाचे पाठबळ नव्हते, हा संग्रह कोणा अपात्र व्यक्तीच्या हाती पडून त्याची अयोग्यरीत्या विल्हेवाट लागू नये यासाठी हवा असलेला जनतेचा पाठिंबाही त्यांना नव्हता. त्यांच्या या अवस्थेचे वर्णन करताना जदुनाथ सरकार म्हणतात, ''परंतु त्यांच्या मनाने आणि बुद्धीने इतिहासाची ही साधने मिळविण्याचा सतत ध्यास घेतला होता आणि प्रचंड सहनशीलता आणि हरहुन्नरीपणा दाखवून त्यांनी या संग्रहाचा बराचसा भाग, मुंबईचे धनिक पु. वि. मावजी यांच्या आर्थिक साहाय्याने मिळविला.''

ऐतिहासिक साधने जमा करण्याचा छंदच पारसनिसांना लागला होता. ग्वाल्हेरचे शिंदे आणि इंदूरचे होळकर यांच्या घराण्यातील कागदपत्रांनी त्यांचे लक्ष वेधून घेतले. राजवाडे

यांनी आपल्या लेखाद्वारे या संस्थानिकांना त्यांच्या पदरी असलेल्या कागदपत्रांचे महत्त्व पटवून देणे आणि ती जमा करणे किती कठीण काम आहे याची कल्पना दिली होती.

पारसनीस हे आशावादी आणि प्रयत्नवादी होते. त्यांनी प्रथम पूर्वीच्या इंदूर संस्थानच्या अधिकाऱ्यांची भेट घेतली, पण त्यांनी त्यांची कागदपत्रांची मागणी काही जुजबी कारणे सांगून धुडकावून लावली. तेव्हा त्यांनी इंदूरच्या अधिकाऱ्यांवर वरून दबाव आणण्याचा निश्चय केला. लंडनच्या वास्तव्यात १९०२ साली त्यांना भेटलेल्या एका निवृत्त अधिकाऱ्याच्या मदतीने भारत सरकारकडे त्यांनी आपली मागणी पोहोचविली. या प्रयत्नांचा योग्य तो परिणाम झाला आणि त्यांना इंदूर संस्थानची कागदपत्रे तपासण्याची परवानगी मिळाली. परंतु, पारसनीस याबाबतीत काहीसे दुर्दैवी ठरले. पारसनीस इंदूरला पोहोचण्यापूर्वीच तेथील राजवाड्याला अचानक अग्नी लागून तेथील सर्व कागदपत्रे जळून नष्ट झाली.

ग्वाल्हेरच्या संस्थानिकांकडून महादजी शिंद्यांचे कागदपत्र मिळविण्यात त्यांना यश प्राप्त झाले आणि ते त्यांनी 'इतिहाससंग्रहातून' क्रमशः प्रसिद्ध केले. या साधनांचे एकूण पाच खंड प्रसिद्ध झाले.

ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय :

ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालयाचे पारसनिसांना फार मोठे आकर्षण होते. कदाचित आपल्या १९०२ सालच्या इंग्लंडच्या भेटीत त्यांना ब्रिटिश म्युझियम, इंडिया ऑफिस लायब्ररी आणि अशाच इतर संस्था पहावयास मिळाल्या होत्या. त्यामुळे ते प्रभावित झाले असावेत. 'इतिहाससंग्रह' मासिक हे स्वतःच्या पायावर उभे झाल्यानंतर त्यांनी सातारा येथे एक ऐतिहासिक वस्तू संग्रहालय स्थापन करण्याचा प्रकल्प हाती घेतला. या कामासाठी त्यांनी तत्कालीन मुंबई सरकारकडे, 'भारताच्या इतिहासाच्या कार्यासाठी' आर्थिक साहाय्य करण्याची विनंती केली. ४ डिसेंबर १९१२ रोजी सरकारला सादर केलेल्या विनंतिपत्रात त्यांनी संशोधकांना एकत्रित संदर्भ ग्रंथ आणि ऐतिहासिक वस्तू मिळत नसल्याने किती त्रास होतो याची कल्पना देऊन अशा एखाद्या वास्तूची गरज कशी आहे हे पटवून देण्याच प्रयत्न केला होता. प्रस्तुत संदर्भात आपले स्वतःचे अनुभव मांडले होते. शेवटी त्यांनी सरकारला अशी कळकळीची विनंती केली होती की, जन्मभर आपण ती ऐतिहासिक सामग्री मिळविली ती एका छत्राखाली सुरक्षित राहील आणि ती अभ्यासकांना उपलब्ध होईल याची जबाबदारी सरकारने स्वीकारावी.

मुंबई सरकारने या विनंती अर्जाचा सहानुभूतीपूर्वक विचार करून १९१४ साली एका ठरावाद्वारे पारसनिसांना आर्थिक साहाय्य देण्याचा निश्चय केला. परंतु, याच सुमारास पहिल्या महायुद्धाचा भडका उडाल्याने त्या ठरावाची कार्यवाही होण्यास विलंब लागला. नंतरच्या काळात १९१४ साली घेतलेल्या निर्णयात अंशतः बदल करून 'कागदपत्रें' आणि

'ऐतिहासिक वास्तू' यासाठी दोन स्वतंत्र इमारती बांधाव्यात असा निर्णय सरकारने घेतला. ऐतिहासिक कागदपत्रांसाठी बांधावयाच्या इमारतीची संपूर्ण जबाबदारी सरकारने स्वीकारली आणि ते काम पूर्ण केले. मुंबई सरकारचे तत्कालीन गव्हर्नर सर लेस्ली विल्सन यांनी ३ नोव्हेंबर १९२५ रोजी या वास्तूचे उद्घाटन केले. या संग्रहालयात पारसनिसांनी मिळविलेले २० हजार मराठी कागदपत्र, ५ हजार इंग्रजी पत्रव्यवहार आणि सुमारे ३ हजार युरोपीय भाषांतील, १७ व्या आणि १८ व्या शतकातील इतिहासासंबंधीच्या पुस्तकांची प्रतिष्ठापना करण्यात आली.

पेशवा माधवराव पहिले, रघुनाथराव, नाना फडणीस, सखारामबापू बोकील, हरीपंत फडके, महादजी शिंदे, परशुरामभाऊ पटवर्धन आणि पानिपतोत्तर काळातील इतर व्यक्तीसंबंधीचे पारसनिसांनी विकत घेतलेले अथवा मिळविलेले कागदपत्र या संग्रहालयात ठेवण्यात आले होते. याखेरीज पारसनिसांनी लंडनच्या आपल्या वास्तव्यात संपादन केलेले मद्रासचा गव्हर्नर मॅकर्टने (इ. स. १७८०-८५) यांच्याकडील १७२० ते १८१८ या कालखंडावर प्रकाश टाकरणारे सुमारे ५ हजार कागद या संग्रहात होते. कालांतराने या संग्रहालयातील बरेचसे कागद मुंबई सरकारने विकत घेऊन ते १९३९ साली डेक्कन कॉलेजची पुनर्रचना झाल्यावर मराठ्यांच्या इतिहासाच्या अभ्यासासाठी त्या संस्थेकडे जतन करण्यास दिले. उर्वरित भाग पारसनिसांकडेच राहिला आणि नंतर तो डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद या संस्थेने पारसनिसांच्या वंशजांकडून खरेदी केला. या उर्वरित संग्रहात प्रामुख्याने काही ऐतिहासिक चित्रे, नाणी, कलेच्या वस्तू, जुनी हत्यारे, बाजीराव, शाहू महाराज, राजारामांचे पुत्र शिवाजीराजे, महादजी शिंदे, नाना फडणीस आणि इतर व्यक्तींची चित्रे आहेत. हा भाग साताऱ्याच्या नव्या ऐतिहासिक वास्तूकडे दिला नव्हता. पारसनिसांच्या १९२६ साली झालेल्या निधनामुळे तो त्यांच्या वारसाकडे राहिला होता. त्यामुळे त्यांना तो स्वतंत्रपणे विकता आला.

वास्तविक पारसनीस काही सरकारी सेवेत नव्हते. परंतु, त्यांनी केलेल्या इतिहासाच्या कार्याची दखल घेऊन मुंबई सरकारने त्यांना इ. स. १९२२ पासून दरमहा ३०० रुपये निवृत्तिवेतन मंजूर केले होते आणि त्यांच्या मृत्यूनंतर एक विशेष बाब म्हणून त्यांचे पुत्र अमृतराव यांना सालिना २४०० रुपये आर्थिक साहाय्य देण्याचे मान्य केले. सरकारी शाळा आणि संस्था यांना 'इतिहाससंग्रहा'चे वर्गणीदार बनवून सरकारने एक प्रकारे पारसनिसांच्या कार्याला हातभार लावला होता.

पारसनीस आणि पेशवे दप्तर :

पारसनिसांच्या कार्याची सरकारने चांगलीच दखल घेतली होती. न्यायमूर्ती म. गो. रानडे यांनी सर्वप्रथम त्यांना पुण्याच्या पेशवे दफ्तरात प्रवेश मिळवून दिला. पेशवे दफ्तरातील एक अधिकारी गणेश चिमणाजी वाड यांनी पेशवे दफ्तरातील निवडक कागदपत्रांचे काही

खंड प्रकाशनासाठी तयार केले होते. पुण्याच्या डेक्कन व्हर्नाक्युलर ट्रान्सलेशन सोसायटीने ग. चि. वाड यांनी तयार केलेले खंड छापून प्रसिद्ध करण्याची तयारी दर्शविली. वाड यांनी सरकारकडून या खंडांच्या प्रसिद्धीकरणाची परवानगी मिळविली होती. डे. व्ह. सोसायटीने पहिले सहा खंड प्रथम छापण्याची तयारी दर्शविली. या सहा खंडांची पृष्ठसंख्या ५३०० इतकी होती. दादासाहेब करंदीकर, सहस्रबुद्धे आरि पारसनीस या तीन सातारकरांच्या सहकार्याने सहस्रकर प्रेसने १९०२-३, डे. व्ह. सोसायटीसाठी ते प्रसिद्ध केले आणि ९ वा खंड १९११ साली प्रसिद्ध झाला. या ९ खंडांपैकी पहिले ३ खंड पारसनीस आणि वाड यांच्या संयुक्त नावाने प्रसिद्ध झाले. या तीन खंडात प्रामुख्याने छत्रपती शाहूमहाराज आणि बाळाजी बाजीराव पेशवे यांच्या संबंधीचे कागद आहेत. बाकी ६ खंडांच्या संपादनासाठी वाड यांना का. बा. मराठे (खंड ४, ६, ८) बा. पू. जोशी (खंड ५, ७) आणि का. ना. साने (खंड ९) यांचे सहकार्य लाभले. या खंडांना 'रोजनिशी' असे म्हणत. या रोजनिशींचे महत्त्व विशद करताना न्यायमूर्ती रानडे म्हणतात, ''महाराष्ट्राच्या इतिहासाच्या अत्यंत महत्त्वाच्या घटनांच्या कालखंडाच्या इतिहासलेखनाच्या कामी अत्यंत उपयुक्त अशी माहिती या राजनिर्शीमधून मिळते.

किंकेड आणि पारसनीस : मराठ्यांचा इतिहास

सी. ए. किंकेड (१८७०-१९५४) हे एक ब्रिटिश सनदी अधिकारी होते. सरकारी सेवेतील त्यांचा बराचसा काळ महाराष्ट्रात गेल्यामुळे त्यांना मराठ्यांच्या इतिहासाबद्दल विशेष आकर्षण निर्माण झाले होते. मराठ्यांचे आजवर लिहिलेले इंग्रजी भाषेतील इतिहास फारसे समाधानकारक नाहीत असे त्यांना वाटत होते. ग्रँट डफचा 'मराठ्यांचा इतिहास' हा ग्रंथही त्यांच्या मते फारसा समाधानकारक नव्हता. त्यामुळे आपल्या प्रशासकीय अनुभवाचा उपयोग करून मराठ्यांचा इतिहासकार यांच्या सहकार्याने हे काम करावे असे त्यांना वाटत होते. त्या काळात ब्रिटिश सरकारच्या संपर्कात असलेल्या रावबहादूर पारसनीस यांची मदत घ्यावी, असे त्यांनी मनाशी योजून त्यांच्याशी बोलणी सुरू केली. पारसनिसांनी जेव्हा त्यांच्या विनंतीचा स्वीकार केला तेव्हा १६ सप्टेंबर १९१३ च्या पारासनिसांना लिहिलेल्या पत्रात ते म्हणतात, ''तुम्ही मोठ्या उदारपणे मला जे सहकार्य देण्याचे मान्य केले आहे त्यामुळे मला माझी योजना सादर करण्याचे धैर्य होत आहे. इतिहासलेखन करताना अर्थात मी आपण जी मदत कराल त्याचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख करीन आणि मी एकतर माझा हा इतिहासग्रंथ आपणास अर्पण करीन अथवा ग्रंथावर माझ्या नावाबरोबर तुमच्या नावाचाही सहलेखक म्हणून उल्लेख करीन. यापैकी तुम्हाला कोणता पर्याय पसंत असेल त्याचा मी स्वीकार करीन.''

नंतरच्या काळात पारसनीस आणि किंकेड यांच्यात जो पत्रव्यवहार झाला त्यावरून पारसनिसांनी किंकेड यांना त्यांच्या लेखनात कशा प्रकारचे साहाय्य केले याची कल्पना

येते. पारसनिसांनी अनेक मराठी साधने एकत्र करून शंकर केशव महाबळेश्वर या उत्तम इंग्रजी जाणणाऱ्या व्यक्तीकडून या साधनांचे इंग्रजीत भाषांतर करून घेतले व ती सामग्री किंकेडला पुरविली. तसेच प्रकाशित मराठी साधने जमा करण्याच्या कामी किंकेडला महत्त्वपूर्ण सहकार्य केले. इतिहासलेखनाचे हे काम पूर्ण करण्यास किंकेडला सुमारे ११ वर्षे द्यावी लागली आणि अशा रीतीने सिद्ध झालेला हा इतिहास ३ खंडांत १९१८ ते १९२५ या कालखंडात प्रसिद्ध झाला.

मूल्यमापन :

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे यांनी पारसनिसांनी केलेल्या मेणवली दफ्तराच्या प्रकाशनाबद्दल आणि पुरुषोत्तम विश्राम मावजी या धनिकाच्या साहाय्याने पेशवे दफ्तरातील 'मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने' खंड ११ च्या प्रस्तावनेत ते म्हणतात, ''उदाहरणार्थ, रा. पारसनीस यांचीच गोष्ट घ्या. शेट पुरुषोत्तम विश्राम मावजी या भाटिया गृहस्थाच्या साहाय्याने रा. पारसनीस यांनी 'इतिहाससंग्रह' नामक ऐतिहासिक मासिक पुस्तकाच्याद्वारा नानांचे दफ्तर प्रसिद्ध करण्याचा उपक्रम केला आहे. मावजी शेट यांना हिंदुस्थानच्या इतिहासाचा उत्कट अभिमान असून मराठ्यांच्या इतिहासाशी तर त्यांचे इतके विलक्षण तादात्म्य झालेले आहे की, महाराष्ट्र वीरपुरुष जो शिवाजी त्यांच्या चरित्राचा त्यांनी केवळ निदिध्यास धरला आहे. घरी, दारी, स्वप्नात व जागृतीत ते शिवाजीइतकी दुसऱ्या कोणत्याच वस्तूची भक्ती करीत नाहीत. अशा नि:सीम देशभक्ताचे साहाय्य रा. पारसनीस यास मिळाले आहे.''

जदुनाथ सरकार यांनीदेखील पारसनिसांची मुक्त कंठाने स्तुती केली आहे. पारसनीस म्हणजे मराठ्यांच्या इतिहासाच्या सर्व अभ्यासकांचे 'उपकारकर्ते' असे सरकार त्यांना मानत असत. सरकारी दस्तऐवजांचे विशेषत: मेणवली येथील नाना फडणविसांच्या कागदपत्रांचे संग्राहक, त्यांचे संपादक आणि प्रकारशक या नात्याने संशोधकांची निश्चितपणेच फार मौलिक स्वरूपाची सेवा केली आहे असे सरकार म्हणतात.

पारसनिसांचा मित्रपरिवार मोठा होता. त्यांना शत्रू असे फारसे कोणी नव्हते. लोकमान्य टिळक, ऐतिहासिक कादंबरीकार हरी नारायण आपटे या समकालीन श्रेष्ठ व्यक्तींची मर्जी त्यांनी संपादन केली होती. तसेच समकालीन इतिहास-संशोधक का. ना. साने, वासुदेवशास्त्री खरे, इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे, जदुनाथ सरकार, रियासतकार सरदेसाई हे त्यांचे मित्रही होते आणि प्रसंगी टीकाकारही होते.

आपण जे ऐतिहासिक साहित्य जमा करू ते लोकांच्या, अभ्यासकांच्या निदर्शनास आणले पाहिजे या राजवाड्यांच्या भूमिकेपासून प्रेरणा घेऊन पारसनिसांनी अधिकाधिक ऐतिहासिक साधनसामग्री प्रसिद्ध करण्याचे प्रयत्न केले. नव्याने प्रस्थापित झालेल्या सरकारी ऐतिहासिक दस्तऐवज आयोग या संस्थेचा जास्तीत जास्त फायदा उठवून इ. स. १९२१ ते १९२५ या काळात त्यांनी ऐतिहासिक साधनसामग्रीविषयी अनेक शोधनिबंध आयोगाला सादर केले. मुंबईच्या 'एशियाटिक सोसायटी'च्या शताब्दीच्या निमित्ताने १९०५ साली प्रसिद्ध

झालेल्या संस्थेच्या मुखपत्रात त्यांनी इतिहासविभागात मराठ्यांच्या इतिहासासंबंधीचे लेखन या विषयावर एक चिकित्सक दीर्घ निबंध सादर केला. थोडक्यात, मिळालेली एकही संधी न दवडता मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनसामग्रीच्या प्रचंड ठेव्याकडे विद्वानांचे लक्ष वेधण्याचे प्रयत्न केले.

थोडक्यात, असे म्हणता येईल की, २० व्या शतकात महाराष्ट्रात इतिहासाच्या संशोधनाला जी चालना मिळाली त्याचे सारे श्रेय साने, खरे, राजवाडे आणि पारसनीस या चार आधारस्तंभांना दिले पाहिजे. इतिहासलेखनापूर्वी अस्सल साधनांचा संग्रह करणे, तो ठेवा जतन करणे या प्रक्रियेला प्राधान्य दिले पाहिजे अशी त्यांची विचारसरणी होती.

पारसनिसांची ग्रंथसंपदा

(अ) मासिके (संपादक)

१. महाराष्ट्र कोकिळ (इ. स. १८८७-१८९२) वार्षिक पृ. १६ वर्गणी १ रुपया

२. भारतवर्ष (ह. ना. आपटे-सहसंपादक) (इ. स. १८९८-१९००) एकूण प्रकाशित खंड २४, वार्षिक वर्गणी ४२ रुपये.

(ब) पेशवे दफ्तरातील कागदपत्र (संपादक) रावबहादूर गणेश चिमणाची वाड, नेटिव्ह असिस्टंट टू द कमिशनर, मध्य विभाग, यांनी साताऱ्याचे राजे आणि पेशव्यांच्या रोजनिशी यांमधून निवडलेले कागद.

वाड आणि पारसनीस (संपादक)

खंड १ शाहू छत्रपती, पुणे, १९०५

खंड २ बाळाजी बाजीराव पेशवा, भाग १, पुणे, १९०३

खंड ३ बाळाजी बाजीराव पेशवा, भाग २, पुणे, १९०५

पारसनीस आणि मावजी (संपादक)

खंड १० दक्षिणेतील सरदारांच्या कैफियती, पुणे, १९०८

खंड ११ सनदापत्रातील माहिती, पुणे, १९१३

खंड १२ तह व करारमदार, पुणे, १९४२

खंड १३ वतनपत्रे, निवाडापत्रे, पुणे, १९०९

पारसनीस (एकट्याने संपादित केलेले खंड)

खंड १४ पेशवे दफ्तरातील सनदापत्रांतील माहिती, पुणे, १९१७

खंड १५ फौज सरंजामाची माहिती, पुणे, १९१५

(क) मेणवली दफ्तरातील कागदपत्रांचे संपादन

१. वाक्यपुष्पांजली : अथवा राष्ट्रीय सभेसंबंधी स्वदेशबांधवांस प्रेमपूर्वक चार शब्द १८८९, पृ. ५१

२. भारत कीर्तिध्वज : १८९२च्या अलाहाबादच्या काँग्रेस सभेचे वर्णन, १८९१, पृ. ५६
३. कीर्तिमंदिर, १८९०, पृ. ४७
४. दिल्ली अथवा इंद्रप्रस्थ, १९०२, पृ. ९८
५. अयोध्येचे नबाब, १८९९, पृ. १५४
६. गोविंदपंत बुंदेल्यांची कैफियत (सं), १८९७, पृ. २१
७. श्रीमंत महाराज शिंदे सरकार शकावली, १९११, पृ. ३९
८. दिल्ली येथील मराठ्यांची राजकारणे
भाग १, १९१३, पृ. ३२२
भाग २, १९१४, पृ. २०१
९. महादजी शिंदे ऊर्फ पाटीलबाबा यांचा अस्सल पत्रव्यवहार भाग १, पृ. १४४, भाग २, पृ. १३२
१०. महादजी शिंदे याजकडील राजकारण
भाग ३, पृ. १९८, भाग ४, पृ. ९८, भाग ५, पृ. २१७
११. महेश्वर दरबारची बातमीपत्रे
भाग १, १९१०, पृ. २४५, भाग २, १९११, पृ. २७२
१२. होळकर दरबारातील हिंगण्यांची वकिली, १९११, पृ. ३८
१३. मुसलमानी अमदानीतील मराठे सरकार, १९२९, पृ. ७८
१४. मराठ्यांचे आरमार, १९०४, पृ. ७०
१५. मराठ्यांचे पराक्रम १८९५, पृ. २७६
१६. सवाई माधवराव पेशव्यांचा दरबार आणि त्यावेळचे पहिले इंग्रज रेसिडेंट सर चार्लस् मॅलेट, पृ. १०६
१७. मुधोळ संस्थानचे घोरपडे जहागीरदार, पृ. १२
१८. झाशी संस्थानच्या महाराणी लक्ष्मीबाईसाहेब यांचे चरित्र, १८९४, पृ. ४१६
१९. महाराणी बायजाबाईसाहेब शिंदे यांचे चरित्र, १९०२, पृ. १५६
२०. महापुरुष ब्रह्मेंद्रस्वामी धाबडशीकर चरित्र व पत्रव्यवहार, १९००, पृ. ४७३

(ड) इंग्रजी पुस्तके आणि लेख

१. ए हिस्ट्री ऑफ द मराठा पीपल (सी.ए. किंकेड समवेत) ३ खंड, १९१८-१९२५
२. नोट्स ऑन सातारा
३. महाबळेश्वर

४. सांगली स्टेट
५. पन्हाळा
६. पूना इन बायगॉन डेज

इंग्रजी लेख

1. "A Note on Marathi Historical Records and their publication", Proceedings of the Historical Records commission (HRC) Bombay Session, January 1921, Vol. III, P 51-60
2. 'Original correspondence between the English and the Marathas' HRC, Calcutta, 1923, Vol. P.P. 91-99
3. 'A note on the Maratha Records relating to the History of South India,' HRC, Madras, Jan- 1924, Vol. VI, P.P. 57-74
4. A note on the Peshwas Records and their historical value with a few extracts from Chitnis letters HRC, Pune, Jan. 1925, Vol. VII, P.P. 35 - 50
5. 'The Maratha Ambassadors at the Court of Delhi and their correspondence', HRC, Lahore, November, 1925, Vol. VIII, P-159-66
6. 'Maratha Historical Literature' (Read before the History section on 19th January 1905 in connection with the centenary of the Bombay branch of the Royal Asiatic Society. Published JBBRAS, Vol. XXII, Art XIII P. 168-178.)

संदर्भ :
मराठ्यांचे इतिहासकार, प्रा. अ. रा. कुलकर्णी,
डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे २००७.
(साभार)

संपादक परिचय

डॉ. देवीदास पोटे

- जन्म : डुबेरे, ता. सिन्नर, जि. नाशिक
  ७ मे १९५०
- निवृत्त सहाय्यक विक्रीकर आयुक्त
- संतसाहित्य अभ्यासक, अहिल्याचरित्र आणि इतिहास अभ्यासक, लेखक, कवी, संपादक.
- सदस्य, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.
- ''युगबोध'' आणि ''मुक्त आनंदघन'' या संत साहित्यविषयक दिवाळी विशेषांकांचे संपादन : १९९३ ते आजपर्यंत. या अंकांना विविध मान्यवर संस्थांचे पन्नासहून अधिक पुरस्कार प्राप्त.
- अहिल्याबाई चरित्रविषयक 'महेश्वरच्या घाटावरून' आणि 'युगप्रवर्तक अहिल्याबाई' या ग्रंथांचे लेखन. तसेच होळकर रियासतीचा सांस्कृतिक इतिहास, अ.. अहिल्याबाईंचा, अहिल्यायन, शिवयोगिनी, ती एक अहिल्या होती या ग्रंथांचे संपादन. यापैकी दोन ग्रंथांना महाराष्ट्र शासनाचे उत्कृष्ट ग्रंथ पुरस्कार.
- गंधयात्रा, प्रवासाचे क्षण, शब्द, मन, प्रेम, टिंब टिंब, मांदियाळी, दिंडी चालली आदि कवितासंग्रह प्रकाशित.
- संत साहित्यविषयक भारतीय संत कवयित्री, कैवल्याचे लेणे, चैतन्याचा ज्ञानदीप, कबीर चिंतन, श्रीकृष्ण : एक अभ्यास, महान भारतीय संत, अवघाचि विठ्ठल या ग्रंथांचे संपादन.
- वारी, अद्वितीय युगप्रवर्तक : संत तुकाराम, संतशब्दांचा परिमळु, कबीरायन, अवघाचि राम, अहिल्यानीती हे आगामी ग्रंथ प्रकाशनाधीन.
- अनेक सामाजिक / सांस्कृतिक संस्थांमध्ये विविध पदांची जबाबदारी. साहित्यिक / सांस्कृतिक / सामाजिक कामाबद्दल महाराष्ट्र आणि बृहन्महाराष्ट्रातील विविध मान्यवर संस्थांचे वीसहून अधिक पुरस्कार.
- भ्रमणध्वनी : ९८२०३ ३२१२८, Email : dspote7@gmail.com

'महेश्वर दरबारचीं बातमीपत्रें' हा ग्रंथ म्हणजे नाना फडणवीस यांनी पेशव्यांच्या वतीने महेश्वर दरबारात नियुक्त केलेले वकील विठ्ठल शामराज (इ. स. १७७९ ते १७८४) आणि केसो भिकाजी दातार (इ. स. १७८४ ते १७९६) यांनी पाठविलेली बातमीपत्रे. होळकर दरबारचे कामकाज, घडामोडी, भेटीगाठी, बैठका, सैन्याच्या हालचाली, राजकीय निर्णय, सण, उत्सव आदी विविध विषयांबाबतचा अहवाल पेशव्यांना पाठविणे हे त्यांचे काम होते. आधुनिक भाषेत त्यांना रिपोर्ताज वा रिपोर्टस् (Reports) असे म्हणतात.

ही बातमीपत्रे इ. स. १७७९ ते १७९६ या कालावधीतील आहेत. यातील लेखांक अहिल्याबाईंच्या कारकीर्दीतील आहेत. फक्त शेवटचे तीन लेखांक, क्र. २७४, २७५ आणि २७६ हे अहिल्याबाईंच्या कारकीर्दीनंतरचे आहेत. थोर इतिहास संशोधक श्री. दत्तात्रय बळवंत पारसनीस (इ. स. १८७०-१९२६) यांनी ही बातमीपत्रे पहिल्यांदा 'इतिहास संग्रह' या मासिकात सातारा येथून प्रसिद्ध केली.

यातील पत्रव्यवहार, आदेश, अनेक राजकीय घडामोडी, विविध शत्रूंशी झालेली युद्धे, विविध प्रकरणांतील प्रशासकीय निर्णय, लग्नप्रसंगीची पट्टी, जासूदांच्या हालचाली, अहिल्याबाईंचा दानधर्म, विविध लोककल्याणकारी कामे, शिंदे-होळकर, पेशवे-होळकर यांच्या परस्परसंबंधातील संदर्भ अशा अनेक अंगांनी मराठेशाहीच्या आणि होळकरशाहीच्या इतिहासाचा एक पट आपल्या नजरेसमोर येतो. अहिल्याबाईंचे प्रशासनकौशल्य, कणखर नेतृत्व आणि प्रशासनावरील पकड या बाबींचा आपल्याला पुरेपूर प्रत्यय येतो.

इतिहासाचा अभ्यास वा लेखन करताना पत्रव्यवहार, सनदा, रोजकीर्द, आदेश, नाणी, शिक्के याप्रमाणे बातमीपत्रे हा एक महत्त्वाचा दस्तऐवज मानला जातो. म्हणूनच होळकरशाहीच्या आणि विशेषतः अहिल्याबाईंच्या प्रशासनाचा आणि राज्यकारभाराचा अभ्यास करताना या बातमीपत्रातील अनेक संदर्भांचा आपल्याला निश्चितपणे उपयोग होतो. ही बातमीपत्रे ऐतिहासिक दृष्टीने अतिशय महत्त्वपूर्ण आहेत, हे निर्विवाद सत्य आहे.